

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI.

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES és NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

51.

JÓKAI MÓR
A LÉLEKIDOMÁR
(1888-89)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

Sajtó alá rendezte
SÁNDOR ISTVÁN

Lektorálta
OLTVÁNYI AMBRUS

Mag. ü. T. 3.
89,457.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

A CÍM-ALAK

Ami az állatszeldítő a fenevadak ketrecében, ami a hindu kígyóbűvölő a csúszómászói között, ami a lóidomár a fék nem szokta szilaj ménnel szemben: — az a „lélekidomár” a lelkes állatok világában.

Új szó, rossz szó; de nincs más.

Az alak pedig létezik, mely e rendkívüli fogalmat betölti: új szót kellett a számára kitalálni.

Egy közönséges ember, akinek nincs a kezében sem Mózes varázspálcája, sem villanyütésű Cagliostro-bot; még csak egy csendbiztosi korbács sem: — aki nem rendelkezik Monte-Cristo-i mesés kincsekkel, — nem hoz magával hódító külsőt, — aki nem művész, nem költő, nem hős, — még csak nem is politikai celebritás.

És mégis csodákat tud tenni.

Kitalálja annak a gondolatját, akivel beszél; azt a gondolatot, amit az elmondott szó gondosan rejteget.

Eléje kerül a szándéknak, s kihallgatja a titkos vágyakat.

Önvádra kényszeríti a megrögzött bűnöst; éjlátta, sírelhantolta rémtetteket napfényre idéz.

A kétségbeesettet, aki öngyilkosságra gondol, visszavezeti a léleknyugalomhoz, megtanítja remélni, új életet kezdeni.

Lát szívet és lelket — a börtönök sötétjén s az úri termek csilló ragyogásán keresztül.

Idegen országban, új társaság, ismeretlen világ közepett is egyszerre otthon találja magát, s úgy játszik az emberek lelkein, mint a virtuóz a hegedűn.

Halálos ellenségét jó barátjává tudja szelídíteni.

A hű cimbora képében felismeri veszedelmes ellenfelét, és védeni tudja magát messze időre tervezett kelepcei ellen.

A gőgös megvetéstől kicsikarja az elismerő becsülést.

Kiszemel száz életfogytig elítélt rab közül egy méregkeverőt, s azt teszi mindenesévé, akire mindennap rábízza az életét.

Rajongó ragaszkodásra kényszeríti a kacérság mintaképét.

És elég merész letépni a saisi kárpitot egy női szív rejtélyéről, melynek jelmondata: „a mások boldogtalanságának örülni s gyűlölni a saját boldogságát”.

Es ez az ember amcllett nem valami kivételes lény: **nem** próféta, **nem** önfeláldozó mártír, **nem** megváltó szent; **hanem** rendes, közönséges észjárású ember, akinek minden vágya, öröme, fájdalma olyan, mint más emberé szokott lenni; aki éppen úgy, mint mi valamennyien, ellenségcinek ellensége, saját magának legjobb barátja, szenvedélycinek szolgája; — *de egész ember.*

Azért idomár a lelkek fölött.

Hogyan lett azzá? Ezt mondja el a történetünk.

A VÉGZETES SZEMÉLYCSERE

Az első csárdásnak vége volt; cigányok húzták a kopogóst: huszonnégy pár táncolta egész tűzzel; „három a tánc!” volt a jelszó, — szokás szerint.

Ebben csak az a nevezetes, hogy mindez a budai királyi várpalota termében történt: ugyanabban a teremben, amelyben a trónbeszédet olvassa fel a király mind a két „ház” előtt.

A koronázási táncestély volt ez.

A csárdás után szünidő következett, azután sorakozik a folytatás. A két koronás fő folytatni fogja a cercle-t. Most egy órára a legmagasabb urak is a teázótermekbe vonulnak vissza.

A bálteremből pedig tódul a fiatalság a büfébe.

Minden ember *fiatal* „ma”. Húsz esztendő ki lett törülve az életéből a mai nappal az egész magyar nemzetnek, hát hogy ne lett volna fiatal minden ember?

Aztán ez a nemzeti viselet is fiatalít. Ezek a kevély, kérkedő, bogláros, sujtásos, vitézkötéses jelmezek, a tomport verő kardok, a pengő sarkantyúk, az arany cafrangos nyakkendők, mind fiatalítanak; még akinek szürke feje van, az is fiatal-számba megy, a kopasz fej meg éppen nagyon hozzáillik a magyar ruhához.

A gazdag büfében negyven udvari lakáj szolgáltatja az ételt és italt a vendégeknek. Maguk az inasok is tekintélyes egyéniségek. Egynek a melléről sem hiányzik valamely érdemrend. Némelyiké egészen válláig végig van rakva keresztekkel és medaille-okkal. Világos sárga frakkjuk van, fekete, kétfejű

sasos bordűrrel, oldalukon vékony koszperd. — A vendég uraknak még most nincsenek érdemrendjeik. Még maguknak a minisztereknek sincs. Hiszen csak tegnap óta miniszterek.

Még tegnapelőtt azzal köszöntöttük őket, hogy „szervusz pajtás”, s ma már: „hogyan állok a gráciádban, kegyelmes uram?”

A büfé melletti kék teremben vannak kisebb, kerek asztalok, amelyek mellett (kerek asztalok szokása szerint) rendszeren még eggyel több ember elfér, mint amennyi már körülülte.

Akiknek elég praktikus eszük van, nem tapostatják le a sarkantyúikat a büfében, hanem igyekeznek egy ilyen kerek asztalt elfoglalni. Itt aztán nincs pártkülönbség.

Minden újon letelepülő hoz magával valami új anekdotát a bálteremből. Gyönyörű calembourok! A távollevők rovására nevetni mindig egészséges. Csupán egyre nézve általános a magasztalás. A királynét nem győzi mindenki dicsérni. Minden szavát összegyűjtik, amit mondott. Egész legenda támad körülé.

Nagy későre érkezik a teremből a lakomázók közé az újdontat belügyminiszter.

A legtökéletesebb gentleman az országban. A fekete frakkban veszedelme a hölgyeknek, a veres frakkban veszedelme a rókáknak; — a nemzeti viseletben pedig közszeretet tárgya.

Milyen jókat mondott annak idejében! Nem is maradt utána más, mint csupa jó emlékezet.

— Ez volt a meleg nap! Száz kitűnő hazafit egyenkint bemutatni!

— Ide kegyelmes uram! Szorítunk a számodra helyet! Parancsolsz pezsgőt és fajsültet?

— Köszönöm! Én csak teázom.

— Itt van az én helyem. Átengedem — szól felkelve a helyéről egy Zrínyinek öltözött balközépi képviselő.

— Ne félj tőlem, *tigris*, nem foglak el.

— Azt ki tudja? A helyemre ülhetsz bátran. Nem fogsz rebellis lenni tőle.

(„Tigriseknek” hitták azon időben a Tisza-párt szónokait: nem azért, mintha ennek a nagy macskának a kegyetlen vérszomja által tették volna magukat félelmissé; hanem azért, mert a Tigris vendéglőben tartották a gyűléseiket.)

A tigris átadta a helyét a miniszternek, s kicsörtetett a táncterembe, az ott maradt hölgyek közül valamelyiknek udvarolni. Eltávozásakor csendesen kezét szorított a szomszédjával, aki ülve maradt.

Ez egy magas, széles vállú férfi, akinek halavány arcát csaknem arab metszésű vonások teszik feltűnővé: a szakállal összefolyó bajusz szénfekete és ritka; az ajkak vékonyak; az orr hajlott, a szemöldök egyenesek, a homlok kétfelé osztott, külön domborodva, s hanyagul lehajló üstöktől árnyalva. Csak az az egy veszi el az arc keleties típusát, hogy a hosszú, sötét pilláktól környezett szemek zöldeskékek.

A sokféle változatú magyar nemzeti öltönyök között az övé látszik a legegyszerűbbnek; mente és attila egyformán fekete szövetből, asztrakán prémmel; kard, gombok, mentekötő oxidált ezüst, csak a mentelánc csatját képező onyx Medusa-fő a megnézni való rajta. Szakértők szerint ez egy múzeumba való példány.

A magyar udvari estélyeken az is az egzotikus élvezetek közé tartozik: egymásnak a mentekötőjét, kalpagforgóját megbámulni. Némelyik tízezreket ér forintokban; némelyiknek története is van, amely Zsigmond királynál kezdődik; némelyiknek meg olyan története van, ami a zálogházban végződik.

A fekete ruhás összébb húzta a mentéjét, hogy tágabb helyet engedjen a miniszternek: egy sárga frakkos rögtön hozta a kegyelmes úr számára a pekkót, rum nélkül, cukor nélkül. Így szereti. Ezek a derék emberek nagy tapintattal bírnak az ilyenben!

— No, ma nálamnál csak egy ember boldogabb a két magyar hazában; s az Rózsa Sándor — mondá a miniszter.

— Hát kiszabadult?

— A holnapi hivatalos lap hozza az általános amnesztiát minden politikai elítéltnak. Én már ma kihozattam Rózsa Sándort a börtönből, s rábízta a Lászlóra, hogy vigye el magával a kedvenc korcsmájába, a Kis Pipába, traktálja meg az én rovásomra.

Ezt a Lászlót is jól ismerte mindenki. A gentleman miniszternek vígjátékba való komornyikja volt.

— Karikás uram a magas vendég tiszteletére ma díszlakomát rendez a korcsmájában, s az óbudai dalárda hangversenyvel örvendezteti meg. Mert hát vannak nekünk híres embereink; politikusok, költők, muzikusok; de csak legnépszerűbb azért mégis a betyár.

A fekete ruhás közbeszólt.

— Hát Rózsa Sándor politikai elítélt?

— Legalább a bírái azzal indokolták a húsz esztendei fogságát.

— Eszerint most már egy fogoly sincs a váci börtönben?

— De egy még ott maradt. Nem annyira azért, hogy a porkolábnak legyen kivel tarklizni; hanem azért, mert postát rabolt ki, s még tizennégy esztendeje van leülni való.

— Kalondi?

— Igen. Szegény Kalondi, olyan tisztességes úr volt valaha!

— És én azt mondom neked, kegyelmes uram, hogy jobban tette volna, ha azt a postakirablót bocsátod szabadon; mert az a politikai elítélt; a Rózsa Sándort tartod meg a porkoláb számára pikétpartinak; mert ez egy közönséges zsvány.

(Ilyen szabadon szoktak a magyarok a minisztercikkkel beszélni.)

— És te ezt honnan tanultad?

— Az ábrázataikból. Mind a kettőt volt alkalmam látni a börtönben. Beszéltem is velük.

— Hahaha! Hát te vagy az a híres Lavater?

Az egész asztal átvette a kacagást.

A halvány képűnek egy arcvonása sem mozdult.

— Hát én ajánlok neked egy fogadást, kegyelmes uram. Én fogadok veled arra, hogy te három nap alatt szabadon fogod bocsátani azt a benn tartott postakiráblót, s három hét múlva egy regiment katonát fogsz kiküldeni, hogy fogja el neked megint a népdalok hőseit, a dicső Rózsa Sándort.

— Tartom a fogadást! Mit adok, ha vesztek?

— Akkor adsz nekem valamit, ami neked semmibe sem kerül — énckem semmit sem használ.

— Ha pedig te veszted a fogadást, akkor te adsz nekem valamit, amivel te is nyersz, én is nyerek, az ország is nyer.

— Áll!

Kezet adtak rá. Senki sem értette, talán ők sem mind a ketten, csak külön-külön, ki-ki a magáét.

A halvány képű aztán felkelt a kerek asztaltól, s elhagyta a termet. — Tapasztalt ember, mikor látja, hogy egy társágban az ő rovására akarnak mulatni — azt teszi, hogy felkerekedik, s átengedi a tért a mulatni vágyóknak.

— Furcsa ember ez a mi *Lándorynk* — mondá egy öreg mágnás, aki már eddig is nehezen tartóztatta vissza magát, hogy a szeme közé ne nevéssen a bölcsekedőnek. — Mindenféle bogarai vannak!

— A börtönöket tanulmányozza — magyarázza egy ifjú jogtudós: államtitkári jelölt az igazságügyminisztériumnál.

— Furcsa egy passzió!

— Tiszta bolondság! — Német tudóshoz illő foglalkozás! — mondogaták innen is, onnan is.

A miniszter védelme alá vette a megtámadottat.

— De jeles férfi ez! Hát sok embernek van egy kedvenc eszméje, aminek az egész életét szenteli. Ismerek egy tudóst, aki csupa madártojásokat gyűjt; megvan neki minden species: a struccról elkezdve a kínai fán termő, virágból kikelő kacsá-

tojásig. Most a kihalt ősvilági dinornis tojását hajhássza Madagaszkárban. Van egy másik tudósom, aki meg csupa pókokat gyűjt; az egész életét a pókoknak szenteli, s valamennyinek tudja az egész genealógiáját. Aztán egy olyan tudósra is bukkantam már, aki meg a koponyákat tanulmányozza. Akit csak megkaphat, leültethet, megméri a koponyáját. Egy képviselőtársunkat arra kérte, hogy ha meghal, adja neki a koponyáját; annyira belészeretett. Hát a mi Lándory barátunk meg az akasztófavirágokat szedi a botanikai gyűjteményébe. Őtet csak azok érdeklik, akik tíz esztendőn felül vannak clítelve. Ezeknél kezdődik nála a „báró”. Heteket eltölt a börtönökben, s tanulmányozza a gyilkosok fiziognómiáit. Majd meglátjátok, hogy egyszer egy nagy könyvet fog róla írni.

No, már ez csakugyan elég ok volt az általános derűtségre.

Ezalatt egy fiatal úr, a kezében egy hosszú, elefántcsont fogantyús pálcával, odasúgott egy szót a kegyelmes úr fülébe, mire az, otthagya a teáját, rögtön kisietett a táncterembe.

A zenekar tagjai (katonák) már helyciken voltak, de még a fölségek nem jöttek vissza a terembe.

Az átjárót egy szűkebb szoba képezi a büféből.

Itt útját állta a miniszternek az a bizonyos tigris, abban a Zrínyi-jelmezben.

— Azt mondtad az imént, hogy „ne félj tigris, nem foglak el”. Hát én azt mondom neked, hogy fogass el rögtön.

— Mi jóért?

— Megmondom. — Holnap ki lesz hirdetve az általános amnesztia minden politikai elítéltre.

— Már eddig valamennyi szabadon van.

— De egy benn maradt: Kalondi.

— Az közönséges postarabló.

— Nem az. Elfogta a postát, hogy elvegyen tőle olyan iratokat, melyek „miránk” veszedelmet tartalmaztak. Felismerték: elfogták; a bírák előtt közönséges rablónak vallotta

magát; hogy szövetségeseit, akik a merénylettel megbízták, bele ne keverje.

— S kik voltak a szövetségesei?

— Ma együtt teáztál velük. Az egyik én magam. Az az ember elítélte, hogy tizenöt évre elítéljék mint rablót, hogy meggyalázzák a nevét örökre. Vagy őt is bocsáttasd szabadon, vagy engem is csukass oda melléje.

— Jelentést fogok tenni — monda a miniszter, s azzal eltűnt a „fehér terem” ajtaján.

A Zrínyi-dolmányos ott maradt, azon a helyen, amelyen elhagyta.

Néhány perc múlva visszajött a terembe a miniszter. A kalpagjában valamit rejtegetett. Odasietett a *tigrishez*. Megmutatta neki, mi van a kalpagjában. Egy távirat.

— Meg vagy clégcedve?

— Köszönöm.

A miniszter az elfogadóterem felé sietett, ahol a szolgálattevő hivatalnokok voltak. Útjában összekerült a fekete ruhással.

— No, a fogadás első felét te nyerted meg. Kalondit még az éjjel hazaeresztik.

— Jó volna, ha a második felét pedig, kegyelmes uram, te nyernéd meg. Az igazi rablót még most megkaphatnád a Kis Pipában.

— Azt már nem teszem.

(Nem is volt az már akkor ott!) •

Ez a kis intermezzo, mint a futótűz, terjedt el egyszerre a fényes társaságban. Mikor a felséges pár a fehér teremből kijött, már minden beavatott ember tudta, aki csak valaha magyar politikával foglalkozott.

Hja! Furcsa az a magyar politika! Olyan, mint a magyar kard: az egyik oldala éles, a másik tompa és sinna; és mégis ugyanaz a kard.

És a király közbámulatra, a kör-fogadást (cercle) megkezdve, azt a Zrínyi-jelmezes képviselőt tüntette ki megszólításával,

akiról e percben jelenték fel neki, hogy ő volt — annak a kardnak az éle.

— Ma nagyon szép napunk volt.

— De az „éjszakája” még szebb, fölség!

A király kezét nyújtá a megszólítottnak.

A teremben, mint egy csendes tengerimoraj, susogott végig az önkéntelen „Éljen a király”.

Akik értették, hogy mi történt? nagyot gondolkoztak utána.

... Szent Istvánnak nemcsak a koronája ereklye, hanem a jobb keze is az.

★

A fekete ruhásnak a részvényei kezdtek jegyezve lenni. Hisz ez olvas a jövődőben és a gondolatokban.

Hogy a fogadásának az első részében nyertes maradt Lándory, az tehát jó volt; de annál rosszabb az, hogy a népdalok hőse, Rózsa Sándor, amint hazaszabadult az alföldi pusztára, csakugyan ott kezdte, ahol elhagyá. Első dolga az volt, hogy valamennyi hajdani cimboráját mind összegyűjté, s azokat, akik elárulták, statárium elé állítá, főbe lövette; börtönben rekedt cinkostársakat kiszabadított, s réme lett az egész Alföldnek. Kétségtelen, hogy sok rablókaland lett az ő *nimbuszának* a takarója alatt elkövetve: minden futóbetyár nemesi levélnek tartotta, ha a köröző kurrensben a Rózsa Sándor cimborájaként lett a fejére díj kifizve.

Ahogy Szegedre hazaérkezve, legelőször lóra tett szert, az egészen humoros ötlet volt tőle. Lovat *venni* nem volt neki szabad; lovat *lopni* pedig még kevésbé volt megengedve. Ő tehát adott pénzt egy ismerős fuvarosnak, hogy vegyen a számára egy lovat a csiszártul. Mikor azt megkapta, felült rá, utánacredt a csiszárnak, azt megállította az úton, s visszavette

tőle a ló árát. Tehát a lovat nem lopta, mert pénzt adott érte, s a pénzt sem rabolta, mert csak a saját pénzét kérte vissza. Ez a zsványlogika.

Még sokkal nevezetesebb volt az, ahogy egy vén cinkostársra szerzett magának „alkalmatosságot”. Ott volt bezárva a szegedi várban, sokszoros rablógyilkosságért. Amint a rabtelegráf útján értesült a vén rabló a „vezér” kiszabadulásáról: természetesen ő is kötelességének tartotta a tönlőcből megszökni; éppen hetivásár volt, a vidékről jött szekerek ott álltak sorban a piacon: azok közül kiszemelt egyet, amelyen senki sem ült, felkapott rá, a lovak közé vagdalt, s az egész vásáros népen keresztül elvágatott; a hídnál egy vámszedő meg egy csendőr fel akarta tartóztatni, azokat a szekéren talált vasvillával egymásután leütötte, s aztán keresztülhajtott a hídon; nyomába sem értek. (Az idén lőtték agyon üldözés közben.)

Ilyen vakmerő fickókból állt a hírhedett rablóvezér gárdája, akikkel bekóborolta az egész Alföldet. Egyik héten a Tisza mentén, másik héten már a Krasznánál beszéltek a viselt dolgairól. Jól volt értesülve a maga terepének a viszonyairól. Tudta, melyik bérlő mikor ad el nagyobb mennyiségű búzát: s a pénzt otthon tartja bérletfizetésre. Azt azután megrohanni, cselédjeit lefegyverezni, a pénzt kínzással kicsikarni, ez volt a hadvezéri tudomány. Azután meg a vásárról hazatérő egész kocsisort szépen feltartóztatni egy útféli csárdánál, s az elsőtől az utolsóig kifosztani: ez volt az igen jeles hadművelet. Az pedig, hogy egész gulyákat elhajtottak egy-egy pusztáról, amiknek soha senki nyomába nem akadt többé, ez meg már éppen a hőstettek számába ment.

Valószínű, hogy a rablókalandokat nem is mind a hírhedett rablóvezér intézkedésére követték el. A példa ragadós. Aztán bementek azok a városokba is, s bezárt falak közül elcselelték a legnehezebb wertheimszekrényeket, s azokat is úgy el tudták vinni, mint ahogy a szemfényvesztő egy elkért gyűrűt

a pisztolyból kiló, s aztán egy tojáshéjból húz elő. Csakhogy a tisztelt hatóság azt a tojást nem találta schol, melybe egész gulyák és vasszekrények el lettek dugva.

Valami mesemondáshoz hajló csoda testierő híre járt a rablókkal. S ez valóban igaz volt. Tanúskodik róla az az elefántnyi nehézségű wertheimpáncélos szekrény, melyet (üresen) otthagytak egy mocsárban, úgy összetörve, mint egy gyermekjátékot. — Egyike a rémhírű rablóknak (valami „Farkas” nevű) akárhányszor elfogták, még aznap éjjel kitört a börtönéből: holmi ringy-rongy húsz fontos láncot összetörni, keresztvasakat kifacsarni gyermekjáték volt neki. Egyszer aztán egy olyan börtönbe dugták, amelynek nem volt ablaka, s a lánc végére egy százhusz fontos bombát kovácsoltak, hogy el ne futhasson. És ő azzal a nehéz vasgolyóval keresztültörte a börtöne alatti vastag téglaboltozatot, s a bombával együtt odábbállt.

Egy másik sokat emlegetett rabló, mikor kézre került, azt az alibit hozta fel, hogy ő egy vándor lovartársaság ártatlan Herkulese. A közvádoló kétségbe vonta. Ekkor a vádlott, hogy állítását bebizonyítsa, megkapta a fogaival a nehéz íróasztalt, mely a vallató bíró előtt állt, hogy a levegőbe emelje. (A kezei össze voltak bilincselve.) A bíró észrevéve a vádlott szándékát, hirtelen felugrott az asztalra. Hát aztán a vádlott felemelte az asztalt a *bíróval együtt* a levegőbe az állkapcájában. — Ilyen alakok voltak a rablókalandok hősei.

S a megdöbbenő merényletek nem maradtak csak az útfélen, a pusztákon: felhatoltak magasabb körökbe is.

Egy napon az előkelő társaságnak egy nagyon jól ismert tagja nyomtalanul eltűnt. Igazi herkulesi alak volt: már siheder korában híres kardvívó. A szabadságharc alatt egy csodával határos haditett hőse. A konspirációk korszakában maga egy kiszemelt hadvezér. — Sok nap múlva egy Duna-szigetnél fogták ki a hulláját a halászok. Meg volt fojtva. Hát annak micsoda vasgyúró mesehősnek kellett lenni, aki ezt az atlétát

meg tudta fojtani, mint egy gyermeket! — Egy erdélyi mágnási családnak okozott akkor nagy nyugtalanságot egy ilyen kivételes testi erővel felruházott alak, aki sok furfanggal és ügyességgel, hamissággal, mint törvényes örökös tolta fel magát. Ez volt gyanúba véve a forradalmi vezér eltüntetésével.

Itt már a regényes rablói kalandvággy kezdett átjátszani a magasabb családi élet s a politikai zűrzavarok rejtélyeibe.

Majd hozzászegődtek a külföldi kalandorok. Egy-egy érdekes hölgy, aki orosz hercegnőnek nevezte magát, kezdett feltűnni a fővárosban; nyílt házat tartott, szép leányai voltak, fényt űzött. Egyszer csak eltűnt. Élettörténetét a moszkvai törvényszék írhatná le; — ha az is tudná egészen.

Azután megjelent a fővárosban egy pár magasrangú francia cavalier; fényes nevű urak: vicomte és marquis. Legjobb ajánló leveleik voltak Párizsból, magátul az osztrák követségtől az itteni előkelő urakhoz. Finom, elegáns társalgók és udvarlók voltak. Mindenütt ünnepelték őket. Egy éjjel aztán azok is eltűntek „hopp hírével”. A legveszedelmesebb szélhámosok voltak, akiket Európa minden rendőrsége régóta üldöz már. Ajánló leveleik, érdemrendeik mind hamisak. Itt jártuk összeköttetésbe volt hozva egy híres ékszer- és értékpapírrablással, ami egy külföldi főúri kastélyban ment végbe azon időtájott. — Mért húzódtak ezek mind ide?

Világítsunk bele egy kissé e zűrzavarba.

Magyarországon közel két évtizedig tartott az az állapot, amelyben az államhatalom és a nép egymással ellentétben álltak.

A szabadságharc korszaka után idegen tisztviselőket, bírákat, s azoknak a gyámolítására, a nép nyelvét nem értő csendőröket hoztak az országba. Ezeknek is előbbvaló dolguk volt inkább azokat üldözni, akik a politikai rendszer, mint akik a társadalmi rend ellen vétének. — Az egész társadalom, úr és paraszt az üldözötteknek fogta pártját. Az idegen hivatalnokot és az ő szuronyosait megtréfálni, rászedni, a bujdoklót elmenekültet-

ni volt a legszebb virtus. Tanúja a korszaknak az a népdal, mely a zsandárokrulszól, ezzel a refrénnel: „Dárum, madárum! Agyonverünk a nyáron!” A „futóbetyár”, a „szegénylegény”, meg a „bujdosó gerilla” körülbelül egy fogalomná vált. — A francia—olasz hadjárat után egyszerre gyökeresen megváltozott ez az állapot. Olyanformán gyökeresen, hogy ugyanazt a fát a gyökereivel fölfelé s az ágaival lefelé ültették el a földbe. Egy esztendeig a „hajdani”, a 48 előtti „hazafiak” kormányoztak. Ezeknek meg éppen nem lehetett a népszerűség ellen véteni azzal, hogy a törvényen kívül álló embereket hajszolják, hisz akkor meg éppen azt énekelte a nóta, hogy majd jön Türr és Garibaldi, s hoz kardot, puskát. Azután jött megint egy más változás. A tekintélyes, a népszerű, a jó birtokú és tanult hazafiak egyszerre mind leköszöntek a hivatalaikról; a hivatalviselés megbélyegző stigma lett. — Az üres bureau-kat azonban ismét be kellett tölteni. — Az egyszer eltávolított idegeneket nem lehetett újra visszahozni; tehát odaültették, aki vállalkozott rá, hogy fizetést és megvetést junctim elvállal; kétes hírű, hitelvesztett, tönkrejutott, félkegyelmű — de hazai szülöttek. — No, ezekkel meg aztán éppen paradicsomi élete volt a törvények ellen vétőnek. — Hisz az a bíró volt maga a társadalom üldözöttje, aki tudta jól, hogy őtet a saját pandúrja is lenézi.

Emellett az általános politikai helyzet egyre elviselhetlenebbé lett. Az egész nemzet forrongásban volt. Minden eszköz jónak látszott már. Aki az állami rendnek, a kormányzatnak, a társadalomnak ellensége volt: az szövetséges társ volt. A pusztázó betyár s az a mágnás, akinek a pusztáját az bekalandozza, mind egy „követ fűjt” — összezavarodtak a fogalmak. A magas cszményért rajongó politikai emissariust alig lehetett megkülönböztetni a tiltott vagyonszerző félkékalmártól. Mind a kettő ugyanazon éj takarója alatt járt.

Ezt a „kedvező” helyzetet használta fel az internacionális kalandorság, a maga mesterségének céljaira.

Volt egy ország, ahol a rendőrségnek a működését megbénítja az egész társadalom ellenszenvé, ahol a bíró tehetetlen, bátortalan, a csendőr ügyetlen, a detektív maga is cinkostárs, ahol a haditörvényszék elé nem állítanak mást, mint újságíró.

Akinek valami oka volt Párizs, London, Berlin vagy Szentpétervár rendőrségének a kíváncsisága elől kitérni, tudhatta nagyon jól, hogy ha Amerika felé szökik, a villanytávirdai huzal megelőzi, s a partraszálláskor elfogják; hanem ha a Kárpátokon átmenekül, ott talál olyan földre, mely nem ragad az ember talpához. Itt azután berendezheti magát komfortosan, innen intézkedhetik con amore a világ minden részébe új vállalatok kivitele iránt: élvezheti tetteinek gyümölcsét; csak arra vigyázzon, hogy valami politikai gyanúba ne keverje magát. Ha pedig megszorítják: menekülhet könnyűszerrel, akár Bukarest, akár Belgrád felé, vagy éppen az olasz határon át; nyitva minden ajtó.

Ezt az állapotot kapta örökségbe az új „alkotmányos magyar kormány”.

Amint az alkotmányos élet helyre lett állítva, a politikai összeesküvések rubrikája egyszerre le lett törölve a tábláról. A fegyver át lett adva a rozsdának, a harag a feledékenységnek.

Hajdan a magyarok a fejedelememeléskor, hűségük megpecsételéseül, felvágott creikből egy közös serlegbe bocsáták a vérüket. A szerecsendió kehely nincs már meg; hanem a vérben egyesülés most is megvan.

Az emigránsok visszatértek, képviselőkké lettek; a nemzeti hadsereg kiszemelt vezetői beálltak az új honvédség parancsnokainak; a király és királyné a nemzet által korozánási hódolatul adott százezer aranyat a szabadságharc sebesült vitézei közt oszták ki; a négy vágással ott a királyhalmon szét lett küldve a béke az ország négy határáig mindenüvé.

Hanem azért még jó idő telt bele, amíg künn a pusztákon a nép hozzászokott ahhoz a gondolathoz, hogy már most hát ezentúl nem azok a jó hazafiak, akiket fegyveres kézzel

üldöznek, s nem azok a becsületes emberek, akiket tömlőcbe csuknak. Hogy Rózsa Sándor nem a nemzeti legendák hőse.

Hát ennek a tévhitnek az elenyésztetésére legsikeresebben közreműködött maga a nimbusz környezte rablóvezér.

Megkegyelmeztetése után oly embertelen, vérlázító rablásokat követett el, hogy a köznép maga elszörnyedt fölötte.

Aljas rablásainak bekötötte a koszorúját az a rémtett, amidőn a Tisza áradása alkalmával, felhasználva az egész Alföldet s a nagy elemi csapást, csónakra kelt a rablóbandájával, s egy földbirtokosnak a kastélyát, melyet a tengerrel egyenlő Tisza-ár vett körül, megrohanta; s az egész családot, különösen annak fejét, egy köztiszteletben álló derék, öreg hazafit, kegyetlen kínzásokkal kényszerítette pénzének előadására; amidőn a megtámadottak az árvíz miatt nem menekülhettek, s azoknak a helységeiből a segítségükre senki nem mehetett.

Ez a cudar zsványság általános felháborodást keltett az egész Alföldön, s ettől a naptól fogva Rózsa Sándorból egy üldözött vad lett, akit most már nem a félős pandúrok, hanem maga a nép kerget határról határra.

Egy este a mindig kedélyes belügyminiszter a Nemzeti Kaszinóban összetalálkozik Lándoryval, s diadalmas tekintettel mondja neki:

— No, a fogadás második felét én nyertem meg. Nem küldtem ki egy regiment katonát Rózsa Sándor ellen; mégis elfogattam.

— Tudom. Egy rokona lepte meg a mezőn, amikor mélyen aludt.

— Hát már ezt is tudod?

— Hiszen én vettem ki a hollétének a titkát a „selyem ángyó”-ból.

(Ez a *selyem ángyó* nagy szerepet játszott az egész alföldi rablókaland történetben. Szegeden lakott: a rablóvezér asszonya volt.)

— Eszerint a fogadást én nyertem meg.

— Még nem. A rablóvezért még csak megfogtad, de el nem fogtad.

— Hogy érted ezt?

— Úgy, hogy . . . Láttál már rókát vadászni agárral?

— Láttam. Az nagyon bolond mulatság. A róka, mikor utoléri az agár, meglapul, s az agár átugrik a feje fölött, majd meg félreszökik, s hagyja az agarat futni egyenesen, maga pedig oldalt iramodik; meg-meg felver egy nyulat a fektéből, maga befekszik annak a helyére, s aztán engedi az agarat nyúl után szaladni.

— Hát éppen így fog tenni a te elfogott rablóvezéred. Valamennyi bírátat, csendbiztosodat ravasznál ravaszabb mesékkal úgy elkápráztatja, annyi hamis nyomra vezet, hogy azok csupa ártatlan embereket fognak összeszedni, more patrio kisebb-nagyobb fokú kínzással hamis vallomásra bírni; úgyhogy utoljára — ártatlan nyulat eleget, de a ravasz rókát nem fogják el a te agaraid.

— Magam is úgy tudom, hogy ehhez a „run”-hoz egy nagyon hozzáértő „falkanagy”-ra van szükségem, akinek rendkívüli hatalommal kellene felruházva lenni, hogy minden bírósági és közigazgatási közeg a rendelkezésére álljon; s akinek az a vállára teszi a kezét, s azt mondja neki „kövess”, úr vagy paraszt, engedelmeskedni tartozzék.

— S van ilyen embered?

— Igen. Te vagy az.

— Én?

— Igen. Abban a pillanatban, amikor azt mondtád, hogy összetévesztettem a rablót a politikai vétkessel, ez a szavad azt a gondolatot kelté föl bennem, hogy ez lehet a kulcsa az egész szegycenletes állapotnak, amivel küszködünk. Bizonyos, hogy az egész nép összezavarja ezt a kettőt. Az egyiknek pedig már vége van. A politikában szent a béke. A konspirációkat betakarja ama „múltakra vetett fátyol”. De a gonosztettekre büntetés vár. Ki bír azzal a tchetséggel, hogy az egyik füvet

a másiktól meg tudja különböztetni? — Neked kell vele bírnod. — Ha az „akárki”-re bízom a gyomlálást, mind a virágot szedi ki, s a csalánt hagyja ott, mert félti a kezét a csípésétől. — De te bonatikusa voltál az emberi vétkeknek. Úgy ismered a válfajaikat, mint Linné a maga huszonöt speciest. Amit a fogadásunk díjául feltettem, ez volt: „én is nyerek vele, te is nyersz vele, az ország is nyer vele”. Vállald el e rendkívüli megbízatást.

— Hogy te nyernél vele, kegyelmes uram, azt kétségbevonom, hogy én nyernék vele, annak az ellenkezőjét tudom, de ha te azt hiszed, hogy az ország nyer vele, akkor rendelkezésdre állok.

Ekkor indult meg az országos hírű nagy szegedi bűnper, mely a bűneseteknek egész Dekameronóját hozta napvilágra, a szegedi várat rabokkal megtölté, s évekig foglalkoztatá a hazai törvénszékeket.

Egy rémséges káosz volt az, a legkülönneműbb vétségek keverékéből, amelyen lángész kellett, hogy keresztülvilágítson.

Ez lett feltalálva Lándory személyében.

Nem fogjuk részletezni a bűnper lefolyását, ámbár nagyon is gazdag szüretje volna benne a rablókalandok rémköltészetének. Mi csak azzal az egy alakkal foglalkozunk, mely e kísértettáborot megfékezni bírta. Ez különb bűvész volt, mint Faust vagy Manfred; mert ez is tudott holtakat idézni, ördögöket megszolgáltatni, s nem ragadták el: — ő ragadta el azokat.

Ilyen tömeginkvizíció Arbuez kora óta nem volt a világon.

Csakhogy Lándorynak nem álltak rendelkezésére a spanyol kínzókamrák. Egy korbácsütés sem érte őalatta még a legmakacsabb gonosztevőt sem. És mégis kiderített mindent. A lelkükbe hatolt be az embereknek, megtalálta a titkos vágyaikat, fel tudta költeni szenvedélyüket, megtörte, összezúzta a csonttá vált makacsságot; rátalált az egyetlen fájós részére a szíveiknek, s annál ragadta meg őket, és vitte oda, ahová akarta.

Furfangosabb tudott lenni, mint a megrögzött gonosztevő, s előtte járt a gondolatainak; ha talált nála valami lappangó rejtett érzelemcsírát, azt kihajtásra bírta: bűnbánóvá tette. Majd drasztikus lélektani kényszeret alkalmazott: s a rémlátóvá

tett gyilkost odavitte, hogy az éjnek éjszakáján bírāja elé kíváncsozzék, töredelmes szívvel megvallani tanútalan elköve-tett rémtettét, s rávezette a sírra, ahonnan áldozata kísérteni feljár.

Amint aztán egy fonalat megkapta a bűnszövevénynek, arról vigyázva legombolyította a többit.

Ott élt, ott lakott folyvást a rabok között.

Százával voltak azok a várban; de egyik sem tudott arról, hogy ki van még ott. Mind valamennyi álarcot viselt. Amelyik-re kiderült, hogy ártatlan, elmehegett az álarc alatt; senki sem tudta meg, hogy gyanúra el volt fogva.

A társadalom minden osztályából voltak ottan.

Gyakran éjfélek után hívatta fel magához egyiket vagy másikat, s akkor kezdett a vallatáshoz.

Volt valami rendkívüli varázs az egész modorában, ami a vétkest megigézte. Könnyekre fakadva jöttek ki tőle sokszor; a hideg rázta, a hőség verítékezteté, akinek a lelkére beszélt.

S mikor aztán sikerült az a lélektani és embertani, de különö-sen népismeri kombinációkból tervezett furfangja, hogy fel bírta szarvazni a hetvenkedés ördögét a „magyar” kalandor-ban, hogy az utoljára dicsekedésből maga sorolja el a vitéz tetteit; akkor ez aztán szembeállt a mindent tagadó cimborával, annak is ráolvasta a fejére, amiket róla tudott, s erre megint az elárult cimborá tromfbul visszavallott; úgy hogy ha az egyik *tizenhat* rablást, emberölést tudott előhozni, a másik lepipálta *tizenhét* gonosztettel.

Nehéz volt a szemcinek a tekintetét kiállni.

Mikor azokat kerekre felnyitotta, olyan zöldeknek látszo-tak, mint a zavaros tenger felszíne, s valami rejtett tűz leskelő-dött azoknak a fenekén. S nem lehetett megszabadulni a tekintetétől: oda kellett nézni a szemcibe. Ha pedig lestüllyeszté nagy sötét pilláit félig a szemekre, akkor azok olyan kékeknek tűntek fel, mint a tenger mélysége, s az embernek a szíve megkönnyebbült, ha így nézhetett beléjük.

E munka írója több év előtt látta az elítélt Rózsa Sándort a szamosújvári állami fegyházban. A hírhedett rablóvezér - itt szabómesterséget űzött: a fegyverek legkisebbike, a varrótű volt a kezében, katonanadrágokat varrt. Régi ismerős volt. 1848-ban a magyar kormány amnesztiát adott a már akkor is híres rablóvezérnek, azon feltétel alatt, ha cimboráival együtt a csataterre megy, a haza védelmében keresni bűnbocsánatot. — A kormány amnesztiáját e mű szerzője vitte el Rózsa Sándorhoz a pusztai csárdába, mely a rablók tanyájául szolgált. — A másodszori találkozásnál mondá a rabnak szemrehányólag:

— Hát önnek harmadszor is ide kellett kerülni? Nem tudta megbecsülni a kétszer visszkapott szabadságát?

— Dejszen nem ülnék én itt — felelé a rablóvezér —; csak annak a Lándorynak azok az átkozott szemei ne lettek volna; de mikor a zöld szemeivel rám nézett, azt hittem, az ördögök nagyapja előtt állok: pokolba visznek; ha meg aztán a kék szemeivel nézett rám, akkor meg azt hittem, hogy az atyaisten előtt állok; s aztán mikor azt mondta, hogy „no, hát igyunk egyet, Sándor, aztán beszéljessünk”, hát akkor mindent elmondtam neki, amit csak kérdezett. Hisz úgyis belém lát. Aztán mikor azt mondta, hogy „nem szégyenled magad, Sándor, vitéz hős létedre, úgy hazudni, mint egy kapcabetyár?” hát akkor csak kénytelen voltam elmondani a dolgaimat.

— De hát nem kellett volna azokat elkövetni.

— Én másképp akartam. Felajánlottam magamat perzekútorhadnagynek, hogy ezután én üldözöm a zsványt. Nem fogadták el. Hát aztán lettem megint zsvány.

Voltak azonban olyan szereplői is a rémpernek, akik nem álltak a bíró elé; akiket sem pandúr, sem lovaskatona nem bírt kézrekeríteni. Veszedelmes kalandorok, gyors paripán járók, biztos kézzel lövők, akik üldözőiket mindig felcsúfolták. Lakásuk mély berkek, nádasok közepén, hol nincs emberjárás.

Búvhelyüknek titkát nem tudja más, csak egy csárdai virágszál; selyemkendős, aranyfüggős csaplárosleány.

Az volt a remeklés! Ezt a rózsabimbót kinyílásra bírni. Rávenni, hogy a régi szeretőjét elárulja. Akkor aztán a szerelemfélétség dühében rejtekéből kicsalt vakmerő betyárral, egyedül egymagában, összetalálkozni a homokbuckák közt; mindketten lóháton, kezükben fegyverrel. — Ez lehetett a párharc, aminek a vége az volt, hogy a betyár halva maradt.

Csak ő maga tudná azt úgy elmondani, ahogy az megtörtént. Csakhogy „szép ember” legyen az, aki előtt Lándorynak a szája megnyílik, hogy a saját viselt dolgairól beszéljen.

Talán majd akad egyszer ilyen „szép ember”.

Ennek a félelmes rablónak az elestével aztán be lett fejezve a rablókalandok története — arra a korszakra.

Hanem ez csak egy része volt a bűnper adathalmazának.

Szétágazott az a fővárosokban, Budapesten, Bécsben végbevitt szenzációs bűnesetekre; s ezeknek a fonálszájai elvezettek Európa minden metropolisába. Nem volt rafinált csalás, betörés, sikkasztás, hamis pénzverés s orgazdaság, ami szerepet nem játszott volna benne; rémséges prospektust mutatott ez a per annak a társadalomnak a szervezetébe, mely a rendes, becsületes emberek szövetségén kívül, annak romlására, annak megellenzésére létezik; egy összefüggőbb, egyetértőbb liga, mint aminőt az erkölcsi alapon álló hatalmak egymás között létrehozni bírnak: a tolvajok, rablók, csalók és orgazdák szövetsége, amelyben már szépen ki van békítve egymással minden nemzetiség, minden felekezet; kezét fogva, egyetértve megállapodtak egy közös vallásban, melynek dogmája mindazt elkövetni, amit a tízparancsolat tilalmaz: egymást segíteni, védelmezni, értesíteni, bajból kiszabadítani. Ezek már feltalálták a világnyelvet! A parancsszót odább adják, az egymásnak tett ígéretet megtartják, a szerzett vagyonnal beszámolnak. Tudnak sokat, és tanulnak többet: iskolázzák egymást. Vannak grófjaik és hercegeik, vannak érdemrendjeik és rangfokozataik.

Vannak bírások és törvényszékeik. Van katekizmusuk. És mindannyian egy nagy összetartó államot képeznek; egy elpusztíthatatlan államot: a tolvajok köztársaságát.

A szegedi rémper ebbe az alvilági országba vetett egy széles sugárfényt, s ennek a búvlámpáját Lándory tartá a kezében.

Büszke volt rá egész Magyarország, hogy nekünk ilyen emberünk van. Kezdett valami félelmes nimbusz támadni körülé.

Ahová látogatóba ment, ott bizonyos szorongással fogadták. Hogyne? Egy olyan embert, akinek csak az ujja hegyével kell érinteni bárkinek a vállát, hogy az rögtön fogolynak érezze magát, aki ha a szemébe néz az embernek, s azt kérdi: „loptál? gyilkoltál?” — az ember kénytelen megvallani, hogy „igenis, loptam, gyilkoltam!” — Az ember talán nem is emlékszik rá maga, hogy hol és mikor? De majd eszébe juttatja Lándory! Az tud mindent.

De mikor még a miniszter is magasztalá azért az óriási munkáért, ami nagyobb volt a Herkules által Augias istállójában elvégzettnél, Lándory elégedetlenül mondá:

— És mégsem végeztem semmit. A rablók, a tolvajok mind kézre kerültek, a bűnök kivilágosultak; de hova lett az a tömérdek összerabolt kincs? Még egy ember hiányzik az egész pokolgépből: az, aki az egészet fűti. De annak is nyomában vagyok. Kissé magasan áll; de mégis megfogom.

A NEVETŐ LEÁNY

Aki a hatvanas években Bécs legkiecsibb előhelyén, Badenben járt, emlékezni fog arra a pompás villára, mely a hegyek közé vezető útbán szélvitorlás tornyocsaival a lombos park közül kiemelkedik. Azóta már sokszor változtatta a tulajdonosát; mindegyik veszteséggel adott túl rajta. Pedig nem jár benne kísértet: — csakhogv éppen a belefektetett vételár egyszerre „negatív kapitálissá” válik, nemhogv kamatot hozna, de rá kell fizetni. A park, a gyümölcsös és a télkert sok költségbe kerül.

Az első tulajdonos, aki a kéjlakot a hatvanas években építtette, Traumhold bankár, engedhetett magának ilyen fényűzést. Jó hírben álló cég volt. Bécsben is volt saját palotája a belvárosban. Különösen külföldi összeköttetéseiről volt emlegetve.

Télen a termeiben, nyáron a badeni villájában szokott nála összegyülekezni a „crème de la crème”, ahogv zsargonunkban nevezzük azokat, akik valami tekintetben a társadalom kiváló alakjaihoz tartoznak. Lehetett ott látni diplomatákat és tábornokokat, nagy vasúti vállalkozókat és csatornaásókat, életvidám püspököket és apáturakat, híres afrikai és ázsiai utazókat. Ha japáni vagy kokinkínai követség járt Bécsben, azt ő megszerezte magának, egy-egy veres sipkás török effendi rendesen volt nála található, magyar mágnások szintén (de nem kalpagosan). De akiket legszívesebben látott magánál, azok a művészek voltak, mindenféle berek-szakaszából a Helikonnak: festő, szobrász, színész, énekes, férfi- és nőnemű; a bécsiek mindennaposak, az utazó virtuózok meghívottak, még a

népénekeseket is mindig vendégszerető és élvezni tudó baráti kör várta.

Az ilyen társaságok a legfesztelenebbek. „Közöttünk zsenik között” nincs rangkülönbség. A lángész nivellál mindent. Mutzbauer a maga citerájával csakolyan önérzetes ember, mint Rubinstein zongorája mellett.

Nem is ad jogot más cím a Traumhold szalonjaiban megjelenhetésre, mint ez a szó: „celebritás”.

Csakhogy ennél a genre-nél éppen a megválasztás a legnehezebb. Mert ebben a genre-ban a sarlatán, a csaló annyira hasonlít az igazihoz, sőt sokkal jobban tud *pozírozni*, hogy a talmit nagyon nehéz megkülönböztetni az igazi aranytól.

S ez az alsóbb minőségű nevezetességek népe valódi ostrom alá vette a Traumhold paradicsomához vezető ajtókat.

Nagy szerencséje volt az inasában. A derék „Pétert” ismerte minden ember, aki csak Bécsben hírneves embernek tartotta magát. Nem hiába nevezték Péternek. Meg tudta válogatni, hogy kiket, minő ajánlattal jelentsen be. Azt hiszik sokan, hogy inasnak lenni olyan könnyű. „Inasszcrep!” Ezzel van kifejezve a művészvilágban az ócsárlás legalsó foka. Pedig az egy tudomány! Aki érti. — A Péter volt az urának a legjobb tanácsadója. Ő tudta *taksálni* az embereket. Őnála nem használt tengerivídra-prémes felsőkabátot húyni hirtre a vestibule-ben, sem a parfümözött bankjegy borraivaló. Ő azért megsúgta a gazdájának: „Ez az úr szélhámos; őrizzük tőle ezüstünket!” Hosszú haj, mandzsettákból kilógó kezek, rosszul felkötött nyakraivaló nem csalta meg: „Ez nem művész, csak hegedűreszelő; őrizzük tőle a fülcinket.” Sakárhányszor jöttek oda délcegen kikent-fent daliák, némelyik pretentiosus egyenruhában, akiknek a címeres névjegyét mikor az ezüsttálcán átnyújtá az urának Péter, a fél szájszegletéből azt dörögte hozzá:

„Tolvaj. Őrizzük tőle a kisasszonyunkat.”

A legfőbb vonzerőt képezte a Traumhold szalonokban

mindenesetre maga a házikisasszony, a szép Godiva, vagy ahogy a bécsiek hívták: „a nevető kisasszony”.

Majd ha személyében megláthatjuk, akkor mi is el fogjuk ismerni, hogy teljes joga volt ehhez a címhez; mert a természet már külsőleg is úgy alkotta meg egész lényét, arcvonásait, szemeit, hogy azoknak mindig nevetni kellett; de azonkívül kedélye is mindig olyan volt: eleven és fogékony. Amellett eszes és gunyoros; csupa humor. Ez képes volt bármely gyászoló gyülekezeten, még egy „likvidáló konzorciumot” is megnevetetni, ha az ötleteit szabadjára ereszté. Úgyhogy veszedelmes volt őt a színházba vinni, mikor valami komoly drámát adtak, mert abban a páholyban, ahol ő ült, senki sem volt biztosítva az ellen, hogy a legszomorúbb jelenet alatt csend-zavarást nem fog elkövetni.

Féltek is tőle!

Mert aki csak közelített hozzá, mindenkinek egyszerre megtalálta a gyöngye oldalát: a hiúságát, a félszességét, a vessző-paripáját, s nem irgalmazott senkinek.

S nemcsak a szavaknál maradt; hanem még tettekre is vetemedett.

Volt egy albuma, dehogyan egy! Sok! amiket mind megtöltött a szeme elé került alakok karikatúráival.

Valami bámulatos tehetséget kapott a természettől a karikatúra rajzolásához. Néhány odavetett vonással úgy megörökítette az embert, hogy mindenki ráismert, és mindenki nevetett rajta. Többnyire maga a megtisztelt is.

Volt azonban, hír szerint, titkoltabb gyűjteménye is, melyet csak a maga gyönyörűségére tartogatott; ebben a nagyon kiválasztottak megfelelő állatképekkel voltak felruházva, s még — így is rájuk lehetett ismerni. A szentimentális oroszlánban s a dühöngő levelibékában a legismertebb tipikus alakjait láttuk az akkori high life-nak.

„Láttuk?” — Hát ennek is van története. Majd később.

Egy nyári délután, mikor már a fürdői évadnak vége volt,

A Traumholdék hazatértek Karlsbadból badeni villájukba, ismét nagy társaság volt együtt a bankárnál. Szép derült idő volt; a vendégcsoport a rózsáskert felé forduló oszlopos porticusban mulatott, melynek elejét sűrűn takarta a kínai glicine és a pompás virágú clematis; az ezernyi tea- és remon-tante-rózsza illata még a billardterem leeresztett japáni függő-nyein is keresztülszűrődött.

A villa túlsó oldalán volt az udvar.

Igy érkező kocsi gördülése figyelmezteté a háziurat, hogy új vendég érkezett.

Arra ő kiment a tekézőterembe, hogy az érkezőt fogadja.

Rövidvártatva belépett Péter az ezüsttálcával, — azon két látogatójegy.

Amíg Traumhold úr az orrcsiptető szemüvegét kereste, Péter elmondá a maga véleményét a két új vendég felől.

— Az a magasabb, akármi legyenek, ha nem a Mephisto a Faustból; a kisebbik meg, akinek jegyén az áll, hogy „tilinkó-művész”, nekem sehogy sem tetszik. Első dolga az volt, szét-nézni, hogy hány kijáras van az előszobából?

A bankár elolvasta a neveket, s aztán azt mondá:

— Vezesd be az urakat a dolgozószobámba.

Mikor egyedül maradt, néhány percig úgy állt, mint egy szobor. Akkor nagyot sóhajtott, s szilárd léptekkel sietett át a dolgozószobájába.

A magasabb alkatú vendég bemutatatta magát és társát.

— Én vagyok *Lándory Bertalan*, — barátom *Stauner Gottfried*.

A bankár megtisztelő mosolygással nyújtá kezét mind a két vendégének.

— Nagyon örülök, hogy szerencsém van önt személyesen megismerhetni, akiről annyi magasztalást hallottam és olvastam. Igen nagyra veszem a kitüntető látogatást.

A kis termetű úr a zsebébe nyúlt, s egy levelet vett elő.

— Nincs szükség semmi ajánlólevélre — mondá a bankár. — „Lándory úr barátja”, ez a legjobb cím előttem.

— Mégis kérném, hogy ezt az én levelemet kegyeskednék ön elolvasni.

A bankár átvette a levelet, és elolvasta.

Minden megszokott önuralma mellett sem óvhatá meg magát, hogy ajkainak vonaglása valamit el ne áruljon abból, ami odabenn folyik.

Az ajánlólevél az osztrák belügyminiszter rendelete volt, melyben utasítja a bécsi rendőrfőnököt, hogy a magyar kormány kívánatához képest, a rendkívüli bűnvádi vizsgáló, Lándory Bertalan úrnak, osztrák területen megejtendő, kivételes természetű vizsgálataiban segédkezet nyújtson; erre lett kiküldve Stauner Gottfried úr, a rendőrség detektívügynöke.

— Az én házamnál kívánnak önök vizsgálatot tartani? — kérde akkor Lándoryhoz fordulva.

— Kérni fogjuk, hogy az üzleti könyveit mutassa meg 1860-ik évről 1867-ig.

— Azok a bécsi lakásomon vannak. Kívánják önök, hogy rögtön odamenjünk?

— Nem. A feltűnést kerülnünk kell. Mind az ügy, mind a személy iránt való tekintetből. A vizsgálatnak lehet negatív eredménye is. Kérem önt, hogy vezessen be mindkettőnket a vendégei körébe, és mutasson be a családtagjainak. Én itt a Vág-völgyi vasút dolgában járok, mint érdekelt fél, melynél ön „finanszírozó”, s néhány napi szórakozást keresek Badenben fáradalmaim után, amik mindenki előtt ismeretesek; a barátom pedig felvidéki tilinkóművész, aki előkelő társaságokban produkálni szokta magát; különben vízműmérnök.

— Elhozta az instrumentumát?

— Itt van a mellényzsebemben.

— Tehát legyen szerencsém, uraim.

Azzal átvezette a látogatóit a kastély termein keresztül. A termek, a szobák mind kiváló műízléssel voltak bútorozva, az egyik keleti, a másik renaissance, a harmadik ónémet

stílusban. Korrekt, hangulatszerű minden. Egypár látogató, aki még új ember volt, itt-ott mutogatta egymásnak a bútorokat, szőnyeget, magyarázta a képeket. Ezek előtt nem volt szabad elárulni az érdektelenséget; a két komor látogatónak is meg kellett tudni, hogy melyik szőnyeg a „Kaába”, melyen a szultán estimáját szokta végezni, s hogy az a nagy fekete vászon abban sötét ráámában, amelyből egy fél emberpofa világít elő, miért Cranach Lukács remekműve, és nem másé? Akkor aztán az egyes vendégpárok is hozzájuk csatlakoztak, s együtt mentek ki a nyílt verandára, ahol a társaság zöme mulatozott.

A vendégek közt volt egy címzetes püspök, nagy tanulmányozója a festészeti műreceknek és az egyházi ötvösművészetnek; — egy fiatal ezredes, aki viszont a zene és költészet világában járatos; — egy karakterszínész, aki a színpadon komoly hős, azonkívül pedig felségesen tudja a többi kollégáját dalban és szavalatban paródiázni; — egy hegedűvirtuóz, aki a legtapasztaltabb turista, s elkezdve Irkucsktól Rio de Janciróig, minden népismét fölszedett magába; — egy a „bacilus”-ok felfedezéséről hírhedetté lett orvos, aki pompásan citerezik és jodlíroz; — meg egy bankigazgató, aki a kisujjában hordja a kerek föld botanikáját.

Ezekkel — és a „jobb” tulajdonságaikkal maga Godiva kisasszony ismerteti meg az új vendégeket.

— Ezt azért kell önöknek megtudni, mert itt, a mi házunknál van egy sajátos törvény: miszerint mindenkinek otthon kell hagyni a hivatalos „én”-jét, s ide csak a kedvesebbik „én”-jét szabad behozni. Látják önök azt a nagy perselyt ott a szegletben. Aki itt, e helyen a saját mesterségéről kezd el beszélni, rögtön elítéltetik egy forint bírságra. Esztendő végén egy szegény leányt házassítunk ki belőle.

A kisebbik úr úgy tett, mintha mindez csupa újság volna rá nézve. (A legjáratosabb detektívje volt a bécsi rendőrségnek: ismerte jobban a bemutatottakat, mint a házikisasszony.)

— Én a jobbik énemmel tilinkóművész vagyok, hivatalosan pedig vízműmérnök.

— Vigyázzon hát magára, hogy a vizespalackhoz ne találjon nyúlni, mert az már a mesterségébe vág.

— Tartani fogom magam a borospalackhoz.

— És ön, uram — szólt arcát nevetésre készítve elő Godiva —, a hírhedett inkvizítor, ön, ugyebár jobb óráiban — költő, aki verseket szokott írni?

— Azt hiszem, hogy az vagyok — mondá Lándory. — Még ugyan nem próbáltam. De szívesen megteszem, hogy egész nap az ujjaimon számlálom a verslábakat, csak hogy a hivatalos énemtől megszabadulhassak.

— Ha ezt nem mondta volna ön, most kényszeríteném, hogy üljön le közénk „takart verseket” írni. Mindenki ír egy sort, annak csak a végszavát mondja meg a szomszédjának, s az talál rá rímet, és ahhoz ír egy másik sort, utoljára az egész költeményt összeolvassák. Hanem most ebből nem lesz semmi. Ön azt ejtette ki, hogy szabadulni szeretne attól a foglalkozástól, ami által hírhedté lett. Ez önt tán kínozza? No, hát én rá akarom önt kényszeríteni, hogy találjon benne mulatságot.

— Mulatságot? A bűnvizsgálásban?

— Ahogy én tervezem. Most támadt ez az ötletem. Ez az egész társaság itt csupa gonosztevőkből áll. Még most senki sem tudja, hogy mi a vétke? Ahányan vannak, annyi cédulára felírunk egy-egy gonosztettet, azután kalapba dobjuk, s ki-ki húz ki magának egyet. Én pedig leszek a vizsgálóbíró, aki a bűnöst kivallatom. Még önt is. Majd meglátja ön, milyen keresztkérdések közé szorítom. Mindenkit vallomásra kényszerítetek. Tanulni fog tőlem.

Godiva folyvást kacagva mondá el a bizarr ötletét, mely az egész társaság tetszését egyszerre megnyeré. Az bizony nagyon derék lesz. Vádlott bűnősként állani a bíró elé, olyan vétek miatt, amiről az embernek még csak sejtelve sincsen előre. Valódi hogarthi képet mutatott az egész társaság.

Komoly csak Lándory arca maradt. Mélabúsan nézett a kacagó leányra.

Olyan jól illett annak az az clevenség.

Kicsiny, finom termetű tündérke volt, fehér kezecskéekkel, amiknek a rózsaszín hegyű ujjai visszahajlottak. Arcán igen kevés pirosság, olyan, mint a testszín tearózsáé: annál jobban illett neki a kacagás. A kis, fölvetett pisze orr, a lüktető cimpáival, az égő parázsszemek, a vékonyan rajzolt mozgékony szemöldök s az arc és áll szerelemgödröcskéi, mind úgy díszponálva voltak a derűtséghez. S mikor kacagott, úgy repkedett a murillói angyalkák módjára félrövidre vágott gesztenyeszín haja. Ez is szokatlan viselet ebben a divatszakban, amikor a hölgyek egész hajkalácsokat, egész boa constrictorokat viseltek a fejükön — nem is a saját terményüket.

Hirtelen odahozták eléje az íróasztalkát, ő felkapta a tollat, s elkezdte a schedákat megírni, eltakarva a másik kezével, hogy bele ne lássanak: egyszer-egyszer csendes kuncogást fojtott vissza bezárt ajkaival, valami furcsa ötletnél. Azalatt, amíg ezt a munkát végezte, a társaság üres idejét kitöltte Stauner úr, a tilinkóművész.

Bámulni való az a kis zeneszer: a magyar puszták fából faragott pacsirtája; alig nagyobb egy becsületes szivarnál. S a legábrándosabb dalok laknak benne, miket a pásztorművészek költenek virágos bokrok alatt.

Nagy tetszést aratott vele a kis emberke.

— Ön elmehetne hamelni patkányfogónak! — kiáltá oda tetsző véleményét Godiva kisasszony, az íróasztaltól.

— Azon gondolkozom éppen — felelt az alacsony termetű.

Hogy nevettek rajta!

Godiva kisasszony elkészült a schedáival: azokat összesodor-ták, s egy kínai bronzvederkébe halmozva, kitették egy kis asztalra, melynek egyetlen lábát egy hosszú nyakú gém képpezte; abból kellett kinek-kinek a maga terhelő vádját kihúzni.

Elsőrendű vádlott volt az ezredes.

A bűnvád, amit a kihúzott céduláról magára olvasott, volt „az uzsoráskodás vétsége”.

Az egész társaság felkacagott, de Godiva kisasszony meg tudta tartani bírói komolyságát, s ez erőltetett ünnepélyesség még jobban nevelte a tréfát.

Az ezredesről mindenki tudta, hogy azt a bűnt csak passzív minőségében ismeri.

És amellet komolyan kellett védekeznie a bíró faggatásaira: hol és mikor találkozott a „Bärele”-vel? hát a „Meerengel”-lel meg a „Schmierminidan”-nal? hogyan *fonta be őket?* hány percenttel kezdte az uzsorát, s hogyan csavarta fel magasabbra? Az ezredes értette a tréfát. A hét gyermekének az üdvösségére esküdött (egy sem volt neki), hogy soha ötös kamatnál többre nem adott pénzt; soha paraplémagazint nem adott pénz helyett az adósnak; süllyedjen el ezzel a házzal együtt, ha valaha nagyobb összegről állítatott ki váltót, mint amekkorát leszám-lált. Godiva kisasszony, a vizsgálóbíró, tanúkat állított vele szembe. Azokat kifogásolta, mint rovott előéletű egyéniségeket. Majd sírva fakadt. És utoljára felajánlotta a tisztító esküt. — Úgyhogy elvégre a bíró kénytelen volt őt bizonyítékok hiányában szabadon bocsátani, üdvös leckét tartva neki a megjavulásra.

Kevésbé simán szabadult meg a hegedűművész, aki a kihúzott céduláról a „csempészet” bűnét olvasta le a saját fejére. Ez olyan naiv ember volt, aki azt hitte, hogy akit vádolnak, annak rögtön meg kell mondani az igazat.

— Kérem — szabadkozék —, én csak egy csomó szivart csempésztem be, amennyi a hegedűm tokjába belefért.

Erre rögtön esküdtszékké alakult át az egész társaság, s egyhangúlag kiáltá ki a verdiktet: „egy forint bírság, amiért *hegedűről* beszélt!”

A művész fizetett, s örült, hogy ilyen olcsón szabadult ki a *kriminálból*.

Következett a színész.

Ennek az jutott, hogy „parasztfogás” (Bauernfängerei).

— Meri ön tagadni? Nem adja ki magát egyszer grófnak, másszor királynak, majd meg molnárnak, hogy a szegény parasztoktól elszedje a pénzüket? Álszakállt, álhaját tesz föl: így ámitja el az áldozatait.

Hasztalan volt minden tagadás. Nagyon sok esetet hoztak fel ellene. A nyomtatott színlapok bizonyítványul szolgáltak. Vádlott a sűgóra hivatkozott, hogy az veszi őt rá mindezen kihágásokra. Nem használt semmit: — elítéltetett száz színpadi meghalásra. — Nem volt vele megelégedve.

— *Keveslem* ezt a büntetést! Fellebbezek!

Ez után a bankigazgatónak kellett a vádlottak padjára ülni. Ő azt a bünt szerezte meg, hogy kis gyermekeket csalogat be az utcáról, s azokat kifosztogatja.

Ez is nagyon „ad hominem” volt. — Úgy volt ismeretes a vádlott, mint a szegények jóltevője.

— Nem tagadom, hogy azt szoktam tenni. Minden tél kezdetén odacsalogatom a gyerekeket az utcáról a házamba: a rongyos ruháikat levettetem velük, s új ruhát adatok rájuk.

— Hányra megy az áldozatainak a száma? — kérdezé a bíró.

— Körülbelül százra.

— Ígéri ön, hogy felhagy e gonosz üzletével?

— Nem tehetem, mert már hozzá vagyok szokva.

— Tehát elítéltetik szokásos gonosztettének megkétszerezésére.

Eddig tréfásan ment a játék; de amint a „bacilusok” nagy mestere, a kis doktor kibontotta a maga céduláját, nagyon hosszú képet csinált hozzá.

— Kérem, én azzal vádoltatom, hogy *kuruzsolok*.

Lett rá nagy nevetés! Még Godiva kisasszony is kiesett a szerepéből, s teljesen visszahelyezé nevetésre kész arcát a maga előjogaiba.

A doktor szabadkozott.

— Kérem! Ez nem járja! Itt az embernek, ha a saját mester-ségéről beszél, minden szóért egy forintot kell fizetni. Nekem most a betegeim mind a fürdőkön vannak, a bacilusaim nem működnek. Én ez alatt a vallatás alatt ruinált ember leszek!

Godiva kisasszony ismét komoly arckifejezést erőszakolt.

— Hát mire való a tagadás? — Hát nekem, a vizsgálóbíró-nak kell önt megtanítanom arra, hogy miként védje magát?

— Ezt a profilaxist csakugyan nem ismerem még.

— „Egy forint bírság a prophylaxisért!” — hangzott fel egyszerre az esküdtszék kórusa.

— Egy műszó nem fogja elhagyni az ajkaimat többé.

— Hol kapta ön a diplomáját? — vallatá Godiva.

— Nem tudom, mi az az állat.

— Tehát diploma nélkül gyakorolja az orvoslást?

— Tagadom. Van egy bizonyítványom a tavalyi Narren-abendről.

— Tehát mi önnek a keresetmódja?

— Verseket írok. Azoknak a honoráriumából élek.

— Miféle verseket?

— Szerelmes verseket.

— A szerelem: betegség; — aki szerelmes verseket ír, a legveszedelmesebb kuruzsló. Vádlott saját vallomása alapján elítéltetik örök szívfájdalomra.

Az elítélt úgy tett, mintha vigasztalhatlan volna.

Nagyon mulatságos volt ez a tréfa; és amellet egészen ártatlan.

A főtisztelendő úrank sem lehetett magát belőle kihúzni. Mikor kibontotta a véletlenül kihúzott cédulát, azt olvasta le róla:

„Bosszúállás szerelemfélétsből”.

Minden ember a szájához kapott, hogy a nevetését elfojtsa. Godiva kisasszony arca pedig egyszerre fülig piros lett. Ez-úttal a bíró volt erősen kelepcébe szorítva. Minő kérdéseket kockáztasson öpüspökségéhez a felvetett téma értelmében?

Jó szerencse, hogy a főpap nagy szellemnyugalommal volt megáldva. Egy pillanatra sem jött zavarba; kezét mellére téve, kenetteljesen mondá:

— Igenis: elismerem. Szerelemföltő vagyok és bosszúálló. Szeretem és félttem az én mennybeli menyasszonyomat; s azokat, akik őt tagadják vagy nem tisztelik, irgalom nélkül a pokolra vetem.

— Felmentünk tégedet — zendül rá Godiva kisasszony szava s utána az egész társaságé.

Csak egy kóruszavaró hang tört ki a többi közül: „Kár volt!” (Ez bizonyosan valami titkos szabaddkőműves.)

A tilinkó-virtuózra következett a sor.

No, ez járt szépen.

Az volt az ellene emelt vád, hogy párbajban megölte az ellenfelét.

Csak rá kellett nézni erre a kicsiny, vézna alakra, hogy az ember nagyot nevéssen erre a vádra. Elég lett volna neki annyit mondani: „nézzetek rám, és aztán ítéljete!”

Stauner úr azonban meg akarta mutatni, hogy milyen fából van faragva az igazi gonosztevő, aki érti a maga tudományát. Belement a multságba, s elfogadta a neki szánt szerepet. Égész vakmerőséggel fordult a bíró felé.

— Hogy hítták az ellenfeletem, akit megöltem?

— Müllernek.

— Hát én hozok ide tizenkét élő Müllert, akik tanúskodni fognak mellettem, hogy nem öltem meg őket.

— No, ez a tizenharmadik Müller volt — monda rá komolyan Godiva kisasszony.

— S mikor történt az, hogy a Müller-család részletes kiirtásában részt vettem? — hetvenkedék a vádlott.

— 1868-iki március 31-ikén.

— Orvosi és hatósági bizonyítvánnyal fogom igazolni, hogy én azon a napon Temesváron feküdtem betegen, sem kezemet, sem lábamat nem tudtam megmozdítani.

— Álmentség! Itt van a megölt ellenfél két szekundánsa. Godiva kisasszony felhívására azonnal vállalkozott két úr, aki kész volt bizonyítani, hogy ők segédkeztek annál a párbajnál, amelyben a Stauner úr a szerencsétlen Müllert lekaszabolta.

— Kifogást teszek a tanúk ellen; az egyik hamiskártyás, a másik pedig csendes örült.

Hallatlan nagyot kacagtak a sikeres védelmen.

De Godiva kisasszony sem maradt adós; felhívására a jelenlevő bankigazgató bizonytságot tett, hogy az első tanú nem kártyás, csupán „bibic”, míg a másiknak a doktor kiadta a hivatalos parerét, miszerint annak volt ugyan valamikor delirium tremense, de már teljesen kigyógyult belőle. Vádlott számára nem maradt menekülés.

— Nos! És hát ha bebizonyul rám, hogy párbajban embert öltem, mi baj aztán? Én magyarországi honpolgár vagyok, s az én hazámban a párbaj halálos kimenetelért a győztest államtitkárnak nevezik ki. (Hasonló eset éppen akkor történt.)

— Átadatik a magyar törvényhatóságnak! Lándory úr vegye őrizete alá.

Lándory az egész kedélyes tréfa alatt egy mellékasztalka mellett lapozgatott Godiva kisasszony rajzalbumaiban, s úgy tett, mint aki oda sem ügyel. Mikor a nevét hallotta ki-
mondadni, odalépett a mulatozó csoport közé.

— Parancsolnak velem?

— Ön is idézve van — komolykodék Godiva kisasszony. — Még egy vádlevél van az urna fenekén. Ez önnek szól.

— Eszerint nincs mit válogatnom. Kérem a bűnömet a fejemre olvastatni.

Godiva kigöngyölyíté a cédulkát, s teleszáj pátozzsal olvasá le róla:

„Betöréssel párosult rablás!”

Lándory meghajtá a fejét.

— Tetten kapattam. Betörtem e házba. Hiába minden tagadás.

— S mit akart ön innen elrabolni? — kérde bírói pedáns-sággal Godiva kisasszony.

Erre a kérdésre nagyot hallgatott Lándory; szemciből, melyek Godiva tréfás arcára voltak fordítva, valami megnevezhetlen fájdalom beszélt, volt abban bánat, szemrehányás, szánalom: — minek volt ezt a kérdést intézni hozzá?

Sokáig nem felelt; akadtak jámbor, jószívű lelkek a társaságban, akik azt hitték, hogy zavarban van, s súgták neki: „Godiva kisasszony albumait!” (ők persze, ha rabolnának, azokat vinnék el.)

Godiva elnevette magát. Talán hízelgett neki, hogy ezt a híres-nevezetes inkvizítort most ő hozta zavarba.

Erre az elnevetésre aztán megkapta a gyors választ.

— *Én ezt a nevetést fogom ellopni a kisasszony arcáról.*

Taps és kacagás fogadta ezt a szót minden oldalról. „Ez igazán vakmerőség!” — „Hamarabb ellophatja a havat a Mont Blanc-ról!” — „Inkább a tüzet a Vezúvából.”

Maga Godiva is hangos kacajra nyitotta ajkait.

— Nem! Nem, uram! Azt az egyet nem lehet ellopni. Az nekem elidegeníthetlen tulajdonom. Már gyermekkoromban úgy híttak, hogy a „kacagó Gili” — „die Lachtaube”. — Aztán mit csinálna ön vele, ha az én kacagásomat ellophatná? Mire volna az önnek jó?

— Arra, hogy kegyednek apródonkint visszaadogassam.

— No, a cél kimentti a gonosz szándékot, mint Szent Crispinnél a bőrlopást az, hogy a szegények számára cipőt varrt belőle.

A tribunált megzavarta a Péter azzal a jelentéssel, hogy az özsonna fel van terítve a hársfák alatt.

Erre az egész társaság alászállt a veranda márványlépcsőin, végigsétálva a rózsáskert pázsitos közepét elfoglaló hatyústó

partján, melynek szélén egy kis sziklafélsziget ormáról mester-séges patak zuhogott alá.

A gazdag oszonna a nyolc hárs által képezett árnyékos köröndben volt felterítve egy kerek asztalon; karcsú, acél-ruganyos vasszékek, apró asztalkák mellett kínálkozva olyanok számára, akik külön szeretnek ülni párosával.

Godiva odahívta maga mellé egy ilyen asztalkához Lándoryt. (Az újon jött vendégnek vannak előjogai.)

— Önrül azt mondják, hogy az embereknek a gondolatjainban tud olvasni. Bűvészet ez?

— Nem. Jórészt tapasztalás. Hosszas ideig kellett azzal foglalkoznom, hogy olyan embereknek a titkait napvilágra hozzam, akiknek nagy okuk van azokat elrejtegetni. Olyan közönséges ügyesség ez, mint a prestidigitateur mesterfogása.

— Mégis rendkívüli. Istenadomány kell hozzá.

— Szomorú adomány. Az ember nem lesz boldog azáltal, ha mindenkinek a gondolatját kitalálja: elkezdve a szép hölgyön, aki szemrchányást tesz, hogy miért látogatjuk meg olyan ritkán, egész a pincérig, aki a borravalónkkal a markában azt mondja, hogy legyen holnap is szerencséje hozzánk. Mikor az ember sohasem *hiszi* azt el, amit *hall*.

— Hát azt kitalálja-e ön, amit most én gondolok?

— Ki. Ön azt gondolja most, hogy ejnye, mennyire csalakozom én ebben a mi új vendégünkben. A hír után valami rendkívüli arcot véltem nála az albumom számára megszerezhetni, kegyetlen zöld szemekkel, s most látok előttem egy semmit nem mondó lomha képet, mintha csak ő volna a jámbor „Trafiktürke” a dohányosbolt előtt.

Godiva felszökkent az ülőhelyéből.

— No de ez már boszorkányság. Egész a Trafiktürkéig. Hát belém lát ön?

— Nem. Csak az eszmeazonosság vezet rá. Az idevezető utca szegletén van egy dohánytőzs, annak a cégtáblájára van

festve egy nyugodalmos muzulmán, aki veszedelmesen hasonlít hozzám. Gondolhattam, hogy kegyed is észrevette azt.

— Azért mégis belekerül ön az albumomba.

— Nem, kisasszony; — *kegyed nem fogja az én arcomat az albumában megörökíteni.*

— Hogyan? Ön megtiltja azt nekem, hogy én az ön arcát lerajzoljam?

— Nem tiltom meg: csak megjövendölöm.

— Ön megjövendöli? És az be szokott teljesülni, amit ön megjósol? Hát ehhez nem kell valami emberfölötti tehetség?

— Nem. Csak egyenlő erejű emlékezet, fantázia és ítélőtehetség. Amint egy embernek a kedélyét, jellemét megismertük, arról előre megmondhatjuk, hogy az előrelátott körülmények között mit fog tenni.

— Hát énrólam vett ön már fel jellemrajzot?

— Vettem. Nekem is van albumom, mint önnek; csak-hogy abba mind az van levázolva, ami láthatatlan.

— Szeretném az én láthatatlan „én”-emet látni az ön vázlatkönyvében.

— Megmutathatom. Mélyenérző, mélabús kedély, túlságosan erős hajlammal a mások megbíráására, még nagyobb az önbírálatra. Elkényeztetve mindenkitől és abban unatkozva. Sohasem ismert semmit, ami boldogtalanság, visszás érzés, balsors, és kíváncsi rá, hogy milyen lehet az. Szeretne dacolni a sorsral, mert elég erőt, büszkeséget érez magában hozzá; de nincs alkalmra rá, s ez bosszantja. Ezért ingerel, kigúnyol, kínoz mindenkit, aki közelébe jön: szeretné, ha valakit meg tudna haragítani; de nem sikerül; csupa hódoló arcok veszik körül. Ez kínozza. Hejh, milyen jól érzené magát, ha ezek a hódoló, édeskés arcok egyszerre mind haragos torzképekké válnának itt körülötte, s ahogy epednek most egy mosolygásért, úgy kiáltoznának rá: „mért nem sírsz?”

Godiva arcán az ámulat átszellemülése váltá fel az örök

mosolygást. Öntudatlanul szorítá a két kezét a keblére. Nagyot fohászzkodott. Bűvtükör volt az, amit eléje tartottak.

Az általános pohárcsörgés szakítá félbe a beszélgetést. A nagy kerek asztalnál a szép vizsgálóbíró egészségére ittak. A hódolatot fogadni kellett, kegyteljes leereszkedéssel.

Akkor egyszerre ezzel a kérdéssel lepte meg Lándoryt:

— Nőös ön?

— Nem vagyok az, s nem is szándékozom azzá lenni.

— Hogy lehet azt ilyen kategorice kimondani?

— Bírám kérdi, hát megvallom. Minden embernek a szívében van egy talány; férfiéban, nőében egyaránt. Száz ember közül kilencven nem törődik ezzel a talánnyal: elveszi egymást a megoldatlan rébusszal együtt, s édes tudatlanságban él holtig, s belefásul abba a bajba, aminek az okát nem érti; a tíz közül kilenc meg tudja oldani a talányt, s azt mondja rá: ez nem az én talányom, és idején eltávozik; „egy”, aki a megoldott szívrejtélyben a saját titkára talált rá: „cz az én talányom!” Száz közül egy. — De hát nagy öntúlbecslés volna tőlem, ha azt képzelném, hogy én vagyok az a századik.

— Pedig mindenki annak képzele magát.

A Péter ismét megzavarta a társaságot azzal a jelentéssel, hogy a hintó be van fogva. Akik a hét órai vonattal akarnak Bécsbe menni, azoknak itt az ideje, hogy a vasúthoz induljanak.

A háziúr bocsánatot kért a vendégeitől, hogy kénytelen őket elhagyni. Üzleti ügyben a fővárosba kell sietnie Lándory és Stauner urakkal. Nagynénje fogja vinni a háziasszonyi tisztet. Csak mulassanak. Kilenckor ismét megy vonat Bécsbe. Szép holdvilág van.

Azzal megölelte a leányát, — talán erősebben is szorítá karjai közé, mint máskor.

A két új vendég is búcsúzott. A tilinkós még késett; neki még volt egy bevégezni való adomája, s egy kiinni való pohár johannisbergere. Azt kár volna otthagyni.

Könnyű szellő fuvallt végig a tó fölött, a hattyúk szárnyukat szétterjesztve vitorláztak benne, Godiva összeborzongott, mikor Lándory oldalán a tóparton végighaladt. Talán a szellőtől.

– Lássá ön: nekem úgy tetszik, hogy ön már eddig is elrabolta az arcomról a nevetést.

Lándory Bertalan nem mondott rá semmit. Hát komolyan vette?

– Fogom még önt látni? — kérde Bertalantól a búcsú-kézszerítésnél.

– Azt hiszem, hogy igen.

– Meg fog bennünket látogatni?

– Nem!

– Én mégis fogom látni?

– Mégis.

A hintók tovaördültek. Az egyikben a két vendég, a másikban Traumhold és Péter inas a bakon.

MONTEROSSO ÉS KOLACZIN

A bécsi palotához megérkezve, Traumhold úr utasítást adott a komornyikjának, hogy a két vele jött úr számára nyitassa fel a vendégszobákat, miután azok hosszabb ideig tartó üzleti foglalkozásban az éjt itt fogják tölteni. Az ilyen vendégmarasztás nem volt szokatlan a bankár házánál: az ő szakmájában a gyorsan végzés a fő feladat. Néha, midőn sietős végezni való volt külföldi üzletszövetségekkel, a virradat is ott lepte őket a dolgozóasztalnál. A munkát csak az éjfél után feladott vacsora szakítja félbe. Ezuttal a szakácsa kinn volt ugyan a badeni villában; de a „Munsch”-szállodából lehetett hozatni.

Péternek meg lett az is mondva, hogy senkit se bocsásson be.

Az ajtókat mind bezárták: a három úr egyedül maradt a comptoirban.

Tizennyolc évi üzleti könyveket átnézni nem tréfadolog. Különösen a vizsgálóbíró szemével.

Tételről tételre át kellett olvasni a fóliánsok minden rovatát. A könyvek a legpontosabban voltak vezetve. Egy kiigazított szám, egy megkorrigált betűszár nem volt bennük felfedezhető. Semmi fingált tétel, semmi szemfényvesztő számjáték az egészben. Voltak az aktívák közt tételek, melyek kezdetben nagy összegekkel figuráltak. Aztán évről évre mindig kevesebb lett a címük alatt fölvéve, míg utoljára a százezer forintos tétel helyén az állt: „egy krajcár”. Pontos üzletember az egészen kárbavesztett követelést sem törli ki főkönyvéből; egy krajcár értékkel ott kell annak figurálni örökké. Hátha valamikor aktuális értéke lesz megint.

Semmi restelni, takargatni való nem volt az üzleti könyvekben. A nyereség rendes úton származott. Szédelgési vállalatok nem fordultak elő. Sem „alapítási költségek” szemérmes címe alá takart vesztegetési kiadások. Uzsoráskodásnak nyoma sem volt. Szindikátusi nyereségek csak olyan vállalatoknál, melyeknek részvényei folyton emelkedőben maradtak. Az összeköttetések egészen honettek.

A depó-üzletnél is a legszigorúbb rendet konstatálták; a letéteményezett és ismét túladott részvényeknek, állampapíroknak, sorsjegyeknek, prioritásoknak fel volt jegyezve a sorszáma, sőt még a készpénzül letett ezres és százas bankjegyeknek a számai is be voltak jegyezve; frank, líra, sterling, márka, rubel, piaszter, s ugyanannak az osztrák értékű forint szerinti megnevezése.

Mikor négy évfolyam üzleti könyveit átnézték, akkor azt a kérdést intézte Lándory Traumholdhoz:

— Nem szíveskednék ön nekem megmondani, hogy ki az a Monterosso úr, akinek a neve több ízben előfordul e könyvekben, mint letéteményező, és ki az a Kolaczin úr, akinek később, néha félév múlva ugyanezek a letétemények elküldetnek?

Erre a kérdésre elsápadt a bankár.

Összeszedte magát, s nyugodtan válaszolt.

— Politikai ügyekben való vizsgálatra is ki vannak önök küldetve?

— Arra nem vagyunk.

— Akkor kérném, hogy Stauner úr hagyja bennünket egyedül; mert erre a kérdésre csupán *magyar vizsgálóbíró*nak lelelhetek.

Nincs ellene kifogásom.

— Kérem tehát Stauner urat, legyen szíves átmenni a biliárdterembe, s mulassa magát egy kis karambol-partival, amíg utána megyünk. Nemsokára vacsorálunk aztán.

Traumhold egészen hitte azt, hogy ő még ma együtt fog tekinzni és vacsorálni a két *vendégével*.

Stauner úr felkelt, és kiment a szobából.

A bankás némi izgatottságtól reszkető hangon kezdé.

— Uram, ön patrióta volt „ezekben az években”.

— Most is az vagyok.

— Azt értem alatta, hogy azon hazafiak közé tartozott, akik készek voltak a *legszélsőbb eszközökhöz* is hozzányúlni azért, hogy hazájuk alkotmányát visszavívják.

— Köztük voltam.

— Akkor önre nézve nem lesz meglepetés, ha felfedezem, miszerint Monterosso egy turini bankár, aki egyenes összeköttetésben állt Napóleon Jerome herceggel és Cavourral. Az a Kolaczin pedig egy varsói bankár, aki Langiewicznek a megbízottja volt. Ha még egy évfolyammal tovább fogja ön átvizsgálni a könyveimet, majd fog ön tételekre akadni, Monterosso neve alatt, amelyek áthelyezésüket Budapest felé vették, s az ottani patrióták bankárjánál találtak elszámolásra. Én a fejemmel játszottam — az önök szabadságának az ügyéért. Most, ha tetszik, vegye ön el a fejemet.

Lándory nehezet sóhajtott. Hivatalos feladatának egész Alpes-súlya még így nem nyomta a keblét, mint most.

— Hát most én mondom meg önnek, hogy ki az a signore Monterosso. Az egy legelső minőségű szélhámos: egy egész internacionális rablóbandának a vezére, akit szerencsém volt röptében elfoghatni, mikor éppen egy új rablási merényletet tervezett Budapesten. Nála találtam meg az adatokat, amelyek önhöz vezettek. A gonosztevőnek nem volt ideje azokat megsemmisíteni.

— Uram! — szólt Traumhold felháborodva, s most sötétvörös lett az arca a nehéz indulattól. — Én teljes jóhiszeműleg cselekedtem: én azt hittem, hogy egy magas, nagy eszmének szolgállok. Én az önök hazájáért, a magyarokért meg a lengyelekért rajongtam. Lelkemben a népszabadság híve voltam.

— Önt megcsalta a lelkesedése. Megbízói mind tolvajok voltak: Turinban éppen úgy, mint Varsóban és Budapesten.

— De hiszen itt vannak nálam az ajánlóleveleik, amelyeket a varsói forradalmi kormánytól, a pesti hazafiak vezérférfiától, a magyar emigráció főnökeitől kaptak. Itt vannak Cavour és Pietri, a párisi rendőrminiszter credentialisai.

S ezeket mondva, egy titkos rugót nyomott meg íróasztalán, melyre egy rejtekező fiók toldott elő, s abból marokkal szórta elő az iratokat, amikre hivatkozott.

Lándory egyenkint szemügyre vette azokat.

— Egytől egyig mind hamisítványok. Sem a magyar pártvezéreknek, sem a francia és piemonti kormányoknak, sem a lengyel forradalom diktátorának, sem az emigráció főnökeinek nincs azokhoz semmi köze. Írás, pecsét, stampiglia minden hamisítva van rajtuk.

Traumhold szédülten rogyott székibe vissza.

— Ezek a gonosztevők önnel átkozott játékot űztek — mondá Lándory. — Önt közvetítőnek használták. S a politikai összeesküvés tisztességes titoktartásába burkolták cselvényüket. Elrablott állampapírok, nagyobb összegről szóló bankjegyek, csekkek elárulják a közvetlen tettetést, amint az túl akar rajtuk adni; ha idegen ember nagy pénzüsszegeket mutat egy európai nagyvárosban, egyszerre gyanút költ, nyakára megy a rendőrség, vallatóra fogja. De ha az elorzott papírokat leteszik egy közhitelben álló bécsi bankárnál, azután ott hagyják heverni fél esztendőig, s akkor elküldetik egy varsói céghez: ez senkinek sem tűnik fel. Az a francia, osztrák vagy angol papírokat szépen értékesíti a varsói és szentpétervári piacokon, és megfordítva. Kevés üzletember olvassa az orosz lapokat Milánóban. Hogy a titokban közvetített összegek csakugyan rendeltetésük helyére jutottak: azt igazolják Monterosso és Kolaczin urak, a magyar és lengyel patrióta celebritások leveleivel, amiket igen könnyű utánózni. A híres emberek nagyon adakozók az autogramjaikkal. — Egész határozottan mondhatom önnek, hogy ahol magyar hazafinak, emigránsnak a neve fordul elő önnek az okirataiban, az mind

hamisítás. S kétségtelen, hogy a lengyelekkel is így van. Sőt olyantól is találok itten levélet, aki már akkor nem is élt, amikor ez a levél íródott.

A bankár arcán egy-egy galvani rángás vonaglott végig. A zöld szemek igezete alatt állt.

Lándory folytatá egész csendes hidegvérrel.

— De ha még csak ezzel a két imposztorral lett volna önnek dolga! Azonban a gubancot még jobban összekuszálja az, hogy ami nagyobbserű rablás csak Magyarországon végbement egy évtized alatt, azoknak az értéke mind keresztülvándorolt az ön számlakönyvein. Ön mindazokat átvette, mint hazafiúi adományokat titkos célokra, költött nevek alatt szereplő emissariusoktól; azután utasítás szerint megint elküldötte más megnevezett bizományosoknak, politikai mozgalom szükségleteire. Az ön emissariusai mind egy igen jól szervezett rablószövetségnek a tagjai voltak. Ilycnformán soha elrablott kincsnek nyomára nem lehetett jutni. A gazemberek kiválasztottak maguknak egy becsületes embert orgazdául.

— Orgazda! — Én? — hördült fel Traumhold. Úgy érzi, mintha azok a nagy könyvek egyszerre koporsófüdelekké válnának előtte.

— Hozzátettem, hogy becsületes ember.

— Lehet valaki a kettő együtt?

— Kétségtelen, hogy tudtán kívül volt az egyik. Hogy meggyőzzem önt felállított kombinációm alaposságáról, megmutatom önnek a jegyzeteimet. S a nálam levő jegyzetek nyomán az ön számlakönyveinek akármelyik évfolyamából rányitok egyszerre arra a lapra, amely az adataimmal correspondál. Ezen év és hó ezen napján történt Budapesten a hírhedett páncélos pénztár elrablása: nyisson ön rá az ön főkönyvében a három nappal későbbi lapra, ott fogja találni vagy Szentzsófiai, vagy Törökváry nevét, ugyanazzal az összeggel, amelyet én a magam jegyzetében megmutatok.

A bankár gépszerűleg lapozott a diáriumában a mondott

nap paginájáig, s mint egy álomjáró a hypnotáló orvosa paran-
cára, olvasá fel a megtalált adatot.

A Szentzsófiai neve volt benne.

— Más nevén a „Wasserpírat”.

Azután mondott Traumholdnak egy másik évből való adatot.

A bankár utánanézett a diáriumában.

Rátalált a Törökváryra.

És így sorba. Egy egész litániát! Pokolbeli litániát. Csupa
ördögök neveiből sorba fűzve.

Mikor már nagyon sok volt, egyszer csak felugrott a bankár
a helyéből, és elkezdett hahotával kacagni.

„Hahaha!”

Azután letörülte az izzadságot a homlokáról, s azt mondá a
vendégének:

— Azt ne higgye ön, hogy megbolondultam. — Nem. —
A tréfa, amit velem eljátszottak, olyan sikerült, hogy nevetnem
kell rajta. Egy „Lokalposse”, amiben a pórul járatott, buta
Buffalmaccón senki sem sajnálkozik; de mindenki kacag.

— Hiszen magam is hajlandó volnék a derülségre; ha a
dolognak igen komoly folytatása nem volna.

— Mi komoly folytatása lehetne? — szólt a szobájában
fel s alá járkálva a bankár. — Bűnrészesség vádját emelni
ellenem ezen az alapon nem lehet. Kárpótlási igényt hamarább.
Ezt azonban be sem várom. Amint velem hivatalosan tudatják,
hogy a nálam letett s általam tovább adott értékek provenien-
ciája bűneredetű volt, én kötelességemnek tartom e „bona
fidesszel” átvett összegeket bírói kézbe letenni. Az ez évi
mérlegemet nagy veszteséggel fogom bezárni. Ez bizonyos.
Megcsett már rajtam máskor is. De a becsületem fogyatlanul
marad.

— Magam is ezen a nézeten volnék, ha egy legújabb
történet szenzációs bűntény nem képezne szomorú utójátékot
elhézz a — mondjuk hát „Lokalpossehoz”. Olvasta ön ugyebár
a lapokban, hogy Párizstól nem messze, egy különcségeről

hírhedett francia vicomte kastélyába betörték, s onnan nagy összeget képviselő családi ékszereket, értékpapírokat elraboltak. Hogyne olvasta volna? Hetekig kísértett a lapok újdonságrovataiban ez az eset.

— Ismerem: a Lis Blanc vicomte esete.

— A tolvajság rafinált furfanggal ment végbe. A gonosztevők kiszámítva, kikémlelve választák tettük végrehajtására azt az időközt, amidőn a gróf meghalt; de még a pompás katafalk sem készült el; a maire lepecsételi éjszakára a szobákat: a rokonok, a vélhető örökösök még távol vannak. A tolvajok még a pecséteket sem szaggatták le az ajtókról és ablakokról: azon a titkos süllyesztőn keresztül hatoltak be a szobába, amelyen a gróf az ételeit szokta a konyhábul felszállíttatni. Ott a páncéllal ellátott vasszekrényt keresztülfúrták és fűrészelték olyan gépekkel, aminőket csak Amerikában készítenek: egyenesen ilyen célokra. Azután kitakarítottak belőle mindent, s amilyen észrevétlenül jöttek, olyan titokzatosan el is tűntek: semmi nyomukra nem lehetett találni. — Csak másnap, mikor a rokonok jelenlétében felnyitották a szobát, jöttek rá a betörésre. A távírda rögtön működésbe lett hozva, a kastély cselédsége bíró elé állítva, francia, német, spanyol, belga rendőrség fellármázva, a tengeri kikötőkbe utasítások küldve, a vasúti állomások detektívekkel elárasztva, gyanús képű utazók megmotozva. Nem találtak meg semmit. Az örökösök húsz-ezer frank jutalmat tűztek ki annak, aki az elrablott kincsek nyomára vezet. Nem jelentkezett senki. Pedig európai hajtvadászat kelt ki belőle. Azt persze senki sem tartotta lehetőnek, hogy legyenek, akik lóháton, negyvennyolc óra alatt elvágatnak egyfolytában a Rajnától a Fehér-Kárpátokig. Harmadnapra a hírhedett ékszerrablás után Monte Rosso úr ott volt Budapesten. Pedig nem villámvonaton jött.

— Monte Rosso?

— Igen. Az ön Monterossója. Ott csak egy napot pihent. Elolvasta a hírlapokból a táviratokat, melyek a seigniéri-

rablás felfedezőinek egy egész vagyont ígérnek, aztán megengedett magának egy kis kéjutazást a regényes Vág völgyében (amelynek a vasútját éppen most finanszírozzuk, — mi együtt! Milyen szatíra!). Onnan megkönnyebbülve visszatért megint Budapestre. Ott az összeköttetéseinel fogva megtudta, hogy egy bánsági földesúr éppen nagy birtokvásárlásra készül, s másfél milliót tartogat odahaza, ezt is bevonta működései körébe. Csak úgy „en passant”, vendégszereplésképpen, ahogy szoktak hírhedett virtuózok Szentpétervárra utaztukban kegyesen nálunk is egy koncertet adni. S az intézkedések személyes vezetése végett lerándult Szegedre. Ott azután beleakadt az én törömbe. Eleinte nagyon hetvenkedett, angol lordnak adta ki magát, s D'Israelivel fenyegetőzött, meg lord Loftusszal. Azután megkísérelte kétszer a megszökést a várból, először mesés vesztegetéssel, azután még mesébbb szaltó mortáléval, hogy a lába közé szorított seprút feszítve a sima bástyának, s úgy csúszva le rajta. Rendkívüli ereje van, öt-hat embert legyőrt, feltaszígal, míg el bírták nyomni. Nehány nap múlva azután kénytelen volt velem szemben felvenni az igazi ábrázatját, s kivallani, hogy ki volt, és miket tett.

Eszerint a főcinkos kézre került. S az rám nézve annál jobb, mert engemet leginkább tisztára moshatnak az ő valóságai.

Ez eddig úgy volna. Hogy ezt a rejtélyes vezetőjét az internacionális rablószövetségnek elfogtuk, az egész bűnügyre nézve mindenesetre csak szerencse; mert az összekötő csomópont találtuk meg benne egy mindenfelé szétágazó bűnszövetségnek. Ily az ember (az igazi nevét most sem tudom megmondani) valószínűs lángész a magasabb szélhámosság világában. Eleinte egész know-nothingnak játszotta magát. Nem akart más nyelven tudni, csak angolul. Hanem azután, hogy sikerült a Budapestben, álnév alatt hátrahagyott bőröndjét kézre kerítenünk, s abban minden iratait megtaláltuk, egyszerre felhagyott a tanácslási rendszerével, s azután vallott. Még olyan dolgokat is

kivallott, amiket nem kérdeztem tőle. Értem a célját. Azt akarja, hogy mentül hamarébb el legyen ítélve s az állami fogházba bezárva. A tolvaj uraknak legkellemetlenebb a vizsgálati fogság. Ellenben az állandó lakhelyen kedvező chance-ik vannak a kiszabadulásra, ha idekűnn még hatalmas cinkosszövetség működik az érdekükben. Az én emberem tehát egészen beszédessé lett, amint a merev tagadás lehetetlenségéről meggyőződött. Öt európai nyelven tud folyékonyan beszélni, mégpedig annak a városnak a tájkicjtésével, amelyben állítólag lakott. Az olaszt a lombardi, a franciát a párizsi, az angolt a londoni akcentussal beszéli. Még magyarul is tökéletesen beszél, s kiejtése Trencsén vármegyei, úgyhogy a legkedélyesebb tótmagyar földesurat játszhatja vele. Sőt lengyel, orosz, szerb és román nyelven is ért, s levelei között a tolvajok zsargonján, a „ladino” nyelven írottakra is találtam. Neve annyiféle van, ahány országban megfordult, s a felesége a különböző meridianusok szerint hol „mylady”, hol „signora” hol „marquise”. Érdemrende is van elég. Azok közül azonban útközben viselésre csak a becsületrend szalagját használja. Útlevelei, követségek által láttamozva, többféle nevekre szólók, ajánlólevelei pedig a legelső, legünnepeltebb férfaitól a kontinensnek és Albionnak. Amellett aztán pecsétnyomók és stampigliák és blanquette-k, még esetleg szükségeseeknek az előállítására.

A bankár közbeszólt.

— Ha ez a szélhámos magát először angol lordnak adta ki, hogyan lehetett benne kegyednek Monterossót, az olasz bankárt felismerni?

— Mindjárt rájövök. Az átkutatott iratai között találtam egy postai szállítólevélre, melyen a feladó Monterossónak volt megnevezve, a szállítmány pedig az ön firmájának címezve. Kérdésemre egészen nyíltan elmondá, hogy ez több százezer frank értékű francia állampapírokat tartalmaz, melyek a seigniers-i rablásból erednek.

— Mikorról van a szállítólevél keltezve? — szóló izgatottan a bankár.

— Éppen három hete. Nyisson ön rá a főkönyvének a megfelelő lapjára.

Ott volt.

— Megengedi ön, uram, hogy utánanézzek a letétszekrényekben, nincsenek-e még itt az értékpapírok?

— Ön úr a saját házánál.

Traumhold egy vasajtót nyitott fel, titkos rugó segítségével, azon belül volt a páncélozott Wertheim-féle szekrény, mely nagyobb volt, mint a vasajtó. (A falat és ajtót azután csinálták oda, mikor már a szekrény ott állt.)

Az egymásra halmozott értékpapírok garmadáján mindjárt legfelyül feküdt a keresett csomag.

— Megvan! — kiáltá örömmel a bankár, visszatérve a vasajtón, s magával hozva a lepecsételt s szállítólevéllel ellátott csomagot, amit reszkető kézzel letett az asztalra Lándory elé.

Már útban volt Varsó felé. Ügyvezetőm címezte Kolaczin-nak. Jó szerencse, hogy ma ünnep van, délután a pénzposta márva van nálunk. Ezt a tételt röptében fogtuk el, különben meg is az én terhemre esik. — Én önnek hálával tartozom, uram, a mai idejöveteleért.

Ne előlegezze ön a hálálkodást. Nincs oka rá. Vágja ön fel a csomag borítékát. Nézzük meg a tartalmát.

Traumhold levagdalta a viaszosvásznat, a pecsétes zsinórokat a csomagról, aztán egyenkint előszedte belőle az értékpapírokat; azok mind megegyeztek a depó-könyvben feljegyzettekkel.

Az egész értékösszeg itt van.

Nincs semmi más irat köztük?

— Semmi.

— Ez a baj. — Jobb lett volna önre nézve, ha ezt az egész csomagot elveszni látja, mint hogy azt az egy iratot nem találja benne, amely a rablás alkalmával közötté volt.

Mi volt az?

— A megholt Lis Blanc grófnak a végrendeleti codicillusa. Az öreg úr viszályban élt a feleségével és fiával. Az utóbbit egy végrendeletében kitagadta, s az unokaöccsét, marquis De L'Aisne Alfrédet tette általános örökösévé. Halála előtt kevés idővel azonban sikerült Lis Blanc grófnőnek a férjét gyóntatója, a seigniers-i prépost által annyira megengesztelni, hogy egy codicillusban visszavonja az unokaöccsét általános örökössé tevő végrendeletet, s Lyonelt, a fiát, helyezze be öröklési jogaiba. Az első végrendelet öt tanú által van aláírva, valamennyinek a pecsétjével megerősítve, a közjegyző által hitelesítve, s három példányban kiállítva. A codicillus azonban, mely szintén törvény előtti érvényességgel bír, zárt levélbe van foglalva, a tartalma a hagyományozó által sajátkezűleg írva, de a tanúk előtt ismeretlen. Azok csak az öt pecséttel lezárt levél borítékjára írták fel a neveiket, azzal a biznysággal, hogy ez önekik mint végrendeletet tartalmazó levél lett bemutatva. Ez a levél is el lett orozva. De hogy valóban létezett, és ott volt a szekrényben, és a tartalma Lyonel javára szólt, azt bizonyítja a prépost, aki a levelet maga tette vissza a szekrénybe a gróf halála napján. Ő maga mondta toll alá az öreg grófnak, hogy hagyományát miféle kikötésekkel zárolja körül. Lyonel huszonnégy éves koráig a mostohaanyja gondnoksága alatt álljon. (Még most csak húsz éves fiú, de már mintaképe a gommeux-eknek.) Azután ha valamikor a katolikus hitet elhagyná, azonnal veszítse el az atyai örökséget, s az De L'Aisne Alfrédre szálljon. Ellenben ha valamely egyházi rendbe lépne be, például a máltai lovagok rendébe, nőtlenségi fogadalommal, azon esctben rögtön átvehesse a vagyonát még a huszonnégy éves kor betöltése előtt is.

Lándory ez elbeszélés alatt azt olvasta ki a bankár szeméből, hogy az egy kis csendes ásítási hajlamot fojtogat el magában.

— Kérem, csak ásítson ön bátran, ha unatja ez a dolog, majd mindjárt jön ennek olyan része is, amely önt érdekelni fogja.

— Figyelemmel hallgatok.

— Képzelheti ön, hogy egy ilyen iratnak a megtalálása mennyire érdekében áll az egyik félnek: Lis Blanc grófnének és a fiának. Hogy a családi gyémántokat is elrabolták, az nem fáj nekik, — csak ez a kis darabka papír.

— S mit mond az ön foglya, hová lett ez az irat?

— Ő azt mondja, hogy a többi értékpapírokkal együtt elküldte önnök.

— De ez nem igaz. Ha elküldte volna, itt lenne.

— A gyémántokra pedig azt mondta, hogy azokat a táskával együtt ellopták tőle, mikor a kárpáti erdőutakon átjött. Én nem hittem el neki sem egyiket, sem a másikat. Ellenben a fejére olvastam, hogy „ön ezen s ezen a napon járt az oroszlánki várromok közt; ezen napon a beckói várromon, ismét másnap a temetvényi dűledékek között; majd odább a lietavai romcrösségben; utoljára fölkereste a trencsényi elhagyott várat. Mindenütt mint utazó dilettáns, aki festői vázlatokat vesz föl. Rajzmappát is vitt magával. Kitűnően tud rajzolni. Ön a lopott gyémántokat és a keresett codicillust egyikében ezeknek a várromoknak rejtette el.”

— Az nagyon valószínű.

— Persze, hogy valószínű, csak hogy a saját sejtelmemet nem tehetem a vizsgálati jegyzőkönyvbe, mint adatot.

— S mit felelt rá a tolvaj?

— Nagyot nevetett a szemem közé. Azzal az impertinenciával, ami valami keveréke a grand-seigneuri fitymálásnak és a zsebmeteszoői akasztófahumornak. Én ebből a nevetésből ugyan rögtön a fejére olvastam, hogy *mit gondol* ő ebben a pillanatban, „ön azt hiszi, ugye, hogy csak legyen egyszer elértélve rendes fogságra, onnan majd az ön gondja lesz minél hamarább búcsúvétel nélkül odábbállni, s akkor aztán felkeresheti az eldugott kincseket, a pótvégrendeletet pedig még azoknál is jobban értékesítheti, felhasználva azt archimedesi csavarul vagy De L’Aisne, vagy a Lis Blanc grófoknál: amelyik többet ígér érte.

— Az a legvalószínűbb! — mondá a bankár.

— Csakhogy én a magam gondolatolvasását nem írhatom fel tanúvallomásul. Én csak azt jegyezhetem be, hogy a „vádlott nevet”. Ekkor aztán szigorúan fogtam a vállatát, fenyegettem az embert, hogy sötét magányzárkába fogom csukatni, kemény böjt mellett, ahol napot sem lát, s tudni fogom őt kényszeríteni az őszinteségre. — Erre a fickó elfintorította az arcát, s azt mondá: „nem tud az úr olyan dolgot, ami nekem újdonság volna! Voltam én már a bagnóban is!” s olyan tökéletes kánkán-figurát csinált hozzá, amilyen csak egy kiszolgált gályarabtól kitelik. — Akkor aztán megint előkelő pozitúrába helyezte magát. A jobb kezével leereszkedő tenyérhajlítást tett felém (oda volt az csatolva békóval a bal kezéhez, de ez őt nem zsenírozta), s azt mondá:

— Én határozott választ adtam. Mást egy év múlva sem adhatok, s ha mindjárt az iszpaháni kullancsverembe zárnak is önök. A gyémántokat ellopták tőlem, s az ötpecsétes levél ott volt a többi értékpapírok között, melyeket Traumhold bankárhoz utasítottam. Ha nem hiszik önök, szedjék széjjel, követ kő után, Trencsén, Beckó, Temetvény, Lietava és Oroszlánkő várát és Traumhold bankárnak a palotáját. — Ez jött a vallatási jegyzőkönyvbe.

Ezzel felállt a helyéről Lándory. Traumhold, mint a gutaütött maradt összeroskadva a karszékében.

— Most már tudja ön, uram, hogy mi aktuális vonatkozása van annak a regényes históriának az ön üzletéhez. A néhai Lis Blanc gróf örökösei nem fognak azzal megelégedni, hogy ön a feltartóztatott értékpapírokat bírói kézhez leteszi, hanem követelni fogják azt az okiratot, mely nekik jogot ad ahhoz a több millióra menő fekvő birtokhoz is, melynek tulajdona most perre megy közöttük. Ebből önre nézve olyan zaklatás fog támadni, amitől ön pusztán pénzáldozattal meg nem válthatja magát. — Én küldetésemet bevégeztem.

Az irodai óra egyet ütött éjfél után.

— Menjünk vacsorázni — mondá a bankár, székéből felállva.

— Nem zárja ön be a depó vasajtáját? — figyelmezteté Lándory.

— Majd visszajövök még.

Lándory szomorúan ingatta a fejét.

(Szegény ember! Azt hiszi, hogy még ő ide vacsora után visszajön!)

EGY MESÉS JELLEM

Stauner úr átadta a dákót Lándorynak. Amíg a Péter elhozatja a megrendelt vacsorát, azalatt a két úr kijátszhat egy partit. Hozzá is fogtak. A bankár kitűnő tekejátészó volt, egy lökést sem hibázott el.

Mikor Stauner és Lándory a tekebotot adták-vették, az egyik úr csak ennyit hallatott: „mhm”, amire a másik azt válaszolta: „hmh”.

Amint egyszer a bankár egy különösen szép karambolt csinált, Stauner úr kiment a billardszobából. Nem kérdezték tőle, hová megy.

Mire a partinak vége volt (a bankár diadalával), a vacsora fel volt szolgáltatva; Péter bejelenté; akkorra Stauner úr is visszakerült. Nem kérdezték tőle, hol járt.

De Péter annyit súgott az urának a fülébe, „micsoda spanyolviaszszagot hozott ez az úr magával a szobába”.

A bankár valami titkos lázt érzett végigborzongani a testén. Vannak olyan ellenszerves szagok, melyek nem kellemetlenek, mégis felháborítják az idegeket. Például ha az ember a gyaluforgácsnak a szagát megérzi, mindig a koporsók jutnak az eszébe, amiknek a fenekét ezzel szokták megtölteni. Ilyen szag a spanyolviaszké is.

És aztán még le kellett ülni vacsorálni — a két kedves vendéggel, és enni minden ételből, és inni minden pohárból, nehogy azok azt higgyék, hogy megmérgezi őket valaki. Még azután a jó szokás kedvéért koccintani is kellett velük, amit azok viszonoztak a házigazda egészségére; a koccintásról

Áttért a beszéd a borra, a borról a filoxérára, a filoxéráról a lukszinra; utoljára olyan szakdisputa keletkezett a műborgyártásról, mintha mind a három úrnak ez volna a mestersége.

A vacsora után még egy szivart is ki kellett színi, azután a vendégek kezét szorítottak a házigazdával, s jó éjt kívántak egymásnak: a Péter vezette őket a vendégszobákba.

Alig tették be azok maguk után az ajtót, Traumhold sietett egy karos gyertyatartóval a kezében a comptoirjába. Eszébe jutott, hogy a depó vasajtóját nyitva hagyta. Odáig három szobán kellett keresztülmennie, az utolsó volt a könyvvivőjének a dolgozószobája: — ahány ajtót kinyitott, mind egyiknél úgy tetszett neki, mintha valami kísértő lélek fuvallata érné, mely gyertyáit ki akarja oltani. — Az igazi kísértet csak a harmadik szobában várt reá. — Itt volt érezhető még most is az a spanyolviaszk-illat. — Koporsószag!

Amint e szobába belépett, majd ledobbant a földre.

Annak az ajtónak a zára fölött, mely a comptoirjába vezetett, két széles papírszelet volt keresztben egymás fölött, az ajtóra és a küszöbre pecsételve.

Ez volt Stauner úrnak a feladata azalatt, amíg a bankár a másik vendégével odaát karambolt játszott.

Nem akart hinni a szemeknek. — Érzékkáprázat ez!

Közel ment a rémhez: odavilágított rá a gyertyával.

Valóban két keresztbe fektetett papírszelet volt ott, az osztrák rendőrség kétféjű sasos négy pecsétjével a végein.

A Golgotának minden keresztjei nem rettenetesebbek ennél a szomorú keresztnél! — Erre van a kalmárnak a becsülete, a hitele felfeszítve!

Mi a szívbe ütött dárda öklelése ehhez a döféshez képest! Lepcsételve az üzletszoba, hatóságilag!

Hisz ez az üzletszoba az a kalmárnak, ami az ember-ösnek a paradicsom volt!

Szédelegve ment ki onnan, aztán végig valamennyi szobáin, minden ajtót nyitva hagyott maga után. Annyira el volt

csábulva, hogy nem talált rá a hálósobájára. Eltévedt a saját lakásában, bújósdit játszott saját magával, mintha valami útvesztőben bolyongna, míg egyszer ismét ugyanabban a szobában találta magát, ahol az a lepecsételt ajtó állja az útját.

Azt hitte, hogy rögtön szélhűdés fogja érni. Lerogyott arra a székre, amelyen hű hivatalnoka, az öreg könyvvezető szokott ülni. Huszonöt év óta üli már azt a széket: ezüstlakodalmát ülhetné meg vele, — ha még három napot megélhetne.

De ilyen három nap nincs.

A mai zárköve valamennyinek.

Keze önkénytelen a villamos csengettyű gombjára tévedt. A csengetésre odajött Péter.

— Mit akarsz? — kérdezé tőle a bankár, rámeredve.

— Ön csengetett.

— Hát nem álmodtam? Hát ébren vagyok? Nézz oda, mi az?

— Az ajtó lepecsételve! — hördült fel Péter.

— Hát te is látod azt ott? — Ennél a szónál elfojtotta a szavát a zokogás; a könnyei elboríták az arcát.

Péternek minden tagja elkezdett reszketni, sűrű haja szétborzadt az ijedelemtől. Majd ismét a düh vett erőt rajta; oda akart rohanni az ajtóhoz, hogy letépje róla azt a pecsétet keresztet.

A bankár utána ugrott, s megragadta a karját.

— Mit akarsz? Őrült! Becsuknak érte, ha leszakítod!

— Bánom is én!

— Nem téged, de engem.

— Hát minék akkor ez az élet? Hogy teheték ezt?

— Joguk volt hozzá.

— Csak *joguk*?

— *Okuk* is volt rá.

— Az már veszedelem — mondá Péter elcsüggedten. — Tehát csakugyan azok voltak, akiknek én tartottam őket.

— Vizsgálóbíró és detektív.

— A mi házunknál!

— Jer innen. Mert itten megfulladok. Vezess a hálószobámba. Nem találok oda. Vetkőztess le; — azt hiszem, utoljára. Aztán, majd ha az ágyban leszek, akkor beszéljünk valamiről csendesen, Péter: — tudod? csendesen.

A bankár, inasának a vállára támaszkodva, tántorgó léptekkel utazta végig azt a hosszú utat az üzletszobájától az ágyfülkéjéig.

Odáig nem beszéltek semmit.

Traumhold bankárt valósággal a láz törte, amíg az inasa ruháit lebontotta róla, s az ágyba fekteté.

A nagy, antik falióra, melyet havonkint egyszer szokás felhúzni, háromnegyedet ütött háromra. Lassúdott kongása elárulva, hogy súlylánca a végét járja már. Péter újból fel akarta húzni.

— Ne húzd fel! — mondá a bankár.

Akkor aztán odament az inas az ura ágyához, s letérdelve mellé, megfogta a bankárnak a kezét; jéghideg volt az. A homlokához szorítá: az forró volt, annál melengeté.

— Óh, édes jó uram! Hogy ezt kellett megélnem.

A bankár a másik kezét is odaadta neki.

— Te voltál az egyedüli okos ember a házamnál. Te mondtad azt mindig, mikor azokat a titkolózó embereket bejelentéd, „uram, nem jó emberek ezek: akasztófapomádét érzek rajtuk”. Te figyelmeztettél számtalanszor, hogy ne higgyek az olyan embereknek, akik késő este jönnek hozzám üzleti ügyben; akik a felsőkabátjukon is érdemrendet hordanak; akik a kesztyűt le nem húzzák a kezükről a beszélgetés alatt: — ezek nem igazi urak. Tolvaj nép az! Neked volt igazad. — Most benne vagyok a veszedelemben. Azzal vádolnak, hogy egy rablótársaságnak az orgazdája voltam.

Erre a szóra Péter elkezdett kacagni. Igazán, szíve szerint, lahotáival kacagott.

— No, már ezen igazán nevetnem kell! Hát akad bolond,

aki azt elhiszi? Traumhold bankár és orgazda! Azt a veres toronyba csukják.

— Nem úgy van az, Péter. Vétkes nem vagyok, hanem hibás. S ez még rosszabb. A kalmárnál igazán áll az a francia közmondás: „c'est plus, qu'un crime: c'est une faute”.

— S nem lehetne e hibát megkorrigálni?— kérde az inas.

— Arról akarok beszélni veled. Én e perctől fogva rendőri felügyelet alatt vagyok. Holnap már meglehet, hogy elfognak.

— Uram!

— Nagyon valószínű. Igaz ugyan, hogy egynehány nap múlva, az első kihallgatás után szabadon bocsátanak, biztosíték mellett. De mikor hazajövök, itthon már csak a leégett szerencsémeket találok. A világ előbb ítél, mint a bíró. A bíró még föl is menthet, a világ nem. Sohasem fogják azt elfelejteni, hogy az ajtómon tolvajok ügynökei jártak ki s be, hogy a nevemet lopott kincsek tárgyjegyzékei alá írtam.

— Abban a hitben, hogy azok politikai emissariusok s forradalmi pénzek.

— Ez csak súlyosítja a vádamat. Most, mikor egy behegedő sebet takargat, gondoz mindenki: azt újra feltörni! Nem! Ezzel nem is fogom magamat védeni.

— Hát leengedi magát mészároltatni?

— Megfizetek minden kárt, ha egész vagyonom rámegy is. És még az sem ment meg. Amit e gazzösvetség sátán feje rám vall, azt nem bírom előadni. Ezt kutatni fogják nálam: szét fogják szedni a bútoraimat, felhányni a badeni villámot; a leányom szekrényeit, leveleit, iratait laponként át fogják vizsgálni. Óh, minő gondolat ez!

— Ne siessék ki hozzá Badenbe?

— Ne hagyj most magamra. Rosszat is tennél vele, mert ő rögtön idesietne hozzám, s akadályozna. . .

Itt elszakítá a mondatot.

— Miben?

Kétszer is ismétlé az inas: „miben?” „mit akar ön?”
Kisvártatva azt kérde a bankár:
— Itt van a leányomnak a fényképészeti szekrénye?
— Igen.
— Nálad a kulcsa?
— Nálam van. Megparancsolta, hogy sohase adjam ki a kezemből, mert abban mérgek is vannak.
— Csendesen!
— Hiszen senki sincs a közelben.
— Láttad, milyen jó kedve volt ma?
— Ki nem fogyott a nevetésből.
— Ez az ember azt jósolta neki, hogy el fogja rabolni a nevetést az arcáról.
— Talán mégsem.
— De megteszi. — Szállítsd ide nekem azt a szekrényt.
— Uram. Mire gondol ön?
— Hát hiszed, hogy én bevárom azt az órát, amelyben ezt a vádat egy szenzációhajhász karzat előtt a fejemre olvassák?
— A vád még nem ítélet.
— De én magam ítéltém el magamat, s magamtól kihez apelláljak?
— Leánya atyjához. Ön atya is!
A bankár nagyot sóhajtott.
— Igaz. Szegény gyermek. Őt is meggyalázom.
— És azonfölül nyomorba taszítja.
— Hogyan?
— Hát úgy, hogy elveszíti az életbiztosítását is. Ön a kisasszony születéscskor egy biztosító társulatnál nagy összeget tett le avégre, hogy ha a lánya a huszonnégy éves korát betölti, akkor egyszerre kétszázezer forintot kapjon. Én még házsártoskodtam, hogy minek ez a fölösleges gondoskodás, amire ön azt felelte: „hagyd el Péter: egy bankárnak az újszülöttje sokat megérhet huszonnégy esztendőskoráig; ezt az egyet semmi viszontagság el nem veheti tőle. Legfeljebb, ha öngyil-

kossá lennék, mert akkor odavész a befizetett összeg. — De hát ez lehetetlen”.

— Így mondtam. Hisz én sohasem játszottam a börzén. Tudva semmibe nem fogtam, ami becsületemre homályt vethetne. És mégis eljött!

— Akkor a kisasszony nemcsak árvaságra jut, hanem a végső nyomorba is.

— Igaz. Ő sohasem tanult semmit, amiből meg lehet élni, még csak az embereknek hízkelkedni sem.

— Még csak magát piperézni sem.

— Rettenetes egy gondolat. Hát nincsenek az Istennek halálangyalai, akik eljöjjenek, mikor valaki nagyon hívja őket? Hány embert ért rögtöni halál dobzódó tivornya közben! Az orvosok mindig fenyegetnek vele, hogy egyszer egy rögtöni szívszélhűdés fog megölni. Hát kell még ennek a nyomorult szívnek ennél nagyobb fájdalom is!

— Most már én mondom, uram, hogy beszéljünk csendesebben. A negyedik szobába is áthallik, amit ön beszél. — Mondja csak, azon esetben, ha valakit orgyilkos kéz öl meg, a biztosított összeget kifizetik?

— Áldott volna az orgyilkos, aki azt megtenné!

Péter odatette az urának a kezét a fejére.

— Hova gondolsz? — riadt föl a bankár.

Péter nem felelt semmit. Fölkelt a térdéről, elhagyta a szobát, s nemsokára visszatért ismét azzal a kis vasszekrénnel a kezében, amelyben Godiva vegyészeti szercei álltak. Azt letette az asztalra. Beledugta a zárjába a kulcsot.

Aztán menni készült.

— Jó éjszakát, uram.

A bankár visszakiáltá.

— Maradj itt. Jöjj az ágyamhoz. Mire gondolsz?

— Arra az áldásra, amit öntől kaptam. Ha holnap azt fogják kérdeni: „ki tette ezt?” előállok, s azt mondom: „én tettem!”

— Örjöngsz te! Hát mi okát tudnád adni *annak*?

— Hát mit? Azt, hogy megtudtam, hogy a gazdám lopott pénzeket kezelt; lepecsételték miatta a comptoirját. Hát én akkor miért legyek becsületes ember? Megöltem a gazdámot, s aztán letéptem a pecsétet az ajtóru; összeszedtem a szekrényekből, ami értékest találtam, s aztán odább futottam vele, míg kézre nem kerültem. Ez egészen tiszta munka.

A bankár elkezdett zokogni, odavonta azt az őszbe csavarodó fejét a régi, hű cselédnek a keblére.

— Mit tennél! Te régi, hű barátom! Egyetlen igaz hívem, te. Hisz ez egy olyan rémtett volna, amiért életfogytiglan börtönre ítélnének.

— Hát mi különbséget tesz az, hogy ezt a maradékát a napok salakjának itt, Bécsben fogyasztom-e el, mint egyik ajtóru a másikhoz kéredzkező elzüllött kutyája egy veszett hírű gazdának; tányérnyalásból, kézcsókolásból, szidalomból élve; vagy pedig a szép, nyugalmas Illaván, csizmavarrással szolgálva meg a jó rozskenyeret, amiből eleget adnak a raboknak. Jól bánnak ott a rabokkal: nem szidják, nem csúfolják. Aztán olyan szép kilátás esik onnan a dupla vasrács közül a gyönyörű Vág völgyére. Jártam én már ottan egyszer látogatóban, kíváncsiságból. Akkor szerettem meg.

— Ne mondd tovább!

— Mondom biz én. És hogyha mindjárt a hóhér kezébe kerülnék is, még az sem ijesztene vissza. Mi ez az én rossz szürke fejem? Mit érnek ezek az én ostoba csontjaim, ha én ezeknek az árán megválthatom az én drága jó kisasszonyomnak a sorsát? Akit én kisgyerek korában karomon hordoztam; akitől sohasem kaptam mást, mint jó szót és megbecsülést; aki nekem olyan volt, mint egy élő szent ezen a világon! — Minek beszélünk erről többet?

— Nem, nem fogadhatom el ezt az áldozatot! Nem mehetek az Isten elé azzal a teherrel a lelkemen, hogy én követtem el a bűnt, s más bűnhődik meg érte miattam.

Péter felállt, kiegyenesedett.

— Tegye ön, amit akar, uram. Én a szekrényt itthagynom, Hogy én mit teszek ezután? az az én gondom. Egy óra múlva visszajövök ide, s megnézem, hogy vagyunk? Ha ön jól van, én is jól vagyok. — Istennek ajánlom!

Az ajtóban még egyszer megállt és visszafordult.

— Hanem ha még egyszer visszatérek, akkor már — kést is hozok magammal.

Azzal kiment, s úgy becsapta maga után az ajtót, hogy arra minden alvó fölébredhetett a házban.

NEM NEVET MÁR

Késő reggel volt már, mikor Stauner úr Lándory hálószobájába benyitott. Lándory még akkor is aludt.

— Uram. Már nyolc óra elmúlt.

Lándory felugrott az ágyból. Bosszús volt magára.

— Hogy tudtam ennyi ideig elaludni?

— Esős idő van, s az ablaktáblák be voltak téve.

— Egy órát sem hallottam ütni. Vártam, hogy Péter majd bejön, s kinyitja az ablaktáblákat.

Stauner maga nyitogatta fel azokat. A zápor nagy cseppekben kopogott az ablaküvegeken.

— Csak húzza ön fel a csizmáit tisztítatlanul. A Péter nem fog azokért bejönni; mert a Péter az éjjel megölte a gazdáját, föltörte a lepecsételt comptoirt; ellopta a pénzüsszegeket a szekrényekből, és megszökött velük.

Ez már csakugyan hatásos módszer volt, valakinek az álmot kiverni a szeméből.

— A Péter! — kiáltá fel Lándory, hirtelen kiugorva fekhelyéből. — A hú, öreg cseléd!

Igen. A Péter — mondá Stauner úr, tapasztalatai által szerzett fölényének teljes önérzetével: apró, fekete, szűrő szemű csaknem gúnyosan néztek féloldalt Lándory arcára, mintha azt mondanák: „látod? Téged az meglep; engemet nem”.

— De hát bizonyos az? — kérdezé Lándory, öltönydarabjait hirtelen felszedve magára..

— Hogy a bankár halva fekszik az ágyában, arról meggyő-

zódhetik ön a saját szemeivel. Kopogást hallok az előszobában; bizonyosan a rendőrbiztos és a halottkém érkeztek meg; sietek eljűk, mert én zártam be minden ajtót.

Lándory már felöltözötten jött a ki hálószobájából, midőn a két úr Staunerrel együtt a korridoron végighaladt. Aztán együtt mentek a bankár hálószobájába.

Ott feküdt az ágyon a halott, az egyik megmerevült karját magasra emelve, kezét ökölre szorítva; míg a másik kezével a torkához látszott kapni görcsösen. A feje hátra volt szegve; nyitva maradt szeme felfelé fordulva; arcán és homlokán szederjes foltok. Nem lehetett ráismerni a tegnapi arcra.

Az ágya előtti tigrisbőrön hevert egy elejtett pohár, melynek tartalma foltot hagyott a szőrmén.

Az orvos megállapította, hogy ciánkáli-mérgezés esete forog fenn.

A helyszíni vizsgálat azt is kiderítette, hogy a bűntett miként lett vérgelajtvva. — Az inas szobájában megtalálták a kisasszony fényképészeti szekrényét; abból a ciánkáli jeggyel bélyegzett üveg ki volt véve, s az asztalon eldobva, egy kifacsart citrom héjával együtt.

A további vizsgálat még halmozta a bűntanújeleket. A hivatalos pecsétek a comptoir-ajtóról le voltak szaggatva; a wertheimszekrények ajtai feltárva, a kulcsomag a trezor závarába dugva. Bankjegycsomagok, aranypénzgöngyölegek mind eltűntek. Egy göngyöleg, amiben húszkrajcárosok voltak, ketté volt törve, s aztán a földre dobva.

Még valami más jel is volt. A könyvvezető szobájában volt egy egyszerű chiffonière, annak az ajtaja erőszakosan volt felfeszítve baltával. A vizsgálatához felhívott kapusné azt bizonyítá, hogy abban szokott állni az öreg hivatalnok útiköntöse, hogy kéznél legyen, mikor hirtelen el kell utaznia valami küldetésben. Ezek az öltönydarabok mind hiányzottak. Helyettük rátaláltak a szekrény alá dugva az inas-livrée-re, mit Péter tegnap este viselt.

A kapusné azt mondá, hogy ő reggel, hajnal előtt, mikor még sötét volt, csakugyan bocsátott ki a kapun egy urat, akit ő a könyvvezetőnek nézett, a prémes gallérja a füléig felhúzva, a vidrabőr utazósüvege a szeméig lenyomva, kezében egy fogantyús bőrdönd. Azt hitte, hogy a könyvvezető. A jó reggel kívánásra éppen úgy mordulta el poroszos kiejtéssel a szokásos „morjen”-t, ahogy máskor. Odakinn az utcán rögtön kifeszítette az esernyőjét, az öregúr szavajárásával mormogva „Hundewetter!” azután tovább cammogott, éppen olyan koszrogó léptekkel, ahogy az öregúr szokott.

Ekkor Lándoryt kérdezte ki a rendőrbiztos.

– Milyen meggyőződéssel vált el öntől Traumhold úr az éjjel megejtett vizsgálat után? Lehetett oka öngyilkosságnak?

– Ellenkezőleg. Jól tudhatta, hogy az ő ügyét a haláleset csak bonyolultabbá teszi. Felvilágításokat csak ő maga adhat. A becsülete hozzá volt kötve az életéhez.

(Most az egyszer ő is tévedt!)

Most Stauner úr adta elő a tapasztalatait.

– Én az éjjel vacsora után, amint a gyertyát eloltottam, felöltözve maradtam, csak a cipőimet húztam le, s úgy dőltem le az ágyba. Nem telt el bele fél óra, hogy valamelyik távolabb eső szobában beszélgetést hallottam. Nekem igen éles hallásom van. Felkeltem, s cipő nélkül odalopóztam az étterem ajtajáig. Hallgatóztam. A beszéd a harmadik szobából jött. Oda nem mehettem, mert az ebédlő ajtaja be volt zárva. A bankárnak és az inasának a szavaira ismertem. Indulatosan beszéltek. Utoljára egy ajtócsattanás végezte be a beszédet, s arra léptek közeledtek az ajtó felé. Én visszavonultam a szobámba. Ébren figyeltem minden neszre. Hallottam, hogy újra nyílik egy belső ajtó, nagyon csendesén; valaki halkán beszél. — Arra egy elfojtott kiáltás következett vagy valami hördülés, olyanforma, mint egy nehéz álomban küzdőé; azután elcsendesült minden.

— Mennyi időköz lehetett az ajtónyílás hangja és a hördülés között? — kérdezé a biztos.

— Talán öt perc. Különben feszült, válságos helyzetben az időszámítás csalhat. Azt azonban már minútányi pontossággal megmondhatom, hogy mikor mit észleltem ettől fogva, mert az órát odatettem magam elé. Háromnegyed négyre hallottam, hogy az előszoba ajtajában csendesen elfordul a kulcs. Valaki lemegy a lépcsőn. A lépcsőháznak vasrács ajtaja van. Beletelt húsz perc, hogy ezt az ajtót felnyitották. Addig várt az ember. Kitaláltam az okát. A távolból hallatszott a vasúthoz vivő omnibusz gördülése. Akkor egymás után hirtelen következett a lépcsőajtó nyitása és a kapué. Akkor az ablakhoz siettem megnézni, hogy ki megy ki. Nem láttam meg az alakját, mert már az esernyőt kifeszítve lépett ki az utcára. Csámpás léptekkel ment a közeledő omnibusz elé, bal kezében egy bőröndöt vitt. Az utcának mind a két szegletén volt felállítva egy detektívem, azzal az utasítással, hogy aki csak az éjjel a Trauhold-palotából kimegy, azt nyomról nyomra kísérje, s ha útra kel, utazzék vele együtt, s nekem minden állomásról rögtön táviratot küldjön ide a palotába. Az omnibusz kétszer állt meg ez utcában. Hét órakor az emberemtől megkaptam az első tudósítást, a kísért alak személyleírásával. Azt is megtudtam, hogy Bukarestig váltott első osztályú jegyet. — Rögtön siettem át a bankár hálósobájába. Így találtam őt, ahogy önök látták. Már halva volt: legalább három óra óta. Hirtelen átsiettem a mellékszobákba, s felfedeztem a pecsétek erőszakos felszakítását és a pénztárak felnyitását. — Rögtön jelt adtam az ablakból a második detektívnek, s táviratot küldtem általa a pozsonyi, érsekújvári és budapesti rendőrállomásokhoz, hogy a személyleírás szerint felismerendő utazót tartóztassák le.

— Sietek a vasúthoz! — mondá Lándory a tudósítás után.

— A nyolc órai vonat is elment már.

— Különvonatot rendelék.

- Kár lesz önnek magát fárasztani és költségbe verni — mondá önérzetes nyugodtsággal Stauner úr. — Itt van már a zsebemben a második távirat a detektíventől; Pozsonyból kelt: „szökevény tolvaj inas, Kalthahn Péter elfogatott, rablott pénz megtaláltatott nála”.

Azzal büszkén nézett oda Lándory szemébe, egész fölényét árasztva a „kezdő” pályatárssal, mintha mondaná magában:

- „Igy szoktuk *minik*” elfogni a tolvajt röptiben.

Lándory olvasva e gondolatot a kis úr arcán, magában gondolhatott rá vissza ilyesmit: „aki maga is el akarja magát fogatni”.

Az elfogott inast is a nagy rémper többi sorsosai közé szállították. Ennek már álarcot sem tettek a képére. Magára vallott mindent, semmi titkolnivalója nem volt.

Az ítéletkimondás azután már nem Lándory dolga volt. Itte egy delegált törvényszék volt hivatva, melyet különösen a bűnper számára alkottak.

Lándory azalatt, míg a bíróság az óriási vizsgálati adathalmazzal küszködött, felutazott Trencsénbe, s ott előidézettve azokat a kalauzokat, akik az ál-Monterossót a Vág vidékét ököstő regényes várromokig elvezették, azoknak a kíséretében fölkereste mindazokat a helyeket, amelyeken a tolvajvezér megfordult, megmagyaráztatott minden körülményt a legapróbb részletekig, melyek között e romok látogatása történt: hol pihent meg? hol rajzolt az albumába? hol tartott falatozást? minő táskát hordott magával?

Az az ember nagyon óvatos volt. Semmi áruló nyomot nem hagyott maga után. Egy vállon csüggő bőrtáskát hordott mindig magával, amit sohasem hagyott el. Éjszakára az ajtaját egy sajtyszerű fufangos zárral reteszelte el, aminőt az orosz utazók hordanak magukkal, s mely minden ajtóra alkalmazható.

Itt várromok oly terjedelmesek, hogy azoknak a rejtett rejt-zugát felkeresni, a pincéikbe, ciszternáikba leszállni,

pusztán találomra, haszontalan vállalkozás lett volna. Még arra is kellett vigyáznia Lándorynak, hogy kutatásainak célját ki ne hagyja találni; mert ha híre futamodik, hogy ide valaki kincseket rejtett el, az egész vármegye népe mind odaszalad kincskeresni. S még meglehet, hogy rátalálnak.

Ez idő alatt is folyvást értesítetté magát a Traumhold-ügy lefolyásáról, mely most már az adminisztratív közegek intézkedése alá került. A megholt bankár összes vagyonát, a magyar kormány felkérése folytán, lefoglalták, s ellene a kártérítési keresetet megindították.

Azért mégis várt rá valami meglepetés, midőn Budapestre visszatért. Az újabban érkezett hivatalos levelek között talált egyet, melyben a bécsi gyámhivatal értesíti róla, hogy a meghalt Traumhold bankár leányának árvagyámjával ő neveztetett ki — a leány saját kívánatára.

Micsoda bizzar ötlet ez attól a leánytól?

Miféle lélektani talányban keresse ennek az indokát?

Godiva nagyon jól tudhatja, hogy az egész szerencsétlenségnek, mely házukat romba dönté, s atyját a romok alá temette, Lándory megjelenése volt az okozója. Mért választja mégis őt gyámjával? Olyan nagy-e a bizalma hozzá? Vagy valami démoni bosszúállása egy eltiport teremtsnek: „ha elrontottad a sorsomat, már most vedd a kezedbe; ha idejöttél, hogy lassú halállal megölj, nézd végig a halálos agóniámat.”

Gyávaságot nem föltételezhetett arról a leányról.

Pedig hiszen sejtelve lehetett arról, hogy ez így fog következni. Hiszen ő maga mondta neki: „még látni fogjuk egymást; — és úgy, hogy nem én jövök el önhöz”.

Tehát bizonyosnak hitte, hogy az fog eljönni őhozzá.

A magyarországi törvények szerint az árvagyámságot mindenki tartozik elfogadni, akit az árva gyámjával kíván. Ez elől kitérni nem is lehet, nem is szabad.

Lándory rögtön válaszolt az árvatörvényszéknek, hogy elfogadja a gyámságot.

Másnap ott volt a lakásán Godiva.

Azt is sejté. Egész nap nem ment ki a házból, hogy hiába ne járassa. Minden csengetésre maga ment ki az ajtót kinyitni. Egyszer azután csakugyan az állt előtte, akire várt. A gyászruhás hölgy, sűrű selyemfátyollal letakart arccal.

– Vártam önre — mondá neki.

I lát ráismert? A sűrű fátyolon keresztül!

A fátyolon keresztül inkább, mint mikor a leány ezt a fátyolt felveté az arcáról.

Mennyire el volt változva! Ugyanaz a kép, ami az első találkozásnál, csak hogy akkor a napsugártól beragyogva, most pedig a megörökölt villámlobbanás fényétől átvilágítva.

El volt róla lővva az örök nevetés. Mintha csak saját magának a szelleme volna.

Ugyan miért jött?

Talán azt az ígéretet beváltatni, hogy az elrabolt nevetési kincset apródonkint fogja neki egykor visszaadni, aki elrabolta?

Lándory nem ért rá kérdést intézni hozzá.

A leány, amint a belső szoba ajtaja bezárult mögöttük, egyszerre megragadta a kezét, e szókat mondá, mély, heves hangon:

– Uram! Gazember volt-e az én apám?

Lándory visszadöbbsent e hangtól, e szótól.

A leány akkor mind a két kezével ragadta meg Lándory jobbát, s még határozottabban ismétlé a kérdést.

– Akarom tudni, igazán, világosan: öntől, aki legjobban tudja, gazember volt-e az én apám?

– Nem!

Lándory éppen olyan hevesen adta meg a választ.

A leány még mindig nem eresztette el a kezét.

– Igaz lelkére mondja ön ezt?

– Becsületemre mondom. Áldozata volt rossz embereknek; maga tiszta, becsületes ember volt.

A leány e szókra lerogyott egy kerevetre, s lehajtá a keblére gyászba borult fejét.

— Mégis meg kellett neki halni! — suttogá alig hallhatóan.

Lándorynak az ajkán volt már a vigasz, „hiszen meggyilkolta a saját szolgája”. — Banális frázis. Elhallgatott vele,

— Beszéljünk az ön dolgáról — mondá, leülve egy karszékre Godivával szemben.

— Az, hogy az atyám meghalt — rebege a leány —, elég sötétség rám nézve. De még rettenetesebb az a gondolat, hogy az öreg, hűséges cselédje ölte meg. Az az ember, aki nem szolgál, de hozzánk tartozó családtag volt a házunknál, amióta eszemet tudom. A becsületesség, a hűség mintaképe, olyan, mint azok az ezeregyéjszakai mesebeli dzsinnok, akik csak arra vannak teremtvé, hogy az uraiknak szolgáljanak, s mindig csak jót tegyenek, az az ember, aki engem úgy szeretett — nem mint egy jó ember — de mint egy jó kutya, hogy ez megölhesse az ő jóltevőjét! Miért? Hogy a pénzét elrabolja? Minek? Ősz feje volt már! Mit akart vele tenni? Ez a gondolat megőrjíti. Az öreg Péter tett engem árvalcánynyá!

— Beszéljünk az ön dolgáról, Godiva kisasszony! Én rossz vigasztaló vagyok. Kérges szívem van. Nagyon sok sírást hallottam már életemben.

— Az enyimet nem fogja ön hallani. A nevetést elfeledtem, de a sírást azért nem tanultam meg. — Mégis vissza kell térnem arra a tárgyra, amin kezdtem. Ha az apám nem volt bűnös, nem volt cinkostárs, miért ellene az a meggyalázó eljárás?

— Ez szerencsétlenség, Godiva kisasszony. Olyan, mintha valakit a vasúton a mozdony elgázol. — Ő — kimondom — egészen magas elvű indokokból összeköttetésbe elegyedett politikai álarc alá rejtőzött gonosztevőkkel. Ez balszerencse. Következményei el nem fordíthatók. De önnek azért nincs oka pirulni a név miatt, melyet visel.

— Már hozzászoktam a nem-piruláshoz. Még egy kérdést!

fedez-e az atyámnak a vagyona azt a kárt, amit az ő jóhiszeműsége okozott?

— Én úgy tudom, hogy bőven fedezi, sőt meghaladja.

— Akkor miért tartják fenn ellene a megszegyenítő eljárást? a bűnvizsgálatot?

— Van egy függőben maradt ügy, ami igen nagy befolyású embereket érdekel, s ami még tisztázva nincs.

— S nem lehetne ezt az ügyet befejezni — például akkora összeggel, mely a vádoló követelésnek megfelel?

Lándory most már kezdte kitalálni Godiva észjárását.

— Hol vennők azt az összeget?

— Önnek igazán kapóra jön ez a kérdés. Én beszélek itt nagy tőkepénzekről, aki ingyenjeggyel, amit egy vasútigazgató (régi jó barát) kegyelméből kaptam, utazom Budapestre.

— Hát rokonai?

— Rokonaim? — kiálta fel csodálkozva a leány. — Hát vannak egy bukott ember leányának rokonai? Azok félnék tőlem, mint a bélpoklostól. Nagynéném, aki házunknál mint női családfő szerepelt, amint a nagy szerencsétlenség hírért vette, összepakolt, és hazafutott. Mikor meglátogattam, látásomra elájult; mikor eltávoztam, akkor felocsúdott, s hallám az ajtón át, mikor a cselédnek kiadta az utasítást: „Ne eresszék be hozzám ezt a szerencsétlen leányt többé. Görcsöket kapok, ha meglátom”. Miattam nem lesznek többé szívgyörcsei. Szegény apám temetésénél egyedül voltam a gyász kíséret — egész a kriptaajtóig. Azt az egy „birtokunkat”, ahol atyám és anyám nyugosznak egymás mellett, nem foglalhatták le. Még van ott egy harmadik hely is. Elhagyott az egész világ. — De nem jól mondám; — egy emberem mégis maradt; — az ön tilinkósa, Stauner úr. Ez a derék ember, mikor a palotánkban és a villánkban a szekrényeket és a szobaajtókat lepecsételték, volt olyan gondoskodó, hogy az én számomra nyitva hagyatott a badeni nyaralóban egy hajdani cseléd szobát, és oda áthordatta a saját gardróbomat, ami valószínűleg magán-

tulajdonomat képezi; annak az értékesítéséből tudtam kifizetni a gyászruhámat s a temetési költségeket.

Itt megpihent a leány, mintha még egyszer végiggondolna azokon, amik vele ama három szörnyű nap alatt történtek.

Azután összeszedte lelkierjét, és tovább beszélt.

— Ez a derék férfiú azonban még valami mást is adott át, amiről azt mondá, hogy ez az atyám pénzszekrényében található, mint engemet illető magántulajdon, nekem rögtön kiadatni rendeltetett. Egy életbiztosítási bárcát. Azt mondta, hogy azt jól megőrizzem, mert ez a jövődő sorsomat biztosítja. Tanácsolá, hogy legjobb lesz, ha rögtön megnevezek valakit — ismerőseim, rokonaim közül, akit a gyámhatóság törvényes gondnokommá tegyen. Ismerősök? Rokonok? Hol keresssem őket? — Bocsánat! Még egyet elfeledtem. A karikatúraalbumaimat is kiszolgáltatták. Hát hisz abban mind együtt vannak. Válogathatok közülük. Ott a képeik. A majmot? az elefántot? vagy a tigrist? — Ekkor jutott eszembe, hogy hiszen van egy ismerősöm, akinek a gúnyképe nem került a gyűjteménybe; aki nekem azt előre megjósolta, hogy én őt nem fogom oda rajzolni. Önnek a nevét mondtam ki. A jeles férfiú azt felelte rá, hogy ennél okosabb választást nem is tehettem volna, s tanácsolá, hogy amint ön a kinevezést elfogadja, azonnal siessen fel önhöz, s mutassam meg azt a polizze-ot önnek, s hagyjam itten. Íme, átadom.

Godiva az oldalán függő kis bőrtárcából kivette a biztosítási kötvényt, s átnyújtá Lándorynak.

— Ön ismerős e kötvény tartalmával? — kérde Godivától Lándory, miután átolvasta azt.

— Nem értek hozzá; de Stauner úr megmagyarázta a főbb ismernivalókat. E kötvény szerint egy elsőrendű nagy biztosítótársulattól huszonnégy éves koromban kétszázezer ezüstforintot kell kapnom.

— Ön azonban most még csak húszéves.

— Igen. És eszerint most már csak két dolog között van

választásom. Az egyik: sztornírozni az egész biztosítást. Stauner úr azt nekem igen jól megmagyarázta. A biztosítótársaság a kötvényemet a határidő letelte előtt is visszaváltja, a biztosított összeg egyharmadában. Ha akarom, most rögtön kaphatok érte hatvanhatezer-hatszázhatvannyolc forintot és egy huszast ezüstben. — Ez eddig Stauner úr véleménye. Ami ezután következik, az a magamé. — Én tehát választhatok két dolog között. — Az egyik: felvenni a váltságdíj összegét, s elmenni vele valahová, ahol nem ismernek, s ahol majd nagyhamar megismernek, s ott élni őriöngő vigasság között, mint illik olyan néemberhez, akinek nincs joga azt kívánni, hogy becsüljék. S ha ez a pénz elfogy, majd gondoskodik másról — az, aki a mezők (és a boulevard-ok) liliomait ruházza!... Ön lesüti a szemeit? Ön elpirul helyettem: — jön a másik választás.

Bertalan ezalatt csendesen felállt, s karjait összefonva nézett le az ülve beszélő leányra. Talán azért kellett a szempilláit lesüllyesztenie.

— A másik alternatíva peddig ez — folytatá Godiva. — A biztosítási kötvény szerint az egész kétszázezer ezüstforintnyi összeg escedékessé lesz, ha én hamarabb meghalok. S ebben az esetben az összeg az én természetes örökösömre száll át. Az én természetes örökösöm az atyám csödtömege. — Fedezi ez az összeg azt a követelést, ami az atyám becsületét eltakarja?

Ennél a kérdésnél a leány is fölkelte a helyéről, s olyan közel lépett Bertalanhoz, hogy szavainak forró lehelete annak az arcát égeté.

— Mire gondol ön? — kiálta rá Bertalan, megkapva a leány karját, mint ahogy visszarántanak egy meredély párkányáról alátékintőt.

A leány hideg nyugalommal felelt.

— Ne féltsen ön semmi meggondolatlan lépéstől. Én azt is megtanultam a biztosítási kötvényből, hogy az egész összeg elvész, ha a biztosított öngyilkossá lesz.

— Hát akkor minek volt az a kérdés?

— Hm. — Különös dolog! — Az én koromban levő leányoknál olyan könnyen megy az. Nem kell azért a negyedik emeletről *leugrani*. Elég a negyedik emeletre *felszaladgálni*. Nem kellene ahhoz szublimátok, nem kell a nagy Duna árja; egy pohár hideg víz is oda vezet.

— Én *megtiltom* önnek ezt a gondolatot! — szólt nyers hangon Bertalan, erőszakosan átszorítva a leány kézcsuklóját.

— Hogyan? Ön megtiltja nekem még a gondolatot is a halálra. Hát van önnek hatalma énelöttem becsukni a túlvilág ajtaját?

— Van! És én megakadályozom önt abban, hogy arra gondoljon. Üljön le, és hallgassa csendesen, amit mondok.

A leány dacosan veté hátra a fejét, és nem ült le.

— Hát jól van. Maradjon állva! Csak egy szót mondok önnek. „Még most” egyetlen „*bűn*” vádjá sem terheli az ön atyjának a lelkét odafenn, az ő örök bírója előtt.

— Tudom.

— Ne szóljon közbe! Ön azt nem tudja. Ön azt hiszi, hogy egy biztosítótársaságot megcsalni nem bűn? Tán annak a pénztára a „*cassa nemonis*”, amibe orzó kézzel bele szabad nyúlni? Hisz annak vagyona becsületes úton gyűlt, s az is árvák és özvegyek örökét képezi. Ön *meggondolt csalással* akarja letörülni a homályt az apja nevéből, amit még eddig arra csak a balszerencse vetett!

— Uram! — hebegé a leány megrendülve; s szemei bámulva meredtek a vele parancsolónak megigéző szemeibe.

— Még most az a tett, ami önnek az atyját egy más életbe vezette át, csak félig bűn, a másik fele erény. Ön ki akarja azt egészíteni, hogy egészen bűn legyen?

— Mit mond ön?

— Azt, hogy *én nem hiszem, hogy Traumahold bankárt az inasa gyilkolta meg.*

A leány e szóknál, nyitva maradt ajkakkal, elforduló sze-

mekkel rogyott egyszerre térdre, igézője lábaihoz, s megragadta annak a kezét, először a csókjaival, azután a könnyeivel árasztotta azt el.

Sírni megtanította már ez az ember.

Nagy nehezen tudott szavához jutni a zokogástól.

— Hát önnek „is” van hite emberi becsületességben? — Hát ön is megtalálta azt a gondolatot, amit én csak félve rebesgettem? Én! Én és a végtelen szeretet volt az oka, hogy ez a rémtett megtörtént.

— Beszéljünk nyugodtan. Üljön le szépen.

— Nem. Nem. Jól van így. Imádkozom. Vezeklem. Gyónok. Hadd maradjak így. Csak egy szót még. Hát ön azt hiszi, hogy az az ember, aki önmagát e rémtettel vádolja, egy mesés önfeláldozást követett el?

— Kisasszony! Én vizsgálóbíró vagyok. Engem nem kérdeznak ki.

És ebben az erőszakolt komolyságban annyi önkéntelen humor volt, hogy a leánynak a szemében, a könnyeken keresztül megjelent — az első mosoly!

— Parancsoljon velem. Engedelmeskedni fogok!

— Ön egykor azt kívánta tőlem, hogy ismertessem meg a saját jellemrajzával. Én akkor azt mondtam: mélyen érző, mélabús kedély, erős akarat. Unja a nagy jólétet, bosszantja az örök hízelkedés. Vágyik a balsorsot megismerni, amely küzdelmet ad, s kíváncsi rá, ha egyszer ezek a mosolyfinta arcok rögtön csúfondáros tozképekké válnának körülötte, és azt kiáltanák mind: mért nem sírsz hát? Hát az most mind előtte áll. Hajdani ismerősei meg is követelik, hogy a véletlen összetalálkozásnál agyonsírja magát; ha nem teszi, megneheztenek érte.

— Mért nem vagyok férfi?

— Van valami, ami a nem-különbséget elenyésztí. A genie. Kegyednek határozott tehetsége van a rajzoláshoz.

— Ön kezdi el a hízelkedést?

— Semmi hízelkedést sem mondtam. Csak tehetségről

beszéltem, ami még magában egy nagybecsű semmi. Sok tehetségből lett már himpellér, kontár. Ön még nem tud semmit. De ha mívelni fogja azt a tehetséget alapos tanulmánnyal, amit a természettől kapott, ebben egy életfeladatot fog feltalálni

— Irózom a női piktoroktól.

— Nem azoknak a falanxát akarom én, hogy ön is szaporítsa, akik kövér hentesnéket arcképeznek, s minden műtárlaton megdöbbenik a közönséget egy-egy lehetetlen kompozícióval, melynek aztán mecénást kell keresni, aki a falról eltávolítja. Az ön tehetsége önálló, független, démoni tulajdon: az emberi indulatok, szenvedélyek, gyarlóságok eltalálása. Önből arcképfestő nem lenne soha, mert azt nem köszönné meg senki. Önnek tanulni kell azoktól a nagy mesterektől, akik ezt a nemet tökélyre emelték. Ebben fog ön találni foglalkozást, időjártával biztos kenyeret, és ami legfőbb: nevet.

— Új nevet?

— Igen. A Traumhold névnek — egy ideig — szomorú hangzása fog lenni. Az albumában ezzel a névvel láttam önt szerepelni: „Schalkaug”.

— Igen. Azt választottam tréfából.

— Hát most viselje komolyan. Ön el fog menni Münchenbe. Ott vannak jó barátaim az akadémiai tanárok között. Azokhoz fogom önt ajánlani. Úgy fognak önnel bánni, mint testvérek. Szigorúak lesznek; és azt vegye tőlük jó néven. Egy fejbólintás azoknál már az elismerés netovábbja. Sohasem fog tőlük egy szót is hallani, ami csak megközelítőleg is hasonlítana a bókhöz. Azután dolgozni fog ön, mint egy napszámos; amilyen hosszú csak a nap. Olvasni is kell mindent, ami a művészet történetére vonatkozik. Egy új nagy világ fog ön előtt kitárulni, ahol csupa lángelmék laknak. Egy külön világtörténet, amelynek múltja elhomályosítja a királyok és hadvezérek történetét. S a jelenje is fenséges ennek a külön világnak. Nincs összetartóbb, hívebb, önfeláldozóbb népe a földnek, mint a festőművészeké. A szobrászok már hidegeb-

bek, elzártabbak. De a festőknél elenyészik minden, ami választalt képez a világon, ott nem ismernek különbséget fajok között, együtt fogja ön találni a lengyelt az oroszsal, a franciát a némettel, disputálnak mindig, de csak a művészetről; de össze nem vesznek soha. Ott egyenrangú a nő a férfival; sőt ami képtelenség, még a nagy művész is a kis művésszel.

Godivának a szemei kezdetek szokatlan fényben ragyogni.

— Ott majd „akt”-okat is fog ön rajzolni. Ez az első hallásra összeborzongatja, ugye? Pedig aki embert akar rajzolni, annak ismerni kell az embert. Ezt itthon nők nem tanulhatják. Mit mondanának hozzá a szent Bécsben, ha egy művésznő élő szobrokat rajzolna le? A vén István-torony is megcsóválná a fejét. Münchenben ezt rendes dolognak tartják. Egész néposztály abból él, hogy aktot áll. — És aztán meg fog ön még valamit ismerni, amiről soha fogalma nem volt. A koplalást. — De milyen humorral tudják azt a festők élvezni. — Egy knackwurst, amit két szobatárs egymással megoszt; egy pár burgonya, amit a vaskályhán megsütöttek, de aztán az az aranyos jókedv hozzá! Belsazar lakomája szegénység a mellett. Vendégséget csapnak, de kevés a gulyáshús, és sok a vendég, felszaporítják hát paprikával, hogy a vendégeknek a szája lángot vet tőle, és így aztán kifutja a lakoma. A derült kedélytől nektárrá változik maga a tiszta víz is.

— Én tudok rántott levest főzni! — dicsekedék Godiva ennél a témánál, s valami gyöngö mosolyforma ismét derengett az arcán.

— No, erre legtöbb szükség lesz a művészi pálya kezdetén. Később aztán, majd ha egy pár sikerült rajz kerül ki az ön keze alól, annak a számára szerzünk rendes vevőt. Nem magas műbarátokat; — fakó kiadókat, akik nagyon szerény igények szerint díjaznak, de nem kell nekik azt mondani rá, hogy „kérem” vagy „köszönöm”. Később majd ők fognak kérni, ha egyszer a Schalkaug név híre emelkedik. Akkor aztán terjeszkedünk. — Nos hát elfogadja ön az én tervemet?

Godiva sietett a kezét nyújtani.

— Akkor hát térjünk át a dolog prózájára. Önnek természetesen pénze nincs?

— Amit az öltönyeim eladásából bevettem, azt mind elköltöttem a temetésre.

— Ajándékot pedig ön senkitől se nem várhat, se el nem fogadhat. Megálljunk csak, hátha találok valamit. A Péternél elkobzott értékek között találtatott egy ezüst szelence, amiben pénz csörög. Ennek címpaizsára ez a név van vésve: „Godiva” és egy évszám „1848”.

— Ez az én születésem éve. A perselyt a bankigazgató keresztapámtól kaptam, aki azóta minden évfordulónál tett bele egy aranykoronát.

— Milyen szerencse, hogy azt is elrabolta a Péter, mert ha otthagyja, azt is ottrekeszti az osztrák rendőrség. Így azonban az én kezembe kerülve, azt, mint önnek magántulajdonát, a saját felelősségemre kiadhatom.

Lándory előkereste a szekrényéből a mondott perselykét.

— Igen. Ez az. Jól ismerem — mondá Godiva.

— Eszerint ebben kell lenni húsz koronának. Ott a kulcs a persely füléhez kötve, nyissa ki.

Godiva felnyitá a perselyt, s kiönté ölébe annak a tartalmát.

Csakugyan húsz korona volt benne. Születésnap ajándékok.

Godivának két nagy könnycsepp hullott a szeméből az aranyakra.

Utolsó vagyona volt az! Megannyi emlék. Vigasság napjainak emléke egytől egyig.

Lándory elfordult tőle, hogy a börzeárfolyam lajstromában keressen valamit.

— A koronának az ára most tizenhat és fél forint. Itt váltsa ön be; mert az szokatlan pénzfaj: Münchenben nem ismerik. A magyar leszámítoló banknál váltsa ön be, ott legkevesebbet vonnak le belőle. A perselyt tartsa meg emlékül.

— Úgy tesztek.

— Eszerint lesz most önnek háromszázhuszonnyolc forintja. Huszonnyolcra fog kerülni az utazás Münchenig. Az egyedül utazáshoz hozzá kell önnek szokni. Önt nem fogja megsérteni senki.

— Már hozzákezdtem.

— Marad azután még háromszáz forintja.

— Az nekem igen soká fog tartani.

— Azzal ne áltassa magát. Azt elhiszem, hogy ön képes lesz a legszigorúbb nélkülözéseket elvállalni, de vannak mulhatlan kiadások. Szállást nem fogadhat se messze a város központjátul, se a negyedik emeleten, mert oda a tanárja el nem jár. Atelier-t is kell tartania, mégpedig a legalkalmasabbat. Azonkívül modelleket is kell fizetnie. Az a háromszáz forint a legfeszesebb számítás szerint alig fog önnek tovább tartani, mint az esztendő végeig. Addig kell önnek valamit szerezni.

— Képzeletem sincs róla, mi úton?

— Szeret ön kisgyermekeket rajzolni?

— Az kedvenc multságom.

— No, hát csináljon ilyen rajzokat, s küldje el nekem. Én majd találok itten valami jámbor poétát, aki önnek szöveget ír hozzá, s aztán majd akad kiadó elég, aki azt megvásárolja. Ez a legkapósabb munka.

Godiva lehajtotta a fejét, s amellet félig zárt szempillái alól olyan szomorú érzékenységgel nézett fel Lándory arcára, hogy az könnyen kiolvashatta e tekintetből a leány gondolatát.

„Te magad fogsz lenni az a poéta, te magad fogsz lenni az a kiadó!”

— Jól van. Megrajzolom.

— Tehát a viszontlátásig — *Schalkaug* kisasszony!

Godiva még egy szót mondott Bertalannak az elválás pillanatában, két kezével megszorítva annak a kezét.

— Védelmezze ön meg az apám becsületét!

A KARÁCSONYFA ALATT

A karácsonyest is elérkezett, a gyermekek örömnöppe. Sok vágy, öröm, kedves meglepetés éri az embert az életben; de azzal az áldott izgalommal egy sem ér föl, amit gyermekkorunkban a Jézuska jövetele hozott.

Godiva földszinti szállást kapott Münchenben, ahol a festőszoba mellett mindjárt egy hálókamrácska is volt, amiben alhatott, nem kellett hosszú utat tennie hazulról az atelier-ig. Festői célból igen alkalmas hely volt. Nagy ablak, keresztfa nélkül, mely ketre nyílt, és északnak fordulva, jó világítást adott; hanem lakályosság szempontjából annál rosszabb. A földszintes szoba falai nyirkosak, padlata hideg, s a nagy ablak miatt a szoba, amint a vaskályhában kialudt a tűz, egyszerre jégveremmé lett. Annálfogva a falakat meg a padlót mind pokrócokkal kellett betakarni, s az ablak ráámját ruggyanata csövekkel leszorítani.

Godiva otthon töltötte a karácsonyestét. Ismeretségeket nem keresett még. Tanárának a neje ugyan meghívta magához; de ő valami ürügyet keresett, hogy ne fogadja el a meghívást.

Gyalog a nagy hóban elegáns társaságba menni nem lehet; s a droschke sokba kerül. — A pénzzel pedig nagyon gazdálkodni kell, mert fogytán jár. Eleinte nagyon könnyen költöttek; sokat kellett beszerezni: festékeket, festőállványt, pódiumot, fűtőszerket, lámpást, teafőzőt, spanyolfalat, tükröt, tányért, evőeszközt, vizeskancsót és egy becsületes karosszékét, amiben meg lehet pihenni a munka után. Az ember csak

akkor tudja meg, mikor megpróbálta, hogy milyen nagy *luxussal* jár a *szegénység*.

A házmester szolgálta ki mérsékelt havidíjért; de fűteni és a ruháit kitisztogatni, meg edényt elmosogatni, bizony magának kellett.

Még így is sok pénz fogyott el, pedig a legolcsóbb kocsmából hordatta az ételt; este csak teázott. S ha egyszer egy jó napot akart magának csinálni, akkor rántott levest főzött, habart tésztaival, amit úgy híznak nálunk, hogy „koldus leves”. Nagyon jó az!

Karácsony estére valami extra készült. Pirítós kenyér, parizserrel. Otthon biz ezt a favágók eszik. De ha azoknak jólesik!

Vendége is volt hozzá. A kedvenc modellje. A házmester négyesztendős leánya, a kis Rieke, aki az ő rajzaihoz pozírozni szokott, naponkint tíz pfenningért.

Godiva a kisgyermek öröme karácsonyfát is csinált: az is eredeti gondolat volt. Egy lombos fenyőfa a tél mezején, ágai tépett vattával beborítva, mintha hó nyomná le, s azokról üveggyöngyökből jégcsapok csüggnek alá; lefesteni való csendélet. — A kis Riekét természetesen jobban érdeklik a cukorangyalkák és az ezüstoffonálon csüggő datolyák. Egyre azt kérdi, hogy mikor lesz szabad azokat a fáról leszedni. Addig is meg kell elégednie azzal a piros haraszfejkötővel, amit a Jézuska hozott neki.

Godiva elmélázva ül a karácsonyfa előtt. Viaszgyertyácskák helyett az egyetlen petróleumlámpa vet arra világosságot, de az is — festői ötlettel — hótakarta gunyhónak dekorálva.

Végiggondol azon a húsz karácsonyfán, amit életében látott. Elkezdve a másodikon (az elsőre nem emlékezhetett), amikor egy jóságos anyai arc szorítja az övét magához. Még most is emlékezik arra, hogy az ő arca hideg volt, az anyjéé pedig forró.

És a legutolsó karácsonyfa. A tavalyi!

Húsz villanylámpácska világította meg. Bámulva mosolygó

arcok állták körül. Csillogó ékszerek, elmés meglepetések, ritkaságok körüle halmozva. Egy arany remontoir óra is volt az egyik ágon, amelyiknek a cédulájára „Péter” neve volt felírva. Hogy sírt az örömtől az öreg fickó, mikor azt átadták neki!

Selyemruhák suhogása suttogott körül. Dicsérő, hízelgő, magasztaló szavak. Epedő, sóvárgó, hódoló pillantások cikáztak. Ylangylang parfüm-illat terjengett. Aztán szétnyílt az étterem szárnyajtaja:

„Madame est servie.”

Igenis! A házmester meghozta papírba takarva a négy szelet parízer-hurkát meg a két darab rozskenyeret.

— No kicsikém, hát mármost pirítsuk meg a kenyeret.

Godiva odaszökött a kályhához, kinyitva annak az ajtaját, s a paráznál elkezdte megpirítani a hosszú nyelű villára szúrt kenyérszeletet.

— Egy úr kérdezősködik Schalkaug kisasszony után odakinn — mondá a házmester.

— Valamelyik művész?

— Nem. Igen tisztességes ember; — macskaprémes bundája van.

— Hát bejöhet; csak vendég ne legyen: mert nincs több két tányérunknál.

A házmester bebocsátotta az idegen urat.

Godiva majd kiejtette a láttára a kezéből a kenyérszeletet vasvillástul.

Lándory volt — a Jézuska küldöttje. . .

— Ah! Lándory úr! — kiálta fel meglepetten, felszökve térdeiről, s aztán az első gondja az volt, hogy egy félig kész női aktképet, mely a falnak volt támasztva, hirtelen a fal felé fordítson. — Hát hogy kerül ön ide?

Azzal eléje sietett, kezét szorítani vele.

— Párizsba van utam. Rosszul választottam a vonatot. Itt tudtam meg, hogy az este kilenckor érkezők csak éjfél

után két órákor mehetnek tovább Strasbourg felé. Azt gondoltam, hogy ezalatt felkeresem önt, s itt töltök egypár órát.

— Hanem akkor ön nagyon szűken fog kijönni; mert nekünk igen sovány vacsoránk lesz, s máris ketten vagyunk hozzá.

— Óh, annyira meggondolatlan nem vagyok. A pályafő restaurációjában összeszedtem a táskámba, ami csak kapható volt; ma nagy lakomát fogunk csapni.

S azzal kinyitva a táskáját, egyenkint lámpafényre hozá a sok drágaságot, amely a bajor főváros büszkeségét képezi: a füstölt libamellet, a pompás weiszwurstot; töredékét egy baumkuchennek; gorgonzolát; bécsi Kaisersemmelt, narancsokat, sőt még egy palack „mussierender Sektet” is. Azok mind helyet foglaltak a behavazott kunyhó előtt.

A kis Rieke tapsolt örömeiben.

— Ez lesz aztán a karácsony!

— No az nagyon szép öntől, hogy így megemlékezett rólam — monda Godiva, lesegítve Bertalanról az úti felöltőjét. — Üljön le ide a karszékbe.

Még azonkívül volt két szék a szobában. Az egyik a művész, a másik a modell számára.

Godiva már most abba hagyta a kenyérpíratást, s hozzálátott inkább a felterítéshez, ami nagy körültekintést igényelt, mert csak egy asztal volt, s azon állt a karácsonyfa: azt pedig megbolygatni nem lehet, mert a vatta-hó mind lehull róla.

— Hagyja csak, kisasszony. A művészek kezükből is tudnak enni.

— Kivált, ha van mit. De nagy hiba a karácsonytól, hogy december 25-ikére esik. Ön bizonyosan hallotta azt a diákbonnot-t, mikor a tanár azt kérdezte a studiótul: „mikor vannak a legrövidebb napok?” „Rendesen a hónap végén”. — Lásza ön: már egészen „étudiante” lettem.

— Annak örülök. Sejttem, hogy önnél is rövidülnek a napok.

— Nagyon.

— Egyrészt azért is jöttem ide. Ezt ugyan elvégezhettem volna levél útján is; de most egy útban ezen is átesünk. Hát a „Kis emberek”-re kaptam már kiadót.

— Ah! — Godiva kételkedve tekintte rá.

Bertalan elérté a kétkedő tekintetet.

— Nagyon megtetszettek neki a képek is, meg a szöveg is, amit ön maga írt. Kész szerződést adott át, amit önnek alá kell írni: ha elfogadja.

— Ha elfogadom-e?

— Az első kiadásért ad ötszáz forintot; s azután minden újabb kiadásért háromszázötvenet.

Godiva nem akart hinni a mondottaknak, gépiesen ismételte a hallott szavakat.

Bertalan eléje tette a szerződést.

Csakugyan élő szemével olvashatá Godiva, hogy az egy valóságos komoly egyezség, egy kiadó meg egy szerző között. Nem tréfa.

— No, hát aláírja? Van írószere? Festőknek nem szokott kalamárisuk lenni.

— Az önhöz írott leveleimből tudhatja ön, hogy nekem van. Hanem a kis hálókamrámban áll.

— Hát halasszuk az írást a vacsora utánra. Melyiken kezdjük?

— Hát a teán. Már meggyújtottam a spirituszt.

— Vigyázzon, hogy meg ne gyújtsa magát a spiritusszal.

Bertalan addig felnyitotta a sectes palackot, s a habzó édes borral teletöltött három poharat. Úgy tett, mintha nem venné észre, hogy a kis Rieke leszürcsöli a maga poharáról a túlömlő habot.

— Az első kiadásnak a tiszteletdíját már át is adta nekem a kiadó — beszélt csak amúgy félvállról odavetve Lándory, s aközben tanulmányozta Godiva arcvonásait.

A szemöldökei összehúzódtak a lánynak, s a szemci kerekre felnyíltak.

(Ez most azt gondolja, hogy az egész kiadói szerződés csak

egy kegyes mese, s az az ötszáz forint tisztességes ürügybe burkolt ajándék.)

Lándory elővette a tárcáját, s kivette belőle az ötszáz forintot.

— A szerződésben egyúttal ez is nyugtatványozva lesz.

— Én úgy értettem a szerződésből — mondá a leány büszkén és gyanakodóan —, hogy a tiszteletdíjat a kiadó akkor fizeti, amikor a munka megjelent.

— Hát hiszen már megjelent; azt is elhoztam — mondá Lándory, s ekkor meg az oldalzsebéből húzott ki valamit. Az egy szépen bekötött füzet volt.

— Ah! — kiálta fel Godiva a meglepetés sikoltó hangján. Ezt bizonyára nem lehet rossz néven venni egy kezdő szerzőnek, aki a legelső munkáját nyomtatásban megjeleníteni látja. Olyan nagy volt a megzavarodása, hogy a teaőzöt a kezéből az ablak hídjára dobta, s ezáltal az égő spiritusz elől a keblére loccsant.

Jó szerencse, hogy Lándory észrevette a veszélyt, hirtelen odaugrott, s a tenyerével rögtön elnyomkodta a tüzet a leány keblén. Egy kicsit megégette a tenyerét; de azért — nem lehetett panasza.

— Mondtam ugye, hogy vigyázzon azzal a spiritusszal!

Godiva zavarban volt és elpirulva: az a mysteriosus kis könyv jó volt azt elpalástolni; a kezébe kapta, s felnyitá kíváncsian.

Díszes kis gyémántkiadás volt, olifant papíron; a képek az Angerer-féle cinkográfiával, a szöveg Elzevir-betűkkel. Maga is nagyon meg volt a kiállítással elégedve.

Tehát mégis igaz. Ez az ember nem csal. Még jótettképpen sem követ el csalást.

— De ön igazán rossz ember — duzzogott Godiva Bertalanra. — Kezdi a „geräucherte Gänsebruston”, s utoljára hagyja ezt, ami a földolog.

Nem bírta elrejtteni az örömét. Mi a hadvezérek diadala a hadi troféumok láttára ehhez az elégtételhez képest?

— Hát hiszen én is tudom, mi a hatáskiszámítás.

Most azután végig kellett lapozni az egész munkácskát, s egyenkint megjegyzéseket tenni a reprodukált képekre. „Ez sikerült! — No, ez jobban is üthetett volna ki.”

— Kár, hogy a szövegét nem értem. Ki fordította magyarra?

— Én magam. De van rá kilátás, hogy németül is meg fog jelenni. Egy bécsi kiadó már ajánlatot tett. Hanem ő egyszer mindenkorra ajánlkozik a mű tulajdonjogát megszerezni, nem kiadásszámba. Erre azonban nem válaszolhattam az ön meghatalmazása nélkül. Ezer forintot kínál.

— El kell fogadni! — kapott rajta Godiva. De rögtön elkomolyult megint.

Bertalan ismét leolvasta az arcáról azt a gyanakvó sejtelmet.

— Azt mondanám kegyednek, hogy tegye magát saját részéről egyenes összeköttetésbe a bécsi kiadóval ezen alku miatt, ha nagyon erős okom nem volna továbbra is az „ehrlicher Makler” szerepét játszani.

Godiva arcán ismét bizalom derengett.

— Azonban ez a mi beszélgetésünk a kis Rieket nem látszik érdekelni, talán elébb a jobbik részén kezdenénk. Ugye Rieke, a füstölt libamell csak jobb, mint a képeskönyv?

— Ez az úr jól mondja.

Godiva tehát hozzáfogott a háziasszonyi tiszthez, felszeletelte a körömfaladékokat, legelőször a kisleánynak adott mindenből, aztán maga is hozzálátott. Még a borból is ivott. — Ez ugyan nem a Mumm grand vinje, mint a *tavalyi*; de talán jobban ízlett.

Amit Bertalan a falatozás közben beszélt, az ismét csak fokozta a derült hangulatot.

— Hát most elmondom önnek, hogy miért nem ajánlom én az egyenes összeköttetést a bécsi kiadóval. Ez a derék úr maga ott járt nálam, amint ezt a könyvet megkapta tőlem, az ajánlatával. Mondta, hogy ő nagyon jól tudja, mi rejtőzik a Schalkaug álnév alatt: aki a „kis embereket” szerzette.

De ő annál még egy sokkal jobb vállalatot tudna. Ő ismeri az ön „albumait”. Ha azokból lehetne egy füzetet kiadni pendant-ul a „kis emberek”-hez, e cím alatt „nagy gyerekek”, annak lenne ám még csak kelete! — Én erre azt feleltem neki, hogy ebben a tárgyban magam nem határozhatok. A két művet kapcsolatba hozni semmi esetre nem tanácsolnám: a „kis emberek” a naív, kedélyes közönség számára vannak teremtve, a „nagy gyerekek” pedig a pikáns szatirikus genre publikumára számítanak. Egyébként is az albumok nincsenek az én kezem közt. — Ez azonban nem maradt ennyibe. A bécsi lapok, melyek az ön „kis emberei”-ről mind igen kedvező bírálatokat hoztak, egyúttal kibeszélték, hogy készülőben van ugyanazon álnevű szerzőtől, akinek egyéniségét mind egykori szeretetreméltósága, mind későbbi balsorsa miatt a bécsi high life igen jól ismeri, egy még sokkal érdekesebb munka a „nagy gyerekek”-ről, melyben igen sok nagy szereplő alakját fogjuk megismerni. No iszen, megindult erre minden oldalról a nagy „tintamarre”. — Az ön hajdani tisztelői holtra vannak ijedve, hogy ki fog közülük a karikatúr-gyűjteményben megjelenni? Én kaptam a tárgyban legalább ötven levelet, amelyben sürgősen interpellálnak, hogy van-e tudomásom e merényletről: szándékozom-e azt megakadályozni; akad olyan derék ember is, aki „Erpressungsversuchot” emleget. És mind valamennyi önnek az adressét kéri tőlem.

— Felelt ön nekik?

— Igen. A következő sorokat, amiket hektográf útján sokszorozva küldék meg valamennyinek: „Uram (vagy asszonyom)! Gyámleányom *bizonyosan* (azt aláhúzva) megírta önnek tartózkodása helyét: tessék a levelét előkeresni, és megtudni belőle a lakását. Alászolgája.” Bizonyos vagyok felőle, hogy mind valamennyien felbontatlanul dobták a kandallóba azt a levelet, amelynek a címén az ön keze írását megismerték. Ugye nem kapott tőlük levelet?

— Egytől sem.

— Hát csak hadd kalimpázzanak.

Ez mulatságos fölfedezés volt. Godiva arcán egy-egy percben át is villámlott valami derűtség, de ez még nem volt nevetés, olyan volt az, mint mikor nyáron a hófehér felhőben villámlik. Még fehérebb lesz a felhő. Édes malícia, jóleső keserűség volt az arcán. Az is elmúlt rögtön. Valami más volt a lelke mélyén. Valami sötét gondolat, nagyobb a többinél.

Lándory azt is olvasta az arcból.

(— Ez mind szép, ez mind jó, de hát az, amit elválásunkkor, utolsó szóul mondtam hozzád: megtetted-e azt?)

Utoljára Godiva felállt az asztaltól, az útibőrdöndjéhez ment: (az volt a szekrény) kikeresett belőle három fényesen bekötött könyvet. A karikatur-albumok voltak. Odavitte őket Lándory elé.

— Tessék! Tegyen ön velük, amit akar.

Ez a dacoló tekintet, ez a keserű hang olyan mély bepillantást engedett a leány lelkébe. Ez végképp szakítani akar azzal a világgal, amely őt kitaszítja. Úgy be akarja csapni maga után azokat az ajtókat, amik odavezetnek, hogy ha még lehetne, se térhessen vissza oda többé.

— Magamhoz veszem őket — mondá Bertalan —, s azt fogom tenni velük, amit jónak látok. Én vagyok önnek a zsarnoka.

— De szabad választás útján.

A kis Riekét ezalatt elnyomta a buzgóság. Bóbiskolni kezdett. Lándory észrevette azt, s fölkel a karszékéből, odaültette a kislányt, ő maga ült annak a helyére, a kis gömbölyű modell-székre. A kisleány aztán a karácsonyfa cukorbáránkját megkapva, azt a két kezébe szorítja, s a karszékben elaludt; álmában nagyokat nevetett. (Vajon mit beszéltek neki azok az angyalkák?)

— Most azonban azokat a megírni- és aláírnivalókat rendezük el — mondá Lándory, a pompás lakoma befejeztével.

— Fogalmaznom is kell valamit? — kérde Godiva.

— Igen. A meghatalmazást a bécsi kiadóval kötendő mindenemű egyezségre.

— Meg kell vallanom, hogy olyan ostoba vagyok, hogy egy hivatalos írást el se tudok kezdeni.

— Nem is olyan könnyű az, mint verseket írni. Majd én diktálni fogom önnek.

— Akkor át kell mennünk a kis kamrába; ott vannak az írószereim.

Azzal gyertyát gyújtott egy kis antik-utánzat tartóban, s maga elől ment a hálószobába.

Akkora volt az csak éppen, hogy egy nyoszolya elfért benne. A nyoszolya előtt állt egy piciny kis asztal, azon voltak az írószerek és egy kitárt könyv. Aki írni akart az asztalon, annak az ágyat kellett pamlagul használni.

Godiva, elől menve, sietett azt a kitárt könyvet becsapni, s a fali fülkébe, több könyv közé bedugni.

— Micsoda könyv volt az? — kérde Bertalan.

— Az én olvasmányom. Egy regény.

— Ejh! Godiva kisasszony. Hát előttem akar hazudni? Az egy nyelvtan volt.

— Ejnye, de gyors szemei vannak. Hát nyelvtan. Oroszul tanulok.

— Az sem igaz. Az egy magyar nyelvtan.

Godiva arca lángvörös lett.

— No hát, ha meglátta, nem tagadom. Meg akartam önt lepni vele; ha egyszer, talán a nyáron, meglátogatom önt a falusi lakában.

— Tegye azt, Godiva kisasszony. Van egy áldott jó nővérem; az igen szívesen fogja önt látni.

— No hát, mondja ön a tollam alá, mit írjak?

Godiva leült az ágy szélére.

Bertalan lediktálta neki a meghatalmazást.

— És azután a pesti kiadó szerződését is írja alá. A pénzzel most már bőkezűbben bánhatik. Ne tagadjon meg magától

semmit, ami szükséges. Most már nem kell önnek a megélhetés miatt aggódnia. Keresni fogják. Azonban tanuljon mentül többet, hogy tökéletesebbet alkothasson.

Godiva megköszönte szépen a jó tanácsot; de az mind hideg szó és hideg arc volt.

Visszatértek az atelier-be.

Bertalan megnézte az óráját. Fél tizenkettőre volt.

— Én nem tartok órát — mondá Godiva —; átellenben éppen a torony. Annak az órájáról mindig meghallom: mennyi az idő.

Így beszélnek a művészek, akiknek az órája — német szón van. — Lándory kászolódni kezdett.

— Mit csinálna ön még az indóházban? — szölt Godiva. Maradjon még. Majd készítek puncsot!

Godivánál volt rumospalack. (Enélkül művész-atelier nem is képzelhető.) A vízfelforralásra most már Bertalan ügyelt fel.

A puncs elkészült, a narancsot belefacsarták. Godiva előhordta a tanulmányait, amiket idejövetele óta készített, Bertalan végignézegette azokat, megtéve műértőleg a maga észrevételeit és kívánságait. A kis Rieke ezalatt híven aludt a karoszékban.

Egyszer aztán megkondult a harang az átelleni toronyban.

Itt az éjféli misének a készülője!

— No, most már itt az ideje, hogy a vasúthoz visszatérjek — mondá Lándory, prémes kabátját felöltve.

Godiva csendes szemrehányással állt előtte, mintha azt mondaná:

— Hát semmi egyéb mondanivalód sincs hozzám?

Mikor aztán egészen útnak volt öltözve Lándory, akkor azt mondá, nagy halkán:

— És még valamit kell önnek átadnom, Godiva kisasszony. Itt van az atyjának az ügyében hozott ítélete a törvényszéknek, mely szerint Traumhold bankár az ellene emelt *bűnvádi kereset* alól — indokolás mellett — *teljesen feloldatik*, s a felperesek,

a kárpótlás végett, polgári törvények szerinti eljárásra utasítottak.

E szókkal a hiteles másolatban kiadott ítéletet odatette Godiva kezébe.

Godiva ezeknél a szavaknál levágta magát a modell-állványra, két összekulcsolt kezét a feje hátuljára szorítva, s elkezdett hangosan zokogni.

Bertalan odahajolt hozzá, engesztelve, kérlelve, hogy felemelje.

A hangos sírásra felébredt a kis Rieke.

Annak sem kellett több. Leugrott a karszékéből, odarohant Lándoryhoz, megfogta az egyik kezével a szakállát, a másikkal, ökölbe fogva, elkezdte a hátát püfölni.

— Mit csináltál az én jó kisasszonyomnak! Te „*Schweinehund!*” Hagysz neki mindjárt békét?

Bertalan nevetett. Megennivaló volt az a kis poronty, aki a maga apróságának érzetében egy óriásba belekötött. Utoljára Godivára is elhatott ez a derültség: ő csitította a bátor, kicsi védelmezőt, hogy nem tett semmi rosszat vele ez a bácsi; s hogy meggyőzze a kettőjük között levő jó egyetértésről, a látszat kedvéért még meg is csókolta Bertalan orcáját, mire aztán a kicsike felhagyott a szakállcibálással. Godiva végre, hogy egészen bebizonyítsa, mennyire jó kedve van, fogta a kis Riekét, s elkezdett vele az asztal körül cepperlpolkát táncolni, nevetve. Igazán nevetve! Lándory pedig tapsolt és kacagott.

Nagy merénylet! Münchenben! Éjfél után, egyfertály egyre!

A házmester bejött, s elvitte a kis Riekét alunni.

Akkor aztán Lándory is búcsúzott.

— Isten önnel. Sietek a vasúthoz.

— Várjon — szólt Godiva. — Én is önnel megyek.

— Hová? — kérde Bertalan elbámulva.

— Én? Bécsbe.

— Minek?

Godiva elébb egy nagyot hallgatott. Azután a felmentő ítéletet a keblébe dugva, így szólt:

— Oda akarom tenni ezt az ítéletet, egy immortellekoszorúba kötve, az apám sírjára.

— *Már én megtettem azt* — mondá Bertalan.

Godiva megdöbbenve nézett reá. Tekintete azt mondá: „Hát ki vagy te? Hogy a meg nem született gondolatot is kitalálsz? Ember vagy-e te?”

Mindkét kezével megszorítja a férfi kezét. Érzé, hogy most már annak *kezet csókolni* nem lehet! — Az annak kevés!

— Már most hát ön is tegyen meg valamit az én kedvemért, Godiva — szólta Bertalan a baráti kézszorításnál.

— Mondja meg.

— Arra kérem, hogy költözzék ki ebből a hideg, nyirkos szállásból; mert ön itt mellbajt fog kapni. Gyógyíthatlanná váló mellbajt. Érti?

Godiva rábólintott a fejével. És magában gondolá: „Gyógyíthatlan mellbajt? akkor itt maradok”.

Lándory búcsúzott, és továbbment.

No, de jó, hogy van Isten az égben, és van háziúr az emeleten. Reggel korán megkapta Godiva kisasszony a felmondást a háziúrtól. Az erényes férfiú nem tűrheti, hogy olyan kisasszony lakjék a házában, aki éjszaka „*orgidkat*” rendez az atelier-jében.

A VILÁGON KÍVÜL

Egyike volt a legboldogabb esztendőeknek.

Egész Európában mély békesség: vállalkozási kedv, tevékeny üzleti szellem; az uralkodók között egyetértés. Minden égő kérdés ki van oltva: még azok a bizonyos „fekete pontok” sem látszanak az ég alján. S az általános boldogságban fürdött Magyarország is. Adott az Isten bő termést és külföldi vevőt is hozzá eleget. Voltak magas búzáarak. Paloták, vasutak — és fellegrákok épültek javában. — Mindenki meg volt elégedve. „Deák-párt” és „ellenzék” csak a plasztont ütögette egymáson. A pénzügyminiszternek nem volt deficitje.

A nagy rémper is be volt fejezve: a rabló-cimboraság kirtva. Nem volt többé összeesküvő, sem futóbetyár az országban, ha volt: elhallgatott.

Lándory a bevégzett nehéz feladat után félrevonult a világból. Egy névtelen hadjáratnak babértalan hadvezére. Azt a nagy szolgálatot, amit ő tett, meg sem lehetett jutalmazni.

Nyár derekán a földbirtokosnak Magyarországon elég dolga van, ha komolyan akarja a gazdaságát vezetni. Korán reggel az aratóknál, egész nap a cséplőgépnél, este a vasúti állomáson. Annak a búzának, ami tegnap még a lábán állt: egy hét múlva már a stettini piacon kell állni.

Egy ilyen alkonyodni nem akaró hosszú napon, mikor az elkésett vonatra várt Lándory az állomáson, az érkezését ígérő gabonaűzér helyett egy ismerős hölgyarcot látott a vagonablakból kikandítani. — Godiva vala.

Odafutott eléje, hogy a vaskocsi lépcsőjén lesegítse.

A leány egy egészséges „adjon Isten jó napot” szóval üdvözlé őt magyarul, mikor Lándory két karjára támaszkodva a földre lehibbant.

— Kegyed megtartá a szavát.

— És itt maradok sokáig. Nagyon sokáig. Az egész iskolai szünet alatt: egész a szüretig.

— Az nagyon jó lesz.

— Megtanulok az ön nénje mellett gazdasszonykodni.

— Azzal kénytelen is lesz, mert a néném kizárólag azzal foglalkozik. Ő is komolyan várt önre.

— Hogyan: *komolyan*?

— Hát úgy, hogy amint ön egy levelében megígérte, hogy meglátogat bennünket, azonnal hozzáfogott a német nyelvtanhoz. Ő meg németül tanul az ön kedvéért.

— Hát az ön nővére nem tud németül? Csak franciául?

— Nem tud biz az semmi más nyelven, csak magyarul.

— Hát az hogy lehet? ön hét nyelven beszél.

— Mert én az egész világot beutaztam.

— És a nővére?

— Az meg nem volt soha a falunk határán kívül.

Ezen aztán nagyot bámult Godiva; s találgatta magában, hogy mi oka lehet annak? Talán púpos vagy himlőhelyes? hogy úgy elzárkózott a világtól?

Lándory csak egy „sandlaufer”-en jött ki a vasúthoz. Maga hajtotta a lovakat. Godivának mellette kellett ülni.

A leány el volt ragadtatva a kocsizástól. A múlt nyár óta nem ült kocsin, s nem érezte a szabad mezők illatát.

— De hogyan fogjuk mi akkor egymást megérteni? kíváncsiaskodék Godiva —, ha önnek a nénje csak annyit tud németül, mint én magyarul?

— Két leány bizonyára megérti egymást, ha semmit sem tud is egymás nyelvén.

(Tehát a néne még leány.)

— Aztán — folytatá Lándory — az meg a legkedvesebb

multság, mikor két leány elkezd egymással olyan nyelveken értekezni, amiket akkor tanul. Micsoda gyönyörű sottise-okat mondanak egymásnak! S milyen jókat tudnak afölött nevetni.

(Tehát a nénc szokott nevetni.)

— Azonban egy különös szívességre kérem önt — szól Godiva, mikor már a falu közelébe értek, s meglátta egy oldalt eső park fái közül a kastély tetejét kiemelkedni —. Engedje meg ön, hogy mikor önhöz látogatók jönnek, amikor társaság lesz önnél, akkor én hadd maradhassak távol: valami félreeső szobában.

Az óhajtás igen természetes volt. „Traumhold bankár leánya” nem az a cím, amit emlegetni szabad idegenek előtt.

Godiva azonban más okot akart ennek a kívánságának adni.

— Lássá ön, én nem hoztam magammal többet két ruhánál. Mind a kettő fekete. Az egyik hétköznapi, a másik ünneplő. De ezen az utóbbin is van egy terra di Siena folt, ami nem akar belőle kimenni.

— Jól van. Lesz önnek egy kis atelier-je, ahol rajzolhat és pamacsolhat egész nap, s ejtethet a ruháján még egy terra di Pozzuoli-pecsétet is; senki sem látja meg.

— De csak olyankor, mikor önnél vendégek, látogatók vannak.

— Igen. Mikor nálam látogatók, vendégek vannak.

S ehhez az ismételt mondáshoz olyan sajtószzerű keserű mosoly futott át Lándory arcán.

Az út bekanyarult a jegenyesorral szegélyezett park-útba, s nemsokára berobogott a sandlaufer a kastély udvarára.

Kisszerű, de szilárd, ősi építmény volt az, vastag falakkal, kicsiny ablakokkal, elől kettős feljáráttal, melynek homlokzata közepén volt a széles pinceajtó.

A lépcső verandáján várta már az érkező kocsit Sarolta néni. (A nevét tudta már Godiva Lándory leveléből.)

Igen nagy volt a csalódása a látott alakban.

Ez nem volt sem púpos, sem ragyás, sem valami elhízott hájtömeg, amilyennek elképzelte, hanem egy igen finom alkatú, halavány, gyermeteg arcú teremtés; úgyhogy Lándory nem néjnének, hanem leányának mutathatta volna őt be.

Nem kellett őket egymásnak bemutatni. Amint Sarolta meglátta Godivát, már tudta, hogy ki az. Eléje futott, átölelte, megcsókolta: az viszont őt; aztán Godiva beszélt magyarul, Sarolta németül, s arra mindketten elkezdtek nevetni.

Lándory egymásra bízta őket: tudta, hogy mind a ketten jó kézben vannak; s maga sietett a cséplőgéphez, mely a majorklak udvarán a szabadban működött, két megrakott asztal között.

Csak a vacsorához került megint vissza.

Már akkor a két leány pertu volt egymással.

A vacsoránál nem győzték egymást magasztalni. Tehették bátran. Egyik sem értette, amit a másik beszél Lándoryhoz.

Annyit mind a ketten mégis meg tudtak már egymással értetni, hogy egyikük sem szereti a zajos társaságokat, a vendégeket és alkalmatlan látogatókat, s ennél fogva igen jól fogják magukat egymás körében találni olyankor, amikor idegen hangoktól zeng-bong a ház.

Lándory csendesesen mosolygott hozzá.

Godiva már azt is megtudta, hogy Saroltának valami szív-baja van (patológiai értelemben). Ez a magyarázata annak, hogy sehová sem megy. Hiszen nem szabad neki vállfűzőt viselni.

Mikor aztán már egy hetet töltött Godiva Lándory házában, anélkül, hogy egyszer is kénytelen lett volna a magány-szobájában maradni, akkor ezt kérdezé tőle:

— De hát senki se jár önhöz látogatóba?

— Soha, senki.

— Hogy lehet az?

— Mint ahogy a hóhér házába nem szokott látogatóba menni senki.

— Ön csak nem áll a hóhérral egy rangban?
— Csak egy fokkal magasabban ugyanazon a lajtörján.
Engem kerül minden ember.

— Önt kerülük? — kérdezé a leány elbámulva. — Én azt hittem, hogy önt ünneplik.

— Írásban és hivatalos alakban igen; de a társaságban senki sem örömetst találkozik velem. A hivatalos küldetésemnek már vége; de azért senki sem felejt el, hogy évekig voltam az az ember, akinek az a kivételes hatalom volt a kezébe adva, hogy akinek e szót súgom a fülébe: „kövess!” annak jönni kell velem oda, ahová én kívánom, és felelni a kérdéseimre. Magyarországon van egy gúnynév, amire nincs is magyar szó: „Spicli” — kutyanév. Azt mindenki dicsérőleg elismeri rólam, hogy „nagy” vagyok, de csak „nagykutya”. Ugyan ki látogatna meg engem?

Godiva valami kimondhatatlan fájdalom kifejezésével tekintte Bertalanra. — Elérté ő e néma beszédet.

— Ön azt gondolja e percben: ha „én” — Traumhold leánya, itt lehetek most a te házadnál, ugyan kinek van akkor oka ennek a küszöbét kerülni?

— Ön nem oka az én atyám halálának! — vágott bele a szavába hirtelen Godiva.

Bertalan nagyot sóhajtott.

— Ön kivételes lény, Godiva; — ezt én önnek a legelső találkozásunk órájában megmondtam. Nem ilyen arcokat láttam én már magam előtt megjelenni, mint az öné. Árva leányokat, fiatal asszonyokat, öreg anyákat, akik a lábaim előtt térden csúszkáltak, a földön fetrengtek, kezeiket imára kulcsolva emelték hozzám, jajgattak és dühöngtek, s utoljára megátkoztak. Nem rendítették meg. Hanem mikor ön azt mondja: „te nem vagy oka az én balsorsomnak: nézd! idehoztam a gyászruhámat, nem félek tőle, hogy kísértetet látsz bennem, valahányszor azt a fekete öltönyt meglátod”: ez a szó áthat a lelkem fagyos kérgén. Mindazok között, akiket az én

rettenetes kezem megölt, Traumhold arca egyedül az, aki megdöbbsent, mikor felidézem.

— Ah! ön nem ölt embert! — szólt, tiltó szót emelve Godiva, aki azt hitte, hogy az csak trópusi hasonlat.

— De öltem. Saját kezemmel is öltem. Bíró és hóhér voltam egy személyben. Egy hírhedett mesehős rablót, künn a pusztán, a buckák között. Ő lött énrám. Én öreá. Ő rosszul talált, én jobban. Meghalt.

— Hogy történt az? — kérde Godiva természetes kíváncsisággal.

— Az nem önnek való mese. Nem mondtam el senkinek soha. Azt csak akkor mesélhetném el, ha egy hetérára akadnék, aki már mindent tud, s azt akarnám, hogy szeressen belém: tudja meg még azt is.

— Ez hát csak lovagias párbaj volt.

— Nem is ez kísért. Más, kegyetlenebb módja is van az emberölésnek. Van egy régi vár a Vág mentében, és egy másik régi várkastély a Szamos mellett. Ezt a két várat én töltöttem meg halottakkal. Halottakkal, akik minden reggel fölébrednek, mégsem élnek. Vannak közöttük, kik holtig el vannak temetve. És lehetnek közöttük, akik ártatlanul vannak eltemetve!

Godivának a vér fejébe szökött.

„Én is tudok egy olyant”, gondolá magában.

— Ki a csalhatatlan az emberek között? — fakadt ki keserűn Bertalan. — Volt egy eset a többek között, mely egész megnyugvásomat felháborította. Egy rendkívül bátor pandúrhadnagyomat, éjjel a házára törve, kegyetlenül meggyilkolták. A hadnagy fiatal, hajadon leánya tusára kelt a gyilkosokkal, az apját védelmezve, s beleharapott az egyiknek a karjába. Másnap elfogtak egy legényt, aki haragosa volt a hadnagynak. A leány felismerte benne az éjszakai gyilkost. A karján megtalálták a harapás okozta sebet. Minden körülmény ellene tanúskodott. Világosan rá lett bizonyítva a bűntény. Elítélték

hús esztendei nehéz fogságra. És most néhány nap előtt előáll az igazi gyilkos, akit a lelkiismerete nem hagyott nyugodni, s bevallja az egész gyilkosságot, minden részleteivel. Az elítélt teljesen ártatlan volt; a harapást egy tivornyában kapta. Hányan lehetnek így? Akik hasztalan kiáltottak az Istenre és a magas egekre! Én, az ember, hidegvérrel vertem kezeikre a láncot. Néha úgy jön, hogy éjszaka felugorjam az ágyamból: egy rablóbandát szervezek, rajtatörjek vele azon a két váron, kiszabadítom a száz meg száz elítélt rabot, s azt mondom nekik, fussatok szerteszét a világba! — ezek — ezek gyakran meglátogatnak engem.

— És ön sem jár sehová a világba? — kérdezé Godiva.

— Mit keressek én a nagyvilági társaságokban? Olcsó, szerződéses magasztalásokat? Két ember összejön egymással, az egyik feldicséri a másiknak az érdemét, a másik cserébe az egyikét. Senki sem mond egymásnak igazat. Sem a szép asszony, sem a jó barát, sem az instans, sem a protektor. Mintha minden ember vallató bíró s minden ember vádlott volna egymással szemben. S ez nagyon jól van így; ahhoz a nagy mechanizmushoz, aminek emberi társadalom a neve, talált fel a bölcs gondviselés egy jóltevő olajat, ami nélkül a gép önmagát elpusztítaná. Ez az olaj a „hazudás”. Ha az emberek a hazudáshoz nem értenének, a háború állandó volna a fegyveres hatalmak között, a férfiak minden utcán lőnék, vágnák egymást; férjek és feleségek viaskodása soha el nem csendesülne. Az áldott hazugság a béke életföltétele. S én ettől a jótéteménytől vagyok megfosztva. Úgy megszoktam az emberek szavai mögött az eltakart gondolatot olvasni, hogy nem tudom élvezni az emberi társaságot. A találgatás kifáraszt; a kitalálás lever. Valahányszor kénytelen vagyok vele, mert hisz nagy ünnepélyes estélyekre hivatalos vagyok, s elmaradni nem illik: mindig úgy jövök haza, mint aki minden vagyonát elvesztette a játékasztalnál, s még adósságokkal terhelte meg magát. — Csak itthon! Itt érzem magamat

szabadon. A kutyám, mikor megnyalja a kezemet, tudom bizonyosan, hogy igazán, őszintén szeret.

— No, és a nővére! Ne legyen igaztalan.

— Hja! Azt nem számítom az emberi lények közé. Az egy angyal! — Hanem azért az is megcsal, az is mindig hazudik.

— Mit mond ön?

— Nekem folyvást azt hazudja, hogy egészséges; régi baja enyhül, ritkábban jön elő, s nem olyan kízó többé. Csak ámít vele. Én tudom jól, hogy ő nagyon szenved, s rettegek tőle, hogy majd egyszer egészen igaz lesz hozzám. De már azt nem fogja szóval megmondani.

Hogy mit értett ezalatt, azt két nagy könnycsepp magyarázta meg Bertalan szemében.

— Az Isten őrizzen meg attól *bennünket* — mondá Godiva e baljóslatra. Talán észre sem vette, hogy *többsben* beszélt.

— Már most kitalálta ön, hogy miért mosolyogtam én olyan különösen (akkor gyanakodva nézett reám), midőn azt a kikötését hallottam, hogy amikor nálam vendégsereg, zajos társaság lesz, akkor hadd vonuljon ön meg egy félreeső szobácskában. Mi itt a magunk urai vagyunk. Egyedül magunké! Kívül a világon. Robinson szigetén. Itt nem köt ki hajó soha. Csak azt kell mondani az átutazónak, hogy az ott Lándory kastélya! A lovai közé csördít, és vágatva siet el a kapum előtt. Tőlünk senki nem remél, nem kíván semmit. Sem kérdezni, sem mondanivalója nincs hozzánk senkinek.

— Egy ilyen hely az én eszményem — suttogá Godiva —; hisz Bertalan úgyis olvas az arcokban, jobb kimondani előtte a gondolatot igazán. Hadd tudja meg, hogy mégis csak akad egy-egy ember a világon, aki tud „nem hazudni”.

Egy forró délután a parkban uzsonnázott a két leány: aludt tejet és szamócat. Volt egy kis filagória a hársak között, befuttatva virágzó bércsével. (Ugyanaz a clematis-faj, amely a badeni villa verandáját beárnyékozta; csakhogy ez vad: nem

emlékezteti Godivát a „múltra”.) Az előtt volt felterítve az asztal, kalotaszegi szövöttesel. Nyírfagalyakból összetákoltszékeken ültek a leányok: Bertalan egy levágott hársfának a mohos törzsén. Egy megszokott somfabot volt a kezében, melynek a fogantyúja kampót képezett, a végin pedig volt egy kis ásó, amivel járás közben a mérges dudvát szokta kiirtani. A kerti lak mellett volt egy mesterséges sziklarakás, melyből idevezetett forrás vize csergedezett alá.

— Lát ön *engemet* ottan? — mondá Bertalan Godivának, ki nagy mulatságát találta abban, hogy az egyik fától a másikig vándorló hangyák közé kenyérmorzsákat hintetgetett. Hogy vitte nagy igyekezve rögtön kettő-három az égből hullott zsákmányt!

— Hol? — kérdezé Godiva elbámulva.

— Az vagyok én ott, az a bogár — monda Bertalan, egy rovarra mutatva, mely alakjára hasonlít a hangyához, csak-hogy tízszerre nagyobb és szárnya van. — Ez a rovarok világában a *megetrlő*. Úgy híják, hogy „futrinka”.

Ez a bogár éppen azzal foglalkozott, hogy egy magánál négyszerre nagyobb, csupasz hernyót, háttal lefelé fordítva, maga alá legyűrt, s aztán körös-körül szánkózott vele, sebesen, mintha csak valami ügyes korcsolyázó csinálná a jégpályán szeszélyes cikornyáit.

— Az a hernyó, melyet a futrinka kínoz, a bogárvilágban a legveszedelmesebb gonosztevő. Egyetlenegy képes egy szép fiatal csemetét megölni. Befúrja magát a kérge alá, onnan körül az egész kéreg alatt, utoljára az élőfa beléig: mire az elszárad. Ez a szárnyas rovar van aztán kiküldve ezt a rablót felkeresni, elfogni és megbüntetni. Szép azt elnézni, hogy les rá. Az ártó hernyót elárulja az a veres fa-ízék, amit a fűrt lyukon kiszór. A futrinka ráles, mikor kidugja a lyukon a fejét. Akkor egyszerre elkapja a két szájkapcsával, s elővonszolja az odújából; akkor aztán hanyatt dönti, s elkezdi vele alá s fel korcsolyázni a porondon: folyvást harapdálva a gonosztevő

nyakát. Kivallatja: „betörtél? gyilkoltál? raboltál?” Elítéli. „Meghalsz!” Lássá: már meg is ölte. Most azután gödröt és a számára, belefekteti; utoljára apró rögöket, ágtörmelékeket hord föléje, míg egészen betakarta: eltemette. — Akkor aztán megtörli a szárnyait a két hátulsó lábával, a fejét a két elsővel, s minden zümmögés nélkül tovarepül. És ennek a bogárnak a létezéséről százezer ember közül egynek „ha” van fogalma. — Megbízója nem adott neki sem hímes szárnyakat, sem aranyos szárnytakarót, sem éjjeli fényt, még csak hangot sem, mint a szúnyognak, a dongónak, hogy lételét hirdesse vele.

A két leány ezt a természetrajzi allegóriát közelebbről nézni letelepedett a földre: a futrinkát nem zavarta az ő jelenlétük a maga hivatásában. Féljenek a lepkék az emberektől!

A porond árnyékban nedves szokott lenni; egyéb szőnyeg nem volt: Bertalan leveté a kabátját, s azt teríté a földre, hogy a nénje fel ne hűtse magát a pusztá homokon. Így aztán mellényben és ingujjban nem igen volt az etikettnek megfelelő jelenség.

Megzavarta ezt az idillt valami nagy riadal. A park végéből támadt ez, mely a falu felé vezetett, s a platánfák összeboruló zöld boltozata a szalmafedelű házakat s a bádogtetejű tornyot engedte láttatni. Ijedségből sikongatás, fenyegető kiabálás zavart hangjai vegyültek össze, s ez a lárma egyenesen errefelé látszott tartani.

Nemsokára megtudták az okát.

Egy nagy eb futott végig a platános úton, sebesen, a nyomában egy csoport férfi, vasvillával, doronggal, cséplővel, visító asszony- és gyermekhad kiabált a nyomukban: „veszett kutya! fussanak a veszett kutya clől!”

Bertalan gyorsan betuszkolta a két leányt a kerti lakba. Azok őt is be akarták oda vonni magukkal.

— Az Istenért! A veszett eb elől térjen ön ki! — kiálta Godiva.

— De hátha nem az? — mondá Bertalan.

— Ön csak nem akar vizsgálatot tartani afölött, hogy dühös-e az az eb, amit kergetnek vagy nem az?

— De igen. Ha idáig jön, eléje dobom a kabátomat, ha veszett az eb, akkor legelőször is azt a kabátot fogja széttépni; ha nem bántja, akkor más baja lehet. Ha pedig rám támad, egyet ütök az orrára a botommal, s vége van.

Ezalatt az üldözött állat olyan közel ért, hogy Lándory ráismert.

— Hisz ez az én Káró kutyám, akit tegnap óta nem találnak!

— Le ne üssétek! — kiáltá a dorongos emberekre.

Az üldözött eb aláhunyt fejjel, vértől tajtékos szájjal, hasa alá behúzott farkkal futott előre, minden hang nélkül, szemei zöldes fényben szikráztak, a fülei, melyek rendesen a vizslánál aláfelegnek, hegyesre voltak felmeresztve, mint a farkaséi. Egészen hasonlított a veszett ebhez.

Bertalan rákiáltott a kutyára, s ugyanakkor a kabátját eléje hajította.

S arra a futó kutya egyszerre hátratoppant; de ahelyett, hogy az eléje vetett tárgyat marcangolta volna széjjel, lelapult a földre, elkezdte a farkát csóválni, úgy csúszott-mászott a gazdája felé; csak a nyitott, véres, tajtékos szája meg a szikrázó szemei maradtak félelemgerjesztő tanújelek.

— Káró! — szólt Bertalan, kezével füttyöt vetve a kutyának.

Az még közelebb csúszott hozzá.

— Az égre! Bertalan! hozzá ne nyúlj! — rimánkodék a kerti lak ajtajából nővére.

Lándory azonban óvatosan a háta mögé kerülve az állatnak, jobb kezében a botját tartá magasra emelve, s aztán hirtelen megkapta annak a nyakát, s pötyögős bőrénél fogva felemelve az állatot a levegőbe, a szeme közé nézett neki.

S az állat olyan könnyörögve tudott rá visszanézni!

Bertalan a jobb kezében tartott vastag botot keresztbe tette az állat szájába, hogy a torkába nézhessen.

— Hát nem mondtam? Egy hegyes csont fúródott a nyo-

morult állatnak a szápadlásába, attól nem tud megszabadulni. Ez a baja!

Már most csak azt a csontot kellett volna hát onnan kihúzni.

Csakhogy az embernek nincsen harmadik keze. Az egyikkel fognia kellett Lándorynak az állat nyakát, a másikkal a száján keresztbe szorított botot. Ki jön hát segíteni?

Volt ott legalább húsz férfi, aki azalatt odacsődült. Bátor, erős emberek. De a veszett kutya szájába belenyúlni! Már ahhoz egynek sem volt erős szíve.

— Hát senki sem mer idejönni, hogy ezt a botot tartsa addig az állat szájában, amíg én megszabadítom a bajától?

De nem bizony.

— No, hát majd merek én! — mondá Godiva, s előlépve a kerti lakból, odasietett Bertalanhoz.

Bertalan szelíd mosollyal fogadta a leány segédkezését. Megmutatta neki, hogy miként tartsa a botot két kézzel, mint a zablát az állat szájában. Akkor aztán maga szépen, csendesen megszabadítá a kutyát a veszedelmétől.

Akkor aztán odadobta az ebet egy hatalmas lökéssel a patakba. Mire az a négy lábát szétvetve, nagy mohón kezdte el a vizet habzsolni, s azalatt a magasra felemelt farkát billegette, mint ahogy szokta a vizsla a vadat „állni”.

— No látjátok, hogy nem veszett ez az eb!

A Káró aztán, hogy kiitta magát, megrázkódott, s elkezdett vígan csaholni, s magamagával kergetőzni; utoljára odafeküdt a gazdája lábához, s elnyúlt a földön aludni.

A két leány egymást ölelte szorosán. Nem mondták; de gondolataik találkoztak: „egy kutyát nem enged megöletni, akinek veszett nevét kiáltják az emberek!”

Godivának feltűnt az, hogy olyan sok apró gyermek van Lándory gazdaságán, a kertben, a szérún, a magtárak körül mindenütt találkozik velük, egyforma kék öltözetük van; mindig dologban vannak; tisztelettudón köszönnek a találkozásnál, s ha Bertalan is kíséri Godivát, annak kezét csókolnak.

Egyszer aztán vasárnap reggel, mikor templomba harangoztak, együtt látta valamennyit; huszan voltak, egy értelmes kinézésű fiatalember vezetése mellett, párosával sorakozva, ők is mentek a templomba, legelől a legkisebbek, akik még legfeljebb öt-évesek lehettek.

Egyszerre kitalálta, hogy „mik” ezek a gyermekek?

Mellette állt Bertalan, mikor az apró gárda katonás felvonulásban elporolt előttük.

— Ezek „azoknak” gyermekei, ugye? — rebege halkan Godiva.

Igenis, „azokéi”. Akiknek a neve keresztül van húzva az emberi társadalom nagy indexkönyvében; akik nem számítanak a népszámláláskor; akikre nézve megszűnt ez a szó: „enyim” fogalom lenni. A mindennapi kenyerük, a ruha, amit viselnek, a fekhely, amin alusznak, a levegő, amit beszívnek, az mind az államé: a nagy gondviselésé.

Hát akinek gyermeke is „volt?”

Az meg a *senkié*.

Ezeket a „senki” gyermekeit szedte össze maga körül Bertalan. — Mire az apáik ismét előkerülnek a napfényre, akkor már fiaikból becsületes iparúzó, kézművesek, kertészek lesznek. — Hozatott a számukra tanítót, s odajáratta hozzájuk mind a három papot. Nyáron majálist, télen karácsonyesti mulatságot rendezett számukra.

Ő volt az apjuk.

Azontúl, mikor egy ilyen kék ruhás fiúval találkozott Godiva, mindig ő köszönt neki előbb: „hiszen kollégák vagyunk!”

Amint a napok rövidülni kezdtek, az esték élvezetei szaporodtak. Lándorynak igen szép könyvtára volt, a modern irodalom remekeiből. Járatott a *Revue des deux Mondes*-ot, a német illusztrált hetilapokat, a *Times*t és a magyar hivatalos lapot.

Országos dolgokról nem beszéltek soha.

Annál többet művészetről, zenéről, irodalomról.

Wagner genie-je akkoriban kezdett fellobogni a zeneművészet egén. Bertalan éppen úgy rajongott érte, mint Godiva. Szintén ekként találkozott az ízlésük a költészet világában is. Heine volt mindkettőjüknek a kedvenc költője. Annak minden versét tudták idézni. S a Heine költeményeihez írt Schubert-dallamokat is tudták a zongorán. Majd az egyik, majd a másik ült hozzá. Néha arra is rávehető volt Bertalan, ha a leányok nagyon szépen kérték, hogy el is énekelje a Schubert-dal szövegét: „Die Grenadiere”. Kemény, recsegő hangja volt. Mégis milyen kedves tudott az lenni ennél az elmesélő költeménynél, mely oly híven adja vissza a francia közkatonai Napóleon-kultuszát a visszatérő végsoroknál: „Der Kaiser, der Kaiser gefangen!” s aztán mikor a búskomor melódia átmelegszik a tűzhányó sárkány Marseillaise riadójába; amidőn a vén gránátos fogadja, hogy még a túlvilágról is visszatér: „a császárt, a császárt megvédeni!” akkor egészen átváltozott Bertalannak az arca; mintha nem is az az ember volna, aki hideg apátiájával halottnak vallja magát a világon.

A dal már sokszor lett árulója a szívnek!

Godiva igen keveset rajzolt ittléte alatt; még kevesebbet festett.

Amíg az ember mint dilettáns foglalkozik a művészettel, addig mindennap, minden órában képes a szentet a kezébe venni, s vázlatokat szórni minden eléje kerülő üres lapra; még a fenyőfaasztalra és a tányér megfordított fenekére is; de mikor már hozzákezdett azt hivatásul venni, akkor vagy inspiráció, vagy iskolai kényszermunka adja csak kezébe a „gyűlölt imádott” rajzont; de nem a mulatság többé.

Közelgett a szüret is.

Godiva példálózni kezdett már az elutazásáról, de Sarolta mindig bevágta az útját; a szüretet még itt kell tölteni. Bertalan is igyekezett lebeszélni. Október közepe előtt az akadémiai rajztanárok nem térnek vissza nyaralóikból Münchenbe; ott nincs mit kezdeni.

Tehát még meg hagyta magát marasztalni.

Egyszer aztán az történt, hogy Sarolta megszűnt hazudni: egészen igaz lett.

Éjjel történt. Éppen az örvendve várt szüret előtti nap éjszakáján.

Godiva hálósobájának az ajtaja átellenben volt Saroltáéval. A kettőt egy közbeeső folyosó választotta el.

Éjfél után egy heves ajtónyitás verte fel Godivát az álmából.

Az előszobájában alvó szobaleányt felkölté (az nem ébredt fel a zörgésre), s kérte, hogy nézze meg, mi zaj van odakinn?

A szobaleány visszajött ázzal a hírrrel, hogy Sarolta kisasszony nagyon rosszul van; Lándory úr ott van mellette: orvosért küldtek.

Godiva hirtelen felszedte a ruháit, s maga is átsietett Sarolta szobájába.

Már akkor egészen „igaz” volt a leány. Nem fáj neki semmi.

Úgy feküdt ott a fchér vánkosán, mint egy alvó. Alvó, aki nem akar fölébredni többé.

S az a nagy, hatalmas férfi ott térdelt az ágya előtt, és sírt.

Hevesen zokogva, szívének teljes keserűségéből sírt: azt a hideg, átlátszó, viaszfehér kezét csókolva; nevezte mindenféle becéző éd-névvel „egyetlenét”, s beszélt hozzá olyan ostobaságokat, amik miatt igazán szégyelheti magát egy okos ember: hogy „ne hagyja őt még itt!” hogy „térjen ismét vissza!” „nem szabad még meghalnia!”

Godiva szinte megszánta őt. Hát ennek is fáj valami?

— Talán él még? Talán csak elájult? — suttogá Bertalannak.

Bertalan csak akkor vette észre, hogy Godiva is ott van.

Akkor aztán egyszerre, mintha kettévágták volna a zokogását, elhallgatott, felállt, s aztán megfogta Godiva kezét, odatette azt Sarolta szíve fölé, s ott tartá hosszasan.

S csak a szemével kérdezé: hát dobog-e még?

Godiva fejének csendes ingatásával válaszolt: „nem többé”.

Akkor aztán elfordult, s kirohant a szobából.

Godiva egyedül maradt a halottal, addig az időközig, amíg a bátor szívű asszonyok előjönnek a cselédszobából. A leány-cseléd fél.

És elnézte merengve azt a megdicsőült arcot. Egy mártírnak az arcát; aki egész életén át csak szenvedett, anélkül, hogy tudta volna, miért?

S azt gondolá magában, hogy milyen jó volna annak a helyén feküdni.

Még éjszaka volt. De alvásra gondolni sem lehetett többé. Godivának nem volt maradása a szobájában, melynek ajtaja szembenyílt a Saroltáéval. Mikor látja a halottat, akkor nem fél tőle; de mikor nem látja, de tudja, hogy itt van a közelében, akkor fél. — Beburkolta magát a sáljába, s a hátsó lépcsőn leosont a kertbe. Aztán végtül végig járta azokat az utakat, amiken annyszor barangoltak együtt párosával; ő és az a másik leány.

Ma már halott.

Milyen könnyen adják a halált.

Talán senki sem félt tőle olyan nagyon, mint Sarolta; talán senkivel sem tett olyan jót, mint ővele.

Sokszor előhozta azt Godivának, hogy milyen nagyon retteg a halálra gondolni. De nem magáért, hanem a fivéréért. Ki lesz akkor a kerek világon, aki az ő testvérét szeresse? Elmondá, hogy ő harminchat éves, két évvel idősebb Bertalannál.

S egész életében nem volt egyéb öröme, mint az, hogy az „öccsét” becézze. Elkezdve attól az időtől, amikor az még járnai tanult, és gagyogni kezdett, ő pedig már komoly, meglett — négyesztendő — matrona volt; egész addig, amikor az már mint hírhedett nagy ember olyan szívdobogást okozott minden gonoszoknak, mint aminő „coqueluche”-t az ő korában a középben kétfelé választott hajú dandyk a szépségeknek: — Sarolta pedig megmaradt *kisleánynak*. Akkor is ő volt ennek a nagy embernek a gondviselője.

Egy egész élet, amely letelt az örömök ismerete nélkül.

Ha nevetni akart, azt mondták neki: ne kacagj, mert szívdobogást kapsz. Ha elővette a dallási vágy, azt mondták neki: ne énekelj, mert megárt; s ha egy eszménykép, egy nyájas, ifjú arc közelített felé, azt mondták neki: „ne nézz rá, mert meghalsz”.

Ha az ember a hajnal előtti égre feltekint, valami rejtelmes új világot vél látni. A megszokott esti csillagzatok már letűntek: egész mások jöttek fel helyükbe, amiket kevés ember szokott látni, olyankor alszunk; maga a Nagy Göncöl a kerécsillagával fölfelé áll az égen; s a Plejádok a zeniten ragyognak.

„Hát kétféle arculatja van-e még az égnek is?” — kérde magában Godiva. — És aztán a legközelebbi napra gondolt. — Mit kell most őneki tennie?

Mint a talány megoldása, állt eléje egyszerre egy férfialak. A csillagfénynél csak a sötét sziluettjét látta, mégis ráismert: Bertalan volt.

Azt is ugyanaz a szívgyöngesség űzte ki a szabadba, ami őt. Nem is voltak meglepetve, hogy egymással itt találkoznak.

Semmi nesz sem volt a parkban, lépteik hangján kívül. Szüret táján hallgat már minden énekesmadár.

— Ön is azon gondolkozik ugye — mondá Bertalan —, hogy milyen különböző az éjfél utáni csillagos ég az estelitől? Annak a csillagaiban még a reménység, ezében a kétségbeesés. Milyen vég nélküli hosszú lesz ez a mai nap!

— A következő még hosszabb — mondá Godiva —. Sajnálom, hogy annak a terheit nem oszthatom meg önnel.

— Ön el akar utazni.

— Előbb, mint a gyászszertartás meglesz. Önnek a kastélya meg fog telni távolról jött rokonokkal, tisztelőkkel. Itt háziasszony nincs többé. Mi címen ismertet ön meg annyi vendéggel? Vagy eltitkolja előttük ittlétemet? Hogy egy idegen leány van a háznál?

— Kedves Godiva, gyászszertartásnál nem szokás a meg-

jelenők kölcsönös bemutatása. Még csak azt sem árulja el senki, hogy ismeri egymást.

Ezt a szokást Godiva nem tudhatá, hisz az ő nagy gyász esetén nem volt kit bemutatni egymásnak.

— Ami pedig önt illeti, önnek van címe az én házamnál: gyámleányom. S ahol ön megjelen, ott ön a tiszteletet nem kéri, de parancsolja. Velem nagy jót tenne ön, ha itt maradna a temetés végeig. Én most nem tudom rendbe szedni a gondolataimat. Azt sem tudom, mihez kezdjek?

— Én már tudom. Mert próbáltam. Hát legelőször is leveleket írni a rokonoknak, a magas állású ismerősöknek. Ezt én elvégzem: leszek önnek titkára — egy napig; csak a címeiket jegyezze fel. Tudok igen hidegen és szárazon írni. Beletanultam.

— Én azt gondoltam, hogy elébbvaló volna a halotti köntös végett intézkedni. A koporsó . . . Itt ismét elfojtotta a szavát a zokogás; nem tudta tovább mondani.

— Ejh, ejh! uram! Hát ön olyan gondatlannak tartja a jó nénjét, hogy ő előre el ne látta volna magát, ismerve a fivér gyámoltalanságát? Régen kihímezte ő szépen a maga nászútjára a hozzávaló köntöst, arafátyolt. Megvan minden. Nekem megmutatta ő azt darabonkint, s eltanakodtunk rajta, ahogy két leány szokott a báli toalettje felől értekezni a farsang közeledténél: milyen koszorú, milyen szalagcsokor jöjjön ide.

Bertalan egy mohos faderéknak támaszkodott a homlokával. Godiva folytatá.

— Hányszor megcsalta önt, mikor ön azt kérdezte: mire lesz az a szép hímzés? mire készül ez a mesterséges csipke? Milyen tréfás válaszokat kapott: „Ebben megyek a te esküvődre!” — Ön talált egyszer a kiadásai rovatában, amit ő vezetett, egy tételt: egy sandoline Saroltának, s ön helyeselte a kiadást. Jót fog tenni neki, hogyha a halastavon egy kis testmozgást tesz. Hanem aztán sohasem talált a tavon sandolinet. Ön többször kérdezte, hol van hát az a csónak? Itt van:

az ő ruhatárában. Az a csónak, amin a túlvilágra eveznek; aminek a nevét ön nem tudta kimondani zokogás nélkül.

A szegény leány évek óta készen tartá a temetéséhez való egész pompát: mint más „várt” leány a kelengyét.

— S még vannak emberek, akik azt hiszik magukról, hogy ők nagy lelkek — sóhajtja fel Bertalan.

— Én tehát itt maradok a temetésig — mondá Godiva. — Akkor aztán visszatérek az én kis modelljeimhez a festőműhelyembe.

— Az ég áldja meg önt érte!

A csillagok sápadozni kezdtek; az udvar megelevenült, a szüretelők csoportja dalolva jött a park útján a majorlak felé: hajnalodott már. A távol templomban megcsendült a lélekharang. Amíg az szólt, elhallgatott a leányok víg danája: „vajon ki halt meg?”

Godiva és Bertalan visszatértek a kastélyba.

Aztán lefolyt az a két keserves, hosszú nap: amit egy halottnak engednek a búcsúvételre.

Godiva egész nap el volt foglalva levélírással és levelek felbontásával. Olyan nagyon hasonlított az írása Saroltáéhoz, hogy akik a leveleket kapták, könnyen azt hitték, hogy maga a halott hívogatja őket a temetésére.

S ahány levél ma elment, holnap ugyanannyi visszaérkezett. Azokat is mind Godiva bontogatta föl, s jelentést tett a tartalmukról Bertalánnak.

„Mélyen érezzük a lesújtó csapást. . . et cetera. . . et cetera. . . vigasztalhatlanok vagyunk, hogy. . .

. . . . éppen most utazunk fürdőkre;

. . . . benne vagyunk a szüretelésben;

. . . . a nőm betegsége gátol;

. . . . holnapra éppen vasúti bizottság gyűlése van kitűzve;

. . . . rendkívüli nagy rheumatismus;

. . . . pártértekezlet van a fővárosban.”

— „Hanem annyit dicséretükre mondhatok, hogy egy és ugyanazon ürügyet az elmaradásra ketten nem használtak fel.”

A temetés napján is csak ketten ültek egyedül az asztalnál, Godiva és Bertalan, végignézve a felhordott étkefogásokat, amiket a szakács legalábbis negyven úri vendég számára készített. Jó volt az mind a „senki” fiainak.

Egy rokon, egy ismerős sem jött el Sarolta temetésére. Részvéttanúsító levél volt egész kazallal.

— Látja ön, így szeretnek engem!

Éppen mint Traumahold temetésénél.

Hanem azért volt elég számos halotti kíséret. Igazi siratók! Azok a senki gyermekei, akik jóltevő őrangyalukat veszítették el a jó Sarolta kisasszonyban; a falu leányai, akik csupa jót tanultak tőle. A koporsóját is a leányok vitték a vállaikon egész a sírboltig, az árva gyermekek énekeltek a gyász-zsologsmát.

Lándory protestáns volt. — Ez ugyan nem tartozik a jellemrajzhoz; de mégis felemlítendő mellékkörülmény. Kivált temetés alkalmával. Kevés ott a szertartás. A gyermekek énekelnek; a lelkész imát mond, a néptanító búcsúztatót. Az már újabbkori engedmény a kálvinistáknál, hogy a viaszfáklyákat meggyújtva viszik a koporsó mellett. Még ötven év előtt meggyújtatlan vitték.

Gyalog haladt az egész gyászmenet a sírboltig. Elöl az éneklő gyermekek, azután a pap meg a rektor, azután egy hajadon leány, fehér vánkoson a mirtuszkoszorúval, azután a koporsót emelő leányok; nyomban Bertalan, Godivát vezetvén a karján, utána a gazdasági tisztek, a falubeli honorációrok, férfi, asszony külön.

Nem messze volt a kastélytól a sírbolt, egy kis gömbölyű halom oldalában. Azt a helyet Lándory atya alakítá át végnyugalom helyéül, akkor, midőn ez a puszta domb a tagosztályban az ő birtokába jutott. A sírbolt kapuzata, egyiptomi csonka kúp alakban, a domb oldalából fehérlik elő, ahová pázsitos út

vezet. Eleven fenyősövény veszi az egész dombocskát körül. A portále homlokán e szavak fekete betűkkel: „Quies vera.”

Az anya halálakor ültették ide mind a fákat. A bejárat jobbján egy magasra felnyúlt virginiai boróka (*juniperus virginiana*), mely telerakva égszinkék bogyókkal, úgy tűnik fel, mint egy roppant nefelejcsbokor; a másik oldalon egy fává izmosult kecskerágó (*evonymus*), tele rózsaszín csillagokkal. Hátul pedig egy magasra kiemelkedő, ezüstlevelű hársfa, mely sűrű lombjaival sátort borít a köemlék fölé. Ezeket mind kegyelet ültette. De hozzájárult aztán a feldíszítéshez maga a vad természet: a tövises szederinda felkapaszkodott a fal tetejére, s hosszú füzéreit, miken együtt a veres és zöld szeder a fehér virággal, lengetegen ereszti alá a vas rácsajtó elé, míg a komló befutotta a kecskerágó fát, s aranyszínű barkatobozaival teletarkítja annak a piros korszovátás, sötétzöld lombjait. A terebély hársfa ágairól pedig kalapnagyságú gömbök csüggnek alá, mint megannyi kínai lampionok: ezek az ősz építőmester, a darázs fészkei, miket e megszentelt helyen nem háborgat senki. S maga a sírbolt belseje sem néptelen. Nagy abban az élet. A belső boltozatról egy láncon remekművű érckoszorú csügg alá. Ennek keretéhez építette hozzá a maga sejházát egy elvadult méhraj, melynek boldog lakói döngve repkednek ki és be a rácsajtón keresztül, s egyre hordják a mézet és virágport a halottak házába.

S mikor a gyászmenet közelít, egyszerre előjön a sírbolti méhközpűnek s a darázsfészkeknek minden szárnyas lakója (bizony nem kegyeletből, hanem a viaszfáklyák szagától ösztönözve), s azoknak az egyesült döngése, amint a koporsó fölött összeverődnek a naptól aranyozott porködbben odafenn, olyannak tetszik, mintha valami túlvilági karoknak zöngése zendülne meg a kitalálhatlan magasságban.

— Óh, hogy irigylem én ezt a szép helyet tetőled! — rebegé Godiva, a koporsóra borulva, melyet ott, az ajtó előtt a Szent Mihály lovával együtt letettek.

Előbb a szederindákat félre kellett hártani az ajtó elől, azután meg a sok csillagvirágos szulákot lebontogatni, mely a rács cifrázatait összevissza fonta. Bertalan nem engedte, hogy egy szálat is letépjenek abból a vadgazból.

„Quies vera. Quies vera” — suttogá magában Godiva, a homlokzat feliratát emlékébe edzve.

Hát aztán csak otthagyták Saroltát, ahol hallgathatja a méhek döngését, amíg a föld az Isten planétája marad. A méh előbb élt, mint az ember. S tovább fog élni, mint az ember.

— Én még ma este elutazom — mondá Godiva, mikor az utolsó sopánkodó falusi honorácior is kihúzta a lábát a te-remből.

— A kocsi készen áll — mondá Bertalan.

Aztán kiadta a rendeletet, hogy vigyék le a hintóhoz a kisasszony úti málháit az útravaló elemőzsiás kosarkával együtt, meg a festőszeres ládikót.

Mikor aztán már fel volt minden pakolva, a lovak nyugtalanul kapálták a kavicsot odalenn az udvaron: Godiva, fátyolos utazó kalapjával a fején, esőköpenyét felöltve, kezításkáját a derekára övezve, bejött Lándoryhoz búcsút venni.

Kezeiket nyujták egymásnak; és aztán csak néztek egymás szemébe. És egy szót sem szóltak.

Dehogy nem szóltak! Beszéd volt az, hosszú, érthető beszéd, amely egyik szemnek a sugarán át a másikba átfolyt: a minden természeti csodaelemek legfelségesebbje! Hatalmasabb erő a villanynál, a melegnél, a világosságnál, a hangnál. Együtt egymaga mind a négy. Hol az a természettudós; aki azt meg tudja nevezni?

A hosszú, néma szembenézés után, végre Bertalan mélyen reszkető hangja szólalt meg.

— Ha ön úgy tudna olvasni az én gondolataimba, mint én az önéiben.

A Jókai-család 1885-ben
(Az író, felesége és fogadott leánya)

II.

Lukács Móric

gróf Ráday Gedeon

(A lélekidomár alakjának élő mintái)

— Tudok — susogá Godiva —, ön azt gondolja: „ne menj el, maradj itt örökre!”

Az volt.

— És ön azt gondolja rá vissza — szólta Bertalan — „örömet maradnék, mert megszántalak; de nem maradhatok, mert szántalak”.

— Valóban igaz.

— Még az eszmejárását is tudom önnek követni. Ön azt gondolja: te szeretnéd, ha én itt maradnék; ha Traumhold árvájának, ki földönfutóvá lett — a te megjelenésed napján — ezzel új menhelyet adnál; apa helyett apát, vagy még annál többet: élettársat. Ez a te lelkednek meghozná a nyugalalmát.

Godiva arca még halaványabb lett ezen szavak alatt. Engedte, hogy ez az ember olvassa ki a szívéből a legtitkosabb gondolatait.

— S erre ön azt mondja: mégsem tehetem azt; mert azzal, hogyha én a magam sorsát a tiedhez hozzákötném: kizárnalak téged a világból.

A leány most már ijedten kapott mind a két kezével a kebléhez. Hát ez előtt nincsen semmi titok?

— Lássá ön, hogy kitalálom önnek a gondolatját — monda diadalmasan Bertalan. — S mármost még azt is kitalálom, hogy micsoda választ vél ön az én szívemből kiolvasni. Ugyebár azt, hogy „mit törődöm én az egész világgal! Hisz én magam is száműzöttje vagyok a társadalomnak. Engem a nagy érdemeim tettek azzá. A nagy hírem emberfutamító! Szigetlakó vagyok; magánykereső, vadember. Nekem Isten kegyelme az, hogy egy második élő lelket találok a földön, akit emlékei, indulatai éppen úgy kiűznek az emberlakta földről, mint magamat, s azzal együtt egy boldog otthont alkotok magamnak.” Ezt olvassa ön az én szívemből, ugye?

E szóknál erősen megszorítja a leánynak mind a két kezét, s kényszeríté azt, hogy a szemébe nézzen.

Godiva zavarodottan meredt Bertalan tekintetébe. Most

már nem értette azt. Ezek a zöld szemek; a szikrát hányók; a titokteljesek; a behatolhatlanok. Értelmetlen volt előttük azoknak a beszéde.

— Hát lássa ön, nincs igaza — szólt Bertalan, mosolyra szelídülve. — Én nem gondolok arra, hogy örök időkre kizárjam magamat a világból. Pár év múlva az én viselt dolgaimról nem beszél többé senki. Nagy világesemények elmoszák az apró harcok történetét. Nekem még lesz dolgom az emberek között. S a Traumhold nevén ejtett homály sem marad ott örökre. Annak, erős hitem, hogy el kell tisztulni végképp. Nem a gyász, nem a bánat, nem a léleknyugtalanlás az, ami engem arra készít, hogy azt a kezet, amit kezemben tartok, el ne bocsássam, hanem valami más! — Emlékezni. fog ön arra, amit első beszélgetésünk alatt mondtam önnek. „Minden embernek a szívében van egy talány, férfiban, nőben egyaránt. Száz közül egy az, aki a megoldott talányban a saját titkára talált rá.” — Ez a századik én vagyok. — Én megkérem önt, mert szeretem! Mert lelkem jobb felét találom önnél. Hát ön megtalálja-e azt nálam?

Godiva a megdicsőülés kábulatával rogyott Bertalan karjai közé.

Aztán szépen lement a nap, a hold szépen feljött; a személyvonat szépen füttyülhetett az indóháznál, tovább is roboghatott. A befogott paripák még ott kapáltak a patkóikkal a lépcsőjárat előtt.

A nagy boldogság is megöl.

Ez is paradoxon; pedig igaz. Egészen realiztikus igazság.

Az emberi organizmus nincs az abszolút boldogság számára alkotva. . .

Milyen nagy bölcs volt az, aki a farsangot a tél végére tette, amikor folyvást rövidülnek az éjszakák, és nem a nyár végére, amikor folyvást hosszabbodnak. . .

Csináljunk approximatív bűdzsét az „egészen rendes” férjnek az idejéből, hogy mennyi marad annak a huszonnégyszáz órájából a nő boldogítása számára?

Hivatal, — iroda, — országház	5 óra
Étkezés (no, az még félig-meddig közös élvezet)	2 ”
Klub, játékasztal	4 ”
Dohányzás	2 ”
Színház	3 ”
Újságolvasás	45 perc
Borotválkozás	15 ”
Horkolva alvás	6 óra

Marad az asszony számára nettó 60 perc egy napra.

S ezek még mind csak hímnemű és nem nélküli osztozók, de hát ha még a nőneműek is előjönnek!

Azonban ez egészen rendes állapot. A 99 úr és 99 asszonyság megszokja ezt szépen.

De hát az a századik, aki a maga talányát kitalálta! Akinek

a nap feljöttétől a nap lementéig, s holdköltétől holdszálltáig minden perce azé, akié minden gondolatja?

Pedig ilyen furcsa emberek is akadnak a világon.

— — — — —
Mikor egyszer egy hosszú, szenvedélyes csók után Godiva megtörülte az ajkát, a fehér zsebkendőjén egy vércseppet talált.

Milyen sebesen elkezd dobogni a szív, mikor ez a kis vércsepp megjelenik!

Mi van abban? — A túlvilág pecsétje, mely az örömök privilégiumát lezárja.

Godiva megrettent. Bertalan igyekezett őt megnyugtatni; hogy ennek — nőknél — nincs semmi aggasztó jelentősége: előhordott neki nagyszámú példákat ismerősei köréből, s tartott neki egy patológiai értekezést; csakhogy a szemei elárulták a belső rettegést.

Másnap „véletlenül” látogatója akadt.

Első látogató, megnősülése óta. Az is csak oly véletlenül jött. Egy híres fővárosi orvos. Nagyon régi jó barát! Régen nem látták egymást! No, de hisz az a jó, mikor az ember egy „orvos” jó barátot sok ideig nem lát! Tréfás is volt minden beszélgetésük. Szó sem volt a gyógyászati dolgokról. Itt is az a regula, hogy aki a maga mesterségéről beszél, bírságot fizet.

Az orvos nem is kérdezősködött Godiva hogylétéről; inkább bókokat mondott neki: úgy néz ki, mint az élet! S a kezét is csak azért fogta a kezébe, hogy tiszteletteljesen megcsókolja: alig tévedt az ujjja az üterére.

De azért nem lehetett ezt az asszonyt megcsalni! Úgy megtanította őt már a férje gondolatokban olvasni, — és még valami más: tán a balsors?

Tudta már jól, hogy ez védelmi készüllet. Meg van izenve a harc — attól a vaskezű hatalomtól, aki nem enged magával dacolni! S az emberek mégis egyre védik magukat ellene, és azokat, akiket szeretnek. Bertalan készül a hadjáratra.

Az első előkészület elfutni az embernek: — saját maga

elől. Azt hiszi az ember, hogy az lehet! Más ég alatt azt mondhatja: hiszen nem én vagyok!

Az orvos eltávozta után néhány napra megjelent az első köd a vidéken. Ez a hideg pokol, ami az eget elzárja az embertől.

Bertalan elkezdett Godivának panaszkodni a ködre. Hogy az őt megöli. Azt mondta, hogy asztmája van. — Őneki van asztmája! Szükségét érzi enyhébb ég alj alá vándorlásnak. — Ő szimulálta a betegséget. S egyszerre nyugós lett. Panaszkodott szédelésről, fejfájásról, rheumatismusokról. Az orvos azt tanácsolta neki, hogy a telet töltsé Nápoly vidékén: Sorrentóban vagy Capri szigetén. Olyan jól játszott a hypochondriát.

Godiva mindezekre csak az ő szokott mélabús mosolyával felelt. Bertalannak rosszul sikerült a tettetés. Godiva tudta azt már jól, hogy ő az, akinek Capriba kell menni, védelmezni ezt a földi életet. Belenyugodott. Hisz ott is együtt lesznek.

Bertalan még egy kis világfájdalmat is affektált. Európában akkor volt készülődés az a végzetes nagy harc a két leghatalmasabb ország között, melynek utóféjédmait még most is érzi az egész világrész; mint ahogy egy ember, akinek a karját amputálták, minden időváltozásnál azt érzi, hogy a kezének az ujjai fájnak: amik már nincsenek. A németek és a franciák készültek egymást vérbe fojtani.

— Megyek én ebből az örült világból oda, ahová hír nem jön utánam. A világ két legmíveltebb nemzete, akiknek az emberiséget az isteni tökélyhez kellene vezetni, rohan egymásra mint Tamerlán és Bajazid. Elmegyek oda, ahová hírlap se jön utánam!

És felkészíté az útra a feleségét.

Ő már bejárta Olaszországot előbb, ismerte az ottani ég alj és időjárás jó és rossz oldalait.

Egy derült őszi napot választott ki az elutazásra; az egész elutazási tervet előre megállapítva Godivával. Az volt a terv,

hogy Bécsen és Münchenen keresztül utaznak, éjjelenkiut pihenőt tartva mind a két városban, onnan azután Tirolon keresztül Lombardiába s aztán egyenesen Rómába, ott ismét megpihennek. A Nápolyig tartó úthoz előre meg kell acélozni az idegeket, mert ez éppen csak a testvéröccse annak a metódusnak, amivel Kínában a halálraítéltet kivégzik, hogy két ember folyvást rázza, és nem engedi elaludni, míg bele nem hal.

Budapesten Lándory (akinek az a jó szokása volt, hogy az indulási időnél mindig egy órával hamarabb ment ki az indóházba) egy kényelmesen ellátott sleeping-cart bérelt ki Godiva számára, ahová őt előre elhelyezé; helyébe küldve a vacsorát. Godivának az orvos látogatása óta igen véresre sült bifszteket kellett mindennap elköltenie, és tokaji bort inni utána. A kalauz aztán bezárta a kupét. Bertalan azt mondá Godivának, hogy csak nyugodjék szép csendesen; ő maga átmegy szivarozni a szélső félkupéba. Majd ha Érsekújvárra megérkeznek, ahol a permanens cigányzene úgyszólván felkölti az alvókat, ő is át fog jönni hozzá az alvószakaszba pihenni.

Godiva azonban nem tudott aludni addig, amíg a vonat el nem indul. Hallotta, hogy több férfiutazó szállt be abba a vagonba, amelyben ők voltak, s azok mind odatelepednek le a szomszéd szakaszba; bőröndjeikkel, útitáskáikkal.

A vasúti kocsik közfalainak deszkája oly vékony, hogy azon minden beszéd áthallatszik.

Godiva hallhatá jól az újon érkezett urak beszédjét. Magas, orrhangon ejtett szavaik sejtették, hogy előkelő urak.

Először nagyon örültek egymásnak, hogy itt találkoznak.

Aztán mindjárt megcáfolták ezt az örömet azzal az észrcvételrel, hogy „kissé nagyon is sokan vagyunk itt!”

Egyik azt kérdezé: „Nem üres a félkupé?”

Egy másik azt mondá: „Lándoryt látom benne ülni.”

„Egyedül?” — kérdé egy harmadik.

„Igen. Magában” — felelt az előbbi.

„Akkor csak *inkább* szoruljunk itten össze.”

Erre általános, csendes nevetgélés következett, elvegyülve lassú összevissza beszélgetés morájába, aminek a tartalmát a vagonfalon keresztül kivenni nem lehet.

De kitalálni lehet.

A diskurzust félbeszakítá a kalauz közbejötté, aki a meneti jegyeket jött hitelesíteni.

Azután jött még egypár veszekedő utas, aki a kalauzzal hatalmaskodott, hogy neki nyisson más kocsiszakaszt, mert ő a pipafüstöt nem tűri. Pedig csak abban a pillanatban dobta el a szivarcsutakat a szájából.

Majd megindult a vonat, s a zakatoló robajban elveszett az emberi beszéd értelme, a szomszéd szakaszok lakóira nézve.

Azután csak az egyes állomásoknál állt be egy kis csendes időköz, mely alkalmat adott Godivának arra, hogy a mellékupében mondottakat élvezhesse: Vác, Nagy-Maros még semmi aggasztó felfedezést nem hozott.

Folyvást Lándoryról folyt a beszéd. Úgy látszik, hogy ez kifogyhatatlan téma. De még eddig csak csoda dolgokat tudtak felőle elmondani. Nagyszerű mesterfogásait a bűnök kiderítésében; ügyességét a gonosztevők vallatásánál. Egyik utazó annak a kalandjának az elmeséléséhez is hozzáfogott, melyben Lándory a puszták legfélelmeőbb zsványhősét személyes bátorságával, igaz magyar módra törte le, felkeresve őt a pusztai csárdában, s belevonva a cselszövénybe a betyár szeretőjét, a csaplár világszép leányát. (Erre a történetre mondta azt Bertalan Godivának, hogy azt csak egy hetérának mesélhetné el, ha azt akarná, hogy „az” belészeressen. Hát „őneki” nem is mondta el soha.)

Godiva mohó kíváncsisággal hallgatózott e mesére.

De csak odáig hallható, hogy Lándory egyszer lóra ült, a legjobb viharszokta betyárparipára, s kétcsővű fegyverét magához véve, egyes-egyedül elindult a „puszták rózsájának” a látogatására, télben, hóviharban.

Mikor a legérdekesebb része következett volna a mesének,

akkor a vonat megindult, s a zuhogástól nem lehetett belőle többet hallani.

Az esztergom-nánai állomáson már egészen más tárgyról folyt a beszéd. Csak a tárgy volt más, a személy még mindig ugyanaz; a félelmes útitárs, Lándory.

A kalauz tíz percnyi vonatkésést jelentett: a bécsi szembejövő gyorsvonatnak valami akadályja volt útközben.

Tíz perc alatt aztán sok szépet lehet elbeszélgetni.

— De hát annyi dicsőség után, hogy lehet az, hogy Lándory mégis úgy félrevonul a világtól? — kérdezé egy lány, fuvolázó hang.

— Talán inkább a világ őtöle? — felelt rá egy ráspolyéles hang.

— Dehogy! — állítá egy gordonka-basszus — ő valóságos kedélybeteg. Aligha a Lipótmezőre nem kerül.

Ekkor aztán túlharsogta valamennyit egy éles, franciásan hadaró orgánium.

— Ez mind nem az igazi ok! Lándoryt kizárja a világból egyenesen az, hogy megházasodott!

— Tán mésalliance-t csinált? — tudakolá a fuvolahang.

— Rosszabbat annál. Elvette a nagy internacionális rablóbanda bankárjának a leányát, aki orgazdája volt a többieknek.

Godiva felszökött az ágyáról. A szíve elkezdett lázasan verni. Úgy jött neki, hogy megverje ököllel a vagon közfalát, s átkiáltson: „Ne rágalmazátok az én halottamat!”

Hanem aztán lecsillapodott, mert a gordonkahang ellenmondott a hadaró kelepnek, s védelmébe vette Traumholdot.

— Az nem áll. Traumhold tudtán kívül kezelte a rablott pénzcket: azt hitte, hogy azok forradalmi célokra szolgálnak. A politika áldozata volt.

— Hát akkor mért lett öngyilkossá? — kérdezé a szelelőrosta hang.

— Nem is lett azzá. Az inasa gyilkolta meg! — szólt közbe a ráspoly hang. — Az egy rémséges gonosztevő. Én olvastam

az egész történetet; benne volt a „Pester Journal”-ban. El is csípték a gazembert; elítélték húsz esztendei fogságra.

Most meg már a Pétert szidják. Az is fájt Godivának.

— De hát azért mért kellett a bankár leányát elvennie Lándorynak? — tudakolá a lány hangú.

— Vádolta a lelkiismeret — magyarázá a mély hang. — Nem tudott többé aludni, mióta a bankár meghalt. Mindig annak az alakja jelent meg előtte éjszaka. Őt okolta a haláláért és háza bukásáért. Vezeklésből vette el aztán a bankár leányát.

— Mind rosszul vagytok értesülve! — rikácsolt közbe a ráspolyéles. — A mi Lándory barátunk nagy asztronómus. Előre lát! Spekulációból vette el a bankár leányát.

— Hogyan? hogyan? — kiáltanak közbe mind a hárman.

— Úgy, hogy ő, ki az aktákba belenézett, rájött, hogy ha Traumhold vagyonából mindazt a kárt megtérítik is, amiért felelőssé tehető, a végleszámolásnál még mindig marad a bankár leányára egy kerek millió.

„Egy millió! Ah, ez már valami!”

Ezt az indokot úgy látszik, hogy mindenki bevehetőnek találta.

Godivát most már a hideg rázta: a férjét rágalmazták! a legundokabb gyanúsítással! Ne zörgessen-e még át hozzájuk?

Nyugalmat erőszakolt fájó idegeire, s tovább hallgatózott, hátha még „jobb” is jön?

Jött.

— No, már én azért a millióért sem vettem volna el azt a leányt — orrhangzott fel a sebesen beszélő véleménye.

— Miért nem?

— Nagyon furcsa hírek keringenek róla. Egész Bécs beszél, még a saját rokonai is. Hírhedett volt a könnyű erkölcseiről már Bécsben is. Mindig körül volt véve imádóktól, s azokat úgy tudta bolonddá tartani, hogy mindenik azt hitte, hogy ő az igazi. Most aztán mindent kibeszélnek róla. Hogy csak egy adatot hozzak fel. Atyja halála után a zseniális kisasszony

kiment Münchenbe aktrajzolás tanulni! Tudjátok? S ott oly skandalózan viselte magát, hogy egyszer a háziura felmondta neki a szállást éppen karácsonyestén tartott botrányos orgia miatt.

Godiva összetette a kezeit: azon imádkozott, hogy miért nem hoz az Isten most egy vasúti összeütközést létre, amelyben legyenek összemorzsolva a vádlók és vádlottak egy salaktömeggé?

Mennyivel jobb volna úgy meghalni, mint így!

A szembejövő vonatnak azonban még csak a távoli jeladó füttyülése hangzott, s odáig Godivának még sok hallanivalója volt.

— Ez az oka — vevé át a szót a sebesen hadaró hang —, hogy Lándory úgy kerül a világot; mert olyan nőt vett el, akit nem vihet társaságokba. Hiszen kínálta őt már a kormány magas hivatalokkal; államtitkár, főispán lehetne, de egyiket sem fogadhatja el, mert ez a fatális házassága útjában van. Se nem viheti a feleségét a szalonokba, se maga szalont nem nyithat: nem kockáztathatja, hogy nők nem mennek el az estélyére. Valóságos szerencsétlenség szegény Lándoryra!

Végre berobogott az állomásra a bécsi vonat, s a várakozó vonat tovább indulhatott.

Godiva bámult azon, hogy ő még mindig él!

Hát nem elég ennyi mérgezett nyíl egy emberi szívnek, hogy abba hagyja a mechanikus működését?

Minek is él ő ezen a világon?

Hogy nyűge legyen egy kiváló alaknak, aki férfikora virágában kénytelen magát eltemetni felesége miatt egy tengeri szigetre? Akitől senki sem kérdezi, hogy van a feleséged? aki senki előtt e szót ki nem ejtheti: „a hitvesem”.

Milyen jó volna meghalni.

Úgy jött neki az egész, mint egy álom.

Azonban alig indult meg a vonat, léptek közeledtek a vagonfolyosón az ő kupéja felé. Már a lépteit is ismerte. Bertalan jött hozzá.

Godiva igyekezett nyugalmat erőszakolni magára, felső öltönyét, vállfűzőjét levette: úgy tett, mintha aludnék. Azt hitte, hogy jól tud majd tettetni.

Csakhogy az ereiben lázasan lüktető vér elárulta.

— Átjöttem hozzád — mondá Bertalan, gondosan becsukva maga után a kupé ajtaját. — Azt hittem, hogy ez a sok külső láрма, kocsifütty felzavart az álmodból.

— Igen. Aludtam — mondá Godiva.

Hanem a keze mást mondott Bertalan kezének.

— Neked lázad van? — mondá a férje megijedve.

— Nem. Nem. Semmi bajom sincs.

— Akkor más történhetett veled. Ezek az emberek ideát valamit beszélhettek, s te ezt kihallgattad.

— Nem! Nem! — sietett tiltakozni Godiva. — Semmit sem hallottam.

— Az üteredről érzem, hogy „igen”. Ez nem láz, ez lelki felindulás. Énrólam beszéltek meg terólad. Mindenféle rosszat.

Godiva most rémülten kapta meg mind a két kezével Bertalan karját, mintha erővel vissza akarná őt tartóztatni. S ezzel árulta el éppen a lelke háborgását.

— Te hallottad? — kérdé suttogva.

— Nem én. Még egy kupé választott el bennünket. De azért mégis tudom, hogy rólad beszéltek meg én rólam; valószínűleg az atyádról is. No, ne remegj. Ebből nem lesz semmi affér. A kitalált és falon keresztül hallott sértésekért nem szokás elégtételt „kérni”. — „Venni” igen: annak idején. — Csakhogy ez egyének arra sem érdemesek. Az egyiket, a hadarót, úgy híják a kaszinóban, hogy „a pletyka Napóleon”. Az az éles ráspolyhangú pedig a „szalon-hiéna”. — Rágalmaznak ezek mindenkit; bíbornokot, királyt, saját szűzeány testvérüket és az édesanyjukat is. Nem esnek beszámítás alá. Egyszer egy hírhedett országos nagy hazafinak a temetésén voltam velük egy csoportban; azalatt, amíg a pap beszentelte a halottat, amikor még annak a bebalzsamozott

orcája be sem volt takarva a szemfödéllel, a szent zsolozsma hangjai alatt: *et lux perpetua luceat ei!* annyi örült rágalmat anekdotáltak el a megdicsőült felől, hogy én csak azt vártam, hogy mikor ugrik fel egyszer a halott a ravataláról, s vagdalja a fejéhez a gyászoló kíséretnek a koporsójára rakott koszorúkat. — Azért szalon-hiéna a nevük.

Godivának kezdett az ideges reszketése elcsillapulni.

Bertalan nagyot nevetett, olyan hangosan, hogy a szomszéd kupében is meghallhatták.

— Akarod, hogy elismételjem, mit hallottál tőlük a deszkán keresztül? Először bosszankodtál rajta, másodszor mulattatni fog. Úgye elmondták, hogy én kerülöm a világot, amióta megházasodtam; mert a feleségemet nem vihetem társaságokba. Egy hírhedett orgazda leányát! Úgye így nevezték atyádat? — ösztönükben van. — Erre aztán valaki védelmébe vette a megholtat, s kiderítette, hogy nem az volt a gazember, hanem én, aki tudom, hogy ártatlanul lett áldozattá, s előre látva, hogy vagyonának nagy része megmarad, arra spekuláltam, mikor az árva leányát behálóztam s elvettem.

Ezt oly ős-humorral adta elő Bertalan, hogy Godivát csiklandós nevetésre kényszeríté vele. Milyen tréfásan hangzik az ő szájából ez az utálatos rágalom.

— Bizonyosan azt is elmondták, hogy én a biztosító társaságtól is nagy összeget kaptam kelengyéül veled.

— Nem! Nem! Azt nem mondták — tiltakozék Godiva: elárulva vele, hogy az előbbiket mégis csak kitalálta Bertalan.

— De azt csak elbeszélték, hogy én a kárvallott felekkel kiegyeztem a Traumhold vagyonából megtérített kárpótlás felett, s felét megtartottam magamnak. Abbul vettem egy palotát Budapesten.

Godiva szeretett volna kacagni is, meg mérgeledni is.

— Nem! Nem. Egy szót sem.

— Bizonyosan mondták. Csak te nem hallottad a kocsirobajtól.

S aztán addig nevetett Bertalan, amíg Godivára is elragadt a nevetés.

Hanem azért az a fellázadt úter még egyre verte az alaromot.

Hiszen nem az a fájó pont, hogy e képtelenségeket beszélük: hanem hogy ennek a beszédnek hatása van! — Azért e sok rettenetes mendemondának mégis az az eredménye, hogy Lándory Bertalan nem teheti fel a koszorúit, — mert fáj tőlük a feje.

Bertalan tovább hüvelyezte a boszorkányborsókat.

— Ugye azt beszélték, hogy én nem mehetek a feleségemmel sehová, mert attól tarthatok, hogy visszautasításra találok? Még terólad is beszéltek? Ah! A sok megrémült bécsi ismerős és jó rokon bizonyára elég sok pikáns történetkét hozhatott felőled forgalomba, hogy a jó viszony megszakítását igazolja vele. Münchener aktrajzolás! Karácsonyi orgia! Háziúr általi kiűzetés!

Godiva most görcsös nevetéssel ölelte át erőszakosan Bertalan fejét.

— Hát ezt honnan tudod?

— Bizony nem gondolatolvasás útján. Igen egyszerű a dolog. Mikor ki voltunk hirdetve mint jegyesek, az esküvő napjáig csak úgy özönlött hozzám az anonim levél. Mindnyáján jól voltak értesülve.

— S te egy arcvonással sem árultad ezt el énelöttem.

— Dehogynem! Hányszor kérdezted tőlem, miért van olyan szertelen jókedvem?

— És ez ellen nincs oltalom?

— De van. Mikor a szemetet fölkarvarja a szél, akkor ott találunk egy gyöngyszemet, mely nem repült a többivel az arcunkba. Ez az oltalom! Ha ezer száj köpködi felém mérges tajtékát, olyan emberektől, akiket nem becsülök, egyetlen szó megtisztít tőle, amely olyan embertől jön, akit tisztelek. S ilyen ember is van a világon.

— Szeretném én azt megismerni.

Bertalan elgondolkodott rajta, hogy beszéljen-e még többet. Egymás után húzta ki csendesesen a törököt neje szívéből. De a méregcsepp mégis ott maradt.

A becsérszete a nőnek volt halálra sértve! Hogy ő az a hitvestárs, aki miatt a férjek legjobbját, a hírhedt nagy embert számkivetik a világból. Ez nagyobb szenvedés volt minden halálos betegségnél.

Bertalan tanakodott magában. Az a csepp vér ölje-e meg őt vagy ez a csepp méreg? Talán még az előbbi enged alkudni magával?

Ez az utóbbi nem.

Elszánta rá magát, hogy hozzányúl ehhez a gyógyszerhez.

Elővette a tárcáját, s kivett belőle egy aranszegélyű meghívójegyet.

— Hát hogy lássad, mennyire nincs semmi alapja annak a szószátyárkodásnak, mintha „te” volnál az útjában annak, hogy én a világban megjelenjek: tekintsd meg ezt a meghívót. Ebben a király és királyné hívják meg fejedelmi várjukukba táncestélyre Lándory Bertalant nejével együtt.

Godiva reszkető kézzel vette át a meghívójegyet.

— S miért nem mondtad ezt meg otthon énnekem? — kérde Godiva, elernyedve, elbúsultan.

Mit mondjon neki? Hogy rejtse el szavai közé, amit érez?

— Tartottam tőle, hogy te erre a meghívásra azt fogod mondani: „menjünk el!”, hogy nem fogod megtagadhatni magadtól azt az elégtételt, azt a gyönyört, hogy a lábainál térdelhess annak a nagyasszonynak, aki téged az egész világ rágalomával szemben fölemel; s aki bizonyára oly követelő a női erényben, hogy ha hercegi koronát viselnél is a fejedén, de ha egy lehetlenyi folt volna a női jellemében, a palotája küszöbét sem léphetnéd át soha.

Godiva még mindig nem látott tisztán.

— De hát miért féltél te, hogy kedvet találok kapni, hogy az udvari bálba elmenjek?

Bertalan húzódozott a választól.

— Azért, mert oda — kivágott ruhában kell menni.

Godiva arcán negédes mosoly vonult át.

— Hát nem vagyok én elég szép — dekoláltva?

Most is úgy volt.

Erre a szóra már nem talált Bertalan más választ, mint hogy keblére ölelte a nejét.

Egy szót sem tudott mondani. A lefüggönyözött lámpás sem engedé, hogy arcvonásaiban olvassanak; de utoljára mégis elárulta valami. Egy forró vízcsepp, mely Godiva vállára hullott.

Ezt a forró vízcseppet nevezik az emberek könnycseppnek is.

Ez aztán megsúgta azt a nehéz titkot Godivának.

Odafonta a karjait Bertalan nyaka körül, és suttogva beszélt hozzá.

— Nekem nem *szabad* bálba mennem többé, ugye? Nagy beteg vagyok? Nem teérted kell Capriba utaznunk, hanem énvégtettem?

Bertalan csak a csókjaival tudott neki felelni, csókolta a szemeit, a homlokát, aztán a kezét, annak mind az öt ujját sorba: — csak az ajkát nem.

A nő pedig egészen meg volt dicsőülve. Az a csepp méreg nem fogja többé megölni: csak az a csepp vér — talán. . .

— Köszönöm neked, hogy ezt tudattad velem. Már most meggyónom neked, hogy eddig én mind azt tettem, ami az életet megrontja: ha valamire azt mondták, ez egészségtelen, ez halálos! csak azért is tettem. Ezentúl őrizni fogom magamat. Meg akarok gyógyulni. Élni akarok! Teveled sokáig élni, boldogul. Milyen jó, hogy ezt megtudtam. Most már nem fáj semmim.

S azzal engedte, hogy lefektessék, betakargassák.

— Aludjál csendesen.

Még egy dolog jutott eszébe.

— Ugye, ha Bécsbe megérkezünk, nem fogsz ezekkel az emberekkel itt szót váltani?

— Ne tarts tőle. Ezek Pozsonynál ki fognak szállni.

— De én hallottam, hogy Bécsig mennek.

— Érsekújváron meg fogják tudni a kalauztól, hogy ebben a kupében itt „én” vagyok feleségestül; s akkor ki fognak szállani Pozsonynál. — Valami még mindig vagyok. A „nagykutyá”, akit jó kikerülni.

Miért van olyan erős hitük a szenvedőknek azokban a délszaki vidékekben, hogy a halál szigora elől oda menekülnek?

Mikor beszélni hall az ember azokról az örökzöld tájakról: azt hiszi, hogy az a paradicsom. Pedig éppen ez a dajkája a búskomorságnak. Az örök egyforma virány. Sohasem takarja az a szép fehér hó az alvó földet; nem rajzolja tele az ablakot szeszélyes kezű tündér jégvirágaival; az örökké járó tenger sohasem változik át sima jégtükörré. Nincsen tavasz. Nem kérdezhetjük meg a föld alul kibúvó első jácintcsírától: minő az álom oda alant?

S az örökzöld virányban nincs énekesmadár. Azoknak a fáin hernyó nem élődik, s anélkül a fülemile, rigó meg nem települ; a pacstírtát meg összefogja az olasz, s megeszi polentával.

Capri bizonyára csak olyan embereknek való, akik el akarják magukkal feledtetni, hogy van még világ, nemzet, emberiség, élet; akiket nem érdekel semmi izgalma a jelennek, csak egy emlék a múltból s egy remény a jövőben.

Lándory Capriba vitte a nejét, hogy ott eltemetkezzék vele élve. Célt ért. Úgy elfelejtették, mintha soha a világon sem lett volna. Senki sem beszélt róla többé. Meghaltak mind a ketten szépen.

Vajon „ki”, „hol” fog feltámadni közülük?

A KÉT HAJÓ

Az egyik volt az őfelsége, az olasz király hadihajója, a Fulminante, melynek kapitánya szívességéből felvette Lándory Bertalant, hogy Genuába szállítsa; különben napokig kellett volna Nápolyban várnia; pedig sürgetős útja volt.

A másik hajó pedig volt egy ólomkoporsó, ugyanarra a hajóra felvéve. Ebben pedig utazott Godiva — haza — ahhoz a kis otthonhoz, amelynek az ablakán egyre járnak ki és be a zengő méhek.

A búcsúlövéseket sokszorosán visszahangzotta a nápolyi várfok, aztán a Castello d'ovo bástyái, majd a sorrentói sziklák; a hajó két fehér kéményéből felgomolygó fekete füst, mint egy óriási gyászfátyol vonult el mögötte. A tenger egyik fele ezüsttől csillogó zöld volt, a másik fele pedig élesen elmetszve, fekete, mint a tinta. S e tinta-óceán határán égett egy hosszú tűzvonal, a felhőkárpit és a tengerszín között, a leáldozott nap utófénye. A lángvonal között, mint egy tengerbe épített gúla, meredt föl Capri sziklaszigete.

Lándory összefont karokkal, mélyen lehajtott fővel támaszkodott az árbocnak. Tekintete az előtte keresztben fekvő ólomkoporsó fölött a távolba tévedezett. Amint aztán lassankint alább-alább süllyedt a szigetorom a tengerhatárba, amint annak az utolsó csúcsa is elmerült a sötétségbe, amit a tengerrel összeboruló felhő képezett, a téveteg tekintet visszakerült az előtte fekvő tárgyhoz. Ahhoz a túlvilágra vívő hajóhoz.

Tehát csak álom volt mindez? Egy-két esztendeig tartó varázsálom. Annyi ideje múlt, hogy Godiva kitalálta azt a

gondolatját: „ne menj el! maradj itt örökre!”

Hát ez az „örökre”?

Hát csak álom volt az egész boldogság? Azok az édes napok, amiknek minden órájában hajnal volt, azok a percek, amiknek vége nem akart lenni?

Az is mind álom, hogy ott jártak kéz kézben a sorrentói narancserdők között, s dobálták egymást lehullott narancssal, mint két pajkos gyermek? Az mind álom, hogy ott nézték a cocumellai tengerparton, hogy jön hullám hullám után zúgva, ágaskodva, aztán elterül sísteregve, s amint visszavonul, már le van törölve a fővénybe írt szó: „Godiva, Bertalan: szeretlek”?

Az is álom, hogy együtt látták egymást, szellemmé dicsőülve a tündérfényű azúrbarlangban, hogy együtt keresték az arbutusok közt a virágzó ciklámént, s milyen örömük volt, ha egyet találtak? Álom volt a tengeren látott szivárvány, mely a víz tükrébe nézve teljes körré egészült ki, átölelve a közötte vitorlázó halászbárkákat? — A hosszú, magányos séták a langymeleg estéken, s a jövődőről mondott mesék? Két embernek kölcsönös egymást-imádása, akiknek a lelke egymásba elveszett, s magában gondolkodni sem tud.

Hát az édes csókok? Az ébresztő, az elaltató csók? „Ha meghalok is: szeretlek!” Drága csókok! Amikért meg kell fizetni. Talán annyi nappal tovább tartott volna az élet, ahány csók el lett pazarolva. — Ez is álom?

Minden álom volt!

Csak egy nem volt.

Az a vég hagyomány, amit utolsó óráiban suttogott szerelmesének, amikor már tudta, hogy válniok kell.

— Ugyebár, szerelmem, ha egykor atyám nevéől elmúlik a homály, megmaradt vagyona a te kezébe jut: te abból egy alapítványt fogsz tenni szerencsétlen árvaleányok megmentésére, s ez az atyám nevét fogja viselni?

Fogadást tett rá, hogy úgy tesz. Ez már nem álom. Ez igaz.

Aztán még valamit akart mondani a haldokló. De már nem volt ereje, nem volt hangja hozzá.

Hanem ő kitalálta, hogy mit akar még mondani. S ő mondta el neki:

Van egy ember, aki „mimiattunk” ártatlanul szenved; te azt nehéz fogságából ki fogod szabadítani!

Az az üdvözült mosolygás, mely a haldokló arcát átvilágítja, válaszolta, hogy el van találva az utolsó óhajtása. Csak ez az egy nehéz teher kötötte még a lelkét a földhöz. Amint attól megszabadult, repülhetett.

Ha azt hinné, hogy az is álom, a halott felemelné azt a leforrasztott ólomfödelet szellemkezeivel, s elmondaná neki: „úgy van!”

Mély elmerengéséből a hajóskapitány szava verte fel.

— Nehéz felejteni, uram, ugye?

— Ha *nehéz* volna, még *lehetséges* volna — felelt rá Bertalan.

— Megjön az. A feledés — mondá a kapitány. — Én tudom, mi az, amit ön szenved, mert én is vesztettem el egy hitvest, aki szép, kedves, fiatal volt: együtt járt velem a tengeren. Útközben halt meg. Az utolsó öt percben, amikor az ágya mellett ültem, elkezdett énekelni; olyan hangon, aminőt én soha nem hallottam. Egy dal volt a meghalása. Én azt hittem, hogy ezt a dalt soha el nem fogom felejteni; hogy megőrülök bele.

— És el tudta ön felejteni?

— El ám.

— Tán újra megnősült?

— Soha többet. Ez nem tengerésznek való. — Lássá ön: még ön szerencsés. Szépen hazaviszi a halottját; otthon lefekteti a családi sírboltjába. Eljárhat hozzá; vihet neki virágokat. De énnékem a tengerbe kellett eltemetni a halottamat. Látnom kellett azt az örvényt, ami a hullámba temetett kedvesem után támad, az izenethozó buborékokat, amik az örvényből feljönnek. S aztán az átlátszó sírdombot, ami föléje hömpölyö-

dik. Önök, a szárazföld boldog lakói, ha a temetést elvégezték, hazamennek a sírkertből, s nem látják azt maguk előtt; de a tengerésszel együtt jár a temető. Képzeldje ön, ha önnek éjjel-nappal egyik sírdombról a másikra kellene lépdelni, mint ahogy járok én egyik sírhalomról a másikra. Azt hittem, hogy nem tudok a tengeren maradni többé. Egész monománia lepett meg ettől a gondolattól.

— És kigyógyult ön belőle?

— Ki ám. Kár, hogy azt a radikális kúrát, amin én átestem, önnek fel nem ajánlhatom, mert az nem kapható mindennap. — Fél év tölt már bele, hogy a nőmet elvesztém, s azt a dalt, amiben a lelkét kilehelte, még mindig egyre hallám, nem a fülemmel; de az egész lelkemmel. Ekkor ütött ki a háború, poroszok, olaszok és osztrákok között. Én ott voltam a lissai tengeri ütközetben mint hajóhadnagy, a „Ré d'Italia” fődéltzetén. Abban a végzetes percben, amidőn az osztrák hadihajó orrával a „Ré d'Italia” derekába fúródott, én fenn voltam az árbockötélzeten. Az iszonyú taszítástól oly sebesen hajlott egyszerre a hajó a túlsó oldalára, hogy a hajókötéltzet, mint valami óriási colhárfa zendült meg velem. Ez volt a zene, uram!

A következő percben már süllyedt a hajó; az osztrák hadihajó gyorsan húzta ki az orrát az oldalából, s arra ez elkezdett megfordulni. Én az árbockötélzetről egyenesen leugrottam a tengerbe. A kardom és a revolverem aláhúztak, folyvást mélyebbre szálltam. De nem vesztettem el az eszméletemet. Hirtelen lekapcsoltam az oldalamról az övem, s azzal a fegyvereim súlyától megszabadulva, elkezdtem magamat a tenger felszínére felküzdeni. Már ekkor az egész hajó süllyedt alá. Ezer élő ember volt rajta. Mikor ennek az ezer embernek a halálordítása, melyben utolsó lélegzetét kiadja, megzendült ott a vizek mélységében, hogy az egész tenger, mint valami óriási hangszer visszhangzott bele: ez volt aztán a dal! Azt hittem, hogy megfojt, agyonszorít ez a rémséges halálzene!

Fuldokolva küzdtem fel magamat a víz színére. Az óriási hajó akkor süllyedt el éppen a víz alá. Az utolsó árboca, a rákapaszzkodó emberekkel még csendesen elfordult maga körül, s akkor aztán támadt utána egy mély forгатag örvény, melyben, mint a leforrázott hangyaboly, keringett az összekuszált embertömeg. Az örvény egyre tágult, széles hullámokat túrva maga körül, melyek, mint a szökőkút lövelltek felfelé. Egy ilyen hullámhegy felkapott a hátára, felvitt a magasba, úgy, hogy még egyszer letekinhettem abba az ezreket elnyelő tölcsérbe, s aztán kiköpött a torkából a víz-leviatán messzire, mint ahogy egy békát kifúj az orrán a cethal. Ekkor aztán már csak az ágyúk bömbölését hallottam. Fuvolaszó az, uram! az után a hang után, amit odalenn a tenger produkált. . . Ettől a naptól fogva aztán nem kísértett többé sem ébren, sem álomban a haldokló feleségem hatyúdala.

— Hanem az a tengerfenéki kardal?

— Igenis az; a járókelő hullámokon sem láttam többé az ő domborodó sírját; csak azt a nagy örvényt amott!

— Ez erős gyógyrendszer volt. Kár, hogy nekem hasonlóra nincsenek kilátásaim.

— Ki tudhatja azt, uram. Férfi sohasem bizonyos a sorsa felől. Manfredet nem tudták kigyógyítani a szellemek a búskomorságból: ment volna csak emberek közé veszekedni, azok majd kikúrálták volna becsületesen.

Reggelre Civita Vecchia elé ért a hajó; ott a kapitány pihenőt tartott, hogy a Rómából küldött hivatalos sürgönyöket átvegye. Azokkal együtt a napilapokat is meghozták.

Amint a legelső felnyitotta a kapitány, annak mindjárt az elején egy kövér betűkkel nyomtatott táviratot pillanta meg, mely még az ő olasz temperamentumát is fel tudta fokozni.

Nem tagadhatta meg magától, hogy a hírlappal a kezében be ne rontson Lándory szobájába, aki még akkor aludt.

— Nézze ön! A németek csakugyan bevonultak Párizsba.

— Miféle németek? — kérde Lándory elbámulva.

— Miféle németek? Hát Moltke, meg Bismarck.
— Hát mit akarnak azok Párizsban?
— Uram! Engem választott ön ki tréfálkozása tárgyának, vagy nincs még egészen ébren?

Lándory biztosítá a kapitányt, hogy sohasem szokott tréfálkozni, s mind az öt érzékének teljes használatában érzi magát.

— Hát ön talán semmit sem tud arról, hogy a németek és franciák között háború folyik?

— De igen: a múlt tavasszal akadt egy lap a kezembe, melyből azt olvastam, hogy a franciák átkeltek a Rajnán három helyen. De ez a hír annyira izgatólag hatott a nőmre, hogy lázba esett tőle. E naptól fogva aztán többé nem bontottam fel a lapokat, amiket utánam küldtek.

— Hogyan? ön a múlt esztendei tavasz óta nem olvasott újságot?

— Nem. Ha olvastam volna: a nőm észrevette volna az arcomról, amit megtudtam.

— És így ön a Saarbrück és Saarlouis melletti csetepaték óta nem bír semmiről tudomással?

— Azt tudom, hogy akkor a németek hátrányban voltak. A kapitány kacagott és mérgelődött egy hujjában.

— Hísz ez unikum! Ön pénzért mutogathatná magát. Hát ön nem tud semmit a wörthi ütközetről, a gravelotti nagy mészárlásról? Nem tudja, hogy Sedannál elfogták Napóleon császárt egész seregével? Nem tudja, hogy Bazaine Metzét föladta százötvenezernyi seregével? Nem tudja, hogy Párizst ostromolták? Nem tudja, hogy mi az a commune? Nem tudja, hogy a Tuileriákat felgyújtották a forradalmárok? Sejtelve sincs a petroleurökről? Csak úgy egyszerre esik ön bele a párizsi kapitulációba?

Bertalan azt a zengő tengert vélte hallani a füle körül, melynek ezer halálordítás ad élő hangot. Mi az ő szelíd fájdalomja ez irtóztató csapásokhoz képest?

Hiszen, ha azt írja valaki, hogy egy szép asszony nászútra

kelt a férjével, vidáman, szerelmesen, s azután a másik fejezetét a mesének azon kezdi: két év múlva utazott haza ólomkoporsóban; arra is azt mondja, aki ezt olvassa: „hisz ez kegyetlenség!” Hát még ha azt írják, hogy egy hatalmas, dicsőséges nemzet elindult a maga világverő vezérével a diadalútra; s aztán elforgatják két esztendő történetlapjait, s folytatják e szóval: ”e szép nagy nemzetet legázolva, összetörve, most teszik a koporsóba!”

Olyan borzadály lett egyszerre úrrá minden idege fölött, aminőt nem érzett, midőn kedves halottjának a kezét jéggé fagyni érzé a kezében.

— És ön meg tudta tagadni magától, hogy másfél évig hírlapot ne olvasson? Ez nagyobb lemondás, mint mikor én egy évig letettem a szivarozásról, hogy a beteg nőmet ne bosszantsam vele.

A két férfi kezét nyújtá egymásnak.

(Nem hiszik ám ezt el, akik nem próbálták, hogy mire képes egy férfi, aki igazán szeret?)

— No önnek akkor most pokolbeli nagy élvezete lesz! Ha mind megvannak azok a hírlapjai, amiket a keresztkötebsből ki nem bontott. Mi csak poharankint nyeltük e csodákat, ön egyszerre úszhatik bennük. Én azt tanácsolnám önnek, hogy hátulról kezdje az olvasást; mert különben valami még eddig az orvosok által nem ismert betegséget kap tőle; ami csakugyan méltó volna egy olyan kivételes lényhez mint ön.

— Úgy tesztek, hátulról visszafelé fogom olvasni a történetet.

— Önnél nagyobbyszerű absztinenciát csak Nordenskjöld svéd kollégámtól hallottam, aki az észeki Jeges-tengernek egy végerődjében, valahol a Jugor-Scharon túl, talált egy orosz kormányzót, akit minden évben egyszer szokott csak egy orosz hajó meglátogatni: az elviszi a számára az egész lefolyt évben megjelent hírlapokat. S ez a becsületes ember nemhogy a legújabb hírekre volna kíváncsi, de elteszi szépen az egész csomagot, s naponkint a sorba következőket leszedi belőle,

s olvassa 1870. június 30-ikán, hogy mi történik 1869. június hasonló napján?

Ennek a jó adomának csak maga nevetett a kapitány.

Bertalan feje körül már zúgott az a tenger, mely örvénylő tölcserébe egyre sodorja alá az emberek miriádjait, országok jólétét, anyák reménységét, nemzedékek vívmányát, s melynek sötét fenekén nem tudni, mi lakik?

Amíg a hajóút tartott, azalatt csak önmagával volt dolga, annak az átálmodott két évnek a története olyan volt rá nézve, mint az Apokalipszis könyve. Amint azonban a hajó a génuai kikötőbe ért, s kezdődött a szárazföld, egyszerre vége lett a boldog világon kívül élesnek. Az ember nem mehetett olyan helyre, ahol Elzász-Lotharingiáról meg az öt milliárdról ne beszéltek volna. A véres drámának csak az utójátéka folyt már, ahol francia küzd a francia ellen, a commu-nardokat lövik csoportostul főbe.

A világtól elmaradt utazó minden lépten-nyomon bele-
ütközik az ő tudta nélkül megváltozott világrendbe. A facchino, aki a málháját kicepeli az aviso-gőzösről, a szeme közé nevet, mikor a borraivalót a kezébe nyomja.

— Mi ez? Egy bajocco! A pápa képével! Hát nem tudja az úr, hogy a bajocco nem jár többé?

Mikor pedig a douaneon megjelen, hogy bevallja a magával hozott szállítmányok minőségét, s végül bediktál egy ólomkoporsót, akkor a hivatalnokok, a pénzügyőrök, a vámtisztek, még a hodárok is egyszerre, kolerikus mérges kacagásban törnek ki.

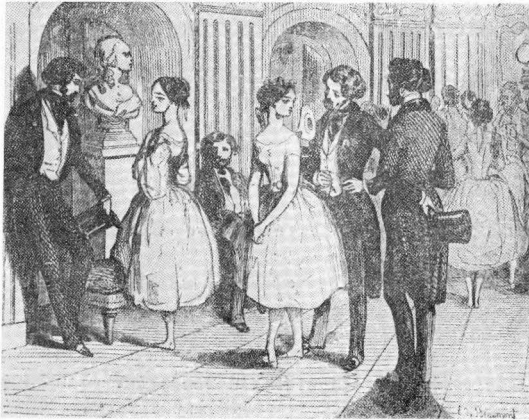
— No, ez már jó! Egy ólomkoporsó!

— No igen, egy ólomkoporsó és benne egy halott: huszon-
négy liter borszesz között. Mi van ezen nevetnivaló?

Hiszen rendes körülmények között bizony nincs azon semmi tréfálni való ürügy; hanem e mostani körülmények szerint mégiscsak magára vessen az az utazó, ha jól kinevetik, aki restellte elolvasni az olasz kormánynak 1870. január 6-án

Főúri társaságban orgonáló leány

A párizsi Opera táncsarnoka
(A regényt ihlető francia metszetek Jókai könyvtárából)

A párizsi kommün hősei
 (A bal alsó sarokban Raoul Rigault, Lyonel alakjának egyik mintája)

minden hivatalos lapban közzétett rendeletét, mely szerint az ólom kivitele Olaszországból szigorúan tiltatik.

Jó is volna! Azt mondani, hogy koporsó! Ólomból!

Nem volt mit tenni más, mint érckoporsót szerezni, az ólomból készültet felnyitítani, s aztán még egyszer találkozni a halottjával, mikor azt az egyik koporsóból a másikba áteszik. A borszesz még egészen épségben tartá; az arc vonásai sem változtak.

Az érc szarkofágban azonban nem marad meg a borszesz, mert az nem záródik hermetice. Erre nézve is van kiadott rendszabály a vámhivatalban.

Az érckoporsót olvasztott viasszal öntik tele, mely a holttestet egészen elfedi.

Azután egy egész vagon kell a számára kibérelni, s hátra kell hagyni a nápolyi orvos hivatalos pareréjét, hogy a halott nem ragályos betegségben múlt ki.

A másvilágra csak könnyű az út, de más országba nehéz utazni a holt embernek.

Ez az átkozott próza éppen jó az embernek a szívét *kicserzeni*.

Amint a sírboltajtót bezárta Lándory, sietett a fogadásának a beváltása után.

Budapesten is sokat kellett *megtanulnia*. A miniszterek közül, akiket két év előtt tisztelhetett, egyet sem talált a hivatalaikban. Két esztendő nagy idő, s a világ forgandó. Nem buktak azok meg, azok csak helyet változtattak. Az egyik elment Bécsbe külügyminiszternek, a másik szintén oda közös pénzügyérnek, a harmadik a király oldala melletti miniszternek, a negyedik bankigazgatónak: helyükben csupa új emberek ültek.

Az első tapasztalata az volt, hogy minden ismerőse, akivel találkozik, olyan képpel fogadja, mintha ő volna az a híres angol, akit a vadak elfogtak, aztán tetőtől talpig cifrára megtetováltak. Az egyiknek nem jut hirtelen eszébe a neve: „a! a! Lándory!” Ez bámul rajta, hogy még él! A második megcsodálja, hogy megnőtt a szakálla! A harmadik megöleli, a kezét megszorogatja, s igazán el van telve örömmel, hogy ismét itt látja. Ez *gratulál* neki a felesége halálához, aki miatt nem járhatott a *társaságba*. Most már újból szalonképes. — És aztán beszél neki minden ember az ötmilliárd hadisarcról.

Az nem volna baj, hogy a közönség elfelejtette régen az ő viselt dolgait, a nagy rémperrel együtt; de nagyobb galiba az, hogy a miniszterek is elfelejtették, s mikor azon kezdi, hogy ő egy foglyot akar kiszabadítani, mindenik azt hiszi, hogy III. Napóleonnól beszél.

A maga régi jó barátjával, a miniszterrel, akivel fogadott valamibe amaz emlékezetes koronázási bálban, csak jó volna;

mert az éppen jó helyre került: a király oldala mellé miniszternek. Annak csak egy emlékeztető levelet kell küldenie: „Kegyelmes uram, kedves barátom! A fogadásomat megnyertem: „te adsz nekem valamit ami neked nem kerül semmibe, és ami nekem nem használ semmit. Én tehát kérek tőled egy elítélt rabot: neve Kalthahn Péter. Eszközölj számára amnesztiát”. A gentleman miniszter bizonyára honorálni fogja a vesztett parit. Hanem az a baj, hogy egy szabadon bocsátandó gonosztevő dolga iránt még a belügyminiszter és az igazságügyminiszter is érdeklődik: azok pedig új emberek; az egész rémper, Rózsa Sándor, Monterosso, Traumhold a maguk Lándoryjával együtt tiszta holdbeli történet rájuk nézve: azoknak tehát előszóval kell elmondani a magyarázatot, az indokokat, hogy miért van az ötszáz illavai rab között egy, aki nem tartozik oda.

Végre ez is megjárta a maga útját. Lándory megkapta a kegyelmi levelet Kalthahn Péter számára.

Csakhogy ekkor megint egy kis galiba jött közbe, amiről öneki ismét nem volt tudomása. Persze, az újdonság rovatot nem olvasta el a lapokban: különben értesülve lett volna, hogy az illavai fegyházban lázadás ütött ki a rabok között, mely fegyveres erővel lett elnyomva, s ennek következtében többen a legjobban terhelt rabok közül a szamosújvári fegyházba lettek átszállítva. Azok között vala a Péter is.

Lándory tehát hiába tette meg az utat Illavára; vissza kellett térnie Budapestre, hogy az igazságügyminisztertől új engedélyt kapjon a szamosújvári fegyenctelep meglátogatására.

Ez időköz alatt megint nyílt alkalma valami csodálatos rendkívüliség által híressé tenni magát.

A trieszti Generali biztosítóintézet kerestette fel hivatalosan, azzal a megszólítással, hogy vegye fel az intézet pénztáránál a felesége halálával esedékes *kétszázezer* forintot, a halál napjától számított 4%-os kamatokkal.

Lándory azt felelte vissza a Generalinak, hogy neki nincs birtokában semmiféle biztosítási polizze.

Erre a Generali megint azzal replikázott, hogy akár van az úrnak polizze, akár nincs a kezében, a biztosítási kötvény a társaságnál be van jegyezve, a pénzt fizetik.

S mintha a társaság vezérigazgatói maguk is gondolatolvasóknak álltak volna be, mellékelve a felszólításhoz megküldték az alapszabályaikat, s azokon történt változtatásokat.

Az ilyen időszaki határozat kétszer is alá volt húzva, kék és veres plajbással.

„A biztosított összeg öngyilkosság esetében is kifizetetik, ha az életbiztosítás a halálest előtt három évvel kötöttet, s ha az illető három éven keresztül fizette a biztosítási díjt.”

S ez a határozat két nappal elébb lett hozva, mint Traumahold bankár rejtélyes halála bekövetkezék.

Erre aztán Lándory azt válaszolta, hogy csak maradjon hát a biztosítási összeg a társulat pénztárában, négyes kamatra, félévi felmondással; majd egyszer rendelkezni fog a tőkéről is, meg a kamatairól is.

Hogy ez nem maradt titokban, az természetes.

Talán másutt is, nemcsak Magyarországon, erősen megbámulnának egy embert, akit kétszázezer forinttal erőszakosan kínálnak, s azt feleli erre, hogy csak hadd maradjon ott, ahol van.

Ez is az unikumok, a hihetetlenek múzeumát öregbíti.

Lándory, amint a szamosújvári fegyenctelep igazgatóságának szóló rendeletet megkapta, sietett fel Erdélybe. Két nap alatt odaért Szamosújvárra.

Az ottani állami fegyház hajdan apácakolostor volt, ölnyi széles falai, kettős vastag vasrácsok az ablakain, a lépcsőzetek, folyosók mindenütt dupla vasrostély-ajtókkal elzárva. A bejáratainál fegyverben álló őrség, mindenütt szigorú rend, felügyelet. Nyolcszáz ember van ott együtt, aki mind tíz éven felüli szabadságvesztésre van elítélve. A gonosztevők mágnási háza ez.

Csakhogy ezek mind dolgoznak. A földszinti termek mennyi műhelyek: asztalosok, kádárok, kerégyártók, nyergesek dolgoznak a mester utasítása szerint, a mester maga is fegyenc. A lakatosműhelyben egy hírhedett betörő tolvaj felnyithatlan zárat készít. (Saját találmánya, a párizsi világtárlaton díjat kapott érte.) A kápolnának a falaira szenteket és angyalokat fest freskóban egy elítélt rab, a másik az oltárszobrokat faragja. Valaha útonálló volt mind a kettő.

Az óriási konyhában roppant kondérokban főzik a jóízű ételt, s a nagy kemencékből éppen akkor szedik ki az illatozó cipókat.

A nagy hálótermek az első emeleten nappal üresek; külön vetett ágya minden rabnak, a falon egy táblácska a nevével és életkorával.

Lándory megdicsérte a vezető igazgatót azért, hogy e táblákról elhagyták a fegyenc vétkének megnevezését, ahogy korábban szokás volt.

A második emeleten vannak a szabóműhelyek, a pokróc-szővőszékek, a daraszoló gépek.

Lándory nem idegen abban a társaságban.

A rabok *optimátesei* az ő kezén keresztül kerültek ide.

Ő is rájuk ismer: azok is őreá.

Megtalálja a varrógép mellett Rózsa Sándort, a puszták fejedelmét; a gyapjútépő gépnél a rablóvilág Herkuleseit, Farkas Bénit, Krokmanlikot, s beszédbe elegyedik velük.

Egy hosszú teremnek a zugában az ablak előtt ül magányosan egy magas szál férfi, rövidre nyírt, sűrű, ősz hajjal, s ír.

Ez a társaság könyvvezetője. — Mert a konzorciumnak rendes üzlete van: mindenki keres, pénzt szerez; annak kétharmada az államé, amiért ellátást ad, egyharmada a munkás fegyencé, amit kiszabadulásakor megkap, vagy időközben elküldhet a családjának. Erről pontos számadást kell vezetni. Aki ezt a hivatalt végzi, az a „bankár”.

Lándory ráismert benne Kalthahn Péterre.

— Ez a legveszedelmesebb gonosztevő az egész társaságban — súgja fülébe halkán az ellenőr.

— Imerem — mond Lándory. — Kezemben volt a feje.

— Azóta még kvalifikálta magát. Megduplázta a capitulatióját.

Lándory odament a számadásai mellett ülő fegyvenchez. Az szabály szerint felállt a közeledtérre, s katonás állásba helyezte magát, s mint egy felhúzott óragép, melynek a rugóját megnyomják, elverte a kötelességszerű mondatot:

— Nevem Kalthahn Péter, negyvenöt éves vagyok, felekezet nélküli, nőtlen, Trencsén megyei születésű; vétkem orgyilkosság és rablás, gazdámat megmérgeztem, és pénztárát kiraboltam. Ezért halálra lettem ítélve, kegyelem útján büntetésem tizenöt évi fogságra változtatott. Másodszor az illavai államfegyházban kitört fegyencváladásban tetteleges részt vettem. Ezért újabban tizenöt évre lettem elítélve.

— Tehát összesen harminc éve van neki — mondá Lándory az igazgatóhoz fordulva.

— Csak huszonhét és fél: harmadfelet már leült.

— Hogyan túri büntetését?

— A legnagyobb nyugalommal. Éppen azért a legveszedelmesebb ember. Nagyobb befolyása van a fegyencekre, mint minden felügyelőnek és papnak. Ha mások türelmetlenkednek, ő csendes szavakkal lecsillapítja őket. A legmakacsabb természetű rabokat meg tudja puhítani. S ezen álarc alatt a legengesztelhetlenebb rosszakarat rejlik nála. A feje tele van kiszabadulási tervekkel. Önnek lesz alkalma még ez órában meggyőződni arról a roppant nagy befolyásról, amit ez az ember a többi fegyencekre gyakorol. Egy fegyenc meghalt, azt fogják temetni. Nazarénus volt. Semmiféle felekezethez nem tartozott. Annálfogva pap nem fogja neki a végkiséretet adhatni. A fegyencek lelkiismeretét nem lehet kényszer alá vetni. A nazarénusság nagyon terjed közöttük. S ez még jó, mert a nazarénusnak kötelessége a maga pátriárkája előtt minden

bűnét meggyónni. Ez az ember az ő pátriárkájuk. A temetésnél ő fog szólni. Semmi egyebet nem szabad neki elmondani, csupán a miatyánkot. Majd meglátja ön, hogy mit tud ez az ember egy miatyánkból csinálni?

A vár harangja megszólalt: a készülőre szólt.

A fegyencek egyszerre abbahagyták a munkáikat, a foglások „sorakozz!” szavára kettős sort képeztek, s a fegyveres örök kíséretében elhagyták a műhelyt.

Kalthahn Péternek előbb egy elővigyázati rendszabályt kellett magán megtörténni hagyni. A két kezére könnyű bilincset tettek.

— A veszedelmesebb raboknál alkalmazzuk azt — mondá az igazgató —, midőn a fogházon kívül bocsáttatnak. A temető kívül van. Ha bilincs nem volna a kezükön, könnyen zenebonát kezdhetnének.

Igaz, hogy imádkozni összebilincselte kézzel is lehet.

Lándory az igazgató kíséretében lement a külső udvarra, ahol az egész fegyencnép össze volt már gyülekezve. Az udvar közepén egyszerű deszkakoporsóban feküdt a halott. Ősz hajú, borostás arcú, vén ember. Hatvanöt évének felénél többet vasrostély mögött élt le. Most már megszabadult.

A raboknak daltársaságuk is van, szabad nekik énekelni.

— Aki betanította őket, valamikor pópa volt. Nagy vétség miatt lett életfogytig elítélve. Itt most karmester, énektanító. Gyönyörű hangja van.

A rabok kardalát visszhangozzák a komor falak, s mikor annak vége van, hat bajtárs vállára emeli a koporsót, melyben a halott fedetlen arccal az ég felé fordulva fekszik, s azzal megindul a hosszú menet a kapun keresztül, négyes sorban. Két sor fegyenc középen, s két sor foglár szélről, élesre töltött, szuronyos fegyverekkel.

A temető nem messze van a fegyháztól: csupán az ő számukra van az ott. Némelyik sírnak a fejénél kereszt is van; a többinél csak egyszerű fejfa. Két kezdő betűje a névnek, aztán meg a

halál éve és napja. Ha jönne még valaki tudakozódni az ott alvó felől, megtalálja a fegyház halottas könyvébe beírva az egész nevét. De hát ki keresné őket? Idő jártával benövi a sírt a fű, élő fát nem ültetnek rája.

Az új lakost lebecsátják társai a megásott gödörbe, aközben tréfálkoznak vele: „nem cserélnénk madrácot, komám?” mond az egyik. — „Ennek már szabad pipázni!” biztatja a másik; „hogy fog ez holnap bámulni, hogy nem költi fel a porkoláb!” „Hallgassatok el!” kiált rájuk a rabok pátriárkája, s a sír szélén állva elmondja fölötte a miatyánkot.

Minden mondás után szünetet tart, az meg van neki engedve, hogy a hallgatók meggondolhassák jól, hogy mit kértek attól a nagy bírótól?

Lándory csakugyan meggyőződött róla, hogy lehet gyülekezet, melynek közepette az Úr imája a minden szónoklatok leghatásosabbjává emelkedik. Az utolsó mondatnál: „szabadíts meg a gonosztól” sokan elkezdenek zokogni.

Azután a szónok egy marék porondot szórt a sírba; a körülállók mindegyike hajtott utána egy göröngyöt; négyen a kapákhöz fogtak, s aztán zuhogott alá a sírba a föld. Bevégezte egy rövid ének.

Ismét hangzott a foglárók szava: „sorakozz! indulj!” Az élőhalottak visszatértek a sírkertből a másik temetőbe, a börtönbe. A harangszó elhallgatott. A munka újra kezdődik.

— Kalthahn Péter, maradjon ideleinn — parancsolá az igazgató.

A nevéen szólított azon a helyen állt meg, ahol a parancsszó találta.

— Ön magányosan akar velem beszélni? — kérdezé az igazgató Lándorytól.

— Igen. Egyedül. Üres a „dühöngők” zárkája?

— Üres.

Az egy földszinti szoba; az őrhellyel átellenben, melynek vasajtója egyenesen az udvarra nyílik; ablaka magasan van,

kettős ráccsal ellátva. Azonkívül a vasajtón is van egy szellentyű, melyen keresztül a börtönbe láthatni. A zárka bútorzata egy ágy, asztal és ülőke; mind nehéz, tömör tölgyfából faragva: azokat össze nem lehet törni, sem fegyverül használni.

Az igazgató felnyitatta a zárkát.

— Két fegyveres foglár az ajtóhoz álljon.

— Szükségtelen — monda Lándory. — Ne legyen a közelemben senki.

— Bocsásson meg, uram. Én ugyan nagyon jól ismerem önnek a személyes bátorságát a gonosztevőkkel szemben. Az a hírhedett rablógyilkos odafenn a gyapjútépő gépnél maga beszélte el, hogy a vizsgálat előtt ő volt a legdühösebb önre, s esküdözött, hogy ha egyszer egy kést kaphat, és önt megláthatja, ha békó lesz is a két kezén, le fogja önt szúrni. Erre ön felhozatta őt magához, levetette róla a láncokat, bezárta mögötte az ajtót, s akkor letett eléje egy éles kést az asztalra, s azt mondá neki: „te azt beszéled, hogy ha egyedül kaphatsz, egy késsel a kezében, hát azt a szívembe fogod ütni. Ne, hát itt van a kés, hadd látom, van-e bátorságod, hogy megölj!” S erre a szóra a sámsoni erejű gonosz elkezdett reszketni, térdre esett, és gyónt. — Ezt megtehetette ön a Krokmanlikkal; de ne kísértse meg a Kalthahn Péterrel; mert az egy rafinált komédiás: szelíden beszél önnel, alázatos accal, teljes nyugalommal. És a legnagyobb szelidségből egyszerre a rézbőrű indián szilajságával szökik önre, s ha megragadja önt azokkal a rettenetes ökleivel, amik a vasrudat elhajlítják: ön egy perc alatt veszve van.

— Nem félek tőle. Egyedül akarok vele maradni.

— Azért én a közelben leszek. Ez az én kötelességem.

Lándory előre ment a zárkába, utána Kalthahn Péter, akinek a kezeiről levették a bilincseket.

Mikor egyedül maradtak, Lándory leült az asztal mellé; megjelölve Kalthahn-nak a helyet, hova álljon.

— Kalthahn Péter, ön azt vallotta magára, hogy gazdáját,

Traumhold bankárt megmérgezte.

— Úgy van.

— Ez nem igaz. Önnek nem lehetett azt az embert megölni, aki önnek gyermekkorától fogva jótevője volt, aki önnek apját, anyját tartotta holtukig. Ön az egész családnak kedvence volt, mi vihette volna önt arra az elhatározásra, hogy gyilkosává legyen a jótevőjének?

— Sokat olvastam a hírlapokban hasonló esetekről, hogy inasok, hivatalnokok, akik hosszú évsoron át a becsületesség mintaképei voltak, egyszerre csak elrabolták a rájuk bízott pénztárt, ha rákerült a sor, gyilkoltak is; és aztán elszöktek a rablott pénzzel, s éltek vígan, szép leányok társaságában, dinomdánom, dobzódás között. Kedvet kaptam hozzá. A példa csábít.

— Én pedig azt mondom önnek, hogy ön nem keverte a mérget Traumhold számára, s az egész szökése a kirabolt pénztárral csak úgy volt intézve, hogy önt a legelső állomáson elfogják, s önnek a gyilkossági és rablási bünténye csak eltakargatása volt Traumhold öngyilkosságának.

Péternek még az ajkai is elszápadtak e szóra.

— Esküszöm, uram!

— Ne esküdjék! Én minden körülményt ismerek. Traumhold olyan bajba keveredett, melyből világi fogalmak szerint más menekülés nem volt, mint leszámolni az élettel. Becsülete és vagyona, a látszat szerint menthetlenül elveszve. De volt egy nagy összegre szóló életbiztosítása. Ezt meg akarta a leánya számára menteni. Ezért vállalta ön magára a gyilkosság vádját. Ez öntül mesés önfeláldozás volt.

— Nem! Nem! Nem! — kiáltott a rab, s most már szikráztak a szemei, s öklével a mellét verte. — Én voltam a gyilkosa.

— Csak nyugodt vér, Péter — mondá Lándory, odalépve a rabhoz, s vállára téve a kezét. — Önnek az egész elvállalt bűne egy nagy hiba volt: egy tévedés. Az a biztosítótársaság,

melynél Traumhold halál esetére szerződést kötött, néhány nappal előbb már határozatot hozott, mely szerint a biztosított összeg még öngyilkosság esetében is ki lesz fizetve. Íme, nézze ön ezt a nyomtatványt. Olvassa el az aláhúzott sorokat.

Péternek a hideg veríték gyöngyözött a homlokán, mikor e sorokat olvasá. Nagy küzdelemnek kellett odabenn támadni a lelkében. Azonban ismét csak visszanyerte a fegyencnél szokásos óvatosságot.

— Hát én ebből mit tudok meg?

— Azt, hogy a biztosított összeget kifizetik Traumhold örökösének még akkor is, ha annak nem gyilkos kéz, hanem saját akarata idézte is elő a halálát.

Péter most már ravaszul nevetett.

— Hát most én ezen mit vegyek magamnak? Hiszen ha visszavonom a vallomásomat, ha azt mondom: én nem öltem meg a bankárt, ravaszság, tréfa volt az egész pénztárkirablás, és ha azt nekem kegyesen el is hinnék, s az azért kapott tizenharmadfél esztendőmet ide ajándékoznák: még akkor is maradna a másik tizenöt esztendő a hátamon, amit az illavai lázadásban való részvételért kaptam. Nekem is van életbiztosításom tizenöt esztendőre, hahaha!

Ez a cinikus kacagás itt a börtönben úgy hangzott, mintha valami csontházból a váz-emberek kezdenének el a hozzájuk betévedt halandóra nevetni.

— Ön ebbe a lázadásba valószínűleg akarata ellen keveredett — mondá Lándory.

— Nem, uram. Egyike voltam az „értelmi szerzőknek”, ahogy hivatalosan mondják. A kitörésnél ott voltam a vezér, Monte Rosso oldalánál. Az a golyó, mely őt leteríté, éppen úgy találhatott volna engem is. Mi igen jól értettük egymást. A törvényszék semmiképpen nem becsülte túl az érdemeimet, mikor tizenöt esztendővel tisztelt meg. Tessék elhinni, hogy ez olyan szabott ár, mint a kétkracáros zsemlyéé.

— Mindegy — szólt Lándory szárazon. — Azért ön mégis

amnesziát kapott, minden állítólagos vagy valóságos vétségeire nézve, s a mai nappal megszűnik rab lenni. Szabad emberré lesz.

Ez a nagy mondás éppen semmi hatást sem tett a rabra.

Az obligát térdreborulás, kézösszekulcsolás, hálálkodás, mind elmaradt.

A hallott örömhír által meglepett ember közönyösen állt az „evangélium”-hirdető előtt. S még az ajkait pittyeszté:

— Minek nekem az az amnesztia? — szólt vállvonítva. Hát hová jutok én ezzel? Itt most szolid alkalmazásom van. A társaság, amelyben élek, respektál, tart reám valamit. Mindnyájan ismerjük egymást. Tudjuk, hogy kik vagyunk, egyikünk sem kérkedik; az igazi érdemeink köztudomásra vannak. Szükségeinkről gondoskodva van. Kapunk jó ételt, kenyeret (amilyet Olaszországban csak a hercegek esznek, mikor nevük napja van); kapunk egyforma divatú ruhát, éjszakára tiszta ágyat, nappal becsületes munkát; vasárnap pihenünk, énekelünk kardalban, muzsikálunk, olvasgatunk. Felügyelőink, előljáróink az igazgatón kezdve az utolsó foglárig, szigorúan, de emberségesen bánnak velünk. És aztán mindazért, ami velem a vasrostélyon belül történik, nem kell senkinek azt mondanom, hogy „köszönöm”. Nem követel magának részt a háládatosságból senki. Úgy vagyok itten, mintha valami kisebbszerű asteroidba belelőttek volna, amelyen nem fér el több ezer embernél, s ahol minden embert a mennyei gondviselés lát el minden szükségessel. A paradicsomi Ádám, — Éva nélkül! Nem kívánkozom a régi földre vissza többet. — Mit keressek én még a világban? Szolgának neveltek: semmi mesterséget nem tanultam. Ahhoz meg, hogy fát vágjak az utcán, nincsen ízlésem. Ha most innen kilöknek, rosszabb vagyok a partra dobott halnál. Ki fogad meg cselédjének egy börtönből kiszabadult méregkeverőt?

— Én veszem önt magamhoz — mondá Lándory.

A rab összecsapta a kezét.

— Ön akar engemet magához venni? „Ön?” és „engemet?”
Ez, uram, bocsásson meg ön, ha igazi nevén mondom:
(fegyenc vagyok, nem tudom válogatni a szót) ez *hetvenkedés!*
Hogy ön akar engemet szolgájának megfogadni, akire rábízza
éjjeli álmát, ivópoharát, az ételét! Mi akar ez lenni? Fogadott
ön valakivel, hogy ezt is meg meri tenni? Ön experimentálni
akar rajtam, mint mikor a megkötözött kutyan vivisectiót
visznek véghez, mint mikor a tengerinyúlba beojtják az eb-
dühöt. De én nem vagyok se kiskutya, se tengerinyúl. Nehéz
indulatokkal teljes, haragot eltevő, nyájaskodásokkal meg nem
engesztelhető ember vagyok. — Hagyjon itt engemet! Higgye
el, hogy a magam helyén vagyok. Ha zsvány kell önnek,
akivel kísérletet akar tenni, válasszon a kilencszáz közül vaktá-
ban egyet. Lehet, hogy szerencséje lesz vele. Lehet, hogy meg-
tanítja a farkast apportírozni. De engem ne vigyen ki innen!
Kérdezze meg csak az igazgatót.

— Én pedig önt fogom innen kivinni, s ezt nem azért
teszem, hogy lélektani, merész kísérletet kezdjek el önön
végrehajtani. Amint a börtönajtón kilépünk, azt mondón
önnek: „Kalthahn Péter! Erre van éjszak, arra nyugat, amarra
dél, emerre kelet; tessék választani, melyik égalj lesz önnek
jobb”. Hanem ön arra fog jönni, amerre én megyek, maga
jósántából, és mellettem marad, minden kényszerítés nélkül.

— Erre kíváncsi vagyok — mondá a fegyenc, karjait
keresztbetéve mellén.

— Engem nem valami kísérleti hóbort hozott arra az
eszmére, hogy egy méregkeverésért elítélt orgyilkost szaba-
dítsak ki a börtönből; hanem erős fogadás, amit haldokló
nőmnek tettem. Szegény Godivámnak utolsó kívánsága az volt,
hogy szabadítsam ki az *őérette* ártatlanul szenvedő Pétert.

— Micsoda Godiva? — kiálta fel a rab.

— Traumhold leánya: az én nőm. Két évig éltünk együtt,
míg a halál el nem szakított. Boldogok voltunk.

— Traumhold Godiva az ön neje? — kiabált a fegyenc. —

Annak a férfinak a leánya, aki ön miatt halt meg: elkárhozva ezen a földön és a másvilágon! Mit tett ön velem? Erőszakkal kényszeríté, bűvitalt adott neki?

— Önként választott gyámtyjának, s egy évig művészi munkával tartotta fenn magát az én tanácsom szerint.

— Munkával? Munkával? — dörmögé a rab —, ezt már elhiszem. Ez az ő vonása.

— A szünidő alatt Münchenből lejött hozzám a falusi jószágomra, a nővérem látogatására. Nővérem hirtelen meghalt. Mi megszerettük egymást, és összekeltünk.

— Mesének tetszik ez; mert nagyon szép.

— Hát egy bizonyítványt is mutatok önnek. Olvassa el ezt a legutolsó levelét a biztosítótársaságnak.

Odaadta a rabnak a levelet.

Péter összehúzott szemöldökkel olvasta az írást, beleütögetve az öklével, s egyes szavakat mormogva belőle: „született Traumhold Godiva”, „meghalt Capri szigetén, mellbajban”, — „eltemetve Bartafalván Magyarországon”. (Hazahozta magával!) Mégis igaz hát. Szerette nagyon. S nem vette fel a pénzt a halála után.

Azzal hirtelen odafordult Lándoryhoz.

— Hallotta ön őt még kacagni valaha?

— Mindennap.

— Hát vissza tudta adni, amit elrabolt tőle? A nevetését? Hát miért kellett neki meghalni?

— Azért, mert nagyon szeretett.

— Hát valóban gondolt ő a szegény Péterre valaha? Nem szidott, nem átkozott? Az apja gyilkosát?

— Hisz engem is azért szeretett meg, mert azt mondtam neki, hogy nem tartom önt Traumhold megölőjének.

— Uram! Ön mégiscsak vivisectiót követ el rajtam, mint a megkötözött kiskutyán. Most már a szívemet boncolja!

— Hát még valamit mutatok önnek, Péter. Itt van a jegyzék-könyvecském, amelybe hol én karmoltam valami vázlatot,

hol a kedvesem rajzolt bele egy-egy alakot, ami elének került Capriban vagy Nápolyban. Keresse ön fel benne az utolsó lapot.

Azon a lapon volt lerajzolva egy fegyenc, két kezén békóval, amint egy dupla rostélyú ablakon kibámul; a kép alá írva: „emlékül férjemnek”.

Annak a fegyencnek az arcában saját magára ismert Kalthahn Péter.

Azzal ez a kemény ember, amilyen hosszú volt, úgy vágta végig magát a zárka kőpadlatán arccal, s elkezdett ordítva zokogni, mint egy vadállat.

Erre berohant a zárka ajtaján az igazgató, a porkoláb, az örök. Lándory inte nekik, hogy csak maradjanak.

Lehajolt a fegyenchez, hogy felemelje a földről. Nem bírta. Az a lábait tartá átölelve: a saruit áztatta könnyeivel.

Aztán, mikor elvégezte, térdre emelkedett, s vad indulattal szakítá kétfelé a mellén rabköntösét, durva szőrös mellét kimutatva, mintha azt akarná, hogy a lelkébe lássanak.

— Most már, uram, követni fogom önt, mint az árnyéka, s meghalok önért, amikor kelleni fog.

A fegyházigazgató nagyot bámult ezen a beszéden.

— Hová követnéd te ezt az urat, Kalthahn Péter, mint az árnyék? Van teneked még huszonzét esztendő árnyékban henyélni való.

— Kalthahn Péter hátralevő büntetése legmagasabb kegyelem útján el van engedve — mondá Lándory, átadva a hivatalos levelet az igazgatónak.

Az egyik bámulatból a másikba esett.

— Uram! Ön a legveszedelmesebb gonosztevőt ereszti szélnek! Hisz ez azon fogja kezdeni, hogy önt magát megöli az úton, s aztán rablóbandát szervez.

— Velem fog maradni.

— Talán magához veszi komornyiknak? Vagy tán éppen pincemesternek vagy szakácsnak? Nem mondok ellene. Csak

azt az egyet kérem, hogy ha egyszer meglátogatom önt úri kastélyában, ebédre ott ne marasszon.

Ezen lehetett volna nevetni is.

— Biztosítom önt, igazgató úr, hogy Kalthahn Péter sohasem volt méregkeverő.

— Mit szölsz ehhez, Péter?

— Nem voltam az.

— Hát akkor miért vallottad ezt magadra? Hát a bankár pénzét ki rabolta el?

Lándory köhécselt.

— Kalthahn Péter nem fegyenc többé. Kérem a polgári ruháit előkerestetni.

— Azok jó hátul vannak eltéve a raktárban. Harminc esztendei pihenésre. Most csak még egy kérdést Kalthahn Péterhez. Nem vallatásképpen; hanem csak kíváncsiságból. Az az illavai lázadás is csak „félreértés” volt? Olyan hallucináció?

— Nem. Az komoly dolog volt.

Lándory eléje vágott.

— Én annak is tudom a titkát.

— Azt nem tudja ön, uram — szólt Péter határozott hangon —; mert azt csak ketten tudtuk: s az egyik már halott.

— Sokat tanultam én már a halottaktól.

AZ ELRABOLT KINCS

Több szó nem lett váltva. A hivatalos formaságok betöltettek. A fegyház igazgatósága részéről ki lett állítva Kalthahn Péter számára a szabadon bocsátási levél; a harmadfél év alatt félretett munkadíját leszámolták a kezébe; polgári ruháit, amelyeket elfogatásakor viselt, előkeresték a számára, a fegyencruhákat átvette a ruhatárnok, s aztán egész csendben bocsátották el az intézetből. A többi fegyencnek nem hirdetik azt ki, hogy egy társuk kegyelmet kapott; mert az mindig felháborodást kelt a hátramaradtakban.

Péter új gazdájával együtt a városi vendéglőbe sietett. Lándory az ebédet odahozatta a szobájába kettőjük számára. Még most nem állt fenn közöttük az úr és szolga közötti viszony, még most csak útitársak voltak. Ebédélhettek egy asztalnál. Itt senki sem ismerte őket.

Péternek annyira ment a helyzetismerete, hogy maga rendelt magának ebédet: ürütokányt zöldpaprikával, egy pint rózsamálit borvízzel. Saját zsebére meg ma, van pénze!

Az ember úgy falt, mint egy vadállat. Ebéd után Lándory szivart adott neki. Az meg éppen a paradicsom volt rá nézve. A raboknak nem szabad se bort inni, se dohányozni. Péter ugyan komiszabb szivarral is beérte volna, nem vágyik ő havannára; míg Lándory meg nem magyarázta neki, hogy az ember a saját érdekében szokta az útitársát jó szivarral megkínálni, hogy ne bűzöljön az orra alá a 4 krajcáros patkányfarkkal.

Mikor aztán egész derült kedélybe hozta az emberét, akkor

elkezdett vele beszélgetni. Ez volt a szokása vizsgálóbíró korában is. Rózsa Sándorral gyakran elkvaterkázgattak, mikor felhozatta a rablót a börtönből magánszobájába, s aztán *pipaszó mellett* sok egyet-mást megtudott az ember, amit semmi tortúra napvilágra nem hozott volna.

— Ne hidd ám azt, Péter (Lándory most már tegezte embe-rét), hogy én valami cagliostroí bűvészetben járok, amikor azt mondom, hogy sokat tanultam a halottaktól. Többször vezettek azok már engem az élők nyomába. Most is éppen a meghalt Monte Rosso vezetett rá a te illavai lázadásod titkára. Azt mondad, hogy ez a nevezetes kalandor elcsett annál a kitörési merényletnél.

— Két golyó találta: éppen mellettem állt; egy vasrudat emelve a kezében.

— Tehát egymás mellett állatok: legbensőbb szövetségesek. Ez az első nyom. Te, a bűntudattal nem terhelt, ártatlanul elítélt, és ő, a sokszoros gonosztevő: szövetségesek. — A második nyom a te magaviseletedben levő ellenmondás. — Elöttem így szólsz: „nem akarom a börtönt elhagyni”. Adod a cinikust. Neked jobban tetszik idebenn, mint odakinn. Jó ember a porkoláb. A rabok hercegi prófuntokat esznek. A kegyelem-levéllel a markodban vissza akarsz térni a vasrács mögé, s le-ülni a harminc esztendőre. Illaván pedig összeesküszöl a rab-társakkal, hogy a börtönből kitörj erőszakkal, életedet kockára téve s a másokét fenyegetve. Ez az erős ellenmondás valóságos bösztorzárát (vcxírzár) képez a lelkeden.

Péter önelégülten mosolygott azon, hogy ő ilyen derekasan be tudta magát zárni.

— Csakhogy én ezt a zárat fel tudom nyitni.

Péter fújta a füstöt a havannából. Azt hitte, hogy azzal befellegzi magát.

— Az a Monte Rosso sokszor megfordult Traumahold üzletében, s te ott találkoztál vele. Neked akkor is gyanús volt az az ember, s gyanúdat nemcsak a bankár, de egyes

hivatalnokok előtt is kimondta. Ő azonban téged a hűség és becsületesség mintaképének tartott. Egyszer aztán összerakultek, mint elítélt feyencek, az illavai nyereggyártó műhelyben. Nagy volt a meglepetés! Az előkelő, elegáns úr, aki százezreket hordott a bankba, s mindig parfümözött bankókat osztott borralalónak, s a hűséges inas, aki azokat orrfintorgatva fogadta. Mind a kettő feyenczubonyban. Minő találkozás. „Szervusz pajtás!” Akkor aztán kölcsönösen megismertétek egymást. Monte Rosso internacionális rablótársaság nagymestere; Kalthahn Péter pedig Traumhold bankár gyilkosa és kirablója. „Ez az én emberem!” mondá magában Monte Rosso. S föltette magában, hogy fel fog használni eszközének. A közös étkezés alatt a rabok beszélhetnek egymással. Ezt olyan furfangosan teszik, hogy amint egymás mellett ülnek, beszélnek mindent összevissza, csak mikor a beszélő könyökével megtaszítja a szomszédját: az a szó a megtartani való; a többi polyva. A hátuk mögött álló őr hasztalan hegyezi a fülét: nem ért meg semmit, bár mindent meghall.

— Ön ezt is tudja?

— Azelőtt a falat kopogtatva beszéltek egymással, a rab alphabet szerint. De ez most lehetlenné van téve, minthogy egy foglár mindig ott van a hálósobájukban. Tehát a Monte Rosso elmondá a Kalthahn Péternek, hogy ő egy nagyszerű fogást csinált Franciaországban, a halotti ágyán fekvő Lis Blanc gróf kastélyába betörve, s annak a kincsesszekrényét szerencsésen elemelve. Az eset nagy port vert fel Európa-szerte, nemcsak az elrabolt kincs nagy értéke miatt, de különösen azért, mert ugyanazon szekrényben volt a meghalt gróf legutolsó végrendelete, melyben kitagadott fiát visszaveszi a kegyébe, s általános örökösévé teszi. A korábbi végrendelet egy unokaöcsre hagyja a roppant nagy úri birtokot. Ez a kis ív papiros többet érne a szekrény minden karbunkulusainál. Mert aki ezzel rendelkezne, licitáltathatna rá: ki ad többet érte? A majoresco-e vagy az unokaöcs. A kincsesszekrény jól el van

rejtve. Ennek a helyét a vizsgálóbíró nem bírta a hurokra került rablóból kivenni.

Péternek melege kezdett lenni; nem győzte magát a borvizes borral lehűteni.

— Ez téged eddig keveset érdekelt, Kalthahn Péter; amíg egyszer el találta előtted mondani a tolvajok vezére, hogy ő szándékosan tévútra vezette a vizsgálóbírót, azt vallva, hogy valamint a többi rablott értéket, úgy azt a szekrényt is egész tartalmával együtt Traumhold bankárnál hagyta letéteménybe, s most a Lis Blanc örökösök ennek a hagyatékát ostromolják, rajta keresve a rájuk nézve oly sokszoros értékű szekrénykét. Most azután te elkezdted magadban főzni a taplót. Amíg mi itt kussadunk a börtönben, addig a Lis Blanc végrendelet elő nem kerül: addig Traumhold egész vagyona zár alatt marad, *addig Godiva szegény lesz*. Ha az a kincs felszabadulna, úgy ő is egyszerre fel lenne oldva az átok alól.

Péter nem tudott a helyén maradni többé. Karjait keresztbe fonva, lehorgadt fővel elkezdett alá s fel járkálni a szobában, s a szivart nem szívta többé, hanem összegyűrve a pófájába tömte: azt gondolta, Illaván van, a börtönudvaron, ahol a dohányt csak bagónak szabad megrágni.

— Ezért álltál te szövetségbe Monte Rossóval, ezért tervezted velem a kitörést, hogy Godivát megszabadítsd a nyomortól! — E szóknál megragadta a nyugtalanul járkáló kezét Lándory. Olyan volt az ő kezének az érintése, mint a villanyütés.

Az meg volt bénulva, mint egy álomjáró.

— De hát ön-e az Úr Istennek az a háromszegletű szeme, amely minden sötétségbe belát? — hebegé ez ember.

— Van ilyen világító háromszög: az emlékezet, a képzelet és az ítélet. Engem természetfölötti csodák nem segítenek. Ennek így kellett történni, ahogy elmondtam. Ti összebészeltetek, hogy egy kedvező alkalommal kitörtök az illavai fegyházból, s akkor aztán ketten együtt a trencsini erdők útjain keresztül felkeresitek azt a várromot, amelyben a Lis

Blanc-szekrény el van rejtve. Monte Rossónak kellett egy vezető, aki a vidéket ismeri; te ott nőttél fel. Te pedig arra gondoltál, hogy legyetek csak egyszer ott, ahol a kincs előkerül: a vasrúddal leütöd a cinkostársat, s akkor aztán a te gondod lesz, hogy az elrabolt érték hogyan jusson el a gazdája kezébe. — Lehet, hogy Monte Rosso is éppen ilyen jó szándékkal volt teirántad.

Péter a falnak támaszkodott a hátával, mintha odaszegezték volna.

A bűvitalok minden mesés mérge nem hasonlítható ehhez a mámorgerjesztőhöz, midőn az elítélt rab azt hallja, hogy a bírása kitalálta a fennkölt indokot, mely őt gonosztevővé bélyegezte.

Csak annyit tudott kinyögni:

— Megígérte ön nejmének, Godivának, hogy apja becsületét ki fogja deríteni?

— Megígértem.

— Akkor mondok önnek valamit. Monte Rosso nemcsak annyit mondott el nekem; de többet is. Azt is, hogy *hová van elrejtve a rablott kincsesszekrény?* Elmondta azért, hogy ha kettőnk közül egyik megszabadulhat, e nagy értékkel kezében a másikat kiszabadítsa. Meg lehet venni az öröket, a foglárokat, a bejáró népet. Fel lehet gyűjtani a fogházat. Csak pénz kell hozzá. Kölcsönös fogadást tettünk egymásnak. S a fegyencek adott szava, fogadása megáll! Jobban megáll, mint ha a potentátok kötnek egymással szövetséget. — Monte Rosso leírta előttem a helyet, ahová a Lis Blanc-féle kincseket elrejté.

Lándory a szívdobogását nehezen álcázó nyugalommal leste a fegyenc fölfedezését.

Az elébb kitekintett az ajtón, hogy nem hallgatózik-e ott valaki? Aztán odalépett Lándoryhoz, s a tenyerével félig eltakarva a száját, sugdosott a fülébe.

— Az elrablott szekrény Lietava várromjaiban van elrejtve.

— Trencsén megye határán?

— Ott. A hradnai várkastélyon túl terülő erdő közepén.
— Jártam ott. Nagyon jól kiszemelt hely, nem esik semmi országot közelében. Valamikor híres, nagy erősség volt, a Rákóczi-harcok alatt. Idehozta Ocskay László a kinceit és családját, mikor a császáriakhoz át akart állni.

— Annak a várnak a legmagasabb része egy körönd alakú torony. Úgy hiszem, templom lehetett valaha. Egnéhány pilléren még látszik a freskófestés maradványa, többek között egy kerub-fej. Ettől a festett faltól három lépésnyire van egy beszakadt boltozatnak a nyílása. Abba vitte le Monte Rosso a szekrényt, s ott betakarta törmelékkövekkel. Semmi más jelt nem hagyott hátra. Ellenben azt a ravaszságot követte el, hogy egy kétmázsás kőkoloncot, valami kifaragott erkélytámaszt, ami eddig a kapu előtt feküdt, elcepelt egy teremig, s azt ott lefektette, a falra pedig veres keresztet festett. Aztán sűrű csalánbozót közé veres paréjnak és fehér ürmönek a magját hintette el. Számított rá, hogy mindazokat a várromokat, amelyekben ő megfordult, majd sorra fel fogják kutatni. Hivatalos emberek is; aztán meg a kincskeresők. Gondja volt rá, hogy hamis nyomra vezesse őket a faragott kőkolonc, amit a várrom látogatói rendszeren a bejáratnál szoktak látni, s most a bástyateremben találhatnak; a falra írt kereszt, a veres paréj, a fehér ürmök, ami magától mind nem jó elő az omladékok között, arra a tévedésre vezeti a kutatókat, hogy a megjegyzett helyen valaki elrejtett valamit. Magában a köröndben semmi egyéb jel nincs hátrahagyva, mint amit elmondtam.

— Az legyen hát az első dolgunk, hogy Lietavát felkeressük.

— Bocsásson meg ön, uram, ha én még egy előbbvalót kérek. Egy látogatást annál a sírboltnál, ahol drága úrasszonyom nyugszik.

— Ne most még, Péter. Csendes álma van ott a vadméhek döngése mellett. Még most nincs őt miért felköltenünk. Majd ha mindent végrehajtottam, amit végakarataul reám bízott; majd ha az utolsó terhelő vádat atyja nevére letörültem;

majd ha Traumhold vagyonának maradványát kezemhez kaptam, s ahogy Godiva kívánta, ez összeget alapítványul letettem írva leányok megmentésére, mely Traumhold nevét fogja viselni; akkor odamehetünk hozzá, s megsúghatjuk neki: „most már elköltözhetsz a túlvilágra, ott fogod találni az atyádat, szép fényes arccal, minő az idvezülteké”.

— Jaj, uram, az ön gondolatjai repülnek, az enyéim csak földön járnak! Nem csuda, ha megelőz. Úgy lesz jó, ahogy ön mondta. Hanem mármost azt is hadd adjam elő, amit az én földhözragadt eszeckém kigondolt.

— Beszélj, Péter.

— Minekünk ezeket az eldugott kincseket úgy kell ám elemelnünk, hogy arról kettőnkön kívül senkinek ne legyen tudomása.

— Magam is gondoltam erre. Én sem bízom másban annyira, mint saját magamban.

— Ön sokat tapasztalt a rablóvilággal való érintkezésben, de egészen a mélyébe ennek a rémvilágnak mégsem láthatott bele. Ön mégis ellenség volt közöttük. De én cimbora voltam! Előttem fölfedezték az egész mechanizmust, ami az emberi társaság ellenségeit összetartó működésbe hozza; azzal, hogy nagy bűnesetek föl lettek derítve, és minden fajtájú gonosztevőkkel a börtönök megtöltve: még ez a társaság nem lett megszűntetve. Mindenütt van összeköttetésük. A jámbor drótos tóttul, aki a megfordított pipaszárát szopja, éppen annyi okunk lehet őrizkedni, mint a háromcsillagos rendőrtisztól, aki csempészett szivart szív. Ha ön azt, amit most tőlem megtudott, akármiféle hatóságnak följelenti, bizonyos lehet róla, hogy a párizsi cinkostársak hamarabb megjelennek a lietvai romok között, mint a mi ólomlábú pandúrjaink.

— Nem szándékozom addig jelentést tenni róla, amíg minden a kezem között nincs.

— Nagyon kérem önt, hogy „aztán se” tegye. Mind a kettőnk élete van itt kockán. Már az is szemet fog szúrni,

hogy egy harminc évre elítélt rabnak megkegyelmeztek, s hogy azt a vizsgálóbíró, a hírhedett nagy férfiú fogadta magához. Találgatni fogják, hogy ennek mi lehetett az ára? Ingyen akkora summa időt nem ajándékoznak oda! — Ha most közhírré leszen, hogy ön feltalálta a Lis Blanc-féle kincseket, s azokat tulajdonosaiknak visszaadta: a legeggyűgyűbb fickó is egyszerre rájön, hogy azokat én árultam el; azért kaptam kegyelmet; s akkor énnekem nincs többé ezen a planétán megmaradásom. — De még ön is a zsebében fogja hordani mindenütt a halálítéletét. Mert azt, uram, megbocsátották önnek a gazemberek, hogy őket üldözte, elfogta, elítéltette. Ezt igen természetes dolognak találják. De hogy az ő jól eldugott zsákmányukat elkaparintsa előlük: arra nincs mentség, sem irgalom, sem kegyelem. Itt már ők a bírák, s ön a gonosztevő!

— Jól van, Péter; odáig csak titokban maradhat a dolog, amíg mi ketten, mint két angol turista, elbarangolunk a trenszini fenyvesek rejtekeibe, s a szekrényt elhozzuk a várból. De utoljára mégiscsak nyilvánosságra kell kerülni az egésznek, amikor a szekrényt, becses tartalmával együtt, a seigniers-i uraknak átszolgáltatom.

— Én nem látom át, hogy mért kellene ennek akkor is a törvény elé, a hírlapokba kerülni? Ha önnek a kezében lesz a kincs: (én így gondolom) ön maga elviszi azt Seigniers-be. Ott a végrendelet által jogosított családtagoknak azt mondja: itt vannak az ellopott gyémántjaitok; itt a keresett végrendelet. Nem kívánok érte egyebet, mint hogy szüntessétek meg azonnal a Traumhold elleni igénypereteket. Ha ön nem veszi fel a préfect-nél letett jutalmat, mely a kincs és okirat visszahozójának biztosítva van, a hivatalos nép sohasem tudja meg, hogy előkerültek-e a gyémántok, s honnan jött elő a testamentum?

— Hát a te számodra se vegyem fel a kifizött jutalmat?

— Az én számomra? Hát nem lesz-e nekem teljes ellátásom, ha az ön házánál leszek? ha az ön kenyerét eszem, az ön borát

iszom, s valljuk meg a gyöngeségemet: — az ön szivarjait is szívom? Nem akarok azzal a csúnya hallálal kimúlni, hogy a pénzemért öljenek meg.

Lándory elnevette magát, s önkéntelenül kezét nyújtá az öreg fickónak.

Az pedig nagy halkán azt mormogá a fogai között:

— Így; lám! Nekem ez a kézszorítás többet ér egy zsák aranynál.

— No hát, *öreg cimborá!* Azon kezdjük, hogy elmegyünk a kincseket szép titokban — *visszalopni!*

Lándoryt mindjárt az első napi utazás meggyőzte arról, hogy öneki Magyarországon *incognito* utazni lehetetlen. Akárhol szállt meg, minden vendéglős azzal fogadta, hogy „alá-
szolgálja Lándory úr!” A piacon a parasztok mint jó ismerőst üdvözölték, s ha valahol megállt a kocsijával, odasiettek hozzá, előadni a panaszait, hogy kinek lopták el a lovát vagy tináját. Azt hitték, hogy most is abban jár.

Természetes: mikor valakinek az arcképe minden élclapban állandó figurát képez, utóbb a ponyvairodalom zsviványtörténeteinek a címlapján ékeskedik; hát akkor az ilyen markírozott arcra mindenütt ráismernek.

Fordítani kellett a terven.

Visszaemlékezett rá Lándory, hogy amidőn először járt Lietava romjait megtekinteni, éjjelre a radnai várkastélyban volt szállva. A nagy, tizezer holdnyi uradalom erdősége középett fekszik a nevezetes várróm, s ez tulajdona a radnai földesuraságnak. A birtokos úrnő, egy a szabadságharcban kiváló szerepet vitt kormánybiztosnak az özvegye, ki ősi kastélyában a világtól teljesen elvonulva él: magáról sem ad hírt, a másokét sem adja tovább.

Maga a lietavai várróm is olyan helyen fekszik, hogy az csak a radnai úton hozzájárulható. A messzeségben jól lehet azt látni Budetin felől is, s a zsolnai vasúton járókelők gyönyörködhetnek benne; de a mindenütt meredek hegyoldalak,

melyeket a várrom uralg, nemigen biztatnak a megmászásra. Az alatta fekvő völgyből ugyan kanyarognak fel girbe-gurba ösvények a várfalakig, amiket legelésző barmok tapostak: de aki ezeken elindul, az alant épült majorház lakói előtt okvetlenül feltűnővé teszi magát, s készen lehet rá, hogy mire a hegytetőre feljut, már akkor ott fogadja egy vagy két puskás erdőkerülő. S aztán megint csak „jó napot, Lándory úr!”

Tehát azt a tervet kelle foganatosítani, hogy Lándory, Péter kíséretében, egyenesen odautazik Radnára, s a vendégszerető özvegy kastélyában megszáll.

Mikor itt járt harmadfél év előtt, dicsérte előtte a fölséges várromokat: kár, hogy azokat festő ecsetje nem örökíti meg. Akkor megígérte, hogy még egyszer visszatér, s akkor festőt is hoz magával.

Péter lesz a festő.

— De én nem tudok egyebet pingálni, mint háromorrú embereket a falra.

— Én tudok valami keveset. A színvázlatot elkészítem, s aztán azt mondom, hogy majd odahaza fogja a művész jobban kidolgozni.

— De én nagyon goromba vagyok: nem hiszik el, hogy piktor vagyok.

— Akkor hiszik el éppen.

(Megjegyzendő, hogy még akkor az újabb festői nemzedék nem létezett, mely már ebből a virtusból kivetkőzött.)

Lándory tehát Budapestre érkezve, vásárolt egy éppen akkora festékes ládát, amekkorának a rendőri körözvényben le volt írva a Lis Blanc szekrény; azután egy erős átvető bőr-izákot, amelyben a láda éppen elfért; továbbá rajzmappát, meg két, bőrrel behúzott, hatalmas vasbotot, amit szükség esetén feszítőrúdnak is lehet használni. Végül egy pár oldalzsebbe eltehető francia lámpát, mely külső kinézésére olyan, mint valami tubákos szelence.

Két nap múlva ott voltak Péterrel a radnai kastélyban.

Az özvegy úrnő most is egyedül volt, mint mindig. A környék lakossága is csak jótékonyságáról tudja, hogy él. Maga is kivételes lény. Az egész élete cselekvő jószág és tűrő szenvedés.

Az úrnő nagyon örült, hogy Lándory ismét meglátogató. Ritkaság az ő hajlékában a látogató; kivált az olyan, aki másodszor is eljön.

Lándory bemutatá neki az útítársát.

— Hahn, festőművész úr.

Az úrnő azt mondá, hogy hallotta már egyszer a nevét.

Lándory elmondá, hogy a lictavai várromot megörökíteni jöttek, aminek a háziasszony nagyon megörült, s rögtön kiadá a rendeletet, hogy másnap reggelre négyökrös szekér legyen készen, s egy erdőkerülő kísérje a várromokhoz az urakat.

Az odavezető úton csak ökrös szekérrel lehet járni.

A vacsora alatt aztán elmondatá az úrnő magának Lándoryval, amik azóta történtek vele, hogy utoljára találkoztak. Hogyan ismerkedett meg Godivával, hogyan szerették meg egymást, hogy éltek együtt paradicsomi napokat, hogy halt meg a karjai között.

De haszttalan volt a szegény Péter előtt a gazdag vendéglátó asztal minden drága étke. Le nem tudta fojtogatni a torkán, amit a szájába dugott, úgy összeszorult a nyeldeklője, alig bírta a szemcinek könnyezését orrfúvással takargatni.

— Az útítársam nagy náthát kapott az úton — magyarázá Lándory.

Jó szerencse, hogy a háziasszony szemeit is elhomályosítá a könny.

Értette mármost a hallottak után, hogy Lándory miért járja a vad erdőket, ember nem lakta várromokat festetni.

Másnap korán hajnalban megindult a karaván a várrom felé. Az még jó három órai út a kastélyhoz. Hajdan jó út lehetett az, mikor még Lengyel Magdolna asszony és Tisza Ilona ruganyos luntóval jártak rajta, de most már csak fahordásra szolgál, s csak azoknak a hosszú derekú szekereknek való, amiknek a

jobbra-balra tátongó kátyúban az eleje délnek, a hátulja északnak hajlik, s éppen azért nem dőlhet fel.

Elöl ment az erdőkerülő, duplapuskával a vállán. A négy ökröt vezette nagy szölongatásokkal egy béres; a másik a szekér mellett ballagott, hogy ha dűlőhöz ér, a vállát a löcsnek vetve, fenntartsa az egyensúlyt. A szekér oldalába lombos gallyak voltak tűzködve, árnyékot tartani.

Szép, derült, késő őszi nap volt: ilyenkor a magyar felvidéken sokkal melegebb van, mint a sík alföldön, amit már a ködök nyirka hűvösít. A gyönyörű erdő olyan illatot áraszt, mintha balzsammal volna telítve a lég; a veresfenyő már javában elhullatta a levelét, csak a jövevényül közé tévedt szurokfenyő sötét zöldje tűnik ki itt-amott belőle; a kecskerágó-bokroknak a levele is lehullott már, csak a rózsaszín bogyoja piroslik.

Egyszer aztán következik egy irtvány, melynek csonka törzseit körülburjánozta a bozót, s a megnyílt táj közepén előtűnik a nagyszerű várrom: egész kísérteties fenségében.

A társzekeret hátrahagyják a fák árnyékában; az ökröket kifogják az igából, s legelni eresztik; a béresek egyike ott marad a szekérnél, a másik az urak holmiját cepeli utánuk.

— A festékesládát hagyjuk itten a szekérnél — mond Lándory. — Még most nincs rá szükség.

— Itt hagyjuk? — kérdé nagyot bámulva Péter. — Hát aztán?

— Aztán majd *visszaküldjük* érte az erdőkerülőt.

Most már aztán értette a dolgot.

Ha az ember archaeolog, akkor a várromok belsejét kutatja, faragott emlékeket, kopott betűket keres közte; ha az ember csak turista, akkor iparkodik mentül előbb a legmagasabb toronycsúcsra felmászni, s nagyot nyelni a szép kilátásból; ha azonban festő az ember, akkor azt keresi, hogy melyik oldalról lenne megragadóbb, hatásosabb a kép, hol kedvezőbb a háttér?

A béres a vár előtti tisztáson, egy terebély vadvadkörtefa alatt, melynek minden levele vérpiros volt már az őszi derektól, kipakolta a magukkal hozott falnivalókat, a kulacssal és szalmásbutykossal együtt; a két úrnak azonban az volt a véleménye, hogy előbb az omladékok szépségeiben gyönyörködjenek; azok legelőnyösebben tűnnek ki a reggeli világitásban.

Az erdőkerülő mindenütt a sarkukban volt, s fogadkozott, hogy ő fogja az urakat vezetni olyan helyekre, ahonnan igazán szép kilátás van.

A romok megmászása közben találtak itt-amott a törmelék halmokon, a sűrű csalánbozót közül kivirító veres-paréj kórókat, amik embermagasnyira felnyurgulnak. Olyan helyeken nagy gödrök voltak ásva az omladékokba. A bástyaterem pedig, amelyben az erkélykő a falnak támasztva látszott, különösen a veres kereszt irányában egészen összevissza volt túrva.

Az erdész mondá, hogy bolond emberek járnak itten, akik kincseket keresnek.

Végre eljutottak a középső köröndtorony belsejébe is. Ezt valamikor kupola fődhetette, réztetővel: a párkányán nyolc boltív fut körbe, ami egy óriási koronához teszi hasonlónak: belül már csak a letört téglaboltok kezdő szegvényei merednek ki a falból. Ez a hely templom lehetett; sejteni engedik a gót udomú, keskeny ablakok. Az alatta levő üreg, melyet döngésceláru, talán a hajdani családi sírbolt. Az egyik ablakközén még megvan a kemény cementvakolat s azon a freskófestésű kerubfő.

— Hát mit mondtam önnek, Hahn úr? — kiálta fel Lándory diadalmasan — hogy a gót építkezés nem mellőzte a freskófestést. Ön ezt mindig tagadta! Tizenkét tudós archaeologgal bizonyított ellenem, akik azt állították, hogy a gót architectura nélkülözötte a freskófestést. Íme, itt van előrtünk az élő tanújel.

Péter nagyot bámult. Még ilyennel sohasem vádolták. Hogy ő tizenkét archaeologgal cimborázott volna össze.

— Csakugyan valóság — felelé, megadva magát a tények hatalma előtt.

— Ezt érdemes lenne lefesteni. Mégpedig ugyanazon színekkel.

— Aha!

— De nincs itt a festéksládánk.

— Az pedig szükséges, ha színekkel akarunk mázolni. Talán erdész úr lesz olyan szíves, hogy elhozza.

Az rögtön készséggel vállalkozott rá.

— Addig ön elkészítheti a vázlatát az egész körönd belsejének — monda Lándory.

— Mármint én, ugye? — hagyta rá Péter.

Amint aztán az erdőkerülő lépteinek ropogása a törmelék között elhangzott, Péter odaadta a rajzalbumot Lándorynak, hogy rajzoljon bele, amit tehetsége szerint tud, maga pedig elkészíté a zsebbeli lámpást, meggyújtotta benne a kis viaszgyertyát, s a lámpást a bal kezébe, jobbjaiba pedig a vasbotot fogva, lemászott óvatosan azon a tört részen, mely a hajdani kriptába tátongott alá.

Lándorynak azalatt kellett valamit vázolni a rajzmappába, hogy eredményt mutassanak fel, ha a kastélyba visszatérnek.

De nem sokat végezhetett azon a feladaton; mert az alatta levő üregben, amint Péter elkezdett botorkázni, rögtön valami fenyegető morgás támadt, mely később ordító bömbölésbe ment át. — A medve téli álmára tért már; nincs se zab, se málva. A Lis Blanc grófok kincseit egy ilyen fenevad őrzi: bizonyosan annak az ivadéka, mely címerükben három fehér liliomot tart a mancsai közt, s a Péter most ezzel akadt össze.

Lándory hirtelen felugrott a rajzalbum mellől, s a kövek közé dugott vasbotját ragadva, lebocsátkozék az üregbe.

A Péter lámpájának vége volt már: csak a felülről leható tört világosságnál lehetett még látni, hogy mi történik odalenn!

A felriasztott medve dühösen támadta meg álmai megzava-

róját. Péter szerencséjére azonban egy épen álló kőoszlop volt a régi kripta közepén, s ő emellé húzta magát, ügyesen kerülve ki a medve öleléseit, s hátrálás közben vasbotjával védte magát.

Lándory odarohant Péter segítségére, s hátulról kegyetlen nagyot húzott a mackó koponyájára. Más becsületes állatnak a feje szétszakadt volna tőle.

Ekkor aztán a medve otthagya Pétert, s Lándorynak fordult egész haragjával.

Most azonban Péter került felyül, s megint ő kopogtatta a vasbottal a medve tarkóját.

Egyszer aztán ez is átlátta, hogy ennek fele sem tréfa; kivált mikor egyszerre Lándorytól az orrára, Pétertől meg a füle tövére kapott egy köszöntőt, s azt mondva magában, hogy az okosabb enged, nekiiramodott a lejáró résznek, egy ugrással fenntermett a párkányán, s azzal vágtatott bömbölve ki a romok közül, a várkapun át, neki az erdőnek.

A béres ijedtében felfutott a fenevad elől a vadkörtefára; az erdőkerülő azonban két puskalövessel fogadta a bömbölő állatot; de valószínűleg elhibázta mind a kétszer, mert a medve a lövések után megfordult, s annak a meredélynek iramodott, mely a várromtól csapinósan hanyatlik alá a völgybe. Ott gombolyagot csinált magából, s lehemperedett nagy sebesen, ameddig a meredély tartott: ott nagy hirtelen összeszedte magát, s elbúsultan továbbcammogott.

Ez nagy eset volt. Erdőkerülő, béres, ökörhajcsár, favágók, mind összeszaladtak a csudájára.

Vajon nem ette-e meg azt a két urat ott a várban?

Azok már eléjük jöttek a kapunál. Mind a kettőnek a kabátja össze volt tépve meglehetősen; de nagyobb bajuk nem történt.

No, hát hol a festékes láda? — kérde Lándory a csósztül.
Itt van tarisznycastle.

Dejsz én nem festek itten — debachált Péter —, ahol az

embert medvék akarják megenni! Ha ezt az egész várat nekem adják!

Nagyon jól adta a megijedt piktort.

— No, hát majd festek én! — duzzogott Lándory, átvéve a tarisznyát a festékesládával, s ment vissza a köröndbe. Mikor onnan megint előjött, már akkor a festékesláda helyett a Lis Blanc szekrény volt a tarisznyában.

Kalthahn Péter nagyon jól bele tudta magát találni a rögtönzött szerepébe. Ez az „ursus ex machina” csakugyan kapóra jött neki.

Az erdőkerülő ugyan mindenképpen igyekezett vigasztalni, hogy ne búsuljon, bizonyosan ott lesz ennek az elszalasztott medvének a párja még a romok között, s ha a kopókat beeresztik, azok majd kizavarják, s az aztán meglakol a hitvestársáért is; de Péter úr köszönte szépen azt a reváns-kilátást; ő a medvétől hivatása szerint irtózik. (Medvének híják az olyan képet, melynek nem akad vásárlója.) — Valami karcolást fedezett fel a vállán, amit a medve karma ejtett rajta, abba ő bele akart halni. Vér is folyt már! Az erdésznek el kellett menni füveket keresni az erdőbe, amik a vérzést elállítják. Péter azt tátongó sebnek nevezte. S felfogadta, hogy ezentúl csak tyúkudvarokat fog tanulmányul választani.

Így aztán a híres vár-lefestésből nem lett semmi.

Mire a radnai kastélyhoz visszatértek, már akkor ott híre futamodott a veszedelmes kalandnak. A hímők útközben olyan jól kidolgozta azt magában, hogy otthon már mind a két idegen urat széttépve és skalpozva jelentette be, úgyhogy a megrémült úrnő rögtön hívatta az uradalmi orvost.

Az előresiető Lándory aztán sietett megnyugtató vigasztalást hozni, nincs sebészre szükség, csak szabóra, aki a megtépett öltönyöket összevarrja. Ő maga gyalog sietett előre; a piktor a székéren maradt, az most már le nem mer onnan szállni, amíg az erdőben tart. (Tudniillik ott őrzi a tarisznyát a szekrénnel.)

A gazdag ebéd után aztán elfeledteté a kiállott veszedelmet. A medvetépte urak, hogy a kedves háziasszonyukat megnyugtassák, utoljára leszálltak odáig, hogy megtámadójuk bizony csak afféle siheder medvebocs volt, akit a botjaikkal jól elverték.

Az úrnő azonban most már nem engedte, hogy vendégei még csak a kastély parkjába is kimenjenek rajzolni; amíg hajtóvadászatot nem rendezett a gonosz dúvadak ellen, amelyek nem egyszer rakoncátlankodnak ezen a vidéken. Ők most pihenjék ki itt magukat.

Péternek azonban szörnyű mehetnékje volt haza — Bécsbe. Nem hajlott meg se az úrnő, se Lándory marasztalására. El volt keseredve. Meg kellett tenni a kedvéért, hogy délután kezdjék meg az utat visszafelé.

Térképen nézve, a legközelebbi vasúti állomás lett volna Zsolna; de a valóságban inkább a távolabb trencsini kínálkozott.

Igyekeztek minél előbb búcsút venni a radnai kastély vendégszerető úrnőjétől; s azzal továbbhajtattak a jó országúton, négylovas útiszekeükön. Az úton azonban már alkonyatfelé az egyik kerékről lepattant a sín, s annál fogva azt be kellett kötni, mintha völgynek ereszkednének. Szerencsére közel volt a város, ahol a sít újra fel lehetett húzatni; csak hogy amiatt azután ott kellett maradni éjszakára.

Elég csinos kis város az a Vág mentében; a vendéglője is kényelmes; csak az az egy baj van vele, hogy „Illavá”-nak hívják.

Kalthahn Péternek a fülébe ez a név nem a legkellemesebben hangzik; ez az egész tájék: a Vágon túl fekvő Oroszlánkő várrommal együtt, igen szomorú emlék az ő szemei előtt. Az a kettős rostélyú ablak! mely e képnek egykor rámául szolgált.

Itt pedig igen jó a rendőri szolgálat. Nem is lehet másképp olyan helyen, ahol egy állami fegyház a legfőbb nevezetesség.

Az erre érkező utasnak rögtön be kell írni a nevét a bejelentési ívre, s azt viszik legelőbb is a várparancsnokhoz, azután a szolgabíróhoz.

Azt nem írhatta még ez ívre Lándory az útítársáról, hogy „inasával”; mert a kocsis, aki idáig hozta, rögtön nekiállt elmesélni a korcsmában a nevezetes medvekalandot a piktorral, akit a medve megtépett. Tehát csak meg kellett neki maradni „Hahn Péter, festőnek.”

Ennek a következése azonban az lett, hogy megérkezésük után fél óra múlva már látogatójuk érkezett.

— No, most Péter gyorsan az ágyba; aztán horkolj.

Egy szoba volt mind a kettőjük számára. Péter lefeküdt már, mikor a látogató bekopogtatott.

A fegyházi sebész volt. Az igazgató küldte. Maga is rögtön itt lesz, a tiszteletét tenni Lándory úrnál (hivatalbeli főnökénél). Addig is őt küldte előre, hogy a vadászaton szerencsétlenül járt festőművész úrnak a sebeit antiszeptikus kötőlékekkel ellássa. Hozott magával egy egész göngyöleget.

Lándory megköszönte szépen a gondoskodást; de megnyugtató Aesculap érdemes utódját, hogy nincs az útítársának egyéb megsebesülése, mint hogy egy töviskes disznótól megjijedve, beletenyereelt a galagonyabozótba.

— Ilyen a paraszt! Egy tuskésborzból medvét csinál!

— S a galagonya szúrásból halálsebet.

Ezen aztán nagyot nevettek.

Péternek pedig horkolni kellett, pedig a tuskésborz neki is csiklandozta az oldalát.

Nemsokára megérkezett az igazgató úr is. Azt már a vendéglőteremben tartóztatta vissza Lándory.

A vendégszerető, derék úr nagyon erőltette, hogy menjenek fel hozzá a várba vacsorára; (a múlt alkalommal is az ő vendége volt Lándory) hozza oda az útítársát is. Minden furfangos ötletet elő kellett szednie, hogy a lekötelező meghívás elől kitérhessen.

Lándory sohasem volt a drasztikus megoldásoknak a barátja. Rossz drámaíró lett volna. Mikor a legfurcsább helyzetek álltak eléje: egyet fordított rajtuk, s kikerülte a csatányos megoldást.

Ez az eset pedig ugyancsak kínálkozott most, amikor az útitársát szembeállíthatta volna annak a fegyháznak az igazgatójával, aki ezt fél évvel ezelőtt, mint a kitörés vezetőjét, láncra verette.

Ehelyett azon volt, hogy a látogatást mentől hamarább elvégezze. Magával hozott sürgős munkát adott okul. És egészen igazat mondott vele.

Mikor aztán a látogatásoktól megszabadult: — bezárta magukra a szoba ajtaját.

Akkor aztán Péter is felhagyott a színlelt alvással, felkelt, megnézte, hogy az utcára néző ablak jól le van-e függönyözve, azután felnyitá a bőriszákot, s kihúzta belőle a kincsesszekrényt.

— No, a tolvajok szépen meg lesznek lepetve, ha egyszer ráakadnak a Monte Rosso kincseire, s megtalálják azt a sok aszfaltot, terra di Sienát, égett umbrát, ólomfehéret és egyéb sok drágaságokat egy ládában!

A Lis Blanc szekrény pedig már magában is egy felbecsülhetetlen műkincs volt. Arannyal és ezüsttel gazdagon damaszkozott acélból: a vésnöki munka remeke, aminő csak Jean Gouyon kezéből került elő valaha; homorú fülkéiben mitológiai alakokkal; závára maga is a XVI. századbeli ízlés tanúja, a család fő kezdetbetűjével; amelynek megfelel a hozzávaló kulcs; ennek a fogantyúját két egymást ostromló chimaera képezi.

— A kinyitás módja is tudomány ennek — magyarázá Péter Lándorynak. — Aki a fortélyát nem érti, elforgathatja benne a kulcsot annyiszor jobbra, ahányszor balra, sohasem nyitja ki. Az a feladat, hogy melyik ponton kell megállni a kulcsforgatásnál, amikor aztán a mindkét oldalról egymásba csapódó závárfogak egyszerre szétnyílnak.

Péter ezt is Monte Rossótul tudta meg.

Hogy Monte Rosso kitől vette? Az majd később fog kiderülni.

Bámulni való kívülről is volt e remekművön elég.

Péter az ismert fortély segítségével felnyitotta a szekrény tetejét.

Azon alul egy másik tető következett vörösrézből, melyen egy XVI. század elejéről származó metszet volt vésve, Schöngauer remeke: szent Antal a sivatagban, a gonosz lélektől kísértve. Ez is egy olyan ritka kincs, aminek az értékét szakértők egy aranybányával egyenlőre szabnák.

Ezt a második födelet ismét csak egy külső rugó felfedezésével lehetett felnyitni.

Ekkor tárult fel azután a Lis Blanc kincsek egész mesés világa a bámuló szemek előtt.

Négyötödét a szekrénynek elválasztá egy rekeszfiók. Amabban voltak a gyémántok és az ötvösművészet remekei felhalmozva.

Lándoryt mindez nem érdekelte. Legfeljebb a Lis Blanc-féle hagyományos fekete gyémántot bámulta meg, mely egy diadém középcsillagát képezi. Természeti csoda: maga egy darab sötét éjszaka, melyből a szivárvány színei tündökölnek elő. — Őt csak a rekesz titkai érdekelték: az okiratok.

E rekesztéknek ismét kétfelé nyíló teteje volt vésett acélból, az alatt volt felhalmozva a családi ereklyék, okiratok egész sokasága: elkezdve a láncszemen, melyet szent Lajos viselt palesztinai fogságában, egész a hajfürtig, mely Mária Antoinette fejéről lett levágva — utolsó világi útjában. — Ezen az időn túl nem lettek gyűjtve az ereklyék. Sárgult selyemrongy, molyette pergamen, átlótt csillagkereszt, letépett csipke, vérfoltos patyolat, szépen közé illesztve felvilágosítást adó fakó, alig olvasható okiratoknak.

Mennyire drága világa lehetett mindez annak, aki legutoljára őrző, bizonyítja az, hogy a legutolsó okmány, a keresett

utolsó végrendelet, az egész rekesznek a fenekéről került elő. Eszerint az öreg Lis Blanc grófnak még a halála előtti napokon is ezeknek az áttekintésével kellett foglalkozni.

A végrendelet zárt levélbe volt eltokozva, s a levélborítékra kívül az írott oldalán e sajátkezűleg írott szavak:

„Végakaratom 1868. ápril 7.”

Alatta pedig öt meghívott tanúnak az aláírása.

A másik oldalán pedig a gróf öt pecsétjén kívül mind az öt tanúnak a mellényomott pecsétjei. A grófé feketével, a tanúké sárgával.

A tartalmát a tanúk nem ismerték.

Csak a gyóntató atya, akivel a gróf együtt írta meg a végrendeletet, tudta azt, hogy ez a fiát teszi örökösévé, míg a közjegyzőnél letett korábbi végrendelet azt kitagadja mindenkől, s a nagy vagyont az unokaöcsre, vicomte De L'Aisne Alfrédre ruházza át, némi életjáradékkal az özvegy számára, akivel a gróf évek óta nem élt együtt.

A formyszerű végrendelet alatt azonban még volt egy terjedelmes iratsomag, a legfinomabb japáni papírra írva, melynek a tábláján különösen kicirkalmazott kalligráfiával ez volt írva:

„Révélations.” (Felleplezések.)

Ugyanez a szó azonban veres plajbással keresztül volt firkálva e szavakkal: „Au feu”. (Tűzbe.)

Ebben volt valószínűleg egy családnak a titka: megírva maga a családfő által.

Lándory elolvasta a keresztülírt szavakat, s azt kérdező Pétertől:

— Van-e tűz a kályhában?

— Minek?

— Erre az iratra az van jegyezve, hogy tűzbe dobandó.

— Önnek szól az az írás?

— Nem nekem. De úgy hiszem, annak, aki azt legelőször a kezébe kapja.

— Akkor sem ön az. Mert ez iratot már előbb kezébe vette Monte Rosso, el is olvasta végig. S aki azt egyszer átolvasta, soha többet még egy szót sem felejt belőle. Monte Rosso nekem elmondta ennek az ön kezében levő iratnak a tartalmát elejétől végig. Ünnepnapokon a rabok beszélgethetnek egymással, s ha franciául beszélnek, azt a foglár nem érti meg. És én ezeknek a megértése után kezdtem azt a Monte Rossót, mint egy derék, providentialis embert tisztelni; aki valamely Istennek tetsző dolgot követett el azáltal, hogy a Lis Blanc grófok kincsesszekrényét elrabolta. Ha ön elégeti ezt az írást olvasatlanul, én holnap el fogom önnek mondani az egész naplónak a tartalmát. — Tehát csak az a kérdés, hogy creditiben akarja-e ön a seigniers-i tragédia szereplőit megismerni vagy fordításban?

Lándory kétkedő bámulattal tekintte Péterre.

— Még valami mást is mondok önnek — folytatá Péter. — Ön nem felejtheti azt el, hogy ön vizsgálóbíró egy óriási rémperben, mely az egész civilizált világot áthálózza. Önnek valódi kötelessége minden darab papirost átvizsgálni, ami ennek a szövevényébe világosságot vet. S amit ön ez iratokból meg fog tudni, az önre nézve vezérvilág lehet sok homályos úton, amire ön elindul. És úgy történhetik, hogy mikor ön ezt a Lis Blanc gróf naplóját elolvasta végig, azon fog magában tusakodni, hogy vajon ne vigye-e vissza ezt az egész drága szekrényt, kincsestül, okiratostul a lietavai várromba, s ne cserélje-e be ismét a festékesládával? Sőt én szentül hiszem, hogy ön valóban így tenne, — ha a Godivának tett fogadása előrehaladásra nem kényszerítené. — Hiszen ha elolvasta ön az egészet, azután is lesz ideje azt a tűzbe dobni. — Az már nincs ráírva, hogy „Défense de lire” (tiltva az elolvasás).

Lándory még egyre tanakodott magában.

— Uram! — szólta Péter. — Hogy meggyőzzem önt arról, miszerint ennek az egész naplónak a tartalma ismeretes már előlöttem (egy inas előtt!), csak az első bevezető lapot fogom

idézni: „Okadatolás. Szükségesnek találtam ezen alább következő adatokat feljegyezni, mivelhogy előre látom, hogy azon végrendeletemet, melyben fiamat, Lyonelt az öröklésből mérőn kizárom, holtom után két oldalról fogják megtámadni: először, hogy bebizonyítsák, miszerint beszámíthatatlan lelkiállapotban intézkedtem, másodsor pedig, hogy nagyon is beszámítható politikai indokok vezettek ez elhatározásra. A jelen (imperialisztikus) kormányrendszer mellett ezek a végrendelet megsemmisítését vonhatnák maguk után.” Nézzé meg, az áll-e az első lapon?

Szórul szóra ez volt odáírva.

Lándory hozzáfogott a napló átolvasásához. Péter előkereste az útibőröndből a teafőző készüléket. Az éjjel ébren fognak maradni.

... „Jól tudom — folytatá Lis Blanc gróf naplója, hogy végrendeletemet legelőször is azzal fogják megtámadni, hogy hóbortos voltam (lunatique). Magam is tudom, hogy vannak rigolyáim, amelyek a rendkívüliségek kategóriájába tartoznak. A mi életmódunk mellett a férfikor élvezethajhászása, a rafinált gyönyörök s az aggkor tantaluszvágai nyomokat hagynak maguk után, amire a lélekgyógyász azt mondja: ezek az elmehábor jelenségei.

Minden cselédem meg van vesztegetve, még az öreg komornyikom is, hogy naponként jegyezzék fel, ami dőreségeket elkövetek. De azért nem bocsátom el őket, mert ezek legalább csak azt fogják felőlem bizonyítani, ami igaz; míg ha újakat fogadok, azok még költeni is fognak hozzá, s megesküsznek rá, hogy igaz.

Különösen a felolvasó kisasszonyomban bírok egy olyan ritka kincset, aki olyan, mint a nemes opál: a jobbról nézőnek zöldet mutat, a balról nézőnek vereset. Nekem elmondja a feleségemnek a legbensőbb titkait, amik csak az öltöző- és fürdőszobájában, a casette-rejtekekben megláthatók s a gyóntatószékben megsúghatók, s az én titkaimat meg közli a nőmmel.

Hanem én azért mademoiselle Hermione-t nagyon szeretem, mert fölségesen tud embert szólni.

Énnekem tehát azt kell bebizonyítanom, hogy noha a magányéletemben a sok bolondság úgy adja egymásnak a kezét, mint egy bacchanál tánckaréja, azért mégis ez az egy tényem, miszerint az egyetlen fiamat az örökségéből kitagadom, s a nőmet meghatározott életjáradékra szorítom (mely évről-évre *kevesebb* lesz), teljesen a logikai, etikai és morális kényszerűség szabályai szerint jött létre.

Arról az oldalról is meg fogják támadni majd a végrendeletet, hogy politikai elvakultság botlatott bele. Köztudomású rólam, hogy én a fehér zászló híve vagyok. Nőm pedig elcsábíthatatlan bonapartista. Ebben az egyben jótállok a hűségéről. Eugenia császárnőnek egyik legbizalmasabb udvarhölgye. Ott csinálják a párizsi új divatot s az új európai politikát. Hogy a krinolinnal meg a lengyel kérdéssel felhagytak: abban úgy hiszem, hogy madame-nak nagy része van, s erős a gyanúm, hogy a riquiqui meg a luxemburgi kérdés az ő fantáziája. Én pedig sohasem voltam rábírható, hogy a Tuileriákba felmenjek. Oda az unokaöcsém, vicomte De L'Aisne Alfréd szokta madame-ot kísélni. Egyszer nagyon rám támadtak, hogy miért nem megyek az udvarhoz! „No, hát elmegyek!” Egy hét múlva előkerültem. Kérdezték, hol jártam? — „No hát *az udvarnál* Frohsdorfban meg Luzernben Chambord grófnál. Nekem ott az udvar.” — A politikai meggyőződésünk tehát át nem hidalhatók, — de még ezért lehetnénk jó férj és feleség.

A vallásosság iránti fogalmaink még inkább különböznek. Mind a ketten római katolikusok vagyunk, külső ceremóniák megtartásában elég ostentative részt veszünk: a péterfillérek, oltárajándékok rovatában egyikünk neve sem szokott kimaradni. Csakhogy a madame hipokrita. Titokban szabadkőműves. Alruhában egyedül ellátogat a szombat esti conventiculumunkba, s céljait előmozdítja. Minthogy nő: nem lehet a

franc-maçonnerie rendes tagja, ő tiszteletbeli taggá lett kincvezve.

De még ezért is lehetnénk jó férj és feleség.

A fiam, Lyonel, az pedig republikánus; sőt még odább: szocialista. Abból az igazi vadjából: akinek nem kell se hatóság, se tőkepénz, se haza. Hitére nézve pedig igazi ortodox isten-tagadó. Ez nem törődik se Franciaországgal, se a mennyországgal, még a becsületről is a rendes szabályoktól egészen eltérő fogalmai vannak.

De még ez mind nem elég ok arra, hogy egy apa és férj a családjához kötő kapcsolatokat feloldja. S hogy nem ezek az indokok kényszerítettek e végakaratom megszilárdítására, azt leginkább bizonyítja annak az egyénisége, akit fiam mellőzésével általános örökösömül nevezek ki: vicomte De L'Aisne Alfréd, unokaöcsém.

Az én kedves nénémnek a fia legelőször is orleanista. Ő az elismert „medium” Aumale és Joinville hercegek s a többi pártok között. Ez a tulajdonsága bizonyára nem vesztegetett meg. Hisz az köztudomású rólam és mindenkiről, aki a legitim dinasztia híve, hogy inkább egy bélpoklos anarchistával aluszunk egy takaró alatt, mint hogy egy orleanistával egy asztalnál ebédeljünk. Az imperializmus usurpatorunk, a republikánizmus hóhérunk, de az orleanizmus versenytársunk; s amazokkal még lehet ideiglenes szövetség: ezekkel még egy órára sem soha.

Tehát politikai ellenszenv vagy rokonszenv elhatározásomat nem vezethető.

Ami pedig a vallásos érzelmeit illeti az öcsémnek, azokra nem sokat építhetek. Ez hisz mindenben, ami kimagyarázhatlan. Eljár búcsúra a lourdes-i szűzhöz, s aztán értekezik a „kopogó szellemekkel”, táncoló asztalokkal; de amellet az „üdv hadseregének” a hadjárataiban is részt vesz; Bákuban a párs tűzimádókkal, Mekkában a mahomedán dervisekkel imádkozott. Ez neki mind sport. Szobájában egymás mellett állnak a

keresztyén szent szobrok meg a Buddha-bálvány és a burját Sjadei Hahe meg a Bafomet-idol. Ez neki mind jó. A papokhoz eljár ebédelni, s ha aztán megterhelte a gyomrát, s rosszul lesz, ágynak esik, akkor apácát hívát, imádkoztat magának, s utána imádkozza nagy töredelmesen a litániát. Aztán amint elmúlik a bélgörcse, elkezd csintalan anekdotákat mondani Brantôme-ból a jámbor soroknak, hogy az elszörnyedve rohan ki a szobából.

Talán hát a megányjelleme olyan ajánlatos az unokaöcsémnek, hogy a fiammal való összehasonlításban neki kell a pálmát elragadni.

Mondhatom, hogy mindazok a rossz hajlamok, amelyek Lyonelnél érvényre jutottak, éppen olyan rendszeres gyűjteményszámra megvannak Alfréd úrnál is, csak hogy nála hiányzik az azoknak rögtöni működésbe hozásához az erély, néha a tehetség is. A szenvedélyét, szerelmét, haragját nem siet rögtön, amint támadt, kielégíteni, hanem elteszi hidegre, bosszút, tilalmas vágyakat, amíg az alkalom előkerül. Jaj az ellenségének! de nagyobb jaj a barátjának! Legnagyobb jaj a szeretőjének!

Aki okot adott neki arra, hogy megnehezteljen rá, legyen az akár egy bon mot, akár egy kezéről elütött szerető, egész életében félhet a bosszújától, de aki jót tesz vele, soha egy óráig ne számítson a hálájára, se rokon, se szerető hölgy, se pártvezér! — Én bizonyos vagyok felőle, hogy ha végrendeletben azt fogom kikötni, hogy az unokaöcsém a szenátusban, melynek tagja, szavazzon az Orléans hercegek elkobzott vagyonának visszaadása „ellen”, hát meg fogja tenni.

Ezt az embert teszem én vagyonomnak általános örökösévé.

Most beszéljünk az asszonyomról.

Mikor én nőül vettem, egyike volt a világ legszebb asszonyainak. Ez volt, ami meghódított. Én akkor voltam ötvenéves, ő huszonnyolc. Özvegyek mind a ketten. Nekem volt egy tizenkétéves fiam, neki egy tízéves leánya. Az első férje

egy erdélyi mágnás volt, ő maga egy gazdag bankár leánya. Nem parvenü. Régi belgiumi család ivadéka.

Feleségem a legkorrektebb szépségnek volt elismervé. Csak később jöttem a tudomására némi — reparatúrának.

Csaknem minden lapban volt olvasható az a pikáns kis notice, hogy egy budapesti híres fogorvos kitűnő sikerrel hajtott végre egy remek műtétet. Egy előkelő úrhölgynek két első fogát, melyek hibásak voltak, kihúzta, s ugyanakkor egy parasztleánynak két megfelelő, szép, egészséges fogát kirántva, az úrnő ínyébe beillesztette, ahova azok tökéletesen beforrtak úgyhogy most annak *eleven hamis* fogai vannak.

Sokan kételkedtek ennek a műtétnek a lehetőségében, én mondhatom, hogy ez igaz. Az előkelő úrhölgy az én feleségem.

Sokan bámulják annak a műtevő orvosnak az ügyességét: én annak az úrhölgynek a szívtelenségét bámulom, aki képes egy szegény parasztleányt a természetadta ékességétől megfosztatni azért, hogy a saját hiányát pótolja vele!

No de hát a parasztleánynak a többi harminc foga jól járt, mert lett neki mit harapni: az a kettő pedig grófnévá lett. Mit kíván az ember többet?

Egy másik retus pedig már az újabb időkben érte a grófnét, amióta különválva élünk. Ezt már Hermione kisasszonytól hallottam.

Madame rá hagyta magát beszéltetni, hogy valami párizsi csodadoktornak a kenőcsét használja, mely a szemöldökön végigsimítva, a szemeknek szokatlan ragyogást kölcsönöz. Ezt a sikert csakugyan el is érte. Senki nem beszélt másról, mint a grófné csodatündöklésű szemeiről. Egy reggel aztán a grófné elszörnyedve látta a tükreből, hogy az egyik szemöldöke kihullott. Az az átkozott bűvös kenőcs!

Hanem hát amit az egyik csodadoktor elront, ott van a másik csodadoktor, aki helyrehozza. Ez meg a szemöldökcsináló. Londonban lakik. Igen nagy keresletnek örvend. Az írlandi leányok híresek a szép szemöldről. Amire egyébiránt nincs

a parasztleányoknak olyan múlhatatlanul szükségük. — S ez nem lehet könnyű műtét. Szálanként kitépni tövestől a vékony szőröcskéket, s ugyanazokat egy csöves tű segítségével az idegen talajba beültetni; görög vagy római mintára, amilyen fazont az ember megrendel. Ez már művészet. A grófné új „sourcil”-je ötezer frankba került. Senki sem mondaná, hogy nem az eredeti.

Mindezek apróságok, de jellemző vonásokul szolgálnak ahhoz a lélekhez, mely a végtelen hiúságon kívül semmi más indulattól nem volt vezetve soha: ez helyettesített nála szerelmet, nagyravágyást, becsérzetet.

Aki Sidonia grófné márványkedélyének legelső áldozata lett, az volt maga az első férje.

A jámbor magyar báró (itt következett egy háromszor leírt s kétszer kitörült név: „Maiseuaidiéchy”, valószínűleg „Mezőhegyessy”), soha sem tanultam meg tökéletesen a nevét: — azok közé a szerencsétlen férjek közé tartozott, akik nem „feleséget vettek”, hanem maguk „mentek nőhöz”. — Az ő hazájában, úgy látszik, az a bevett szokás, hogy minden embernek a földbirtoka megfelelő adóssággal legyen ellátva. Sidonia grófnő pedig azon szerencsés nők közé tartozott, akik jól tudják, hogy egy gazdag nőnek a hozománya és az igényei egymást teljesen fedezik. Úgyhogy a jámbor báró még rosszabbul járt; mert fővárosi szállást, fogatot, operai páholyt a saját jövedelméből kellett tartania. Amellett a féltékenység is gyötörte: vékony, cingár emberke volt, ahogy az arcképe mutatja; és amellett nehéz természetű. Úgy hiszem, hogy valami úton-módon sietteté a felesége özvegygé tételét. Nem szükséges ahhoz borotva, ciánkáli: vannak az élet megrövidítésének feltűnést nem gerjesztő módjai is. Úgy is illik egy gentlemanhez, hogy ha öngyilkossá akar lenni, ezt tegye oly módon, hogy a madame-ot ezért a medisance ne érinthesse.

Maradt azonban egy kisleányuk, aki, mint már megírtam,

tízéves volt akkor, midőn Sidonia grófnő szép szemei lebilincselének.

A leányka „még akkor” nem volt nevelőintézetben: gouvernante-ot tartottak mellette, s „Deá”-nak hívták.

Nekem feltűnt a furcsa név. „Dea?” (Istennő.) Hát van ilyen szent a naptárban?

Én akkori boldogságomban (dicsekedve írhatom ide, hogy egy ideig boldognak éreztem magamat) arra a nagylelkűségre határoztam el magamat, hogy a mostohaléányom atyai örökségét megszabadítom az adósságterhektől, s aztán átíratom az ő nevére.

Ekkor aztán meg kellett tudnom a leánynak az igazi nevét.

„Medea”-nak hívták.

„Medea”-nak!

Mennyire kellett ezt a leányt gyűlölni már a megszületésekor az apjának, hogy ezt a nevet tudta a számára kiválasztani! Egy gyermekgyilkoló, méregkeverő, varázslónő nevét!

Mikor emiatt észrevételeztettem Sidonia grófné előtt, ő azt a magyarázatot adta, hogy azon időben járt Budapesten Ristoriné asszony, annak az előadásából szerette meg olyan nagyon a jó báró a „Medea” nevet. Ő — az anya — azt kívánta, hogy „Madleine”-nek kereszteljék; de ővele elhitették, hogy az magyarban annyi, mint „Medea”.

De a név csak jelenség. Hiszen keresztelhették volna Jeza-belnek is vagy Heródiásnak, ha amellet szerették volna.

De a leány már kisgyermek korától kezdve érezhette, hogy őhozzá milyen hideg mindenki, leginkább a szülői.

Lehet, hogy a fecsegő bonne-ok, szobalányok is árulhattak el előtte valamit, amidőn a gyermek alvónak tette magát. S a gyermeknél még az emlékezet, a képzet és az ítélet össze van keverve.

A leányka azzal a tudattal nőtt fel, hogy ő egy fölösleges lény a világon.

Bizonyosan a gouvernante-ja is volt olyan okos, hogy

elbeszélte neki a hitregei Medea történetét, hogy valahányszor a nevét hallja, mintha szemrehányást hallana — felfoghatatlan nagy bűnökért.

Nekem az egybekelésünk után első gondom az volt, hogy a feleségem leányát a legjobb hírű nevelőzárdába küldjem, ahonnan csak egy-egy pünkösdi ünnepre hozták haza Seigniers-be. Én akkor sem láttam; mert én olyankor éppen az epsomi lóversenyen voltam elfoglalva.

Csak akkor tűnt elém a leány ismét, mikor tizenhat éves korában a zárdából hazakerült.

Megvallom igazán, hogy micsoda hatást tett rám, mikor megláttam.

Kreuzberg, a híres állatidomár, fenevadsceregletében van egy fekete párduc, mely rendesen nyugodtan fekszik a földön, lelecsukódó szemei álmosan, szelíden hunyorgatnak, — ehhez még a mester sem mer belépni. A legkisebb neszre azonban, mely a kalitjában támad, egy szökéssel a legfelső vasrúdon terem, s akkor a két szeme valami olyan fenyegető tüzet szikrázik, hogy félelem belenézni!

No hát ezek az én Medea leányomnak a szemei.

A természete is arra a fekete párducra emlékeztet. Az a vadállati elegancia, az a rugékonyság, mely minden konvenció, szokott mozdulatokkal ellenkezik; az az előre nyúlt fejtartás, éppen mint az ugrásra készülő párducnál, és a természetnek megfelelő arc, finom, nemes vonások, sárgás, olajszínű teint, gunyoros ajkak, vékonyan rajzolt, kígyózó szemöldök, s ami zavarja az esztétikai összhangot, de növeli a hatást, az a fenyegető szempár, melynek mintha nem volna elég, hogy a természetből annyi varázserővel lett felfegyverezve, még önakaratából is azt a szokást tartja, hogy erősen felnyitott szempillái alól lefelé fordítva néz, ahogy látjuk a művészi képeken lady Macbeth vagy emberölő Judit szemeit. — Lehet, hogy tudna másképpen is nézni, ha volna ember, aki kényszeríteni tudná erre.

A lelki arca is jól van egészen visszaadva külsejében. Keveset

szól és mindig tartózkodva. A zárdában sokat tanult. Lehet ott tanulni, aki akar: csakhogy leányainknál hiányzik az akarat. Ezzel nem lehet akármit elhítenni. A téves adatot rögtön helyreigazítja. Egyszerűen, szelíden, nem sértő szóval. Hanem ha valaki udvarolni kezd neki, annak aztán megmutatja a körmeit. Gazdag tárháza van nála az iróniának, a szarkazmusnak, az attikai sónak. Mindig az a fekete párdúc jut eszembe, aki a ketrece melletti oroszlának gyors pofonokat osztogat karcsú tenyerével, mikor az a ketreccfalhoz dőlve kinyújtja a nyájaszkodó talpát a vasrácsra. A „lion” jár mindig pórul nála!

(Az én időmben Lyonnak hítták azokat, akiknek a neve ez évben „petit crevé” = „dögöcske”.)

Ennyit el kellett mondanom a feleségemnek a leányáról, és ez még mind a végrendeletem indokolásához tartozik.

És most beszéljünk az én fiamról.

Lyonel anyja kitűnő, nevezetes szépség volt. A Renz cirkuszából vettem el. Már maga ez a tény fényes világításba helyezi a jellemét. Hogy egy cirkuszi amazon más eszközzel nem volt megközelíthető, mint a házassági szerződéssel a kézben. — És meg kell vallanom, hogy nőm az egész együttlétnünk alatt a legkorrektebb magaviseletet tanúsította mind velem, mind a világgal szemben: egy mendemondára sem adott okot; nem keresett feltűnő toaletteket, nem csinált adósságokat; nem kacérkodott; semmi okom sem volt magamat miatta szégyenelni. Házasságunk második évében megajándékozott egy fiúgyermekkel. S ez őneki magának az életébe került.

Ez a fiú engem már a világra jövetelével megkésérített: megfosztott attól a nőtől, akit életemben egyszer, igazán szerettem.

Az a sajtáságos vérvegyülék, melyet szülőitül öröklött, magyarázza meg talán egymásnak ellenmondó tulajdonságait. Arcának megkapó kifejezése, méla kék szemei az anyjára emlékeztetnek, hanem a felvetett, élvkövetelő ajkak az én családi hagyományom. Ez a valódi Lis Blanc száj! Csábításra,

dőzsölésre, kacagásra teremtve. Hanem az anyai ágról is örökölt valamit ez a száj. A szónoki tehetséget. Nem a Demos-thenesek, hanem a demagógok eloquentiáját. (Az egyik nagyapja híres clown volt.) Testi ügyességben minden kortársát meghaladta; egészen akrobatának született: vívni, lőni már suhanc korában úgy tudott, mint senki. Esze is van: ha egy könyvet végigolvas egyszer, többet tud belőle, mint aki éjszakákat eltölt mellette a bemagolásban.

Én a fiút, mikor már otthon nem bírt vele senki, beadtam a saint-cyri intézetbe.

Éppen abban az időben házasodtam meg másodszor, s egy ilyen lábatlankodó fickóra semmi szükségem sem volt a háznál.

A katonanöveldéből három ízben relegáltak.

Egyszer azért, mert valami összeesküvést koholt a növendékek között az igazgató ellen; másszor egy parasztleánynak a brutális bántalmazása miatt; harmadszor meg a gyóntató papnak a csintalan feltréfálásáért.

Már ezeket a hajlamokat nem éntőlem örökölte, cz a vérébe vegyült plebejus „ichor”.

Mind a háromszor visszakönyörögte a mostohaanyja. Sidoniának nagy befolyása volt az udvarnál: az ő kérésére megbocsátottak a rossz fiúnak.

A kialakbólítás és az újra befogadtatás időközeit aztán itthon töltötte nálunk Lyonel.

S mondhatom, hogy ha volt rajta még valami elrontani való, hát azt a mostohája hajtotta tökéletességre. Az ő igaztalan pártfogása, kényeztetése csupa tűzre öntött olaj volt a fiú korán kigyulladt szenvedélyeinél. Ha igazi anyja volna: azt mondanám „majomszeretet” ez; de nem az! Csupán hiúság! Bálványozza ezt a fiút azért, mert olyan délceg, olyan vakmerő, olyan zseniális. S ezt ő „fiának” nevezheti. Ragyoghat vele, mint valami ékszerrel, mely a többi úri hölgyekét túlragyogja. Hogyha a fiam egyszer a guillotine alatt hagyja a fejét, azt egyenesen a mostohaanyjának fogja köszönhetni.

Aztán milyen beszédek tudott ez nekem tartani, mikor egyszer-egyszer kicsapták az intézetből: a „phalanstère”-ről, a vagyonszövetségéről. „La propriété c'est le vol!” Darwin-féle családfámról, mely igazán fa: a tetejében egy majom ősapával; — aztán Renanról, a „kainitákról”, az „új Babilon”-ról. (Úgy hiszem, ezekben maga is benne volt.) Hogy tudott citálni az ateista írókból! mintha csak biblia volna! S aztán eldalolgatta azokat a salope chansonokat, amiket a Buttes Chaumont körül énekelnek, arisztokratákra, papokra és — kéjárakra. — Hogy hol tanulják mindezt? a saint-cyri intézetben? — Nem! Ezek már benne voltak az én fiamnak a vérében!

Tizennyolc esztendőös korában aztán már elvégezte a katonai előtanulmányait, s úgy került haza, mint huszárhadnagy.

Gyönyörű fickó volt! Hogy tudta a lovakat maltrahálni!

Az adósságcsinálásáról még ekkor kevés adatom volt. A hitelezőit rendesen a mostohája elégítette ki, a saját jövedelméből, s azt énelőttem titokban tartotta. Csak egyszer jöttem rá, hogy az udvari bálba készülõ feleségemnek a fején levő diadém és a nyakába körített rivière-nek a solitairjei nem tündökölnek olyan fényesen, mint máskor. Utánajártam a dolognak: kiváltottam szépen a zálogba tett családi gyémántokat, s aztán elzártam a szekrényembe. Azontúl aztán az „igazi Lis Blanc gyémántokat nem adtam oda többet az „ifjasszonyoknak”. Ha ő a hamisakkal is beéri: hát csak viselje azokat.

Annál több vesződség volt a sok elcsábított parasztleánynak szülőivel. Ördögadták! Miért nem vigyáztok jobban az üszőitekre!

Egyszer aztán hazakerült a feleségemnek a leánya is a zár-dából.

Ott voltam az első találkozásuknál. Megfigyeltem jól a hatást.

Amint ezt a leányt meglátta az én szelburdi fiam, egyszerre komoly lett. Mintha kicserélték volna. Az a hetyke önbizalom,

amivel minden fiatal nőhöz közelíteni szokott, elhagyta: oly zavart, tétovázó, ügyetlen lett egyszerre, amilyen egy valódi tizennyolc éves fiatalember szokott lenni. Mikor a mostohája megengedte neki, hogy megcsókolhatja a húgocskáját, csak úgy messziről lehelt hozzá az ajkához. S alig tudott neki valamit dadogni.

A déjeuner-nél, mikor Deával szemközt ült Lyonel, olyan okosan beszélt, mint egy kispap. Pedig a szülőinek a jelenléte nemigen feszélyezte másképp. Sőt annyira vitte a gyöngédséget, hogy amint egyszer mademoiselle Hermione (aki akkor a feleségem felolvasónője volt), valami a csintalanhoz hajló példálózást kezdett, Lyonel ártatlan megbotránykozással sziszszentett közbe: „chut”. — A kisasszony előtt!

Aznap lovagolni sem ment. A kertben rózsákat szedett, s azokat a kertész által küldé fel Deának: meghagyva, hogy ne árulja el, ki küldi?

Este produkálta magát Dea a zongorán: Schuberttől vagy Schumanntól (nem tudom, melyik az egyik, melyik a másik) valami cantatét vagy szonátát? vagy talán szimfóniát? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy elalszom rajta. Lyonel forgatta a hangjegyeket. Egyszer aztán azt is elárulta, hogy fuvolázni tud. (Nekem addig tudomásom sem volt róla.) Elő is hozta a furulyáját és a hangjegyeit, s aztán együtt játszottak el Deával valami „Lied”-et.

Az ebédnél Lyonel nem ivott. Csupán akkor, amidőn én a „leányunk” hazaérkeztére atyai felköszöntést tettem: akkor azt az egy poharat kiürítette fenéig.

Azután következett egy séta a parkban. Én Sidonia grófnéval hátul; előttünk Dea és Hermione kisasszony; Lyonel hol az egyik, hol a másik hölgy mellett. Amíg világos volt, beszéltek a botanikáról, mikor bealkonyodott, az asztronómiáról.

Éjszakára valami olvasnivalót kért Lyonel Deától, amivel szívesen szolgált neki. Megvolt neki a „Contes Bleues”.

S az én Lyonel fiam szépen lefeküdt fél tizenegykor, s csendesen elszunnyadott a „Kék mesék” olvasása mellett.

Másnap délelőtt a lovaglásban produkálta magát Lyonel a kastély udvarán Dea előtt. De ezúttal minden nyaktörő bravúrokat mellőzött, nem fincoltatta, ágaskodtatta a paripáját, nem ugratott át vele hortenzia-állványokat, reggelihez felterített teásasztalokat, ahogy a mostohája kedvéért (meg az én bosszantásomra) meg szokta tenni, hanem igen szépen járatta el a haute école-t, s úgy hozta vissza a paripáját, mint egy szelíd bárányt. És miután kitalálta, hogy Dea még nem tud lovagolni (hát biz arra az apácák nem tanítják a növénydékeiket), felajánlá neki, hogy majd ő kikeres a számára egy jó szelíd paripát az istállóból, s az ő oktatása mellett majd megtanulhat Dea lovagolni.

Hát hiszen mi úgy fogunk itt élni ezután, mint a paradicsomban! gondolám magamban.

Hanem amit az úrfinak a szája el nem mondott, azt elmondták a szemei. — Ismerem én jól az ilyen szembeszédet!

„Nem, Lyonel fiacskám. Ez nem megenni való!”

Sidonia grófnő különösen el volt ragadtatva Lyonelnek ezen üdvös átalakulása által.

Egy szép napon aztán a zszala bizalmas közléssel leptem meg Sidonia grófnőt, miszerint az én igen kedves barátom, marquis De L'Orme, a napokban meg fog bennünket Seigniers-ben látogatni a fiával, Gontrannal együtt: aki „aîné”! Huszonöt éves. Önálló. Követségi attasé a florenci udvarnál. Komoly szándékai vannak a „leányunk” iránt.

Erre Sidonia grófné nagyot sóhajtva mondá:

„Szegény Lyonel!”

— Szegény Lyonel! De hát mi az ördögöt akar ön Lyonellel? Hisz csak nem veheti el önnek a leányát? Azért, *hogy vér szerint* nem testvérek is, de a katolikus dogmák szerint egy férjnek és feleségnek a fia és leánya mégsem kelhet egybe! Ez nálunk áthághatatlan impedimentum! Eretnekké legyének tán?

— De mikor egészen egymásnak vannak teremtve!

Én azt hittem, hogy a feleségem meg van bolondulva. —
Még akkor nagyon jó véleménnyel voltam felőle.

Egy hónap múlva Lyonel főbe lőtte a fiatal De L'Orme
Gontrant párbajban.

Ezért aztán szöknie kellett Franciaországból.

— No, legalább mármost elmégy utazni! — mondtam
megkönnyebbülten.

Ettől a naptól kezdődött a nőmmel való meg hasonlításom.

Én az ő leányának valóban boldog jövődőt akartam elő-
készíteni. Gontran egészen neki való vőlegény volt. — Az
sem volt valami szent. Isten őrizz tőle! A szentek jók menny-
béli patrónusoknak, de nem földi hitestársaknak. De legalább
komoly ember volt, aki akart lenni valami, s bírt fogalommal
a kártyajáték a családi élet nélkülözhetetlenségéről. S ezt
agyonlövetik a fiammal.

Hogy ez a szerencsétlen rencontre az ő cselszövénye volt,
azt bizonyosan tudom. A résztvevők ugyan igyekeztek azt
a kártyajáték közben támadt összekoccanásra ráfogni: de én
már ismerem az ilyen ürügyeket.

Egy esztendeig nem szóltunk egymáshoz.

Ezt ugyan nagyon könnyű is volt megállnunk, miután a
grófné rendszeren Párizsban lakott, a nyarat Biarritzban tölté,
ahova az udvar járt; én pedig vagy idekünn voltam a kasté-
lyomban, vagy ha városba akartam menni, választottam
Brüsszelt vagy Londont. Párizst én nem láttam — a plebiscitum
óta.

Egy esztendő lefolyása után látogatást kaptam a nőmtől
és a leányától.

A leány még egy esztendővel „szebb” lett.

(Ez így tart, míg a zenitet eléri; bizonyos korig mindig
fölfelé.)

Madame azzal az örvendetes hírrel vélt lekötelezni, miszerint
Pietrinek sikerült a fiam ellen kiadott üldöztetési rendeletet

visszavonni, Lyonel már most visszatérhet, s nem lesz semmi bántása a párbajban elkövetett — „accident fatal”-ért.

Nem szóltam neki rá semmit. Egypár napig itt marasztottam őket a kastélyomban, s ez idő alatt igyekeztem Medea kisasszony kedélyének belsejébe behatolni.

Meggyőződtem felőle, hogy ez a leány teljesen tudatlan abban, ami itt minálunk történik. Még csak sejtelve sincs róla, hogy ő mi szerepet játszik ebben a balsorsban. Lyonelt úgy szereti, mint egy bátyát szeret a *húga* titok nélkül, becsületesen.

Nagyon megszántam ezt a leányt.

Kivált amidőn lelki tulajdonait közelebről kezdtem megismerni.

Ebből a leányból akár a legpusztítóbb démont, — akár a legjöltevőbb angyalt csinálhatja valaki. Csak az a kérdés, hogy kinek a kezébe kerül.

Mikor a nőm a leányával visszament Párizsba, emlékszem rá, hogy meg is csókoltuk egymást. Ez életben utolszor.

Eltávozásuk után én rögtön leültem az íróasztalhoz, s a következő levelet fogalmaztam a grófnőhöz.

„Madame! Én ezennel kijelentem önnek, hogy ha ön az én Lyonel fiamat a házánál elfogadja, vagy ha bárminő alkalmat is szolgáltat neki, hogy a leányával találkozzék: — én a fiamat azonnal ki fogom tagadni az örökségből, és egész vagyonomat valami oldalrokonomra hagyom, vagy valamely közintézetre, bolondok házára; de az ön bolondjára semmi esetre sem.”

Ezt a levelet gyorsfutárral küldtem utána, aki őt megelőzte. Mikor hazaérkezett, már ott találta az asztalán a leveletemet.

Nem volt rá semmi hatása.

Úgy látszik, az első férje nagyon elszoktatta a fenyegetés beteljesítésének félelmétől.

Lyonel hazatért Franciaországba. Én még a viszontlátás örömkönyveit hullatni sem leltem alkalmat, amikor már hírvéttem, hogy ökelme egész nyíltan kíséri a grófnék hintáját

a Bois de Boulogne-ban meg a Longchamp-i versenykoszítások alatt.

Ekkor aztán megírtam a végrendeletemet.

A magasabb minőségű őrjögéseknek ez az egyedüli panacea.

Az exorbitáns gazdagság: jog és cím az exorbitáns bolondságok elkövetésére. Ha a módot elveszük, elmarad a következő eredmény.

Meglehet, hogy tévedek. Hiszen fodrászlegények és kávéházi pénztár-mamzék között is fordulnak elő hasonló őrjögések.

Én mégis azt hittem, hogy ez sikeres gyógy mód fog lenni.

Egy napon — nem is sajátkezűleg, hanem a titkárom által — tudattam a grófnővel, hogy végrendeletet méltóztattam tenni, s abban az őt megillető özvegydíj kivételével az egész vagyonom örökösévé vicomte De L'Aisne Alfréd unokaöcsémét neveztem meg. A végrendelet két példányban a seigniers-i souspréfet s a párizsi közjegyző levéltárában van letéve.

Ahá! Ez a sakkhúzás megtette a hatást.

Néhány nap múlva egy — nem egészen meglepő — látogatás szerencséjében részesültem. Mademoiselle Hermione jött ki hozzám — bérkocsin.

A jeles kisasszony nagyon desolált állapotban volt. Elcsapták!

Persze: erkölcsi érzületeinek alapja volt megrendülve a Sidonie grófnő házánál szerzett tapasztalatok által. Ezt nem bírta tovább kiállni szó nélkül. Hozzám menekül hát.

Én könnyen kitaláltam, hogy azért küldték hozzám, hogy engem kikémleljen, s az elhatározásaimra befolyást gyakoroljon.

Elfogadtam az ajánlatot. Azt mondtam Hermione-nak, hogy szentül legyen az én felolvasónőm.

A gyóntatómmal azelőtt is igen barátságos viszonyt tartottam a kisasszony.

Itt maradása óta az én „curé”-m a szokottnál is többet példálózott előttem a túlvilágról.

Hermione, mondhatom, hogy a legügyesebben vitte a szerepét.

Nem ám, hogy a megbízóját iparkodott volna előttem tisztára mosni, sőt inkább mindent elmondott róla, amivel tudta, hogy enge met fel fog ellene ingerelni.

Az iránt semmi kétséget sem hagyott fenn, hogy Sidonia Lyonelnek örült szenvedélyét Medea iránt becézi. Csupán a tisztességes külszín fenntartására van gond.

Sidonia grófnő gyakran a legőszintebben nyilatkozott Hermione előtt, ki vele korra nézve csaknem egyenlő, — s tapasztalatokra nézve, úgy hiszem, hogy még előtte jár, — dacára annak, hogy nem viselt még el két férjet.

— No, hát mi van benne? (Így szól Sidonie.) Vér szerint csakugyan nem testvérei egymásnak! Ha az *ostoba formalitások* árkot vonnak közöttük, vannak megint *bölcs formalitások*, melyek azokat áthidalják. — Szegény Lyonel, mennyit szenved! Milyen könnyű volna őt megváltani a kárhozatból. Vannak derék, becsületes érzelmű férjek, akik feleségeiket föltétlen bizalmukkal takargatják be. Maguk sem követelők: mindenben a kímélet elveit követik. Akik előtt a női erény dogma; kizárva minden gyanú és szkepszis. — Igaz, hogy Párizsban ez a természetrajzi osztály már nehezen található; de hát vannak még egzótikus vidékek, német, orosz, magyar tartományok, ahol az a genre kultiváltatik. Nem lehetne-e Medeához egy ilyen hozzáillő derék embert taláni? — *Valami olyan özvegy férfiút, aki egy beteg feleséget éveken át hűségesen ápolt, s megszokta mellette a nemes lemondást?*”

Lándory indulatosan csapta az asztalhoz az egész iratcsomagot.

— Mi baj? uram! — kérdé Péter felserkenve, ki szépen claludt az asztal szélére támasztva a két karjára eresztett fejét.

— Semmi — mondá Bertalan. — A spiritusz futott ki a szamovárból, azt paráholtam el.

Aztán olvasott tovább.

„Tudom jól, hogy aki ezt az iratot olvasni fogja, ennél a sornál úgy fogja azt odavágni az asztalhoz, mint én tettem, mikor leírtam.

Hát én nyomban ezután a következő *izenettel* — (nem írásban adva) — bocsátám el a házikáplánomat a madame-hoz, hogy kész vagyok az első végrendeletemet felcserélni, s azt egy másikkal helyettesíteni, ha Lyonel a következő feltételemet teljesíteni fogja.

Nekem van egy kedves barátom Angliában, lord Gyllower Asthon.

A barátság már a nagyatyáinknál kezdődött, az én őszámom kénytelen volt a rémuralom alatt Angliába menekülni, s éven át volt a Gyllower lord házában szívesen látott vendég. Ez a jó viszony fíról fira szállt.

Asthon lordnak most csak egy leánya van, akire az örökség néz; a majorescója kitörte a nyakát a steeple chase-en, a cadetot megették a niam-niamok Afrikában. Volt még egy törvénytelen fia, akit adoptált. Az meg egyszer fogadásból megivott egy pint konyakot. Szép halála volt.

Lady Elvira most a mylord kedvence.

Születésétől fogva az én fiamnak szánta feleségül a mylord.

Igaz, hogy nem szép. — De hát az én fiamra nézve ez tökéletesen mindegy. Mert ha magát a milói Venust venné is el (akinek a tökéletessége abban áll, hogy nincs keze), amellett is tartana szeretőt.

De hát tulajdonképpen miért is ne volna szép lady Elvira? Vannak gyönyörű sötétkék szemei fekete szemöldökkel, finom ajkai, kecses álla: csak az az egy baj, hogy közbeesik egy szertelenül hosszúra szabott orr. De hát az ördögbe is! Szükséges az embernek a felesége képét egyszerre végignézni? Nézze meg reggel a szemeit, este az ajkait, a többit meg hagyja el!

Tehát én azt a föltételt szabtam a fiam elé, hogy ha meghá-

zasodik, ha nőül veszi Gyllower Elvirát, aztán ha elmegy vele, — nem bánom, akárhová —, Olaszországba vagy Skóciába, s ha egy esztendeig békében „együtt” él vele, hát akkor megsemmisítem az első végrendeletemet egy másodikkal.

— Ha nem, — nem!

Ezen felleplezések után ítélje meg a bíró, helyes indokok voltak-e azok, amelyek végrendeletem megírására kényserítettek?

Én a fiamat nem gyűlölöm: szeretem.

Minden hibáinak, minden bolondságainak dacára, szeretem.

Nem törődöm az excentricitásaival; megszokom azt a gondolatot, hogy nagy eszméket, amikért ősei rajongtak, odadob a kloákába.

De tehetem-e azt, hogy nyitott szemmel, jól ismerve a bűnt, annak elősegítője legyek?

Most, hogy dúsgazdagnak érzi magát, a saját lelkét meg egy más ártatlan lelket kárhozatra vinni csak tréfa, játék neki. De legyen csak egyszer rászorulva, hogy mint souslieutenant Algirban a zsoldjából legyen kénytelen megélni, akkor majd előveszi a jobbik esztét.

De bármi következése legyen is végrendeletemnek, én azt nyugodt lélekkel bocsátom Isten és emberek ítélete elé.”

Eddig tartott a felleplezés. — Folytatása nem volt.

Pedig sok mindennek kellett történnie azon idő alatt, mely az első és második végrendelet megírása között lefolyt. Egész addig a percig, amíg a Lis Blanc gróf reszkető kézzel c szokat írta a naplója címén keresztül: „tűzbe vele!” — Hát mért nem dobta maga a tűzbe? — Ha már feleslegessé vált? Ha már a helyreütő végrendeletet megírta?

Itt a göcs!

A szamovár katlanában régen ki is égett az alkohol, a víz fel is forrott, ki is hűlt: az első csésze tea olyan fekete lett, mint a csávalé. Bertalan hozzá sem nyúlt.

— Főztek friss teát? — kérdezé Péter.

— Ez is jó — mondá Bertalan, s elkezdte a hideg teát szűr-csölni. Se cukor, se rum nem volt benne. Nem vette észre se azt, hogy keserű, se azt, hogy hideg.

— Nem dobjuk tűzbe az iratot? — példalózék Péter.

— Inkább szerezzük meg a folytatását.

— Én már megszereztem.

— Mi módon?

— A legtörvényesebb úton: maga a primus acquisiteur (első szerző) kegyéből. Monte Rosso tolvaj kollégám tisztelt meg a bizalmával. Neki tudnia *kellett* mindazt, ami a két végrendelet között történt.

— „Kellett?” — hangsúlyozá Bertalan.

— Szükségképpen *kellett*. — Hisz ön maga legjobban tudja nemcsak azt, hogy ki „volt” Monte Rosso, hanem azt is, hogy kinek „látszott?” Hisz ő minden előkelő körben habitué volt, ahol csak zárt ajtók mögött biribit játszanak; ahol eleven tableau-kat mutogatnak; ahol lófuttatások előtt a zsokékat megvesztegetik, hogy a „favorit”-tal szándékosan hátramaradjanak; ahol ötszáz frankos teríték mellett „petit souper”-kat rendeznek. Itt neki Lyonel úrral igen benső viszonybankellett állnia. Nem hiszem, hogy Monte Rosso úr Lyonel úrnak egy-egy mesterfogást a „taillirozásban” — olyanféle „corriger

la fortune"-t barátságosan be ne tanított volna. De hát nemcsak a „cercle”-ekben jártak ők „bras dessus, bras dessous”: a Montmartre, a Faubourg St. Antoine bűzös spelunkáiban még inkább, ahol Macaire Róbert utódjaival igen jó barátságban éltek, s a Lanterne-t exegálták. Ne legyen Péter a nevem, ha Monte Rossónak a körülményes ismeretei a seigniers-i kastély, a gyémántos szekrény és annak ellophatási módja felől nem Raoul Ripaille-tól származtak. Úgy! Azt még nem mondtam, hogy abban a *vonalon aluli* világban Lyonel úrfi nem viselte a Lis Blanc nevet (no iszen az kellett volna oda), ott a becsületes neve volt Raoul Ripaille.

— Szép kis név!

— Majd még szebb is lesz az, ha tovább beszélünk róla. A „mouchard”-ok figyelmét már annál a nagy népcsoportnál is magára vonta Raoul Ripaille, amelyet a Bonaparte Péter által agyonlőtt Victor Noir nevű hírlapíró temetésénél rendeztek. Ők ketten nagy szerepet játszottak abban, de szerencsésen kibújtak a fogdmegek körmei közül, s egy óra múlva már kipárfümmözve ültek az Odeon loge infernale-jában. Ki érezte meg rajtuk a kloáka-illatot? Ők igazi „frère et cochon” voltak: „frère” a boutique-ban, „cochon” a szalonban.

— És mégis éppen Lyonelt kellett megrontani Monte Rossónak? — kérde Lándory.

— Meglehet, hogy csak „zálogot” akart a kezébe kapni, amely a barátságot biztosítja. Tudja ön, „Heinc” királyfi sem akar ráismerni többé a maga Falstaffjára, amint princből uralkodóvá lett. De én nem megyek ilyen nagyon mélyen a lélektani kutatásba. Monte Rosso egy közönséges tolvajfőnök volt. Ez még azon „túl” is valami. Majd elmondom azt is, hogy „mi?” — ön odáig értesült a gróf felvilágosításaiból, hogy a grófnő felolvasó hölgye átköltözött hozzá, s igyekezett a házi lelkész által a gróf kedélyére hatni, a fia iránt engesztelőleg. Ugyanez irányban fáradozott Sidonia grófnő Lyonel

megszelídítésében. Amint a grófnak a föltételét megértette, clővette az úrfit: — Legyen eszed! — Ennek meg kell történni. — Hiszen nem vesztesz vele semmit. — Most csak húsz esztendős vagy. — Hát mi az az egy esztendő? — Gondold, mintha egy földkörülhajózást tennél. — Ha zarándok fogadást kellene tenned, a cél azt is megérdemelné.” — Lyonelt utoljára is rábírták, hogy *egy időre* tagadja meg magát. Elhagyta a rossz társaságokat: összefoglalva high life-ot és low life-ot. Elutazott Angliába. Innen aztán rövid időn Asthon lordnak sajátkezű levele értesíté Lis Blanc grófot, miszerint a két család leghőbb óhajta beteljesült: Lyonel gróf eljegyezte mylady Elvirát. Lis Blanc gróf sietett még aznap válaszolni Asthon lordnak, atyai beleegyezését küldve e boldog frigyhez. Egy hónap múlva aztán megkapta a meghívót az esküvőre. Erre udvariasan azt felelte, hogy nem mehet, mert a köszvénye nem ereszti. Nemsokára azután megküldték neki az „Illustrated News” számát, melyben a végbement esküvő le volt írva és rajzban megörökítve. Lady Elvira nehéz fehér selyembrokát menyasszonyi ruhát viselt, mely Worth mesternél készült; az uszálya hímzésén hat mamsell dolgozott három hétig, csak a csipkedíszítés negyvenezer frank értékű volt rajta. Tizenkét nyoszolyóleány kísérte, mind rózsaszín ruhában; a legidősebb közöttük volt hat esztendős. — Hanem ez mind nem volt elég Lis Blanc grófnak. Hiszen mehetett volna ő arra az esküvőre a lába miatt, de szent fogadása tartá, hogy eretnek templomba be nem lép, s az első esketés anglikán szertartás mellett ment végbe. — Azt tehát követni kellett a másodiknak: otthon, Franciaországban a vőlegény hitvallásának ceremoniáival a francia ősarisztokrácia kedvelt Saint Germain l’Auxerrois templomában. Ide már nem fájt a lába elmenni Lis Blanc grófnak. Ez ünnepélyes alkalommal aztán „a világ szeméiert” kibékült Sidonia grófnéval. De még ez sem volt elég. Franciaországban csak a polgári házasságot ismerik el törvényesnek. Tehát még a seigniers-i souspréfet, a közjegyző s hiteles

tanúk jelenlétében is végbe kellett menni az esküvőnek, s a szerződő felek által névaláírásukkal megerősítetteti.

— No, már az ilyen háromszor megesküdtök, megáldott, meghitelesített házasságnak csak tartósnak kellett lenni! — szólt közbe Lándory.

— Magam is azon véleményben vagyok. Sajnos, hogy az öreg Lis Blanc gróf nem volt olyan optimista, mint mi ketten; ő, mikor az új pár a hivatalos szertartás után a mairie-ből átment a kastélyba, a pompás luncheont s az atyai áldást, elfogadni, így szól a fiához, bevezetve őt menyével együtt a hálósobájába, s ott felnyitva előttük a hírhedett vasszekrényt.

— Tekints ide, fiam. Itt vannak a Lis Blanc családnak az ősi kincsei, amiknek némelyike szent Chlodwig idejéből származik. Ez mind a tied lesz, s nagy ünnepélyeken nőd testét fogja ékesíteni. Ez a tizpecsétes levél a végrendeletem, melyben téged teszek általános örökösömmé. Soká nem viszem már. Az orvosaim biztosítottak, hogy egészen jól vagyok, aminélfogva azt hiszem, hogy a végét járom. Eddig szigorúan tiltották a homard-t és a sampinyont, most már megengedték. Tehát egy évig fogok enni tengeri rákot és csiperkegombát. Kérlek igen szépen, hogy addig, amíg én élek, ezzel a derék hölgygel, akit a sors kezdedre bízott, jól bánj. Mert ha rosszul bánnál vele, vagy hűtlenül elhagynád, az énnekem olyan rosszul esnék, hogy igen gyorsan belehalnék: de mégsem olyan gyorsan, hogy előbb a te székedet az ajtón kívül ne helyezzem. Tehát egy év múlva jöjjetek vissza ide feleségestől együtt, vagy engemet találtok itt az áldásommal együtt, vagy az áldásomat nálam nélkül.

Azzal egy jó csomó pénzt átadott Lyonelnek, s elbocsátá aboldog párt nászútra.

Lyonel csakugyan példásan adta az új férjet — egész Svájcön keresztül. Lady Elvira kitűnő hegymászó. Lyonel mindenüvé mászott vele. Többször kínálkozott rá neki az alkalom, hogy a feleségét valamelyik gleccser hasadékába letaszítsa. Egyszer

sem tette meg. Nagy önuralkodás! Genfben vett neki egy kis selyempincset. A gyöngédség netovábbja. Azután Nizzába mentek, ott a virágünnepen meglátott Lyonel egy világhírű szép táncosnőt, abba beleszeretett. A táncosnőnek mennie kellett Madridba, ahol szerződése volt. Lyonel utánaszökött, s otthagya a fiatal feleségét, éppen tizennégy napos házas korában.

A táncosnőt úgy hitták, hogy „Scilla”.

És így beteljesült, hogy „incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdim”.

Kérem, uram, ne üssön agyon, hogy ilyen rossz szójátékokat csinállok, de szeretek vele dicsekedni, hogy iskolába jártam.

És akkor az a páratlan hölgy, a hátrahagyott feleség, akinek nemeslelkű tettéhez hasonlót nem jegyeznek fel a világ krónikái, tudja ön, hogy mit tett? Folytatta a kitűzött nászutazást — egyedül: — nem, a kiskutyájával. Szépen: Velencébe, Turinba, Veronába, Flórencbe, Rómába, Nápolyba. És azután minden városból írt leveleket haza Asthon lordnak és Lis Blanc grófnak. A levelek a legnagyobb meglepedésről szóltak. Lyonel ott van mellette hűségesen, és jól találja magát. Szeretik egymást. Együtt élvezik a természet szépségeit. Együtt tanulmányozzák a mesterek remekeit. Kegyes csalással hitegeté a két öreget; eltitkolva előttük szegyenét, szerencsétlenségét. S az a jámbor csel talán azoknak a holtáig is sikerült volna; mert a derék nő úgy félre tudta magát húzni Capri sziget valamelyik villájába, hogy még talán ön sem találkozott vele, aki ugyanakkor ott lakott. Hanem a futóbolond Lyonel clrontotta az egész dolgot. Scilla kisasszony Londonba is meghívást kapott, s azt természetesen elfogadta. Lyonel természetesen oda is utána piruettírozott, s mindenütt a cipőszalagját kergette.

Azonban a derék Asthon lord nagy kedvelője lévén a plasztikai szépségeknek, egy szép este a táncosnő színpadi öltözőszobájának ajtaja előtt éppen csak hogy egymásba ütötték az orraikat: az ipa és vő.

És Asthon lord éppen akkor kapott levelet lady Elvirától, melyben leírja előtte a gyönyörű holdvilágos estéket, melyeket Lyonellel együtt töltenek Torre del Grecóban, várva a Vezúv közelgő kitörését.

No iszen a mylord nem várt a Vezúvra a tűzokádással; elkezdte azt maga. Nagy szcéna lett a színpalak között. A botrány miatt Scilla kisasszonynak rögtön el kellett hagynia Albiont. Egyenesen Párizsba utazott. Előbb azonban Lyonel úrnak peremptorie kiadta a parancsot, hogy tőle végképp elmaradjon.

Már hiszen maga Párizs is elég tilalom volt Lyonelre nézve; mert ha oda is elmegy Scilla után, semmiképpen ki nem kerül, hogy a neve a hírlapokba belekerüljön, s azokból azután az atyja is meg fogja tudni, hogy elhagyta a feleségét. Erről ugyan a nászura is valószínűleg értesítette az öreg gróft, csak hogy a seigniers-i udvar olyan jól volt berendezve, hogy az érkező leveleket előbb átvizsgálták, s a gyanúsaknak találtakat eltették szem elől. Lis Blanc gróf nem kapott a fia felől más-honnan értesítést, mint lady Elvirától. Sajnos, hogy a hírlapokban nem lehetett feketével befesteni a nem elolvasandó híreket, mint más jól rendezett államban szokás.

Én nem szeretek senkit gyanúsítani, de feltűnőnek találok, hogy az Asthon lord és Lyonel közötti kellemetlen találkozás, azután a Lis Blanc gróf hirtelen halála, s nyomban rá e nap éjjelén a szekrény elrablása alig három napi időközre esnek. Idáig a történeteket Monte Rosso közvetlen tapasztalatai nyomán tudtam meg. A sikerült rablás volt az utolsó aktus. Amik ezután következnek, azokról már mind a börtönben értesültem. A fegyencek nagyon élénk levelezésben állnak a külvilággal (ha van pénzük). A levelezés százféle módjából ön is bizonyosan ismer egynehányat. Én többet. De becsület-zavamat adtam nekik, hogy el nem árulom.

Lyonel gróf egyszerre kaphatta meg a táviratot az öregúr haláláról s a végrendelet eltűnéséről. Mire Franciaországba

visszatért, már akkor ott találta Alfréd nagybátyját a seigniers-i kastélyban behelyezve. S ha még csak a Lis Blanc örökségbe installálta volna magát: de a gonosz atyafi még Scilla kisasszonynak a hotelében is elfoglalta Lyonel úrfi helyét. Ez nagyon természetes.

„Ha a köpönyeg leesik, a herceg utána esik”, mondja Schiller.
Pardon, gárca! Már megint!

E sorscsapások annyira elkésérítették Lyonelt, hogy búsulásiában elment Afrikába, oroszlánt vadászni.

Onnan írogatott haza a mostohájának gerjedező leveleket. Medea iránti szenvedélye jobban lángolt, mint valaha.

A közben történeteket ön, uram, jobban tudja, mint én.

A boldogtalan Monte Rossót balcsillagzata idevezette az ön légkörébe, ahol megkapta, amit mindenütt kikerült, a lábvasakat. Több nála talált értékpapír, meg amiket Traumahold bankárhoz elküldött, kétségtelenné tették, hogy ő követte el a seigniers-i kastélyrablást. Tehát az ellopott végrendeletnek is nála kell lenni.

Ennek a felfedezésnek az alapján Lis Blanc grófné megindította a pert a birtokban levő De L'Aisne Alfréd ellen. A rabló kézre került; az orgazda is kitudódott: a második végrendeletnek elő kell adatni. A Lándory név sok ideig egyenlő volt Messiáséval a Lis Blanc szalonokban. Majd előteremti azt a Lándory! A Lándory csodaember! Minden titkot ki tud deríteni.

Ezt is mind hírül hozták Monte Rossónak a fegyházba. Nagyokat nevetett rajta.

Egyszer aztán a Lándory név eltűnt a világból.

A Lis Blanc-ok tanács nélkül maradtak. Azonban Alfréd is kényelmetlenül érezte magát. Az igényper miatt az öröklött birtok bírói gondnokság alá volt helyezve.

Ekkor aztán valami okosat gondoltak ki egyesült tudomány-nyal. Hátha véget vetnének e kínos pernek egy édes kibéküléssel?

Hisz a tenyerén fekszik az embernek a megoldás.

Vegye nőül De L'Aisne Alfréd Medea grófnőt, s azzal megvan oldva a kérdés.

És nemcsak a birtokkérdés, hanem még valami más is.

Hogy Medeanak Alfréd gróf megfordított ideálja, az nem baj; és hogy Medea sem tartozik azon nők osztályába, akik egy olyan rouét, mint Alfréd, eleven emberré teyenek: az is úgy volt a rendén. Így is egészen egymásnak voltak teremtve. Erre megesküdték ugyanabban a St.-Germain l'Auxerrois templomban.

Ekkor azután tudósítá Lyonelt Lis Blanc grófnő a Szaharában.

„Most már jöhetsz haza!”

Hisz ez valóságos aranykorbeli idill lesz így: jóéletű nagybátya, egymást szerető mostohatestvérek és egy mindenkit boldoggá tenni serénykedő mostohaanya!

„Lurida terribiles miscent aconita novercae!”

(Üssön hátba kérem! soha több diák verset! „nunquam plus carmina dicam.”)

— Borzasztó dolgok azok, amiket te itt nekem elmondasz, Péter. Csinlájunk puncsot: én fázom.

— Ugye? A szegedi börtönben nem lehetett ilyen derék dolgokat hallani. — Itt azonban megint hézag van tudósításaim között, amit ráérünk találgatással kitölteni, amíg a víz felforr. Az oroszánvadász sietett haza a szél szárnyain; azonban mire hazaért, akkorra már Medea el is vált a férjétől. S hogy törvényesen elválasztották, az arra mutat, hogy valami rendkívüli dolognak kellett közöttük történni.

Lyonel úrfi tehát már most itt állt: egy félig meglőtt oroszlának az emlékével, egy félig füstbe ment reménnyel s egy félig elvesztett birtokkal a markában.

Lehet-e csodálni, hogyha egy fiatalember, akit huszonegy éves korában annyi rendkívüli sorscsapás ér, végképpen elkese-
redik?

Medeával csak egyszer találkozott.

Nem hiszem, hogy az eredeti ő s Medea jobban lefelé forgatott szemekkel nézett volna az ő Jásonára. A szavait följegyzék. S tudatták Monte Rossóval. Első kútforrásból.

Amint „szíve lángjairól” kezdett el beszélni a mostoha-testvérenek, az rögtön ezzel a szóval szakítá félbe:

— Tudom jól, édes Lyonel, hogy mi hozta önt ide? Pénz akar kapni az anyámtól. Az pedig „most” nálunk is szabottan áll. Nem tudna ön valaki mást kirabolni?

Ez már a valódi fekete panthera körmös kacsójának a legyintése!

Medeának általában az egész férfinem iránt az undorig menő ellenszenvé maradt fenn a rövid excursiója után a házaselet birodalmában.

Egy ilyen megalázó visszautasítás után csakugyan nem lehet csodálni, ha a fiatalember a végletekre ragadtatja magát.

Nemsokára kiütött a nagy háború.

Lyonelnek nem jutott eszébe, a kardját felajánlani hazájának.

Neki, mint telivér szociálrepublikánusnak azon kellett imádkozni, hogy a császárságot összetörjék. Ez a kívánsága teljesen be lett töltve. — Hanem aztán a republikának sem ajánlotta fel a kardját.

Hanem amint elkövetkeztek a commune-nak a napjai, akkor jött el a sora a mi hősünk tevékenységének. Ő volt a párizsi lázadók egyik legkiválóbb kolomposa.

— Emlékezem már a Raoul Ripaille névre — szólt közbe Lándory —; a tavaszi hírlapok átolvasásánál botlottam bele. Nem valami dicsőséges emlékek. Egyszer a párizsi érsek meggyilkoltatásánál említik fel, mint jelen volt vezért, a második eset még vérlázítóbb, amikor egy árulással vádolt cimborájukat, egy hírlapíró t övetnek agyon; akinek neje és öt kis gyermeke volt.

— Hja, uram, ezek csak apró rongyocskák, mik Raoul Ripaille-ről lehullottak, de én öt egész egyenruhástól, fegyve-

restől bírom az emlékezetemben. Mi ott az illavai fogház vasrácsai mögött jobban voltunk értesülve arról, hogy mi történik Párizsban, mint az összes európai kormányok. Nagyszerű terv volt az, ha sikerült volna. Egyszerre kiszabadítani a börtönök összes foglyait s a bagnók gályarbjait, s aztán egyesült erővel nekizúdulni az egész társadalomnak. Ki volt adva a harci jelszó Németországban, Oroszországban, Belgiumban, az osztrák-magyar birodalomban, Olaszországban a törvények elítélteinek, hogy egyszerre törjenek ki a börtöneikből, ragadják meg a fegyvert! Gyűjtsák fel a nagy városokat. Lázítsák fel a munkás osztályokat, szedjék maguk körül a sok facér cselédet, akinek a gazdája ijedtében elszökött. Népszerű is volt az eszme! A diadalmasan hazatérő német seregek előtt felforgatni otthon fenekestül Berlint s a kereskedővárosokat; Szentpétervárott hatalomra keríteni a nihilistákat; Kazántól Tobolszkig fellázítani azt a százhatvanezer deportált lázadót, gonosztevőt, menekült *bradjagát*, előhozni az ólombányák elítélteit, feltörni a „holt házak” zárait, ahol a katonai elítéltek vannak összezúfolva; s mindenütt egyszerre megkezdeni a rontást-bontást! Kolosszális eszme volt ez. Mi is számot vetettünk benne! Illaván hétszáz fegyenc, Szamosújváron kilencszáz. Magnak elég egy dűlni rendelt hadsereghez. Olyan emberek, akik már úgylis elvesztették az életüket. A kockánál csak az a kilátás, hogy visszanyerhetik. — És csak egy hajszálon múlt, hogy nem sikerült. A commune barikádharcaiban már hétszáz kiszabadult fegyenc és gályarab vett részt; a Louvre, a Tuileriák, a Hôtel de Ville kormos falai hirdetik, hogy ki járt ott? Az Issy erőd makacs védelmében ők szolgáltak az ágyúk mellett; bizony nem is a takácsok ám vagy a rongyszedők; hanem az elszánt gályarabok. S már a nemzetőrséget is magukkal sodorták; a sorkatonaság csapatonként állt hozzájuk. A hatalmas Dombrowski tábornok minden ponton diadalmasan verte vissza a versailles-i kormány seregeit! Mi erről mind pontos tudósítást kaptunk a börtönben. Léghajókon át

küldték ki a leveleiket a körülzárt Párizsból. Mi is összesűgtünk. — Csakhogy ekkor a versailles-i kormánynak ez igazi pokoli szép terv elnyomására egy még pokoliabban szép ellenőtleme támadt. Ráeresztette a communardokra a turcos-okat, a pápai zuávokat meg a tengerészeket, s azokkal verette őket tönkre. Mi is pórul jártunk a kitörési kísérletünkkel. A derék Monte Rosso az első rohamban elesett, s most már a túlvilágon adhat számot viselt dolgairól. S ha ott is van esküdszék, meg vagyok felőle győződve, hogy föl lesz mentve.

Ettől a naptól fogva aztán nincs több tudósításom: engem és a nehezebben megróttakat elszállították Szamosújvárra. Ott többé nem volt Monte Rossónk; nem volt pénzünk. „Point d'argent, point de Suisses”. Legfeljebb azt tudtuk meg, hogy mi történik az Alföldön? Ön tudni fogja, mi lett a commune-ből.

— Azt leverték teljesen, maguk a francia seregek. Nem igaz, hogy pápai zuávok lettek volna, akiket rájuk eresztett a kormány.

— És az anarchista hadsereg?

— Azzal eleinte nagyon kegyetlenül bántak. Az utcai harcban ezerével hullottak el, s akiket fegyverrel a kezükben találtak, azokat csoportostól lőtték halomra a katonák. Valami tizenkétezer harcosuk el lett fogva, a legnevesebb vezéreik bilincsbe verve; s most kezdődik a rémper tizenkétezer ember ellen. A megrémített birtokos-osztály, a kegyes emberek bosszút követelnek! Fel akarják állítani a guillotine-t: oda — a commune által ledöntetett Vendome-szobor mellé, s revánsot adni vérpatakokban a meggyilkolt érsekért, a felégetett nemzeti műkincsekért. Ha ehhez hozzá kezdenek: irtóztató vége lehet. A kormánytól függ, hogy mi történjék.

— És így az is megeshetik, hogy amidőn mi ezzel a szekrénynyel megérkezünk Scigniers-ben, s előadjuk a megkerült végrendeletet, akkor már a boldog örökös végkielégítést nyert — négy lat ólommal.

— Az bizony megeshetik.

— Nem kíváncsiságból kérdem én ezt; hanem azért, hogy visszatérjek az én egész eszemjárásának a kezdőpontjára. Ha a Lis Blanc örökös ilyen mal à propos meg talál halni: akkor ki lesz, aki az én boldogult gazdám, Traumahold bankár ellen megindított eljárást megszünteti?

— Ezt a végrendelet fogja megoldani. Bizonyosan lesz abban valami másodörökös is megnevezve. Vagy amit még jobban sejtek: Lyonel számára lesz elrendelve nagykorúvá léteig törvényes gyám. Ez fog intézkedni.

— Nem lehetne ezt a végrendeletet is elolvasnunk? — kérdé Péter.

— Láttad, hogy tíz pecséttel van lezárva.

— Nem néztem oda. Azokat is felnyithatta Monte Rosso; miután már a kezében volt.

— Hát azt hiszed, hogy amit Monte Rosso, a fő- fő tolvaj elkövetetlen hagyott, azt én fogom megtenni?

— Én kimennék a szobából. Nem tudnék róla semmit.

— Elég, ha én magam tudnám.

— Pedig azt hiszem, hogy ez, ha nem is törvényesen korrekt, de egészen Istennek tetsző cselekedet volna.

— Hiszen, kedves Péter, ha én meg tudnék magammal alkudni afölött, hogy mi az igazság, a kötelesség? aztán meg mi a „jótett”, hát akkor azon kezdeném, hogy ezt a lepecsételt levelet dobnám a tűzbe; s ahelyett a felfedezések iratát tenném le a hivatalos helyen. Ha holtakat tudnék idézni, a megholt Lis Blanc gróf lelke bizonyosan azt mondaná rá: így tegyék. Hanem hát ebben nincsen alku. A Lis Blanc család megkapja a maga kincseit gyémántokban és papirosokban; kivéve a *tűznek szánt* iratokat. Hogy azokat kinek a keze égesse el és mikor? az tőlem fog függeni. Idő nincs rá szabva.

Ezzel a felleplezések iratát Lándory eltette a zsebébe, s a kincsesszekrényt ismét lezáratta Péterrel.

— Most már nagyobb fejtörést fog nekünk okozni az, hogy

mi úton-módon jutunk el mi Párizsba. A német seregek még a keleti département-okat megszállva tartják. Svájc egész hadereje őrzi a déli határt: éppen most fegyverezték le Canrobert és Garibaldi átmenekült seregeit. Nekünk ezen a harcvonalon, annyi fegyveres, gyanakodó erősségen ezzel a furfangos ládával keresztülhatolnunk nem lehet.

— Talán Marseille felé a tengeren át szabad lesz az út.

— De vajon Marseille-től Párizsig szabad-e?

— Hiszen nem kell nekünk Párizsba mennünk, hanem Seigniers-be.

— De elébb Versailles-ba.

Péter nem értette, miért, de belenyugodott.

A kakasok hajnalra kezdtek kukorítani.

MONSIEUR DE L'ÂNE DORÉ

— Fogadjunk, Péter, száz forintban egy garas ellen, hogy engemet Franciaországban mindenütt „Arany számár”-nak fognak nevezni — monda Lándory.

Péter a fejét rázta.

— Az ellenfogadás részemről könnyelmű elpazarlása volna a garasoknak.

(Világos a „belecsés”. Csak egy betű különbség: Lándory — L'âne doré.)

Az úr úgy bánt a szolgájával, mint ahogy legbenső barátjával szokott az ember bánni, s a világ előtt az úr és cseléd közötti viszonyt csak Péter feszes magatartása tanúsítja, — meg a leborotvált bajusz. — Különben a régi gazdájánál is úgy volt szoktatva.

Lándory még Bécsből írt monsieur Boisgoberry-nek, a seigniers-i souspréfetnek, útra kelte előtt; tudatva vele, hogy a Lis Blanc szekrény megkerült: az elveszett ékszerek s a zárt végrendelet benne vannak. Ő azokat személyesen fogja elszállítani Seigniers-be: kéreti tehát a souspréfet urat, hogy hivatalos hatáskörénél fogva, a meghalt gróf hagyatékának praesumptiv örökösét és praetendenseit e levél kelte után számítandó nyolcadnapra hívja össze a seigniers-i maire hivatalába, ahol részéről az átadásnak meg kell történni.

„Akkor” nyolc napot kellett számítani a párizsi útra: Génua-n, Marseille-en keresztül.

Különben Lándory nem ment egyenesen Párizsba, hanem Versailles-ben állapodott meg; ott egy napot időzött, az

igazságügyminiszternél kihallgatást nyerve, s onnan utazott el, pontosan a kijelölt napon Seigniers-be.

A seigniers-i uradalom az Île de France-ban fekszik — egész napot tartott az odautazás — a rendkívül rossz út miatt.

Valóságos inzultus és rágalom ilyesmit kimondani. Franciaországban „rossz utak!” — Hát ezek olyan „ad hoc” rossz utak voltak.

A seigniers-i birtok ura hírhedt volt a nagyszerű haltenyésztéséről; egyik nagy jövedelemforrása ebből fakadt.

Párizs körülzárólása alatt mr. Boisgoberry souspréfet úr stratégiai elővigyázatból átszakíttatta mind a halastavak gátjait, azok aztán alaposan megrontották a chaussée-kat; történetesen azonban a németeknek nem esett a hadművelleti tervükbe a seigniers-i kastélynak a megostromlása, mert különben ők majd helyrehozták volna az országutakat. Így tehát Boisgoberry úrnak megmaradt az a boldog tudata, hogy intézkedései miatt nem taposhatták meg idegen lovak patkói a seigniers-i virányokat. Csakhogy az idegen eltávozta után megint a saját lovai is csak nagy bajjal járhattak rajtuk. Az utak helyreállítása sok pénzt igényelt; az uradalom pedig per alatt is volt, bírói gondnokság alatt is volt: a jövedelem élvezőjének, Alfréd De L'Aisne vicomte úrnak sokkal élvezetesebb kiadásai voltak, mint hogy azok mellett még úticsinálásra is vesztegethette volna a pénzt. A bérlők hevenyésztek faderekakból átjárókat a felvetett hidak helyébe, s more barbaro, ahol járhatlan volt az út, kicsaptak a gyepre. A maire és a souspréfet még nemigen mertek parancsolgatni, mert nem tudhatta az ember, hogy ki lesz az úr ebben a zavaros világban.

A helység, mely az uradalomnak a nevét adja, csinos kis mezőváros szép városházával, prefektúrával tisztességes vendéglőkkel ellátva. Ezeknek egyikébe szállt meg Lándory, árptettyektől alig látszó bérkocsijával.

Ott megtudta, hogy Lis Blanc grófnő is ugyanoda van szállá-

solva leányával, társalkodónéjával és többrendbeli cselédjével együtt. De L'Aisne vicomte pedig az átellenben levő fogadóban tanyázik.

Az történt, hogy erre a napra mind a ketten kiadták a meghívókat — egymásnak: kölcsönösen magukat tartva a gazdának s a meghívottat a vendégnek.

Ebből aztán az lett, hogy egyik sem szállt a kastélyba, s egyik sem gondoskodott a vendéglátásról, ami egészen természetes volt.

Lándory bejelenté a megérkezését a mairie-n, s ott tudomásul vette, hogy déli tizenkét órakor lesz a hivatalos tárgyalás ez ügyben, amikorra szíveskedjék megjeleni, a corpus delictivel együtt.

Egyéb látogatást nem tartott szükségesnek.

A hotelbe visszatért találkozott a lépcsőn két hölgygel, kik lefelé jöttek. Mind a kettő mély gyászban volt, arcaik sűrű fátyollal takarva. Az egyik, aki termetére fiatalabbnak látszott, úgy haladt el mellette, hogy az arcát sem fordítá felé; hanem az idősebb megállt, s az arcába nézett; még vissza is fordult.

Lándory azt hallá suttogni: „ez ő!”

Ő is kitalálhatta, hogy ezek „ők”.

Egy óra múlva ismét találkozhatott velük a hivatalszobában. Szokása szerint ő volt a legelső a megjelenésnél, kísértetve Péter által, ki a kincsesszekrényt a táskájában hozta utána.

Még akkor csak a jegyző volt ott, egy fiatal provinciális gavallér, aki nagyon el volt merülve a hírlapolvasásban, s emellett folyvást fredonnírozott, mintha csupa chansonetteket olvasna.

Másodiknak érkezett meg a maire: egy köpcös kis bonhomme, ki nem késett azonnal ismeretséget kötni a külföldi jövevényvel, s végül meghívta: őt szalonkavadászatra.

A harmadik lett a plébános, a néhai gróf gyóntatója, egy szikár természetű, finom, sovány arcú tipikus alak, ki minden jelenlevőnek lekötelező szavakat igyekezett osztogatni, és sohasem odanézett, ahova beszélt.

Az új ajtónyílásnál a két lefátyolozott hölgy lépett be.

Azoknak már udvariasan szökött eléje a fiatal jegyző, s odavezette őket a számukra elkészített pamlaghoz.

Azután jött egy gazdatisztforma egyéniség, aki meghúzta magát egy széken, s igyekezett magát semmi irányban nem kompromittálni. Valószínűleg egyike a tanúknak.

Jövetelét előre hirdeté a következő, a Szép Helenából énekelve a „Kréta szigetre! Kréta szigetre!” áriát. Ez volt Alfréd vicomte. Sztereotip mintája a „gommeux”-nek.

(Legújában ez a név váltotta fel a petit crevét.)

Mikor belépett, meglátta az idegen alakot, s miután a többieket mind személynként ismeri, elég leleményes volt kitalálni, hogy „ez ő!” Feltette a „pincenez”-ét az orrára: úgy vette szemügyre.

Lándory aztán megértette vele, hogy minden médailleonnak két oldala van, s kinézett az ablakon.

Erre aztán a vicomte odasírozott a hölgyekhez, félrekomplimentozta az útjából a kis jegyzőt, s elkezdett causírozni: olyan vidám enyelgő modorban, mintha a legjobb egyetértés hozta volna őket ide össze; az éltebb hölgy elfogadta a társalgást, s a fátyolát egész az ajkáig felveté az arcáról. — Arról cnyelegetek, hogy melyikük fogja ma a másikat szívesen látni „diner”-re a kastélyban.

— Hát önnek mi véleménye van, Dea grófnő? — szólítá meg az ifjabbat. — Az volt az elvált felesége.

— Nekem mindegy! — volt a válasz.

Ez volt az első hang, melyet hallott ez ajkáról Lándory.

A hölgy hangja hasonlított Rachel Felix asszonyéhoz, az a visszadöngő hang, amely olyan mély, mint a férfié, de tele légyssággal, érzéssel.

Utolsónak érkezett meg, mint illendő, mr. Boisgoberry, a sous-préfet; magas termetű, gyomros, tekintélyes alak; kopasz fej, a homlokon egy csomó üstök, mely magát keményen védelmezi, midőn körülé már simára letarolva a mező; arca leborotváltva, két oldalszakáll kivételével: élénk meghazudtolásaul a hivatalszoba falára felakasztott arcképnek, melyen a sous-préfet úr erősen kiviaszkolt bajusszal és hegyes szakállal ékeskedik. Hanem hát mikor azt festették, még a császár Párizsban volt. Most pedig már . . . Chislehurst! A köztársaság elnöke nem visel bajuszt, csak pofaszakállt.

A főhivatalnok udvariasan üdvözli a jelenlevőket: megtartva a rangsőbbiséget. Lándory úr már bemutatta magát nála a nap folytán, a mögötte álló Pétert, mint esetleges tanút jellegezve. Rögtön hozzáfogott a hivatalos eljáráshoz; felvette a háromszínű vállszalagot, s leülve a rácsozott hivatalasztalhoz, helyet kínált a jegyzőnek az asztal másik oldalán. S azzal előadá a hivatalos ténykedésnek az okait és céljait, ékesítve a tényállást patétikus megjegyzésekkel s költői magyarázatokkal. Ez már sablon a sous-préfet úrnál. Fantasztikus feldíszítés nélkül s a geográfia, topográfia és etnográfia adatainak tetszés szerinti idomítása nélkül ő már tényállást megállapítani nem tud.

Elmondá, hogyan hatoltak be a rablók a seigners-i kastélyba, hogyan vitték el a meghalálozott gróf ékszeresszekrényét, melyben a család egymilliót érő gyémántjai voltak; és azonkívül a gróf által a jelenlevő tanúk bizonyítása szerint pótvégrendeletnek nyilvánított, lepecsételt irat. Ennek következtében a korábbi végrendelet lőn végrehajtva, mely a gróf fiának kizárásával De L'Aisne Alfréd marquis-t teszi általános örökössé; aki a birtokba és kastélyba a formaságok mellett be is helyeztetett. Azonban a rablást elkövetett bandának a feje Ausztriában, az ottani főinkvizítor, mr. Bertalan de Lándory által elfogatott, convicáltatott, s e kitűnő prestidigitateur által, a hipnotizmus segélybe vétele mellett, a kincsesláda rejtekhelye kitudatott;

mely is feltaláltatott a Volga melletti Trente cinq tartomány egyik várronja pincéjében a jelenlevő főinkvizítor által; ki ezt személyesen ideszállítá. Ezennel hivatalosan felszólítottik, hogy a magával hozott corpus delictit tegye le a prefectura asztalára.

Minderről a kis jegyző által protocollum lett fölvéve.

Lándory inte Péternek, hogy tegye le a szekrényt a rácsos asztalra.

A szekrény előtűnésével valami csendes suttogás zúgott végig a jelenlevők során.

— Felhívom a meghívottakat, akik jelen vannak — folytatá a souspréfet —, hogy konstatálják a szekrénynek az azonosságát. Nem szükség önök előtt magyarázatot adnom az iránt, hogy egyike a meghívottaknak, az ifjú marquis Lis Blanc Lyonel miért nem jelenhetett meg ez órában. Ő főhadnagy volt a tizenkettedik huszárezredben; — a sedani katasztrófa elmondja a többit.

Itt reszketett és elhalt a szava a derék férfiúnak, a zsebkendőt nem ok nélkül helyezte maga mellé az asztalra.

Lándory felnézett a plafonra. Bosszantotta az a hamis pátosz. Ő tudta, hogy miért nem jöhet ide Lyonel marquis.

A jelenlevők mind elismerték, hogy ez a valóságos Lis Blanc-szekrény.

Ez a hivatalos tény tehát be volt fejezve.

A souspréfet felkérte a jegyző urat, hogy szíveskedjék felolvasni az általa megírt protocollumot, aminek a fiatalúr tehetsége szerint megfelelt, nagy igyekezetet fejtve ki a saját kalligráfiájának a lehüvelyezésében.

— Van rá a jelenlevőknek észrevétele? — kérdé a souspréfet.

— Nekem van — mondá Lándory.

— Tessék előadni.

— Holmi apró helytelenségeket is óhajtának kiigazítva látni. Például ha a tisztelt jegyző úr a nevem végére y-grec-t kegyeskednék írni „é” helyett. Megaranyozva még nem

vagyok. (Nagyon jó! — szólt bele az elnök.) Azután, ha lehetne Ausztria helyett Magyarországot. („Az nem lényeges dolog!”) Továbbá, hogy nem a Volga, hanem a Vág mellett fekszik a várrom, ahol a szekrény feltaláltatott, („Az irreleváns dolog”) s a vármegye neve nem Trent cinq, hanem Trentsin, francia ortográfiával „Traintchine”. („Van-e még valami baj?”) És hogy én nem a hipnotizálás, se nem clairvoyance útján tudtam meg a szekrény rejtekhelyét.

Már ebben nem engedett a főúr.

— Ah! Ezt mi nagyon jól tudjuk. A hírhedett Hermann s a még híresebb Houdin e téren a csodákig vitték az ügyességet. A hipnotizmus egy tudomány, uram, mely egykor a bírói vizsgálatot fölőlegessé fogja tenni. Fluidumok, médiumok ismeretesek előttünk.

— No, hát legyen úgy — hagyta rá Lándory. — Azonban amit kifogásolok az egész expozében, tehát nemcsak a jegyzőkönyvben, az egy hézag. Ki méltáztatott hagyni, hogy az elrabolt tárgyak közt volt még e kincsesszekrényen kívül egy értékpapír-csomag is, mely ötszázezer frankot képviselt. Ezt szeretném beleiktattatni.

Ez meg már éppen heves forrásba hozta Boisgoberry úr vérért! Hibát találni az ő expozéjában.

— Azt mi jobban tudjuk, uram. Ami nincs itt, az nem tárgy. A végrehajtott végrendelet utolsó alineája így szól: Az ötszáz-ezer frankot képviselő értékpapírjaimról külön codicillusban rendelkeztem. Ilyen codicillus pedig nem került elő. S mivel-hogy sem örökséget képező tárgy, sem ahhoz igényt tartó hagyományos nem létezett: annálfogva azt a hivatalos jelentésbe belefoglalni sem lehetett. Ezt mi jobban tudjuk, uram!

— Nekem okom volt azt a megjegyzést tenni — mondá Lándory.

— Most lássuk a láda tartalmát. Nyissa fel, jegyző úr — intézkedik az elnök.

A kulcs bele volt dugva a szekrény zárába. Hanem a jegyző hiába forgatta azt jobbra-balra, az nem nyílt ki. A család jelenlevő tagjai sem tudtak felvilágosítást adni a zár megnyitásának módjáról: sem a tisztartó, sem a pap, ki többször látta a szekrényt az öreg gróf által kinyitvatni, anélkül, hogy a fufangját eltanulhatta volna.

Mindenki megbukott a kísérlettel, még a gépgyárból előhívatott műlakatos is.

— Talán az én emberem majd ki tudja nyitni — mondá Lándory, mikor már megunta a kínládást nézni.

A Péter aztán egy perc alatt felnyitotta a szekrény felső födelét. Az alatt még csak a második födel volt látható, minden zár nélkül.

— Hát ez hogy nyílik fel?

— Azt is az én emberem fogja megmutatni.

— Hát ő azt honnan tudja?

Lándory iróniás mosollyal mondá:

— A hipnotizmus. Tetszik tudni.

Mr. Boisgobbery csiklandozva kezdte magát érezni. El kellett fogadni a választ a saját nyilvánítása alapján.

— Eszerint ön már szemügyre vette a szekrény tartalmát. Ki adott önnek erre jogot?

— Tetszik tudni: a „nagy inkvizítor” vagyok.

— Akkor a felelősség önt terheli a szekrény tartalmáért.

— Kifogást tehetnék ugyan a felelősség ellen: miután az egész szekrény előbb azon homályos gentleman kezében volt, aki ezt innen elvitte, s a felnyitás titkát az is jól tudta, s eszerint azt vehette ki belőle, ami neki tetszett. Azonban elvállalom a felelősséget, miután meggyőződtem róla, miszerint a gróf sajátkező jegyzéke szerint minden megnevezett tárgy együtt van benne.

Azzal odaszólt Péternek magyarul, hogy nyissa fel az alsó tábláját is a szekrénynek.

Az is megtörtént.

Akkor a hölgyek is felkeltek a pamlagról, s odamentek az asztalhoz. A kíváncsiság diadalmas versenytársa minden emberi indulatnak. Még a fátylaikat is hátravetették az arcukról.

A jelenlevők mind összedugták fejeiket az ékszerek bámulatóra. Az elnök egyenkint szedegette azokat elő a szekrényből, a maire olvasta a tárgyjegyzéket, s a jegyző írta azoknak a megnevezéseit a protocollumba. Ez eltartott másfél óráig.

Az elragadtatás általános volt.

Bizonyára kár lett volna ennyi kincsnek ott maradni eldugva — a Volga mellett!

Legnagyobb tetszést vívott ki a fekete gyémánt.

— Ha a végrendelet engem tesz az ékszerek urává — mondá Alfréd Medeának —, én a fekete gyémántot a grófnőnek fogom felajánlani.

— Sajnálom, hogy a jóakaratot nem viszonzhatom — mondá a fiatal grófnő —, miután az egész a bátyámé.

— Talán még nem? — mondá a vicomte hideg, kegyetlen gúnymosollyal. (Ő is tudta, hogy hol van Medeának a bátyja.)

Végre rákerült a végrendeletre is a sor.

Az ezt lepecsételt tanúk sorban mind elismerték, hogy ez volt a nekik bemutatott irat, s az elnök konstatálta, hogy a pecsétek sértetlenek.

Akkor azután ő saját maga felmetszette a pecséteteket.

A végrendelet egy egész ívnek az első lapját betöltötte, mind a meghalt gróf keze írásával.

Elő volt benne adva, hogy ezzel a korábbi végrendelet megsemmisítettik. Az okok megszűntek. Lyonel családot alapított: egészen atyjának akarata szerint. Annálfogva a kitagadás visszavonatik, s Lyonel általános örökössé lesz kinevezve.

Azonban a hagyományozó nem tett le a skrupulusairól. Jónak látta körülzáradékozni a végrendeletét. Sok mindenféle csetre gondolt előre. Lyonel nagykorúságáig Sidonia grófnő marad a teljhatalmú gyám, aki a birtok jövedelméből annyit

juttat a mostohafiának, amennyit jónak lát. Lyonel csak a 24-ik éve elértével veszi át a birtokot, melyre a mostohaanyjának stipulált életjáradék be lesz táblázva. Medea grófnő megkapja az apai birtokát Erdélyben; neki hagyományozza a gróf az atya beváltott adósleveleit.

Ellenben következtek azok az esetek, amelyekben Lyonel ismét elveszíti az apai örökséghez való jogát, s helyébe lép az első végrendelet hagyományosa, De L'Aisne Alfréd marquis.

Ilyen eset az, ha Lyonel a római katolikus vallást elhagyná, s akármi más hitre térne által.

Hasonlóul, ha valamely olyan hatalomnak a szolgálatába állna, mely Franciaország ellensége.

Éppenúgy az egész birtok szállni fog De L'Aisne Alfréd marquis-ra, ha Lyonel törvényes utód nélkül halna el. Itt következett egy marginális jegyzet: *Hasonló beszámítás alá esik a „polgári halál” is.*

Ellenben: (ez a pont arra nézve, aki a viszonyokat nem ismeri, a hóbort színét viseli magán) ha Lyonel valamely egyházi rendbe találna belépni, például a máltai lovagok rendébe, akkor azonnal kapja meg a birtokot szabad rendelkezésére, még ha a nagykorúságot el nem érte volna is.

(Ehhez már csakugyan clairvoyance kellett!)

Az aláírás biztos, szilárd kézvonással odakanyarítva.

Mikor a négyrét hajtott ívet szétnyitották, annak a belsejéből még egy vékony papírlapra írott pótrendelkezés került elő.

Ez volt az említett codicillus.

Ebben a hagyományozó a készpénzével és az értékpapírjaival rendelkezik.

Ez utóbbiakból kétszázezer frankot hágy Sidonia grófnőnek, százhatvanezeret De l'Aisne Alfréd unokaöccsének; a többit jótékony célokra; szolgálóinak, tisztviselőinek, gyóntatójának húszezer, Hermione kisasszonynak tízezer frankot; a végrendeletet végrehajtó souspréfet-nek szintén annyit.

— Eszerint „ennek” mégiscsak bele kell jönni a jegyzőkönyvbe — mondá Lándory.

A souspréfet úr még mindig védeni akarta a pozícióját.

— De hát mit ér a bőkezű hagyományozás, ha senki sem tudja, hogy hol kapható az ötszáz ezer frank papírban?

Többen is visszhangoztak neki: Alfréd meg a pap.

— Gombát ér! Heringfejet ér.

— Én tudom, hogy hová lett, és hol kapható meg — szólalt meg Lándory.

Ezzel egyszerre az általános érdeklődés tárgyává lett.

— Ő tudja! Hát miért nem mondja?

— Ha megengedi a souspréfet úr, hogy előadjam.

— Nagyon kérem. Tessék ide mellém leülni.

A főúr maga húzta oda Lándory számára az asztalhoz a széket; amelyet sietett alája tolni Alfréd marquis.

Hisz ez derék férfiú!

— Legyen szíves előterjeszteni becses véleményét.

— Tehát az én véleményem szerint az az ötszáz ezer frank a Traumhold bécsi bankár tömegében található fel; akinél azt a rablást elkövetett Monte Rosso letéteményben hagyta. Erről nekem biztos tudomásom van.

— Tehát mégis ér valamit a codicillus! — rebegé a souspréfet úr.

— Van Isten az égben! — sóhajtá fel a plébános.

— Ön valóban nemes szívű férfiú — nyilvánítá ki véleményét Alfréd marquis — minden indokolás nélkül.

Az indokolást egyébiránt Lándory kitalálhatta. „Traumhold bankár leánya neje volt Lándorynak; most Lándory a neje virtualitásainak az örököse; nagylelkűség tőle, hogy felfedezi, miszerint a rá néző hagyatékokat félmillió franknyi idegen vagyron terheli, amidőn a letéteményező maga nem jöhet elő art vissza követelni.”

Lándory nagyszerű volt a vállvonogatásban. Az embert nem kell azért megdicsérni, hogy nem lop.

— Igazítsa ön ki rögtön y grec-re Lándory úr nevének végbetűjét! — rivallt rá a souspréfet úr a kis jegyzőcskére, mely parancsnak az rögtön igyekezett eleget tenni.

— Úgy szintén a „L’Autriche”-t igazítsa ki „La Bulgarie”-ra.

— Inkább La Hongrie-ra, ha úgy tetszik — esedezék Lándory.

A kis jegyző aztán odaírta neki „Lohengrin”-t.

— És én most ezzel feladatomat befejeztem — monda Lándory az elnökhöz fordulva —; nem kívánja ön további személyes jelenléteimet?

A souspréfet ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy meg van elégedve monsieur Lándory eddigi hozzájárulásával ez ügy kibonyolításához, s ezért neki a hatóság nevében köszönetet szavaz: az utazási költségei, napidíjai és a többi, végzésileg fognak megállapíttatni.

Lándory erre azzal válaszolt, hogy mindezekről lemond: utazását tanulmányozási célból tette; a többi pedig „nobile officium”.

Azzal kurtán üdvözölte az ott maradókat, Péterrel együtt elhagyta a prefecturát.

Nem mentek egyenesen vissza a hotelbe, hanem egy sétát tettek a platánsorral szegélyezett folyócska partján végig.

— Különös az — szólalt meg Péter —, hogy az érdekelt felek közül az egyik nem mutatott jókedvet, a másik nem tüntetett bosszúságot a végrendelet felolvasásakor; pedig azt már a legrosszabb vaudeville-író is utasításba tette volna a szereplő színészeknek, hogy a végrendelet felolvasása után „nyertes fél arca sugárzik, vesztes félé elsötétül”.

— Hátha ezek jobb színészek. De más alapja is van az egykedvűségüknek. A végrendelet egy pontja De L’Aisne Alfrédnek adja vissza a Lis Blanc birtokot azon esetre, ha Lyonel akár testi, akár polgári halállal tűnik el a világból. Márpedig — ez órában — mind a nyertes, mind a vesztes félnek nagy oka van azt hinni, hogy Lyonelt a két baleset közül az egyik utoléri.

A grófnő diadalát lehűti a rettegés, a marquis bánatát enyhíti a reménykedés.

— Ezt figyeltem meg mind a kettőnek az arcán, midőn önnel voltak szemben. Hanem azt csakugyan nem tudom kitalálni, hogy a fiatal grófnőnek mi oka lehetett azokat a csodaszép semeit olyan öldöklő modorban forgatni ön ellen, mikor néha egy pillantást vetett felé? Majd kitudom én azt, csak egy olyan magam rangjabeli gentlemannel akadjak össze a társaságból.

Lándory most egyszerre ezzel a kérdéssel lepte meg Pétert:

— Tudsz te lovagolni?

— Arra, hogy az akadályversenyen pályázzak, nem vállalkozom, hanem ha egyszer a nyeregben ülhetek, nem maradok le róla.

— Akkor szerezz ma estére egy hátszlovat a városban; s végy lovaglósizmat és ostort magadnak.

Mikor a hotelbe visszakerültek a sétából, már akkor mind a két átellenes vendéglő udvarán mosták a sáros hintókat a szolgák, s a kocsisok jártatták a lovakat. Tehát az uraságok már a kastélyban vannak. Az új statutio végbement.

A lépcsőházban már ott várt egy ezüst vállzsinóros inas Lándoryra. Levelet hozott neki a grófnőtől.

A levélben meghívás volt a mai ebédre a Lis Blanc kastélyban déli hat órára.

Lándory válaszolt, köszönte a meghívást, ott lesz.

Péter utána ment az inasnak.

Jó vártatva visszatért, s hamisan hunyorítva a félszemével:

— Mindent tudok — mondá. — Egyszerre jó pajtások lettünk a kollégával. Régi cselédje volt a grófnak (*a grófné zsoldjában*). Kíváncsi volt rám.

— „Te vagy az a méregkeverő?” — kérdezé tőlem.

— „No hát hogyan volnék az?”

— „Akkor kollégák vagyunk. Én is sok mérget kevertem

a gazdámnak, amitől az hamarébb ment a pokolba. Ez a te gazdád ugye bűvész, halottfeltámasztó, ördögidező.”

— „A bizony!” — Én aztán rágalmaztam önt egész lelkesedéssel. Ez viszontlekedést idéz elő. — „Hát ti a korcsmába tértetek vissza ekvipázsaitokkal?” — kérdezém — „Nincs istálló a kastélyban?”

— „Istálló csak van! de se egy szál széna, se egy szem zab.”

— „Hát nem tartott a marquis lovakat?”

— „Odabenn Párizsban. Azokat megették az ostrom alatt. A régi gazdámnak, Lis Blanc grófnak hírhedett écurie-je volt. Hámos lovai, arab paripái, különösen a gazdasághoz való trakéni ménei jutalmat is nyertek a világtárlaton. De amint a marquis átvette az örökséget, az egész ménest, istállót mind eladta; a grófnak derék rambouillet nyája volt: azt is mind ezüstre váltotta fel. Most aztán (az ajtón keresztül hallottam) a grófnő és a marquis, amint a beiktatás után magukra maradtak a belső szobában, csúnya nagy perpatvar támadt közöttük. A grófnő szemére lobbantotta a marquis-nak, hogy mind elpocsékolta a gazdasági felszerelést, lovakat, juhokat, tehencet. — Erre aztán azt vágta vissza neki a marquis, hogy „ön éppen azt teheti a Lis Blanc gyémántokkal, hogy mikor én kapom vissza az uradalmat, csak az üres szekrényt találjam”. — „Azt meg is fogom tenni!” — mondá a grófnő. — „Akkor jó lesz önnek sietni a vásárral, mert a versailles-i bonhomme-ok piacra akarják dobni a koronagyémántokat, s akkor ennek a csemegének nagyon leverik az árát.”

— „A gutát! Ilyen hangon beszélnek egymással?” — mondtam én.

— „Ez még hagyján!” — monda ő. — „De azt láttad volna, mikor a sous-préfet, aki az új (de régi) örökösöket beiktatta a birtokukba, s a kulcsárt előre bocsátva, egyenkint nyitogat-tatá fel az ajtókat, bevezette őket a termekbe, s nagy pofával hirdetve, hogy íme, mindent a régi rendben találtak: hát ott is folyvást azon veszekedett az öreg grófné a marquis-val,

hogy az eredeti festményeket kicserélte müncheni másolatokkal. Ezen patvarkodva el-elmaradtak egy-egy gyanúba vett Rembrandt-képnél. Pláne egy rámánál, amelyben egy Meissonier szemtelenül helyettesítve volt egy olajnyomattal, csaknem hajba kaptak, úgyhogy utoljára a sous-préfet-nek nem maradt más vezetni valója, mint az ifjú grófnő. Az meg csak ödöngött, a fejét erre-arra hajtva, mintha nem is tudná, hol jár? Egyszer aztán, amint egy ajtót felnyitott a sous-préfet, lekötelező mosolygással mondta, ahogy szoktak az ilyen hivatalos urak: „Ez pedig itten a grófnőnek a hálószobája!” Tudod? Az a nászéji szoba. A közepén egy feldöntött asztal, összetört porcellánok, szétgurult poharak társaságában, mellette egy Nílus-kék atlással bevont causeuse, mely világos tanújelét hordta magán annak a katasztrófának, mikor valaki többet ivott, mint amennyit megbírt; — no iszen, azt a képet, azt a szemet láttad volna, amit Dea grófnő mutatott erre a látványra! Hej, hogy csapta be azt az ajtót a sous-préfet úr orra előtt, s azzal megfordult a sarkán, s kiszaladt az erkélyre. — No, majd beszélék én még neked erről a nászéjről, mikor egyszer együtt keverjük a mérget: abszintet, veres borral! Ma estére aztán jól kicsípd az uradat; mert sok szem megakad rajta!”

Lándory utánagondolt a Péter által elmondottaknak. Végigmelve az egésznek során, kezdte megérteni azoknak a félelmes szép szemeknek fenyegető ragyogását.

... Ha azt tudják, hogy Pétert, mint elítélt mérgekeverőt hozta ki a börtönből Lándory, akkor az ő életének megelőző körülményeiről is jó értesüléseiknek kell lenni ...

... ha az a szó, amit Hermione kisasszony az öreg Lis Blanc grófnak elmondott — „egy olyan férjnek való ritka példányról” — Medéának is fülébe jutott ...

... s ha szóbeszéd tárgya volna az, hogy egy jámbor szamaritánus, ki két évig ápolt gondosan egy hitvest, a Középtengernek egy szigetén elzárkózva a világtól ...

... akkor aztán könnyű megérteni, mit beszél az a lefelé

nyíló szem, az a középén felnyíló száj, mely fehér fogait mutatja: „Vigyázz! Ez éget! ez harap!”

Mégis be mert lépni ennek a szép fenevadnak a ketrecébe!

Sidonia grófnőre nem volt semmi meglepő sem a végrendeletben, sem a codicillusban. Mindkettőnek a tartalmát ismerte lényegében Lis Blanc házipapja, s ez közölte azt a grófnővel. Úgyhogy a grófnő egész felkészülten jött már Seigniers-be. Előreküldte a szakácsát a statutió lakomájához szükséges minden felszereléssel; még virágokról is gondoskodott. Az akkori divat szerint az étkezőasztalt telehintették üvegházi virágokkal. A porcelán, ezüstnemű is megfelelt a pompás menünek. — Hasonlított ez a lakoma a debreceni bűvész Hatvani professzor vendiségéhez, ki egy üres konyhából a szultán ebédjét hordatta elő a szolgálzellemeivel.

Csupa férfitársaság volt, a két háziúrnőt kivéve, kik együtt vitték a „honneurs”-öket. A városka notabilitásai: a helyőrség parancsnoka segédtsíztjével, gyárosok és szállítók, akikre az uraságnak szüksége van.

Lándoryt mindenki sietett protegálni. Először mindenki meg volt lepelve, hogy nincs turbán a fején, sarkantyús csizma a lábán. Azt, hogy franciául hall és beszél, természetesenek találták. És aztán aki csak előfoghatta, mind iparkodott vele még az ebédhez ülés előtt megismertetni a legközelebbi múlt idők szenzációs eseményeit.

Még mindig a commune leveretése volt a kedélyeken uralkodó tárgy, ahhoz tudott mindenki valami új adattal szolgálni. Talán hallottak róla már valamit, hogy itt van egy csodaember, aki két esztendeig nem olvasott újságot. Lándory hallgatta mindazt áhítatosan, mintha csupa újdonság volna rá nézve. Majd a hölgyekkel váltott néhány szót, s azon az alapon, hogy Medea grófnő atyai részről a magyarokkal rokon, beszélt neki egy pár érdekes apróságot arról az országról, ahol a birtoka fekszik. A grófnő még emlékezett vissza a gyermekkorából arra a vidékre. Csakhogy igen messze van.

Két nap kellett kocsin ülni, s egy helyütt, ahol elvitte a hidat a megáradt folyam, tutajon átkelni. Lándory kellemes újdonságot vélt a grófnővel közölni, amidőn értesíté, hogy oda most már vasút vezet; a pályaház ott van a kastély parkja végében: egy nap alatt Budapestről oda lehet jutni. A főváros is sokat változott azóta, hogy a grófnő utoljára látta. Most egy sugárutat törnek rajta végig, mely a párizsi Boulevard Sebastopollal akar valaha versenyezni. — Erre csak egy iróniás mosoly felelt, és azon száraz válasz, miszerint a grófnő nemigen reméli, hogy akár Magyarország fővárosát, akár az erdélyi kastélyát valaha meglássa.

Itt azután el lehetett szakítani a beszélgetés fonalát.

A komornyik jelenté, hogy fel van tálalva, s szétnyitá az étterem kettős szárnyajtaját. Lándoryt az a kitüntetés érte, hogy Sidonia grófnő az ő karján vezetetté magát az asztalhoz; ezzel Alfréd ellen is tüntetett, ki rangra előkelőbb volt és közeli rokon, s ma reggel még ura ennek a kastélynak. Talán éppen azért! Alfréd azzal akarta elpalástolni a mellőztetést, hogy Medeát vezesse az asztalhoz, (hiszen felesége volt!) de azzal is elkésett, mert az meg már akkor a sous-préfet karján csüggött.

Az asztalnál is ez a rend volt megtartva. Az asztalfőn Sidonia grófnő, jobbról mellette Lándory, balról Boisgeberry úr, amellet Medea grófnő, azon túl a colonel, Lándory szomszédja volt a maire. Alfréd az asztal túlsó végén foglalt helyet, mint ex-házigazda. Tehát Lándory csaknem szemközt volt Medeával.

A jó borok felnyitották a nyelveket. A „Château-Laffitte”-nál még a conjectural-politika járta: vajon Joinville és Aumale hercegek belépnek-e az assemblée-ba? Vissza fogják-e kapni a birtokaikat? Sikerül-e Dupanloup-nak a Bourbonok két ágát egymással kibékíteni? Mit jelent Franclieu marquis támadása az orleanisták ellen a legitimisták nevében? Találkozott-e Thiers a hercegekkel, vagy végképp szakított az orleanistákkal? Megbukik-e Thiers Gambetta heves támadása miatt? Hát Daru

rohama Jules Favre ellen a napoleonidák érdekében biztat-e sikerrel? — A „Haute Sauterne”-nél már az aktuális politika terére szálltak át: meddig marad a pápa Rómában? Sikerül-e Plon-Plonnak a korzikaiakat meghódítani? Volt, aki már azt is tudta, hogy meg is bukott Ajaccióban irgalmatlanul a „vörös herceg”. A „grand vin”-nél pedig már egészen tűzbe jöttek a fejek, s belemélyedtek a pártpolitikába; szomszédok és átellenesek, ki-ki a maga jelszavára koccintott, hogy csak úgy tört bele a pohár! Egynek a zászlója trikolór volt, a másiké fehér, a harmadiké a császári sas; volt, akinek a vörös zászló tetszett.

Az erdei szalonka után a souspréfet úr poharat emelt az új birtokosokra, a két grófnőre: ahogy szokás; azután a volt birtokosra, ki nemes lemondással hajolt meg a törvény előtt, ahogy illik; és végül a család hírneves vendégére, Lándory úrra, ahogy a méltányosság hozza magával.

A tószót rövid volt és szép.

A felköszöntésre Alfréd is odajött az asztal túlsó végéről „rokonaival” poharat érinteni; mely udvariasságot Sidonia grófnő azzal viszonzott, hogy ott marasztotta a marquis-t, helyet adva neki az asztalfőnél maga mellett, úgyhogy Alfréd most már a grófnő és Lándory közé jutott.

Mikor a pohárcsörgés elhangzott, s a souspréfet úr leült a helyére, poharát még egyszer Lándoryéhoz koccintva: egyszer csak eszébe ötlött valami.

— À propos! Hát azzal a húszezer frankkal mi történik, ami a prefektúránál le van téve, jutalmul az elrabolt kincsek és végrendelet kézrekerítőjének?

Lándory nem bánta volna, ha azt nem itt, az ebédlőasztalnál hozták volna elő.

— A felfedező nem akarja magát megneveztetni — felelt a kérdésre szárazon.

— De azért a kitűzött jutalmat mégis valakinek ki kell adni: ez a világ végéig nem maradhat a közpénztárban, mint az Ahasverus kincse.

— Tehát legyen átadva ez összeg azoknak a szegény gyermekeknek, akik Párizs ostroma alatt árván maradtak.

Ez a nyilatkozat általános helyeslés moráját idézte elő az asztaltársaságnál.

Sidonia grófnőnek az arca még az alatt a remek email alatt is, mely az Elysée titka volt, elvörösödött.

— Akkor mi ez összeghez még egyszer annyit adunk a leánnyommal — monda büszkén. Ez volt a tromf.

— De akkor mégiscsak meg kell nevezni valami emberi nevet, hogy ki adja ezt a pénzt! — erőlteté a maga jussát mr. Boisgoberry.

— Írja ön a mi összegünk alá e nevet „Medea”.

— És az öné alá, monsieur Lándory?

— Az enyim alá pedig ezt a nevet „Godiva”.

Egyszerre, mintha megbénult volna az egész társaság, mindenki elhallgatott. Hisz azt már mindenki elmondta egymásnak, hogy ez a „Godiva” nem csupán annak a híres angol honleánynak a neve, aki országa fővárosát megmenté a diadalmas ellenség pusztításától — egy kényes természetű lovaglás által a városon végig; — hanem azonkívül a jelenlevő külföldi celebritás meghalt feleségeé is.

Lándory csak azt a hatást vizsgálta, amit e név kimondása Medea arcán előidézett.

Soha ennyi pokolbeli gyűlöletet és megvetést egy tekintetben! A szemei éppen úgy mélyedtek Lándory szeméibe, mint mikor a gyakorlott vívó, a kard hegyét ellenfele szívének irányozva, azt egy féltempóval megelőzni készül.

Legelső volt a plébános, aki szavakat talált méltó megjegyzésre.

— Íme egy férj, aki a nejéhez még a túlvilágon is hűséget tart.

— „Igen, igen, nagyon szép!” dörmögék végtől végig; ámbátor senki sem fogadkozott rá, hogy utánacsinálja.

De L’Aisne Alfréd ezáltal kényszerítve érzé magát, hogy csípőssé legyen.

— Hát egyáltalában hiszi ön a túlvilágot, monsieur Lándory?
— nyefegé, hátravetve magát a székében. (Ezzel nyilván a papot akarta megcsippenteni, aki felől jól tudta, hogy a második végrendelet értelmi szerzője volt.)

A pap szembe is szállt vele a kihívó szóért.

— Mi az? Uram! Hát pogányok lettünk-e? Elfelejtettük-e a hiszekegy utolsó mondását, az ámennel együtt?

— Hát az jó a parasztnak; meg az asszonyoknak, azok hadd járjanak a paradicsom után; de én ki nem tudom találni, hogy én mit keresnék a mennyországban, ahol az örökkévalóságig énekelnek és muzsikálnak, amihez én nem értek, legfeljebb okarínát tudnék ott fújni.

Erre az elmésségre többen nevettek, míg Sidonia grófnő kínai sárgateknőc legyezőjével takarta el a sacrilège rokon ajkait.

Lándory a nevetés közben odaszólt a marquis-nak:

— De hát, uram, hogyan egyeztethető össze az a hittagadás a Lourdes-i szűzhöz való zarándoklással?

Erre a kérdésre aztán mindenki nevetett.

Alfréd zavarba jött.

— Hát már ön azt honnan tudja? Cagliostro ön?

— „Houdin! Houdin!” — kiálta diadallal Boisgoberry úr.

Alfréd most már nagyon komoly arcot csinált (a maga rovására senki sem szeret a nevetőkkel tartani).

— Hja, uram, az ember hitét, meggyőződéseit nagy katasztrófák képesek sarkaikból kifordítani.

Ez nagyon is érthető volt. Mikor az ember véletlen örökség útján roppant vagyonhoz jut, ez élő bizonyosága az isteni gondviselés létezésének; mikor aztán két év múlva az ember ugyanazt a gazdagságot, egy előkerült új okirat erejénél fogva, kénytelen a kezéből kiereszteni, ez már csak elég indok arra, hogy Istent, másvilágot, halhatatlanságot megtagadjon.

Lándory szarkazmussal kérdezé.

— És ha egy ellenkatasztrófa ismét rehabilitálná a meg-

rontott helyzetet, akkor ismét teljes ércértékéhez jutna a credo?

De L'Aisne vette észre, hogy ez az ember a kártyájába lát. Sietett azt eltakarni. •

— Hát Napóleon híveiből nem lettek-e Sedan után republikánusok?

Ezt nem tűrhette el a pap, hogy közbe ne mennykövessen.

— Ön csak nem helyezi egy kategóriába az isteni felséget egy halandó emberrel?

A marquis-nak szüksége volt rá, hogy a figuráját az ateista álarc alá rejtse.

— Kicsinyekről következtetni a nagyokra. Hát monsieur Lándory, ön, mint hallom, nagy természetbúvár, még nagyobb szellemidéző. Hát mondja ön, látott ön már egyetlenegy érzékeinkkel felfogható lényt, amely a túlvilág létezéséről tanúskodik?

— Láttam — volt rá a rövid válasz.

— Ah! Ah! — hangzott mindenünnen, a vendégek kezdtek figyelmesek lenni; magának Medeának a szemei is egészen kerekre nyíltak fel. Egy ember, aki már látott túlvilágról jött lényt.

— És önök is mind látták azt. Ez az a sárga lepke, mely nyáron kertjeinket ellepi. Ennek a fiai nyár derekán kelnek ki a falevélben, és e szemmel alig látható lénynek már akkor van tudata arról, hogy ez a falevél neki csak ideiglenes hazája, hogy ez a forró napsugár, mely őt életre kelté, el fog hidegülni, s aztán jön egy idő, mely rá nézve a halál. De azzal nincs vége az életnek, jön egy szebb világ: az ő fajára nézve üdv, s annak folytán ő szárnyakat fog kapni, s virágról virágra száll. Ez a „hit”, ez az „öszön” készíti ezt a parányi teremést, hogy a maga túlvilágát előkészítse; közös erővel koporsóvá göngyölyti össze a falevelet, mely földi otthona, s sejtve azt, hogy az le fog hullani a fáról: mindenik állatka egy szál selyemmel, mit a szájából ereszt, odakötözi azt a gallyhoz. Hát ha e mikrosz-

kopikus állatnak van tudomása a halál utáni létről, megdicsőülésről: a lelkes ember irtsa-e azt ki magából?

A hatás nagyon vegyes volt erre az allegóriára.

Sidonia grófnőnek nagyon tetszett. Medea ellenben ajkát pittyeszté, csillagvizsgáló, botanikus, entomológ — mind rossz firma! A sous-préfet azt mondá, hogy a lepkét már az ó-egyiptomiak is a halhatatlanság jelképének tarták, a plébános úr ellenben határozottan tiltakozott az ellen, hogy a mennyei paradicsom mellett természetrajzi példák tanúskodjanak, mikor azt világosan megállapítja az újtestamentom és szent Chrysostomus.

A marquis-nak pedig teljesen kiszolgáltatta magát ezzel a metaforás ömledezéssel Lándory.

— Hát jól van, monsieur Lándory; elfogadom, hogy egészen helyesen cselekszik egy magasabb intéző kéz, ha a papiliók, phalcnák és egyéb kukacok seregének szívébe a feltámadás hitét beoltja, hogy azok aztán tavasszal simára letarolhassák a kertjeinket; de ugyan mondja ön meg, mi célra támasztaná fel egy mennybéli hatalom azt a tizenötezer communardot, akiket június 8-án a Père-Lachaise-ben, meg a st. cloudi kapunál és a torlások között elgázoltattunk; kívánja azt valaki, hogy ezek még újra feltámadjanak, s szárnyakat is kapjanak, hogy onnan felülről lövöldözhessenek bennünket a petróleumpuskáikkal?

Ez már aztán általános hatást gerjesztett. Eklatáns siker volt. Az egész asztaltársaság feljubileált rá; s egyik vendég a másikat igyekezett túlkiabálni az adatok halmozásában.

— A gonosztevők serege, ki saját hazáját pusztította!

— Akik a Louvre-t, a Hôtel de Ville-t, a templomokat felgyújtották!

— Akik a fészületekből, a szentségtartókból pénzt verettek!

— Akik a párizsi érseket meggyilkoltatták.

— De nem elég, hogy ezeknek a vére kifolyt — tüzeskedék a sous-préfet; — még annak a tizenkétezer gonosztevőnek is ki

kell végeztetni, akik fegyverrel a kezükben fogattak el a sáncok között.

— Minden bizonnal! — helyeslé a colonel. — Azok nem tekinthetők hadifoglyoknak, hanem rablóknak.

— Gőz-guillotine-t kell felállítani, ami egyszerre sorszámra gyalulja le a fejeiket! — kegyetlenkedék a maire.

— Talán mégis nem valamennyit — kegyeskedék a pap —; de a vezetőket minden bizonnal.

Erre aztán mindenki sietett a maga jelöltjét megnevezni, aki leginkább megérdemli, hogy a feje leguríttassék. „Millière-t, aki a gyújtogatást elrendel!” — „Van de Hoovent, a torlasz-parancsnokot.” — „Brunelt, aki petróleumpuskákkal lövetett a katonákra.” — „Armand Després-t, aki a verestollas enfants perdus-eket vezette június 14-én az általános gyújtogatásra!” — „Főképpen a katonai vezéreket, Dombrowskit, La Ceciliát, Piadyt!” — „Még inkább az értelmi vezetőket: Courbet festőt, Cluseret-t, a „Lanterne” szerkesztőjét, aki Henry Max álnév alatt dolgozott, Vermorel, Cavalier-t, akit Pipe en bois (fapipás) név alatt ismertek!” — „Kivált az idegen kalandorokat: Vanderburchot, Bagrationt, Okolovicsot, Littenberghert, Allighierit, Amemberit, Zembert!”

Kifogyhatatlan volt a névsor, s azt összevissza kiáltozta mindenki, a maga kiválasztottját ajánlva halálnak és pokolnak.

— Hát a legnagyobbat kifelejtették önök? — kiáltá Boisgoberry úr. — Raoul Ripaille-t! Az Orsini-bombák hőstét!

Dehogy volt az kifelejtve! Azt már kandidálni sem kellett!

Meg volt *választva!* éppen úgy, mint Jules Ferré, mint Rossel, mint Jules Vallès, és Vermorel, akikről beszélni sem kell már! El vannak ítélve!

Lándory tudta, hogy ez a tűzakna nem őllene lett felrobantva; — hanem Lis Blanc grófné ellen.

És a grófnőnek ott kellett ülni az asztalfőn; és hallgatni mozdulatlan arccal azt a méltó haragtól lángoló ostromzajt. Még csak a szemöldökeit sem volt szabad összeráncolnia.

(Erre a londoni csodadoktor előre figyelmeztette: strapaciákat a berakott szemöldök nem áll ki.)

Medea egykedvű arcot csinált, mint egy márványszobor.

Mikor aztán Alfréd látta, hogy a grófnő eléggé meg van kínozva, nagylelkű akart lenni.

— Ejh, uraim, hagyjuk ezt a szomorú témát! Ürítsünk inkább poharat a mi távollevő kedves rokonunkért, az én kedves unokaöcsémért, Lyonelért!

Ezt nevezte ő nagylelkűségnek.

A vendégsereg sietett Sidonia grófnőhöz, poharát az övéhez koccintani. Abban minden cseppnek méreggá kellett válni.

Lándory szemei mindent láttak. A marquis ördögi kedvtelését, a grófnő kárhozati kínját, és azt is, hogy Medea egy cseppet sem ivott a szájához vitt pohárból.

— Na hát, monsieur Lándory — kötődék Alfréd marquis — ezúttal csak mondjon le ön arról, hogy a hernyókra nézve van feltámadás.

— Igen! — erősíté a sous-préfet. — Holnapután fog az assemblée elé kerülni a tizenkétezer lázadóra kimondott ítélete a vésztörvényszékeknek, s akkor kezdődik a „nagy lakodalom!”

— Én úgy tudom — szólt Lándory —, hogy nem lesz semmi tömeggyilkolás.

— Kitől tudja ön? — kérde felförmedve mr. Boisgoberry.

— Az igazságügyminisztertől, akinél tegnap voltam kihallgatáson.

— S a miniszter megmutatta „önnek” az ítéletet?

— Sőt kegyes volt a véleményemet is meghallgatni felőle.

— És mi van az ítéletben? (Ezt a kérdést több oldalról is ismételték: úgy tetszik, hogy egy suttogó hang is volt közöttük? talán Sidonia grófnőé.)

— Nem élhetek vissza a bizalommal. Holnapután úgyis megtudja mindenki, mert a nemzetgyűlés elé kerül. Annyit mondhatok, hogy a tizenkétezer fogoly commune-tag közül csak négy lett halálra ítélve.

- Kik azok? — kiálták sokan egyszerre.
- Kötelességem a titkot megőrizni.
- De Raoul Ripaille csak közte van a négynek? — szorgalmazá a sous-préfet.
- Az nincs köztük.

Három ember iparkodott e szónál a legkisebb mozdulatot is eltiltani az arcának: Sidonia, Medea és Bertalan; a többi mind dühöngött.

— Ezt még az assemblée meg fogja dönteni! — kiálta a maire.

— Emiatt fel fog lázadni a hadsereg! — fenyegetőzék a colonel.

— Én magam vezetem az új revolúciót a kormány ellen! — harsogott mr. Boisgoberry.

Az ebédnek vége volt már, az inasok felhordták a szájöblítőket. Soha asztaltársaságnak erre nagyobb szüksége nem volt!

Sidonia grófnő asztalt bontatott, a mokaát a teremben élvezhetik az uraságok. Rá nézve ez megszabadulás volt a purgatóriumából.

Ismét Lándory karját fogta el, s az öreg inasnak azt parancsolá, hogy a kávéát hozza oda utánuk a télikertbe.

A társaság a nagyterembe ment át; ott rá lehetett gyűjtani. Medea a zongorához ült, és elkezdett valami Chopin-féle variációt játszani; ez többeket odavonzott. Sidonia grófnő háborítatlan vonulhatott félre a teremből nyíló télikertbe.

Úgy vitte oda magával Lándoryt, mintha csak az üvegháza díszét, a virágzásnak indult „musa ensetét” akarná neki megmutatni; meg a gyümölcsrel rakott derék narancs- és citromfákat. Amíg az inasok a kávéát, a chartreuse-t, meg a szivar-skatulyákat egy japáni bronzasztalkára elhelyezék, addig mind a kertésztől beszélt a grófnő, hogy az milyen derék, becsületes ember, hogy el nem adta a rábízott egzotikus növényeket, holott másfél év óta nem kapta meg a fizetését a marquis-tól.

Majd maga jó példával ment előre, egy papírszivarkára

gyűjtva; s aztán megkínálta Lándoryt is egy havannával, elébb ő maga leharapva a szivarnak a végét a fogaival. A legvilágosabb kegynylvánítás egy szívesen látott vendég irányában.

Lándory arra gondolt, hogy mégis derék ember az a pesti fogorvos!

Akkor aztán leült Sidonia grófnő egy kínai oldaltkaros székbe, eltakarva egy majolika vederben pompázó retinospóra által.

— Ön régóta ismerős a mi igazságügyminiszterünkkel?

— Még abból az időből, amikor egyszer Magyarországot beutazta, hogy az ottani börtönrendszerrel megismerkedjék; én kísértem őt ez utazásában.

— Ah! Miniszterünk a külföldön is utazott? (A grófnőnek sajtószerű meghatározása volt a „külföldről”.) Ön tehát a látogatást adta neki vissza?

— Nem, grófnő, én tudom, hogy a kormányférfiak ideje nem látogatások számára van beosztva. Egyenesen azért az ügyért mentem hozzá, ami ide vezetett. Mint az igazságügy legfőbb vezetője, kellett, hogy értesülést vegyen az oly nevezetessé lett Lis Blanc ügyről, mely a két kormány között jegyzékváltásra is adott alkalmat.

— És aztán csak úgy, „en passant” jött a communardok dolga?

— Nem biz az, grófnő; causalis nexus van a kettő között.

— Causalis nexus? — mormogá a grófnő. — De jó, hogy nem tudok deákul! (Pedig nagyon jól értette, hogy mi az!)

— Akarja a grófnő, hogy beszéljek a communardok peréről?

— Nem tudom, mennyiben érdekelhet ez engem?

— Akarja a grófnő, hogy beszéljek Raoul Ripailleról?

A grófnő bámulva nézett a télikert közepén levő vízöntő nimfára, mintha attól akarná megtudni, hogy ki az a Raoul Ripaille?

— Micsoda név az a Raoul Ripaille? — kérdezé, mosolygó közönyt erőltetve, Lándorytól.

— Az a grófnő mostohafiának az álneve.

— Hah!

Vége volt a tettetésnek. A grófnő ijedten dobta el a szájából a szivarkát, s megkapta Lándory kezét.

— Kitől hallotta ön ezt? — kérdezé suttogva, s ijedt tekintet vetve a szalon nyitott ajtaja felé. — Üljön ide mellém.

Bertalan széket húzott a grófné mellé, s a szivart a szája bal szegletébe igazította, hogy ne füstöljön a grófné arcába vele, s aztán, mintha csupa hízelkedéseket mondana neki, egész nyájas arccal közlé vele a valóságot.

— Én ezt az inasomtól tudtam meg, aki viszont az államfogházban hallotta egy fogolytársától: Monte Rossótól; ez megint igen benső pajtáságban volt Lyonel gróffal. Lehetetlen, hogy a grófnő szalonjában is meg ne fordult volna. Fekete „Henri quatre” szakállt viselt, felfelé fésült bajusszal, s pompás sűrű, göndör haját, mely a nyakáig ért. Én nyíratam le a szegedi börtönben.

— Emlékezem az arcra. Itt vicomte de Mont-Rouge-nak nevezték.

— Ugyanaz a név franciául. No hát ez volt az, aki Lis Blanc gróf kincseit elrabolta. Nekem nem vallotta ki, hogy hová dugta el azokat, de a fogolypajtásnak igen. Ez meg fölfedezte nekem, mikor a börtönből kihoztam királyi kegyelem mellett. A húszezer frank díj, ami a felfedezőnek volt ígérve, az inasomat illeti meg, s aki lemondott róla — az árvák javára — és a Godiva névre, az nem én voltam, hanem az inasom.

— Akkor az valami rendkívüli ember.

— Hát — vannak arra mifelénk ilyen rendkívüli emberek is. — Ezen a csatormán át jutott el hozzám Lyonel gróf második alakjának genezise.

A grófnő mohó sietséggel kérdezé:

- El van fogva a mostohafiam?
- Olyan jól van, mint ha el lenne fogva. Tudják a helyét, és jól őrzik.
- De hát hol van?
- Olvasta a grófnő Hugo Victor regényét: a „Nyomorultak”-at? Emlékezni fog a földalatti Párizsra?
- A kloákákról?
- Igen. Ott van.
- Lyonel!

A grófnő nem tudta magának megparancsolni, hogy ne reszkessen. Valóságos láz volt az. Ez az ember ördög! Beteggé tud tenni.

— Egyikébe ezeknek a föld alatti utcáknak vette be magát Raoul Ripaille a commune leveretése után.

— Irgalom atyja! Még a nyáron! Azóta mindig ott van?
 — Ő és még valami harminc társa. Voltak ott elbújva többen is; de azok lassankint előjöttek, és megadták magukat. Raoul Ripaille és társai azonban el vannak látva hosszú időre élelmiszerekkel és mindenféle pusztító eszközökkel: dinamitbombákkal, petróleumkarabélyokkal; elszánva, hogy ördögök módjára fognak harcolni, ha a katonák megtámadják őket. A kormány azonban nem szándékozik dicstelen vérontást rendezni a föld alatt. Van más módja, hogy a maga foglyait a napvilágra jönni kényszerítse.

— Mi az?

— Hát ha egyszer egy nagy, tartós zápor, egy felhőszakadás zúdul le Párizsra, akkor annak a kloáka-sikátornak a Szajnába torkolló szádát betömik, s akkor aztán a csatornákon aláömlő víz kényszeríteni fogja az odarekedt csapatot a csatornagégéken kimenekülni veszedelmes erősségükből.

Sidonia grófnőnek egy verejtékcsepp megindult a halántékáról, s végigfutott az arcán. Most már a hőség állta el minden tagját.

— Említette önnek a miniszter Raoul Ripaille nevét?

— Azért mentem oda hozzá egyenesen, hogy Raoul Ripaille
— nem! Lis Blanc Lyonel gróf ügyét védelmezzen.

— Ön védelmezte őt!

— Igen. Mikor a miniszterhez mentem, öt név volt a kivégzésre jelölve. A véstörvényszék ugyan egész lajstrommal adta a halálítéleteket, de Thiers nem enged többet kivégeztetni ötnél. Raoul Ripaille volt az ötödik.

A grófnő azt hitte, hogy a chartreuse csillapítani fogja a szívdobogását. Idegeinek szörnyű gyötrelmeket kelle kiállni.

— Én addig beszéltem a miniszter lelkére „védencemről”, amíg — kitörülte a nevét az első kategóriából, s átírta a másodikba.

— Mit mondott ön neki? Hisz nem tud felőle semmit.

— Annyit mondtam el neki, amennyit tudok. Hogy Raoul Ripaille, Lis Blanc gróf egyetlen fia — fiatal gyermek még, akinek tettei nem beszámíthatók. Egész élete kényelem és dúskálkodás volt, akkor egyszerre kitagadta az atyja; — erre megjavult, magába tért; akkor kirabolták, megfosztották apai birtokától, ellopták az utóvégrendeletet, melyben atyja visszafogadja, másodszor is „nyomorulttá” lett. Huszonegy éves korában. Oda volt kényszerítve, hogy a társadalom ellenségei közé álljon, a birtokos osztály elleni gyűlölet senkinél nem volt annyira indokolva, mint őnála, akit csakugyan igazságtalanul fosztottak meg a birtokától. És most, íme, megkerül az ellopott végrendelet, a sors maga igazságot szolgáltat az elbukottnak. Hát az emberi igazságosztó kéz ne nyújtsa-e felé kezét, hogy őt fölemelje, hogy engedjen neki utat derék, becsületes emberré lehetni, hazájának, az emberiségnek szolgálni?

Sidonia grófnő nem bírta eltitkolni a könnyecseppet szempillái alatt.

— Addig esedeztem a miniszter előtt, míg kitörülte Raoul Ripaille nevét a második kategóriából, és átírta a harmadikba.

— Mit jelentenek ezek a kategóriák?

— Az első = Grève-piac. — A második = az Isle de France. — A harmadik Cayenne. — Az elítéltek közül, akit halállal nem büntetnek, ha nagyon terhelve van, megy az Isle de France-ra; ha nem olyan nagyon, Cayenne-be. Toulonban ott várja őket már nyolc nagy hajó. Az elsőbbi gyarmatban ugyan paradicsomi a vidék; de az idegenek nyolctized része elhal ott honos nyavalyákban. — Cayenne nem olyan rossz, az általános nyárhőség ugyan negyvenkét fok, de erős természetek kiállják tíz évig is.

— Rettenetes álom ez! — rebegé a grófnő. A csodálatos email sem bírta eltakarni arcának halásápadtságát. Lehunyta a szemeit, hogy elhitesse magával, hogy ez csak álom.

A szalonban nagy taps riadt fel. Medea mesteri játékának szólt ez az ováció: Sidonia grófnő felriadt rá.

— Nem nekünk tapsoltak, grófnő! — nyugtatá meg Lándory. — Még mi nem végeztük el. Én még nem voltam kielégítve a miniszter kegyességével. Kijátszottam az utolsó tromfomat. Így szóltam a miniszterhez: „Uram! Lis Blanc Lyonelre nézve az mindegy: akár az Isle de France-ra küldik, akár Cayenne-be. A deportáció „polgári halál”. A polgári halál esetén Lyonel ismét elveszti a jogát ősei birtokához, s a Lis Blanc hagyatékot örökli De L’Aisnc Alfréd marquis. Lyonel gróf az „Internacionálé” tagja, Alfréd marquis pedig pur sang orleanista. Már most mi van érdekében a francia köztársaságnak? ha Lyonel lesz többszörös milliommossá: az bizonyosan megszűnik „communistá” lenni, de ha Alfréd jut ehhez a nagy birtokhoz, az annál hatalmasabb orleanista lesz. Melyik a félelmesebb ellensége a respublikának, az ultrademokrata-e vagy a royalista?” — Ez a dilemma győzött. „Vicisti Galilæ”, mondá a miniszter. „Kíástál egy elkárhozott lelket a pokolból!” S azzal kitörülte Raoul Ripaille nevét a harmadik kategóriából is, s beírta, most már nem azt, hanem Lis Blanc Lyonel gróf nevét a negyedik osztályzatba.

— S az mit jelent?

— Száműzetés tíz esztendőre Franciaországból és annak a gyarmataiból, a tiszti rang és légion d'honneur elvesztésével.

Sidonia grófnő megkönnyebbülten lélegzett fel.

Lándory felállt mellőle, s pár lépést tett a teremajtó felé.

Sidonia grófnő utána lebbent, s megragadta a kezét.

— Uram. Önnek nehéz valamit mondani. Olyan nagy a hála, amivel önnek tartozunk: én és az egész családom.

— Grófnő! *A hála mindig egy neme a gyűlöletnek.*

— Talán ezúttal nem az. Még egy szót mondok önnek. Ha L'Aisne Alfréd megtudja azt, hogy mit köszönhet az ön közbenjárásának: az önnek halálos ellensége lesz.

— Máris az. De amíg ellenségem, addig nem félek tőle; hanem ha egyszer jó barátommá fog lenni, akkor elkezdek vigyázni magamra.

Ezzel átléptek a terembe.

Medea még mindig a zongoránál ült: a fiatal jegyző bal oldalán állt, s fordította a hangjegylapot; jobbján pedig Alfréd tehenkedett a zongorára. Közel hozzájuk egy kis kártyaasztalnál játszott bésigue-t a souspréfet az abbéval. Hármasban voltak a marquis-val; a vesztes mindig pihent; ezúttal ő volt a vesztes, ráért Medeát mulattatni, míg rákerül a sor.

Ki is lehetett találni, hogy miről beszélgetnek, mert amint Sidonia grófnő Lándoryval együtt előjött a télikertből, egyszerre félbeszakíták a beszélgetést.

Lándory búcsút vett Sidonia grófnőtől, a kalapját a kezében tartá, s egyenesen Medea grófnő felé ment, hogy attól is búcsút vegyen egy szokásos udvarias bókkal.

Medea, amint őt közelíteni látta, egész tüntetőleg elfordítá a fejét, s a fiatal jegyzővel kezdett el társalogni.

Lándory aztán el is hagyta azt, hogy Medeának mondjon búcsúzó bókot; hanem ahelyett konkurrenciát csinált neki. Ő is a kis jegyzőhöz lépett, és kezét annak a karja alá dugva, igen szárazon azt kérdezé tőle:

— Jegyző úr! Készen van a mai hivatalos ténykedésről szóló protocollum?

Erre a kis jegyző nem tehetett mást, mint hogy a szeme közé nevesse. Csodabogár! Ez azt hiszi, hogy a jegyzőnek egyéb dolga sincs, mint jegyzőkönyvet írni. — Medea kerek szemeket csinált rá; egy pár úr félrefordult kuncogni. Hisz ez egy barbár! Aki annyi neveléssel sem bír, hogy mikor a háziasszony diskurzusban van egy vendégével, azt ne zavarja meg. — Alfréd marquis egész impertinens gúnnyal kérdezé Lándorytól:

— Hát olyan igen nagyon sürgetős önre nézve az a mai protocollum?

— Rám nézve egy cseppet sem sürgetős, sőt ellenkezőleg. Nekem előnyös lesz az, ha a jegyzőkönyv holnapra marad. Azt bizonyosan tudni fogják önök, hogy holnap van az utolsó terminus, a Traumhold-tömegnél bejelenteni a követeléseket!

— Ah! Ah! Kérem, kérem! Mi az?

Alfréd egyszerre megszűnt impertinens lenni.

Medea bámulva látta, hogy a marquis nagyon nyájasan csatlakozik Lándoryhoz, karjába ölti a karját, s aztán olyan közletről, hogy majd a szivaraikkal égetik ki egymásnak a szemét, beszélnek egymással, rövid mondatokban, melyeknek mindegyike mint a villanygép hozza mozgásba a marquis tagjait és arcvonásait. Halkan beszélnek, hogy a közelállók ne hallják.

Lándory mondá:

— A bécsi törvényszék két év előtt záridőt tűzött ki a lefoglalt Traumhold-féle tömeget illetőleg mindazokra nézve, akik hitelezés, letéteményezés vagy károsodás címén követelnek a tömegben valamit.

— Nem hallottam róla — suttogá a marquis. — A Lis Blancok tudom, hogy jelentkeztek.

— Igenis az ellopott ékszerek és a végrendelet miatt, de

nem a félmillió frank értékpapírokért, amikről nem volt tudomásuk. A marquis tudott felőlük; de ön megint nem jelenthetett be az iránt követelést, mert az első végrendelet e félmilliót nem hagyományozta önnek, és így az ügyvédje nem talált jogcímet igénytámasztásra.

— És így senki sem jelentkezett?

— Senki. A határidő holnap déli 12 órakor lejár, s ha addig önök, akik között a codicillus azt a félmilliót felosztja, megfelelő lépést nem tesznek, a törvényszék az uratlan ötszáz-ezer frankot odacsapja az „árva lányok” intézetének pénzalapjához, melynek a boldogult feleségem az apja örökét hagyományozta. Én jobb szeretem, ha ez a jótékony intézet gyarapodik velem. És így, ha önöknek nem sürgetős az a protocollum, nekem nem az.

Medeának a bámulata fokozódott, mikor Alfrédot Lándorytól gyorsan elszaladni s egy ugrással a souspréfet háta mögött teremni látta. Annak éppen tele volt a keze négy ásszal és sext majjossal. De amint az első mondatot a fülébe súgta a marquis, lecsapta a „maccs”-nak ígérkező kártyát az asztalra, feldöntötte a bésigue-jelző táblát, felugrott a székéről, s mint a vad oroszán rohant a kis jegyzőre, szikrázó szemekkel ordítva a szeme közé:

— Hát ön mégsem készítette el a protocollumot?

Aztán az abbé is felugrik a kártyaasztaltól, az is odafut a kis jegyzőhöz:

— Jöjjön, jöjjön, barátcskám. Majd én segítek önnek purizálni!

Purizálni! Kártyaasztal helyett! — Bűvészet megy itten végbe. Biz a kis jegyzőt elvitték a zongora mellől; nem bánták, akárki forgassa a kótát a grófnőnek.

Lándory végre hozzájutott, hogy egyedül maradt Medea előtt.

— Madame! — meghajtá magát búcsúvételül, s aztán indult kifelé.

Medea azt látta, hogy az egész társaság felkavarodik. Alfréd odafut Sidonia grófnőhöz, azzal is abbahagyatja az érdekes epizódot, melyet a colonel bocsát közre az issyi erőd ostromáról. Másfelől pedig a maire reménykedve siet bevágni az útját a távozni készülő Lándorynak, visszatartva őt erőhatalommal. Nem szokás ez művelt társaságban.

— Ah, uram, ön már el akar bennünket hagyni? Éppen most akartam önt felszólítani, hogy üljön le velem egy parti sakkra.

— Nem tudok sakkozni.

— Ah. Pedig az ön hazafiai híresek arról, hogy mind sakkoznak.

— Azok az arabok.

— Aztán a lábaikat keresztbe szedik maguk alá, mikor leülnek.

— De most már hozzászoktak a széken üléshez is.

— És a próféta szakállára esküsznek?

— Hja, az régen volt. Most már a próféta borotválkozik.

Ez a sok bohóság szándékosan volt kifundálva abból a célból, hogy a távozni készültöt valami vitába keverje.

Végre még az öreg inas is beavatkozott a szövetségbe. Egy nagy ezüstitálca volt a két kezében, tele fehér, piros és sárga folyadék tartalmú poharakkal. A lehető legvigyoriabb nyájassággal ejté ki az édes hangot a „kedves” vendéghez:

— „Sorbet!”

Lándory nem állhatta meg, hogy erre a mosolygó arcra el ne nevesse magát. (Az inasnak is úszott kétezer frankja a félmillió közt: ez is tudta már, hogy miért mosolyog.)

— A próféta szakállára esküszöm, hogy sohasem iszom sorbetet.

De nem tudott tőle megszabadulni, kénytelen volt egy pohár sorbetet magába diktáltatni.

Medea el nem tudta képzelni, hogy miféle villám csapott üle most be?

Jött a sous-préfet. Az is elfogta Lándoryt. Most már valóság-
gal cernírozva volt.

Boisgoberry úr egész protektori minával mazurkázott oda
a vendég úrhoz, mintha ő követne el rajta valami nagy
szívességet.

— Egy óra múlva készen lesz a jegyzőkönyv, s hitelesített
másolatban rendelkezésére álland önnek.

— Fölöttébb lekötelezve érzendem magamat, s egy óra
múlva a szolgálmat érte fogom küldeni.

— De hisz itt is megvárhatná ön.

— Sürgetős leveleket kell még ma írnom és postára adnom.

— Ah ha ha! Kár fárasztani magát. Seigniers-ben nincs
éjszakai postaszolgálat, sem távirati állomás.

— Azon majd segíték én. Az inasom lóra ül, s elviszi a
sürgönyömet a legközelebbi táviróállomásig.

Erre a szóra odakerült Alfréd is. Voltak már négyen, akik
Lándoryt fogták. Az utolsó szó kapta meg a figyelmét.

— Ah! Akkor az a derék fiú elvihetné a mi sürgönyünket
is a — izéhez? Hová kell nekünk azt a bejelentést címezni?

Lándory mély deferenciával hajtotta meg magát, a sous-pré-
fet úr felé fordulva.

— Monsieur mindent jól tud.

Monsieur nem akarta elérteni a szarkazmust, hátraveté a
fejét, négy ujját a mellényébe dugta, s a zsinóron függő
lornyettjével szélmalmot csinálva, tiszteletparancsoló öné-
zettel tárta fel ismereteinek lajstromát.

— Igenis. Jól tudok mindent, ami az adminisztratív közegek
internacionális korrelációjára tartozik; csakhogy az önök
dualisztikus államformája mellett nagy speciál stúdium kell
hozzá, eltalálni, hogy vajon a szőnyegen forgó esetben az
inhibitiót melyik fórumhoz kell adressálni: a bécsi Lord-
Mayorhoz-e vagy a budai palatínushoz.

— Az tökéletesen mindegy — biztosítá őt Lándory.

A marquis bosszúsan toppantott a lábával. Őneki már

közvetlenebb ismeretei voltak a budai palatínusról, akinek a neve „herceg Czernovicz”. A leánya pénztárosnő volt a Café Anglais-ban: elragadó szépség, ki fölségesen tudta vegyíteni a sorbet maraschinót; s egynehány jó embertől valami kétszázezer frankot szedett fel kölcsön, amit az atyja, a palatínus fog egykor kifizetni. A dologból cause célëbre lett; s végre kisült, hogy Budán nincs palatínus, s ha van, nem híják herceg Czernovicznak. Ezért a marquis-nak fölöttébb nagy kétségei voltak a souspréfet úr jól értesültségében. Egész könyörgőre fogott hangon dadogá Lándoryhoz:

— Uram! Ha már eddig részt vett ön a „családunk” jelen ügyében: most a kapuzárás előtt ne hagyjon bennünket az utca közepén. — Eközben mindenféle arcjátékkal igyekezett a helyzet kritikus voltát megértetni, s sikeres beavatkozásra buzdítani valakit, Lándory vállán keresztül mimikázva.

Lándory tudta jól, hogy kinek integet a marquis. Sidonia grófnőnek. — Csak azért sem nézett hátra.

Medea élesen figyelt a jelenetre. Láta azt a sokféle, megszeppenését elmosolyogni törekvő arcot: azt a protegáló instálást annyi nagy és kicsiny ember részéről, egy idegen, ma látott ember irányában.

Nem érté, hogy mi bajuk lehet, de azt kitalálta, hogy azoknak nagy szükségük van erre az emberre. Ez pedig tudja azt, és packázik velük. Ezek el nem fogják ezt a vadat.

Úgy ült ott Medea, karcsú nyakát előrehajtva, mint a lesben ülő panthera, — látta, hogy most az anyja is közeledik Lándory felé. Még az is meg fogja magát alázni.

— Hiszen itt is dolgozhatik ön — marasztalá a vendéget a marquis. — Nekem van itt egy igen kedves dolgozószobám az emeleten. Azazhogy volt az enyém, amíg én voltam itt az úr. Az egészen önnek való hely. Ott megírhatja a leveleit.

Ezt már Sidonia grófnő is hallhatta, s gyors előrelépéséből sejteni lehetett, hogy a marquis ajánlatát háziasszonyi meghívásával szentesíteni siet.

Medea látta a férfi arcából, hogy még a grófnő meghívására sem fog itt maradni szállóvendégül. Azt is tudta, hogy miért „nem”? Minden bizonnyal „nem”. — Valamire határozta magát.

Meg akarta talán kímélni az anyját? vagy megszánta a publikumot? vagy meg akarta mutatni az erejét? — Hirtelen fölállt a zongora mellől, s odasietett Lándoryhoz.

— Uram! Én is kérem önt, hogy legyen a mi vendégünk.

S ezzel eléje nyújtá a jobb kezét. — S midőn Bertalan elfogadta ezt a jobbot, akkor a bal kezét is tetejébe tette.

És Bertalannak volt elég vakmerősége mind a két párdúcacsót egyszerre a kezében tartani.

— Köszönöm, grófnő, itt maradok.

Ekkor aztán nagy lett az öröm Izraelben. Rögtön futtattak a vendéglőbe, elhozatni Lándory útszereit, Péter urat meg a készen tartott lovát nagy diadallal hozták fel a kastélyba.

Lándory aztán magával vitte a dolgozószobába a munkabíró urakat, s maga mondta nekik tollba a nyilatkozatokat, amelyek írásban, s azokat, amelyek távirat útján intézendők az osztrák első folyamodású bírósághoz. Ha nem érkezik is meg napjára a levél, de a távirat és a postabélyeg kelete megőrzi az igényt és jogot. Még aztán az érdekeltek megnyugtatóására a saját nyilatkozatát is megismerteté velük. Jól indokolt lemondás az a netaláni elkésésből származható minden formális előnyökről.

Az urak, kik a dolgozószobából a szalonba visszazálingóztak, kifogyhatlanok voltak Lándory *becsületességének* magasztalásában, amiért aztán Medea kezdte őt tökéletesen meggyűlölni.

Hiszen legyen ő becsületes ember, nemeslelkű „bolond”; toronymagasságig: — de ne kerüljön az ő légkörébe!

A hivatalos munka tökéletesen be lett fejezve, Péternek a nyakába akaszták a táskát az iratokkal, felségíték a nyeregbe,

ellátták revolverrel és certficáttal meg pálinkáskulacssal, áldást kiáltottak utána, mikor elrobogott.

Aztán a vendég urak is kocsijaikra ültek, s megnyugtatott kebellet távoznak. Legutolsónak maradt De L'Aisne Alfréd. Atyafiságosan vett búcsút a hölgyektől, „megölelve” a kezeiket (ahogy a francia szokta szemérmesen kifejezni a „csókot”). Végül aztán Lándorytól is meleg búcsút vett; azt már formálisan megölelte, biztosítva őt őszinte barátsága felől.

Máris!

Sidonia grófnő meghívta Lándoryt teára. Még csak éjfél volt az idő, s az éjszaka csak két óra után kezdődik.

A teát a grófnő budoárjában szolgálták fel. Az ő lakosztálya mind abban az állapotban volt, amelyben itthagytá, midőn a férjétől különvált.

A bútorokban azóta a divat változott ugyan; de falusi kastélyban éppen az ódon a stílszerű. A gobelin szőnyeg pedig mindig elegáns marad, amíg a földön emberek, azaz hogy urak lesznek.

A hölgyeknek nem kellett a teához más toalettet venniök, ez évben fekete volt a divat színe Franciaországban.

Mikor Lándory belépett a budoárba, Sidonia eléje sietett, s kezet szorított vele, aztán odafordulva Medeahoz, azt mondá a leányának:

— Te nem is tudod, mennyi jót tett Lándory úr a *mi házunkkal*.

— Hallottam — szólt Medea.

— Csak azt, amit mindenki tud. De amit én tudok, azt nem. Ő mentette meg Lyonel bátyádat a legszörnyűbb balsorstól.

Medea az anyjára bámult.

— Lyonelt? Hát hogy lehet az? Hát nem fogták el Lyonelt Avricourt-nál?

— Fájdalom, hogy nem érte az a dicsőség. Ez a hír csak a te megnyugtatódsodra volt kigondolva. Lyonel nem szolgált a háború alatt a francia hadseregnél; hanem annál szomorúbb

hírt szerze magának a commune harcaiban. Az ő neve a Raoul Ripaille.

Medea elszörnyedve lépett hátra.

— Raoul Ripaille! Akit úgy átkozott mindenki az asztalunknál!

— Nem tudták, hogy ő az én mostohafiam.

— De a marquis; midőn a távollevő Lyonelért poharat emelt . . .

— Az tudta, hogy ő Raoul Ripaille.

Medeának az arcán az az eksztatikus undor kifejezése vett erőt, mely az ideges embereket szokta meglepni az ingadozó hajón. Talán ha egy cseppet megivott volna abból a szájaig emelt pohárból, e percben el nem maradt volna a katasztrófa.

— Ez az idegen úr — monda Sidonia grófnő — közbenjárt amellet, akit mindenki üldöz, átkoz, halálra ítél, és elfordította róla a meggyalázó büntetést; Lyonel meg van szabadítva, s azt egyesegyedül ez úrnak köszönhetjük.

Medea arcvonásainak sajátyszerű szoktatásuk lehet a köszönet kifejezéséhez: más ember így néz, ha fél, ha gyűlöl, ha az örüléshez van közel. Szempillái tágra nyíltak, s ajkai össze voltak szorítva.

— Büntetése át lett változtatva tíz évi száműzetésre Frankhonból — végzé be Lándory.

— Tíz évi száműzetés! — hebegé Medea; s abban a percben cgsyszerre felengedett a fagy; hosszú sűrű szempillái félig lezárultak szemeire, s ajkai úgy nyíltak meg, mint aki imádkozni akar; de még nem tud egyebet, mint a kezdőszót: „Uram Isten!”

Bertalan pedig értette az elébbi tekintetet is, meg a mostanit is.

— Ez jól van — suttogá Medea, kezét nyújtva Lándorynak.

— Még semmi sincs jól — mondá Bertalan komoran. — S én nem érdelek semmi köszönetet a grófnők részéről.

— Hogyan? Hisz ön azt mondá, hogy a miniszter biztosítá őt a megkegyelmezésről — szólta Sidonia.

— Az biztosítva van. De hogy talál rá a kegyelemlevél Lis Blanc Lyonel grófra, amíg az Raoul Ripaille alakját és nevét viseli?

— Hát nincs elfogva? — kérdé Medea.

— Megfogva igenis. Egy egérfogóban. Harminc cimborájával együtt. De kézre kerítve nincs.

— Világosítson ön fel! Ezt nem értem.

— Mondjon el mindent — bíztató Sidonia grófnő.

— Tudnak a grófnők uralkodni idegeiken?

— Az én idegeim nehéz próbákat kiálltak már — mondá Medea.

— Nekem pedig nincsenek idegeim — veté oda Sidonia.

Bertalan körültekintett. Sidonia elérte a nyugtalankodást. Maga odament az ajtóhoz, s azt bezárta kulccsal. Aztán félrehúzta az alkoven damasztfüggönyét, s az álcázott szőnyegajtóra is ráfordítá a néma zárt; „egyedül vagyunk; nem hallgatózik senki”.

Bertalan odaállt háttal a kandalló elé, melyben olajfahasábok pattogtak; Sidonia végignyúlt egy sezlonon; Medea pedig leült egy alacsony selyem guggolóra, féltérdét az összefont kezek közé fogta; a lobogó tűz lángszínűvé festette az arcát.

— Legelőbb is azt a helyet kell önökkel megismertetnem, ahol Raoul Ripaille és társai tartózkodnak. Önök hallották emlegetni a párizsi katakombákat?

— Igen.

— De nem voltak bennük?

— Nem.

— Ez egy tömkelege a földalatti folyosóknak, melyeket az ő Párizs alapítói vájtak, épületekőveket fejtve ki belőlük, minden terv, rendszer és kiszámítás nélkül; úgyhogy néhol két folyosó keresztülvonul egymás alatt; egész városnegyedek alá vannak aknázva e „carrière”-ekkel. Megtörtént a régibb

időkben, hogy egész házak lesüllyedtek tíz ölnyi mélységbe az alattuk bedűlt katakombába. — Most az utcák úgy vannak szabályozva, hogy a házsorok a földalatti aknafolyosók két oldalát foglalják el, s magukba a folyosókba szabályos távolban fúrt kürtők vezetnek alá, amikbe lajtorjákon szoktak alászállni a katakombák felügyelői. Egy egész tiszteletreméltó néposztály. A főbejárat ott van a Barrière de l'Enfer-nél.

— Emlékszem már valamire — szólt közbe Medea. — A Barrière de l'Enferről (pokol sorompója) hallottam egyszer beszélni. A név nagyon csábító volt a meglátogatásra.

— Csalódott volna a grófnő. Nincs ott semmi látnivaló, mint piszok, nyirok, fekete pincepenész, sötét odúk, düledékek, átfülve a nedves, langyos dohától, a rohadt gerendák fojtó busszától, az undorító utcasártól, mely idereked.

— És ott van Lyonel már hónapok óta — szólt Sidonia grófnő összeborzadva. (Hiába mondta, hogy nincsenek idegei.)

— A commune legvégső ellenállása a Montmartre körül volt. Itt valóban bámulatos vitézséggel harcoltak. Az Internacionálé válogatott tábora volt ott egyesülve, akiknek küzdelmeiről, ha más ügyért folyik, hőskölteményt lehetne írni. A leveretés után egy része az Internacionálé csapatainak nem adta meg magát, hanem lemenekült a katakombákba. Onnan aztán rövid időn előbújkáltak: amint az éhséget és a nyomort nem bírták kiállni, s össze lettek fogdosva. — Csupán egy csoport tartja még mindig magát a rejtekében, bámulatos kitartással: a Raoul Ripaille-é. — Hanem ezek jól is kiválasztották a menedéküket, s előre gondoskodtak az ostromzár elleni dacolásról. Rejtekük jól van őrizve: a kürtökön keresztül minden járásuk-kelésük megfigyelve. Ez a Porte-Mahon folyosója. Egy kőfejtő nevezte el így, valami Décure, aki sokáig volt Porte-Mahonban hadifogoly, s kiszabadulása emlékéül, munkáóráin túl egy kaput faragott e helyen: nem sejtve, hogy fölötte vonul el egy másik folyosó, mely egyszerűen keresztül törte az alsó boltozatot, s maga alá temette a

művészt. Most ezen a helyen két összeszakadt folyosóból egy tágas barlang támadt, s ugyanannak a fenekén van egy mély kút fúrva, le egész a sziklák alatti agyagrétegig.

Tehát az az egyedüli hely a katakombákban, ahol harminc ember számára van elég levegő és víz.

— Minő levegő! és minő víz! — sóhajtja föl Sidonia.

— Élelmiszerekkel is elláthatták magukat: a Montmartre védműveiben nagy tömeg konzerv-dobozkák voltak felhalmozva, azokból lehetett annyit levinni, amennyi egy csoport embernek évhosszant is eltart; petróleumuk is lehet nagy mennyiségben, a kürtőkön át látni, hogy rejtekükből világosság tört fénye hat elő.

— S mely úton lehet hozzájuk leszállni, a kürtőkön kívül?

— Ahol a kíváncsi látogatók szoktak leszállni a katakombákba, az a „Tombeau d'Izoard”, egy, az egyiptomi építészetre emlékeztető tömör épület. Mindenki más legendát beszél róla. Valamikor a templomos rend hordta ide a halottjait, vagy talán csak azoknak a koponyáit, akik új alvóknak adták át a fekhelyeiket. Egyes kamarák ilyenekkel vannak kirakva. Most veres bort mér benne egy korcsmáros és égetett italokat, amik nagyon szükségesek a látogatás előtt is, meg utána is. A terem elég tág; a forradalom alatt bált is adtak benne. Hanem a lejárát olyan szűk, hogy azon csak egyesével lehet alászállni: csavar módra tekergő csigalépcsőn végig, ahol az ember se az előtte haladó, se az utána jövő alakját nem látja. Ezen az úton egy ezred sem volna képes tíz embert megostromolni aki a lépcsők alján várja. Van egy másik kapuja is a katakombáknak a Barrière de l'Enfer alatt; de annak már lépcsője nincs. Ezt nem használják.

— Nem lehetne azokat a szerencsétleneket valami módon felszólítani a megadásra? — kérdezé Medea. — Talán a kürtőkön át lebecsátott levelekkel.

— Már meg volt kísértve, grófnő. Mindannyiszor egy petárda-felrobbantás volt rá a felelet, mely a kürtő vasfödelét

a levegőbe hajítá. A bezárt csoport azzal fenyegetőzik, hogy dinamittal az egész városnegyedét levegőbe fogja röpíteni. — Ez ellen most a katonai parancsnokság ilyen stratagémát talált ki. — Egy napon, amikor erős záporosó szakad alá a Montmartre-en, az alárohanó ár elől elzárják a Szajnába levezető földalatti csatorna zsilipjét, s ahelyett utat nyitnak előtte a Barrière de l'Enfer elhagyott bejáratához. Akkor az az egész zuhatag rövid időn megtölti a Porte-Mahon alsó folyosóját, azután a mély kutat, s minthogy a Place du Mémentóhoz vezető vaskapu be van zárva, ott megreked az özönvíz, s folyvást emelkedve, lassankint a Tombeau d'Izoard felé szorítja a föld alatt rejtőzőket; akiknek azután nem marad más választásuk, mint vagy a vízbe fulladni, vagy a csigalépcsőn feljönni, s egyenkint megadni magukat.

— Acheroni terv! — sziszegé Sidonia grófnő.

— Sőt anti-infernális — szól Medea —; miért fenyegetnek annyi ártatlan embert a légberöpitéssel?

— De Lyonel is köztük van!

— Az az ő hibája.

— Csakugyan nincs szíved.

— Megígértük Lándory úrnak, hogy nem leszünk idegesek.

— Folytassa, kérem.

— Idáig tehát egészen tökéletes volna a terv — folytatá Bertalan. — Lyonel gróf a legelső nagy zivatar után napvilágra fog kerülni; de attól fogva kezdődik azután a komoly aggodalmam az ő sorsa iránt. Ahogy én őt ismerem, mindazok után, amiket felőle hallottam, ő egy heves vérű, vakmerő, indulatos jellem: hozzászámítva az elkeseredést, az egész világ iránti gyűlöletet, a minden reménytől elesett végső kétségbeesést: nem fog-e ő abban a pillanatban, amidőn győzelmes elleneinek arcát megpillantja, fegyveres kézzel rájuk rohanni?

— Ez igazán kitelik tőle.

— Így tett egy communard vezértársa, *Vermorel*, mikor felismerték, s el akarták fogni, előrántotta a kabátja alól

kétélű törét, a szuronyok közé rohant, három katonát leszúrt, míg magát is keresztül-kasul szurkálva, le nem teríték. — Hasonló esetet beszélnek *Valentinről*; ki az üldöző katonatiszt kezéből kifacsarta a kardot, s addig szúrt, vágott maga körül, míg puskaaggal össze nem zúzták a koponyáját.

Sidonia grófnő a selyemvánkosba takarta az arcát, s tenyereit a két fülére tapasztá. Hallani is rettenetes!

— Ezen ugyan lehetne segíteni olyanformán — folytatá Lándory —, hogy a katonáknak utasításul lenne adva, miszerint magát Raoul Ripaille-t, mindenesetre, még ha fegyverrel védi is magát, megkíméljék, s életveszély nélkül fegyverezzék le. — De az a nehéz kérdés, hogy miként ismerjék meg Raoul Ripaille-t? — A bösz tusában senkinek sem kérdezhetik meg a nevét, s ha kérdezik, nem mondja meg.

— Én ráismernék! — kiálta fel élénken Sidonia grófnő.

— Ön? Grófnő! S gondolja ön, hogy az önnek való concert philharmonique volna; amint harminc föld alul kibújó lucskos, marcona alakot a katonák legyűrnék, lefegyvereznek, megköttöznek? Az a káromkodás, az az átok, szitok, kardcsattogás, kínordítás, revolverlövések?

— Nem veszteném el benne az eszméletemet, amíg Lyonelre ráismernék.

Lándory lehorgasztotta a fejét. Önkéntelenül szaladt ki a száján ez a szó.

— Bizony Isten, szeretném, ha *Lyonel igazi fia volna a grófnénak*.

E szónál úgy tetszék Bertalannak, mintha a háta mögé tett kezét egy gyöngéd kéz érintené. Könnyű simogatás volt az: észre sem is kellett venni. Talán csak véletlenül ért hozzá Medea keze.

— Hát én elhiszem, hogy a grófnő képes ilyen erős elhatározásra. Azonban előre megmondhatom, hogy a grófnő sem fog ráismerni a mostohafiára Raoul Ripaille alakjában. A nyomor, a nélkülözés, a föld alatt otthonos szenny, a vad

szenvedély, annyi idegen vonással torzítja el, olyan sötét patinával vonja be az arcokat, hogy utoljára csaknem egyformákká lesznek: az egyik olyan, mint a másik; s hozzá a rongyokká mállott öltözet, az elvadult szakáll, talán egy sebhely az arcon; — az üldözöttek szoktak hamis ráncokat etetni az arcaikra pokolkövel. — Nem! A grófnő, aki nem ilyen alakban szeretne látni Lyonelt, nem fogja őt megismerni a válságos pillanatban. Én biztosabb módot ajánlok.

— Hallgassuk meg. De azért az enyimet se vessük el.

— Hirdetni fogjuk nagy veresbetűs plakátokon, hogy aki Raoul Ripaille-t felismeri, mikor az a Tombeau d'Izoard-nál előkerül, kétezer frank jutalmat kap.

— Mondjuk ötezret!

— Higgye el grófnő, hogy kettő is elég. Nem Lyonel grófot, hanem az árulót taksálva. A kormányhoz ez ideig négysszázezer denunciációt küldtek be. Nagyon nagy a konkurrencia. Igen leszállt az értéke az árulkodásnak a kínálat miatt. Ingyen is megteszik. Ez most sport. Aki az ifjú grófot Raoul Ripaille alakjában fel fogja ismerni: fejedelmileg meg lesz jutalmazva kétezer frankkal.

— Ki teszi azt meg!

— Hát valaki, aki őt olyan alakban szeretne látni, amilyen Raoul Ripaille.

Medea fölkel a tabouret-ről, s olyan zúgba ült le, ahová nem világít a kandalló tüze.

— Hanem azért én is ott leszek — mondá Sidonia grófnő.

— Nem akarom lebeszélni róla a grófnőt. Sőt elmondom az útját, ahogy odajöhet. Mert az nem megy olyan egyszerűen. Arra a kormányelnök engedélye szükségcs. — Ön utazék el holnap rögtön Versailles-ba. Keresse fel az igazságügyminisztert, s köszönje meg neki a kegyelmet, amit Lyonel gróf irányában gyakorolt. Azután kérjen elfogadást Thiers úrnál. Ott már kevesebb emfázissal beszéljen. Ellenben komolyan hangsúlyozza azt az ígéretet, hogy a jövőben minden bona-

partista cselszövénytől távol fogja tartani magát: — önt úgy ismerik, mint Eugenia volt császárnő bizalmas udvarhölgyét. Aztán kérje ki tőle azt a kegyet, hogy mostohafia elfogatásánál jelen lehessen: abból a célból, hogy őt felismerhesse. Talán szólni is akar ott vele?

— Ön a legtitkosabb vágyamat találja ki.

Medea erre előjött a homályból.

— Nem! Nem! — suttogá hevesen az anyja fülébe.

— Kérem, grófnő. Önnek meg kell szórul szóra mondani, hogy mit akar a mostohafiával beszélni. Olyan tárgyakról, amiket annak megismernie szükséges. Megkegyelmeztetését, tíz évi száműzetését, atyai vagyonának visszanyerését, gondnokság alatt állását. Ezeket tudathatja vele: ott rögtön, az elfogatása után. Mindez közölve lesz a parancsnokló tiszttel. Ha egyébről is találna ön beszélni, félbe fogják szakítani.

Medea megint visszaült a helyére.

Sidonia grófnő hálateljesen nyújtá a kezét Lándorynak.

— Ön a mi jó angyalunk!

— — — — —
És a megszabadítás pillanatában, az üdv és kárhozat közötti borotvaélen, már arra gondolt, hogy hogyan kövessen el árulást az ellen az ő megszabadítója ellen.

És Lándory azt is jól tudta előre.

A megállapított tervvel igen nagy szolgaságot vállalt magára Lándory. — „Hivatalból” ott kellett maradnia a Lis Blanc grófnők közelében, hogy a stratagé mához szükséges meteorológiai esemény pillanatában kéznél lehessen. Éjjeli, nappali kényszerített vendégük volt. Párizsban azokat a szobákat rendezték be a számára, amelyekbe Lyonel szokott szállni, mikor látogatóba jött.

Szerencsére nem tartott e kényszer-vendéglátás soká. Egy délután, mikor éppen az ebédhez csengettek, Bertalan azzal a szóval nyitott be Sidonia grófnő szobájába: „hagyjuk az ebédet most, grófnő; a „guinguette”-ben majd kapunk

„cervelas-t és cidre-t”; vegye fel a waterproofot: a gig be van fogva!”

— Gondolja ön, hogy most lesz?

— Az aneroid 73-ra ugrott: a Montmartre felől tornyosodnak a felhők. A zivatar bizonyos. Talán jégeső is lesz. A grófnő sárhoz öltözzék, mert a giggel nem lehet egész a Barrière de l'Enferig hatolni, a kövezetből sáncokat csináltak, s még nem értek rá visszahordani.

Sidonia grófnő úgy engedelmeskedett, mint egy csatába induló katona. Felvette a turistaöltönyét, a kaucsuk sárcipőket, s egy nagy vászon esernyőt vitt magával.

Lándory olyan öltözetet választott, amilyent az egylovas fogatok bérkocsisai viselnek: a vastag darócblúz fölé öltött bő köpönyeget és széles karimájú viaszosvászon kalapot.

A bérbe fogadott gigbe egy kemény szájú póni volt fogva; maga Bertalan hajtott, mellette Sidonia az első ülésben, a háttal forduló ülést Péter foglalta el, külvárosi munkásnak öltözve.

Amint az északi vaspálya induló-házánál a Rue Lafayette-ből a Rue Dunquerque-be bekanyarodtak, már szembe találta őket a zivatar. Egyike volt ez azoknak a napéjegyeni villamos égháborúknak, amikben a haldokló nyár jelenti be búcsúlátogatását, valamennyi megmaradt mennyköveit egyszerre kiürítve, a zápor úgy szakadt, hogy alig lehetett a ló fejéig látni, s a szél kicsavarta volna a grófné kezéből az esernyőt, ha a Péter nem fogta volna félkézzel a nyelét.

Szerencsére nem sok versenytársa akadt a gigne: a fő utcákat tisztára seperte a zápor minden emberi lénytől. Csak a szakadatlan egymást követő villámfénynél volt képes Lándory felismerni a kiválóbb nagy épületeket, melyek tájékozására szolgáltak: a vágóhidat, a csillagvizsgálót, a lutheránus templomot. Nappal ez a városnegyed olyan, mintha ki volna halva. Csupa kishivatalnok, művész, kereskedő, boltossegéd, munkás lakik benne, kiknek reggeltől estig a belső városban van dolga; csak éjszakára kerülnek haza. A Montmartre-

utca más évben ragyog a boltkirakatok pompájától: e szomorú esztendőben csak a bezárt vastáblák következnek egymás után, némelyikre krétával felírva: „mort au voleur!” A díszes utcakövezet gránitkockái a keresztutcáknál torlaszokul vannak felhalmozva, s a gyalogjárókon lépésnyi távolban vannak kövek sorba rakva, hogy esős időben a sárba ne kelljen taposni.

Egy mellékutcából (talán a Rue de Jour) azonban már szemközt jött a giggel egy futó csoport; férfi, asszony vegyest, mely később versenyt futott vele: egyre szaporodva minden utca szegletén; úgyhogy a Messagerie táján már nem lehetett a kocsival az emberektől haladni. Ezeket az előre híresztelt haditerv csalta e helyre; és talán a kétezer frank jutalom is Raoul Ripaille felismerője számára. Ez nem a belvárosi bourgeois, aki a zápor elől megszalad.

Egy kaucsuk-köpenyes férfi lépett oda a kocsihoz, s azt kérdezé, hogy hová igyekszik az úr meg az asszonyság? — „Mouchard” volt.

Lándory megmutatta neki a rézlemezt, melyet a rendőr-főnök szolgáltatott ki a számukra, mint passepartout-t, s őszintén elmondá, hogy madame az anyja Raoul Ripaille-nak, aki fia felismerőjének a jutalmat kitűzte, a köztársaság elnökének az engedelmébe jogosítja az idejövételre.

— Akkor térjenek önök ide be a „Nouveau Tivoli”-ba a kocsijukkal; tovább nem lehet előrehatolni. Majd én elsietek a Barrière de l’Enferig, s onnan hozok egy katonai őrzőjáratot, mely önöket a Tombeau d’Izoard-ig elvezeti.

El kellett fogadni az ajánlatot.

Lándory lesegíté a kocsiból Sidonia grófnőt; rábízva kocsit, lovat Péterre; s aztán a mouchard elől, ő pedig hátul utat törtek a közbevett grófnőnek a tömegen keresztül; a mouchard folytonosan kiabálta: „citoyennes! respect au malheur! La mère d’un condamné!” S ennek sikere volt. Szerencsésen be tudtak jutni a híres új Tivoliba.

Az egy nyári vendéglő, melynek tágas udvarán vasárnaponként galamblovészetet szoktak tartani. Olcsó étkezőhely. Huszonöt souért egész ebédet adnak, bort, kenyeret beleszámítva. — Az eső mind a terembe szorította a vendégeket. Lándory és a mouchard egy hosszú asztalnál szorítottak annyi helyet a grófnő számára, hogy leülhetett. A garçon rögtön ott termett, s igen jó lapin-raguval szolgált és extra bordóival. Sidonia belekóstolt; de csak azért, hogy meg ne sértse az asztaltársaságot.

Természetesen, hogy a várt esemény volt a beszélgetés tárgya. Az asztalnál ülő polgárok többnyire montmartre-i kertészek és tehénészek voltak. Leghangosabb szóvivő volt köztük egy vörös képű, széles vállú polgár, fején lefityegő hálósipkával s annak a tetejébe nyomott kalappal; nyaka vastag veres gyapot sálba tekerve.

— No, mondhatom, hogy senki sem fog úgy örülni, ha ezeket a vakondokat mai nap kiöntik a lyukaikból, mint magam. Ott vannak a sampinyon telepeim, ahol ők garázdálkodnak. Engem tettek koldussá a gazemberek! Mindennap egy szekér sampinyont szállítottam a Halles-ba. Az én természetem nem verhetette el a jég. S most ők zabálják fel, az istentelenek! — Jó nekik mindennap csiperkegombát enni! A világ végeig is élhetnek odaalant hercegi módon; mert a sampinyon mindennap újat terem!

A szomszédja azt mondá, hogy mit ér a csiperkegomba, ha nincs hozzá pecsenye.

— Hát hogyné volna? Nincs odalenn patkány elég? Azt gondolják az urak, hogy az megvetendő csemege? Az ostrom alatt szorultságból megkóstoltam, nagyon jó, ha ragunak csinálják. Éppen olyan, mint ez a lapin-ragu.

Sidonia grófnő most már bánta nagyon, hogy megkóstolá.

A szomszédnak mégis volt skrupulusa.

— A raguhoz vaj is kell.

— Hát azt talán nem tudnak odalenn csinálni? Kérdezd

meg csak a Martineau komámat, a tehenészt, hogyan szokták megfejni a kútágast? Nagyon egyszerű mesterség az! A konyhamoslékban sok vaj, zsiradék elvesztegetődik. Ha azt odalenn egy nagy tartályban felfogják, két óra múlva feladja a fölét, azt szépen leszedik, mésvízen keresztülszűrrik, az is van elég a katakombákban, az elveszi a színét meg a szagát, a leggyönyörűbb írósvaj lesz belőle.

De már ezt csakugyan nem állhatta ki tovább a grófnő.

— Gyerünk ki inkább az esőre.

De még oda is utána hangzott a derék csiperkegomba-termesztő tréfás véleménye.

— Fogadok, hogy ha az az átkozott Raoul Ripaille előkerül, s kegyelmet kap, (hogyne kapna, mikor egy marquisonőnek a szerelemgyermeké) hát a szakácsnéval mindennap patkányragut készített csiperkegombával, s Martineau komám felhozatja hozzá a vaját!

S teljesen igaza volt, mikor azt tette hozzá, hogy nincs ezen semmi nevetnivaló.

Eközben az ég nyugat felé kitisztult: az alkonyodó nap végigönté ragyogásával az óriási várost; a Montmartre-on azonban valóságos felhőszakadás volt. Látni lehetett, amint egy sötétkék felhő függélyesen omlik alá, felül egészen elenyészve; a magasabban álló felhők bizarr világítás visszfényében ragyogtak alá a házakra; míg a Montmartre szélmalmainak sziluett-képe csak a villámlobbanásnál rajzolódik az égre. Messziről lehetett hallani a Fosse Montmartre zuhogását a mennydörgés mellett, minden csatorna abba önté moslékait.

Nemsokára megérkezett a mouchard által rekvirált katonapiquet; nyolc darab zuáv, kiknek ezredeit már a commune harcai alatt hozatták haza Rómából. A néptömeg utat nyitott előttük, kiabálva: „vivent les zuaves!” — (Most ezeké volt a népszerűség.)

Sidonia grófnőt közrefogták, s aztán haladtak gyorsan a Montmartre utcán fölfelé. A mellékutcák torkolatai mind

katonasággal voltak megszállva, s a Messagerie udvarán lehetett látni egy escadron lovas chasseur, nyeregben ülve.

A mouchard figyelmezteté a grófnőt az utca nevezetességeire. Az ott a Fosse Montmartre, melynek árkából rohan alá a krétafehér vízár; mely az utcát átívelő boltozat alatt a túlsó oldalon a nagy kloákába omlik. Oda, abba hajították bele Marat csontjait, miután egy ideig a Panteonban kevélykedtek, Rousseau és Voltaire hamvai szomszédságában; mellette az egyik utca a Passage du Saumon: más időben csupa ragyogás; a baloldali utca meg a Rue Justienne; az a szögletház volt Du Barry grófnő lakása, ahonnan a guillotine alá hurcolták. „Csak öt percig hagyjon még élni, hóhér úr! az Isten szerelméért! Csak öt percig még!” — Itt átellenben volt a régi temető, ahol Molière és La Fontaine nyugodtak. Most egy nagy hírlap kiadóhivatala van ott.

Mit érdekelt most mindez a grófnőt! Csak az az egy ragadta meg a figyelmét, hogy ez az egész zuhogó zagyva, mely a nagy kloáka szádába beömlik, a Szajnába levezető csatorna elzárásával kényszerítve van a katakombákba tódulni, s azoknak az üregeit megtölteni. Jobban sietett, mint a katonák.

Végre eljutottak a Tombeau d'Izoard-hoz. A bejárat előtt egy szakasz sapeur volt felállítva, az utcát egész a barrière-ig hosszában elfoglalva tartá egy zuáv zászlóalj.

A bejáratnál a titkosrendőr és a katona-piquet hátramaradt. Az őrtálló tiszt előtt Lándory igazolta magát és a grófnőt a rendőrfőnök engedélyével, s arra be lettek bocsátva a katakombák előtornácaiba.

A tágas, boltozatos terem oldallámpákkal volt kivilágítva. Három oldalát tűzérkatonák tarták elfoglalva; a negyedik volt felhagyva azoknak, akik jelentkeztek, hogy fel tudják ismerni Raoul Ripaille-t. Azok is lehettek valami húszan. Munkások, diákok, mouchard-ok, pincérek nagyobb rész. Csupán egy katona volt közöttük, egy fiatal hadnagy, tűzér-egyenruhában.

A parancsnokló tiszt tüzérőrnagy volt; sebhelyes arcú veterán, becsületes hadfitekintet; udvarias a nők iránt. Rögtön széket adatott a grófnőnek, s Lándoryt megkínálta szivarral; azután meg egy pohárka konyakkal. Mindkettő szívesen lett fogadva.

— A grófnőnek is jó lesz egy pohárral meginni. Itt nagyon rossz a levegő — monda az őrnagy.

— Talán a csertől van? — monda a grófnő.

A terem padlata lábnyi magasan fedve volt tímárcserrel, mint a tornaiskolákban.

— Nem, grófnő, a csernek kellemes szaga van: ez a nehéz bűz, amit itt érzünk, a katakombák lejáratából jön fel, amint azt az alulról felfelé emelkedő vízár előretolja.

— S azoknak az embereknek ilyen levegőben kellett élni!

— Majd nemsokára vége lesz már a szenvedésnek, amit esztelenül magukra vállaltak. Ha tudnák, hogy mind kegyelmet kaptak!

— De vajon elő fognak-e jönni?

— Azt pedig asztronómiai pontossággal megmondhatom a grófnőnek — szólt az őrnagy, elővéve oldaltáskájából a térképet, mely a katakombák helyszínelését kimutatta. — Tudva van, hogy az elzárt carrière-eknek a térfogata milyen nagy; az is ki van számítva, hogy percenként hány tonna víz omlik alá a nagy csatornán ilyen felhőszakadásnál; és így ki lehet mutatni, hogy most hol járnak a föld alatt bujdosók: öt perc múlva megint hol lesznek? Fél órájuknál több nincsen. Az utcai kürtöknél hallani a lármajukat. Nemsoká fog várni a grófnő.

— Óh, bizonyára Raoul Ripaille az elsők között lesz: ő mindig legelől szokott járni.

Ezzel a szóval az a fiatal tüzérhadnagy avatkozott be, aki a felismerésre vállalkozó nézők között volt.

— Ön ismeri Raoul Ripaille-t? — kérdezé a grófnő

— Óh, igen sokszor láttam őt, igen közlről. És mindenféle alakulásban. Bizonyosan rá fogok ismerni.

A grófnő halkán sűgá az őrnagynak.

— Milyen fiatal arca van ennek a tisztnek.

— Azon ne csodálkozzék ön, grófnő. A nagy veszteségek után, melyeket hadseregünk szenvedett, legjobban megfogytunk tüzértisztekben; akkor a katonai iskolák növendékeiből csináltunk tüzértiszteket. S jól beváltak. Igen sokszor fog ön láthatni tizenhat esztendőű ifjoncokat, kik az iskolákat folytatják, s mellükön a vitézségi érdemrendet viselik. Ez a fiatal bajtárs is a saint-cyri iskolából való; de mondhatom, hogy kitűnő szakismerettel bír az egész arcolai-ban. Különösen a bombák szerkezetéről a legalaposabb tanulmányai vannak.

— Óh igen — szólt a fiatal tüzértiszt olyan csengő hangon, mely az első fiatalásra vallott. — Kivált a kézibombák szerkezetét ismerem jól. Az Internacionálnak ez volt a legfélelmesebb fegyvere. Ismeri ön az Orsini-bombákat, madame?

— No no! fiatal bajtárs! — inté őt az őrnagy — minek a gyöngéd szíveket elrémíteni.

— Óh, aki ebben az órában erre a helyre el mer jönni: az nem lehet ideges.

Azzal a fiatal tiszt megmagyarázta a grófnőnek, hogy a dinamitbombák hogy vannak felszerelve, lökupakkokkal és csappantyús szegekkel: ahol egy kemény tárgyhoz ütődnek, egyszerű szétpukkannak, s rombolásuk irtózatos.

— Látja ön, grófnő — folytatá a gyermekkatona —, ez a vastag réteg csertörmelék, aztán meg a fejünk fölé vont erős hálózat, az én elővigyázati találmányom. Ha azok a fickók dinamitbombákat akarnának közénk hajigálni, alant a puha csertalap, fenn a háló megakadályozza az elpukkanásukat.

A grófnő tagjai mégis csak végtől végig borzongtak erre a megnyugtató felvilágosításra.

— Kérem, őrnagy úr. Van a katonáknak utasításuk arra, hogy Raoul Ripaille-t meg ne öljék?

— Van, grófnő. A legnagyobb kímélettel fognak vele bánni.

— Nem vettethetik föl ezt a házat dinamittal az ostromlottak?

— Lehetetlen. Harminc méternyi mély réteg van fölöttük; azt egy Vezúv sem emelné föl.

Eközben a levegő egyre nehezebb kezdett lenni: olyan sűrű volt már a gőz a teremben, hogy a lámpák csak úgy pislogtak benne. Az égő szivar sercegett a férfiak szájában: a terem hátuljában levő lejárati torkolatából szemmel láthatólag párázott fel az alvilági, mellfullasztó posaj.

Most elkezdett valami léírhatatlan, kifejezhetetlen zűrhang a lépcsőgádorból felzengeni. Ezer meg ezer cincogás, vékony visító sírás egyesült zenéje. — A patkányok már menekülnek.

Előbb csak ötével-hatával ugrálnak ki a lépcsőgádorból, aztán egész csapatban, egymás hegyin-hátán gomolyogva, s amint a világosságra érnek, igyekeznek a nyitott ajtón keresztül elmenekülni. A lépcsőüreg sír, fűtyöl, majd üvölni, hahotázni kezd, mintha a pokol nevetne. Most már a patkányokkal együtt emberek is jönnek fel a lépcsőn. Káromkodásuktól bög így a lépcsőgádor.

Egyszer csak a patkánygomoly közül egy lámpástartó kéz bukkanik fel; még egy lépcsőfokkal feljebb egy emberfő küzd fel magát. Bal kezével az arcába ugráló patkányokat veri el magától. Emiatt nem lát: szemeit önkéntelen behunyva tartván. Csak akkor tekint fel, mikor kétfelől megragadják a karjait.

Az övébe tör és pisztoly van dugva: de már azokhoz késő kapkodni; ökleit hurok szorítja össze.

Ez nem a várt alak. Haja gubancos, őszbe csavarodott, hosszú szakáll a melléig ér.

Ez az öreg „*père Croque-Mitains*”! — kiálták többen a felismerő tömegből. Félretaszították. Hadd jöjjön a másik.

Az már fegyveresen ugrott ki a feljázat üregéből. Egy hatalmas, atlétai alak: sűrű fekete hajzattal, torzonborz szakállal, színpadias jelmezben, mint Masaniello, parancsnok korában. A kezében tartott karddal rettenetes vagdalkozást követett el maga körül, amíg az őrnagy ki nem ütötte azt a kezéből. Arra aztán ökölharcba kezdett a tüzerekkel, s ordított, üvöltött, rúgott, harapott; négy embernek dolgot adott, amíg le tudták a földre teperni és a kezeit hátrakötözni.

— Ez a *Martin Crève-Coeur!* — kiabáltak az expertek.

Ezalatt előbukkant a harmadik. Egy fiatal, gyermekarcú, szikár, sovány alak.

Ah! A „*typographe Michon!*” — kiáltá valaki a szögletből.

A legényke azzal felelt a megszólításra, hogy előrántotta a revolverét, s a kiáltó felé lőtt vele háromszor. A harmadik lövésnél kiütötték a kezéből a revolvert, s megfogták a nyakát. A golyók nem tettek semmi kárt; de mind a három ott fűtyült el Sidonia grófnő feje fölött. Legalább az az élvezete is megvolt, hogy golyófütyténtést hallott a közelből, ami nem minden úri asszonyságnak tartozik az élményei közé.

A lövöldöző nyomdásznak adtak a tüzerek egypár „*imprimaturt*” a hátára, amíg a másik kettőhöz csatolták.

Ekkor egy borzasztó jelenet következett.

A negyediknek előbukkanó internacionalista arra a kétségbeesett ötletre jött, hogy a ruháit petróleummal itatta be, s a terembe lépéskor, egy gyufával meggyújtá magán az öltönyét. Egyszerre lángba borult az egész alak, tetőtől talpig. A célját el is érte, mert a katonák szétugrottak, amint ezt a pokolbeli alakot a sötét gádorbul előugrani látták, s erre az feltartatlanul rohanhatott ki a terem nyitott ajtaján; hancm ott a pompier-közé került, akik készen tartott vizes pokróccal rögtön leborították, s elfojtották a lángokat az öltönyein. Nem is történt nagy baja; csak a haja meg a szakála égett le.

Sidonia grófnő rémledezve fordult a fiatal tűzértiszthez:

— Vajon nem ez volt a Raoul Ripaille?

A futó alak arcát nem lehetett kivenni a fekete füsttől, mely feje fölött összecsapott.

— Nem, madame. Ez nem volt Raoul Ripaille. Azt nem látta még senki *szaladni*.

Most feltolódott az odúból az ötödik alak.

Valamennyinél marconább, ijesztőbb.

Fején piszkos veres sipka, bőrremyőjével a bal szemére lehúзва, a jobb szeme egy vérfoltos, mocskos kendővel bekötvé; az egész arca fekete a lőporfüsttől vagy a pincepenésztől; a bal pofáját elékteleníti egy elmérgesült seb, mely körül kék daganat látszik. Az ajka vérzik a friss patkányharapástól. Az a fél szeme, amelyikkel lát, veresre duzzadt szemhéjak közül villog nyugtalanul szertesét. A fél bajusza le van pörköelve, öltözete bő ráncos kalikó blúz, mely a vállain le van hasogatva, s a veres inget engedi láttatni. A két kezét a zubbony zsebébe mélyesztve jön elő, hanyag, csámpás léptekkel.

De amint az utolsó lépcsőfokra felhág, egyszerre kirántja a kezét a zsebeiből, mindegyik kezében egy dinamitgránát, és rekedt hangon rikácsolja:

— „Bon soir, messieurs!”

S azzal a két Orsini-bombát elhajítja maga elé. Az egyiket le a földre, a másikat fel a magasba.

Ha csak egy a kettő közül eldurranik, ember épkézláb abból a teremből meg nem szabadul: ámde az előintézkedés igen jó volt. Az egyik pokolgép a puha csertalajon zápult meg, a másik szegeinél fogva fennakadt a magasban kifeszített hálón, egyik sem robbanhatott fel.

S abban a percben felkiálta a fiatal tüzérhadnagy:

— Az ott a Raoul Ripaille!

Sidonia grófnő nem bírta ezt hitébe fogadni.

Ő sohasem ismert volna így rá. Az ő délceg, szép Lyoneljére, ebben a sunda, undorító alakban! Hihető-e, hogy ez a rongy-váz, ez a gonosztevő-modell, az ő kedvencével egy és ugyanaz!

Ez a rém, aki tömegeket kész gyilkolni, és az a hízelt szőke fej, mely aranyhaját engedte ylangyanggal illatszeréztetni becéző mostohájának. Lehetetlen! Lehetetlen!

Az pedig meghíusult merénylete után dacosan fonta össze a két karját a mellén, s éles hangon rikácsolá, hencegve:

— No, hát én vagyok a Raoul Ripaille!

S azzal odafordult, ahol a felismerő tűzértiszt állt.

— Hahó! Ezt meg én ismertem meg! Az árulót — kiálta hevesen rámutatva. — Ez a nyalka tűzérhadnagy, abban a zsinóros egyenruhában — nem férfi, hanem leány! Az én macám: a *Lidy Carcasse*! Szép kollégája az úrnak! Egy szajha, vállrózsákkal.

Erre a szóra a vezénylő őrnagy eltaszította a tenyerével az oldala mellől a kis tűzértisztet. A pattantyúsok rögtön megragadták azt a karjainál fogva, s szétgombolták a mellén a kabátját. Csakugyan leány volt!

Ekkor aztán a többi katonák is dühösen nekiestek az álcázott néembernek: egy perc alatt le volt tépve róla minden öltöny; úgy maradt ott mezítelen; csak a bakancsait hagyták rajta. Aki csak közel érhetett, csattogott a tenyere a fedetlen maradt tagjain.*

A bántalmazott néember sikoltozva menekült Lis Blanc grófnőhöz, s kétségbeesetten ölelte át annak a térdeit.

Sidonia grónő közel volt az elájuláshoz az iszonyattól.

Az elárult Raoul Ripaille nekirohant a leánynak, s meg akarta azt fojtani, s aztán hogy ketten-hárman megkapták a karjait, a sáros talpával rúgott rajta egyet.

Lándory hirtelen leveté a bő köpenyét, s rádobta a meztelen leányra; amibe az reszkető sietséggel beleburkolózott, s aztán igyekezett magát a tömeg között elrejteni.

— No, csak mérséklet, úrficska! — csitítá a dühöngő

* Ez a jelenet is meg van örökítve ama rémnapok szomorú krónikáiban. J. M.

Raoul Ripaille-t az őrnagy. — Nem kell a viszontlátás örömeit csizmasarokkal kifejezni. Nézze ön: itt van önnek az anyja.

S azzal karonfogta a communardot, s odavezette Lis Blanc grófnőhöz.

— Eh, ventrebleu! — káromkodék a communard —, nagy szükségem van nekem most anyára, nem akarok én még egyszer születni.

— Lyonel! Minő beszéd ez? — kiáltá fel megbotránkozva Sidonia grófnő.

— No, hát nem látja ön, hogy most szült az anyám? a drága földanya! ahogy a poéták csúfolják! Nézze, hogy szüli egyre-másra az ikeröcséimet. Ez a termékeny tehén! Ha a Martineau apró riskája így tudna elleni!

— Térjen ön észére! Nem ismer rám?

— No, hát mit csináljak az eszemmel? Persze, hogy nem ismerek önre. Ma nincs kifestve. Hát minek jött ide? Gyönyörködni akar benne, hogy hogyan lőnek főbe? Meg akar téríteni a mennyország számára?

— Önt nem ölik meg, kegyelmet kapott Thiers úrtól.

— Ki az a Thiers úr? Nem akarom ismerni. Nem kell a kegyelme! A pajtásaimmal akarok menni. Ha azok a pokolba: én is oda.

Az őrnagy beavatkozott.

— Menni fognak önök, valószínűleg *oda*; de csak türelemmel; mert ezúttal valamennyi kegyelmet kapott. Senkit sem küldenek a pokolba többé, amíg a pneumatikus vasút el nem készül odáig.

— Ön tetszik nekem, citoyen! No, hát mért óhajtott látni a mama? Nagyon ingerlek valakit arra, hogy megcsókoljon? Egy patkány éppen most vallott szerelmet, itt a csók helye a számon.

A grófnő a könnyekig el volt keseredve.

— Én azt hittem, hogy jó híreket fogok önnel közölhetni. amikért háládatos lesz. Ön kegyelmet kapott. Nem végzik ki,

és nem deportálják Cayenne-be. De számúzve lesz tíz esztendőre Franciaországból.

— Hol van az az ország? Hát van ilyen tartomány? Nem tudok róla!

— Az atyai vagyonát visszanyerte ön. Seigniers ismét a mienk. A második végrendelet előkerült, s mi visszahelyeztettünk örökünkbe.

— Le a birtokkal! Le minden úrral! Bőrét a tímárnak, csontját a kutyának!

— Ön még részeg. Majd ha kijózanodik, gondoljon arra, amit tőlem hallott. Az ékszerek is megkerültek. Én a gyémántot mind el akarom adni, s az árából földbirtokot vásárolni Erdélyben. Közel az ön húgának atyai birtokához, s mi is odaköltözünk, elhagyjuk Franciaországot.

Lándory valamit dörmögött a fogai között, olyanformát, hogy „nyomorult”.

— Madame! Ez már túlmegy a programon! — vágott a beszédbe az őrnagy; akinek utasításában volt, szigorún ügynelni arra, hogy a grófnő miről beszél a fiával.

Sidonia grófnő fejbőlintással jelzé, hogy végezte a mondkáit.

— Szabad még annyit mondani fiamnak, hogy mind a megszabadulását, mind a vagyona visszaszerzését ennek az úrnak köszönheti, aki itt mellettem áll? — Ezzel Lándoryra mutatott.

— Úgy? — monda az ifjú gróf, még a másik szeméről is felhúzva a köteléket, hogy még jobban megnézhesse Lándoryt. — S azzal cinikus renyheséggel mondá: „No, ha annyi jót tett velem ez az úr, akkor szabad kérnem tőle még ezt a szivart is?”

S azzal, nem várva be az engedelmet, kivette Lándory szájából az égő szivart, s a saját szájába dugta.

— No, hát mehetünk. Éljenek a jó emberek és a rossz asszonyok!

Abban a percben jobban érdekelte az a szivar, mint az egész seigniers-i uradalom és a Lis Blanc kastély, valamennyi gyémántjaival és szép asszonyaival egyben.

— Majd előbb a Mazas-ba fogják önt vezetni — mondá az őrnagy. — Ott megkapja a további rendeleteit.

Sidonia grófnő nem volt kíváncsi megtudni, hogy fogják el rendre a többi menekülteket. Arra kérte az őrnagyot, hogy fiának felismerőjét, a Lidy Carcasse-t küldesse utána a palotájába. Gondoskodni szándékozik a leány jövődjéről. Érdemes volt rá. Elég szép volt.

Ismét az a zuávcsapat nyitott utat az utcát megtöltő néptömeg között Sidonia grófnő és kísérője számára, egész az új Tivolinál hátrahagyott kocsig.

A Lidy Carcasse-nak is tanácsos volt a fedezet mellett tovaosonni. A grófnő kívánatára ezt is felvették a kocsiba. Elfért a Péter mellett, a hátulsó ülésben.

Az ég czalatt kitisztult, az idő egészen beesteledett; teljes holdvilág sütött le a nagy világvárosra. S erre bizony nagy szükség volt most; mert a népcsődület miatt nem lehetett az utcákon a gázlámpákat meggyújtani. Csak a Messagerie-nél vette át az utca ismét szokott nagyvárosi jellegét.

Innen aztán vígabban lehetett továbbhaladni. A boulevardokon már hullámozott a cifra sokaság. Csak az a különbség volt a régi és a mostani élet között, hogy a *csévelgő* tömegben feltűnően sok volt az egyenruha, s feltűnően kevés a „slepp”.

(Az ostrom kezdetén hetvenezer hölgyecskét toloncoztak ki erőhatalommal Párizsból, s azokat még nem értek rá visszaszerezni.)

Mikor a gig a Lis Blanc palota elé megérkezett, már akkor Sidonia grófnőnek nem volt annyi ereje, hogy le tudjon szállani az ülésből; Bertalannak a karján kellett őt a kapus páholyáig cipelni: ott egy balzacra fektették, s aztán úgy vitte fel négy inas a lépcsőkön. Rögtön futtattak orvosért.

Lándory is felsietett a maga szobájába, mely a mezzaninon volt; s átöltözött és radicaliter kimosakodott. Volt rá szüksége a hajának és szakállának! A katakombák bűze tapad.

Amint Péter eltakarította az alviláglátott öltönydarabjait, azt mondá neki:

— Málházz össze. Itt elvégeztem a mások dolgát. Holnap látok a magamé után. Vendéglőbe költözünk.

— Pedig én már egészen megbarátkoztam az itteni cselédséggel.

— S olyan nagyon megtetszettek?

— Akárcsak az illavai cimborák!

Egy közülük éppen belépett. A grófné komornyikja.

— Kéreti monsieur Lándoryt Dea grófnő, szíveskedjék hozzá felfáradni.

Lándory rögtön sietett fel az emeletre: Mcdea grófné a könyvtárszobában várt reá.

Természetszerű selyemruha volt rajta, melynek színe nagyon jól illett az arcához. Azon évek divatja a legvarázslóbbnak volt nevezhető. Egészen sima szabású öltöny, mely mindenütt a testhez szorul; semmi pótlás rajta: a mit Isten adott, csak az tűnik ki. Hátul hosszú az öltöny, mint a pávauszály, elől igen rövid: szép lábak diadalához alkalmas. Ez a divat egészen Dea számára volt feltalálva.

— Bocsásson meg, hogy ide kérettem — mondá Lándory elé sietve —; mi történt az anyámmal? iszonyú lázban van, valóságos delírium. Irtóztató, amiket fantáziálva beszél! S aztán nem akar az orvossal szóba állni: azt mondja, hogy az ő baját semmi panaceák és arcanumok meg nem gyógyítják. Patkányseregéről, füttyülő golyókról beszél, Orsini-bombákról, amik lábaihoz gurulnak; fiának torz alakjáról, kelevényes sebéről az arcán, s egy Lidy Carcasse-leányról, akin nincs semmi öltözet: mind azt hajtja, hogy ruházsam fel azt a saját gardróbomból, úgy hozsam elé. Nem akar semmit bevenni, nem engedi az üterét tapogatni. Az orvos piócákat rendelt neki, s ő azt mondja, hogy az ablakon ugrik ki, ha azokat eléje hozzák. És egyre önt emlegeti, önre hivatkozik, önt hívja segítségül. Jöjjön oda, kérem. Talán az ön látása lecsillapítja a delíriumát.

— Jól van, grófnő. Kérem, kegyeskedjék a grófnő szobájába vezetni.

Medea, egy szőnyegajtón át egy gardrób-szobába s onnan egy körül tükörrel borított öltözőbe vezette Lándoryt, annak a kipárnázott ajtaja nyílt Sidonia grófnő hálószobájába.

Egy leernyőzött lámpa tartott mérsékelt világosságot a teremben; a kandalló tűzvilágát elfogta egy remek festésű spanyolfal.

Sidonia grófnő az ágyfülke félrehúzott brokát függönyci mögött feküdt remek faragványú nyoszolyáján, nyugtalanul hanykódva hímzett vánkosai között. Az ágy mellett állt mademoiselle Hermione megrémült arccal, s a lámpa előtt az orvos, az óráját nézve.

Dea grófnő bemutatta a két urat egymásnak.

— Monsieur Goncourt, professzor, monsieur Lándory, házunk jó barátja.

Üdvözölték egymást.

— A beteg az ön nevét hangoztatja ismételve — mondá az orvos. — Megfoghatatlan kórtünetek! Az ütér egészen normális, a lélegzetvétel szabályszerű, a pulzométer 37 hőfokot mutat, és mégis a leghevenyebb typhosus delírium tünetei: hagymázos víziók, — üldözési mánia, — futási ösztön, — erotikus gerjedelmek — és ami a legszélsőbb indicium: — a patkánylátás! — Nekem nem akar semmit megmondani. Csak azt hajtja, hogy kérdezzük öntől, mi baja.

— Nincs semmi félelmes baja a grófnőnek — mondá Lándory —, bizonyosan meghűtötte magát a nagy záporban, s ezt majd egy kis grippe-pel fogja beváltani; a bűzhödt levegőben, ahol időzött, valószínűleg crós migrént szerzett magának, amivel majd holnap reggelig szenvedni fog, akkor elmúlik magától, ha egyszer kialussza magát. Nem kell neki egyéb egy csésze teánál. Azt is ki fogja ugyan majd hányni; de aztán megkönnyebbül tőle. Ismerem én már az ilyest.

— De hát a rémképek? A patkánylátás?

— Nem rémképek azok, professzor úr. Azokat a grófnő mind élő szemmel látta, s ha valakinek a széke alatt háromezer patkány futott keresztül, nem lehet tőle rossz néven venni, ha még most is folyvást patkányokat lát maga előtt.

A doktor mégiscsak írt valami receptet a grófnő számára. Azt Hermoine vette el, s kivitte, hogy érvényesíttesse.

A doktor aztán elmondta az utasításokat Lándorynak (csakugyan valami *házibarátnak* nézte), hogy mint kell a beteggel bánni.

— Tudok mindent — monda Bertalan —, több évig voltam én betegápoló.

A doktor megígérte, hogy éjfél után megint eljön.

Sidonia grófnő, amint Lándory a szobába lépett, sokkal csillapultabbá lett: a lázas vacogása megszűnt, a görcsei elenyésztek, a lábait ki tudta nyújtani egyenesen.

Lándory odalépett a fekhelyéhez, s a tenyerét odatette a grófnő homlokára.

Sidonia arra lehunyta szemeit, az arca megnyúlt, az ajkai félig szétnyíltak; a lélegzete meglassúdott, s nemsokára elaludt.

Medea elámulva mondá Lándorynak:

— Az ön kezében magnetikus erő van. Elaltatta az anyámat.

— Nincs biz az én kezemben semmi csodaerő! hanem a grófnő elaludt, mert ki van fáradva, az idegei kimerülve.

— Hát nem szenvedett igazán?

— Az nem volt testi szenvedés.

— Hát mi volt?

— Az a pszichiátriába vág; s én azzal, megvallom, hogy nem foglalkozom. Az utolsó órák élményei, azt hiszem, hogy a legerősebb idegeket is megtámadták volna. Amiket az orvos és a grófnő környezői, mint delíriumban ábrált rémeket hallottak tőle elmondani: mind szemmel látott tények voltak.

— Hogyan? A patkányáradat a katakombákban? a küzdő rémalakok? A feje fölött elfütyülő golyók?

— Azok mind közvetlen tapasztalatok.

- És mostohafiának torzképe? a sebhelyes arc?
- Azt mind látta.
- És a dinamitbombák, amiknek egyike az ő lábaihoz gurult?
- Az mind valóság.
- Hát az a leány, akiről letépték a ruhákat, mind, az utolsó foszlányig, s ki az ő karjai közé veté magát?
- Az most is itt van az udvaron. Ott kucorog egy szögletben, az én köpenyembe burkolózva. Lidy Carcasse. S a grófnő nagy háladatosságot fog vele gyakorolni, ha felöltözteti őt, mert ennek köszönheti legelőbb, hogy Lyonel grófot a tüzerek össze nem kaszabolták rögtönözve. A bombahajigálókkal igen röviden szoktak elbánni. Ha a Lidy Carcasse rá nem ismer: darabokra vágják.
- De hát „mi” az a Lidy Carcasse?
- Azt ne tudakolja a grófnő. Hanem adasson rá inget, szoknyát; de ne a sajátjából, mert az annak hosszú lesz; inkább a szobalcányától.
- Tehát Lyonelt mentették meg?
- Annak a betege most a grófnő. Majd reggelig kialussza. Szokott női baj az egész.
- Megbocsát ön, hogy idekérettem?
- Hívatlanul is jelentkeztem volna. Nehány búcsúszóval megköszönni a szíves vendéglátást. Holnap elköltözöm innen.
- Ah! ön elhagyja házunkat?
- Ami itt tartott, az be van fejezve. Most nekem a magam feladata után kell látnom. Én nem azért jöttem Párizsba, hogy itt rémdrámákat segítsek komponálni, hanem hogy egy hivatalos eljárást kerékvágásba hozzak. Tudni fogja a grófnő, hogy megholt nőm atyjának a vagyona le van foglalva a Lis Blanc család igénypere miatt. Ezen vagyon megmentett része nőm által jótékony célra van hagyományozva. Nekem ki kell eszközölnöm, hogy a lefoglalás meg legyen szüntetve.
- Azt hiszem, hogy ez könnyen fog menni.

— Nehezebben, mint képzelnők. Azt hiszem Seigniers-ben, a prefektúránál van fennakadva az ügy, oda kell mennem, utánanézni.

Medea lesüté a szempilláit, s kevés vártatva könnyebbült sóhajjal mondá:

— Jól teszi ön, ha itt hágy bennünket.

— Tartok tőle, hogy még egyszer alkalmatlankodnom kell.

— Mindenkor szívesen lesz ön látva nálunk.

— Még egy kérdést, grófnő. Elbeszélte a grófnő ön előtt mindent, ami a múlt órákban vele történt?

— Amikről én azt hittem, hogy az mind fantazmagória! —

Mindent elmondott.

— Azt is, amit Lyonel gróffal beszélt?

— Igen.

— Azt is elmondta, amit a gyémántokról beszélt neki?

— A gyémántokról? Nem. Arról nem szólt semmit.

— Hogy a *Lis Blanc* gyémántokat el szándékozik adni, s azoknak az árából földbirtokot vásárolni Erdélyben, a grófnő atyai jószágá mellett, s aztán elhagyják Franciaországot, s oda költöznek át.

Erre a szóra Medea arca, mely kezdett már átmelegülni, ismét azt az északfényszerű, ijesztő hideg ragyogást vette fel: a szemei oly visszataszítóan meredtek aláfelé, ajkai oly lárvaszerűleg tágultak ki a szegleteiken, orrcimpái csak úgy fúj-tattak az indulatos lüktetéstől.

— Igen? Azt mondá? — lihegő hullámozó kebellet.

Lándory nem nézett az arcára, félrefordítá a fejét.

Azután kevésvártatva azt mondá Deának:

— Majd ha a grófnő egészen magához tér, szíveskedjék ön vele közölni, miszerint *valamennyi európai hatalmasság megtagadta a commune vezetőitől a menedékjogot. Belgium kezdeményezte. Európában egynek sincsen maradása.*

Medea arcán valami csodálatos mosoly vonult végig.

Nem szólt rá semmit.

És Bertalan most sem nézett az arcára, hanem azért tudta jól, hogy mikor torzult el Deának az arca, s mikor mosolyodott el.

Hermione érkezett meg a gyógyszerrel.

— Isten önnel, grófnő. Jó éjszakát.

— Jól teszi ön, ha elhagy bennünket — suttogá még egyszer Medea, kezét nyújtva a távozóknak.

Szép multság az, amit magyarul úgy hínak, hogy „Ponciustul Pilátushoz való szaladgálás”. Akinek valaha pörös ügye volt, annak nem szükség a műszaki szótárban keresgélni, hogy ennek a szónak az értelmét megtalálja.

Lándory már korábban hozzáfogott, (amint Párizsba megérkezett), hogy a Lis Blanc – contra Traumahold ügyben a felmentő bírói határozatot megkapja. Az ám!

De nem olyan könnyű munka ám az, mint egy ötfelvonásos drámát megírni!

Legelőször is rajta ült a processzuson két ügyvéd: a Lis Blanc grófnőé és a De L’Aisne marquis-é.

Márpedig könnyebb volt Orpheusnak a feleségét kimuzsikálni az orcusból, könnyebb volt Jónás prófétának kiszabadulni a cethalból, sőt emberileg lehetségesebb volt Pompejit kiásni a lávaréteg alól, mint egy processzust, aminek a két végét két prókátor fogja, kiördögidézni.

Mind a kettő úgy megkötözte a másik félnek a kezeit protestációkkal és ellenprotestációkkal, óvásokkal és sequestrumokkal, hogy egyik sem tehetett semmit.

. . . . tekintettel arra, hogy még nincs bebonyítva, miszerint Lis Blanc Lyonel gróf csakugyan azonos-e Raoul Ripaille communard-ral . . .

. . . . tekintettel arra, hogy ha azonossága bebizonyul, s Raoul Ripaille személyében Lis Blanc Lyonel gróf testi vagy polgári halált fog szenvedni, s ez esetben De L’Aisne

Alfréd marquis-ra száll át a Lis Blanc-örökség s vele együtt a felperesi jogcím a Traumhold-ügyben . . .

. . . . tekintettel arra, hogy ha nem azonos Raoul Ripaille communal Lis Blanc Lyonel gróffal, akkor kérdés támad, hogy Lis Blanc Lyonel gróf valósággal él-e? egzisztál-e? testi lételének örvendez-e?

. . . . tekintettel arra, hogy ennek evidenssé tételére mulhatlanul szükséges Lis Blanc Lyonel grófnak edictaliter való megcítáltatása egy esztendő és egy nap alatt való megjelenésre . . .

. . . . tekintettel arra, hogy ha Lis Blanc Lyonel gróf csakugyan azonos lesz Raoul Ripaille communal-ral, és csakugyan száműzetésre változtattatik át a büntetése, a törvényes gondnokság a testamentom értelmében ab instantia az özvegy grófnót fogja-e megilletni, vagy ex officio a szenátus helybenhagyásával, mint született pairnek a legközelebbi agnatus rendeltetik ki kurátorává?

Hát ennek a sok tekintetnek véget vetett a Tombeau d'Izoard-i jelenet, amely által konstatálva lett, hogy Lis Blanc Lyonel gróf csakugyan egy és ugyanazon személy Raoul Ripaille communal-ral, hogy csakugyan él, s nem halattatik meg; mármost csak az a kérdés, ki lesz hát a kiskorú és száműzött Lyonelnek a törvényes gondnoka, a mostohaanyja-e vagy a nagybátyja?

Erre felelhet meg a seigniers-i alprefektúra.

Lándory bírt annyi természetrajzi ismerettel, hogy egy seigniers-i souspréfet gyorsaságához képest a csigabiga valóságos villamtelegráf, annálfogva felhagyott a hivatalszobák ajtaja előtti lábpokrócok koptatásával, s maga felült a gyorsvonatra, és leszárguldott a kies tájékú Seigniers-be. Este indult, reggelre odaért, azt hitte, hogy másik este megint vissza fog térhetni.

A souspréfet urat ott várta, amíg megérkezett, az iroda előtermében.

Boisgoberry úr nagyon örült, hogy a kedves barátját újra láthatja. Bevitte a dolgozószobájába, s addig el sem hagyta kezdeni a mondókáját, amíg meg nem invitálta.

— Legyen szerencsém egy kis barátságos ebédre — az én kis *tuskulánumban*. Négy óraker ebédelünk — falusiasan! Érte fogok önnek menni kocsival; várjon rám a vendéglőben.

Lándory megköszönte szépen a meghívást; s aztán egyenesen rátért a sürgetett ügyre. Küldjék el már azt a szükséges dokumentumot a Lis Blanc-ügyben.

Boisgoberry úr azt a megmaradt üstökét tépte mérgében.

— Mit akar ön uram? hiszen már háromszor elküldtem, háromszor visszaküldték!

— Hogy lehetett ez?

— Hát legelőször is mikor ez az én *clerc-em* megcsinálja az írást, kapja magát, a régi császárság alatti papier timbrét használja hozzá; ami már használaton kívül van helyezve. Persze hogy nem fogadták el. Visszaküldték, s fizettettek velem huszonöt frank bírságot, s kaptam egy megintést, hogy felhagyjak a napóleoni velleitásokkal. Másodszor aztán a köztársaság bélyegével állítatik ki az okirat, akkor meg (látott már ilyet?) ez az ügyetlen, két balkezű ember elmulasztja a most már Párizsban lakó grófnő névalírását az ottani közjegyzővel hitelesíttetni, hanem ő maga hitelesíti. Ezért megint visszaküldték az okiratot, s én kaptam egy nagy orrot; és egy hivatalos figyelmeztetést, hogy a távollevő aláírásának hitelesítése egyértelmű a hamisítással. — Végre aztán harmadszorra minden egészen szabályszerűleg elkészült: ennek a szerencsétlennel csak a címet kellett az okira ráírni. S tudja ön, mit tett vele? A „*cour d'assises*”-hez címezte az okiratot; azt gondolta: ez is *criminalitás*. Onnan aztán nem írtak rá semmit, csak úgy küldték vissza, a két szegletét behajtva az írásnak. Tetszik tudni: az ilyen hivatalos okmányon a behajtott két szeglet annyit jelent napkeleti virágnyelven, hogy „*szamárfül*”.

— Tudom.

— Eszerint énnekem ennél a históriánál volt eddigelé huszonöt frank kiadásom, s egy nagy orr meg két számfűl bevételem.

— De hisz az ön clerc-je akkor egy nagyon korlátolt tehetségű hivatalnok.

— Mintaképe az ostobaságnak. Ha mozsárban összetörik, sem tudja az esztendő tizenkét hónapját úgy elmondani, hogy egyet-kettőt ki ne hagyjon belőle.

— De hát hogy tűr ön ily mihaszna embert maga mellett?

— Hja, uram, azt ön nem érti. Azt csak mi tudjuk „itten”. Ez az ember egy szükséges semmi.

— Ah! Ez csakugyan új fogalom előttem.

— Az én találmányom a műszó. Megmagyarázom önnek a dolgot. Van egy hatalmas protektor, aki „minden”. És még ezenfölül „férj” is. Még egészen élete delén levő férfiú, tele villanyossággal, életörömmel. A feleség szintén igen kitűnő tulajdonságokkal bíró hölgy, aki ellen csak az az egy kifogása lehet, hogy nem akar borotválkozni.

— Ki? Az asszony?

— Az ám.

— Hát egy kis pehely van az állán? No, azért még nagyon tiszteletreméltó lehet.

— Hiszen nagyon is tiszteletreméltó. — Volt azonban egy közös gyámleányuk: egy valóságos megenni való csemege. Tökéletes őszibarack! A magas állású úrnak nagy tekintélye, világ előtti állása nem engedti azt, hogy a felesége nevelt leányát elcsábítsa; ezt a világ nem bocsátaná meg neki: a prépost exkommunikálná, a felesége kitepné a haját. Ekkor hoz a jó sors eléje egy ilyen *szükséges semmit*. Egy ifjú urat, aki minden vizsgán keresztülbukott, és végre hivatalt keres. Kap egy helyett kettőt. Lesz belőle clerc és férj. Nem kívánnak tőle egyebet, csak azt, hogy ugyanabban az időben, ugyanazon hivatalban ne legyen jelen, amelyben a magas protektora. Ennek a fickónak a legjobb dolga van a világon. Jól eszik, jól

iszik, lovat tart, kávéházba jár, megsétáltatja a felesége selyemszoknyáját a glacis-n, felemelt fővel áll meg a marchande de modes kirakata előtt; nem fél az árjegyzékektől, eljár vadászni, amikor „kell”, és a hivatalba, amikor „nem kell”, ott lövi a nyulakat, itt a bakokat. A protektora mindent elvégez helyette. Ilyen a „szükséges semmi”.

Boisgoberry úr jóízűen nevetett ezen a sikerült előadáson. Lándory nem osztotta a jókedvét, annak *valami* jutott az eszébe.

— S hát ön nem tud ettől az embertől megszabadulni?

— Nem lehet. Igen hatalmas protektora van.

— S ön nem mer e hatalmas úrral szembeszállni.

— Tudja ön? *Nekem igen kedves, benső jó barátom.*

— Hát én nem bánom, de mi lesz mármost a Lis Blanc-féle okirattal?

— Azt most negyedszer én magam fogom megírni, nem bízom többé az ifjú úrra. Tessék önnek addig azalatt megtekinteni a város nevezetességeit. Délutánra készen lesz. Négy óra tájon felkeresem önt a vendéglői szállásán, s aztán elviszem magammal kocsin az én tuskulánomomba, kedélyesen meg ebédelünk, ön meg az esti vonattal visszamehet Párizsba.

Hiszen ez nagyon kedves ember — mondá magában Lándory, mikor elhagyta a prefektúrát. Nálunk aligha tenné meg egy alispán, hogy az aljegyzője által elrontott protocollumokat maga újra írogassa.

Aztán elment a várost bekóborolni, meg a szép népligetet.

Mikor a három órát harangozták, visszafordult a városba.

Amint a souspréfet házának a kapuja elé ért, eszébe jutott, hogy egészen megfelel az illem szabályainak, ha a meghívott vendég korábban látogatást tesz, s tiszteletét bemutatja a háziasszonynak.

A concierge azt a felvilágosítást adta a jövevénynek, hogy a souspréfet úr még nincs itthon, a hivatalban van, de a madame „elfogad”.

Bebocsáttatá magát a lépcsőház rácsajtáján, aztán beküldte a névjegyet.

Arra az inas bevezette az elegáns szalonba, ahová néhány perc múlva kijött az oldalszobából a háziasszonyág.

Egészen azon kor divatja szerint volt öltözve, ami nem vált előnyére. Kissé nagyon el volt testesedve.

A rendes divattól csak a főkötőjének az alakja ütött el. Valami kalapforma volt az, melynek széles szalagja az álla alatt keresztülkötve, azt csipkés csokrával egészen eltakarta.

Hanem azért Lándory inkvizítori szemeit nem csalták meg a szalagok. Észrevette, hogy azok valamit rejtegetnek, ami a férfiarcnak szokott kiváltságos díszje lenni.

Kezdett az a sejtelme támadni, hogy ő most aligha jó helyre jött.

A társalgást a rendes, szokásos szólamformák kerékvágásba hozták. Lándory világért sem hozta volna elő az ebédre hívást. Az asszonyág maga említé fel sajnálkozva, hogy monsieur csak éjjel után fog hazatérni, pénteken a prépostnál ebédel, s aztán bésigue-t játszanak hárman a maire-rel. Amint aztán végre megállapodtak abban, hogy holnap mindenesetre jó idő lesz, Lándory vette a kalapját, s iparkodott háttal kifelé megtalálni az ajtót.

Amint a hotelbe megérkezett, már ott találta Boisgoberry urat. A kabriolet ott állt a kapu alatt.

— Éppen önnek a házábul jövök — mondá a souspréfet-nek.
- Tisztelegtem az asszonyságnál.

Boisgoberry úr a falnak esett ijedtében.

— Ön szerencsétlen bolgár sheik! Csak nem mondta ön el a feleségemnek, hogy önt ebédre híttam? Hisz nem a házamhoz híttam önt, hanem a *tuskulánumbo*!

— Nem! Annyira bolgár nem vagyok, hogy ajtóstul rohanjak be a házba. Kivált miután tudom, hogy pénteken ön a prépost úrnál szokott ebédelni!

- Chut! Ej, ej! De veszedelmes az ilyen gondolatolvasó

emberrel összeakadni! No, hát vegye ön fel a paletot-ját és menjünk. Nem szabad a háziasszonyt megvárakoztatni.

(Tehát háziasszony is van a tuskulánumban?)

A cabriolet (világos kerülővel) a népkert felé vitte az urakat; ott egy csinos kis házikó előtt megállapodott. Boisgoberry úr utasításba adta a kocsisnak, hogy csak menjen vissza a remizbe; aztán este nyolc órára ismét jöjjön vissza, az „urat” a vasútra fogja szállítani.

— Készen van az okiratunk? — kérdezé Lándory.

— Mind készen van. Csak a tanúk aláírását kell még a jegyzőnek hitelesíteni. Egész nap nem jött oda a gazfickó a hivatalba. Nem tudtam felhajhásztatni.

— Hátha estig nem kerül elő?

— Bizonyosan előkerül. Tessék megnyugodni.

Azzal a rácsajtóhoz ment, s meghúzta a csengettyút. A házikó előtt kis kertecske volt, ciprusbokrokkal és télizöld gúlákkal. A csöngetésre magától felnyílt az ajtó. Azt Boisgoberry úr ismét betette maga után, midőn vendégével együtt belülkerültek, s aztán karon fogva vezeté azt fel a vas csigalépcsőn a házikó emeletébe. Ott egy szobacicus jött eléjük, aki elvette a kabátjaikat, esernyőiket, s azzal a souspréfet úr minden bejelentés nélkül ajtót nyitott a vendége előtt az elfogadóterembe.

Az igen csinosan volt berendezve altdeutsch stýlben, az ablakok ólomba foglalt színes üvegből. Természetesen minden utánzat.

— Csak minden teketória nélkül, kedves barátom! — biztatá a vendéget a souspréfet. — Csak sans façon! Egészen itthon vagyunk. Menjünk a háziasszonykához.

Lándorynak feltűnt az, hogy nem a háziasszony jön a vendégeit elfogadni, hanem azok törnek be az ő szobájába. Ez nagyon is patriarkális szokás.

A szobájában találtak rá, ahol Boisgoberry úr bemutatá őket egymásnak: „monsieur Bartholomé de Lándory, grand

inquisiteur du tribunal austro-hongrois. — Az én kis keresztleányom”.

A souspréfet úr keresztleánya csinos kis asszonyka volt, finom, halványpiros arccal; igen nagy, dióbarna szemekkel, karcsú, nyulánk termettel; gyermetegen leeresztett, sötétszőke hajjal. Csupa szelídség és szemérmes alázat. Látszik rajta a kisvárosi jó nevelés.

Éppen munkában volt. Kék és piros selyemből, aztán meg arany és ezüst fonalakból s gyöngyökből horgacsolt egy házi-sipkát, amire szemérmesen megjegyzé, hogy az meglepetésül készül „a férjem nevenapjára”.

Aztán bocsánatot kért a vendég uraktól, hogy a *férje* még nincs itthon; iszonyú sok megbízatása van: egész nap dologban jár, de az ebéd órájára pontban itthon lesz. Még sohasem vártott magára az elnézett „quart d’heure de grâce”-ig sem.

Ez tehát nagyon derék férj lehet!

Aztán csak folytatta a gyöngyszemek túhegyre szedését, nem feszélyeztetve magát a vendégek jelenléte által.

Lándory megkísérlé egyről-másról beszélgetést kezdeni vele: de mindennel „écheç”-et vallott. Ha azt kérdezte tőle, hogy olvasta-e Hugo Victor „La légende des siècles”-jét, a souspréfet közbekiáltott: „hüh! hogy olvasna az én keresztleányom ilyen rettentő dolgokat!” Kisült, hogy még regényt sem olvasott soha, és színházba nem jár: csak a „passiójátékokra”. Ellenben festeni tud, de csak virágot — olajnyomatú minták után; a *férje* szobájának a díszítésére. Azután a madarokról kezdett el vele beszélni Lándory, meglátva egy rézkalitban két kis hangtalan, egzotikus pintyet. Ez a tárgy is csak a *férjhez* vezetett vissza: az nem túri az éneklő madarakat, mert felzavarják az álmából. Ha pedig a lábainál doromboló angóra cicára vitte át a beszélgetést, az is csak arra vált be, hogy a cicának csak addig szabad a szobában lenni, amíg a *férj* távol van: mert az még a macskára is féltékeny.

— De hol az ördögben késik olyan soká? — zúgolódék a

souspréfet, mikor az óra már elütötte a négyet. A nőcske maga is nyugtalankodni kezdett; ez még sohasem történt, hogy a férje megkésett volna! Vajon nem gázolta-e el valami postaszeker? nem dőfte-e fel valami tehén? nem esett-e rá valami háztetőről egy cserepező legény? amik mind meg szoktak történni.

Végre öt percre a négy után hangzott a csengettyű-jeladás, s arra jött vágatva fel a lépcsőn a várva várt boldog férfiú. Az asszonyka minden teketóriázás nélkül eléje futott az ajtóig; ott karjai közé temette, csókjaival elborította, s midőn szabadon bocsátá, ott állt Lándory előtt — a kis jegyző.

Hát itt van *odahaza* a „szükséges semmi”.

Boisgoberry úr nagyot nevetett, mikor a kis cleric-et a két vállánál megfogva, mint *házigazdájukat*, Lándorynak bemutatta.

A fiatal férj rendkívül örvendett, hogy szerencséje lehet ily kitűnőséget házánál elfogadhatni, s azzal, hogy hatalmát tüntesse, parancsoló hangon utasítá az asszonykát, hogy siessen az ebéd után látni: aminek az engedelmesen szót fogadott.

Azzal hűbérs kötődéssel fordult a souspréfet-hez.

— Nos hát, keresztatyus! Volt sok dolog ma az irodában?

— Igen! Fripon! Nekem magamnak kellett helyetted az egész relatiót megírni. Most már csak siess a hivatalba, amint a kanalat letetted, és coramizáld az iratot: ne az én nevem alá, hanem a préposté alá írd a hitelesítést. Mármost aztán csak arra kérlek, hogy tintával ne öntsd le porzó helyett az írást. Aztán majd beszéljünk róla, hogy hol jártál egész délelelőtt?

— Hát én kérdezem öntől, hol járt ön egész délután?

A souspréfet explodált a nevetéstől.

— Akasszanak fel! — Lássá ön, mr. Lándory, így packáznak a főnökeikkel az ilyen gaminok, akiknek hatalmas protektoruk van.

Ezenben fel lett tálalva; az ebédlő igen kényelmes kis helyiség: nem nagy társaságnak való, de négyecskén, mint most,

igen jól lehet benne megférni. A menü pompás volt, a borok kiválogatottak: a pezsgő Veuve Cliquot. Már azt el kell ismerni, hogy a „szükséges semmi” igen jól eszik és iszik. És mindehhez kordialis jókedve van. Egyre csipkedi, szurkálja Boisgoberry urat, eszébe hoz bolondos kalandokat, amiket az nagyon restelni látszik. Egészen oly modorban hengeg, mintha ő volna az, aki a souspréfet urat — felkantározza; az asszonyka nem győzi lehurrogatni, s eleget pirul helyette.

Hanem a souspréfet úr áldott jó keresztapa. Minden tréfát, minden mókázást felvesz.

Mikor azonban már a feketekávéra és a chartreuse-re kerül a sor, kénytelennek érzi magát megszorítani a társaságot, s hivatalos komolysággal szól az ifjú házigazdának.

— És most, jegyző úr! Hirtelen öntse a gallérja közé azt a chartreuse-t, s aztán lovagoljon fel (sarkantyút hordott a clerc mindig) a hivatalába, és végezze el a tudvalevő teendőket. Lándory úr még ma meg akarja azokat kapni, hogy az esteli vonattal visszamehessen Párizsba.

Az ifjú úr felállt engedelmesen, és megtörlé a száját.

— De aztán gyorsan visszajöjj! — monda a gyöngéd asszonyka.

— Biz az pedig sem gyorsan, sem lassan nem fog mai nap visszajönni; mert annak vele kell menni Lándory úrral, hogy Párizsban is jelen legyen a coramisationál. Azért csak pakold neki össze az útításkáját, s küldd utána az irodába.

— Ah — szólt az asszonyka duzzogó hangon Lándoryhoz. — Az nem szép öntől, hogy elrabolja tőlem az én kincsecskémet.

S eközben olyan csúnya szemeket vetett rá, hogy Lándorynak nagy önuralmába került visszatartani a nevetését.

— Nincs kegyelem! — hatalmaskodék a souspréfet. — *Officium praecedit!*

Ekkor aztán az asszonyka durcásan felállt az asztaltól, otthagya a vendégeit, utánaszaladt a férjének; a szomszéd

szobából át lehetett hallani a szapora csókokat, a búcsúzó nyafogás hangjait, amellyel az eltávozót útjára bocsáták.

Mikor ketten maradtak egyedül a sous-préfet-vel, azt mondá Lándory:

— Uram! Nekem úgy tetszik, hogy „a szükséges semmi”-nek a hatalmas protektora, akivel önnek lehetetlen szembe szállani: senki sem más, mint ön maga.

Boisgoberry úr olyat nevetett erre, hogy a fehér mellényének a gombjai felpattogtak bele.

— Ön csakugyan zseniális ember! Hogy kitalálta egyszerre! Ezt nevezem gondolatolvasásnak! — Hanem valljuk meg az igazat, ezúttal monsieur Houdin, kicsinyben múlt, hogy hamis zsebben nem kereste az én pisztolybul kilőtt zsebórát!

— Vigyáztak rám a „Spiriti miei”.

— Aha! Ezt Bosco szokta mondani, mikor valami espiègerie-hez készült: „Spiriti miei, ubbedite!” Ugyebár, mikor meglátta ön azt az áll alatt keresztülkötött, nagy máselit?

— Hanem monsieur, mit gondol ön: mi lesz abból, ha egyszer madame megtudja, hogy ön nem eszik halat a plébánossal meg a maire-rel pénteki napon, s bésigue-et nem azokkal játszik?

— Nem lehet, drága barátom. A plébánosnak meggyónom a bűnömet: az tehát a gyónás titkát el nem árulhatja; a maire-ről pedig én tudom, hogy hát ő hol szokott ebédelni? Egyik kéz a másikat mossa. Aztán az egyik pénteken én viszek haza hús frankot a feleségemnek, amit a bésigue-en nyertem, a másikon a maire ugyanazt a maga életpárjának: az asszonyok már előre örülnek a pénteki halebédnek, szörnyű módon.

Az asszonyka visszajött, ki voltak sírva a szemci: még mindig szájsücsörítve nézett vasvilla szemekkel gonosz férjrabló vendégére. Lándory aztán feltalálta magát; megköszönte a szíves vendéglátást s azt mondta, hogy utánasiet a jegyző úrnak a

prefektúrára, majd segít neki. — Ekkor aztán mosolyra vonult a kis menyecskének az ajka. — Boisgoberry úr még ott maradt.

Lándory elmentében arra gondolt, hogy szép találmány az a „szükséges semmi” intézménye; csak hogy *nem Boisgoberry úré az első feltalálás dicsősége.*

Amint a leány fel lett öltöztetve a grófné szobaleányának a ruháiba, amik éppen a természetére illettek, behívatta őt magához Medea. — Sidonia grófnő mellett ott maradt Hermione kisasszony ápolónak.

A leány ügyetlenül járt a női öltözetben, minduntalan megakadt a térde a lépés közben, látszott, hogy férfiruhában járáshoz volt szokva. Egész magatartása, fejhordozása is csupa garçonos volt; s nagyon hozzáillett az arcához. Szénfekete, göndör haja oldalt volt elválasztva; mozgékony szemöldei, eleven villogó szemei, természetől piros arca, gúnnyal felhúzott szája, előrenyomuló hegyes álla, lüktető orrcimpái inkább egy nőruhába öltözött ifjoncot árultak el, mint fiatal leányt. A domború mellkas, a széles váll, a keskeny csípő még öregbíté a csalódást. — Medea az első pillanatra valóban meghátrált előle, azt hitte, fiú. Csak azután, mikor a szobaleánya biztosította felőle, hogy ez valóságos nőnemű gyermek, állt vele bátran szóba.

— Önnek a neve „Lidy Carcasse”.

A megszólított a leggyönyörűbb két fogsort mutatta meg erre a szóra, elnevetve magát.

— Igen, madame, de csak két esztendő óta, azelőtt úgy híttak, hogy Lidy „Saint Jean”. Én játszottam a Champs Elysées-ben szent Jánost a bibliai tableaux vivants-ban, s hogy még azelőtt hogy híttak, azt nem tudom; mert elfelejtették a tenyerembe írni. Azután, hogy kinőttem a szerepkörömből, beálltam az auteuili dinamitgyárba töltenykészítőnek, s mint-

hogy oda csak férfimunkásokat vesznek fel, azért fiúöltözetbe bújtam. Úgyes voltam: a munkavezető a legveszélyesebb munkáknál alkalmazott; ott alaposan kitanultam a robbanószerek gyártását, azoknak a srapnelekbe elhelyezését, a bombák tempírozását, a robbantógyutacsok titkait. Mikor aztán a commune uralomra került, annak a szolgálatába álltam, tiszti rangot kaptam: én voltam a felügyelője annak a gyárnak, mely a Rue Mouffetard-ban a dinamit granátokat készítette. Már elébb neveztek el Lidy Carcasse-nak (világító tűzgolyó).

— És most hajlandó volna ön ezt a fényes nevet valami kevésbé ragyogóval felcserélni?

— Mindennel, madame, egész le a fénymázás skatulyáig.

— Megunta ön a communardokat?

— Tökéletesen. Nem azért, mintha a nézeteiket nem helyeselném; hanem azért, mert ők nem veszik komolyan. Tcssék elhinni, madame, hogy az egész commune harcaiban egyedül az „internacionalisták” voltak a „fenegyerek”. Az elit truppot képezték a betűszedők, a gépészek, a lakatosok meg a cipészek; a szabók már nem sokat értek. Azután jöttek a lengyelek, a piktorok meg az omnibuszkocsisok. Végre a kiszabadított rabok. Ezek tudnak verekedni s sápadt arccal a szuronyoknak helytállani! Az újságírók csak *vezetni* szeretnek; — de *hátulról*. A többi aztán csak lármázni tud vagy fedett helyről lövöldözni; de a tüzet ki nem állja. Amint egy golyót hallanak döngeni, lekapják a fejüket, mintha darázs volna. A bolondok! A darázstól van mit félni, mert az körülrepül, úgy csíp meg; de ha a golyó egyszer eldöngött a fülünk mellett, az többet vissza nem jön, hogy megcsípjen. No nem igaz, grófnő?

— Nem tudom. Én sohasem találkoztam se golyóval, se darázssal.

— No, a grófné mama már beszélhetne egyikről. Neki három röpült el a feje fölött. — „Csak” golyó.

Medea elhatározta magát, hogy rátér a kényes kérdésre.

— Mondja ön meg, mi dolga volt önnek Raoul Ripail-lal? Beszélhet előttem őszintén: én már „voltam” *asszony*.

— Az igen egyszerű: felesége voltam neki.

— Felesége? Hát nem tudja ön, hogy annak már van neje?

— Nem kérdeztem tőle.

— Megesküdött vele?

— Természetes! Aki az Internacionáléba belép, annak nehéz esküt kell letenni, hogy hű marad; — ha áruló lesz, halál a fejére! Az nem olyan könnyen vehető eskü, mint amilyent a Saint Germain l’Auxerrois-ban szoktak kicserélni.

— Tudta ön, hogy Raoul Ripaille egy főúri családnak a tagja?

— Azt mindenki tudta. Hanem arról, hogy Raoul Ripaille miket tett, miket végzett a commune dolgai alatt, több kérdést ne intézzon hozzám a grófnő; mert arra, hogy őt el nem árulom, még mindig köt az esküm.

— És mégis elárulta ön őt.

— Az nem volt árulás. Az tökéletesen félreértett dolog. Hát mikor a Montmartre-t is megostromolták a versailles-iak, Raoul Ripaille egy csoport internacionalistával lemenekült a katakombákba. Én is velük akartam menni; de engem vissza-utasított, „Asszony nem kell ide!” Elmondá, hogy védeni fogják magukat odalenn a kétségbeesésig. Raoul Ripaille megesküdött, hogy ha kényszerítve lesz rejtekéből előjönni, két Orsini-bombát hoz magával, s az egyiket le a kövezetre, másikat a boltozatra hajtja fel: úgy töri össze magát és ellen-ségeit.

Medea grófnő a kezeit dörzsölte fáztában.

Lidy Carcasse-nak pedig egyre mosolygott az arca.

— Hát aztán mikor a nagy plakátok megjelentek az utc-szögleteken meg az affiche-oszlopokon, amiken az volt hir-detve, hogy aki Raoul Ripaille-t felismerni tudja, jöjjön oda a Tombeau d’Isoard-hoz, jutalmat kap; mert Raoul Ripaille meg lett *kegyelmezve*: hát akkor én azt gondoltam, hogy sokkal

jobb lesz, ha én odamegyek, s a kloákák undokságaiból előmászó piszkos alakban felismerem Raoul Ripaille-t, amilyenek én máskor is láttam már, s azáltal megmentem az életét, mint ha ő rettenetes ígéretét beváltva, ellenségeivel együtt magát a levegőbe röpíti. No hát nem volt igazam, grófnő?

— Igaza volt.

— Én előre közöltem a nézetemet a communard-ok elfogatására kiküldött őrnaggyal: az én tanácsomra töltötték meg a terem padlását csertörmelékkal, s a magasba hálót húztak. Hát ezt is azért tettem, hogy a fenyegetését be ne válthassa, s amikor kilépett az odúból, s dacosan odahajítja a két Orsini-bombát: bizony nagyon sietnem kellett vele, hogy a nevét elkiáltsam; mert már akkor minden tüzérnek a kardja ki volt rántva a hüvelyéből, s a feje fölött villogott. — Hát árulás volt ez tőlem, madame?

— Nem volt az.

— És ő mégis árulással fizetett érte nekem. Odakiáltott a katonáknak: „ez nem tiszt, hanem némbor! tépjétek le róla az egyenruhát!” És mikor leszaggattak rólam mindent, csúfságra, nevetségre oda voltam dobva; amikor nem tudtam, hogy a két kezemmel a szégyenemet takargassam-e, vagy a rám hulló ütéseket hárítsam el? akkor odarohant hozzám, s a csizmája sarkával megrúgott. Hét hegyes szeg van a csizmasarkában, mind a hétnek a sebhelye itt van a csípőmon. Akarja látni, madame?

— Nem! Nem! Ne mutassa! — kiálta Medea, kezéve eltakarva az arcát, mely egyszerre lángra gyulladt.

Lidy Carcasse pajkos mosollyal csúsztatá vissza a félig felkapott öltönyét, s bizalmaskodva suttagá:

— Bizony nem asszony ön; hanem csak leány.

— Elhiszem, hogy ott van.

— Ott is fog maradni, amíg csak élek, s emlékeztetni fog valamire! — (A leány arca e percben indulatos fenyegetésre torzult.) — És ekkor, madame, egy egészen idegen férfi, aki

addig hidegvérrel, közönyösen állt ott Lis Blanc grófnő mellett, midőn én szégyenben, fájdalomban nem tudtam hová menekülni, hirtelen leveté a köpenyét, s rádobta a mezítelen testemre! Az önök családjához tartozik ez a férfi?

— Nem tartozik hozzánk.

— Nem is fog ide tartozni valaha?

— Ne adj' Isten!

— Hát azt én nagyon sajnálom. Mert én ennek az embernek tudnék olyan hűséges kutyája lenni, aki éjjel-nappal vigyáznék az ajtaja előtt, s a tolvajt, aki az ágyához közelít, bizony meg-harapnám.

— Menjen ön most aludni, Lidy Carcasse! ön nálunk marad, s jó dolga lesz.

★

Medea utánagondolt a hallottaknak.

Ennek a rejtélyes embernek az alakja megint egy pár új ecsetvonással lett kiegészítve: „irgalmasság, szemérmesség”.

— Erények. De gyöngé szív. — Az a rúgás a csizmasarkkal:

— az csúf dolog; — de erő!

Végre minden rendbe jött.

A törvényszék megállapítá Lis Blanc Sidonia grófnő gondnokságát mostohafia, Lis Blanc Lyonel fölött, annak nagykorúvá lételéig.

Még csak egy kis formaság volt betöltendő. Törvényes szokás szerint a gondnoki hatalom kezelése akkor lép érvénybe, amikor a törvényszék határozata a gondnokság alá vetettnek kézbesítetik, vagy abban az esetben, ha ennek holtartózkodása nem volna kitudható, e határozat a Moniteurben háromszor kihirdetetik.

Ezúttal az elsőbb eset volt. Lis Blanc Lyonel gróf biztos fedezet alatt tartózkodik a Messageries Maritimes „Copernique” nevű hajóján, — mely útban van Alexandria felé. Eszerint tehát csak azt a kis időhaladékot kell bevárni Lándory úrnak, amíg a Messageries Maritimes másik hajója, a „La Fayette” utánamegy az elsőnek szintén Egyiptomba; s ott a követség útján felszólított kedive felkeresteti a kavaszaik által valahol a Nílus kataraktáinál vízilovakat vadászó Lyonel grófot, aláírhatja vele a kézbesítési térítvényt, s az ismét a tengeri úton visszakerül. Akkor azután rögtön aláírhatja Sidonia grófnő a Traumahold per megszüntetésére szolgáló okiratot.

Addig bizony kitavasodik.

Hát hiszen az nem tartozik a nagy szerencsétlenségek közé, ha az ember kényszerítve van Párizsban tölteni egy egész telet. Lándoryra nézve pedig különösen nem volt az. Ez esztendőnek a téli évadja ugyan nem kínálkozott a szokásos mulatságokkal,

amik Párizst „a gyönyörök paradicsomává s az erszények purgatóriumává” teszik, hanem annál több alkalom kínálkozott a komoly tanulmányozásra. Hogyan emelkedik fel önerejéből egy földig gázolt óriás. A francia nemzet a bukása után mutatta meg, hogy milyen nagy: ötmilliárdot fizetett azért, hogy a hódító lába ne tapossa tovább hazája földét. Maga fizette ki, nem könyörgött senkinek. Nem kellett rá kényszeríteni senkit; nem kellett nagy szavakat kiabálni: adta mindenki önkényt. Aztán hozzálátott a munkához.

Legelőször a saját fiainak őrző keze által ütött sebeket gyógyítani. Elkezdtek a leégett paloták romjait lehordani: a szükségeseket újraépíteni. A parlament átköltözött Párizsba. Komoly, méltóságos nyugalom vette át az uralmat. Törvényszékek, hivatalszobák, börze folytatták a félbeszakadt munkát; a hadsereget újateremtették, a hivatalokat epurálták. Az ipar, kereskedés rendes kerékvágásba tért, a művészet minden ága új virágzásnak indult. Sohasem volt Párizs nagyobb, soha szebb, mint ebben az esztendőben. Ekkor volt a francia nemzetnek az igazi „gloire”-ja; csak hogy ez a „dics” nem császároké és hadvezetőké volt; hanem polgároké és parasztoké.

Lándory, látva azt, hogy hosszabb időt lesz kénytelen itt tölteni, garzonszállást fogadott a Boulevard des Capucines-on, s ott élt, minden társaságtól visszavonulva; nappal az üléseket, a törvényszékeket, múzeumokat, képtárakat, könyvtárakat, ipartelepeket látogatta, estéit színházban tölté; ha szép idő volt, a „Bois”-ba tett kirándulást vagy Párizs környékébe.

Egy délután, hírlapolvasás közben De L’Aisne Alfréd lepte meg a szállásán.

Lándory nem titkolhatta el az arcán bámulatát a nem várt látogatás fölött.

— Hát ha a hegy nem jön Mahomedhez, akkor Mahomed megy a hegyhez. Te nem is mutatod már magadat „minálunk”.

Lándory nem tudta, hogy a tegezésen csudálkozzék-e vagy a „minálunk”-on?

— Talán bizony el is felejtetted, hogy mi Seigniers-ben, az emlékezetes lakomán pajtáságot ittunk egymással?

— De igen. Hanem azt gondolom, hogy az ilyen borozás közben fogadott testvéresülést másnap el szokta minden ember felejtteni.

— Már erre mifelénk pedig az a szokás, hogy pajtáságot borral köszöntenek fel. Én sohasem láttam, hogy mandulatejjel lettek volna per te s tu valahol.

— Köszönöm. No hát ülj le, és gyűjts rá.

— Ebéd előtt nem. Jössz velem a „Frères-Provenceaux-hoz”?

— Nem bánom. Hanem hát előbb essünk keresztül valamin.

— Ugyan min?

— A kölcsönös bemutatáson.

— Hát még nem volnánk egymásnak bemutatva?

— Azazhogy *látásból* ismerjük egymást; hanem én valami mást értek ez alatt. Én tudom azt jól, hogy teneked senki a kerek földön olyan rossz szolgálatokat nem tett, mint én.

— Az már bizonyos. Ezt nem is szükség detailliznod. Van szerencsém! S ha éppen nem születnél volna ezen a planétán, vagy elhalaszthattad volna azt egy rövidke századdal, hát fölöt-tébb leköteleztél volna vele. Minthogy azonban már csak-ugyan itt vagy, hát nem bántam volna, hogyha olyan rendes észjárású embernek születnél volna, amilyen ezer közül kilenc-százkilencvenkilenc. — Hát akkor azt tetted volna, hogy amint azt a régi divatú vasszekrényt megtaláltad a „wünschel-rute” segélyével . . .

— Mondtam már, hogy az inasom vezetett rá; az meg a tolvajtul kapta örökségbe.

— No, hát akárhogy volt: egy rendes eszű ember, mikor ilyen kincset megtalál (becsületes embert értek, aki nem szokik el vele), hát akkor azt tette volna, hogy elhozza Seigniers-be. Ott lakik a természetes tulajdonos: De L’Aisne Alfréd. Annak azt mondja: „Nézzé uram, itt van a Lis Blanc szekrény; ebben van nem tudom mennyi értékű gyémánt, aztán meg egy

végrendelet. Ennek már tudom az értékét. Én találtam rá, annak adom, akinek akarom. Lis Blanc grófnő elég fősvény volt (az angolok „lencseszámlálónak” mondják) húszezer franknyi koldusfillért ígérni a megtalálónak. Önt okosabb embernek nézem. Ön megád ezért a szekrénykéért egymillió frankot.” — Én szó nélkül megírtam volna az utalványt a bankáromhoz egymillió frankra, s aztán — nem ismertünk volna egymásra többet, ha az utcán találkozunk.

— Kivéve, hogyha én lettem volna az a „becsületes” Monte Rosso, akinek csakugyan „ez” a nemes szándéka volt az ellopott végrendelettel, s akivel az *ellopás előtt* elégszer váltottatok a betting house-ban egy szívélyes „csau”-t, — s a *visszalopás után* talán még szívélyesebben.

— Ebben megint igazad van. Te tudsz riposztolni. No hát jól van. Ezer ember közül mégis azt mondom, hogy kilencszáz-kilencvenkilenc Mont Rouge lett volna. Nekem jutott az átkozott szerencse, hogy a főnyerőt kihúzzam. Egy ilyen *paradoxon*, mint te vagy, aki a szerencsét kopaszthatlanul cserzi ki a kezéből. Ez a természet játéka!

Lándory kénytelen volt ezen az ötleten nevetni.

— Hát ezáltal természetesen kivívtad azt, hogy én, valahányszor valaki a nevedet előhossa előttem, azt felelem rá: „ez egy igen derék, jellemes, korrekt gentleman; akit nem bánám, ha az ördögök elvittek volna, mielőtt föltétlen tiszteletemet kivívtá!”

— Nagyon hízelgő rám nézve.

— Még azután is lett volna alkalmad engemet végtelenül lekötelezni, nem anyagi érdekből, de barátságból; — ha engedted volna, hogy azt a haszontalan fickót, a Lyonelt, hadd érje el a maga fátuma az ő Raoul Ripaille álarca alatt. Már erre csakugyan nem kötelezett semmiféle hétköznapi becsületérzés; erre egy valóságos hamvazószerdai áhítatosság kellett, hogy ezt a kétségbeesett alakot megmenteni segíts. Hát azt is megtetted. Én bizony nem tudom, hogy minek avattad bele maga-

dat. De hát már megvan. S nekünk van egy példabeszédünk: „de faire bonne mine au mauvais jeu”. Hát annak a „rossz játékhoz csinált jó pofának” vagyok én a megtestesült képviselője. — Eleitől fogva ilyen voltam mindig, úgy híttak, hogy „un bon enfant”.

Lándory pedig semmit a világon úgy nem gyűlött, s talán semmitől úgy nem félt, mint akit úgy hínak, hogy „jó fiú!”

— Én soha semmiért meg nem haragszom. Ez a makrobiotikának a legfőbb titka. Aki megtréfált, azt visszatréfálom, de meg nem verekszem vele. Nekem soha párbajom nem volt.

Lándory azt gondolá magában, hogy ez a legveszedelmesebb fajtája a jellemeknek: a „meg nem haragítható”, aki elteszi a jégre a kapott bántalmat, együtt nevet azokkal, akik az ő rovására nevetnek, tovább is jó cimbora marad; csak az alkalomra vár, vagy nem is vár, de előidézi azt, hogy a kölcsön kapottat visszafizethesse: a sértést nagylelkűen eltűri, maga meg nem verekszik érte, továbbra is jó cimbora marad, hanem azután igyekszik a jó pajtást egy harmadikkal összeveszíteni, s azzal szurkáltatja meg.

— De párbajsegéd voltál? — szólt közbe Alfrédhoz.

Alfréd nagyot nézett a szeme közé. Beh hülye kérdés! Vagy talán eléje került az ő eszejárásának ez az ember?

— No csak azt mondom, hogy mi igen jó pajtások leszünk ezentúl. Te elvégezted a dolgodat, az én nagy káromra; de egészen korrekt, gavallér módra. A társaságban jó híred van. És én büszke leszek rá, ha karöltve vezethetlek be mindenüvé. A klubjainkba és az estélyeinkre. Azért nem szükségg kártyáznod. Tudom, hogy semmi játékhoz sem értesz.

— Minden játékhoz értek. Éppen azért nem játszom, mert az első osztás után minden kártyát megismerek a hátáról.

— Ah! Ismét egy míveletlenül hagyott aranybánya! Ha én ezt kölcsönkérhetném! De te úgy élsz itt Párizsban, mint egy remete. Nem látunk sem a Ranelagh-ban, sem a Mabilles-ben.

Szólj csak, voltál-e már egy operabálban? Láttál-e már egy galop infernalt?

— Voltam én mindenütt, és láttam minden láthatót. Én is voltam diák, mégpedig itt, Párizsban, mikor a Sorbonne-ba jártam. Nincs előttem új dolog a világon.

— No hát akkor annyival inkább eljárhatsz most is. Az ember a mások bolondságain jól mulat.

— A saját magáén még jobban.

— Vettem észre az arcodon, hogy meghököltél, mikor azt a szót ejtettem ki: „minálunk”. Én és Lis Blanc-ék! Furcsa hybridum lehet ez a viszony! — Hát látod — én most a legjobb barátságban állok velük, amióta Seigniers-t vissza kellett nekik adnom. Hahaha! Nemcsak Seigniers-t, hanem a szép asszonyt is. Amióta elvált férj és feleség vagyunk, mindennap meglátogatom Medeat. Férjnek nem váltam be, házibarátnak igen. Hordom neki a pletykákat, s ő igen jól mulat rajtuk. A „mámi” is elsőhajtotta már az eladott lovakat s a kicserélt Rembrandtokat. S nem nélkülözhet a jour fixe-ein. Én még többet megbocsátottam neki. Az a sajátságos természetem van, hogy azokhoz ragaszkodom legjobban, akik leginkább megbántottak.

— Akkor tökéletes antitézise vagy Sidonia grófnőnek.

— Gondolod? Kitalálom a szavaid értelmét. Ha én azokhoz ragaszkodom legjobban, akik leginkább megbántottak, úgy Sidonia grófnőnek meg az a balvégzete, hogy azokat üldözze legjobban, akik vele jót tettek. — No, látod, ebben az egyben csatlakozol. Ezek az asszonyok beléd vannak bolondulva egészen. Ahogy a jó német mondja: „Sie haben einen Affen an dir gegessen”. Csak rajtad áll, hogy beházasodj a családba.

— Van ám nekem egy olyan könyvem, amely erről határozottan lebeszél.

— Hogy híják a könyvedet?

— Az iskolában „Tabula Cebetis”-nek híják, parasztnyelven „kétszerkettő”.

— Ah! Te számítasz? Hisz ők nagyon gazdagok.

— Hisz éppen ez az ok. Nekem van akkora jövedelmem, hogy abból legény módon, úrilag megélhetek (természetesen „noble passiók” üzdei művelése nélkül), sőt egy olyan asszonyt is el tudok tartani, aki szereti az otthont, aki gyönyörűségét találja a falusi életben, beéri a saját nevelésű lovaimmal, a pesti szalonokon túl nem vágyakodik; a színházi premierekkel és a filharmoniai koncertekkel ki van elégítve; négyszernél többször egy évben nem változtatja a divatot, s „Mezei és Árvai” firmáját meg tudja becsülni, amellet örülni tud neki, ha nyárára Balaton-Füredre vagy Tatra-Füredre elviszem; egy kis olaszországi kirándulásért pedig éppen háladatos; ha nevenapjára egy kis szerény kétezer forintos karperecet veszek neki ajándékkul, azt teljes életében dicsekedve viseli, a rendes időben pedig a havi pénzből kijön, s amit megtakarít belőle, azzal jótékonyági ösztönének tesz eleget. — De hova legyenek én egy olyan asszonnyal, aki Párizsban hotelt tart, a bútorzatát minden évben változtatja, aki a divatot nem követi, hanem vezeti; aki a lóversenyeken saját paripáit futtatja; akinek a szalonjaiban művészfjedelmek hangversenyeznek; akinek ambíciója túlragyogni a kortársait; — ezt az én kétszerkettőm ki nem adja. Azt pedig, hogy egy gazdag nőnek szegődjem hitves rabszolgájaként, tiltja az ízlésem.

— Hahaha! Hahaha! Hahaha! — kacagott az egész diatriba alatt Alfréd, hanyatt dobálva magát a kereveten. — Ah be derék! Nagyon derék! — Elvégezted már? — Te itt most Sidonia grófnőről beszélsz! Hahaha!

— Természetesen. Vele csaknem egykorú vagyok. Ő is özvegy, én is.

— De az ördögnek volt eszébe a mámi! Hisz azt inkább elvinném magam; ha pénzért akarnék házasodni. Én a leányát értettem.

Bertalan nagyon jól adta az elcsodálkozót; pedig tudta ő azt jól; csakhogy éppen jónak találta a félreértőt játszani.

— Micsoda? Te Medea grófnőre gondolsz? Csak nem talán?

— Na de igen. Ő éppen az a nő, akit te az első fejezetben leírtál; aki nem szereti a pompát, rajong a falusi gyönyörökért; s aki nem gazdagabb, mint te vagy.

— De ez eredeti egy ötlet. Te ajánlod nekem azt a nőt, akitől elváltál, mikor a feleséged volt?

— Különös: nemde? Magam is azt hiszem. Akarod, hogy elmondjam neked az egész történetet; a mi nevezetes menyegzői éjszakánknak tündéri titkait? Nono, bátran meghallgathatód, nem fogsz elpirulni rajta. Semmi csintalan fordulatok nem fogják morális és esztétikai érzékedet megbotránykoztatni.

— Éppen nem vagyok prűd.

— No hát ülj le ide mellém, s kínálj meg egy pohár konyakkal, hogy az emlékezetemet felfrissítsem. Így ni! Koccintsunk az „ő” egészségére. — Hát kezdjük az elején. — Az öreg Lis Blanc meghalt; a végrendeletében engem tett örökösévé. Hanem az özvegy meg a kitagadott fiú protestációt emeltek azon az alapon, hogy volt egy utóbbi végrendelet, amit ellopott valaki. A törvényszék arra zárt rendelt el az egész birtok ellen. A dolog nemcsak Lis Blanc-ékra, de rám nézve is kellemetlenné lett; mert én voltam az a Tantalus, akinek nem szabad a szája előtt úszkáló almába beleharapni; egy árticsókát nem lehetett levágnom a kertben a massae curator engedelmével. Hát akkor azt gondoltuk ki, hogy amicára lépünk; kiegyezünk, olyanformán, hogy én nőül veszem Medeát, s vele együtt a seigniers-i domíniumot, a Lis Blanc-oknak pedig átengedem a La Grenouille-i uradalmat meg a párizsi palotát. Minden kettőnk között lett elvégezve: Sidonia és én köttem. Csak a kész szerződéssel léptünk Medea elé. Természetesen, neki is meg kellett tudni a dolgot. Az anyja felszólítja, hogy nyilvánítsa beleegyezését. Medea vállvonva mondá:

„Mikor keresztnevet kerestetek ki a számomra, akkor sem kérdeztétek meg, hogy fog-e az nekem tetszeni? minek kérdeztetek most, mikor vezetéknevet választottatok!”

(Én nem voltam rá nézve más, csak vezetéknev!)

„Tehát elfogadod De L'Aisne Alfrédet férjedül?”

„Én nem bánom, csak ő meg ne bánja.”

Ez volt Medea grófnő szerelmi vallomása. — A regény többi része az ékszerészeknél és csipkeárusoknál folyt le.

Egyébiránt egészen összeillő pár voltunk, Medea tizennyolc éves, én meg negyvennyolc. A legszebb életkor. Negyvenöt esztendőös koráig az ember csak suhanc; azontúl kezd el valóságos férfi lenni. Ötven esztendőn túl pedig egyenesen visszafelé fiatalodik; minden évfordulón egy évvel ifjabb lesz.

Lándory nagyot nevetett: „még utoljára majd *fogzásban* hal meg!”

— A fiatalabb barátaim (a veled egykorú tacsókó) éppen úgy évelődtek velem. Hanem hát én csak nevettem őket. Régi praktikus vagyok én az ártatlanságok elleni harcban. Londonban éltem nyolc esztendeig. Az az igazi világ! Párizs csak gimnázium ebben a tekintetben; London a kollégium. Tagja voltam a „minotaurus” társaságnak. Tudod, mi az a *minotaurus*?

— Tudom.

— Mindent tudsz. Tehát nem kívánod, hogy beszéljünk a részleteiről? Az athéni „szűzek adójáról”.

— Hát *bizonyos korig* „telles choses se font, mais ne se disent pas”, bizonyos koron túl pedig „elles se disent, mais ne se font pas”. Rajtad áll, hogy *beszélj-e*?

— Ez megint „*touche*” volt! Tudod: a csábítás nem mester-ségem, az katonatiszteknek való. Hízkelkedni, turbékolni, „Lied”-eket danolni zongora mellett! Én a realizmus embere vagyok. Az ilyen processzust legjobb az executión kezdeni. Itt legjobb törvény a statárium. Az áldozat könnyei engem meg nem lágyítanak. — Hanem azt az egy genre-t, a szent házasság útján kivívott diadalt, megvallom, hogy még nem próbáltam. — Annál kíváncsibb voltam rá.

A házasságunk a szokott szertartásokkal ment végbe. Előbb a közjegyző előtt írtuk alá a szerződést, amiben minden benne

van, csak a földolog hiányzik belőle, amiért az ember megházasodik. No de ezt helyrepótolja azután az egyházi esketés; amit rangbeli jegyesek nem szoktak egymásnak elengedni. Medea mindent megtett, amit diktáltak neki. Kesztyűs kézzel olyan szépen odaírta a nevét, ahogy én kesztyű nélkül sem tudom. Az oltár előtt aztán, mikor az esküvésre került a sor, lehúzta a kesztyűjét, úgy tette az én kezembe. Aztán mit gondolt ki? Azalatt, amíg én az esketési formulát az érsek után elmondtam, az ujjai hegyével folyvást csiklándozta a tenyeremet, úgyhogy én majd a bőrömből ugrottam ki. A hátam mögött álló násznagyom, De Saltis herceg odadörmögött a fülembe: „Az ördögök vannak veled, hogy úgy vigyorgsz?” Mikor meg őrá került a sor, olyan lassan suttogott, hogy az eskető pap nem hallotta, hogy az esküformát mondja-e utána? Én hallottam. A miatyánkot mondta el. S mikor azt kellett volna hangoztatnia, hogy „Isten engem úgy segítjen!” azt susogta, hogy „de szabadíts meg a gonosztól!” — Hanem azért meg volt adva a módja, s mi úgy tértünk vissza a templomból, mint férj és feleség. Következett egy pompás déjeuner a Lis Blanc palotában, melyen maga Persigny is jelen volt feleségestől. Az én menyasszonyom se nem evett, se nem ivott. Nekem bizalmasan bevallotta, hogy olyan borzasztóan be van fűzve! „No de majd ha otthon leszünk a seigniers-i paradicsomunkban: annál jobban fog esni az ebéd, biztatám én gyöngéden. A fesztelen déshabillé!” — „Csitt!” mondá ő, az ujjá hegyét a szájamra téve. S én elfelejtettem azt az ujjacskáját megcsókolni. Ekkor az egyszer lett volna rá alkalmam.

Az elválás a mamától minden könnyhullatás nélkül ment végbe. Tulajdonképpen énrajtam lett volna a sírás rendje; mert én hoztam az áldozatot. Medea nem szeretett senkit. Az a Lyonel iránti érzelme nem több ábrándos testvéri szeretetnél, neki nem kellett a szívéből senkit kitépni. De énnekem fel kellett mondanom a viszonyt Scillával: az isteni bajadérral, akiért valaha Brahma megbocsátott az egész osztály-

nak. — Tudod, ez az a „díva”, aki miatt Lyonel futóbolonddá lett, s elhagyta a feleségét. — Nekem sikerült őt állandó lakhelyhez kötnöm, egy hotelnek az árán a Citében. — S ezt lachíroznom kellett, hotelt és istennőt, midőn megházasodtam. Hélas! Micsoda búcsúlakoma volt az a Rue Lepelletier-i házban az esküvő előtti napon!

— Te az esküvőd előtti éjt a kedvesednél töltötted?

— Dehogy az éjt! csak a napot. Éjfél után két óraker már otthon voltam, s odáig nappal van. Aztán hát mit akarsz? Búcsút venni csak kell az embernek, s mikor tegye, ha nem az utolsó nap? Hát mondom, hogy az áldozathozó fél én voltam. Mert Medea is szép: az igaz, szobrászszemmel nézve tökéletesebb szépség, mint Scilla. De már egy festő Scillának adná az elsőbbséget. Micsoda kolorit! kaméleoni színváltozás! Mennyi báj! Minő mozdulatok! Micsoda aranyzuhataga a hajfürtöknek! Ha egyszer az arcképét megmutatom neked! Azt, amelyiket nem tesznek a kirakatokba. Egy költőnek pedig éppen meg kellene miatta bolondulni. Az a temperamentum! Az a szenvedély! A szikrázó elmésség. Sohase ugyanaz. Az ember tizenkétféle asszonyt vél benne feltalálni. Majd egyszer elviszlek hozzá. Szeretném, ha belebolondulnál. Ez lenne az én legédesebb bosszúm!

Lándory nevetett: „Soha nagyobb szerencsétlenség ne fenyegetessen”.

— No hát mondom, aki tulajdonképpen áldozatot hozott, az én voltam. Megérdemlettem volna, hogy azt méltányolják.

— A búcsúvétel után rögtön a vasúthoz hajtottunk; egy bőrönd Medea legszükségesebb öltönyeivel meg egy szobaleány volt az egész úti cókmoz. Seigniers-ben diadalkapuvál és transzparentekkel vártak; az egész tűzoltóság kivonult.

— Indokolt megjelenés.

— Ugyan ne élcelj közbe! — A kastély minden terme ki volt világítva; valamennyi cseléd gála-livrée-ben. Még a ketrecben tartott medvére is két font melanogént felkenettem,

hogy fekete legyen, mert nagyon fakó volt már a bundája. Én úgy vezettem fel kézen fogva bájos úrnőmet a márványlépcsőkön, gyönyörködve szilfidszerűen libegő léptei ruganyosságán. Egy tekintet a plafon freskóinak mitológiai alakjaira felébreszté fantáziámat: ő még ezeknél is szebb „lesz”. Azután átvezettem őt saját lakosztályába, s ott elmondva előtte, hogy e perctől fogva ő a háznak korlátlan uralkodó királynéja, magára hagytam őt, hogy átöltözhessen. Ebédnél majd találkozunk. — Frascatitól hozattam el ez alkalomra a legjobb szakácsát, s magam készítettem el a menüt. — Barátom, a menü az ilyen alkalommal a fődolog. A gyomor készíti elő a szívet, „sine Cerere et Baccho friget Venus” — régi közmondás. Először is tekenősbékaleves szerecsendió-virággal: arra egy pohárka old sherry. Azután whitstable osztrigák: egy pohár johannisberger; azután tengri rák és bíbictojás — sauce mirobolante-tal: egy pohár Château-Laffitte; majd zéphire de chevreuil szarvasgombával és tengeripók puffancskákkal: utána madeira, közbe sorbet ananászbul; azután szalonkák célerivel, gyömbérkompót: kezdődik a grand vin Mums; végül fonds d'artichauts: ismét pezsgő. Berekesztésül vanília- és maraschino-fagylalt; záradékul római csokoládébonbon, giardinetto és egy pohárka vin sec de Tokaj; s pour la bonne bouche dupla mokka és egy kupica curaçao. Barátom! Ide hallgass, mert ez a lényeges dolog. Ez a tudományok tudománya. Ezeknek a csodaszereknek az atomjaiból támad a szerelem, ami, mint minden a világon, nem más, mint anyagcsere.

— No, hát kedves egészségetekre kívánom. Remélem, hogy jóllaktatok.

— Csak lassan! Én gyöngéd figyelemből magában az úrnő budoárjában terítetttem fel az étkezőasztalt. Háttérben a lefüggönyözött alkoven, melynek szétnyílt szőnyegén át egy rózsaszín üveggel borított éji mécs kacérkodik. A budoárt egy diszkrét lámpa világítja meg: osztozva a félhomály csiná-

lásban a kandalló tüzevel. A falon sötét rámában Correggio Lédája, a szögletben Pradier fürdő Aphroditéje. A Nílus-kék, gyöngéd virágos atlaszbútorok között egy alacsony kerevet, óriási jegesmedvebőrrel letakarva. Finom heliotrop-illat az egész szobában. Nagyszerű volt.

— Valami mégis kimaradt.

— Ugyan mi?

— Egy kéve zsupp.

— Ejnye, de bizarr ötleteid vannak! Amint Medea készen volt a toalettjével, siettem át hozzá. Kopogtam. „Szabad!” Belépek. Egészen meg vagyok lepetve. Nőm házipongyolája igéző. À la Lamballe. Emlékezni fogsz e divatra. Az utcán nem hordják, csak otthon, a hálószobában. Nagy, fodros főkötő, mely egészen körülfogja az arcot, a keblen keresztül kötött fehér kendő, mely hátul a derékon van összebogozva, gazdag kézihímzéssel; kiegészíti egy fodros kötőnykc. Elragadó szép volt benne. Nem állhattam meg, hogy magasztalásomat ki ne fejezzem előtte, amit ő királynői fejbólintással fogadott. Kezet is akartam neki csókolni, de akkor láttam, hogy szarvasbőrkesztyű van rajta, amitől én iszonyodom. Gondoltam, hogy evésnél majd lehúzza.

Hát hiszen le is húzta, s engedte a leggyönyörűbb kezeket és karokat bámulnom. Kitűnő étvágya volt. Étsoromnak semmi része nem vallott nála szégyent. Szépen tudott enni, gráciával, ami nagy előny. És ivott is. Minden pohárból ivott. — Barátom, ez is az élvezetek tanulmánya, megfigyelni egy ártatlan nő-arcon a bor hatását, akinél az még szokatlan újság: — elkezdve az első hajnalpiruláson, egész az alkonyati bíborlángolásig. Az első pohárnál a szemekben új sugár jelen meg, a másodiknál majd szikrázó tűzzé válik, míg végre megjelenik a szivárványos könny eloltani a tüzet, s végre az utolsó pohárnál a lecsukódó szempilla rátakarja az éjszakát. Hejh! de sokszor elmerültem én ezen meteorológiai észleletben! — Aztán következik a csillaghullás! — A villámlások!

— Pohártörés mennydörgésével.

— No hát mindebből Medeanál nem volt semmi. — **Barátom!** Úgy ivott az, mint három „rat”!* Még sem látszott az arcán a bor hatása. Egy cseppet sem lett tőle pirosabb, mint azelőtt volt. Úgy ivott, mint egy „diákné”, egész flegmával. Felvette a tele poharat, s letette üresen. Ez talentum! Ennek különös adománya van. Még csak beszédessé sem lett tőle. Más asszony a fél ebédet elfecsegi: ez nem ismert egyéb feladatot, mint a tányérján „tabula rasát” csinálni. Engem ingerelt ez az ő változatlan arca, elkezdtem neki pikáns adomákat mesélgetni, az Oeil de Boeufból, Boccaccióból meg a saját élményeimből.

— Fi donc!

— Kérlek! Sírva ne fakadj! Nem tett az arra semmi hatást. A legsikamlósabb adatai után is a *chronique scandaleuse*-nek csak oly hidegen, elpirulatlanul nézett le rám azokkal a gazella-szemeivel; mintha nem is hallotta volna, amit beszélek. Fogadni mernék, hogy azalatt a „hiszekegyet” mondta el magában, s nem hallgatott rám.

Én utoljára is hozzányúltam az ismert gyógykezeléshez, amit az ilyen márványszépségnél mindig sikeresen szoktam alkalmazni. Leíratom.

— A menyasszonyodat! — kiálta fel Bertalan felindulva.

— Azt hát! Ha úgy viseli magát. Mért nem pirul el, mikor én neki szemtelenségeket mondok? Azt gondolod, hogy volt valami sikere? *Valami* volt. — Az, hogy én magam lettem makutyivá. Kezdtém észlelni, hogy a székem emelkedik velem. — Éreztem, hogy a bor a fejembe megy, melegem van. Le kellett vetnem a kabátomat. — Hát azt csak teheti az ember a felesége előtt: a menyegző estéjén? A homlokom izzadt, s én azt a szalvétával törülgettem. Kezdtém éhes lenni, már

* Akkoriban a színpadi figuránsnök elnevezése.

tudniillik a nőm bájaira. Kértem, hogy vesse le ő is azt a fránya nagy hímzett kendőt, ami a vállán, keblén keresztül van kötve. Ő erre azt felelte, hogy neki nincs melege. Annál nagyobb volt nekem, s amint a szalvétával az izzadó fejemet törülgettem, persze öntudatlanul, egyszer csak le találtam rántani azt a kis hajpótlékot, ami viaszkkal van odaragasztva a „félholdamhoz”. Erre az ő eddig mozdulatlan arca egyszerre megváltozott. Elkezdett kacagni. Utálatos egy karikatúra! Egy nő, aki nevet. Nem „nevet”, hanem „kinevet”. Medusa-fő! Én rám petrifikáló hatása volt. Milyen vérlázító tekintet! Mikor egy szép nőnek széthúzódik a szája, s a két fogsora közbevillog; az orrcimpái felhúzódnak, s a két szeme elbújik a szemhéjak közé. Démoni figura! — Ez engem egészen dühbe hozott. Felugrottam az asztal mellől, s odarohantam, hogy a Lamballe-kendőt erővel letépjem a kebléről. — Meg akartam őt csókolni. Nem is azt; meg akartam harapni!

Bertalannak mind a két keze ökölre szorult.

Alfréd észrevette a hatást.

— Nem szükség segítségére rohannod, *drága* barátom! Meg tud az felelni magáért. Hiszen máskor is voltam én már „női harc”-ban ellenséges fél, s arcom nem egyszer dicsekedett szeretetreméltó körmök által feljegyzett hieroglifokkal; de még ilyen ellenfélre nem akadtam. Micsoda musculatura! Kemény, mint a márvány! S a kezében acélidegzet! A tusakodásban asztalt, széket feldöntöttünk; pohár, tányér szertegurult; utoljára a haragos istennő (valóságos Diana!) olyat taszított rajtam, hogy én hanyatt estem a medvebőrös kerevetre; s attól az eséstől utolért a katasztrófa; Bacchus megbolondult: átvette Neptun szerepét. Cudar állapotba jutottam! Elképzelheted! Szegény Nílus kék atlaszbútorok! — Azt hittem, hogy mindjárt el fogom temetni Herculanumot és Pompejit. A föld ingott alattam, s a világ forgott körülöm. — És ő, az eumenidák koncentrált személyesítője, azalatt, amíg én nem bírtam elhatározni, hogy a négy lábon járok vagy a plantigradák

osztályához tartozom-e? félrehúzta az alkoven függőnyeit; s leülve a tabouret-re, az egyik lábát feltette a térdére, s elkezdte a cipője szalagjait kibontani; folyvást azzal az átkozott, nevető ábrázattal. Készült lefeküdni. Ha erőm lett volna hozzá, agyonszúrtam volna! — Ilyen tortúrát Dante nem talált ki a pokolra kárhozottak számára. — Felszedtem magamat, s kintantorogtam a szobából. — Rögtön befogattam, s kihajtottam a vasúthoz. Különvonatot rendeltem: s még azon éjjel visszatértem Párizsba. Egyenesen a Rue Lepelletier-be.

— Scilla kisasszonyhoz?

— Természetesen. Másnap megindítottuk egymás ellen a válópert. Könnyen ment. Medea visszaküldte nekem a kelenyébe kapott ékszereket, én pedig őneki a mirtuszkoszorúját. Egy virág sem hervadt el rajta. Így buktam én meg éppen az én kedvenc eszmémmel, a realizmussal. Azóta kezdek a materializmustól elpártolni, s kacérkodom az idealizmussal.

Bertalan mosolyogva pödörgeté a bajuszát.

— És te nekem most ezt a történetkét azzal a szándékkal beszélted el, hogy engemet abba a nőbe szerelmessé tégy, aki téged így elriasztott?

— Igenis. Azért. Mert ismerem az emberemet. Ha én teneked Ovidius költői képzelmével írtam volna le egy Poppaea nászját, vagy a babiloni Mylitta-templom tündérinek szerelmi játékát, hát ennek a nyila terólad mind lepattogott volna; — de mikor elmondtam neked, hogy nézd, itt van egy tündérnő, akinek a képe Medusa-arccá változik, mikor szerelmet kérnek tőle: ez a nyíl behatolt! Az a démoni gúnynevetés, az a dermesztő csúfolódás, az ejt hálójába téged! És te el fogod venni Medeát. — Éppen azért. — És én akkor meg leszek bosszulva terajtd is, meg őrajta is. — Ó fél tőled. — Tudod? „Fél.” Tudja, mint a vadállat, hogy te vagy az idomárja. S csak azért is hozzád fog menni. Ti egymást keresni fogjátok, mint ahogy két híres verekedő keresi egymást.

Lándory elkezdett nevetni. Erőltetve jött az: felhagyott vele.

— No mármost láthatod, hogy jó cimborád vagyok
— mondá, kalapja után nyúlva De L'Aisne Alfréd. — Előre
megmutatom a kelepécét, amibe bele akartalak ejteni. Ennél
nagyobb lojalitást nem kívánhatsz. Most menjünk a Frères
Provenceaux-hoz.

Lándorynak aztán nem volt maradása többé az ő kedves barátjától: az őt rabszolgájává tette, s vitte magával mindenüvé, mint Faustot Mephistopheles, ahol csak Párizsban élvezet kínálkozik. — Ennek ugyan nem volt ez évben olyan bősége, mint máskor. — Tudva van, hogy Cissey tábornok sikertelen kísérlete után a megszálló sereg ércövét széttörni, az ostromolt világvárosból egy egész hölgyármádiát kitoloncoztak. Nagyon is szó szerint találták lefordítani Ovidnak ezt a versét: „*Militat omnis amans*”. A szerelmeseket besorozták nemzetőröknek; a szeretőiket meg kiküldték a németeknek. Azok megint nem értek rá őket vigasztalni, még tovább küldték. Ilyenformán Párizsban csak azok a hölgyecskék maradhattak meg, akiknek vagy maguknak volt házuk, vagy házmester volt az apjuk. — Az ostromév utáni karnevál nem volt igen zajos.

Alfréd mindent megpróbált Bertalannal: a fényes operabáltól a spelunkák „*noce*”-jaiig! de az semmiben sem találta élvezetét.

— Barátom, én nem tudom, hová tettétek a szép asszonyaitokat? Az én időmben Párizs hemzsegett azoktól a tündérektől, akiket Cham és Gavarni crayonja ezerszeresített; akkor volt egy kedves, vidám, pajkos osztály: a grizetteké. Most pedig csúnya, kurta nyakú, rövid derekú, nagy szájú, csontos könyökű alakok; mozdulatokkal, mint egy berúgott matrózé, s minő szójárások! Az egykori élces, pikáns *causerie* helyében a nyers, brusque, salope őszinteségek. — Kacérkodásuk ingere egyértékű a hentesbolt ablakában kitett kopasztott malacéval. Itt könnyű

bibliai Józsefnek lenni. „Nesze a hús frankod: vacsorálj, ahol akarsz, s ne hajporozd be a frakkom gallériját!”

— Úgy látszik, gourmand vagy.

— Hát bizony minálunk Budapesten csak azt sajnálja az ember, hogy nincs nyolc szeme, mint a tarantulának; akárhová megy, annyi szépséget lát.

— No, majd látni fogsz itt is. Annál nagyobb lesz a *hatás*. Biz itt megfogyott a szépség. Ennek is a poroszok az okai. S még nem kerültek vissza. Még nem tértek meg az idegenek: az angol mylordok, az orosz hercegek s az amerikai petróleumkirályok. Amíg nincs hernyó a fákon, addig nincs énekesmadár. Hanem hát majd elviszlek én téged valahová, ahol szemed-szád tátva fog maradni.

Bertalan vette észre, hogy az ő kedves barátja övele „experimentál”. Tanulmányozza.

A jour fixe-eken pedig eljártak a Lis Blanc-ék termébcé, ahol meglehetősen ők maguk voltak a legelőkelőbb celebritások. Akik két év előtt a fényes soirée-knek a lustre-ét megadták: a császárság matadorai, az akkori nagykövetek feleségeikkel, leányaikkal, attaséikkal együtt mind eltűntek a párizsi világ színpadáról. Maga a „vörös herceg” is valahol a Svájcban settenkedik; várva, hogy *kitiltsák* Franciaországból; de amit nem tesznek meg a kedvéért. Az új korszak notabilitásai pedig nem tudják elfelejteni a Lis Blanc-palotának Raoul Ripaille-t. Hiába, a katakomba-illatot semmi „Ixa” parfüm el nem enyészteni. Ilyenformán De L’Aisne marquis s a renomével környezett „noble hongrois” könnyen lehetnek lyonjai a *surrogat* társaságnak.

Medea legszívesebben társalog Bertalannal. Mindig ellenkező véleményen vannak. Talán éppen az a társalgás ingere. Ha Lándory kritizálja Renant, akkor Medea rajong érte. Amelyik regénye Jules Vernének az egyik tetszését megnyerte, abban a másik tömérdék kifogást talál. Flammarionnal az egyik a csillagokba utazik, a másik nevetni valónak találja. Tűzbe

jönnek Wagner és Berlioz elsőbbsége fölött. Mindegyik iparkodik a másikkal éreztetni az *eszét!*

S ha mindez nem volt elég, akkor Medea az orgonájához ül, s játszik rajta véghetetlen búskomor, klasszikus melódiákat, amik nagyon hasonlítanak a halottas énekekhez.

Egy ilyen gyilkos élvezet után hazatéret azt mondá Alfréd nagy elbúsultan az ő kedves cimborájának:

— Édes barátom! Ti, úgy látom, hogy a *vdlopörön* kezditek a *szerelmeskedést*.

— Hát *kezdjük?*

— No, megállj. — Majd elviszlek én téged holnap valahová, ahol nem fogod unni magadat.

— Jó lesz.

— Otthon légy reggel négy órakor. Nem az asztronómiai reggelt értem; hanem a *szalonreggelt*.

Még egy negyeddel előbb a kitűzött óránál ott volt a tilbury-jével Alfréd Lándory lakása előtt.

Felkészülve találta a barátját, s műértő szemle alá vette.

— Ej, ej, hogy van felkötte a nyakkendő? Hadd igazítom meg a csokrát. Hát ez a vadgalamszín kesztyű? Feketét hord most az egész világ; azt is a kezében összehajtvá tartja. Jáspis az inggomb az idé. Fekete-piros rózsza a gomblyukba. „Le deuil de l'Alsace.” — Így már most mehetünk.

— Hová?

— Majd megtudod. A legszebb hölgyhöz a planétán.

A tilbury vágatott a zajos boulevard-okon végig.

Igazán „tête carrée”-nek kellett volna lenni Bertalannak, ha rá nem ismert volna a Rue Lepelletier-re; bárha nem is a „Passage de l'Opera” felől hajtottak be a kocsival. A bíbor és fehér medvebundás kapus meghúzta a csengettyút háromszor, mikor a tilbury a kapubejárat alatt megállt.

— Tudod-e, hová jöttünk? — kérdezé kötekedve Alfréd Bertalantól, amint a fűtött lépcsőkön felfelé haladtak.

— Tudom, mademoiselle Scillához.

— Hát már ezt hogy találtad ki?
— Erről a héliotrope-illatról.
— Csakugyan ördögös ember vagy!
(Az bizony más kombinációk útján is ki lehetett találni.)
— Megálljunk! Ő nem tudja, hogy téged hozlak magammal.
Úgy foglak neki bemutatni, mint Shamyly cserkesz fejedelem fiát.

— Ha téged ez mulattat.

A lépcsőháznál elkezdve az elfogadó teremig, mindenütt a legpazarabb pompa volt halmozva. Mintha visszatérttek volna a régi jó idők, amikor Arnould Sophie-nak, az opera első balerinájának egy olasz fejedelem s egy spanyol admirál (s még ki tudja kik?) évenként kétmillió frankot adtak, s azonkívül ötszáz ezer frank adósságot kifizettek érte.

Mármost lehetett érteni szegény Alfrédnek a keserűségét, aki erről a palotáról, tulajdonosnéjával együtt, hajlandó volt lemondani, Medea kegyetlen szép szeméiért.

Egy előreszaladó kis szerecsen purdé sietett az úrnőt értesíteni az uraságok inváziójáról; a tündérnő feleútban fogta el őket, eléjük sietve, úgyhogy nem ronthattak be a budoárjába, az írószobájában találkoztak vele.

Hosszú uszályos, fehér ruha volt rajta, széles fehér hímzéssel, öv nélkül testhez simuló; karjai egész válláig szabadon a leomló csipkeleffentyűk között. Nyakán semmi más, mint egy fekete bársonyszalag. S azt a fehér uszályt végtől végig takarta a szabadon aláeresztett aranyveres ragyogású haj. Egész megjelenése csupa észrontó búbáj; az arc rubensi koloritja, a tengerzöld szemek mély ragyogása, a finom csókra mosolyított ajkak igézete mind összhangzott egymással; minden mozdulata a megtestesült elektricitás, mely önmagát izgatja.

— Monsieur le prince de Shamyly — mondá Alfréd, komolyan mutatva be magával hozott barátját.

Scilla ránézett a bemutatottra, azzal elnevette magát, a két kezét összecsapta s aztán a térdei közé szorítá (mint egy pajkos

gyermek), s azzal egyenesen nyakába ugrott Bertalannak, s magyarul kiáltá:

— *Hisz ez az én kedves Lándory bácsim!*

Lándory szintén a meglepetés nevető hangján viszonzá az üdvözlést.

— *Hisz ez a mi „kis Katicánk!”*

S aztán a két kezével átfogva a karcsú derekát, eltartá őt magától: hogy jobban megnézhesse, „hogy megszépült!”

— Ugye, milyen csúnya kislány voltam, mikor először látott?

Alfréd egészen buta lett a nagy bámulattól.

— Ahha! Hát önök ismerik egymást?

— *Hogycne?* — szólt Scilla. — *Hisz ő egyiké az én apáimnak.*

— *Diantre! Hát annyi apja volt önnek?*

— *Öt! Cinque! Fünfe!* (Még az öt ujjával is mutatta.)

— *Ezt nem értem.*

Lándory magyarázta meg.

— *Hát ez úgy volt, hogy ezelőtt valami tíz esztendővel . . .*

— *Igen! igen! éppen tízzel!* — erősíté Scilla kisasszony.

— *Odajön hozzám Dalai úr.*

— *Az atyám — kommentálá Scilla.*

— *A papa numero primo? — tevé hozzá Alfréd.*

— *A pesti nemzeti színház becsületes színfalfestője; s hoz magával egy kis nyúlánk bakfist! tizennégy éves lehetett.*

— *Az én voltam.*

— *S azon kezdi, hogy ennek a lánynak véghetetlen nagy tehetsége volna a baletthez, szeretné kitaníttatni; hanem ahhoz költség kell; havonkint száz forint, mégpedig három esztendeig. „Barátom, mondám, énnekem nincs kisleányok talentumába beruházandó havonkinti száz forintom; aztán meg én fiatal ember vagyok: mit mondana a világ rossz nyelve, ha én egy balcerinát neveltetnék? hanem majd szerzek magam mellé még három más, tisztességes, minden gyanúsításon felül álló, érett*

korú gentlemant, s aztán négyen együtt kitaníttatjuk a kis Katicát. Akkor még Katicának hitták, ugye?

— Jaj, de félttem én akkor öntől! olyan mogorván tudott rám nézni! Hanem aztán az első próbánál mindjárt megszerettem.

— A próbánál? — kíváncsiaskodék Alfréd.

— No igen — mondá Bertalan —, hát mikor a konzorcium megalakult: a balettmester négyünk előtt produkciót tartott a növendékével, hogyan tud lábujjhegyen járni, piruettekét csinálni, s a többi. Mindez teljes megelégedésünkre ütött ki, s arra megkötöttük a szerződést, minélfogva mind a négyen köteleztük magunkat havonként huszonöt forintot contribuálni a kis Katica kiképeztetésére.

— Tudja ön, hogy miért szerettem önt meg olyan egyszerre? — vette ki szájából a szót Scilla. — Hát egyike az öreg uraknak azt mondta a hajamra, hogy vajon nem hamis-e az? Erre én hirtelen leeresztettem a hajamat a fésűről, hogy a térdemig omlott. Akkor a kíváncsi papák legöregebbike odajött, és meg akarta tapintani a hajamat. Ön pedig megfogta a kezét: „Kacsi! Hands off. Nem szabad még csak a hajaszálához is hozzányúlni egyikünknek sem!” — S ez még a szerződésemebe is bele lett téve. „Még a haja szálát sem szabad érinteni a nevelőapáknak.” Aztán meg, hogy „viselje magát a leányka érényesen”. Úgy őrzöm azt a szerződést, mint a frigládát.

Scillának egészen nedvesek lettek a szemei ennél a visszaemlékezésnél.

— S „*ön is*” megtartotta a szerződést? — kérde malíciózusan Alfréd.

— Uram! — kiálta lábával toppanva Scilla —, holnap küldöm önhöz szekundánsaimat.

Maga is nevetett azon.

— Így lett énbőlőlem egy ötödrész apa — végezé be Lándory.

Erre aztán Scilla maga mellé vonta Bertalant egy causeuse-re, s elkezdett hozzá százféle kérdést tenni; az otthon levőkről,

a másik három apáról, a pesti nemzeti színházról, az ismerős művészekről és művésznőkről; mindezt magyarul; amíg utoljára megsokallta a dolgot Alfréd, aki mindebből semmit sem értett.

— Hagyjatok fel ezzel a holdbeli nyelvvél. Beszéljetek európai idiómán.

— Nohát revenons à nos moutons! — csevegett Scilla. — Tiens! Vous n'avez pas encore vu mes entrechats? C'est pour battre le chat!

— Irgalom, kegyelem! Scilla! Csak verseket ne mondjon ön! — szabadkozék Alfréd.

— Olyankor azt hiszem, hogy Sappho vagyok — mondá Scilla tetszelgőleg.

— Hisz Sappho nem verselt rímekben; az egy saját versnemet talált fel: a sapphicusokat.

— Hogyan hangzik az? Mondjon egyet.

— Én bizony elfelejtettem; régen volt, amikor Horace-ot tanultam.

— Ön sem tud? — szólt Scilla Lándoryhoz fordulva.

— De én szolgálhatok. Például ez: „Dulce loquentem Lalagen amabo, Dulce ridentem”.

— Hogy hangzik az magyarul?

— Édesen, csevegőn, kacagón imádom szép Lalagémet.

— Hát ön csakugyan nem látott engemet még a színpadon, amióta a világot a lábujjhegyemen hordom?

— Ön nem jött mihozzánk.

— Ez szemrehányásként hangzik. *Oda félek* menni. Mert ha egyszer odamegyek, akkor aztán *ott maradok*. De hát ön nem járt külföldön, ahol én járok?

— Évekig nagyon el voltam foglalva odahaza.

— Mind tudom. Óh, én minden hírre rátaláltam, ami önről szólt a hírlapokban. — Hiszen most sem volna ön itten Párizsban, ha egy pár szem itten nem tartaná.

— Szép szem? — mondá Bertalan; s szemrehányólag tekintte Alfrédre.

— Óh, nem De L'Aisne úrtól tudom. Egész Párizs beszél, hogy ön a csodaszép Medea grófnővel el van jegyezve. Óh, be isteni szépség! *Ugyebár De L'Aisne úr?*

(Drága szépség! — mormogott Alfréd.)

— Erről csak mi ketten nem tudunk semmit. Mező-hegyessy grófnő meg én — szólt Bertalan.

— Hát hiszen úgy illik. Egész a kihirdetésig tagadni szokás. Azt is tudom, hogy ön még gyászol, s a gyászév leteltéig nem fog házasodni.

— De nekem eszemben sincs ez. Nekem Medea grófnőre gondolni valóságos *nagyzási hóbort* volna.

— Nem tartja ön magát eléggé nagy embernek.

— Embernek tartom magam elég nagynak; de *elefántnak* nem.

Az „elefánt” szóra meghökkent Scilla kisasszony.

— Ah ça! Önről azt mondják, hogy gondolatolvasó, clairvoyant. Hogy keresztül lát . . .

— A ruhán — veté közbe Alfréd.

— Bah! Licorne! — pattant fel Scilla feddő hangon.

— Azért nem szükség az embert egyszarvúnak szidni — szólt Alfréd. — Ez nem élc. Tény, hogy a spiritiszták minden ruhán keresztüllátanak. Rájuk nézve semmi takaró nem létezik; kivéve a veres színt. Azért a spiritiszta hölgyek az összejövetelciknél mind vörös garibaldit és vörös cotillont hordanak; különben úgy járnának-kelnének a spiritiszta férfiak előtt, mint Éva anyánk, — mikor még az almafa *virágzott*. Vigyázzon magára Lándoryval!

— Ön bolondos! — mondá Scilla, duzzogón; hanem azért mégis szétnézett, s megtalálva a causeuse karjára vetett *veres* perzsa longshawlt, azt félig maga elé rántotta.

— De hát komolyan! — folytatá Lándoryhoz fordulva, (a másik kacagott). — Ön még sohasem látott engem — ját-

szani? Jöjjön el holnap az operába (ha nincs máshova elígérkezve), egy kedves kis opera-ballettet adunk: a „Brahma és bajadért”.

— Ismerem: nagyon szép.

— Kitől látta ön a címszerepet?

— Grahm Lucile-től.

— No, majd *éntólem* nézze meg!

S ezt olyan öntudatos büszkeséggel mondá, aminővel Minerva hitta versenyre Arachnét.

— Ott fogok lenni.

— A színpadon egy pillanatra látogasson meg. Aztán előadás után szívesen látom önöket egy „petit souper”-ra. Csak igen rövidre; mert mikor játszom, korán le kell feküdnöm, s éjszakára vizes pokrócba, lepedőbe csavargatnak: múmia vagyok.

Scilla erősen megszorítá a kezét Lándorynak a búcsúzásakor.

— Nagyon köszönöm, hogy fölkeresett.

— No! És nekem semmit? — monda Alfréd, látva, hogy Scilla visszavonulni készül.

— Mit? Miért? — kérdezé Scilla bámulatra villanó szemekkel.

— Hát legalább a szenzál-díjat, amiért önnek egy ötödörös papát idchoztam.

— Ön legfeljebb egy fricskát érdemelne tőlem! Lássá ön, addig a három évig, amíg Lándory úrral találkoztam, soha egy szót nem mondott nekem, amiért a szememet le kellett volna sütnöm.

— No, hát kérem azt a megszolgált fricskát.

— Azt majd adassa ön meg magának — Rigolboche kisszonnyal.

Azzal elshant a budoárja iszpahani ajtófüggönyei mögé.

— Valóságos „sorcière!” — monda Alfréd a barátjának. — Angyalbőrbe kötött diablesse. — No, hát nem megyünk a Pradóba: Rigolboche-t élvezni?

Ez a hírdetett hölgy volt a párizsi celebritások között a *legmagasabb* kankántancosnő: a Prado „sztár”-ja. Pesten is produkálta a virtusait.

— De már abból elég volt.

A „Brahma és bajadér” csakugyan kedves kis operaballett. A tárgya az ismert klasszikus balladából van kölcsönözve, amelyben Brahma égi malasztja megdicsőíti a „bűnös” szerelmet. Az indus főisten emberalakot öltve a földre száll, s útjában szállást nyer egy bajadérnél, aki belészeret. Azonban egy másik hajadon is belészeret, s akkor aztán ezek ketten versenyeznek a szép jövevény ifjú viszonyszerelméért. — Ritkán kerül színpadra a mind költői, mind zenei szépségekben gazdag darab, mert koreográfiai tekintetben is úgy van megalkotva, hogy ahhoz „két”, egymással virtuozításban versenyezni képes ballerina assoluta szükséges; aki táncban, játékban, pantomimikában egymást felülmúlni törekszik. Azé marad a győzelem pálmája, amelyik több érzéssel, esztétikai ízléssel, költői felfogással és plasztikai formatökéllyel tudja a szerepét keresztülvinni. A pusztá testi ügyesség, a sztereotip betanult grácia ebben megbukik. Drámai művészet kell hozzá.

Maga a jelmez is valami eszményi szép. A hímzett kebeltartó, s azon alól a test szabadon, fedetlen egész a csípőig; semmi vállfűző, maga az istenalkotta női báj, s aztán az arany csillagokkal átszótt habkönnyű ruha, mely minden mozdulatnál az idomhoz simul, mintha hullám közül merülne fel az; a bokáig mezítelen lábak, ujjaikon drágaköves gyűrűkkel, karcsú bokáik arany kősöntyűvel átszorítva. Aztán a hosszan leeresztett haj, virágos folyondárral összetartva.

Mintha csak Scilla számára lett volna megálmodva ez a szerep. Olyan elragadó volt benne, hogy még a nőknek is tetszett. Nemcsak táncolni tudott, hanem játszani is. Tudta érezni azt a szóval kifejezhetetlent: „egy istenbe lenni szerelmesnek!”

Viharrá nőtt a taps az operaházban, s felhőszakadás volt

virágból, koszorúból, mikor elvégezte: typhonja keletkezett az entuziazmusnak!

Előadás után felment Lándory a színpadra, De L'Aisne Alfréd kalauzolása mellett. A foyer-ajtón olvasható volt az utasítás: „Az urak tartoznak a színpadon és a foyer-ben kalapjaikat kezükben tartani!” (Tehát se feltenni, se letenni nem szabad.) Különben a tánc-foyer meg is érdemli a megtisztelést; a hajdani Hôtel Choiseulnek a pompájával feldíszítve, tükrei, faragványai, pilasterei, mind históriai műkincsek; a középfülkében a hírhedt Guimard kisasszony márvány mellszobra.

Scilla kisasszony természetesen körül volt repkedve a pillangók mindenféle fajtától: voltak ott pézsma szfinxek, halálfej-pillangók, aranyos papiliók, pávaszemek és „vacSORA-vestző pillék”, akik mind siettek a szárnyaikat elégetni a fényes és veszedelmes lobogványnál. Hanem azért valamennyi színházi mecénás és páholy-lyon között is meglátta Scilla Lándoryt, s mosolygó tekintettel nyújtva eléje a kezét, közös anyanyelvükön szólt hozzá:

- No, hát hogy volt ön megelégedve a kisleányával?
- Büszke voltam önre. (Lándory franciául adta a választ.)
- Voltam olyan, mint Grahn Lucile?
- Jobb volt.

Megrázta hevesen a válaszáért a kezét Scilla.

A habituék siettek a magasztalást fokozni; egymás sarkára tapostak a glyceriádjaikkal.

„Ah! Túlszárnyalta Cerritot!”

„Isteni volt! Leverte Taglionit!”

Úgy táncolt, mint hajdan Elsler Fanny!” — koronázá be egy öreg bőrze-király, a legpompásabb orchidea-csokrot nyújtva át a művésznőnek, aminőnek a virágait csak fejedelmi üvegházak produkálják, s a csokor gyémántos karpereccel volt összeszorítva.

Scilla finom, decens bájjal tudott minden bókot, üdvözlést viszonzni, hanem amikor a fényes körön keresztülurakodott

egy kis, félszeg vállú, ócska kabátos emberke, tubákos orral, zölddé fakult parókával a fején, kezében a „rendező”-könyvvél, s azt mondá a művésznőnek: „ön jól játszott; meg voltam a játékkal elégedve”, hát annak a nyakába borult Scilla kisaszszony, s megcsókolta a borostás arcát.

— Bolondos leány; hogy összemázolta a pofámat a kárminnal! — dörmögé a vén rendező, a tarka gyapoztsebkendőjével szorgosan letörülgetve a csók nyomát; nehogy a felesége számon kérje otthon.

— Aztán ott legyen egy óra múlva — súgá Scilla Lándory fülébe. — Csak mi hárman leszünk.

Azzal elmenekült az öltözőjébe.

— No, ugye, hogy még a Brahmát is lecsalogatja a hetedik égből? — mondá Alfréd Bertalannak, mikor együtt elhagyták az operaházat. — Most gyerünk elébb Tortonihoz, fogyaszszunk el egy tucat osztrigát meg egy bifszteket.

— Hiszen őhöz vagyunk híva vacsorára.

— Éppen azért! Ismerem már én az ő petit souper-it, amiket ilyen nagy előadás után szokott adni. Az étel mind az inasnak a fejéhez reptül. Semmi sem jó neki. Persze nagyon fel van izgatva. Ilyenkor kiállhatatlan, s haragszik érte, ha a meghívott vendége jó étvágyal eszik abból, amit ő lehetetlennek talált. Én mindig jól szoktam elébb lakni, mikor játék után „kis vacsorára” meginvitál.

Mikor egy óra múlva megérkeztek Scilla hotelébe, már folyt a patália. A kis szerezsen bömbölve jött ki a belső szobából, az egyik kezét a pofáján, a másikat a médaillonja revers oldalán tartva; annak a bizonyosságául, hogy kézzel-lábbal kapott utasítást. Belülről pedig hangzott az összetört porcelán csörömpölése, s folyt az ékesszólás, amiben több volt a „fripón”, „canaille”, „animal”, mint a verbum regens. Az ajtón benyitó előtt éppen nem színpadra való jelenet; egy szép megera, aki toporzékol, s egy inas, aki az üres tálcával a két kezében ijedten áll, reszkető térdekkel.

Amint aztán Scilla meglátta Bertalant (Alfréd ötlet tolt a clóre), egyszerre elnevette magát.

— No, ez szép volt!

— Most jönne ide Brahma!

— Hát csak jöjjön — mondá Scilla, s azzal letérdelt a földre a csészéket felszedni, s azokat felrakta az inas kezében levő tálcára, nyájasan beszélgetve hozzá: — Nem tesz semmit, jó Jean! úgyis más szervízt akartam venni. Holnap Sèvres-be megyünk. Én vagyok a hibás. A szegény kis móromat is küldje be, hadd engeszteljem ki. Nem akartam, hogy sírjon. Ilyenkor a fejemben van a vér.

Azután felállt a puha szőnyegről, s amíg nevetéstől vonaglottak a vállai, így szólt Lándoryhoz.

— No hát, haragszik rám Brahma?

Bertalan hátrafordult Alfrédhoz.

— Hallod? Hozzád szólnak.

Erre eldobta Lándorynak a kezét a kezéből Scilla, s duzmadtan mondá:

— Ūhm! Ezt már csak nem a gondolatolvasás súgta önnek.

— Hát lehet énnekem most az ön gondolatját elolvasnom, mikor tetőtől talpig *veres* kantus fedí?

Scillán az este kínai selyem-japonika volt; lángszínű piros, melybe nagy sárkányok voltak szöve aranyból. Vajon szándékosan vette ezt fel? Elhitte tán a spiritiszták *rossz szemérről* hallott regét. — Akkor ez becsületére válik.

— Van ez alatt más is — mondá, szétnyitva a kantus elcjét, s láttatni engedve a pompás valenciennes csipke corsage-t alatta. — No, hát üljünk asztalhoz.

S azzal átvezette az étkezőbe a vendégeit, ahol hármukra már meg volt terítve az asztal. Maga a pamlagon foglalt helyet, a két úr két karosszékben.

Iszonyú szeretetreméltó volt! Maga rakta az ételt a két úrnak a tányérjára, s mindent fölségesnek talált.

— Nem lehet ráismerni — dörmögé Alfréd Bertalanhoz. — A te párducszelídítő szemeid egészen kiforgatták a szokott valójából. Máskor nem nyelhetett itt le senki egy piskótát sem ennél az asztalnál kiátkoztatás nélkül.

Azután meg nagyon elkomolyodott Scilla. Szemei a távolba látszottak bámulni. Arca megnyúlt, átszellemült.

— Miért ez a songeuse arc? — szólt hozzá Bertalan.

Scilla a szemébe nézett merőn két karját a feje mögé emelve, amitől a veres selyem kantusa elől kétfelé nyílt.

— Ha ön gondolatolvasó, hát találja ön ki, hogy miről gondolkozom én most?

— Ki is találom.

Erre Scilla megelevenült, s a szétnyílt kantust hirtelen összesukva a keblén, kihívó daccal mondá:

— No, hát találja ki.

Lándorynak tetszett egy kis hókuszpókuszt csinálni.

— Hiába rejtegeti ön magát a veres selyem mögé. A gondolat nem a szívben lakik, hanem a fejben.

Erre Scilla a haját lehúzta a homlokára.

— Már elolvastam — mondá Bertalan.

— No hát mi az?

— Nem mondhatom el Alfréd előtt; őt nyugtalanítaná.

— Hát mondja el magyarul.

— Ha Alfréd beleegyezik.

— Ráállok. Hanem aztán most én leszek a gondolatolvasó — mondá Alfréd.

— Hát elmondom — Kezdé magyar nyelven Bertalan. — *Ön most azon ábrándozik, hogy milyen jó volna a régi szerelmesétől megválni, aki önt fényel, pompával környezi, de akit ön nem szeret, s azt fölcserélni egy másikkal, aki kevesebbet tud adni, de akiért ön rajong.*

No, ez bizony ugyan *huszáros bevégés* volt!

„Régi kedves, akit nem szeret; egy másik, akiért rajong.”
Lchet, hogy talál! De mégis így kirukkolni vele! Nem valami

gyöngéd tapintat. Scilla arcáról bizony könnyű volt leolvasni az erre támadt gondolatot — még Alfrédnek is. A száját elpittyeszté, fanyalogva a vállát felvonta, s aztán csendesen ingatta a fejét; mintha mondaná, hogy ez nincs eltalálva.

Lándory pedig megengedte magának azt az élvezetet, hogy elébb gyönyörködjék a hipnotizáltja tévedésében, mielőtt felébresztené.

— De ha megmondom önnek a régi szeretőjének és az újnak a neveit, akkor nem fog ön így ajkat pittyeszteni felém.

— Tőlem megnevezheti őket. Halljam.

— Hát a régi szerető neve „Terpsychore”, az újé pedig „Melpomene”.

E két szóra, mint akit az álmkórból ébreszt fel a mester, ugrott fel a helyéből Scilla, s megkapta Bertalan kezét, kerekre felnyílt szemekkel tekintve reá.

— Hát ön csakugyan bűvész? Hogy meglátja a szívem fenekén, amit gondolok, érzek, álmodom? Hogy én utálok a balettet, s szeretnék drámai színésznő lenni?

S mintha kapitulálna a hódító előtt, félresimítá egészen a szép homlokáról a hajtincseket, s a válláról le hagyta csúszni a lángvörös köntöst egész a kebléig. „Ez” ellen nem védnek meg az amulettek.

— Nos? Nos? Hát kitalálta? — zaklatódék Alfréd.

— Csendesen — csitítá Scilla. — Még beszédünk van egymással (s újra magyarul szólt). Hát *hogy* találta ön ezt ki?

— Nincs benne semmi bűvészet. Önt ma látni kellett, mikor azoknak a hódolatát fogadta, akik önt az első világhírű *balerinák* fölé emelték, s aztán, mikor az a kis kopott emberke azt mondá önnek, hogy „jól játszott”.

— Lássá ön, ez igaz. Én holdkórosra vagyok annak az ábrándnak, hogy valaha drámai színésznő lehetnék. — Titokban Phaedrát tanulom. — Akarja ön meghallani, hogyan szavalom Phaedrát? hogyan játszom el? Igen? Akkor jöjjön el holnap

este hozzám. Csak ketten leszünk. S akkor aztán jósolja meg, hogy leszek-e valaha az új kedvesemé, akiért rajongok?

— Eljövök.

— De már elég legyen a chaldaei diskurzusból — förmedt fel Alfréd, akinek sehogy sem tetszett mindaz, amit Scilla arcából leolvasott. — Mi az ördögről tudnak önök olyan nagy animóval értekezni?

Scilla kisasszony macskai hunyorgással fordult feléje, s kész volt a válaszával.

— Monsieur Lándory könnyen kitalálta, hogy amire most gondolék, ami úgy elszomorított, az, hogy szegény apám és anyám nem lehet most itt velem, hogy sikereimnek örülhetnének.

— Ūhm! — dörmögé Alfréd. — Sohasem tudtam, hogy önnek az apját Terpsychorének, s az anyját Melpomenének híják.

Lándory másnap addig kutatott a Passage de l'Opéra és a Palais Royal könyvtáros-boltjaiban, míg rátalált arra a ritka műre, melyben Párizs minden nevezetes házának, palotájának történetét összegyűjtve találni. Itt ráakadt annak a palotának a történetére is, amelyben most Scilla kisasszony lakik. Valamikor Soubise herceg építteté azt Guimard kisasszony számára, aki lábai hegyével az operát hírhedetté, a herceget pedig tönkretette; a dicsőséges Phryne halála után a palotát kisorsolták; s azután folyvást egyik kézről a másikra került, hírhedt bankárok, hercegek, tábornagyok laktak benne a kedveseikkel; akiket mind ugyanaz a végzet ért utol, ami első megalkotóját. De L'Aisne Alfréd örökség útján jutott hozzá. Örökölte a palotának a hivatását is. Megajándékozta vele Scilla kisasszonyt. (Valamikor Perrigeaux bankár félmillió frankért vette azt át a lutrin nyertes Dulan grófnétól.)

Lándory, mikor azt olvasta, visszagondolt arra az időre, amikor ő ennek a félistennőnek negyedmagával száz forintot adott össze havonkint.

De hát van-e a szívben is „Tabula Cebetis?”

Hét óraker ott volt a palotában. Az előszobában az inas azzal a szomorú hírral fogadta, hogy a kisasszony irtóztató migrénben szenved, senkit sem fogad ma. Átadta neki hát a látogatójegyét. — Amint aztán az inas a nevét meglátta, egyszerűre gömbölyűre kerekedett az arca.

— Ah! A monsieur számára nincs migrénje a kisasszonynak. Tessék besétálni.

Lándory gondolta magában; „ha én ilyen gyorsan tudnék migrént gyógyítani, gazdagabb lennék, mint Pereire”.

Tudta már a járást, nem várt a kis szercesnre, odatalál az írószobába. Ott várt rá Scilla.

A legszigorúbb toalettje volt: állig érő kasmíruha; a haja egyszerűen felkontyozva, minden fejdísz nélkül; egészen úri-hölgynek nézett ki.

Kezét nyújtá az érkezőnek.

— Ön pontosan megérkezett!

— Ebédelt ön már? — kérdezé Lándory.

— Igen. Az olympi ebédet.

— Milyen az?

— Négy lat félig nyers hús és egy darab pirított kenyérhéj.

— Ah! Így élnek az istenasszonyok?

— Igen. Mikor nagy szerepük van.

— Tehát ön egészen komolyan vette a mai próbatétet?

— Nézze ön — szólt Scilla, az íróasztalához vezetve Lándoryt. — Egész napomat tanulmányokkal töltöttem.

Az asztala tele volt bírálatokkal, essay-kkel, arcképekkel és kosztümrajzokkal; három *tanagra* figura is oda volt állítva, különböző görög ruhákban.

— Melyiket tartja ön ezek közül Phaedra szerepéhez a legalkalmasabbnak?

Lándory egy zuzmózöld peplumba burkolt alakra mutatott: „ez a legjobb”.

Scillának nagyot villant a szeme.

— No lám! — Azzal felemelte a szobrocskát. Alul a talapzatára ez a név volt vésvé: „Phaedra”. — Nekem is ez tetszik legjobban. Tehát ezt válasszuk. Öt perc múlva készen leszek.

— Jelmezben akarja ön a próbát tenni?

— Hát hiszen ebben a feszes ruhában csak nem tehetem, amiben a karomat nem bírom a vállamig emelni, s a térdeim össze vannak kötve. Amíg átöltözöm, addig lépjen ön be kis színházamba, érdemes lesz benne körülnézni.

Azzal átvezette Bertalant abba a gyönyörű szép terembe, melyet Soubise herceg barokk stílusban színházzal építtetett, ahol hírhedett művészek és művésznők énekeltek, táncoltak, zenéztek, egyedül az ő és Guimard kisasszony mulattatására. Szobrász, festész, építész, vésnök, aranyozó, zománczó, kárpitos és mozaikrákó versenyzett egymással a teremnek műpom-pával túldíszítésében.

Csak egy háromágú kandeláber terjesztett világosságot a múzsák templomában.

— Majd mindjárt lesz itt nagyobb világosság — mondá Scilla, s egy látszólag antik óra mutatóját előretolva, egyszerre kigyulladt tizenkét villanylámpa a proscéniumon: akkor még Párizsban is újdonság.

Ekkor aztán teljesen lehetett élvezni a remek dekoratív művészet összehatását.

Valóban nem telt bele több öt percnél, hogy Scilla visszajött az öltözőből. A görög jelmezhez nem volt szüksége öltöztetőnőre.

Tökéletesen olyan volt az alakja, mint ott azon a tanagra szobrocskán. Bertalan nem titkolhatta el meglepetését.

— Meg van ön elégedve a jelmezzel? — kérde Scilla, körülfordulva előtte, hogy minden oldalról szeme alá vehesse.

— Nagyon jól van. Csak egy kissé a bal karja feszesen van a palástba burkolva.

— Azért teszem, hogy így is hajlandó vagyok sokat hado-

nászni a két karommal. Jobb, ha az egyik némileg akadályozva van.

A vékony öltöny festői ráncaival takarta és elárulta a test szépségeit.

— Mit kíván ön, hogy elszavaljak?

— Azt a jelenetet, amidőn dajkájának bevallja titkolt szenvedélyét.

Scilla fölment a kis színpadra, melynek tündéri díszletei közé tökéletesen odailleszt a megjelenése.

Elkezdett szavalni.

Szép, csengő hangja volt. Nem oly mély ugyan, aminőt e szerep világhírű személyesítőinél megszoktunk: Rachelnél, Ristorinál, de volt benne valami varázs, midőn e fiatal, üde hang anyai érzelmeket, bűnös szenvedélyeket fejez ki.

Bertalan önkéntelenül tapsra gerjedt.

— Nagyon szépen szavalt ön; csak a hangját ossza be nagyobb mérséklettel. Azt szeretem, hogy nem utánozza dicső mintaképeit, hanem eredeti akar lenni. Elöttem a megbotlott eredetiség többet ér, mint a más nyomain győztes utánzat.

— Nem rítt ki belőlem a balett-táncosnő?

— Sőt inkább nagyon is mérsékelte ön a mozdulatait.

— Hát számíthatok a másik szeretőmnél viszonszerelemre?

— Én azt hiszem, hogy igen. Ámbár felbiztatni nem akarom. Melpomene *konyhája szegény*.

— Azt gondolja ön, hogy mikor balettet táncolok, szabad még annyit is ebédelnem? Akkor még kenyérhéjat sem kapok. Hát tesz-e az különbséget, hogy porcelánt vágok-e az inasomnak a fejéhez vagy cseréptányért?

— Hát halljuk most a második felvonást. Phaedrának a jelenetét Hyppolittal.

— Igen. — De az nehezen megy Hyppolit nélkül.

— Hát majd én olvasom a Hyppolit szerepét.

— Ah! ön megtenné azt? Nem mertem rá kérni.

— Hát ha lehettem önnek egyszer egy negyedrészt apja, most miért ne lehetnék egy fél fia? Hanem én nem tudok szavalni.

— Csak olvassa a verset, és markírozzon.

Bertalan fölment Scillához a színpadra, s megkezdődött a jelenet.

Igen szépen összement az egész.

Most már Scillán volt a sor, hogy Bertalant megdícsérje.

— Hisz ön kitűnően adja Hyppolitot.

— Hát amilyen fajankó ez a Hyppolit, olyan fajankó én is tudok lenni. Hanem mármost lássuk ennek a felvonásnak a végjelenetét. — Phaedra kétségbeesik afölött, hogy Hyppolit nem viszonzta a szerelmét, odarohan hozzá, kirántja a fiának a kardját, először meg akarja vele ölni magát, azután, hogy a merényletében a dajkája által megakadályoztatik, elviszi magával a martalékul ejtett kardot. Hyppolit, a sárkányölő vitéz pedig csak nézi, hogy a legszükségesebb eszközt, a kardját ugyan viszi ám magával a mama. — De hát ha én vagyok Hyppolit, az énvelem nem fog menni; mert én nem hagyom a mamának, hogy elvegye a kardomat; hanem megfogom a két kezét, s azt mondom neki, hogy „hohó édes! az én kardom nem laskavágó kés, annak hagyj békét; ha én kard nélkül maradok, a kapitányom a *dunkliba* csukat”. Egy szóval, szeretném én látni, hogy veszi el a kardot akár Rachel, akár Ristori, ha én vagyok Hyppolit? S hogy csinál aztán három felvonást a jó Racine a darabhoz?

Scilla nevetésre fakadt.

— Az igaz, hogy az mindig nagy kérdés marad. — Hanem hát én találtam ki valami lehetőséget, ami elhíhetővé teszi ezt a jelenést.

— Kíváncsi vagyok rá.

— Hát én így terveztem azt ki. Phaedra szerelmi dühében odarohan Hyppolithoz. Úgy tesz, mintha át akarná ölelni, meg akarná csókolni. Hyppolit szűzies iszonyattal fordítja

félre a fejét, s két ellenző kezével visszatiltólag takarja el az arcát. Ekkor rántja ki orozva a kardját hüvelyéből Phaedra; akit aztán magával hurcol a dajka. Hyppolit folyvást elfordulva marad, iszonyattól, utálattól eltelve, s csak akkor veszi észre, hogy nincsen kardja, mikor már Phaedra elment.

— No, ez megkísérelhető.

— Próbáljuk meg. Ez a hajamból kihúzott aranynyíl legyen a kard, ezt ide dugjuk az ön habit-jának* a gomblyukába. Ezt kell nekem elrabolnom. — Leteheti a könyvet, nincs Hyppolitnak semmi közbeszólása.

S aztán elpróbálta a maga kigondolta jelenetet. Phaedra erőszakkal át akarja karolni, megcsókolni Hyppolitot. Az pedig irtózva védi magát az ölelés ellen, miközben Phaedra elragadja a kardját.

Nagyon jól sikerült. Bertalan szentül meg tudta védelmezni Hyppolitnak az erényét. Scilla el tudta ragadni a hajnyilat a gomblyukából. — Akkor aztán féktelen nevetésben tört ki, s elkezdett tapsolni — ő tapsolt Lándorynak:

— Hahaha! Brávó! brávó! ön remekül adta Hyppolitot. Igaz, hogy ön az életben is valódi képmása Hyppolitnak?

S ránézett azzal a szenteket elcsábító tündérmosolyával.

* A francia nem mond „frakk”-ot soha.

A PUSZTAI RÓZSA

Csak ketten voltak egyedül: a férfi és a nő.

Ennek minden íze, mozdulatja csáb: ajkán gyönyörre hívó gúnymosoly; szemében holtakat feltámasztó láng, suttogó szava elandalító, kacagása észvesztő; szobor alakján könnyű csalánszövet, mely alatt a szívdobogást lehet látni, egész megjelenése ígézetet, varázst terjeszt maga körül.

De ha a férfi egy sóvár tekintettel, egy téveteg ujjhegy érintésével elárulja, hogy e varázs bűvkörébe jutott, akkor el van veszve. Ki fogják nevetni. „Te is olyan vagy, mint más? Te is pórul jársz, mint a többi.”

— Tegezzen engem! — szól megragadva forró kezével Lándory kezét. — Tudja, miként hajdan, mikor kis lóti-futi leányka voltam. Senki a világon önön kívül nem mondja nekem azt, hogy „te!”

— Jól van, kis Katicám! Hát ülj ide mellém. Zsémbelni fogok veled, miként hajdan. Megbírállak.

— Reszketek előtte.

— Mikor balettet táncolsz, akkor valóban drámai művésznő vagy; hanem mikor drámát szavalsz, akkor balerina vagy.

Scilla pajkosan mosolygott. „Ez” most *védi* magát. Bírálni egy művésznőt annyi, mint jéghegyeket rakni kettőjük közé.

— Nem játszottam elég szenvedéllyel? — kérdezé, két kezét Bertalan vállára téve, s az arcát arra fektetve.

— Nagyon is sokkal. Elfelejtetted, hogy a szerelmi vallo-mást egy anya teszi; kinek az indulatkitörései közt elárult szenvedélyétől magának is vissza kell ijedni: aki megretten

attól, amit kimondott, s jéggé fagyni érzi ereiben a vért, midőn fiának az arcán az iszony kifejezését meglátja. A vak indulat, s az ösztönszerű, a soha meg nem ölhető szemérem küzd egymással szívében, s azt visszatükrözni az arcnak, ezt tolmácsolni a hangnak: ez a művészi feladat. S ezt nem oldotta meg. Olyan szerelmes voltál, amilyennek lenni *szabad*. Igaz, hogy csak magadban játsztál, mert én sem voltam az igazi Hyppolit.

— Nagyon is igazi volt ön. Önnek a szíve a Lethe vizébe van mártva, ugye?

Lándory elnevette magát.

— Ki mondta ezt neked? Azok az ismerőseid ugye? akik velem el szoktak járni azokba a zajos mulatságokba, ahol — minden szabad.— Hát mondok én neked egy adomát; talán ismered is: magyar emberrel történt. Feljött Párizsba, beült a vendéglőbe. Hozott magának pezsgőt. Mindjárt egyszerre négy palackkal. Azután egy vedret kért, felnyitatta mind a négy üveget, s beleöntette a pezsgőt. Akkor azután előhozatta a magával hozott pincetokat, abból kivette a tokaji boros palackot, s beléállította a pezsgősvederbe: „a ti pezsgőtök csak *hűtőnek* jó az én boromhoz!”

— Ah! És ön is tartogat ilyen nektárt?

— Hát ha akarod, elmondok neked egy kis történetet. Ez ugyan eltér azoknak a mulatságoknak a tenorától, ahol a hölgyek az asztalra föltett lábaikkal dobolnak, s a pezsgő közé essbouquet-t töltenek; hanem annál több nádzizegés, kuvikhang és békavartyogás van benne, s jó lesz, ha a palástodat a vállad körül burkolod, mert meg fogsz fázni tőle.

— Óh, én imádom a nádast! Olyan történet lesz ez, ahol a nádsuhgás között szeretnek?

Azzal odakuporodott a perzsaszőnyegre Bertalan lába elé, s a két térdét a kezei közé fogva, áhítattal hallgatott a meséjére.

— Mikor abban a hírhedett rémbűnperben vizsgálóbíró voltam, egy rendkívüli eset adta elő magát. Egyikét a leg-

veszedelmesebb rablőhősöknek semmi módon nem sikerült kézrekeríteni. Ez nem volt semmi bandának vezére, egyedül dolgozott. Nem tartott cimborákat, akik elárulhatnák, akik tanúskodhatnak ellene, maga járt mindig. Gyors futó paripáján ott jelent meg, ahol nem várták, s különösen utazó kereskedőket szeretett kifosztogatni. Kegyetlenkedett is, gyilkolt, és az alvókra rágyújtotta a házat bosszúból. A hatóságok mindent elkövettek, hogy elfogják; de nem mentek semmire. — Ha üldözőbe vették pandúrokkal, katonákkal, bevette magát az ingoványok berkeibe, s oda menjen utána, aki az életét megunta! A nádasok tekervényes útain csak egyesével lehet előrehaladni, s a rabló biztos lövő volt. A repülő kócsagot lelőtte egyes golyóval. Ezt a fennhéjázó nevet adta magának: „Oroszlán Gabi”. Az Ecsedi-láp volt az ő birodalma, ott bujdogált télen-nyáron, hozzáedzve minden zegernye időhöz, mint egy vadember. Volt a nádasban öt-hat sátora, hol az egyikben, hol a másikban tanyázott. Azokhoz pedig veszedelmes volt közelíteni, mert még a gyermeket sem kímélte, ha az bíbictojás-szedés közben a tanyájára talált bukkanni. — A paripája is egyetértett vele. — A betyár az igazi megtestesült Centaur; ami lélek van benne, az megoszlik közte és a ménje között. Ez is tudja, hogy nekik „kettőjüknek” ellensége az egész emberi társaság. Mikor a gazdája alszik, ő ébren van; s ha meghallja nagy távolban a dobogást, nagyot nyerít, fölébreszti. Még azonkívül volt egy állat, aki a külvilággal fenntartá a postajárást Oroszlán Gabinál. Embernek nem mondhatom, dacára, hogy két lábon jár, s késsel eszi a szalonnát: egy kis nyomorék cigány; — félnederes és néma. De nem süket, csak beszélni nem tud. Állatoknak, madaraknak a hangját tudja utánozni: ez az ő titkos beszéde. S Oroszlán Gabi érti e beszédet. Mert közel jönni a Vidrának sem szabad hozzá. Csak a nádas bozótjából füttyönget madarak szavával, kutya-, farkasvonítással, rőfögéssel, nyerítéssel, kecskemekegéssel arrafelé, ahonnan a füstöt felszállni látja. Arra aztán

válaszol neki a rabló puskalövésekkel. Ahány lövés, annyi óra. A „Vidra” megviszi az órák számát oda, ahonnan küldték. A sárgarigó-fütyty azt jelenti: „jöhetsz, nincs semmi veszedelem;” a sirály-sivítás azt mondja: „ki ne jőjj, veszély van!” a nádiveréb furcsa éneklése azt jelenti: „most jőjj ki, mert veszély van”. S aki ezeket az üzeneteket küldi, az a „pusztai rózsza”.

— Ah! — szólalt meg érdeklődve Scilla, karját Bertalan térdére nyugtatva. — Ön látta őt?

— Így hevert az is egyszer a lábam előtt, s hallgatta, hogy mit mesélek.

— Szép volt-e? Hogy találkozott vele?

— Hadd folytassam a mesét rendén. Ő volt a betyár szeretője. A pusztai csárdás leánya. A nagy sziksós pusztán nem volt más ház, csak az a csárda. Amióta vasút szeli át a vidéket, nagyon alászállt a dolga, alig van vendége. Hanem azért a csárdás leánya suhogó selyemben jár, s aranyláncot hord a nyakán, drága csipkéből van a köténye fodra. — A legkonokabb rablók is rendszeren a szeretőjük révén esnek a kelepcebe. — De a csalányosi csárdás Évicája nem volt semmi pénzen megvehető, hogy a kedvesét elárulja. Hiába csörgették ez előtt az arannyal telt erszényt, hiába ropogtatták előtte a bankót, nem akart tudni az Oroszlán Gabiról. — Ellenben ha a pandúrok nagy erővel jöttek, s lesbe bújtak el a csárda padlásán, a buckák között: akkor ott süthették a makkot hetedhét számra, az Oroszlán Gabinak színe világát sem látta senki. Hírül adta neki a madárszó! „Ki ne jőjj, mert veszély van.” Ha pedig csak hárman-négyen jöttek, álsruhában, eldugott fegyverekkel, akkor az Évica jól megvendégelte őket, ott marasztá vacsorára, sütött, főzött, a legjobb borát hozta fel, tizenkét gyertyát rakott fel az asztalra, míg egyszer úgy éjfél-tájon belövdöztek az ablakon: akkor aztán „ki le a pincébe! ki fel a kéménybe!” menekült, ki merre látott, s jó szerencse volt, ha az Oroszlán Gabi csak a lovaikat vitte el magával.

Ekkor mondta az a madár: „jőjj ki, mert veszély van!” — Az Oroszlán Gabi aztán bejött; előhúzta fülénél fogva az elbújt üldözőit, odaültette őket az asztalhoz, bort hozatott nekik; s azoknak dalolni kellett az ő nótáját, amíg ő az Évicával járta a kopogóst: egyik kezében a duplapuska, másikkban a borospalack. Néha megtette azt, hogy a puskája csövét töltette meg borral, s abból kellett kiinni az áldomást az üldözőjének, halálrettegés közt, amíg Évica dalolta hozzá, hogy „aranyicce, réz a messző; azért járok olyan késő, angyalom, kicsikém, tehozzád”.

— Ez aztán másforma figura, mint a Closerie de Lilas kánkántáncosnői — mondá Scilla, csakúgy nyelve az elbeszélést.

— Hát az Oroszlán Gabit csak nem tudta elfogni, ahogy a nóta mondja: „sem a Jászság, sem a Kunság, sem az apáti bíróság!” Kincseket ígértek már az Évicának, hogy legyen árulójavá; de az nem adta el a szeretőjét pénzért. — Ha nem adja a pusztai rózsza a maga rózsáját aranyért, gyémántért, majd odaadja egy *különb rózsáért*. De ki áll ki erre a rózsaversenyre? Száz lelke legyen, mint száz levele az igazi rózsának, s tövise is legyen, hogy azt is megsúrja, akit szeret, azt is, akit nem szeret. — Hát csak nem akart ilyen legény lenni senki. Pedig más mód nem volt a rablót megejteni. Engem nem hagyott aludni a szégyen, a bosszuság, hogy egyetlen vakmerő kalandor dacolhat az egész társadalommal, s megmarad a kitépott méregfa bennszakadt gyökerének, amiből az újra kisarjadjon. — Gondoltam valamit. — Nem szóltam felőle senkinek. Előhozattam azt a jó betyárparipát, amin egykor Rózsa Sándor barangolta be az alföldi pusztákat. Ez is olyan lelkes állat, mint az Oroszlán Gabié. Soha el nem fárad, soha meg nem botlik. Oda lehet neki dobni a kantárszárát, tudja, merre az út? mikor mind a két kézre szükség van a puskával célzáshoz. Mikor meg vissza kell fordulni, és az üldözőkkel szembeállni, s a puskák ropognak, olyan jól érti a táncot,

jobbra-balra fincol, hogy nehéz legyen találni; mikor aztán a lovagjára kerül a lövés sora, egy térdszorítás, s a mén megáll mereven, mintha ércből volna öntve; bevárja, míg a két lövés eldördül, akkor aztán villámsebesen megfordul, és vágtat előre, egerutat nyerni a gazdájának, hogy újra tölthesse a fegyverét.

Scilla úgy didergett, úgy borzongott: az arca is elkékült-zöldült.

— Ezt a lovat adattam magam alá. S ez nem tűr el mindenféle embert a hátán; hacsak azt nem érzi, hogy emberére akadt. Előbb kipróbálja a lovasát. Oldalt ugrik, ágaskodik, ijedezik, a fejét felhányja, hogy majd orron üti vele a nyeregben ülőt; megmerevíti a nyakát, hogy se jobbra, se balra kormányozni nem lehet; sebes futtában hirtelen megtorpan, azt várva, hogy a lovagja a fején keresztülepüljön; csak akkor aztán, mikor a zablát tartó kéz és a sarkantyú tudatta vele, hogy méltó urára talált, akkor megadja magát, s azontúl aztán olyan, mint a kezes bárány vagy a tüzes sárkány, ahogy szólnak hozzá.

Most már meg melege kezd lenni Scillának.

— Tchéát először is a betyár lovát kellett meghódítanom. Mert az híve marad a volt gazdájának, mikor az már a börtönben ül is. Ha pandúr alá adják, megteszi, hogy akkor rázkódik meg alatta, mikor az éppen löni készül. Mikor ezzel elkészültem, akkor pitykés dolmányt, cifraszűrt vettem fel, mind olyat, amit már betyár viselt: tömlöcszag érzett rajta. A darutollas kalapomon kétoldalt is lyuk volt, ahogy a golyó átütötte a Bogár Jancsi fején.

Scilla egész testén bizsergő csiklandás futott végig; nevetett, mint a gyerek féltében.

— Egy éjjel aztán felkaptam a paripára, s nekiindultam a pusztának. Nem vittem magammal mást, mint a medvelövő fegyveremet.

— Ön löni is tud?

— Egész életünkben azt tanuljuk. — Holdvilágos éj volt, mikor a csalányosi csárda udvarára értem. Itt éjjel mindig ébren vannak. Azt sem tudni, mikor alhatnak. A lovamat felnyergeltem odakötöttem a cserény cölöpéhez, s bementem a csárdába. Az ivószobában csak a Vidra cigány volt, az is aludt a kuckóban, vagy legalább úgy tett: erősen meg kellett rugdálnom, hogy fölébredjen. — „Költsd fel a korcsmárost, hozzon a legjobb borából! s ha van szép leánya, küldje inkább attól.” Azzal levágtam magam a lócára, a kétcsövű puskámat az asztalra csapva. — Rövid időn előjött a leány. Én az asztalra dőltem, félkönyökre, kalapomat a szemembe húzva, s úgy tettem, mintha rá se néznék. Nem volt egészen felöltözve, csak a fehér alsószoknya volt rajta, s a derekán egy tarka cickendő átkötve; a feje borzas, hanyagul burkolva egy rózsaszínű selyemkednőbe. Mikor elémm tette a borosüveget meg a poharat, ráivalltam: „Még öt palackkal hoz! nem iszom én a bort findzsából!” s azzal ledobtam az asztalról a poharat. Az első palackot aztán kiittam „könyv nélkül” egy hajtókába. A leány elhozta a másik öt palackot, s betyár emberséggel mindegyikhez egy égő gyertyát tett. „Vidd innen nekem ezt a sok zsidósábeszt!” mordultam én rá. — „Hát kend *nem szereti a szépet?*” veté oda félvállról. (Annak mondják ezt, akinek nem kell az égő gyertya.) — „Van rajtad mit nézni! Vidd innen! Most is annak vagyok a koldusa!” — Azzal a másik palackot kezembe véve, azt mondom; „héh, te leány: kóstold meg elébb ezt a bort, nem tettél-e bele valamit?” „Etetőt talán csak nem.” — „Nem ám, de itatót, amitől utánad szaladok.” — „Ne féljen kend: nem vagyok én dáma!” — „Ha vagy, se nekem vagy.” Azzal félig kiittam a második palackot. Az asztalra is öntöttem belőle, s abból a borfoltból az ujjammal elkezdtem szamarat rajzolni, négy lábbal, két füllel. Ehhez is értek. „Tán bizony megcsalta kendet a babája?” kérde tőlem a lány a szemembe iparkodva nézni. Én leráztam őt a nyakamról gorombán, hanem aztán annál nyájásabb vol-

tam a kis vakarcs cigányhoz: „Eredj édes szógám, adj szénát a lovamnak; de ne kösd be az istállóba, még ma hajnal előtt odább megyek rajta.” — „Ejh, hová menne kend? mondá a leány. Nézze, hogy villámlik: idejön a fergeteg.” — „Mosott az már meg engemet máskor is.” — „No csak maradjon itt, vetve a jó paplanos ágy.” — Erre készen volt a nótám: „nem fekszem én az ágyadra; mert elalszom éjszakára!” — a végét aztán ő dalolta el: „ne félj, majd felköltlek jókor, éjfél után két óraker.” — A nótáruul eszembe jutott más. — „Hej te cigány! Nem tudod *a szárazfát rikatni?*” A kis gnóm vigyorogva mutatta, hogy kész rá, s előszedve a zabos ládából egy törött oldalú hegedűt, odaállt elé, hogy hát melyik az én nótám? „Volt nekem egy daruszőrű paripám!” A cigány húzta, én meg daloltam. „Majd én addig megitatom kendnek a lovát”, monda a leány, és kisietett az ivószobából. Mind a lóról, mind a szerszámról meggyőződhetett, hogy az igazi szegénylegény-készség. Ekkor aztán meg is becsült. Bement a belső szobába, s parádéba tette magát. Mikor a nótám az utolsó versét járta: „Volt szeretőm: esztendeig sirattam. Ő volt az én mindennapi halottam. Most is megvan a hűtelen; de másnál. Hej, de hiszen több is veszett Mohácsnál!” — már akkor ő utánam dalolta odabenn; s mikor újra bejött, úgy ki volt nyalva, mint egy kisasszony. Tarka selyemviganója, körül csipkefodorral, kifűzött pruszlikja, patyolat dudoros ingujjal; csipkekendővel a nyaka és keble átkötve. Most mutatta aztán meg, hogy kicsoda ő? Aranyzománcba játszó barnapiros arca, két nagy parázsszeme, sugár szemöldöke, cseresznyeajkai s az a göndör, szénfekete haja, mely egyetlen varkocsba fonva, pántlikacsokrával a viganója szélét verte. S hozzá milyen termet! Csak a nemes paripával lehet azt méltán összehasonlítani. Mikor az emberhez közel jött, úgy érezte, mintha égő tűz közelednék felé. — Odaült mellém a lócára: a vállamhoz simult, átkarolta a nyakamat. — Éppen úgy, mint te most. Hanem én eltoltam őt szépen magamtól; éppen

így: — mert nem hagytam magamat elámíttatni. Csak azért borult rám, hogy kitanulja, milyen inget hordok a pruszlikom alatt? Arra is volt gondom: igazi háziszövésű gyolcs volt az, nem gyári szövet; hanem a kezemet nem hagytam neki megfogdosni. Az nem volt elég kérges. — Híven adtam az elbúsult betyárt. S az egy szál cigány mellett eldaloltam azt a betyár nótát, amit még akkor nem ismertek, csak az Ecsedi-láp körül.

— Eldanolná ön az én kedvemért is? — szólta kezeit könyörögsre összetéve Scilla.

— El biz én. Ha az Évica kedvéért megtettem, mért ne tenném meg a tiedért is.

Bertalannak gyönyörű szép bariton hangja volt, s az elénekelt dal egyike azoknak a melódia-gazdag betyárnótáknak, amikben a pusztá egész regényessége ki van fejezve, a távol hangzó pásztortilinkóval s a vihar süvöltésével.

Korcsmárosné, nekünk halat *süssék* kend!
Azután meg citromyos bort *adjék* kend!
Szolgálóját estrázsára állítsa kend,
Ha zsandár: ő, nekünk hírül adja kend!

Egyszer csak jő a szolgáló ijedve:
Kilenc zsandár közeledik fegyverbe;
De a betyár felkap a pe lovára:
Bevágat a délibábos pusztára.

Scilla végignyúlt hanyatt a szőnyegen; — két karját a feje alá téve, s úgy itta, lehelte, szívta magába a mámorító dalt, mely könnyeket csal annak a szemébe, aki azt hallja, anélkül, hogy tudná, miért?

— Mikor vége volt a nótának, ott ült a leány az ölemben; nagy volt a zivatar odakünn; nem lehetett odább mennem hajnalban.

De még másnap hajnalban sem. A szép leány le nem szakadt a nyakamból. Ha én elhagytam, a lovamat csókolta összevissza.

S mivel vettem meg a szívét a pusztai rózsának olyan nagyon? Talán leginkább azokkal a mesékkel, amiket az emlékezetembe égetett rémper kalandjai adtak a kezemre. Magam lettem volna azoknak a hőse. Este azokon a regéken aludt el, hajnalban azokra ébredt; még álmában is tovább szötte, fonta. Vetélytársa lettem Oroszlán Gabinak! Csak az volt a kérdés, hogy melyikünket hagyja élve a puszták rózsája? Mert hogy egyikünket meg fogja ölni, az már bizonyos volt. Talán éppen azt, amelyiket jobban megszeretett? Mert sohasem lehet tudni azt a leánynál, hogy mikor válik a szerelme gyilokká? Most is megkap a láz, mikor visszagondolok rá. Nap nappal, hold éjjel se kelt, se nyugodott: nem volt nekünk idő! Egy darab ellopott örökkévalóság! Csak egy imádsága volt: „együtt kárhozzunk el!”

Scilla maga sem tudta, mit csinál: odakúszott Bertalan lábához, s az elkapott kezének minden ujját egyenkint akarta eltördelni.

Az pedig folytatta a mesét.

— A harmadik nap hajnala is ott virradt rám. Még a napot is ott töltém. A korcsmárost tartottam pénzzel, az kisistennek nevezett. A leány szidta az apját, hogy minek veszi el tőlem a pénzt? Felakasztják érte. Tízszer is fel akartam ülni a lovamra, meg lehúzott a kengyelből, fülembé dalolva: „Maradj még! Ne menj el! Ne vidd a nyugalmam el! Nem bírok a szívemmel!” Aznap délután a Vidra cigány eltűnt a csárdából, akit én mindég szemmel tartottam. Estére megint visszakerült. Csak az ujjával mutogatott valamit a leánynak, amit én nem értettem meg. Késő éjig el nem távozott a leány mellőlem. A földön hentergett előttem, sírt és átkozta magát. Aztán megint danolt és kacagott. Odáig még azt sem kérdezte tőlem, hogy hínak? Neki csak „angyalom” voltam. Észrevettem rajta, hogy valahányszor a falióra üt, felrezen: az ablakra tekint, aztán megint átölel, ott maraszt. Amint aztán az éjfél elütötte az óra, akkor megragadja a vállamat, s azt

súgja a fülembé: „Most már fuss! az Oroszlán Gabi jön! Itt ne találjon, mert meghalsz!”

Scilla összerázkódott, mintha villanyütés érte volna.

— Tehát nem *engem* árult el, hanem a *rablót*! Az én rózsám lett a nyertes! — Én fölkeltem csendesen, a puskámat felvéve, indultam kifelé. — „Nem veszed fel a szűrőd?” kérde a leány, a fogásra akasztott tulipános szűrőm után nyúlva. „Csak hadd lógjon ottan, mondtam neki: visszajövök érte.” — „Te visszajössz?” kérde nagy szemlobbanással, hogy szinte világosabb lett a szoba a szeme villanásától. — „Ugyan visszajövök! Mert ha ő az Oroszlán Gabi, én meg vagyok, aki vagyok: a *Villám Bandi*! Szemközt megyek rája: s vagy ő esz meg engem, vagy én sújtom őtet agyon.”

Scilla térdre állt, s kezeit imára kulcsolta.

— Az is így térdpeelt élém. Megfogta a kezem. Én kiszakítottam magamat a keze közül, s kimentem az udvarra. A lovam ott állt felnyergelve. Megvizsgáltam rajta mindent: nincs-e megereszte a terhelője? nem dugtak-e taplót a fülébe? A leány oda is utánam jött, s fülembé súgott, „nézd meg a puskád csövét, nem tömtek-e bele földet? a cigány az ő embere!”

Megköszöntem a figyelmeztetést, s új töltenyt tettem a puskámba.

Azzal nyeregbe vetettem magamat, s kivágtattam a fenyérre.

— A hold éppen akkor jött fel: fogytán volt már; egész vörösen támadt elő a mocsár ködéből. Egy falka vadlúd repült végig az égen nagy gágogva. Nagy éjmadarak suhogtak körülöttem, alant járó röpttel. — A távolból milliónyi béka brekegése hangzott, közbe a mocsári gázló, a bölömbika mély bűgása. — A hold még semmi világot sem adott, csak a láthatár gőzkörét festé izzó rézsínűre, csupán a csillagfény-nél kellett magamat tájékoznom. — A puszta széles világ, s a betyár nem keresi az utat. — Legelőször is felkaptattam egy magasabb buckára, jól vigyázva, hogy az útba eső tömpölyökbe, „angyalhullásokba” bele ne zuhanjak a lovammal.

A bucka tetején levő nyírfák és ezüstlevelű nyárbokrok elég jól elrejtettek, míg én jól láthattam, midőn szemeim hozzáéledtek az éjjeli világításhoz. A mocsár tájékán fehér köd lapult a rónára, melyből csak a nádkupacok üstökei látszóttak elő; balról mellettem csupa apró buckák, csivatag bokrokkal benőve, amik között könnyű elbujdokolni, a sík rónán végig egy hosszú csórszárka, mocsárlevezető, mely most ki volt száradva. Azon is könnyen végighaladhat egy lovas, észrevehetlenül. Hanem a légáramlat szembejött, s az felém hozta a szimatot. Az én betyárparipám hamarabb meg fogja érezni a betyár közeledtét, mint azé az enyémet.

Scilla még a lélegzetét is visszatartotta, úgy hallgatott rá. —

— Messze nem mehettem a csárdától, mert nem tudhattam, hogy merről fog jönni az ellenfelem. A csárda ablakában égett addig a gyertya, amíg én a buckára fellovagoltam; akkor egyszerre kialudt. Évica nem ad jelt Oroszlán Gabinak. Engem pártol. Hanem annál inkább híve maradt a cigány. Nemsokára világító fényt látok felfelé emelkedni a csárda udvarán. Lámpást akasztottak a kútgém kankaléckjára, az mutatja a jelt. — Mármost aztán én is tudom, hogy mely oldalról kell őt várnom. — A távolban három pászortűz pilácsol, s idáig révedez valami szomorú nótának a hangja, amit álmatlan oláh pakulár billeget a furulyáján. A falevél sem mozdul, olyan csend van idealant; csak az égen fut alá egy-egy fényes csillag. — Hanem amint a hold kiemelkedik a sűrű, lilaszín gőzkörből, s bevilágítja a tájat, akkor egyszerre feltámad a puszták szele, mely a hold feljövetelét üdvözölni szokta, mintha egy álmából ébredő világ sóhajtása volna, a nádas megszólal, a nyírfabozót zengésnek ered, s a mocsár százezernyi szárnyasai egyszerre nekiriadnak, és ekkor a szél felgöngyöltíti a rónán fekvő lenge ködöt, s arra én egyszerre magam előtt látom azt, akire várok.

Scilla felállt, és támaszt keresett a kezével. A másik kezével a szíve dobogását akarta csillapítani.

— A lovam elébb megérezte a közeledtét, s jelezte a fülének előrehegyezésével, s tudatta velem csendes röhögéssel, s elkezdett türelmetlenül kapálózni. A közelítő lovas azonban még messze volt: a rónán csalékony a távol számítása, kivált holdfény mellett. Én eléje lovagoltam, hogy ne a csárda közelében legyen a találkozásunk. — Hát mégiscsak sikerült! — Akit három vármegye minden fegyverese ki nem bírt verni a bozót-várából, előhozta a szerelemfáltás. Meghallotta, hogy „új legény” dőzsöl a csárdában: egyedül — párjával. Ez a szó kiugratta. Tudtam én azt.

Lándory sem tudott már ülve maradni, fölállt, járkálni kezdett; Scilla sem fázott már, inkább melege volt; odaakasztá magát a karjába, s úgy leste a mesemondás végét.

— A betyár is meglátott engem, amint a rekettyésből előkerültem s arra egyszerre megváltoztatta az irányát. Eddig világ irányában haladt a jeladó lámpás felé, árkon-bokron keresztül, most aztán felém fordult, s elkezdett vágatva közeledni. Nekem előnyesebb lett volna az ellenfeletem ott várnom be a buckák csalitjai között, amik engem elrejtve tartottak. Nem fogadtam el ezt az előnyt. *Lesbül* vadász lő dúvadra; nem gavallér ember a vetélytársára. — Ha érdemesnek tartottam elvenni a rózsádat, akkor „gyepre bajszos!” Én is eléje vágattam. Egy szép nagy kerek mező terült el közöttünk tele őszi kökörtcsinnel, azt választottuk ki a halálos baj színterül.

Scilla kacagott már!

— Mikor közel száz lépésnyire értünk egymáshoz, mind a ketten felemeltük a puskát az arcunkhoz jobb kézzel. A betyár erre szokott tempója szerint elkezdte a lovát oldalt fincoltatni, maga is jobbra-balra hajladozott rajta, ahogy szokott a csikós a ló hátán. Aki nem tudja, hogy hozzá van nőve a paripájához, azt hiszi, hogy mindjárt le fog róla esni; pedig csak negédeskedik. Én pedig egy szorítást adtam térdemmel a lovamnak, amire az megállt mereven. — Amint aztán a betyár azt látta,

hogy nem csinálom utána a lótáncoltatást, hanem szembeállok vele: egyszerre dühösen az arcához kapta a fegyverét mindkét kézzel, s mind a két csövet gyorsan egymásután reám süté. Az egyik golyó azt a már egyszer keresztüllőtt kalapot hordta le a fejemről, a másik a dolmányomat szakítá keresztül, de csak könnyű súrlódást hagyott hátra.

Scilla elkezdett görcsösen sírni, hüvelykujjait az öklébe szorítva. Lándory leültette őt a görög kerevetre, s folytatá.

— Én aztán a puskámat *kapóra* rásütém. Csak egyszer lőttem. A betyár a fejéhez kapott mind a két kezével, azzal hanyatt dült a nyergében, puskáját messze eldobva magától. A megriadt paripa kiugrott alóla; a legény leesett holtan a gyepre. Mikor odalovagoltam hozzá, már akkor ott feküdt szépen hanyatt; a fényes holdvilágba nézve a szemével. A homloka közepén volt egy veres kis sebhely; nem nagyobb egy karikagyűrűnél, amit a szerelmes leány az ujjára felhúz. Derék szép legény volt. Kár érte!

Scilla arccal feküdt a szőnyegen, úgy zokogott.

Bertalan még aztán folytatta a mesét.

— Én magamhoz vettem a megölt rabló puskáját, s aztán csendesen ügettem vissza a csárda felé. — A rabló lova ösztönyszerűleg szintén a csárdához nyargalt — a gazdája nélkül; hamarabb odaért, mint én. Az udvarra bevágató gazdátlan mén előre hírül hozta, hogy a kettő közül az egyik meghalt. De vajon melyik? Amint a paripa az egyik kapun bevágatott, nem állt meg: hanem a másikon megint kinyargalt, s aztán elkezdett körben futtatni a csárda körül, nyiharászva, fújtatva. Nem lehetett megismerni, hogy melyiknek a paripája? — Az Évica kinn állt a folyosó tornácán, ottan várta az élve megérkezőt. Mikor aztán én beléptettem az udvarra, s leszálltam a nyeregből, a két puskát a folyosó padkjára dobva: akkor odarohant hozzám, a nyakamba ugrott átölelt, majd megfojtott, s nem szólt semmit, nem szólhatott a forró csókotól.

Scilla magánkívül ugrott föl fektéből, arca, szemei eksztázisban ragyogtak, minden tagja reszketett az emberfölötti kéjtől.

„Mért nincs nekem egy zsidányom, akit eláruljak érted?”

— — — — —
— — — — —

Ez volt az a mese, amit Bertalan nem akart elmondani Godivának soha. Scillának elmondhatta.

Lándory, amidőn megtudta, hogy hosszabb ideig lesz kénytelen Párizsban időzni, felhozatta az otthon hagyott naplóját, amiket a rémper lefolyása alatt írt, s azokból dolgozott ki valamit, ami a rendes kriminá-l-történetek színvonalán felül-emelkedik, anélkül, hogy a regény felhőiben veszne el. Csak a maga számára írta azt meg, anélkül, hogy arra gondolt volna, hogy ezt a meghatározhatlan genre-t a közönség olvasmányává tegye valamikor. — Vannak emberek, akiknek az ilyen munka a legkedvesebb mulatság.

Éppen e mulatság közepett lepte meg az ő kedves barátja, Alfréd, egy délután. Már három nap óta nem élvezte kellemetes társaságát.

Valami külső jel mindig elárulta Alfréd kedélyállapotját. Nagyon igyekezett mosolyogni; hanem amellet a homlokán veres foltok tűntek elő, a visszafojtott bosszú bélyegei.

— Ah! Azt hittem már Párizsban sem talállok: előre mentél? — Ezzel köszöntött be Lándoryhoz.

— Én? Hová?

— Hát haza, Magyarországra.

— Búcsúvétel nélkül nem hagynám itt az ismerőseimet.

— Van rá eset, mikor az ember megteszi. Egyébiránt *gratulálok*.

— Mihez?

— A nagyszerű diadalhoz.

— Hogyan? Én vettem volna be Taskentet?

— Azt nem, hanem Scillának a szívét.

— Ah. Arról a drámai próbatétről beszélsz, Phaedrából? Amit a *jelenlétedben* terveztünk ki. Hiszen tudod, hogy én voltam „*Hyppolit*”.

— Sőt azt is tudom már, hogy ki az a Terpsychore és Melpomene. Hát *Terpsychore úr* vagyok én: *monsieur Melpomene* pedig vagy te.

Bertalan elnevette magát.

— A calembour nem rossz. Csak az a kár, hogy nem talál.

— Kedves barátom — mondá Alfréd, végigheveredve egy *longue-chaise-en*. — Scilla kisasszonynál nem szükség azt a titoktartást őrizgetni, amit más hölgyek irányában minden igaz gentleman kötelességének tart. Tudhatod, mint *grand inquisiteur*, hogy a bűnösnek az abszolút tagadás csak akkor segítség, ha bűntársa nincs. A te bűntársad maga mindent kibeszél. Azon kezdte velem, hogy kidobott az ajtón s minden összeköttetést merőben megszakított. Az arcképeimet mind visszaküldte, mégpedig a rámáikkal együtt. S egyenesen a szemembe mondta, hogy nem akar többé az árnyékomban megpihenni. — Nos, hát! fog-e vallani a vádlott? mi?

Lándory nem akarta engedni, hogy ez az ember még fölényt kapjon vele szemben.

— Hát jól van, barátom, ha te kívánod, hogy igazat mondjak: megteszem. Scilla kisasszony minden könnyelműsége mellett is jószívű. Ő nekem azon a találkozáson, amelyre te annyi gyanút alapítasz, mindent elmondott, Hiszen egyötöd rész apja vagyok. — Mikor teveled összeköttetést kezdett, te akkor éppen a roppant Lis Blanc-féle örökséget kaptad meg. A Lepelletier utcai palota tanúskodik róla hogy annak igen jó hasznát tudtad venni. Most ez a nagyúri vagyon ismét gazdát cserélt; neked az ősi birtokod marad. Az a serénység, amellyel Seigniers-ben a neked hagyományozott száznolcvan-czer frankot megmenteni siettél, elárulja, hogy neked erre az összegre is szükséged van. Tudod? Ne vedd tőlem rossz néven,

hogy ilyen őszintén beszélek! Te kényszerítesz rá. Scilla kisasszony nem akarja a lelkére venni, hogy tégedet teljesen tönkretégyen.

— Nemes lélek! — szólt iróniás nevetéssel Alfréd. — És te kegyes gyámatyja a gyémántszívű áldozathozónak! Tehát engem azért dobnak ki a hajóból, nehogy el találjak süllyedni a hajóval együtt. — Örök hálára érzem magamat lekötelezve. — Íme, a kapandó száznyolcvanezer frankon nem fogok tehát Scilla kisasszonynak gyémántokat venni, hanem birkákat és igásökröket a jószágom számára. — Ez hát jó nekem. — De mit szólsz ahhoz, hogy nemcsak engemet dobtak ki az ajtón, hanem a nagy vasútkirályt Maltout urat is, aki rögtön kész volt az üresen maradt helyemet elfoglalni? Már attól csak nem tart a nemes szívű angyal, hogy annak a százmilliói is elolvadnak az ő szép szemei tüzénél? — Nem is titkolt előtte semmit, mikor a Croesus fényes ajánlatait eléje terjeszté. Havonkint új ekvipázs, mint hajdan Arnould Zsófinak. Végig se hagyta beszélni, — Elmondta őszintén, hogy mióta téged megismert, azóta nem tart férfinak senkit. Elmondott neki mindent, tudod? mindent! A pusztai rózsza történetén *elkezdve*. — Elvette az eszét; őrvöng utánad! — Itt hagyta Párizst. — Felmondta a szerződést az operánál. — Fizeti a bánatpénzt. — Odadobja a palotáját a hitelezőinek. — Szalad utánad a ti fővárostokba: Moszkvába, oda szerződött.

— Hiszen nekem nem fővárosom Moszkva. Én Magyarországon lakom. Az meg Oroszországban van.

— Hát az „más?” No de mégis közel van hozzátok?

— Kétszáz mérföldnyire tőlünk. — Hál' Istennek!

— No, én hát nem bánom. Én geográfiát fiatal koromban sem tanultam, vénségemre nem tanulok. No hát egyszerűen együtt laktok valahol a tatárok között, akik hosszúszerű csizmában járnak, s a szakállukat hagyják szakállnak. Az mindegy. Oda fog menni Scilla. Már el is szerződött: két-három nap alatt indul.

— De már ezt csak nem értem teszi. Hiszen tudod, hogy nekem itt kell maradnom Párizsban.

— Már nem kell itt maradnod. Hisz ez adja meg a kellő világítást a képnek. Lyonelt már utólérték valahol Egyiptomban: megjött a hivatalos és nem hivatalos levele is Lis Blanc-ékhoz, a gyámi hatalom autorizálva van; te megkapod a per-beszüntető okiratot; aztán mehetsz; semmi sem tart tovább itten.

— No, ez igazán kedves hír rám nézve.

— Valamint a többi is az volt. Hát hiszen én csak arra való vagyok a világon, hogy neked kellemetes híreket hordjak. — Elvetted tőlem az örökségemet, — elvetted tőlem a szeretőmet. — Hanem azért jó barátok maradunk. — Most csak azt szeretném még, ha elvennéd még Medeát is. — Hanem kérlek nagyon, hogy siess vele; mert a visszautasított pénzkirály rettentő bosszút esküdött ellened; felfogadta, hogy oda fog menni Lis Blanc-ékhoz, s elbeszéli nekik az egész *pusztai rózsza* históriáját. Akkor lásd meg aztán, hogy kicsoda szemeket forgat majd reád alá-felé az én istenasszonyom!

— Úgy? Azzal fenyegetett a Croesus? Hát akkor megvárom, míg elmondja. — S majd csak azután megyek a Lis Blanc palotába.

— Hát nem is vagy kíváncsi a hírekre, amelyek a te kedves védenced, Lyonel úrfi felől érkeztek? Értem! értem! Mindent értek. Nem tudom, jól tanultam-e a mitológiából, hogy egyszer Vulcanus olyan finom láncot kovácsolt, amivel Marst és Venust együtt összekötözte, hogy aztán nem tudtak belőle kibontakozni. Nagyon jól van. Mielőtt elutaznál, remélem, hogy a búcsúlakomát „en famille” megüljük.

Lándory meg volt felőle győződve, hogy ez az ő kedves barátja a legnagyobb hidegvérrel tudná ővele megitatni egy ilyen búcsúlakomán az aqua tofanát.

— — — — —
— — — — —

Lis Blanc Lyonel az Alfréd által említett magánlevelet Hermione kisasszonynak írta. — Ragyogó tollal rajzoló élményeit, tapasztalatait a faraók hazájában, a veszélyes vadászkalandokat, vad törzsek általi megtámadtatását, a homok-sivatagon kiállt szenvedéseit, a fojtó számumot, s végül beszélt a szíve világáról, melyben még nagyobb vihar dúl. A régi és örök szenvedélye még jobban kínozza, mint valaha. — Az az örült vágy az elérhetetlen ideál után, mely eddigi bolondságainak okozója volt, mely lelkét a végletekbe vadítja, a távolban még jobban emészti. Ez kergeti őt a halálba, de a halál fut előle. — És így tovább!

Ezt a levelet Hermione kisasszony természetesen átadta Sidonie grófnőnek, Sidonie pedig felolvasta azt Medea előtt.

Medea nem szólt reá semmit.

Az anyja elkezdett sopánkodni a — bujdosó fölött.

— Ez nem Franciaország száműzötte, hanem a tied.

Medea közel volt hozzá, hogy kitörjön. De félbeszakítja a jelenetet az inas, ki azzal lépett be, hogy itt van Maltout bankár úr.

— Vezesd ide. Én kérettem őt hozzánk.

A bankár belépett, helyet foglalt.

— Maradj itt — mondá Sidonia a leányának, aki távozni akart. — Téged is érdekel az ügy. Megbocsát uram, hogy idefárasztottam.

— Régi hódolója vagyok a grófnőnek.

— Nem bízhatom az ügyemet másra, csak önre. Én el akarom adni a Lis Blanc-féle gyémántokat — minden feltűnés nélkül.

— Rossz időben, grófnő. A köztársasági kormány éppen most árverezteti a koronagyémántokat.

— Azt hiszem, hogy éppen azért lesz most több vevő a piacon. Egyébiránt nem támasztok túlzott igényeket az árak dolgában.

— Fel van ön hatalmazva e családi kincsek eladására, grófnő?

— Teljhatalmat ad férjem végrendelete minden adás-vevére.

— S mit akar ön a gyémántok árával kezdeni?

— Itt ismét az ön közvetítéséhez kell fordulnom. Erdélyben tudok egy birtokot, mely a leányom atyjáról örökölt jószágával határos. Roppant nagy erdőségek; hatalmas vadászterület. Azt szeretném megszerezni.

— S mit akar ön egy ilyen nagy erdővel, grófnő, amiben nem terem más, mint medve és vadkan?

— Éppen az kell nekem. A birtokot a fiam, Lis Blanc Lyonel számára akarom megvenni, és az ő nevére íratni. Őszintén megvallom önnek a szándékomat. Én ezt az új világot itt Franciaországban nem tudom megszokni. Vallásos érzületem fel van háborodva mindazok felett, amik itt történnek. Vissza akarok költözködni a leányommal együtt Erdélybe, ahol már egyszer laktam. S óhajtanám, hogyha a mostoha-fiammal is megkedveltethetném azt a kedves, szép országot. Ő szenvedélyes vadász. Itt bennünket gyűlölnék azért, mert gazdagok vagyunk: a magyaroknál ünnepelni fognak.

Medea közbeszólt hevesen.

— Egy dologról elfeledkeztél! Hogy a *commune* vezéreire nézve minden európai ország megtagadja a menedék-jogot.

Sidonia bámulva nézett rá.

— Hát te azt honnan tudod?

— Minden hírlapban olvasható.

— Hát mit tartozik ez ránk? Lis Blanc Lyonel gróf nem volt petroleur.

— De volt Raoul Ripaille.

— De ezt nem tudja senki Magyarországon.

— Egy ember lesz, aki tudni fogja; Lándory. S annak csak egy szavába kerül, hogy Lyonelt az országból kitiltsák.

E szavaknál egészen felhevült az arca Medeának.

— De Lándory nem fogja azt az áruló szót kimondani— szól halkan Sidonie —, mert annak a *kedélyállapota* azt nem engedi.

Sidonie grófnő előtt a nemes jellem, a becsületérzés, a nagylelkűség csak „kedélyállapot”.

E névre a bankár is felvillanyozódott.

— Ah! Az a monsieur Lándory! No, ennek a kedélyállapotjáról én is tudok egy mesét mondani. Lehet Medea grófnő előtt valami Scilla kisasszonyról beszélni?

— Óh kérem! — szólt Medea dacos nevetéssel. — A férjem, Alfréd marquis, az alatt a hat óra alatt, amíg férjem volt, beszélt nekem Scilla kisasszonyról annyit, hogy ön nem mondhat felőle valami újat.

— No, ez pedig valami új lesz. — Tehát — a gyémántok eladása perfekt dolog: — az erdélyi birtokvevés fait accompli. Bízva reám mind a kettőt a grófnő. És most hadd mondjam el a pusztai rózsának a történetét.

— — — — —
— — — — —

Még azon a napon meghívót kapott Lándory a *másnap* estélyre, Lis Blanc grófnőhöz. A meghívó sajátkezűleg volt írva, mentségül az idő sürgős rövidségére.

Lándory tudta, hogy no, most kezdődik a harcjáték.

Ezúttal a szokottnál is fényesebb társaság gyűlt össze a Lis Blanc palota dísztermeiben. Az elfogadóterem egész az ajtajáig tömve volt, s az urak közt lehetett látni olyanokat is, akiknek a gomblyuka piros szalaggal volt ellátva. A hajdan itt fényeskedett rendcsillagok, sajnos, hogy most is eclypsisben voltak.

A belépésnél Sidonia grófnő szokott előkelő gráciával nyújtá kezét Lándorynak; Medea grófnő egy csoport öreg úrral beszélt a terem egyik arkádja alatt. Lándorynak alkalmá nyílt többrendbeli ismerős úrral üdvözlöketek cserélhetni, s néhány

ismeretlen úrnak bemutatatni, kölcsönös szerencsének tartva a megismerkedést, míg végre odajuthatott, hogy Medeával találkozzék.

Minő találkozás volt az!

A „leány” elpirult és lesütötte a szemeit, mikor Bertalan megszólítja. Eddig „asszony” volt, *elvált nő*; — hideg, lenéző, csúfondáros — most egyszerre „hajadon” lett, szűzies, elfogódott. Mint egy új leány, akit most vezetnek be először a társaságba.

Hová lettek azok a lefelé forgatott szemek? amikből csak úgy sugárzott ki a negatív pólus visszataszító deleje. Most félénken lecsukott szempillák alá lezárva, amik csak néha-néha emelkednek fel, félig, a lopva leső szemcsillagok fölül, s amint egy harmadpercre a férfi szemével összetalálkoznak, félénken lecsukódnak megint.

A hangja is rcszketett. Nem disputált már, minden szót ráhagyott, csupa engedelmesség lett, s milyen könnyű volt megnevetettni! Háladatos volt a mondott tréfákért, s jóízűn kacagott rajtuk.

Aztán jött egy más udvarló. Lándory visszalépett. S akkor Medea ismét egyszerre a régi lett: hideg, limfatikus, szenv nélküli szépség.

Sidonia grófnő odalépett Bertalanhoz; s elmondá neki, hogy a mai estély azért volt ily sietősen rendezve minden ctikett szabályok ellenére —, egyik napról a másikra, mert a mai nappal lép hatályba az ő gondnoksága, ami egyúttal Lándorynak az itteni működését kívánt célhoz vezetni. A hivatalos teendőket majd holnap a déli órákban elintézhetik.

Lándory nem késett legmélyebb háláját kifejezni a grófnő iránt, hogy az ő kedvéért ily rendkívüli módszereket vett alkalmazásba.

Ott volt Alfréd marquis is, aztán meg Maltout bankár, akik kiváló nyájasságaikkal tüntették ki Lándoryt. Általában az egész társaság (férfi, nő) arcán mind azt olvashatá, hogy

őt most mind olyan szemmel nézik, mintha ő foglalta volna el Taskentet.

Ah! Íme! Még a derék Boisgoberry úr is itt van! Az is siet a kedves jó barátját, Lándory urat üdvözölni, s mint afféle provinciális enfant terrible, mindjárt azon kezdi, hogy:

— Hah! Ön boldog kópé! Hát hogy vannak a Soubise palotában? Hein?

— Köszönöm. Nagyon jól! — felel Lándory nevetve, s aztán rögtön visszacsavarintja a vizes lepedőt a kedves barátjának a fejére. — Hát a népkerti kis tuskulánium szermérmes tündérkéje mit csinál?

Ekkor aztán a souspréfet úr rovására megy a mulatság.

— Ah! Szörnyűség! Ne is beszéljünk róla! uram barátom! Képzelve! Megcsalt. Megszökött. Az átkozott!

— Megszökött? és kivel?

— 'Sz ez az abszurdum. A saját férjével szökött meg! Azzal a fickóval, akit én *szükséges semminek* neveltem; s ki hitte volna, hogy még *szükségtelen valami* legyen belőle? Addig nyafogott, kunyorált a nyakamon a kis boszorkány, addig cirógatott, amíg rávett, hogy annak a mihaszna naplopónak adjak ki egy fényes bizonyítványt hivatalbeli szolgálatai, rendkívüli tudománya és szorgalma felől. Ezzel aztán a gazember kieszközölte, hogy seigniers-i jegyzőhelyettségből előléptette a miniszter az auteuili valóságos jegyzőségbe. S most énnékem, ha pénteken halat akarok enni, el kell utaznom Auteuilbe.

— Hát hisz ott még jobb pisztrángokat kapni.

— Igen ám, de oda meg a feleségem is mindig velem akar jönni.

— Rettenetes állapot!

— Micsoda erkölcsök; mikor az ember még afelől sem lehet biztos, hogy egy fiatalasszony nem szökik-e meg a saját férjével?

Lándorynak nagyon tetszett ez a kis tréfa. Hát még a

„szükséges semmi” is túl tudott az eszén járni az ő protektorának!

Alfréd a vállát érinté Bertalannak.

— Dea kéret, hogy jöjj oda: valamit fog játszani az orgonán. Szánd magad rá az áldozatra.

— Óh, én szeretem az orgonát.

— Temploban. De egy asszony, aki orgonaszóval tölti meg a házat. *Stabat mater!* Mit tegyen akkor a pater?

Medea már akkor csakugyan a művészi élvezetekbe fojtá a társaságot, mikor Lándory megérkezett az orgonaterembe: Bach, Haendel és Mendelssohn remekei következtek egymásután. Maga a játzó művésznő, megdicsőülten, ég felé emelt szemével hasonlított szent Ceciliához, a mennyei művésznőhöz.

Amint Bertalant megpillantá, néhány ákkord után befejezte a megkezdett zsolozsmát; s azt mondá a hozzá közel álló bámulóinak:

— A klasszikus dallamok után hallgassanak meg önök egy „korzikai népdalt”.

És aztán elkezdte a korzikai népdalt.

Az első ákkord után mintha valami szellem kapta volna föl a földről Lándoryt; ez a *korzikai népdal* a „magyarok hymnusa”. A Kölchsey-dal:

„Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel!
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel . . .”

A szemeit érzé elhományosulni. Ott van, ott van az a húr a szívében, amit ha megütnek, aki vasból van is, összerendül belé. Az oltár előtt, az Isten előtt letett eskü nem lehet ennél erősebb szívvallomás.

Senki sem ismerte más azt a dallamot.

Senki sem tudta, hogy mi beszél abban. (Sidonia legkevésbé.)

De ha Lándory nem értette volna azt meg; ha abból a szempillantásból, amit a játszó nő ezalatt feléje vetett, mindent olvasni nem tudott volna: akkor az egész tudományát eldobhatta volna a lomtárba.

Az a forró kézszorítás, amit búcsúzáskor kapott Medeatól, csak a pecsét volt már az elolvasott íráson.

Mindent tudott.

Pedig még eddig egy kérdés és egy válasz sem lett váltva kettőjük között.

Lándory korán elhagyta a fényes társaságot. Úgyszólván szökött.

Eltűnését hamar észrevették, s az egész társaságban csak egy vélemény volt felőle.

„— Hja! Akinek olyan erős mágnese van!”

Igaz, hogy az volt. Egy *nővel* sietett találkozni. *Akit nagyon szeretett.*

Hazament. Bezárkózott a szobájába. Aztán előkereste az íróasztala fiókjából azt a lezárt étuit, amiben Godiva arcképe volt rejtve. Capri szigetén festette azt egy fiatal művész. Remekmű volt. A miniatűr kép szemei úgy tudtak nézni, mintha elevenek volnának: a száj úgy tudott mosolyogni, mintha beszélni akarna.

Azt odatette maga elé, s beszélgetett vele.

Ő is néma, a kép is néma. Mégis beszéltek egymással.

Vagy csak ő szólt ahhoz.

— Mit tegyek? Mit határozzak? Elbocsátasz-e magadtól? Megengeded-e, hogy újra szeressek a világon, úgy, ahogy téged szerettelek? Teneked nincs már sem múlt, sem jövő: az örökkévalóságban élsz. Mondd meg, mi vár reám? Üdv-e

vagy kárhozat? — Légy elevenné még egyszer. Jöjj elém! Oszd meg velem a lelked világosságát! Helyet adsz-e más arcnak a szívemben? vagy ki akarsz törülni belőle mindenkit örökre? Ints! Szólj. Én látlak és hallok!

... Vajon tud-e hát lelket földidézni, holtat megeleveníteni?

— — — — —
— — — — —

Másnap korán reggel egy névjegyet hozott be Lándoryhoz Péter: „La-Harpe, könyvkiadó”.

A régi, jó nevű firmát jól ismeré.

Látogatója kitűnő, derék öregúr, a hatvanas években, rögtön azon kezdé, amiért jött.

— Önnek egy becses munkája van, amit én óhajtanék kiadni.

— Nekem? Munkám? Én nem vagyok író.

— De igen. A magyarországi nagy internacionális bűnper emlékirata. Nekem az igazságügyminiszter beszélt róla; s ahogy annak egyes részleteivel megismerkedtem, elhatároztam, hogy azt kiadom, ha ön beleegyezik.

— Nem tudom, hogy érdekl-e az a közönséget.

— Mint szakmunka is érdekelni fogja az avatott köröket, de mint olvasmány is. Én ajánlok önnek szerzői díjúl öt-százezer frankot.

Lándory rábámult.

— Tréfál az úr?

— Nem értem a kérdést. Mi volna benne a tréfa?

— Félmillió frank.

— Hát ez önnél csoda? Akárhány szerzőnek a munkájáért kockáztattam már én ennyit. Ezért a díjért aztán enyém a mű tulajdonjoga örök időkre, illusztrált és sztereotíp kiadásokra; díszkiadásokra, és két sou-s kolportázs-füzetekre; minden európai nyelven való fordításra és hírlapokban való közlésre. Nekem van egy lapom, melynek közönségét a munka által megcsokszorozni remélem. Évenként csak a lapnak a szerzői

díjak címe alatti rovata hárommillió frank. S aztán ez önnek egypár esztendei munkát fog adni. Korántsem kínálok ajándékot.

Lándorynak pedig az járt a fejében.

Nem tudott attól a gondolattól szabadulni, hogy ilyen meglepő ajánlatot helyes spekulációból tehessen egy vállalkozó. Ennek a háta mögött valaki van. Talán Lis Blanc grófnő? Az akarja a családjának tett nagy szolgálatokat ily délikát cím alá burkolt *módon megfizetni?*

— Uram. Ebbe a vállalatba ön bele fog bukni.

— Azt bízza ön rám.

— Hát ráállok a szerződésre; hanem egy föltétel alatt. Bele kell tenni az alkulevelünkbe, hogy ha a kiadómnak a vállalat nem sikerül, én a kapott szerzői díjat visszafizetem.

— Megengedem, hogy beletegyük; már csak azért is, hogy birtokában legyenek egy olyan unikumnak, aminőnek mását egy kiadó sem foglalta még eddig rámába; mert amióta a könyvnyomtatást feltalálták, még az meg nem esett, hogy a szerző a honoráriumot visszaerőltette volna a kiadójára, — hanem ez ugyan a dolgon nem változtat semmit: mert ön akkor rosszul ismeri a becsületes kereskedőt, ha felteszi róla, hogy az egy kifizetett összeget visszavegyen, amiért a vállalatba belebukott.

— Nekem ez az egész dolog mégis hihetetlennek tetszik. Gondolja meg ön, uram, hogy én ezt az egész hírhedett rémpert úgy vezettem, hogy egy fillér jutalmat nem kaptam érte. Nem fogadtam el egy mellemre akasztott érdemrendet; mert az is aranyból van. És most egyszerre félmillió frankot zsebeljek el, mint egy Afrika-beutazó, ezekért a tapasztalataimért. — Uram! Én most olyan nyugodtan alszom! Ami adósság van, mind a fejem alatt van, más tartozik vele nekem, nem én másnak. Ha most ilyen nagy összeget elfogadok; az fog rajtam feküdni, mint az *incubus*, hogy *ki vagyok fizetve*.

— Ez a felfogás egészen becsületére válik önnek. Hanem én most még egy szószólót hívok a segítségemre, aki az ön skrupulusait szét fogja tördelni — egy nőt.

— Egy nőt! — kiálta fel Lándory, helyéből fölpattanva; Sidoniára gondolt. — Vagy Medeára. — Vagy talán Scillára? — Kitelik ettől az eszeveszett tündértől ilyesmi.

La-Harpe úr kedélyesen gyönyörködött Lándory felháborodásán.

— Igenis. Azt a nőt, akinek arcképe ott van önnek az íróasztalán: Traumhold Godivát. — Az atyja jó barátom volt. A leányát is ismertem. Ezen rémper ölte meg a bankárt, és az árnyék, amit a nevére vetett, még most is rajta borong. Ezt a homályt *kötelessége* önnek eloszlatni. Ezt követeli öntől az az arckép ott! Nézzen a szemébe. Traumhold becsületét csak úgy adhatja ön vissza, ha emlékiratait a világ minden nyelvén közzéteszi.

Lándory először életében érezte magát legyőzve.

— Elfogadom az ajánlatát — mondta a kiadónak.

— Nálam a kész szerződés. Olvassa ön át. Sok terhet fog magára venni. Kidolgozás, kommentálás, revízió mind együtt jár. Nem lesz tréfadolog. Aztán, ha csakugyan úgy tetszik önnek, beleszúrhatja azt a klauzulát is. Majd jót ne vessünk rajta a végén.

Kezet szorítottak, s megvolt az egyezés. A szerződést majd hitelesíteni fogják a közjegyzőnél.

Aztán szerencsét kívántak egymásnak, az első kötet kézirat átadásánál a tiszteletdíjből százezer frank lesz folyóvá téve. Ha holnap, hát holnap.

A bankár eltávozott.

Bertalan ott maradt az íróasztala előtt, s hosszasan bámult arra az arcképre.

— Hát csakugyan megjelentél? — Csakugyan megszólaltál? Helyesled? Bízatsz? Átadod a helyedet?

Addig nézett a mosolygó képre, míg a könnyei a szemében

el nem homályosíták azt; akkor megcsókolta forrón, keserve-
sen, utoljára.

Aztán lezárta azt. Visszatűnt a megjelent lélek a túlvilágba!

— — — — —
— — — — —

A déli órára volt Lándory hivatalos Sidonia grófnőhöz; sietett pontosan megjelenni a Lis Blanc palotában.

Mind a két úrhölgyet együtt találta. Vártak reá.

Medea kissé haloványabbnak látszott, mint máskor.

A hölgyeken kívül még a családi ügyvéd volt jelen.

A hivatalos okmányok kicserélése után az ügyvéd eltávozott; magukra maradtak.

Következett a sor, hogy Lándory búcsút vegyen.

— Mi önnek olyan sokkal tartozunk, hogy azt nem tudjuk meghálálni — mondá Sidonia.

— Amit tettem, pusztá kötelesség volt, grófnő, amit mindenki irányában teljesítettem volna. Követeléseim nincs ön irányában, de kérésem van. A kérelem merész; mert semmi jogcímem nincs hozzá. Én Medea grófnő kezét kérem öntől.

Bertalan állva beszélt a grófnő előtt, kezében tartva a kalapját.

A grófnő inte neki, hogy üljön le a mellette levő karszékbe. Medea az anyja mellett ült a pamlagon.

A marasztalás kedvező jel volt.

— Az a szó, amit ön kimondott, uram, se nem váratlan előttem, se nem kellemetlen. *A legelső találkozásunk* alkalmával *erre* gondoltam én. Emlékezhetik rá, mikor a seigniersi-i téli-kertben hálámat említém, s ön erre azt mondta, hogy a hála egy neme a gyűlöletnek. No ugye, hogy nem volt igaza?

— Mégis azt mondom, hogy *a hála nem azonos a szerelemmel*. A hála *adósság*, a szerelem *adomány*. Érzés, mely alkotót nem ismer, születik magától. Amit a Lis Blanc családjért tett egy hivatalos egyén, az legyen mind elfelejtve. Itt egy igénytelen ember áll, ki nem kínál mást, mint szívét és lelkét. Ha Dea

grófnő előtt ez értékkel bír, elfogadásával holtig boldoggá fog tenni.

Sidonia a leányra nézett. Medea némán nyújtá a kezét Lándorynak. A keze reszketett. Bertalan alig észrevehető csókkal érinté azt.

Sidonie nyugodt hangon folytató a beszélgetést.

— Őszintén örülök, hogy eszméink így találkoztak. Szívesen fogadom el önt vőmnek. Elég hosszú idő óta ismerjük egymást, ön minket és mi önt. Nincs szüksége közöttünk a hosszas körülményeskedésnek. Ön sem barátja a nagy szertartásokkal járó egybekelésnek, ugyebár?

— Sőt ennél van helyén a legnagyobb egyszerűség.

— A polgári házassághoz nem kell előleges hirdetés, egyházi esküvő pedig önök között Franciaországban nem jöhetne létre, miután ön, mint tudom, protestáns. Eszerint nem kell három hetet várni a kihirdetés miatt. Talán három nap is elég lesz önnek, hogy az ügyeit rendezze Párizsban?

— Nekem semmi rendezni való ügyeim nincsenek itt.

— Annál jobb. Nekünk se kell több haladék három napnál. Ez sem a házasság miatt, mint inkább holmi birtokviszonyok rendbeszedése végett. Mi ma rögtön lerándulunk Seigniers-be, s onnan holnapután éjjel visszatérünk. Következő nap reggel tizenegy órakor ön eljön hozzánk a maga tanújával, s azzal együtt felmegyünk a közjegyzőhöz. Visszatérve egy rövid déjeuner után rögtön kezdődhetik a nászút.

— Nagyon jó, grófnő.

— És most beszéljünk a dolognak prózai körülményeiről is, amikkel szintén tisztába kell jönnünk. A leányom hozománya áll egy erdélyi nemesi birtokból, mely egészen adósságmentes. Mindamellett is a jövedelme alig éri el az értékének három százalékát. Így van az minden birtokkal, amit messze kézből kezelnek, gazdatisztekkel. Rossz esztendőben semmit sem látunk belőle. Én azt az ajánlatot teszem önnek, hogy e kétséges jövedelmű földbirtok helyett fogadjon el tőlem a leányom

hozományaképpen háromszázezer frankot. Ez összeget ön, mint gyakorlati gazda, a saját birtokába beruházhatja, vagy ha tetszik, jól jövedelmező állampapírokat vehet rajta, vagy a birtokát új szerzeménnyel nevelheti. Beleegyezik-e?

— Én Dea grófnőnek a kezét és szívét kértem. Boldoggá ez fog tenni. Rangjához méltó állást tudok számára biztosítani. Amit ön, grófnő, a vagyoni ügyben határoz, az nekem mind jó. Semmi kifogásom ellene.

— Tehát ebben megállapodtunk. És most kívánjunk egymásnak szerencsét. Három napig távol leszünk Párizstól. Akkor végezzünk gyorsan. *Ezzel aztán sok mindenféle mendemondának is vége szakad egyszerre.*

E szóknál büszke mosollyal nyújtá Lándorynak a kezét. Bertalan gondolkozott rajta, hogy megcsókolja-e azt a kezet? Ha arra hallgatott volna, amit erről a hideg, mosolygó arcraól leolvasott —, nem tette volna meg.

— — — — —
— — — — —

Másnap szét lettek küldve sárga japáni papírra litografiázva a szokásos értesítések az ismerősökhöz, hírlapokhoz és celebri-tásokhoz: „Lis Blanc Sidonia grófnő örömmel tudatja, hogy leánya, Mezőhegyessy Medea grófnő, Bernátfalvai és Csik-vacsarcsi Lándory úrral folyó hó 16-án tartandja esküvőjét”.

Előtte való nap még minden lap azzal volt tele, hogy az ünnepest és elkényeztetett művésznő, Scilla, elhagyja a párizsi operát, s egy sokat emlegetett orosz főúr kedvéért Moszkvába költözik.

Az a szerencséje volt Lándorynak, hogy még akkoriban a *pays des Tzigánes*-ről nem tudtak semmit: mindenki orosznak nézte és hirdette. Hiszen csak pár évvel előbb nevezte még Plon-Plon herceg Lándory egész nemzetét „*quelque nation anonyme*”-nak.

E néhány napot eltöltötte a búcsúlátogatásokkal.

Péter is megtartotta a búcsúlakomát a maga pályacimborái-

val a Château Rouge-ban. A másik estén aztán azok adtak neki revans-pikniket a Lis Blanc palota konyhájában. Reggelig mulattak.

Reggel pedig le sem fekhett Péter, mert az volt az összekelés napja; s neki az úti málházához kellett látni; aztán meg az urának a haját felbodrozni. Azt nem engedte másnak.

— Uram! — mondá Péter e műtét közben. — A palotában valami tréfa van készülóban. Circe asszony (úgy hitta Sidoniát) elhozta Seigniers-ből valamennyi férfi cselédjét. Azok ott vannak consignálva mind a couloirokban. Még a vadászat is elhozta, de még a szerecsenjét is. A fickó azt hiszi magáról, hogy ő valami Herkules. Ott produkálta előttem az crejét, székeket emelgetve a fogaival. Én aztán egyszer megkaptam a salavárjánál fogva félkézzel, s fceleltem székestül a levegőbe, mint egy kiskutyát. Akkor aztán alábbhagytak a hetvenkedéssel. Úgy hiszem, hogy ha mi ketten összefogunk, hát ráncba szedjük őket.

— Péter! Te be vagy rúgva! — mondá rá neki az ura.

— Nem én. Csak egy kicsit visszaemlékezem a Lis Blanc úr „révélation”-jaira.

Lándory La-Harpe urat kérte fel tanúnak; vele ment számozatlan remíz-béerkocsin Lis Blanc-ékhoz. Reggeli órákban esvén meg a szertartás, aszerint volt öltözve, fekete szalonkabátban; gomblyukában egy szekfűvel, zergeszín pantallonban, a menyasszonyon fehér selyemruha volt uszályal, fején *divatos hajdís*. (A mirtuszkoszorút *kétszer* nem lehet feltenni.)

A házasságkötés a polgári hatóság előtt egészen úgy ment végbe, ahogy azt az ország törvényei parancsolják. Hiteles bizonyítvány lett róla kiállítva, s a férjnek kiszolgáltva.

Nyoszolyóleányok nem voltak, hisz nem templomban történt az esküvő.

A szertartás után a férj és feleség egy kocsiban hajtattott vissza a palotáig. Ez a Lándory béerkocsija volt.

A béerkocsis azt kérdezte a megérkezés után, hogy várjon-e?

Lándory azt mondta neki, hogy várjon.

Azzal felvezette a karján *a nejét* a délszaki virágokkal feldíszített lépcsőnkön.

Sidonia grófnő a lépcsőházig kijött eléjük. Mind a ketten kézsókkal üdvözölték. Fekete csipkeruha volt rajta, a nyakán igazgyöngy collier.

Egyenesen a felterített asztalhoz siettek. Több vendég nem volt, mint a két tanú.

Medea tanúja volt Boisgoberry úr.

Szerényebb, igénytelenebb szertartást már kívánni sem lehetett. Mind a két tanú a polgári osztályhoz tartozott. Pedig kaphattak volna marquis-t is.

Bertalan és Medea egymás mellett ültek az asztalnál.

Még ez ideig Bertalannak egy pillanatig se volt alkalmja ahhoz a nőhöz, akit élettársául választott, csak ennyi kérdést is suttozhatni: „szeretsz-e?” Nem *tudott*: csak *hitt*. Szavát nem, csak gondolatját hallotta addig, *abban* hitt.

A déjeuner fényes volt, a szolgálat pontos; a borok válogattak.

Az utolsó tószt után Sidonie grófnő asztalt bontott: a nagy toalettből át kell öltözni az úthoz.

Ez is rendes szokás.

Az urak meg rágyújtottak egy szivarra, s aztán egy utolsó kézszorítással búcsút vettek a boldog vőlegénytől. Üdvkívánatok fölöslegesek voltak: az már megvan.

Lándory, amint egyedül maradt, átment az orgonás szalonba. S ott elgondolkozott az eddig törtéteken és az ezután történendőkön.

Hogy következtek ezek mind egymásután. Az illavai vendéglőben megejtett „felfedezések” után idáig? Először a kötelességérzet, majd a szánalom egy szerencsétlen teremtés iránt, a nemes ember hajlama a veszélyben forgó megmentésére; azután a becsülés, utoljára a szerelem.

De hát vajon ő szeret-e?

— Igen! — Amíg azt hitte rólam, hogy Lohengrin vagyok, valami félisten: addig félig *imádott*, félig *megvetett*; de most, midőn tudja, hogy egész ember vagyok, mostan *szertet*: egészen szeret.

A hölgyek nem sokáig vártak magukra; egy rövid óra-negyed alatt készen voltak az úti toalettjükkel, s átjöttek a terembe, ahol Lándory várt reájuk.

Sidonia grófnő sűrű kasmír útiöltönyt viselt; hasonló öltöny volt Medeán is.

Mind a kettőjüknek a fején áll alatt átkötött szalagcsokró, florenci rizsszalma-kalap, mely csak a fej hátulját takarta. Kezeiken svéd kesztyű.

Sidonia grófnő egy cassette-et hozott a kezében! azt Lándory-nak nyújtá.

— Lándory úr — szólt a vejéhez. — Ön elérte, amit óhajtott, megkapta Medea leányom kezét. Íme itt van ebben a cassette-ben leányomnak a hozománya, amit megígértem. Háromszázezer frank bankutalványokban: vegye át. És most Isten önnel. — Nem szükség egymással találkoznunk többé. — Mi utazunk a leányommal Erdélybe, ön pedig kísérheti Moszkvába Scilla kisasszonyt!

— — — — —
— — — — —
De ha előre meg nem lett volna neki mondva! ha nem olvasta volna az öreg Lis Blanc „felfedezéseiben”, hogy mindez így fog megtörténni!

Ha a saját elméje nem mondta volna meg neki, hogy *a háladatosság egy fajtája a gyűlöletnek*, s igen rossz fajtája: kivált büszke, hatalmas, gazdag embereknél!

Sidonia grófnő el volt készülve a következményekre. Tudta jól, hogy mit tett. Elgondolta, hogy e komoly, sőt mondhatni atrobilosus ember, mikor ilyen sértés esik rajta, mikor ily keserű hálátlanság, kicsúfoltatás, megszegyenítés éri, méltó haragjában mindenről meg fog feledkezni, a szégyenpénzt odadobja az ajándékozó arcába, s arra, miként egykor Alcibiades az areopág előtt, felkapja a feleségét, s erővel elviszi magával. — Erre a drasztikus jelenetre volt készen tartva az egész cselédség az előszobákban. — Sidonia nyugodtan játszott a kezében levő kis tekenősbékával, mely a villanycsengettyű zsinórján függött; egy ujjnyomás rajta, s azonnal berohannak mind a terembe: komornyik, inas, vadász, groom, szerecsen. — Ellenben arra is készen volt Sidonia, hogy Lándory nagyot nevet a dologra, hóna alá csapja a pénzes cassette-et, s azt mondja: „adieu mesdames: én hát megyek Scilla kisasszony után; önök pedig mehetnek Raoul Ripaille után!”

Csak arra az egyre nem volt készen a grófnő, ami valóban bekövetkezett.

Lándory nyugodtan tette le az asztalra a kezébe adott cassette-et; egy szót sem szólt a grófnőhöz: még az arca sem gyulladt ki semmi indulattól, hanem odafordult egyenesen Medeához, a karját nyújtva neki.

— Adja kezét, *kedvesem*; menjünk!

„Kedvesem!”

És Medea — felállt az anyja mellől, a kezét férje karjába akasztá; és ment vele.

Sidonia meg volt dermedve a bámulattól. Nem akart hinni az érzékeinek. Lehetetlenség ez! Hát őt csalta volna meg a leánya, nem a hitvestársát?

— Te „ő” vele mégy? — kiálta fel önfeledten.

Medea szelíd méltósággal felelt rá.

— Öneki esküdtem hűséget.

S azzal maga nyitá fel az ajtót Bertalan előtt, s elől ment: ő lépte át előbb a küszöböt. Az ajtó bezárult utánuk.

Sidonia első dühében nem akarta elhinni, hogy le van győzve. Megszorítá a kezével a villanycsengettyű serkentőjét, s aztán várta, hogy a cselédjei elő fognak rohanni.

Senki sem jött be.

Hallott odakünn valami férfihangokat; de azok inkább vidám jellegűek voltak, mint haragosak. Majdnem összetépte a csengettyűzsinórt, és mégsem jött be senki hozzá. Hová lettek ezek?

Aztán hallotta, hogy egy kocsi gördül ki a kapubolt alól. Az ablakhoz futott. A kapu tisztelgett az ezüstbuzogányával. Pedig annak is meg volt parancsolva, hogy ha zajt hall, rögtön zárja be a kaput. A kigördülő kocsi Lándory remiz-hintója volt; a kocsis mellett Péter ült, aki a kalapjával köszöntött fel valakinek a palota ablakába: bizonyosan valamelyik szobaleánynak. A kocsi ablaka le volt eresztve, s a grófnő láthatta Medea kitekintő arcát. Jókedve volt.

— Itt az ördögök játszanak közbe! — kiálta magánkívül. — Hát senki sincs itt?

Ekkor az oldalszobából sietve jött hozzá Hermione. Az is látta ugyanazt az ablakból, amit Sidonia. Az még jobban el volt rémülve.

— Elvitte magával! — lihegé.

— De hol van az a sok naplopó, hogy nem jönnek a csöngetésemre?

Hermione rátalált a talány titkára. A villanycsengettyű zsinórjában egy helyen ketté volt vágva a vezető sodrony. Ki tchette azt?

Hermione maga futott ki az inasokat keresni. Az öreg Jeant megtalálta valahol, azt hozta magával a grófnő elé.

— Hát ti miért nem jöttetek be a csengetésemre?

— Nem hallottunk mi egy csepp csengetést sem. (Az öreg fickónak még most is jókedve volt a puncstól.)

— Hát nem tudtátok a kötelességeteket, mikor láttátok, hogy az az ember a leányomat magával viszi?

— Nekünk az volt parancsolva, hogy ha erőszakkal ragadja el Medea grófnőt, azt akadályozzuk meg.

— Hiszen erőszakkal vitte el!

— Dehogy is vitte. Inkább nagyon is gyöngédek voltak egymáshoz. Mikor felsegítette a grófnőre a waterproofját, meg is csókolta.

— S Medea elfogadta a csókot?

— Nem, madame: rögtön visszaadta neki.

— Takarodj az ostoba inasélciddel. Még az van hátra, hogy kánkánt táncoljatok előttem. Gyere vissza! Az inásával jó cimboraságban vagy. Keresd fel, mielőtt elutaznának. Vesztegesd meg, hogy tudósítson, hová mennek?

— Madame. A Péter nehéz ember.

— Eh mit? Aki pénzért szolgál, az pénzért megvethető. Eredj dolgozdra.

Sidonia és Hermione elbutulva néztek egymás szeme közé, mikor egyedül maradtak.

— Ezzel megbuktunk. A pénzt itt hagyta, s a nőt vitte el. Mindent előlről kell kezdeni újból.

— — — — —
— — — — —

Mikor aztán egymás mellett ültek a kocsiban, azt kérdezte Medea Bertalantól.

— Hát mármost hová megyünk?

— Hát legelőbb is neked kelengyét venni. Hiszen egy szál ruhában szöktél el velem.

— Az igaz. Az úton pedig kell valami.

— Hajtassunk a Palais Royalba.

— Nem! Nem! Ott minden drága, menjünk az „Au bon marché”-hoz, ott sokkal jutányosabb.

Tehát már azt keresi, hogy hol lehet olcsóbban kapni valamit! Aki máskor a louis d'orbul nem kért vissza; s az udvarmesterére bízta a számlái kifizetését.

Hát azután elmentek az „Au bon marché” üzletbe, s ott összevásároltak mindenfélét, amire egy asszonynak útközben szüksége van. Medea élethalálra tudott alkudni és válogatni. Bertalannak nem engedett beleszólni. Úgy tudott rá zsémbelni, mintha már hét tél, hét nyár házasai lennének: „Te bizony elpazarolnál egy milliót is haszontalanságokra”.

Késő este volt, mikor hazakerültek. Fél várost be kellett szaladgálni. Medeának eszébe jutott, hogy a hírlapban olvasta, hogy itt meg amott sokkal olcsóbb cipőt, kesztyűt lehet kapni, mint másutt: azt a helyet fel kellett keresni. — No meg aztán egy bőrdöngőt is kellett venni, amibe mindaz jól elférjen.

Mikor a hotelbe kerültek, ahol Lándory szállva volt, Medca azt a vallomást tette, hogy ő olyan éhes, mint egy sapeur. Bertalan egy cabinet séparét ajánlott.

— Nem! Nem! Vitessük fel a vacsorát a *szobánkba*.

Lándorynak szerény szállása volt a vendéglőben. Egy előszoba, mely egyúttal az inas lakásául szolgált, aztán egy nagyobb terem, ahol dolgozott és látogatókat fogadott el, meg egy benyíló hálószoba.

— Hisz itt pompásan elférünk — szólta Medea, midőn körültekintett a teremben. A benyílóba is bedugta a fejét, aztán hirtelen visszakapta. A szobaleány éppen akkor állította fel a második nyoszolyát. — Hát mit vacsoráljunk? Én szeretnék egy poularde-ot.

... És olaszsalátát hozzá? — kérdezé Bertalan.

... Nagyon jó lesz; de sok-sok galambbegyet rajta!

... És egy omlettet?

Azt, azt!

- Befőttel?
- Nem! Sonkával.
- És egy giardinettót?
- Jó lesz! A sajtot megeszed te.
- És veres bort?
- Nem. Nekem fehér kell. Tudod? Csak azért, hogy ellentmondhassak.

Hát biz ez nem volt olyan lukulluszi lakoma, mint Medea első házasságának a bevezetésekor. De minden jólesett.

Csak „egy” palack boron osztoztak meg. Attól is a második pohárnál már le-lecsukódtak Medea szemei, pedig csak Muscat Lunel volt. Hová lett a hősnő, aki amaz emlékezetes estén a gyakorlott rouét az asztal alá áldomásozta? Nem ivott, mégis mámora volt.

Aztán még a „pusztai rózsa” történetét se volt neki szükséges elmesélni. — Tudtak annál még sokkal szebbeket is.

— — — — —
 — — — — —

Másnap tizenegy óra volt, mikor a reggelit felhozták maguknak. Egymás mellett ültek a pamlagon, úgy reggeliztek.

Az ilyen Istentől megáldott órában nem létezik a külvilág. A két ősemler ismét ott ül a paradicsomban, a mindent tudás almafájának árnyéka alatt. A nő szemében olyan fény ragyog, mint mikor a tenger világit s foszfortündöklésében eddig láthatatlan világ csodái nyüzsgönek. Mennyi látnivaló van ebben a pellucidus óceánban! Minden arcvonása bájt, boldogságot sugárzik vissza. Az egymásba néző szemek beszédében megértett kérdések és feleletek cserélődnek: vers az; a legszebb költemény: rím nélkül, asszonánc nélkül, metrum nélkül. A szív van minden életműszerben; az lát, hall, ízlel, az éheznek, az lakik jól. A földgömb lehull alóluk; elvész az űrben, egyetlen érzés tart fenn a magasban. A múlt eléjük jön, mint jövő; s a percből örökkévalóság lesz.

Míg egy kopogtatás szét nem foszlatja az egész tündér-ábrándot.

Nem Mihály arkangyal jön a lángpallosával; csak a szobapincér. Hanem amit a kezében hoz az alpacca tálcán, à peu près ugyanaz. Paradicsomzáró! — Egy névjegy — Hermione kisasszonytól.

Válogatva sem lehetett volna kikeresni kedvesebb látogatást ebben az órában.

— Tessék! — mondá Bertalan fanyalogva, s felkelt Medea mellől, hogy udvariasságból eléje menjen az ajtóig a hölgyvizitnek.

A pincérnek, úgy látszik, hogy igen *nagy* véleménye volt a bejelentett személyiségről, mert a szárnyajtó mindkét battantját sietett feltárni. — Nem férne be Hermione kisasszony az egyik ajtószárnyon?

A következő perc megoldotta a talányt.

Hermione kisasszony után következett két livrés inas, akik egy rengeteg nagy bőröndöt cepeltek utána, s azt letették az elfogadó- (étkező- dolgozó- stb.) szobába.

Hermione kisasszony meg sem látta Lándory urat, tökéletesen ignorálni látszott a jelenlétét. Egyenesen Medea grófnő elé libegett.

— A grófnő a grófnőnek jó reggelt kívántat általam. — Itt küldi utána a kelengyéjét.

Medea Hermionéra bámult, s elfelejtette neki azt mondani, hogy „tessék helyet foglalni!”

Ellenben nagy elhallgatás támadt.

Lándory azonban megnyomta a villanycsengettyű gombját — kétszer. — Arra megjelent a szobaleány. Csinos kis, becsületes arcú alsacienne.

— Lisette! — szólt hozzá Lándory. — Önnek van vőlegénye?

— Igen, monsieur!

— Aki rögtön elvinné önt, mihelyt a kelengyéjét beszerezné.

— Bizony, monsieur.

— Én önt boldoggá teszem. A feleségem kétféle kelengyét kapott. Szüksége csak egyre van: a másik fölösleges. Ő az egyiket önnek ajándékozza. Ön becsületes leány. Éljen boldogul.

A mamzel odafutott Medeához, kezét csókolni e nagylelkűségért, s aztán a pincérrel együtt fölönfogta azt a kisebb, egyszerűbb bőröndöt, amit tegnap hoztak haza az uraságok.

— Nem azt — mondá Lándory. — Hanem emezt itt, amit most hoztak be. — S a pompás bőröndre mutatott, melynek ezüst plaque-jára az egyesült Lis Blanc-Mezőhegyessy címerek voltak felírva. — Ez az önök kelengyéje.

Hermione kisasszonynak a fején egy türlütü-kalap volt; azon egy egész brazíliai babuka volt; még annak a babukának a bőbitája is reszketett a felindulástól.

Medeára nézett. — Hát engedi ezt az *asszony*? — Hát ki itt az „úr” a háznál?

Bertalan odament ezek után Medeához, s megcsókolta az ajkát.

És Medea azt túrte!

Aztán leült melléje mosolyogva, mintha senki sem volna rajtuk kívül a szobában, s a maraschinós poharat odakocintva a másik pohárhoz, azt mondá vidám hangon.

— „Viva noi!” (Élünk mink!)

És Medea kiitta a poharát.

Hermione kisasszony dühtől reszketve futott ki a szobából. Lándory Péternek kiáltott.

— Hordasd le a málháinkat, és hozass egy bérkocsit. Ideje a vasúthoz mennünk. Kedvesem: vedd fel az útiköpenyedet.

— Hová utazunk? — kérdé Péter az urától.

Az furcsa képpel nézett rá.

— No csak azért kérdem — monda Péter —, mert a cimbrám, a Jean, most volt itt, és tíz napóleont nyomott a markomba azért, hogy tudósítsam őt rendesen, hová megyünk, hol állapodunk meg. Meg vagyok vesztegetve. Soha becsületesebb

úton nem loptak még pénzt. Engedje meg, uram, hogy áruló legyek.

Lándory nagyott nevetett.

— Hát csak áruld el neki bízvást a titkot. A Svájcban keresztül utazunk haza Bernátfalvára.

— Nem mulasztandom el hűségesen megszolgálni a korrupció zsoldját.

— — — — —
Mikor Hermione kisasszony a felindulástól fulladozva, elmondta a hallatlan cseményt Sidonia grófnőnek: az csakugyan egyszerre nevetőgörcsöket kapott bele.

— Hahaha! Arcul mert engem ütni az az ember! — Felcsúfolt a saját leányom előtt.

— S még megcsókolta utána!

— Hahaha! Szembe mer velem állni! S mikor én békejobbot nyújtok eléje: ráüt a kezemre. Ezért a szíve közepébe fogok neki szúrni, olyan törrel, hogy elveszti bele az eszét, azt az ő nagy eszét, amire olyan kevély. Hahaha! A pusztai rózsza meghódítója! A színpadi bajadér elbűvölője! A grófleány „ura!” A lelkek vadszelídítő idomárja. — Majd meg fogja tudni, hogy mi lakik még egy asszonyi szívben! — Hahaha! — Hermione! Írjon ön rögtön Lyonelnek. — Tudja, mit kell. Hahaha!

Orvosért kellett küldeni sietve, hogy megszüntesse a kínzó kacagást.

... Az a varázsló el tudta rabolni az egyik nő arcáról a nevetést, s tudott belőle adni annyit egy másik nőnek, hogy pokoli kínok közt fetrengett bele.

Ezért a kínos kacagásért tenger sírás lesz a fizetés!

— — — — —
Még egy keserűség várt a napok folyamán Sidonie grófnőre. Valami homályos öröme derengett annál a gondolatnál, hogy ahová „ezek” most mentek: Magyarországon a frank

honban kötött polgári házasság érvénytelen; az ottani törvények előtt Medea csak szeretője az „emberének”. Hanem ezt is elborítá végképp az a Péter által Jeannak küldött tudósítás, miszerint Lándorynak első dolga volt Budapestre érkezéssel, „oltár” elé vezetni Medeát, s egyházi szertartás mellett szentesíteni a házasságát — a „Széna téri” templomban.

Még akkor Széna térnek hitták a mostani „Calvin tért”.

Még ez is! oltár elé! Mintha volna *azoknak* a templomában oltár! Egy tyúkpettyes katedrájuk van mindössze — a szegényeknek!

A NAGY TITOK

Elnyerni egy világszép hölgy szívét: ez a kisebbik titok; de *megtartani!* Ez a titkok nagya!

Medea teljes akaraterejéből választotta magának élettársul Bertalant. A Lis Blanc családnak kimerítő értesülései voltak Lándory múltjáról, jelleméről, körülményeiről. Jól le volt írva.

Tudós, aki egy szakmába el van merülve, s ha egy érdekes esetet tanulmányoz, akkor se lát, se hall.

Jó gazda, aki maga lát a jószágának kezelése után, s jövedelmén túl fényt nem úz.

Ezért világkerülő; mert a társaságban mindenki olyan életmódot folytat, ami a pazarlással együtt jár.

De a világ is kerüli őtet; annak a szerepnek az emléke miatt, melyet a nagy bűnperben vitt. A nagy inkvizitortól *félnek*.

Kedélye hajlik a búskomorságra. Első nejevel félrevonulva élt egy tengeri szigeten, s annak az emléke most is kultusz tárgya előtte.

Künn lakik a *pusztán* télen-nyáron, s ott nincs más társasága, mint a két pap: a kálvinista prédikátor meg a plébános.

A szegények jóltevője: elzüllött árvák gyámtyja.

Medea azt hitte, hogy ez az ember illik legjobban az ő világyűlölő, emberkerülő kedélyéhez. Saját magát úgy ismerte, mint szenvedély és vágy nélküli lényt: akinek feladata volt minden reménynél előre költeni fel a lemondást, s az öröm percében gyanúval gondolni a következő megbánásra.

Ez az ember, ennek a háza lett az ő eszményképe. A magyar

pusztáról azt gondolta, hogy az egy szibériai „tundra” vagy egy délamerikai „pampas”. Annak közepében van egy ódon kastély. Annak a falain ősök arcképei, akiknek a szellemei nem tudnak megválni egykori lakhelyüktől; talán a puszták lelkei is feljárnak oda, de van egy hatalmas lény, aki valamennyinek parancsol: az Lándory.

Hanem aztán attól a perctől fogva, amikor Lándory fel segítette ölteni az esőköpenyét, és ő elnevette magát erre a gondolatra: „mi most szökünk!”, egészen megváltoztak előtte a fogalmak.

Igen: szökünk egy világból, amely méltó a gyűlöletre.

S aztán talált egy világot, amely arra való, hogy szeressünk benne lakni.

Az első nap, az első hét megtanította rá, hogy akit magának élettársul választott, hogy világkerülő magányának életunalmát megossza vele: az egy derült kedélyű „*útitárs*”. S a vasút az, ami igazán kipróbálja a férfikedélyt. Akiben egy csepp nehéz indulat van, az felszínre kerül ilyenkor. Látunk jámbor család-apákat, akik otthon szelíd papucshősök, a vasúti peronon egyszerre kegyetlen tirannusokká válni. Aki sohasem káromkodik: ott tud. De aztán aki még itt is megtartja a jókedélyét; aki az első csengetésnél nem ráncigálja magával a társnőjét; aki nem pöröl a helyek miatt, aki nem kiabálja hordárja számát kétségbeesetten, aki nem zaklat, nem ijesztget elkéséssel, aki a skatulyákat nem felejt a kupében, aki a roastbeefet nem nevezi vulkanizált kaucsuknak, aki nem lamentál hidegről, melegegről, nem-szivarozhatásról, aki nem szörnyed el hotelszámlák láttára, aki egyszóval minden nyomorúságnak el tudja nyerni a humorisztikus oldalát, arra már igazán rá lehet ütni a tizenhárom próbát. Azért igen praktikus szokás az új házasságokat az esküvő után nászutazásra küldeni, mert ott 48 óra alatt jobban kiismerik egymás kedélyét, mint otthon egy év alatt.

Mikor aztán a *pusztába* megérkeztek, akkor megint mindjárt az egész táj fogadta Medeát kellemes csalatkozással. Hisz ez

nem ázsiai sivatag, amilyenek ő (a leírások után) képzelé: „Tzigan” sátrakkal, kirgiz jurttákkal; hanem egy jól termő síkság, amely igaz, hogy nagyon különbözik a franciaországi kerteknek, kaszálóknak, mesterségesen öntözött réteknek fel-darabolt gazdaságoktul; azonban az ilyen roppant terjedelmű búzavetés, a virágjában úszó repcetábla imponál a végigutazó-nak, a virágillat új atmoszférát támaszt körülötte, ennek a nagy mérveiben van a szépség.

Hát mikor a hintó a saját nevelésű négy tüzes paripával begördül a kastélyt körülvevő parkba, s egyszerre elértünik az ősi lakhely, egész a tetejéig befuttatva kúszórózsával; mintha az érkező menyasszony tiszteletére volna fényes nappal illumi-nálva minden; s a csoportokban, a gyepköröndökben ezernyi rózsza, remekei a modern kertészetnek. A háttérben, óriási platánok koronája között átmosolygó képe egy napsütötte virálynak, melynek alját egy kerek tó foglalja el, úszkáló hattyúkkal és ara-kacsákkal, a nagy tükör előtt a növények hercegasszonyai, akik egymásnak dicsekesznek a válogatott toalettjeikkel; a veres levelű bükk, a fehér lombú ihar, az arannyal pompázó hárs, a kék-zöld boróka s a valamennyit lenéző ősnemes tölgyfa; az egész egy összhangzó remek kép.

Nem ilyennek képzelte ő a sivatagot.

Maga a kastély is megcáfolta az elővéleményét.

Építészeti pompa, igaz, hogy nem volt azon, de úri komfort kínálkozott mindenütt. Az egész berendezés azt hirdette, hogy az „első” feleség nagyon szeretve volt.

Mikor a szobákon végigjárt Medea, csakugyan azt hitte, hogy egy új világba lépett. Ennek az új világnak a neve „otthon”. — Eddig ez őelőtte ismeretlen fogalom volt.

Kinevetni való kicsinység, de mégis igaz! új embernek érezte magát, mikor végre valahára levethette az örök váll-fűzőt. Ezt az acélbörtönt. Elég karcsú volt anélkül is. Itt nem volt rá *elítélve*.

Majd elkövetkezett az ebéd. Pontban déli harangszóra.

A magyar ételek felől is olyan aggodalmas előzletei voltak a hallomás után Medeanak: azokhoz eszkimó gyomor kell. Hogy elbámult aztán, mikor a legelső levesestál előtte párologott! Nem lehet azt tollal leírni, hogy micsoda íz van abban? Kétszer is vett belőle; és aztán a következőkből is. Azon vette észre magát ebéd végén, hogy jóllakott, Még sohasem tapasztalta ezt életében. Talán a vállfűző is lehetett az oka.

És aztán ebéd végeztével nem kellett a zongorához ülni, Beethoven játszani, majd unalmas udvarlókkal banális értekezést folytatni közönyös tárgyokról, végre a whist-asztalhoz ülni, s szidatni magát elvesztett trickekért; aztán új toalettet csinálni színházhoz, s variálni az unalom örök témáját; — hanem amint a szemei elnehezültek, odatette a pamlagvánkost a mellette ülő *valaki* térdére, ráhajtotta a fejét, s amíg az újságot olvas, azalatt egyet szundíthat, ami olyan jólesik! S amitől fölébred, az sem kellemetlen. Ha álmodott valamit: az bizonyosan nem az elhagyott világból való volt.

Akkor aztán már nem süt olyan forrón a nap, kimehetnek együtt a kertbe, végignézni a rózsákat. Ah, csupa ismerősök! A maréchal Niel! A Gloire de Dijon! A sénateur Weisc! A Cavour! A Perle des Blanches! s a valamennyi királynéja: a La France!

Nagy nehezen (egy szóra) rábeszélte magát a csónakázásra. Eleinte nehezen megy a sandoline kettős lapátjával a mozgás, de nagyhamar beletanul. Mikor kifárad, az arca egész tűzpiros, a haja szétbomolva, a kalapját a szalagjára kötve a karján hordja. A hattyúkkal kötődni kezd, a gúnár megkergeti. Az elől sikongatva fut el a pimpimpárés pázsiton a gardéniás állványig. Itt új ellenség állja útját, a pávakakas. Az is szembe támad reá; pompás nagy japáni legyezőjét szétterjesztve s dölyfösen félkört táncolva előtte. De már ennél felébred amazoni bátorsága, hirtelen kifeszíti ellene piros napernyőjét. Ettől a pávakakas megijed, s nagy rikoltozással szalad el a bokrok között. E győzelem után diadalmasan fordul vissza Medea a

nyomában szaladó párjához, aki jön a megtámadott hitvese segítségére, a feje fölött csóvált – szalmakalapjával.

Van aztán nevetés! A semmin.

— Látod? Egész gyermek vagyok! — szól Medea. — És aztán elkomolyodik. — „*Én soha életemben nem voltam gyermek!*”

Más nő akkor végzi a gyermekségét, amikor férjhez megy, ez meg akkor tanulja meg, hogy mi az? Milyen jó az!

Játszani, bohóskodni, hancúzni! tilalmasba lépni! Pajkosnak lenni! Diáknak lenni! Valakit megtréfálni, aki azt fölveszi.

— Hát várj: majd én megtanítlak téged valami gyermekjátéokra — mondá Lándory. S azzal mind a ketten letelepedtek a fűbe. Aztán szakítottak kilenc fűszálat. Azt az egyik a kezében tartja, a másik a végeiket összekötözi: ha végül egységes lánc lesz belőle, akkor beteljesül az, amire az összekötöző gondolt.

Lánc lett belőle szerencsésen.

Medea örült, nevetett a sikernek.

— No, hát találd ki, hogy mire gondoltam?

— Arra, hogy lesz-e vacsorára is *baraboly*?

— Eredj! Cudar! Még azt is kitalálod!

A baraboly is olyan csemege, amit csak itthon kapni, itt is csak nagy protekció és összeköttetések útján.

Ezalatt eljött az ozonna ideje. A falusi levegő éhessé tesz. Napjában ötször kell itt asztalhoz ülni, s az ember nem is haragszik érte. A levegő az oka kétségtelenül.

S evés után commotiót kell tenni. A labdázás is kellemes, de hát még a tekepálya. Az ad aztán emóciót. Medea még akkor sem akarta abbahagyni, mikor már alig bírta a karját. Pihenésül aztán belevetette magát a hamac-ba, s hintáztatta Bertalannal.

Az alkonyattal elkezdett a park mélyéből felhangzani valami csodaszép dal, amire a közel orgonabozótból egy másik hang felelt.

— Hallga! Mi a? — kérdezé Medea figyelve.

— Ez a fülemüle. Hát nem ismered a fülemülét?

— De igen. Sorrentóban mindennap ott volt a table d'hôte menüjén: „fülemüle, pacsirta sülve” ki nem állhattam! De énekelni nem hallottam soha.

Medea aztán azt is megtudta, hogy mi az „édesen alvás”, mikor az ember ötször falatozott, s aztán egész nap szaladgált, hogy ötször megéhezzék.

Ez azonban mind csak a materiális oldala az új világnak.

Abban a régi unalmas világban minden ember, aki csak a közelébe került, azon törekedett, hogy a tudományát ragyogtassa; — aki nem tudott *okosat* mondani, az mondott *szépeket*.

— Ez jó recept az udvarlásra, de megölő „betű” a házaset boldogságára nézve.

A férjnek nem szabad a maga *könyvét* a felesége hímzőasztalára letenni.

Mit érdeklik az asszonyt a politikai viták, a juridikai elméletek, a klinikai műtétek, a spekuláció, az üzlet, a kísérletek, a kutatások! Azt mind végezze el ki-ki a maga malmában, s mikor hazamegy, kefélje le magáról azt a lisztet, ami ráragadt, hogy ne lássák meg rajta, hogy mit őrlött. — Az a nőt unatja. *S az unalom bacilusa a válópernek.*

Bertalan sohasem beszélt arról Deának, hogy mit dolgozik. Pedig nagy szorgalommal haladt előre hírnevet szerzett munkájában, amiért olyan jól megfizették. Azalatt az asszony a *magáé* volt. Az is méreg, ha a férj minden lépten árnyékul követi a feleségét, s pihenést nem tart a gyöngédségben. Szép az a muzsikáló óra: de hogyha egyre-másra muzsikál!

Világért nem mutatta volna, hogy okos ember! Ellenben iparkodott rossz élceket, ferde adomákat felszínre hozni, nem azért, mintha jobbakat nem tudna, hanem hogy alkalmat adjon gyöngéd kezeknek egy kis hajmegtépázásra az „ostobáskodásért”.

Aztán a férjnek soha sincs igaza: az mindig a nőé. Ő az okosabb (legalább azt állítja), s az „okosabb enged”. Ergo:

nem szabad igazságának lenni. Ha nem enged, akkor meglehet, hogy megtartja az igazságát, de mit nyer vele? És mit veszít? — Hisz az igazságlevelek minden függő pecsétjei nem nyomnak annyit, mint egy virághímpor lehullott szemcséje, amiben szerelem lakik.

Az első, *ketteskén* eltöltött otthoni napok után következett a társaság is. Vasárnapra meg voltak híva ebédre mind a két felekezet lelkipásztorai. Kezdetnek áldott!

Ezekről is sajtószzerű elővéleménye volt Deának. Ha két ilyen ellenkező hitű egyházi főhadnagy összekerül! Eszébe jutott Heinenak a románca a vitatkozó szerzetesről és rabbinusról. Szerencse, hogy a disputájukból semmit sem fog érteni, mert magyarul csak annyit tud (gyermekkori emlékezetéből), amennyi elég a cselédekkel megértetni magát. Vagy talán éppen latinul fognak értekezni.

Nagy volt aztán a meglepetése, mikor déli harangszóra mind a két papot egy csézában, egymás mellett ülve látta behajtatni a veranda elé. A plébánost már látta a reggeli misénél, de azért most rá nem ismert volna. Körülbelül Bertalannal egyidejű, életvidám, pirospozsgás alak, aki előbb ugrik le a kocsiból, s aztán kezét nyújtja az útitársának a leszállásra, aki már hatvanasnak látszik, bajuszos, körszakállas férfiú. Párizsban az egyiket miniszteri tanácsosnak, a másikat nyugalmazott huszárezredesnek néznék.

Bertalan a verandán várta a szentatyákat, s ott üdvözölte, azután fölvezette a nejéhez.

— A plébános urat nem szükség bemutatnom, őt már ismered a templomból.

— Óh igen! — vágott a szóba a plébános franciául —, már volt szerencsém. A grófnő nekem kezét csókolt a templomban, most azt a kézcsókot visszaadom.

Deát meglepte mind a francia megszólítás, mind a modor. Ilyen plébánost ő még nem látott.

S csodálkozása még fokozódott, mikor a kálvinista prédí-

kátor szintén francia nyelven, kissé széles kiejtéssel tartott, de teljesen korrekt stílusú üdvözlettel mutatta be magát.

Aztán mind a ketten összecsókolóztak Bertalannal, s tegeztek őt.

Furcsa társadalmi viszonyok vannak itten!

Asztal fölött egyre fennakadás nélkül folyt a társalgás. A két pap folyvást disputált egymással; de nem a dogmáik fölött. A külirodalom, a társasélet, a napi kérdések s elkerülhetetlenül a belpolitika volt a szőnyegen levő disputatárgy: s ezek fölött mind a két pap meglepő ismeretbőséggel, elmeéllel vitatta a saját felfogását; végül rendesen Deát kérve föl eldöntő bírónak, akinek az ítéletében aztán a vesztes fél rendesen megnyugodott; a belpolitikai differenciák fölött azonban Dea átengedte a döntő szót Bertalannak, ahhoz ő még most nem ért. De majd beletanul, ha a képviselőház karzatára feljár. Hanem ahhoz előbb meg kell tanulnia magyarul.

Ez eszménél nem titkolhatta el a csodálkozását Dea afölött, hogy itt a „magyar pusztán” a lelkészek ilyen jól beszélnek franciául.

— Én több évig voltam külföldön — igazolá magát a plébános.

— Az ám! Mert *kergették!* — vágott oda nevetve a lelkész.

— De hogy a „pásztor” úr is?

— Hát nálunk a pásztorok is tanulnak franciául.

— Igen! Akiket akadémiákra küldenek — toldá hozzá a plébános.

— Miféle akadémiákra? — kérdé bámulva Dea.

— Hát például Josefstadtba.

— Volna ott akadémia!

— Nagyon jó akadémia. A tömlöc. Ott ült a kolléga két esztendeig. Ott tanult meg bújában franciául, angolul.

— Tömlöcben? — szólt, nagy szemeket meresztve Dea.

Egy pap, aki az ő férjét tegezi, s vele összelelkezik!

Mind a három férfi titkos, egyetértő félnevetést fojtott el.

A plébános aztán sietett Deát felvilágosítani.

— Hát bizony mi mind a hárman egy bűnben lélegzetünk: s ezért lakoltunk meg. A szabadságharc alatt Bertalan volt az én kapitányom a Lehel-huszároknál, a tiszteletes úr pedig a tábori lelkész. Ezért aztán Bertalan barátunkat besorozták, a kollégát becsukták, én pedig kiszöktem külföldre, s élveztem az angol vendégszeretetet — „burgonyával és burgonya nélkül”, ahogy Csermátony mondja: vagy tíz esztendeig.

— De te énnekem erről sohasem beszéltél — szólt Dea Bertalanhoz fordulva. — Hogy te katona voltál, háborúban jártál?

— Ejh! — szólt Bertalan restelkedve. — Ki beszélne a felcsége előtt az ifjúkori bolondságairól?

A lelkész egész kedélyesen kacagott fel.

— Ifjúkori bolondságnak nevezi ő az ő hős tetteit!

— Nem követtem el én semmit.

— Semmit? Hát a tarcali bravúrstikli?

— Pusztá demonstráció volt.

— De olyan demonstráció, ami az ütközet sikerét biztosítja. Száz huszárral tartottál sakkban egy egész hadszakaszt. Lőttek rád annyi golyót, hogy ha egy rakáson volna mind, nem tudnád felemelni a két kezeddél.

Dea ösztönszerű remegéssel kapta meg Bertalan karját.

— Az én papom szereti a hiperbolákat — dörmögé Bertalan.

— Micsoda hiperbola? Hát nem ott voltál te is? Te ci-devant huszárhadnagy, mostanság plébános? Nem te beszélted el, hogy döngött a fületek körül a golyó, mint a darázsraj? Bertalan oldaláról a két ordonáncát lelőtték. Nem a hadvonal előtt dicsérte-e meg Lándoryt a fővezér? Nem kapott-e érte vitézségi rendet?

— Hol van az a vitézségi rend? — sürgetőzék Dea.

Lándory úgy érezte magát, mint akit csiklándoznak.

— De szentatyák! vegyétek észre, hogy ti itt most igen

kellemetlen témát szellőztettek. Én új házas vagyok. Az aszszonyom előtt fiatal legénynek akarom magamat kiadni, s ti most egyre publikáljátok, hogy már ezelőtt huszonhárom esztendővel kapitány voltam.

— Nem bánom én! Légy negyvenöt esztendőös; légy ötven esztendőös — heveskedék Dea —; de énnekem azt a jelvényt mutasd meg.

Hát biz azt nem messze kellett keresni. Bertalan mindig a tárcájában hordta. Igénytelen, kis ezüstkoszorú, veres szalagra fűzve.

Dea az ajkához emelte a ritka jelvényt.

— Hát biz a mi barátságunk nagyon régi időkből datálódik! — mondá Bertalan. (Mintha csak *barátságról* volna szó!)

— De hiszen te akkor még nagyon fiatal lehettél? — találgatá Dea.

— Tizennyolc esztendőös siheder volt! — sietett javítani a dolgon a lelkész. — De még annyi sem volt. Tizennyolc meg huszonhárom az negyvenegy. De ő nincs negyven esztendőös. Még akkor egy csepp bajusza sem volt. Iskolás gyerek volt!

Most aztán a plébános is segítségére sietett a kollégájának. Mikor közös ügyet kell védeni, akkor protestánsok és katolikusok vállvetve működnek.

— Ebben semmi hihetetlen nincsen. Most olvassuk a lapokban, hogy Mac-Mahon a saint-cyri iskola növendékei között, az ottani látogatása alkalmával látott tizenhat éves fiúkat, akiknek melle a légion d'honneurrel volt dekorálva. „Hogy jutottatok a kitüntetéshez?” „Az orleans-i ütközetben.” Nálunk is ilyen világ volt.

A kálomista pap aztán még legjobb példával akarta a dolgot illusztrálni.

— Hiszen a saját családjában láthatta a példát a grófnő. Hát a mostohatestvére, Lyonel, nem csupa gyermek volt-e, mikor kardját hazájának szentelé, s hős tetteivel neve körül auréole-t gyűjtött? Ezt a poharat a dicső Lis Blanc Lyonel

egészségére emelem. Ilyen hős volt a mi Bertalanunk is. Éljen!

Bertalannak majd a torkán akadt a pezsgő. Dea hozzá sem nyúlt a maga poharához: azt veté ellen, hogy a fejébe megy. Oda is ment; de nem a bor, hanem a vér.

— — — — —

Egyszer csak egészen megváltozott Deának a kedélye. Mélabús lett, hallgatag, elmerengő; az arca elhalványult, a szemei holdfényt vettek föl, s az étvágya egészen eltévedt. Ha Lándory gyöngéd megszólítására elmosolyodott, az is kényszeredett mosoly volt. A zongorától meg mindig könnyezve kelt föl. Ha valamelyik tisztelendő úr látogatóba jött, eltagadta magát.

Más ember ilyenkor megijedt volna; Bertalan egész nyugodt maradt.

A vidéken akkor folytak a honvédgyakorlatok, Lándory egy napon meghívta a helyben táborozó huszárezrednek az összes tisztikarát.

Már ennél csak pompásabb játékszerrel nem lepheti meg egy jó férj a feleségét!

S Medea igen jól mulatott a vidám tiszt urakkal, akik otthon, a rendes kabátjukban ügyvédek, mérnökök, doktorok, kereskedők és kivétel nélkül mind jó táncosok. Cigányt is hozattak; a faluból feljöttek a szép parasztleányok, idei menyecskék; künn a szabadban táncra kerekedtek. Deának nagyon megtetszett a csárdás, még maga is eltanulta azt, egy nyalka huszárkapitánynak a segédlete mellett. Igen jó kedve volt, egész a takarodót fúvó trombitaszóig.

Hanem aztán másnap reggel megkezdődött a haddelhadd. Volt Bertalan úrnak mit hallgatni, amiért a felesége nyakára hoz egy egész regiment korhely cimborát, akik dorbézolnak, rikoitoznak, rugdalóznak, toporzékolnak, s azt táncnak nevezik; a parasztleányokat ölelgetik, keringetik, még a házi-

asszonyt sem kímélik, azt is előre-hátra ráncigálják; hát még az a toprongyos cigányhad az ő bolondos hegedűreszelésével; férjem uram is odaül közénk, ott poharaz, ott tósztoz, még notafikál is a többi kortyondi fráterekkel! Felé sem néz a feleségének. Azalatt azzal akármi történhetnék! Most aztán itt van a nagy fejfájás, émelygés, migrén. Ki tudja, mi nem lesz még belőle? Talán tüdővész! Bizonyosan az első feleségét is így vitte a sírba! — stb., stb.! — Végül aztán megsiratják a szegény Godivát! Ő már boldog! Ő már nyugszik!

Más ember ilyenkor elkezdte volna magát védelmezni; Bertalan hallgatott igen művészien.

Délután megszűntek az aggasztó kórtünetek. Dea kikocsikázott Bertalannal a mezőre, maga hajtotta a lovakat. A vályogvető telepen találkoztak egy mezítlábos cigánybandával, volt egy hegedűs, egy brúgós meg egy klarinétos. Dea odaszólitotta őket a kocsihoz, s odarendelte őket a kastélyba. Aztán késő éjjelig muzsikáltatta velük a tegnapi nótákat, s az infámis cincogás mellett a férjével alaposan betanítottá magát abba a kiállhatatlan ugrabugrába, aminek csárdás a neve.

Hanem a következő reggel aztán be is következett a penitencia.

Azon kezdte, hogy ő meg fog halni. Érzi jól, hogy napjai meg vannak számlálva. A saját üterét vizsgálta, s kilencvenkettőt számlált egy perc alatt. Itt a paroxizmus! Kezdett érzékenyen búcsúzni a férjétől, sűrű könnyek között.

Ekkor aztán Lándory azt tette, amit más ember is szokott tenni, hogy befogatott, s elhozatta az orvost. Az orvos eljött, kikérdezte, kihallgatózta, kikopogtatta a beteget, s aztán rendelt neki — egy adag Seidlitz-por citrommal.

Délelőttig azután egészen helyreállt Deának az egészsége, magasztalta azt a tudós orvost, aki a halálos betegséget ilyen gyorsan meg tudja gyógyítani. Ilyen még Párizsban sincs.

Azontúl aztán mindig használt a Seidlitz-por; hanem új kórtünetek jöttek elő. Ebédnél, mikor egyszer az inas felhozta

a felszelt sonkát, Dea felsikoltott eliszonyodva. Mi az? Hisz ez valami rettenetes tárgy! Vigyék el innen! Hisz a láttára is kileli az embert a hideg! Hogy lehet ilyesmit feladni az asztalra!

Azon az ebéden kénytelen volt Bertalan vegetáriánussá lenni. Nem ettek egyebet, mint spárgát, felfújt kását meg szamócát.

Estefelé kikocsikáztak a faluba. Ott éppen országos vásár volt. A lacikonyhán cigánypecsenyét sütöttek a nagy bográcsban. Annak az illata megütötte Deának az orrát. „Ejnye, de jó lehet ez a valami.” Bertalan aztán egy kétfelé vágott fehér cipóba szorított cigánypecsenyét adatott fel a kocsiba maguknak. S azt Deával megfelezték; de bizony Bertalannak a kisebbik rész jutott belőle. S ez így ment különféle változatokkal.

Valami radikális kúráról kellett gondoskodni.

Nászutazásuk alatt tervezték, hogy majd, ha egy hónapot eltöltöttek a falun, akkor berándulnak Budapestre, és meglátogatják Erdélyt, ahol Medeának az apai birtoka fekszik. (Bertalan odadobhatta a háromszázezer frankot a mama asztalára; de azért Medea a maga apai örökségéről nem mondott le.) Most már ideje lett volna, a két terv közül az egyiket életbe léptetni. A Budapestre menetel volt az ajánlatosabb. Annál fogva Bertalan elkezdett az Erdélybe utazásra példálózni. Más ember azt tette volna, hogy a főváros előnyeit magasztalja a felesége előtt, de Lándory tapasztalt férfiú volt már.

Így aztán Dea maga állt elő azzal az ellenindítvánnyal, hogy beköltözzenek Budapestre. Egyszerre nagy kedvet kapott a fővárosban lakáshoz.

Hanem az sem tartott soká. Medea minden reggel maga bontotta fel az újságcsomagot, mely a postáról érkezett, s mohón kereste ki belőle a „Pester Lloyd”-ot. Ez a lap, köztudomásúlag, naponta a legérdekesebb olvasmányok tárházat nyújtja a szellemi táplálékkal élő közönségnek. De Medeának a legérdeklőbb rovata az volt, aminek a címe: „Idegenek

névjegyzéke”. Ez volt az ő tanulmánya. A többit olvashatta Bertalan.

Egy napon aztán Lándory három, veres tintával aláhúzott nevet talált a lajstromban, amint Dea átadta neki a lapot: „*Angol királynő*: megérkeztek *Lis Blanc Sidonia* grófnő, *Lis Blanc Lyonel* gróf, *De L’Aisne Alfréd* marquis . . .”

— Nem megyünk Budapestre — mondá röviden Medea.

— Tehát inkább Erdélybe?

— Oda sem.

— Hát hová?

— A sírba!

Ezen aztán Bertalan nagyot kacagott.

Ezért kapott egy pofont.

— De jól esett! No, még egyet!

Csak azért sem.

Medea aztán meg akarta mutatni, hogy komolyan veszi a sírbuszállás szándékát.

Egy reggel azzal lepte meg Bertalant, hogy szokatlan korán felöltözve, jött napernyőstül hozzá:

— Vezess engem a családi sírbolthoz. Meg akarom látogatni a te Godivádat.

S azzal a nagy karimájú szalmakalapja mögül elővett egy immortelle-koszorút, amit nagy alattomban Godiva számára kötözött.

Nő kívánsága parancsolat!

— Voltál már nála — kérdezé Dea, erős szemszúrással —, amióta hazajöttél?

— Még nem mehettem oda.

— Valami akadályozott? Talán én?

— Nem te.

— Szeretném megtudni, hogy ugyan mi?

— Majd megtudod.

Azzal Bertalan valamit súgott Péternek, aki rábólintott a fejével, azzal kiment. Rövid idő múlva visszajött; már megvan.

— Csak nem megyünk odáig kocsin? — kérdezé Dea.
— Nem. Igen szép út vezet oda.

S aztán karjára véve Deát, a parkon keresztül elsétált vele addig a virányos dombig, ahol szerettei álmodnak tovább.

Dea nem vette észre, hogy Péter távolból követi őket, s valami puttonyformát hoz magával.

Amint a sírbolt elé megérkeztek, akkor megmutatta Bertalan Deának, hogy mi akadálya volt eddig az ő látogatásának — alvó szerelmesénél. Egy fecskepár odarakta fészket az ajtó sarkába; az ajtó kinyitásával a fészkeknek le kellett hullani a falról. S a fecske — tojásain ült.

Deának a könny szökött szemébe.

— Hát ez nem eresztett be? Nem akartad a fecskének a fészket lerontani: amíg a tojásain ül! . . .

— De most már gondoltam ki valamit — szólt Bertalan. S amint Péter odaérkezett, a kezében egy sajtárral, a vállán pedig egy kertészlábtóval, azt mondá neki: „tedd le; visszamehetsz!” — Aztán egyedül maradván Deával, elmondá neki, hogy ő most le fogja venni szép óvatosan a szegletből a fecskefészket, s aztán polyvás sárral, aminővel a fecske készíti a maga lakását, ki fogja azt egészíteni, s felragasztja újra a sírbolt előcsarnok eresze alá.

Azzal leveté a kabátját, nekigyürkőzött, felhágott a lábtóra, késsel lefeszíté a fecskefészket a küszöb szögletéből: négy kis tarka tojás volt benne, azokat Dea kezébe rakta.

Dea aztán lehelletével melengeté addig a tojásokat, amíg a fészkek megint rendben lesz, hogy ki ne hűljenek, amíg az anya-fecske visszakerül rájuk.

Lándory pedig hozzáfogott a fecskefészkek építéséhez, oda-ragasztva azt sárgyurmával az ereszhez, s odaerősítve vékony sodronnyal, hogy le ne hullhasson, amíg a sár megszilárdul.

Dea gyönyörködve nézte azt a munkát!

Bertalan aztán egyenkint visszarakta a fészekbe a tojáskákat, jól ügyelve rá, hogy mindegyik éppen úgy feküdjék a puha tollvacokban, ahogy eddig feküdt; mert arra az anyafecske ráismer, s ha megbolygatták a fészket, abbahagyja a költést.

Most aztán ki lehetett már nyitni a sírboltajtót.

Hanem Deának volt még előbb valami mondanivalója.

— Várj még egy pillanatig. Én nem tudom, mi bajom van megint?

— Támaszkodjál a karomra.

A karján fel volt túrve az ing, vállig.

— Milyen szép fehér karod van neked! — mondá Medea, éhséget kifejező tekintettel.

— Nekem?

— Olyan, mint egy nőé. Én úgy szeretnék valamit.

— Ugyan mit?

— Egy nagyot harapni bele!

— Ugyan tedd meg! Itt van, tessék!

— De egészen beleharapni. Vérig!

— Hát természetesen.

— Nem, nem! Az neked nagyon fájni fog.

— Tréfaság! Hát mikor a vívóteremben a próbavívásnál olyanokat vágtunk egymásnak a karjára, hogy csak úgy szökött fel a vér a felrepedt bőrből. Férfinak nem fáj az. Csak te harapj bele bátran.

Medea zavaros szemekkel tekintte fel rá. Egészen magánkívül látszott lenni. Ajkai szárazon lihegtek. Egyszer csak megragadta Bertalan karját mind a két kezével, s villogó két fogsorával átfogta annak a duzzadó bicepszét, s aztán mindig erősebben mélyeszté belé a fogait, míg egyszer csak azt vette észre, hogy valósággal sebet ejtett rajta. A két szemfog áthatolt az epidermiszen, s a vér kiszökött.

Ekkor felsikoltott Dea.

— Jézus Mária! Mit tettem?

S rémülten sietett a férje karján kibuggyanó vért zsebkendőjével visszafojtani.

— Mit csináltam én most? — hebegé Dea maga elé bámulva. — Hát vámpír leszek én már? — Meg vagyok örülve, ugyebár? — Ugye nem engedsz az örültek házába csukatni, ha megbolondulok?

— Nem, te kedves — szólt nevetve Bertalan. — Nem te vagy megörülve, hanem én!

— Mitől?

— A boldogságtól.

Akkor aztán odavonta magához Medea fejecskejét, s megsúgta neki, hogy mi az ő nagy baja?

Erre aztán a nő arca egyszerre lángra gyulladt: hirtelen eltakarta azt mind a két kezével, s aztán odatemette a férje keblére, s elkezdett édesen, édesen zokogni, lekívánkozott a földre; oda kellett melléje ülni: a szép zöld cickóórának szüksége volt a harmatra, azt megította könnyeivel, s érthetlen szavakat dadogott mellette.

Az a „másik” ott benn, hallgathatta — s ha a porszem érez, gyönyörtől reszkethetett miatta.

— Ugye nem fogok meghalni? — szólt végre kisírt arcát kedveséhez felemelve.

— Nem. Te drágám! ne gondolj arra.

Most aztán ideje volt a látogatást megtenni.

A rácsajtó felnyílt. A sírboltlakó méhraj kardalt zengett az üdvözlésükre. Dea nem félt a döngésüktől.

— Sokáig ne időzzél itt. Nagyon hideg van.

— Beszelnem kell vele — suttogá Dea, odasietve Godiva sírköve elé, s letérdelve annak zsámolyára. — Aztán mikor kibeszélte magát vele, akkor odaakasztá az immortelle-koszorút a sírkeresztjére.

Derült arca volt.

— Megkönnyebbült a lelkem — nagy tehertől — suttogá a férjéhez. — Én is leszek olyan jó, mint ő volt!

A Godiva sírköve mellett volt egy üres fülke.
Odamutatott a félelmes úrré.
— Ugye? Még sokáig nem fogok idejönni?
Bertalan az ölében vitte ki ebből a szomorú üregből.

Most azután Medea is tudta az ő nagy titkát.

AZ AGANCSKIÁLLÍTÁS

A „holt évad” nevet tulajdonképpen fővárosi újságírók találták fel, mert ez csak nekik álmos idő, más akkor éli világát. Októbertől áprilisig ami családi botrány történik, az mind az újdonság rovatba kerül, azontúl kezdődik a „kímélet-időny”. Félbeszakítják azt csupán a nyári lóversenyek, három-négy napra. Akkor ismét ki vannak nyitva a budapesti city (mágnás-fertály) palotáinak ablaktáblái, s látni pompás fogatokat s elegáns toaletteket az utcán.

Lándoryék még mindig nem jöttek be a fővárosba; semmi okuk sem volt rá, Medea nagyon megszerette a falusi életet, s Bertalannak elég dolgot adott a készülőben levő munkája s a gazdasága.

Medeának ismét visszatért az egészséges arcszíne, egy-egy tűnékeny foltocskát a homlokán nem látva meg, amit gondosan takart a csipkefodor. Valami sajátságos horoszkópot talált fel időtöltésül, annak a kiszámítását, hogy hol járnak időről időre az „övéi”.

Méltán „övéinek” nevezhette őket, hisz ez az egyik anyja volt, a másik bátyja, a harmadik *néhai* férje.

Azután megmondta Bertalannak, amit kitalált.

— Honnan tudod ezt?

Levelet soha senkitől nem kapott Medea.

A nő aztán felfedezte előtte a tudományát.

Lándorynak mindenféle lapja jár, azokból Medea kitanulta, hogy mely nagy városában a monarchiának mikor lesz lóverseny? Azon a napon aztán az odavaló hírlapokban bizonyosan

megtalálta az idegenek lajstromában mind a három nevet. Folyvást együtt jártak, mintha szövetségesek volnának.

Egyszer Bécsben, másszor Prágában, majd Kolozsvárott, Aradon. A dolog nem volt feltűnő. Lis Blanc grófnő nagy szenvedéllyel vett részt a lóversenyekben. Versenyparipái némelyike nyertes is volt. S ez a dicsőség neki nagyon sokba került. Gyakran nagy összegeket vesztett a turfon. Lyonel maga is részt vett az akadályversenyekben, s egypárszor majd kitérte a nyakát. Hanem Alfréd csak a totalisateur terén vitézkedett. Egyszer ki is akarták ballotálni a jockey-clubból, mert azzal volt vádolva, hogy a „Favorit” versenyparipa lovását megvesztegette, hogy a lovának hideg vizet adjon a futtatás előtt: nagy nehezen tudták elsimítani a dolgot.

Egy reggel aztán Bertalan fedezett fel valamit — a hivatalos lapban.

— Én találtam meg, hogy mi az igazi sport, amit a mi híveink üznek. A hivatalos lap élén, íme, a legújabb hír: *„Lis Blanc Lyonel gróf, magyarhoni nagybirtokos, a törvényes díj letevése mellett, elnyerte a magyar indigenátust, s a magyar főrendiház tagjai közé fölvetetett”*. — És mármost megesik az, hogy Raoul Ripaille hoz az én számomra törvényeket a magyar országgyűlésen!

Ezen csakugyan lehetett nevetni.

A holt évadot Budapesten is félbeszakítja a nyári lóversenyek idénye.

Ez alkalommal lett ugyanitt rendezve a hét országra szóló nagyszerű agancskiállítás is, amely igen sok külföldi celebritást vonzott Magyarország fővárosába.

A mindennemű, bámulatra méltó állati fejdíszek között a legnevezetesebbek voltak Lis Blanc Lyonel gróf trófeumai, két bivalyfej, szarvastól. Az egyik az „Arni”-bivaly, Kelet-Indiából, olyan két hatalmas szarvval, melynek a két hegye tíz lábnyira szétáll egymástól, a másik még annál is hatalmasabb, a kafferbivaly, a vadállatok legvakmerőbbje, mely

erősebb az elefántnál, s bátrabb az oroszlánnál. Rémséges nagy szarvára oda volt akasztva az a legnagyobb kaliberű puska is, mellyel az óriási vadat Lyonel elejté, egyetlen acélvégű golyóval fúrva keresztül annak a homlokát, éppen a közepén. A kafferbivalyra való vadászat nem *sport*, hanem *párbaj*; ha a vadász lövése nem halálos, akkor őt tapossa össze a vad, lovastól együtt.

Azt a sok rossz élcet, amit e szarvak szemlélete alatt a laikus publikum a férjekre és házibarátokra elhullatott, nem érdemes felszedegetni.

Az agancskiállítás idején természetesen ismét megjelent a budapesti idegenek névjegyzékében a három összetartozó név.

— Akarod, hogy meghívjam hozzánk Lyonelt látogatóba? — kérdezé Bertalan a nejétől.

— Nem bánom.

— Alfrédet is?

— Ahogy te akarod.

— Nem akarsz magad is a lóversenyekre bejönni?

— Nem. Nem szeretnék ott találkozni először az anyámmal.

— Igazad van. Én sem mehetek oda. Majd csak a kaszinóban találkozom Lyonellel.

A találkozás egészen bizonyosra volt vehető. Két futtatási nap között egy közbeeső locspocs nap, esős szeles idő az egész clókelő társaságot mind a kaszinóba hajtja. Négy és öt óra között van Marchalnál a zártkörű ebéd, — a színházak zárva, az orfeumba csak tíz órakor szokás menni; hat és hét óra között biztosan ott vannak a nagy képes teremben; ott szívják el az első szivart a feketekávé mellett, s gyakorolják magukat a *médísance*-ban.

Mikor Lándory az olvasóteremből átjön, már ott találja valamennyit. Mindenkit jól ismer. Ott van az a négy úr is, akivel egykor a vasúton együtt utazott, akik Godivának fecsegésükkal annyi kint okoztak: a fuvolahangú, a ráspolyszavú, az orrból beszélő, a gordonkabasszus, egymást Mukinak, Nusinak,

Blikusnak, Murcusnak nevezik, az utóbbi azt is meghallja, ha Horácnak szólítják, s van amelyik az „effendi”-re hallgat.

Közöttük van Alfréd is, meg Lyonel.

Lyonel háttal van fordulva azon ajtó felé, amelyen Lándory belép, s ő tartja a társaságot valami vidám előadással kedélyes derűtségben, aminek egyszerre vége szakad, amint Bertalant meglátják. Alfréd hirtelen odaság valamit Lyonel fülébe, mire az gyorsan átnyergel más témára, mintha vadászkalandot adna elő:

... „Én egyszerre kapom a puskámat arcomhoz, bumm! A fenevad bukfencet vet, s elterül a lábam előtt! Három méter volt a hossza.”

Eközben a gordonkahangú eléje lép Lándorynak.

— Ah! Grüss dich Gott! Csakhogy újra látunk! Engedd meg, hogy bemutassalak benneteket egymásnak.

— Köszönöm, effendim.

— Gróf Lis Blanc Lyonel, Lándory Bertalan.

Lyonel csak most fordul szembe Lándoryval.

Bertalan valóban alig ismert volna rá a mostani alakjában. Raoul Ripaille szurtos, kormos, patkánymarta pófája alig volt feltalálható az elegáns, zseniális arcban, mely a férfiszépség minden előnyeit egyesítve hordozá magán; átragyogva a szellem és szenvedély igézetétől. Ilyen valóban a halálangyala a női crénynek!

— Ah! Hiszen mi sógorok vagyunk! — szólt Lyonel, kezét nyújtva Bertalannak. — Nagyon örülök! — De énnekem úgy tetszik, hogy ezt az arcot már valahol láttam.

— Igen — szólt Bertalan —, a Tombeau d’Isoard-nál; amikor tüzet méltóztatott tőlem kérni a szivarához.

Lyonel egy percre meghökkent. — Veszedelmes visszaemlékezés! Ha ez az ember ezt most itt el találja beszélni? — Nem! Nem úgy néz ki. — Elneveté magát kedélyesen.

— Ah! Tehát ön volt az, akiről a mamám azt mondta, hogy ennek az úrnak köszönhetem az életemet és a vagyonomat?

Ez nagyon derék. Én tehát önnek tartozom az életemmel és vagyonommal? De mi az ördögnek magázzuk mi egymást? Hiszen sógorok vagyunk.

— Nem tagadom.

Azzal Lyonel odafordult a körüle csoportosuló urakhoz.

— No lám, milyen szép az, hogy én a sógoromban egyúttal feltaláltam azt a titkos mentoromat, aki nekem az életemet és vagyonomat megszabadította. — És aztán félig sűgva dörmögé: „eggyel több ok rá, hogy az ember jót tegyen vele”.

(Tudjuk jól, mit értenek az alatt: „egy szép asszony férjével jót tenni”.)

Lándory aztán Alfrédet is üdvözölte kézszorítással; aki mindjárt sietett is neki baráti vonzalmát tanúsítani egy igen érdekes tudósítással.

— Tudod már, hogy *Scilla* idejön a télen vendégszerezni?

— Tudom. A feleségem figyelmeztetett rá. Ő olvasta a lapban. Akkorra mi is beköltözünk.

S azzal nyugodtan vette elő a szivarát a tárcájából.

— Szolgálhatok a *tüzemmel*? — szólt Lyonel, impertinens nyájas mosollyal, odanyújtva az égő szivarát Bertalannak. „Haha!”

De L'Aisne Alfrédet ma minden szó nagyon nevető kedvében találta.

Bertalan elfogadta Lyoneltől az égő szivart, s meggyújtva nála a magáét, visszaadta neki, e szóval: „pour acquit”. (Beccsülettel kifizetődött.)

Alfrédnek még derültebb kedve lett.

— Nem egész pour acquit — mondá Lyonel. — Mert akkor a szivaromat is meg kellett volna tartanod.

— Köszönöm, az enyim jobb.

Az egész párbeszédet a kettőn kívül csak Alfréd értette: a többiek találgatták.

— Csak magad jöttél be a városba? — kérdé Lyonel.

— Igen, s főleg azért, hogy veled találkozzam. A hegy jön Mahomedhez.

— Fölöttébb megtisztelő rám nézve. Különösen a „Mahomed”. Lehet már benneteket meglátogatni?

— Mindig lehetett. Másfél óra vasúton, onnan tíz perc a kastélyom. Pár napig dolgom van itt a kúriai levéltárban. Azalatt meglátogathatnád Deát; most egyedül van, és unja magát.

Az urak egymásra néztek, aki mosolyogni akart, a kávécsészét emelte az ajkához; aki türtőztetni tudta, fújta maga elé erősen a szivarfüstöt.

— Ah! Te nem vagy féltékeny! — mondá Lyonel, akit csiklandott a föl sem vevés.

— Terád? A bátyjára?

— Barátom! ebben az egy dologban nem tisztelem sem a bullákat, sem a brévéket.

Lándory vállat vont.

— Asszonyt félteni bolondság.

Ezért nagyon megdicsérte az „effendi”.

— Ez aztán a mustrája a férjeknek! Ilyennek kellene valamennyinek lenni!

— S hogy van az én kedves húgocskám? — kérdezé Lyonel.

— Hát a *körülményekhez képest* elég jól.

Lyonel megütődve tekintte rá.

— A „*körülményekhez*” képest?

Lándory olyan ábrázattal, mely mindent magyarázott, ismétlé:

— Hát igen, a *körülményekhez képest*.

Erre Lyonel szellemes arca egyszerre buta kifejezést vett, úgyhogy az egész társaság kénytelen volt rákezdeni a nevetést.

Csak ők ketten nem nevettek: Bertalan meg Lyonel. Amanak az arabs fizionómiájához nem is illett a nevetés. Nyugodtan fújta maga elé a füstkarikákat. Lyonel azonban nem szívta, hanem rágta a szivarját: egészen kialudt a szájában.

— Szolgálhatok a *tüzemmel*? — kínálta őt meg Lándory.
— Köszönöm. Rossz a szivar. Nem szelel. — S szétmorzsolta ujjai között.

— Hát mit mondjak Deának, hogy mikor látogatsz meg bennünket?

— Nem tudom. Vissza kell sietnem Bécsbe. Táviratot kaptam a mamától.

— De visszatérsz az új *ülésszakra*?

Ez is nagyon komolyan volt mondva.

— Azt hiszem, hogy nálam nélkül is határozatképes lesz a magyar főrendiház.

— Ha farsangra itthon lennél . . .

— A farsangra? — Már a farsangra? — Saprستي! Ezek nem vesztegették az időt.

Az „idő”-ről eszébe jutott, hogy az óráját megnézzé.

— Ah! már hat óra.

— A bécsi vonat csak nyolckor indul; nincs miért sietned. Úgyis régen nem láttuk egymást. Maradj még, és meséld el nekem is azt az érdekes vadászkalandot, aminek az imént csak a végére érkeztem: hadd mondjam el Deának odahaza.

Lyonel belenézett a két szemébe Bertalannak erősen. Közel volt hozzá, hogy azt a markában összemorzsoltsz szivart az arcába vágja. De nem talált azokban a szemekben egyebet, mint őszinte kíváncsiságot. Nem volt azokban semmi malícia.

Mosolyt kényszerített az arcára.

— No hát a kedvéért elmesélem még egyszer, hogyan lőttem meg a kafferbivalyt. Ezek az urak már egyszer halották.

Igaz, hogy a kafferbivaly óriás szarvairól volt szó abban a mesében is.

És aztán elbeszélte végig Lyonel a mindenesetre érdekes találkozását azzal a nemes szarvhordozó vaddal, mely a bambuszberkekben elrejtőzve les az ellenségeire, akik a gyöngeszőőre vadásznak, s ha oroszlán közeledtét érzi meg, kirohan

rá támadólag, a dorongvastag bambuszcsalít úgy törik szét előtte, mint a nádszál. Az állatvilág királyát nem védi meg szörnyű ereje, a légbe dobja azt, mint a macskát, s estében a szarvai hegyével fogja fel, s úgy összegázolja, hogy ép csont nem marad belőle. A kaffer csak magas fára mászva, lesből meri meglövöldözni mérgezett nyilakkal. — Európai vadász, aki felzavarja, többnyire hátat ad, amikor előrohanni látja, s a lova lábára bízva az életét. Az a példány, amelyet Lyonel elejtett, tizennégy mázsát nyomott, s még azután, hogy a homloka közepébe kapta a halálos golyót, egy emberderéknyi vastag phoenix-pálmát kidöntött a fejével, amely fa mögé a vadász menekült a lövés után.

Igen érdekes vadászrege volt az. Látszott a többi uraknak az arcán is, hogy először hallják. Lyonel nem szokta a vadász-kalandjait mások mulattatására használni.

Mikor vége volt, azt kérde Lándorytól:

— Nos? Ki vagy fizetve?

— Igen.

— Én is.

Azzal Alfrédhez fordult.

— Téged kérlek föl, hogy a holnapi versenyről vond vissza nevezésemet: nem futtatok. Fizesd ki a bánatpénzt. Semmi fogadást nem tartok. Adieu, uraim!

Alfréd utána ment az eltávozóknak.

Mikor a magyar urak egyedül maradtak, azt mondá az effendi Lándorynak:

— No, barátom, eddig azt hittem, hogy a legnagyobb remeklésed az volt, amikor a Csonka Bandi haramiát rábírtad, hogy beszélje el magától, hogyan ölte meg éjjel, sötét erdőben az ökörhajcsárt! De ez túltesz rajta: ahogy te most Lis Blanc Lyonellel elmeséltetted a kafferbivaly vadásztörténetét.

— — — — —

A Budapestről induló vonat Érsekújváron találkozott össze a Bécsből lefelé jövővel.

Sidonia grófné azon jött Hermione kisasszony kíséretében a másnapi lóversenyre, melynél érdekelve volt két versenylóval.

Lyonel rájuk talált s bement hozzájuk a szalon-vagonba.

— Hát te honnan? — kérde a grófnő.

— Pestről. Nem futtatok. Bánatot fizettem. Otthagytam a versenyt.

— Találkoztál *azzal az emberrel?* (A nevét ki nem mondta volna.)

— Igen. „Dicke Freunde” lettünk.

— Nem hítt meg magához?

— De igen, meghítt *keresztapának* a születendő fiához, ha a farsangra itt leszek.

— Botrány! — kiálta fel Sidonia. — Az én leányom egy *eretnek* fiúnak az anyja!

Lyonel nagyot nevetett erre a furcsa kétségbeesésre.

— No, csak ne szállj perbe az égiekkel, hiszen még lehet *leány* is!

— Imádkozni fogok érte, hogy „az” legyen.

— Az ég meg fogja hallgatni kegyes imádat. Én azonban megyek Grönlandba tengeri oroszlánt vadászni. Adieu! Csöngetnek!

HERMIONE

Sidonia grófnő azért csak lejött a budapesti lóversenyekre, hogy Lyonel visszavonta a nevezéseit. Nagyon sok fogadásban volt már engaeírozva a grófnő.

Hanem Alfrédnek minden spekulációit elrontotta ezzel a hóbortjával Lyonel. Úgyhogy a másnapi „run”-on nem is mutatta magát. Elkísérte ugyan Sidonia grófnőt a lóverseny-térig, a grófnő saját ekvipázsán, melyet vasúton küldtek előrc; de megmondta eleve, hogy a kocsiból nem szállhat le, a lába fáj. Isíász vagy köszvény. Az idő is egészen a kukoricára való volt, egész napi országos eső.

Ez nem akadályozta a grófnőt, hogy ő maga le ne szálljon a gyepre. Kaucsuk-köpenye, matrózkalapja dacolt az esővel, lábain angol bagaria-csizmák, gomblyukában a kiváltságos plaque. Esernyő sem kellett neki.

A landauerben hátramaradtak Hermione és Alfréd. Onnan nézhették a futtatást.

— Ugyan mondja csak, marquis, nagyon szereti ön Lyonel grófot? — kérdé Hermione.

— Au contraire.

— Hát talán Sidonia grófnő iránt érez mélyebb vonzalmat?

— Pas si bête.

— Akkor hát a magyarok hazája érdeklí önt valami különösen?

— ... du tout!

— Hát akkor ugyan mondja meg, hogy miféle szentnek tett fogadása kényszeríti önt arra a penitenciára, hogy két

olyan emberrel, akit nem szeret, egy társaságban beutazzon egy országot, amelyben unja magát?

— Lehet az ön diszkréciójára számítani?

— Óh kérem! Árultam én el valaha valami titkát a marquisnak? Pedig bővében vagyok.

— Hát megmondom önnek. Én addig járok-kelek az én kedves rokonaimmal alá s fel ebben az érdekes hazában, amíg egyszer előáll a kedvező alkalom, hogy az én kedves Lyonel öcsémet harminc lépésnyi távolban szemközt állíthassam azzal a másik kedves barátommal, aki éppen olyan jó bivaly vadász, mint ő. Már azután, hogy a kettő közül melyik plántálja oda a golyót a másiknak az agancsai közé? az nekem mindegy. Én mind a kettőnek egyformán tartozom azzal a kis ölommal. — De magam nem fizetek.

— Csak „per procura?”

— Haha! Jól találta. Per procura.

— Szokott ön igazat mondani, marquis?

— Furcsa! Hát mit tudhatja azt az ember, hogy mikor mond igazat? Elég, ha maga meg van felőle győződve abban a pillanatban, hogy igazat mondott. — De mármost én hadd tegyem fel ugyanazt a három kérdést önnek, amire kegyed tőlem választ csakart ki.

— Tőlem nehezebb lesz a választ megkapni. Én nem vagyok független állásban.

— Eh mit! Ön kormányozza a grófnőt, ön Sidoniának a Bismarckja. Ön nélkül nem tud élni. Jobban ragaszkodik önhöz, mint a leányához.

— Lehet. S ez az, ami engemet keserűvé tesz. Ön nem tudja, micsoda kínzó érzés valaki iránt háladatossá lenni. Mikor ez a Lándory azt a paradox igazságot kimondta, hogy „a háladatosság egy neme a gyűlöletnek”: senkit úgy bibéjén nem talált vele, mint engemet. Én gyűlölöm azokat mind, akik velem „állítólag” jót tesznek. Miért nincs megfordítva? Az ő jóvoltuk folytonos megalázás rím nézve. Megosztják velem az örömei-

ket; kényszerítenek boldogságukban részt vennem; jártnak cifra ruhában, azt eszem és iszom, amit ők, fogataikon járok, páholyaikban ülök, részt veszek a társalgásaikban, a grófjaiktól, hercegeiktől kapok udvarias szavakat, még táncolnak is velem. — És ez engem mind elkésérít! — Szeretnék inkább cseléd lenni! — Inkább, mint ilyen csinált virág, aminek gyökere nincs. — Az egyetlen gyönyörűségem az, mikor őket éri valami keserűség, harag, csalatkozás, megbántás, vagy mikor emésztő szenvedélyek támadnak bennük, amik kielégítve és kielégítetlenül egyformán kínoznak és ölnek. Akkor jólesik közöttük élnem. Az egyiknek a szenvedését a másikéval összepárosítanom, s egy harmadik bajnak adni létet általa. Más életcél é már nem ismerem. — Már most elhiszi ön ugye, hogy én szoktam igazat „is” mondani. Hanem csak négyszemközött. S megváltogatom hozzá az emberemet.

— Nagyra veszem, hogy ön a megválasztott emberci közé számít.

— Veheti is. Mert ha az önnek a célja, amit előttem elmondott, úgy hívebb szövetségese nálamnál nem lehet. Én vagyok az, aki Lyonel szenvedélyét folyvást szítom, elhítetve vele, hogy Medea őt az elkárhozásig szereti, csak azért ment férjhez, hogy az övé lehessen. Férje egy brutális, vad ember, gyűlölet tárgya saját hazájában, aki csak azért van teremtve, hogy megcsalassék. Sidonia grófnőt meg másfelől én tartom szofizmákkal, haragját ingerlem, büszkeségét feldagasztom, vakbuzgóságát megdicsőítem, míg utoljára Lyonel iránti majomszeretete, sértett büszksége, vallásos rajongása odavezetik, hogy szent célnak találja, leányát Lyonel szenvedélyének áldozatul meg-ejteni. — Babiloni fogalmak! — És nekem minden sikerül. Csak Medea van még hátra. Ő nem mindennapi nő. Vele nem lehet úgy játszani, mint „ezekkel a hölgyekkel”. Ezt ön maga is tapasztalhatta. — Azonban énnálam minden tolvajkulcs megvan, amivel egy nő szívéhez hozzá lehet férni. — És énnekem tetszik az én szerepem.

Sidonia grófnő visszajött a hintóhoz. Már a járásán észre lehetett venni, hogy megint veszített a fogadásokon.

— — — — —
— — — — —

Bertalan két napig kutatott a kúriai levéltárban, ahol megtalálva a szükséges adatokat, amelyek munkája kiegészítéséhez tartoztak, sietett vissza falura.

Egy kis meglepetés várt rá.

Mikor a kastélyba megérkezett, a park sétányán „két” hölgy jött eléje. Az egyik a felesége, a másik Hermione kisasszony.

Az első dolga volt mindenesetre Deát összeölelgetni: csak azután nyújtá kezét — a vendéghölgynek.

— Ön nem íz ki a házából? — kérde Hermione.

— Minő kérdés!

— Azon nehéz jelenet után, mely utolsó találkozásunk volt.

— Vallja meg ön, kisasszony, hogy ha ön lett volna az én helyemben, ön is ugyanazt tette volna.

— Bizonyosan. S ha úgy nem tett volna ön, most nem volnék itt, hogy elismerjem, miszerint én hibáztam.

— A hiba nem az öné volt.

— De az enyém volt. Bocsánat! Én nem vagyok elűzött cseléd, aki a volt asszonyát rágalmazza az új előtt. Ki kell mentenem Sidonia grófnőt. A kelengye odavitele az én ötletem volt.

— Ne beszéljünk erről! Ön szívesen lesz látva nálunk. Én azért a boldogságért, amit nőm a házamhoz hozott, elfeledlek mindent, amibe ez került. Lis Blanc grófnő kívánsága volt, hogy ön idejöjjön?

— Igen. Amint megtudta a boldog változást Dea grófnő egészségében.

— Lyoneltől?

— Ah, uram.

— Igen. Hiszen én tudattam vele. Más hírforrás még nincs.

— Ön érteni fogja, hogy a grófnő maga nem jöhetett ide.
— Méltányolom az indokait. Nagy áldozat volt tőle.
— De azért naponkint imádkozik a leánya szerencsés sorsfordulása végett.

— Tudom; hogy ne fia legyen, hanem leánya!

Dea későn takarta be tenyerével Bertalan istentelen száját.
Már kijött.

Ekkor aztán Hermione elnevette magát.

— Ön előtt nem lehet tragikus képeket csinálni.

— Jobb lesz, ha a vidámabb oldalát fogjuk fel a dolognak.
Az nagyon szép öntől, hogy Deát meglátogatta. Önnek a jelenléte órá nézve valóságos jótétemény. Én azon leszek, hogy úgy megkedveltessem önnel a nálunk lakást, hogy sohasse kíváncsozzék el tőlünk. Már tudniillik, amíg férjhez nem megy. Erről nem állok jót. Nálunk, heves vérű magyaroknál, az ilyen szép, szellemdús hölgyet, mint ön, nagyhamar elkapják.

Dea megrángatta Bertalannak a füle gombját.

— Te! Itt az én jelenlétemben udvarolsz Hermionénak?

— Hát jobb lesz, ha a távollétedben udvarlok?

Mind a hárman nevettek együtt.

Lándory tudta azt jól, hogy minden embernek kell valami játékszer. A jólét, a boldogság, a gyönyör — nem elég; játék is kell. Kis gyerekeknek, vén gyerekeknek, asszony-gyerekeknek egyformán. Azt ne sajnálja az ember a „gyerekeitől”. Elég, ha figyelmezteti rá, hogy „a játékszert ne vedd a szádba, mert a festéke mérges!”

Hölgy-gyerekeknek legkedvesebb játékszerük egy másik hölgy, akivel kedvükre kifecseghetik magukat. Ilyen volt Hermione Deára nézve. (A fentebbi figyelmeztetés ennél sem volt fölösleges; egyébiránt Dea már olyan nagy gyerek, — kinek van esze.)

Amióta Hermione odakerült, egészen megelevenült a ház. Szellemdús, pikáns, leleményes hölgy volt, ellátva a tapasztalat-egész tárházával; nem a közönséges zsánere a hízelkedő, kedv-

kereső házibarátnéknak, inkább a senkit nem kímélő családi szatír, szoknyás Triboulet, aki gúnyora nyílhegyeit magával a ház urával is érezteti.

Ez tetszett benne éppen Bertalannak. Volt a háznál egy ellenfele, akivel a szarkazmusos fleuret-jeit keresztezheté. Éppen olyan multság volt ez rá nézve, mint mikor délutánonként a kardvívásban gyakorolta magát Kalthahn Péterrel. Az inasnak is szabad volt vívás közben az urát jól megvágni, ha fedetlen részt hagyott előtte.

Szép, derült estéken az volt a multságuk, hogy kivitték a nagy teleszkópot a teraszra, s az ég csodáit vizsgálták vele. Ez örökszép látvány igen gyönyörködteté Medeát. S annak az évnek a nyarán az égi theátrumnak különösen érdekes repertoárja volt. Tíz óraker este egyszerre lehetett látni az égen a Venust (távcsővel félhold alakban), a Jupitert négy holdjával, s a Saturnust csodás fénykarikájával. Lőrinc-napnak az éjszakáján gazdagítá ez égi mutatóványokat a rendszeren ez időben vendégzereplő hullócsillagok tüneménye. Egy negyedóra alatt százat számláltak meg.

Mikor aztán a hölgyek aludni mentek, Bertalan a távcsövet lecsavargatá, s Péter elrakta azt a tartályába.

E munka közben a következő párbeszéd támadt az úr és a szolga között.

— Mondja csak, uram, azok a hullócsillagok leesnek a földre?

— Többször látták őket a földre hullani. Minden múzeumban láthatsz meteorvasakat. Ezek ilyen hullócsillagokból valók.

— Ugyan lehetséges volna-e az, hogy egy ilyen hullócsillag éppen a Hermione kisasszony chignonjának a közepére pottyanjon?

— A lehetőség aránya: egy a kvadrillióhoz.

— Nagy kár!

— De hát mért kívánnál te éppen egy ilyen fényes csillagot hajdíszül a kisasszony fejére?

- Hát az igen szép halál volna neki.
- Tartsd eszedben, Péter, hogy nálam a vendéget még gondolattal sem szabad megsérteni.
- Ez nem vendég, hanem házitolvaj.
- Mit oroz el?
- Majd megtudja ön egyszer. Egyelőre csak apróságokat. Tudja ön, hogy mindennap levelet ír innen Lis Blanc grófnőnek? Azt ő maga viszi fel reggelenként a postára, mikor a templomba megy. Itthon buzgó templomjárónak adja ki magát.
- Az engem nem bánt: rólam nem írhat semmit, amit én titokban akarnék tartani.
- Óh, dehogyan ír! Levelei inkább tele vannak magasztalással ön felől. Hogy ön mesés ideálja a férjeknek: egyszerre királya és rabszolgája a maga asszonyának; hogy ön a minden emberi erényekből összealkotott tökéletesség: méltó, hogy földönjáró szentnek legyen elismerve.
- De hát hogy tudhatod te, hogy mi van az ő leveleiben írva?
- Olvasgatom őket.
- Péter! Figyelmeztetek rá, hogy ha élőttem azt a vallomást teszed, hogy itt valaki körülöttem a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekedetet követ el: én az ellen kötelességemnek tartom a vizsgálatot megindítani.
- Péter nagyot nevetett erre.
- Hahaha! Ez nagyon jó. Az én nagyságos uram engem akar megijeszteni! A Monterosso tanítványát! — Küldhet ön az ellen vizsgálatot! — Hermione kisasszony, amint a levelét lepecsételte, senkinek a kezébe nem adja: maga viszi el a postára. A postás azonnal regisztrálja, becsomagolja, küldi a vasútra. Itt sem ideje, sem alkalma nincs senkinek, hogy azt a levelet felbontsa és elolvassa.
- És te mégis megtudod a tartalmát?
- Meg ám; mert a másolatát kapom meg.

— Honnan?

— Bécsből vagy Budapestről; ahol a grófnőt találja a levél. — Az pedig, amint elolvasta Hermione levelét, rögtön elégeti.

— S hogy kerül annak a tartalma mégis egy harmadiknak tudomására?

— Hm! Ez ám éppen a monterossói furfang. Elmondhatom önnek. — Ha az ember egy levelet kénéterrel leönt, az abban a percben egyszerre olyan átlátszó lesz, mint az üveg. Az írást szabadon el lehet olvasni róla. Ha a túlsó oldala is be van írva, akkor az ember a levelet a tükör elé tartja, s úgy olvassa el a megfordított írást. Három perc múlva a kénéter tökéletesen elpárolog, és semmi nyomot nem hagy hátra, még csak illatot sem. És aki a tartalmát kivette, nem követett el semmi levélsértést; nem hamisított pecsétnyomót, nem vágta fel borotvával az aláhúzott vonalat; tiszta maradt a keze.

— Ez gonosz egy tudomány, Péter.

— De hasznos.

— Tehát neked büntársad van a grófnő közelében? Péter!

— Hát nem magam bejelentettem-e, hogy fel vagyok bérelve a grófnő által, hogy az ön körében történt dolgokról értesítést küldjek neki? Havonkint kapom a bért. Hát csak fel kell tartanom a diplomáciai összeköttetést a két udvar között. Mármost könnyen érthető lesz az én torzsalkodásom Hermione kisasszony ellen. Ő az én branche-omba vág: — fölöslegessé teszi működésemet; leszállítja az értékemet; kitúr a helyemből. Ezt nem bírom neki megbocsátani.

— Tréfás kópé vagy bizony te, Péter.

— Dehogy vagyok, uram. Dehogy vagyok! Inkább nagyon is elegiacus kedvemben vagyok. Ez a ma éjjeli csillaghullás! Ez nagyon gondolkodóba ejtett. Azt mondják, hogy mikor egy csillag le hull, akkor egy ember meghal. Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy hátha az enyém is lehullott a többi között.

Valami őskomikum volt abban a szentimentális kifejezésben.,
amit e szavaknál a Péter arca fölvelt. Lándory nagyot nevetett
rajta.

— A gutába! Péter! Csak nem akarsz meghalni?

Péter megcsóválta a nehéz fejét.

— Ne beszéljünk erről idekünn. A bokroknak füleik van-
nak. Majd ha odafenn leszünk a szobában. Nagyon komoly
dolog ez, uram!

Bertalan csakugyan kíváncsi volt rá, hogy miféle trücske-
van a Péternek? „Ok nélkül” nem szokott az tréfálni.

Mikor aztán Bertalan hálószobájában egyedül voltak, Péter
rákezdé.

— Bizony halálomat jelenti nekem ez a mai csillag-
hullás!

— Csak nem akarod a nyakadat elvágni borotvával?

— Még arról is élesebb fegyverrel. — Megházasodom.

— Teringettét! Ez már meglepő újság.

— Hát mért? Nem vagyok több negyvenhat esztendősnél.
Nem költöttem el a kapitálisomat.

— S ki az a szerencsés, akit a többi nőnemű halandók közül
kitüntették? Talán az özvegy kulcsárné?

— Ohó! „Höher Péter!” Én is azt mondom, amit az öreg
spanyol hidalgó mondott, mikor házasodni készült, hogy
„ha már a szívemet keresztül akarom döfni, hát inkább egy
fényes törrel teszem, mint egy rozsdás panganéttal!”

— S ki légyen annak a fényes törnek a személyesítője?

— Az bizony senki sem más, mint a — Lidy Carcasse!

— Ah, nézze meg az ember! Még nem is rossz ízlése van az
öreg fiúnak.

— Remélem, hogy ekvivalenst nyújthatok érte. Ami
pedig a karakterünket illeti, vagyok olyan halálra ítélt gonosz-
tevő, mint a Lidy Carcasse. Én egy méregkeverő, ő egy
petroleuse. Szép pár lesz belőlünk.

— Még Párizsban szövetkeztetek össze?

— Mi sem természetesebb. Ő is felismerte bennem a „Cohinoor” gyémántot.

— De akkor hát te engemet el fogsz hagyni.

— Ha csak ön nem kerget el magától.

— Nem értem a dolgodat. A Lidy Bécsben van Lis Blanc grófnőnél, te pedig énmellettem. *Dualisztikus házasságot* nem tudok képzelni.

— Nehéz is azt; hanem hát éppen azért aludjunk rá egyet; talán holnap reggel ki fogja ön találni a titok nyitját.

Péter kivitte az urának a csizmáit, s jó éjszakát kívánt.

Bertalan pedig, még egyedül maradván is, eltöprengett ezen a bizalmas vallomáson, s találgatta a katasztrófa eredetét. Mi vihethi Pétert erre a szaltó mortáléra?

Csak nem a „rossz példa” talán?

Ugyan mivel volt kisebb merészség, Lándorynak összekötni sorsát Deaéval, mint Péter és Lidy egy párrá létele?

Utána akarnak-e *ugrani* a hívei?

Másnap délben Dea különösen szeretetreméltó volt az asztalnál; ami biztos jele annak, hogy az asszony valami indítványt szándékozik tenni, amelynek a sorsát biztosítani akarja. Hermione kisasszony is igyekezett a hangulatgerjesztéshez eleven tréfáival hozzájárulni.

Végre kipattant a dolog.

Lándory már éppen szaladni akart az asztaltól, mikor lefogták.

— Maradj még! Ne szaladj a cséplőgéphez! Nekem valami kívánságom van, amihez a beleegyezésed szükséges. Nekem múlhatatlanul szükségem lesz idestova egy olyan leánycselédre, akivel a magam nyelvén meg tudom magamat értetni. Az itteni szobaleányok nagyon derék, hűséges portékák, de egész pantomimikai előadásba kerül, mikor valami rájuk bízott dolgot kellően megismertetek velük. A magyar nyelvben annyi sok szinonim szó van; s ha az idegen nem helyesen akcentuál, egészen mást értenek belőle, mint ami mondva volt.

Tegnap is azt mondom a Zsuzsinak: „Hozz nekem mézet”. Elmegy, oda van egy óráig; akkor visszajön, s hoz nekem egy tál „meszet”. Azt mondta, hogy nem lehetett másutt kapni, mint a faluban a korcsmárosnál.

— Hát jól van, kedvesem, hozass magadnak egy francia cselédet.

— Tudtam, hogy nem fogod ellenezni; már rendeltem is egyet. Talán emlékezni fogsz rá: Párizsban is szolgált nálam. A jó Lidy Carcasse.

— Ah! Akit te különben az ifjabb nevén szoktál hívni: „Lidy Saint Jean”-nak. Hogyne ismerném? Derék leány.

— Hát nincs ellenedre, hogy idejöjjön?

— Belenyugszom.

Hermione is segített a megnyugtatózásban.

— Ön nem is tudja, hogy ez a leány egész a rajongásig bálványozza önt, tiszta háladatosságból.

— Az is háladatos? — szólt Lándory kesernyés nevetéssel. — No, akkor vigyázni fogok a magaviseletére.

Azzal megcsókolta a neje arcát, s magukra hagyta a hölgyeket.

A szobájába lépve, ott találta Pétert, nagy rakosgatásban.

— Péter! Gratulálok! A Lidy Carcasse a napokban megérkezik hozzánk, és itt marad.

— Azt én tudtam.

— Most már én is olvastam Hermione kisasszony levelét; kénéter sem kellett hozzá.

— Nem nagy mesterség volt.

— Péter! Te derék ember vagy!

— Hát a Lidy Carcasse nem az? Csak hagyja ön már most ránk a többi! — A mamsell nem is sejti, hogy két ollószár közé dugta a fejét. — Mi úgy fogunk tenni a Lidyvel, mint akik egymást ki nem állhatják; de azért össze nem veszünk, mert azzal elárulnók, hogy hitvestársak vagyunk.

... Hát ha még valósággal úgy olvasott volna Hermione

levelében Bertalan, ahogy azt Péter Lidy által megkapta. Péter nem merte vele megkínálni az urát. Elég neki az, amit sejt belőle.

Hermione megírta Sidonia grófnőnek, hogy Lándoryban egy olyan válfaját tanulta megismerni a férjeknek, aminő eddigelé az ő akváriumában nem volt ismeretes. Más férjeknél az a szokás, hogy mikor a nő legmagasztosabb küldetésének nehéz hónapjait éli, akkor hidegülnek el iránta. A reális felfogás szerint ez a legtermészetesebb következmény. A deliség elvész, helyébe idomtalanság lép, az ideál nevetségessé torzul, a szép arc elveszti üde színét, eleven kifejezését. A megzavart idegrendszer uralkodik a kedélyen, s minden változatait előidézi a rigolyáknak. A nő szenvedése merő lelkiismeretfurdalás a férjre nézve. S az emberi hím utoljára is csak olyan állat, mint más. Egyik olyan, mint a másik. — Hanem ez az egy ember kivétel a többi közül. Ez éppen most veszi körül teljes, lángoló szerelmével a nejét, amikor az éppen nem szeretetreméltó. Türelme egy tenger! Egyébre sem gondol, mint hogy feleségének a legrejtettebb vágyait kitalálja. Eljár vele a katolikus templomba, s végigüli a misét, amíg Dea imádkozik — kálvinista presbiter létere. — Azonban e példátlan hűséget maga az egész itteni berendezés is elősegíti. Egy falusi kastély, mely a cselédségen kívül más lakótársat nem ismer. Innen Lándoryék schová látogatóba nem járnak, s ennél fogva őhozzájuk sem jár senki. A téli hónapokra ugyan szándékoznak Budapestre beköltözni, de a helyzet ott sem változik. Lándorynak ott is saját háza van, a külvárosban, melyet még az apja építtetett, ott is egyedül fognak lakni. S a lakosztályok úgy vannak berendezve, hogy a nő és a férj hálószobáit csak egy ajtó választja el, minden szó, minden sóhajtás áthallik egymáshoz. — S aztán hiányzik minden eszköze a császnak, mely a férjet törbe csalogatná. — Kísértés nélkül nem is nehéz aszkétának lenni. — Pedig csak az első lépés drága. — Az első lépést meg nem tenni könnyű; — a másodikat meg nem tenni — már nehéz, a

harmadikat meg nem tenni — már lehetetlen. — Az első tézis egy boldog házasság szétbontásában a férjnek kedvtelése. Az asszonyé már aztán csak corollarium hozzá. — S amahoz az első étappe a „házi enyelgés” — egy kis „fantaisie en famille”. Okos asszony az ilyesmiért nem is neheztel. Tudja, hogy ez csak futó kedvtelés, s nem tartja érdemesnek féltékenynek lenni miatta. Úgy veszi az „embert”, ahogy van. Egy Lidy Carcasse-t nem néz Medea grófnő rivalisának. Legfeljebb is feljegyzi magának a férje teherlapjára, s útmutatást talál benne a reváns eszméjéhez.

Ilyenféle közlemények voltak Hermione leveleiben Lis Blanc grófnéhoz.

Lidy Carcasse megérkezett még az őszi napokban; s Medea igen meg volt elégedve.

Hermione kisasszonynak a leveleit ettől fogva nem olvashatta el senki Lis Blanc grófnőn kívül.

Egyebet azontúl sem tartalmazhattak azok, mint eddig.

Mentül többször újult meg a hold, Lándory féltő szerelme a feleségéhez annál erősebb lett. Már dolgozni sem tudott, hacsak az ő szobájába nem hozta át a munkáját, s a válságos nagy idő közeledtével soha ágyba nem feküdt: felöltözve aludt a bőrkereveten; orvost mindennap járatott a házhoz; a „bölc s asszonyságot” állandóul ott tartotta. Ő maga volt a legidegesebb a háznál. Egy enyelgő szót nem lehetett tőle hallani, s ahogy a Lidyvel bánt, az a gorombaság határáig ment.

Hermione levelei nemsokára Budapestről lettek keletezve:

„Átköltöztünk az unalmas faluból a még unalmasabb városba. Az ódon kastélynál még ócskább a városi palota. Egy emeletes épület a külvárosban: elől-hátul kerttel. Valamikor Lándory úr öregapja építtette, aki nagy különc volt. Egyedül szokott benne lakni az uraság. Mikor az nincs a városban, akkor üres a ház; csak egy vén felügyelő lakik benne. A bútorok a direktórium korából. A képek a kiállhatatlan németalföldi festőktől. A plafondok mind boltozatosak. A férj és feleség

szobái itt is egymás mellett. A folyosón régi acélmetszetek; a szobákban óriási fayence kemencék. Minden úgy van benne, ahogy a század elején volt. — A krízis közeledtével az „asszony” melankolikus lesz, nem jár sehová, s nem fogad társaságot. Szomorú sejtelmei vannak. Quelle figure! — Úgy kell neki! — Nem nézhetek rá anélkül, hogy titkos elégtételt ne érezzek magamban. — A paradicsomi átok! — A férj most már dolgozni sem képes; egész nap a neje szobájában ül, mesél, felolvas, anekdotázik; még a hegedűjét is előveszi, s kíséri a nejét zongorán. — Igazán ostobává teszi az embert a kedélyhangulat. Várjuk a katasztrófát.”

A következő levél aztán így szólt (február vége felé):
„Que Dieu soit béni! Leányunk lett! Nem hiába imádkoztunk. Hanem ez rettenetes nap volt! Milyen lőtás-futás, szaladgálás. Én folyton ott voltam Medea mellett. Tanulmányoztam őt. Minden lelkijereje mellett sem bírt a szenvedésével. Fél napig élet és halál között vívódott. Megszenvedett minden bűneiért. — Az ember pedig egészen meg volt örülve. Minden öt percben odajött az ajtóhoz, tudakozódni. Be nem volt szabad neki jönni. A mellékszobában járt egyre alá s fel, mint a kettrecbe zárt fenevad. A jövő-menő orvost kínoztá könyörgéseivel. — Hallottam a nehéz lihegését, ha egy percre ledobta magát a pamlagra, a másokban már felugrott, s újra kezdte a nyargalódzást. Éjjel hallottam őt imádkozni: „Isten, Isten! Légy irgalmas!” Egyszer sírni is hallottam. S mikor végre beállt a szerencsés fordulópont, s az orvos tudatta vele az eredményt, — más férj azt mondta volna rá fanyarul: „csak egy leány”, ez pedig sírt, kacagott örömeiben, most ott fekszik a felesége ágya fejénél, s annak a kezét áztatja könnyeivel. Az asszony még most is alig van eszméleténél, s amikor magához tér, csak a gyermeke után tudakozódik. — Ezeknek, úgy hiszem, hogy elég volt a boldogság extravaganciáiból! S ezenül áttérnek a normális életmódhoz.”

Sidonia grófnő nem küldött üdvözlést a leányának szeren-

csés megszabadulásáért. Helyes oka volt a tartózkodásra, miután Bertalan sem tudósítá őt a családjában előfordult örvendetes esemény felől.

Lyonel sem jött vissza — keresztapának.

Egy későbbi levelében aztán Hermione arról tudósítá Sidonia grófnét, hogy Medea maga szoptatja a gyermekét. Ez is jó. — „Az alatt a férj elmehet a földet körülhajókázni, senki sem akadályozza meg benne. A rózsalánc, mely a szerető sziveket összeköti, így válik át lassan kaucsuklánccá. Azalatt valami más is elő lehet készíteni. A nő, amíg szoptat, nagyon érzékeny idegzetű. Babonái és látásai vannak. Medeával el lehet fogadtatni az eszmét, hogy a bernátfalvi otthon levegője neki és gyermekének egészségtelen. Az orvosok is hegyi levegőt ajánlanak neki. Azonkívül is fél most e kastélytól és környezetétől. Mindig Godivával álmodik. Az minden alakban megjelen előtte. Kisgyermekét kéri tőle, karjára veszi, ringatja, majd meg elszökik vele, s Medea nem találja sehol. Azt képzeli, hogy ha ő Bernátfalvára visszamegy a nyáron, ott meg fog halni a gyermeke: Godiva elrabolja magának. — A férj mindenre rááll. — Már beleegyezett, hogy a nyárszakot Medea atyai birtokán töltsék, a kies Erdélyben: a regényes fekvésű dorogmándi kastélyban. Csak egyszer aztán ott legyenek: — akkor majd lehet kezdeni valamit”.

Lándory ezeket a leveleket mind nem olvasta, hanem azért tudta jól, hogy mi celszövényt szőnek, fonnak ellene.

Belenyugodott mindenbe, azzal az erős lélekkel, amellyel az ember rábízta az imáját a védszentjére, és nem jut eszébe az a kétkedés, hogy hátha az valakinek másnak is védszentje. s annak az ellenkező imáját fogja közvetíteni?

A DOROGMÁNDI KASTÉLYBAN

A mezőhegyesi grófi kastély még azon régi lovagkori építményekre emlékeztetett, amelyek martalóc támadások ellen voltak berendezve, s alkalmasak voltak balladatárgyak kidolgozására. Felvonóhíd, sáncárok, őrtorony erkéllyel, melyre kötélhágcsót lehetett akasztani; belül tornácok, pitvarok. folyosók labirintja; döngő falak, amik sejtetik, hogy belül valami titkos átjárót rejtegetnek. Nagy szekrények által álcázott rejtekajtók; elforduló kemencék, amik alatt furcsa csigalépcső vezet valahová; aztán megint rengeteg nagy termek, dőzsölő vendégsereg számára; az udvar felől a falon kívül körülfutó fafolyosó, mely két szemközti lakosztály között összeköttetést képez.

Látszik, hogy a kastély nem egyszerre épült. Az egymásután következő családapák (és anyák) szeszélye szaporítá rajta a toldozásokat. Mindegyiknek volt valami „oka” ezt vagy amazt az építészeti furcsaságot létrehozni.

Például az már Sidonia grófnőnek a fantáziája volt, hogy az ő hálószobájából, az emeleti balszárnyon, egy álcázott csigalépcső vezessen alá a földszinti szobába, mely a bizalmas „fraj” lakóhelyéül szolgált.

Ez a csigalépcső magyarázhatná meg talán, hogy miért választották a grófnő egyetlen leánya számára ezt a gyűlöletes nevet: „Medea”?

Hogy Hermione kisasszony teljes ismeretével bírhatott a kastély rejtett alkalmatosságainak, azt valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Sidonia grófné sokáig lakott ezen a helyen.

Itt azután a férj és nő lakása is egészen a normális élet kívánalmái szerint volt berendezve. Az épület két ellenkező szárnyán volt egész külön háztartás berendezve, úgy hogy a férj lakásából semmi lárma és tivornyaszó nem hatolhatott át a nő szobájáig. De viszont a férfilakosztály is úgy el volt helyezve egy fél emelettel alacsonyabban, hogy annak a külső ablakaiból fel sem lehetett látni a nő udvari ablakaiba, a fölötük kiugró fafolyosó miatt. Ha valamelyik házastárs a másikat meglátogatni kedvet kapott, három tornácon és tizenkét lépcsőn kellett áthaladnia.

Bertalan ebbe az állapotba is beletalálta magát.

Amióta Dea anya lett, úgy bánt vele, mint egy szenttel.

És Dea is belenyugodott a maga helyzetébe. Egészen a kisleányának élt. Amikor együtt voltak Bertalannal, csak az a drága kincs volt beszédük, gyöngédségük tárgya. Csókjaik csak a nevető gyermek piros orcáin találkoztak.

Medeát néha meglepte egy-egy búskomor elmélázás Bertalan arcán, mely annak kedélyét elárulá; de Hermione meg tudta őt nyugtatni. — A farkasok nem vesznek éhen.

Megsúgta Medeának, hogy a Lidy Carcasse gyakran kionson éjente a szobájából, mely átellenben van az övével, s csak reggel felé tér vissza. Medea nagyot sóhajtott, és nem szólt. Azt, hogy Lidy Péternek a felesége, nem tudta senki.

Két órai út vezet a dorogmándi kastélytól az albisorai birtokig, melyet Lis Blanc grófnő vásárolt Lyonel számára. Roppant erdőségek, az Erdély és Románia határán emelkedő havasok alatt, gazdag vadállománnyal. A kastélyt ez évben bővítették ki, újonnan kitatarozva.

Szeptember vége felé (mikor a mackók lejönnek a málnát szüretelni s a törökbúzákat megdézsmálni) megérkezett Lyonel Albisorára.

Bertalan egész rendes úton jutott ennek a tudomására. Levelet kapott Lyoneltől, melyben az állt, hogy „Kedves sógor! Itt vagyunk egy egész társasággal, medvét vadászni.

Alfréd, Horác, az Effendi, a Murcus. Szívesen látunk feleségeddel együtt a holnapután kezdődő vadászatokon. Sidonia grófnő is itt van. Üdvözöllek.”

Erre aztán Bertalan azt válaszolta, hogy: „Kedves Lyonel! Köszönöm a szíves meghívást. Nőm szoptat, nem hagyhatja el a gyermekét. Minden jókat!”

Másnap Dea azzal a tudósítással lepte meg Bertalant, hogy a kis Mariannát *elválasztja*, mert már fogai vannak.

Ez egészen az ő dolga.

Két napig aztán Deának az elválasztással együtt járó változásai voltak. Szerencsésen átesett rajtuk. A kis Marianna is hozzászokott, hogy kanállal etessék.

Negyednap könnyű „sandlaufer” gördült be a kastély udvarára, két tüzes mokány lóval, melyeket maga Lyonel hajtott.

Egyedül jött, kurta dzsekkben, kamáslisan: tüntetőleg rövid látogatásra.

Együtt találta a verandán Deát és Bertalant.

Lyonel az egyszerű öltözetben is délceg alak volt. Tekintete derült, kedélyes, minden követelés nélkül.

Előbb összeölelkezett Bertalannal, azután megcsókolta Deának a homlokát.

— Teljesen méltánylom az indokaitokat, amikért nem jöhettek Albisorára. Magam jöttem ide, hogy meglássalak. Csak egy pillanatra. Egész kompánia van nálam otthon. Úgy szoktam el tőlük, amíg alusznak.

— Nagyon szép tőled. De azért itt maradsz uzsonnára.

— Köszönöm. Csak egy pohár tejet fogok kérni Deától.

Dea erre bement a házba. A két férfi künn maradt a verandán.

— Derék asszony lett belőle — szólta Lyonel, Dea után nézve. — Te tetteid azzá. A te érdemed. Ha Alfrédnél marad, ezóta sárgaságba ejtett volna minden párizsi regényíró az irigységtől. Azért kértem azt a tejet, hogy nem akartam ölelőtte beszélni. A leveled egészen korrekt volt. Nekem meg kellett

titeket hívnom a világ miatt, s neked okot kellett találnod, hogy meghívásomat elutasítsd. Te nem jöhetsz össze Sidoniával. S én nem tartózkodom kimondani, hogy kettőtök közül neked van igazi okod a neheztelésre. Amit te tettél Sidoniával, az csak válasz volt az ő gorombaságára. Én éppen úgy tettem volna. Ezt megmondtam neki magának is. Ha bocsánatkérés volna a helyén, úgy az Sidonia tartozása volna. — Hanem hát az ő fejéből nem lehet kiverni az arisztokratikus gőgöt.

Bertalan nem hagyhatta ezt szó nélkül.

— Ami ugyan kettőnk között nincs is helyén; mert az én ősapám fejedelmi követ volt a hollandi királynál ugyanakkor, amikor Sidonia grófnő ősapja még tulipánhagymákat liferált, ugyanannak a királynak.

— Haha! No, ezt is elmondom neki. Mert arról előttem szó sincs, hogy te kérleld meg az én mostohámat. Vesztenél előttem az értékeiből. Azt azonban nagyon szeretném, ha a társaságunkban lehetnél. S erre csak egy módot tudok. Most te küldj a magad és Dea nevében viszonzásul egy meghívót énhozzám, felszólítva egy barátságos estélyre, a nálam levő vendégekkel együtt; odaértve Dea anyját is.

Bertalan bámulva kapta hátra a fejét. Mi lesz ebből?

— Te nagy lélekbúvár vagy. Kitalálsz, hogy mi lesz ennek a következése?

— Kétféle lehet. Vagy az, hogy te azt feleled az én meghívásomra, amit én a tiedre. „Nem mehetünk, mert a mamának a foga fáj: én pedig őtet ápolom.”

— Hahaha! No, ez nem várható.

— Vagy pedig az, hogy te azt mondod a levelemre: „elmegyünk, vendégeimmel együtt!” S erre Sidonia grófnő összepakolja a bőröndjét, s visszamegy Kolozsvárra.

— Eltaláltad! Ez fog megtörténni. Az a harmadik eset semmi esetre sem, hogy Sidonia a ti meghívástokra idejőjön. Nem. Azt nem teszi, ha mindjárt egész Erdély özönvíz alatt állna is, s itt volna az Ararát hegye. És akkor azután megsza-

badulunk attól a feszélytől, mely bennünket egymástól távol tart, ami rám nézve a legkellemtlenebb.

Ezalatt visszatért Dea, követve a dajkától és Lidytől.

A dajka hozta a kis pólyás babát, aki nagyon lármázó kedvében volt ezúttal, Lidy pedig egy tálcán tejespoharakat és kancsót.

Dea dicsekedett Lyonelnek a gyönyörű kinézésű, piros arcú gyermekével, Lidy pedig kínálta a friss bivalytejjel.

Lyonel dicsérte a pólyás babát, s megitta a pohár tejet. A Lidyre rá se nézett.

Bertalan szemei egyszerre tudták ügyelni az egész csoportot. Egyik sem szól egy szót sem, mégis mindenki hazudik.

Lyonel el volt ragadtatva a gyermek szépsége által.

— Fényképeztesd le a kicsikét, s aztán küldd el a képét nekem.

— Meglesz.

Erre aztán a kicsike (az egyetlen igazmondó lény a társaságban), mintha megértette volna, hogy micsoda mecrénylet készül ellene, elkezdett hangos sírással protestálni. Arra aztán frissen elszaladtak vele mama, dada és „pila”. (Népics neve a szobalánynak.)

— Már most én is — láttalak benneteket — és megyek. A cimborák ezóta keresnek. Azt fogják hinni, fátákat üldözök. Nota bene: ha meghívod a kompániát, tarokk-kártyát szerezz, mert anélkül ezek meg nem élnek.

— Nálam bizony kártya nincs; hanem majd hozzatok magatokkal.

— No, van nekünk! De azért te is értesz hozzá?

— Ha a társaságot ki kell egészíteni: beülök.

— Nohát. Good bye!

Bertalan karöltve kísérte le a sógorát az udvarra.

— Még egy szóra — monda Lyonel, mikor már a kocsija céljárt. — Nagyon pironkodnám miatta, ha azt a benyomást hagynám hátra nálad, hogy „no, most az én sógorom, Lyonel,

szép kis komédiát játszott nálam!” ha te valahogy azt hinnéd, hogy én most azért húztam tőbe ezt a cérnát, hogy a rokon szeretet könyökén esett szakadást összevarrjam vele. Nem mehetek el tőled anélkül, hogy az *igazat* elmondjam.

Bertalan kíváncsi volt rá, hogy vajon mit fog ez most *hazudni*?

— Megsúgom. Deának, tudom, nem mondd el. *Scilla* Budapesten szerepel. Nekem megígérte, hogy lerándul Erdélybe, s az albisorai medvevadászaton részt akar venni. Addig azonban nem jöhet ide, amíg Sidonia grófnő itt lézeng. Erre való nekem ez a kis cselszövény, mely Sidoniát az albisorai vadászkastély elhagyására bírja. Mármost felfogod ugyebár, hogy mi *érdekem* van az egész furfangban.

— Mindent tudok.

— És előmozdítod azt?

— *Minden tehetségem szerint.*

— Akkor kedves emberem vagy!

Ismét kezét szorítottak; Lyonel felugrott a bakra, és elhajtattott.

Bertalannak már akkor a zsebében volt a levél, mely e néhány szót tartalmazta:

„Ön ellen veszély készül. Vigyázzon mindenkire. Ha nagy baj lesz, én is ott leszek.” — Aláírva nem volt; de ráismert Scilla írására.

„BELLE ALLIANCE”

A meghívás el lett küldve Dorogmándról Albisorára. Két „hajtás” közötti napon volt egy „vak” nap, amikor ráért a vadásztársaság szomszédolni.

A válasz visszajött. Az urak készséggel jönnek mindnyájan. Hanem Sidonie grófnőnek Kolozsvárra kell utaznia, sürgős ügyben: ő tehát nem jöhet.

Ahogy előre lehetett látni.

Nosza, vadásznak, szakácsnak, kertésznek, pincemesternek ki lettek adva a rendeletek: a vendégszobákban az ágyakat kiszellőztették; bébillérek, főzőasszonyok dologba lettek állítva. Egy pár kertészlegényt felöltöztettek inasköntösbe; a tisztartó hajdúja is mozgósítva lett az asztali felszolgáláshoz, ugyanannak a szobaleánya a kíségetéshez; a vendéglovak istállóit kitakarították: az egész kastélyban mindenki készült a vendégfogadáshoz.

Hermione kisasszony eközben kiadta a maga utasításait Lidy Carcasse-nak.

— Most jött el az „úr színeváltozásának” napja. Az urak vacsorára érkeznek meg, ami el fog nyúlni késő éjfélig. Akkor az asszony búcsút vesz a vendégtársaságtól, s a hálószobájába távozik. Az urak még folytatják a poharazást. Lyonelnek meg fog ártani az áldomásozás; ő nincs szokva ezekhez a tüzes erdélyi borokhoz: a magyar urak tréfát csinálnak belőle, hogy a vitéz oroszlánvadászt az asztal alá igyák. Kedvük szerint történik. Lyonel egészen makutyi lesz. A Péter meg a hajdú felviszik a szobájába, s lefektetik. A részeg embernek

az a kívánsága, hogy küldjenek hozzá szép leányt. Te odamégy hozzá: a férfi cselédek visszavonulnak. Lyonelnek semmi baja sincs, minden érzékének birtokában van. Nem árt annak még a muchomor szesz sem. Az urak ezalatt felkelnek a borozó asztaltól, s felcserélik azt a kártyázó asztallal. Mind jól tudják szerepeiket. Lándorynak le kell velük ülni tarokkozni. Folyvást nyerni fog. S a nyerő játékosnak nem lehet abbahagyni a játszást; kivált ha még házigazda is hozzá. Ott fogja őket találni a virradat. — Te pedig Lyonelt a hátulsó lépcsőn levezeted az én hálószobámig. Gondolsz ki valamit, amivel a szájtátó cselédek elfoglald, hogy valaki a folyosón ne találkozzék veled. A dajkának, aki az asszony hálószobája mellett fekszik, sert adsz, hogy mélyen aludjék. Az én hálószobámból az asszony szobájába felvezető rejteklépcső elől elfordítod a félremondható kályhát. A Pétert pedig elfoglalod, hogy valami neszt ne foghasson; mert az, dacára annak, hogy a mi zsoldunkban áll, mégis híve az urának. A többi azután az én gondom.

— És az asszonyság?

— Medea grófnő? *Tudtával történik minden.*

— Akkor jól vagyunk.

— — — — —
Ez a beszélgetés künn a kertben folyt, amíg Hermione és Lidy az őszibarack-rácsozaton válogatták az éretteket az asztaldíszítésre.

A kertnek egy szögletében a Péter pepecselt valamivel. Ő is dilettáns kertész volt.

Abban fáradozott, hogy egy nagy vederben nevelt gyümölcsfának az érett terményeit ott a fán túll tokocskákba kötözgesse.

— Mit csinál maga Péter? — szólítja meg Hermione.

— Süvegeket húzok ezekre a szilvákra.

— S mire való az?

— Hogy a darazsak vagy a rózsabogarak ki ne kezdjék a gyümölcsöt, amíg az uram leszedi.

- Hát olyan drága gyümölcs az?
- Elhiszem azt. Ez a híres formozai szilva, — melyből a legelső példányt gróf Benyovszky Móric hozta el XIV. Lajos király számára Formozából. A versailles-i üvegházból még ójtószemet sem volt szabad senkinek adni belőle. Ezt a példányt nagy grácia útján kapta ajándékba az uram Thiers-től. Most terem először. Úgy őrzi, mint egy férjhez adó leányt.
- Ah! Ezt a gyümölcsöt nekem meg kell ízlelnem.
- Nem szabad ám, kisasszony. Szigorúan meg van tiltva.
- Ki tiltotta meg?
- Hát az uraságunk. Lándory úr.
- Adok is én valamit az ő tilalmára.
- De majd nagyon meg fog haragudni az úr!
- Annál rosszabb rá nézve! A harag csak annak árt, aki megharagszik.
- No, én előre figyelmeztetem a kisasszonyt, hogy ha ebből a gyümölcsből pákoszkodik, *annak rossz következése lesz.*
- Csak az kellett Hermione kisasszonynak, hogy őt egy elkapott cseléd merje letiltani valamitől.
- Csak azért is leszakított egy szilvát a drága csemetéről.
- Az alakja is olyan különös ennek a szilvának. Nem hosszúkás, mint a rendes fajok, nem is gömbölyű, mint a reinc Claude-ok, hanem lapos, mint az alma, s a színe csokoládébarna.
- Hermione csupa dacból ízlelte azt meg.
- Mikor aztán a szájában volt, akkor ismerte meg annak a rendkívüli tulajdonságait. Valami különös édes íz, zamat és illat; mintha minden kedvenc gyümölcsnek az előnyei egyesítve volnának benne.
- Most aztán még egyet szakított le a fáról.
- A másodikat már gyönyörűségből ette meg.
- És aztán a harmadikat. Arra már a falánkság vitte.
- A negyediket azért, hogy megmutassa Péternek, mennyire nem törődik az ő urának a haragjával.

Az ötödiknek az elköltésére rávitte az asszonyi kíváncsiság. A hatodikat már nem is kívánta, de mégis megette, csak azért, hogy egy se maradjon a fán.

Majd hogy fog nevetni Bertalan úrnak az elszörnyedő ábrázatján, mikor az a féltve őrzött fáját tisztára lepusztítva találja!

— No, kisasszony! Én mosom a kezemet! — mondá Péter —; de meglássa, hogy mi következése lesz ennek a torokkodásnak.

Hermione gőgösen nevetett rajta. Ekkor vette észre, hogy még egy szem szilva van a csemetén, elbújva a levelek közt.

— No, ezt az egyet tegyük ide az ószibarackok tetejébe, hadd gyönyörködjék benne Lándory úr.

Azt is leszakította, s azzal orrot billegetett Péter felé, ott hagyva őt a megkopasztott fánál.

— Amit mondtam, megmondtam! — dörmögé utána Péter.

Persze, ha olvasta volna Hermione kisasszony Benyovszky Móric emlékiratait, hát akkor tudta volna, hogy miért van megtiltva a paradicsom fái között éppen ez egynek a gyümölcsseit megízlelni. Az egy rettenetes, bosszúálló gyümölcsfa! A formozai szilvafa.

Alig telt bele két óra, midőn Hermione kisasszonyt utolérték minden kórtünetei annak a félelmetes epidémiának, amit a paradicsomi Kelet-India ajándékozott a többi földrészeknek.

Lidy Carcasse rémulten szaladt Bertalan úrhoz, jelenteni, hogy Hermione kisasszony minő bajban van.

— Ne üss lármát! — mondá Bertalan. — Vendégek jönnek, ha megtudják, mind szétszaladnak. Az asszonynak egy szót se szólj. A cselédek se tudják meg. A faluból fel kell hívatni a kenőasszonyt, az maradjon a beteg mellett ápolóul.

— Más cseléd nem is vállalkoznék rá; mert az mind fél a ragálytól.

— A kocsis fogjon be, és vágasson be a városba, hozza ki

az orvost. Addig majd én tekintem meg a beteget. De senki be ne menjen hozzá, aki a feleségemmel érintkezik.

Ő maga tehetette: hisz ő — olyan távol szokott már a feleségétől.

Lándory felkereste Hermione kisasszonyt a szobájában.

Biz az nagyon nyomorult állapotban volt már. Lándory hozott a számára ópiumcseppeket, amiket minden elővigyázó ember szokott tartani otthon. (Kivált dinnyeéreskor.) Néhány cseppet adott be a kínlódónak egy kanál vízben. Attól annak a görcsei szűnni kezdtek. Hálát rebegett érte.

Meg volt ijedve rettenetesen.

Pedig nem volt az a baja. Csak a formozai szilva: ami éppen úgy megkínozza a vele visszaélőt, mint amaz ázsiai rém, csakhogy éppen nem öli meg, és nem ragad másra. De azt egyikük sem tudhatta. — Talán a Péter tudta.

A formozai lakosok azt a gyümölcsöt csak *gyömbérrrel* összefőzve szokták megenni.

— Meg fogok-e halni? — kérde száraz, rekedt hangon Hermione Lándorytól.

— Legyen nyugodt. Elmúlik a baj. Már elküldtem az orvosért. Addig is igyék ön székifűteát, s engedjen a gyomrára mustárkovászt tétetni. Jó lesz egy darab jeget lenyelni időközönként meg egy korty pezsgőport.

Hermione mindent megfogadott, amit csak az az ember nyújtott neki, akinek teljes oka lett volna rá, hogy őt irgalom nélkül megfojtsa.

— Nem fognak a kórházba vinni? — suttogá Hermione, akinek emlékében volt, hogy amikor Párizsba behurcolták a ragályt, szigorú rendelet volt minden beteget a közkórházba szállítani.

— Az én házamból beteget ki nem visznek.

Az orvost éppen útban találta az érte küldött kocsi, gyorsan megérkezett. Megvizsgálta a beteget, s minden intézkedést helyeselt, amit eddig Lándory a gyógykezelésnél alkalmazott.

Ugyanazokat kell folytatni. Az ópiumból minden fél órában kell beadni öt cseppet. Az ápolónő ügyeljen, hogy többet ne találjon a kanálba szalajtani. — Lándory maga ajánlkozott a gyógyszer beadni a betegnek. — Ha az izzadás beáll, akkor az ópiumot abba kell hagyni, s ha azután újra mutatkoznak a körtünetek, akkor jégbehűtött pezsgőt kell kanalankint szedetni a pácienssel. A fődolog: nem ijedni meg. Ez a ragály olyan, mint a rossz kutya, azt harapja meg, aki fut előle: aki átlépked rajta, azt nem bántja.

Amíg az orvos és Lándory Hermione fölött konzultáltak, azalatt Lidy és Péter egy más halálos nyavalya körtünetei fölött tartottak konzíliumot. Lidy elmondta Péternek mindazt, amit Hermione-től hallott.

— És mindez Medea grófnő tudtával történik! — mondá Lidy. — Érted te ezt?

— Egészen értem. Az asszony megunta már az üldözött vad sorsát viselni. Egyszer végre szembe akar szállni az üldözőjével. Elég erősnek hiszi magát arra, hogy titkos légyottot adhasson neki; s nemes lelkével le fogja őt fegyverezni. Megszabadítja magát az örökké fenyegető örült szenvedélytől, melyet saját anyja szítogat. Olyan ez, mint mikor valaki a tüzes vasat kívánja a kínzó kelevény ellen.

— De hátha ellenkező lesz a találkozás sikere. Hátha az ő érénye bukik el a csábító bűvésze előtt. Ennek az embernek démoni varázslata van a nőkkel szemben. Akit megigézett, az holdkórossá lesz. Nincs az a hideg gyűlölet, ami szerelemmé ne lobbanhasson iránta. Az oltár küszöbéről képes pokolra ragadni egy szentet.

— Én tudom, hogy Medea grófnőt nem fogja eltántorítani.

— Az én eszem szerint fel kellene fedeznünk az egész csel-szövényt Bertalan úrnak.

— Nem jó lenne. Ez elválasztaná őket végképpen. Neki még csak gyanítani sem szabad semmit. És éppen úgy nem szabad Medea grófnőnek sejteni sem, hogy e légyottjáról mi

is tudunk valamit. Olyan ő most, mint az alvajáró, aki a holvilágnál felhág a meredek háztetőre, s keskeny párkányokon végigsétál. Kell hagyni, hogy ugyanazon az úton megint visszatérjen. Ha rákiáltanak, leesik a mélységbe. Itt vagyunk mi ketten. A fő-fő ellenség: „a diabolus rotae” már el van téve láb alól. Haha! Ez most fekszik, és kiabálja „mon dieu!” — Hahaha! Kapott a tiltott gyümölcsön. Ha azt mondtam volna neki, „tessék kisasszony! Az ön számára van természetve!” nem nyúlt volna hozzá. „Tiltva van, az úr megharagszik érte!” Ez meg használt. Mégis megszolgáltam a *méregkeverő* híremet. Ne félj! Holnapra egészséges lesz, mint a makk.

— De még egyre nem gondoltál. Hátha ez az ember örült szenvedélyében mindenről megfeledkezik, s erőszakkal rabolja el azt, amit gyöngédséggel ki nem vívhatott.

— Ott leszek a grófnő ajtaja előtt. Te ügyelj rá, hogy a dajka szobája felőli ajtó nyitva maradjon.

— Vigyázz magadra, ha azzal az emberrel össze akarsz tűzni. Én ismerem jól Raoul Ripaille-t. Van egy fegyver, amit mindig a zsebében hord, ördögi találmány! Hasonlít egy rézboxerhez, amit a négy ujja szokás felhúzni. Csakhogy ennek nem a lökő gyűrűiben van a fortély, hanem abban, amit a markában tart: négy éles tigrisköröm alakú acélpenge hajlik össze egy kézszorításra, éppen úgy, mint a tigris talpa. Akinek a karját ezzel átszorítja, annak a karja egyszerre béna lesz: az izmai szétszakadnak; s akinek a nyakát fogja meg vele, holt ember: az üteteit mind átszeli. Indus találmány: „testvérölőnek” nevezik. Ezzel a láthatlan fegyverrel sokszor keresztültörte magát Raoul Ripaille egész tömegeken, amint közbeszorították. Megkapd azt a kezét, amelyiken a gyűrűket látod!

— Nem lesz arra szükség. Én ismerem a mi emberünket. Fegyverrel a kezében mesés a bátorsága, akár oroszán, akár vad bivaly rohanjon reá: golyózápor között megáll fütyörészve; de hogyha egy beteg leány jajgatását meghallja, gyáva lesz, mint egy kísértetlátó gyermek; mert hiányzik nála a

lelkierő. — De akármi legyen is ennek a vége: Lándory úrnak nem szabad ezt megtudni; mert az őt szerencsétlenné tenné egész életére; s ahogy én az ő büszke lelkét ismerem: ha mindent tudna is, nem akadályozna meg semmit; hanem ráhagyná az asszonyára, hogy ha felhívta a veszélyt, hát küzdje le azt egyedül.

— — — — —
A déleesti órákban megérkeztek az albisorai vendégek.

Csupa férfitársaság volt. Nem volt szükség a fogadásukra a ház asszonyának előjönni. Bertalan a szobájába vezetett mindenkit, hogy az úti porbul kimosakodhassék és átöltözhessék.

A vacsoráig még hosszú volt az idő. Az urak el tudták azt tölteni az istálló megtekintésével. Bertalannak kitűnő szép lovai voltak, abból az eredeti erdélyi fajtából, amelyet csikó korában ott künn a havason nevelnek; sohasem lát istállót, s ha aztán megmarad, túltesz minden telivéren. Egy párra meg is alkudott az effendi belőlük.

Majd a gyümölcsöskertre került a sor, ez Erdély kiváló büszkesége. Ebben is mind szakkedvelők voltak a magyar urak. — Alfréd is értett hozzá. Az ő kertjeiben természetesen még sokkal remekebb gyümölcsfák vannak. Bertalan eldicsekedett vele, hogy van őneki olyan gyümölcsfája is, aminek a párizsi kertészek katalógusában nem fordul elő a neve: a formozai szilva; ezt csak kitüntető pártfogás mellett nyerte Versailles-ből. S azzal odavezette a vendégeit a formozai szilvához. — Egy szem sem volt már rajta!

Péter ott járt az urak nyomában, a felöltőiket cipelve utánuk.

Lándory megütközve tekintte rá.

— Még ma reggel rajta volt minden gyümölcs! Ki nyúlt hozzá?

— Hermione kisasszony — mondá Péter. — Én kétszer is mondtam neki, hogy ne tegye, mert nem jó következése lesz.

— Hermione? — Hát úgy jól van — szólt Lándory, s egyszerre kiderült az arca.

— Ez aztán példánya a türelmes embereknek! — magasztalá őt Alfréd. — Mindent láttam már megbocsátani; de még azt soha, hogyha egy kedvenc gyümölcsfát lekopasztottak. Az ilyenért Napóleon hadat izent volna! A tiltott gyümölcs ellopásáért még a mennybeli hatalmak is bosszút állnak: példa rá a paradicsomi almafa.

Bertalan pedig igazán, őszintén jó hangulatba jött erre a felfedezésre, mert ebből megtudta, hogy Hermoine kisasszony betegsége nem az a félelmes ragály, amely az egész háza népére nézve fenyegetővé válhatik, s halálos kimenetelű lehet, hanem csupán az egzotikus gyümölcs élvezetének a hatása, ami elmúlik minden gyászos következés nélkül. — Ezzel aztán felmentve érezte magát, hogy minden félórában elszökjék vendégeitől, ópiumcseppeket beadogatni a betegének.

Azt tartják, hogy akkor a legveszedelmesebb a férfi az asszonyokra nézve, amikor ittas. — Valószínű. — A mámorban varázslat van, az indulatok lángra gyulladnak, a szenvedély elfoglalja az ész helyét, és ez mind megigéz.

Medea volt az egyetlen nő az asztalnál, Hermionéről azt mondták, hogy nem jöhct fel a szobájából, kegyetlen nagy migrénje van. — Medea maga többet tudott a barátnejáról. — Amint meghallotta, hogy Hermione rosszul van, hogy orvost is hoztattak a számára, azonnal lesietett hozzá, a rendes úton, a folyosókon és a főlépcsőn át. — Ott azonban zárva találta az ajtót, s kopogtatására azt a választ nyerte a belül levő kenőasszonytól, hogy Lándory úr határozottan megtiltotta, hogy a nejét a beteghez bebocsássák. — Akkor hát csak azért is meg kellett azt látogatnia. Mire való a rejtek-lépcső? Arról nincs tudomása az ápolónőnek. Medea a titkos csigalépcsőn át ment le Hermionéhez. Soká nem időzött nála, csak ameddig megkérdezte, hogy mi baja van? Ezt a betegséget ő sem találta valami regényesnek. De azt nem tudta volna magának megbocsátani, hogy a társalkodónéját, mikor az beteg, meg se tekintse. — A férjének nem mondta el, hogy a tilalmát megszegé. — Kitalálta, hogy Bertalan miért iparkodik tőle távol tartani magát, s hogy feltűnővé ne legyen, — ő sem közelített hozzá. Azt megmondták neki, hogy a férje adja be az orvosságot Hermionenak. — A vacsoránál a nő az asztal egyik végén ült, a férj a másikon. — Lyonel ült Medea jobbán.

Igen érdekes tárgya volt a beszélgetésüknek: a tegnapi vadászat hevélyes kalandjai. Lyonel komolyan életveszélyben forgott. A medve a nagy dúvadak között nem a legutolsó ellenfél. Erős, mint az oroszlán, és ravasz, mint a róka. A négymázsás mackó, melyet Lyonel egy lövéssel leterített, holtan *tetteté* magát, s mikor a vadász odasietett hozzá, akkor egyszerre talpra ugrott, s hozzácsapott hatalmas tenyerével. Lyonel a puskájával fogta fel a csapást, ami aztán annak az agyát törte ketté; úgyhogy Lyonel kezében nem maradt más, mint a puská csöve. Az egyik cső ugyan meg volt töltve, a medve azonban hátulsó talpára felállva, egy fejjel túlmagaslotta a vadászt. Szétmarcangolhatta egy perc alatt, mielőtt vadásztársai segélyére siethetnek. — De Lyonel nem veszté el a lelkét, a tört puskacső végét a medve szájába dugta, s fél kézzel meg tudta nyomni a fegyver ravaszát: az eldördülő lövés abban a percben zúzta szét a medve agyát robbanó lövegével, amikor már annak a hatalmas toppanca a vadász vállát érte.

Medea önkénytelenül összeborzongott.

— De hát minek kockáztatja ön így az életét? — szóló szemrehányólag.

— Hát mire őrizgessem ezt az én életemet; van arra valakinek szüksége? Valami kerget engem oda, ahol a halált első kézből adják. Legközelebb megpróbálom a Kirau-Ea vulkán fenekére leszállni, mely minden harmadnap kitör. Az olyan napokon, amikor pihen, le lehet a fenekére menni.

Így tesznek azok, akiket szenvedélyük kerget.

Hiszen könnyű volna őket megmarasztani, hogy ne menjenek oda. Miért nem mondják hát?

Aztán azzal is ki lehet fejezni a kétségbeesést, ha az ember egyik poharat a másik után fenékig kiissza.

— Hát miért nem vagyok olyan derék ember, mint a férjed?

Az is egyik kellemes stádiuma a részegségnek, mikor

az imádó a szép asszonynak a férjét kezdi el magasztalni.

— Ez a Bertalan egy valóságos Krisztus!

— No, no! Lyonel! Én vallásos vagyok. Nem szeretem, ha a szent nevekkel tréfálnak.

— Én a Renan Krisztusát értettem. De komolyan mondom, Bertalan túltesz rajta. Csak most tapasztaltam éppen. Mikor odalenn jártunk a kertben, s a kedvenc szilvafáját lekopasztvta találta. Egy percre felindult; a második percben azt mondta: „Nagyon jól van”. A Krisztus hasonló esetben átkozódott.

— Lyonel! én elfutok innen, ha így beszél.

— Én csak a szentírásból idézek; mikor a Krisztus a fügefán gyümölcsöt keresett, s nem talált rajta egyebet levélnél: megátkozta azt, hogy sohase teremjen gyümölcsöt, ott van Máté evangéliumában szóról szóra.

— Sohasem képzeltem, hogy te így ismerjed a szentírást.

— Óh, kérem, folyvást azt tanulmányozom. Hát nem tudja ön, hogy máltai lovaggá akarok lenni, egyházi rendbe lépek rövid időn? Lemondok a szép, bűnös asszonyokról.

— Lyonel, ön olyan tárgyról kezd el beszélni, amit én nem hallgatok meg.

— Lásza ön, Bertalan cbben is hasonlít Krisztushoz. Megint a szentírásból idézek. Mikor a házasságtörő asszonyt eléje hozták, azt mondá: „Bocsássátok meg neki, hogy vétkezett, mert nagyon szeretett”.

Medea felugrott a székéről:

— Ez már sok!

— Hiszen nem téged értettek — szóló Lyonel ittas nevetéssel. — Dehogy téged! Te egy szent vagy. Hanem azt a szép bűnöst, az ördögi szép Scillát.

Erre a szóra aztán kiszaladt a szobából Medea.

Lyonel keserűen kacagott, mint ahogy szokott a részeg ember, mikor annak örül, hogy egy szép asszonyt, kit hízel-

géseivel meg nem tudott hódítani, kíméletlenségével el tudott kergetni.

— Nagyon ki vagy te már világitva, Lyonel komám! — monda neki e vitéz tett után Alfréd.

Erre aztán úgy tett, mint aki észreveszi, hogy őt most ittassanak tartják, s mindenáron be akarja bizonyítani, hogy ő egészen józan: elkezd okos dolgokról beszélni; idézi a bölcs mondatokat, amiket olvasott; magyaráz és bölcselkedik; míg utoljára lehúzza a feje, és mint az agyonlőtt, összeroskad.

Ekkor aztán felveszik, és nagy részvét mellett elszállítják a szobájába.

Medea tudta jól, hogy ez mind színjáték. Ez az ittasság csak tettetés. Amint Lidy értesíteni fogja Lyonelt, hogy Lándory a társasággal leült a tarokk-asztalhoz, ő azonnal sietni fog a találkozóra. Nem jön a korridoron keresztül, ott a cselédek megláthatnák; hanem Hermione szobáján át, mely a földszinten van, s onnan a rejteklépcsőn fel. Lándory nem zavarhatja meg a légyottot; mert azt az összebeszélt cimborák lefoglalva tartják, s el nem bocsátják reggelig. Ez vendégregula. A házigazdának játszani kell, amíg a vendégei játszókedve tart. Különben sem jönne a nejéhez át *most*, amidőn ragályos beteggel érintkezett. És aztán — máskor sem szokott az idejönni! A nő teljesen szabad.

Nyugtalanul járt fel s alá szobájában, s elgondolkozott rajta, hogy minő vakmerő kísérlet az, amire ő most vállalkozott! Egészen közel hívni magához a rettegett veszélyt. Nem futni, nem bujkálni előle, odaidézni maga elé. — Fiala leány korától fogva, egész a gyermekévekig visszaemlékezve, ez az alak volt sorsának démona. Szép, szeretetreméltó, csábító démon. Esményképe a férfinak; arcban, alakban tökéletes mintakép. S átvilágitva a lángész belső tüzetől. A rossz szenvedélyek mind úgy ragyognak nála, mint a legnemesebb indulatok. De egy igaz nála; az örjögés az elnyerhetlen után: mostoha-nővére iránti szerelme. Ez kergeti őt egyik világrészből a

másikba: a fenevadakkal való küzdelemben, a tengerviharba, a forradalom iszonyai közé, az orgiákból a kloákákba, — az éjszak jéghegyei közé s le a vulkán fenekére. Ha meg lehetne őt ebből gyógyítani? — Medea bízott lelki fölényében. Vértevezte érezte magát acél erénye által. Bízott abban a hatalmában, ami őt győztesse tette Alfréddele való menyegzői éjszakáján: akkor még leány volt; most már asszony és anya.

De hátha mégsem úgy lesz? Hátha a csábítás varázsa erősebb, mint a női erény? Hátha maga a női erény sem egyéb, mint *ki nem talált rejtély*? De ha kitalálják? Ha meglelik a kulcsát?

Kezdte megbánni, amire vállalkozott. — De már a visszalépés lehetetlen volt.

Az éjszaka rossz tanácsadó.

Azok az apró démonocskák, akik a női szívre leskelődnek, a sötétben könnyen szárnyra kelnek; jön: — a kíváncsiság; — a tilalmas utáni vágy; — régi emlékek; — bohóság; — tréfa; — a nyugasztaló példák csábja (hisz mások is „így” tesznek); — a titok biztonsága (hisz senki sem tudja meg); — s utoljára eljön a féltés (Scillát említették! Hát még a Lidy Carcasse?) — a „talio” törvénye a szerelem kódexében is ott áll. — Egyszer csak szédülni kezd a fej; s a szív heves dobogáshoz kezd, mikor a titkos lépcsőkön a léptek csikorognak.

Nem jó a tüzzel játszani!

— — — — —

Lidy Carcasse halkán kopogtatott Lyonel ajtaján.

— Az urak kártyához ültek már.

Lyonel előjött, s Lidyt meglátva, pajkosan belecsípett a karjába.

— Ejh! Ne veszködjék. Hagyja azt a szép asszonynak.

— Azóta nem is beszéltem veled — mondá Lyonel —, amióta a Tombeau d'Isoard-nál elbúcsúztam tőled.

— Igen, a csizmasarkával.

— Még nem feledted? Én csak arra emlékszem, milyen szép voltál akkor; te kis bichette.

- Mondja el ezt mind az asszonyának.
- Ne duzzogj! Revanst adok.
- A revanst majd én adom. Jöjjön szépen utánam.

A hátsó lépcső, ami csak vízfelhordásra szolgált a cselédeknek, sötét volt, tapogatózva lehetett csak haladni le a földszinti folyosóig. Annak a végében volt a Hermione szobájához vezető ajtó.

Lidy Carcasse benyitott az ajtón; maga után vezetve Lyonelt, kézen fogva.

Az előszoba sötét volt. A gyertya kiégett a tartóból, melyet este az asztalra tettek. És a pálinka is kifogyott a palackból. A kenőasszony, akit odaültettek e két *világítás* közé, azoknak kifogytával mélyen elaludt a karszékekben; azt két hajdú sem bírja életre rázni holnap reggelig. Lyonel nem is vette észre ez emberi alakot a sötétben.

Lidy a hálószoba ajtaját nyitá fel előtte, s maga a küszöbön kívül maradt.

Hermione ágya a szoba fülkéjében volt; az ágyfüggönyök hosszan leeresztve. Az éji asztalkán égett a petróleumlámpa.

— Hol itt a titkos lépcső? — suttogá Lyonel.

— Az ágyfüggönyök mögött — felelt Lidy. — Hermione kisasszony majd megmutatja.

— Ah! Ez érdekes bejárás a paradicsomba.

A férfihangra megszólalt az ágyfüggönyök mögül egy nyöszörgő panaszhang.

— Ah uram! — Ön oly soká elmarad! — Senki sem jön felém. — Iszonyúan szenvedek. — A mustárkovászt nem tudom levenni. — Úgy éget, mint a pokol! — Segítsen, uram!

(Azt hitte, hogy Lándory jött hozzá, az orvosságot beadni.)

Lyonel odament az ágyfülkéhez, s kíváncsian széthúzta az ágyfüggönyöket. — Visszarentent. — Hermione térdei görcsösen fel voltak húzódva! arca szederjes kék, ajkai fakók, szemei megtörve.

De amint megpillantá Lyonelt a beteg nő, egyszerre kivillan-

tak az elhaló szemek, démoni kísértetfényre lobbanva: könnyökére emelkedett, s száraz ajkait ördögi mosolyra vonta szét.

— Ah! ön van itt!

— Mi baja, Hermione? — suttogá Lyonel. — Ön kolerában van?

— Ne törődjék velem! — lihegá a kóros, s félrerántva reszkető kezével a hátulsó kárpitot, rámutatott az ágy mögött megnyíló ajtajára a titkos csigalépcsőnek. — Siessen fel oda!

Még a halál kínjai között is ez volt az uralkodó gondolatja! Elpusztítani ennek a háznak a boldogságát!

— — — — —
Medea szíve lázasan dobogott, amint a titkos lépcső fokai nyikorogtak a gyors léptek alatt.

Perc múlva előtte állt — az, aki az asszonyok eszményképe.

Egy ijedt, sápadt arc, izzadó homlokkal, kimeredő szemekkel, réműletre nyitott ajkkal. — S ez a mintaképe a daliáknak ezen kezdi az üdvözlését:

— Az ön férje meg van örülve! (A hang úgy jön ki a száján, mintha a torkát szorongatnák.)

Medea bámulva néz rá.

— Hogy egy kolerabeteget tart itt a házánál! Azt maga ápolja, orvosságot ad be neki, mustárt rak rá! Hisz ez egy veszett vadállat. Ez a Lándory.

— De Lyonel. Hisz Hermione . . .

— Mit? Hermione! — Ha az édesanyám volna, sem túrném velem egy házban, ha kolerába esett.

— Ön úgy tud félni! A tegnapi medveölő!

— Ejh! A medvével megbirkózhatom. Fegyverem van, megölhetem vele. De ez iszonyú rém ellen nincs oltalom. Hasztalan minden vitézség.

— De hát nem olyan szörnyű rém az!

— Mit tudjátok ti, hogy mi az? De én jól ismerem, mert ott jártam, ahol a fészke van, a Gangesz mellett. Tíz kíséreléssel

mentem ki a szarvorrú vadászatra. Egy este az egyik megkapta e rettentő mirigyet; s reggelre kilenc halva volt közülük. És énnekem ott kellett nézmem a tűzrakás mellett, hogy fetrengek körülöttem, kínlódva, átkozódva, a legrettenetesebb nyavalyában, ami ellen nincs segítség. Még most is előttem látom a torz arcaikat, a fülembé cseng a nyavalygó ordításuk. Inkább egy anakonda-fészekbe taposnék bele, mint hogy egy ilyen beteget lássak.

Csorgott a veríték a szép homlokáról.

— De hát azért jött ön ide hozzám, hogy nekem ez órában kórházi értekezést tartson valami epidémiáról?

Ez a gunyoros észrevétel némileg magához téríté Lyonelt. Észrevette, hogy nevetséges szerepet játszik. Fordított hirtelen a modorán.

— Abból láthatod — (szólt tegezve Medeát) —, mennyire imádlak, hogy amitől egyedül rettegek a világon, a kórágyon keresztül is idehatoltam hozzád.

S azzal gyöngéden át akarta ölelni Medeát.

Medea szelíden elhárítá magától az ölelést.

— Kérem önt, Lyonel, beszéljünk úgy, mint két testvér, akik egymást szeretik, úgy, hogy nem kell azt titokban tartaniuk.

— Tehát — szeretjük egymást? — kérde Lyonel, helyet foglalva a pamlagon Medea mellett.

— Gyermekkorunk óta.

— De most már nagy gyermekek vagyunk, s a nagy gyermekek másként szeretnek.

— Tudod, hogy énelőttem mindig eszménykép voltál. Úgy szeretnélek, ha egészen az lennél — szólt Medea.

— Én is azt akarom. Hát mi hiányzik nálam?

— Semmi sem. Hisz van nemes szíved, magasra vágó szellemed. Lehetsz azzá, amivé én szeretném, ha lennél.

— Szeretem, mikor egy nő az erényprédikációhoz kezd: az biztató jelenség. Fogsz nemsokára sírni is? Semmi sem ked-

vesebb tünemény a világon, mint a haldokló erénynek a vére:
a könny. Fogsz sírni a kedvemért?

— Lyonel! Ne érints így!

— Hát talán metafizikai értekezéseket tartani jöttem ide?

A nyitva maradt rejteklépcsőn át felhangzott a kínlódó
nyögése.

— Oh mon Dieu! comme je souffre! Oh Jesus Crist!
ayez pitié de moi.

Lyonel lángjai egyszerre jéggé fagytak megint.

— Ah! Ezt nem lehet kiállni! Ez bolondság! — Nincs a
közeledben valami ecet?

Medea szolgált neki egy kis flacon vinaigre de toilette-
tel.

Azt Lyonel egészen elfecsérelte a kezeire és az ábrázatjára.
Egészen ecetszagú volt, mikor újra helyet foglalt Medea
mellét a pamlagon.

Az elvesztett hangulat nem akart visszatérni.

— Mindig azt a vadásztűz mellett fetregő kilenc indust
látom magam előtt.

— De, kérlek, légy férfi!

— Az vagyok! S ha kétségbe vonod: megölöm a férjedet
cbben az órában.

— A férjemet? Miért?

— Azért, hogy ne légy az övé! Azért, hogy az enyém légy!
Hát nem érdemli-e, hogy megöljem, mikor ezt az átkozott
kelepcét csinálta a számomra?

— Miféle kelepcét?

— Ezt a halódó asszonyt idealant.

— Hisz ő nem tchet arról, hogy Hermione beteg lett.

— De tehet arról, hogy maga járt hozzá ápolni, s aztán
megint visszajött közénk, magával hozva a bacilusokat.

Medea nagyot nevetett erre.

— A bacilusokat! No, te ugyan derék vitéz vagy! Hisz
én magam is ott voltam Hermione betegágánál.

Erre a szóra, mintha a torontál-pók csípte volna meg, ugrott fel Lyonel Medea mellől.

— Te is voltál nála! Hisz akkor ez egy pokolbeli komplot, amit ti valamennyien ellenem koholtatok!

— Csak nem fogsz segítségért kiabálni talán?

— Ah, ez eltűrhetetlen!

Lyonel rohant az ajtó felé.

— Ne arra, Lyonel! A cselédek meglátnak! — kiáltá Medea megijedve.

— Bánom is én! Azon az úton, amin jöttem, vissza nem megyek, ha mindjárt mind a három istenasszony száll is le ide, s engem választ Párisának.

Azzal hevesen felszakította az ajtót, s keresztül a dajka szobáján, rohant ki a folyosóra. Majd összeütötte a homlokát a Péterével.

Nem kérdezte tőle, hogy hát neki mi keresete van itt?

— Szaladj! — kiálta rá. — Keresd fel a kocsisomat. Rögtön fogjon be. A Lidy hozza le a köpenyemet a szobából.

Azzal rohant le a lépcsőkön, ki a kertbe. Még ottan is üldözte az az undorító ópiumbúz, amire az orr visszaemlékezik, ha egyszer megismerte.

A kocsi előgördültéig vissza sem jött a kertből. Akkor aztán föladata magára a köpenyegét. Úgy fázott, hogy a fogai vacogtak bele. Segíteni kellett neki a kocsiba felülésnél, úgy el volt gyengülve.

Mikor aztán már fenn ült, a Lidy Carcasse betakargatta a térdeit a párdúcbor lábpokróccal; akkor azt súgá neki oda a Lidy Carcasse:

— „Raoul Ripaille!” Azt a rúgást visszaadtam!

Aztán tovagördült a sandlaufer.

Amint Lyonel kocsija kirobogott a kastély felvonóhídján, azt mondá Péter Lidynek:

— No, mármost én meg a *többiek*et dobálom utána.

Három óra volt már hajnal felé.

A tarokk-parti rendkívül érdekessé vált. A táblán tizenkét „kvadrupla kettős”, négy „bukott szőlő” és három „ultimó” volt följegyezve. — Nincs rá eset, hogy ezt délnél hamarább *ledolgozzák*. Lándory nagy nyeresében volt. Gavallér ember, még ha otthon nincs is, sem kelhet föl ilyen helyzetben a játékasztal mellől. (De hát az, amit nyer nem ér föl azzal, amit ezalatt vesz — másutt! — Azt hitték a játszótársak.) Három magyar úr volt az asztal mellett Lándoryn kívül: Alfréd még nem egészen volt nyeregbiztos a tarokkban, Párizsban nem játsszák azt. Ő csak nézte a játékot, s Lándorynak „szorított”. (Drukkolt.)

Azt, hogy egy kocsi gördült ki a felvonóhídon, nem vették észre a nagy pagát-üldözésben, három ököl ütötte az asztalt, s volt erős „hallali”, midőn a „run” csakugyan „kill”-lel végződött. Murcusnak elfogta Lándory a pagátját is, a huszonegyesét is, pedig tizenegy tarokkjá volt. A játékot is elveszté 33-ban.

— Ez aztán örült szerencse!

Az ajtón belépő Péter megvárta, hogy számítsák ki az urak, mennyire megy a bukás? Csak azután szólt oda az urának, félig hallható sűgással.

— Megint visszatért. Jó volna a pezsgőt beadni.

— Mi az? Mi tért vissza? — kérdezé az effendi, látva, hogy Lándory leteszi a kártyát a kezéből, s felkelni készül.

— Semmi, semmi! — mond Bertalan. — Egy percre ki kell mennem. Nyomban visszajövök. Addig Alfréd lesz szíves helyettem játszani.

No, ezt meg kellett akadályozni! Lándorynak nem szabad a kártyaasztalt elhagyni.

— Ah, Alfréd nem ért ehhez! — ellenkezék az effendi. — Valami pezsgő-beadásról hallottam. Azt inkább elvégezheti Alfréd. Kinek kell pezsgőt beadni?

— Óh, igen szívesen! — ajánlkozáék rögtön Alfréd. — Te csak maradj.

— Hát úgy is jó lesz — szólta Lándory, visszaülve a helyére.

— Hermione kisasszonynak kell pezsgőt beadni kanalanként.

— Hisz az igen kellemetes gyógykezelés. Erre mindig vállalkozom. Szép hölgynek pezsgőt beadni.

— Hát csak arra ügyelj, hogy a pezsgő még jeges legyen, s azt mindig az erupció után kell beadni, amíg csak meg nem szűnik.

— Erupció után? — hebegé Alfréd elhüledezve. — Hát mi baja Hermionénak?

Péter sietett felvilágosítással szolgálni.

— Hát csak egy kis „nostras”-sa van szegénykének dél óta.

Erre a szóra egyszerre talpra ugrott valamennyi vendég.

— Micsoda? — hörgé az effendi. — Kolera van a háznál! S te ezt nekünk nem mondod? Hát micsoda házigazda vagy te?

— S még maga jár oda hozzá ápolgatni! — szörnyűködék a Murcus. — S aztán visszajön közénk, idehordani a bacilusokat. Mi ugyanazt a kártyát forgatjuk, ami az ő kezében volt. Hisz ez méregkeverés.

— Ugyan ne ijedjete meg, urak! — csitítá a felháborodott társaságot Lándory. — Hisz olyan ártatlan baj ez, mint a fejfájás. Holnapra felépül belőle. Az meg már tiszta parasztabona, hogy ez még ragályos is lehessen. A bacilusok teóriája zöld

mese! Csak ti mulassatok tovább. Én utánanézek, mert az orvos instrukcióit nem érti az itteni cselédség. Öt perc múlva visszatérek.

Dejsten ez az öt perc unos-untig elég volt arra, hogy az egész vendégsereget mozgósítsa. „Hol a plédem? Hol a havelockom?” Vége volt a kvadrupla kettősök vonzerejének.

— Hol van Lyonel? — jutott eszébe Alfrédnek. — Őt kellene értesíteni.

— A gróf úr az imént távozott el a hintáján — bátorkodott alázatos értesítést adni a Péter.

— Lyonel már elfutott? Akkor *sauve-qui-peut!*

Mire Bertalan visszatért, már akkor csak az effendit találta a kártyázó szobában. Az is csak azért maradt hátra, mert nem találta a kalapját. Csak a piros fez volt a fején, amit kártyázás közben használt; azért is hitták effendinek.

— No, látod. Egészen megfordult a baj — biztatá őt Bertalan. — Beállt nála az izzadás; most már túl van a veszélyen.

— De köszönöm én szépen az ilyen mulatságot! Nekem kezet ne adj! Hozzám ne közelíts! Máskor, ha koleraispitályt nyitsz a kastélyodban, híj magadhoz felcsereket, meg tilogusokat vendégeknek, ne vadászpajtásokat!

Azzal el-kirontott, otthagya a kalapját is, s elmenekült a többiek után — egy veres sipkában.

Lándory fogta a szivacsot, s letörülte vele a tábláról a bukásokat: neki magának nem volt. A „rezeket” és „csontokat” a Péter visszarakta a tartályaikba.

Lándory nem kérdezte senkitől, hogy hát Lyonel megvan-e még? kitalálta az első kocsigördülésről, hogy ő fut elöl.

Amint a vendégtávozás után a házat rendben hagyta, maga is ment a szobájába lefeküdni. — A beteg is elaludt, már annak most már nem kell egyéb, mint nyugalom.

— — — — —

Medea izgatottan járt alá s fel a szobájában.

Egész kedélye fel volt háborodva. Ő azt az egész jelenetet

nem ilyenek képzelte előre. A csáb és az erény közötti küzdelemről szóltak az ábrándjai; akármilyen lett volna a vége, az tragikai kimenetel lett volna. Lehetett volna belőle nagy szerencsétlenség, végződhetett volna magasztos diadallal, de hogy ilyen csúfondáros kudarcra végződjen, az rá nézve is megszégyenítő volt. Egy ember minden poklokra keresztül üldözi, s mikor végre megtalálja, akkor megszalad egy „uram Jézus” kiáltástól.

Ki volt ábrándulva az eszményképéből. Nem félt többé, hogy szeretni találja. Akit a hősköltemények lovagjának képelt, az egy közönséges vadásszá változott át előtte, amilyen van az oláh plájások között elég, akinek van ahhoz bátorsága, hogy jó lövészerszámmal, gyakorlott kézzel leterítsen akár egy vadállatot, akár egy embert; de nincs lélekercje szembe szállni egy arcnélküli rémmel, amelynek emberölő hatalom van adva, azért, hogy kiragadjon a keze közül egy emberéletet.

Mennyivel nagyobb hős az a „másik!”

Hallgatta az éj csendjében, hogy gördül ki a hídon át egyik hintó a másik után.

Közben hallotta a férje szavát Hermione szobájában, ki a betegnek vigaszt hozott, annak a betegnek, ki az ő boldogságát semmivé akarta tenni. A nyitva hagyott rejtéklépcsőn át minden szó hallható volt, amit odaalant kimondtak. „Jó éjt! Aludjék csendesen. Megfordult a betegsége.”

Mikor az utolsó kocsi után becsukták a kaput, bejött hozzá Lidy.

— Nem parancsolja, hogy levetkőztessenem? — kérdező az asszonytól.

— Nem kell. Magam is elvégzem. A vendégek eltávoztak?

— Mind elmentek.

— Hát Lis Blanc gróf?

— Ő volt az első, aki elment.

— Mehet ön is aludni, Lidy.

Azután egyedül maradt, levetkőzött, felvette a hálópongyolóját.

Valami végtelen ürességet érzett a lelkében.

Eddig volt előtte egy nagy, rémületes bálvány, egészen aranyból, kárbunkulus-szemekkel, akiktől rettegett; de ez a félelem határos volt az imádással; — most azután az a bálvány cseréppé törött, nem maradt belőle semmi.

Valami gondolatja támadt. Nem is gondolat, ösztönszerű vágy talán? Mikor az utolsó ajtócsukódás után mély csend következett a kastélyban, lehúzta a cipőit, úgy ment ki a szobájából, hogy a lépteit ne hallja senki. Végigtapogatózott a sötét folyosókon; megtalálta a tizenkét lépcsőt; aztán tovább botorkált, míg végre rátalált a kezével arra a kilincsrre, amely Bertalan szobáját kinyitja. Megpróbálta azt elfordítani; az ajtó zárva volt.

Bertalan felneszelt a kilincsforgatásra, s a szobából kikiáltott.

— Nos! Ki az? Mi baj?

Medea elváltoztatott hangon sipogá.

— Én vagyok itt. A Lidy.

Bertalan mogorva hangon válaszolt.

— Hát mit akar itt a Lidy? Nem lehet hozzám bejönni. Már lefeküdtem.

Erre a saját hangján szólalt meg az asszony.

— Én vagyok itt! Medea!

Erre a szóra kiugrott az ágyából a férj, s az ajtóhoz futott.

— Te vagy itt, Dea? Mi bajod van? Miért jössz ide?

— Semmi bajom. Egy szót akarok mondani.

— Velem nem beszélhetsz most. Én ragályos beteget ápoltam egész nap.

— Nemi bánom! Én is voltam nála. Bocsáss be. Valamit akarok mondani.

Erre a szóra kinyitá az ajtót Bertalan.

— Mit akarsz nekem mondani, Dea?

— Azt, hogy „imádlak” — s itt akarok maradni nálad.

Már akkor a nyakában csüggött Bertalannak, s a csókjai égtek az ajkain és szemein.

A KÍGYÓFOGAK

Hogy a füstbe ment terv Sidonie grófnő tudtával lett koholva, bizonyos. Lyonel annyiban igazat mondott Lándorynak, hogy Scilla látogatását várja, s azért szeretné a mostohaanyját az albisorai kastély elhagyására ösztökélni; hanem amellet Lis Blanc grófnő is teljesen be volt avatva az igazi cselszövénybe. A másik csak játék volt: ez vére ment.

Lis Blanc grófnő az estély előtt egy nappal elutazott Kolozsvárra, ahol állandó szállást tartott, amióta leánya az erdélyi birtokára költözött. Azért utazott el, hogy semmi részvétele se lássék a cselszövényben.

Arról a rafinált gyönyörűségről azonban nem mondott le, hogy rég előkészített tervének diadalra jutását élvezze.

Másnap eljött Kolozsvárról Dorogmándra látogatóba.

Igen jó ürügy volt rá.

E napon együtt találja az egész családot. Itt van Lyonel is, Bertalan házában. A kölcsönös kiengesztelés ünnepe elérkezett. Lehet nagylelkűen megbocsátani a múltakért. Félreértés volt — hirtelen indulat: — kölcsönös megbánás. Végül előhozzák a kis nevető babát, s annak a látása kibékíti a haragvó szíveket.

És aközben aztán lehet ég felé forgatott szemekkel nagyokat nevetni a jámbor, ostoba férjen, aki egyedül nem tudja azt, amit mindenki tud.

Az egész vendégsereg az ő egészségére koccintja majd össze a poharait, a legboldogabb férjért a kerek világon! Hahaha!

Ezt az élvezetet nem tagadhatta meg magától Lis Blanc

grófnő. A fájáról akarta azt szedni; nem másoktól hal-
lani.

Tíz óra lehetett délelőtt, mikor a dorogmándi kastély
udvarára behajtatott.

Meglepte mindjárt az első körültekintésnél, hogy az udvaron
semmi ácsorgó idegen cselédet nem látni. Talán kikocsiztak.

Elfogadására Péter jött elő. A jó zsoldban tartott Péter.
Úgy kellett tennie, mintha észre sem venné, hogy már látta
ezt az embert valaha.

„Dea grófnő?” — Ez volt a rövid kérdése az inashoz.

Péter felelete még rövidebb volt; mert az egy szót sem szólt,
csak mélyen meghajtvva magát, kézzel mutatá, hogy a kérde-
zett név képviselője igenis odafenn van.

Sidonia grófnő jól tudhatta itt a járást, hiszen itt tölté első
házassága *boldog* éveit. Kérdezősködés nélkül rátalált arra a
bizonyos szobára, a rejtéklépcsővel.

Az előszobában találta a Lidyt.

A francia szobaleányok nem szoktak kezét csókolni.

„Dea grófnő? — kérdezé Sidonia.

— Madame még nem kelt föl.

Sidonia vállat vont. Azért bemehet madame-hoz. Benyitott
a hálósobába. Egy kis idő múlva aztán bámuló tekintettel
jött vissza. Mégiscsak kénytelen volt érdemlegestárgyalásba
creszkedni a cseléddel.

— A hálósobában nincs Medea grófnő.

— Az úr szobájában van — felelt Lidy.

— Micsoda „úr” szobájában? — kiálta rá sebesen, meg sem
gondolva, hogy mit ejt ki a száján, Sidonia.

Erre aztán Lidy Carcasse vetett rá egy furcsa tekintetet,
amiben az volt a legnagyobb malícia, hogy értetlennek tette
magát.

— Hát a „férje” szobájában.

Sidonia ajkai egyszerre elkéültek a dühtől.

— Hát Lyonel gróf?

— Az vacsora után nem jól érezte magát, mindjárt befogatott, és hazament. A többi urak is rögtön utána mentek.

Sidonia lihegett a dühtől.

— Hát Hermione kisasszony?

— Ő odalenn van a szobájában. Most vittem neki csokoládét. (Akkor úgy látszik, hogy nem halt meg az éjjel.)

— Vezess hozzá!

Lidy levezette a főlépcsőn a grófnőt, s bebocsátotta Hermione szobáiba.

A kisasszony már fenn volt, a pamlagon ült, és csokoládézott. Borzasztó étvágy állt be nála a tegnapi intermezzóra.

— Mi történt itten az éjjel? — kérdezé Sidonia, visszaparancsolva Lidyt az ajtóból.

— Mi történt? — sipogá Hermione kisasszony. — Az történt hogy engem megmérgeztek. Halálra váltam. Ezek itt gyilkosok mind. Átkozom az órát, melyben az önök ügyeibe belekeveredtem. Pokolbeli kínokat álltam ki. Majd kiadtam a lelkemet. Most fáj minden oldalbordám. A hátam majd beszakad. A mustár mind fölette a vékonyaimat. Nem merek a tükörbe nézni, mert megijedek magamtól. Mintha a csontházból szöktem volna meg. — Én itt hagyom ezt a házat. Futok ebből az országból, ahol a „thugok” laknak, akik a vendégeiket megfojtják. Panaszt teszek Bécsben a nagykövetnél. Önöknek kárpótlást kell nekem fizetni a kiállott szenvedésekért. A másvilágból jöttem vissza.

— Semmit sem értek belőle — vágott a szavába Sidonia. — Azt látom, hogy ön jó étvágyat hozott vissza a másvilágról. De hát mi történt Lyonellel?

— Mit tudom én? Én felbocsátottam a rejteklépcsőn Medeához. Az ő dolga volt a további. Mi történt közöttük, azt én nem tudom; mert engem az Atlanti-óceán hullámai dobáltak egy dióhéjban; azután meg elaludtam. Meglehet, hogy most is ott van Lyonel.

— Dehogyan van! Az rögtön hazafutott innen.

— Akkor azt is megmérgezték. Vagy talán Medea is vele szökött?

— Az ám! a férje szobájába zárkózott, most is ott van.

— Akkor az is kapott valami *brevage*-t. *Philtrát* adtak az asszonynak! Kitelik ezektől a gonosztevőktől! Az úr a fő-fő inkvizitor, a tortúra nagymestere, prestidigitateur, magnétiseur! Az inasa méregkeverő gyilkos, a szobaleány petroleuse, pyrotechnicus! Meneküljön innen, grófnő! Még önt is megmérgezik! — Hanem engem is vigyen magával. Én ebben a megboszorkányozott várban nem maradok egy óráig se tovább.

Sidonie aztán magával vitte a szegény jó Hermioné kisasszonyt, visszatértében. (Nem várta meg, míg Medea fölébred.)

Hermionét úgy kellett kétfelül a hóna alatt fogni, Lidynek és Péternek, hogy a hintóig el tudjon jutni.

— Mivé tettek önök engem! — mondá a kisasszony szemrehányó hangon Péternek.

— Hisz én figyelmeztettem a kisasszonyt, hogy ne bántsa a formozai szilvát; mert annak rossz következése lesz.

— Átkozott legyen a kertész is, aki ültette! Ha nem mondták volna, hogy nem szabad hozzányúlni, hát nem ettem volna belőle. Ah, madame! „Feu maman Eve” nem szenvedett meg úgy a tiltott gyümölcsért, mint én.

— — — — —
Medea csak Lidytől tudta meg, hogy Sidonia grófnő itt járt. Nem akarta madame-ot zavarni: ismét visszautazott. „Holnap megint eljő!” — Hermioné kisasszony is vele utazott.

Medeának azonban olyan jó kedve volt egész nap, hogy madarat lehetett volna vele fogatni (ahogy a magyarok mondják).

És aztán megint következtek a boldog paradicsomi napok

egymás után; folytatása az igaz, istenáldotta öröme, ami a bernátfalvi lakban vette kezdetét.

Bertalan megint a felesége szobájában szürcsölgette a délutáni feketekávéját; de szivarozni kiment az erkélyre. Deának ártott a szivarfüst. Azért aztán ő is megpróbálgatta egy-egy papírszivarkát lopva elpörkölni, ha hozzá tudná magát szoktatni. — Mit meg nem tesz az asszonyember a férje kedvéért.

Itt a havasok aljában az őszi napokkal köszönt be a zord, hideg évad. Jólesett a kandalló tüze mellett olvasni a hírlapokat és a postán jött leveleket. Medea szobájában a kandallón kívül még egy szép majolika kemence is volt. Van ez sok háznál. Télen a kandalló nem ad tartós meleget; a kemence is szükséges; abban egész nap izzik a kőszén.

Egy délután az érkezett postaküldemény közt Hermione kisasszonytól is jött egy levél Lándory címére. Azt is ott olvasta el a Dea szobájában.

Sok minden kitelhető csúnya dolog volt benne. A kisaszony leírta a Lyonel és Medea között szótt-font cselszövényt Sidonia grófnőnek; megtoldva azt a saját fantáziája alkotásával (a levél Zürichből kelt már), alátolva a legnemtelenebb vonzalmakat a két mostohatestvér részéről: Aretin tollához méltó lubricitással részletezve amaz éj tanútan jeleneteit; amiknek hitelesítéseül szolgált a rejtett csigalépcső titkának a felfedezése, melynek feljárását éppen az a majolika kemence takarja.

Lándory mosolygott, amíg a levelet végigolvasta, aztán beledobta azt a kandallóba. Még csak azt sem próbálta meg, hogy azt a kályhát elmozdítsa a helyéből. Ezek a kígyófogak nem hullottak termő talajba.

Azalatt Dea is olvasott egy neki szóló levelet. Ezt meg Sidonia grófnő írta. Ő átnyújtá azt a férjének, hogy olvassa el ő is.

„Kedves leányom!

Voltam nálatok: látni akartalak. Az egész ház aludt még. Igaz, hogy korán volt; reggel tizenegy órakor. A kis unoká-

mat sem láthattam meg, mert a dada kiment vele sétálni. Én megtettem az első lépést; most terajta a sor, hogy engem Kolozsvárott meglátogass. Hozd el a kicsinyedet is. Remélem, hogy Lándory úr meg fogja engedni.”

Lándory visszaadta Deának a levelet. Válaszát várták.

— Jobb szerettem volna, ha nem hív meg magához; de ha te úgy akarod: én nem ellenzem.

De hát hogya akarna egy nő eldicsekedni azzal a szép kisbabával, aki már gagyogni is kezd, az anyjának?

— Te nem kísérsz el az anyámhoz?

— Békében akarok vele maradni. (Ez annyit tett, hogy „nem!”)

Bertalan távirati úton tudósítá Lis Blanc grófnőt, hogy másnap Medea meg fogja látogatni.

Maga is elkísérte Kolozsvárra a nejét. Dea a gyermekkel és a dajkával fedett hintóban utazott, a férje könnyű kocsin Péterrel. A vendéglőbe szálltak, két egymás melletti szobába. Estére megint vissza akartak térni Dorogmándra.

Amint Medea átöltözött, Bertalan bérkocsival küldé őt Lis Blanc grófnő lakásáig, maga másfelé ment. A főispánt, polgármestert, a református püspököt, s még néhány régi jó ismerőst szándékozott meglátogatni. Abban egyeztek meg, hogy délután két órakor együtt fognak ebédelni a vendéglőben.

Egy órakor már visszatért Lándory a vendéglőbe. A kapusnál levele volt. Medea értesíté, hogy az anyja ott tartotta déjeuner-re ne várjon rá, ebédeljen egyedül.

Lándory hamar átesett azon, s alig lépett be szobájába, midőn megérkezett Medea is — egyedül.

— Hát a kicsike?

— Még ott maradt. Elaludt. S a gyermeket nem jó felzavarni, mert akkor egész nap sír.

A válasz tökéletlen volt. Mert ha a gyermek elaludt, s nem jó felköltetni, akkor minek jött haza Dea is, miért nem maradt a gyermeke mellett az anyja lakásán?

Bertalan vette észre Medea arcán, hogy annak a kedélyében nagy változás történt. Ismét ezek a lefelé forgatott szemek, ez a niobei száj, jéghideg tekintet.

— Jól mulattál a grófnőnél?

— Igen jól — felelt Medea. De a hangja elárulta a nehéz nyomást, mely alatt keble küzdött. — Mikor az ember városba felkerül, annyi új mendemondát hall, ami érdekes.

— Elképzelem.

Medea elkezdett vetkőzni, s ismét az úti öltözetét felvenni. A beszélgetés az ő szobájában történt.

Látszott rajta, hogy valami ki akar törni az ajkain, de magában tusakodik, hogy vajon kimondja-e?

Végre kitört.

Arca mosolyogni kezdett, de az oly merev fénymázmosoly volt, mint a festett szobroké.

— Egy igen mulatságos történetet hallottam többek között az anyámnál. Egy ismerősünk, aki nagy nőcsábító hírben áll, erősen utánavetette magát egy férjes hölgynek. A férj egyszer meghívta őt magához estélyre. Ez kedvező alkalomnak látszott a trubadúrra nézve, hogy szerelmi ostromát megkezdje azalatt, amíg a többi jó barátok a férjet elfoglalva tartják. De valaki túljárt az eszén. A víg lakoma alatt valami szert itattak meg vele a férj hű cselédei, aminek a hatása az lett, hogy a hódító neveltségesen megfutott a pásztoróra elől. A nő teljesen kiábrándult. Ez igazán drasztikus befejezése egy regénynek.

Medeának az arca már akkor égett — a szégyentől, a haragtól, az ijedtségtől. Megijedt attól, hogy ezt elmondá.

Bertalan sápadtan támaszkodott az asztalhoz. Az ő arcán is észre lehetett venni a felindulást.

— Magam is hallottam ezt a tréfás kalandot. Az említett nőnek volt egy társalkodónője, aki az asszonyától haraggal válva meg, ezt az egész kényes találkozási jelenetet, minden mesztétikus részleteivel megírta a férjnek. A férj tűzbe dobta a levelet, tudva, hogy mindebből egy szó sem igaz; — s említést

sem tett felőle a nejének soha. — És így az sem lehet, hogy a veszedelmes udvarlót ilyen pharmacopeiai módon tette volna valaki ártalmatlanná, a férj tudtával. Mert ha annak a férjnek erről csak a legparányibb sejtelve is lett volna, — ahogy én azt az embert ismerem, — akkor ez, ahelyett, hogy a szobájába jövő asszonyát karjai közé zárja, megfogta volna annak a két szép dús hajfonadékát, s annál fogva hurcolta volna azt ki szobájából! — Ahogy én azt az embert ismerem . . .

Medea megrettenve tekintte Bertalanra. Most ő is meglátta annak a *zöld* szemeit. Eddig azt tudta, hogy azok mély, szelíd tengerkéck. Nem! Ezek az öklelő unicornisnak a szemei! Reszketett előtte.

Bertalan pedig elővette a szivartárcáját, és rágyújtott. — Sohasem tette ezt még a neje szobájában.

— Ha a gyermeket hazahozzák: készüljeteek fel az útra, s menjeteek haza. Későre nem jó maradni — mondá a nejének. — Én még itt maradok. Viszonzással tartozom a minapi vendégeimnek. Nagyon megvertem őket a kártyaasztalnál, mikor nálunk voltak. Kárpótlást kell nekik adnom. Lehet, hogy csak reggel felé kerülök haza. Isten veled!

Azzal megcsókolta a nejét, és átment a saját szobájába, ahol Péterrel kezdett el halkán beszélgetni; de amiből Medea egy szót sem bírt kivenni.

— Mit cselekedtem én most? Szent Isten! — rebegé az egyedül maradt nő. — Mit tettem? Mi lesz ebből? Ennek iszonyú következése fog lenni! De meg kellett neki mondanom! Megölt volna, ha elhallgatom! — Hogy az én férjem egy gyáva nyomorult, aki cselédjeivel szövetkezik a neje ellenében, s a jalapához folyamodik, hogy vetélytársát legyőzze. — Ez öngyilkossá tudott volna tenni! Ah! Ez a szó: „*inkább a hajándl fogva hurcolta volna ki a szobájából!*” Kegyetlen szó volt: de meggyógyított!

A halk beszélgetés után a második szobában Lándory eltávozott a saját szobája ajtaján át.

Nemsokára megérkezett a dajka a gyermekkel.

A kicsikének nagyon jó kedve volt. Kapott valami ezüstcsörgettyűt a nagymamától; aminek a fogantyúja violagyökérből van. Ez jó a gyermeknek, ha a szájába dugdossa: elősegíti a fogzást.

— Eredj, hídd át a Pétert! — mondá Medea a dajkának.

A leány kiment, a kicsikét az ágy szélére téve.

Akkor Medea, amint egyedül maradt a kicsinyével, odatérdelpelt eléje, s annak a kis szótalan embernek a parányi két kezét egymásba téve, annak a beszélni nem tudó ajkaira bízta az imáját, azt hitte, így bizton felhat az égbe: „Óh, boldogságos Szűzanya, könyörögj érettünk!”

A Péter belépett.

Az arca nyugodt, mozdulatlan volt a hű embernek; hanem a szemei tűzben égtek: azok nem tudtak titkot tartani.

— Mit mondott a férjem? Ön itt marad velem?

— Azt parancsolta, hogy kísérjem a grófnőt haza.

— Adott önnek valami utasítást?

— *Mára* semmit.

Ebből azt is lehetett érteni, hogy „holnapra talán”.

— Jól van. Rendelje ön el, hogy fogjanak be a hintóba.

Kevés szó volt, amit Lándory váltott Péterrel.

— Kedves Péter. Te most hazakíséred a feleségemet. Én magam itt maradok. Vedd magadhoz a wertheimszeker-nyem kulcsait. Holnap délig, ha magam nem érkezem haza, bizonyosan egy levelem fog érkezni a postán. Akkor a kulcsaimat a levéllel együtt átadod a nőmnek.

Péternek az ajkán egy szótagtalan hang tört ki. Kezdetre a zokogásnak. Öklét a szájához szorítva visszafojtotta azt.

Aztán Bertalan kezét ragadta meg, s azt szorítá görcsösen az ajkaihoz.

— A végén vagyunk? — rebegett suttogva.

— Szót se szólj.

— Nem maradhatnék itt, ön mellett?

— Szükségtelen. Otthon kell lenned.

— Óh, az az „oroszlánvadász!”

— Én is vagyok még *valami!*

— Ha van Isten az égben!

Ez volt a csendes döbörgés, aminek az értelmét a szomszéd szobában nem vehették ki.

Lándory felment egyenesen a kaszinóba.

Ott találta már ebéd után az egész albisorai vadásztársaságot, közévegyülve a kolozsvári gentry notabilitásainak.

Egy csoport közepett vitatkozott Lyonel élénken az erdélyi urakkal; — a nemzetiségi politika fölött folyt a vita. Lyonel élesen ócsárolta az egész magyar kormánypolitikát, s szarnoki elnyomásról dörgedelmezett.

Lándory odalépett a vitatkozók közé, s félbeszakítá Lyonelt a beszédje közepén.

— Ugyan, édes Lyonel, ne szóljon ön bele a politikába, amihez semmit sem ért . . .

— Ah! — (Lyonel észrevette, hogy ez most szándékosan bele akar kötni.) — Hát okvetlenül regényírónak kell lenni az embernek, hogy a politikához értsen?

Lándoryt a háta mögött „regényírónak” csúfolták, azért a nagy munkájáért, mely előadási modorában eltért a szokott Pitaval-féle kriminálfelolvasásoktól. — Ez tehát visszavágás volt.

— Inkább regényírónak, mint regényhősnek.

Ez még élesebb vágás volt.

— Engem tart ön regényhősnek? — kérde Lyonel, elképedve.

— Nem. Én önt semmiféle hősnek sem tartom.

S azzal egyszerre hátat fordítva Lyonelnek, odaszólt az effendihez.

— No, hát itt vagyok, revánsot adni a minapi nagy vereségért. Ma eltarokkozhatunk akár reggelig; nincsen asszony.

— Nagyon jó lesz: Murcus, terítesd föl a tarokkasztalt. Itt vagyunk mind a négyen.

— Alfréd meg itt lesz bicicnek.

Néhány perc múlva Murcus visszajött a négy kártyával a kezében, amelyek elhatározták sorshúzás útján, hogy ki melyik helyre ül.

Legelőször is Lándorynak nyújtá a kártyákat, hogy húzzon belőlük.

— Coeur ász.

— A tükör alatt fogsz ülni. (Aztán odasúgott a fülébe.) Lyonel felkértem általam, hogy szavaidat magyarázd ki.

Lándory visszadörmögött.

— Semmi magyaráznivalóm sincsen.

Azzal a többiek is húztak.

Effendinek jutott a pique dame, Horácnak az „excuse”.

— Ah, ti ketten lesztek az én „szomszédaim”.

Azt is megértették.

Azzal leültek a kártyaasztalhoz.

Lándorynak kellett az osztást kezdeni. Tarokk a forhand.

Az osztó pauzál.

Alfréd a háta mögött ült le, s odasúgott a fülébe.

— Minő fegyvert választasz?

— Ha lehet: kardot.

Alfréd eltávozott.

A következő osztásnál Lándory volt a „játszó”, megkontrázták.

Alfréd visszajött, s ismét odasúgott neki.

— Lyonel nem fogadta el a kardot.

— No hát legyen pisztoly. Rekontra.

S játszott remekül. Megnyerte harmincnégyben: „ezt így játsszák a magyarok!”

— Ebben a kártyában egy be van repedve! — mondá az effendi.

— Hozassunk újat.

Amíg azt elhozzák, a három játszótárs és Alfréd megállapítják a föltételeket.

„Háromszori golyóváltás: először 30, másodszor 25, harmadszor 20 lépésről, az elsőnél 5, a másodiknál 4, a harmadiknál 3 lépés közeledéssel. Lő elébb, aki akar; az utóbb lövő barrière-re parancsolhat. — Indulás reggel négy órakor, találkozás két órai távolban a patakmalomnál, helyszín a fenyves”.

Az orvosokkal még ez órában kell beszélni. Pisztolyokról, kocsikról Alfréd gondoskodik.

Ezalatt meghozták a friss kártyákat, s tovább folyt a játék.

Lándorynak megint örült szerencséje volt!

Ez rossz jel! — mondogaták magukban a társai.

— Átkozott flegma! — dörögé az effendi. — Más ember ilyenkor a végrendeletét siet megírni.

Négy óra tájon abbahagyták a játékot, s egymás után tűntek el a teremből.

Mire megvirradt, künn voltak valamennyien a patakmalomnál. Onnan aztán különböző irányban elindulva, ki-ki a maga segédeivel és orvosával, az erdő felé ballagának, megjelölve egy messze kimagasló, félszáraz fenyőfát, mely a fiatal gesztből kimagaslott. — Ott összejöttek mindannyian.

A mohos gyepek tele volt érett áfonyával.

— Milyen szép piros már az áfonya! — mondá Lándory az effendinek.

— Az ám. De azért ne harapj a fűbe!

A gyepes tért sűrű fiatal fenyőgeszt vette körül, melynek bozótjából a feketerigó fütyentései hangzottak fel, s a veresfejú harkály kopogása a férges fenyőfa oldalán.

Alfréd kimérte a lépéseket, egy-egy fehér zsebkendővel jelölve a barrière-t.

— Kísértsük-e meg a kibékeltetést? — kérdezé Murcus.

— Hagyjuk el a formaságokat — felelt rá Bertalan.

Azzal a két orvos letelepedett a vastag fenyőfa mögé, nekik nem szükséges a párbaj lefolyását látni. A négy segéd pedig hozzáfogott a pisztolyok megtöltéséhez. Két párt hoztak magukkal. Felvetett pénz határozott, hogy melyikkel löjjenek?

Azzal hozzáláttak a párbajtoalcthez. Mindegyik félnek a saját segédei gondosan eltávolítottak az öltözetéről minden kivillanót, ami célpontul szolgálhat. Kabátjaikat állig begombolták, ingeik gallérját, manchette-jeiket begyűrték, kezeikre fekete selyem kesztyűket húztak. Minden óvó rendszabály helyén volt itt, ahol az ellenesek mindegyike remek lövő. — A sötét fenyőgeszt háttére még nehezebbé tette a célbavételt.

Végre megérte hát De L'Aisne Alfréd azt a rég előkészített pillanatot, amelyben mind a két „emberét” egymással szemközt állíthatá. Akármelyik marad fekve: az neki édes elégtétel. De hátha mind a kettő! Az volna aztán „cum utili dulce” (együtt a haszonnal az édes).

Lándorynak most sem dobogott jobban a szíve, mint mikor a pusztai rózsáért a rettegett ellenféllel szembeszállt.

Hát amit a „pusztai rózsáért” megtettünk, azt az „üvegházi liliomért” is meg kell tenni.

Ellenfelének az alakján nem volt semmi világos pont, amit célba vehessen; de valami mégis kínálkozott. A Lyonel kezében felcselezte a pisztoly csövének a villanása. Éppen az volt a szándéka, hogy a kezét lölje meg.

Alfréd kezével tapsolt: „előre”.

Lándory egy lépést sem tett; álltából lőtt, s a golyója éppen a Lyonel keze fejét fúrta keresztül.

Lyonel a lábához ejtette a pisztolyt.

— Tönkre van a kezem löve! — mondá rekedt hangon az oldalt álló segédeknek.

Alfréd odakiáltott:

— Tudsz te bal kézzel is löni! — Vedd fel a pisztolyt, s löj vissza.

— Igaz -- mondá Lyonel, s felvette a bal kezével az elejtett pisztolyt.

— Parancsold a barrière-re!

Bertalan már a parancsszó előtt odalépett a fehér zsebkenőig. Ekkor csak húsz lépés volt közöttük a távolság.

És aztán nézett hidegvérrel az ellenfele szeme közé. Elnézte, hogy emeli fel az lassan a fegyverét, amíg utoljára a pisztoly csöve egészen eltűnik, s csak a nyílásnak a karikája látszik. E percben éppen a szemébe céloznak. — Egy perc múlva azonban az ellenfél mást látszik gondolni, s kissé alább hajlítja a pisztolyt. Talán a szívét akarja megtalálni vele.

Az effendi már rákiáltott Lyonelre.

— Nem szabad olyan sokáig célozni!

Abban a percben eldőrdült a lövés.

Olyan szokatlan erős dördülés volt az, mintha petárdát sütöttek volna el. Bertalan hallotta az éles füttyöt, amit a süvítő golyó támaszt, s érzett valami lökést a mellén, s aztán

valami égető súrolást, végig fel a válláig; de nem az kapta meg a figyelmét, hanem az a vad felordítás, amit Lyonel hallatott, aki e percben egész füstfelleg közé volt borítva.

Amint a füst szétoszlott, a segédek bámulva látták, hogy Lándory áll egyenesen a helyén, s Lyonel fekszik hanyatt az áfonyás gyepon.

Csuda történt-e itt? Talán az a két kicsiny, imára összetett kéz avatkozott be?

Egyszerű a dolog. A pisztoly csövébe homok került, mikor azt Lyonel a jobb kezéből kiejtette, s ettől a fegyver szétszakadt, magát a lövést sebesítve meg jobban.

Odarohantak hozzá, felemelték. Nem volt halott (Alfréd nagy bánatára), hanem a bal keze is tönkre volt zúzva, a pisztoly csövének egy darabja a homlokát érte, és sebet ütött rajta, de ami a legnagyobb kár: az, hogy a szép deli arcának az egyik oldala mind teliszóratott löporpontokkal, amik holtig ott öröködnék rajta.

— Ördögös rossz pisztolyok! — sopánkodék Alfréd. — Nagyon megtöltötték őket.

Csak azután jutott eszébe az effendinek a saját ügyfelétől megkérdezni, hogy hát ővele nem történt-e valami?

— Talált a golyó, de most nem érzek fájdalmat.

A szétszakadt fegyverből kilőtt golyónak a röpte lomha; és még hozzá egy gyöngyházgombba ütődött, azt kétfelé törte, s aztán átfúrta a kabátot és inget, s rézsút felfutott a vállig: ott megtalálták felcser nélkül.

Lándory testén nem maradt más nyoma a lövésnek, mint egy kék ütэшhely s egy vérző súrlódás a bőr felszínén.

Mind a két orvos siethetett Lyonel sebet bekötni. Annak a két kezén volt hat seb, zúzott ujjak, a homlokán a hetedik.

Lándory addig ottmaradt, amíg Lyonel sebeit bekötözik.

Akkor odajött hozzá Murcus, s odahítta Lyonelhez.

Már akkor azt feltették egy gallyakból rögtönzött hordályra.

Gavallér ellenfelek a párbaj után néha kibékülnek.

— No te engem legázoltál — mondá Lyonel —, pedig hiszen *te nem vagy a kafferbivaly!* — Hanem annyit mondhatok neked, hogy *a feleséged olyan tiszta ártatlan, mint a bibliai Zsuzsánna.* — Hogy a pokol tüze pusztítson el valamennyi becsületes asszonyt!

Medea egész éjjel nem tudta lehunyni a szemét. Képzelete eléje hozta a történeendőket. — Miért kellett ennek így bekövetkezni?

Senkit sem tudott okolni, mint saját magát.

— Miért egyezett bele, hogy Lyonelt elfogadja *titokban*: a férje tudta nélkül? *A jó szándék, az erős elhatározás, az üdvös cél* mind nem menti azt ki. Azért ez mégis egy végzetes tévedés marad, melyet önmaga sem bocsáthat meg magának.

Most már a megbánás késő.

Tudta jól, hogy minő veszélybe kergette bele a férjét azzal, hogy elmondta neki az anyjától hallott pletykát. Annak most nem maradt más választása, mint a fejével nekimenni annak az alaknak, aki közte és a felesége között áll. — Az pedig halálos ellenfél.

Olyan soká akart megvirradni.

A kisleánya ott aludt az ágyában. Ma nem bírta azt a dajkára. Egész éjjel annak az álmát őrizte.

Csak most érezte, hogy mennyire szereti a férjét.

Nagyon sokat sírt.

Pedig lett volna mentsége is. Ez a csodálatos emberi alkat: aminél nem tudni, hol végződik a test, hol kezdődik a lélek? Mi benne az állati ösztön, mi a szellem akarateroje?

Egy idő óta ismét boldog reményben érezte magát; ez állapotban a nő ingerlékeny, izgatott, szeszélyes, kedélybeteg. — Lehet-e neki beszámítani, amit ilyenkor tesz, mond, érez? Nem kell-e neki mindent megbocsátani azért, hogy ezt az átokkal párosított istenáldást keblébe fogadta?

Amint pitymallott, felöltözött, s felsietett a várkastély őr-tornyába. Onnan kilátás nyílt a messze vidékre. Felvitette magához azt a nagy távcsövet, amellyel a múlt nyáron az ég csodáit együtt bámulák. Azon keresztül kémlelte végig a hegyek közül alákanyaruló országutat.

Ott az útfélen volt egy kőkereszt.

Egyszer csak azt látta, hogy az erdő sűrűjéből egy emberalak jön elő, s az a kereszt felé tart.

A távcső olyan közel hozta hozzá az alakot, hogy ráismerhetett. Péter volt.

Mért jár ez korán reggel az erdőn? Hisz ő nem vadász.

A szolgál leül a feszület talapzatára, s tenyerébe hajtva a fejét, ott méláz mozdulatlanul.

Úgy szeretne rákiáltani: „Mit méláz ön? Mire vár ott? Nem izent öntől *nekem* valamit a férjem?”

Majd fölkel az inas, s térdre bocsátkozik a feszület előtt, és imádkozni kezd, utoljára átöleli a keresztet, és zokog.

Kit sirat ott? Kiért imádkozik?

Egyszer aztán nekiiramodik, s elkezd nyargalni fel a hegynek, mint aki esztét veszti. Ez már lát valamit közeledni az országúton, amit a kanyarulat még eltakar Medea szemei elől. Az elé szalad a szolgál.

Most előbukkan, ami elé sietett: a kocsi.

Medea ráismer a kocsira, rá a benne ülőre. Bertalan maga hajtja a lovakat.

Mikor a Pétert eléri, megállítja a kocsit, és leugrik az üléséből.

Az inas odarohan hozzá, megragadja a kezét, összecsókolja azt, és kacag, s a kalapját a levegőbe hajtja.

A távcső még az arckifejezést is láthatóvá teszi.

Aztán a tenyereivel összetapogatja az urának a testét: nem történt-e semmi baja?

Bertalan szól hozzá valamit, amire az visszafelel.

Ha meg lehetne hallani, hogy mit beszélnek?

Egyszer aztán mond valamit az úr a szolgájának, amitől ennek az arca megvadul, az ökleivel üti a mellét, majd térdre bocsátkozik, s felemelt három ujját az ég felé rázza, esküdözve, és fejével mutatja, hogy az nem igaz!

Nem igaz, hogy valaki mérget kevert volna Lyonel italába; a saját gyávasága volt a méreg! Ezt már érthette Medea, ha nem hallotta is.

S erre az úr lehajol a szolgálóhoz, és átölelve azt, megcsókolja annak az orcáját.

Az úr a szolgál arcát!

Akkor aztán a szolgál megfordul, s visszafut az erdőbe hanyatt-homlok, hegynek alá-felé. A kocsi lassabban haladhat a lejtőn, bekötött kerékkel.

Medea lement a toronyból a verandára, ahol a kocsival meg szoktak állni.

A kocsisnál hamarabb megérkezett Péter. A gyalogúton megelőzte az urát. Még arra is ráért, hogy pihenten jöjjön az asszonya elé.

Medea ott állt egyedül a verandán, fehér reggeli pongyola köntösében.

— Mi hír, Péter?

A szolgál alig bír szót kiejteni.

— Az uram — megérkezett.

És arra előveszi a sírás; nem bír magával: illik — nem illik? megfordul, és otthagyja az úrnőjét.

Aztán becsörömpöl a kocsi az udvarra. Bertalan leszökik belőle, odadobva a gyeplőt a kocsisnak.

Medea mint egy bűnbánó szent áll ott, lehajtott fejjel: s várja, hogy mi fog vele történni? vajon megöli-e? vajon megszólítja-e?

Az pedig három lépcsőt szökve rohan fel hozzája ragyogó orcával, s odarántva a karjai közé a nőt, azt kiáltja neki: „nem hagylak elvenni magamtól!”

S úgy öleli, majd megfojtja.

— — — — —

Bertalan egy szót sem mondott el Deának mindabból, ami az elmúlt órák alatt történt. Ilyenről nem beszél a férj a felesége előtt.

Másnap aztán mindent megtudhatott Medea a kolozsvári lapból. Le volt abban írva az egész párbaj minden részleteivel. A párbaj indokául az volt felhozva, hogy Lándory a sógorával a nemzetiségi politika fölött zördült össze.

Csak akkor rémült el Medea, mikor azt olvasá, hogy a férje is sebet kapott. Elájult bele.

Mikor életre hozták, odavonta magához a férje fejét.

— Hol vagy megsebesítve?

— Sehol. A golyó eltalált; de nem sebesített meg. Egy kis horzsolás az egész.

Dea odahozatta a kisleányát.

— Tudod, ki fogta fel a golyót? — Ez a két kis kéz itt!

Bertalan már akkor gondoskodott róla, hogy azt a kabátját, amelyet a golyó megtépett, elpusztítsák; Medea ne tudja meg a veszélyt, amelyben ő forgott, soha.

— — — — —

Ez után az esemény után következett egy csendes hét, ami alatt a zaklatott kedélynek ki lehetett pihenni magát.

Egy hét múlva a kolozsvári látogatás után ismét eljött Sidonia grófnő Dorogmándra a leányához.

Gyászba volt öltözve, s nagyon meg is botránkozott rajta, hogy Medeát kockás pepitaszövet öltönyben találta.

— Mit cselekedtél, te szerencsétlen asszony? — ezzel a szóval köszönte be hozzá.

— Amit te tanácsoltál, anyám.

— Ah, én nem mondtam azt neked, hogy tálald ki egyszerre, egész forrójában ezt a dolgot a férjednek.

— De én nem tudtam azzal a tudattal élni, hogy a férjem gyáva és alávaló. Ha félt, öljön meg, de ne tegyen csúffá. Szeretem, hogy elmondtam azt neki, amit tőled hallottam. Ő adott nekem arra egy olyan választ, amiért a lábaihoz kellett

volna borulnom. „Ha tudott volna valamit abból, amit ráfognak: a hajánál fogva hurcolta volna ki az asszonyát a szobájából, ahelyett, hogy magához közel eressze.” Ez a szó engem össze is tört, de újjá is alkotott. Elhiheted, hogy többet nem fog a titkos lépcsőkön feljönni senki: ha egy angyal lenne is. Arra is te bírtál rá. Az Isten igazságos volt. Azt ejtette el, aki bűnös.

— Ne vétkezzél! Ne szidalmazd őt, aki temiattad szenved.

— Szenvedtem én többet őmiatta.

— Két keze tönkrezúzva.

— Nekem a szívem volt összetörve.

— E drága szép arc foltokkal teleszórva!

— Hát az én lelkem foltjai olcsók?

— Te egy szörnyeteg rabja vagy. Egy ezeregyéjszakai dzsinné, aki az áldozatát láncra kötve tartja.

— S azt akarod, hogy én meg az ezeregyéjszakai menyasszony legyek, aki a látogatói gyűrűit zsinórra fűzi?

— Az nagy különbség. Lyonel mostohabátyád. A világ előtt semmi vád nem érhet.

— Elég, ha én ismerem őrjöngő szenvedélyét. Ha ráálltam, hogy egyszer találkozzék velem, Isten a tanúm! csak azért tettem, hogy a lelkére beszéljek, hogy szűnjön meg e szenvedélyével üldözni.

— Most nincs szó szenvedélyről, csak szenvedésről. Ő sebesülten ül karszékében, magával is tehetetlen. Egy könny, amit sebeire ejtesz, balzsam fog azokra lenni. Megtagadsz-e tőle egy könnycseppet?

— Én könnyeimmel áztattam fejbánkosomat egy keserű éjszakán át miatta! Nem tudtam imádkozni! Rettogtam az Istentől. Te azt *nem tudod*, hogy mit szenvedtem én azon az éjszakán.

— Azt jól mondod. Az én álmomat nem ronthatta el az a hír soha, hogy a férjem párbajt vív miattam. Ezt *nem tudom*.

— Ne értelmezd rosszra a szavamat. Én nem szólok rólad. Arra nincs jogom. De én szeretem a férjemet. Ő engem megvédett: férfi, lovag módra. Az életét tette fel értem. Azután megbocsátott. Másodszor nem fogok neki alkalmat adni rá, hogy megbocsásson.

— Hiszen nem tudja meg. Az én hintómon jössz. Egy sétatokszizás az egész. Négy óra alatt oda-vissza. Ő óhajt téged látni. Csak látni, csak egy vigasztaló szavad hallani: csak a hűsítő kezedet érezni sebzett homlokán, s aztán visszajöhetsz. Senki nem fogja tudni, hogy ott voltál. Milyen nagyon szerettétek egymást, mikor gyermekek voltatok!

E szónál megnyílt az ajtó, s belépett Lándory.

Nem üdvözölte Sidonia grófnőt. — A feleségéhez beszélt.

— Kedves Dea. Én téged arra kérlek: válassz kettőnk között. Vagy én tőlem válsz meg örökre, vagy az anyádtól.

Medea elámulva nézett a férjére: nem tudott mit mondani.

Sidonia grófnő hamarabb megtalálta a szavát.

— Uram! Ezért az erélyért kezdem önt becsülni.

— Hát hogy teljesen kiérdemeljem a grófnő becsületét, — ismétlem a kérdést: vagy én távozom el ez órában örökre, a soha vissza nem térésre a kastélyból, vagy Lis Blanc Sidonia grófnő? Rajtad függ az elhatározás.

— Bertalan! — rebege Medea, kezeit könyörgésre kulcsolva.

— Engedek időt a megfontolásra. Ebéd idejéig gondolkozál rajta. Ha azt akarod, hogy én hagyjalak el, az megtörténhetik minden feltűnés nélkül. Otthon megválasztottak képviselőnek tudtomon kívül. A két pap, aki a politikai téren egymásnak kemény ellenfele volt, sok küzdelem után meg egyezett abban, hogy engem kiáltasson ki képviselőnek. A mandátumot megküldték, rajtam áll, hogy elfogadjam, s akkor mehetek Budapestre, a családomat falusi birtokán hagyva, ahogy százan mások. Senki sem fog más indokot keresni. — Azontúl egészen szabad vagy, nem fogom a rablán-

cod végét. — A leányomat nálad hagyom. S hogy annak a sorsát biztosítsam, kezedbe teszem le azt az ötszázezer frankot, amit a munkámért kaptam a párizsi kiadótól. — Kezeld okosan, s neveld a leányodat szeretetben. Rólam nem szükség neki tudni. — Gondolkozzál azon, amit mondtam. — Ebéd idejéig várok a válaszodra. — Ha nem küldöd, megyek búcsú nélkül.

Azzal megfordult, és kiment, magára hagyva a két asszonyt. Medea kétségbeesve tördelte kezeit.

— Anyám, én szeretem őt!

— Akkor hívasd a cselédeidet, s dobasd ki innen az anyádat; mert én innen, apád ősi kastélyából, egy „pékin” szemforgatása elől, önkényt ki nem megyek.

— — — — —

Lándory gyorsan ment át a saját lakosztályába. Ott találta Pétert.

— Málházd össze a holmieimet. Lehet, hogy egy óra múlva mennem kell Budapestre. A kocsis készen álljon.

Péter szótlánul engedelmeskedett.

Lándory felindultan járkált fel s alá szobájában, az ablaktól az ajtóig. Majd nyugalmat erőszakolt a kedélyére, s összeszedte az irattárát.

Egyszer kinézett az ablakán, ahonnan a kertbe lehetett látni. A dajka ott sétált, a kisgyermekkel a karján.

— Soká maradunk Budapesten? — kérdezé Péter.

— Én meglehet, hogy nagyon soká.

Aztán eszébe jutott neki, hogy hiszen Péternek felesége van.

— Te visszajöhetsz a feleségedhez.

— Majd csak az urammal együtt.

— De hátha én nem fogok visszajönni?

— Akkor meg éppen szükséges, hogy itt maradjon ennél a háznál „egy” Lidy Carcasse!

Péter kitalálta azt, amit az ura gondol e percben.

S amint ez ki volt találva, Lándory nem volt többé ura a keserű indulatának.

— Nem várom a határára időt! Azonnal megyek! Eredj, fogass be rögtön! Mit gondolkozik rajta? — Neki rögtön kellett volna válaszolni! Nem halogatom tovább! Vége van!

Péter futott a rendeletet foganatosítani.

Tíz perc múlva egy kocsi gördülése hallatszott az udvaron, s aztán a felvonóhídon.

Lidy Carcasse az úrnője szobájába lépett, kísért szemmel.

— Ki távozott el? — kérdezé Medea.

— A Péter — rebegé Lidy, akinek természetesen az volt a főszemély.

— A Péter? — kérdezé Medea elbámulva.

— Igen. Az urával. Azt mondta, hosszú útra mennek.

— A férjem is?

— Az úr elébb a kertbe ment. Ott sétál a dajka a kicsinnyel.

A kicsikét megcsókolta, s a dajkának adott tíz aranyat. Azután nem szólt semmit.

A BŰNHŐDÉS

Medea bénult kedéllyel rogyott le egy karszékre.

Éppen egy perccel elébb azt mondta az anyjának:

— Te hát maradj itten, az apám ősi kastélyában; én majd a férjemmel elmegyek innen.

És ő nem várta azt be.

— Látod! — kiálta fel diadalmasarccal Sidonia. — Így szeret! Elhagy! S nem várja be a válaszodat. Még a saját maga által szabott időt sem várja meg. Nem csak szeretetlenség, de igaztalan is, és szőszegő.

Medea is érezte, hogy ez igazságtalanság!

És még ha igazsága volna is! Hát nem ő volt-e valaha, aki azt mondá, hogy a világ minden igazsága nem nyom annyit, mint egy virág hímpora, amiben szeretet lakik!

Nem ő volt-e az, aki azt mondta, hogy a szerelem egy tenger, aminek fenekét nem találni! Hát a tenger is kiapadhat?

Így elfutni, egy búcsúszó nélkül!

— Majd visszajön! Attól ne félj! Ismerem én az ilyen *raptusokat*.

Sidoniának szertelen jó kedve volt.

— Hadd fusson hát a bolond! Egy hét múlva tudom, hogy visszajön. S ha nem, hát nem. Tanulja meg, hogy nem ő találta fel a büszkeséget. Mi menjünk ebédelni. — Legalább ezt megvárhatta volna.

Medea el volt keseredve.

Elfutni az ebéd elől! Ez mégis kegyetlen, szándékos megbántás. Az egész háznép előtt nyilvánossá tenni, hogy harag

van a házastársak között! És mikor e kíméletlenség nincs megérdemelve! Hiszen Medea nem egyezett bele Sidonia kívánságába. Ellene mondott anyja meghívásának. Nem volt szüksége a férjnek beavatkozni: ő magától is meg tudta óvni a kötelességét. S most úgy bánik vele, mint egy megvetett nővel! — Így terem meg a pipacs a búza között.

Ebéd után azt mondá Sidonia leányának.

— Öltözzél hát feketébe.

S Medea felvette a fekete ruháját.

Sidonia hintaja be volt fogva: a két hölgy elhajtatott Albisóra felé.

Medea azt hitte, hogy most már neki nemcsak joga, hanem kötelessége visszatromfolni.

Hisz ez még nem hűtlenség!

Amint a hintó a kastély park-útjáról kikerült az országútra, csaknem összeütdött egy másik útihintóval, mely a rendes úton jött; két telivér rézderes volt eléje fogva. — Az valamivel elébbre volt, s úgy a hintóban ülő arcát nem lehetett meglátni.

— Kérüld el azt a kocsit — mondá Sidonia a kocsisának. A grófnő, mint professzionált lókedvelő, a legjobb ügetőket választotta ki magának, s így bizonyosra vette, hogy azt a másik kocsit a háta mögött hagyja.

Hanem annak a másik fogatnak a kocsisa is becsületkérdést látszott csinálni az előlmaradásból, s nem engedte magát megelőztetni. Kisült, hogy a rézderesek még jobb ügetők, mint a sárgák. Így ment az ügetőverseny egy darabig az országúton, változó chance-okkal, míg utóvégre a rézdereseknek sikerült a sárgákat nekimanőverezni egy szembejövő brassói társzekérnek, amikor aztán Sidonia hintaja határozott hátrányban maradt. Ekkor végre a grófnő, nehogy ők nyeljék folyvást az előttük járó kocsinak a porát, azt parancsolá a kocsisának, hogy engedje amaszt messze előrefutni. Így aztán az első hintó a két rézderessel eltűnt az első útkanyarulatnál a szemük elől.

Sidoniát gyötörte a kíváncsiság, hogy vajon kié lehet az a rézderes fogat? Ő ezt sohasem látta semmi futtatásnál. Minden rangbeli lovat ismert.

A versenyfutásnak az lett az eredménye, hogy a rendes két órai utat ötnegyed alatt tették meg az albisorai kastélyig.

Mikor az albisorai kastély udvarára behajtottak, már akkor a két rézderest ott jártatta a kocsis: furcsa, tele szakállú, prém-bekecses alak.

Sidonia kíváncsi volt megtudni tőle az urasága nevét, aki szintén idejött, s megszólította.

A szakállas kocsis azt mondta neki, hogy „Zdravstvujtye szudarinya”. — Muszka volt, egy szót sem tudott más nyelven.

A két grófnő bement a kastélyba; azonban már az agancsos teremben eléjük állt egy sima képű, frakkos inas, aki nagy kézmozsolás közben jelenté, hogy a gróf úr most nem fogad el senkit.

— Eredj! Jelentsd be neki, hogy Lis Blanc grófnő van itt a leányával.

Az inas a vállá közé húzta a fejét, s elhátrált.

Kis idő múlva visszaszírozott; de a feje még mindig a vállá közé volt húzva, s a kezeit még mindig nem mosta meg eléggé.

— Ezer bocsánat, exzellenz! De a gróf úr kegyelmességeket különösen nem óhajtja elfogadni.

— Mit? Nekem mersz ilyen üzenetet hozni? Lódulj, majom! — S azzal megkapva a livrés madárijesztőt a könyökén, olyat lódított rajta, hogy az féllábon táncolt tova; s azzal berontott az ajtón a másik szobába. — Medea kívül maradt az agancsos teremben.

Sidonia grófnőnek három szobán kellett keresztülhatolni, amíg a negyedikben megtalálta a mostohafiát.

Az csakugyan szánalomra méltó állapotban volt ezúttal; a fejére egy kötött hálósipka húzva, mely eltakarta a homlokán levő seb kötelékét; a fél arca lóporpontokkal pettyegtetve.

Karszékben ült, fehér flanellkabátban, melynek az ujjai fel voltak hasítva, mind a két keze bebugyolálva, s egy, a nyakába kötött fekete kendőbe akasztva. Azonkívül pedig dühös volt, mint egy borz. Szóhoz sem hagyta jutni a mostoháját.

— Mit akarsz itten? Mit mászol az én hátamra mostan? Van énrajtam valami néznivaló? Én vagyok a tetovírozott ember, akit mutogatnak egy picula belépti díjért? Még a leányodat is idehoznád a nyakamra? — Hogy vitt volna el benneteket az ördög, mielőtt összekerültem veletek. — Szépen jártam miattatok! — Nyomorék lettem. Mehetek ezentúl bilétet szedni; egyébre nem vagyok jó! — Te édesgettel ide a medveadászatra. — No én megkaptam a magam medvéjét.

— Verje meg a mindenható az átkozottat, aki így bánt veled!

— No csak semmiképpen ne szidalmazd a sógort előttem. Az egy igen derék, *psüitt* fickó! Amióta tönkrelőtt, nagyra becsülöm. Csak vidd vissza hozzá a feleségét: köszönje meg, hogy olyan mennykő derék ura van. Mit keres a te leányod itt énnálam? Hoztam el tőle valamit?

— Csak egy szót akar neked mondani.

— Süsse meg a szavát! Hisz annak az egy szavának a nyomorékja vagyok most is. Ha bűnötök van, menjetek a paphoz, annak gyónjatok meg.

— Te elutasítasz bennünket?

— Híttalak én ide? Tudod, hogy „dög” vagyok! mulatni akartok velem? Menjetek penitenciát tartani!

Lyonel karszéke mögött egy spanyolfal volt felállítva.

Sidonia grófnő éles hallását nem kerülte el, hogy azon spanyolfal mögött valami női ruha suhog.

— Tenálad valaki van, aki miatt bennünket elutasítasz?

— Hát hadd legyen!

— Egy nő van nálad?

— Igenis, egy szép nő.

Sidonia grófnő egy lépést tett a spanyolfal felé, amire az ott elrejtőzött alak egyszerre előjött búvhelyéből, s szembeállt vele.
Scilla volt.

— Ah! Scilla kisasszony! — kiálta fel Sidonia, s ököltre szorítva emelé föl mind a két kezét.

— Óvlak, hogy meg ne bánts. A kisasszony az én jegyesem!

— Micsodád? Te!

— Mondtam már. A menyasszonyom. Nőül fogom venni. Amint a kezem felszabadul, hogy neki nyújthatom.

— Te álmodol! — Hát elfeledted, hogy feleséged van?

— De néha-néha jut eszembe. El fogok tőle válni.

— Katolikus vagy. Úgy nem választanak el, hogy újra megnősülhess.

— Ki fogok térni. Unitáriussá leszek. Akkor elválasztanak. Az itt Erdélyben nagyon könnyen megy.

— Térj eszedre. Atyád végrendeletében gondoskodva lett róla, hogy hitet ne változtathass!

— Törődöm én a végrendeletekkel!

Scilla közbeszólt.

— Önök intézzék el egymás között a családi vitájukat: nekem ahhoz semmi közöm. Hanem itt egy másik asszonyság is van még. Majd ahhoz lesz nekem egy szavam.

Azzal elhagyta Lyonel szobáját, s átment az agancsos terembe, ahol Medea hátramaradt.

Medea ott állt egy ablakmélyedésben. Fekete öltöny volt rajta, kalapjáról sűrű fekete fátyol az arca elé húzva.

Scilla odalépett eléje.

— Madame! Az én nevem Scilla kisasszony. Tagja vagyok a moszkvai operaháznak, most Budapesten vendégszerepelek. Szabad kérdezni, hogy hát ön hol van szerződötve, s hol vendégszerepel?

Medea a térdeit érezte megrogyni e megszólításra. Minden ereje elveszett ezzel az alakkal szemben.

Scilla folytatá.

— Madame! A művészvilágban rossz genre-nak tartják azt, amit úgy nevezünk: „egymást kiszúrni”. Ön az én szerepemben akar föllépni. Pedig önnek van szép szerepköre, madame. Van derék férje. Ismerem őt. Nekem jóltevőm volt. Ha én mondhatnék ilyen férjet a magaménak, én azt bálványomnak tartanám, megtiltanám a szememnek, hogy meglásson más férfit, megtiltanám a nyelvemnek, hogy más férfihoz beszéljen. Önnek van egy kedves kis gyermeke. Ha nekem adott volna ilyen kincset a sors, egy óráig el nem hagynám magamtól; mellette henteregnék a földön, nem volnék se nő, se művésznő, csak anya. Hát játszani osztogatja az ilyen kincseket a sors? Mit tett ön a kezére bízott bálványával? Először elfeledte, azután kijátszotta. Gúnyt űzött belőle! S utoljára oda kényszeríté, hogy az halálos párbajt vívjon meg az ön mostoha-testvérével. Két ilyen embert odaállított ön egymás ellenébe, s hogy azt a másikat meg nem ölte a halálos golyó, azt csak egy véletlennek, egy útba esett gombháznak köszönheti. Abban a kagylóban több érzés volt, mint az ön szívében. Tudott ön azon az éjszakán gyermekének arcára nézni? Tudott ön imádkozni azon az éjszakán?

Medeának az egész teste reszketett: a zsibbadás fogta el minden idegeit. Ez a nő vaskézzel dúlt a belső zsigereiben.

Scilla folytató a tortúrázást.

— És most még idejön! mint aki a legüdvösebb dolgot kezdte meg, s most be készül végezni. A férje *tudtával* jött ön ide?

Medeára mint egy villámütés hatott ez a kérdés.

— A férje *engedelmével* jött ön ide? — ismétlé Scilla, még erősebb szóval. Aztán nagyot kacagott: — haha! milyen bolond kérdés! Hát kérnek az ilyenre engedelmet? Szabad ez! Ki tiltja meg? Senki. — Én nem! — Önnek éppen annyi joga van Páris almáját elnyerni, mint nekem. — A nők vétekezésé közös szabadalom. Mért volna az csak a táncosnők privilégiuma? No hát én elfogadom a versenyt. Kezdjünk hozzá. A grófnő elég szép arra, hogy győztes maradjon. Idomai

gyönyörűek. Büszkén leplezheti le bájait. Óh, azért a fátyolt fenntarthatja az arcán, mint ahogy az indus bajadérek teszik, akik mikor meztelenül odadobják magukat a piacnak, az arcukat lefátyolozzák: — mert hát szermérmetesek akarnak maradni!

Medea felvetette a fátyolt az arcáról. Olyan volt, mint egy alabástrom szobor.

S halkan rebegé:

— Várom, hogy üssön ön még arcul is. *Megérdemeltem.*

E szóra Scilla hátralépett, s fejét meghajtva, összetette a két kezét a keblén. Ez a szó „megérdemeltem!” keresztülhúzta mindazt, amit ő mondott.

A két nő közül most amaz volt a nagyobb, ő a kisebb.

Csak nagy szünet után szólalt meg Scilla, halkán, tompa hangon.

— Madame! Én le vagyok fegyverezve. Ön maradt a győztes. Szabad az út ön előtt. — Mehet, amelyik ajtón át tetszik. Akár erre be; akár amarra kifelé.

Medea e szavak után rohant „ki” a terem ajtaján; aztán végig a folyosón, a tornácon, a lépcsőkön. A ruháját felkapta térdig, hogy jobban futhasson; nem bánta, látják-e? A hintóhoz rohant; felugrott; belevetette magát; „gyorsan haza!” kiáltá a kocsisnak: a hintó elvágatott.

Scilla utána nézett az ablakból, magában beszélve:

— Szegény asszony! Kegyetlen voltam hozzá. Talán nem is érdemelte. De meghasznál neki. Ennek nem lesz kedve másodszor a bajadér szerepét eljátszani!

Azzal visszatért Lyonel szobájába.

Már akkor a mostohaanya és fia a legindulatosabb veszekedésben voltak; Lyonel a bekötözött két kezével hadonászott, s a hálósipkát ledobta a fejről: úgy ugrált a szoba közepén.

— Micsoda az? — kiáltá rá Scilla —, hát ki engedte meg önnek, hogy a kötőlékből kivegye a kezeit? Hát tarantellát táncolnak együtt vagy mi? Ül le szépen? S rakja vissza a

kezeit a burokba? Még a sipkáját is. Ejh! Amint egy percre elhagyom! Milyen rossz, szófogadatlan gyerek!

Mikor aztán a kötőlékeket helyreigazította Lyonel *torzóján*, akkor egy naiv keresztbókot (knixet) csinált Sidonia grófnőnek, egy senki más, mint táncosnő által produkálható, impertinens nyájaskodással.

— Grófnő. Én ugyan végtelenül büszke leszek rá, és végtelenül szerencsésnek érzem magamat, ha önt vendégül fogadhatom el „*nálunk*”, mentől hosszabb időre; ha azonban ön inkább óhajtana hazatérni, rendelkezésére bocsátom a saját hintómat; miután Lándoryné asszonyság már tovakocsizott, anélkül, hogy az ön számára valami üzenetet hagyott volna hátra.

— Az én saját hintómon! — kiálta fel a komikummal határos dühvel Sidonia.

— Azt hitte, hogy te itt maradsz — iróniázott Lyonel.

Erre összeszedte magát Sidonia grófnő, s előkelő megvetéssel nézett a vállán keresztül Scillára.

— Öntől sem szállást, sem kocsit nem fogadok el. Ha el akarok menni, majd találok egy parasztszekeret, egy számártalyigát, amely elvisz. Én „azon is” Lis Blanc grófnő maradok. (Erre kitört a szívéből az asszonyi harag.) De „te!” kimondhatatlan című némbor! mezítláb fogsz innen elfutni valaha!

Scilla nagyot nevetett rá.

— Mezítláb kezdtem; — mezítláb végezhetem: nem veszték velem semmit.

Scilla szavának állt.

Azt írta volt Lándorynak: „ha nagy lesz a veszély, én is ott leszek!”

Ugyancsak „ott” volt!

A KOLUMBUSZ TOJÁSA

Lyonel annyira helyreépült már, hogy a kezeit kibonthatták a kötőlékeiből, a homlokán kapott seb is behegedt. Fekete kesztyűket viselt, amiken a hiányzó ujjak ki voltak töltve vattával.

Egy napon meglátogatta Alfréd, aki még mindig Kolozsvárott időzött. (Nagyon beleszeretett Erdélybe: — ha igaz.)

— Nos hát hogy vagy? Tudod már a kezeknek hasznát venni?

— Ahogy vesszük. A szivart a számba tudom tenni vele, s a levest is fel tudom kanalazni.

— Én tudok Londonban egy gépészt, aki olyan műujjakat készít, hogy még majd vadászhatol is.

— Köszönöm szépen.

— Hát írni tudsz-e már?

— Talán bizony valami leírni valót hoztál a számomra? hogy üres óráimban egy kis mellékkeresetem legyen? Az bizony nagyon jól fog esni, mert Sidonia mama azt vette a fejébe, hogy semmi sem térít meg úgy az igaz útra, mint ha az apanázsomon túl nem küld semmi pénzt; ez pedig már két esztendőre el van költve.

— Hát hiszen éppen azért jöttem hozzád, hogy rajtad is segítsék meg magamon is.

— Az utóbbi nagyon elhiszem.

— Tudod, hogy mit ígértél, mikor vállalkoztam rá, hogy elkísérlek ebbe az érdekes világ részbe?

— Különös, hogy te olyan jól emlékezeteden tartottad.

— Hogy a váltóadósságaimat kifizeded. Azok most megint lejártak, be is vannak pörölve. Újra alá kellene írni. Azért kérdeztem, hogy tudsz-e már írni?

— Én ehhez az ígéretemhez föltételeket kötöttem.

— Hát én azokat mind teljesítettem. Megígértem, hogy Medeával összehozlak, titkos légyottot kapsz, s ezalatt a férjet leszegezem egy helybe. Megígértem, hogy Lándoryt pisztoly végére kerítem eléd. Megtettem mind a kettőt. Ott voltál. Előtted volt az asszony is, a férfi is. Hogy a pisztolyod hátrafelé sült el, arról én nem tehetek. — Még ide a helyedbe is eljött Medea: akkor meg kidobtad.

— Mert most már Scilláért őrzöngök. Ah, ha te tudnád, hogy micsoda nő az!

— Ha én tudnám, hogy Scilla micsoda nő! Ez jól volt adva. — Mintha nem az ő finom szájacskája ette volna meg a Chaussée d'Antin-i palotámat meg a chevreux-i uradalmamat.

— Igen, de engemet szeret!

— Az már más. Nekem csak szeretőm volt. Hanem hát most azt a bolondot vette a fejébe, hogy tisztességes asszony akar lenni. Grófné vagy marquis-né. Azon alul még egy krajcárt sem enged.

— Én el is veszem.

— Vennéd, ha lehetne.

— Hát lehet. Megmondtam neki itt, ezen a helyen. Sidonia mamán jelenlétében. Lehetővé fogom tenni. Elválok a nőmtől.

— Kifelejtettél a számításodból egy koefficienst. Azt, hogy Scilla nemes lelkű leány.

Erre mind a ketten kacagtak.

— Becsületemre mondom. Nem tudja a lelkére venni, hogy valamelyik imádóját mezítlábra levetkőztesse. Engem is azért dobott ki a hajóból, hogy a vízbe ne füljak. Most már nincs is szüksége rá. Oroszországban egész új aranybányákat nyitott meg. Azt mondják, hogy az egész orosz hadiflotta az ő tengeröblében horgonyozott. Egyszer az orosz cár nagyon meg-

sajnálta az éhező montenegróiakat, s nagy summa pénzt assignált a főemberének, hogy azért küldjön a pártfogolt hú fajrokonoknak egy gálya rozsot. De sohse süttöttek abból lepényt a jámbor csernagorcok. Mikor kérdezősködtek a gabonáshajó után, az volt rá a válasz, hogy elsüllyedt a „Scilla” örvényében. — Ez most a pénzre nem ad semmit. Neki név kell.

— Hát'sz azt kaphat nálam. Nekem kettő is van.

— A címeres név kell neki. — Tudom, hogy te hagynál választani. De jó szerencse, hogy a mennyei gondviselés egy őriző angyalt rendelt a számodra. A magas lelkű Lis Blanc grófnő meghozatta a papád végrendeletének a másolatát, s azt kegyes volt Scillának megküldeni. S amint ez a nemes keblű leány abból megértette, hogy te rögtön elveszted az egész örökségedet, amint a katolikus hitből kitérsz, azt mondá: — „Nem! Ezt nem vehetem a lelkemre. Inkább kitépem a szívemből azt az érzést Lyonel iránt, ha elvézrik is fájdalomában; de mezítlábos gróft nem vezetek az oltár elé.” — Ez jó sakkhúzás volt.

Lyonel káromkodni készült.

— Hanem én tudok egy még jobbat, ami egyszerre „sekk—sakk!” S a királynét elveszem.

— Hogyan?

— Hát mondtam, „a királynét elveszem!”

Arra összenéztek. Megértették egymást, és elkezdtek kacagni.

Aztán együtt maradtak egész estig, s kidolgozták az egész sakkfeladványt: „Világos indul, s harmadik húzásra mattot mond.”

— — — — —
Lis Blanc grófnő nemsokára egy tökéletes bocsánatkérő levelet kapott a mostohafiától.

Lyonel elismerte illetlen magaviseletét. Hibáját az ördög incselkedéseinek tulajdonítá. Varázsigézete alatt állt annak a női démonnak, akire most már iszonyattal gondol vissza. Álomnak véli, hogy valaha ezt még nőül akarta venni. † † † három

kereszt jelölje a nevét a kísértő rossz szellemnek. Kéri, hogy fogadtassék vissza Sidonia mama hajdani kegyeibe. Esedezik, hogy bocsánata jeléül jöjjön le még egyszer Albisorára. Vegye át a kastélyt, mint úrnő, aki abban korlátlan hatalommal intézkedik. Különben ő maga fog mezítláb, egy ingben, szörköttel a nyakán Canossába zárandokolni stb.

És Sidoniának oly nagy volt az elfogultsága kedvence iránt, hogy rá hagyta magát szedetni e bűnbánattal teljes levél tartalma által. Még aznap sietett Albisorára Lyonelt meglátogatni.

Bezzeg másforma fogadtatás várt most rá, mint amilyen a minapi volt. Lovas futár jelenté előre a közeledtét. Az egész oláhság ki volt rendelve a kastély kapujába, hogy az érkező hintót vivátokkal, puskalövésekkel és georgina-bukétokkal fogadja. Az előcsarnokban glédába állítva várt a cselédség, volt kézcsókolás elég. A lépcső alján várt reá Lyonel szalonkabátban, a gomblyukába egy margerita tűzve: Sidonia kedvenc virága, és mögötte három atilladolmányos úriember, akiket Lyonel egyenkint bemutat az anyjának (a neveiket maga sem képes összehozni): tisztartó úr, fiskális úr, jegyző úr.

— De micsoda nagy parádéval fogadnak itten engemet? — kérdezé Sidonia grófnő, aki a puskalövéseket különösen elengedte volna.

— Az uradalom új földesasszonyát üdvözlik e hű emberek. Tudod, hiszen értesítettelek, hogy én a nevemre írt albisorai uradalmat formaszzerűen a te nevedre kívánom átíratni, s a tulajdonjogot minden jogcímmel terád ruházom át.

Sidonia meg volt hatva a fiúi kegyeletnek e nagyszerű tanújele által.

És aztán Lyonel, karját nyújtva Sidoniának, felvezeté őt a kastély termeibe. Ott már az írószobában el volt készítve minden a hivatalos ténykedéshez. Az engedélyokmány három felzetben megírva, bezsinórozva, kellő bélyeggel ellátva. Azt a

jelenlevő társaság előtt felolvasták. Egészen rendben volt. Semmi kifogás ellene nem támasztatott. Lyonel sajátkezűleg aláírta, kezének nyomoréksága miatt marokra fogva a tollat. Azután a közjegyző írta alá, majd a tisztartó és a fiskális, mint tanúk; végre Sidonia grófnő. Ütöttek rá tömérdek pecsétet. Egy példány a közjegyzőnél marad, egy a megye levéltárába lesz letéve, az eredetit átadták Sidonia grófnőnek, akinek az arca ragyogott e percben a diadaltól.

E hivatalos ténykedésre következett egy fényes lakoma, amiből nem hiányzott a híres kolozsvári töltöttkáposzta, levelensült, az aranygaluska, a fokhagymás felsár káposztacikával és zöldpaprika-salátával, egyszóval mindaz, amivel a kegyetlen „thugok” a vendégeiket agyon szokták fojtogatni; hozzá *keresdi* bor, amely mellett elbújhat minden rajnai! Leültek egy órakor az ebédhez, igaz magyar szokás szerint, s felkeltek fél nyolckor — ugyanazon szerint. — Akkor már sötétedni kezdett, s a vendég uraknak még messzi volt hazáig.

Mikor végre magukra maradának, akkor azt mondá Sidonia Lyonelnek.

— Ez mind igen szép volt, édes fiam; hanem mármost szeretnék veled a *fődologról* beszélni, amiért idejöttem.

— Legyen szerencsém hozzád a szobámban — mondá Lyonel, aki az egész ebéd alatt nem ivott mást, mint forrásvizet: teljesen józan volt. Lehetett vele okosan beszélni.

— Arról a nőről kívánsz megnyugtató nyilatkozatot tőlem, ugyebár? — kezdé Lyonel, midőn a szobájába érve, Sidoniát egy karszékkal megkínálta. — Minthogy a nevét egyikünk sem kívánja többé kimondani, nevezzük őt a „szirén”-nek.

— Találó név.

— Tehát tudd meg, hogy amennyire szerettem eddig, annyira megvetem most azt a teremést. Itt a levél, amit hozzá írtam. Sajátkezűleg. Nagy kinnal. Ököre fogva a tollat. Nehéz lesz elolvasnod, majd elmondom a tartalmát. „Közöt-

tünk mindennek vége, ön egy borzasztó jellem. Én türelmes vagyok a szerelem minden botlásai iránt, de a szívtelességet elítélem. Azt, hogy ön amerikai petróleum-királyokat, angol peereket és orosz hercegeket tönkretett, megbocsátom; de amit legújabban megtudtam önről, az önnek az alakját egyszerre a láthatáron alól süllyeszti előttem. (Ugye milyen erőteljes styl!) Megtudtam, hogy ön egy ízben egy egész gabonával terhelt hajót, mely az orosz cár kegyes indulatából az éhező montenegrói népek volt szánva, nem irtózott elkaperezni. (Erős szó, de ideillik.) Ez kvalifikálhatatlan eljárás volt! Ám merítette legyen ön ki a főurak aranybányáit; de elrabolni az éhező szegények szájából az utolsó falatot, ez *jezabelség*. (E szót én csináltam, őrá illik.) Ez oly fekete szívre mutat, melyet Golkonda minden gyémántjai sem fényesíthetnek meg. Én önt nem ismerem többé, s jegygyűrűjét ezennel visszaküldöm. Éljen vígan! Lis Blanc Lyonel.” Meg vagy vele elégedve? — Én ezt a levelet tenálad hagyom. Te küldd el a szirénnek. Ő holnapután tartja a búcsúelőadását Budapesten, legyen ez az én búcsúszavam a befejező üdvözléshez.

Sidonia grófnő egészen el volt érzékenyülve e levél tartalmától. Mégis alapjában nemes szíve van ennek a Lyonelnek.

A levélnek még egy utóirata is van.

„Nehogy azt mondja ön, hogy Lis Blanc Lyonel gróf önnek adósa maradt: én, hogy az ön vétkét expiáljam, küldeni fogok az ínségben hagyott montenegróiaknak — mennyit írjak ide, mamen?

Sidonia meghökölt.

— Elég lesz ötezer forint.

— Átkozott kevés egy országnak! Nálad van a pénz?

— Éppen annyi van nálam.

— Dugd ide a zsebembe.

— S azzal felmarkolta a tollat, s kiegészíté a levél végsorait e szavakkal:

. . . ötezer, számszerint 5000 frtokat osztr. ért.

S azzal borítékba tette a levelet, lepecsételte, s átadta Sidoniának.

Eszerint a grófnő teljes elégtételt kapott a rajta esett megbántásért — ugyanazon a helyen, ahol a sérelem elkövetődött.

Megcsókolta Lyonel homlokát.

— Most már okos ember vagy. Remélem, hogy ilyen is fogsz maradni.

— Óh, én egészen megjöttem a világból, drága maman. Huszonkét éves vagyok csak, és már nem áll előttem semmi, ami után vágyódjam. Én lemondok végképpen a világról s a föld minden gyönyörűségeiről.

— Nono, Lyonel, mit akarsz ezzel mondani?

— Dönthetlen elhatározásom, hogy belépek a máltai szent lovagrendbe.

— Lyonel!

— Igen. Harcoló szerzetes leszek, s áhítatos vezeklésben töltöm el hátralévő napjaimat.

— Lyonel! Te valami iszonyú galádságon töröd a fejedet!

— Óh, ne gyanúsítsd kegyeletes missziómat.

— Te máltai lovaggá akarsz lenni azért, hogy akkor az atyád végrendelete szerint rögtön a kezédbe kapd az atyai birtokokat, s az én gondnokságomtól megszabadulj. Akkor aztán De L'Aisne Alfréd elveszi Scilla kisasszonyt, csinál belőle marquis-nőt; s ti ketten, szép egyetértésben megosztjátok egymással — azt, amit bírtok!

Lyonel nagyot kacagott.

— Óh, milyen nagy diplomata vészett el benned, drága szép maman! — Hogy ki tudod találni az embereknek a legtitkosabb terveiket is!

Sidonia grófnő a dühtől és ijedtségtől reszketve állt fel a karszékéből. A fogai összevacogtak. Most értette már meg, hogy milyen csúffá lett téve. Megfosztva a Lis Blanc vagyon kezelésétől egyetlen hóbortos ötlet által. Egy Megacera tekin-

tetével nézett Lyonelre, s összeszorított fogai közül azt mondta neki:

„Raoul Ripaille!”

★

Pedig hát az volt a „Kolumbusz tojása”.

AZ UTOLSÓ SZÓ

Szerteszét voltak már válva, ki-ki egymástól és mindannyi valamennyitől.

Egy teljes év lefolyt anélkül, hogy akár személyesen, akár levélben jelezték volna egymásnak a világon létüket Sidonia, Medea és Bertalan.

Pedig ez idő alatt valami olyan esemény is jött közbe, amit érdemes lett volna a családi krónikában feljegyezni. Deának fia született, akit egész Nagy-Enyedre kellett bevinni keresztelni, mert másutt nem találtak kálvinista papot. Csak azért is, truccból is Bertalannak keresztelték. Medea nem invitált meg senkit a keresztelőre, sem a férjét, sem az anyját. Úgysem jött volna el egyik is. Mindegyik felbontatlanul küldte volna vissza a levelét.

Sidonia grófnőnek volt különben a legreálisabb oka a haragtartásra Medea ellenében. A többi mind csak tréfa. De hogy Medea elvitte az anyjának a hintáját ama bosszúságteljes napon, s abba a kényszerű helyzetbe hozta a grófnőt, hogy egy parasztszekéren, melyben kukoricaszárból volt az ülés, zötyögtesse magát hazáig: ez soha meg nem bocsátható. Sidonia rögtön clcsapta a kocsisát, s Medea felfogadta. Még ez is hozzá!

Medea eszerint igen csendesesen élhette a napjait Dorogmándon. Senki sem jött hozzá látogatóba. Volt, kivel mulasson: egy kisleánya, aki már beszélt, s egy kislfia, aki még szopott.

Egy késő őszi délután annál jobban meglepte Medeát, hogy egy hintó gördült be a kastély udvarára, melyből Sidonia grófnőt látta leszállni.

A grófnő tíz évet látszott vénülni egy esztendő alatt. Bottal járt. Egyszer kifecamította a lábát, mikor a lovak elragadták, s a hintóból kiugrott. Azóta biccentve jár. — Medeával még ezt sem tudatta.

Medea eléje sietett. Olyan hosszú idő óta nem látta az anyját, pedig olyan közel voltak a kastélyaik.

— Hagyd el! Hagyd el a kérdezősködést! Hogy mi baja a lábamnak? Az csak hagyján. Sokkal nagyobb bajom van most. Azért jöttem hozzád. Nincs kivel beszéljek róla. — Ami elmúlt, elmúlt. Én is elfelejtettem; te is felejtsd el. Óh az a Lyonel!

— Megint róla akarsz beszélni?

— Róla, a máglyára tenni való gazemberről!

— Ah, most ez a címe?

— Azt tudod, hogy máltai lovaggá tette magát?

— Nem tudom.

— Még tavaly. Csak azért tette, hogy a Lis Blanc birtokot a kezébe kapja, mielőtt nagykorúvá lesz; s az én gyámságomat megszüntesse. Amint aztán ezt megkapta, rögtön csinált egy praktikát De L'Aisne Alfréddel. Annak átadta a domíniumait, magának biztosítva százötvenezer frank élethosszig tartó járadékot. De L'Aisne viszont oltárhoz vezette Scilla kisasszonyt, csinált belőle marquis-nőt. Az új marquis-nő elment Moszkvába, s Lyonel a máltai lovagok szent küldetésének tartotta utána menni. Alfréd a birtokban maradt. S nekem az egész saját vagyonom ott van beruházva a seigniers-i birtokban, a párizsi palotában. Aztán a végrendeletben hagyományozott özvegyi évdíjamat sem fizetik. Most én perelhetek emiatt De L'Aisne Alfréddel. Ki tudja, érem-e a végét?

— De hisz úgy tudom, hogy a mostohafiad viszont teneked engedte át az albisorai birtokot, amit te az eladott gyémántok árából vettél.

— Igen. De éppen az volt a pokolbeli gazság, amit ez a két szélhámos velem elkövetett. Nekem engedte ám át az albisorai birtokát Lyonel, de azt nem mondta meg, hogy arra előbb

kétszázézer forintnyi adósságot vett fel, s azt be is tábláztatta. Most ezt a kétszázézer forintnyi összeget követelik rajtam a hitelezők; s ha ki nem fizetem, kihúzzák alólam a földet, elviszik a fejem fölül a házat. Nekem nem marad hátra más, mint ciánkálit innom.

— De hiszen neked sok pénzed volt.

— Elvesztettem a turfon. A lósport nem asszonyoknak való. A zsokéim nagyon megcsaltak. Ha kifizetem a saját tartozásaimat, egy sou nélkül maradok.

— Ez bizony nagyon kellemetlen helyzet.

— Kellemetlen helyzet? Nem azért jöttem én hozzád, hogy tőled megtanuljam, hogy a helyzetem kellemetlen! — Hanem hogy segíts ki a zavarombul.

— Én? Hogy segíthetnék én ezen a bajon?

— Add kölcsön azt a kétszázézer forintot, amivel a Lyonel hitelezőit kielégítem. Nálad megvan az az összeg, amit az az ember nálad hagyott.

— Micsoda „ember?”

— No hát — Lándory — no.

— Úgy? A Lándory! — Az nem az enyim. Az a Lándory leányának a pénze.

— De te rendelkezél vele.

Medea összeszedte egész erélyét.

— Kedves mamán! Én azt az összeget, amit Lándory munkájával, eszével szerzett a gyermeke számára, a te Lyoneled adósságainak a kifizetésére oda nem adom.

— Meg tudnád ezt tagadni az édesanyádtól?

— Már megtagadtam.

— És engeded, hogy engemet kiűzzenek a házamból az ég alá?

— Az én házam nyitva előtted mindig: jöjj ide, és lakjál itten.

— Ahhoz nem szoktam, hogy magamon kívül más úrnőt ismerjek a háznál.

— Légy te az úrnő: én leszek, aki engedelmeskedik.

— S te eltaszítasz engemet: az anyádat egy emberért, aki téged csúfosan elhagyott, megvetett? Te olyan szívtelen nő vagy, mint amilyen szívtelen leány voltál gyermekkorod óta.

Ettől a szótól túlcordult a keserűség pohara.

— Jól van, anyám. Hát beszéljünk egymásnak a szíveinkről, ahogy te kívánod. Kezdjük el az én keresztelőm napján. Mennyire szerettek engem a szülőim már a születésem órájában, azt megmondja a nevem. Ha az egész bibliát felhányják: nem találnak nevet, amely gyűlöletesebb legyen az enyémnél. Neveztek volna el Delilának, Jezabelnek, Herodiásnak, nem volnék úgy megbélyegezve, mint ezzel a névvel — Medea, amit ti választottatok ki a számomra. Mások boldogan emlékeznek vissza az édesanyai arcra, melyet bölcsőjük fölé láttak hajolni. Én nem láttam a tiedet soha. Mikor már az eszemet bírtam, gyakran úgy tettem, mikor ágyba fektettek, mintha alunnám, s hallgattam, mit beszéltek fölöttem a cselédek, akikre bízva voltam: „csak ez ne született volna!” Azon nőttem fel, hogy nekem nem kellett volna születnem. Hogy az én világrajövetelem szerencsétlenség. Gyermeke voltam, és nem játszottam soha. Félve néztem a mások játékát, azt tudva, hogy azoknak szabad vígnak lenni, mert azokat szeretik, engem gyűlölnék. Ha egy karácsonyfát akartam látni, leszöktem a kapusnéhoz: az állított fel olyant a gyermekei számára. Nekem nem hozott a Jézuska soha istenajándékot. Hát rászoktam arra az eszmére. Nekem ne ajándékozzon senki semmit; de én sem adok senkinek ajándékba semmit. Aztán kolostorba küldtek. Rossz voltam, tudom jól. Több büntetést kaptam egymagam, mint az egész leánysereg összevéve. Nem akartam a hittanító szavait elhinni. Mindennap azt hallottam, hogy nekem pokolra kell jutnom: másutt nincsen helyem. Aztán kaptam egy új apát. Öregember volt; beteges. Őtet ápoltam. Nekem panaszkodott. A gyermeknek. Aztán kaptam

egy mostohatestvért, akit te szerettél, kényeztetted. Te biztatod, hogy szeressen engem. És énbennem volt valami érzés, ami iszonyattal töltött el, amikor te azt mondtad, hogy csókoljuk meg egymást. — Aztán magára hagytuk az öregembert. Te adtál nekem pompás ruhákat, s bevezetted a fényes világba, ahol azt tanultam, hogy vagy minden embert meg kell vetnem, vagy saját magamat. Ekkor az öregember meghalt. Nagy zavar lett a családban az örökség miatt. Ezt a nagy zűrzavart kiegyenlítettétek szépen azzal, hogy engem dobtatok oda áldozatnak. Hozzáadtál engem egy félemlerhez; akinek a teste állat, a lelke ördög; de nyomorult mind a kettő; aki ellen a menyegzőm éjszakáján úgy kellett magamat védelmeznem, mint a pápua leánynak az erdőben rátámadó pávián ellen. — S mikor ettől megszabadultam, s végre elém hozott a sors egy férfit, aki egész ember: becsületes szív, tiszta lélek, csupa szeretet, s ez az ember engem megszánt, megszeretett, magához emelt, akkor te mindent elkövettél, hogy ezt az embert meggyalázd, elkeserítsd, hogy engem nyomorulttá tégy. Belevittél a kísértetekbe. S mikor megszabadultam csoda által, tisztán, ismét beletaszítottál a sárba. És azt, aki fölemelt, megtisztított, a halál elé állítottad, rákényszerítetted, hogy magát és becsületét gyilkoló kézzel védelmezze; s mikor az nekem minden bűneimért megbocsátott, akkor elüldözted tőlem: élő férjnek özvegyévé tettél. — De mindezt megbocsátottam neked. — Hanem azt a percet, amelyben ama bajadér velem szemben állva, azt monda nekem: „*egyenlők vagyunk; ön is olyan, mint én!*” hogy ezt a pillanatot megszerezted neked, *hogy ezt megérdemeltetted velem*, azt nem felejttem el neked soha! — Ez van a szívemben! Mármost tudod. — De mert világra hoztál — ebben a kastélyban, — ezért a nagy tartozásomért — itt hagyom neked ezt a világot. Légy te e kastélyban az úrnő! — Én majd ölembe veszem a két porontyomat. Valahol majd csak találok menedéket.

Sidonia egy üdvözlő szó nélkül hagyta el a leányát.

Nem akarta elhinni, hogy ez az ő *arcképe*, amit Medea eléje tartott. Azt hitte: a tükör a hibás.

Lándoryt átkozta magában: a gonosz varázslót, aki így el tudta bűvölni a leányát. Ezt az engedelmes leányt, aki mindig azt tette, amit az anyja parancsolt neki.

Az ajánlott alamizsnát nem fogja tőle elfogadni.

Még voltak halavány reménységei.

Háromfelé is elkötötte a sorsát.

Mielőtt arra a nehéz lépésre szánta volna el magát, hogy a leányához forduljon segélyért, előbb a párizsi ügyvédét bízta meg, hogy ajánljon egyességet De L'Aisne Alfrédnek. Ő okiratokkal bebizonyíthatólag hétszázötvenezer frankot ruházott be a seigniers-i uradalomba, s a párizsi palota átalakítására, a képtárra. Ezt a jogos követelését elengedi neki, ha a marquis viszont elvállalja a Lyonel adósságait, amelyek az albisorai birtokra lettek betáblázva. Ha erre nem áll rá, ő bírói zárt fog kérni a Lyonel vitalitiuma ellen.

A másik vállalata az volt, hogy megszerezte az utolsó pénzén a longchamp-i győztes paripát, a Gladiateur, s átküldte Angliába a derby-versenyre. Ismerve a nevezett paripákat, bizonyos volt felőle, hogy a nagydíjat ő nyeri meg. Akkor a paripát is eladva nyereséggel, legalább egy időre segít a pénzzavarán.

A harmadik vállalkozása már csakugyan határos volt a kétségbeeséssel. Annyira megalázta dölyfös lelkét, hogy levelet írt Moszkvába, De L'Aisne Alfrédnének! — A Scillának! Apellált a *marquis-nő* „nemes” szívére. Neki csak egy szavába került, hogy Alfrédet és Lyonelt rábírja az általuk felvett adósság elvállalására, lerajzolta előtte a zavart, amelybe juttatták. Biztosra vette, hogy ez önmegalázás által az egykori táncosnőt egészen meg fogja hódítani.

Mikor aztán a Medeával történt szakítás után visszatért az albisorai kastélyba, egész halom levelet talált az íróasztalán. Azokat a címeikről megtekintve, nagy hirtelen osztályozta. —

Négy vagy öt Bécsből volt kelezve — ezeket félredobta; fel sem bontá. Tudta olvasatlan, hogy mit tartalmaznak. Egzekúcióval fenyegető hitelezők billet doux-jai. Kár az időért, amit az ember az elolvasásukra fordít. — Ellenben nagyon megörült a londoni keletet mutató levélnek; egy másikon már messziről megismerte párizsi ügyvédjének a lapidáris írását; a harmadik levél Moszkvából jött, orosz felírással, s ebben, a fogásáról ítélve, a papíron kívül egyébnek is kellett lenni.

Legelőbb is a londoni levelet szakítá fel.

Hiob-hír volt benne! A Gladiateur-t leverte egy ismeretlen nevű magyar paripa a kisbéri ménesből. A grófnő annyit vesztett a fogadásokon, hogy ha most rögtön eladja a verseny-paripáját, annak az ára éppen fel fog azokra menni.

Ez kemény csapás volt!

Következett a párizsi levél. Az ügyvéd hosszasan értesíté a grófnőt a hivatalos eljárásáról. De L'Aisne Alfréd a grófnő beruházásaival szemben azzal a követeléssel áll elő, hogy ő meg adjon számot az eladott Lis Blanc gyémántokról, amik hozzáértők becslése szerint megértek nyolcszázezer frankot, s amiknek az eladására nem is volt a grófnő felhatalmazva. Ami a végrendeletben hagyományozott özvegyi évdíjat illeti, erre nézve De L'Aisne marquis-nak az a nézete, hogy azzal az általános örökös, Lis Blanc Lyonel tartozik. De L'Aisne Alfréd csak annak a vásárlója, s az ő szerződésében ez a teher nincs fölvéve. Tehát ezzel a követeléssel forduljon Lyonelhez. Ebből nagyon kellemetlen per lesz. Szeretné, ha más ügyvédet választana a grófnő.

Kezdett vele a világ körben táncolni. Ez a remény is meg hiúsult.

Most már félve nyúlt a harmadik levélhez, a moszkvaihoz.

Az ollóval kellett felmetszeni, mert ugyancsak le volt kötözve és pecsételve.

A tartalmát nagyon könnyű volt elolvasni. Írás nem volt benne semmi; hanem egy pár remekül hímzett, finom selyem

— *harisnya!* — No hogy ne legyen kénytelen az ember „*mezítláb* elszaladni” ebből a kastélyból.

Ez az affront végső dühbe hozta.

Látta, hogy akihez csak fordul a panaszával, az mind ki-gúnyolja. Senki sem érez iránta irgalmat. Mindenki azt mondja: „*úgy kell neki!*”

— No, hát legyen egészen „*úgy!*”

Egy idő óta fényképezéssel foglalkozott.

Hallotta egykor Traumhold bankár történetéből, hogy azt a szolgálja azzal a ciánkálival mérgezte meg, melyet a lánya a fényképek előállításához használt.

Erre gondolt, mikor azt a csendes mulatságot megszerezte magának.

Előkereste a fényképészeti szerek közül azt a fekete üvegcsét. Aztán töltött magának vizet egy ezüstpohárba. Az üveg tartalmát beletölté, s betakarta a kehely ezüst födelével. Azt hallotta, hogy a mérég veszti a hatását a napfényen.

Hagyta azt magában elolvadni.

Mindent túlélhet az ember, csak azt nem, ha kinevetik.

Hát megsiratni fogja-e valaki?

Senki.

Hallhatta elégszer, mikor a high life-nak egy-egy hírhedett alakja a kártyán, a turfon vesztett összegek miatt az életét oltotta ki, hogy mit mondott fölötte az egész világ? Azok, akik vele együtt mulattak, akik *belevitték*, akik a köntösén megosztottak! — Órá is éppen *olyan* „*búcsúztató*” vár.

„Nem lehetett rajta segíteni! *Bolond* volt!”

Minden ember kiszedi a fényképalbumából az arcmását, s eldugja, hogy ne lássa többé. Aki a nevét kiejti, előrebocsátja ezt a szót: „szegény bolond”. Ez az ő „*titulusuk*”.

Csak egyféle emberfaj sír fölötte. A hitelező. De az is csak az „*akcept*”-jét siratja. *Ezek azok az örökösök, akik nem nevetnek!*

Eszébe jutott, hogy ilyen megfordított örökösök levelei most is hevernek az asztalán.

Meg akarta magának szerezni azt az utolsó mulatságot, hogy ezeknek a fenevadaknak az acsarkodásában gyönyörködjék! — Hogyan fenyegetőznek, hogy készülnek üldözni. — Haha! — Milyen fintor pofákat fognak majd vágni, mikor becsapja az orruk előtt az ajtót: „no hát jöjjetek utánam!”

A méreg szépen olvadozott már az ezüstpohárban. Nehéz vérfagyasztó illata az egész szobában érezhető volt.

Amint egyikét a kezébe akadt leveleknek felbontá Sidonia, s elkezdte a tartalmát olvasni, bámulva tekintte szét maga körül. Azt hitte: álmodik. Újra elolvasta. A szemei elkezdtek ragyogni; az arcát őrjöngéshez hasonló mosolygás derengeté. A levél reszketett a kezei között. — Felkapta a méregpoharat, s a nyitott ablakon át kiönté annak tartalmát.

És azután arcát az ég felé emelve, azt a levelet kebléhez szorítá mind a két kezével. — Más ember azt mondta volna: „van Isten az égben!” — ő azt rebege: „van még ember a földön!”

S azzal térdre esve, a mellét megüté az öklével.

„Miserere mei Domine! Mea culpa, mea culpa, oh, mea maxima culpa!”

Pedig oltárkép sem volt előtte: — sem közönség, aki látja.

Lándorynak elég dolga volt a képviselői pályán. Akiről megtudják az országban, hogy dolgozni tud, az biztosítva van az unatkozás ellen. Alig volt ideje nagy néha a jószágára kirándulni. Azt sem örömeztette. Mindenütt *beszélő üresség* fogadta. Fájó emlékek.

A Godivának tett fogadása rég be lett váltva: Traumhold nevét áldották az árvák.

A Svábhegyen vett magának egy kis villát; abban töltötte az idejét, ami a bizottságok üléseiből fennmaradt. Ott laktak ketten, Péterrel; amíg csak a hó le nem esett.

Egy este, mikor megérkezett a villájába: tüzet látott konyhájában égni.

Ki főz itt vacsorát? Péternek nem kenyere a szakácság.

Aki a tűzhely előtt állt, s valamit kavargatott egy serpenyőben, az volt a Lidy Carcasse.

Bertalannak nagyot dobbant a szíve.

— Maga itt van, Lidy? Mit főz?

— Gyermekpépet.

Bertalan nem kérdezett többet. Futott a konyhából a szobába.

Az asztal mellett látott egy nőt ülni, aki csücskés pohárból itatgatott egy kis porontyot az ölében.

Nem is lépett, csak úgy odacsett melléjük; két karjával átölelve mind a kettőt.

— Nem versz ki bennünket? — kérdezé az a nő.

Hány csók volt elég erre megfelelni?

Medea nem akart belőle *magának*; csak „ezt, ezt!”

— Hát a másik hol van?

Azt már lefektették az apja ágyába: elálmosodott; de ez az *egyik* ugyan protestáló kedvében volt: a kis kuruc! nem hiába fiú: követelte a maga jussait, nem hagyta magát szép szavakkal elámíttatni! úgy lármázott, úgy kiabált, s cibálta annak az odakerült embernek a szakállát.

— Te nem is tudtad, hogy mi a világra jöttünk.

— Tudtam mindent. Lidy mindennap levelet írt az urának, a jó Péternek.

— Hát a Lidynek férje a Péter?

— Amióta csak a házunkhoz került.

— S nekem azt mondták, hogy. . . (Nem fejezte be, amit mondani akart, másfelé fordítá a szót) és ők el tudtak lenni egymástól távol, olyan hosszú ideig!

Két nagy könnyecsepp gyűlt a nőnek a szemébe.

Lándory lecsókolta azokat.

S többet aztán nem beszéltek arról, ami elmúlt ama „hosszú idő” alatt.

— Megváltoztam nagyon, ugye? rám sem ismeresz? — kérdezé Dea, mikor végre kielégítve a kisebbik Bertalant, egészen férjéé lehetett.

— Akár újra megesküdjem veled.

A Lidy tűzrőlpattant menyecske volt, nagy hirtelen vacsorát főzött mindannyiuk számára; a házastársak egy tálból chettek ismét: idebenn és odakinn.

Medea arcán nem látszott más, mint boldogság.

De mégis volt valami komor vonal a két szemöldök között, ami egy elmúlni nem akaró gondot jelzett. Bertalan addig kereste, amíg kitalálta.

Mikor már elteltek a maguk örömeivel, azt mondá a nejeinek:

— Nem szólsz az anyádról?

— Nem. — Az a redő a homlokon még mélyebbre húzódott.

— Hát majd én beszélek róla. Szegény Sidonia grófnőnek a birtokát Lyonel nagyon megterhelte adóssággal. A hitelezők már el akarták kótyavetyéltetni az albisorai kastélyát. Én jókor megtudtam a dolgot, s segítetttem a baján. Megkapta a kétszáz-czer forintot.

— Hol vetted e pénzt? — kérdé elbámulva Medea. — Hiszen még nálam van!

— Boldogult első nőmnek, Godivának volt egy életbiztosítása, amit én sohasem vettem föl; azt mondtam, hogy majd ha egyszer akad egy olyan ember — *a hozzám tartozókból*, aki nagyon rá lesz szorulva: annak általadom. Ő lett olyan ember. Én az ügynökömet úgy bíztam meg, hogy az Assicurazioni Generalitól kifizetett összeget úgy adja át Sidonia grófnőnek, mint a „katolikus bank” kölcsönét, melyet „két” száztóli kamatra osztogatnak; ne tudja meg, hogy tőlem jön az a pénz. Így el lett az fogadva, s most már Sidonia nyugton lehet; nem háborgatja az utolsó menhelyén senki.

Az a ránc eltűnt a homlokról végképp.

Bertalan nevetni kezdett.

— De ezúttal nem sikerült egészen a csel. Nézd ezt a levelet. Ma kaptam azt az anyádtól.

— Az anyám írt teneked?

— Olvasd el.

Medea mohón nyitá fel a levelet, s bámulva olvasá.

„Nagyon tisztelt uram!

Ezúttal én vagyok a gondolatolvasó, én találok ki az ön titkos gondolatjait. A pénz, mely nagy veszedelmemből kimentett, nem származik semmi katolikus bank pénztárából, hanem öntől. Ezt a felfedezést nem azért közlöm önnel, mintha a két percent kamatot is el akarnám szédelegni. Fizetem pontosan. — Csak azt nem bírom megérteni, hogy mehetett az olyan gyorsan? Holott én csak negyednapja beszéltem erről a leányommal, s ő akkor az én kérésemet categorice visszautasította. Megtagadta tőlem, hogy az ön tőkepénzét nekem általadja. Ezt nem bírom összehozni. Fogadja köszönetemet.

Sidonia.”

— Te visszautasítottad az anyádat énértem? — szólt Bertalan gyöngéd érzelemmel.

— Ezt egy évvel hamarább is tehettem volna; ugye? A levélnek még utóírata is volt.

„Mihelyt Medeával legközelebb összejövök (most egyhamar nem érek rá, millió a dolgom), azonnal proponálni fogom neki, hogy igyekezzék önnel kibékülni. Én azonban távol maradok önöktől örökre, amivel úgy hiszem, legőszintébb hálámat tanúsítom ön iránt.”

Medea nem várt, amíg ezt proponálni fogja neki az anyja.

Aztán volt miről beszélniük egyébk.

— — — — —

Másnap reggel azt mondá Bertalan Deának.

— Én most bemegegyek az országházba, s kérek magamnak egy havi szabadságidőt, s majd azalatt együtt elmegegyünk barátfalvi otthonunkba.

— De azt csak nem hozhatod fel indokul, hogy a feleséged megérkezett.

— Nem! Nem! Azon nagyot nevetne a tisztelt ház. A választóimnak még nem tartottam „beszámoló beszédet”.

— Azt majd én is meghallgatom.

— Délre visszajövök. Addig hagyok neked itten valami olvasmányt, hogy el ne und magad. Amint egy levelet elolvastál belőle, vedd a tűzbe. *Neked egyedül van ehhez jogod.*

S átadta a nejének Lis Blanc gróf „révélations”-jait.

Mikor visszaérkezett az országházból, a nő akkor dobta a kandalló tűzébe az utolsó lapot.

Aztán odavonta a férje fejét a keblére, s nézett hosszasan, sokáig annak tengerkék, biztató szelíd szeméibe. Bámulta őt.

— *Te ezt tudtad mind! És mégis el mertél engem venni!*

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

Bp. Sz.	Budapesti Szemle
Ethn.	Ethnographia
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat (kizárólag Jókai kézírata)
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98. — A lélekidomár: 77. k. 244. l. — 78. k. 242 l. 1897.
Nyr.	Magyar Nyelvőr
sh.	sajtóhiba
VU	Vasárnapi Újság
	[szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁS

KÉZIRAT, HÍRLAPI ÉS FÜZETES KIADÁS

Kéziratának egyetlen ismeretes lapját a Ráday Könyvtár őrzi, Manninger Olga ajándékából 1937 novemberében került a gyűjteménybe és a negyedik kötetből „A kelengye” című fejezetnek zárórészletét tartalmazza (az „azt az ő nagy eszét” szavakon kezdve). Erősen fakult írása már alig olvasható. A lapot lezáró „(folyt)” jelzés tanúsága szerint — a regénykéziratok túlnyomó részéhez hasonlóan — Jókai ezt is hírlapi közlésre szánta.

Először az N című lap reggeli kiadásának tárcarovatában jelent meg (Nemzet. Főszerkesztő Jókai Mór. Felelős szerkesztő Visi Imre), folytatólagosan 1887. dec. 25-től 1888. máj. 20-ig (VI. évi folyam 1912. (354.) sz. — VII. évi folyam 2057. (140.) sz.) Címe: *A lélekidomár*. Regény öt kötetben. Írta Jókai Mór. Az N — az egykori gyakorlatnak megfelelően — a közölt első részletet nem látja el sorszámmal, csak a további folytatásokat sorszámozza 1-től 109-ig. Közléseit a következőkben részletezzük.

1. 1887. dec. 25. — 1912. (354.) sz. 1 — 2. Az első kötetnek *A címalak* c. fejezete, valamint *A végzetes személycsere* című fejezet „A fekete ruhásnak a részvényei” kezdetű szakasz végéig.
2. 1887. dec. 28. — 1914. (356.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „A szabadságharc korszaka után” kezdetű szakaszának végéig.
3. 1887. dec. 29. — 1915. (357.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
4. 1887. dec. 30. — 1916. (358.) sz. 1. *A rémper hőse* c. fejezet végéig.
5. 1887. dec. 31. — 1917. (359.) sz. 1. *A nevető leány* c. fejezet a „Nagyon örülök, hogy szerencsém van” kezdetű szakasz végéig.
6. 1888. jan. 1. — 1918. (1.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Hogy nevettek rajta!” kezdetű szakaszának végéig.
7. 1888. jan. 3. — 1920. (3.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Nos! És hátha bebizonyul” kezdetű szakaszának végéig.
8. 1888. jan. 4. Melléklet a „Nemzet” 1921. (4.) január 4. számához. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.

9. 1888. jan. 5. — 1922. (5.) sz. 1. A *Monterosso és Kolaczin* c. fejezet a „Traumhold szédülten rogyott székibe” kezdetű szakasz végéig.
10. 1888. jan. 6. — 1923. (6.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Eszerint a főcinkos kézre került” kezdetű szakaszának végéig.
11. 1888. jan. 8. — 1925. (8.) sz. 1 — 2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
12. 1888. jan. 11. — 1928. (11.) sz. 1. Az *Egy mesés jellem* c. fejezet a „Nem úgy van az, Péter” kezdetű szakasz végéig.
13. 1888. jan. 12. — 1929. (12.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
14. 1888. jan. 19. — 1930. (13.) sz. 1. A *Nem nevet már c.* fejezet a „Lándory olvasva e gondolatot” kezdetű szakasz végéig.
15. 1888. jan. 14. — 1931. (14.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „S nem lehetne ezt az ügyet befejezni” kezdetű szakaszának végéig.
16. 1888. jan. 15. — 1932. (15.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „És ebben az erőszakolt komolyságban” kezdetű szakaszának végéig.
17. 1888. jan. 18. — 1935. (18.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
18. 1888. jan. 19. — 1936. (19.) sz. 1. A *karácsonyfa alatt* c. fejezet a „Godiva nem akart hinni” kezdetű szakasz végéig.
19. 1888. jan. 20. — 1937. (20.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Ez mind szép, ez mind jó” kezdetű szakaszának végéig.
20. 1888. jan. 22. — 1939. (22. sz.) 1 — 2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
21. 1888. jan. 25. — 1942. (25.) sz. 1. A *világon kívül* c. fejezet a „Csak egy fokkal magasabban” kezdetű szakasz végéig.
22. 1888. jan. 26. — 1943. (26.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Egy ilyen hely az én eszményem” kezdetű szakaszának végéig.
23. 1888. jan. 27. — 1944. (27.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „A két leány egymást ölelte” kezdetű szakaszának végéig.
24. 1888. jan. 28. — 1945. (28.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „S azt gondolá magában” kezdetű szakaszának végéig.
25. 1888. jan. 29. — 1946. (29.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Látja, ön, így szeretnek” kezdetű szakaszának végéig.
26. 1888. febr. 1. — 1949. (32.) sz. 1. Innen a fejezet s egyben első kötet végéig.
27. 1888. febr. 4. — 1952. (35.) sz. 1. A második kötet *Egy csepp vér. — Egy csepp méreg* c. fejezete az „Igen. Magában — felelt az előbbi” kezdetű szakasz végéig.
28. 1888. febr. 5. — 1953. (36.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Végre berobogott az állomásra” kezdetű szakaszának végéig.
29. 1888. febr. 8. — 1956. (39.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Hát hogy lássad” kezdetű szakaszának végéig.
30. 1888. febr. 9. — 1957. (40.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
31. 1888. febr. 10. — 1958. (41.) sz. 1. A *két hajó* c. fejezet a „Ki tudhatja azt, uram” kezdetű szakasz végéig.

32. 1888. febr. 11. — 1959. (42.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
33. 1888. febr. 12. — 1960. (43.) sz. I. *A méregkeverő* c. fejezet az „Ez a legveszedelmesebb gonosztevő” kezdetű szakasz végéig.
34. 1888. febr. 15. — 1963. (46.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Azt, hogy a biztosított összeget” kezdetű szakaszának végéig.
35. 1888. febr. 16. — 1964. (47.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Most már, uram, követni fogom” kezdetű szakaszának végéig.
36. 1888. febr. 17. — 1965. (48.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig, valamint *Az elrabolt kincs* c. fejezet a „Van ilyen világító háromszög” kezdetű szakasz végéig.
37. 1888. febr. 18. — 1966. (49.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „No, hát öreg cimborá” kezdetű szakaszának végéig.
38. 1888. febr. 19. — 1967. (50.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Most már aztán értette a dolgot” kezdetű szakaszának végéig.
39. 1888. febr. 21. — 1969. (52.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
40. 1888. febr. 22. — 1970. (53.) sz. I. *A Lis Blanc szekrény* c. fejezet a „Bámulni való kívülről is” kezdetű szakasz végéig.
41. 1888. febr. 23. — 1971. (54.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet az „Uram! — szólt Péter” kezdetű szakaszának végéig.
42. 1888. febr. 24. — 1972. (55.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Sokan kételkedtek ennek a műtétnek” kezdetű szakaszának végéig.
43. 1888. febr. 25. — 1973. (56.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Enynyit kellett mondanom” kezdetű szakaszának végéig.
44. 1888. febr. 26. — 1974. (57.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „No, legalább már most elmegy” kezdetű szakaszának végéig.
45. 1888. febr. 28. — 1976. (59.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „No, hát mi van benne” kezdetű szakaszának végéig.
46. 1888. febr. 29. — 1977. (60.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig és az *Ami a két írás között van* c. fejezet a „Majd még szebb is lesz” kezdetű szakasz végéig.
47. 1888. márc. 1. — 1978. (61.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „A boldogtalan Monte Rossót” kezdetű szakaszának végéig.
48. 1888. márc. 2. — 1979. (62.) sz. I — 2. Innen ugyanezen fejezet s egyben a második kötet végéig.
49. 1888. márc. 3. — 1980. (63.) sz. I. A harmadik kötet *Monsieur de L'âne doré* c. fejezete a „Hát önnek mi véleménye” kezdetű szakasz végéig.
50. 1888. márc. 4. — 1981. (64.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Kifogást tehetnék ugyan” kezdetű szakaszának végéig.
51. 1888. márc. 6. — 1983. (66.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Lándory erre azzal válaszolt” kezdetű szakaszának végéig.

52. 1888. márc. 7. — 1984. (67.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Mégis be mert lépni” kezdetű szakaszának végéig.
53. 1888. márc. 8. — 1985. (68.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Ime egy férj” kezdetű szakaszának végéig.
54. 1888. márc. 9. — 1986. (69.) sz. I — 2. Innen ugyanezen fejezet „Én magam vezetem” kezdetű szakaszának végéig.
55. 1888. márc. 10. — 1987. (70.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Az első = a Grève piac” kezdetű szakaszának végéig.
56. 1888. márc. 11. — 1988. (71.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Medea el nem tudta képzelni” kezdetű szakaszának végéig.
57. 1888. márc. 13. — 1990. (73.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
58. 1888. márc. 14. — 1991. (74.) sz. I. Innen a *Raoul Ripaille* c. fejezet „Tehát az az egyedüli hely” kezdetű szakaszának végéig.
59. 1888. márc. 15. — 1992. (75.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „És Lándory azt is jól tudta” kezdetű szakaszának végéig.
60. 1888. márc. 17. — 1994. (77.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „S teljesen igaza volt” kezdetű szakaszának végéig.
61. 1888. márc. 18. — 1995. (78.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Ez a Martin Crève — Coeur” kezdetű szakaszának végéig.
62. 1888. márc. 20. — 1997. (80.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
63. 1888. márc. 21. — 1998. (81.) sz. I. A *Még csodadoktor is* c. fejezet az „Az a pszichiátriába vág” kezdetű szakasz végéig.
64. 1888. márc. 22. — 1999. (82.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
65. 1888. márc. 23. — 2000. (83.) sz. I. A *szükséges semmi* c. fejezet „A sous-préfet urat ott várta” kezdetű szakasz végéig.
66. 1888. márc. 24. — 2001. (84.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Bizonyosan előkerül” kezdetű szakaszának végéig.
67. 1888. márc. 25. — 2002. (85.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet végéig.
68. 1888. márc. 27. — 2004. (87.) sz. I. A *Lidy Carcasse* c. fejezet végéig.
69. 1888. márc. 28. — 2005. (88.) sz. I. A *De L'Aisne Alfréd* c. fejezet a „Lándory pedig semmit a világon” kezdetű szakasz végéig.
70. 1888. márc. 29. — 2006. (89.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Én nem bánom, csak ő meg ne bánja” kezdetű szakaszának végéig.
71. 1888. márc. 30. — 2007. (90.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet „Ejnye, de bizarr ötleteid vannak” kezdetű szakaszának végéig.
72. 1888. márc. 31. — 2008. (91.) sz. I. Innen ugyanezen fejezet s egyben a harmadik kötet végéig.

73. 1888. árp. 1. — 2009. (92.) sz. 1. A negyedik kötet *Scilla c.* fejezete a „Hisz ez az én kedves Lándory” kezdetű szakasz végéig.
74. 1888. árp. 4. — 2011. (94.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „De már abból elég volt” kezdetű szakaszának végéig.
75. 1888. árp. 5. — 2012. (95.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Miért ez a songeuse arc” kezdetű szakaszának végéig.
76. 1888. árp. 6. — 2013. (96.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „No lám! — Azzal felemelte” kezdetű szakaszának végéig.
77. 1888. árp. 7. — 2014. (97.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
78. 1888. árp. 8. — 2015. (98.) sz. 1. *A puszta rózsa c.* fejezet az „Ez aztán másforma figura” kezdetű szakasz végéig.
79. 1888. árp. 10. — 2017. (100.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Mikor vége volt a nótának” kezdetű szakaszának végéig.
80. 1888. árp. 11. — 2018. (101.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
81. 1888. árp. 12. — 2019. (102.) sz. 1. *A Gyors fordulatok c.* fejezet a „Lis Blanc Lyonel az Alfréd által említett” kezdetű szakasz végéig.
82. 1888. árp. 13. — 2020. (103.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Micsoda erkölcsök” kezdetű szakaszának végéig.
83. 1888. árp. 14. — 2021. (104.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Igenis. Azt a nőt” kezdetű szakaszának végéig.
84. 1888. árp. 15. — 2022. (105.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és *A kelengye c.* fejezet az „Ezzel megbuktunk” c. szakasz végéig.
85. 1888. árp. 17. — 2024. (107.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
86. 1888. árp. 18. — 2026. (109.) sz. 1. *Az Ez a nagy titok c.* fejezet a „A baraboly is olyan csemege” kezdetű szakasz végéig.
87. 1888. árp. 20. — 2027. (110.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Hát biz azt nem messze” kezdetű szakaszának végéig.
88. 1888. árp. 21. — 2028. (111.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Násztutazásuk alatt tervezgették” kezdetű szakaszának végéig.
89. 1888. árp. 22. — 2029. (112.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig.
90. 1888. árp. 25. — 2032. (115.) sz. 1. *Az agancskiállítás c.* fejezet „Tudjuk jól, mit értenek” kezdetű szakaszának végéig.
91. 1888. árp. 26. — 2033. (116.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet s egyben a negyedik kötet végéig.
92. 1888. árp. 27. — 2034. (117.) sz. 1. Az ötödik kötet *Hermione c.* fejezete a „Mind a hárman nevettek” kezdetű szakasz végéig.
93. 1888. árp. 28. — 2035. (118.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Utána akarnak-e ugrani” kezdetű szakaszának végéig.
94. 1888. árp. 29. — 2036. (119.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Mentül többször újult meg” kezdetű szakaszának végéig.
95. 1888. máj. 2. — 2039. (122.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig

- és *A dorogmándi kastélyban* c. fejezet a „Megsúgta Medeának” kezdetű szakasz végéig.
96. 1888. máj. 3. — 2040. (123.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig
97. 1888. máj. 4. — 2041. (124.) sz. 1. A *Belle Alliance* c. fejezet az „Ő maga tehette” kezdetű szakasz végéig.
98. 1888. máj. 5. — 2042. (125.) sz. 1. Innen ugyanczen fejezet végéig.
99. 1888. máj. 6. — 2043. (126.) sz. 1. *Az asszonyok eszményképe* c. fejezet a „Kezdte megbánni, amire vállalkozott” kezdetű szakasz végéig.
100. 1888. máj. 8. — 2045. (128.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Azt Lyonel egészen elfecsérelte” kezdetű szakaszának végéig.
101. 1888. máj. 9. — 2046. (129.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és az *Imádlak!* c. fejezet az „Amint a vendégtávozás után” kezdetű szakasz végéig.
102. 1888. máj. 10. — 2047. (130.) sz. 1. Innen ugyanczen fejezet végéig és *A kígyófogak* c. fejezet a „Mi történt? — sipogá Hermionc kisaszony” kezdetű szakasz végéig.
103. 1888. máj. 12. — 2049. (132.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Mágam is hallottam ezt a tréfás kalandot” kezdetű szakaszának végéig.
104. 1888. máj. 13. — 2050. (133.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és *Az összemérgőzés* c. fejezet a „Négy óra tájon abbahagyták” kezdetű szakasz végéig.
105. 1888. máj. 15. — 2052. (135.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és a *Vagy, vagy?* c. fejezet az „Egy idő óta ismét” kezdetű szakasz végéig.
106. 1888. máj. 16. — 2053. (136.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „Kedves Dea. Én téged arra kérlek” kezdetű szakaszának végéig.
107. 1888. máj. 17. — 2054. (137.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és *A bűnhődés* c. fejezet „A szakállas kocsis azt mondta” kezdetű szakasz végéig.
108. 1888. máj. 18. — 2055. (138.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet „A két nő közül most amaz volt” kezdetű szakaszának végéig.
109. 1888. máj. 19. — 2056. (139.) sz. 1. Innen ugyanezen fejezet végéig és „*A Columbus tojása*” c. fejezet az „Aztán együtt maradtak egész estig” kezdetű szakasz végéig.
110. 1888. máj. 20. — Melléklet a „Nemzet” 2057. (140.) május 20. számához. 1-3. l. Innen ugyanezen fejezet végéig és *Az utolsó szó* c. teljes zárófejezet.

Az N hasábjain megjelent szöveget a második kötettől kezdve szórványosan és következetlenül sorszámozott fejezetjelzések tagolják. Így a második kötet első fejezete a fenti részletezés szerinti 27—32, második fejezete a 33—48. sz. szövegrészeket foglalná magában, te-

hát a második kötet összesen két fejezetből állna, amelyek a címekkel ellátott „alfejezeteket” a következő elosztásban tartalmaznák: Az első fejezet az *Egy csepp vér. — Egy csepp méreg és A két hajó* címűeket, a második fejezet *A méregkeverő, Az elrabolt kincs, A Lis Blanc szekrény és az Ami a két írás között van* címűeket. A harmadik kötet első fejezete a 49—57, második fejezete az 58—62. sz. részleteket tartalmazná; a harmadik fejezet jelzése hiányzik, a negyedik fejezet a 63—66. sz. részleteket ölelné fel; az ötödik fejezet jelzése ismét hiányzik; a hatodik fejezet a 67. sz., a hetedik fejezet pedig a 68—71. sz. részleteket foglalná magában. A harmadik kötetben az egyes fejezeteken belül tehát a címmel ellátott „alfejezetek” megoszlása a következő. Első fejezet: *Monsieur de L'âne doré*. Második fejezet: *Raoul Ripaille*. Negyedik fejezet: *Még csodadoktor is, A „szükséges semmi”, Lidy Carcasse*. Hetedik fejezet: *De L'Aisne Alfréd*. Megjegyzendő, hogy a második kötet címmel ellátott „alfejezeteinek” száma mindössze hat — tehát kevesebb, mint a sorszámozott fejezetjelzéseké! A negyedik kötetben az első fejezet a fenti részletezés szerinti 72—76., a második fejezet a 77—79. sz. szövegrészekből áll, a harmadik és a negyedik fejezet jelzése hiányzik, az ötödik fejezet a 80—83. sz. részleteket s a 84. sz. szövegrész első felét foglalja magában, a hatodik pedig a 84. sz. részlet második felétől a 91. sz. szövegrész végéig terjed. A címmel ellátott „alfejezetek” megoszlása tehát a negyedik fejezetben a következő. Első fejezet: *Scilla*; második fejezet: *A pusztai rózsza*; ötödik fejezet: *Gyors fordulatok*; hatodik fejezet: *A kelengye, A nagy titok, Az agancskiállítás*. — Az ötödik kötetben az első fejezet a 92—96., a második fejezet a 97—105., a harmadik fejezet a 106. sz. szövegrészt és a 107. sz. részlet első felét, a negyedik fejezet 107. sz. részlet második felét, a 108. sz. részletet, valamint a 109. sz. első felét, az ötödik fejezet a 109. sz. részlet második felét és a 110. sz. szövegrész első felét tartalmazza, míg a hatodik fejezetre a 110. sz. részlet második fele marad. A címmel ellátott „alfejezetek” megoszlása a fejezeteken belül a következő. Első fejezet: *Hermione, A dorogmándi kastélyban*; második fejezet: *Belle Alliance, Az asszonyok eszményképe, Imádlak, A kígyófogak, Az összemérkőzés, Vagy, vagy c.* „alfejezet” első része; harmadik fejezet: *A Vagy, vagy c.* „alfejezet” második része és *A bűnhődés c.* „alfejezet” első fele; negyedik fejezet: ugyanezen „alfejezet” második fele; ötödik fejezet: *A Columbus tojása*; hatodik fejezet: *Az utolsó szó*.

Benyomásunk szerint Jókai kéziratában eredetileg a fejezeteket nem sorszámozta, ezt az N szedői (az Athenaeum irodalmi és nyomdai társulat nyomdájában) kezdeményezték, de nem hajtották végre következetesen.

Mint fenti részletezésünkéből kitetszik, a lap — két esettől eltekintve — az újság címoldalán közli a regényt. Az 1888. máj. 20-i utolsó terjedelmesebb részlet a Mellékletbe szorult, ám a címoldal tárcarovatának élén itt is figyelmeztető sorok utalnak a regényre: „A „Lélekidomár”-nak, Jókai Mór regényének befejező közleményét nyomda-technikai okoknál fogva első mellékletünk tárcájában közöljük.”

Itt jegyezzük meg, hogy a „A Nemzet tárcája” című rovatnak külön keltezése van, a kelet itt mindenkor a lap megfelelő számának megjelenését megelőző napra utal.

Hogy az író regényének közlését az N hasábjain figyelemmel kíséri, mutatja a fenti részletezés szerinti 43. sz., 1888. febr. 25-i szövegrészlet alatt közölt „Hiba helyreigazítás”, amelyet J. M. betűkkel jegyez. A 48. sz., 1888. márc. 2-i szöveghez hasonló „Sajtóhiba” c. közlés kapcsolódik, itt az író kézjegye nélkül. Ezeket szövegkritikai munkánkban figyelembe vettük, s a megfelelő szövegrészhez kapcsolódó jegyzetekben közöljük.

Közvetlenül az N-ben való folytatásos megjelenése után Révay Mór kiadóvállalata füzetes kiadásban is megjelentette a regényt. Révay ezzel kapcsolatos elgondolását emlékezéseiben a következőképpen fejt ki. Tapasztalnia kellett, hogy a magyar könyv még nem annyira kelendő, hogy előállítási költségeit behozná. „Oly vállalatot koncipiáltam tehát, amely ezt a költséget lehetőleg leszállítja, és amellet lehetővé teszi jó szépirodalmi könyv közrebocsátását évenként, szem előtt tartva azt, hogy kisebb példányszám eladása esetén is a kiadó kockázata elviselhető legyen. Egy időszakos folyóíratra gondoltam, melynek a szedése akként legyen beosztva, hogy a könyvkiadás részére is fel legyen használható. Így a drága szedés díja megszlik a lap és a könyvkiadás között, és ugyancsak így oszlik meg a másik nagy tétel, az írói tiszteletdíj is.” (Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*. I. k. Bp. 1920. 50—51.) Először tehát egy maga kiadta külön regény-folyóirattal kísérletezett Regényvilág címen; utóbb azonban más, gyakorlatiasabb megoldást talált. „Abban állapotunk meg ugyanis az „Egyetértés”-sel, a „Budapesti Hírlap”-pal és a „Hon”-nal, illetve a későbbi „Nemzet”-tel, hogy tárcaregényeiket közösen fogjuk honorálni és a szedésnek a lapban való felhasználása után mi külön-nyomatban könyvalakban fogjuk közrebocsátani azokat.” (Uo. 68—69.)

Révay elgondolásához a kiadási formák változatosságán kívül a terjesztési módok sokfélesége is hozzátartozott. Az egyes műveket nemcsak könyvkereskedésekben árusították. „A vállalkozás arra volt alapítva, hogy a füzetes kolportázs eszközeivel terjesszük, ami a könyv-

kereskedelem akkori rendszerében azt jelentette, hogy az e célra alkalmazott kolportőrök bejárják a vidéket, hogy mutatófüzetek segítségével rendelőket szerezzenek, azokat átadják a legközelebbi könyvkereskedésnek, amely azután a további füzetek kézbesítéséről gondoskodik." (Uo. 53–54.)

Végül Révay vállalkozásának volt bizonyos erkölcsi-esztétikai nevelő célzata is. Mint írja, a maga korában „a legszenzációsabb címek alatt, a legkalandosabb tartalommal jelentek meg végnélküli folytatásokban... az alsóbbrendű néposztály szenzációhajhászatát, botrányéhségét és érzékiségét fölkelte és kielégítő regénycsinálmányok” – szintén füzetes alakban és jól kifejlesztett kolportázs-hálózat terjesztésében. (Uo. 54.) Révay célja: „a füzetes rémregényeket ki akartuk szorítani füzetes Jókai-regényekkel... ezzel próbáltuk meg Jókai munkáit a szegényebb sorsúak könyvpolcaira is eljuttatni. A kolportázs-kiadásban természetesen concessziókat kellett tenni a megszokásnak, gazdagon illusztrálva kellett adni ezeket a munkákat. Jókai Róza tehetsége egész teljességével iparkodott a sikert előmozdítani.” (Uo. 211.) Révai szerint az első kísérletet *A lőcsei fehér asszony*-nyal tették s a füzetes sorozatban *A lélekidomáron* kívül megjelent még *A kiskirályok* és *A három márványfej* c. regény is. Bizonyos, hogy mindezek értékelésében figyelemmel kell lennünk a művek kolportázs-jellegére.

Könyvtárainkban a regény füzetes kiadása még töredékes formában sem maradt fenn. E füzetes kiadásra vonatkozó könyvészeti adatokat az egykori hírlapok, folyóiratok közléseiből mégis rekonstruálni tudjuk. Első füzetének megjelenéséről az N 1888. máj. 20-i száma ad hírt: „A Lélekidomár, Jókai legújabb regénye, melynek utolsó részletét ma közöljük tárcarovatunkban, azon percben, hogy olvasóitól búcsúzik, könyvalakban indul világgá. Első füzetét a Révai testvérek ma bocsátják közzé.” (2057. (140.) sz. 3.) Az utolsó füzet megjelenéséről viszont 1889. szept. 1-én a Vasárnapi Újság tudósít: „Jókai újabb regényének füzetes kiadásából most jelent meg a 102. és 103. füzet, illetve az e vállalatban most folyó legújabb regény: A lélekidomár 26. és 27. füzete, melyekkel immár a regény véget ért.” (1889. 35. sz. 568. E folyóirat egyéb adalékai szerint e kiadás a „Jókai Mór újabb regényei” című füzetes vállalkozásban, annak 75–103. száma-ként látott napvilágot; e sorozatban előzőleg *A lőcsei fehér asszony*, *A kiskirályok* és a *Három márványfej* füzeteit adta ki a vállalat. (VU 1889. 32. sz. aug. 11. 520.) A kiadó elgondolása szerint egy-egy füzet terjedelme két ív volt (VU 1888. máj. 27. 22. sz. 369.); ára pedig 20 krajcár, a sorozat egész évi előfizetési díja 30 füzetre 6 forint. (VU 1889. ápr. 14. 15. sz. 343.)

Ez a füzetes kiadvány nyilván tervszerűen, az első kötetkiadás készítésével párhuzamosan, mintegy annak mellékterméke gyanánt jött létre. Érdekes, hogy Lándory emlékirataival kapcsolatban magában *A lélekidomárban* is szó esik arról, hogy a párizsi kiadó a magas honoráriummal egyaránt megszerzi a munka tulajdonjogát díszkiadásokra és „két sous-s colportage-füzetekre”.

KÖTETKIADÁSOK

I. *A lélekidomár*. 1–5. k. Budapest 1888–1889. Révai Testvérek kiadása 1. k. 206 l.; 2. k. 162 l.; 3. k. 174 l.; 4. k. 159 l.; 5. k. 169 l. (Jókai Mór újabb regényei.)

Az egyes kötetek belső címlapjának tanúsága szerint az 1–4. k. 1888-ban, az 5. k. 1889-ben jelent meg; a fűzött példányok borítékoldalán viszont valamennyi kötetben az 1889. évszámot olvashatjuk.

A kiadás kötött példányai a fűzöttekhez képest szövegükben semmiféle eltérést nem mutatnak. Kötésük címfelirata: *Jókai Mór újabb regényei*. A mű címét csak kötésük gerincén adják meg, I. illetve II. kötet jelzéssel. Az I. jelzésű a regénynek 1–2., a II. jelzésű a regénynek 3–5. kötetét foglalja magába.

II. a) 1–2. k. Bp. 1897. Révai Testvérek kiadása 1. k. 244 l.; 2. k. 244 l. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 77–78.)

b) 1897. Ugyanez megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.

III. a) 1–2 k. Bp. 1904. Révai Testvérek 1. k. 244 l.; 2. k. 244 l. Jókai Mór összes művei. (Nemzeti kiadás 77–78.)

b) 1904.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzése nélkül és a sorozatétól eltérő kötésben.

c) 1907. Révai Testvérek kiadása.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzésével.

d) 1909. Révai Testvérek tulajdona.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzése nélkül, a sorozatétól eltérő kötésben.

e) 1909.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzésével.

f) 1913.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzése nélkül, a sorozatétól eltérő kötésben.

g) 1913.

Címlapkiadás.

A sorozat jelzésével.

E kiadások szoros összetartozását az 1904. évi szövegváltozat következetes további használata igazolja.

IV. 1—5. k. Bp. é. n. [1914] Révai 1. k. 121 l.; 2. k. 138 l.; 3. k. 125 l.; 4. k. 138 l.; 5. k. 124 l. (Olcsó Jókai 191—192., 193—194., 195—196., 197—198. és 199—200. sz.)

V. 1—2. k. Bp. 1928. Franklin—Révai 1. k. 229 l.; 2. k. 157 l. Vele egybekötve 159—230. l.: A cigánybáró (Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 44—45.)

Itt említjük meg, hogy a negyedik kötetbe foglalt, *A pusztai rózsa* c. fejezet mint mutatóvány *A lélekidomár*ból önálló elbeszélésként is megjelent a következő kiadványban:

Almanach az 1889. évre. Szerkeszti Mikszáth Kálmán. Bp. 1889. Singer és Wolfner 7—26. l. Egyetemes Regénytár IV. évf. 5—6. k. Mikszáth a következő sorokkal ajánlja az olvasók figyelmébe: „Kozorús regényírónk, *A lélekidomár* című legközelebb megjelenendő regényéből egy önálló részlet-elbeszélés, amelyet csak Jókai utólérhetetlen fantáziája tud teremteni.” (7.)

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

Jókai műveinek idegen nyelvű fordításairól először Gál János (*Jókai élete és trói jelleme.* Berlin 1925. 244—292.) és vele egyidejűleg Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke.* Magyar Bibliofil Szemle 1925.) nyújtott összefoglaló bibliográfiai tájékoztatást. Értékes újabb adatgyűjtemény Demeter Tibor kézírata (*Magyar szépirodalom idegen nyelven* 1952). Monografikus összefoglalást adott a lengyel fordításokról Jan Ślaski (*Jókai lengyelül.* Világirodalmi Figyelő 1958. 38—57.), az orosz fordításokról Radó György kézírata (*Magyar irodalom orosz nyelven*).

A lélekidomár nem tartozik Jókainak világviszonylatban különösen ismert művei közé. Aránylag kevés idegen nyelvű kiadásának egy része is hozzáférhetetlen könyvtárainkban. Az utóbbiakat *-gal jelöljük.

Német:

1. *Der Seelenbändiger.* Roman in fünf Bänden. Von Moriz Jókai. Deutsch von Armin Schwarz.

Megjelent a Pester Lloyd (Verantwortlicher Redakteur: Dr. Max Falk) Morgenblatt jelzésű reggeli kiadásának tárcarovatában, foly-

tatásokban 1887. dec. 25-től 1888. máj. 20-ig. (XXXIV. Jahrgang, Nr. 354. — XXXV. Jahrgang, Nr. 109.) A német lapban a regény egyes részleteinek megjelenési ideje, az egyes folytatások terjedelme és elhatárolása pontosan megfelel a N magyar nyelvű közlésciének. Pontos, jó tollal készült, könnyed fordítás.

Ennek változata:

- II. *Der Seelenbändiger*. Roman von Maurus Jókai. Aus dem Ungarischen. Autorisierte Übersetzung. Berlin. o. J. [1892] Otto Janke 300 S. Collection Otto Janke.

A szorosabb cselekményre korlátozott, rövidített fordítás. Főként az időszzerű magyar vonatkozású részleteket és a leírásokat hagyja el, illetve rövidíti. Rövidítései a mellékesebb mozzanatok elhagyását jelentik. A cégtulajdonos, Jókai barátja a regény megjelenése előtt meghalt. (Nemzet 1887. dec. 10. Reggeli kiadás — VI. évf. 339. sz.)

Cseh:

M. Jókai: *Krotitel duší*. Román. Překlad F. Gustav Narcisus Mayerhoffera. Illustr. V. Černý. Praha 1901. A. Ilynek.

2. kiadás: Druhé vydání. V Praze. Nakladatel Fr. Borový. 512 str. (M. Jókai Romány a Povídky — Rada první VII.)
3. kiadás: Třetí vydání. 1927.

Az első kötetkiadás alapján készült gondos és teljes fordítás.

Észt:

Hingeworgutaja. Maurus Jokai roman. M. Neumanni tolge. Tallinnas 1902. M. Neumanni kirjastus 352 p

A Janke-féle német kiadás alapján készült, részleteiben rövidített verzió.

*Orosz:

Укротитель Душ. Перев. Е. и. Перемежко Голич. Санкт—Петербург 1903. Бесплатное приложение к журналу „Звезда” 120, 80, 80, 75 стр. — A Zvezda című újság melléklete. — Valószínűleg a Janke-féle német kiadás alapján készült, rövidített verzió.

Angol:

Az egykori sajtó tudni véli, hogy a British Museum egyik tisztviselője, R. Nisbet Bain, *A lélekidomárt* fordítja magyar-

ból s erre a szerző engedélyét is megnyerte (VU 1888. jún. 24. 26. sz. 436.) Bain valóban Jókai számos művét fordította angolra (*Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon, Fehér rózsa, A janicsárok végnapjai, Szegény gazdagok, Szép Mikhál, A tengerszemű hölgy* és több novella), de nincs tudomásunk róla, hogy *A lélekidomár* angol fordításban megjelent volna.

Ez a véleménye Czigány Lóránt londoni magyar irodalomtörténésznek is, aki felhívta figyelmünket R. Nisbet Bain egyik előszavának (*Tales from Jókai*. Translated from the Hungarian by R. Nisbet Bain. London é. n. [1904]) idevonatkozó helyére (XXVII.). A szerző szerint *A lélekidomár* angol fordítását egy neves skót könyvkiadó a történet valószínűtlenségére hivatkozva visszautasította. Így a VU közlése nem alaptalan.

FILMVÁLTOZAT

A Jókai regényeiből készült filmek első szemléjét a némafilmek korában Zsigmond Ferentől kapjuk (*Jókai*. Bp. 1924. 266—267.) „A mozgófényképipar rohamos kifejlődése sok új lehetőséget teremtett az elbeszélő műfajok dramatizálása terén is” — olvassuk — „készülnek is egyre-másra a film-drámák Jókai műveiből (*Az aranyember, Szegény gazdagok, Mire megvénülünk, Fekete gyémántok, A lélekidomár* stb.) s pl. a tájképi részletek, egzotikumok, a szemfényvesztően gyors változások szinte kifogyhatatlan kincsesbányaként kínálkoznak a mozgókép vásznára.” Ugyanő utal azonban arra a sajátos nehézségre, amellyel Jókai műveinek megfilmesítése a némafilm korában járt: „a főszemélyek — kivált a férfi-eszmények megtestesítői — bizony legtöbbször kiábrándító figurákká változnak az ő kézzel-lábbal grimásszal beszélni akaró, kényszerű némaságukban: a legnagyobb magyar mesemondó — némaságra kárhozhatóva.” Ez a problémalátás természetesen sajátosan irodalomtörténeti gyökerű, a kérdés nemcsak Jókai, hanem bármely írónk alkotásainak filmmé formálásával kapcsolatban felmerül (s fel is merült). A némafilm művészi megoldásaihoz szokott szemlélő viszont az 1920-as években éppen a felfokozott, izgatottabb előadásmódban megtalálhatott valamit a mozdulatok nyelvére tolmácsolva abból, ami az író Jókainak sajátága: romantikájából. Erről éppen *A lélekidomár* filmváltozatához kapcsolódó sajtómegnyilatkozások tanúsíthatnak.

A lélekidomár filmváltozata 1920-ban készült a Corvin filmgyár Flököly úti műtermében. Scenáriumát Vajda László írta, rendezte Garas Márton. Tíz felvonásból állt, két részben adták elő. Az első rész

premierje 1920. szept. 25-én, a második része okt. 2-án volt. Főszereplői a következők:

Lándory	Rajnai Gábor
Traumhold bankár	Fenyvesi Emil
De L'Aisne Alfréd	Z. Molnár László
Godiva	Makay Margit
Lis Blanc gróf	Réthey Lajos
Sidonia	Mattyasovszky Ilona
Lyonel	Törzs Jenő
Medea	Körmendy Sári

A díszleteket Ferenczy Sándor készítette; operatőrök: Eiben István és Berendik István. Készítésének körülményeiről a Színházi Élet egyik előzetes közleménye tájékoztat. (*Háromnapos főpróba az Urániában. A Corvin filmgyár új filmjei.* Színházi Élet 1920. aug. 22-től aug. 28-ig. IX. évf. 34. sz. 10–20.)

Eszerint az első világháborút követő nyomott gazdasági helyzet ellenére a Corvin-filmgyár körül már 1920-ban „hatalmas anyagi és erkölcsi erők” csoportosultak, a filmgyártás nyújtotta hazai lehetőségek kipróbálása végett „a legnagyobb kinotechnikai és művészeti berendezést” szereztek be és 1920 derekán három — akkori mértékkel mérve — „grandiózus magyar filmattrakciót” hoztak létre. Jellemző, hogy e három film közül kettő Jókaihoz nyúl vissza témáért. *A Névtelen vár* és *A lélekidomár* kerül (Falk Richard *A sárga árnyék* c. darabja mellett) úgyszólván egyidejűleg filmre.

A lélekidomár így mintegy az új útra induló magyar filmgyártás első háború utáni bemutatkozása volt. Nagy érdeklődés előzi meg, hangulatos cikk szemlélteti, mint kattog a műteremben éjjel-nappal a gép, folyik a legszorgosabb munka, Ferenczy Sándor díszleteinek sokoldalúsága, kiváló műízlése is sok elismerést kap. A szereplők művészetét hasonló általánosságok jellemzik, az akkori filmkritika kezdetleges színvonalának megfelelően. (vö. erről JKK *Az arany ember* I. k. 320.)

A három filmet 1920. augusztus végén háromnapos főpróbán mutatják be az Urániában az „előkelő és disztigvált közönségnek”, amely mindhármat „nagy ovációban részesítette”, a megjelent szereplőket „lelkesen megéltjezte” és „melegen gratulált” Molnár Dezső vezérigazgatónak.

*A lélekidomár*nak a viszonyokhoz mérten pazar kiállítása, a filmgyár áldozatkésztsége szemmel láthatóan színészeink szemében is figyelemreméltónak mutatkozik. „Már hónapok óta, mialatt a Corvin

filmgyár rajta dolgozott, sokat foglalkoztatta ez a mű a művészvilágot; csuda dolgokat beszéltek e körben a készülő darabról”, olvassuk (Pesti Hírlap 1920. szept. 24.—XLII. évf. 226. sz.) A darab közönség-sikerét a bemutató után igazolni látszik — az újságközlemények szűkszavúsága ellenére — néhány olyanféle megjegyzés, mint pl. hogy „az Uránia pénztárait valósággal ostrom alá vette a közönség” (Pesti Hírlap 1920. szept. 28.—XLII. évf. 229. sz.); hogy a filmet „valóságos tüntetésnek is beillő fogadtatásban részesítették” (Pesti Hírlap 1920. okt. 3.—XLII. évf. 234. sz.); „tüntető tetszéssel fogadták” (Budapesti Hírlap 1920. okt. 3.—XL. évf. 234. sz.); „felveheti a versenyt a külföld legelső filmjeivel (Pesti Hírlap 1920. okt. 2.—XLII. évf. 233. sz.); „a nagyszerű Jókai-regény film-mese, állandóan telt házakat vonz.” (Pesti Hírlap 1920. okt. 1.—XLII. évf. 232. sz.)

Az általános elismerés ellenére megállapítható, hogy a filmmel kapcsolatban a napi sajtó sablonos, reklámizű közleményekre korlátozódott, nem ritkán újságonként azonos vagy szinte azonos fogalmazásban. (A Pesti Hírlap 1920. szept. 24.—XLII. évf. 226. sz. cikke szinte szó szerint egyezik a Budapesti Hírlap 1920. szept. 24.—XL. évf. 226. sz.-ban közölttel; a Pesti Hírlap 1920. szept. 25.—XLII. évf. 227. sz. közlése a Budapesti Hírlap 1920. szept. 25.—XL. évf. 227. sz.-ával stb.)

Mégis a részben propaganda-jellegű közleményekben is akad gondolat, amely *A lélekidomár* filmváltozatából kiindulva Jókai filméletével kapcsolatban lényegesnek látszik. „Jókai utólérhetetlen fantáziáját csak egy valami érheti utól — olvassuk —: a film. És a filmnek csodálatos eszközei tudhatják csak igazán világszerte szétvinni Jókai fantáziáját. Jókai minden ízében való magyarságát a film nemzetközi értékévé váltja . . . hogy megmutassa közeli és távoli népeknek . . . hogy ez a magyar nép milyen gazdag — kultúrában.” (Pesti Hírlap 1920. szept. 25.—XLII. évf. 227. sz. a premierrel kapcsolatban.)

A film egyetlen alaposabb megbeszélését a Színházi Élet nyújtotta (*A lélekidomár — filmen*. Színházi Élet. 1920. okt. 3-tól okt. 9-ig.—IX. évf. 40. sz. 14—15.), közleménye ugyancsak Jókai film-szerűségét emeli ki leghangsúlyosabban:

„Most, hogy a Corvin megfilmesítette a ‚Lélekidomár’-t, nemcsak annak az örömmel kell kifejezést adnunk, hogy a magyar film-piac egy halhatatlan, ízig-vérig magyar darabbal szaporodott. Hangoztatnunk kell egy másik tényre is, amit sokan már bizonyára észrevettek és amit ez a film most diadalmasan bizonyított be; hogy Jókai fantáziáját csak mozi tudja utólni.

. . . Jókai legkisebb regényéről is el lehet mondani, hogy gazdagabb meséje van, mint akárhány modern filmdrámának. Ez a tétel

kétszeresen igaz a ‚Lélekidomár‘ esetében. Mintha csak mindjárt a filmre gondolt volna Jókai, mikor ezt a hatalmas munkát megírta. Csodálatosan filmre való Lándory romantikus története és mindaz a sok nagystílusú kaland, amely a ‚Lélekidomár‘ fantasztikusan színpompás cselekményét adja. A legizgalmasabb jelenetek váltakoznak az idylli szerelem képeivel, valamint a legcsodálatosabb tájfelvételekkel. Feltűnő, hogy az óriási regény milyen frappánsan van összesűrítve tíz felvonásra, amely persze két részben kerül bemutatásra. A scenárium Vajda László munkája. Nagyon meg kell dicsérni Vajda Lászlót, igen értékes munkát végzett.” A következőkben a kritika a színészi alakításokkal foglalkozik.

„A ‚Lélekidomár‘ szerepei mondhatni, igen erős munka elé állítja úgy a színészeket, mint a rendezőt . . . Régen láttunk annyi színészi bravúrt, mint ezen a filmen. Legelső sorban kell megemlíteni Rajnai Gábort. Ez a nagyszerű művész Lándoryt játsza megkapó erővel . . .

Lis grófnőt Mattyasovszky Ilona alakította. Mattyasovszky már sok szerepben keltett feltűnést, de ez az alakja különösen tökéletes. A bankár lányának, Godivának szerepében Makay Margitban volt alkalmunk gyönyörködni. Megvesztegetően bájos ez a fiatal művésznő, Godiva szinte nekiszabott szerepében. A film sikerében nagy része van neki is. És elsőrangút produkál Körmeny Sári (Medea) . . .

Mindent összevéve, a ‚Lélekidomár‘ megérdemelte, hogy izgalmas érdeklődést váltson ki. Máris több példánya van külföldön elhelyezve, ahol ugyanazt az osztatlan és forró sikert fogja kivívni nagy kvalitásaival, mint itthon.”

A folyóirat a film négy jelenetét fényképen is bemutatja. A filmet egyébként a következő évben újra előadták a főváros és a vidék mozijaiban, jelentősen hozzájárulva Jókai regényének akkori népszerűsítéséhez.

A kritikák általánosságai ellenére bizonyos adatokból arra kell következtetnünk, hogy a film jóval a szokott magyarországi átlag fölé emelkedett. A bemutató előtt néhány héttel a Mozihét c. szakfolyóirat több közleményében még arról panaszkodott, hogy „a legtöbb mozi fél- és negyedházak előtt tartja meg az előadásokat”; s érthetőnek tartja, hogy „úgy látszik, krónikussá válik a baj,” mert a háborút követő nyomorúságban a mozi úgyszólván elérhetetlenné vált. Ebben a távlatban kapnak jelentőséget a lélekidomár „táblás házai.” (*Megcsappant a mozik látogatottsága?* Mozihét 1920. szept. 5.—VI. évf. 36. sz. 1. Vezércikk. — *Üresek a mozik.* Uo. szept. 26.—39. sz.)

Hivatkozhatunk a Lajta Andor szerkesztette *Filmművészeti Évkönyv* közléseire is, amely évről évre szakszempontról foglalkozik

a Jókai-regények megfilmesítésének kérdésével. Az 1920. évi kötetben arról értesít, hogy „egyedül a Corvinnak áll rendelkezésére Jókai Mór műveinek szerzői joga, amelyek mérhetetlen kincsesbányái a legérdekesebb és legizgalmasabb és örök szépségekkel teli filmdaraboknak”. (*A magyar filmipar jelene és jövője*. I. k. 66.) A következő évben pedig a vállalat produkcióira visszatekintve állapítja meg: „A Névtelen vár és Lélekidomár nemcsak a Corvin diadala, hanem az egész magyar filmiparé is.” *Filmművészeti évkönyv*. II. k. 1921. 74.) Ezt a felfogást támasztják alá az egykori mozilátogatók emlékei is. Sajnos, a filmnek egyetlen hozzáférhető kópiája sem maradt.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

AZ ELSŐ ADATOK

1887. aug. 2-án az *Ellenzék* c. lap (VIII. évf. 174. sz.) közli az első hírt arra vonatkozóan, hogy Jókai Mór „Gondolatolvasó” címmel nagyobb regényt ír, amely a *Nemzet* hasábjain október elsejével kezdődően fog megjelenni. (A közleményt átveszi az Aradon megjelenő *Alföldi Képes Újság* is „Tudomány, irodalom, művészet” c. rovatában 1887. aug. 7.—I. évf. 32. sz. 6. A közlés kétségkívül *A lélekidomár*ra vonatkozik, Jókai egyik korábbi ötletét rögzíti a munka címére vonatkozóan. Figyelemre méltó, hogy az író már augusztus elején a regényen dolgozott, s hogy a mű befejezéséhez, úgy látszik, a tervezettnél hosszabb időre volt szüksége: *A lélekidomár* első részletei október helyett csak dec. 25-étől kezdődően jelennek meg a *Nemzet* tárcarovatában. Megelőzőleg a lapban csak rövidebb lélekzöttű szép-irodalmi művek kaptak helyet; ha tehát Jókai a regényt korábban zárta volna le, közlésének nem lett volna akadályja. Lehet azonban, hogy a lapvállalatok szokásos propaganda-fogásával állunk szemben, amelyek szívesen indítanak meg egy-egy érdekes szövésszerű regényt az év utolsó napjaiban, hogy a folytatást váró olvasókat előfizetésük megújítására készítsék. Erre mutat a *Nemzet* „Felhívás előfizetésre” c. közleményének egyik részlete is (a lap 1887. dec. 25. —VI. évf. 1912 (345.) számában): „Tárcánkban Jókai Mór új regényét közöljük s ez új regény közlését ma megkezdjük. A január 1-ig közlendő részt új előfizetőinknek kívánatra megküldjük.” Ezt a közleményt a lap következő számai többször ismétlik.

A mű keletkezéstörténetéhez ezenkívül alig néhány további támpontot nyújtanak az író jegyzetfüzetei, amelyeket nagyrészt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz és az *Oct. Hung.* 699. számon tart nyilván. E füzetek elszórt adatai közül mindenkéltől a 7. sz. notesz 54—58. lapjainak közléseit kell idéznünk. Jókai — mint egyéb füzeteiben is több alkalommal — itt is összeállítja emlékezetből, tehát csak megközelítő teljességgel, addig megjelent

műveinek jegyzékét; a 7. sz. füzet e „Munkáim jegyzéke” c. listáját azonban különösen értékesé teszi, hogy az író itt az egyes címek mellé piros tintával egyúttal az adatszolgáltató vagy a modell nevét is feljegyezte, akinek előadásából a megfelelő munka témáját kapta, illetve akiről annak hőstét mintázta. A *lélekidomár* cím mellé így kerül az 55. lapon a 125. sorszám alatt a piros tintás feljegyzés: Ráday. Nem szorul bizonyításra, hogy Lándory alakjának kialakításában s főként a szegedi „rémpörrel” kapcsolatos működésének előadásában Jókai Ráday Gedeon, a közbiztonság helyreállítására kiküldött kormánybiztos személyét és tetteit látta maga előtt.

E notesz 7. lapján mindenek előtt az „1887” évszám hívja fel figyelmünket, a regény megírásának éve. Ugyanezen lap további feljegyzése: „Életbiztosítás öngyilkossági spekulációval.” Az ötletet az író Traumhold bankár történetének egyik vezérmotívumaként használja fel, mindenesetre bizonyos hangsúly-eltolódással: Traumhold esetében a „spekuláció” lényege, hogy a bankár a rákényszerített öngyilkosságot — inasa, Kalthahn Péter jóvoltából — gyilkosság látszatával palástolja. Közvetlenül ezután olvassuk a jegyzetfüzetben: „Hölgyek, a kik leisszák magukat és a férfiakkal versenyeznek”. A motívumot a 60. lapon némi változtatással ismét megtaláljuk: „Hölgy versenyt iszik férfiakkal.” A gondolatot Jókai De L’Aisne Alfréd balsikerű nászéjszakájának leírásában értékesíti. Visszatérve a 7. 1. feljegyzéseire, figyelmet érdemel ugyanezen lap következő adaléka is: „Négyszer megesküdni egymásután polgárin és 3 templom rokonok kívánságára.” A *lélekidomárban* Lándory ismételt polgári és egyházi esküvője Franciaországban, majd Magyarországon Mezőhegyessy Medeával — a noteszben jegyzettekhez önként kínálkozik párhuzamul. Még élesebb fogalmazásban jelentkezik az ismételt esküvő motívuma Lis Blanc Lyonel történetében, aki apja kívánságára Asthon lord leányával, Elvirával Angliában anglikán, majd Franciaországban Párizsban katolikus szertartás szerint, végül pedig Seigniers-ben polgárilag is házasságot kötött. — A fentiekben kívül legfőbb Jókai érdeklődésének általános iránya szempontjából érdemelnek figyelmet a 7. sz. notesznek egyes, a paraszichológia felé mutató feljegyzései, amelyeknek azonban a regénnyel közvetlen kapcsolatuk nincsen. („Somnambule álmában kitűnő emberismerő, ébren nem tud semmit.” — „Princess Edit, a lélekidéző, ki rembrandti képeket festett gazdag amerikai számára, sötétben.”)

Sajnos, a Jókai noteszek kronológiáját nem ismerjük kellőképpen, s így csak feltételesen tekinthetjük a regény anyagát kialakító adaléknak a 8. sz. 115. l. sorait: „Műkincsek, ereklyék, a mik egy archaeológusot a szamosújvári várba visznek Rózsa Sándor mellé”. Ez a feljegyzés

összefügghet Kalthahn Péter történetével, aki ártatlanul és önszántából vállalja a börtönt gazdája családjáért, s ott a banditákkal együtt időzve jut a rablott műkincsek és a Lis Blanc-végrendelet nyomára. Szembeötlő, hogy e feljegyzéssel ellentétben a regény az „archaeolog” motívumát clejti; a lietavai várban azonban Lándory magát „archaeolognak” álcázva keresi a kincseket (JKK 172—73.)

Említésre méltó, hogy e feljegyzésekből merő kuriózumként, Jókai motívum-gyűjtő szenvedélyének szemléltetésé végett s *A lélek-ídomárra* való utalások nélkül a centenárium évében megjelent egy viszonylag bő tallózás egy névtelen szerző tollából. (*Az Est hármas-könyve*. Bp. 1925. 45—72.)

A Jókai-noteszeknek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában őrzött sorát kiegészíti a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának P. M. 62. 1249. lelt. sz. kézirata. E kötet túlnyomórészt rajzokat tartalmaz, így mint albumot „Jókai Mór rajzai” címen tartják nyilván. Már első ismertetője, Kampis Antal figyelmeztet rá, hogy a rajzok és feljegyzések nemcsak Jókai egyik felvidéki útjának dokumentumai, hanem irodalmi munkáival is kapcsolatban állnak: „A lélek-ídomár, — az Akik kétszer halnak meg, — a Páter Péter és egyéb, az északnyugati Kárpátok vidékén játszódó regényekben akadhatnak többször is az idézőszavak mögött rejtező alakokra és eseményekre.” (Kampis Antal: *Jókai Mór rajzai*. Művészet 1962. 2. sz. febr. 6—7.) Feltételezhető volna, hogy annak a felvidéki útjának emléket őrzi a füzet, amelyet az író 1879-ben tett. Ekkor „Kubicza főispán az úti marsallja és a cicerone-ja, aki minden romról, minden öreg fáról tud neki egy regét mondani,” írja Mikszáth. (Krk. 19. k. 117.) A fellobogozott városokban Jókai útja valóságos kis diadalút volt, éppúgy nem sikerült megőriznie inkognitóját, mint a regényben Lándorynak. Ám Jókai 1879. évi felvidéki útjáról a Pozsonyvidéki Lapok alapján pontos képet alkothatunk (1879. aug. 6. s köv. — VII. évf. 180. sz. s köv.). Ennek alapján kiderült, hogy az album rajzainak keletzése nem egyezik a lapban közölt tudósításokéval; másrészt egyes rajzok jóval északibb, Illaván és a Vlára-szoros vidékén túleső tájakra is elkalauzolnak, mint ahol az író ekkor megfordult. Így a rajzfüzetbe foglalt alkotásokat Jókainak egy másik, feltehetően későbbi Vág völgyi útjával kell kapcsolatba hoznunk. Újabb adatok alapján az 1880., esetleg az 1883. évi útjához fűzhetjük őket. (JKK 50, k. 510—511.)

A rajzok egy része nyilvánvalóan *A lélekídomár* felé mutat. Így a 14. sz. rajz egy erdő tisztását ábrázolja, az előtérben egy forrással, amely körül négyszögletű medence látható, a háttérben kunyhóféle. A rajz aláírása: Kolacsin; a lap hátoldalán Jókai feljegyzése: Kolacsin, aug. 29. Az album 38. további feljegyzése: „Kolacsin pisztrángok.”

A *lélekidomárban* Kolaczin lesz a nemzetközi búnszövetkezet egyik tagjának álneve. (Itt jegyezzük meg, hogy a másik szélhámos Párizs egyik déli városrészének, Montrouge-nak olaszra formált Monte Rosso nevét viseli.) A 20. sz. szép kidolgozású rajz aláírása: „Hradna”, a hátoldalon Jókai feljegyzése: „Hradna aug. 31.” A regényben Lándory és Kalthahn Péter a radnai kastélyból a vendégszerető tulajdonosnő támogatásával indul útnak a közeli várromhoz a Lis Blanc-hagyaték felkutatására. A 21., 22. és 23. sz. rajz e romokat mutatja be, mindhárom rajzon „Lietava” aláírással, a hátoldalakon ismét Jókai látogatásának időpontját rögzítve: „Lietava sept. 1.” Az utolsó rajz különösen figyelemreméltó: a teljes vár képét adja, amelyet sűrű erdő vesz körül. A változatosan tagolt, nagy épülettömeg ábrázolása többet nyújt puszta vázlatnál, kidolgozása csaknem befejezett. Mint ismeretes, Lietava várában találja meg Lándory a Lis Blanc-hagyatékot rejtő szekrényt. Végül az album 77–79. lapjain Jókai „Füredi rózsák” címen rózsanevekről nyújt gazdag jegyzéket. E nevek egy része a regényben is előfordul Lándory kertjének leírásával kapcsolatban; a rózsafajtákat azonban az eleven botanikai érdeklődésű író itt nyilván emlékezetből idézte.

Más utazásaival kapcsolatos benyomásait Jókai tárcákban, útleírásokban, riportszerű csevegésekben szokta összefoglalni, a felvidéki út emlékei közvetlenül regények, nagyobb lélegzetű szépirodalmi alkotások írására ihlették.

A jegyzőkönyvek idézett elszórt ötletei — némileg a 7. sz. notesz felsorolt adatait kivéve — nem alkotnak olyan zárt egységet, áttekinthető vázlatot, amelyből egy készülő mű terve bontakozna ki. A *lélekidomár*nak hasonló előmunkálata nem maradt fenn, jöllehet terv nélkül a szövevényes cselekmény kialakítása, a regény megkonstruálása aligha volt lehetséges. A jegyzetfüzetekben elszórtan felbukkanó motívumok számbavétele során figyelmet érdemelnek az író első párizsi útjára vonatkozó adatok is, amelyeket a 9. sz. notesz 14–17. l. őrzött meg. Az idevágó feljegyzéseket kiadta és összefoglalóan értékelte Molnár József tanulmánya: *Jókai első párizsi útja*. (Debreceni Szemle 1930. 250–254.) Eszerint Jókai 1878. aug. 28-án érkezett Párizsba és szept. 10-én utazott tovább. Molnár megállapítja, hogy „valószínűleg Párizs minden fontos látnivalóját megtekintette, hiszen ott tartózkodása alatt járművekre (főképp fiaker, de omnibusz, gyaloghintó is) 154 frankot költött. A városban ekkor még jól láthatók a polgárháború nyomai, erről írja Jókai 1900-ban: „Én láttam e romokat itt is, ott is. Rettenetes képek voltak. Nem örököltette meg se festő, se fényképező.” (*Párizsi levelek*. Magyar Hírlap. 1900. jún. 21.) Érthető, hogy A *lélekidomár* életszerűbb és

hitelesebb topográfiai és történelmi hátteret ad a Párizsban lejátszódó eseményeknek, mint korábban a gyorskézzel írt *Véres kenyér* vagy utóbb *Az élet komédiásai* c. regény idevágó részlete. A jegyzetek szerint vásárolt Jókai két Guide-et is, ezek utóbb hasznos támasztékai lehettek emlékezetének. Párizsban négyszer volt színházban (aug. 31., szept. 7., 8. és 9.) és egyszer az Operában (szept. 6.); lehet, hogy ezek valamelyikére vonatkozik, de lehet, hogy további mondain szórakozására utal későbbi, 18. sz. noteszkönyvének 22. lapján a Moulin Rouge-ra vonatkozó feljegyzés 1900. évi újabb párizsi útjával kapcsolatban: „Cancan táncosnőkre ráismertem 1878 furcsa, de se nem csúnya, se nem szép, tömpe bregyó.” *A lélekidomár* magyar származású Scillája talán e tapasztalatból születik: a tűzről pattant magyar szépség karrierje kézenfekvő a „bregyó”-típusúak között.

[SZEMÉLYI INDÍTÉKOK

Laborfalvi Róza 1886. nov. 20.-án meghalt s halála Jókai egész valóját megrázta. Az esemény egyébként is elgyengült állapotban érte. Feleségének kéthetes betegsége alatt alig aludt, állandó izgalomban, rettegésben élt, s íróasztalához menckülve túlhajszolta munkáját. A csapás kis híja, hogy le nem döntötte lábáról. „Csak végig-végig estem hosszában a földön, mikor gyorsabb járáshoz kezdtem: az utam kezdetén éppen alája estem a kocsinak; úgy szedett fel a leányom,” emlékezik vissza, erre az időre az író. (*Utazás egy sírdomb körül*. 1887. NK. 95. k. 178.) Jókai Rózának emlékei is hasonlóak: „Még az első héten, ha lépcsőn ment vagy kocsiból szállt ki, úgy tartottam, majdnem az ölemben, mint egy kis gyermeket.” (Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. . . Bp. é. n. [1923] 39.) Ehhez járulnak az esemény pszichikus hatásai: hol nyugtalan álmok üldözik, hol álmatlanság gyötri, hol hallucinációk kínozzák; nem tud megbarátkozni magárahagyatottságának gondolatával, és tragédiának tartja, hogy a gyakorlati élettől eltávolodva, képzelete világába feledkezve most támasz nélkül maradt, feleségének erőteljes, határozott egyénisége nem irányítja többé. Erre a krízisre utal az első következtetés, melyre Jókai felesége ravatalánál jutott: „megszüntem költő lenni.” Felesége jelentőségét e nehéz napokra emlékezve utóbb így foglalja össze: „Rám nézve nemcsak szerető hitves volt az, akit elvesztettem, hanem egész valóm kiegészítő része; ami az én jellememből hiányzott, megvolt az övében, s azt kölcsön adta; ő volt a lelkemben az acél. Ő tőle jött költői munkálkodásomhoz a világosság és a melegség. Fogok én még ezután is írni, de hévtelenül, sugártalanul.” (*Utazás egy sírdomb körül* 177.)

Az írás azonban életeleme Jókainak, jelentőségét éppen e válságos napokban ismeri fel: „Sok nagy baj ért az életben! Ez az íróasztal mindig menedéket nyújtott; ez védelmezett, megsegített, megvigasztalt, meggyógyított sok nagy nehéz sorsban.” (Uo. 176.) A válság nem mélyülhet annyira, hogy Jókai pályáját megszakítsa, csupán bélyegét nyomja rá írásaira, a csúcson egyébként is túlhaladt író egyes képességeit béntíja, másokat – kivált fantáziáját – szertelenségbe hajtja. Ekkori művei nem éppen súlyos alkotások. Laborfalvi Róza megbetegedése napján fogott Benyovszky Móricról szóló könyvéhez; mint írja, ettől fogva két héten át „egész nap utaztam: az íróasztalomtól a betegem ágyáig és onnan vissza” (Uo. 172–173.) s ennek ellenére tizennégy nap alatt a munkának tizenhét ívével készült el! Néhány héttel a temetés után egy fűtetlen veronai szállóban, gémberedő körmökkel éjfél-től hajnalig írta meg a Magyar Salonban megkezdett humoros novella, a *Lencki fráter zárófejezetét*, – csupán hogy képelete rémképeivel leszámoljon: „No megállj, te édes fantáziám hippogrifje, ha te neked olyan kedved van nyargalászni, majd befoglak én téged a szekérbe: húzzad azt.” (Uo. 203–204.) Az 1887. év elején készül az *Utazás egy sárdomb körül* c. emlékirat-útirajz keverék, lényegében e lélektani krízis és gyógyulás folyamatának története. Kisebb munkáit nem számítva ilyen előzmények után kezd hozzá az író 1887 közepén *A lélekidomár* c. regény megírásához.

A regény tehát a visszanyert, új erőre kapott alkotókedv próbája. Érthetően lírai jellegű, mélyen gyökerezik Jókai élményvilágában. Főhőse Lándory Bertalan, a bűnügyi bonyodalom sodrában két érdekes, modern női egyéniséggel találkozik, s Jókai a saját érzelmi életéből kölcsönzött színekkel ábrázolja hősnének mindkettővel való kapcsolatát.

Közülük Godiva, az életszerűbb, gondosabban kidolgozott: önálló, maga erejére hagyatott leány, mégis nőiesen meleg és tiszta, játékosságában is komoly, megpróbáltatásaiban is erős egyéniség. A regényben mindezeknél hangsúlyosabb tulajdonságai azonban művészi hajlama, maga és családja becsületére való kényessége és magányossága. Ezek a vonások határozottan Jókai fogadott leányára, a harmadik Rózára utalnak, aki Laborfalvi Róza halála óta hosszú időn át az író egyetlen támasza volt. Az a tiszta és bensőséges kapcsolat, amely Godiva és Lándory közt fennáll, filológiailag kimutathatóan sokat köszön a Róza és Jókai közt ekkortájt kialakuló gyermeki-atyai összeköttetésnek.

Jókai Rózát (1862–1936), aki a regény írását követő évben, 1888-ban a jeles festőművész Feszty Árpádhoz ment feleségül,

Jókaiék 1878-ban magukkal vitték Párizsba, s ott Munkácsy Mihály buzdítására érlelődött meg a család szándéka, hogy a leányt Münchenbe küldik tanulni a győri származású Liezen-Mayer Sándor festőiskolájába. (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Sajtó alá rend. Lukácsy Sándor Bp. 1955. 340.) Fesztyné leányának szánt fejegyzéseiben foglalta össze a Laborfalvi Róza halálával kapcsolatos s így a regény szempontjából lényeges eseményeket. „Végre eljutottam Münchenbe és ott töltöttem két telet. Tervem és reményem volt — ha tudok majd valamit — kimenni Párizsba, s ott maradni. (Azt mondták, rendkívül nagy tehetségem van.) A magam kenyeréből élni. Ez volt minden vágyam netovábbja. Müncheneri tartózkodásom második esztendejében már éltem is saját pénzemből. (Jaj de jó volt!) Az első festményemet megvette egy műtársulat. Három hónapig fizettem tanulást abból, lakást, kosztot, mindent s egy esztendei ruhaszámlát. Nagyon, nagyon jó volt!” A nagyanya halálával bekövetkezett krízist így írja le: „Éjjel 2 órakor egy sürgöny érkezett: anyád tüdőgyulladásban fekszik, gyere rögtön haza. Jókai.’ Délelőtt 11 órakor vasúton ültem. Az, amit éjjel 2 óra s délelőtt 11 óra között átéltem, magyarázata, engesztelése minden hibámnak, egész életemnek! Mikor este lefeküdtem, fiatal leány voltam, nagy tehetséggel, aki imádja a pályáját, a függetlenséget, aki egy sivár, szomorú gyermekkorért vár s remél kárpótlást a művészetben, a dicsőségben, a függetlenségben, mert addig míg nem teljesen a magam kenyerét ettem, nem éreztem magam függetlennek, dacára annak, hogy egyedül voltam Münchenben. . . Megkaptam a sürgönyt, gyere haza’ — éreztem, tudtam, mama pár nap alatt meg fog halni. Jókai, ki akkor rossz pénzügyi és rossz egészségi viszonyok közt volt, öreg napjaira maga fog maradni. . . Reggel 8 órakor megírtam búcsúzó levelem áldott jó tanáromnak: Liezen-Mayernek. Megírtam, hogy az én művészi karrieremnek vége.” (*A Jókai ház*. Jövendő 1904. szept. 25. — II. évf. 39. sz. 4—6.) Az összeroskadt író, kivált gyászának első idejében, valóban nem nélkülözhetette volna leányának áldozatát. Erről az időről olvassuk Fesztyné feljegyzéseiben: „Hogy szeretett akkor! Hogy csüggött rajtam, olyan volt, mint egy kis gyermek, nagyanyjának nevezett, s a kezem csókolta, ha érte. Nem tudott egy óráig nélkülem lenni. Egy hónapig még aludni is be kellett vinnem egy kanapét a szobájába, s ott aludtam. Addig, míg a régi lakásban volt, a 14 szobában. . . Miután rendkívül gyöngye volt, először rávettem, menjünk egy hónapra Olaszországba. Ott teljesen össze is szedte magát. . . A harmadik héten Nápolyban kezdett lassan-lassan magához jönni. Mire hazaértünk, megerősödött s írta: Utazás egy sírdomb körül.” (Uo. 1904. okt. 2. — 40. sz. 4.)

Az itt összefoglaltak sokat magyaráznak Godiva és Lándory meleg, emberi viszonyából. De Fesztyné emlékezései s rokonságának feljegyzései tanúsítják, hogy a müncheni művészetet rajzában is Jókai Róza elbeszélésére támaszkodik az író. A regény szerint Godivát — rajzalbumainak ismeretében — szintén Münchenbe küldi tanulni Lándory: „Őn el fog menni Münchenbe. Ott vannak jó barátaim az akadémiai tanárok között.” (82.) Váli Mari Róza müncheni tanulmányairól érdeklődve ezt a választ kapja az írótól: „Amit ott most rajzolnak, a sok kéz, láb, törzs és Ádám-Éva-kosztümben felvett ‚akt‘ valóságos ‚mészárszék‘-formát ad a rajz albumainak.” (Váli Mari i. m. 332—33.) A regény Lándoryja hasonló értelemben tájékoztatja Godivát müncheni feladatairól: „Ott majd ‚akt‘-okat is fog rajzolni. . . Aki embert akar rajzolni, annak ismerni kell az embert.” (83.) Jókainak gondja volt rá, hogy Róza szebb feladathoz is hozzájusson — „nekibizatom: rajzoljon illusztrációkat regényeimhez,” mondja Váli Marinak a fenti beszélgetésben. Hasonlóan tesz Lándory: „Szeret Őn kis gyermekeket rajzolni? . . . No hát csináljon ilyen rajzokat, s küldje el nekem. . . Ez a legkapósabb munka.” (85.) Utóbb a regénynek a müncheni karácsonyestről szóló fejezetébe iktatja az író azt a megjegyzést, hogy Godivát „tanárának a neje ugyan meghívta magához, de ő valami ürügyet keresett, hogy ne fogadja el a meghívást.” (86.) Fesztyné emlékezései Liezen-Mayerről ennek az apróságnak is reális alapot adnak: „Karácsonyra mindig meghívta összes künn élő honfitársait, akiknek csak tudta a címét” s ilyenkor feleségének is „mindig volt meleg szava a fiatal hazátlanokhoz.” (*Akik elmentek.* 84.) Ugyanezen a karácsonyestén Godiva nem akarja elhinni, hogy rajzaiért egy kiadó tiszteletdíjat kínál, azt hiszi „az egész kiadói szerződés csak kegyes mese, s az az ötszáz forint tisztességes ürügybe burkolt ajándék.” (90—100.) Az ötlet valóban Jókaira vall: előfordult, hogy Róza tudtán kívül a magából toldotta meg a leány egyik elkelt művének vételárát „s úgy adta át az egészet Rózának, mintha az a művének anyagi sikere lett volna.” (Váli Mari i. m. 361—62.) Ennyi is igazolja, hogy Jókai — mint felesége is — egy-egy vakáció alkalmával „gyönyörűséggel hallgatta kis Róza szellemesen előadott meséit, melyekben a müncheni művészetben előfordult eseményeket vázolta” (Váli Mari i. m. 342.), s *A lélekidomár* müncheni vonatkozású részleteihez leánya elbeszélései is forrásul szolgáltak.

Utóbb a regényben a kapcsolat Lándory és Godiva közt változik, szerelemmé alakul át és házassággal fejeződik be. A röviden tartóbulogóságot azután megzavarja az asszony halálos megbetegedése.

Mínt hogy azonban férje Capriba viszi a tüdőbeteg Godivát, Jókainak alkalmá nyílik rá, hogy még egyszer felidézze a fogadott leánya társaságában Dél-Itáliában tett útjának benyomásait, Lándory és Godiva élményeiként kamatoztatva azokat. *Az utazás egy sírdomb körül* számos részlete párhuzamos a regénnyel. A beteg asszonyt a vonaton Lándory elhalmozza gondossága, aggodása jelével; Jókai úti beszámolója is említi, hogy mint korábban feleségével, most leányával zsémbelt aggódva: „Vigyázz, hogy meg ne hülj! — ne rontsd a szemed az olvasással, — nem vagy éhes? — ne nézz ki az ablakon!” (Uo. 193.) Az érsekújvári „permanens cigányzene” egyaránt helyet kap az útirajzban és a regényben. (Uo. 193.) A legfeltűnőbb pedig, hogy Lándory és Godiva is „Bécsen és Münchenen keresztül utaznak” — fölösleges vargabetűvel — Capri felé, éppúgy mint 1888 decemberében Róza és Jókai. A regénybeli útvonal kérdőjelére az útirajzban kapunk feleletet, a nagy kerülő ott is magyarázatra szorul: „Az ismerőseim kedvéért megjegyzem, hogy nem a geográfiai ismeretekben való tökéletlenség ejtette velem útba az Izár melletti Athenaet — Olaszország felé... Hanem azért kellett odamennünk, hogy búcsút vegyünk — egy időre — leányomnak második otthonától: a komoly, nyugodalmas bajor fővárostól, melynek Magyarország művészeti felvirágzásáért oly sokat köszönhet... azután összecsomagolni mindent: tanulmányt, atelierfelszerelést, mannequint s útnak indítani Budapest felé.” (Uo. 197.)

Külön tanulmányt érdemlő feladat, mint alakulnak át az útirajz friss realizmussal részletező természeti képei — a gyógyuló Jókai mind egészségesebb szemléletmódjának e beszédes dokumentumai — a Godiva koporsójánál tűnődő Lándory impresszionista mód felvázolt, filmszerű hirtelenséggel egymás nyomába pergő lírai emlékképeivé. A castello d'ovo bástyái, a tenger színváltozásai, a sorrentói narancserdő, a hullámok játéka La Cocumella körül a parton, az azúrbarlang, az arbutus unedo (szamócabokor) s a déli táj egyéb különös virágai közös motívumok az író mindkét művében. Mennyire különbözik mégis a regényben odavetett színlíra: „Álom volt a tengeren látott szivárvány, mely a víz tükrébe nézve teljes körré egészült ki, átölelve a közötte vitorlázó halászbárkákat?” — ugyanezünnenek az útirajzba iktatott, szinte fizikai hitelű ábrázolásától, az alábbi sorok érzékeltetik: „Sorrentón túl utólért bennünket egy hatalmas zápor; mely Capri felől jött: azonban némsokára elvonult a Monte Angelo felé, s ekkor kitérte a bajaei hegyek mögül a leáldozó nap. Erre az egész égboltot áthidalta egy ragyogó szivárvány, aminőhöz hasonlót én nem láttam soha. Valóságos 'istenek hídjá'. Nem

hét, de hetvenhét szín ragyogott abban, és olyan lánggal, hogy a bele-
néző emberek arcába vissz sugárt vetett, s ahol az egyik szivárvány
elvégeződött, megfordított színsávjaival kezdődött a második, és így
fel, fel az ég végtelen magasáig, egyik fénykör a másikat felváltva;
s aztán ez az egész csodatünemény visszatükrözött a tenger felszínén:
úgy, hogy egy egész teljes „kör” ragyogott előttünk, lánggal égő min-
den színpompában: s e körnek a belső szerűje olyan volt, mint a
megolvadt arany, melynek háttéréből a sorrentói házak, kertek
zománcszínekben tünedeztek elé. A tenger lecsendesült volt s egész
raja a vitorlásbárkákknak repdesett fölötte, s ahogy e vitorlák a szivár-
vány egyes színein keresztüllebegtek, kékre, zöldre, sárgára, pirosra
lettek festve; a csodavilágítástól beragyogott arcok úgy tűntek fel,
mint egy más világ lakói.” (NK 95. k. 292–93.)

Még két további összefüggésre kell itt utalnunk Jókai Róza és
a regény Godivája közt. Mikszáth szerint Jókai otthonának az volt
a tragédiája, hogy túl sok volt benne a „titok” (Krk. 19. k.
91.) s Róza személyére ifjúkora óta e titok, származásának titka,
nehezedik. Godiva hasonló keresztként hordozza apja tragikus sorsá-
nak emlékét, akit könnyelmű bankösszeköttesei sodornak a sikkasz-
tás látszatába. Az a küzdelem, amelyet Traumhold Godiva apja
nevének a méltatlan hozzátapadt szeplőtől való megtisztításáért
viv, s amelynek folytatását felesége halála után Lándory is vállalja, —
sejtetni enged valamit a Jókaiék körül kialakult atmoszféra terhességé-
ből, amelyet utóbb a harmadik Rózáknak valóban sikerült is eloszlat-
nia. Végül Jókaiék sajátos helyzettére utal a regényben a hős elszige-
teltsége is: Lándorytól félnek az emberek, s nemcsak azért, mivel
- a hős saját fogalmazása szerint — „a hóhér házába nem szokott
látogatóba menni senki”, hanem főként mivel a vizsgálóbíró szemével
nézi a világot, kikövetkezteti ismerőseinek gondolatait, az emberek
vesésébe lát. Ez a vissza-visszatérő motívum a Jókai ház — természe-
tesen más körülményekből adódó — elszigeteltségét juttatja eszünkbe.
„Küszöbünket lassan majd benőtte a fű... Házunk nem nyílt
meg soha senki számára”, írja Laborfalvi Róza utolsó éveiről Feszty-
né. A család elszigeteltségét legmélyebben valóban a világot látott
nagyleány érezte s tudatosította nevelőapjában. (Akik elmentek. 24.)
Ebben az elhagyatottságban nemcsak Laborfalvi Róza részes. Fesztyné
emlékiratai finoman céloznak arra is, hogy az fró nimbusza terhére
van fiatal pályatársainak, s ugyaninnen értesülünk Róza elhatározá-
sáról, aki nevelőatyját megkísérli visszavezetni a természetes társas-
ághoz. „Jókai nem ismert a fiatal frói, művészi generációból senkit.
(1) a művészi világban, mert azt hitték, készakarva zárkózik el előlük
nem volt szimpatikus. Én ezt tudtam már azelőtt is, s azon ipar-

kodtam, hogy társasággal vegyem körül.” . . . „Meg akartuk őt ismertetni az ifjabb nemzedékkel, és boldogok voltunk, mikor láttuk, hogy aki vele volt egyszer, az mennyire megszerette. Ezt tudtuk előre, hiszen lehetetlen volt őt meg nem szeretni. Pápi pedig úgy örült mindennek, mint egy gyermek. Éppen olyan boldog volt Pápi, mikor asztalánál látta ülni régi, rajongásig szeretett régi barátját, Tisza Kálmánt, kivel azonban 30 évig csak a klubban találkoztak — de kit meghívni restelt (attól félt, nem jön el).” A regény Lándoryja mindvégig magános marad; az a remény azonban, hogy egyszer még elszigeteltségéből kiléphet, *A lélekidomárban* is hangot kap: „Pár év múlva az én viselt dolgaimról nem beszél többé senki. . . Nekem még lesz dolgom az emberek között.” (122.)

Jókai Rózán kívül van a regény Godivájának még egy további mintája is. A történet logikája szerint a Lándory—Godiva kapcsolat szerelemmé alakul át s ezzel kapcsolatban megelevenedik Jókaiiban 1870. körüli szerelmének, Lukanich Ottiliának emléke. Hogy fogadott leánya, Róza, egykori gyámleányát juttatja eszébe, éppoly törvényszerű, mint hogy új gyászához egykori titkos gyásza asszociálódik. A kortárs író egyébként is úgy látta: „a gyámatyának gyámleánya iránt való szerelme az író szívének és művészetének történetét évekig lefoglalta a maga számára.” (Bródy Sándor: *Jókai — az ember*. Jövendő 1904. júl. 17. — II. évf. 29. sz. 17.) A gyöngéd kapcsolat *Az arany emberben* tükröződik legvilágosabban, e munkájával kapcsolatban emlékeznek meg ismételten a Noémi alakját ihlető Ottiliáról. (JKK I. k. 331 — 34.) Ezek szerint a szőke Lukanich Ottiliát beteges édcsanja, az egykori negyvennyolcas honvédezzredes özvegye bízza Jókaira; az író Balatonfüreden, majd Arácsón egy néjje felügyelete alatt nevelteti; amikor pedig a tüdővész a gyöngye alkatú leányt megtámadja, gyógykezelés végett — s egyben Laborfalvi Róza gyanakvásának elhárítása végett is — Meránba küldi; ott a leányt egy tanítónő ápolja, míg a betegség Ottiliát sírba nem viszi. (Bródy Sándor i. m.; Mikszáth Kálmán Krk. 19. k. 83—84. és Fesztyné Jókay Róza: *Akik elmentek*. 15—16.)

Az itt összefoglaltakat néhány szerény további adattal kell kiegészítenünk. 1925-ben, a Jókai-centenárium évében a Hon egykori szerkesztőségi gárdájából, „a tizek”-ből már csak egyedül Erődi-Harrach Béla volt életben, s az évforduló alkalmából közölte az ötven éve, Jókai ötvenedik születésnapjára készült fényképet e szerkesztői együttesről. (*Jókai és A Hon*. Élet 1925. XVI. évf. 64.) Tanulmányában sorra jellemzi a tíz munkatársat, de megemlékezik — nevének említése nélkül — a szerkesztőségnek még egy tizenegyedik ifjú tagjáról is, aki Jókai bizalmas ügyeit intézte, s így Ottilia dolgáról

is tudott egyet-mást. „Szerkesztőségünk famulusa – olvassuk –, aki arcképcsoportunkon mint tizenegyedik szerepel, s akit mi a „Sándor”-nak hívtunk, magántitkári teendőket végzett mesterünknek, ő tartotta számon az esedékes fizettségeket, foglalta jegyzékbe a kritikus napokat, és figyelmeztette őt a bekövetkező lejáratokra, amik nála nagyon gyakoriak és sűrűek voltak. A Sándor nem csak a pénzbeli ügyekben volt Jókai bizalmasa, hanem a szívbeliébe is be volt avatva. 1871-ben Eppur si muove regénye jelent meg *A Hon* tárcájában. Ezt követte 1872-ben az Aranyember. Ekkor szövődött ideális viszony közte és L. Ottilia között, akit a leány anyja, egy honvéd özvegye kérésére Jókai gyámleányává fogadott. A gyöngéd szívű gyámatya szeretetének jeléül svábhegyi rózsákkal, szép gyümölcscsel, cukrokkal és sok csecsebecsével halmozta el a leányt, amiket a Sándor néha dicsekedő indiszkrécióval hordogatott lakására. A bájos szöke teremtés, aranyhárom dűsfonatú hajzatával, ábrándos nagy szemével forró érzelmekkel viszonzta gyámatya szeretetét. Erről az ideális leányról alkotta meg a költő az Aranyember Noemijét. Mi, akik láttuk és ismertük ezt a gyöngéd alkatú üvegházi növényt, aggódva vettük észre, mintha nem e földi életre lett volna teremtve, emésztő betegség gyötörte szervezetét, mely ellen a költő előbb Balatonfüredre, majd Arácsra vitte őt, később Meránba küldte gyógyulni. De minden gondoskodás hiábavaló volt. A bájos Noemi-Ottilia néma keservében végkép elhervadt. Elköltözött ez árnyékvilágból, ami nagy fájdalmat okozott Jókainak, de egyben megkönnyebbülésére volt Jókainénak.”

Másik adalékunk Lukanich Ottilia elhalálzási körülményeire vonatkozik. Meránban tartózkodó volt tanítványom, Réz Leonida szíves segítségét kértem annak felkutatására, mit tudnak Jókai gyámleányáról a városnak az 1870-es évekre vonatkozó halálzási anyakönyvei. Fáradozásáért köszönetet mondva idézem válaszelevelét: „Társnőimmal együtt négyen elmentünk az öreg temetőbe és ott keresgélünk Ottilia nevét. Aztán bementünk a plébánia hivatalokba, az öreg könyveket szintén átkutattuk, de sajnos semmi eredménnyel.” Felvetődik így a kérdés, valóban Meránban kezeltette-e a leányt Jókai, s ha ott, nem talált-e esetleg módot – hasonlóan a halott Godivát hazaszállítató Lándoryhoz – gyámleánya tetemének hazahozatalára?

Ottilia emléke magyarázza, hogy Godiva a regényben első megjelenésének pillanatától kezdve fizikumának gyöngeségével jellemzett, törekeny alak: „kicsiny, finom termetű tündérke volt, fehér kezecskékkal... arcán igen kevés pirosság, olyan, mint a testszín tearózsáé” (35.) s már a bádeni villa kertjében „össze-

borzong” — „talán a szellőtől” (45.). Mikor atyja tragédiája után újra feltűnik, még árnyékszerűbb, „mintha csak saját magának a szelleme volna.” (75.) Ettől fogva életútság vesz rajta erőt, a halált az élet könnyen felidézhető befejezésének véli: „Az én koromban levő leányoknál olyan könnyen megy az... Nem kellenek ahhoz szublimátok, nem kell a nagy Duna árja, egy pohár hideg víz is oda vezet.” (80.) Nemcsak a müncheni karácsonyfa mellett válaszolja rejtett gondolattal Lándorynak, aki a hideg, nyirkos szállás következményeitől, a mellbajtól félti: „akkor itt maradok” (98.); életútsága házasságába is elkíséri s csak megbetegedve vallja be: „mindazt tettem, ami az életet megrontja: ha valamire azt mondták, ez egészségtelen, ez halálos! csak azért is tettem.” (135.) Godiva hervadása a fehér zsebkendőn megjelenő vércsepptől, Lándory titokolt küzdelme a „vaskezü hatalom” ellen, amely „nem enged dacolni,” ügyeskedése a veszély palástolásában, majd a menekülés Capri szigetére, kedvezőbb éghajlat alá — megannyi reális s egyben lírai melegséggel vázolt részlet. Mindehhez Ottilia emléke biztosított inspirációt, hangulatot, szolgáltatott egyes motívumokat.

Voltak-e Jókainak irodalmi mintái Godiva és a bohémszínekkel ábrázolt művészetet ábrázolásában? Nem lehetetlen, hogy ismerte Henry Murger: *Scènes de la vie de Bohème* c. 1851-ben megjelent nagy hatású könyvét s Godiva nélkülözéscinek rajzához innen is kölcsönzött színpoltokat. A Jókai rajzolta kép kevésbé részletes, sem-hogy ezt az összefüggést a tárgy rokonságán túlmenően igazolhatná. Lényegesebb, hogy Godiva törekeny alakjával az író éreztetni tud valamit abból a társadalmi erjedésből amely a XIX. sz. végére az ún. nőkérdést élesebb fogalmazásban felveti. Szemben az ipari és paraszti munkával, amelyben a nők osztályhelyzetüknél fogva — ha aláértékelt fokon is — jelentős tömegben vesznek részt —, értelmiségi munkakörökbe törekedve csak lépésről-lépésre, nem ritkán a közvélemény rosszalásával, a társadalom ellenállásával vívott harc árán érnek el több-kevesebb eredményt. Áll ez a művészetek különböző munkaterületeire is; jellemző, hogy Lyka Károly: *Magyar művészet Münchenben 1867—1896* c. monográfiája (Bp. 1951.) egyetlen női nevet sem említ. Fesztyné emlékezősciből azonban tudjuk, Liezen-Mayer Sándornak női tanítványai is voltak, bár közöttük csak maga volt magyar. (*Akik elmentek.* 79—86.) A társadalmi előítéletek nyilvánvalóan a művészpályákon is akadályai a nők érvényesülésének, jóllehet a dolgok logikája szerint szükség-szerűnek látszik, hogy éppen a különleges képességeket feltételező munkaterület nyissa meg sorompóit elsőnek az ilyenekkel rendelkező nők előtt. Jókai regényének egykori olvasói szemében tehát Godiva

elindulása München felé sokkal merészebb lépés, mint a mai olvasó vélné. Gyöngé fizikumának nemcsak a szegényes élet nehézségeivel, de a társadalmi konvenciókkal is meg kell küzdenie. A regényben névtelen levelek, rosszindulatú hírverések, zaklatások, rokonságának elzárkózása, fenyegetőzése jelzi e társadalmi visszahatást. Jókai tehát felismeri a problémát, de a regény cselekményében nem ad különösebb nyomatékot neki.

Társadalmi viszonyainkból nem következett ki bizonyos reform-programot, nála Godivát egyszerűen balsorsa hozza olyan helyzetbe, hogy élethivatás után kell néznie. Más választása nincs, a művészpályát mint szükségmegoldást kényszerhelyzetben vállalja. Jellemző, hogy a Lándory birtokán töltött vakáció alatt már csak „igen keveset rajzol”, a házasságát, majd megbetegedését követő időből pedig csak Lándory jegyzetkönyvében jelzi egy-egy vázlat művészi hajlamát (JKK 112, 159.).

Mintha tehát az írónak fenntartásai volnának még a művészettel, mint női élethivatással szemben is. Különösen áll ez — a regény további fejezeteiből kitetszően — a színésznői pályára, amelynek sajátos buktatóival Jókai tisztában van. Érdekes, amit nemzetközi sikereinek teljében ragyogva, művészi pályájának csúcán Scilla, a színésznő mond Lándory feleségének: „Van derék férje. . . Ha én mondhatnék ilyen férjet a magaménak, én azt bálványomnak tartanám. . . Önnek van egy kedves kis gyermeke. Ha nekem adott volna ilyen kincset a sors. . . Nem volnék se nő, se művésznő, csak anya.” (JKK 484.) Jókai alakjainak sorsát tehát jelentősen befolyásolja az a hagyományos társadalmi értékítélet, amely a nő rendeltetését a családon belül a hitvesi és anyai hivatásban jelöli meg. Mindez annál szembeötlőbb, mivel mind első, mind második felesége, mind pedig fogadott leánya életük hosszabb-rövidebb szakaszában a művészi pályán keresett érvényesülést.

Nem kevésbé modern jellem a regény másik jelentős nőalakja, Medea. Személye csak helyvel-közzel sejtet élő modellt, meghatározott mintaképhez nem köthető Godivánál jóval bonyolultabb egyéniség. Nagyvilági kedvteléseinek élő, szerctelen anyja és elkeseredett, féltékenységeiben életúnt apa gyermeke, az nemtoródomságával, ez egyenesen gyűlölettel áll bölcsőjénél. Szüleihez való viszonyát neve is jellemezheti, minthogy ezek „egy gyermekgyilkoló, mérgekeverő varázslónő” emlékéit kapcsolják e névvel lányukhoz. (JKK 190.) A lány jómódban s mégis elhagyatva nő fel, ellenségének érzi a világot. Egyrészt „érezhette, hogy őhozza milyen hideg mindenki, leginkább szülői” (Uo.); másrészt szülei dolgairól — Jókai úgy sejteti, egyben talán éppen a származását érintőkről is — „a fecsegő bonne-

ok, szobalányok is árulhattak el előtte valamit" (Uo.). Minthogy éles ésszel rendelkezik és gazdag kultúrára tesz szert, feleslegességének tudata szembeállítja a világgal. Mostohaapja — az egyetlen, akivel szemben Medea melegséget érez —, mély részvéte ellenére ugrásra kész párducnak látja a lányt. Valóban mindenki mással szemben az ellenmondás, gúny, sőt szarkazmus jellemzi Medea megnyilatkozásait, s az öreg Lis Blanc úgy véli: „Ebből a lányból akár a legpusztítóbb démont — akár a legjöltevőbb angyalt csinálhatja valaki. Csak az a kérdés, hogy kinek a kezébe kerül.” (JKK 198.)

Az így kirajzolódó kép alapján talán felvethető, hogy Jókai a családja körében félreszorult, elhanyagolt és ilyen értelemben magára hagyatott leány sorsát ábrázolva Laborfalvi Róza leányára, a második Rózára gondolt. Fesztyné emlékezése mintha erre utalna: egy különös rögeszme következményének véli, hogy Laborfalvi Róza „úgy nem törődött a lányával”, „sehova magával nem vitte”, „mindig otthon ülnie és mindig hímeznie, hímeznie kellett fodros szoknyákat, blúzokat, csodás ruhákat... de az édesanyjának — színpadra.” S ugyanő állapítja meg: „nem csoda, hogy ez az apácaélet reakciót keltett szegény, temperamentumos, táncolni, nevetni vágyó fiatal leány lelkében.” (*Akik elmentek.* 11–12.) A regényben az itt körvonalozódó jelenség társadalmi indokolást kap, a feudális birtokosarisztokrácia válságtüneteként jelentkezik, annak a rétegnek jellemzője, amelynek bomlását az fró az 1850-es évek végétől annyiszor veszi tollára. Jókai francia milieu-ben s teljes kiélezettségében mutatja be a Lis Blanc család válságát, mintegy általánosítja a problémát s egyben különösen szemléletessé is teszi azt. A politikai felfogások különbözősége, az erkölcsi és világnézeti ellentétek, de a nemzetiségi és osztályproblémák is egyazon családon belül vetődnek fel és fosztják meg azt természetes életközösségi funkciójától. Ezzel az üres konvencióvá, látszatkapcsolattá lett modern házassági formával magyarázza Jókai a Medeahoz hasonló egyensúlytalan, senkihez sem tartozó, közösségi kapcsolatokból kiesett s így jellemében értékes tulajdonságai ellenére is kialakulatlan nőtípus létrejöttét.

Minthogy a regényben Medea hazakerül Magyarországra, a mű magyar vonatkozásban is időszerűnek tünteti föl a romantikusan fogalmazott kérdést: „Angyal vagy Démon?” Mi több, e kérdés úgyszólván a regény végéig nyitva is marad, az olvasó szinte az utolsó fejezetig bizonytalanankodva mérlegeli, maradt-e Medea erkölcsi ellenállóképességéből annyi, amennyi becsülete megmentésére elég. Pedig a történetben a jó befolyás principiumaként Medeanak olyan férje akad, mint Lándory, a lélekidomár, a maga különleges lélekismerő és emberformáló képességeivel. E rendkívüli ember, a jelleg-

zetes Jókai-hős ellenében azonban mindvégig jelen van a történetben romboló hatásával a hármás ellenpólus: az anya, Sidonia, a maga nagyvilági vágyaival, aki a terveit keresztetűző Lándoryn saját lányának becsülete árán akar bosszút állni; De L'Aisne Alfréd, a kiélt öreg kéjenc, aki a Lis Blanc örökség elvesztése és saját szerelmi próbálkozásának kudarca miatt tör Lándory feleségének becsülete ellen; s végül Lyonel, a nemes és férfias vonásai ellenére kalandor és szoknyavadász tulajdonságokkal jellemzett mostohatestvér, aki Medea iránti elvakult szenvedélyével ólálkodik az asszony körül.

S ezen a ponton sejtet meg valamit Lándory és Medea regénye a Laborfalvi Róza halálával társtalan maradt író rejtett élményeiből. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Jókai, aki a regény írásakor a hatvanegyedik évében jár, életének Laborfalvi Róza elmúlásával bekövetkezett krízisén túljutva, a regényíró sajátos eszközeivel *A lélekidomár* lapjain azt mérlegeli —, lehetséges-e, s mit tartogathat számára egy feltételezett újabb házasság. Fesztyné emlékezései szerint az öregedő író feltételezhetően bizonyos visszafojtottság, gátlásosság állapotában éri felesége halála: Laborfalvi Róza „mint asszony szinte túlpuritán volt”, „minél öregebb, annál magányosabb, emberkerülőbb lett”, öregasszonyokkal vette körül magát s „nem volt tehetsége a boldogsághoz” (*Akik elmentek.* 12. és 24.). Hogy azonban az új viszonyok közt a romantikus képzeletű költőre fokozottan hat a nőiség varázsa, ettől függetlenül is érthető. *A lélekidomár* lapjain a hős életében a korábbi regényekhez képest széles skálában tűnnek fel a nők, a feleségül választott Godiva és Medea, a bankárlány és grófkisasszony mellett Scilla és a „pusztai róza”, a könnyűvérű párizsi színésznő és a betyárokkal cimboráló parasztlány is szerephez jut. Bródy Sándor szerint, aki ekkortájt kerül Jókai és Fesztyék baráti körébe, az író műveiben „a szerelmi evolúciók, úgy lehet: e visszafojtott szerelmi élet vulkánjain épültek.” (*Jókai — az ember.* 9.) Mai alkotás-lélektani ismereteink mellett nem látszik alaptalannak az a feltevés, hogy *A lélekidomár* regényes történetét egyrészt az író szerelemvágyának rejtett lírája, másrészt ezzel összefüggésben egy új házasság lehetőségével kapcsolatos titkos reményei és aggodalmai színezik.

Sajátosnak, személyi indítékokból fakadónak ítéljük végül a regényben a főhős, Lándory magatartását a felesége körül settenkedő udvarlóval, Lyonellel szemben. Lándory Lyonel szenvedélyének ismeretében veszi feleségül Medeát, de lehet készülvé arra, hogy házassága sem szab korlátokat a vetélytárs érzéseinek; ennek ellenére ő szerez kegyelmet Lyonelnek Thiersné, s általában a becsületét veszélyeztető fölösleges harmadikkal szemben a végsőkéig viszi lovagiasságát.

A regényt olvasva úgy érezzük, magunk is több féltékeny aggódással követjük Medea útját, mint a közvetlenül érdekelt, a férj; ő csak a helyzet kiéleződésekor, úgyszólván post festa folyamodik férfiasabb eszközökhöz. Lándory látszólagos érdektelensége Lyonellel szemben önkéntelenül arra a különös viszonyra tereli figyelmünket, amelynek Jókai és az idősebb Lendvay Márton közt lélektani törvényszerűséggel kellett kialakulnia.

Lendvay Márton (1807–1858) és Laborfalvi Róza a magyar színjátszás romantikus korszakának legnagyobbjai közé tartoztak, a Nemzeti Színháznak megalakulása óta voltak tagjai, tizenhét év színi repertoárjának főszerepeit tolmácsolták koruknak rendkívüli hatással. Hivatásuk 1837-től 1854-ig, Lendvay elbetegesedéséig összekapcsolta, időnként mindennapos; együttes fellépésre kényszerítette őket. Ez a kapcsolat tudvalevőleg nem maradhatott érzelmi következmények nélkül. Laborfalvi Róza unokáját kell idéznünk: „Mielőtt Jókainé lett volna, nagyanyám Lendvay Márton iránt érzett óriási szerelemben élte ki magát. Az csak rövid ideig viszonzta. Minden szépsége mellett Laborfalvi Róza neki nagyon komoly, túlhű és túlféltékeny volt. Hamar bezárta a könyvet. De szerető apja maradt szegény kisanyámnak. Nagyanyámat ennek dacára – vagy tán éppen ezért – ez a megszakadt szerelem végigkísérte élete végéig, s fanatikus erővel jelentkezett minden, a múltat felidézõ emlékezésre. Még öreg korában is szinte imádatlal beszélt szépségéről, tehetségéről (állítólag szebb volt minden férfinál).” (Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. 8–9.) Köztudomású, viszont az is, hogy miután Laborfalvi Róza 1848-ban Jókai felesége lett, az írónak példás és áldozatos hitvestársa volt, kortársai tollából egyetlen nyilatkozatot sem ismerünk, amely asszonyi magatartását ne az elismerő tisztelet hangján emlegetné. Hivatása azonban a színpadon czután is még mintegy hat éven át a Lendvayval való folyamatos együttműködést követelte. Ha hozzátesszük mindezekhez, hogy Lendvay leánya is változatlanul Jókaiéknál nevelkedett, kizártnak kell tartanunk, hogy Jókai érzékeny lelkivilágában Laborfalvi Róza és Lendvay Márton kapcsolata ne jelentett volna problémát.

Kézenfekvő gondolat tehát, hogy a Jókai–Lendvay relációt tekintsük a regényben tárgyalt Lándory–Lyonel viszony élményi alapjának. Laborfalvi Róza halála után elhunyt felesége emlékeit idézve lehetetlen volt az írónak szembe nem néznie a maga házasságát zavaró, Lendvay személyével kapcsolatos egykori benyomásokkal, még ha azokon Lendvay korai halálával túl is jutott. A kérdés annyi lírai közvetlenséggel Jókai egy korábbi művében sem vetődött fel, mint most, felesége elmúlását követően *A lélekidomár* lapjain.

A felületes megfigyelő ellene veheti, hogy Lendvay halálakor éppen Jókai írt a nagy színészből megemlékezést a Vasárnapi Ujság egyik számának címdalán (VU 1858. febr. 7. — V. évf. 6. sz. 1—2.); mikor pedig Lendvaynak szülővárosa, Nagybánya, 1881-ben szobrot emelt, Jókai ódát írt *Első Lendvay Márton emlékére* (Költemények. NK. 98. k. 32—33.). Fesztyné úgy véli, mindebben Lendvay személyének varázsa érvényesült: „Még maga Jókai is ugyanazon varázs alatt állott. Órák hosszat beszélt róla átszellemült arccal, ragyogó tekintettel. Ezt a különös pszichológiai rejtélyt úgy magyarázom, hogy neki, a szelíd, gyerekesen szolid, szőke, ábrándos, lelki életet élő fiúnak roppantul imponálhatott a könnyelmű, tüzes, fekete színész. . . aki megúnta *azt* a nőt is, aki neki *istennő* és Magyarország egyik legragyogóbb szépsége volt.” (I. m. 9.) Ezzel az asszonyi szemlélettel szemben meg kell állapítanunk, hogy Jókai mindkét említett írásában szembetűnő tartózkodással beszél. Egy-két általános szólamon kívül hallgat Lendvay művészi jelentőségéről; e helyett azt hangsúlyozza, hogy „meghalt, mint más töredékeny ember, aki azért született, hogy poraival szaporítsa a földet.” Másrészt a költő, szobrász, festőművész alkotásainak maradandó voltát emeli ki, míg „a színész együtt hal meg művével.” Úgy véljük, az író tudatában volt annak, hogy Lendvay Márton, a művész jelentőségét ezekkel az általánosságokkal sem fölmérni, sem megörökíteni nem lehet. Felvetődhet a kérdés, mi célja lehetett Jókainak a Lendvayra vonatkozó felemás, általánosságban elismerő, de tartózkodóan keveset mondó nyilatkozatokkal? Nézetünk szerint az író nyilatkozott, hogy meggyőzze házassága belső harmóniájáról a közvéleményt, kioltsa a szóbeszédre hajló közönség gyanakvását, amely tudvalevően éppen színpadi kedvenceinek magánéletét szokta célbavenni; az érdembeli elismeréshez azonban nem sok kedve volt.

Az 1870-es évek sajtója, amelynek *A lélekidomár* minden jel szerint sokat köszönhet, megőrzött számunkra a Jókai-házaspár történetéből egy olyan epizódot, amelynek emléke esetleg a regény cselekményének kibontásában is bizonyos szerephez jutott. 1871 áprilisának első napjaiban a Jókai család az érdeklődés központjába került: Laborfalvi Rózát kérték fel, hogy a kolozsvári színház jubileuma alkalmával rendezett ünnepségekben vállaljon részt, az előadásra kerülő darabokban lépjen fel. Jókai és felesége március 31-én érkezett Erdélybe, már Csucsán, majd Bánffyhunyadon is ünnepélyesen fogadták, Kolozsvárt pedig a megtisztelő ünneplések egész sorában volt részük. Jellemző, hogy Laborfalvi Róza fellépésének második napján akár 15 forintot is megadtak volna még a harmadrendű zártszékekért is, minthogy napok óta semmiféle jegy nem volt kapható.

Az erdélyi napok bizonyos értelemben megkoronázzák Laborfalvi Róza művészi pályáját s némi engesztelést nyújtanak a művésznőnek a Nemzeti Színháznál való idő előtti nyugdíjazásáért. A kolozsvári eseményekről részletes tudósítások számoltak be az egykori sajtóban (Vö. A Hon 1871 ápr. 3—9. — IX. évf. 77—83. sz.). S éppen ebben az ünnepélyes atmoszférában jelenik meg a lapokban Lendvay Márton fiának, az ifjabb Lendvaynak „több pályatársak nevében” Laborfalvi Rózához intézett, kevés tapintatra valló üdvözlő név-irata: „Tisztelt művésznő! Irigyeljük a kolozsváriaktól azon nem élvezetet, melyben ma az ön művészi játéka részesíti őket” stb. Feltételezzük, hogy a Lendvay név váratlan új felbukkanása Laborfalvi Róza nevével kapcsolatban a nyilvánosság előtt — nem sok örömet szerzett az írónak. A *lélekidomár* szempontjából tekintve ezt az epizódot, ez kétségkívül alkalmas volt rá, hogy évek múltán felbukkanva az író emlékezetében, képzeletét ismét izgalomba hozza, s hatása alatt Jókai Erdélybe terelje a regény eseményeinek folyamatát, a Párizsban szem elől tévesztett Lyonelt ismét élénk hozza — Kolozsvárt.

GONDOLATOLVASÁS ÉS SZUGGESZTIÓ JÓKAI KORÁBAN

A »lélekidomár« szó, éppúgy mint a regénynek *A cím-alak c.* bevezető fejezete vagy korábban tervezett címe *A gondolatolvasó* is, a XVIII—XIX. század egyes szennzációként jelentkező pszichológiai, illetve parapszichológiai felfedezéseire utal. Ezek közül a regény szempontjából a telepátia és a szuggesztió érdemel közelebbi figyelmet.

A telepátia vagy gondolatolvasás a mai meghatározás szerint „az élőlények közötti információnak vagy közlésnek az a különös formája, amely abban jut kifejezésre, hogy az egyik lény pszichikus és idegfolyamatai közvetlenül (azaz az általunk ismert érzékszervek közbeiktatása nélkül) befolyásolják a másik lény pszichikus és idegfolyamatait.” (Vasziljev, L.: *Telepátia*. Ford. Józsa Péter, Bp. 1964. 17.) Bármily különös, a telepátia legszembeötlőbb jelenségét, az ún. gondolatolvasást nem a szakszerű kutatás, hanem bűvészek, szemfényvesztők mutatványai ismertették meg a művelt világgal. Ma nagyjából tisztán áll előttünk az az út, amely a XIX. század második felében a telepatikus jelenségek népszerűvé válásához vezetett. Először egy Brown nevű amerikai bűvész fedezte fel és alkalmazta szemkápráztató mutatványokban a telepátiát. Hamarosan azután honfitársa, Irwing Bishop Európában is meghonosította a gondolatolvasás produkcióit. Bishop szolgálatában sajtátította el a telepatikus mutatványok technikáját és fogásait Charles Garner. Garner 1857-ben

Leicesterben született, Stuart Cumberland néven európai hírnévre tett szert, sikerült mind Berlinben, mind Bécsben előkelő körök figyelmét magára irányítania, sőt Bécsben antispiritizta estélyeivel János főherceg különös pártfogását élvezte. *A lélekidomár* írásakor, az 1880-as években a telepatikus mutatványok már kedvelt szórakozásként ismeretesek az előkelő társaságokban. (Tolnai Simon: *A bűvészet könyve*. Előszóval ellátta Tóth Béla. 2. k. *A leleplezett spirítizmus*. 3. kiadás. Bp. 1898. 14–16.)

A divatos mutatványok lényege, hogy a gondolatolvasó valamely médium segítségével, e médium gondolatainak közvetlen, tehát nem beszéd, írás vagy jeladás által történő átvétele útján megold bizonyos, tudtán kívül kitűzött feladatokat. Eldugott tárgyat megtalálni vagy hasonlók közül kiválasztani, valamely számot, szót, gondolatot, pl. vasúti útvonalat kitalálni úgy, ahogyan azt a gondolatolvasónak – távollétében – feladatává tették, e mutatványok leggyakoribb számai közé tartozott. A gondolatolvasó a médium kezét fogja vagy homlokához szorítja, esetleg egy bot egyik végét a médium, a másikat a gondolatolvasó tartja a kezében, ismét máskor a gondolatolvasó a médium vállát érintve végzi a produkciót. A médiumnak erősen a tárgyra kell összpontosítani a gondolatait, mialatt a gondolatolvasó hol gyorsabb, hol lassúbb mozdulatokkal, hol irányt változtatva, hol egy meghatározott pont felé sietve eljut a keresett tárgyhoz. Ha többjegyű szám kitalálása a feladat, a médiumnak sorjában e szám egyes számjegyeire kell gondolnia; a gondolatolvasó pedig kezében krétával előbb a tábla előtt a levegőben ír le bizonyos vonásokat, majd a táblára írja fel a megfelelő számokat. Hasonló módon történik pl. valamely vasútvonal egyes állomásainak felderítése a térkép előtt. (Alfred Lehmann: *Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten bis in die Gegenwart*. Deutsche autorisierte Ausgabe von Dr. Petersen. Stuttgart 1898. 382–88. — A dán eredeti 1893-ban jelent meg).

E divatos mutatványokkal egyidejűleg veszi kezdetét a telepatikus jelenségek tudományos vizsgálata, éspedig a fentieknél jóval bonyolultabb kísérletek alapján. W. F. Barrett, a jeles angol fizikus falusi gyerekekkel végzett hipnotikus kísérletei során azt tapasztalta, hogy egyik leánymédiuma különösen érzékeny s „nemcsak beszéddel való szuggesztióra reagált, hanem a beszéd nélküli gondolati szuggesztióra is.” Ennek alapján állította fel azt a hipotézist, hogy a gondolat közvetlenül átvihető egyik pszichéből a másikba. (*Some phenomena associated with abnormal conditions of mind*. Glasgow 1876.) Napjainkban hasonló jelenségek vizsgálatával számos tudományos intézet foglalkozik, így a leningrádi egyetem fiziológiai intézete mellett

1960-ban szervezett „Intézet a pszichikus távolbahatás kutatására”.

Jókai korában a fent leírt mutatóványokban észlelhető jelenségeket az ún. idiomotorikus mozgásokkal magyarázták, a médiumok önkéntelen finom jelzéseivel hozták összefüggésbe, olyan tünetekkel, mint pl. hogy az eldugott tárgyhoz közeledve a médium érverése meggyorsul, idegessége fokozódik, izmainak remegése szembetűnővé válik. Mások mindezt sajátos fluidumok hatásának tulajdonították, amely a gondolatolvasó és médiuma közt „az érzékelés közösségét” hozza létre. Utóbb az agy és az idegrendszer bizonyos elektromos hatásait tételezték fel, újabban L. Vasziljev kimutatta, hogy bizonyos telepatikus jelenségek előidézése az elektromagnetikus hullámoktól védett Faraday-féle kalitkában is sikerül, s a jelenségeket valamely nagy távolságra ható, de egyelőre még ismeretlen természetű energiának tulajdonította.

Jókainál természetesen csak a szó tágabb értelmében vett gondolatolvasással találkozunk, amely lényegében a nagyobb műveltséggel, mélyebb pszichológiai érzékeléssel, alaposabb emberismerettel felvértezett személyek természetes sajátsága, akik valakinek jellemét és életkörülményeit ismerve, az illető szavaiból, arcjátékából és egyéb megnyilatkozásaiból elég biztos következtetéseket vonhatnak le annak gondolataira, érzelmeire, várható cselekedeteire vonatkozóan. (Jókai korának felfogásáról összefoglaló képet nyújt a Meyers Conversations-Lexikon. VI. (1889) 989–99. — A kérdés Schopenhauert is foglalkoztatta, vö. *Über das Geistersehen* c. tanulmányát a *Parerga und Paralyponema* címen összefoglalt kötetében.)

A lélekidomár esetében azonban egy másik a gondolatolvasás készségénél jelentősebb pszichikus adottságról is szó van. Lándory nemcsak keresztüllát az embereken, hanem sajátos szuggesztív készséggel alakítja egyéniségüket, befolyásolja cselekedeteiket is. Ezzel a tehetségével a korszak egy másik, rendkívülinek vélt pszichológiai felfedezésére irányítja figyelmünket. Azt a jelenséget, hogy az ember szavával, tekintetével, érintésével, sőt telepatikus úton is bizonyos körülmények közt más személy pszichikai vagy élettani állapotát jelentősen befolyásolni tudja, sőt mást bizonyos rendkívüli cselekedetek elvégzésére indítani is képes, a XVIII. sz. vége óta magnetizmus néven emlegették. Ma az ilyen befolyásoló eljárásokat összefoglaló néven szuggesztiónak nevezzük. E jelenség első elméletét a svájci Anton Franz Mesmer (1733–1815) dolgozta ki, aki feltételezte, hogy az élőlények, a föld és az égitestek egy mindent betöltő, rendkívül finom, de közelebről meg nem határozható ún. fluidum által hatnak kölcsönösen egymásra, a fluidum az, ami minden hatást felvesz és más testekhez közvetít. Az élő testnek azt a tulajdonságát,

hogy környezetével, az égitestekkel és más élőekkel is kölcsönhatásban áll, Mesmer a mágnesség analógiájával próbálta megfoghatóvá tenni, innen a magnetizmus elnevezés. A minden létezőben feltételezett „magnetikus” erőre hagyatkozva, egyrészt mágneses vas érintése útján, másrészt a betegek tekintetének meghatározott pontra való koncentrálásával kísérte meg gyógyító eljárásokat. (Alfred Lehmann i. m. 496—98.)

Egy régi leírás szerint Mesmer intézetében egy gyéren világított terem közepén mintegy fél rőf magas és két rőf átmérőjű tölgyfa kád állott, amely deszkával volt befedve. A kád fedeléből vasrudak állottak ki, melyek alsó vége a vízbe nyúlt. A betegek a kád körül ülve a rudakat fogták. Mesmer e vasrudakon kívül még egy kis vaspálcával is mágnesezte a betegek fájós tagjait, mialatt a terem egyik sarkában harmonika szólt (Tóth Béla: *Magyar ritkaságok*. Bp. 1899. 209.) Mesmerben nem vált tudatossá, hogy pácienseire egyénisége hat, gyógyító eljárásával szuggesztiós hatásokat vált ki, s eredményeit jórészt ezeknek köszönheti. Hatása korára mindenesetre rendkívüli volt, a magnetizmus témája halála után is napirenden maradt, komoly tudományos vitákat idézett fel, mígnem a XIX. sz. végén Albert Moll kísérletileg igazolta, hogy nincs különbség az eltérő módszerekkel előidézett szuggesztiós állapotok között, s a Mesmer módjára felidézett állapot is „rapportnak”, hipnotikus állapotnak tekintendő. (Albert Moll: *Der Rapport der Hypnose*. Berlin 1892.)

Hazánkban a XIX. sz. eleje óta főként főúri asszonyoknál tapasztalható érdeklődés Mesmer tanítása iránt. (D'Artagnan: *Régi magyar társasélet*. I. k. Bp. 1900. 446.) Volt azonban a delejességnek olyan magyar híve is, aki az idevágó jelenségekkel tudományos igénnyel foglalkozott. A Bécsben kiadott Allgemeine Literatur-Zeitung lapjain Komáromy György, a gazdag debreceni földbirtokos (a bibliafordító Komáromy Csapkés György professzor leszámazottja) tanulmányt írt Mesmerről, személyes kapcsolatot is tartott vele (Reiner Bertalan: *Magyar kultúr-képek*. Bp. 1891. 74—75.) s Komáromytól kapta az első ösztönzést ilyen irányú kísérleteihez a mesmerizmus legjelentősebb magyar képviselője, a XIX. század Európa-szerte ismert magyar csodadoktora, gróf Szapáry Ferenc (1804—1875) is.

Szapáry eleinte nagyabonyi birtokán kísérletezett gyógyítással szép sikerrel. (Porzó: *Egy magyar Hanseről*. VU 1880. márc. 14. — XXVII. évf. II. sz. 169—71.) Utóbb Drezdában egy Koch nevű orvos társaságában magnetikus gyógyintézetet nyitott (Reiner i. m. 75.), s nagy hírnévre tett szert részleges bénulások, neuralgia stb. gyógyításával. Alighanem része volt sikereiben a magyar paraszti gyakorlatból átvett „kenő” eljárásoknak is, amelyeket Mesmer rend-

szerébe iktatott. „Mindnyájan tudjuk, a zsibbadozó, csömörös izmok nyomkodása, gázolása, kenése mily fájós-kejes érzéssel s mily üdítő hatással jár” — írja a VU fentebb idézett cikkében Ágai Adolf (Porzó). — Szapáry néhány évi pesti működése után a szabadságharcot követően Párizsba költözött, ott alapított magnetikus kórházat. Tudománya iránt olyan neves személyiségekben tudott érdeklődést kelteni, mint Béranger, az idősebb Dumas, Isaac Pereire, Prosper Mérimée, Jules Janin vagy a zongoraművész Émil Proudhon, akinek lakásán elgondolásairól felolvasást is tartott. Ekkor adta ki *Magnétisme et magnéto-thérapie* c. főművét (Paris 1853; 2. bőv. kiadása 1854.), amellyel természetesen a modern szemléletű orvosok ellenkezését váltotta ki. Orvosi gyakorlatában mégis fényes sikerei voltak, s tizenkét évig működött a francia fővárosban. Irataiban téves elvi kiindulópontjai ellenére számos megfigyeléssel járult hozzá a hipnózis lényegének, a hipnotikus hatások kiváltásához szükséges feltételeknek ismeretéhez, bár maga mindezeket magnetizmusként értelmezte. Megfigyelte, hogy a közönség jelenléte akadályozza a delejes állapot kialakítását; hogy ilyen állapot előidézéséhez a páciens akarati hozzájárulása szükséges s így ez az állapot csak a magnetizőr és a médium közös erőfeszítésével érhető el; hogy a hipnotikus állapot feltétele a gondolkodás koncentrációja, de szerepet kap kialakításában a tekintet, az élőszó varázsa, a simogatás is. Felismeri azonban azt is, hogy téves a közkeletű vélekedés, mintha az ilyen eljárás sikeréhez természetfölötti képességre volna szükség. „A gyengébb szellem mindig alá fogja vetni magát az erősebbnek, ezt a hatást azonban mindenki elérheti, aki nagyobb tehetséggel van megáldva, s így természetesen a magnetizőrnek hatnia kell páciensére olyan értelemben, hogy az ő véleménye és gondolkodása marad meg normaként emennek vélekedésében és gondolkodásában.” (*Szapáry's Magnetismus*. II. Teil: *Aries*. Graz 1850. 14, 16, 67, 88—89, 93—94 és 119.)

A XIX. sz. második felében az orvostudomány egyre tisztább fogalmak birtokában tanulmányozza a szuggesztió jelenségeit, az angol James Braid már 1841-ben alkalmazza a magnetizmust sebészi műtétek alkalmával érzéstelenítés céljára, 1880 táján pedig Charcot, a nagynevű párizsi ideg orvos különféle betegségekben szenvedő pácienseinek gyógykezelését ugyancsak hipnózis útján végzi. (Balogh Kálmán: *Az állati magnetismusról*. Természettudományi Közlöny 1880. márc. — XII. k. 127. sz. 130—38. és 150—54. és VU 1880. márc. 25. — XXII. évf. 12. sz. 182.; végül Orvosi Hetilap 1880. 8. sz.)

A tudományos vizsgálatok térhódításával párhuzamosan azonban egy antispiritizta-antimagnetista áramlat is végigfut Európán.

Napirendre kerülnek a leleplezések, különleges estélyeken világosítják fel a résztvevőket nemcsak a spiritiszták mesterkedéseiről, hanem a gondolatolvasók, magnetizőrök állítólagos misztifikációiról is, sőt az a veszély fenyeget, hogy a közvélemény a telepátia és szuggesztió tényszerű jelenségeit is tagadásba veszi. Maga Szapáry már 1850 őszén vitába keveredik két hannoveri bűvész, Bergheer és Hermann bécsi színházakban előadott mutatványaival kapcsolatban. Míg ellenfele, H. Löw e mutatványokat szemfényvesztésnek tartja, ő kitart a jelenségek telepatikus jellege mellett. (Szapáry: *Offenes Sendschreiben an Herrn Doktor Löw in Sache des Idiosomnambulismus der Madame Bergheer*. Gratz 1850. 1–43.) Jókainak a Bergheer névvel találkoznia kellett. Bergheer 1869. jan. – ápr. havában Pesten is tartott előadásokat, ezeket A Hon Nyílt-tér rovata folyamatosan hirdette: „Bergheer gépszínháza, szellemek és kísértetek megjelenésével. Felső-Dunator, a Renz circus mellett” stb. (1869. jan. 19. Reggeli kiadás – VII. évf. 14. sz. 3.). Egyik beszámoló szerint a Petőfi szobor céljára is rendezett előadást s „ügyes gépezetei, és többi mutatványai is megérdemlik a közönség érdekeltségét”. (A Hon 1869. ápr. 2. Reggeli kiadás. – VII. évf. 74. sz.) *A lélekidomár* c. regényben Bergheer nevét nem említi. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy Lis Blanc gróf első feleségét a Renz cirkuszából, annak artista-gárdájából szerzi, amelyet Bergheer hirdetései is említenek. Kétségtelen ismerte azonban Jókai Hermann előadásait. Nemcsak *A lélekidomár* lapjain említi azok sorában, akik „e téren csodáig vitték az ügyességet” (JKK 222.); szól róla *A hajdani Nemzeti Színházról* szóló emlékezéseiben is. (NKK 91. k. 133–34.)

Hogy a szuggesztió jelenségeit végül is kétségbevonhatatlan tényként fogadja el a századvég természettudományos beállítottságú embere, abban döntő szerep jutott egy Karl Hansen nevű dán kereskedő vállalkozásának, aki Európa nagyvárosaiban, így Bécsben, majd 1880 március elején Budapesten is valósággal elkápráztatta a közönséget hipnotikus mutatványaival. „Nyilvános előadások tartására nem lévén engedélye, egy magán, de nagyszámú társaság előtt mutatta be művészetét,” olvassuk az egykorú beszámolóban. „Már föllépésénél is bizonyos gúnyos kinyomat látszott az arcokon, mely mindinkább nyert erősségekben. Mikor aztán Hansen kijelenti, hogy hosszas fejtegetések helyett inkább mutatványokra tér át, mindenki azt várta, hogy a magával hozott médiumokon teszi majd a kísérleteket, akikkel már jó eleve összebeszélt. De midőn felszólítja a közönséget, hogy ki vállalkozik reá magát megmagnetizáltatni, egész városszerte ismert jellemes férfiak ajánlkoztak a kísérlethez, kiknek nevéhez a gyanú sem fér, hogy talán meggyőződésük

ellen mutattak volna oly dolgokat, melyeket valójában nem éreztek. Ezek közül hármat. . . sikerült is Hansennek annyira megdelejeznie, hogy azok mindenben követték parancsait ellenállhatatlanul, s többek között oly műveleteket is végeztek, melyekre közönségesen képtelenek.” (*Hansen Budapesten*. VU 1880. márc. 14. — XXVII. évf. 11. sz. 171. Vö. továbbá még *Hansen és az állati delejesség*. Uo. ápr. 18 — 16. sz. 257 — 58. A tudósításhoz a folyóirat több képet is csatol, amelyek Hansen mutatványait s egy további képen Mesmer delejezési módszerét is bemutatják.)

Hansen mutatványai hazánkban felidézik a kevéssel előbb elhunyt Szapáry Ferenc emlékét: „Ha ezt az új Cagliostro jó Szapáry megérte volna!” — olvassuk Ágai fent idézett emlékező cikkében. A cikk címében a dán vendég nevével is a magyar magnetizorra céloz: „*Egy magyar Hansenről*.” Ebből az alkalomból közölte a Vasárnapi Ujság Szapáry Ferenc arcképét is (márc. 14 — 11. sz. 170.).

Jókai rendkívül kedveli a bűvészelőadásokat, ez lelkialkatának, romantikus képzeletének ismeretében önként érthető. *A hajdani Nemzeti Színházról* szóló visszaemlékezésiben (NK 91. k. 133 — 134.) külön fejezet szól ezekről *Művészetpótlók* címen és pedig az elismerés szokatlan hangsúlyával. „Különös ünnepnapjai voltak végre a Nemzeti Színháznak, amelyeken hírhedett szemfényvesztők ragyogtatták mutatványaikat. Azok között leghíresebb volt Bosko, törzsenélküli kisasszonyával, sokáig fennmaradt utána a repülő szó: ‚Spiriti miei ubbedite!‘ Hermann bűvész hagyta itt a ‚noch ein Sträubchen‘ emlékét. . . De mindannyinak a híret elhomályosítá a francia Levrieux Galuchet, a maga hipnotizált, alva beszélő kisasszonyával, aki kitalálta, hogy a páholyban ülő urak és úrhölgyek mit rejtegetnek a markukban: a művész az orchestrumot áthidaló dobogón át lejárt a közönség közé, csodákat mutogatni, úgy hogy a művész és a nézők között a legkedélyesebb összjáték fejlődött ki, elmés párbeszéddel fűszerezve.” Hogy e művészetpótló produkciók emléke jelentősen hozzájárult *A lélekidomár* alapötletének kibontakozásához, a regény ezekre utaló megjegyzéseiből is kitetszik. Megemlékezik Boscóról és Levrieux Galuchet-ről a *Fekete gyémántok* lapjain is (JKK 2. k. 137.): „A bűvészet mai világban nem boszorkányság, Boscót és Galuchet-t nem égetjük meg a máglyán többé.”

De nem idegen Jókaitól a magnetizmus mint gyógyító eljárás sem. Van *A lélekidomárnak* olyan fejezete, amelynek címe is erre mutat: *Még csodadoktor is!* A fejezet színtere Párizs, időpontja a commonardok elfogatása 1871 nyarán. Szidónia szemtanúja a katakombák-ból kiüldözöttek megpróbáltatásainak, s benyomásainak hatása alatt megbetegszik. Betegágyánál az író egy fontoskodó francia orvost

léptet fel, aki az ellentmondó tünetek között nem tud eligazodni s „typhosus deliriumra” gyanakszik. Bajainak okát, mibenlétét nem ő, hanem Lándory tárja fel. Itt arra kell gondolnunk, milyen elkésredetten beszél Szapáry egyes orvosok „kínai merevségéről”, arról a természet önálló tanulmányozását kizáró vaskalaposágról, amelynek lényege: „el nem fogadni semmit, amit nem katedráról tanultak.” (*Szapáry's Magnetismus von anno 1850*. II. Teil: Aries. Graz 1850. 12, 30–32.) A regény más mozzanatai is Szapáry eszméire emlékeztetnek. Az orvos távozása után Lándory a beteghez siet. „Sidonia grófnő, amint Lándory a szobába lépett, sokkal csillapultabbá lett: a lázas vacogása megszűnt, a görcei elenyésztek, a lábait ki tudta nyújtani egyenesen.” Szapáry elvei szerint is „az igazi magnetizőr pusztá jelenléte is mágikusan hathat a betegre.” (I. m. 67.) Ezt a hatást élettani pontossággal érzékelteti a regény következő részlete. „Lándory odalépett a fekhelyéhez, s a tenyerét odatette a grófnő homlokára. — Sidonia arra lehúnyta szemcit, arca megnyúlt, az ajkai félig szétnyíltak; a lélekzete meglágyodott s nemsokára elaludt. — Medea elbámulva monda Lándorynak: — Az ön kezében magnetikus erő van. Elaltatta az anyámat.” A regény egy további helyén De L'Aisne Alfréd dévajkodva arról igyekszik meggyőzni Scillát, hogy Lándory mint gondolatolvasó keresztüllát a tárgyakon. Szapáry vitairata erre a kérdésre is kitér: „Az a képesség, hogy más testeken keresztüllássunk — a sejtelem képessége, nem valami istenadta magasabb tehetség.” (I. m. 90.) Végül Szapáry szerint „tévedés a rapportot valami szinte természetfölötti hatalomnak értelmezni, amelyet a magnetiseur gyakorol a beteg fölött.” (I. m. 119.) Jókai regénye is ehhez az állásponthoz igazodik, visszatérő motívumként hangoztatja, hogy hőse, „közönséges ember”, „nem valami kivételes lény”, s hogy „mégis csodákat tud tenni”, hogy „idomár a lelkek fölött”, az pusztán onnan van, mivel e hős „egész ember”.

Valóban Lándory alakját inkább olyan vonásai emelik magasán az átlag fölé, mint rendkívüli becsületessége, önzetlensége, jó ügyekért való áldozatvállalása s másrészt magasabb műveltsége, alaposabb emberismerete, jobb tájékozódása a korszak bonyolult viszonyai közt. Ezeket a vonásokat legfőképpen még szelleme és fizikumja fürge-sége és tettereje egészíti ki. Hogy tulajdonságaival nem haladja meg más Jókai-hősök tehetségének vagy emberségének mértékét, azt éppen az író demitizáló törekvése magyarázza, amellyel az olvasót hőseinek „közönséges ember”-voltáról igyekszik szinte fejezetről fejezetre meggyőzni. Igaz, hogy Lándory kitalálja mások gondolatait, célje kerül szándékuknak, megmozgatja a bűnös lelkiismeretét, visszaadja a kétségbeesettnek lelkinyugalmát, ellenségét barátjává

tudja tenni, s barátjában is felismeri az ellenfelet stb. Mindezt azonban tehetségének kiváló, de nem emberfeletti erőivel éri el. „Csodákat tud tenni”, de csodái nem haladják meg a jelentős emberi eredményeket; „mint a virtuóz a hegedűn”, játszik az emberek lelkén, de csak erkölcsi-emberi fölénye birtokában, a szó általánosabb értelmében vett szuggesztívó által, amelyet a jelentősebb személyiség környezetben érvényesíteni tud.

A problémát Jókai több helyen is érinti s mindig hasonló felfogásban. Godiva már első találkozásuk alkalmával felveti a kérdést: „Önről azt mondják, hogy az embereknek a gondolatjaiban tud olvasni. Bűvészet ez?” Lándory válasza: „Nem. Jórészt tapasztalás.” További kérdés: „Hát ehhez nem kell valami emberfölötti tehetség?” A válasz: „Nem. Csak egyenlő erejű emlékezet, fantázia és ítélőtehetség.” (JKK 42.) Mindaz, amit a regényben Lándory a vele kapcsolatban állók gondolkodására, érzéseire, szándékaira vonatkozólag kikövetkeztet, innen érthető. Godiva egyéniségének ismeretében s Traumhold helyzetét felmérve előre látja a bankár tragédiáját és azt, hogy Godiva elhagyatottságában éppen őt fogja gyámul választani. Minthogy ismeri a léha kaszinó-lovagok eszejárását, könnyű kitalálnia, mit fecseghettek a Godiváéval szomszédos vasúti fürkében: hogy ti. ő maga csak a pénzéért vette volna el a lányt, s most feleségét apjának rossz híre meg az ominózus müncheni karácsonyeste miatt nem viheti társaságba. Kalthahn Péter jellemével is tisztában van, bizonyosra veheti, hogy a derék ember ártatlan, csak Godiva iránti ragaszkodásból, hogy Traumhold életbiztosítását a leány el ne veszítse, vallja, mintha ő mérgezte volna meg az öngyilkos bankárt. A Lis Blanc-féle emlékirat birtokában világos képet kap arról, kicsoda Sidonia és ki Medea, mit várhat Lyoneltől vagy Alfrédától. S rájuk vonatkozó tájékozottságát kiegészítheti Kalthahn Péternek a börtönben szerzett értesüléseivel. Így érthető, hogy belelát a Lis Blanc család kártyáiba, Sidonia, Lyonel és Alfréd gondolkodásába, s másrészt, hogy felismeri, hogy Medea bonyolult érzésvilágában az épen maradt nemes vonások dominálnak. Ha hozzávesszük ehhez, hogy Lándory a Sorbonne-on tanult, s így jól eligazodik a francia életben, továbbá, hogy közvetlen forrásból, Thiers kormányának minisztereitől szerzi információit a kommunardokra vonatkozóan, korántsem tűnik fel csodálatosnak a Lis Blanc család körüli tevékenysége. Csak az idegen, Lándory személyi képességeivel szemben értetlen s hozzá még vidékiesen korlátolt szemhatárú környezet előtt hat meglepőnek munkája. Így valósággal bohózati hatású a seigniers-i souspréfet, Mr. Boisgoberry mesterkedése a hagyatéki tárgyaláson, aki a szakmai hozzáértés fölényét akarja éreztetni az idegen előtt,

de végül is lépésről lépésre meghátrál előtte. Jellemzően egyedül ő tulajdonítja a hipnotizmus és bűvészet eredményének, hogy Lándory a Lis Blanc örökség nyomára jött, s „e kitűnő prestidigitateur által, a hipnotizmus segélybe vétele mellett a kincses láda rejtkehelye kitudatott.” (JKK 220.) S hogy a hatás teljes legyen, ebben a hipnotizálás és clairvoyance ellen tiltakozó Lándoryval szemben sem enged: „Ah! Ezt mi nagyon jól tudjuk. A hírhedett Hermann s a még híresebb Houdin e téren a csodáig vitték az ügyességet. A hipnotizmus egy tudomány, uram, mely egykor a bírói vizsgálatot fölöslegessé fogja tenni. Fluidumok, médiumok ismeretesek előttünk.” (JKK. 222.) Így végül is pusztán Lándory „megigéző szemei” (JKK 80.) maradnak meg mindabból, ami személyében félelmesnek, ellentmondást nem ismerőnek tetszik. A regény elején a betyár így jellemzi ezeket az „átkozott szemeket”: „mikor a zöld szemével rám nézett, azt hittem, az ördögök nagyapja előtt állok, pokolba visznek, ha meg aztán a kék szemével nézett rám, akkor meg azt hittem, hogy az atyaisten előtt állok.” Ezzel a szempárral szemben hiábavaló a regényben minden ellenállás.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Lándory természetesnek hirdetett képességeit a regény részben éppen azért ruházza fel a rendkívüliség látszatával, hogy azokat, bár nem haladják meg az emberi erők normális mértékét, újra meg újra a magnetikus, hipnotikus, telepatikus jelenségeket kiváltó, csodálatra készítő képességekhez méri.

JÓKAI ÉS A NATURALIZMUS

A *lélekidomár* létrejöttében személyes indítékok játsszák ugyan a főszerepet, mégis a mű egészében azt a benyomást kelti, hogy Jókai képzeletének az 1870-es évek elején folyó, közel egyidejű, méreteiben emberek ezreit érintő, s Európa figyelmét hosszú hónapokon át feszültségben tartó rémpör emlékei adtak szárnyat. A mű cselekménye az Alföld betyárvilágát felszámoló szegedi királyi biztosság dolgaitól a párizsi kommünt követő franciaországi bosszúhadjáratig ível, a regény főhősének története a kapitalizmus társadalmi problémáinak a két sűrűsödési gócat hidalja át. Jókai egy nemzetközi bűnügyet konstruálva, közvetlen kapcsolatba hozza egymással a hazai és a párizsi eseményeket; s így talál rá lehetőséget, hogy főhősét, a lélek-bűvár kriminalistát a bűnügy szálait bogozva Szegedről a francia fővárosba kísérje. Az események így kibontakozó rendjében helyezi el hőse magánéletének két jelentős szakaszát, két egymást követő szerelmének és házasságának történetét.

Érthető, hogy forrásai sorában kiemelkedő szerepet kap az eseményekre vonatkozó napisajtónak, elsősorban saját lapjának, A Honnak – a szegedi királyi biztossággal és a párizsi kommünnel foglalkozó cikkanyaga. Az a benyomásunk, hogy bizonyos történelmi hitelességre törekedve ugyancsak az 1870-es évek elejének időszaki sajtójából meríti munkája számos helyén a kor műveltségére vonatkozó ismereteit is s ilyen szempontból főként a Vasárnapi Ujság gazdag adattára volt segítségére. Műve koncepciója ugyan az események időrendjének átcsoportosítására kényszeríti: a szegedi királyi biztosság munkáját évekkel hamarabb zárhatja le, mint a valóságban történt, hogy Lándory első házasságának két éve számára időt találjon; közel másfél évtizeddel előbbre hozza az illavai rablázadást, hogy a kommünnel kapcsolatba hozhassa; s Párizsról írva is forrásainak egy régibb korszak viszonyait jellemző adatait ülteti át a regény korába, a kommünt követő évekbe, hogy művében a francia fővárost ríkítóbban mondain, félvilági színekkel ábrázolhassa. Mindezek ellenére a regényt bizonyos fokú hitelességre való törekvés jellemzi. A *lélekidomár* nemcsak első folytatásos, megjelenési módjával, nemcsak mint újságregény kapcsolódik az egykori magyar sajtó életébe: mintha színes, változatos korrajza a háborúkkal, forradalmi megmozdulásokkal, társasági eseményekkel, politikusok szerepeltetésével, igazságszolgáltatási szenzációkkal, de apró egzotikus részleteivel is az egykori hírlapok különféle rovataiból alakulna ki, s megőrizne valamit a sajtóközlemények jólértesültségéből, riportszerűségéből. Mindez alkalmas arra, hogy a hitelesség varázsát kölcsönözze, a történelmi igazság illúzióját biztossítsa történetének.

A regénynek ezt a szorosabb valósághoz tapadását az írónak a naturalizmussal való alaposabb megismerkedése magyarázza.

A felesége halálát követő napok túlfeszített idegállapotában különös érzékenységgel reagált Jókai egy irodalomtörténeti munkának személyét illető mondataira, amelyet mint akkortájt megjelent újdonságot úti olvasmányként vitt magával olaszországi útjára. Haraszi Gyula monográfiája *A naturalista regényről* (Bp. 1886.) korát megelőző, kiváló világirodalmi tájékozottsággal írt mű, a magyar olvasóközönséget a modern francia és orosz regényírás kibontakozásának meglepően gazdag és plasztikus rajzával ajándékozta meg. Négy száz egynéhány lapján úgyszólván kompendiumban foglalta össze, ami Stendhal, Mérimée, Balzac, Flaubert, a Goncourt testvérek, Zola, Daudet, valamint Gogol, Szollogub, Uzpenszkij, Csernisevszkij, Dosztojevszkij, Tolsztoj és főként Turgenyev életművéből az 1880-as évekig készen állt. Jókai számára az ismerkedés korának e legfrissebb irodalmával önmagában is nagy élményt

jelentett. Volt azonban Haraszti könyvének néhány olyan mondata is, amely közvetlen Jókaira vonatkozott, s az íróra különösen hatott. Haraszti ugyanis könyve zárófejezetében azt fejtegette, hogy a regényíróknak, — akik a dráma roppant népszerűsödése ellenére „a költészetnek leghatalmasabb s legszélesebb területét bírják,” — hagyományos szokása „a valóhúség mintái gyanánt tüntetni fel műveiket,” s ez mint program már a XVIII. század óta általános. Ezt a naturalizmus a múlt örökségéként hirdette, amelynek romantikus iránya éppúgy a valóság másának vélte a maga regényeinek világát, mint a század derekának modernjei. Így esztétikai szempontból nem annyira a program, mint inkább annak értelmezése jelent különbséget a múlt és a jelen között. S ezen a ponton hivatkozik Haraszti példaként Jókaira: „maga nagy idealistának Jókai, nem követi-e el azt a hihetetlennek tetsző dolgot az *Elátkozott család* végszavában, hogy az angol regényírók hívének jelentvén ki magát, azt hangsúlyozza, hogy »a költőnek az életet kell tanulmányozni«, s kikel azok ellen, kik azt mondják, hogy így könnyű a költés, nem kell hozzá egyéb, mint figyelmes szemlélődés, jó emlékezet és ügyes toll”. (Haraszti 407—408.)

Jókai gyászának eseményeitől elkínzottan, álmatlanságtól gyötörve már utazásának első estjén a bécsi szállodában lefekvés előtti olvasmányként forgatni kezdte Haraszti művét — azt gondolva, hogy „ezen csak elálmosodik.” Ám, mint útikönyvében előadja, kísérlete fordítva ütött ki: „az ellenkezőt tette velem. Figyelmemet egészen lekötötte. Kényszerített a vitaközásra. Képes lettem volna reggelig fennmaradni fölötte. A kályhában újra felszítottam a tüzet, s ismét neki ültem a végtől-végig érdekes olvasmánynak, mely hatalmasan kidomborítja a realisticus regényirodalom műalkotását, úgy hogy annak minden hibái kifelé fordulnak, majd meg széjjelszedi darabokra, belepillantatva annak legbelsőbb zsigereibe. Az ember a boncoló teremben hiszi magát.” (*Utazás egy sírdomb körül*. NK 95. k. 193—94.) Az a tény pedig, hogy Haraszti — mint láttuk — a naturalizmus képviselőivel Jókait mint „nagy idealistánkat” állítja szembe, fokozott izgalomba hozta az író: „ez végképp elvette a szememről az álmot; úgy, hogy amint a gyertyát eloltottam s a szemem lehúnytam, akkor is kénytelen voltam az olvasott tárgyval foglalkozni.” Jókai világosan látta: Haraszti közvetve ábrázolásmódjának hitelét vonja kétségbe, sőt korszerűtlennek minősíti.

Érthető, hogy nem maradhatott közömbös, s már idézett útirajzában felvetette a kérdést, — „miért volnának realisták csak azok, akik Balzac és Zola iskolájához tartoznak?” Mély humanizmusa ellentmond ennek az „iskolának”, s vele szemben a maga élettapasz-

talatára hivatkozik: „ezer ember közül, akinek az élettörténetét ismerem (pedig annyit is ismerem), találtam ötven olyan alakot, aki képviselője volt a rossz szenvedélyeknek; de találtam ötszáz olyant, akinek jelleme a mindennapin felül emelkedett.” Ezen az alapon szegezi a naturalizmus képviselőinek izgatott vitakérdéseit: „Hát csak a korcsmai dulakodás képe jogosult faj; a csatatér leírása már nem az? A részeg, a kéjenc csak a valódi emberalak? a hős, a mártyr már csak képzelet? A városok szennyje, a kloakák förtelme, a lebujok maszatja csak a realizmus? a virágos mező, a háborgó tenger, a falusi magány már csak idealizmus? A kéjvágy, az állati ösztön a valódi emberi attributum; az erény, a hűség csak tettetett külmáz? Minden asszony, leány, ifja, véne, szépe, rútja veszendő és esendő, csak a kísértés, a csáb alkalma jöjjön eléje? ez az igaz?” A gondolatsort pedig mintegy feleletként zárja le a végső megállapítás: „Akik par excellence realistáknak szeretik magukat hivatni, erőszakosan kiválogatják a társadalomból a romlott kivételeket, alakokban, úgy mint helyzetekben; hanem azért, mert híven van leírva, a kórház, a fegyenctelep, a tébolyda nem képviseli az igazi világot. Nekem a világ szebb fele jobban tetszik, de azért nem vagyok idealista.” (I. m. 193–94.)

Mégis — ha vitába száll is az író kora naturalista törekvéseivel, ha nem is adja át magát az új irodalmi ízlés sodrának, — nem is függetlenítheti többé magát ezektől. Személyes érdeklődése magyarázza, hogy ettől fogva állandó dialektikus viszonyba kerül a naturalizmussal: egy műve sem alakulhat ki a kor valóság-hűségere való törekvéseinek szem elől tévesztésével, bár egy műve sem mellőzheti fenntartásait e törekvésekkel szemben. Humanista optimizmusa ellenére az eddiginél gondosabb ellenpontozással mutatja be az életet, más szóval bátrabban és szélesebben tér ki a világ és az emberi élet árnyoldalaira.

A lélekidomár — Jókai első regénye Haraszti könyvével való megismerkedése óta — világosan mutatja a naturalizmus javára tett engedményeket. Változatos, romantikus cselekménye ellenére szokatlan részletkezéssel ábrázol olyan jeleneteket, mint a vén kéjenc lerészegedése nászészakáján, az intrikus társalkodónő kolerára emlékeztető gyomorrontása a betegség minden tüneteivel, a hitelében tönkretett bankár kétségbeesett előkészülete az öngyilkosságra vagy a mostoha testvérek balsikerű pásztorórája. Erőteljességében és zordságában mindezek fölé emelkedik a kommünárdoknak a kloakák nyomorából való előkényszerítését tárgyáló fejezet.

Nem kétséges, hogy Jókai sokat tanult Haraszti könyvéből, *A lélekidomár* számos motívuma mellett az írói ábrázolás technikája is sok vonásában emlékeztet a Harasztinál tárgyaltakra. Amit a natu-

ralisták „sátánoskodásáról” (178.), Párizs külvárosainak feneketlen nyomoráról (200–201.), a reportage fontosságáról (236.), rendellenes szenvedélyek elemzésének kedveléséről (232.), a családról, mint egyéni jellemek és sorsok formálójáról (244.), a szalonok sötét bűnököt rejtegető ál-erényéről (248.) Haraszi előadott, *A lélekidomár* tanúsága szerint szemmel láthatóan megragadta és tartósan foglalkoztatta Jókai képzeletét.

Úgy véljük ezek alapján, hogy a francia irodalom századvégi átlagos szalon-drámái és regényei mellett, sőt azoknál is hangsúlyosabban érezte hatását az öregedő Jókai művein Harasztinak az európai naturalista törekvésekre vonatkozó jeles tanulmánya.

JÓKAI ÉS AZ UDVAR A KIEGYEZÉS UTÁN

A regény első fejezete a koronázási táncestélyre vezeti az olvasót, s ezzel kapcsolatban különösen szemléletes teszi az író politikai álláspontjának a hetvenes évek közepén bekövetkezett alakulását. A negyvennyolcas hagyományokból táplálkozó, elvszerűen ellenzéki szemléletű korábbi megnyilatkozásokkal szemben *A lélekidomár* egyes részletei már túlzóan lojális, dinasztiahű szemléletet tükröznek. Ennek a ténynek magyarázatát csak nagy általánosságban nyújthatja az 1875-ben beállt fúzió a Deák-párt s a Tisza Kálmán-féle balközép között, amelyhez az író maga is tartozott. Az új viszonyok közt Jókai a maga politikai szemléletét – ha mégannyira a történelmi kényszerhelyzettel való számvetés tudatában is – revidéálni kénytelen. (Hasonló felfogásban tárgyalja Jókainak a koalícióhoz való csatlakozását Szabó Géza: *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése*. It 1954. 24–60.) Hogy Jókai politikai gondolkodása új irányba terelődik, azt túl a koalíción személyi okok magyarázzák.

Annak idején Jókai lapjának, *A Honnak* a koronázásra vonatkozó közleményei egyéb, nemzetközi érdekű cseményekkel szemben a második helyre szorultak. A regény első fejezetében leírt udvari bálról, amely az ünnepségek ötödik napjára, 1867. jún. 11-re esett, *A Hon* nem is közölte beszámolót. Általában inkább a koronázással kapcsolatos látványosságok kapnak teret a lap közleményeiben, mintsem maga a közjogi jelentőségű ceremónia; sőt e látványosságokat is bizonyos kisebbitő hangsúllyal ismerteti, ilyenformán: „A kivilágítás pünkösdi vasárnapján éppen nem sikerült. A hideg, de mindenek felett rohamos észak szél meg sem engedé a lámpák nagyrészét meggyújtani.” (*A Hon* 1867. jún. 12. — V. évf. 134. sz.)

A Jókai családnak a koronázással kapcsolatos magatartásáról Váli Mari emlékirataiból értesülünk:

„A koronázás nagy napja is mihamar elérkezett.

Klári néném szerette volna, ha leánykái és én vele nézzük a ritka nagy parádét egy általa szerzett jó helyről, azonban — szinte hihetetlennek látszik, mikor most leírom — egyikünk sem vállalkozott a pompás látványosság megnézésére. . . amiért kissé meg is nehezített Klára néném, és helyettünk jó ismerőseit és ennek lányait vitte magával koronázást nézni.

Móric bátyám is kint töltötte a hegyen a koronázási ünnepély egész napját. . . Csak estefelé kocsizott be Jolánkával Pestre, hogy lakásuknak Múzeum körútra néző ablakait kivilágíthassák, nem akarva botránkozást szerezni sötétben maradó ablakaival a béke ünnepélyes megpecsételésének e nevezetes napján. . .

A pestbudai kivilágítás fénye és az ünnepi tűzijáték szebbnél szebb színes tűzbokréta- és képeinek látásában azonban — akarva, nem akarva — mégis része lett a Svábhegyen maradt publikumnak is.” (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. Bp. 1955. 267.) A Hon tartózkodó híradásai tehát megfelelnek annak az emberi magatartásnak, amelyet akkor Jókai és Laborfalvi Róza, mint az egykori, 1848. évi márciusi mozgalmak főszereplői, tanúsítanak.

Az enyhülés folyamatát a királyi családdal szemben az egykorú sajtó és a Jókaira vonatkozó emlékezések alapján könnyű nyomon kísérni. A folyamatot Erzsébet királyné magyarországi népszerűsége alapozza meg. Jókai első személyes találkozása a királynővel nem a regényben leírt koronázási estélyen, hanem a királyi palotában 1868. dec. 10-én rendezett bálon történt, ahol az író udvarias szavakkal fejezi ki érzéseit Erzsébet iránt: „háromszoros tisztelője vagyok: mint királynőnek, mint nőnek és mint irodalmunk pártolójának.” (*A királyi palotában*. Fővárosi Lapok 1868. dec. 12. — V. évf. 286. sz.) Az írónak ekkor még fenntartásai vannak. Közvetlen a királynőnek is megemlíti, úgy véli, tollának köszönheti a kegyet, amelyben e kihallgatással részesül, — „melyben politikai működésemért ez idő szerint nem részesültem volna.” (Uo.) További udvari bálók, estélyek, magánkihallgatások járulnak a kapcsolat személyesebb fejlődéséhez, Jókai ezekre vonatkozó emlékeit *A lélekidomár* első fejezetében filológiailag kimutathatóan értékesíti. (E találkozásokról vö. Fővárosi Lapok 1869. ápr. 13. — VI. évf. 83., továbbá az *Életemből* c. gyűjtemény három hasonló alkalommal készült riportját NK 96. k. 124 — 37.) Az író kéttségkívül elkápráztatja Erzsébet királyné egyénisége, valamint az érdeklődés, amelyet regényei iránt mutat.

Erzsébet viszont — Jókai gyámleánya szerint — vállalta a Jókaitól neki szánt szerepet: „Alapjában véve kokettirozott is apával. Dekoratíve, királynői pózzal, de mégis. Megengedte, hogy amint megjelenik egy új regénye, személyesen vigye fel hozzá a várba. Olyankor egyedül, csak nagy kutyája kíséretében, egyszerű háziruhában fogadta. Jól eshetett finom, művészi lelkének egy nagy ember lényéből kisugárzó, határtalan, őszinte hódolat a sok száraz, cinikus udvari hízelgés után.” (Feszty Árpádné: *Akik elmentek.* 58.) Ezek a személyes vonatkozások kétségkívül szerephez jutottak némileg Jókai politikai szemléletének alakulásában is.

Ugyanez áll Rudolf trónörökösrel kibontakozott közvetlenebb kapcsolatára, amely szintén szolgáltat *A lélekidomár* történetéhez néhány motívumot. Szorosabb ismeretségük az *Osztrák–magyar monarchia írásban és képekben* c. vállalkozás következménye volt, amelynek munkálatai 1884 körül indultak meg s ettől fogva Mikszáth szerint „a kettőjük közötti jó viszony folyton erősödött”. (*Jókai Mór élete és kora* Krk 19. k. 127.) Hegedűs Sándorné emlékirataiból tudjuk, hogy mikor 1885. febr. 18-án az író hatvanadik életévét elérte, Jókai nagyon örült a sok megemlékezésnek, de „különösen a trónörökös levelének, azt soká tárcájában hordta, hogy a Körben is megmutogathassa barátainak.” (H. Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza.* Bp. 1927. 331.) Ez a közlés önkéntelen eszünkbe juttatja *A lélekidomár* egyik részletét: Lándory hasonlóképpen magánál hordja a királyi pár meghívóját s azt egy kritikus pillanatban betegeskedő feleségének is kezébe adja.

E meghívó-motívummal kapcsolatban egyébként még egy további párhuzamra utalhatunk az író és hőse közt. Lándory felesége, Traumhold Godiva, a regény szerint az egykorú magyar „jó társaság” szemében nem több, mint „egy hírhedt orgazda leánya”, akitől elhúzódnak az emberek; így a királyi meghívás Lándory és felesége címére Godiva számára mintegy a társadalmi rehabilitációt jelenti. (JKK 128.) Mint tudjuk, Laborfalvi Rózát a Nemzeti Színháztól való idő előtti és méltatlan elbocsátása emberkerülővé tette (Fővárosi Lapok 1869. ápr. 18., 19. és 20. — VI. évf. 87–89. sz. és Feszty Árpádné: *Akik elmentek.* 20.) Ehhez járultak különleges családi körülményei, de az a sajátos álláspont is, ahonnan kora a színésznői hivatást mérlegeli. Ezért a feltételezettnél jelentősebb esemény volt Jókai és felesége életében, hogy amikor Karácsonyi Guido gróf 1875-ben estélyt adott az udvar tiszteletére, ahol a király és királyné is megjelent, erre mindkettőjüket meghívták, sőt — mint Hegedűs Sándorné emlékiratában olvassuk — „Róza nénit felkérte gróf Karácsonyi, hogy szavaljon valamit a királyné előtt, aki már ekkor

jól beszélt magyarul. Róza néni ekkor Vörösmarty Szép Ilonka című románcát szavalta; csengő szép hangjával elragadta az egész társaságot. . . de legjobban hatott a felséges királynéra a vers utolsó akkordja. . . a szavalás után a királyné öfelsége magához kérte Róza nénit és megdicsérte a szép szavataért. Mikor hazajöttek, Róza néni nem győzött eleget beszélni felséges királynénk szépségéről.” (H. Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. 231–32.) A magában véve csekély jelentőségű epizód némileg hozzájárulhatott a Jókai ház nyomott hangulatának feloldásához.

Hogy a regénybeli meghívó közvetlen a királyi pártól származik, *A lélekidomár* cselekményének logikájából következik. Ám ebben is része lehetett a Jókai és a Habsburgok közti viszony fejlődésének. Ismeretes, hogy az 1880-as évek elején a király az író harminchatezer forintra rúgó szorongató adósságáról Tisza Kálmán közvetítésével tudomást szerzett, s mint Mikszáthtól értesülünk, az adósság törlesztéséről gondoskodott: „Utalványozom az összeget a sajátomból, . . . de ne szóljon neki.” (2. k. 182–83.) Jókai mindezt csak másfél év múlva tudta meg, s „holtig titokban tudta és akarta azt tartani.” Mikszáth a Jókai-életrajz erről szóló fejezetének címét *A jancisárok végnapjaiból* kölcsönzi: „Ali kezei hosszúak.” (Krk. 19. k. 121–22.) Ám arra is utal, hogy a lekötelezettség terhére volt az írónak, „ha a dolgok raisonja valamely kényes ügyben más állásfoglalást kívánt volna tőle.” (Uo.) A koronázás idejének tartózkodó álláspontját a dinasztiaival szemben így váltja fel írónknál az enyhülés fokozatos folyamatának eredményeként *A lélekidomárban* különösen jól érzékelhető, Mikszáth szavával „hiperlojális” magatartás. A regényben a királyi meghívás — pszichológiai szempontból — Godivára nézve mintegy a gyógyító csodaszer szerepét játssza.

A SZEGEDI BETYÁRPER

A dél-alföldi rablóvilág a szabadságharcot követő évtizedekben súlyos teherterelként nehezedett hazánkra. Azoknak a gazdasági—társadalmi hatóerőknek szövedékére, amelyek az ország fejlődésének ez új korszakában, mintegy időszerűtlenül a betyárság újabb és újabb s minden eddigit felülmúló felburjánzásához vezettek, csak újabb kutatások derítettek fényt. (Szabó Ferenc: *A dél-alföldi betyárvilág*. Gyula. 1964.) A XIX. sz. derekán észlelhető újabb „virágkor” kibontakozásában egyrészt a mezőgazdálkodás hagyományos feudális formájának felbomlása, kapitalista formává való átalakulása játszott szerepet; ennek következménye volt, hogy mind szélesebb jobbágy-

tömegek kerültek zsellérsorba, váltak nincstelen szegényparasztokká. Fokozott elnyomorodásuk e folyamata logikusan vezet a törvénysértések számának és súlyának fokozódásához. Nem kevésbé lényeges a mezőgazdaság korábban uralkodó ágának, az állattartásnak ekkori háttérbe szorulása a nagy lendülettel előretörő földművelés, elsősorban gabonatermelés mögött. Ennek következménye, hogy a régi pásztorvilág, amely a maga különleges életformájával a hagyományos betyárságnak szövetségese és melegágya, mindinkább a lakott területektől távol eső perifériákra szorul. Így mintegy menedékhelye lesz a társadalommal szembekerülő, bújdosásra kényszerülő, törvényüldözött személyeknek.

Jókai regénye az említettekkel szemben a szabadságharcot követő politikai viszonyainknak tulajdonítja az alföldi betyárság ekkori rendkívüli súlyát. A regény szerint az alapprobléma, amelyből minden további kérdés származik, kézenfekvő: „Magyarországon közel két évtizedig tartott az az állapot, amelyben az államhatalom és a nép egymással ellentétben álltak.” (JKK 17.) Ennek következménye lett, hogy az állam úgy vélte, feladata „inkább azokat üldözni, akik a politikai rendszer, mint akik a társadalmi rend ellen vétettek”; vele szemben viszont „az egész társadalom, úr és paraszt az üldözötteknek fogta pártját”. (Uo.) A kiegyezést követően a közbiztonság helyreállítása éppen azért mutatkozott feladatnak, mert a közvélemény nehezen ismerte fel, hogy a betyárok megszűntek a társadalom, a nemzet szövetségesei lenni. *A lélekidomár* lapjain maga a belügyminiszter fejtegeti e gondolatot Lándory előtt: „Abban a pillanatban, amikor azt mondták, hogy összetévesztettem a rablót a politikai vétkessel, ez a szavad azt a gondolatot kelté föl bennem, hogy ez lehet a kulcsa az egész szégyenletes állapotnak, amivel küszködünk. Bizonyos, hogy az egész nép összezavarja ezt a kettőt.” (JKK21.)

Jókai már jóval korábban, közel két évtizeddel a regény előtt hasonlóan ítélte meg az alföldi közbiztonság kérdését, ezt egy 1871-ben írt cikksorozata igazolhatja. Ekkor *Öt év alatt* címen ellenzéki szemléletének megfelelően sorra bírálja a kiegyezést követő évek egyes minisztériumainak intézkedéseit, s a belügy kérdéseivel kapcsolatban a betyárok kérdésére is kitér „A német kormány az erőszak rendszerét nem a rossz emberek, hanem a becsületes emberek ellenében alkalmazta. Az adminisztráció alapjaiban meg volt rohadva; ellopták a nagyobb hivatalnokok az útcsinálásra való pénzt, elnézték a kisebb tolvajoknak a lopást, együtt cimborázott a csendbiztos, a hivatalnok a rablóval, s egész hálózata fonódott az országban a rendszeres zsványságnak.” (A Hon 1871. szept. 2. Reggeli kiadás. — IX. évf. 202. sz.) Érdekes, hogy a gondolatot, amelyet *A lélekidomár*

lapjain a belügyminiszter fejteget Lándory előtt, itt Jókai fejt ki a belügyminiszter felé fordulva.

A regény szempontjából egyébként Jókai cikkének az az itt idézett megfigyelése is lényeges, amely a bűnözők világának hálózatra szerveződésére vonatkozik. A falusi betyárság az Alföldön a szabadságharc utáni évtizedekben valóban összeköttetésbe került a nagyobb zsákmányra éhes városi alvilággal, másrészt a bűnözés modernebb formáit is kipróbálta: vonat-, posta- és bankrablással is kísérletet tett. A bűnözés új, eddig ismeretlen módszerei, az intellektuális előkészítés, a fejlettebb technikai eszközök alkalmazása pedig új érdekapcsolatokat létesít, bűnöző közösségeket szervez, amelyben a kivitelező mellett az értelmi szerző és az orgazda is helyet kap; sőt e bűnözők hálózata olykor az országhatárokon túllépve nemzetközi bűnszövetkezetté organizálódik. Tény, hogy a délalföldi rablóvilág Szegeden feltaruló formái már a bűnözés e modern válfajait is kialakulásuk állapotában állítják eléink. Így az alföldi rablóvilág gyökeres felszámolása a XIX. sz. második felében hazánkban valóban társadalmi szükségyszerűségként jelentkezik.

A *lélekidomár* a bűnözés e modern formáiból bevezetésként egész kis kollektiót sorol fel annak bizonyítékául, mint vonzzák éppen hazánkba a külföldi kalandorokat az önkényuralom létesítette zavaros állapotok. De maga a regény központjában álló bűnügyi történet, a Lis Blanc-hagyaték ügye is az itt körvonalazott, betyároktól, nemzetközi szélhámosokból, orgazdákból és értelmi szerzőkből összeálló bűnöző hálózat mesterkedéseinek romantikus példáját nyújtja.

A regénynek van néhány lapja, ahol Jókai sorra veszi az önkényuralom hazánkra vonatkozó intézkedéseit 1849-től 1867-ig, azt vizsgálva, mikor miért nem tudnak az idegen tisztviselők, bírák, csendőrök a betyár-kérdés végére jutni; máskor miért zárkóznak el az ideiglenesen hivatalhoz jutott negyvennyolcasok a törvényen kívül állókkal való leszámolástól. Ez a történeti áttekintés emlékeztet arra a fejlődésvázlatra, amelyet dr. Illés Károly királyi ügyész Rózsa Sándor és társai pörében elmondott vádbeszéde nyújt, s amelyet Jókai lapja is közölt. (*Rózsa Sándor és társai elítéltetése*. Eredeti tudósítás. A Hon 1872. dec. 27. Reggeli kiadás. — X. évf. 298. sz. 1–2.) „A botbüntetés virágzó korszakára emlékeztet Rózsa Sándor első föllépése, midőn a reá mért botbüntetésektől való félelem miatt, az 1837-dik évben börtönéből megszökött; a 30-as és 40-es évek patriárhális időszakát, s velük a pásztor s betyárélet kalandos tényeit hozzák vissza a szökése után betyárrá vált Rózsa Sándor és vele együtt Veszelka Imrének első szereplései; az ötvenes évek szomorú és ferde irányú rendszerét tárják fel ugyanazoknak a mondott évtizedben

elkövetett bűnözései, melyekből kiviláglik, hogy a lakosság mennyire hajlandó volt őket, saját honfitársaik jólléte rovására is a népszerűtlen közbiztonsági közegek üldözésével szemben támogatni s bűnös üzelmeikben elősegélni; végre saját erkölcsi romlottságaikon kívül a hatvanas évek hatósági közegeinek erélytelensége s részben megvesztegethetése, ezen időszak silány rendőri szervezetének szomorú eredménye gyanánt állanak előttünk Csonka Ferencz és társai, akik midőn már rendre kifosztogatták a boltokat, és gabona raktárakat, elbizakodott vakmerőséggel a posták és vasutak megrablására vállalkoztak, és Szeged városának kellő közepén, az alföldi rendőrség gyupontján oly szétágazó és mégis erősen összetartó bűnbandát szerveztek, hogy a börtönéből kiszabadult Rózsa Sándornak nem kellett többé régi cimboráihoz fordulni, mert az új nemzedéket is elég kiképzettnek találta arra, hogy velük egyesüljön.

Pátriárchális társaság, az absolutizmus alatt nyögő nép bűnelősegélő, bűnpalástoló hajlama, zilált rendőri viszonyok voltak tehát azon társadalmi bajok és tényezők, melyeket vádlottak rosszlelkűsége a különböző időkben felhasználta, s békés polgártársaik kifosztogatására kizsákmányolt.”

A vádbeszédben nyersen felvázolt kép Jókai tolla alatt szépirodalmivá alakul, a nemzeti ellenállás motívumaival gazdagodik s kiegészül a hatvanas évek politikai áramlataihoz kapcsolódó közbiztonsági problémáknak részletezésével. (JKK 17–20.)

Érdekes viszont, hogy az író a szegedi rablóvilág modernebb stílusú bűntetteinek valamely példája helyett Rózsa Sándor betyárkodásainak csúcsaként Návay Tamás földéaki kúriájának kifosztását hozza fel, holott az nem a kiegyezés körüli éveken, hanem másfél évtizeddel korábban, 1853-ban történt. (JKK. 20.)

A REGÉNY FŐHÖSÉNEK MINTÁI

Ráday Gedeon

A regény első fejezeteiben Lándory mint bűnügyi szakember kap szerepet, akit különleges képességek és alapos felkészültség tesznek alkalmassá a Szeged vidéki rablóvilág felszámolására. A regény szerint „a bűneseteknek egész dekameronja” vár itt felderítésre, s a legkülönfélébb vétségek keverékének káoszán „lángész kell, hogy keresztülvilágítson.” (JKK 23.) *A lélekidomár* elsősorban ezt az áttekintő-készséget testesíti meg. E tehetségének továbbá puritán jellemmel, hozzáférhetetlen becsületességgel kell párosulnia, hogy dacolni tudjon nemcsak a megvesztegetés, de a szánalomkeltés fon-

dorlataival is, amelyek a büntettek felderítésének útját állják. (JKK 103.) S még valami: a betyárság olyannyira általánossá vált, hogy aki harcba indul ellene — „rendkívüli hatalommal kellene felruházva lenni, hogy minden bírósági és közigazgatási közeg a rendelkezésére álljon.” (JKK 21.) A képet további vonások egészítik ki a regényben. Így értesülünk arról, hogy Lándory kivette részét a szabadságharcból, s ezért Világos után katonának sorozták be. (JKK 391.) A regény hangsúlyozza Lándory vagyoni függetlenségét, magas műveltségét és társadalmi tekintélyét is. Ezek biztosítják, hogy közvetlen kapcsolatba léphet a kor vezető személyiségeivel, — Ferenc Józseftől és a kiegyezés magyar minisztercseitől kezdve Thiers kormányának tagjaiig. Hogy hozzáértéssel és eréllyel dolgozhat a nemzetközi bünszövetkezet machinációinak felderítésén, amelynek szálai Szegedről Bécsen át Franciaországba vezetnek, — így válik érthetővé. Világos, hogy a kép határozott történelmi modellre, Ráday Gedeon gróf királyi biztos személyére utal.

Jókai a Ráday család számos tagjával állt kapcsolatban. Közülük a negyedik Gedeon, a Nemzeti Színház újjászervezője és igazgatója volt az író házasságkötésekor Laborfalvi Róának násznagya, s „az új párnak — úgy, mint Teleki Sándor Petőfiéknek Koltón — engedte át a neves péczeli Ráday-kastélyt a mézeshetek idejére.” (Bary István: *Hol kötött házasságot Jókai és Laborfalvi Róza?* Magyar Hírlap 1933. jún. 25. — XLIII. évf. 142. sz. 19.) A regényben szereplő királyi biztossal, az ötödik Ráday Gedeonnal Jókai mint országgyűlési képviselő éveken át sűrűn érintkezett a parlamentben. Egy bécsi udvari estélyről készített hírlapi beszámolójában is megemlékezik róla: „mi, fegyvertársammal, R-y Gidával éppen legelsőknek érkeztünk a várba.” (*Életemből*. I. k. NK 96. k. 129.); Mikszáth Jókai-életrajza szerint maga a királyi biztos volt az, aki *A lélekidomár*-ba foglalt betyártörténeteket Jókainak elmondotta. Bár kutatásaink Mikszáth utóbbi feltevésének ellentmondanak, s a betyárvilágra vonatkozólag forrásul inkább A Honnak a szegedi perről közölt sorozatos tudósításait tekintjük, annyi bizonyos, hogy említett 7. sz. jegyzetfüzetében Jókai maga is Ráday nevét írja *A lélekidomár* cím mellé, mint a regény ihletőjét, hőségnek mintáját.

Ráday Gedeon (1829—1901) pályáját a forradalom alatt Szemere Bertalan minisztériumában kezdi meg. A szabadságharc kitörése után előbb a maga szervezte szabadcsapatban, majd közhonvédként vett részt a harcokban; utóbb Mészáros Lázár, Dembinszky, végül Bem segédtsíjteként küzdött, kitarva az erdélyi hadjárat utolsó harcáig. Ezután visszavonultan élt birtokán. 1867-ben nevezték ki a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetőjévé. A Ráday-

könyvtárban őrzött családi iratok közt elfekvő „közszolgálati törzslap”-ja szerint „az alsó tiszai vidéken megzavart közbiztonság helyreállítására kiküldetett 1869 évi jan. 4-én kelt legf. határozmány és ugyanazon év és hó 8-án 2627/120. eln. sz. a. kelt ministeri rendelettel”; s „ezen minősége alól felmentetett 1872 évi december 8-án kelt l. f. határozmány és ugyanazon év és hó 18-án 4162 sz. a. kelt ministeri értesítéssel.” Ezt a feladatát vaskézrel oldotta meg, s négy évi munkáját a másodosztályú vaskorona renddel jutalmazták. Időközben belügyminisztériumi állásáról lemondott, s miután kormánybiztosi teendőit befejezte, különböző kerületek képviselőjeként vett részt az egymást követő országgyűlések munkájában. 1885-től 1892-ig a honvédelmi minisztérium kötelékében dolgozott. Mint a baranyai, majd mint a békés-bánáti református egyházvidék világi gondnoka nagy figyelemmel intézte számos magyar telepes-csoport átköltöztetését e vidékek németlakta területeire. Azon a véleményen volt, hogy a telepítésre elsősorban nem a tőkeerős és kényelmesebben élő gazdák, hanem a dologhoz szokott, maguk keze munkájából élő, földnélküli mezőgazdasági munkások alkalmasak. (Vö. a valószínűleg Darányi földművelésügyi miniszter kezdeményezéséből 1900 január havában rendezett telepítési konferencia előmunkálatául készült nyomtatott elaborátumát a Ráday-könyvtár „Telepítési iratok 1900” c. iratkötegében.)

Királyi biztosi megbízatása valóban rendkívüli hatalommal ruházta fel. Ez az intézmény nem gyökerezik a magyar alkotmányban, nem tartozik belkormányzatunk történelmileg kialakult szervezetéhez, s bár Wenckheim kinevező okiratában hatáskörének pontos körülírását helyezi kilátásba, nem világos, hogy erre milyen mértékben került sor. Ehhez járult, hogy megbízatása kivételesen széles területre terjedt ki: Csongrád és Csanád megyékre, a Jászkutság kiskun területére, valamint Szeged és Kecskemét sz. k. városokra, szükség esetén pedig Békés, Torontál, Pest, Arad, Bács megyék és Szabadka sz. k. városra is. Jókai regénye tehát a Lándoryra ruházott különleges jogkört hangsúlyozva nem túloz.

Ráday királyi biztosi működésének megítélése a maga korában Ikarántsem egyértelmű, s ennek nyomait a regényben is könnyű elfedeznünk. *A lélekidomár* történetének megindulásakor Lándory már a megbízatásából adódó utolsó feladatokat teljesíti, ezeket is mintegy kedve ellenére; így pl. „szemeiből. . . valami megnevezhetlen fájdalom beszélt, volt abban bánat, szemrehányás, szánalom”, mikor vizsgálóbírói hivatása Traumhold bankárhoz vezet, s ott a gyanúba keveredett pénzember leányával, Godivával szembekerül. (JKK 41.) Utóbb — ugyancsak Godivának — ismételten és közvetlenül is

nyilatkozik munkájának szomorú következményeiről. „A hivatalos küldetésemnek már vége” — halljuk egyszer —, „de azért senkitem felejtí el, hogy évekig voltam az az ember, akinek az a kivételes hatalom volt a kezébe adva. . . Magyarországon van egy gúnynév, amire nincs is magyar szó: ‚Spicli’ — kutyanév. Azt mindenki dicsérőleg elismeri rólam, hogy ‚nagy’ vagyok, de csak ‚nagy kutya’. Ugyan ki látogatna meg engem?” (JKK 103.) Máskor így fejtí ki Jókai hőse ugyanczt a gondolatot: „Mi itt a magunk urai vagyunk. Egyedül a magunké! Kívül a világon. Robinson-szigetén. Itt nem köt ki hajó soha. Csak azt mondani az átutazónak, hogy az ott a Lándory kastélya! A lovai közé csördít, és vágatva siet el a kapum előtt. Tőlünk senki nem remél, nem kíván semmit. Sem kérdeztí, sem mondani valója nincs hozzám senkinek.” (JKK 106.) S hozzá még a közbiztonságért való tevékenységének eredménye sem nyugtatja meg érzékeny lelkiismeretét: „Van egy régi vár a Vág mentében és egy másik régi várkastélya a Szamos mellett. Ezt a két várat én töltöttem meg halottakkal. Halottakkal, akik minden reggel fölbrednek, mégsem élnek. Vannak közöttük, kik holtig el vannak temetve. És lehetnek közöttük, akik ártatlanul vannak eltemetve!” (JKK 104.) A regénynek ezek az önvallomásszerű részletei megőriztek valamit abból a felfogásból, amely Jókai korában Ráday személyével és munkájával kapcsolatban általános volt.

Bár Ráday életrajzának, közéleti pályafutásának részleteit nem ismerjük, a királyi biztosi intézmény létesítését és működését kísérő hírlapi kritikák, országgyűlési felszólalások mutatják, hogy megítélésében a vélekedés valóban ellentmondásos. A *lélekidomár* emellett szembetűnően tükröztet bizonyos szemléleti változást is, amely az íróban a királyi biztos kezdeti ténykedéseinek megítéléséhez képest működése későbbi szakaszainak értékelésében végbement.

Jókai elclapja, az Üstökös, már kevéssel Ráday kinevezése után célba veszi a királyi biztost, és 1869 július végétől kezdve másfél hónapon át valóságos pergőtűz alatt tartja. A satíra legváltozatosabb műformáiban szórja rá nyilait. Megszólal a szelídebb bökvers *Ráday érdeme* címen (júl. 31. — XX. évf. 31. sz. 247.); majd ódai hangnemben következik a *Jószagú füstölő ifjabb gróf Ráday Gedeon úrnak* (aug. 7. — 32. sz. 254.), s ugyanakkor a hazudozó küldöldí újságíró riportja prózában: *Lügewacker levele egy bécsi lap szerkesztőhöz* (uo.). Utóbb népdalszerűen fogalmazott verset olvashatunk a lapban *Macsvánszky nótája, mióta ifj. gr. Rádai Gedeon elfogta* címen (aug. 14. — 33. sz. 263.), s párhuzamosan egy Mezőkeresztesről kelezett *Vidéki levélbe* iktatott anekdotát, egy Pereputy községből származó, Rádaynak címzett *Bizalmi felíratot* (uo. 267.), valamint egy nyolc képből álló

képnovellát *Macsvánszky és az üldözője* címen (ugyanott 270—71). Ezek nyomába lép a tréfás állatmese „a vén Aesopus” modorában: *Közlöny-né-asszony és kis Ráday-Gida* (szept. 4. — 36. sz. 287.), míg a sort egy „elfussolt eposz” zárja: *Az olasz és a magyar „ezer hős”. Elfussolták gr. Gedeon és Junius Brutus.* (szept. 11—37. sz. 289—90.) A kilenc darabból álló sorozat központi témája Ráday délvidéki hajtóvadászata egyetlen haramia, Macsvánszky ellen, s a maga egészében azt a gondolatot tükrözi, hogy a királyi biztosi intézmény a maga roppant hatáskörével nem áll arányban a rábízott feladatokkal, az üldözéshez igénybe vett apparátus mellett eltörpül egy-egy üldözőbe vett zsvány jelentősége. Nem tudjuk, mi származik e közleményekből Jókai, mi a lap más munkatársai tollából. Ismeretes azonban egyrészt, hogy az *Üstököst* jelentékeny hányadában maga Jókai írja, s másrészt, hogy az idézett verses és prózai megnyilatkozásokért az író, mint a lap szerkesztője felelősséget vállal.

A királyi biztosság, mint különleges jogkörű s nem államéletünk hagyományaiban gyökerező „kiküldetés”, a kiegyezést követő években, függetlenségi küzdelmeink szerény eredményeit is érzékenyen értékelő, azokra féltékeny közgondolkodásunk előtt eleve bizonyos ellenszennvel találkozhatott. A szabadságharc előtti és utáni hasonló megbízások rossz emléke frissebb, semhogy a királyi biztost mégannyira időszerű feladatkörében is ne fogadja idegenkedés. Különösen 1871 májusában, a királyi biztosság működési idejének meghosszabbításához szükséges póthitel vitájában hangzanak el éles bíráló megjegyzések. Jókai lapja egyik ezzel kapcsolatos vezércikkében a következőkben fejt ki elvi álláspontját:

„A szegedi delegált törvényszék közbiztonságunk rendkívül zilált állapotának köszöni létét. Közbiztonságunk érdeke és a bűncselek felhalmozottsága követelte ezt a rendes körülmények közt nem igazolható intézkedést. Csakhogy annak már szervezése oly elvi hibákat tartalmazott, hogy a remélt jó eredményt sok tekintetben megghiúsítá. Egyik főhiba volt, hogy sem a delegált törvényszék és bíróság, sem ezek és az illető megyei és városi hatóságok hatásköre, eljárási irányvonala még nagy általánosságokban sem volt megszabva, nem hogy határozottan körvonalazva lett volna.

Mi lett ennek a következménye? Az, hogy a szegedi biztosság és törvényszék eljárásával Ráday grófon kívül senki sincs megelégedve, sőt úgy a hatóságoknál, mint egyeseknél nagy visszatetszést szült az.” További kérdések megbeszélése után a vezércikk gondolatmenete a szegedi ügyvitel jövődjé távlatait mérlegeli: „Kilátásunk lehet arra, hogy e rendkívüli állapot *végtelenül* fog tartani, mert a királyi biztosság nemcsak a régi ügyek fonalszárait nyújtja végte-

lenbe, de a legkisebb bűneseteket és legkisebb gyanút is felhasználja arra, hogy működési körét kiterjessze úgy időben, mint térben, úgy *intensivitásban, mint extensivitásban.*

Már pedig ez annyit tesz, hogy meglehet ugyan, hogy a vagyonbiztonság helyreáll, de a személyes szabadság lesz aláásva a törvénytelen és önkényes eljárás által, az *ad hoc* hozott *rendkívüli intézkedés* az alkotmányos fogalmak gúnyául örökösítettetni fog.” (*A szegedi dolgok.* A Hon 1871. máj. 20. Reggeli kiadás. — IX. évf. 116. sz. 1.)

Ez a kritikai megnyilatkozás a kiegyezés politikai ellenzékének, Tisza Kálmán pártjának felfogását tükrözi, amelyben Jókai is osztozott. „Sokkal helyesebbnek tartanám, ha oly esetekben, midőn rendkívüli eszközökhöz kell nyúlni, nem királyi biztossról, hanem kormánybiztossról volna szó,” mondta Tisza az említett parlamenti vita alkalmával, minthogy „éppen úgy a fejedelmi méltóságnak, mint a felelős kormányzat eszméjének sokkal inkább megfelel a kormánybiztosi, mint a királyi biztosi nevezet.” (A képviselőház 352. ülése május 26. A Hon 1871. máj. 27. Reggeli kiadás. — IX. évf. 122. sz. 1–2.)

Vannak azonban egyéb súlyos kifogások is, amelyek e vitában a királyi biztosság nyomozó módszereire vonatkozólag hangzanak el, az eljárás mód embertelenségét, eszközeinek kegyetlenségét róják fel. A Hon fentebb idézett vezércikkében ezekre is kitér; szerzője készséggel elismeri Ráday munkájának eredményeként az alföldi állapotok javulását. „De, fájdalom, a biztosság eljárása nemcsak erélyes, hanem erőszakos és önkényes is. Félelmet kelt nemcsak a bűnösökben, de a becsületes emberekben is. Nemcsak a rendőri funkciót végzi, hanem sok esetben a bírót is. Befogatásai nemcsak a kezére bízott nagy bűnesetek részecire terjednek ki, hanem a legkisebb lopás gyanúja elég arra, hogy befogatásokat tegyen és tisztességes embereket hónapokig, sőt évekig dögleletes helyen, elzártan, vizsgálati fogságban tartson, hol 24 órában egyszer kapnak enni, és a rokonokkal való minden érintkezéstől el vannak zárva. . . Ilyen vérlázító eset több fordult már elő.” (*A szegedi dolgok.* A Hon 1871. máj. 20. Reggeli kiadás. — IX. évf. 116. sz. 1.) A királyi biztosság eljárás módja a hasonló újságközlemények alapján is nyilván magára vonta a közfigyelmet s Jókai előtt sem lehetett ismeretlen.

De a sajtómegnyilatkozásoknál is élesebb és részletesebb felszólalások hangzanak el az országgyűlésen, egyrészt a kormánybiztosság működése által érintett területek egyes képviselői, másrészt a szélsőbaloldalinak számító 48-as párt szónokai részéről. Különösen jellemző Hodossy Imre interpellációja, aki nyolc kérdésben összegezi a felvetődő problémákat:

„1. Mily hatalommal ruháztatott fel gróf Ráday Gedeon királyi biztos úr jelenlegi kiküldetésére nézve?

2. Van-e a minster úrnak tudomása róla, miszerint a kir. biztos úr nemcsak mint rendőrközeg működik, hanem úgy ő, valamint a mellé rendelt Kormos ministeri titkár és Laucsekapidjónok is bíraként bűnvizsgálatokat végeznek, és a kir. biztos úr korlátlanul rendelkezik az egyes polgárok előzetes vizsgálati fogságba fogatása és tartása tárgyában?

3. Nevezetesen van-e a minster úrnak tudomása arról, miszerint a kir. biztos úr bizonyos Löbl Jakabot és Löbl Lipótot nem is rablás és gyilkosság, hanem állítólagos sikkasztás gyanúja miatt 1870. novemberben önhatalmúlag vasra verette, vason a szegedi várba vitette, a várban 5 hónapig is bíróság tudta nélkül vizsgálati fogságban tartotta, 5 hónap múlva is csak oly jelentést tett a bíróságnak, hogy a delegált bíróság a vizsgálatot még befejezettnek nem találta. . . ?

4. Van-e tudomása róla a minster úrnak, hogy a kir. biztos úr tortúrát alkalmazna a vizsgálatoknál, mint ez Bessenyő Györgynek a kir. biztos úrhoz intézett panaszleveléből látszik, melyben a kir. biztos úrnak egy külön kínzó eszköz, az úgynevezett „Ráday bölcső” tulajdoníttatik?

5. Van-e tudomása a minster úrnak, miszerint a kir. biztos úr minden fegyházi rendszabályokat ignorálva a spanyol inquisitívó módjára lárvákkal fedeti el a vizsgálat alatt levők arcát a szegedi várban?

6. Van-e tudomása róla a minster úrnak, miszerint a kir. biztos úr a vizsgálati fogságban hónapokig tartott fogolynak még saját szüleikkel és rokonaikkal sem engedi meg az értekezést, sőt még csak látni sem engedi azokat, holott. . . a fennálló fegyházi rend szerint ettől a foglyokat eltiltani nem szabad?

7. Megegyeztethetőnek tartja-e a minster úr a kir. biztos úr eljárását az egyéni szabadság törvényes biztosítékaival és különösen a kir. biztos úrra ruházott hatáskörrel? és ha nem

8. szándékozik-e a kormány meggyőződést szerezni az előadottak mibenlétéről és szándékozik-e a törvénytelen eljárásnak véget vetni?” (Országgyűlési tudósítások. A képviselőház 351. ülése. A Hon 1871. máj. 21. Esti kiadás. — IX. évf. 120. sz. 1.)

Nem térhetünk ki az egykori parlamenti vita részletezésére, amelynek Jókai is fültanúja volt. Ehelyett arra a körülményre utalunk, hogy a kiskúnsági hagyomány napjainkig fenntartotta a szegedi várra vonatkozó félelmetes emlékeket (Nagy Czirok László: *A Ráday-kor s a szegedi vár titka*. Kiskúnhalas. 1962. Uő.: *Betyárélet a Kiskúnságon*. Bp. 1965. 23 — 53. l. Vö. még Békés István: *Magyar*

ponyva Pítaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig. Bp. 1966. 229—64. s az Alföld népköltészete Rádayt az első világháborút követő évekig a betyárok átkozódó és fenyegetőző hangján emlegeti:

Hej Rádai, majd megbánod,
Hogy a rabot lecsigázod;
Hátadból vágok bőr dudát,
Azon fúvom a rab nótát,
Azon fúvom a rab nótát.

Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vadvirágai-*
ből. Arad 1877. 27.

Rádai, Rádai verjen meg az Isten,
sohase segítsen belül a kilincsen;
három szegény legény fogja le a szemed,
azok szabjanak rád turi szemfedelet,
az erdő árkába azok földeljenek!

Szendrey Zsigmond gyulai gyűj-
tése. Ethn. 1921. 103.

Ezek mellett csak alárendelt jelentőségű, hogy a királyi biztosság valamelyik embere az Alföld egyik községében a választási előcsatározásokba is beavatkozott. Jókainak erről is tudomása volt. 1871 őszén *Öt év alatt* címen cikksorozatot közölt lapjában, sorra elemezve az egyes minisztériumok munkáját a maga ellenzéki szempontjai szerint. A belügyminisztérium tevékenységét taglalva, nyilatkozik a szegedi királyi biztosságról is, abban foglalva össze vélekedését, hogy a kormány szervei „még a közbiztonság fenntartására sem alapítanak meg egy egészséges erőteljes rendszert, mely minden időre és helyre jó legyen, hanem annak is egy kivételes közeget teremtenek meg”; ez pedig „azon üdvös törekvése mellett, hogy az országot a tulajdon megháborítottól megoltalmazza, melleleg azt a szolgálót is elvégzi, hogy az ellenzék politikai agitátorait választási alkalmakkal a közsend háborftóival összetévesztgesse.” (A Hon 1871. aug. 29. Reggeli kiadás. — IX. évf. 208. sz.)

Az előzményekhez képest különösnek tetszik, hogy az író itt csupán politikai oldaláról tekinti s ilyen vonatkozásban is csak futó megjegyzésekre méltatja a királyi biztosságot. S jóllehet az emberiség elve egész életművének etikai alapszínezetét megszabja, nem tér ki a Szegeden raboskodó betyárok megkínztatására.

Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a már említett 1871. évi költségvetési vita során a sajtó, majd az országgyűlés nyilvánossága előtt olyan új szempontok vetődnek fel, amelyek Jókai lapját, A Hon-t, Tisza Kálmánt és párthíveit, nyilván magát Jókait is bíráló szempontjaik revíziójára kényszerítik, sőt a királyi biztosság oldalára állítják. Mint A Honnak a Pesti Naplóból átvett egyik régebbi közleményéből értesülünk, a királyi biztos eredetileg „csak a közbátorság helyreállítására s az 1869-i évben elkövetett vakmerő postarablások s a híres vasúti megtámadás kiderítésére küldetett ki”. Am Ráday munkája következtében „egyik tettes a másik után került napfényre s fogatott el, újabb és újabb bűntények derültek ki, az újabb bűntényekben ismét újabb egyének szerepeltek, úgy, hogy ismét minden befogott egyén 3–4 más rablás s ugyanannyi bűntárs felfedezőjévé vált.” (A szegedvidéki közbiztonsági állapotokról. A Hon 1869. ápr. 24. Reggeli kiadás. — VII. évf. 93. sz. 2.) A nyomozás a dolgok logikája szerint a falvak útonállóinak, betyárainak, zsványainak bűntetteit göngyölti fel s vizsgálja ki, az egyes vallomásokot a Pest megyei törvényszék delegált bírónak közreműködésével hitelesítve. Működésének ebben a korszakában mint rendkívüli hatáskörű szerv, amely kegyetlen bűnvizsgáló módszereket alkalmaz, valóban kritika tárgya lehet; senki sem vitatja azonban, hogy munkája eredményes, nemcsak évtizedek felderítetlen bűnügyeinek hosszú sorát tárja fel, hanem az Alföld közbiztonságát valóban helyre is állítja. Jóval bonyolultabbá vált azonban a helyzet, amikor a nyomok a szorosabb értelemben vett falusi betyárvilág s a hozzá kapcsolódó szegedi városi alvilágból, egyrészt az értelmi szerzők és orgazdák, másrészt a betyárkodáson szemet húnó, könnyű szerrel megvesztegethető hatósági személyek felé vezetnek. Az 1871. év májusában, amikor a királyi biztosság póthitelének kérdése az országgyűlést foglalkoztatja, a szegedi ügyek alakulása éppen ehhez a kritikus ponthoz jutott.

Alig három nappal A Hon hasábjain megjelent s ismételtelen idézett támadó hangú vezércikk után a lap már változott hangnemben s a rokonszenv határozott álláspontjáról foglalkozik Ráday munkájával. „Most, midőn ezen tárgy valószínűleg az országgyűlésen is szóba fog hozatni, idején látjuk figyelmeztetni a képviselőházat, hogy azoknak, kik a szegedi várról borzalmas híreket terjesztenek, bizonynyal érdekükben állana, ha a kir. biztosi intézmény mielőbb megszűnnék; magyarázatát pedig ezen eljárás abban leli, hogy immár mindig több-több azok száma, kik a társadalom jó és jobb osztályaiból szármot tarthatnak, hogy színlett becsületességök álarca lerántatik; ezekkel együtt a családi s egyéb viszonyoknál fogva szaporodik azok száma is, kik az álarcot lerántó kezét elhárítani szeretnék.”

(*A szegedi kir. biztosság. A Hon 1871. máj. 23. Reggeli kiadás. — IX. évf. 118. sz.*) A közlemény megírására a Pester Lloyd 1871. máj. 18. számában közzé tett támadó hangú cikk szolgálatot alkalmat, amelynek háttérében a politikai kérdésekre érzékeny ellenzék Bécs befolyását sejtette. A cikkhez a lap külön szerkesztői kommentárt fűz, joggal feltételezhető, hogy a sorok közvetlen Jókaitól származnak: „Azt is határozottan kimondjuk, hogy a közbiztonság elleni merényletekbe, rablásokba keveredett egyéneknek ne történjék semmi személyválogatás; ha valaki gazdag, s a mívelt osztályhoz tartozik, mégis a rablásokba keveredett, bűnhődjék meg erősebben, mint az, kit a nyomor és tudatlanság vitt a vétek ösvényére. Előttünk az esetben a gazdagság nem enyhíthő, de terhelő körülményül szolgál.” E sorok szemléletmódja már erősen közeledik ahhoz a felfogáshoz, amelyet Jókai *A lélekidomár* Lándoryjának tulajdonít.

Fel kell tételeznünk, hogy A Hon máj. 20-án megjelent támadó közleményére Ráday közvetlenül is reagált s megfelelő bizalmas tájékoztatással szolgált. Úgy véljük, a közvetítő Ráday és A Hon között Tisza Kálmán lehetett. A Hon máj. 25-én ellenzéki orgánum létrejöttéről külön nyilatkozatban szolgálat elégtételt a delegált törvényszék szegedi munkájának, amely „bizalmunkat és tiszteletünket érdemelte ki.” (A Hon 1871. máj. 25. Reggeli kiadás. — IX. évf. 120. sz.) A képviselőház május 27-i ülésén pedig maga Tisza határozottan a királyi biztosság fenntartása mellett emelt szót. „Ha ma, midőn az eddig kétségbe nem vont adatok szerint még 600 vagy talán 1000 a megindított vizsgálatok kapcsában kihallgatandó egyénről van szó, ma eltöröltetik azon organum, mely által a nyomok felfödöztek, mely az egésznek szálait egyedül tarthatja kezében, mert amely percben nyilvánosságra hozatnék azok összefüggése, vége lenne mindennek, — az annyit tenne, mint az eddig elért eredményeket határozottan kockára tenni. Én tehát azt hiszem, hogy éppen azért, hogy a megindított vizsgálatok befejeztessenek, a kir. biztosságra határozottan szükség van.” (A Hon 1871. máj. 27. Reggeli kiadás. — IX. évf. 122. sz. 1–2.) Azt az elvet, hogy a betyárvilág egész szövevényes ügyét következetesen és kímélet nélkül fel kell gombolyítani, Tisza annyira fontosnak ítélte, hogy mint beszéde következő szakaszából kitűnik, a szegedi tortúrák gyanúja fölött is kész volt szemet húyni. „Ez iránt tehát megvan a gyanú — mondotta Tisza —; de az iránt, hogy hány és mennyi embert öltek meg a zsványok és hány és mennyi embert raboltak ki, az iránt megvan a bizonyosság. Hogy már most azért, mert egy irányban megvan a gyanú, nem kell intézkedni annak megtorlása iránt, ami iránt bizonyosság van, ezt a logikai következtetést nem értem.”

(Uo.) Az itt kifejtett gondolatmenet magyarázza, hogy A Hon a következőkben egyértelműen a királyi biztosság munkájának fenntartása mellett foglalt állást.

Való, hogy Ráday kérelmelhetetlen következetességgel járt el a betyárvilággal egy követ fúvó polgári és értelmiségi elemekkel szemben. A Hon lapjain számos erre vonatkozó közleményt olvashatunk. Így házkutatás után a szegedi várba vitette a kecskeméti városkapitányt, akinél „több rablási ügyre vonatkozó elcsempészett okmányokat és az istállóban lopott lovakat találtak s aki a börtönben öngyilkos lett. (A Hon 1871. júl. 4. Reggeli kiadás. — IX. évf. 151. sz.) Hírt ad a lap a kecskeméti városi főügyész vesztegetési bűnperéről (júl. 16. 162. sz.), ugyancsak kecskeméti csendbiztosok eltételéről is. (1871. júl. 31. — Esti kiadás — IX. évf. 174. sz. és 1872. jan. 24. — X. évf. 19. sz. Reggeli kiadás.) Egy következő közlemény bemutatja, mint vezetnek a nyomok két debreceni aranyműves kirablása után az orgazdához, — „ez orgazda N.-becskerek egyik leggazdagabb aranykereskedője.” (Ráday kir. biztos. A Hon 1871. aug. 2. — IX. évf. 176. Esti kiadás.) A betyároktól magasabb körökbe futó szálak emléke sokáig eleven maradt a szegedi hagyományban. E hagyomány alapján jegyzi fel Móra Ferenc is Rózsa Sándor vallomásának egy megdöbbentő részletét. Mikor a betyárt az intellektuális módszerekkel előkészített vonatrablásra vonatkozólag faggatják s az az értelmi szerző személyét felfedi, — „a bíró majd lefordult a székről, mikor Sándor egy nevet mondott neki, amelynek viselője kifőzte a vasútmegállítások tervét és lefőlözte hasznukat . . . Minden vasárnap este eljárt oda feketézni. Ráday gróf meg minden este.” (A Sándor körül. Magyar Hírlap 1933. jún. 25. — XLII. évf. 142. sz. 3.) Móra a szóban forgó személy nevét is ismerte, írásában K. József néven említi. Ráday tehát a szegedi per alapján kortársainál jóval mélyebben tekinthetett nemcsak a betyárok világába, hanem a kapitalizmus korának hazai társadalmi erkölcsibe általában. Mindez hozzájárult félelmetes hírének növeléséhez. Jókaiban pedig felkeltette a betyárvilágon túlmutató hasonló ügyek iránti érdeklődést. Ezek nyomán bontja ki képzelete Lándory regényes nyomozásának történetét — az Alföld betyáraitól kiindulva a bécsi Trauhhold bankár tragédiáján át a francia arisztokratáig.

A teljesség kedvéért idézzük Edvi Illés Károly 1891-ben írt emlékiratának sorait, aki mint a Pest megyei törvényszék tagja kezdetül részt vett a szegedi várban négy és fél éven át tartó nyomozó munkában. „A vizsgálatra volt még elég anyag, de a szálak immár oly rétegekbe is vezettek, amelyeket felsőbb körökben nem vélték észszerűnek megbolygatni. Egyszerre fölhangzott mindenfelé a jelszó,

hogy meg kell szüntetni a királyi biztos működését, s a törvényszéknek is záros határidő alatt be kell végezni tárgyalásait. A királyi biztos már az 1873-ik év elején elhagyta Szegedet.” (*Emlékeim a szegedi várból*. Világ 1923. ápr. 19.) Az események fejlődésének ezen a fokán Jókai lapja már szemrehányóan kommentálja a hírt: „Ráday Gedeon gróf, a szegedi kir. biztos s vele az egész delegált törvényszék, mint értesülünk, mint több oldalról megerősítve látjuk, *beadta volt lemondását*. — Ime! — az igazságügyminiszter részrehajló eljárása mit szüült!” (A Hon 1872. jan. 30. Reggeli kiadás. — X. évf. 24. sz.)

Mindent összevéve, Jókai *A lélekidomár* írásához gazdagon kiaknázható anyagot talált a szegedi rémperre vonatkozólag saját lapjában megjelent közlésekben. Rádayval való személyes ismeretségén túl, innen kapott indítást Lándory alakjának megrajzolásához, de az egész regényes nemzetközi bűnügyi bonyodalom expozíciójához is. Egyébként a Rádayra vonatkozó utalások csak a regény elején jelentkeznek Lándory alakjában nagyobb nyomatékkal.

Laucsik Máté és a pandúrok

Lándorynak a szegedi perben való szerepéhez azonban nemcsak a királyi biztos közvetlen működése szolgált Jókainak motívumokkal. Az író főhősében a szegedi vizsgáló hatóság több más alakjáról kölcsönzött színeket. Már Móra Ferenc megfigyelte, hogy a szegedi néphagyomány a betyárvilág felszámolásában Rádayénál nagyobb jelentőséget tulajdonít a királyi biztos mellett működő fővizsgáló bíró tevékenységének. „Városi cimber, ha Rózsa Sándort emlegetik előtte, mindig a Ráday nevet asszociálja vele,” olvassuk *A Sándor körül* c. írásában (Magyar Hírlap. 1933. jún. 25. — XLIII. évf. 142. sz. 3.) „Kint a tanyák közt azonban. . . nem Ráday az antagonistája, hanem Lócsik.” A nép ajkán eltorzult névben könnyen felismerhető Laucsik Máté fővizsgáló bírónak, a királyi biztos jobbkezeének neve. Móra érdekesen világítja meg Ráday és Laucsik viszonyát. „Valami olyan misztikum borítja a két ember együttműködését, anilyen a világháborúban a Hindenburgét és Ludendorffét. Bizonyosat nem lehet tudni, nemcsak azért, mert az idő sok mindent elmosott azóta, hanem azért se, mert a Ráday-korszakot szándékosan is elhomályosították azok, akik szerepeltek benne. Ki lehet belőlük venni, hogy a gróf csak díszveretes hüvelyke volt az igazság pallosának, — az éles penge Laucsik volt benne. Rádayra szükség volt, neve miatt is, szeplőtlen karaktere miatt is: a kormány tudta róla, hogy őt se fenyegetődzés, se szép szó, se asszonycsók, se annál is kísértőbb asszonyírás le nem veszi a lábáról. . . Ide olyan ember kellett, aki nemcsak

tiszta, mint az arkangyal, hanem olyan fényes is. De Ráday magában nem lett volna elég. Címernek, ország zászlójának, akit tiszteljenek a jók, rettegjenek a rosszak, igen; de gyakorlati célra, nyomozásra, betyárok és orgazdák összefogódására, kínvaltatásra nem volt való. Erre kellett Laucsik Máté, székesfehérvári ügyvéd.”

Laucsikról jóval kevesebbet mondanak a történeti források, mint Rádayról, s lényegében Móra közléseire vagyunk utalva. „A rendcsinálásból még a Bach-korszakban letette a vizsgát. Laucsik akkor még fiatalember volt, éppen hogy a joggal elkészült Bécsben, s egy híres osztrák büntetőjogásznál, akinél patvárián volt, olyan studiumokat végzett, amik idehaza nem voltak divatban. Honti születésű volt, az apja uradalmi ember, s valami olyan összeköttese, hogy Albrecht főherceg, a Bach-korszakban Magyarország kormányzója, jóindulattal volt hozzá, a fiához is. Neki köszönhetette, hogy központi szolgabíró lett Fehér megyében, s hogy Bécs órá bízta a somogyi betyárvilággal való megbírkózást. Nem könnyű munka volt, de sikerült neki. Nem kímélte se a maga munkáját, se a más érdekét, s rövid idő alatt statáriális bíróság elé állította a legillusztrisabb betyárvezéreket. Betyárt már azelőtt is akasztottak, de Laucsik az orgazdákat is hóhérkézre adta. Erre aztán nagyon befolyásos urak kijárták Bécsben, hogy a túlságosan energikus kezet megfogják, mielőtt olyan titkokról is leszaggatná a pókhálót, amelyeknek leplezéséből országos botrány lenne. Igaz, hogy nagyon szavahihető embertől más verziót is hallottam. Azt, hogy a fiatal Laucsik vérfagyasztó bizonyosságát adta betyárpusztító zsenijének. Egy vádlottat jégfalálra ítelt. . . Rokonai aztán egész Ferenc Józsefíg mentek a panaszaikkal, s a király nem volt hajlandó szentesíteni ezt a büntetőjogi reformot. . . Soha többet rendes bírói vagy ügyézi állást nem kaphatott. . .” (I. h. 19.) Ilyen előzmény után érthető, hogy az alföldi tisztogatáshoz Laucsikot is számításba vette Andrássy Gyula. Laucsik levonva dunántúli szereplésének logikus tanulságát, vonakodott. „Andrássy azonban nem engedett. Ráday mellett szinte teljes hatalmat ígért Laucsiknak, s a kormány tekintélyével vállalt garanciát azért, hogy akármi éri új szerepében, családja egzisztenciája minden eshetőségre biztosítva van. Erre aztán nem lehetett nemet mondani.” (I. h. 19.)

Hogy Laucsik jelentőségét *A lélekidomár* Lándoryjának megrajzolásában tárgyilagosan lemérhessük, figyelembe kell vennünk Mórának azt az értesülését, hogy bár nevéhez Szegeden is a kegyetlenkedés gyanúja fűződik, itt mégis „pszichológiával dolgozott az első perctől kezdve.” Alátámasztja ezt a véleményt Edvi Illés Károly is, aki 1869 közepétől fogva mint Pest megyei tisztii alügyész részt

vett a beismerésben levő rabok önvallomásainak bírói hitelesítésében, és Laucsik fővizsgáló bíró munkáját közvetlenül ismerte. Emlékirataiban határozottan állítja: „Azok a vészkiáltások, melyekkel akkor az országot felverték, a leghajmeresztőbb kínzásokat regélvén a szegedi várban történt vallatásokról, nagyrészt alaptalanok s részben tendenciózusok voltak. Hogy a vérengző gonosztevők vallomásait nem a modern bűnvádi eljárás szabályai szerint vették ki: ez kétségtelen; de hogy a siker kulcsa nem a kínvallatás, nem az erőszakoskodás volt: erről személyes tapasztalataim vannak.” (*Emlékeim a szegedi várból*. Világ, 1923. ápr. 19. — máj. 8. 16 folytatás. Az id. részt vö. az ápr. 22. számban.) Laucsik nyomozói kelléktárában tehát az erőszak Szegeden háttérbe szorult, jelentékeny tért hódított viszont Edvi Illés szerint a „fortély és ravasság”. Értett hozzá, hogy mindenkit a maga módja szerint szólaltasson meg. A hitelesítő törvényszék előtt pedig a beismerésben levőket feldicsérte, „mint megtért bűnösöket, kik a javulás útjára tértek s megérdemlik a bíróság kegyességét” — ennek következtében a legkonokabb is helybenhagyta beismerő vallomását.

Így mindazt, ami *A lélekidomár* Lándoryjának magas körökben való jártasságát, feddhetetlen jellemét és elméleti hozzáértését illeti, Rádayról mintázta ugyan az író —, pszichológiai rátermettségét azonban Laucsik alakjától kölcsönzi. A regény szerint Lándory is „furfangosabb tudott lenni, mint a megrögzött gonosztevő”; s így hozott napvilágra sokszor hosszú évek óta rejtve maradt gaztetteket. „A lelkükbe hatolt be az embereknek,” mondja Jókai, „megtalálta a titkos vágyaikat, fel tudta költeni szenvedélyüket, megtörte, összezúzta a csonttá vált makacsságot; rátalált az egyetlen fájós részére a szíveiknek s annál ragadta meg őket és vitte oda, ahová akarta.” (JKK 23 — 24.) Az első fejezetek hasonló általánosságai után a továbbiak mintegy a gyakorlatban ábrázolják e pszichológiai módszer alkalmazását: Lándorynak előbb a Traumhold, majd a Lis Blanc család tagjaival sorra meg kell vívnia a maga lélekidomári csatáját. Mindez inkább Laucsikra, mint Rádayra vall.

Jókai azonban még Laucsiknál sem állapodik meg: képzeletét a betyároknak közvetlen sarkában járó csendbiztos alakja is megragadja, annak nyersebb karakter-elemeit is felhasználja Lándory alakjának árnyalására. Képzeletének műhelyében természetesen átalakulnak a részletek s a főhős életének összefüggéscibe, jelleme színpébe illeszkednek; különösségük mégis világosan utal a modellre. Ilyen értelemben volt a lélekidomár egyik további modellje Somogyi József szegedi csendbiztos. *A pusztai rózsza* c. fejezet, a regénynek e sokat dicsért, balladai hangulatú betétje alapmotívumában és számos

részletében szoros párhuzamot mutat Rózsa Sándor Somogyi által történt törbe csalásának körülményeivel.

Az eseménynek a regény szempontjából figyelemre méltó részleteiről Jókai lapja, *A Hon a Különféleknek* az író által különösen kedvelt rovatában így emlékezett meg (1872. dec. 31. Reggeli kiadás. — X. évf. 301. sz.): „Rózsa Sándor elfogatását sokféleképpen beszélték el négy év óta, de, mint a »Sz. H.« [Szegei Híradó] mondja, nem híven. A nevezett lap, tekintve azon következményeket, mik ez elfogatásból eredtek, hiteles adatok nyomán, melyeket Somogyi József volt szegedi csendbiztostól nyert, a következőkben adja elé az elfogatás esetét. Somogyi mint csendbiztos gr. Rádaytól azon szóbeli rendeletet vevé, hogy menjen Martonosra s ott Rózsa Sándort ki András testvérénél tartózkodik, fogja el s hozza be a várba. A biztos egy pár legényét és sógorát magához véve rögtön átrándult Martonosra, hol a legszorosabb inkognitóban egy rokonához szállott. Itt hogy legkisebb gyanút ne ébresszen, sógorát küldé ki tudakozódásra; ez azonban sovány eredménnyel tért vissza, hogy Rózsa Sándor nincs szokott tartózkodási helyén. . . A biztos nem tartotta tehát tanácsosnak a további kutatást, hanem visszajött, s a királyi biztosnál küldetése eredménytelenségéről jelentést tett. Ez nagy kedvetlenséggel fogadta, s holmi ügyetlenséget hányt szemére. — A biztos erre még azon este fölkeresé a Rocska-féle kocsmá házat, hol utóbbi időben Rózsa S. tanyázott, s ahol szeretője, egy rossz nőszemély tartózkodott. — Somogyi ott derekasan hozzáfogott a mulatáshoz, miközben a nőt is itatá. Mikor annyira vitte, hogy a nő nyelve föloldózott, körülményesen tudakozódott Rózsa Sándorról; elmondá, hogy még Veszelka lakásáról elkobzott fegyvereit akarja neki visszaadni, s azonkívül nagyon fontos beszédje volna vele. Fíjfelutánig annyira vitte a nőszemélyt, hogy az megígérte neki, hogy Sándort hazahívatja. A biztos erre hazament s lefeküdt. Másnap korán reggel még ágyában heverészve kopogást hall ajtaján, s azon pompás cifra subában Rózsa Sándor lépett be.” A Hon cikke szerint ilyen előzmények után Somogyi csendbiztos a betyárt a szegedi várba csalja, ahol elfogják. Hogy Somogyi előadása megfelelt a tényeknek, azt igazolja, hogy évekkel később Edvi Illés Károly is hasonlóan írja le az esetet: „Rózsa Sándornak szeretője volt a városban. Egy céda menyecske, kivel az összeköttetést akkor is fenntartotta, mikor már bújkált. Ráday egy nyalka csendbiztost szemelt ki avégből, hogy ezt a menyecskét meghódítsa. Ez nem nagy fáradságába került a megbízottnak. Néhány nap alatt megkötötte a viszonyt a betyár szeretőjével. A csendbiztos azonban már az első légyotton komor és tartózkodó volt, ami sehogysem tetszett a szerelmes me-

nyeckének. Levertsége okául elpanaszolta, hogy mennyit kell szenvedniök a gróftól. Mióta Sándor nem jár hozzá, egészen meg van akadva. Ezért azután mindenkit szid és káromol. Senki sem tud úgy a kezére jární, mint Sándor. De hát mostanában úgy eltűnt, hogy nem lehet tudni, él-e vagy meghalt. Pedig már meg is érkezett Budáról a kinevezése. Csak az kellene, hogy jelentkezéék a kir. biztosnál és átvegye. — Hiszen, ha csak ez kell — vágott közbe a menyecske —, akkor se baj. Holnap délelött megjön. Erről felelek.” (Edvi Illés Károly i. m. Világ 1923. máj. 8.) Azt a gondolatot, hogy a betyárt szeretője a nyalka csendbiztos kcdvéért hagyja cserben, kiegészíti Jókai a két vetélytárs éjszakai párbajának drámai leírásával; másrészt a csendbiztos — helyesebben magát Lándoryt — is betyáröltözékben s betyárságot színelve állítja elénk. A Hon pongyolán fogalmazott közleménye, amelyben a „biztos” hol királyi biztos, hol pedig csendbiztos jelent, jó alapot adhatott Jókai kombináló képességének ahhoz, hogy a két alakot regényében egybeolvassza. Mindezek ellenére nincs kizárva, hogy *A pusztai rózsza* fejezetéhez az író szépirodalmi forrást is igénybe vett.

A szegedi módszereknek szépirodalmi bemutatásával Jókai nem járt töretlen úton, meghökkentő példákkal szolgáltak a fővizsgáló bíró gondolatolvasó erejéről már előtte is a bűnperből merítő szegedi novellisták írásai. Az utóbbiak sorában főként Békefi Antalnak (1858—1907), a Szegedi Napló munkatársának, majd szerkesztőjének, a humorista Békefi László apjának nevét kell említenünk. Az a benyomásunk, hogy Jókai ismerte és kiaknáza Békefi egyik névtelenül kiadott, saját novelláin kívül Palotás Fausztin egy írását is felölelő gyűjteményét, amely teljes egészében a szegedi rémperral kapcsolatos történetekből áll. (*Sötét idők. Történetek a szegedvidéki betyárvilágból gróf Ráday korában.* Szeged 1887. További kiadásai változó címenek és Rió álnéven: *Betyárok. Történetek az alföldi rablóvilágból gróf Ráday korában.* Szeged 1897.; ugyanígy 1899.; *Sötét idők. Történetek a szegedvidéki rablóvilágból Ráday gróf korában.* 1906.)

Jókai regénye szempontjából a novellagyűjteménynek 1887-ben megjelent első kiadása jöhet figyelembe, ez közvetlenül a regény írása előtt kapóra is jöhetett az írónak, s izgalmas történeteivel megragadhata képzeletét. A kötetnek sorrendben első novellája, *A másli* című, lényegében Laucsiknak ugyanazon fogásait mutatja be, amelyeket *A rémpör hőse* című fejezetének elején *A lélekidomár* is ismertet: „ha talált... valami lappangó nemes érzelmcsírát, azt kihajtásra bírta”, „drasztikus lélektani kényszert alkalmazott”, „a rémlátóvá tett gyilkost odavitte, hogy az éjnek éjszakáján bírása elé kíváncozzék”, maga is „gyakran éjfelek után hívatta fel magához egyiket

vagy másikat, s akkor kezdett a vallatáshoz”, s „fel bírta szarvazni a hetvenkedés ördögét. . . úgy, hogyha az egyik tizenhat rablást, emberölést tudott előhozni, a másik lepipálta tizenhét gonoszattal.” (JKK 24.) Békefi novellája az itt említettek szemléletes illusztrációját nyújtja Gajdor János vallatásának ábrázolásával. Laucsikot látjuk egy éjszakai rabkihallgatáson, ahol a betyár „nemes érzelencsírajaként” büntudatát ébreszti fel, lélektani ügyeskedéssel babonás rettegéssé fejleszti azt s a rab a kövekező éjszakákon valóban maga kövegteli, hogy vezessék a bíró elé és vallja be végül tanú nélkül elkövetett gyilkosságait. Hogy a párhuzam Jókai regényével annál teljesebb legyen, a novella Laucsik további mesterfogásával zárul: a befejező mondatokban a két szembesített gyilkos „egymásra licitál”: „Gajdor Muzslaira 14, Muzslai Gajdorra 17 gyilkosságot és rablást vallott ki.” (I. m. 1—11.)

Az említett esettel kapcsolatban maga Békefi is megállapítja, hogy arról „sokat írtak már”; ez a megállapítás azonban alighancm csak ponyvahistóriákra vonatkozik. Másképp áll a helyzet a szegedi novellagyűjteménynek „Öreg sarzsi” álnéven közölt, Palotás Fausztin tollából származó történetével. Ezt Jókai aligha meríthette más forrásból, s különösségével el is tér a szokványos betyártörténetektől. A regényben Lándory annak példájául beszéli el Godivának, hogy az igazságszolgáltatás korántsem csalhatatlan. (JKK 104—05.) Az eset lényege, hogy a gyilkossággal vádolt legény karján harapás nyomait találja, s e bűnjel alapján el is ítélik, feltételezve a meggyilkolt leányának vallomása alapján, hogy a dulakodás hevében az harapta meg. Évek múlva, a Ráday-korszakban szabadul ki börtönéből, amikor az egyik kecskeméti betyár bevallja, hogy ő volt a gyilkos, őt harapta meg a leány is, s az elítélt ártatlan. (*Sötét idők*. 125—38.)

Külön probléma itt *A pusztai rózsza* fejezetének tematikai azonossága Békefi Antal *Betyár menyecske* c. novellájával. Ez az írás is helyet kap a *Sötét idők* című említett gyűjteményben, ám annak csupán későbbi kiadásaiban; *A lélekidomárt* megelőző első kiadás ezt a történetet még nem foglalja magába. Jókait vagy Békéfit illeti-e a prioritás, további vizsgálat hivatott eldönteni. A Hon idézett közleménye Jókai eseményformáló, cselekményteremtő erejének elég anyagot biztosított ahhoz, hogy abból *A pusztai rózsza* történetét kibontsa. Lehet azonban, hogy a regényíró kialakultabb formában találkozott az esettel, s az elsőbbség mégis Békefié. A szegedi író novellája a *Sötét idők* említett későbbi kiadását megelőzően is napvilágot láthatott tárcaként valamely szegedi vagy fővárosi hírlapban, esetleg folyóiratban. Békefi írásának párhuzama *A lélekidomár* említett fejezetével mindenesetre szembeötlő.

A novellában Láng Piros, a csinos özvegy csaplárosné a betyárok bizalmasa. Ismeri „a határ minden betyárgyerekének, árokbúvó, kéményleső vén gazemberének a mesteriségét, szűre ujját, hogy mi van benne.” Vihar András katonaszökevényként ismeretlenül tér be hozzá a csárdába, kedveskedő szóval, nótával napokon át teszi neki a szépet. Láng Piros nem maradhat közömbös, szívében egyre inkább régi szeretője, Balázs János, a négy lovon járó majsai nagygazda ellen fordul. Balázs János is „gyanús ember volt mindig”, bár „sohse fogott rajta a zsandár keze, se a bíró esze”, mert sok helyütt volt „otthon” — „minden zsványbújtatónál laposokon gubbasztó csőszkunyhókban, pásztorviskókban”; s ha tanúra volt szüksége, hogy alibijét igazolja, került ezekből az is. Láng Piros is szívesen rejtegette. Most mégis meglopja őt, hogy Vihar András a zombori komisszió előtt megválthassa magát a katonaságtól. Sőt, Balázs János búvóhelyét is megmutatja új szeretőjének, s mindazt, ami ott a láda fenekén rejlik — „a Lévi zsidó selyme, bársonya, a tóbágyi uraság aranyai, ezüstjei.” Végül is elmennek együtt Zomborba Vihar András szabadságlevele ügyében. András ott egy sárga házba viszi Láng Pirost, hogy ott várja meg. Mikor aztán újra előkerül, már csendőr ruha feszül rajta, megjelenik a csendőrfőhadnagy is — „asztalt terítettek és vidám lakomát csaptak a ,lebuki’ csárda szép asszonyának a tiszteletére.” A történet befejezése: „Ezen a lakomán, amíg Vihar Andris a szeretőjét ölelve tartotta, a főhadnagy úr 3 rablógyilkosság, 7 rablás és több néhány rémes bűneset titkát szedte le a vallatás művészetével a szép csaplárosné piros szájáról. . . S ezen a szép s víg éjszakán kilenc betyárnak, legkivált Balázs Jánosnak fonták meg koccintgatás közben a legpompásabb hurkot.”

(Rió: *Történetek a szegedvidéki rablóvilágból Ráday gróf korában*. Második kiadás Szeged 1906. 59—69. A kiadás megjelölése téves, mai ismereteink szerint a műnek legalább negyedik kiadása.)

Lándory alakjában ezek szerint egyetlen testbe öltözik Ráday, Laucsik és Somogyi, az író beleötvözi a királyi biztos, a fővizsgáló bíró és a csendbiztos vonásait, mintájául felhasználja a betyárok üldözésében részt vevő apparátus minden fokozatának Szegeden híressé vált megszemélyesítőjét. A század pszichológiai szenzációit képviselő gondolatolvasó és hipnotizáló motívumok a regényt elindító első fejezetekben mintegy a század nagy magyar bűnperét eldöntő személyi tulajdonságok — egy tipikus Jókai hős kiváló képességei jelennek meg. Az író mindezeket kiegészíti még egy érzéseivel különösen közel álló atyai jóbarát, Nyáry Pál jellemének néhány uralkodó színével s a felesége elvesztését szintén élete fogytaig gyászoló rokonsorsú kortársra, Lukács Móricra vonatkozó emlékeivel.

Nyáry Pál (1806–1871) is egyik mintája volt Lándorynak. Nyáry 1848-ban magas hivatali rangban, mint Pest megye alispánja csatlakozott a márciusi fiatalokhoz. Mint képviselő, a szabadságharc alatt eréllyel és keménységgel szállt szembe a kormánynál észlelt gyengeségekkel, a hadsereg teljes megmagyarosítását, a honvédelmi feladatokhoz szükséges eszközök pontos előteremtését sürgette. Jelentős országos kérdésekben nem ismert engedékenységet, törvénytelen-ségekkel szemben kíméletet. Puritán egyénisége, megvesztegethetetlen becsületessége miatt köztiszteletben állt. Ha az országos érdek úgy kívánta, sem ekkor, sem későbbi politikai pályája alatt nem riadt vissza áldozatoktól, személyét vagy anyagi helyzetét veszélyeztető lépésektől sem. A honvédelmi bizottmány tagjaként ő látta el a belügyminiszter hatáskörének megfelelő feladatokat. Debrecenben Kosuth politikájával szemben az ún. békepárt egyik vezéralakja volt ugyan, s nem helyeselte a függetlenségi nyilatkozatot. Mégis, hogy fellépésével szakadást ne idézzen elő a közvéleményben, csak az előzetes értekezleten szólalt fel ellene. Világost követően közel hét évi várfogságot szenvedett, amnesztiája után pedig vidéki birtokán visszavonultan élt. Pesti útjai azonban ekkor is eseménynek számítottak: nemcsak börtönviselt állapota, éles kritikai készsége és higgadtan mérlegelő ítélőképessége, hanem anekdotázó hajlama is kedveltté tették korának politikusai körében. 1860-ban, az önkényuralom enyhültekor egy ideig ismét Pest megye alispánja volt, a Schmerling-korszakban azonban minden tisztségéről leköszönt. 1865-től kezdve ismét régi kerületét, Ráckevét képviselte az országgyűlésen Tisza Kálmán párthíveként ellenzéki programmal. Minthogy börtönben töltött évei alatt gazdasága tönkrement és anyagi nehézségeim többé úrrá lenni nem tudott, gondjai idő előtt felőrölték és öngyilkos lett. (Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. k. Bp. 1903. 1158–62. hasáb.)

Jókai rendkívül sokra becsülte. 1848. márc. 15-én vált kapcsolatuk közvetlenebbé: a múzeumtól a városházára tóduló tömegben Nyáry Jókaihoz csatlakozott s karonfogva vele beszélgette el a nap eseményeit (Krk. K. 18. k. 124.). A rákoscsabai plébánia hivatal anyakönyve szerint Jókainak Nyáry volt a násznagya (Bary István: *Hol kötött házasságot Jókai és Laborfalvi Róza?* Magyar Hírlap 1933. júl. 25.

XLIII. évf. 142. sz. 191.). A debreceni országgyűlés idején a sokat nélkülöző Jókaiéknak Nyáry szerzett állást (Krk. 18. k. 153.), vőt az író szerint — ha ez nem romantikus túlzás — Nyáry beszélt le őt a világo si napokban az öngyilkosságról. Sze re pe volt A Hon meg-

indítását előkészítő Sváb-hegyi tanácskozásokban is (*Hajdan, most és valaha*. NK 61. k. 247—73.). Mikszáth úgy véli, a Nyáryhoz való ragaszkodás vezette vissza az író-t a hatvanas években ismét a politikához. (Krk. 19. k. 23—24.) A kiegyezés után egymás mellett ültek az országgyűlésen, s Jókaira különösen mély benyomást tett Nyáryval való utolsó hosszabb beszélgetése néhány héttel ennek öngyilkossága előtt a parlament társalgójában. (*Életemből*. NK 97. k. 261—62.)

Mit jelentett Jókai személyének Nyáry, A Hon lapjain gyászkeiretben közölt nekrológiájában mondotta el.

„Én ismertem, én bámultam, én szerettem Nyáryt kora ifjúságomtól kezdve.

Mint Nyáry, rokonom; mint férfi, elvbarátom; mint politikus, vezetőm; mint jellem, ideálom volt. Erre a csapásra nem voltam tőle készen.

Ismertem őt, mint bírót, megvesztegethetlennek, kinek a maga helyzetében csak szemet kellett volna hunynia, mint teszik sokan mások, akik előtt fedetlen fővel jár a közvélemény, hogy vagyonát megtízszerezze; büszkén utasított el magától minden nem hívott szerencsét.

Ismertem őt, mint államférfit, ki millióit kezelte az államvagyonnak s diadalból és hajótörésből pusztá kézzel, tiszta szívvel került elő.

Ismertem őt, mint martírt, a nemzet és világszabadságnak, ki hideg vérrrel veté oda vagyonát, szabadságát, életét a diadalmas abszolutizmusnak, s hosszú évek során át türelmesen, férfiasan viselé a börtön és ínség minden kínzásait.

Ismertem őt, mint magán embert, ki nevetve fogadta a sors csapásait, ki oszlopa volt a csüggedőknek, ki tudott nélkülözni mindent, kinek nem volt semmi mulatsága, egyedül a szellemdús társalgás; ki nem keresett semmi gyönyört, egyedül a tudományt.” (A Hon 1871. ápr. 22. — IX. évf. 93. sz. Reggeli kiadás. Vö. *Életemből*. MK. 97. k. 253—54.)

Ami szorosabban *A lélekidomárt* illeti, Jókai a regényben Nyáry kevésbé ismert ifjúkori tevékenységének egyes mozzanatait használja fel. A fent említett, halála előtti parlamenti beszélgetés terelte az író figyelmét Nyáry vizsgálóbírói működésére, amelyet az megyei szolgálatában folytatott. „El kezdett nekem Nyáry egyszerre beszélni élte legtávolabb élményeiről. Első szerelméről, ügyvédi pályája első megpróbáltatásairól és ezután bírói pályája azon fénypontjairól, mikben tehetségei feledhetlen emlékeket vívtak ki, csábokról, miknek ki volt téve, szerelem és gazdagság alakjában; a kincsekről, amikért, »csak kicsinyt« le kellett volna hajolnia, hogy fölvegye s a mesés ármányokról, miket diadalmasan leküzdött, minők közt első helyen

állhat Braunecker Matild és Zentál milliókba játszó hírhedett csel-
szövénye... Akkor nem tudtam még, hogy véghagyománya az,
amit most rám bíz.” (Nyáry Pál emléke. NK 97. k. 255—64.) Az itt
említett bűnügy sokat foglalkoztatta Jókait, értékesítette azt *A régi jó
táblabírák* cselekményében is (JKK 455—57.). Nyáry nyomozó ügyes-
ségének és megvesztegethetetlenségének itt körülírt s a nekrológban is
kiemelt motívumait *A lélekidomárban* is viszontlátjuk. „Nem ilyen
arcokat láttam én már magam előtt megjelenni, mint az öné”,
mondja lehángoltan Lándory a balsorsát is önértéssel hordozó Godi-
vának. „Árva leányokat, fiatal asszonyokat, öreg anyákat, akik a lábaim
előtt térdre csúszkáltak, a földön fetrengtek, kezeiket imára kulcsolva
emelték hozzám, jajgattak és dühöngtek s utoljára megátkoztak.
Nem rendítettek meg.” (JKK 103.) De L’Aisne Alfréd a regény egy
másik helyén egész előadást tart Lándorynak arról, hogy alapozhatna
volna meg a Lis Blanc-féle végrendelet segítségével vagyoni helyze-
tét, anélkül, hogy ezzel lelkinyugalmát zavartatta volna. (JKK
303—04.) Bár hasonlókban a kormánybiztos Rádaynak is része lehet-
ett, Jókaira nyilván Nyáry bizalmas közlései tettek mélyebb benyo-
mást.

Még szorosabban *A lélekidomár* alakja felé mutat Nyáry kiváló
nyomozó készsége, amely Jókait különösen megkapja. Már néhány
héttel barátjának halála után arról tudósít A Hon, hogy Jókai
„közelebb új beszélyszozatot indít meg. Tárnya Nyáry Pál bírói
működése köréből lesz merítve.” (1871. júl. 4. Reggeli kiadás. — IX.
évf. 151. sz.) A hír ugyan idő előtti, az első tervezett beszély csak két
év múlva születik meg; a hír azonban Jókai képzeletének Nyáry felé
irányulását mégis tanúsíthatja. Az idevágó novellák sorában *Az angyal-
arcú démon* című Nyáryt egy különösen körmönfont bűnügy fel-
gombolyítójaként mutatja be. A történet Braunecker Matild és
Zentál ügyvéd említett esetéről szól. Az események során Nyáry meg-
jelenik Matild bárónő kártyabarlangjában, ahol helyetlenné kínálják.
Nyáry így hártja el az ajánlatot: „Köszönöm, de én sohasem kártyá-
zom; amire igen nagy okom van. Én nekem meg van az a különös
adományom, hogy amint egy játszma kártyát egyszer keresztülnéz-
tettem, azonnal ismerem a hátáról valamennyit. És így természetesen
nem játszhatom soha, mert akkor hamisjátékos volnék. S szavainak
bebizonyításául felvette az asztalról azt a játék tarokkot, amely ott
feküdt s végigforgatva az ujjai között, nagy hirtelen elszámálta
a hátuljáról, melyik kártya micsoda. Bámult rajta minden ember. —
Ez az ok, amiért nem játszom soha. »Tyüh! mondá magában a fiatal
ügyvéd, hiszen ez volna éppen a legjobb ok arra, hogy az ember
mindig játszodjék!«”. Megfigyelő képességének ezt a különös saját-
ságát

Jókai Nyáryról írt emlékezésében is kiemeli. A jelenet *A lélekidomárban* is megismétlődik, ahol Lándory így hártja el Alfréd invitálását: „Minden játékhoz értek. Éppen azért nem játszom, mert az első osztás után minden kártyát megismerek a hátáról.” Alfréd jellemző válasza: „Ah! Ismét egy míveletlenül hagyott aranybánya! Ha én ezt kölcsön kérhetném!” (JKK 305.) A LisBlanc-ügyegyébként legföljebb bonyolultságával és széles nemzetközi háttérével emlékeztet Matild bárónő szélhámosságaira; Nyáry és Lándory azonban jellemük, képességeik szerint egymás rokonai. Tudjuk például, hogy 1848-ban Nyáry nem helyeselte Rózsa Sándor és társai amnesztiáját: „hogy sok birkát el fognak lopni a rácoktól, azt elhiszem: de katona nem lesz a zsványból soha. Az csak fegyvertelen embereket tud leverni; de ahol saját bőrét féltheti, ott az árokba bújik.” (Idézi Szabó László: *Jókai Mór élete és művei*. Bp. 1904. 121.) *A lélekidomár* első fejezetében Lándory hasonló álláspontról ítéli meg a hírt, hogy a koronázás alkalmából Rózsa Sándor kegyelmet kapott. (A valóságban a kegyelem csak egy évvel később, Mária Valéria hercegnő születésekor érkezett). Lándory itt így beszél a belügyminiszterhez: „Jobban tetted volna, ha . . . Rózsa Sándort tartod meg a porkoláb számára piketparticnak, mert ez egy közönséges zsvány.” (JKK 10.).

A hasonló részletegyezéseknél fontosabb a lélekidomár lelkialkatának, emberi egyéniségének, jellemének Nyáryéval való rokonsága. Hogy Nyáry „ellenállhatatlan vonzóerőt” fejtett ki Jókai fantáziájára s így „egyéniiségében könnyen fölismerthejük a Jókai-regényhősök egyik legtipikusabb jellemvonását: a fölényes úri egykedvűséget, mely azonban a kedélyéletnek titokzatos mélységeit sejteti,” — már Zsigmond Ferenc felismerte. (*Jókai*. Bp. 1924. 29.) Amit az idézett nekrológ mint magánemberről állít Nyáryról, aki elviseli a csapásokat, oszlopa a csüggedezőknak, tud nélkülözni, kedveli a szellemes társalgást, és gyönyörűségét leli a tudományban, — hősínekre is ráillik. Ezekhez a férfias vonásokhoz azonban Jókai a saját kedélyvilágából, érzelmi életének rejtettebb, bensőségebb élményeiből melegebb, lírai tónusú színeket is hozzáadott.

Lukács Móric

Lándory és Godiva szerelmi történetéhez egyébként minden jel szerint Lukács Móric és Birly Krisztina regényes történetét vette mintául Jókai. Lukács Móric (1812—1881) ahhoz a nagyműveltségű, európai szemhatárú, érdeklődésével az emberi kultúra szinte valamennyi területét átfogó írócsoporthoz tartozott a szabadságharc előtt, akiket doktrinereknek vagy politikai elveik alapján centralistáknak

szokás nevezni. Előbb megyei tisztviselő volt, majd mint publicista s a forradalom első idején a Batthyány-kormány ipar- és földművelésügyi minisztériumában helyettes államtitkár működött. Mint tudjuk, ő ismertette és értékelte először magyar nyelven az utópista szocializmus elveit; de — ami *A lélekidomár* szempontjából Jókai számára lényegesebb — tudományos színvonalon a hipnózis és a parapszichológia akkor feltáruló kérdéseiről is összefoglaló tanulmányt írt és büntetőjogi problémákkal is foglalkozott. (*Az állati magnetismus és viszonya a lélek- vagy késértet-látáshoz*. Bp. Sz. 1840. 1. k. 22—88.; *Büntető jogi theoriák*. Bp.Sz. 1840. 2. k. 1—79. Tudása mellett vonzóvá teszi egyéniségét meleg érzésvilága, megnyerő modora s nem kevésbé önzetlen és áldozatkész emberi magatartása is.

Bár a honvédelmi bizottságban ő képviselte a kereskedelmi minisztériumot, mikor a kormány a szabadságharc alatt Debreccenbe távozott, lemondott állásáról, minthogy hetvenedik életévén túlhaladt, halálos betegségében ágyához szegezett édesanyjának ő volt egyetlen gyermeke és támasza. Anyja halála után azonban 1851-ben elhagyta az országot, mintegy önkéntes száműzetésben utazva Európa nyugati és északi vidékein. Az ötvenes évek végén tért haza: s bár nem volt tagja az 1860—61. évek országgyűlésének, számos politikushoz, így különösen a tragikus sorsú Teleki Lászlóhoz szoros baráti szálak fűzték. 1862-ben vette feleségül Birly Krisztinát, s ezután évenként át ismét Nyugaton, leghuzamosabban Salzburgban élt, míg nem felesége 1874-ben Meranban hosszas betegeskedés után elhunyt. Lukács ekkor meghasonlott érzésekkel tért vissza Magyarországra. Régi íróbarátai különös szívéllyességgel fogadák és Toldy halála után 1876-ban a Kisfaludy Társaság elnökévé választották. Élete utolsó éveiben emlékiratain dolgozott, felesége s a maga nevét az Akadémia és a Kisfaludy Társaság részére hagyományozott jelentős alapítványival tette emlékezetessé.

Jókai kétségkívül ismerte Lukács Móricot. A Kisfaludy Társaságon kívül kapcsolatot teremthetett közöttük az olyanfélce vállalkozás is, mint a Szász Károly kiadta *Árvízkönyv Szeged javára* (Bp. 1880.) c. album, amelyben mindketten részt vállaltak, Jókai egy drámai költeményének részletével, Lukács Móric pedig *Emlékezéseim* c. írásával, amely lírai melegséggel idézi vissza elhunyt felesége emlékét. (45—68.) Laborfalvi Róza elhunytja után Jókait hasonló lelkiállapota diszponálja arra, hogy Lukács *Emlékezéseit* *A lélekidomár* számára hasznosítsa. A regény írásakor Lukácsra vonatkozólag egyéb forrásra is támaszkodhatott, így elsősorban Szász Károly emlékbeszédére (A Kisfaludy Társaság Évlapjai. Új folyam. XVIII. 1882—83. 334—55.), A Honnak Lukács halála alkalmával megjelent közleményeire

(1881. nov. 6. reggeli kiadás.; nov. 7. reggeli és esti kiadás; nov. 8. esti kiadás; nov. 10. reggeli kiadás; nov. 14. esti kiadás. — XIX. évf. 305—307., 309. és 313. sz.), valamint a Vasárnapi Ujság gazdagon dokumentált megemlékezésére. (1881. nov. 12. — XXVIII. évf. 46. sz. 725—28.)

Jókait *A lélekidomár* tanúsága szerint megragadja az ifjú Lukács Móric ragaszkodása súlyos beteg anyjához. Mint Szász Károly mondja, Lukács helytállása anyja mellett egészen rendkívüli: „A hű fiú negyedfélévig volt betegápoló, a szó szoros értelmében, a szenvedő anya halálos ágyánál. Ő igazgatta feje alatt vánkosait . . .; ő adta neki az orvosságot . . .; virrasztott ágyánál, s az álmatlan éjszakába messze benyúló estéken mesélt neki, földözve gyermekemlékeit . . . s nyájas szóval úzva el a bombázott Pest iszonyának a betegszobába behallatszó zaját.” (I.m. 338—39.) Lukács életének ez az első szomorú korszaka adott indítást Jókainak ahhoz, hogy — művészileg szervesen és mintegy fölösleges epizódként — megalkossa Lándory szeretett nővérének, a szívbeteg Saroltának alakját, s részletezze e leány halálával és temetésével kapcsolatos körülményeket.

Jóval világosabb az összefüggés Lukács Móric és Lándory házassága közt. Godiva alakjának körvonalazásában aligha maradt Jókaira hatástalan az a kép, amelyet Lukács emlékezése fest elhunyt feleségéről. „Hű fényképe akarna leni egy női alaknak és jellemnek, kiben férfias lélekerő női gyöngédséggel párosulva, gyermekded szendesség és vidámság, komoly világnézettel, tudományos műveltség a legkisebb fitogtatás nélkül, lágy kedély éles ítélő ésszel egy összhangba olvadt össze. Egy nőnek akarom emlékéket fenntartani, aki feladatául tűzte ki, és a legnehezebb viszonyokban is megoldotta, hogy a férfiút, kinek társául szegődött, boldogítani fogja, életét felvidítani, aki éveken keresztül hosszas, maga által is gyógyíthatatlannak ismert betegsége alatt egy panaszra sem fakadt, el nem vesztette lelkének vidámságát, játszi elmességét . . .” (I.m. 66.) Jókainál Godiva érdeklődési körében a tudomány helyébe a művészet lép, de egyebekben a mű — főként a regénynek a badeni Traumhold villában lejátszódó szakasz — szem-melláthatóan a Lukács használta színeket tükrözi.

Még világosabb a hasonlóság, ha részleteiben vetjük össze Lukács házasságának történetét Lándoryéval. Gyulai Pál írja Lukács életrajzában, hogy annak „házassága mind reá, mind barátaira nézve egészen váratlan volt”, Lukács nem gondolt nősülésre s mikor vonzalma Birly Krisztina iránt felébredt, az érzés valósággal megdöbbentette: „legjobb lesz véget vetni mindennek és külföldre utazni — gondolá magában — s búcsúlátogatásra ment a szeretett leányhoz, akitől örökre el akart szakadni”; úgyszólván a búcsú pillanatában „pattant ki

a kölcsönös vallomás.” (Gyulai Pál: *Lukács Móric*. Emlékbeszédek. 2. k. Bp. 1914. 134–35.) *A lélekidomár* Lándory és Godiva érzéseinek rajzában nyilván ezen az alapon domborítja ki a finom tartózkodás mozzanatát, a vallomás itt is a búcsú perceiben hangzik el, amikor Godiva már útiruhában köszönne el vendéglátójától s a kocsis a ház előtt várja.

Szász Károly emlékbeszédében a két rokonszenves egyéniség e sajátos tartózkodásának okairól pontosabban is értesülhetünk. „Mikor Lukács Móric a gazdag örökösöt, kire 200.000 forintnál több várt, megismerte, . . . az örökösöt főrangú és gazdag, vagy nagyratörő udvarlók rajongták körül. De a hideg és tartózkodó, sőt büszke külseje alatt mélyen érző szívet rejtő hölgy, kinek lady-like magatartása és szellemi fölénye a legmerészebb udvarlónak is tiszteletet tudott parancsolni, egyikhez sem hajolt közülök. Figyelmével előbb, majd rokonszenvével s később határozott hajlamával, a körülé zajló férfitársaságnak egy — nála több mint kétszeresére idősb — tagja felé fordult, ki társadalmi állásával hozzá egészen hasonló, szívemességgel s művelt szellemével hozzá egészen méltó volt, de aki — már közel ötvenéves letére — régen örökös nőtlenégre kárhóztatta magát, s álmában sem gondolt házasságra, s legkevésbé pedig a nála háromszorta gazdagabb s majdnem annyiszor fiatalabb örökösönövel. Azonban mind gyakrabban találkoztak azon társaskörökben, melyek mindkettőjökéi voltak, s előbb csak udvarias érintkezéseik észrevétlenül a szíves és rokonszenves barátságba mentek át, e költői viszonyba, mely rokonszemű férfi és nő közt a legveszélyesebb . . . Ha nem csalódom, az első vallomást a leány tette, de csak mikor meggyőződött, hogy a férfi csak azért habozt az azt megtenni, nehogy önzés vagy éppen kapzsiság gyanújába essék. Önzés — legalább annak szennyesebb faja — teljesen ki volt zárva e nemes szívek viszonyából. Ki a leány részéről, aki élete virágában ifjú és főrangú kéréket utasítva vissza, egy ötvenéves férfinak önként nyújtotta kezét s kezében teljes szívét, s ki a férfi részéről, aki tizenkét év múlva határozottan visszautasította neje vagyonát, nem akarván gazdagsággal vigasztalódní élete elvesztett kincsének romjai fölött.” (I.m. 340–41.)

Nem kevésbé megindító Birly Krisztina betegségének és halálának s Lukács ennek során tanúsított odaadásának története. „Zavartalan boldogságban s egy valódi »szép élet« élvezetében töltött nyolc év után, egy hegyi kirándulás alkalmával neje áthúlve, a tüdejében hirtelen fejlődött, de visszaverődött gyulladás végzetessé vált reá uézve. Az erőnek látszó, bár finom testalkat legnemesb szerveiben támadtatott meg a gyorsan fejlődő kór által. S nem is gyógyult meg többé. Tüdő-, majd szívbaj verte le, s majdnem négy teljes éven

át szenvedett, angyali szelídséggel viselve szenvedéseit s a kikerülhetetlen halál biztos tudatát. Merán enyhe völgyében, hol annyian keresnek üdülést évenként, ő — oldala mellől egy órára sem távozó férjével — négy éven át várta halálát. Türelmével, szelíd mosolyával, nyájas szavaival igyekezett vigasztalni férjét, s igyekezett boldog lenni még, hogy utolsó napjáig boldogíthassa, akit szeretett.” (Szász Károly I. m. 343.) Ezt az adatsort kiegészíti A Hon egyik említett közleménye, amely szerint Birly Krisztina halálakor Lukács „a meráni templomban sírboltot építtetett, oda temettető nejét, s a saját koporsójának is ott helyet hagyva, a sírbolt fölé állított emlékre mind a maga, mind a neje nevét vésette; a saját neve alatt csak a halálozási nap megjelölése hiányzik, ami most fog pótoltatni. Midőn Lukácsné elhunyt, Lukács nejének egész vagyonát, 200.000 frtot, a hölgy rokonainak adta át.” (A Hon 1888. nov. 7. Esti kiadás. — XIX. évf. 305. sz.) A teljesség kedvéért említem, hogy a Lukács-házaspár nyughelyének az eltelt évtizedek alatt nyoma veszett. Idézhetem Réz Leonida közlését: „bejártam a temetőket, kriptákat, templomokat, de minden eredmény nélkül. A plébánia törzskönyvében pontosan jelezve, mikor halt meg az elnök [ti. a Kisfaludy Társaság elnöke] felesége, még az is, mely házban . . . , de más nyomot nem találtunk.” A ház, ahol Birly Krisztina meghalt, a „Villa Fani”; ma is ugyanazon család tulajdona, mint Lukács Móric meráni tartózkodása idejében. (Réz Leonida levele, Merán, 1966. ápr. 15.)

Jókai nyilvánvalóan az itt felsorakozó adatokat értékesíti Lándory és Godiva történetében.

Lándory és Godiva között hasonló a különbség, mint Lukács Móric és Birly Krisztina között: a regény szerint a főhős kapitány volt a szabadságharc alatt (JKK 392.) s így, mikor 1870 táján Godivával megesküszik, legalább negyven éves, még egyszer annyi, mint menyasszonya. Mint Lukács és felesége, a regény hősei is rokon érdeklődésű, gyengéd és érzékeny egyéniségek, egymásnak élő, összehangolódott emberek. Mint Birly Krisztinát, úgy Traumhold Godivát is ifjan, boldog napjaiban támadja meg a tüdővész (a párhuzam itt Lukanich Ottilia esetével is kézenfekvő). Mint Lukács feleségét Meránba, „Lándory Capriba vitte a nejét, hogy ott eltemetkezze vele élve” (JKK 136.). A regény hőse és annak modellje mindketten nemcsak betegük fizikai állapotán igyekeznek segíteni aggódó gondossággal, de teszik, ami tehető szerelmesük lelki egyensúlyáért is, a szerelem találékonyságával leplezve a veszélyt, játszva egymással, „mint két pajkos gyermek” (JKK. 138.). Az a férfias bánat, amely Lukácsnak elhunyt feleségére vonatkozó emlékezéseiben megszólal, a kedves koporsóját kíséző Lándoryban romantikussá színeződik: a hajó árbócá-

hoz támaszkodva látjuk őt „összefont karokkal, mélyen lehajtott fővel”, amint tekintete „a távolba tévedez”. (JKK 137.) A felesége emlékére tett alapítványok motívuma sem hiányzik Lándory történetében s visszatér a regényben az a Lukácsot mélyen jellemző motívum is, hogy felesége örökségét nem fogadja el: Lándory — Godivának rokona nem lévén — utóbb második feleségének bajba jutott anyját segíti meg ezzel az örökséggel.

Valóban jelentős egyezések igazolják tehát, hogy az író a Godivával kapcsolatos fejezetekben Lukács Móric és Birly Krisztina házasságának története inspirálta.

A párizsi kommünről

A marxizmus államelmélete a párizsi kommünt tudvalevőleg a munkásmozgalom korszakalkotó eseményei közt tartja számon. „A munkások Párizsát, kommünjével együtt, ünnepelni fogják örökké, mint egy új társadalom dicsőséges hírnökét,” olvassuk a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának Marx fogalmazta, 1871. máj. 30-án lezárt üzenetében. (Marx—Engels: *Válogatott művek*. I. k. Bp. 1949. 526.) Hogy Jókai más felfogással nézte az eseményeket s polgári gondolkodása a kommün politikai elveivel, békeszeretete a polgárháború, hazafisága pedig az osztályharcban kifejeződő „meghasonlás” tényével szembe állította, a Jókai-kutatás sűrűn emlegetett tételei közé tartozik. Ez az elvi szembenállás *A lélekidomár* lapjain is világosan jelentkezett. Mégis az írónak ez az alkotása is figyelmeztet arra, hogy az általánosságban mozgó megállapítások kiegészítésre, egyes részproblémák pontosabb megvilágításra szorulnak.

Lándory a regény szerint a háború kitörése előtt halálosan beteg feleségének ápolásával van elfoglalva, s mikorra az asszony halála után figyelme a párizsi események felé fordul, — „a véres drámának csak az utójátéka folyt már, ahol francia küzd a francia ellen, a kommünárdokat lövik csoportostul főbe.” (JKK. 142.) Az események 1871 júniusára utalnak. A regény a kommün eseményeit először a börtönből kiszabadult ártatlan fegyenc, Kalthahn Péter előadásában kommentálja. Jókai itt „pokoli szép tervnek” nevezi a párizsiak nemzetközi méretűnek képzelte elgondolását: „kiszabadítani a börtönök összes foglyait, s a bagnók gályarabjait, s aztán egyesült erővel nekizúdulni az egész társadalomnak... Lázítsák fel a munkásosztályokat, szedjék maguk körül a sok facér cselédet, akinek a gazdája ijedtében elszökött.” Az író szemmel láthatóan Thiers sajtójának hatása alatt ítélt, valószínűleg elsősorban Favre külügyminiszter köriratának hatása alatt, amelyet az „a párisi lázadás okairól” 1871. jún. 6-án Franciaország külképviseleihez intézett s amelyet A Hon is

közölt. (1871. jún. 12. Reggeli kiadás. — IX. évf. 133. sz.) Az író a regényben az illavai rablázadást, amely több mint tíz évvel a kommün előtt történt, időbelileg előbbre hozza, a kommün háttérében helyezi el, s mintegy a kommün közvetlen hatásának tünteti fel. Bár mindezt a volt fejedelmi gondolatvilágába illesztve adja elő Jókai, a szemlélet vitathatatlanul az íróra magára is jellemző. Am Jókai e „pokoli szép terv” fikcióját kiemelve sem nyomhatja el felláborodását a reakció véres megtorlása felett, s „még pokoliabban szép ellenötletnek” bélyegzi, hogy a versailles-i kormány éppen francia seregekkel verte le a kommunárdok felkelését, akik osztályérdekeikkel együtt az ország függetlenségét is oltalmazzák a német behatolással szemben. Lándory gúnyosan említi, hogy „most kezdődik a rémper tizenkétezer ember ellen”, mert „a megrémített birtokososztály, a kegyes emberek bosszút követelnek”; pedig „ha ehhez hozzákezdének: irtóztató vége lehet.” (JKK 213.) A beszélgetés, melynek részleteit idéztük, az esztendő nyarára tehető. Utóbb a történet Franciaországba vezet, néhány hét múltán Seigniers-ben a Lis Blanc-féle végrendelet kihirdetését követő ebéden a kisvárosi előkelőségek beszélgetésében még egyre a kommün az „uralkodó tárgy” (JKK 231.) s Jókai itt is gúnyosan festi a társaság tájékozó bosszúvágyát. Van, aki mind a tizenkétezer elfogott kommunárd kivégzését követeli: „Gőzgullotine-t kell felállítani, ami egyszerre sorszámbra gyalulja le a fejcikkeit!” (JKK 238.). A legendyhebb is úgy véli, ha nem is valamennyit, de el kell pusztítani „a vezetőket minden bizonnyal.” (Uo.) Ismerve Jókai eljárását regényhősei nevének kikombinálásában, aligha véletlen, hogy a társaság legjobban tüzeskedő tagja, Boisgoberry polgármester — neve szerint is rokona Boisdénemetz ezredesnek, a kommunárdok fölött ítélkező hadbíróóságok egyik leg hírhedtebb alakjának. (Vö. Lissagaray: *Az 1871. évi kommün története*. Wien 1922. 406—407.) A regényben azután hideg zuhanyként hat a forrófejű társaságra Lándory híre a bosszúállás első véres korszakának befejezéséről s arról, hogy a következőkben — állítólag — „a tizenkétezer fogoly commune tag közül csak négy lett halálra ítélve.” (JKK 239.) Az enyhe ítélet e felvetése természetesen ismét csak Jókaira és nem Thiers korszakára jellemző: valójában az elfogott polgári személyek közül 285 személyt ítéltek halálra s a versailles-i adatok szerint 1179-ben haltak meg vizsgálati fogságban. (Lissagaray i.m. 426.)

A fentiek szerint Jókai szemben állt ugyan a kommün rendszerével és intézkedéseivel, viszont mély humanizmussal ítélte el a reakció tömegmészárlását, az igazságszolgáltatás megkerülésével alkalmazott véres és embertelen terrort.

Erre egyébként az író egyik közvetlen politikai megnyilatkozása is bizonyítékuul szolgál. A *lélkeidomár* csak futólag emlékezik meg a külföldre menekült kommunárdok menedékjogát érintő problémákról: „Valamennyi európai hatalmasság megtagadta a commune vezetőitől a menedékjogot. Belgium kezdeményezte. Európában egynek sincsen maradása.” (JKK 282.) Jókai tragikusnak tartja ezt az intézkedést, s erre vonatkozó nézeteit A Hon egyik vezércikkében ismerteti. A cikk előzményeként meg kell említenünk, hogy Thiers külügyminisztere május 26-án távirati felszólítást intézett Franciaország külügyi képviselőihez, amelyben egyebek közt a következő utasítást adja: „Ha tehát értesülni fog, hogy egy — magát a párisi merényletben compromittált egyén átlépi azon nemzet határát, hol ön megbízásban van, fölkérem, hogy az ottani hatóságokat szólítsa föl azonnali befogatására és nekem ezt tudomásomra juttassa, hogy kiadási kérvénnyel léphessen föl.” (A Hon 1871. jún. 1. Esti kiadás. — IX. évf. 125. sz. 2.)

Ezt követően először Belgiumból érkezik a hír, hogy a külügyminiszter kijelentette: „A kormány élni fog azon törvényes felhatalmazással, hogy távol tartsa Belgium szabad földétől azon gonosztevőket, kik nem érdemesek az emberek nevére.” Belgium állásfoglalása annyira megdöbentti Victor Hugot, a Brüsszelben élő nagy francia író, hogy május 26-án az Independence c. lap szerkesztőjéhez intézett nyílt levelében a kommuné egyes túlkapásait elítélve, harározottan állást foglal a kommunárdokat megillető menedékjog mellett. A Hon fordításában a nyilatkozat legdrámaibb mondatai: „Azon menedékjogot, melyet a belga kormány elutasít, én felajánlom. Hol? Belgiumban. Ezzel tisztelem meg én Belgiumot. Én Brüsszelben menedék-helyet nyitok. E menedékhely Barrikád-tér 4. sz. a. van.” (*Hugo Victor contra legem*. A Hon 1871. máj. 31. Reggeli kiadás. — IX. évf. 124. sz.) A nyilatkozathoz, melynek hatására Victor Hugot Belgiumból kiutasítják, a francia romantikusnak még egy kommentárja csatlakozott, amely felfogását még világosabban fogalmazza meg: „Azt hittem, hogy Franciaország jelen helyzetében a belga kormány a menedékjog értelmében a határain átjövő menekülteket nem szolgáltatja ki különbség nélkül azon francia kormánynak, mely őket különbség nélkül agyonlöveti.” Mindez természetesen Jókait sem hagyhatta hidegen.

Úgy véljük, Victor Hugo első levelének hatása alatt összegezte véleményét a menedékjog kérdésében. Nem állíthatjuk, hogy a kommunéről való vélekedése e közleményében enyhülést mutat; hogy azonban a menedékjog megvonását éppúgy, mint Thiers terrorját az emberi szabadságjogok lábbal tiprásának tartja, a közleményből nyilvánvaló:

„Tehát vas kormány, sajtó-elnyomás, rendőrség, kémrendszer, tömeges kivégzés, Cayenne és katonauralom.

S lesz-e Európában egyetlen egy hang, mely azt kívánja e francia kormánytól, hogy ne így tegyen ?

Oh azok az eszevesztettek, akik a Louvre-t felgyújtották, nem gondolták, hogy annak, aki oltani jön, magát a szabadságot is el kell e lángokkal együtt oltani.

Oda vitték a dolgot, hogy Európa még az emberiség és szabadságvágy legmagasabb vívmányát, a politikai vétkesek menedékjogát is megtagadta a most levert franciáktól. Az angol és belga kormány a politikai menekülteket ki fogja adni, mint közönséges gonosztevőket. S aki egyszer ki van szolgáltatva, magyarázhatja az aztán a méltán elkeseredett törvényszéknek, hogy az ő rajongása, s a gyűjtogatók veszettsége között mi különbségek vannak? bíz egy helyre jut az azokkal.” (A Hon 1871. máj. 28. Reggeli kiadás. — IX. évf. 123. sz.)

A hang tragikusabb, mint a francia íróé, a mondanivaló azonban rokon amazéval. Hogy az európai irodalom nagyjainak felszólalása nem volt hiábavaló, ezt bizonyítja a következő közlemény: „A belga kormány a párisi menekültek kérdésében helyesebb nézetre tért. Az igazságügyi miniszter a kamarákban kinyilatkoztatta, hogy minden egyes eset meg fog vizsgálatni.” (A Hon 1871. jún. 2. Esti kiadás. — IX. évf. 126. sz.) Jókai nyilván nem feledhette el a magyar szabadságharcot követő önkényuralom eseményeit, saját bujdosását, emigrációba kényszerült kortársainak megpróbáltatásait, s a párizsi eseményeket ezek távlatában szemlélte.

De befolyásolhatta álláspontját Frankel Leonak, a kommün magyar származású munkaügyi miniszterének ügye is, akit 1875-ben Bécsben elfogtak, s a bécsi hatóságok a francia kormánynak akartak kiszolgáltatni. Minthogy Frankel magyar állampolgár volt, az osztrák kormány nem tagadhatta meg a magyar hatóságoknak kiadatási kérelmét. A magyar igazságügyi hatóságok viszont nem érték be a Párizs támasztotta, általánosságban mozgó és semmiféle tényszerű adatot nem tartalmazó vádaskodással, és Frankelt szabadlábra helyezték. Ennek kapcsán a menedékjog vitája lapjainkban ismét felmerült, s A Hon is a menedékjog megadása mellett foglalt állást. (Vö. Aranyossi Magda: *Frankel Leo*. Bp. 1952. 87—98.)

Van azonban *A lélekidomár* szerzőjének még egy szempontja, amely az események általános reakciós megítélésétől elválasztja. Jókai csodálattal és megbecsüléssel tudja szemlélni az elvekért való helytálló, hősi harcot akkor is, ha az egyébként tőle távolálló elvekért folyik. Különösen a kommün végső óriának harcai indítják meg. Lándory így beszél ezekről Sidonia grófnőnek: „A commune leg-

végső ellenállása a Montmartre körül volt. Itt valóban bámulatos vitészséggel harcoltak. Az Internationale válogatott tábora volt ott egyesülve, akiknek küzdelmeiről, ha más ügyért folyik, hőskölte-ményt lehetne írni. A leveretés után egy része az Internationale csapatainak nem adta meg magát, hanem lemenekült akatakombákba.” (JKK 257.) Ezekhez a történelmileg hiteles adatokhoz költötte hozzá Jókai a katakombákból előhajsolt kommünárdok valóban eposzi hangulatú történetét. Megannyi halálraszánt, nyomorúságos elcsigázottságában is mindent vállaló s céljaiért a végsőkig küzdő férfi, aki végszetével dacolva sem teszi le a fegyvert: az ősz përe Croque-Mitains, Martin Crève-coeur, az ifjú typographe Michon s a többiek, — mind Jókai képzeletének szülöttei. Egyik ökölharcba kezd az öt leső tüzerekkel, a másik revolverét használja, van, aki magára gyújtja petrolummal leöntött ruháját, s van, aki Orsini-bombákat vet a lesben álló katonákra. (JKK 272.) Gondolkodásukat a főalak szavai jellemezhetik: „Ki az a Thiers úr? Nem akarom ismerni. Nem kell a kegyelme! A pajtásaimmal akarok menni. Ha azok a pokolba: én is oda.” S ismét: „Le a birtokkal! Le minden úrral.” (JKK 274.)

Másfél évtizeddel az események után tehát Jókai némileg tárgyilagosabban és megértőbben veti fel a kommünnel kapcsolatos kérdéseket, s bár a róla való vélekedését saját polgári gondolkodása alapvetően megszabja, mélyen megveti Thiers kormányának megtorló hadjáratát, a harcot elvi meggyőződésből vállalóktól sem rokonszenvét nem vonhatja meg, sem emberi jogaik megvonását nem helyeselheti. Véleményének alakulását a hetvenes években nyilván befolyásolta a lapjában megjelent néhány elgondolkodtató közlemény. Így már a kommün pereinek megindulásakor felhívhatta figyelmét egy névtelen cikk a mozgalom egyes vezéregyéniségeinek emberi értékeire: „Tagadhatatlan, hogy van köztük több kiváló tehetség s néhány igazi erős jellem”, írja e cikk s kiemeli, hogy az eseményeket nem szabad egyoldalúan Thiers lapjai alapján megítélni: „Eljő azonban az idő, midőn a pálcáttörő ítélet nem lesz oly általános, mint ma, vagyis midőn az eszmék rajongóit elválasztják a közönséges gonosztevőktől... midőn tekintetbe fogják venni, hogy a commune irtózatossá tette a napoleoni uralom romlott földje megfoghatóvá teszi, és hogy a versaillesi parlament reakcionárius hangjai annyi dicsvesztés és kétségbeesítő tény után mintegy kihívták a lázadást.” (y.: *A commune főnökeiről*, A Hon 1871. júl. 11. Reggeli kiadás. — IX. évf. 157. sz. 1—2. Valószínűleg György Aladár írása, A Hon szerkesztőségének új belső munkatársáé, Marx jó ismerősé. Vö. A Hon 1871. okt. 20—22. és 25. Reggeli kiadásai. — IX. évf. 242—44. és 246. sz. Hogy Jókai György Aladár személyét, művelt-

ségét és munkásságát különösen értékelte, mutatja, hogy emlékét egyik novellája is megörökíti. Vö. Komlós Aladár: *Magyar író Marx körében. Tegnap és ma.* Bp. 1956. 76.)

★

A kommünt követő bosszúhadjárat elől a regény Lyoneljéhez hasonlóan számos kommunárd valóban a párizsi kloákákban és katakombákban keresett menedéket, erről A Hon is több alkalommal megemlékezett. Néhány közlése *A lélekidomárra* nézve is forrásértékűnek látszik; így a következők. „A felkelők s gyújtogatók közül számosan veszték oda a csatornákban s katakombákban, ahol menedéket kerestek. A csatornák nyílásai ugyanis még a németek által megszállva tartott helyeken is, mint amilyen Charenton, Bercy stb. vagy el voltak zárva, vagy erős őrizet alatt tartattak. A St. Martin csatorna több elesett vagy öngyilkossá lett felkelő hulláját a Szajnába hordta.” (1871. jún. 7. Reggeli kiadás. — IX. évf. 130. sz.) „Állítólag a Bicetre erőd egész helyőrsége a katakombákban tartózkodik. Kettő közülök tegnap éppen azon percben fogatott el, midőn rejteköket a »Cluny« szálloda mellett levő nyíláson el akarták hagyni. Ezek kivallották, hogy ott még nagyszámú nemzetőr van elrejtőzve, kik közül sokan eddig éhen haltak.” (Párisból. A Hon 1871. jún. 19. Esti kiadás. — IX. évf. 139. sz.) „A kutatások a katakombákban befejezettek. Nagyszámú hullát találtak ott, melyek nagyrészt patkányok által voltak elrútitva.” (*A párizsi elfogatásokhoz.* A Hon 1871. jún. 24. Esti kiadás. — IX. évf. 144. sz.) Az itt közölt részletek egyeznek a regényben kibontakozó motívumokkal.

A kommunárdok végső elszántságáról is sok részletet közölt az egykorú sajtó, hasonló példákat A Hon is gyakran idéz. „A parancsnok, ki a feladás pillanatában lőtte főbe magát, La Cecilia tábornok volt”, olvassuk egyik helyen. „A 82-dik zászlóalj kapitánya, Valentin, tegnap fogatott el Grenelle-ben, ő védte magát s csak negyedórai küzködés után bírták őt bevenni”, halljuk máskor. (A Hon 1871. jún. 7. és 27. — IX. évf. 130. és 146. sz. Mindkét szám reggeli kiadás.) A katakombákból felkényszerítettek magatartását *A lélekidomár* nyilván hasonló példák alapján festi. Valentin esetét egyébként az író maga is említi a regényben: „Hasonló esetet beszélnek Valentinról; ki az üldöző katonatiszt kezéből kifacsarta a kardot, s addig szúrta, vágott maga körül, míg puskaaggal össze nem zúzták a koponyáját.” (JKK 260.) Munkája regényességét azzal is fokozta az író, hogy regényében a kommunárdok hosszú heteket töltenek a katakombákban, mígnem a katonaság menedékhelyük elhagyására kényszeríti őket.

Számos további részlet szól A Hon lapjain a kommün harcosainak sorsáról, az „enfants perdus”-ról, az Orsini-bombák szakértőiről, a gyújtogatással vádolt petroleurökről és petroleuse-ökről. Ezek a motívumok a regényben is visszatérnek. Jókai a tűzértisztnek öltözött Lidy Carcasse leleplezésével kapcsolatban jegyzetben említi: „Ez a jelenet is meg van örökítve ama rémnapok szomorú krónikáiban.” (JKK 273.) Ezek alapján a „Francia dolgok” címen összefoglalt vegyes tartalmú közlemények sorában, amelyek A Hon hasábjain hónapokon át újszólván állandó rovatot alkotnak, a regény szempontjából forrásértékűnek kell ítélnünk az alábbi: „A befogatások még folyvást tartanak, kivált La Villette városrészben. A befogottak nagyobbrészt az enfants perdus csapat tagjai, melyet du Bisson kalandor gróf szervezett, ki valaha Abyssinia meghódítását tervelte. A legújabbban befogottak közt van . . . Bizonyos Guillaume, a commune biztosa a 11. városrészben, ki mechanikus lévén, ismereteit különösen Orsini-bombák gyártására fordítá. E bombáknak, melyek mart. 18. után roppant mennyiségben készültek, eddig csak kis részét találták fel, mi a városban nagy aggodalmat szül. . . . A Boulevardon múltkor érdekes jelenet ment végbe. Egy gyújtogatással vádoltakból álló csapatot kísérték a börtönbe; a közönség szidalmakkal halmozta el a foglyokat. A szidalmazók élén állott egy fiatal tűzér tiszt, ki dühös kikelési által tünteté ki magát. Egyszerre csak előlép a foglyok egyike, s a tűzér tisztre mutatva mondja: »Ez nem tiszt, hanem leány, ki a commune szolgálatában állott.« A tömeg már most a tiszt ellen fordult s letépte ruháját. Persze azonnal ráismertek nemére s a legközelebbi rendőri állomásra vitték őt. Később kiderült, hogy a nő igazgatója volt egy gyújtó-bombákat készítő gyárnak.” E közleménynek szinte minden motívumát felhasználta regényében az író, a leírt epizód alapján bontotta ki Jókai fantáziája a Lidy Carcasse tűzszerzési szakismereteire vonatkozó részleteket, s szerelmi kapcsolatot tételezve fel a nő és Raoul Ripaille közt, adva volt a lehetőség Lidynek Sidonia grófnő környezetébe való vonására is.

Bonaparte Péter és Raoul Rigault

Lis Blanc Lyonel alakját sem egyetlen személyről mintázta Jókai, azt már az alak jellemének ellentmondásossága is sejteti. Hátterében

Jókaira jellemző módon — két olyan ellentétes politikai szemléletű modell körvonalai bontakoznak ki, mint Bonaparte Napóleon Péter herceg és Raoul Rigault, a kommünárd.

Bonaparte Péter (1815 — 1881) nevét a kortársak előtt korzikai temperamentumával, lobbánékony, erőszakos, fegyelmet nem ismerő

jellemével tette hírhedtté. I. Napóleon testvérénck fia, III. Napóleon császár nagybátyja lévén, kiváltságos helyzetet élvezett. Amikor Victor Noirt, a Marseillaise c. „ultrademokrata” lap szerkesztőjét felindulásában lelőtte, a tours-i rendkívvüli törvényszék 1870-ben az egész művelt világ megbotránkozására felmentette. Az erős testalkatú, eleven képzeletű, kalandvágy fűtötte embernek nem ez volt az első büntette. Élete a törvényekkel való szakadatlan összeütközésben telt el. Részint kalandvágyból, részint erőszakos tettei miatt száműzetésre vagy menekülésre kényszerítve, keresztülbolyongta a fél világot, kivívta a „l'imperial Juif-Errant” (császári bolygó-zsidó) nevet. Egy alkalommal törével szúrja meg a tisztet, aki egy rendőr megölésének vádjával le akarja tartóztatni; a vita hevében botjával ver fejbe egy amerikai; egy udvariatlan feleletért egy parasztember lábába lő, és földhöz vágja a vámtisztet, aki hajójának papírjait akarja átvizsgálni. Egyes lapok nemi erőszakkal is vádolják. Számkivetés, fegyház, pénzbüntetés sújtja, sőt egy alkalommal az Egyházi Államban halálra is ítélték. Kalandos életében azonban hatalmas támogatója volt az anyja. Az ő könyörgései lágyították meg a pápát is, aki a halálos ítéletet számkivetésre változtatta. Meg kell említenünk, hogy III. Napóleonnal, akinek hercegi rangját köszönhette, nem volt jóviszonyban. Republikánus elveit a császárság korában sem adta fel, és házasságkötéssel törvényesítette egy munkásnővel való kapcsolatát. Victor Noir meggyilkolása, ill. bírósági felmentése után távozott Franciaországból, a kommün után azonban visszatért és teljes félrevonultságban, elszegényedve fejezte be életét.

Jókai több forrásból ismerhette Bonaparte Péter viselt dolgait. A Hon hasábjain is közölték a Victor Noir meggyilkolásáról szóló különböző verziókat, az áldozat temetésével kapcsolatos tüntetés eseményeit, amelyek során Raoul Rigault neve is felmerült, s végül az igazságszolgáltatást megcsúfoló ítéletet is (1870. jan. 14. — ápr. 5. — VIII. évf. 11—77. sz. számos közlemény). Helyet kapott e pörrel kapcsolatban élete ismertetése és az ügy részletes büntetőjogi clemzése annak a német nyelvű Pitaval-gyűjteménynck egyik kötetében is, amely Jókai kedvelt olvasmánya és sokszor használt forrása. (*Das Drama von Auteuil. Der Prinz Peter Napoleon Bonaparte. — Der neue Pitaval. Neue Serie. Bd. VIII. Leipzig 1873. 225—36.*)

A regényben Jókai Lyonelt rajzolja enyhít a francia herceg zabolatlanságán. Lis Blanc gróf végrendelctéből Lyonelt vonzó külsejű, sportban kiváló, de elkényeztetett, feslett életű és féktelen fiatalembernek ismerjük meg: „Ez nem törődik sem Franciaországgal, se a mennyországgal, még a becsületről is a rendes szabályoktól egészen eltérő fogalmai vannak.” (JKK 186.) Lyonellel kapcsolatban is felvetődik

„egy parasztleánynak a brutális bántalmazása”; ő sem habozik — bárha párbajban — főbe löni vetélytársát, s ezért neki is szökni kell hazájából. A vadászatnak ő is mestere, elejti a mindenben keresztülgazoló kafferbivalyt, és fegyvere vesztetten sem riad meg a támadó vadkantól; világjáró céltalanságában ő is hol Afrikában, hol a sarkvidéken utazik stb.

E mozzanatoknál súlyosabban csik latba *A lélekidomár* szempontjából anyja viszonya Bonaparte Péterhez. Sidonia gondoskodása mostohafia ballépéseinek eltusolásáról, ezek következményeinek elhárításáról — Bonaparte és anyja viszonyát tükrözteti. Lyonelt háromszor távolították el a katonaiskolából — „mind a háromszor visszakönyörögte a mostohaanyja. Sidoniának nagy befolyása volt az udvarnál: az ő kérésére megbocsátottak a rossz fiúnak”. (JKK 193.) A gyilkosság miatt Lyonelnek külföldre kell menekülnie — anyja Pietri segítségével eléri, hogy „nem lesz semmi bántása a párbajban elkövetett — »accident fatal«-ért.” Jókaira jellemző, hogy regénye az anya majomszeretét annyira fokozza, hogy az mostohafia elvakult szenvedélyét dédelgetve — úgyszólván saját édes leányának kerítőjévé válik.

Végül Napóleon Péter herceg republikánizmusa s hogy munkásnőt vesz feleségül — indítást adhatott Jókainak arra, hogy Lyonel személyét kiformalva éppen Raoul Rigault, a kommün rendőrfőnökét s Bonaparte Péter elkeseredett ellenfelét válassza további mintájának. Így érthető, hogy a regényben Lyonel a francia utopisták, Darwin, Renan, az ateista írók eszméire fogékony, s ugyanőt utóbb a legyőzött kommün végsőkig kitartó híveként, a kloákákba szorítva, lerongyolódva, nélkülözve is hajthatatlan elszántságú marcona eposzi hősként szerepelteti Jókai. A történet zárófejezeteiben ismét mint dandy, erejét, tehetségét léha szórakozásban kiélő, de férfiasan határozott ifjú arisztokrataként áll előttünk, sok szempontból idomulva új hazájának, Magyarországnak nagypénzű, felületes grófi aranyifjúságához, e Jókainál sűrűn megjelenő típushoz.

Lyonel már a kommün alatt viselt Raoul Ripaille álnévvel is a francia mozgalmak egyik sokat emlegetett vezéregyéniségét, Raoul Rigault-t idézi emlékezetünkbe. Bár Raoul Rigault(1846—1871) nem érte meg május 29-ét, a kommün leveretésének napját, minthogy kevéssel előtte, május 24-én elfogták és kivégezték, szemmel láthatóan mélyen foglalkoztatta Jókai képzeletét. Rigault forradalmi tevékenységét a marxista történetírás, gyengéi és tévedései ellenére, kiemelkedőnek ítéli. „A rendőrséget, később pedig a Biztonsági Bizottságot Raoul Rigault blanquista újságíró vezette. Forradalmi tevékenységéről közismert lelkes fiatalember. A bonapartista rendőrség rendkívül veszélyes emberként tartotta nyilván. Ő szervezte meg

a diákságot a Victor Noir meggyilkolása alkalmával fellángolt tüntetéskor. Vallás mellett tevékenykedett. Kissé meggondolatlan. Hamar lángralobban és éppen ezért könnyen tévedett. Kivétel nélkül mindenkire gyanakodott. Az embereket két csoportba osztotta: barát és ellenség. Egyébként igen becsületes és a munkásosztályhoz haláláig hű harcos volt. Azok közé a ritka kommün tagok közé tartozott, akik, noha későn és következetlenül, de mégis gyakorolták az osztályterroret a Versailles-i kormány hívei ellen. Rigault néhány napilap megjelenését beszüntette, mivel ellenséges magatartást tanúsított a proletariátussal szemben. A kommün utolsó napjaiban, válaszul a Versailles-i csoportoknak a kommünardok ellen elkövetett kegyetlenkedéseire, Rigault elrendelte egy letartóztatott ellenforradalmár csoport kivégzését.” (D. Rosenzweig: *A párizsi kommün*. Ford. Hegedűs Sándor. Bukarest 1961. 267.) Jókait természetesen elsősorban személyének romantikája érdekelhette. Rigault mindössze huszonöt éves volt, a legfiatalabb a mozgalmat irányítók közt, kortársai kiemelik könyvnyelvűségét, de vakmerő bátorságát is, szellemességét, amelyről anekdoták keringtek, de kemény következetességét is, amely a tűzszok kivégeztetésére indította, s hangoztatják, hogy nem hiányoztak személyéből a párizsi gamin egyes vonásai.

Jókai lapja, A Hon, ismételten kitér Rigault jellemének, tevékenységének, halálának körülményeire, a kommün leverése után is közöl róla szóló anekdotákat, tőle származott szellemes mondásokat. „Lélektanilag legkülönösebb Raoul Rigault, e huszonöt éves fiú, ki szemén monoklival a nagy forradalmárt, Dantont és Robespierre-t zsebkidásban ábrázolta,” mondja egy „y.” jelzésű cikkíró Jókai lapjának egyik tárcájában (*A commune főnökeiről*. A Hon 1871. júl. 11. Reggeli kiadás. — IX. évf. 157. sz.) „Raoul Rigault-nak már régebben is hallák, de elfelejték nevét a hírlapok olvasói. Évek előtt a tanulók lüttichi nagygyűlésén ő tartá azt a csodálatos atheista beszédet, melyet akkor a világ sajtója álmélkodva közölt. Ez ifjú a kommün legszörnyűbb embere lett. Ő adta ki a parancsot a kezessék megölésére s a párisi érsek, Madelaine templomi lelkész és Chaudey (a »Siècle« szerkesztője) kivégzésén jelen volt. . . . Midőn a parlament katonái Párizs előtt már jelentékeny sikereket vívtak ki, s a kommün leveretése óránkint várható volt: Rigault a leglátogatottabb kávéházakba s a »Delassements comiques« legfeltűnőbb páholyába járt, divatosan öltözve, oldalzsebéből egy batiszt zsebkendő csücskét kihagyva, s el-elmondva, hogy végre is batisztkendői vannak, egész életében vágyott ilyenre, s most vett két tucatot. Szerelmi viszonyban állt a Delassements egyik színésznőjével, kit igazgatója nagyon megbánthatott, mert ez a színház volt az első épület, melynek föl-

gyűjtását Rigault elrendelé.” Egy másik közlemény a párizsi Siècle c. lap előadásá nyomán részletesen beszámol Rigault elfogásának és kivégzésének körülményeiről. (A Hon 1871. jún. 1. Esti kiadás — IX. évf. 125. sz. 2.) „Szerdán délután 3 órakor megjelent a közbiztonság küldötte, a kömmün volt prokurátora az ötödik kerületben, hogy parancsokat osszon a föderáltaknak. Ezután a Rue Gay-Lussac hasonnevű szállodájába ment, hol szobája volt kibérelve Varcla név alatt. Ezen szobát azelőtt egyik kisebb párizsi színház énekesnője bírta bérbé. Azon pillanatban, midőn kezét nyújtá a csengetyű-zsinór felé, katonák vonultak végig a Rue des Feuillantinesen. Miután ezek meglátták Raoul Rigault, — ki egy fölkelő törzstiszt egyenruhájában volt — tüzet adtak, anélkül azonban, hogy találták volna őt. Ezen pillanatban megnyílt a kapu. A katonák mind berohantak a házba. Előbb a ház tulajdonosát fogták el abban a hitben, hogy ez az, kit kerestek. . . . A katonák a házat fölkutatták, s végre megtalálták Raoul Rigault-t, kit a Gay-Lussac útra s innen a Luxembourg palotába akartak vezetni. A Royer Collard útnál a kíséret a törzs egyik ezredesével találkozott, ki a fogoly neve után kérdezősködött. Ez a következő kiáltással válaszolt: „Vive la commune! à bas les assassins! (Éljen a kömmün! Le a gyilkosokkal!) Erre tüstént a falhoz támasztatott s katonák által föbbe lövetett. Hullája másnap délutánig ott maradt.” (A Hon 1871. jún. 1. Esti kiadás. — IX. évf. 125. sz. 2.)

A *lélekidomár* Lyoneljének kiformalásához, a regény cselekményének kialakításához a fentiek értékes nyersanyagul szolgáltak Jókainak. A francia kömmünárd elegenciáját hangoztató közlemények adhattak indítást a magyar írónak, hogy a regényben arisztokratáként szerepeltesse. (Hogy a kömmün harcosai közt ilyen is akadt, arra de Bisson gróf, az „enfants perdus” vezére lehetett példa.) Tény, hogy Rigault apja is tehetőes állami tisztviselő volt III. Napóleon korában. Jókai szerint Lyonel diákkorában „valami összeesküvést koholt a növendékek között”, s tudunk Rigault hasonló dolgairól is. Lyonel ateista hajlamainak egybevetése Rigault említett lüttichi előadásával önként adódik. Még szembetűnőbb, hogy Jókai Raoul Ripaille-ja — miként Rigault — „a mouchard-ok figyelmét már annál a nagy népcsődületnél is magára vonta, . . . amelyet a Bonaparte Péter által agyonlőtt Victor Noir nevű hírlapíró temetésénél rendeztek.” (JKK 204.) Ugyancsak Raoul Ripaille-ra ruházott át Jókai néhány motívumot Rigault-nak a tűzok kivégeztése körül való tevékenységéről. „Egyszer a párizsi érsek meggyilkoltatásánál említik fel, mint jelen volt vezért, a második eset még vérlázítóbb, amikor egy árulással vádolt cimborájukat, egy hírlapírót lövetnek agyon,

akinek neje és öt kis gyermeke volt.” (JKK 211.) Az a Raoul Ripaille-ra alkalmazott feltevés, hogy Rigault az érsek kivégzésénél jelen lett volna, Jókai forrásának, a kommün főnökeiről szóló idézett tárcacikknek tévedése; az érsek elfogatására vonatkozó parancsot azonban ő adta ki. Tény viszont, hogy Rigault rendelte el Chaudeynak kivégzését, s végig is nézte azt. Az utóbbi esetről annak idején A Hon is megemlékezett (*Párizsi dolgok*. A Hon 1871. jún. 7. Esti kiadás. — IX. évf. 130. sz.) „A Siècle szerencsétlen munkatársának utolsó perciről a következők részleteket közli. Május 23-án éjjeli 11 óra felé, Raoul Rigault Chaudeynak a Sainte Pelagie-n levő cellájába lépett.» Nos hát — kiáltá Raoul Rigault —, tehát ma, most mindjárt.« Chaudey az első meglepetés után így válaszolt: »Ön igen jól fogja tudni, hogy csak kötelességem teljesítém.« »Ön engem fölhatalmazás, bírói ítélet nélkül ölet meg, ez pedig gyilkolás.« Raoul szavába vágott s elhurcoltatta.” Utóbb e közlemény további részletekkel is szolgál, amelyek a *A lélekidomárban* is nyomot hagytak: „Rigault — kiálta Chaudey —, nekem nőm, gyermekeim vannak, ön ezt jól tudja. Rigault valóban jól tudta, mert insultálta őket. Chaudey azonban ismét eszmélni kezdett s két lámpa fényénél a kápolnát övedző körfalhoz vezették . . . A föderáltak habozni látszottak; ekkor Raoul fenyegetések közt kardot rántott s tüzet parancsolt!” Rigault-nak ezt az utóbbi intézkedését az egykori marxista történétfő tévedésen alapulónak ítélte. (Lissagaray: *Az 1871. évi kommün története*. Németből ford. Weltner Jakab. Wien 1922. 329.)

Amit az idézett Rigault-ra vonatkozó közlések előadnak a De-lassements comiques egyik színésznőjével való viszonyáról vagy arról, hogy szállodai szobája azelőtt egy kisebb párizsi színház énekesnőjéé volt — Jókai képzeletének elég volt a Scilla-epizódok kifejlesztésére. De indítást adott Lidy Carcasse szerepeltetéséhez is, aki szintén mint színésznő kezdi: „azelőtt úgy híttak, hogy Lidy »Saint Jean«. Én játszottam a Champs Elysées-ben szent Jánost a bibliai tableaux vivants-ban.” (JKK 296.)

Lyonel szereplésének átültetése a magyar környezetbe *A lélekidomár* lapjain aránylag egyszerűen, egy magyarországi földbirtok megszerzése útján történik. Lándory a hivatalos lapban erre a hírre akad: „Lis Blanc Lyonel gróf, magyarhoni nagybirtokos, a törvényes díj letévése mellett elnyerte a magyar indigenátust s a magyar főrendiház tagjai közé fölvétetett.” (JKK 402.) Ezzel a mozzanattal olyan problémát érint a történet, amely a nyolcvanas évek derekán a magyar törvényhozást is foglalkoztatta. A főrendiházi tagság meghonosítás útján való megszerzésére akkori törvényeink valóban lehetőséget adtak. Jókai tisztában volt ennek következményeivel, a főrendiház

újjászervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásánál 1885. febr. 16. mondott beszédében erre a kérdésre is kitért. Előadása szerint akkor már 900-ra rúgott a főrendiház tagjainak száma. A főrendiház összetételéből következett, hogy a többséget rendszeren a 63 főispán és az 50–60 főből álló püspöki kar alkotta, mégis rendkívüli alkalmakkor a nagyobb számban összeverődő főrendek hozzáértés nélkül hiúsíthattak meg konstruktív törvényjavakat. Ez a veszedelem főleg a honosítás útján főrenddé lett idegenek részéről fenyeget, mondja Jókai. Maga az éppen tárgyalt törvényjavaslat, amely a főrendiház reformját tűzte célul, ennek könnyen példája lehet, halljuk beszédében. „Arról igenis tudomásom van, hogy nagyon készülnek Morvában, Csehországban azok a bizonyos szavazatok megjelenni a jelen főrendiház tárgyalásain. Olvashatjuk is a főrendiház verifikációiban, hogy helyet követelnek maguknak eddigelé magyar fülek által sohasem hallott nevek; már közelednek, már pakolják ládáikat azok a rendkívüli clemek onnan Ausztria felől, akik igazán nagy barátai a magyar liberálisizmusnak, akiknek semmi forróbb kívánságuk nincs, mint hogy Magyarországon a demokrácia érvényre jusson (Nagy derűltég)... Kik azonban, hogy az igazat megmondjuk, épp annyit tudnak a kormány által beterjesztett törvényjavaslatról, hogy abban mi van, mint a t. barátaim által beterjesztett határozati javaslatról. Csupán egyet tudnak, azt, hogy itt lesz egy parforce vadászat egy magyarországi reformtörvény ellen, erre érdemes lesz eljönni.” Úgy véljük, az itt kifejtettek párhuzamálul szolgálhat Lándory vélekedése Lis Blanc Lyonel indigenátusáról: „És már most megesik az, hogy Raoul Ripaille hoz az én számomra törvényeket a magyar országgyűlésen!”

Talán szabad egy feltevést megkockáztatnunk arra vonatkozóan is, milyen indításokból épül ki Lyonel szenvedélyes vonzalma mostohatestvére iránt. 1879 nyarán Jókai Pozsonyba látogatott, s a helyi sajtó cikksorozattal kíséri ekkori felvidéki útját. A Pozsonyvidéki Lapok Ujdonságok című rovatának élén aug. 7. én ad hírt megérkezéséről. Bizonyosra kell vennünk, hogy a lapnak ezt a számát is éppúgy mint az íróval foglalkozó továbbiakat, Jókainak kezébe adták. Ebben az első számban ugyancsak az Ujdonságok rovatában megjelent egy Öngyilkosság esketés alatt c. közlemény, amely különösségével az író figyelmét minden bizonnyal magára vonta. „Múlt szombaton Berlinben nagy néptömeg gyűlt össze a Mátyás-templomban, várva egy fiatal pár esketését. A templom egyik szögletében egyszerre hangos sírás hallatszott s akik figyelmüket oda fordították egy fiatal embert vettek észre, aki oly izgatott állapotban volt s oly magaviseletet tanúsított, hogy valami botránytól lehetett tartani,

s emiatt kivezették a templomból, mialatt zsebében egy kis forgó pisztolyt vettek észre. Alig, hogy a fiatal ember kint volt, megérkeztek a megesketendők, s megkezdődött a szertartás. Éppen a menyaszonynak kellett volna esküjét elmondania, amint az utcán gyorsan egymás után két lövés dördült el. A templomból kiutasított fiatal ember röpített golyót az agyába. A leányt ugyanis, aki mostohahuga volt, ő is szerette, de a leány bátyjának tekintve őt, nem hajlott szerelmi nyilatkozataira, s másnak nyújtotta kezét.” (Pozsonyvidéki Lapok 1879. aug. 7. — VII. évf. 181. sz. 3.) Jókai regényében a lélektani helyzet azonos, ám Lyonel nem önmaga, hanem vetélytársa ellen fordítja fegyverét.

★

Mint ismeretes, a francia–porosz háborúban a veszélyeztetett vagy körülzárt területeknek a külvilággal való érintkezésében léghajók és postagalambok is szerepet kaptak, erről a regényben ismételtelen szó esik.

Érdeemes ezzel kapcsolatban felfigyelnünk Jókai élcplájának egyik közleményére. (*Galamb-posta*. Az Üstökös saját párisi galambjától. Üstökös 1870. okt. 8. — XXII. évf. 41. sz. 470—71.) E cikk szerint a háború szélesebb, mint gondolni szokták. „Párizs nem két város, mint ahogy a francia lapok írják, hanem három város. Az egyik a föld *alatt*, a másik a föld *szlénén*, a harmadik a föld *felett*.” Sajátságos módon a levegő meghódítása a háború céljaira e tréfás hangú közlemény szerint sem szorítja háttérbe stratégiai szempontból a katakombákat. „A föld alatti Párizsban borzasztó dolgok történnek” — olvassuk. — „Egész folyosók, síkátorok, utcák vannak ott alatt, elrejtve az Isten éltető napjától, kétés lámpafénytől megvilágítva.” Tréfásan egzotikus fegyverek készítése folyik itt a humoreszk szerint, éspedig azzal a feltevéssel, hogy ha a franciák a háborút elvesztenék, úgy felszállnának a magasba s felrobbantanák a föld alatt felhalmozott puskaport. E tréfás hangnemben írt, de némileg már *A jövő század regénye* felé mutató katonai utópiát azonban Jókai váratlanul azzal az ötlettel zárja le, amelyet szélesebb kidolgozásban *A lélekidomár* lapjain értékesít, mint a katakombákba menekült kommunárdok napvilágra üzésének eszközeit: a földalatti puskapor-készlet felrobbantása a cikk szerint tervnek „nem rossz” — „ha csak a poroszok bele nem csapják a puskaporral töltött katakombákba a Szajná.” A katakombák elárasztása — ha nem is a Szajna, hanem a Párizsra zúduló felhőszakadás vizével, amint annak Jókai regényében tanúi vagyunk, — nyilván az Üstökös idézett humoreszkjének ötletéből alakult ki az író képzeletében.

Elképzelhető, hogy voltak Jókainak a földalatti Párizsról közvetlen benyomásai is, amelyeket első párizsi útján szerzett. Bár feljegyzései a katakombákat nem említik, s később úti beszámolóí sem utalnak azokra, lehet, hogy bizonyos tapasztalatokkal rendelkezett a csatornák és katakombák vonulatáról, azoknak fontosabb pontjairól. Jó eligazítói lehetnek az egykorú Baedekerek is, hasonló, cím szerint nem idézett kalauzok vásárlásáról feljegyzései is megemlíkeznek. A *lélekidomár* egyes adatai minden esetre szoros párhuzamot mutatnak annak a francia nyelvű, két kötetes albumnak előadásával, amelyet Jókai könyvtárában őrzött, s amely hagyatékából utóbb a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. E mű címe: Edmond Texier: *Tableau de Paris. Ouvrage illustré de quinze cents gravures.* Paris 1852—1853. A katakombákról szóló fejezetének egyes részleteit Jókai újszólván fordításszerűen szövi *A lélekidomár* szövegébe; e részletek a következők.

Az album szerint a párizsi katakombahálózat egykori kőbányák vájataiból alakult ki. „Ezek a munkálatok több évszázadon keresztül is folytak, felügyelet nélkül, terv nélkül, a munkások kénye-kedve szerint. Gyakran a bányászok gondatlanságból keresztettk egymást a korábbi vájatok alatt, a folyosók egymás fölött függő több emeletét alakítva ki.” (2. k. 145.) A rendszertelen bányamunka következményeitől tartva a párizsiak idővel mérnöki ellenőrzéshez folyamodtak. „Bizonyos rendszabályok annyira sürgetővé váltak, hogy éppen az első főfelügyelő beiktatása napján a Rue d’Enfer egyik háza kilencven lábnyira süllyedt a föld alá. A mérnökök készséggel vállalták munkájukat és szívósan és ügyesen végezték el azt . . . Minden földalatti folyosónak megfelel egy-egy utca a föld felszínén, lenn a mélyben elhagyott és néma megfelelőjét alkotja a népes és zajos városnak, amely fölötte emelkedik.” (2. k. 145.) Az album szerint a földalatti Párizsnek két nevezetessége a Port-Mahon folyosó és egy geológiai képződmény: a kút. „Port-Mahon folyosója, amelyhez érkezünk, különös, nagy türelmet igénylő munkának köszönheti nevét. Egy munkás, névszerint Décure, aki ezt a vájatot felfedezte, itt kőbe véste Port-Mahon reliefjét, ahol sokáig hadifogoly volt. Ez a relief, bár most már elmosódott, annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mivel mint mondják, a szorgalmas munkás, aki szabad óráiban elkészítette, földomlás következtében agyonnyomva éppen abban a pillanatban pusztult el, mikor munkája végetért.

A Port-Mahon és azon lépcső után, amelyet Décure vájt magának, hogy a földalatti folyosóra jusson, amely művét magába fog-

allja, kísérőnk megmutat még mint kuriózumot egy geológiai kutat, amely az agyag- és mészrétegig ér.” (2. k. 147.)

Nem kevésbé különös az album szerint a katakombák két bejárata. „Van egy másik bejárat is a Barrière d’Enfer ugyanezen pavillon-jába, de ez jobban megközelíthető és kevésbé festői. Lépjünk be hát a Tombe d’Isoard-ba. — De előbb talán érdekes volna megtudni, mi lehetett ez a Tombe Isoire vagy d’Isoard? A hagyomány meglehetősen zavaros. Egyesek szerint ez az Isoard híres rabló volt, aki feldúlta a vidéket, és akit megöltek búvóhelyén; ez a monda azonban eléggé meszeszerű. Mindenestre úgy látszik, hogy volt ezen a tájon egy régi temető, bizonyos, hogy ez a terület a templomosoké volt és a lateráni Szent János bazilika irányítása alatt állt. 1760-ban állami tulajdonba került. A katakombák első munkálatai idején itt fedeztek föl egy a kripták és ama földalatti helyiségek közt közlekedő lépcsőt, amelyek egykor temetőül szolgáltak és talán menedékhelyül is a Szent János lovagok és a templomosok számára. Még láthatók voltak az ajtószarkak és a kapuk vasalásai. A forradalom alatt mint nemzeti vagyont eladták, korcsma volt benne, ahol falusi mulatságokat rendeztek. Ma ismét sírbolt bejáratául szolgál.” (2. k. 146.) A lépcső, amely innen a mélybe vezet, félelmetes, romantikus hangulatú hely: „A lépcső szűk és kanyargós. Egyszerre csak egy ember tud benne menni; ha negyvenen volnának is, akik lefelé tartanak, azt hihetnék, hogy egyedül vannak. Az ember tekintete nem éri el sem azt, aki előtte megy, sem aki követi. A lépcső három fordulattal fejezi be kanyargását. Vegyük még ehhez a földalatti helyiség nyirkos és hideg levegőjét, a feneketlen sötétséget, ama két kőfal közt elhangzó legcsekélyebb szó fojtott visszhangját, amelyek önöket bezárják és súrolják, a szüntelen kanyargás okozta szédületet, míg az ember a sötétben végnélkül lefelé halad a meredek lépcsőfokokon, és fogalmat alkothatunk a katakombák legérdekesebb és egyszersmind legkényelmetlenebb átjárójáról.” (2. k. 146.) Ezeket a részleteket Jókai a *Raoul Ripaille* c. fejezetben jól tudja hasznosítani. A francia albumban e képet kiegészíti utóbb néhány jókedvű sor a katakombák növényvilágáról. „Jól van hát! A folyosók flórája sampinyon gombákból áll. A Montrouge vájataiban nagyban termesztik a gondos kertészek, kedvük szerint szaporítják ezt a finom csemegét. És ez az egyetlen belföldi kereskedelmi termék, amelyet a katakombák lakói Párizs piacaira exportálnak.” (2. k. 148.) Ez a sampinyon-motívum szolgál kiindulásul Sidonia külvárosi ebédjének leírásához. (JKK 265.)

Az albumnak *Les cimetières et les catacombes* c. fejezetén kívül (2. k. 137–48.) egyébként is jelentős hatása volt *A lélekidomárra*. Bőven foglalkozik e mű Párizs szórakozóhelyeivel, amelyeket Jókai-

nál is viszontlátunk. Sorra vonulnak el szemünk előtt a Mabile (I. k. 7–8.), Tortoni (I. k. 36.), a Frères-Provenceux (II. k. 112, 114.) a Ranelagh (II. k. 172–73.), a Closerie des Lilas (II. k. 173.) és a Prado (II. k. 174–75.). A mulatóhelyek alkalmi látványosságai közé tartoznak *A lélekidomár* szempontjából érdekes mutatóanyagok is: „les magnétiseur, les somnambules, etc.” (2. k. 175.) Az album egyébként is érdeklődéssel fordul a bűvészek felé mind szövegével, mind pedig képanyagával. Egyik ábráján produkciója közben látjuk Robert Houdint (2. k. 111.), egy másik kép aláírása: Scene de prestidigitation, par Bosco (2. k. 299.). Mint láttuk, a két szemfényvesztő nevét *A lélekidomár* ismételten említi.

Általában az a benyomásunk, hogy Jókai regénye szempontjából a francia mű szövege mellett annak illusztrációi is forrásértékűek. Medea Seigniers-ben az étkezések után ismételten az orgonához ül és ott klasszikus zeneművek előadásával szórakoztatja vendégeit. Texier munkájának egy képe (Salon de madame Viardot. Texier 2. k. 206.) egy orgonáló leányt ábrázol, emelvényen ülve, háttérben az orgona sípjával, elől félkörben estélyi ruhás vendégkoszorú, balról a nyitott hatalmas ajtókon át látszik a kert. A jelenet a maga egészében mintha csak *A lélekidomár* említett jelenetének illusztrációja volna. Más képek a katakombák részleteit ábrázolják, így a Port-Mahon beomlott folyosóját, ahol Jókai regényében az utolsó kommunárdok menedéket keresnek, a Place du Memento-t, amelynek falai koponyákkal vannak kirakva, mint erről Jókai is említést tesz stb. (Texier 2. k. 146–47.) Jókainak Párizsra vonatkozó ismeretei szempontjából a mű fontosságát különösen hangsúlyoznunk kell.

Maga Jókai a katakombákra vonatkozó részletekkel kapcsolatban irodalmi forrást is említ. „Olvasta a grófnő Hugo Victor regényét: a »Nyomorultak«-at? Emlékezni fog a föld alatti Párizsra?” (JKK 243.) Valóban van némi nyoma, hogy a kloaka romantikájának e világ-irodalmi színvonalú leírása is gazdagította Jókai elbeszélő leleményét. (Victor Hugo: *A nyomorultak*. Ford. Lányi Viktor és Révay József. 2. k. Bp. 1960. 403–42.) E műben az ötödik rész második, „*Leviathan bélrendszere*” c. könyve, valamint harmadik, „*A sárral dacol a lélek*” című könyvének I–VIII. fejezete foglalkozik Párizs csatornarendszerével. Ismerteti építésének történetét az ókortól Hugo századáig, feltárásának történetét, karbantartásának módját, nemzetgazdasági jelentőségét és közegészségügyi szerepét (Közmondás volt: „*a szenny-csatornába lemenni annyi, mint sárba szállni*”). Ezután végigkísérjük Jean Valjeant menekülésének földalatti útján, a szenny-csatorna hálózatának egyik terjedelmes szakaszán. Ezzel kapcsolatban a regény a csatornajáratok földrajzát is felvázolja a párizsi utcákhoz, terekhez,

nevezetes épületekhez s a Szajnához való viszonyításukkal. Némi benyomást kapunk végül a terepviszonyokról, a járatok lejtéséről, beomlásairól, elposványosodásukról. Az említett részleteket az 1832. évi júniusi forradalom eseményeivel kapcsolatban iktatja regényébe az író.

Jókai ezeket az elemeket is hasznosítja művében: a színeket mintegy fordított rendben rakja fel, ám az egyes motívumokat átcsoportosítja. A korcsma nem a kiinduló pontja a föld alá szorultak menekülésének, hanem lappangásuk végállomása, az a hely, ahol az áradás a föld fölé kényszeríti őket. S másfelől a hatalom apparátusa sem a csatorna Szajna parti kijáratánál, hanem e korcsmában várja áldozatait. A kloákák világának nyomorúságait s a felkelők marcona hősiességét ugyancsak Hugora emlékeztetően festi Jókai. Előadása azonban gyorsabb ütemű és vázlatosabb, mint a francia íróé.

Figyelemre méltó részletegyezések is akadnak a két regény között. Így mindkét mű szerzője megemlékezik arról, hogy Marat holttestét a kloákába vetették. Victor Hugo azzal kapcsolatban adja elő Marat holttestének történetét, hogy Bruneseau Napóleon korában a csatornába merészkedett, azt embereivel feltárta és kitisztította. A múltnak sok érdekes és ijesztő dokumentuma kerül itt elő. „A legmeglepőbb leletre a Nagycsatorna bejáratánál bukkantak. Az egyik sarkvason formátlan, piszkos rongydarab fityegett . . . Igen finom batiszt volt, és egyik sarkán . . . hímzett korona alatt ez a hét betű látszott: LAUBESP. . . . a Laubespine szót jelentette. Megismerték, hogy a rongy Marat szemfedőjének egy darabja. . . . Egy grófnő aludt rajta, Marat rohadt el benne: megjárta a Pantheont, hogy a csatorna patkányai közt végezze pályafutását.” Jókai előadása szerint is a nagy kloaka bejáratánál hajították Marat tetemét az áradatba, pedig előbb a Pantheonban pihent.

Scilla bemutatásával kapcsolatban Jókai képet ad egyrészt a párizsi opera kulisszák mögötti világáról, másrészt Párizs egyik történelmi érdekességű palotájának múltjáról. A regénynek e részletciben az író egy franciából fordított német műre támaszkodik, amely könyvtárban szintén megvolt; Jókai példányát most a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. E könyv címe: *Malerische Wanderungen durch Paris, oder Schilderung der denkwürdigsten Schicksale, Sitten, Gebräuche, Personen und Gebäude dieser Stadt von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage*. Nach dem französischen Werke: »*Les rues de Paris*« bearbeitet von Dr. A. Diezmann. (Leipzig o. J. Teubner 590 S.) Jókai szerint Lándory egy balettelőadás után felmegy az opera színpalái mögé. Itt a foyer ajtaján olvassa a figyelmeztetést: „Az urak tartoznak a színpadon és a foyerben kalapjaikat kezükben tartani!” A táncfoyerban az egykori Hôtel Choiseul pompája fogadja: tükrök, faragványok, pilasterek s a közép-

fülkében a hírhedt Guimard kisasszony márvány-mellszobra. Itt rájongják körül Scillát a színházi mecénások, páholy-lyonok. E kép pontos megfelelőjét kapjuk az idézett mű *Straße Lepelletier* c. fejezetében (295—96.)

„Körülbelül hatvan személy jogosult felkeresni a kulisszákat, mégpedig az éppen legkiválóbb »lyonok«, a legnagyobb páholyok tulajdonosai, magasrangú minisztériumi hivatalnokok, művészek, újságírók és diplomaták . . . A régi monarchia és a restauráció alatt mindenkinek, aki a királyi Zeneakadémia kulisszái mögé léphetett, kalapját állandóan kezében kellett tartani. Manapság az illet tudásnak ez a jele szigorúan már csak a tánc-foyerban kötelező. Ez a foyer a Hôtel Choiseul egyik egykori terme, és pilasztereivel, tükreivel és domborműveivel tanúskodik korábbi pompájáról. A híres mademoiselle Guimard márványszobra díszíti, aki azt végrendeletének egyik záradékával kifejezetten az operának hagyományozta.”

Ugyanerre a műre támaszkodik Jókai Scilla otthonának leírásában. A Rue Lepelletier pazar épületében lakik a táncosnő: a lépcsőháztól a fogadó helyiségekig minden pompa halmozva. „Mintha visszatértek volna a régi jó idők, amikor Arnould Sophienak, az opera első balerinájának egy olasz fejedelem s egy spanyol admirál (s még ki tudja kik?) évenként kétfélmillió frankot adtak, s azon kívül ötszáz ezer frank adósságot kifizettek érte.” (JKK 321.) Van a palotának egy gyönyörű terme, melyet Soubise herceg színháznak építtetett: a barokk stílus teremben versenyre kel egymással építész, szobrász, festő, aranyozó, zománczó, mozaik-rakó. Lándoryban felkelti a műtörténész érdeklődését az épület: végigjárja a Passage de l'Opera és a Palais Royal könyvkereskedéseit, míg rátalál arra a ritka könyvre, amely Párizs minden nevezetes épületének történetét magába foglalja. Így ösmeri meg Scilla palotájának múltját. „Valamikor Soubise herceg építteté azt Guimard kisasszony számára, aki lábai hegyével az operát hírhedté, a herceget pedig tönkre tette, a dicsőséges Phryne halála után a palotát kisorsolták, s azután folyvást egyik kézről a másikra került, hírhedett bankárok, hercegek, tábornokok laktak benne a kedveseikkel, akiket mind ugyanaz a végzet ért utól, ami első megalkotóját. De L'Aisne Alfred örökség útján jutott hozzá, Örökölte a palotának a hivatását is. Megajándékozta vele Scilla kisasszonyt. (Valamikor Perrigeaux bankár félmillió frankért vette azt át a lutrin nyertes Dulan grófnőtől).” (JKK 333.)

A ritka mű, amelyre a szöveg céloz, nyilván a fentebb említett könyv, *Les rues de Paris*; Lándory könyvvásárlása így valószínűleg Jókai személyes emléket tükrözi. A lélekidomárba átvett részletek bőven kiaknázzák *Die Siegesstraße (Rue de la Victoire)* c. (319—21.),

valamint *Die Chaussée d'Antin* (159–67.) c. fejezeteit is. A regény szövege szempontjából Jókai forrásának legfontosabb részletei a következők: „Mademoiselle Guimard, akit a királyi zeneakadémia 1762-ben évi 600 livre fizetéssel szerződtetett és pirouette-eivel hírért, vagyónát és Soubise herceg szívét is megszerezte, egyik este, amikor fölébredt, hirtelenjében abban az utcában kívánt magának házat, ahol az előkelő világ lakott... Az építészek munkához láttak és Terpsycho-re templomát, mint akkor nevezték, csakhamar egy csodás ünnepség keretében fel is avatták. Egyebek közt volt a palotában színház is, amelyben ötszáz személy számára volt hely. A balett után mademoisell Guimard itt a leghíresebb művészekkel játszattott vígjátékokat. Az a ház ez, amelynek földszintjén most gyógyszer-tár van és amelynek első emeletét egy bankár lakja.” (163.) — Érdekes, hogy ugyanezt a palotát teszi meg Jókai a *Névtelen várban* „Cythere dandárja” központjának. (JKK 28.) Az ott „Nárcisz-palota” néven emlegetett épületet e regény szerint is „hajdanában Soubise herceg építteté – a szép Guimard kisasszony számára.”

Jókai forrásának másik idevágó szövegrészéből kiderül, hogy Guimard kisasszony otthonának színpadán táncosnő léteire éppúgy színészi képességeivel próbálta elbájosolni vendégeit, mint *A lélekidomár* Scillája Lándoryt: „Guimard, a híres táncosnő 1772-ben a *Chaussée d'Antin* utcájában pompás házat építtet Soubise úr aranyain... Mademoiselle Guimard, a bájos táncosnő volt olyan szellemes, hogy a maga házában bájos színésznő tudott lenni. A színházterem, amelyet az udvar és a város arisztokráciája töltött meg, sokszor visszhangzott házában a tetszés zajától, amellyel a művésznőt elhalmozták... A tizenharmadik század végén mademoiselle Guimard házat sorsolással értéksítették és egy előkelő hölgy nyerte meg, aki később potom félmillió frankért mondott le róla Perrigaux bankár javára. Dulan grófnő a sorsjegyért 120 livre-t fizetett.” (120.)

Forrásaiból kitűnik, hogy a magyar író Guimard kisasszony palotáját a *Chaussée d'Antin*-ről a Ruc Lepelletier-re helyezi át, bár a regény végén feledékenységből a *Chaussée d'Antin*-re tolja vissza; egyebekben azonban híven követi a francia szerzőt. Figyelemre méltó, hogy Jókai forrása élesen szembeállítja a táncosnők XVIII. századi fényűzését a maga korának egyszerűbb, józanabb életmódjával. „A régi krónikák állandóan az opera hercegnőjének gyönyörű kocsijairól, livrée-s inasairól, bútorairól és ékszereiről beszélnek; napjainkban a fényűzésnek ezek a példaképei majdnem teljesen eltűntek; a nagy opera egyetlen táncosnőjének sincs elegáns fogata. Régen elmúltak azok az idők, amikor egy herceg Sophie Arnould kisasszonnyal szerződést kötött s abban havonként új fogat ajándékozására

kötelezte magát; és amikor egy nimfa, aki a direktorium alatt élte virágkorát, a híres Clotilde, egy olasz herceg és egy spanyol tenger-nagy bőkezűségéből évi 2 millió bevétellel rendelkezett s e királyi jövedelem ellenére évenként még 500 000 frank adósságot csinált.” Jókai mindebből mégis számos mozzanatot a kommünt követő idők Franciaországának tüneteként mutat be, „mintha visszatértek volna a régi jó idők” (JKK 321.); másrészt Jókainak az olasz fejedelem és spanyol admirális bőkezűségét nem a hírhedt Clotilde-dal, hanem szintén Sophie Arnould-lal szemben érvényesíti.

A lélekidomár egy helyén mintegy közmondásként olvassuk: Úgy ivott az, mint három „rat”! Az író szükségesnek látja ehhez a lapalji megjegyzést: „Akkoriban a színpadi figuránsnők elnevezése.” (JKK 314.) Forrása érdekes magyarázatát adja a „patkány” elnevezésnek. „Ma már bizonyára csak kevesen vannak, akik még nem tudják, hogy a balettkar ifjú figuránsnőit hívják patkányoknak, és pedig nyalánságuk és torkosságuk miatt s mivel egyre rágcsálnak valamit.” (296.)

JOGI VONATKOZÁSOK

A regénybe foglalt nemzetközi bűnügyi eset, amelynek szálai Franciaországból Bécsen és a Vág völgyén át Krakkóig és Szegedig nyúlnak, a maga szövevényében Jókai leleménye; egyes motívum-csoportjai azonban megtalálhatók a Jókai kedvelte német nyelvű Pitaval-gyűjteményben, amely 1842 és 1890 között hatvan kötetben jelent meg (címe: *Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit.* Hgg. von J. E. Hitzig und W. Häring. Fortgesetzt von A. Vollert. Leipzig.). Ismeretes, hogy „ez az óriási terjedelmű munka évtizedeken át kísérte Jókai munkásságát; az itt-ott clőbukkanó nyomok igazolják azt, hogy Jókai állandó figyelemmel kísérte az évek folyamán egyre szaporodó köteteket és műveinek tárgyát nem egyszer innen mérítette.” (Rajka László: *Jókai és Pitaval.* ItK 1936. 46—60.) A gyűjteményt számos regénye, novellája aknázza ki, egyes művei cím szerint is említik; így az *Egy magyar nábob* is: „Már ha gyilkolni akarsz barátom, akkor olvasd Pitavalt, abban mindenféle nemeit és fajait meg fogod ismerhetni a mérgezéseknek növényi és ásványi mérccggel, a késsel és baltával, pisztollyal és hurokkal való gyilkolásoknak s a corpus delicti hogyan és miképpen való eltüntetésének, elásva, eldarabolva, vízbe sülllesztve, megégetve.” (JKK 2. k. 213.) *A lélekidomár* esetében nem annyira bűnügyek, mint e bűnügyekben szereplő motívum-sorozatokat mutatnak a Pitavalban közölt ügyekre. A bűnözésnek a kapitalizmus korára jellemző módjai, formái, sajátos stílusa különö-

sen a gyűjteménynek viszonylag kései köteteiben, az 1860-as évektől kezdődően tanulmányozhatók. Jókai szempontjából az is előnye Pitavalnak, hogy benne „az előadás ridegségét terjedelmes lélektani elemzések enyhítik.” (Rajka László i.m. 47.) A regényben tárgyalt bűnügy kialakulásához Jókai az említett német gyűjtemény következő fejezeteiben található figyelemre méltó indítékokat.

Több szembetűnő párhuzamot mutat Traumahold bankár tragikus történetével Der Handlungsdiener Johann Schmidt, ein Mörder seincs Prinzipales 1859 — 1860. c. esete. (*Der neue Pitaval*. 29. Theil. 2. Auflage. Leipzig 1871. 53 — 138.) Itt az áldozat Karl Hurtz, Traumaholdhoz hasonlóan a hét végét a Baden melletti Leobersdorfban szokta tölteni, de általában Bécsben tartózkodik s gyártulajdonos testvérének pénzügyeit intézi. Jellemében Jókai bankárjára emlékeztet: szigorú morális felfogású, megbízható, óvatos és köztiszteletben álló üzletember. Háziszolgáját, Johann Schmidtet, — hasonlóan Kalthahn Péterhez — súlyos fegyházbüntetésre ítélik — eltérően a regénytől — nem egy látszatra vállalt, hanem valóban elkövetett gyilkosság: urának meggyilkolása miatt. A bűnös hasonló módszerrel leplezi el tettét, mint a Traumaholdot kijátszó nemzetközi szélhámosok. Az eltűntethetetlen bűnjeleket kofferba csomagolva Bécsből egy ismert prágai szálloda igazgatójának címére bizonyos J. Poppe részére „csillár, porcelán, csemegék” tartalom-jelzéssel gyorsárúként vasútra adja, majd néhány nap múlva a prágai állomásfőnökségre címzett fiktív aláírású levélben ugyancsak J. Poppe részére a galíciai Przemislany községbe irányítja. A vasút a koffert előbb Rzeszowba, innen Lembergbe küldi különböző szállító vállalatok közvetítésével. A lembergi szállító cég Przemislanyba egyre újabb levélbeli felszólítást küld a természetesen nem létező J. Poppe címére a küldemény átvételére, — ám hiába. Ezután sorozatos levélváltás következik a különböző útszakaszokban működő szállító cégek között a csomag sorsára vonatkozóan. Minthogy a prágai szálloda igazgatója a hozzá érkező utolsó érdeklődő levelet ad akta teszi, a koffer ügye hosszan elhúzódik. A március 15-én elindított küldemény az év végéig Lembergben marad s csak a lembergi szállító vállalat üzleti pontosságán múlik, hogy elintézetlen ügyet az újévre nem akarván hagyni, visszairányítja a hosszan elfekvő csomagot Rzeszowba. Ott végre felfigyelnek a kofferből áradó szörnyű szagra, felnyitattják — s megtalálják a Johann Schmidt sorsát megpecsételő bűnjeleket. Az Európa államait behálózó bürokrácia bonyodalmas ügyintéző szervezete éppúgy az elkövetett bűntény leplezésére szolgál az *Új Pitaval* e bűnesetében, mint Jókai regényében a Habsburg-birodalom országait átfogó bonyolult bankszervezet. Furfangos gonosztevők ugyanúgy mint az életben,

Jókainál is, ezeknek a nemzetközi méretű adminisztrációs gépezeteknek útvesztőjét használják fel gaztetteik elleplezésére. Említésre méltó, hogy amint Traumhold halála válságba dönti bankházát, úgy Karl Hurtz nyomtalan eltűnése (hisz meggyilkoltatásának tényét csak egy teljes év elteltével sikerül kétségtelenné tenni!) – megrendíti Hurtz vállalatának hitelét és végül is a kényszeregyezségi eljárás megindítása elkerülhetetlenné válik. Végül figyelmet érdemel, hogy a bűneset előadása során az *Új Pitaval* kitér az üzleti könyvek revíziójával kapcsolatos részletekre, s a dekonjunktúra akkori éveire jellemzően, a tönkrement kereskedők, börzespekulánsok, pénzemberek sűrűn előforduló öngyilkosságára is; a gyilkos Johann Schmidt menyasszonyaként pedig egy zavaros múltú egykori utcalány alakját állítja elének, akinek néhány vonása – ha mégoly halványan is – Lidy Carcasse-ra emlékeztet.

Van a gyűjteménynek olyan darabja, amely „Két emberölés szelemből a meggyilkolt beleegyezésével” címen közöl bűnügyi eseteket. (*Zwei Tödtungen aus Liebe mit Einwilligung der Getödteten*. 31. Theil. 2. Auflage. 1871. 79–147.) A címben megjelölt kérdés ismét a regény felé mutat. Kalthahn Péter ugyan nem öli meg Traumhold bankárt, bár nem akadályozza meg öngyilkosságában, sőt ura kívánságára keze ügyébe szolgáltatja a mérget és meg is fenyegeti arra az esetre, ha a bankárban nem lenne elég erő az öngyilkosságra: „ha még egyszer visszatérek, akkor már kést is hozok magammal.” (JKK 68.) Mindebben azonban egyrészt urához való ragaszkodása, másrészt Godiva megélhetésének biztosítása vezeti, akit különös rajongással vesz körül. E motívum kidolgozásához indítást adhatott Jókainak a címben említett problémát kommentáló jegyzet is: „A legtöbb újabb német büntetőtörvénykönyv külön fejezetet biztosít az »emberölés a megölt beleegyezésével« büntetnének, s ezt több évi szabadságvesztéssel bünteti. 1829-ben, amikor az itt említett ítéletet hozták, még többnyire az általános jogfelfogás érvényesült. A porosz állami jog szerint akkor legalább hat évi fegyház lett volna az ítélet.” (138.) Jókai képzeletének tápot adhatott az egyik ilyen ügyre vonatkozó ítélet is, amely szerint hasonló esetekben „a bíró előtt a büntetés kiszabásában tágas tér nyílik a halálbüntetés és a teljes büntetlenség határai közt.” (138.)

Ugyanez a kötet közli az alsó-ausztriai Therese Braun 1857. évi esetét (239–59.), aki a trieszti Assicurazioni Generali biztosító társaságnál a maga javára tizenöt éves leányának elhalálása esetére magas életbiztosítást köt s néhány hónap múlva a lányt megmérgezi. A bűntényben az író a biztosítási csalással párosult mérgezés motívumra ragadhatta meg. De fel kellett figyelnie az esetre annak magyar

vonatkozásai miatt is: a gyilkos nőnek korábban egy Majláth gróffal volt kapcsolata. Szerepet játszik a történetben a méregszekrény motívuma is, hasonlóan a regényhez.

A fényképezéshez szükséges ciánkálinak mérgezésre való felhasználása Ebergényi Júlia és Chorinsky Gusztáv gróf 1867–68. évi gyilkossági perében is előfordult. Bár erre Jókai közvetlenül is emlékeztethet, találkozott az esettel a *Pitavalban* is. (Neue Serie III. Bd. 1868. 225–352.) Az esettel kapcsolatos emlékei a *Fekete gyémántok* lapjain is felcsillannak. (Vö. JKK I. k. 306.)

A gyűjtemény azonban nemcsak közönséges bűnügyekre terjeszkedik ki, hanem történelmi jelentőségű eseményekkel kapcsolatos, politikai vonatkozású pereket is tárgyal. Ismerteti például Pellion di Persano admirális perét, akit az 1866. júl. 20-i lissai tengeri ütközet elvesztése miatt vont felelősségre az itáliai szenátus. (*Admiral Graf Karl Pellion di Persano vor dem Gericht des italienischen Senats in Florenz*. Neue Serie. 1868. III. Band. 1–128.) A per ügyiratait ismertette közli Pellion emlékiratát, amely egyebek közt részletesen beszámol a Ré d'Italia nevű páncélos gőzfregatt elsüllyesztésének körülményeiről, Jókai is regényébe foglalja az esetet s szemtanúval mondatja el Lándorynak a katasztrófát: egy osztrák hajó orrával a Ré d'Italia oldalának fordult és azt keresztülúrvá felborította. Jókai képzeletére jellemző túlzás, hogy regényében ezer ember halálát okozza az esemény, míg Pellion szerint az alája tartozó 22 harcra alkalmas hajón együttesen 1500 ember állt rendelkezésére, s ezek közül a harcban 10 hajó vett részt. Pellion jelentésében a katasztrófát túlélő hajótöröttek nyilatkozatait is felhasználja. Lehet, hogy Jókai a Piteval közleményének hatása alatt írta meg a lissai ütközetről szóló cikkét is a Nemzet számára. (1886. 277. sz.)

Tárgyi jegyzeteinkben utalunk néhány kevésbé lényeges regényrészletnek a *Pitaval gyűjteménnyel* feltételezhető kapcsolatára, ilyen pl. a Metz erődítményét feladó Bazaine tábornok ügye; s fentebbi fejtegetésünkben érintettük Bonaparte Napóleon Péternek Victor Noir hírlapíró meggyilkolásával kapcsolatos perét, amelyre *A lélekidomár* is kitér, s amelynek aktái a gyűjteményben szintén megtalálhatók.

Itt kell utalnunk bizonyos párhuzamra a Lis Blanc-féle kincsek megtalálásának Jókai előadta körülményei és Caesar Spada gróf elrejtett kincse felkutatásának az idősebb Alexandre Dumas *Le comte Monte-Cristo* c. regényében elbeszélte története közt. *A lélekidomár* két fejezetben, *A méregkeverő* és *Az elrabolt kincs* címűekben beszél el az idevágó eseményeket; Dumas regényében az első kötet *A kincs* c. 18. és a *Káprázat* c. 24. fejezete kínálkozik a magyar mű párhuzamául.

Mindkét író egy-egy ártatlanul bebörtönzött hős — Jókai Traumhold bankár inasa, Kalthahn Péter, Dumas pedig Edmond Dantès tengerészkapitány — sorsát kíséri figyelemmel. A két balvégzetű ember különösen súlyos vétkek büntetéséül szánt börtönökben raboskodik, Péter a Vág völgyében Illaván, Dantès pedig If várában. Mindketten itt jönnek össze a kincs rejtékelyét ismerő foglyokkal: Kalthahn Péter Monte Rossoval, annak a nemzetközi gonosztevő bandának vezérével, amely a Lis Blanc-kincset elrabolta, Dantès pedig Faria abbéval, a Spada család utolsó sarjának titkárával és örökösével, aki e család lappangó kincsének rejtékelyét kiderítette. Mind Monte Rosso, a bűnöző, mind a derék Faria abbé rábízta rabtársára a maga titkát s mindkettő a börtönben fejezi be életét. Utóbb mind Kalthahn Péter, mind Edmond Dantès kiszabadul börtönéből s többé-kevésbé regényes körülmények között megtalálja a lappangó kincset. De míg Dantès, illetve új nevén Monte-Cristo a vagyont arra használja, hogy bosszút álljon ellenségein, Kalthahn — Lándory közvetítésével — éppen azoknak szolgáltatja ki a Lis Blanc-hagyatékot, akik a következőkben semmitől vissza nem riadó ellenfelcivé lesznek. *Akik kétszer halnak meg c.* regényéhez hasonlóan Jókai *A lélekidomár* lapjain is foglalkozik az 1858. évi rablázással. Ehhez a börtön igazgatójától kapta a forrásanyagot, de — mint újabb kutatások kiderítették — rendelkezésére állt Tóth Lőrincnek e témával foglalkozó akadémiai előadása is. (*Fegyhazi tanulmányok I. Az illavai fegyház.* Értekezések a társadalmi tudományok köréből. VIII. k. 2. sz. Bp. 1885. 64. — Vö. JKK 39. k. 544—548).

★

Szembetűnő a regényben az író tájékozottsága a biztosítási jog kérdéseiben, de egyúttal azokban a problémákban, nehézségekben is, amelyek biztosítási ügyletekkel kapcsolatban a kapitalizmus viszonyai közt a gyakorlatban felvetődnek. Ennek magyarázata, hogy Hegedűs Sándor Jókait — az író anyagi viszonyainak rendezésére törekedve — „bevitte az akkori idők divatja szerint egy kis közigazgatási tevékenységbe, az Adria hajózártársaság igazgatóságába, a Generali és a Magyar Általános Takarékpénztárba.” (Mikszáth Krk 19. k. 17-18.) A regény a felsorolt pénzintézetek közül említi is ismételten a Generali, teljes címén az Assicurazione Generali (korábban Azienda Assicuratrice) nevét. Ez az 1831-ben alakult triezsti társaság eleinte hajózási biztosítással foglalkozott, utóbb a tárgyi és személyi biztosítás legváltozatosabb formáit vezette be. Egyúttal az akkori Ausztriához tartozó Triesztből mint központból kiindulva a Monarchia egész területét átfogó biztosítási hálózatot alakított ki, magyar földön is

gyökeret vert s egyike lett az első itteni biztosítási intézeteknek. (Jókai más műveiben is említi, vö. pl. *Az új földesúr*. JKK 36.) Traumhold bankárnak a Generálinnál leánya javára kötött életbiztosítása válik *A lélekidomárban* a bonyodalmak egyik lényeges forrásává.

A bonyodalmak magva, hogy a biztosítási intézetek szabályzataiban külön pontokat képvisel a biztosítási szerződést hatálytalanító körülmények ismertetése. A regény szerint a Generalinak egyik szabálya, hogy öngyilkosság esetén az intézet nem kötelezhető a biztosítási összeg kifizetésére, így Traumhold bankár öngyilkosságával megfosztaná leányát a részére biztosított egyedüli létalaptól. A bankár azonban kétségbeejtő helyzetéből véleménye szerint csak öngyilkossággal szabadulhat; el kell tehát fogadnia derék inasának, Kalthahn Péternek ajánlatát, aki Godiva iránt való hűségből vállalja a látszatot, mintha nem öngyilkosság történnék, hanem Traumholdot ő gyilkolná meg. Jókaira vall, hogy évekkel később kiderül: a Generali módosított szabályzatát, hozzá még két nappal Traumhold halála előtt; új szabályai szerint öngyilkosság esetén is folyósítja a biztosítási összeget, ha az életbiztosítást legalább három évvel ennek elkövetése előtt kötötték, s így a regényben a kegyes család és Kalthahn Péter sokéves áldozata utólag szükségtelennek bizonyul. Való, hogy Jókai korában a biztosítási szabályzatok hasonló módosításai nem mentek kivétel-számba.

Bármily különös, e biztosítási ügyvel kapcsolatos bonyodalom kialakításában Jókainál szerephez juthattak bizonyos személyes motívumok is. Az író, akit késői korszakában Mikszáth biztosító intézetek igazgatósági tagjaként mutat be nekünk, családtagjai javára maga is kötött biztosítási szerződést, erre már csak harmincnegyedik életében kiújult tüdőbaja miatt is gondolnia kellett. Későbbi éveiben úgy állította be a dolgot, mintha azért folyamodott volna az Első Magyar Általános Biztosító Társasághoz, hogy annak orvosától végre pontos képet kapjon egészségi állapotáról; a társaság ugyanis nem vállalta volna a biztosítás kockázatát, ha Jókai egészségét nem tartja kielégítőnek. Ám az orvos helyett a társaság titkára, Pompéry János — szintén író — volt az, aki Jókai kérésére válaszolt, cinikusan rontva rá: „be akarod csapni ezt a becsületet magyar intézetet, tízezer forintig akarsz bennünket megrabolni, holott tudod, hogy egy évig se húzhatod!” Ez a szemrehányás párhuzamos Lándory okfejtésével, aki Godivát a „szándékolt család” gondolatától ugyanígy riasztja el: „Őn azt hiszi, hogy egy biztosító társaságot megcsalni nem bűn?” (JKK 80.) Viszont — Jókai szerint — Pompéry elutasítása tette volna őt a Generali ügyletfelévé. A trieszti intézet állítólag orvosi vizsgálat nélkül kötött vele szerződést, kitüntetve érezvén magát,

hogy a nagy író éppen hozzá fordult. Jókainak ezt az anekdotikusan kiélezett előadását, amelynek csattanója, hogy végül is a biztosító intézetek orvosaitól sem kap egészségére vonatkozóan megbízható felvilágosítást, fenntartással kell fogadnunk. Fennmaradt ugyanis, nem a Generali, hanem a Duna biztosítónál 1864. jún. 6-án kötött 6000 forintos biztosítási szerződésének előzményeként az év márc. 24-én Pesten kiállított eredeti, német nyelvű orvosi látlelet Jókai akkori egészségi állapotáról. (Lestyán Sándor: *Jókai Mór életbiztosításának eredeti dokumentumai*. Ujság. 1925. nov. 1. — I. éfv. 94. sz. 5–6.)

Ennek a biztosítási ügyletnek azért kell *A lélekidomár* szempontjából jelentőséget tulajdonítani, mert a biztosítási díj elvesztésének eshetősége ezzel kapcsolatban Jókai személyes problémájaként is felvetődött. A kérdést Jókainak Pulszky Ferencsel támadt lovagias ügye vetette fel. Az akkori biztosítási szabályzat szerint ugyanis a párbaj következtében beállt halál az öngyilkossághoz hasonlóan a biztosítási szerződés hatálytalansításával járt. A kiegyezést követő évek társadalmi légkörében tudvalevőn napirenden vannak a lovagias ügyek s azoknak következményeként a párbajok s nem számít kivételesnek a halálos kimenetelű párbaj sem. E sajtóságos (lényegében a második világháború végéig fennállt) magyarországi társadalmi konvenció, amely az igazságszolgáltatást érvek helyett egyrészt az erőszakra, másrészt a véletlen játékára bízta, nem kímélte a szelíd természetű, humanus érzésvilágú Jókait sem. *A lélekidomárra* vonatkozóan az író két párbaja közül az 1869. jan. 7-én Pulszky Ferencsel vívott pisztolypárbaj járt következményekkel.

Ez az esemény egyike lett az író mély és maradandó emlékeinek, élete végéig sem tudott fölötte napirendre térni. Ennek magyarázata a lovagias ügy különös indítékaiban keresendő.

Jókai a marótollú Csernátony Lajost, a „magyar Rochefort-ot” az emigrációból való hazatérte után A Hon szerkesztőségébe fogadta, így Jókai lapjában jelentek meg Csernátonynak a kiegyezés után nagyhirtelen túl lojálissá lett egykori negyvennyolcas emigránsokat támadó, borsos szatirájú cikkei, sok kényelmetlenséget okozva a kormányon levő Deák-pártnak. Csernátonyt koholt érvekkel, becsületében támadva próbálták meg lehetetlenné tenni, s egy lovagias ügyben olyan becsületbíróági döntést hoztak, amely a polgári társadalom fogalmai szerint erkölcsi halálos ítéletet jelentett volna. Ekkor Tisza Kálmán, Keglevich Béla és Jókai Mór nyílt levélben álltak Csernátony mellé s Tisza nyílt demonstrációként egyik este tüntetően Csernátony-nal együtt ült a Nemzeti Színház páholyában. (Rónay Mária: *Csernátony Lajos, a magyar Rochefort*. Magyar Hírlap. 1936. szept. 27. —

46. évf. 221. sz. 22.) Ebben a Csernátony eláztatásáért, illetve megmentéséért folytatott becsületügyi hadjáratban folyomódott a megtámadott Pulszky Ferenc ahhoz a fogáshoz, hogy Csernátony cikkéért nem közvetlen tőle, hanem helyette Jókaitól, mint A Hon felelős szerkesztőjétől kérjen elégtételt, minthogy — saját nyilatkozata szerint — „magamra nem vállalhatom a felelősséget, hogy őt (ti. Csernátont) lovagi elégtétel követelése által rehabilitáljam.” Jókai ezzel nehéz helyzetbe került: ha vállalja az elégtételadást, mintegy osztozni kényszerül meggyőződése ellenére a Csernátony polgári becsületét kétségbe vonók álláspontjával; ha viszont elhárítja azt, maga kerül — polgári fogalmak szerint — „erkölcsileg” lehetetlen helyzetbe. Így „Észrevételek” címen szögezi le lapjában véleményét: „Csak Csernátony Lajos után fogadhatok el lovagias elégtétel adást”; majd Pulszky nyilatkozatának hangját kifogásolva, ő provokáltatja Pulszkyt. Ilyen előzmények után történik meg a párbaj, amelynek egyes, véletlen adódott mozzanatai párhuzamba kívánkoznak *A lélekidomárban* leírt, Lándory és Lyonel közt vívott párbaj mozzanataival, s amely — a fentiekből érthetően — Jókainak élte fogytáig feldolgozhatatlan emléke maradt.

A Jókai-irodalom szereti ezt a párbajt epizód-jelentőségűnek feltüntetni. A valóság az, hogy Jókai tett ugyan néhány gesztust a későbbi években Pulszky felé, de az egyébként is hűvös természetű Pulszky iránt felmelegedni sohasem tudott. Feszty Masa írja emlékezéseiben apjáról, Feszty Árpádról, hogy sok optimizmussal próbálta meg Jókait Laborfalvi Róza halála után visszavezetni a pesti társasági életbe, s bár fáradozása nem volt hiábavaló, Pulszkyval kapcsolatban nem járt semmi eredménnyel. „Egyetlen emberrel szemben mondott csak csődöt az optimizmus vulkánja: Pulszky Ferencsel. Pedig talán semmit sem szeretett volna annyira elsímítani papa, mint ezt a régi párbaj-emléket. Nem lehetett. Nagyapát rajongásig szerette, — Pulszky Ferencet fiúi szeretettel tisztelte. Nagyon jó volt hozzá, mint kezdő, fiatal fiúhoz, a Pulszky Polixénával (Hampel Józsefnével) mint testvérek együtt nőttek fel. Hiába volt minden. Valami oly sötét emlék maradt mindkettőjük lelkében, amit se az idő, se gyógyító kés nem tudott lemosni.” (Feszty Masa: *Feszty Árpád élete és kora*. Kézirat.)

Ebben az életrajzi háttérben válik érthetővé, miért rögzídhettek meg Jókai emlékezetében s kaphatott jelentőséget *A lélekidomár* kialakítása során Jókai alkotóműhelyében a biztosítási probléma. Hogy a biztosítás elvesztésének gondolatával találkoznia kellett, arra nézve A Hon lapjain közölt alábbi anekdota tanúskodik, amely a Pulszkyval vívott párbaj után egy-két nappal látott napvilágot:

„Találkozik J. M.-al az ismeretes »bevégzett vizsály« után egy praktikus finanszier ismerője, s azzal fogadja: de az Istenért, nem gondoltál rá, hogyha így találsz meghalni, elveszted az *életbiztosítási praemiumodat*?! — Bizony arra az egyre nem gondolt.” (*Galanterie-czikkek*. A Hon 1869. jan. 12. Reggeli kiadás. — VII. évf. 8. sz. 1.) Hogy e tréfás esettel ellentétben Jókainak számat kellett vetnie biztosításának esetleges meghiúsulásával s azt nem feltétlenül az anekdotában színlelt könnyedséggel mérlegelte, arról éppen *A lélekidomár* tanúskodik. A regényben a párbaj okozta halál helyébe az öngyilkosság motívuma lép, ennek következményeként válik a Godivának szánt biztosítási összeg sorsa bizonytalanná; ezt a problémát pedig Jókai romantikus képzeletével itt nem lehet másként, mint Kalthahn Péter rendkívüli önfeláldozása által megoldáshoz segíteni. (Vö. Csernátornyak Pulszkyt támadó cikkeit és Pulszky válaszait főként A Hon 1868. dec. 23. Reggeli kiadás. — VI. évf. 295. sz. és dec. 29. Esti kiadás. — 298. sz.; továbbá a lovagias ügyre vonatkozó nyilatkozatokat A Hon 1869. jan. 6. Reggeli kiadás. — VII. évf. 4. sz. 1. és jan. 9. Reggeli kiadás. — VII. évf. 6. sz. 1.)

★

Jogi vonatkozásaiban tanulságos azoknak a kérdéseknek közelebbi vizsgálata is, amelyeket a regénybe foglalt szerelmi-házassági bonyodalmak felvetnek.

Lyonel és Medea esetleges házasságkötésének tervét Lis Blanc gróf egyházjogi megfontolásból utasítja el: „Azért, hogy vér szerint nem testvérek is, de a katolikus dogmák szerint egy férjnek és feleségnek a fia és leánya mégsem kelhet egybe! Ez nálunk áthághatatlan impedimentum.” (JKK 196.) Ezt az érvelést nyilván Jókai maga sem vette komolyan. Tekintve, hogy Lyonel és Medea a grófnak, illetve Sidoniának nem egymással kötött, hanem korábbi, első házasságából származnak, azaz nem vérrokonok, házasságkötésüknek Jókai korában egyházjogi szempontból akadálya nem lehetett. A két özvegy szülő házassága következtében gyermekeik közt létrejött „testvéri viszonyt utánzó” rokonság csak a régi kánonjog szerint számított házassági akadálynak; már a XVI. században a tridenti zsinat arra az álláspontra helyezkedett, hogy ilyen akadály csak az egyik házastárs és a másiknak vér szerinti rokona közt alakul ki, de egyiknek vér szerinti rokona (pl. fia) és a másiknak vér szerinti rokona (pl. leánya) akadálytalanul összeházasodhat. Hasonló esetben a regény írásakor a szóban forgó házassági akadály esetleg még a görögkeleti egyházban és a zsidóság körében érvényesülhetett, mivel hazánkban az 1894-ben hozott világi házassági tör-

vény hatályba lépése előtt a felekezeti jogok érvényesültek; a katolikus egyházjog hazánkban ezt a házassági akadályt akkor már nem ismerte. De nem állt fent ez az akadály Franciaországban sem. A francia jogtörténeti fejlődést elemző Planiol-Ripert: *Traité pratique* 1215-ig visszanyúlva állapítja meg, hogy ha az özvegy férfi, akinek fia van, özvegy nőt vesz feleségül, akinek leánya van, az előbbinek fia feleségül veheti az utóbbi leányát. Így bizonyosnak kell vennünk, hogy — Nizsalovszky Endre szíves közlése szerint — „Jókai — mint nem egyszer — ezúttal is a meseszövéss bonyolítása érdekében olyan szabályt tüntetett fel élőnek, amelynek a már régen bekövetkezett hatálytalánítására vezetett visszas következményeiről hallott vagy olvasott.” (1965. jún. 23. kelt leveléből)

Szó van a regényben a francia és a magyar egyházi és világi házasságjog különbözőségéből adódó problémákról is. Ezeket először kissé már karikatúra-szerűen Lyonel és Gyllower Elvira házassága veti fel, amelyet Lis Blanc gróf kedvéért három fórum előtt is megkötnek, hogy jogi szempontból megtámadhatatlan legyen: Angliában anglikán szertartás szerint a menyasszony, Párizsban katolikus templomban a vőlegény vallásának megfelelően, s mivel Franciaországban csak a polgári házasságot tekintik törvényesnek, befejezésül még a seigniers-i közjegyző előtt is. Hasonló a helyzet Lándory és Medea házasságkötésekor, bár ez nem három, csupán két fórumon: francia közjegyző előtt és a magyarországi református templomban történik. Nem az bonyolítja itt a kérdést, hogy Medea előzőleg már házasságra lépett De L'Aisne Alfréddelel és pedig mind polgárilag, mind a katolikus szertartás szerint. Jókai maga említi, hogy Medeának ez a házassága mint *matrimonium non consummatum* egyházjogi szempontból nem tekinthető házasságnak, hogy „törvényesen elváltak voltak”, mivel „valami rendkívüli dolognak kellett közöttük történni” (JKK 210.). A regény kizárólag úgy veti fel a kérdést, mintha Medea és Lándory közt — Sidonia szavait idézve — „egyházi eskü Franciaországban nem jöhetne létre”, mivel Lándory protestáns. (JKK 369.) Am ugyanebben a regényben a katolikus Lyonel az anglikán Gyllower Elvirát a francia katolikus templomban is oltárhoz vezeti s így — Sidonia idézett szavaival ellentétben — Medea és Lándory közt az egyházi házasság Franciaországban is létrejöhetne. Jókai tehát ez alkalommal is a cselekmény gazdaságítása végett túlozza a nehézségeket.

E kérdések hátterében a magyar politikai életet foglalkoztató házasságjogi problémák húzódnak meg. Az országgyűlés 1884 februárjában tárgyalta a keresztények és izraeliták közt, valamint a külföldön megkötött polgári házasságról szóló törvényjavaslatot. Hogy

Jókai képzeletét mindezek elevenen foglalkoztatják, az írónak február 4-i felszólalása igazolja. Beszédében a magyar és a francia házasságjog összehasonlítására is kiterjeszkedett, s gondolatmenete érdekes párhuzamul kínálkodik *A lélekidomárban* felvetettekhez: „Nagyon jól tudják, t. képviselőtársaim, hogy a francia polgári házasság, mely 1792-ben hozatott be és azután 1802-ig folytonosan fúrtak-faragtak rajta, és amely akkor az elválás kérdését például oly egyszerűen oldotta meg, hogy nem kellett hozzá egyéb, mint mind a két félnek azon nyilatkozata, hogy nem akarnak tovább együtt élni; hogy ezt a 92-iki törvényt felváltotta 1802-ben a Code Napóleon intézkedése, mely a válást feltételhez kötötte és megnehezítette. 1816-ban a restauráció alkalmával a Code Napóleon ezen intézkedése megszüntetett s az elválás eltöröltetett Franciaországra nézve, megmaradt azonban a rajnai tartományokban. Már most ha a Franciaországban jelenleg divó polgári házasságot, mely ott szabadelvű és előhaladást tanúsít, expediensként akarnák behozni Magyarországra, az a protestánsokra nézve határozott hátralépés lenne és az ellen agitálni fogna a püspöktől le az utolsó presbiterig minden ember . . . Hogyha tovább megyünk és be akarjuk hozni, ami a rajnai tartományokban, ami Olaszországban divó kötelező polgári házasság, ti. mely az elválást megengedi: itt megint készen kell lennünk rá, hogy ezen alkalommal az összes magyarországi klerussal és az összes konzervatív arisztokráciával minden ponton fel kell vennünk a harcot.” (Takáts Sándor II. k. 229 — 30.)

A regény a francia és a magyar házasságjog itt kifejtett különbözőségét aknázza ki. Fel kell figyelnünk azonban arra, hogy a franciaországi házasságjogi intézkedéseket az idézett beszéd a regénytől eltérő módon, s nyilván hitelesebben is tárgyalja. A problémák felvetése a regényben nyilván regényesebb, az író fantáziája túlszínezi mindezeket s bizonyos játékossággal fokozza fel hatásukat. Korának művelt olvasóközönsége előtt mindez nyilvánvaló volt, bár az író játékossága a realizmusba tartó irodalmi fejlődés ekkori szakaszában már kevés megértésre számíthatott.

★

Kevés regényének keletkezéstörténete nyújt annyi jól meghatározott kiindulópontot Jókai alkotóműhelyének megközelítéséhez, mint *A lélekidomár*. Forrásanyagának összetettségét ismerve valóban tanulságos megfigyelnünk, mint alakítja ki változatos, európai távlatokat nyitó, regényesen költői meséjét, s ötvözi egyé alakjaiban mintául választott kortársainak kiemelkedő, bár egymásnak nem ritkán ellentmondó vonásaival.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A lélekidomár egyetlen érdemesebb elemző-bíráló szó nélkül, úgyszólván visszhangtalan indul útjára. E közönyös „fogadtatás” több ok következménye. Könyvalakban való megjelenésének évében, 1889-ben a Jókai képviselte késői romantikával szemben már jól érzékelhető egyrészt a realizmus határozottabb jelentkezése, másrészt a modern lélektani regény divatja regényirodalmunkban. A magyar írók tollából ebben az évben húsz új regényt adtak ki, köztük olyan műveket mint Csiky Gergely *Arnoldja*, Kazár Emil két műve, *A szivárvány* és *A ma holnap nélkül*, Mikszáth *A beszélő köntös* c. könyve, Reviczky Gyula két regénye, a *Margit szerencséje* és az *Apai örökség*; s a sort a kevésbé ismert írók még néhány további kísérlete is gyarapítja. Ha leszámítjuk Beniczkyné Bajza Lenke négy kötetét, az ifjúsági, bűnügyi és kalandregények csoportját, — az esztendő regénytermésében a romantikus hagyományt csak oly másodvirágzást jelentő alkotások képviselik (az említett húsz új munkán túl), mint Jósika és Eötvös korábbi műveinek s az *Egy az Istennek* füzetes vagy „olcsó”, népszerű kiadásai. (Vö. Horváth Ignác: *A magyar irodalom 1889-ben*. Melléklet a Magyar Könyv-Szemléhez. Bp. 1889. c. bibliográfiáját.)

Ehhez járul, hogy az írónak ezt a művét jelentéktlenebb, fáradtabb vagy merészen egzotikus alkotások előzték meg. Idézzük Mikszáth summázását: „Az Utazás egy sírdomb körül, valamint a Keresd a szíved fellelte gyenge dolgok. Lenczi fráter, mely 1888-ban jelent meg, a fiatalkori zsöngéinél is rosszabb, míg Aki a szívét a homlokán hordja nem is emlékeztet Jókaira. A három márványfej szintén nem az erősebb munkái közül való.” Mindennek következményeként kialakul az a vélekedés, hogy Jókai „kiírta magát”, regényei most már „nem olyan jók.” (Krk. 19. k.142.) Még súlyosabb a céhbéli kritika általánosító ítélete. *A három márványfej* c. regényét bírálva, Gyulai Pál folyóirata, a Budapesti Szemle úgyszólván dogmaként szögezi le: „Jókairól most már nehéz kritikát írni a sablon veszedelme

nélkül. Ahol az alkotásban sablon uralkodik, az fenyegeti ott az ítélet-hozatalt is. Ha a törvénytörvények elé egészen egyforma kihágások vagy bűnesetek kerülnek, az ítéletek is mind egy minta szerint készülnek . . . Mentől szaporábban írja regényeit, annál fölismerhetőbben magokon viselik ezek a gyár bélyegét, melyet röviden formulázva, körülbelül így lehetne kifejezni: „fizikai és morális lehetetlenségek könnyű végrehajtása egy mindenható és mindentudó csodaembertől”. Ez a gyári bélyeg uralkodik rajtuk, hogyha például egyfolytában végigolvassuk Jókainak tíz-tizenöt utolsó regényét, bizony nem fogjuk megkülönböztetni egymástól”. (Br.: *A három márványfej*. Bp. Sz. 55. k. 1888. 142—147.) Érthetően az a gondolat, hogy ez a rendkívüli alkotó egyéniség esetleg még néhány művében ereje teljét nyújthatja s meglepő újszerűséggel mutatkozhat meg, — fel sem vetődik az idézett bírálatban.

De jelentős akadálya az alapos és érdemes kritikának maga a buzgó kolportázs is, amely a művet — értékelésétől függetlenül — viszonylag széles olvasótábor kezébe juttatja el. A Nemzet szűkebb és a Pester Lloyd igen széles olvasóközönségén kívül ide kell számítanunk a Révay-féle füzetes kiadvány nyilvánosságát, bár ezt Révay Mór későbbi visszaemlékezéseiben nem becsüli túlságosan magasra: „Eredménye mindössze az volt, hogy felvittük 1800—2000 példányra.” (Révay Mór: *Írók, könyvek, kiadók*. I. k. Bp. 1920. 61.) Mindez csak előzménye a könyvalakban kiadott regénynek, a kötetkiadásnak — mintha hírlapi és füzetes megjelenésével a regény önmaga propagandájának eszköze volna. Ám van e kolportáznak még egy oldala, amellyel a komoly méltatásnak elébevág és azt mintegy lehetetlenné teszi, s ez a reklám. „A fontos sajtóbeli mozgalom mellett más fegyvereket is vittünk harcba,” emlékezik vissza Révay. „Felvilágosított röpiratokat, körleveleket, tájékoztató prospectusokat stb.” (I. m. I. k. 71.) Ez az üzleti célú sajtóhadjárat még akkor is szükségszerűen háttérbe szorítja vagy elnyomja a szakértő kritikát, ha irodalompolitikáját nemes szándékok, esztetikai igényesség, etikai megfontolás vezeti. Mai eszközeinkkel alig tudjuk felderíteni, mi az, ami *A lélekidomár* szerény sajtójában az egyébként is gyarló hozzászólások eredeti ötlete, s mi ered a kiadó központilag terjesztett közleményeiből vagy azok inspirációjából. Amit az alábbiakban a regény fogadtatására vonatkozóan összefoglalhatunk, valószínűleg jelentős hányadában kiadói kommunikációkra, csak kisebb részben a kor kritikai állásfoglalására jellemző. Meg kell még jegyeznünk, hogy a folytatásos hírlapi, illetve füzetes közlés természetéből következik, hogy a kritika vagy ismertetés olykor az egész helyett csak a részleteket látja, úgyszólván a regényhez hasonlóan folyta-

tásokra bomlik. Jókai lapja, a Nemzet megőrizte számunkra annak a prospektusnak szövegét, amelyet a kiadó a regényhőst bemutató első fejezet, *A cím-alak* elé ajánlásul csatolt. (Nemzet 1888. máj. 20. — VII. évf. 2057. (140.) sz. 3.) Idézzük e szöveg jelentősebb részleteit: „Aki lelkével uralja a lelkeket, aki bilincsbe veri a túlradó szenvedést, — aki megállítja a bűnt romboló útjában, aki határt szab a fékét vesztett önzésnek, — aki nem a testet gyötri, aki nem inquisitio rémes eszközeivel dolgozik, de egyetlen szempillantásával megszólalásra bírja már az örök némaságra elszántakat is... a Lélekidomár. Küzdelem az egész élet... és akit az első akadály meg nem tör, kintartása segélyével diadalmaskodik a nehézségeken. Magasztos, lélekemelő látvány. És nem kelti-e fel legmélyebb részvétünket, ha e küzdelemben oly gyöngébb, édes teremtsnek kell résztvennie, kit a nőiesség legeszményibb sajtásugaival ruházott fel a gondviselés már születése alkalmával? Ilyen lény regényünk hősnője és... azt lehetne mondani, a médium, melyen a lélekidomár experimentál. Felruházva a test és lélek legszebb bájaival, — már bölcsőjében is csupa róza közé ágyalva, — képesítve arra, hogy túlemlkedjék minden előítéleten, hogy átugorjék minden gátat, mit sors, szeszély, szenvedély állíthat utába... keblében azok az eszmények fogamzanak meg, melyek gyorsabb keringésbe hozzák a vért, magasabban dobogtatják a szívet... de mely eszmények még úgyszólván rózsaburokban szenderegnek, mely azokat életre, tette ébressze. Itt a hősnő a szerelem oly kintanúja, milyent csak Jókai utólérhetetlen fantáziája tud megteremteni, útjába akadva annak a lélekbűvölőnek, ki gondolataival uralkodik milliók gondolatán és akinek egy szót sem kell szólnia, hogy vallomásra nyíljék a legmegrögzöttest gonosztevő szája, ki talán már egy egész nemzedék vérében forgatta meg kését, ... hogy felfedje a modern üzérkedés legfinomabb szálait; az a milliomos, akinek aranyaihoz özvegyek és árvák panasza ragad, ... ki fennhájzva, büszke fővel néz le a szegények ezreire, — hogy aztán a lélekidomár akaratából egy pillanat alatt sokkal szegényebb legyen egymaga, mint más ezer együttvéve. Hatalmas eszmék, gyönyörű gondolatok, felruházva a legszebb ékességgel, mit egy a múzsáktól megáldott toll megteremthet.”

Jellemző a fellengzős szövegre, hogy laza és általános fogalmazásával éppúgy, mint tévedéseivel számos pontján félrevezeti az olvasót s azt a gyanút kelti, hogy írója csak felületesen ismerte Jókai munkáját. (Ugyanezen szöveget közli egészében vagy egyes részeiben a VU 1888. máj. 27. — XXXV. évf. 22. sz. 369.; a Fővárosi Lapok 1888. máj. 20. — XXV. évf. 140. sz. 1029. l. és Szana Tamás Irodalmi Értesítő c. folyóirata 1888. jún. 1. — I. évf. 13. sz. 198—99. hasáb.)

Nem kevésbé sablonos, de legalább a regény néhány valóban jellemző erényét emeli ki a Nemzet idézett számában az a néhány sor, amely az utolsó folytatás megjelenése alkalmából mintegy búcsúzól, de egyben a füzetes forma beharangozásaképpen jelent meg: „A Lélekidomár, Jókai legújabb regénye, melynek utolsó részletét ma közöljük tárcarovatunkban, azon percben, hogy olvasóinktól búcsúzik, könyv alakban indul világgá. Első füzetét a Révai testvérek ma bocsátották közzé. Amint e regény első lapjára tekintünk, ott találjuk a rövid, éles rajzot, melyet maga a költő műve cím-alakjáról, a lélekidomárról festett; és erre újra föléled lelkünkben a kíváncsiság, melyet ez idegenszerű, csodálatos rajz lelkünkben keltett, midőn első nap lapunkban megpillantók. De kíváncsiságunkra gyorsan felel tudásunk; a lelki misztérium, melyet Jókai az első lapján körvonalazott, teljesen ismert előttünk, mert hiszen olvastuk a regényt. Mily izgalommal vártuk érdekfeszítő tárcáit! Mily mohón futottuk végig sorait, melyekben az ember lelki világának annyi csodálatos képét szemléljük. A közönség, mely könyvből fogja olvasni e munkát, bizonyosan nem kevésbé fogja élvezni, mint akik a hírlapból ismerték meg. Az apretiatio előtt, melyet a költő írt hősről, találjuk a kiadó véleményét a hősről és a regényről.”

Lándory becsületes, áldozatkész embersége, céltudatos és fölényes értelméből eredő „idomársága” embertársai fölött csak úgy, mint a cselekmény célrasiertő izgalmassága — valóban a regény szembeötlő sajátosságai közé tartozik.

Egyébként *A lélekidomár* füzetes kiadásának egyes számaival a következő folyóiratok, illetve napilapok foglalkoztak.

A Fővárosi Lapok öt közleménye közül (1888. máj. 20. — XXV. évf. 140. sz.; 1889. ápr. 5., 10., máj. 12., aug. 20. — XXVI. évf. 93., 98., 129., 227. sz.) az első a fenti kiadói prospektust közli; a második — a regény 8—9. sz. füzetének megjelenése alkalmából — kiemeli: „Ebben van a Két hajó című képzeletgazdag fejezet, melyen Jókai fantáziája olyan megragadó képét festi egy tengeri katasztrófának”; a további közlések pusztán a 10—11., a 12—15., illetve a 24—25. sz. füzetek megjelenéséről adnak hírt.

Az Irodalmi Értesítő három alkalommal foglalkozott a regénnyel. Először az 1888. jún. 1. — I. évf. 13. sz. 198—99. hasábjain a kiadói prospektust közölte, azzal a kiegészítéssel, hogy a mű „Jókai minden kiváló írói előnyével ékeskedik”, s hogy „a regényt, mely Jókai egyik legfantasztikusabb alkotása, ajánlanunk egészen felesleges”. A következő jún. 15. — 14. sz. 218. hasábján a füzetes kiadvány második számáról kapunk ismertetést. „E regény, melynek epizódjai közt a szegedi híres bűnper egyes mozzanatai is szerepelnek, egyik leg-

érdekesebb alkotása Jókai Mórnak. Elbeszélő tehetsége egész erejében tündököl, akár a budai királyi palota termébe, akár Traumhold bankár badeni villájába vezessen bennünket, az ötletek egész tűzijátékával gyönyörködtet." A harmadik közlemény néhány sablonos elismerő szólamra korlátozódik. (1888. aug. 1. — 17. sz. 263. hasáb)

Terjedelmesebb s némileg többet mond két vidéki lap ismertetése. Az Arad és Vidéke hét ízben szól a regényről. Mintegy beköszöntő a 3—4. sz. füzet megjelenése alkalmából: „egy mesteri tollnak, egy lángszellemnek, egy Istentől megáldott frói tehetségnek alkotása.” (1888. júl. 19. — VIII. évf. 165. sz.) Kézzel fogható mondanivalója van az 5—7. sz. füzetekkel kapcsolatban. „Lándory, a lélekidomár, kit a független magyar miniszterium leggavallérabb tagja fogadásban nyert meg az országnak, mint akinek személyével a fogadást nyerő és, az ország is nyert, folytatja munkáját. Áthatva a tudattól, hogy a kultúrának megnyitott ország lakóinak önmaguktól kell arra rájönniök, hogy az ósdi intézmények tarthatatlanok, épp azok segítségével folytatja áldásos működését, kik kevéssel ezelőtt minden újjításnak legkeseredettebb ellenségei voltak. Csak aki úgy ismeri hazánk történetét, mint Jókai, — akinek éppúgy kijutott a nemzet gyászából, mint ahogy szívvel, lélekkel osztozott annak örömeiben is, — csak aki oly otthonos a budai várpalota termeiben, mint amely közelből ismeri a nép baját, bánatát, — csak az ilyen író tárhatja fel szemünk előtt az ellentétük folytán is kápráztató, de mindenestre elbűvölő képeket, melyek . . . mint a hős, a 'lélekidomár' staffage-aként jelentkeznek." Ugyanott hívja fel a figyelmet arra, hogy a füzetes kiadás „az olvasásra nézve annyiban hátrányos, hogy az ember a folytatást alig bírja várni.” (1888. nov. 17. — 265. sz.) A 8—9. füzet megjelenéséről Jókai előadásának hangulat-teljességét és drámaiságát emeli ki. „Legyen elég A két hajó című fejezetet kiemelniünk, mely oly remek jeleneteket ad elénk, hogy azt sem tudjuk, a tenger fenségének leírása avagy Lándorynak, a lélekidomárnak merengése a szebb, klasszikusabb-e, azt sem tudjuk, a távozó avagy az érkező hajót kísérik-e nagyobb figyelemmel. És a katasztrófa leírása, amint a hajó süllyed, amint annak az ezer embernek a halálordítása, melyben utolsó lélekzetét kiadja, megzendült ott a vizek mélységében, hogy az egész tenger, mint valami hangszer visszhangzott bele. Tud-e még ilyen szépen írni, tud-e valaki tollának hatalmával így elbűvölni, mint Jókai?” Az ismertető a füzetes kiadás ötletét „igen életrevaló eszmének” ítéli. (1889. ápr. 6. IX. évf. 80. sz.) Az ezt követő közlemények a 12—15. sz. füzetek megjelenését adták hírül (máj. 14. — III. sz.), illetve a kolportázs-vállalkozás előnyeire hívták fel a figyelmet: „Jókait ajánlani legalább is nevetséges volna . . . De igenis

a ajánljuk a megszerzési módot". (aug. 6. 180. sz.) A befejező részletek megjelenése viszont jó alkalom az összefoglaló következtetésre: „Mintha megifjodott volna kiapadhatatlan fantáziája, mintha, a 60-as évek Jókaiát olvasnánk e regényben is”; végül a sablonos túlzás: „Tolla ennél hatalmasabbat keveset alkotott”. (aug. 30. 199. sz.)

Az időközben megjelent Mikszáth szerkesztette *Almanach*, amely bevezető közleményként a regénynek „*A pusztai rózsza*” c. fejezetét nyújtja, újabb alkalmul szolgál a mű említésére: „alig lesz egy, akit bámuló meglepetésre ne ragadna . . . az elbeszélésnek az a lebilincselő bája, a drámaiságnak az a megrázó ereje, mellyel a szerencsésen letúnt betyár-romantika korszakát még egy végső fénysugárral aranyozza be.” (1888. nov. 4. — VIII. évf. 254. sz.)

Az Arad és Vidéke említett júl. 19-i és nov. 17-i közleményét egyébként a Debreceni Híradó is átvette. (1888. júl. 29., nov. 25. — V. évf. 31., 48. sz.)

A Borsodmegyei Lapok a füzetes kiadvány különböző számainak megjelenése alkalmából öt ízben tért ki a regényre, s bár megfigyeléseivel szintén nem hatol mélyre s az üres dicsérettől sem tartózkodik, mégis talán a legeredetibbet adja mindabból, amit a regényről az egykori sajtó mondani tudott. Az első közlemény (1888. jún. 29. — VIII. évf. 52. sz. 3.) annak a váratlan ténynek a hatása alatt íródott, hogy a regény füzetes formában is megjelent. „Magunk is megvoltunk lepetve, midőn a Révai testvérek . . . A lélekidomár első füzetét küldik be nekünk, — annak a regénynek első füzeit tehát, melyet hazánk legnagyobb két lapja magyar és német nyelven közölt egyszerre.” Maga a méltatás abból a megfigyelésből indul ki, amelyhez az Arad és Vidéke végkövetkeztetésként jutott: a regényt olvasva „mindenki oly hatalmas emelkedést érezte a ragyogó fantáziájú és soha nem pihenő tollának, milyent a hetvenes évek elején alkotott művei óta nem észleltünk.” Ezután a regény hőséneke és első fejezetének ismertetése következik: „A regény hőse . . . ember, ki előtt nincs titok, ki behatol a szívek rejtekébe, hogy onnan hozza ki a kezdő szálát, melynek segélyével kutatásaiban tovább haladt. Az első füzetben az alkotmány helyreállítása után megkoronázott magyar király budai várpalotájába, az udvari estélyhez vezet el minket a szerző, leírásával csak úgy kápráztatva szemünket . . . itt, e fényes társaságban, melynek minden egyes tagja egy-egy oszlop azon a nagy épületen, melyre most, az ősi erényben bízva, újból támadó reménnyel tekintünk, — itt, e nagy úri gyülekezetben, ahol azonban már az ész is képesít, nemcsak a rang és születés, — a millió gyertyaláng visszfényében tükröződő termék száműzött, de most újra megbékélt vendégei sorában találjuk a lélekidomárt is, a lélekbűvölőt, kinek

igénytelen megjelenése nem árulja ugyan el az ész királyát, de akinek hatalmas mondásait ellesve megtudjuk, hogy ő jár a leghelyesebb utakon.” A második cikk a 3–4. sz. füzet megjelenése alkalmából ismét a regény fiatalos frissességét és egyes erényeit emeli ki. (1888. júl. 20. — 58. sz. 3.) Jókai tollából „hasonló regény csak akkor került ki, midőn még Kárpáthy Zoltán és az Egy magyar nábob szépségeiben gyönyörködtünk.” Erényei: „páratlanul érdekes mese, mely egészében, mint a szövés részeiben egyaránt nagyszabású, érdekesítő; regényhősök, kiket magunk előtt látunk és kiknek működését bámulattal kísérjük; ragyogó nyelvezet, mely szívünket ragadja meg.” A harmadik közlés csaknem egy év múltán már a 12–15. sz. füzet ismertetéseként a Jókaival kapcsolatos kritikusi feladat ellentmondásosságát hangsúlyozza: Jókainál a mese varázsa úrrá lesz minden kritikusi fanyarkodáson. (1889. máj. 24. — IX. évf. 42. sz. 3.) „Kritikát kell mondanunk. Jókai regényével szemben ez könnyű is, meg nem is. Mikor nagyon keressük a kifogásolni valót, figyelmünket megragadja a mese, szívünket meghódítja az irány, lelkünk megtelik igazi nemes élvezettel, és nem találunk kivetni valót. Mikor elolvastuk a füzet utolsó lapját, és megint csak várunk kell, míg a tevékeny kiadóhivatal megküldi a folytatást, ebben a nagy időközben talán még egy kis fanyar rostálásra is ráadnánk magunkat, de egyszerre csak itt a folytatás, a bűbáj újból hat, és Jókainak nem lehetünk kritikusi.”

A következő alkalommal a Borsodmegyei Lapok a 19. sz. füzetéről szól, úgy véli, a regényhez hasonlót „az utolsó évtizedben a külföld sem produkált” s főként a műnek a ponyvairodalom ellensúlyozására szánt szerepét értékeli. (jún. 21. — 50. sz. 3.) Végül a 22–23. sz. füzetek megbeszélése során a mű általános varázsát érzékelteti s a Jókai-kritika említett nehézségeire utal részletesebben: „Már hiába! gyarló az ember még akkor is, midőn oly magas hivatást kell teljesíteni, mint nekünk e rovatban, amidőn az irodalom legújabb termékeiről nemcsak számszerű felsorolással, de érdembe hatolással is megemlékszünk. — Jókai regényeivel meg éppenséggel meg vagyunk akadva. A lélekidomárról sem mondhatunk egyebet, mint A lőcsei fehér aszszony-ról, a Kiskirályok-ról, a Három márványfej-ről már oly sokszor elmondtunk, — Jókainál nem is akarunk mi újat felfedezni, — mert amit nyújt, azt egy istentől megáldott szellem ragyogása aranyozza be . . . nem zengünk dicséretet, Jókai regényei olvasásánál szívvé lesz az epe is, azért hát kritikát se várjon tőlünk senki.” (aug. 16. — 66. sz. 3–4.) Minthogy az itt említett első ismertetés az Aradi Közlöny lapjain már két nappal a miskolci újság megjelenése előtt (1888. jún. 27. — III. évf. 174. sz. 3.) nyomdafestéket látott, lehet, hogy a Borsod-

megyei Lapok első értékelő cikkének szövegezésében is része volt valamely kiadói kommunikációnak.

A regényt a fentiek után könyv alakban való megjelenésakor már csupán a VU (1889. máj. 19. — 20. sz. 323.), valamint ennek mellék-lapja, a Képes Folyóirat regisztrálja. (1889. III. évf. 702.). Mindkét helyen szinte szó szerint azonos szöveget kapunk, amely azonban mindössze néhány sablonos megállapításra korlátozódik. Idézzük e helyen a VU közleményét: „A Révai-testvérek kiadásában öt kötetben hagyta el a sajtót Jókai új regénye: »A lélekidomár«, melyet a kiadók előbb füzetenként bocsátottak közre. A szegedi híres bűnkrónika ragadta meg Jókai figyelmét s innen indulnak ki új regényének ágai, elvezetve messze külföldre, a kalandok és képzelem világába. Főalakja egy kiváltságos lény, a lélekidomár, aki belát az emberek veséibe, gondolkozásukat irányozza, de csak hosszú megpróbáltatásokon át jut boldogsághoz. Jókai Mór ragyogó fantáziája az érdekes mellékalakok egész seregét hozza mozgásba a cselekvény élénkítésére. A regényolvasók élvezetes és költői munkát vesznek ismét a kimerülhetetlen nagy író tollából, melynek sajtószertű hatásáról csak Jókai genieje és vénája képes számot adni. Ára az öt kötetnek 6 frt.»

Aligha túlozunk, ha összefoglalóan megállapítjuk: a kolportázs szélessége, a kapitalizmus kiadói technikájának e jellemző szervezeti formája úgyszólván a kritika kikapcsolásával juttatta el viszonylag széles olvasótáborhoz *A lélekidomárt*. A regény fogadtatására vonatkozó cikkekben alig egy-két figyelemre érdemes gondolat született. Ebben természetesen része van annak a jelenségnek is, amelyet Mikszáth „a kritika léhasága” néven nevez (Kr. 19. k. 142.). Jókai egyes műveit ekkortájt „egyekig magasztalták hibástul, mindenestül a lapoknál alkalmazott ad hoc könyvbírálok, mire a sárga földig rántották le a professzionátus kritikusok”.

Mindezek mellett azonban van még egy másik oka is annak, hogy a regényt a hivatásos kritika érdemtelenül észrevétlen hagyta. Közvetlen a regény után jelent meg ugyanis Jókainak *A tengerszemű hölgy* c. műve, amely az írónak váratlanul jelentős akadémiai elismerést hozott: a Péczely-díjjal jutalmazták. Érthető, hogy az elismeréssel fogadott új munka mellett a valamivel korábbi regény árnyékba került.

A regény utóélete

Solymossy Sándor egyik iskolai ünnepélyre készült méltatása: *Jókai írói egyénisége* (Tanulók Lapja. 1904. jún. 26., júl. 3. és júl. 10. IX. évf. 13 — 15. sz. 202 — 204, 218 — 20, 234 — 36.) foglalkozik a regény-nyel első ízben behatóbban.

Kiemeli Jókai tudásának roppant gazdagságát, s *A lélekidomárt* is azon művei közt sorolja fel, amelyek szinte kételkedésre indítanak. — „hogy egyes ember ennyi ismeretet gyűjteni, ily sokoldalú és alapos értesülést szerezni miként volt képes.” Tájékozottságának példájaként említi „a párizsi utcai forradalom” leírását a regényben. Képzületének rendkívüli kibontásában különös szerepet tulajdonít a francia romantikusok, kivált Victor Hugo és Eugène Sue hatásának. Fantáziája szinte sohasem menekülhet többé varázsos hatásuk alól, s ha virágkorában a tekintetben mértéket is tart, később „e romantikus szerelenségek újra kiütnek belőle és kárt tesznek olyan remekművekben, amilyen a »Lélekidomár«”. Elbeszélő ereje ellenállhatatlan hatású, szemünk elől eltűnik a való világ s a bonyodalom fokozásával, a váratlan fordulattal új útra terelt olvasó vakon, szinte elfúló lélekzettel követi: „E fokozás valósággal ragadja magával az olvasót, s az érzi, hogy valami felsőbb hatalom bűvkörébe került, aki tetszése szerint megkíthatja, vagy megneveltetheti. Csak egyre hivatkozom. A »Lélekidomár« c. regényben arra a fejezetre, ahol a regényhős, ki az alföldi betyárok kiirtásával volt megbízva s ennek eleget tett, holmi hamisító szövetkezet kinyomozása céljából kénytelen Párizsba menni, mert a szálak oda visznek. S itt egy idegenbe szakadt magyar színésznőnek, aki viselt dolgai iránt érdeklődik, elmondja, hogyan vívott kint a pusztán párbajt az utolsó és legveszedelmesebb szegénylegénnyel. Ez elbeszélés keretétől adott gyönyörű pusztai leírás, a hajnal csendje, amelyben megtörtént a puskára való mérkőzés lóhátról, annak egyes mozzanatai s ez elbeszélést ahogy kíséri a magyar nő érzelmi kitöréseivel, az a legnagyobb dramatikusság felépítések egyike, amiket a világirodalom egyáltalán felmutathat.”

Jókai első méltatói a regényt csak futólag, pusztán címe szerint említik az író életművének áttekintésére szolgáló irodalomjegyzékekben, így jár el pl. Körösi László (*Jókai Mór*. Bp. 1894. 124.).

A regénnyel való érdemleges foglalkozás Mikszáth monográfiájával indul meg (*Jókai Mór élete és kora*. 1–2. k. Bp. 1907.). Kiemeli a regényt a Laborfalvi Róza halálát követő évek fáradtabb alkotásai sorából, nézete szerint a mű Jókait „megint a régi ragyogásában mutatta be.” (Krk. 19. k. 142.). Ugy véli, a regény bizonyíték arra, hogy az öregedő író nem „írta ki magát”, inkább a kirtika egyoldalúságainak tulajdonítja, hogy a regény „nem szivárgott be a közönség minden rétegébe.”

Közvetlenül Ráday kezéből származtatja a betyárhistóriákat, amelyeket Jókai *A lélekidomár* cselekményébe beleszőtt, a regény kialakulása szempontjából általában nagy jelentőséget tulajdonít a parlamenti életnek: „Ráday Gedeon, a vaskezü királyi biztos, sok

pompás betyár-történetet hoz Szegedről, ha be-bekukkan a folyosóra” (Uo. 65–66.); s szerinte ezek közül legjobban és legtovább azok élnek, melyek „Jókai emlékezetében megragadtak, melyekből a ‚Lélekidomár’ és a ‚Sárga rózsá’ keletkeztek.” (94.) Végül arra figyelmeztet Mikszáth, hogy a regényt elindító udvari estély leírásában Jókai saját élményeire támaszkodott, s hangsúlyozza, hogy Jókai „hiperloyalitását” Erzsébet királynőnek a magyar regényíró iránt való érdeklődése alapozta meg.

Talán *A lélekidomár*ra céloz Ady egyik érdekes világháborús glosszája a Nyugat lapjain. (Ady Endre: *A föltámadt Jókai*. Nyugat 1916. I. félév 624–25.) „Most olvasni Jókait, minden könyvét kilencdszer, tizedszer: ennél több és gyönyörűsebb kuriózum kevés van” . . . „Most látjuk csak, hogy milyen naív a vátes s a naív költő mégis hányszor és sokszor lát jobban a komoly írástudóknál . . . III. Napóleon udvara is ismerős neki, a francia-porosz háború mivoltát jól sejti, de a Jövő század regényének megálmódója alapján századrészét se álmodta meg a ma történőknk.”

Sajátos szempontból vizsgálja Jókait Szendrey Zsigmond: *Népbabonák Jókai műveiben* c. tanulmánya. (Ethn. XXX. 1919. 115–127.) A Jókai idézte népbabonák tömege „bámulatraméltó bizonyítéka Jókai megfigyelőképességének és emlékezőtehetségének.” Pl. az „ég” témakörében *A lélekidomár* vélekedéséhez: „azt mondják, hogy mikor egy csillag lehull, akkor egy ember meghal” (JKK 417.) — az író egyéb műveiből számos párhuzamos részletet sorakoztat fel.

A Jókai-centenárium legkiemelkedőbb alkotását Zsigmond Ferenc nyújtotta. (*Jókai*. Bp. 1924.) Műve ismételten szót ejt a *A lélekidomár*-ról. Megállapítása szerint Jókai terjedelmesebb regényei közül — a *Gazdag szegények* kivételével — egy sincs, amelynek cselekménye az 1875. esztendő től lépne. Témaválasztása szerint tehát *A lélekidomár* ott van a határon: „A kiegyezés időpontján túl még hajlandó egy-két esztendővel közelebb jönni a jelenhez, de a német-francia háborúnál (1870–71) ilyenkor is mindig megáll. Nem csoda. Ez volt a világtörténelem legutolsó nagy szenzációja, melynek Jókai tanúja lehetett. Ezzel mintegy megszűnt reá nézve a közélet (s általában az élet) romantikája.” Egyébként a közelmúltat felelevenítő társadalmi regények hőse mindig „az ifjúság bájával ékes”, a legtöbbször „még félig gyermek.” *A lélekidomár* ilyen tekintetben is ott áll a határon. „A regényhősök közül csak Lándory (s talán még Illavay) van férfikorban, természetesen ezek is a férfikor elején.” (257–58.)

Szembeötlő, hogy élete második felében „nagy regényeinek főalakjai mind meghasonlanak, ha nem is a világgal, de addigi környezetükkel, s valami Senki-sziget-féle menedékre szorulnak.” Ilyen

Senki-szigetet alkot magának Amerikában, Japánban, vagy a Mont Vierge tetején Áldorfoy Ince és Szeréna, Zárkány Napóleon és Lívia. Temetvényi Pálma egy ház szűk börtönébe temetkezik, Tanussy Emmánuel és Lizandra a Tisza árterületének egy hozzáférhetetlen vadonában töltik mézesheteiket, majd szintén Amerikába vándorolnak, Adorján Manassé és felesége egy kis erdélyi faluban rejteznek el. „Lándorynak és Godivának nem kell elutazniok egzotikus vidékekre, meghúzódhatnak nyugodtan a Lándory falusi birtokán, mert oda ugyan be nem teszi a lábát egyetlen egy látogató sem, hiszen a „lélekidomár”-t, a megcsalhatatlan bűnyomozót félve kerüli mindenki, akár csak a hóhért s így ez a nagyszerű tehetség és emberfölötti jellem — mondhatni — kívül áll a társadalmon.” (260—261.)

A centenárium alkalmából írt másik Jókai monográfia Gál János műve (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. Ludwig Voggenreiter Verlag 303.), amely szintén több vonatkozásban foglalkozik *A lélekidomárral*. A regény kompozíciója szerint Jókai azon regényeinek csoportjába tartozik, amelyekben a cselekvény-folyamatban a kauzális kapcsolatok nem játszanak szükségszerűen uralkodó szerepet. A Keleten és exotikus helyeken lejátszódó elbeszélések és regények, de a „Szerelem bolondjai”, a „Jövő század regénye” és regényünk, „A lélekidomár” lapjain „nem is akar Jókai holmi nyárspolgári életet és viszonyokat bemutatni, hanem mintegy azt akarja megpróbálni, hogy a nagy, az erős, a bátor, a tudós és az acéllakaratú ember meddig tudná kitágítani a mindennapi lehetőségek határait. Ebből következik, hogy ezekben nem is szabad az okok és okozatok közönséges összefüggéseit fürkészni. Rendkívüli események rendkívüli módon is bonyolódnak le. Jókai valószínűen maga is mosolygott titokban azon, mint erőlködtek a kritikusai meg- vagy kimagyarázni dolgokat, miknek egyetlen magyarázatuk csak az, hogy gyönyörködtetésre születtek. A hivatalos kritika szerint a teljes műélvezéshez szükséges a logika is, ám a közönség más véleményen volt s nem bosszankodott közel sem annyit a cselekvény-folyamat következtelenségein s a történet hitelességén, mint a kritikusok. . . . A költői képzeletnek joga van teljesen elszakadni a valóságok logikai és szükségképeni rendjétől. . . . Pusztán rovására róni fel Jókainak azt, hogy néha nem törődik se a logikával, se a lehetőségekkel: összezavarását jelenti a tudomány és művészet szempontjainak.” (Gál i. m. 123—124.)

Jókai regényeinek főhőseit mitikus arányúvá fejleszti, kiváló emberi képességeiket, tulajdonságaikat monumentálissá növeli. Másrészt e hősök tehetségeiket, jellemerejüket nagyszerű közösségi feladatok szolgálatába állítják. Mindkét szempontból például szolgál — más regényeinek hősei mellett — Lándory alakja is, aki „az igazság

felderítésével a társadalmi és világrendnek lesz egyik legfőbb fenntartójává.” (Gál i. m. 152.)

Figyelmet érdemel végül Gál János fejtegetéseiben a Jókai-féle cigány- és betyárromantika politikai jelentőségére vonatkozó gondolatlor is, amely részben épp *A lélekidomárra* épül. Jókai optimizmust sugárzó romantikája pályájának első felében politikailag kiválóan értékes: „szinte nemzeti hivatást töltött be.” 1867 után azonban mindez voltaképpen „egy nagy magyar anachronizmust jelentett.” Ekkor Jókai „a betyár-cigányvilág színes, költött rajzolatásával egyrészt segítette a külföldet abban, hogy Magyarországon valami exotikus, félig keleti, félig középkori országot lásson, másrészt pedig a „régii jó idők’ csábító festegetésével mintegy visszafelé fodította a nemzet arcát és a keleties mesék mákonyával bizonyos enervált bódultságba merítette a lelkeket s ezzel lefokozta versenyképességünket a Nyugat nagy szellemi előtörésében. Milyen jellemző pl. ez a mondata: Mert hát vannak nekünk híres embereink, politikusok, költők, muzsikuskok, de legnépszerűbb azért mégis a betyár.” (JKK 10. Vö. Gál i. m. 243.)

Jelentős részében *A lélekidomárra* épül L. Gy. [= Lukács György] centenáriumi tanulmánya (*Jókai. Új Március. 1925. 1–2. sz. 93–94.*). Eszerint az író minden kérdésben liberális álláspontot képvisel, orthodoxyája csak a magántulajdon és a család kérdésében élesebb. „Az, enyém, tied, övé’ az igazi tengelye a világnak. A kereskedő főkönyve pedig a szentek szentélye, a biblia. Ennek pontossága, megbízhatósága, a benne elkönyvelt tételek helytálló volta dönti el az emberek értékét, becsületességüket. Aki itt megtántorodik, az elveszett ember; aki jóhiszeműen bár, de vétett e törvények ellen, azon nincs segítség: mint tragikus hős bukik el. Persze Jókai lát a fejlődő kapitalizmuson „árnyoldalakat’ is, kalandorokat, szélhámosokat, spekulánsokat. De az élet alapéptménye nála oly szilárd, hogy ezeknek működése csak a felszínt zavarhatja meg; a kalandorok eltűnnek a börtönökben és a szolid élet megy tovább a maga útján. Azok pedig, akik az életnek ezt az alapját, a magántulajdont elvben kétségbe vonják, a kommünárdok, az anarchisták, stb. azok hóbortosak vagy gazemberek, vagy mind a két vonást egyesítik magukban. Pl. félbolond, blazírt aristokraták, akik ilyen módon élnek kettős életet (Lis Blanc Lyonel gróf a *Lélekidomárban*), de szereplésük nem sokban különbözik más életűnt aristokratáktól, akik közönséges rablásban keresik az életnek ezt az új ingerét. (Fatia Negra a *Szegény gazdagokban*.)

Az élet másik szilárd pillére a család. Jókai ezen a ponton is csak fényt és árnyat ismer. Látja egyfelől a család, a szerelmi élet mindenféle irányban való szétmállását (a házasságtörés, érdekházasság, prostitúció), de ezek is csak a felszínen mozgó hullámok. Az ember rendeltetése

a család. Az igazi emberek megtalálják egymást és minden csábítás ellenére össze is kerülnek és együtt is maradnak. A démoni csábítók, úgy a férfi, mint a nő mindig kudarcot vallanak. A család csak úgy, mint a főkönyv megingathatatlanul uralkodik a világ felett.”

Buday Dezső, Babits unokabátyja, *Jókai lelke* c. tanulmányában (Nyugat 1925. 326–43.) egyrészt „megvallottan és kimondottan pszichoanalitikus” felfogással a regényeken át az író élményvilágának rejtettebb rétegeihez keres utat, másrészt „az elsők közt kísérte meg a marxizmus szemléletmódját alkalmazni Jókai megítélésében” (JKK *Mire megvénülünk* 471.). Lándoryt a romantikus hős „kincskereső” típusaként jellemzi, Jókai hőskultuszának megszemélyesítőjeként fogja fel. „Nagylelkű, egész a lehetetlen önfeláldozásig. Megbocsájt, amikor ellene zúdul az intrikák egész láncolata, és ami fő, a pénz semmi előtte, éppen úgy, mint a szegény Jókai előtti se volt.” Egyben úgy látja, Lándoryban testesül meg a Jókaiiban szunnyadó „született férj”, mint Adorján Manassé vagy a *Nincsen ördög* Dumány Kornélja: „kék szemű, szőke szakállú, szelíd, a légynek sem ártó”. Áthatja a gondolat, „micsoda borzasztó is lehet az, amikor a pénzt odaadják, de a lányt nem adják vele” – ennyiben is „fogott-férj, maga a született férj, maga Jókai”. Annak ellenére, hogy „a fiatal arisztokraták természetesen dandyk és romlottak,” mint a példaként felhozott Lyonel s hogy a bankárok sokszor „korruptak és uzorások” (Traumhold éppen kivétel, mert megmutatja, „hogy a korrektséggel is lehet milliókat szerezni”), – a tanulmány szerint Jókai álmódózó politikus volt s mint násv álmódózó „nem láthatta az osztályok küzdelmét.”

Érdekes viszont, hogy „a nőkben jobban meglátta Jókai az embert és aránylag valamivel változatosabb skálában tudta rajzolni az emberi mivoltukat.” Főként Godiva alakjával foglalkozik, aki rokona Mayer Fanninak, Liedenwald Editnek és Ankerschmidt Elizának: „mind kistermetűek, mind elevenek, piros arcuk és fekete a hajuk”. Érdekes, hogy mind németek, jóllehet leírásuk után „nem is tudjuk őket németeknek elképzelni, csak Jókai látott valamikor, talán pozsonyi cseregyermek korában egy ilyen német kislányt.” Godiva müncheni festészeti tanulmányaival külön kérdést vet fel. „Az önálló nő még nem lehetett érdekes Jókainak, hiszen az ő korában még nem létezett az önálló nő problémája... a művésznő, az már más... Godiva, aki megél rajzolásból... De Jókainak legnagyobb gondja, hogy a kísértéseket is megrajzolja, amik az ilyen művésznőre várnak. Az ő korában még nem pálya a művésznőség, hanem hivatás. A művésznő még társadalmon kívüli lény, akire vagy a paloták fényes bíbora, vagy a hétköznapok gonosz meghurcoltatása vár.”

Ami végül Jókai erotikumát illeti, annak ellenére hogy a Brahma és bajadér balettjét „élénkebb tollal rajzolja”, távolesik a kor franciáitól, „erotikuma a kifinomult és mélyebb érzésű kultúremler mindennapos erotikumának a határán alig megy túl.”

Solymossy Sándor az író születésének százéves évfordulója alkalmából 1925. jún. 4-én, a Magyar Néprajzi Társaság XXXVII. évi rendes közgyűlésén *Jókai és a magyar nép* címen tartott előadásában érinti *A lélekidomárnak* a paraszti étellel foglalkozó fejezeteit. (Ethn. XXXVI. 1925. 133–48.) Hangsúlyozza, hogy az író a népeletből vett képekben, akár csak természetleírásaiban „a kézzelfogható valóság jegyeivel dolgozik” s e részletek rajzában pályája során mindvégig „erős marad”. Késői alkotásaiban ugyan nem nyújt oly tökéletes remeket, mint Tóth Máté uram tanyájának bemutatása az *És mégis mozog a föld* c. műve lapjain. Mégis *A lélekidomár* pusztai párbajának rajza (hasonlóan a *Rákóczy fia* c. regényben a bécsi vásárra érkező csikósok ábrázolásához, vagy a pásztorélet eleven bemutatásához a *Sárga rózsza* c. regényben) annak ellenére, hogy e mű írásakor az író már hatvanadik éve fölött jár, meglepően erőteljes. Így e műve is bizonyosság arra, hogy „népiességét is kiváltságos tehetsége egyik alapillérenek kell tekintenünk.”

Gulyás József ugyancsak a Magyar Néprajzi Társaságban, annak 1925. nov. 25-én tartott nyilvános ülésén *Jókai és a népdalok* címen foglalkozik az író életművével. (Ethn. XXXVI. 1925. 133–48.) Kiemeli, hogy a *Hétköznapok* népdal-jeligés fejezeteitől kezdve, amelyek Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményének első kötetével egyidejűleg (1846) jelentek meg, sírjáig kíséri Jókait „a magyar dal iránti mélységes szeretet”. *A lélekidomárra* hivatkozva részletesebben foglalkozik a „Korcsmárosné, nekem halat süssék kend” kezdetű betyármótával (135.), amely egyébként — mint Szabó László Jókai életrajza nyomán kiemeli — az írónak „legkedvesebb nótája volt”. (Szabó László: *Jókai élete és művei*. 1904. 359–60.) A regénybe szőtt politikai élű dalok közül a „Darum, madarum” kezdetű, valamint a Türr Istvánt és Garibaldit együtt említő nótához, az önkényuralom korának e jellegzetes folklóremlékeihez fűz megjegyzést. A táncdalokkal kapcsolatban Gulyás forrásértékűnek ítéli a regénynek azt a közlését, hogy a kopogóst az „Arany itcés, réz a messző” kezdetű dalra járták. A szerelmi és egyéb témájú dalok közül, amelyeket a regény idéz, a „Maradj még, ne menj el”, továbbá a „Nem fekszem én az ágyadra”, valamint a „Sem a Jászság, sem a Kúnság” sorokkal jelzetteket tartja nyilván. Ezekon kívül idézi a regény Arany János „Leesett a Rigó lovam patkója” kezdetű, népdallá lett versét is. Gulyás kiemeli, hogy Jókai mindezeket legtöbbször emlékezetből jegyzi

írásaiba, innen érthető alkalmi eltérésük az ismertebb változatoktól.

Seress László: *Jókai a politikában* c. cikkében (*Jókai album. Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből*. A Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás. Bp. é.n. 90.) lényegében Mikszáth monográfiája nyomán foglalkozik *A lélekidomár*ra vonatkozó néhány kérdéssel.

A regénybe foglalt betyártörténetek forrásával foglalkozik Kárpáti Aurél cikke: *Kulcs — Jókai regényeihez*. (Az Est hármaskönyve. A százéves Jókai emléke. Bp. 1925. 280.) Mikszáth nyomon úgy véli, ezeknek reális alapja van, *A lélekidomár* és a *Sárga rózsza* betyárhistoriáit Rádaytól hallotta az író: „A rettegett királyi biztos mondotta el ezeknek legnagyobb részét Jókainak, ha feljött Szegedről s benézett az Országház folyósójára.”

Csak néhány futó megjegyzésre méltatja a regényt Pintér Jenő: „Romantikus történet a szegedi betyárvilágból. Leleményes hősenek élő mintája a kiegyezés korában élő gróf Ráday Gedeon alföldi kormánybiztos.” (*Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. 7. k.: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Bp. 1934. 333.)

Nagy Sándor arra hívja fel figyelmünket, hogy Jókai egy-egy társadalmi regényét „nem csupán egyetlen riporttá, hanem egész hírlappá lehetne kidolgozni, melyben a politikától kezdve a bűnügyig minden lényeges anyag megvan.” (Nagy Sándor: *A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It 1937. 145—55.) E tétel kifejtése során ismételten szóba kerül *A lélekidomár*. Ez a műve is, mint regényei általában, először hírlapok tárca-rovatában jelent meg, kapcsolatban áll a magyar politika történetének a kiegyezést követő szakaszával, de helyet kap benne az 1870—71-i francia-német háború is; tárgya egy messzeágazó bűnszövetkezet bűneinek kibogozása, de szerepelnek a műben társadalmi riportok is. Így „Jókai regénymese-alkotó módja is némileg a szerkesztő eljárására vall.”

Hankiss János annak illusztrálására hozza fel példának *A lélekidomárt*, hogy Jókainak „nincs olyan komoly, sőt komor története, amelynek sötétségébe be ne lopakodnék a humor fénysugara.” (*Jókai a nagy magyar regényíró*. Bp. 1938. 55.) „Mint a magyar nép, Jókai is tele van jóízű adomával, gyermekes tréfával, szójátékkal, közmondással. Hősei társasjátékot játszanak, mint a gyerekek. A kiegyezés utáni idők bűnügyi szakértőjét, akit Jókai Lándory Bertalan álnév alatt mutat be nekünk *A lélekidomár* című regényében, a kormány Bécsbe küldi nyomozásra. S egy osztrák detektívvel megjelenik egy bankár kastélyában, hogy a bankár üzleti könyveit megvizsgálja. A bankárnál éppen nagy társaság van és Lándory elhalasztja a vizsgálá-

tot. A vendégek társasjátéka alkalmat ad neki, a nagy lélekismerőnek, hogy közben röviden, de találóan jellemezze a társaság minden egyes tagját. Szinte érezzük, mily gyermekes örömmel jártsza maga Jókai is ezt a játékot!" A tanulmány szerint a humor Jókai hatásának egyik legfőbb magyarázó oka: „gyermeki kedélye éppoly orvosság, mint a törhetetlen hite, meg az álmodnitudása.” (58.)

Ugyanő *Európa és a magyar irodalom* c. művében (Bp., 1939. 479—500.) a Jókairól szóló fejezetnek *A lélekidomár* címet adja. A fejezet Lándoryt mint a romantikus hős két típusának megszemélyesítőjét, mint justicier-t és mint bűvészt állítja elénk. Az előbbi annak a fel fogásnak köszönheti létét, hogy „mivel a társadalom nem tudja megvédeni az ártatlanságot és az igazságszolgáltatás nem ér el minden-hová, az önmaga lelkében élő isteni törvény alapján minden nagy egyéniség magánbíró (justicier) lehet. „A magánbíró — az eszmény után epedő átlagember elsőszámú hőse” s mint ilyen uralkodik a XIX. század romantikus drámájában és Jókainál, akinek az olyan művei, mint *A lélekidomár* a detektívregény felé közelednek s „a ponyván felüli izgalmas regény legjobbjai közé tartoznak”. Ehhez járul még, hogy „a justicier mellett ott van a bűvész. Akinek megmagyarázhatatlan sikerei vannak, akin nem fog a fegyver, akit láthatatlan nemtő emel át a gallyakkal álcázott farkasvermen.” Ez a másik típus egyé olvad Lándoryban az előbbivel. A Ráday Gedeon alakja köré kristályosodó Lélekidomár, mint a neve is mutatja, embereket idomít, úgy, hogy előbb a lelkükbe lát. („Detektív, kigyóbűvölő, állatszédítőt.”) Társasjáték közben megjósolja, hogy elveszi Godiva nevetését, s aztán apránként visszaadja neki. S amikor minden beválik, a bűvészmutatvány megoldását is megadja. Hankiss okfejtése szerint a justicier és a bűvész vonásainak hangsúlyozásával dokumentálja a regény, hogy „amint Jókai bizonyos értelemben az örök ponyva fölértékelője, úgy a vásári képmutogatók és népmulattatók művészetének örököse is.”

Ugyanitt mutat rá Hankiss Jókai munkásságának a francia romanticizmussal, kivált Victor Hugóval való kapcsolatára, minthogy, éppen *A lélekidomár* cím szerint is hivatkozik a francia író két művére, a *Nyomorultakra* és a *Századok legendájára*. „A csodateremtő hangulat, amely a múltba mélyed el, vagy a mindenségben kapcsol össze távoli pontokat; a történelem mítoszi-mondai felfogása; a jövőbe annyi bizalommal merülő jóstekintet; a stílus ünnepi lendülete s mégis életszerű volta: mindez egyformán jellemzi a század két hosszú-életű, nemzedékeket vezető és túlélő gigászát.” (489—90.) Emellett Hankiss szerint sokat tanult Jókai a francia társadalmi drámától is,

ennek realista jellegű képviselői jelentősen hatnak alkotásaira *A lélekidomár* korában.

Sőtér István a negyvenes években írt monográfiájában tett először kísérletet arra, hogy meghatározza *A lélekidomár* helyét Jókai életművének történeti alakulásában. (*Jókai Mór*. Bp. é. n. [1942] 134–35.) Ugy véli, Jókai késő regényeinek egyes sűrűn jelentkező hibái már a *Szegény gazdagok*ban előre vetik árnyékukat. Már itt közeljárt az író ahhoz, hogy a bűnügyi regény műfaját a zsványromantika minden festői bájával teltse. *A lélekidomár*ban azonban az író a bűnügyi bonyodalom középpontjába túlvilági képességekkel bíró hőst helyez, aki testvére lehetne Kárpáthy Zoltánnak vagy Adorján Manassénak. „Lándory, a ‚lélekidomár’, egyre inkább varázslóvá válik s egy mai pszichiáternek eszményi ősvé. Míg a többi regényalak a tűzzel vagy a levegővel küzdött, ő a lázadó emberi lelket kényszeríti a misztikus jószág és szelídség világtrendjének jármába. S ha mégsem sikerül őt egy sorba állítanunk a ‚Fekete gyémántok’, a ‚Jövő század regénye’ vagy az ‚Egy az Isten’ főszereplőivel, ennek okát Jókai művésztének válságában kell keresnünk. Ha elolvassuk a ‚Lélekidomár’-t, kezünkben is tartjuk Jókai realista-voltának bizonyítékait. Ami ebből a regényből hiányzik, amit ebben a műben eldobott magától — az tette őt valaha realistává. A ‚Lélekidomár’-ban keresi fel Jókai először azt a környezetet, mely a századvégen írt regényeinek szinte állandó háttere lesz: most próbálkozik először ‚társadalmi’ regény-nyel, most lesz először hűtlen ahhoz az anekdótai és tündéri Magyarország-hoz, amelynek eddigi sikereit köszönhette. A ‚Lélekidomár’ visszaesést jelent a mesterséges, Sue-i bonyodalomhoz, noha példaképe most már nem a ‚Párizs rejtelmei’-nek szerzője volt, hanem a kor valamelyik népszerű intrika-regénye. A ‚Magyar nábob’-tól az ‚Egy az Isten’-ig még a legmerészebb, legmesszebb kalandozó történeten is rajta éreztük egyfajta hitelesség bélyegét: a magyar élet, a magyar táj reálitása kezeskedett Jókai álmaiért. Mindezeknek nyomát sem leljük a ‚Lélekidomár’-ban, pedig Jókai talán azt hitte, hogy a valóság-hoz kerül közelebb, mikor saját kora társadalmát rajzolja, bűneinek, pénzsóvárgásának, nihilizmusának ijesztő teljességében. Tudatosan szakított az anekdótával s a genrefigurákkal, hogy Kalthahn Péterrel, az inasi hűség mintaképevel kárpótoljon bennünket Kampós úrért, az ‚Új földesúr’ tisztartójáért; önként száműzte magát abból a paradicsomból, mely egyedül az ő számára volt valóság, egy másik reálitásért, mely egyedül az ő számára lehetett üres és halott. A régi Jókait csak a párisi kommün rajzában véljük ismét felismerni, ahol egy fejezet erejéig feléled benne a drámaiság és monumentalitás gyája.

Jókai aligha sejtette, hogy ezzel a régi önmagától való eltávolodással az anyyi keserúséggel bíralt századvégi ízlésnek tesz engedelmeyeket. Máskor oly szerencsés ösztöne, mely mindig biztosan sugallta időszerű mondanivalóit, most az egyszer végzete lett.” (134–35.)

Fölvívja Sőtér a figyelmet arra a sajátos pszichológiai alkatra, amely a Jókai hősök „hősiességére” jellemző. A Jókai hősökben, így Lándoryban is, „a lélek ereje szinte végsőkig fokozottan tanúskodik egy írói vágyalom mellett.” az alakok egy-egy titokban dédelgetett eszmét testesítenek meg, Jókai olyan kalandok részeseivé avatja őket, amilyenekre maga is leginkább vágyhatott. Ebből következik a jellemzés majd minden túlzása. „Alkotójuk exaltáltsága érzik rajtuk, az anyagot, a testet akarják legyűzni, de szinte már nincs is anyaguk, testük, erőfeszítéseik úgy hatnak, mint valami táncjelenet kihangsúlyozott, stilizált mozdulatai, képzelt akadályok felett röppenek át keccsen: szenvedésük, vágyuk megannyi játékos ürügy arra, hogy földöntúli képességeiket megcsillogtassák.” (40.)

Megfigyeli továbbá Sőtér, hogy Jókai miszticizmusában van bizonyos „morbid” vonás. A halál rögeszmeszerűen tér vissza regényeiben, s a felesége halála után írt lírai, naplószerű műve, az *Utazás egy sírdomb körül* e miszticizmust már túlhaltott formában kamatoztatja. Az író halálélményének hasonlóan jellegzetes kifejezése *A lélekidomár* is. „Jókainál az elmúlás motívumára fák, virágok és tájak idillje a refrén: a német romantika sírkultuszának elemeivel gazdag cz az ábrándos temetőkert-díszlet! A Lélekidomár kriptahangulata valóságos botanikai keretben kap helyet: a virginiai boróka égszínkék bogyói, a kecskerágó rózsaszín csillagai, ezüstlevelű hársak, a tövises szederinda, a fák ágairól aláfüggő gombaalakú darázsfszkek s a sírboltban tanyázó elvadult méhraj — íme a halál zsongtató, boldog kerete Jókainál.” (29.)

Végül a *Nevek hangulata* c. fejezet a Jókai regények hőseinek nevét stiláris szempontból elemezve úgy látja, a nőalakok nevének egyik típusa érzelmes, biedermeier bájt sugároz: Traumhold Godiva neve nyilván ide sorozható; egy másik típus viszont vészjós hangulatú, Racine-i tragédiákra emlékeztető, scjtelmesen komor s ezeknek sorában *A lélekidomár* Medeája is említést érdemel: „mitológiai névrokonának fenyegető bűneit” idézi emlékezetünkbe.

Geréb László (*A párisi kommün az egykorú magyar irodalomban*. Bibliográfia. Bp. 1951. 70.) megkísérli a regényt elhelyezni a kommünnel foglalkozó Jókai-művek fejlődésrendjében. „Első vonalbeli költőink reagálnak-e 1870-71 forradalmi esztendejére?” — veti fel itt s a kérdésre így válaszol: „Csak a szapora tollú és politikai tekintetben kétségkívül naív Jókai reagál rögtön egy szerencsétlen kis regénnyel (*Véres kenyér*) és két még szerencsétlenebb vezércikkkel, amely utób-

biakért *Helpy Ignác* nyomban ki is oktatja. *Jókai* sohasem volt igazi forradalmár: még 1848/49-ben is az óvatosak közé tartozott. E francia forradalmak esztendejében pedig még fogalma sem volt arról, hogy a polgári forradalmak céljain túl a „negyedik” rend lép törekvéseivel az előtérbe. A következő évben, a *Jövő század regénye* bevezetésekor azonban már tudja, mi volt a Kommün és hogy nem halt meg.” Annál csodálatosabb visszaesés 1888/89-ben *A lélekidomár*.

Ebben a regényben az egyik szereplő egy nagyúri ifjú; ez pedig *A Lis Blanc szekrény*, *Ami két írás között van*, *Monsieur de l'âne doré*, *Raoul Ripaille* c. fejezetekben mint kommunár szerepel, s a Père-Lachaise temetőbeli utolsó harcok után egy katakombába vonja meg magát, ahonnan csak nehezen tudja az anyja előkeríteni. Az író bűnös, nemzetközi összeesküvésnek ábrázolja a Kommünt: az egész világon egyszerre akarták felforgatni a társadalmat.” (42–43.) Geréb feltételezi, hogy a regény idevágó részének forrása a Hon egyik közleménye volna (37.), amely „francia lap nyomán ismerteti a kommunárdok utolsó harcának színhelyét és hadállásait”. (*A Père-Lachaise temető*. A Hon 1871. jún. 8. Reggeli kiadás. — IX. évf. 131. sz. 3.)

Sarkadi Imre (*Jókai ürügyén*. Művelt Nép 1954. okt. 10. — V. évf. 31. sz. 3–4.) idevágó sorai: „Írjuk csak nyugodtan a Jókai számlájára... hogy gyalázta le a kalandor csatornatöltékké a párizsi kommun barrikád-hőseit (A lélekidomár).”

Barta János az író halálának ötvenedik évfordulója alkalmából a Jókai életművének művészi jellegéről kialakult vélekedéseket mérlegelve említi néhányszor a regényt. (*Jókai és a művészi igazság*. It 1954. 401–17.) Jókai „széles ecsettel, de persze a polgári fantázia görögtüzénél ábrázolja azokat az életkörüket, amelyek a kispolgári tudatra ingerlően, csábítóan hatnak: arisztokraták és milliomosok nagyúri passziói és csillogó életmódja, előkelőségek botránykrónikája, lóverseny, párbaj, házasságtörés, vagyoni bukások (A lélekidomár, Gazdag szegények).” *A lélekidomár* lapjain a fentiekén kívül érvényesülnek Jókai késői korának egyes felületes hatások kiváltására alkalmas témái, amelyekre a tanulmány egyéb regényeivel kapcsolatban utal; ilyen mint „különleges életkör”, a művészek és szemfényvesztők világa, ilyenek a nagyszabású bűnügyek, amelyek „elvisznek olykor a ponyva közelébe”; s végül „a borzalom és a rút kultusza mellett”, mint „leghízalgóbb, de legmérgezőbb eszköz” az erotika.

Hasonló visszaélés a költészet funkciójával Barta szerint a hamis, nem őszinte, affektált költői szándék. „Sűrűn ejti meg Jókait a kor betegsége: a nacionalista ellágyulás, különösen ha idegent magyar környezetben, vagy magyart külföldi környezetben ábrázol (a német

herceg Az élet komédiáisaiban, vagy A lélekidomár Lándoryja Franciaországban)”.
Ezekkel a negatívumokkal szemben a tanulmány nagy elismeréssel említi Jókai olyan erényeit, amelyek kétségtávol *A lélekidomár*ban is mutatkoznak.

Így *A lélekidomár*ra szabott a tanulmánynak Jókai emberalakjaival foglalkozó gondolatsora is: Barta szerint Jókai kiszűri hőseiből a biológikus-naturális tényezőket, s egyéniségük mozgatóivá magas eszmei és erkölcsi erőket tesz meg, így veszítenek a szó hétköznapi értelmében vett lélektani realitásból; ám „a másik oldalon annál többet nyerne: megtelnek az eszmei erőnek, a nyers fizikai elemek fölé kerekedő morális hősiességnek olyan fokával, hogy szinte önmaga fölé emelik az életet és az olvasót.”

Sőtér István Jókai írói fejlődését elemezve (*Jókai útja*. Csillag 1954. 2341–2356; 1955. 145–57, 389–405, 574–87. és utóbb: *Romantika és realizmus*. Irodalmi tanulmányok. Bp. 1956. 365–66.) Jókai regényműfaj-változatainak vizsgálatával kapcsolatban tér ki *A lélekidomár*ra, amelyet a „szalonregény” Jókai-féle képletének öregkori példajaként idéz. Ezt a külföldi regényformát a klasszikus realizmus jegyében kísérte meg hazáivá honosítani egy új írói nemzedék Iványi Ödöntől Kaffka Margitig. Sőtér arra figyelmeztet, hogy Jókai eljárása más: „a szalonregények Jókai átvette sablonjában a késci, Világos utáni romantika hanyatlásának egyik jelenségére figyelhetünk föl.” Idomulni próbál ugyan a modernebb mondanivalóhoz, de olyan alakokkal, fordulatokkal kísérletezik, amelyek lényegében a romantika kelléktárába tartoznak. Motívumainak, alakjainak „a régi patriarkális Magyarországhoz már alig van közük.” Már a *Fekete gyémántok* bizonyos részeiben is hasonló képletekhez és sablonalakokhoz folyamodik (Tibald, Waldemár herceg stb.); a szalonregény sablonja bevonul még történelmi regényeibe is, de különösen nagy helyet foglal el modernebb vagy életrajzi témájú írásaiban. Sőtér ennek példájául *A tengerszemű hölgy* mellett elsősorban *A lélekidomárt* hozza fel. Jókai itt is a nagyvilági élet alakjait és helyzetait alkalmazza, nem riad vissza a kuriózumoktól, megoldhatatlan vagy annak tetsző szerelmi konfliktusokat keres, s ezek ábrázolásában helyenként füllesztő hatású.

Másrészt kiemeli Jókai ez öregkori szakaszának jellemzőjeként, hogy ekkor „a Jókai-hősök természetfeletti vagy különc alakokká vedlenek át.” Ily irányú jegyek mutatkoznak már 1876-ban *Az élet komédiáisaiban*: a regény hőse, Zárkány Leon már „a Lándoryk testvére”: „nem valamely nagy eszme missziója alakítja ki hős-voltát, mint Berend Ivánnál, hanem képességeinek, tehetségeinek különc,

ritka, csaknem természetfeletti mivolta.” Hasonlóan Zárkány Leonnak Rafaela hercegnő és Livia közt kialakuló helyzetéhez, *A lélekidomárban* is uralkodik sablonos regényességgel a középrendű férfi és a főrendi lány szerelme.

Éveinek előrehaladtával Jókaiban irányzatosságának korábbi szeleme is megfogyatkozik, célja hovatovább a meglepetés lesz, majd a nyolcvanas évek regényeiben előtérbe kerül a kaland, s ezzel kapcsolatban „elhomályosulnak ezentúl az egykor oly éles és tiszta konfliktusok is.” Zárkány Napoleon és Nornenstein Octavián „fejedelem” szembenállása *Az élet komédiáisaiban* „inkább csak szaloninrikák, diplomáciai cselfogások érdekességének hajhászására ad alkalmat.” *A lélekidomárban* sincs ez másként: Lándory és Lyonel szembenállása hasonlóképpen Lyonel rokoni és baráti körének cselszövéséből következik. „Jókai ebben a korszakban többnyire már nem egy haladó irányzatosság és eszmeiség szolgálatában, — de az öncélú érdekesség csábításai szerint választotta ki témáit. Így jutott el a *Névtelen várhoz* s *A lélekidomár*hoz is. Ez utóbbi visszaesést jelent a meszterkél, sue-i bonyodalomhoz, noha példaképe most nem a *Párizs rejtelméi* volt, hanem a kor valamely népszerű bűnügyi intrika-regénye. Jókai félretette ugyan az anekdotát és a genre-t, de semmiel sem tud kárpótolni értük.”

A szegény gazdagok egyik újabb kiadását ismertetve (It 1955. 32—41.) Nagy Miklós kitér arra a körülményre, hogy a *Szegény gazdagok*ban nemcsak Fatia Negrát leplezi le az író, hanem Hátszegi bárót is: „az olvasó megérezhette, hogy az arisztokrácia pénzzel és vérrel hazárdul játszó életstílusa, féktelen élvezetvágya, minden bensőség nélküli családi élete egy osztály betegségének, végromlásának jele.” Ez az önkényuralom második felének politikai eseményeiből leszűrt véleménye jelentkezik egyebek közt *A lélekidomárban* is. Mégis feltűnő különbséget látunk a *Szegény gazdagok* és a későbbi kalandos művek között, ha „megvizsgáljuk azt, kik segítenek bennük leleplezni a gonosztevőt. Vámhidy szövetségese a hűségesen megrajzolt havasi román nép és a reformkor haladó vármegyéje. A késői regényekben szó sincs ilyen népi háttérről, vagy pedig az teljesen különc és elmosódott motívum marad”. Az utóbbi esetet éppen *A lélekidomár* szemléltetheti, ahol Jókai — Sötér szavait idézve — „tűzvilági képességekkel bíró hőst helyez a bűnügyi bonyodalom középpontjába.” Ez Nagy Miklós szerint *A lélekidomár* legfőbb gyöngéje. „Az emberfeletti misztikus hatalom, amely már Adorján Manassé meg Tatrangi figurájában is felbukkant, itt annál visszásabb hatást tesz az olvasóra, hiszen nincsenek meg azok a nagy nemzeti és emberi célok, melyek igazolnák az értük küzdő hős jelképpé válását.” Így a

nyolcvanas években írt kalandos történeteiben „a bűnügyi rész egészen önálló életet él; alig van társadalmi szempontból leleplező ereje, inkább csak a nemzetközi bünszövetkezetek izgalmas krónikájának nevezhetők ezek a művek (*A lélekidomár, Akik kétszer hálnak meg stb.*)” Hősei nem erkölcsös, öntudatos polgárok, mint a vagyont és az úri kegyet lenéző Vámhídy, hanem ezermester detektívek, a nehéz nyomozások művészei: „A rossz, amit ezek irtanak, nem a magasabb rétegek céltalan, s közösségi erkölcstől nem korlátozott életmódjával függ össze, hanem a romantika desztillált gonoszsága, esetleg éppen a lázadó törekvések eltorzulása. (Lásd a két említett regény fegyenc-lázadásait, illetőleg a párisi kommün rajzát *A lélekidomárban*).”

Barta János (Különvélemény az *Eppur si muove* ügyében It 1956. 79–84.) felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy bár az *Eppur si muove* Bálvándyja a magyar színjátszás támogatójaként pozitív vonásokkal jelenik meg a regény elején, utóbb az arisztokraták önző, üres, erkölcstelen világának megtestesítőjeként, negatív tulajdonságokkal vesz részt a történet alakulásában. Barta a második Bálvándyban felismeri a Jókai-sablont: azt a típust, amelyet De L'Aisne Alfréd *A lélekidomárban*, a „szép Diegó” a *Gazdag szegényekben*, Salista örgróf a *Fekete gyémántokban* személyesít meg. Egyéb szálak is vezetnek a regénytől *A lélekidomár*hoz. Barta szerint az *Eppur si muove* „Jókainak virágkorában az első regénye, amelyben halmozva, a cselekmény menetébe lényegesen beépítve alkalmazza a romantika kelléktárából vett avult, eszmei jelentőség nélküli bonyodalmakat, motívumokat és cselekményelemeket, amelyek aztán komoly hanyatlása korszakában teljesen eluralkodnak egy-egy művén.” Nézete szerint „az anekdota és a ponyva” keveredik az *Eppur si muove* lapjainak olyan motívumsorozatában, mint Csollán Berti és Sátorj Katalin házassága — váratlan szakítás a házasság után — Bálvándy, mint csábító —; „később ez a motívumsorozat *A lélekidomárban*.” Sablon lesz Jókainál a csábító szíren alakjából is (az *Eppur si muove* Katinkájának itt Scilla kisasszony alakja felel meg).

Nagy Miklós egyetemi jegyzetkiadványa (*Jókai Mór. Sótér István és Barta János korábbi jegyzeteinek felhasználásával. Bp. 1957.*) külön fejezetet szán Jókai regénytípusainak, amelyek hanyatló korszakában különösen változatos képet nyújtanak. Ezek sorában a kalandregény műfaja műveinek egész sorát öleli fel, különösen 1875 utáni termésén válik uralkodóvá. Ezt a műfajt képviseli *A lélekidomár* is — olyan munkái társaságában, mint a *Szép Mikhál, Egy hírhedt kalandor*, a *Két Trenck*, a kuruc tárgyú regények vagy a *Rákóczy fia stb.* „Közös jellemzőjük a magasabb eszmei mondanivaló hiánya

vagy valamilyen kisebb értékű pótlékkal való helyettesítése, pl. *A lélekidomárban*, a hazafias, demokratikus tendenciák helyét a lovagiasság, a becsületérzésre való túlhajtott kényesség foglalja el." Emellett ezekben a kalandregényekben „az erkölcsi eszményítettség csökkenésével nem alakított ki a költő mélyebb, összetettebb jellemrajzot, a hősök felfokozottságát az erkölcsiségtől független vonatkozásokban (szépség, testi erő, ügyesség stb.) továbbra is fenntartotta, nem egyszer fokozta. Ha a nemzeti irányregények főszereplői angyali, félisteni jellemek, emezek csodálatos akrobaták!" (70., 95–96.)

Egy másik fejezet „hanyagló és kései romantika” címen az író pályájának 1875 és 1904 közé eső szakaszát jellemzi, elemzi az öregedő Jókai sajátos társadalomlátását. Van néhány regénye e késői korban is, amely az 1867 körüli, kapitalista problémákat tárgyaló regénycsoport folytatásának tetszik, s ezek közé tartozik *A lélekidomár* is. „Ezek tanúsítják, hogy idős éveire Jókai kiábrándult ugyan a korabeli magyar, sőt az egész európai kapitalista társadalomból, de semmiféle távlatot sem látott maga előtt a forradalomtól való görcsös félelme miatt. A forradalmárokat, a kommünárokat mindent felforgató anarchistáknak tartja. Ezt tanúsítják *A lélekidomár* párizsi jelenetei, a pétervári Medvesonka vendéglő vendégei a *Szabadság a hó alatt* c. regényében stb.” Általában megbomlott művészetében a realizmus és romantika sok helyt ellentmondásos, de alapjában mégis haladó és művésziileg magas színvonalú egysege. Most „szélsőségesen romantikus műveiben két írói eszközt használ ki a végletekig: egyrészt a kalandosságot, másrészt a titokzatos, misztikus motívumokat. Az izgalmasság hajszolása nyomja bélyegét ama műveire (*A lélekidomár*, *Akik kétszer halnak meg*), melyek a főúri és bankár körök életét akarják megrajzolni.” (71.)

Ugyanitt Barta János *A főhősök* c. fejezetben összefoglalóan jellemzi Jókai alakjait. Kiválóságuk különböző: a nagy Jókai-alakok a tudomány, a munka vagy az országépítés hősei. *A lélekidomár* Lándoryja „kissé már ponyvaszerű kiadásban” mutatja be a tudomány révén kisebb-nagyobb fokig felmagasztosuló típust, amelyhez Berend Iván rokonai: az *És mégis mozog a föld* hősei, a *Jövő század regényének* Tatrangi Dávidja, vagy a *Kiskirályokban* Mántay Móric tartoznak. (108–109.)

Jókai késői korszakában Nagy Miklós szerint (*Az arany ember*. It 1960. 32–42.) — művészetére egyrészt régi kalandos memoárok és picaro-regények hatnak, másrészt a francia tézis-drámák és a velük egyazon tőről fakadt, szórakoztató „félrealista” regények. Az utóbbiak hatása alatt jött létre *A lélekidomár* is (olyan művekkel együtt, mint az *Egy az Isten*, *Akik kétszer halnak meg*, sok tekintetben az

Enyim, tied, övé stb.). Mindezekre jellemző, hogy a magánélet problémái nyomulnak bennük előtérbe, a szerelem és házasság kérdései visszaszorítják a társadalom problémáit, éppúgy, mint *Az arany emberben*. „De csak a keret azonos, a benne levő kép már nem. A divatos félrealizmus útján Jókai messze került attól a tisztánlátástól, amely a mesés fordulatok indítékaiban is éreztetni tudja a polgári erkölcs fertőző gócait. S elsodródik az emberábrázolás már kipróbált új módszereitől is: Adorján Menassé, Illavay, Lándory stb. csak egyes vonásaikban meggyőzőek, egyébként önállóság nélküli, valószínűtlen ugrásokban fejlődő bábjai az írói akaratnak.”

Geréb László szerint (*A munkásügy irodalmunkban 1832–1907*. Bp. 1961. 35–38.) 1870 körül „Jókai a realitás talaján álló, a maga korának gazdasági ügyei által érintett polgári dzsentri-politikus volt”, literátor társaival mint polgári demokraták „a kisemberekben keresetek szövetségeseket a reakciós feudális maradványok és a klerikalizmus elleni harchoz”, s a munkásság ún. „felkarolását” filantropikus tevékenységnek tekintették. Jóhiszeműségük kétségbevonhatatlan, bár elgondolásaik szembetűnően naivak. A későbbi évtizedekben viszont Jókai távol került a munkások ügyétől. „Hanyatlása idejéből való az *Asszonyt klsér – Istent klsért* (1882) című regénye, melyben anarchisták – s *A lélekidomár* (1888–89), melyben világszerte megszervezett fegyencek alakjában idézi fel a proletariátus harcosait”. (37.) Pályája végén azonban mégis „megsejtette a dolgozó emberiség felszabadulásának és nemzetköziségének célszerű útját.”

Nagy Miklós egyik kézikönyv-jellegű irodalomtörténetünknek (*A magyar irodalom története 1849–1905 c.* Bp. 1963. 171–72.) Jókairól szóló fejezetében *A lélekidomárt* a 67 körüli kapitalista problémákat tárgyaló regénycsoportban helyezi el, a mű legközelebbi rokonnának e csoporton belül az *Akik kétszer halnak meg* c. regényt látja.

Sőtér István újabb összefoglaló fejlődésrajza irodalmunk múlt századi fejlődéséről (*Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után*. Bp. 1963. 292.) *A különösség Jókainál* c. fejezetében hangsúlyozza, hogy a Világost követő korszak épp az olyan hősöknek volt híján, amilyeneket Jókai bemutatott: hősöket óhajtott volna a maga korába, a tudomány, a munka, a hazaszeretet hőseit; ezeket azonban csak a maga vágyaiból, képzeletéből s a 48-hoz vezető fejlődés emlékeiből tudja megteremteni, nem pedig a maga korának uralkodó vonásaiból. Különössége abból az ellentmondásból származik, amely a Jókai meghirdette eszmék s a kor közt fennáll, amelynek Jókai ezeket az eszméket hirdeti. Így a kuriózum-jelleg elválaszthatatlan életművétől. De míg jelentős alkotásaiban ezt a különösséget „a társadalmi-

történelmi valóság érzékeltetésére képes felhasználni”, évei előrehaladtával a hanyatló Jókainál „ez a különösség néha az olcsó misztika köntösét ölti magára.” Ennek példajaként Sötér Lándory alakját említi.

Szabó Ferenc (*A dél-alföldi betyárvilág*. Gyula. 1964. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 53–54. sz.) a regényben névvel vagy név nélkül emlegetett betyárok viselt dolgairól szólva kiemeli, hogy „Ráday tevékenysége rendkívül termékenyítőleg hatott a korabeli és a későbbi irodalomra”, s ennek dokumentumaként *A lélekidomárt* is említi.

A magyar irodalom története c. új összefoglalás Jókai Mór c. fejezetében (Negyedik kötet. Bp. 1965. 310.) Nagy Miklós hivatkozik *A lélekidomárra*: bár a századvég szépprózájában jelentős helyet foglal el a dzsentrí és általában a hazai földbirtokos osztály buzdítása, ostorozása, leleplezése vagy éppen halotti búcsúztatása, s bár az új szemlélet előkészítésében 1875 előtt néhány regényével Jókai maga is részt vállalt, 1875 után az új témával már éppen csak megpróbálkozik, helyett „szívesebben menekült a múltba, vagy a lektúr-irodalom papirosvilágába”, mint ezt *A lélekidomár* példája tanúsítja.

Szövegkritikai munkánkat a JKK I. k. 298–318. *Kiadásunk főbb elvei* címen és a JKK 34. k. 299–307. *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címen megadott elvek szerint végeztük. A *lélekidomár* 1888–1889. évi első kötetkiadását vettük alapul, szövegváltozatokként a fennmaradt egy lapos kéziratredéken kívül a Nemzet hasábjain 1887–1888 folyamán megjelent folytatásos közlést, valamint az NK-t vizsgáltuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy az első kötetkiadás az N hasábjain megjelent szöveghez képest számos sajtóhibát, clírást tartalmaz, olykor a közérthetőség, máskor a közönséges nyelvhasználat rovására. Ezeket az N szövege alapján helyesbítettük s a szövegváltozatok közt esetenként feltüntettük.

A fenti kiadási szabályzatban előírtakon kívül helyesírás szempontjából a következő módosításokat tettük.

A sóvárgó szó o-ját ó-ra változtattuk: *sovórgó*.

A hol kérdésre felelő elől szó, valamint az előlről szó régi ő-jét ö-re változtattuk: *elől, előlről*.

Az alábbi szavakban a korábbi hosszú mássalhangzók helyett mai helyesírásunknak megfelelően rövid mássalhangzókat használunk: *kopaszott, lehellet, kilehell, rézsutt, vajjon*. (Megemlítjük, hogy az első kötetkiadás több helyén a *vajjon* szónak *valjon* variánsa is előfordul.)

Számos esetben a regény egykori helyesírásával szemben egyes szavak régebbi rövid mássalhangzója megnyúlt: *ideben, boszant, boszankodik, boszu boszus csengetyü, ép, épen, fenhéjázó, fenkölt, fentart, galy, gyulad, kép, képen, kin, köny, restel, rival, sülyed, sülyeszt, szakál*.

Mai helyesírásunk szerint változtattuk meg az első kötetkiadás következő szavait: *feltser, foghagyma, haltsár, higgyek, igtat, kautsuk, keztyű, külömb, külömböztet, küzködik, lélekzet, mingyárt, nefelejts, szakgat*,

Mint kiejtést tükröző sajtóságokat hagytuk meg a mai helyesírásunktól eltérő írásmódot az alábbi szavakban: *alunni, arkádja, botránykozott, felyül, grandt, harasz, magányélet, magányjellel, magányszoba, önkényt, tuskulánnum*. Megjegyezzük, hogy az egységesség kedvéért a

felyül szóalakkal helyettesítettük az alkalmilag előkerülő feljül formát is. Nem tartottuk meg viszont az összes korábbi kiadásokkal szemben az *attiladolmány* szó helyesírását, hanem a szót mai szokásunk szerint írtuk.

Hangulatfestő szándékkal meghagytuk az azóta meghonosodott alábbi idegen szavak régi helyesírását: *bourgeois, commun, communard, gentry, marquis*, továbbá *chance, genie, styl, totalisateur, touche*.

Több tulajdonnév írásmódján változtatnunk kellett. A regény alábbi alakjai helyett: *Bachus, Belzazar, Cluzeret, Dombrowszky, Henry, Hugó Victor, Mendelsohn, Monte Christo, Napoleon, Plonplon, Renán, Rembrand, Vailléc* — szövegünkben a következő formákat találjuk: *Bacchus, Belsazar, Cluseret, Dombrowski, Henri, Hugo Victor, Mendelssohn, Monte-Cristo, Napóleon, Plon-Plon, Renan, Rembrandt, Vallés*. A régebbi kiadások *tabula Cebethis* írásmódját a *tabula Cebetis* alakra változtattuk.

Az első kötetkiadás a regény egyes alakjainak nevét több esetben ingadozó helyesírással közli, e névváltozatokat a legsűrűbben használt formáknak megfelelően egységesítettük. Így következtetesen alkalmazzuk a Lándory írást az elvértve felbukkanó Lándorival szemben. Különösen bonyolult változatokat mutatnak a francia nevek, ennek a kiadásunkban szabályszerűen alkalmazott *De L'Aisne* név variánsai szemléletes példáját nyújtják (zárójelben adjuk meg az első kötetkiadásban való előfordulásaik számát): *De l'Aisne* (7), *de L'Aisne* (6), *De L'aisne* (2), *de l'Aisne* (1), *De La'Aisne* (1). Ugyanczen szereplő általánosabb *Alfréd* neve mellett elvértve Alfred változatot is olvashattunk, az utóbbit a sűrűbben használt formával helyettesítjük. A regény további szereplőinek sűrűbben alkalmazott névalakjait: *Lis Blanc, De L'Orme, Scilla, Maltout* — szövegünkben egységesen használjuk a ritkább és kiküszöbölt *Lis-Blanc, Lisblanc, de L'Orme, Scylla, Malutot* írással szemben. *Hermione* nevének ragozott alakjai azt mutatják, hogy Jókai előtt e név hol francia kiejtésének megfelelő alakjában, hol a francia írásmódot tükröző magyaros változatában élt. Ezt a kettősséget szövegünk sem oldotta fel. Áll ez néhány francia földrajzi név ragozott alakjára is (*Montmartre, Saint-Cloud*).

Bár lehet, hogy Jókai a regényben a *Sidonia* névalakot következtetesen használta, s e név csupán a Nemzet hasábjain öltött itt-ott *Sidonie* formát, a kettősséget itt az első kötetkiadás szövegére való tekintettel hangulatfestő jellege miatt megtartottuk. Mint a regény szövegéből kitetszik, a *Monterosso* névváltozatot Jókai álnévnek értelmezi a *Monte Rosso* mellett: „— Monte Rosso? — Igen. Az ön Monterossója.” (JKK 52.) Így az írás kettősségét e névnél is megőriztük; a Monte-

Rosso alakot viszont a megfelelő általános *Monte Rosso*-val cseréljük fel.

A földrajzi nevek írásában a JKK elvei szerint jártunk el. Meghagytuk azonban Irkucsk írásmódját, amely nyilván a nálunk szokásos egykori ejtésmódot adja vissza. *Trencsén* nevét az 1888–1889. évi kiadás többször *Trencsin* alakban írja; ezt a változatot a megfelelő helyeken hangulat-tükröző jellegére való tekintettel megőriztük, bár itt is feltehető, hogy a Nemzet szedőjének módosításával állunk szemben.

Jókai egyik szójátékában e város nevét régiesen *Trentsinnek* írja, hogy közelebb hozza a francia ortográfiájú *Traintchine* alakhoz; itt természetesen Jókai írásmódjához kellett ragaszkodnunk.

A *Báden* alakkal szemben a gyakoribb *Baden* helyesírás mellett döntöttünk. Minthogy a regénynek jelentős része Párizsban játszódik, meg kell említenünk, hogy Jókai a francia főváros nevét következetesen *Páris*-nak írta; itt a mai helyesírásnak megfelelő *Párizs* alak mellett döntöttünk.

Nagy kezdőbetűvel írtuk a mai helyesírásnak megfelelően a Jókai-nál kis kezdőbetűs alakban használt *bois, boulevard, passage, rue*, továbbá *barrière, tombeau* szavakat egyes utcák, körutak, terek, ligetek stb. francia neveiben.

Helyesbítettük egyes francia és egyéb idegen helynevek helyesírását a Jókai használta *Long Champs, Champs Elysées, Faubourg St. Antonie, Ile de France* (az egykori Mauritius), *Isle de France* (francia tartomány Párizs körül), *Montblancs, père la Chaise, Pompéji, Saint Germain l'Auxerois* vagy *l'Auxerrois, Sedan, Sévres* – alakokat a megfelelő helyes formákkal: *Longchamp, Champs Elysées, Faubourg St. Antoine, Ile de France* (Mauritius), *Île-de-France* (francia tartomány), *Mont Blanc, père-Lachaise, Pompeji, Saint Germain l'Auxerrois, Sedan, Sévres*. A bécsi Muntsch szálloda nevét *Munsch*-ra helyesbítettük.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyes, a maitól eltérő helyesírási sajátágok, idegen szavak helytelenül alkalmazott írásmódja mellett a mai helyesírásnak megfelelő formák, ugyanazon idegen szavak pontosan írt változatai is számos alkalommal egymás mellett fordulnak elő a regényben.

Lap: Sor:

Az N és az 1888. évi kiadás a munkát öt kötetre bontja, a regény címe alatt az *Első kötet* jelzést adja.

5 : 23 csilló (NK: csillogó)

6 : 4 becsülést (N: becsülését)

7 : 13 törülve az életéből (NK: törülve életéből)

Lap: Sor:

- 7 : 26 medaille-okkal (N; NK: medaillonokkal)
9 : 14 szemöldök (NK: szemöldökek)
27 van, *amely* (N: van, *ami*)
11 : 3 halavány (NK: halvány)
29 mondogaták (NK: mondogatták)
12 : 12–13 fiziognómiáit (NK: physiognomiáját)
33 tartalmaztak (NK: tartalmaznak)
13 : 8 monda (NK: mondá)
12–13, 14 kalpagjában (N: kalapjában)
33 a kör-fogadást (*cercle*) megkezdve (N: a körfogadás,
(*cercle*) megkezdve)
14 : 29 fuvarosnak (N: parasztnak)
30 csiszártul (N: csiszártól)
15 : 12 elvágatott; a hídnál (N: elvágatott. A hídnál)
15 nyomába (N: nyomában)
19 már a Krasznánál (N: már Krasznánál)
21 ád (NK: ad)
25 elsőül (NK: elsőtl)
31 Aztán (NK: Azután)
16 : 1 húz elő (N: húzza elő)
2 azt a tojást (N: ezt a tojást)
18 lovartársaság (1888: lovastársaság — sh.)
33 ki a hulláját (N: ki hulláját)
34 atlétát (1888; NK: athletát)
17 : 14 *cavalier* (NK: *gavallér*)
15 magátul (N; NK: magától)
24 e zűrzavarba (N: a zűrzavarba)
18 : 1 a korszaknak (N: e korszaknak)
2 zsandárokrul (NK: zsandárokról)
2 madárum (N: madárom)
28 *pusztázó* (N: *pusztító*)
21 : 9 befekszik (NK: belefekszik)
23 cím rémper (NK: rémpör)
8 bűnper (NK: bűnpör)
24 : 24 tromfbul (NK: tromfból)
25 : 30 rémpernek (NK: rémpörnek)
26 : 15 bűnper (NK: bűnpör)
17 fonálszájai (NK: fonalszájai)
21 per (NK: pör)
27 : 4 rémper (NK: rémpör)
21 hova (NK: hová)

Lap: Sor:

- 29 : 15 szerencsége (1888; NK: szencsége — sh.)
30 : 5 meg egész lényét (N: meg az egész lényét)
6 azonkívül kedélye (N: azonkívül a kedélye)
31 : 5 remontante (N: remonsant — sh.)
20 aztán (NK: azután)
22 néhány (NK: néhány)
32 : 23 a családtagjainak (NK: családja tagjainak)
34 : 34 hogarthi képet (N: Hogarthy; NK: Hogarth-képet)
35 : 3 annak az az elevenség (NK: annak az elevenség)
36 : 6 nevelte (NK: növelte)
15 paraplémagazint (N: paroplémagazint — sh.)
16 el ezzel a házzal (NK: el a házzal)
37 : 5 parasztoktul (NK: parasztoktól)
38 : 3 mind a fürdőkön (N: mind fürdőkön)
24 vigasztalhatlan (NK: vigasztalhatatlan)
39 : 18 aztán (NK: azután)
19 fábul (NK: fából)
23 Hogy (NK: Hogyan)
23 hítták (NK: hívták)
27 monda (NK: mondá)
30 hetvenkedék (N: Hetvenkedik)
40 : 1 Itt (NK: itt)
7 másik *pedig* csendes (NK: másik csendes)
11 „bibic” (NK: „kibicz”)
15 Nos! És hát ha (NK: Nos és hátha)
20 törvényhatóságnak (N: törvényhatóságoknak)
41 : 32 ozsonna (NK: uzsonna)
42 : 9 Önrül (NK: Önről)
19 látogatjuk (N: látogatják)
27 szemekkel, s most (NK: szemekkel, most)
44 : 25 vendégeitől (NK: vendégektől)
46 : 14 tréfadolog. Különösen (N: tréfa dolog. És különösen)
24 ki főkönyvből (N: ki a főkönyvből)
47 : 19 letéteményezőé (1888; NK: letéteményező — sh.)
30 biliárdterembe (NK: billardterembe)
48 : 25 meg az adatokat (N: meg adatokat)
26 gonosztevőnek (NK: gonosztevőknek)
28 s most sötétvörös (N: s most már sötétvörös)
49 : 4 credentialisai (N: credentonálisai — sh.)
9 Egytől egyig (N: Együl-egyig)
14 székibe (NK: székébe)

Lap: Sor:

- 49 : 20 pénzösszegeket (NK: pénzösszeget)
50 : 11 Ön mindazokat (N: Ön azokat)
· 28 az adataimmal (N: az én adataimmal)
51 : 1 hypnotáló (NK: hypnotizáló)
52 : 1 vicomte (N: marquis)
8 gróf (N: marquis)
9 katafalk sem (NK: katafalk nem)
13 konyhából (NK: konyhából)
24 húszezer (N: ötvenezer)
28 legyenek, akik (N: legyenek emberek, a kik)
53 : 19 kénytelen (N: kéntelen)
54 : 2 hamarébb (NK: hamarább)
12 Trencsén (N: Trencsin)
55 : 14 legfelyül (N; 1888; NK: legfeljül)
32 mint hogy (N: minthogy)
56 : 3 kitagadta (1888; N: kitagadva — sh.)
3 marquis (N: vicomte)
31 hogy az egy (NK: hogy ez egy)
57 : 13 ezen napon (N: ezen a napon)
58 : 20 Trencsén (N: Trencsin)
20 Beckó (N: Benkó — sh.)
27 Lis Blanc gróf (N: Lis Blanc gr.)
29 azt az okiratot (N: azt az elveszett okiratot)
29—30 ahhoz a több (N: ahhoz is, mely a több)
30 birtokhoz is (N: birtokhoz)
60 : 23 pohárból (NK: palaczkából)
61 : 4 színi (NK: szivni)
28 felfesztve (NK: fölfesztve)
62 : 11 önkénytelen (NK: önkéntelen)
63 : 5 csendesen, Péter (N: csendesen. Péter)
10 inasa ruháit (N: inasa a ruháit)
14 súlylánca a végét (NK: súlyláncza végét)
64 : 27 felhányi (N: felhányják)
32 idesietne (N: odasietne)
67 : 4 ajtóruul (NK: ajtóról)
10 életfogytiglan (NK: életfogytiglani)
25 érnek ezek (N: érnek azok)
69 : 13 föltörte (NK: feltörte)
13 comptoirt (1888; N: comtoirt — sh.)
14 szekrényekből (NK: szekrényből)
17 kiáltá (N: kiálta)

Lap: Sor:

- 70 : 17 *miként* (NK: *miképp*)
22 *comptoir* (1888; N: *comtoir* – sh.)
ajtóról (N: *ajtórul*)
23 *ajtai* (N: *ajtajai*)
33 *dugva* (N: *eldugva*)
33 *inas-livreé-re* (1888; N; NK: *inas livreére* – sh.)
33 *mit* (N: *a mit*)
71 : 9 *azután* (N: *aztán*)
73 : 3 *Pozsonyból* (NK: *Pozsonyban*)
12 *rémper* (NK: *rémpör*)
12 *szállíták* (1888; N: *szállították* – sh.)
17 *bünper* (NK: *bünpör*)
74 : 25 *föltételezhetett* (NK: *tételezhetett föl*)
75 : 17 *beváltatni* (NK: *beváltani*)
21 *megragadta a kezét* (N: *megragadta Lándory kezét*)
30 *olyan hevesen* (N: *oly hevesen*)
77 : 9 *követelésnek* (NK: *követelésének*)
25 *temetésénél egyedül voltam a gyász kíséret* (N: *temetésénél magam voltam egyedül a gyász kíséret*)
26 *atyám és anyám* (N: *anyám és atyám*)
34 *magántulajdonomat* (N: *magánytulajdonomat*)
78 : 16 *közülük* (NK: *közülök*)
80 : 12 *megakadályozom önt abban* (NK: *megakadályozom abban*)
81 : 8 *Én! Én és a* (N: *Én! Én! Én a*)
12 *Hadd* (NK: *Addig*)
27 *kiáltának* (1888; NK: *kiáltánának* – sh.)
31 *nem-különbséget* (NK: *különbségét*)
82 : 4 *fog feltalálni* (NK: *fog találni*)
8 *lehetetlen* (N: *tehetetlen*)
83 : 1 *ami válaszfalt* (N: *a mi a válaszfalt*)
8 *fog ön rajzolni* (NK: *fog rajzolni*)
19 *Belsazar* (1888; NK: *Belzazar* – sh.)
23 *maga a tiszta víz is* (N: *maga a víz is*)
84 : 6 *se nem várhat* (N: *sem nem várhat*)
6 *se el nem* (N: *sem el nem*)
17 *magántulajdonát* (N: *magánytulajdonát*)
31 *pénzfaj: Münchenben* (NK: *pénzfaj. Münchenben*)
85 : 9 *lesz a legszigorúbb* (NK: *lesz legszigorúbb*)
10 *se messze* (N: *sem messze*)
11 *központjátul* (NK: *központjától*)
11 *se a negyedik* (N: *sem a negyedik*)

Lap: Sor:

- 85 : 30 van. Megrajzolom (NK: van, megrajzolom)
32 pillanatában, két (1888; NK: pillanatában. Két — sh.)
- 86 : 9 és *északnak* fordulva (N: és *délnek* fordulva)
18 ne fogadja (N: *nem* fogadja)
- 87 : 11 Karácsonyⁿ estére (N: Karácson estére)
16 karácsonyfát (N: karácsonfát)
25 karácsonyfa (N: karácsonfa)
27 gunyhónak (NK: kunyhónak)
28 karácsonyfán (N: karácsonfán)
- 88 : 7 cikáztak (N: cikkáztak)
26 vasvillástul (NK: vasvillástól)
30 *akt*képet (NK: *arc*képet)
- 89 : 12 gorgonzolát (N: gorgonsolát)
16 aztán *a* karácsony (N: aztán *a* karácson; NK: aztán karácsony)
17 No *az* nagyon (NK: no *ez* nagyon)
24 karácsonyfa (N: karácsonfa)
30 *studió*tul (NK: *stúdió*tól)
- 90 : 16 egyezség (N: egyesség)
21 Hanem a kis (N: hanem *az* a kis)
32 a lánynak (NK: a leánynak)
- 91 : 32 ami *a* földolog (N: a mi földolog)
33 *az* örömét (N: *ez* örömét)
- 92 : 7 ő egyszer (N: ő *csak* egyszer)
13 arcáról (N: arczárul)
13 gyanakvó (N: gyanakodó)
34 szerette (N: szerette)
- 93 : 7 teremtve (N: megteremtve)
13 szerzőtül (NK: szerzőtől)
19 közülük (N: közülök)
20 *a* tárgyban (N: *e* tárgyban)
23 olyan *derék* ember (NK: olyan ember)
- 94 : 3 *ez még nem volt* (N: *ez nem volt még*)
8 olvasta (NK: kiolvasta)
- 96 : 20 ezalatt (N: azalatt)
- 97 : 20 kettőjük (NK: kettejük)
28 alumni (NK: aludni)
31 Godiva. — Én (NK: Godiva, én)
- 98 : 17 Gyógyíthatlan (NK: Gyógyíthatatlan)
- 99 : 3 *között* (NK: *közt*)
11 rémpér (NK: rémpör)
12 többé összeesküvő (N: többé *sem* összeesküvő)

Lap: Sor:

- 100 : 12 levelében (NK: levélben)
32 tud is egymás (NK: tud egymás)
- 101 : 9 mikor (N: a mikor)
14 okot (N: indokot)
15 ön, én nem (NK: ön, nem)
- 102 : 21 hangoktól (NK: hangoktól)
28 magánszobájában (NK: magánszobájában)
- 103 : 33 meglátod": ez (N; 1888; meglátod." Ez — sh.)
- 104 : 9 Hogy történt (NK: Hogyan történt)
20 kik holtig (N: a kik holtig)
25 között? — fakadt (N: között? fakad)
32 felismerte (NK: felismeré)
- 105 : 3 részleteivel (NK: részletével)
- 106 : 21 Egyedül magunké (NK: Egyedül ! magunké)
23 ott Lándory (N: ott a Lándory)
- 107 : 15 monda (NK: mondá)
17 világában a megtorló (N: világában megtorló)
- 108 : 19 ezt az idillt (N: azt az idyllt)
19 riadal (N: viadal)
22 ijedségből sikongatás (N: ijedségből való sikongatás)
- 109 : 32 Bertalan a jobb (1888: Bertalan jobb — sh.)
- 110 : 10 ezt a botot (N: azt a botot)
- 111 : 5—6 akik még legfeljebb ötévesek (1888: a kik még legfeljebb még öt évesek — sh.)
10 „azoknak” gyermekei (N: „azoknak” a gyermekei)
- 112 : 9 Die Grenadiere (1888; NK: Die zwei Grenadiere — sh.)
13 Kaiser gefangen (1888; NK: der Kaiser ist gefangen — sh.)
19 A dal már sokszor lett (N: A dal sokszor lett már)
26 már hozzákezdett (N: már egyszer hozzá kezdett)
30 elutazásáról (N: elutazására)
- 114 : 14 utakat, amiken (1888; utakat, s miken — sh.)
31 szépségeknek: — Sarolta (NK: szépségeknek. Sarolta)
- 115 : 31 nincs többé (N: nincsen többé)
- 117 : 24 bontogatta (N: bontogatá)
24 föl (N: fel)
- 118 : 14 leányok (N: lányok)
21 viaszfáklyákat (N: viaszfáklyákat)
- 119 : 12 együtt a veres (NK: együtt van a veres)
- 120 : 2 aztán (N: aztán)

Lap: Sor:

- 120 : 2 szulákot lebontogatni (N: szulákot, *jalappa*, lebontogatni)
120 : 17 elemőzsiás (N: elemőzsiát)
28 a melegnél, a világosságnál, a hangnál (1888: a melegnél, a hangnál — sh.; N: a melegnél, a világosságnál, a hangnál; NK: a melegnél, a hangnál, a *fénynél*)
- Az 1888. kiadás szerint itt kezdődik a regény második kötete. Az N ezt a fejezetcím fölé iktatott *Második kötet* szavakkal jelzi.
- 123 : 11 a huszonnégy (N: egy huszonnégy)
23 még a nőneműek (NK: még nőneműek)
23 előjönnek (N: eljönnek)
124 : 1 holdköltétől (NK: holdkeltétől)
7 dobogni (N: dobozni — sh.)
15 rettegést (N: rettegését)
125 : 3 néhány (NK: néhány)
10 szédelgésről (NK: szédülésről)
126 : 5 idegeket (NK: ideget)
9 hamarabb (NK: hamarább)
25 újon érkezett (N: új érkezett)
26 sejtették (NK: sejtették)
28 örömet (N: örömet)
127 : 30 hallható (N: hallhatta)
30 egyszer lóra ült (N: egyszer *maga* lóra ült)
128 : 9 annyi (N: ennyi)
129 : 7 mióta (N: a mióta)
14 belenezett (N: belenezhet)
29 keringenek (N: keringnek)
130 : 17 Se nem (N: sem nem)
17 se maga (N: Sem maga)
131 : 8 Aludtam — mondá (N: aludtam. — Mondá)
27 ez egyének (NK: az egyének)
28 híják (N; 1888: híjják; NK: hívják)
132 : 18 hogy vagyonának (N: hogy a vagyonának)
18 megmarad, arra (N: megmaradt, s arra)
22 utálatos (NK: utolsó)
26 előbbieket (N: elébbieket)
28 vagyonából (NK: vagyonából)
29 Abbul (NK: Abból)
31 is, meg mérgeledni (N: is, mérgeledni)

Lap: Sor:

- 133 : 5 Azért *e* sok (N: Azért *a* sok)
24 sem árultad (N: nem árultad)
28 fölkarvarja (N: felkarvarja)
- 134 : 9 Talán még az [A N szövegében *e* szavakkal új szakasz kezdődik]
9 előbbi (NK: előbbi)
11 Ez az utóbbi [A N szövegében *e* mondat nem alkot új szakaszt]
21 mondtad ezt (N: mondtad azt)
- 135 : 20 csókolta (N: csókolva)
- 136 : 6 feleségestül (NK: feleségestől)
17 föld alul (NK: föld alól)
- 137 : 1 volt az őfelsége (N: volt ő felsége)
4 volna *Nápolyban* várnia (NK: volna várnia)
14 tinta-*óceán* határán (N: tinta határán)
23 összeboruló (N: összebomló)
- 138 : 17 mely a víz tükrébe (N: mely tükrébe)
29 válniok (N: válniuk)
- 139 : 18 én is vesztettem (N: én vesztetem)
- 140 : 11 tölt (NK: telt)
12 hallám (N: hallom)
22 A következő [Az NK szövegében *e* szavakkal nem kezdődik új szakasz]
25 és a revolverem (NK: és revolverem)
31 megzendült (N: megrendült)
- 141 : 7 felfelé (NK: fölfelé)
19 Ez erős (1888: Egy erős — sh.)
29 pillanta (N: pillantá — sh.)
32 szobájába (N: cabinjába)
- 142 : 28 Tuileriákat (NK: Tuillériákat — sh.)
- 143 : 9 urrá (N: ura)
17 ám ezt el (N: ám azt el)
30 szokott *csak egy orosz hajó* meglátogatni (NK: szokott meglátogatni)
- 145 : 4 tenni más (NK: tenni mást)
17 országba (N: országban)
- 146 : 21 rémperral (NK: rémpörrel)
- 147 : 11 rémpér (NK: rémpör)
13 magyarázatot, az indokokat (NK: magyarázatot, indokokat)
19 rovatot nem (N: rovatot már nem)
- 148 : 8 s azokon (N: s az azokon)

Lap: Sor:

- 148 : 9 *Az ilyen* (N: *Egy ilyen*)
14 *előbb* (NK: *előbb*)
- 149 : 4 *felnyithatlan* (NK: *felnyithatatlan*)
19 *daraszoló* (N: *duruszoló* — sh.)
- 150 : 3 *mond* (NK: *mondá*)
14 *változtatott* (N; 1888: *változtatott* — sh.)
25 *legengesztelenebb* (NK: *legengesztelhetlenebb*)
30 *felekezethez* (N: *vallásfelekezethez*)
- 151 : 30 *szélrül* (NK: *szélről*)
- 152 : 9 *pátriárkája, s a sír* (N: *pátriárkája, a sír*; NK: *patriarchája, s a sír*)
- 152 : 14 *meggyőződött róla* (N: 1888: *meggyőződött rajta*)
22 *foglárok* (N: *foglyárok*)
- 153 : 3 *tölgyfából* (NK: *tölgyfából*)
7 *monda* (NK: *mondá*)
20 *erejű gonosz* (N: *erejű gonosztevő*)
33 *helyet, hova* (NK: *helyet, hová*)
- 154 : 25 *látszat szerint menthetlenül* (NK: *látszat menthetetlenül*)
28 *öntül* (NK: *öntől*)
33 *Önnek az egész* (N: *Önnek az az egész*)
- 155 : 1 *néhány* (N: *nehány*)
6 *olvasá* (N: *elolvasá*)
11 *még akkor is* (N? *még azon esetben is*)
- 156 : 8 *pittyeszté* (N: *fittyeszté*)
9 *vállvonítva* (NK: *vállvonva*)
15 *amilyet* (N: *a milyent*)
18 *éneklünk* (NK: *énekelünk*)
- 157 : 3 *ez hetvenkedés* (N: *az hetvenkedés*)
4 *rábízza éjjeli* (N: *rábízza az éjjeli*)
8 *beoltják* (NK: *beoltják*)
9 *vagyok se kiskutya* (N: *vagyok sem kis kutya*)
kutya, se (N: *kutya, sem*)
15 *engem* (N: *engemet*)
20 *éjszak* (N: *észak*)
31 *Godiva — kiálta* (NK: *Godiva? kiáltá*)
- 158 : 4 *gyámatyjának* (NK: *gyámjának*)
24 *adni, amit* (N: *adni neki s mit*)
- 161 : 1 *szó nem lett váltva* (NK: *szót nem váltottak*)
2 *igazgatósága részéről ki lett állítva* (NK: *igazgatósága kiállította*)
3 *levél* (NK: *levelet*)

Lap: Sor:

- 161 : 20 se bort (N: *sem* bort)
20 se dohányozni (N: *sem* dohányozni)
21 komiszabb (N: komisszabb)
- 162 : 19 szólsz (N: szólt)
- 163 : 15 beszélő könyökével (N: beszélő *a* könyökével)
- 164 : 8 értéket (N: értékeket)
13 kussadunk (N: kossadunk)
33 trencsini (NK: trencsényi)
- 165 : 21 közül egyik (N: közül *az* egyik)
21 értékkel kezében (N: értékkel *a* kezében)
- 166 : 7 egynehány (N: egynehány)
13 kétmázsás (N: kétmázsányi)
15 Aztán sűrű (N: aztán *a* sűrű)
20 őket a faragott (N: őket. *A* faragott)
23 paréj, a fehér (N: paréj *és* fehér)
23 jő (N: jön)
- 167 : 6 idvezülteké (1888: idvezültekké — sh.; NK: üdvözülteké)
7 csak földön (N: csak *a* földön)
8 csuda (NK: csoda)
13 elemelnünk (NK: kiemelnünk)
25 tóttul (NK: tóttól)
- 168 : 17 trencsini (NK: trencsényi)
- 169 : 31 olyan helyen (N: oly helyen)
- 170 : 2 girbe-gurba (NK: girbe-görbe)
- 172 : 1 délnek, a hátulja (N: délnek *hajlik*, a hátulja)
10 hűvösít (N: hűvesít)
10 gyönyörű erdő (N; 1888: gyönyörű *veresfenyő* erdő)
12 közé tévedt (N; 1888: közzé, tévedt — sh.; NK: közzé-tévedt — sh.)
- 173 : 23 gót idomú (N: *gothidami* — sh.)
- 174 : 3 lefesteni (N: befesteni)
25 se zab, se (N: *sem* zab, *sem*)
- 175 : 10 felyül (N: feljül; NK: felül)
32 csóosztül (NK: csóosztól)
- 177 : 5 ennek (NK: annak)
- 178 : 12 se az úrnő, se (N: *sem* az úrnő, *sem*)
16 trencsini (N: trencsényi)
28 fülébe (NK: fülében)
- 179 : 17 kötőlékekkel (NK: kötelékekkel)
26 Péternek *pedig* (NK: Péternek *azalatt*)
- 180 : 1 megoldásoknak a barátja (N: megoldásoknak barátja)

Lap: Sor:

- 180 : 19 *di Siena* (NK: *de Siena*)
21 *felbecsülhetetlen* (N: *felbecsülhetlen*)
29 *kinyitás módja* (N: *kinyitása módja*)
- 181 : 1 *Rossótul* (NK: *Rossotól*)
7 *alul* (NK: *alól*)
- 182 : 18 *A formaszerű* (N: *E formaszerű*)
27 *elolvasta* (NK: *olvasta*)
- 183 : 1 *előbb* (N: *előbb*)
3 *szót sem felejt* (N: *szót el nem felejt*)
6 *foglár* (N: *foglyár*)
34 *énelőttem, (egy* (N; 1888: *én előttem. (Egy — sh.)*)
- 184 : 11 *Szórul* (NK: *Szóról*)
18 *rigolyáim* (N: *rigoljaim — vö. Jókai „Hiba helyreigazítás”*
c. közleményét. Nemzet 1889. febr. 25. — 1973. (56.) sz. 1. „A
múlt számban ezt a szót »rigolya« hibásan olvasták »rigol-
nak.” ... „Rigolya” — „caprice”; „Rigol” — „földárok”.)
29—30 *olyan ritka kincset* (NK: *olyan kincset*)
- 185 : 4 *magányéletemben* (NK: *magán életemben*)
15 *párizsi új divatot* (N: *új párisi divatot*)
18 *riquiqui* (N: *Cri—cri — vö. Jókai „Hiba helyreigazítás”*
c. közleményét. Nemzet 1889. febr. 25. — 1973. (56.) sz.
1. „hibásan olvasták ... ezt hogy »riquiqui« »cri—cri«-nek”)
24 *Frohsdorfban* (N: *Frohsfordban — sh.*)
30 *veszünk: a péterfillérek* (N: *veszünk s péterfillérek*)
31 *rovatában* (N: *rovatából*)
- 186 : 31 *szellemekkel* (N: *szellemek*)
- 187 : 9 *magányjelleme* (NK: *magánjelleme*)
15 *hiányzik az azoknak* (NK: *hiányzik azoknak*)
17 *hidegre, bosszút* (NK: *hidegre a boszut*)
23 *vele, soha* (NK: *vele, az soha*)
24 *se rokon* (N: *sem rokon*)
24 *se szerető* (N: *sem szerető*)
24—25 *se pártvezér* (N: *sem pártvezér*)
32 *akkor voltam ötvenéves* (NK: *akkor ötven éves voltam*)
- 188 : 16 *megfosztatni* (NK: *megfosztani*)
21 *időben* (NK: *időben*)
27 *senki nem* (N: *senki sem*)
34 *szemöldeiokről. Amire* (NK: *szemöldökeikről, a mire*)
- 189 : 5 *megrendel. Ez* (NK: *megrendel: ez*)
15 *Maiseuaidiéchy* (N: *Maisenaidiéchy — sh.*)
- 190 : 18 *grófné* (NK: *grófnő*)

Lap: Sor:

- 191 : 34 *jól van egészen* (N: *egészen jól van*)
- 192 : 2 tanulni, aki (NK: tanulni *annak*, a ki)
- 14 tartozik. [A N szövegében itt J. M. jegyzéssel „Hiba helyreigazítás” következik. Vö. a JKK lapjaihoz fűzött tárgyi magyarázatokat.]
- 25 szegyenelni (NK: szégyenleni)
- 30 szülőitül (NK: szüleitől)
- 31 ellenmondó (NK: ellentmondó)
- 194 : 26 vesződség (N: *vesződségem*)
- 26 parasztleánynak szülőivel (N; NK: parasztleánynak a szülőivel)
- 29 feleségemnek (N: *feleségemmel*)
- 29 leánya is a zárdából (1888; NK: leánya a zárdából is)
- 195 : 2 oly zavart (N: *olyan zavart*)
- 9 nemigen feszélyezte (NK: nem feszélyezte)
- 9 másképp (NK: *máskor*)
- 14 ment (1888; NK: *mert* — sh.)
- 19 szonátát (1888; N: *sonátot*)
- 22 addig (N: *eddig*)
- 196 : 5 *ficoltatta* (NK: *ficzánkoltatta*)
- 7 kedvéért (NK: *kedvéért*)
- 11 biz (NK: *bizony*)
- 12 *majd ő* (NK: *ő majd*)
- 26 florenci (NK: *flórenczi*)
- 28 grófné (NK: *grófnő*)
- 34 áthághatatlan (N: *áthághatlan*)
- 198 : 1 visszavonni (N: *visszavonadni*)
- 31 beteljesítésének (NK: *teljesítésének*)
- 199 : 6 gazdagság (N; 1888: *gazdaság* — sh.)
- 18 souspréfet (1888; NK: *sousprefét* — sh.)
- 201 : 2 ennél (N: *annál*)
- 5 *nem* írásban (N; 1888; NK; 1888 *rond* írásban — sh.; holott a Nemzetben 1889. márc. 2. — 1979. (62.) sz. 2. — nyilván Jókai kívánságára — a következő „Sajtóhiba” című közlemény jelent meg: „A tegnapi számban e helyett »rond írásban« olvasandó »nem írásban«.)
- 16 örökség (N: *öröksége*)
- 202 : 19 *zsoldjából* (NK: *zsoldjából*)
- 203 : 6 se cukor (N: *sem czukor*)
- 6 se rum (N: *sem rhum*)
- 6 se azt (N: *sem azt*)

Lap: Sor:

- 203 : 7 se azt (N: sem azt)
- 204 : 1 be ne tanított (NK: be nem tanított)
19 kipárfümmözve (N; NK: kiparfümmözve)
28 lett (N: lesz)
- 206 : 22 sors kezedre (N: sors a kezedre)
- 207 : 16 azután (N: aztán)
- 208 : 3 Grecóban (N: Gregoban)
20 nem elolvasandó (NK: nem olvasandó)
31 egynehányat (N: egynehányat)
- 209 : 2 kastélyban (NK: kastélyba)
19 grófné (NK: grófnő)
22 egyenlő (N: egyértelmű)
22 volt Messiáséval (N: volt a Messiáséval)
33 egy édes (1888: úgy édes — sh.)
- 210 : 9 megesküdtek (N: meg is esküdtek)
- 211 : 5 lángjairól (N: lángjáról)
9 valaki (N: valakit)
13 fenn a rövid (NK: fenn rövid)
18 felajánlani hazájának (N: felajánlani a hazájának)
- 212 : 9 börtöneikből, ragadják (N: börtöneikből, s ragadják)
12 népszerű is volt [A NK e szavakkal új szakaszt kezd]
27 Tuileriák (NK: Tuillériák — sh.)
- 213 : 3 terv (NK: terve)
22 csoportostól (NK: csoportostul)
Az 1888. kiadás szerint itt kezdődik a regény harmadik köteté. A N ezt a fejezetcím fölé iktatott *Harmadik kötet* szavakkal jelzi.
- 216 : 3 monda (NK: mondá)
15 tudatva vele (1888: tudva vele — sh.)
- 217 : 14 tervükbe (N: terükbe)
- 218 : 15 visszatérett (N: visszatéret)
28 hírlapolvasásban (NK: hírlapolvasásba)
- 219 : 13 vicomte. Sztereotip (NK: vicomte, stereotyp)
17 „pincenez”-ét (N: „pinzenez”-ét — sh.)
- 220 : 5 meghazudtolásaul (NK: meghazudtolásaul)
27 irat (NK: iratot)
33 prestidigitateur (NK: prestigiteur — sh.; 1888: prestidigitateur — sh.)
- 222 : 5 Trentsin (NK: Trencsén)
6 Traintchine (NK: Traintchaine)
20 beleiktattatni (NK: bele igtattatni)

- Lap: Sor:
- 222 : 34 intézkedik (N; NK: Intézkedék)
- 223 : 20 fogadni a választ (NK: fogadnia a választ)
- 224 : 21 ezt lepecsételt (N: azt lepecsételt)
 22 a nekik bemutatott (N; 1888: nekik a bemutatott — sh.)
 29 atyjának akarata (N: atyjának az akarata)
- 225 : 6 következtek (N: következnek)
 13 Franciaország (N: Franciaországnak)
 28 és az értékpapírjaival (NK: és értékpapírjaival)
- 226 : 24 sóhajtá (NK: sohajta)
- 227 : 8 monda (NK: mondá)
 19 üdvözölte (N; NK: üdvözölve)
- 228 : 1 grófnő (N: grófné)
 4 voltak (NK: voltam)
 8 csak egy olyan (N: csak egy egy olyan)
- 229 : 5 vissza ekvipázsaitokkal (N: vissza az ekvipázsaitokkal)
 7 se egy szál (N: sem egy szál)
 7 se egy szem (N: sem egy szem)
 12 trakéni (N; 1888: trakéni — sh.; NK: trakhéni)
 22 vissza az uradalmat (N: vissza megint az uradalmat)
 30 beiktatta (NK: beigtatta)
 33 hírdetve (NK: hirdette)
 34 marquis-val (1888; N; NK: marquissal)
- 230 : 10 grófnőnek a hálószozája (NK: grófnőnek hálószozája)
 15 iszen (NK: hiszen)
 17 ajtót a souspréfet (NK: ajtót souspréfet)
 23 egésznek során (N: egésznek a során)
- 231 : 4 grófnőre nem (N: grófnőre nézve nem)
- 232 : 26 csaknem (1888; NK: csakhamar)
- 233 : 19 viszonzott (NK: viszonzozott)
- 234 : 1 ez összeg (NK: ez az összeg)
 8 monda (NK: mondá)
- 235 : 1 egyáltalában (1888: egyáltalában — sh.; NK: egyáltalában)
 13 többen (1888: többet — sh.)
 18 zarándoklással (N: zarándokolással)
 26 sarkaikból (N: sarkaiból)
- 236 : 3 ember a kártyájába (1888: ember e kártyájába — sh.)
 5 lettek-e Sedan (N: lettek a Sedan)
 23 derekán (N: derekén)
 28 fájára (N: fájára)
- 237 : 7 plébános (N: plebános)
 23 felülről (N: feljülről)

Lap: Sor:

- 239 : 1 strapaciákat (NK: strapáczíákat)
6 témát (NK: themát)
- 241 : 1 gyújtva (N: rágyújtva)
7 oldalkaros (NK: oldalkaros)
27 deákul (N: diákul)
29 peréről (NK: pöréről)
32 levő (NK: lévő)
- 242 : 25 fölfedezte (N: felfedezte)
27 illeti (N: illetve)
- 244 : 9 kelle (NK: kellett)
24 fosztottak (N: fosztották)
26 nyújtsa-e felé (N: nyujtsa a felé)
- 245 : 7 ott honos (N: otthonos)
- 246 : 7 önnék (N: ennek)
18 tehenkedett (NK: téhenkedett)
34 kérdezé (NK: kérdezte)
- 248 : 15 Alfrédot (NK: Alfrédet; N: Alfredot)
- 249 : 18 Hja, az (N: Hja, ez)
- 250 : 19 Hová (NK: Hova)
- 251 : 25 előrehajtva (NK: előrehajlítva)
- 252 : 28 kifogyhatlanok (NK: kifogyhatatlanok)
- 254 Az NK beosztása szerint a második kötet kezdő fejezete. Az N lapjain és az 1888-i kötetkiadásban itt nem kezdődik új kötet.
- 255 : 1 neve a Raoul (NK: neve Raoul)
12 abbul (NK: abból)
16 ítél, és elfordította (N: ítél s elfordította)
26 felengedett a fagy (N: felengedett aztán a fagy)
32 kezét (N: kezét)
- 256 : 11 uralkodni idegeiken (N: uralkodni az idegeiken)
22 az összefont kezek (N: a két összefont keze)
- 257 : 4 foglalják el (1888: fogják el — sh.)
- 258 : 11 rejtekükből (NK: rejtekökből)
34 petárda-felrobbantás (NK: petárda felrobbantása)
- 259 : 5 elzárják a Szajnába (1888: elzárják Szajnába — sh.)
30 fog-e ő abban (NK: fog-e abban)
- 260 : 17 föld alul (NK: föld alól)
20 kínordítás (N: kínordítás — sh.)
23 Önkéntelenül (NK: Önkénytelenül)
- 261 : 13 Mondjuk (N; NK: Mondjunk)
- 262 : 1 magát: — önt (N: magát s önt)

Lap: Sor:

- 262 : 3 Aztán (N: Azután)
9 szórul (NK: szóról)
- 263 : 34 dolga (NK: dolguk)
- 266 : 28 katona-piquet (NK: katonai piquet)
- 268 : 8 van? — monda (NK: van? mondá)
- 269 : 27 meg a fejünk (N: meg ez a fejünk)
- 270 : 12 kifejezhetetlen (N: kifejezhetlen)
- 271 : 9 kiabáltak (N: kiabáltak)
28 gádorból (NK: gádorból)
- 273 : 11 úrnak (N: uraknak)
26 ketten-hárman megkapták (N: ketten hamar megkapták)
- 274 : 5 ventrebleu! — káromkodék (N: ventrebleu! — Káromkodék)
8 kiáltá (NK: kiálta)
- 275 : 29 ezt a szivart (N: azt a szivart)
- 277 : 15 egyenruha, s feltűnően (NK: egyenruha, feltűnően)
25 volt s átöltözött (NK: volt; átöltözött)
- 278 : 12 grófné (NK: grófnő)
- 279 : 15 Goncourt (NK: Gontourt)
26 mondá (N: monda)
- 280 : 18 lehunyta szemeit (N: lehunyta a szemeit)
20 elámulva (NK: elbámulva)
- 281 : 7 foszlányig, s ki (NK: foszlányig, s a ki)
11 hogy Lyonel grófot (N: hogy az orsini bombák nem robbantak el, s azután, hogy Lyonel grófot)
30 hogy megholt (N: hogy a megholt)
- 282 : 33 vonult végig, (N: vonult végig, hasonló Mihály angyaléhoz, mikor a sárkányt látja vonaglani a lába alatt)
- 284 : 1 Ponciustul (N: Pontiusul; NK: Pontiusból)
- 285 : 6 létének (NK: létének)
8 múlhatlanul (NK: mulhatatlanul)
- 286 : 24 egy nagy orrot (NK: egy orrot)
- 287 : 4 cleric-je (1888: cler-je — sh.)
7 esztendő (NK: esztendőnek)
- 288 : 20 ön meg az esti (NK: ön még az esti)
- 289 : 16 hozta volna elő (NK: hozta elő)
25 házából (NK: házából)
- 290 : 17 magátul (NK: magától)
31 vendégeit (NK: vendéget)
- 291 : 4 szemekkel, karcsú (N: szemekkel. Karcsú)
- 292 : 7 percre a négy (NK: perczre négy)

Lap: Sor:

- 292 : 14 vállánál megfogva (NK: vállánál fogva)
28 öntől, hol (N: öntől, *hogy* hol)
- 293 : 20 monda (NK: mondá)
25 küldd (NK: küld)
26 duzzogó (N: *kacagó*)
- 294 : 3 souspréfet-vel (NK: souspréfettel)
13 pisztolybul (NK: pisztolyból)
16 Ezt Bosco (NK: Ezt a Bosco)
28 ugyanazt (NK: ugyanezt)
- 295 : 1 Ekkor (NK: Erre)
- 296 : 6 térde a lépés (NK: térde lépés)
10 felhúzott (N: félrehúzott)
12 nőruhába (NK: női ruhába)
15 hitte, fiú (NK: hitte, *hogy* fiú)
- 297 : 21 verekedni s sápadt (NK: verekedni és sápadt)
22 helytállani (N: helyet állani)
30 se golyóval, se (N: *sem* golyóval, *sem*)
- 299 : 3 életét (N: életet)
22 háriřsam el (NK: háriřsam-e el)
26 kiálta (NK: kiáltá)
- 300 : 2 szégyenben (NK: szégyenemben)
- 301 : 11 *elsőbb* (NK: *előbbi*)
- 302 : 2 purgatóriumává (N: purgatoriumá)
8 önkényt (N: önként)
20 polgároké és parasztoké (N: a polgároké és a parasztoké)
31 jön Mahomedhez (N: jön a Mahomedhez)
- 303 : 11 *előbb* (N: *előbb*)
15 látásbul (NK: látásból)
28 tolvajtul (NK: tolvajtól)
- 304 : 18 paradoxon (N: paradoxont)
27 végtelenül (NK: végtelenül)
32 áhíthatosság (NK: ájtatosság)
- 305 : 5 *un bon* (N: *on bon* – sh.)
- 306 : 28 *dir* (N: *dier* – sh.)
28 beleházasodj (NK: bele házassodját)
- 308 : 11 *Éppen* (NK: *Én*)
- 309 : 4 és csipkeárusoknál (NK: és a csipkeárusoknál)
- 310 : 15 utána? *Én* (N: utána? *vagy az egyiptomi tíz csapásokról be-
szél. Én*)
21 se nem evett, se (N: *sem* nem evett, *sem*)
- 311 : 19 Sohase (N: soha *sem*)

Lap: Sor:

- 311 : 34 *felkenettem* (NK: *kenettem fel*)
312 : 11 *alkalommal* (N: *alkalomnál*)
18 *ananászból* (NK: *ananásból*)
316 : 2 *elkezdte a cipője* (NK: *elkezdte cipője*)
Az 1888. kiadás szerint itt kezdődik a regény negyedik kötete. A N ezt a fejezetcím fölé iktatott *Negyedik kötet* szavakkal jelzi.
318 : 16 *az semmiben* (NK: *ez semmiben*)
319 : 12 *ahol szemed-szád* (NK: *ahol a szemed, szád*)
33 *Flammarionnal* (NK: *Flammarionnál*)
320 : 5 *énekekhez* (NK: *énekhez*)
321 : 34 *összecsapta s aztán* (NK: *összecsapta, aztán*)
mint egy (1888: N: *mintegy* — sh.)
323 : 6 *kíváncsiaskodék* (N: *kíváncsiaskodék* — sh.)
12 *havonként* (NK: *havonkint*)
21 *szerződéseme* (NK: *szerződésbe*)
29 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
324 : 8 *entrechats* (N: *entreihats* — sh.)
17 *Horace-ot* (N: *Horacot*)
23 *Édesen* (1888; N: *Édesen* — sh.)
325 : 12 *eszemben* (NK: *eszembe*)
26 *cotillont* (1888; N; NK: *cotilliont* — sh.)
327 : 2 „sztár”-ja (1888; N; NK: „Star”-ja)
9 *belészeret. Azonban egy másik hajadon is belészeret, s akkor*
(NK: *szeret s akkor*)
10 *aztán* (N: *azután*)
22 *alól* (NK: *alul*)
328 : 5 *és a foyerben* (NK: *és foyerben*)
330 : 26 *Akkor ez* (NK: *Akkor az*)
332 : 3 *felvonta* (NK: *elvonta*)
8 *szeretőjének* (N: *szeretője*)
333 : 6 *tudnak* (N: *tudtak*)
25 *azután* (NK: *aztán*)
335 : 34 *hadonászni* (1888; N; NK: *hadonázni*)
338 : 14 *kardját* (N: *karját* — sh.)
339 : 9 *vagy mint más? Te is póruł jársz, mint a többi.* (NK: *vagy mint a többi*)
341 : 28 *cigány; — félnederes* (NE *cigány; — félszederes* — sh.)
30 *Oroszlán* (NK: *oroszlán* — sh.)
343 : 2 *előhúzta fülénél* (N: *előhúzta a fülénél*)
5 *duplapuska, másikkban* (NK: *puska, a másikkban*)

Lap: Sor:

- 343 : 12 mondá (N: monda)
29 az alföldi (1888; NK: az egész alföldi)
- 344 : 6 megfordul (N: megfordult)
13 ágaskodik (NK: ágaskodik)
15 se jobbra (N: sem jobbra)
15 se balra (N: sem balra)
- 345 : 25 mondám: „héj (N: mondám, hogy „héj; NK: mondám, „héj)
- 346 : 9 nótárul (NK: nótáról)
15 ivószobából (NK: ivószobából)
- 347 : 29 volt a nótának (NK: volt nótának)
- 348 : 6 Oroszlán (N: 1888; oroszlán — sh.)
8 fogja ölni (NK: fog ölni)
12 se kelt (N: sem kelt)
12 se nyugodott (N: sem nyugodott)
- 349 : 5 csendesen, a puskámat (N: csendesen s a puskámat)
10 szeme villanásától (N: szemvillanásától)
17 nincs-e (N: nincsen-e)
23 Azzal nyeregbe (N: Azzal a nyeregbe)
27 távolból milliónyi (NK: távolból a milliónyi)
- 351 : 20 Lesbül (NK: Lesből)
- 352 : 15 veres (N: véres)
16 felhúz (NK: fölhúz)
- 354 : 15 tűntek elő, a visszafojtott (N: tűntek elő. A visszafojtott)
- 355 : 24 Scilla kisasszony minden könnyelműsége mellett is jószívű.
(NK: Scilla kisszívű)
- 356 : 18 hagyta (N: hagyja)
18 mióta (N: a mióta)
31 között, akik (N: között, valahol a tatárok között, a kik)
32 s a szakállukat (NK: s szakállukat)
33 Scilla. Már (NK: Scilla, már)
- 357 : 7 aztán (NK: azután)
26 Vulcanus (NK: Vulkanus)
- 361 : 17 lett, s milyen (N: lett. S milyen)
34 társaság (férfi, nő) arcán (NK: társaság, férfi, nő arcán)
- 362 : 31 sem lehet biztos (NK: sem biztos)
- 363 : 15 néhány (NK: néhány)
- 364 : 33 nincs már (N: már nincs)
- 365 : 9 La-Harpe (N: Laharpe)
20 érdekl-e az a (NK: érdekl-e a)
- 367 : 4 kiálta (1888; NK: Kiáltja)

Lap: Sor:

- 367 : 12 *nevére* (NK: *jellemére*)
14 *becsületét csak úgy* (NK: *becsületét úgy*)
24 *egyezség* (N: *egység*)
- 368 : 17 *nincs ön irányában* (1888; NK: *nincs irányában*)
19 *nincs hozzá* (N: *sincs hozzá*)
25 *se nem váratlan* (N: *sem nem váratlan*)
26 *se nem kellemetlen* (N: *sem nem kellemetlen*)
- 369 : 14 *eskiűő* (NK: *eski*)
- 370 : 33 *néhány* (N: *nehány*)
- 371 : 14 *salavárjánál* (NK: *salavárijánál*)
14 *székestül* (N: *székestől*)
- 372 : 14 *se volt* (N: *sem volt*)
- 373 : 11 *florenci* (N: *filorenczi — sh.*)
- 374 : 23 *Adja kezét* (N: *Adja a kezét*)
- 375 : 8 *előbb* (N: *előbb*)
10, 32 *villanycsengettyű* (NK: *villamcsengettyű*)
24 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
- 377 : 5 *louis d'orbul* (N: *louisdorbul*; NK: *louisdorból*)
- 378 : 15 *se volt* (N: *sem volt*)
26 *láthatatlan* (N: *láthatlan*)
- 380 : 31 *monda* (NK: *mondá*)
- 381 : 10 *elmondta* (N: *elmondá*)
17 *olyan törrel* (N: *olyan mérges törrel*)
18 *Hahaha!* (NK: *Hahahah*)
31 [A K-ban a gondolatjelek után, új sorban: (*folyt.*); ez a jelzés utólag áthúzva]
32 *Sidonie* (K: *Sidonie*; N; 1888; NK: *Sidonia*)
34 *ahová* (K: *a hová*; N; 1888; NK: *a hova*)
34 *frank honban* (K: *frank honban*; N; 1888; NK: *Frank-honban*)
[A K-ban a fejezet végén külön sorban: (*folyt.*) jelzés]
- 383 : 8 *se lát* (N: *sem lát*)
8 *se hall* (N: *sem hall*)
19 *plébános* (N: *plebánus*)
23 *szenvedély és vágy* (N: *szenvedély, vágy*)
- 384 : 2 *Annak közepében* (N: *Annak a közepében*)
23 *kiabálja hordárja* (N; NK: *kiabálja a hordárja*)
26 *kaucsuknak, aki* (N: *kaucsuknak. Aki*)
34 *csalatkozással* (1888; NK: *csodálkozással — sh.*)
- 385 : 5 *gazdaságotul* (NK: *gazdaságotól*)
18 *dicsekesznek* (NK: *dicsekszenek*)

Lap: Sor:

- 386 : 5, 11 aztán (NK: azután)
387 : 8 hancózni (N: hancozni)
31 közel (NK: közeli)
388 : 5 ember ötször (N: ember *naponta* ötször)
21 unalom bacilusa (N: unalom *a* bacillusa; 1888: unalom
bacillusa — sh.)
31 „ostobáskodásért.” (N: „ostobáskodásáért.”)
389 : 27, 29 plébános (N; NK: plebános)
390 : 22 *nevetve a lelkész* (NK: *a lelkész nevetve*)
31 bújában (N: buvában)
391 : 2 *lelegzettünk* (NK: *leledzettünk*)
8 Csernátony (N; 1888; NK: Csernátoni — sh.)
23 felemelni a két (NK: felemelni *mind a két*)
29 ordonáncát (NK: ordonánczat)
33 csiklándoznak (NK: csiklandoznak)
392 : 9 veres (NK: vörös)
21 akkor protestánsok (NK: akkor *a* protestánsok)
34 auréole-t (N: aurolet — sh.; 1888; NK: aurolet — sh.)
396 : 19 napernyőstül (NK: napernyőstől)
397 : 13 Deának *a* könny (NK: Deának köny)
13 szökött szemébe (N; NK: szökött *a* szemébe)
18 „tedd le; visszamehetsz!” (N: „tedd le *és* visszamehetsz!”)
398 : 3 tollvacokban (NK: tollvaczakban)
27 lenni. Ajkai (N: lenni. *Az* ajkai)
33 Ekkor felsikoltott (N: Ekkor *aztán* felsikoltott)
399 : 23 Nem. Te drágám! *ne* (NK: Nem, te drágám! *Ne*)
401 : 2 éli világát (N: éli *legjobban a* világát)
4 „kímélet-időny” (NK: „kímélet-idény”)
403 : 29 médísance-ban (1888; N; NK: medísanceban — sh.)
32 vasúton *együtt* utazott (NK: vasúton utazott)
404 : 14 Ah! Grüss (NK: Ah, grüss)
20 szurtos, *kormos*, patkánymarta (NK: szurtos, patkánymarta)
405 : 1 tartozom *az* étetemmel (NK: tartozom étetemmel)
8 *megszabadította* (NK: *megmentette*)
13 *egy igen érdekes* tudósítással (NK: egy tudósítással)
29 akkor *a* szivaromat (NK: akkor szivaromat)
406 : 16 brévéket (N: brevéket)
20 valamennyinek (N: valamennyienek)
26 magyarózott (N: *megmagyarózott*)
28 — Hát igen [A NK: e szavakkal nem indít új bekezdést]
407 : 17 miért? (N: mért)

Lap: Sor:

- 409 : 5 futtatok (N: futhatok)
10 hitt meg magához (NK: hitt magához)
- 410 : cím Az 1888. kiadás szerint itt kezdődik a regény ötödik kötete.
A N ezt a fejezetcím fölé iktatott *Ötödik kötet* szavakkal jelzi.
15 landauerben (NK: landauerban)
- 411 : 25 kormányozza 1889: (N: kormányozta)
26 Bismarckja (N; NK: Bismarkja — sh.)
- 412 : 20 még utoljára (N: még utoljára)
- 413 : 6 adatokat, amelyek (N: adatokat, a mik)
16 után, mely (N: után, a mely)
- 414 : 2 volt tőle (N: volna tőle)
19 ha a távollétben (NK: ha távollétben)
25 figyelmezteti rá, hogy (NK: figyelmezteti, hogy)
- 417 : 5 harmadiknak tudomására (N: harmadiknak a tudomására)
- 419 : 24 asztaltól, mikor (N: asztaltól, a mikor)
- 421 : 8 reális (N: realista)
20 misét, amíg Dea imádkozik — kálvinista presbiter létérc.
— Azonban (NK: misét, — kálvinista presbyter létére — a míg
Dea imádkozik. Azonban)
- 422 : 2 férjnek kedvtelése (N: férjnek a kedvtelése)
6 féltékenynek (N: féltékenynyé)
15 ettől (NK: ettől)
- 424 : 9 válik át lassan (NK: válik lassan)
14 e kastélytól (NK: a kastélytól)
- 427 : 24 meglássalak. Csak egy pillanatra. Egész (N; NK: meglássalak. Egész)
33 irígységtől (N: ijedségtől)
- 428 : 30 bőröndjét (N: bőröndjeit)
- 429 : 10 rá se nézett (N: rá sem nézett)
14 küldd (NK: küld)
19 aztán frissen elszaladtak (N: aztán frissen frissen elszaladtak)
32 monda (NK: Mondá)
- 436 : 5 azután (NK: aztán)
13 Hermione-től (NK: Hermionetól)
20 magát az örökké (N: magát ez örökké)
- 437 : 27 láthatlan (NK: láthatatlan)
- 438 : 1 akármi legyen is ennek (NK: akármi is legyen ennek)
11 porbul (NK: porból)
15 az eredeti erdélyi (NK: az erdélyi)
16 havason (N: 1889: havon — sh.)

Lap: Sor:

- 438 : 20 szakkedvelők *voltak* a magyar (NK: szakkedvelők a magyar)
23 van *ő*neki (NK: van neki)
25 *kitüntető* (NK: *kitűnő*)
- 440 : 5 Hermionéről (N; NK: Hermionéről)
7 tudott *a* barátnéjáról (NK: tudott barátnéjáról)
10 a *fő*lépcsőn (NK: a lépcsőn)
16 Hermionéhez (NK: Hermionéhez)
17 *ameddig* (NK: *a* *míg*)
24 Hermionenak (NK: Hermionénak)
- 441 : 1 tárgya volt (NK: tárgyai *voltak*)
28 azok, *akiket* (NK: azok, kiket)
31 ha *az ember* egyik (NK: ha *az egyik*)
- 442 : 5 ha *a* szent (NK: ha szent)
33 keserűen (N: keserűn)
- 443 : 4 monda (NK: mondá)
19 bocsátják (NK: bocsájtják)
33 elnyerhetlen (NK: elnyerhetetlen)
- 444 : 22 lépcsőkön (N: lépcsőfokon)
- 445 : 1 mind *az* asszonyának (NK: mind asszonyának)
9 kézen fogva (NK: kezén fogva)
15 alakot (NK: alakokat)
16 ajtaját (N: ajtóját)
- 446 : 9 *is ez* volt (N: *is az* volt)
26 *sem* túrném (NK: *se* túrném)
- 447 : 2 közülük (NK: közülök)
12 gunyoros (NK: gúnyos)
22 tartaniuk (NK: tartaniok)
- 449 : 1 torontál-pók (NK: tarantál-pók)
17 kiálta (NK: kiáltá)
23 köpenyegét (N: köpönyegét; NK: köpenyét)
- 450 : 15 „szorított” (*Drukkolt.*) — (NK: szorított)
- 459 : 19–20 alkotásaival (*a* levél. . . — (N: alkotásaival. (*A* levél. . . ;
NK: alkotásával, (*a* levél. . .)
- 461 : 27 ijedségtől (NK: ijedségtől)
32 kényes [Az N szövegében ritkított szedéssel]
34 tudva, hogy mindebből egy szó sem igaz [Az N szövegében ritkított szedéssel]
- 462 : 3 a férj tudtával [Az N szövegében ritkított szedéssel]
4 ahogy én azt az embert ismerem [Az N szövegében ritkított szedéssel]
7 ki szobájából (N: ki *a* szobájából)

Lap: Sor:

- 465 : 8 csúfolták [Az N szövegében ritkított szedéssel]
10 visszavágás [Az N szövegében ritkított szedéssel]
15 semmiféle hősnek [Az N szövegében ritkított szedéssel]
20 teríttessd (N: teríttesse)
- 466 : 24 elébb (NK: előbb)
32 mondogaták (NK: Mondogatták)
- 467 : 26 manchette-jeiket (N: manchetjeiket)
- 468 : 10 éppen a Lyonel (NK: épen Lyonel)
24 *fel az* lassan (N: *az fel* lassan)
- 471 : 1 szemét (N: szemeit)
26 istenáldást (NK: Istenáldását)
- 473 : 16 kocsmál (NK: kocsinál)
- 474 : 24 botránykozott (NK: botránkozott)
- 475 : 5 lépcsőkön feljönni (N: lépcsőkön *hozzám* feljönni)
- 476 : 8 szavad (N: szavadat)
- 477 : 13 önkényt (NK: önként)
17 holmieimet (NK: holmiaimat)
- 482 : 1 flanelkabátban (NK: flanel kabátban)
8 volna *el* benneteket (NK: volna benneteket)
- 483 : 2 elrejtőzött (NK: rejtőzött)
26 arca *elé* (NK: arca *főlé*)
- 484 : 32 Mért (NK: Miért)
- 485 : 1 le bájait (N: le *a* bájait)
4 szemérmesek (N: szemérmesek)
32 kiálta (1889; NK: kiáltá)
33 kötőlékből (NK: kötelékből)
- 486 : 3 kötőlékeket (NK: kötelékeket)
- 488 : 25 *a* nőmtől (N: *az angol* nőmtől)
- 489 : 6 — Ez most a pénzre [Az N-ben és az első kötetkiadásban
e szavakkal nem kezdődik új szakasz — sh.]
19 Lyonel *káromkodni készült*. [A N szövegében ez a mondat
hiányzik]
- 490 : 29 kegyeletnek e (N: kegyelet e)
31 aztán (NK: azután)
- 493 : 8 *maman* (NK: *mamám*)
13 Dönthetlen (NK: Dönthetetlen)
29 *maman!* (NK: *mamám!*)
- 494 : 5 *az* volt (NK: *ez* volt)
- 496 : 19 átadta *a* domíniumait (N: átadta dominiumait)
- 497 : 13 zavarombul (NK: zavaromból)
24 *maman* (1889; NK: *mamám*; N: *maman*)

Lap: Sor:

- 498 : 15 láttak (N: látnak)
32 nekem pokolra (N: nekem *a* pokolra)
499 : 12 magamat (NK: magam)
24 megbocsátottam (N: megbocsátom)
500 : 16 lettek betáblázva (N: leszek -- sh.)
501 : 12 veszett (NK: veszítet)
502 : 15 Aztán (N: Azután)
16 betöltté (NK: betölté)
16 födelével (NK: fedelével)
506 : 29 beszélniük (NK: beszélniök)

MOTÍVUMROKONSÁG

A *lélekidomár* távlatában pillantva vissza Jókai írói pályájára, mintha egyes korábbi műveit, azoknak egyes részleteit is a regény előmunkálatának kellene felfogni. Így az *Úti táskából* címen összefoglalt három írása közül *A szamos-újvári fegyenctelep* című (NK 61. k. 326–33.) szoros párhuzamot mutat a regénynek ugyanott játszódó fejezetével. Jókai 1876-ban járt Szamosújváron, benyomásait 8. sz. noteszében a 35–36. lapon rögzítette. Rózsa Sándorral való itteni találkozásáról már a regény elején, a szegedi bűnpörrel kapcsolatban megemlékeznek; a börtön életének bemutatására utóbb Kalthahn Péter szabadulásával kapcsolatban talál alkalmat. Mindkét helyen az említett közleményre támaszkodik. A fegyencmetéssel kapcsolatos adatokat a 8. sz. jegyzőkönyv s az *Utirajz* egyértelmű nyilatkozata szerint Kornis Vilma grófnőtől szerezte, akinek szentbenedeki kastélya egyébként némileg Sidonia grófnő dorogmándi rezidenciájára emlékeztet.

Már Mikszáth felfigyelt arra a tényre, hogy a koronázási estély leírásához az író azokból a riportokból vesz át egyes motívumokat, amelyeket különböző budai és bécsi udvari estélyekről, bálokról készített; (NK 96. k. 124–142.), ugyanő utal arra, hogy a regényben Jókainak egyik, Erzsébet királynéval folytatott beszélgetése is visszacseng. (Mikszáth Krk. 19. k. 70.)

Számos motívum tér vissza *A lélekidomárban* *A véres kenyér* (vö. NK 50. k. 149. kk.) c. fent érintett novellából (1872). E történetnek a 10. sz. jegyzetfüzet 38. tanúsága szerint eredetileg „a francia háborúból” címet szánta. A felszínes, anekdotikus-szatirikus írás a francia-porosz háború alatt játszódik, mintegy a kommün előzményeit vázolja, míg *A lélekidomárban* a kommün végnapjainak és a reakció bosszújának bemutatását találjuk.

Néhány párizsi színfolt, elsősorban a katakomba-romantika, az utcalányok kitelepítése a városból s a léggömbök alkalmazása a külvilággal való kapcsolat fenntartására, — utóbb *A lélekidomárban*

is visszatér. Különösen figyelemre méltó a párizsi ínség-ételek ismertetése. Ez a motívum erős hangszúllyal ismétlődik. *A lélekidomárban*.

Szembetűnő a cselekmény rokonsága e mű és Jókai *Enyim, tied, övé* c. regénye közt (1875). A hős mindkettőben kétszer házasodik. Áldorfai első felesége is meghal, mind Lándoryé, második házasságára árnyékot vet a fölösleges harmadik, az egykori eszménykép alakja, éppúgy mint Lándory esetében. Az *Enyim, tied, övében* Bauernhass Siegebart gróf, Hanna grófnő titkos szerelme s *A lélekidomárban* Lis Blanc Lyonel, aki zavaros szenvedélyével jár Medea nyomában, — mint férfiszeplőségek s egyben mint hűvös-cinikus egyéniségek is egymás rokonai. Áldorfai első felesége, Serena tengeri katasztrófa áldozata; egy roppant nagy három árbócos hajó nekiment éjjel a gőzösüknek: „egyencsen neki az orrával a Water Nymph oldalának s teljes gőzerővel keresztülhajtott rajta.” A szerencsétlenség egyezik a lissai tengeri csata egyik eseményével, amelyet *A lélekidomár* is elbeszél: egy osztrák hadihajó orral a Ré d'Italia derekának megy, így pusztítja el. Áldorfai Amerikában elhalt kisfiát hajón szállíttatja haza: „koporsóját kihozatá a sírboltból, egy másik érc-koporsóba záratta, hogy magával vihesse Európába.” Hajón szállított ólomkoporsóban indul vissza hazája felé Godiva, Lándorynak Capriban elhunyt első felesége. Élete egy-egy váratlan fordulatát mint Lándory, Áldorfai is az elhunyt kedves valamiféle beavatkozásának tulajdonítja. Áldorfai állást kap az amerikai hadseregben, s a hírre felsóhajt: „Ah! a tenger mélysége megszólalt! — te szóltál! Te küldted ezt nekem!” Lándory emlékirataira szerződést kínál egy párizsi kiadó, s ő a halott Godiva arcképéhez fordul: „Hát csakugyan megjelentél? . . . Biztatsz?”

Hasonló „motívumláncot” idéz Barta János *A kőszívű ember fiaiból*, ahol Baradlayné beszélget ismételten elhalt férje arcképével. (*Jókai és a művészi igazság*. It 1954. 414 — 415.) Áldorfait mint képviselőt két magyarruhás nő keresi fel: Stomfay Gedeonné és lánya, Fatime. „Ha ön egy szót szólna gyermekem mellett a nemzeti színház igazgatóságának, hogy vegyék fel.” *A lélekidomár* Lándoryjánál a pesti nemzeti színház színfalfestője kér segítséget ahhoz, hogy lányából balett-táncosnót neveltethessen. Fatime utóbb Mademoiselle Belle Ange néven egy bécsi külvárosi színház csillagaként hálózza be Áldorfait; Scilla viszont a párizsi operában arat sikereket, s ő is megpróbálja Lándoryt meghódítani, bár vele szemben Lándory megőrzi higgadságát.

Az élet komédiásai c. regényének (1876) főhőse nemzeti küldetésének tekinti, hogy mindent elkövessen az 1870. év veszedelmes franciaporosz viszályában hazája s általában a monarchia semlegességének biztosítására. Ezt a viszályt majdnem ugyanazokkal a szavakkal bélyeg-

zi Európa szegényének Zárkány Napóleon, mint Lándory: „Rettentes gondolat, hogy két ilyen nemzet, mely hivatva van a legmíveltebb világrész kultúráját vezetni . . . most minden elv és cél nélkül egymást mint két tatárzsorda támadja meg.” *Tánc a vulkán felett* és *A »schwarze Péter«* című fejezeteiben áttekintést nyújt a francia főváros július 9. előtti viszonyairól, s ez a beszámoló számos motívumában párhuzamos *A lélekidomár* egyes részleteivel. Említi Bonaparte Péter perét, a Closserie des Lilas mulatságait, szóba kerülnek az Orsini-és egyéb bombák. Fellépteti Napóleon ellenfeleként a cselszövő, romlott arisztokrata nő alakját, aki fondorkodásaival Sidoniára emlékeztet; a szellemes főúri gavallér akkor divatozó nevét, amely *A lélekidomár*ban is ismételten felbukkan, már itt is említeni halljuk: ő „a társaság lyonja”. Lándory Capri szigetéről, Zárkány Napóleon Helgolandból hozatja haza kedves halottját. Az ólomkoporsót, amelyben Godiva pihen, Genuában megállítja a vám: az ólom hadifontosságú anyag; a koporsót tehát megnyitják, s a holttestet ércoporsóba helyezik át. Zárkány Napóleon hajóját a tengeren egy francia cirkáló, a szárazföldön Bodenbachnál a német vámfelügyelő ugyancsak hasonló kifogással állítja meg. Godiva és Lándory Sarolta halála után éjszaka álmatlanul sétálnak a kertben, legszemélyesebb problémáikról beszélgetve, hasonlóan mint Napóleon és Rafaela egy temetés után az etelvári parkban. Az utazás nehézségei a hadban álló vagy blokád alá tett területen, amelyet Napóleonnak Helgolandba és vissza kell megtennie, Lándory körülményes útját juttatják eszünkbe Bécsből a tengeren át Marseille-t érintve Párizs felé. Figyelemreméltó végül, hogy *Az élet komédiáisa*iban Zárkány Napóleon párbaját Jókai éppúgy saját Pulszkyval vívott nevzetes párbajának motívumaival színezi, mint *A lélekidomár*ban Lándoryét.

Számos párhuzamot figyelhetünk meg a regény és az *Egy az Isten* (1877) cselekménye közt is. Medea első házassága hasonló Zboróy Blankáéhoz. Őt is érdekből adják Cagliari herceghez, mint Medeat De L'Aisnc Alfrédhoz; a herceg Alfrédhoz hasonlóan nem fiatalember, és „sokat élt”; éppúgy viszonya van egy egykori cirkuszi táncosnővel, mint Alfrédnek Scillával (a motívum *A lélekidomár*ban meg is ismétlődik: Lis Blanc herceg is a Renz cirkuszból vette feleségül első feleségét); a herceg éppúgy fényes palotát tart szeretőjének s cinikusan éppúgy szeretőjétől indul el esküvőjére, mint Alfréd. Blanka pedig annyira irtózik urától, hogy a herceg „egy óráig sem boldog vele”, s míg Medea leitatja nem kívánt házastársát, ő esetről esetre ideges görcsök közt veszi el eszméletét. Egyebekben azonban Alfrédnak, mint háttérben fondorkodó, gyáva cselszövőnek az *Egy az Isten* szereplői közt inkább a herceg tanácsadója, Vajdár Benjamin

felel meg. Mint Medea Franciaországból, úgy kerül haza Blanka Rómából: mindkettő egy-egy kiemelkedő képességű és jellemű magyar férfi felesége lesz, s követi azt a magyar vidéki, közelebbről erdélyi élet nyugalmaiba, vallási akadályok ellenére s lemondva arisztokrata származásának előnyeiről.

Godivának és Saroltának, a főhős menyasszonyának és testvérének bensőséges emberi kapcsolata az *Egy az Isten* Blankájának és Annájának egymás iránti meleg érzéseire emlékeztet, akiket első találkozásuk alkalmával szintén, „minő kincs két rokonszenves nő egymásra nézve.” A párhuzamot még nyomatékosabbá teszi, hogy a testvér — *A lélekidomár* Saroltája és az *Egy az Isten* Annája — mindkét regényben súlyos beteg, s meg is hal, mély gyászba borítva a két főhóst, Lándoryt, illetve Adorján Manassét.

Végül mindkét regény második részében jelentős szerep jut az elvált férj, illetve a hoppon maradt szerelmes miatt támadó különféle bonyodalmaknak.

A lélekidomár felé mutatnak végül az *Akik kétszer hálnak meg c.* regény (1881) egyes mozzanatai. Főhőse, Illavay Ferenc is vármegyék egész sorának kormánybiztosa. „Akinék azt parancsolja, hogy keljen fel és kövesse, annak kelni és mennie kell: nagy emberek és kis emberek nagy tömegének” — ez a jellemzése szinte szó szerint ismétlődik Lándoryra vonatkoztatva is. Illavay is a bűn üldözésének szenvedélyével áthatott egyéniség, mint Lándory: „Egész szenvedélyem az ilyen nyomozás”, olvassuk. „Angol-, Frank-, Némethonban tanulmányoztam a rendőri eljárást; s most hasznát fogom venni.” A hajsza itt is a „vexírázás” acélládaért, utóbb a gyémántszekrényért folyik. Temetvényi Pálma alakjában Medeához hasonló bonyolult, kedvetlen szülői befolyás alatt diszharmonikusan fejlődő egyéniséget ábrázol Jókai. Illavay rejtvénynek látja a lányt: „Talány volt előtte az egész megváltozott Pálma, s rosszul fejtette meg a talányt . . . Olyan egyszerű volt pedig a megoldása a találynak.” Ezt a talány-hasonlatot Lándory és Godiva kapcsolatában *A lélekidomár* is ismételten s itt már költőileg kimunkálva alkalmazza.

Ezekhez járul, hogy az *Akik kétszer hálnak meg c.* regény egyik leghatásosabb fejezetét az illavai rabláadás előadása nyújtja s ugyanez *A lélekidomár*ban is visszacseng. Kalthahn Péter is a lázadás szervezői közé tartozik, s minthogy rajtaveszt, büntetését megkétszerezik; míg Monte Rosso, a másik szervező golyótól találva pusztul el. *A lélekidomár*ban minderről már múlt időben és csak futólag, mint régen lejátszódott eseményről értesülünk. A szamosújvári börtön bemutatása viszont még részleteiben is számos egyezést mutat az *Akik kétszer*

halnak meg Illavájával. Emellett azonban *A lélekidomárban* is alkalmat talál Jókai Lándory egyik felvidéki útjának elbeszélése során az illavai börtön és környéke ismertetésére; a regény e részlete mintegy felújítja az *Akik kétszer halnak meg Rablázadás* c. fejezetének motívumait.

Több ponton találkozik *A lélekidomár* a *Szeretve mind a vérpadig* c. regénnyel. Az utóbbinak *A budetini borz* c. fejezetében — hasonlóan regényünkhöz — színes leírását kapjuk Lietava várának. *A lélekidomárban* — a XIX. század viszonyainak megfelelően — Lietava már rom, törmelékei közt medve tanyáz. *A Szeretve mind a vérpadig* lapjain is helyet kap a medve-motívum: Ocskay Lászlóné és gyermekei csak a vár bástyáin sétálhatnak, mert az erdőben „a medvék vannak otthon” (Vö. az *Idegen háznál* c. fejezetet). Szünyoghy Ozmonda elfogatása a kurucok által a beckói harcok során több motívumában párhuzamos Lidy Carcasse leleplezésével: férfiruhában jelennek meg, katonamód vesznek részt a harcban, ám nővöltukat felfedezik s mindkét regényben a főhős — Ocskay, illetve Lándory — siet lovagiasan a megszegyenült asszony segítségére.

Lap: Sor:

5 : 2 *kígyóbűvölő* — főként indiai és egyiptomi utcai mutatványos, aki törökülében elhelyezkedve fújja nádból készített, pénzekkel, érmekkel díszített sípját s igyekszik ritmikus mozgásra bírni a lapos fedelű kosárból előkúszó, s támadólag farkára emelkedő kígyót. Jókai figyelmét S. L. (valószínűleg Sámi László) egyik közelménye hívja fel az érdekes keleti látványosságra. (*A kígyóbűvölők hazája*. VU 1872. márc. 31. — XIX. évf. 13. sz. Kígyóbűvölő hindu képével.)

3 „*lélekidomár*” — az ‚idom’ szó Bartzafalvi Szabó Dávid: *Szigvárt klostromi története* (Pozsony 1787) c. regényében tűnik fel először irodalmi használatban; az író szerint dunamelléki tájszó, amelyet ‚rend, arány, mértéktartás’ értelmében használ. Ebből Helmeccy Mihály alkotta meg az ‚idomár’ szót (Jelenkor 1833. 690.), amelynek jelentése ‚Trainer, Dressierer’ (Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*, Bp. 1902. 136.). A ‚lélekidomár’ összetétel Jókai alkotása.

5 *rossz szó* — Jókai szóalkotása a múlt század végén nyelv-művelőinket is foglalkoztatta. A ‚lélekidomár’ szó ügyében már a regénynek kötetbe foglalása előtt elhangzik Szarvas Gábor bíráló felszólalása *Alkoss, gyarapíts* címen. (Nyr XVII. 1888. 85.) Felidézi Jókai korábbi nyilatkozatát, amelyet

a neológia és ortológia leghevesebb csatái idején az Akadémia előtt tett: „Énnekem, ha kérségben nem akarom hagyni olvasóimat, világosan kell írnom, oly szókat s kifejezéseket kell használnom, amelyeket mindenki megért.” Ehhez fűzi a csípős megjegyzést: „Elfeledte amaz egykori, mindenkitől helyeselt nyilatkozatát a lélekidomár?” Befejezésül nem csekélyebb gúnnyal vonatkoztatja az íróra Arany János sorait: „Te mindig olyan szót válassz, csinálj, Amit ne értsen János vagy Mihály!”

Utóbb Simonyi Zsigmond nyilatkozik a szóról. (*A nyelv-újítási vitához*. Nyr XX. 1891. 57.) Úgy véli, egyes általánossá vált, helytelenül alkotott szavak ellen már késő volna hadakozni, — „késő, ámbár, a mai korszellem, ha ma alkotnak hasonló szókat, be nem veszi őket, be nem veszi a lélekidomárt, még ha Jókai mondja is.”

Szarvas Gábor másodszori ítélete a szóról a folyóirat *Kérdések és feleletek* c. állandó rovatában jelent meg. (Nyr. XXI. 1892. 578.) Bevezetésül egy levelet idéz: „Meg vagyok bízva, hogy többünk nevében megkérjem a t. szerkesztőséget, méltóztassék bennünket két pontra nézve felvilágosítani: — Először: Valjon mily szóalakok lebeghettek jeles regényírónk, Jókai szemé előtt, midőn egy nekikeseredett pillanatban fülünk csodájára a lélekidomár-t megalkotta? — Másodszor: Regénye bevezetésében a mű címéről így nyilatkozik a szerző: 'Új szó, rossz szó; de nincs más.' A lélekidomító jó szó; valjon nem tette volna-e meg ugyanazon szolgálatot, a mit a korcs idomár. Volna-e még erre más alkalmasabb kifejezés?" Szarvas Gábor — ismét tréfát és gúnyt vegyítve — az első kérdésre azt felcili, hogy az író előtt példaképiül a kolomp-ár, fulajt-ár, cserep-ár vagy talán a suhanc-ár szó lebeghetett. A második kérdést mérlegelve komolyra fordítja a szót, szembehelyezkedik Jókaival, aki szerint a lélekidomár fogalmának kifejezésére más szavunk nincsen: „Dehogy nincs! Maga Jókai használja: 'Volt valami varázs modorában, ami a vétkest megigézte' (JKK 24 : 15). 'Szemei bámulva meredtek vele parancsolónak megigéző szemeibe' (JKK 80 : 26) 'A láány elforduló szemekkel rogyott térdre igézője lábaihoz' (uo.) — Különben amilyen Apollo-ihlette, vesékcbe látó csodalegény ez a Lándory, a regényhős, az igéző-nél még alkalmasabb, találóbb címe volna a műnek az, amelyet

Lap: Sor:

nem faragott, hanem csak hőse tüneményszerű tulajdonságához szabva alkalmazott maga nagy nevű szerzőnk: „Ezúttal én vagyok a *gondolatolvasó*, én találom ki az ön titkos gondolatjait” (JKK 506.). — Tehát van jó szó, kettő is, rosszra tehát éppen nem volt szükség.”

Itt emlíjtük Ráth-Végh István feljegyzéseiből a következő furcsaságot. „Egy német lexikonból kiszakított lapot küldött nekem egy olvasóm, — nem írta meg, milyen műből való, nem is lényeges. *Jókai* címszó alatt röviden ismerteti Jókai Mór életét és műveit, ezek között felsorolja a *Lélek-idomárt* is. Nagyon meg lehetett akadva a fordító a regény címével, ami érthető, hiszen a nyelvújítás furcsaságaira emlékeztető szó magyar fülnek is különösen hangzik. A fordító tehát elemeire bontotta, és így bírkózott meg vele:

Lélek: Seele.

Idom: Form.

Ár: Preis.

Így azután a lexikon szerint a regény *Seelenformpreis* címmel jelent meg.” (Anekdóták, furcsaságok. Bp. 1958. 131.)

- 5 : 8 *Mózes varázspálcája* — Mózes botjával a sziklára ütve vizet fakasztott, hogy szomjazó népét kielégtse (Móz. II. könyv 17. rész 1—7.). Átvitt értelemben a víz, olaj és egyéb ásványi kincsek (újabban a földszugárzás) felderítésére szolgáló mogyorófából készült ún. varázsvesszőt is Mózes-vesszőnek mondják.
- 9 *Cagliostro-bot* — gróf Cagliostro — credeti nevén Giuseppe Balsamo (1743—95) — olasz kalandor és szélhámos. Gyógy-szerészsegéd volt, ám nagyravágyása és nyugtalan természete a nagyvilágba vitte. 1776-ban Londonban tartózkodva vette fel a Cagliostro gróf nevet s itt lépett be a Reménység nevű szabadkőműves-páholyba. Miután II. Katalin Oroszországból kiutasította, Strasbourg-ban s utóbb Párizsban — Mesmer utódként — aratott fényes csodadoktori sikereket. Egyben a szabadkőművesség egyiptomi szertartású irányát is nagy hatással terjeszti. Ám a Mária Antoinette nevéhez fűződő híres nyaklánc-pörbe keveredve a Bastille-ba zárták, majd kiutasították. Ezután Londonban élt s satirikus irataival, forradalmi munkáival keltett figyelmet. Amikor azonban — Goethe olaszországi útjának következményeként — 1787-

ben kispolgári eredete és igazi neve napfényre került, jobbnak látta Svájcba, majd Olaszországba visszatérni. Szabadkőműves ügyködése, zavaros misztikus tanításai és forradalmi elvei következtében itt összeütközésbe került az egyházi állammal. 1789. dec. 27-én elfogták s életfogytiglani börtönre ítélték. Montefeltro börtönében fejezte be életét. Kalandos alakja Goethe és Schiller képzeletét is foglalkoztatta, Johann Strauss 1875-ben operettet komponált róla. (Koltay-Kastner Jenő: *Cagliostro*. Nyelv és irodalom. II. évf. 1956. 51–56.) Jókai másutt is említi (JKK Fekete gyémántok I. k. 173.)

5 : 10 *Monte-Cristo* — az idősebb Alexandre Dumas híres kalandregénye, *Le comte de Monte-Cristo* az 1842–1845. években jelent meg, eredetileg 12 kötetben. Jókai koráig két magyar fordítása is ismert (Sió—Cholnoky László—1864, 2. kiadás 1871; Mártonffy Ferenc 1878.)—A regény főhőse, Edmond Dantès vakmerő furfanggal megszökik If várából, s Monte-Cristo szigetén felkutatja Caesar Spada gróf hétszáz évvel azelőtt elrejtett, mérhetetlen értékű kincsét.

13 *celebritás* — híresség

6 : 8 *saisi kárpit* — Szaisz a Nílus nyugati deltaágánál (a mai Szahar Hager község helyén) épült ó-egyiptomi város, amely i. e. a VII—VI. században élte fénykorát. Későbbi korok görög legendái szerint aki a városban őrzött nevezetes képről a fátylat fellebbenti, a látványtól örökre elfelejt mosolyogni.

7 : 1 *Az első csárdásnak* — Jókai egyik riportja (*Az udvari bálról*. NK 96. k. 134.) hasonló képet ad azonos motívumokkal egy udvari bálról: „a nagy márványteremben a tűzvérű fiatalság járta a cigányzene mellett az *andalgót* és a *friss magyart* (hibásan csárdást), azalatt a királyné a főhercegnékkal és udvarhölgyeivel félrevonult a „fehér terem”-nek hívott palota-osztályba teázni.” Alább Jókai is „fehér” terem néven említi a teázó-helyiséget.

kopogós — a csárdásnak, főként a gyorscsárdásnak az a formája, amelyben a sarok-kopogtató mozgások uralkodnak

6 *trónbeszéd* — a királynak az országgyűlés megnyitásakor és bezárásakor a törvényhozás tagjaihoz intézett beszéde

9 *cercle* — az uralkodói pár beszélgetése a meghívott társaság egyes tagjaival; alább Jókai „kör-fogadásnak” fordítja e szót (13.)

Lap: Sor:

- 7 : 15 *calembour* -- szójáték
- 8 : 1 *koszperd* -- rövid, vékony kard vagy tör
- 20 *Nagy későre érkezik* -- a báli forgatagban elkésve feltűnő belügyminiszter vagy általában miniszter alakja Jókai különböző udvari báli beszámolóiban ismétlődő motívum. (Vö. *A király estélyén*. NK 96. k. 126. és 134.)
- 21 *az újdónat belügyminiszter* -- az Andrássy-kormány belügyminisztere Wenckheim Béla volt (1811–1879), Békés megye egykori alispánja. A szabadságharc után bujdosásra kényszerült, de amnesztiát kapott s 1860 óta ismét résztvett a politikai életben. Betegeskedése miatt belügyminiszteri tisztségét csak rövid ideig viselte.
- 23 *veres frakk* -- lovas (par force) vadászat alkalmával használt sportruha a XIX. században
- 33 *Zrínyinek öltözött* -- az önkényuralom második felében főként a fővárosban nemzeti tüntetésnek számított a történelmi és a paraszti viselet egyes jellegzetes darabjait utánzó díszes magyar ruha. Jókai többször foglalkozik e törekvésekkel (*Fekete gyémántok* JKK 2. k. 192.; *Egy az Isten* NK 27. k. 206.; *Egy ember, aki mindent tud* NK 37. k. 221.; *Önéletrásum* NK 100. k. 144.); a Zrínyi néven említett kabátféle is e mozgalom egyik alkotása. Jókai leírása szerint hosszú, színes, pl. világoskék dolmány (azaz kabát) ezüst filigrán gombokkal és széles zsinórzattal (JKK *Felforúlt világ* 15.)
- 33 *balközép* -- 1867-ben Andrássy Gyula gróf kormánya arra az 1866 őszi alapított pártra támaszkodott, amely Deák Ferenc híveit fogta össze Deák-párt néven. A balközép e párt ellenzéke volt, s lényegében abból a politikus csoportból állt, amelyet az 1860. évi rövid életű országgyűlésen az ország függetlenségét szélesebb terjedelemben követelő, ún. határozati párt alkotott. Társadalmi háttérét a vármegyei nemesiség adta meg, politikusai a művelt középnemesség köréből kerültek ki. Programját az 1868 márciusában Nagyváradon tartott értekezlet az ún. bihari pontokban foglalta össze. Központi gondolata az önálló magyar hadsereg s a magyar pénz- és kereskedelemügy biztosítása önálló magyar gazdasági élet megteremtése volt, a közös minisztériumoknak és a monarchia közös delegációinak kiküszöbölésével. A balközép elnevezés egyúttal a szélsőbal párttól is megkülönbözteti a szóban forgó csoportot; a szélsőbal az alföldi paraszt-ságra támaszkodva lényegében az 1848. évi reformok alapján

Lap: Sor:

széles körű demokratizmusra törekedett, ezzel egészítve ki a balközép függetlenségi programját.

Egyébként a jobb és bal kifejezések a megfelelő pártoknak az országgyűlési tárgyalásokon való elhelyezkedésére vonatkoznak. Először 1789-ben, a nagy francia forradalom idején történt, hogy a nemzetgyűlés konzervatív, királpárti képviselői az elnöktől jobbra eső helyeket foglalták el, a tőlük elkülönülő köztársaságiak pedig a bal oldalon csoportosultak.

- 9 : 3 *Tigris* — a Tigris vendégfogadó és kávéház épületét a korábbi Tigris, ma Nádor utcában 1840-ben Hild József tervei szerint háromemeletes palotává építették át; bejárata fölött az erkély szegélyét fekvő tigris márványból faragott szobra díszítette cégéerként. Akkori tulajdonosa a nagymegyeri Nagy — ragadványnevén Rácz vagy Raics — család volt; a negyvenes években Szvoboda János tulajdona lett; az 1860-as években pedig, amikor az ellenzék klubháza lett, a Péts család birtokában volt. 1867-ben, a regény cselekményének kezdetekor a vállalkozást Péts Edmund, a későbbi kávétestület elnöke vezette. A főváros egyik legjobb nevű vendéglője és szállója volt. Az 1870-es években szűnt meg.

Tisza-párt — a balközép e nevét a párt vezető politikusától, Tisza Kálmán gróftól kapta (1830–1902), aki három évtizeden át — előbb mint az ellenzék legtekintélyesebb képviselője, utóbb 1875-től mint a kormányra jutott szabadelvű párt vezére és mint miniszterelnök — fontos szerepet töltött be politikai életünkben. Jókaihoz szoros baráti kapcsolat fűzte. Döntő része volt abban, hogy Jókai mint a Tisza-párt tagja 1875-ben feladta ellenzéki álláspontját, vállalta a koalíciót s a Deák párttal egyesült balközép kompromisszumos, egyezkedésre és engedményekre hajló politikájának híve lett.

- 18 *az övé látszik a legegyszerűbbnek* — a motívum Jókainak saját ízlését tükrözi. „Fényes, nagyméltóságú úri tisztelkedők között, egyedül magam a hétköznapi polgári ruhában, átnyújtottam a magam fegyverét, a könyvet Magyarország egykor leendő uralkodójának”, — írja egyszer (*Bárványosvár a trónörökös főhercegi párnál. Életemből.* NK 96. k. 156.); s máskor: „mellém kerül egy hozzám hasonló fekete dókás alak” (Uo. 128.)

- 20 *asztrakán* — a szibériai Asztrahany városról elnevezett finom bárányprem

Lap: Sor:

- 9 : 22 *Medusa-fő* — az ókori görög hitregékben Medusa a Gorgo néven emlegetett leányszörnyetek egyike, fején haj helyett kígyókkal s pillantására az emberek kővé dermednek
- 26 *Némelyik tízezreket ér* — Jókai itt is egy bécsi udvari estélyen nyert benyomását értékesíti (*Életemből*. NK 96. k. 132.). „Bárha R. . . cs képviselő kollegámnak a mente-kötője is tizennégyezer forintot képvisel; de Cs . . . y herceg gyémánt solitaire gombjait félmillióra becsülhetni” — olvassuk e béli beszámolójában.
- 32 *peikko* — kínai teafajta
- 10 : 2 *Rózsa Sándor* — a híres betyárt a magyar kormány nem tartotta politikai elitéltnek, és a szegediek és dorozsmaiak tömeges kérvényezése ellenére sem ajánlotta kegyelemre. Edvi Illés Károly, aki mint Pest megyei tiszti alügyész vett részt az alföldi betyárvilág felszámolására létesített kormánybiztosság munkájában, emlékirataiban közvetlen Ferenc Józsefnek tulajdonítja Rózsa Sándor megkegyelmeztetését: „A királynak feltűnt, hogy a megkegyelmezendők sorából Rózsa Sándor hiányzott. A közvélemény egy része még mindig politikai mártírt látott benne, s a király ezúttal még látszatát is kerülni akarta annak, hogy valaki a múlt idők politikai bűnei miatt börtönben maradjon. A kormány tisztelettel hajolt meg a legmagasabb intenció előtt, de csak a következő év tavaszán; Mária Valéria királykisasszonynak április 22-én történt születése alkalmából, megtette több oldalról kívánt felterjesztést. Rózsa Sándor 1868. április végén teljes bűnbocsánatot nyert, s ennek folytán szabadonbocsátották a péterváradai börtönből.” (Edvi Illés Károly: *Emlékeim a szegedi várból*. XIV. Világ 1923. május 5.)
- 4 *az általános amnesztiát* — a koronázás alkalmával valójában nem amnesztiát gyakorolt az uralkodó. Erre vonatkozólag figyelemreméltó A Hon egykorú közleményének megjegyzése: „Más kegyelmi tény a politikai vádak miatti ítéletek megszüntetése. A kifejezés helyesen volt választva. Megkegyelmezésről nem lehetett szó, hol maguk az ítéletek nem voltak törvényesek. Az elítéltektől elkobzott javak visszaadatnak, s a politikai ítéletek miatt külföldön tartózkodók szabad visszatérte megengedtetik. A rendeletlen kivételt sem tesz”. (A Hon 1867. jún. 12. — V. évf. 134. sz.) A lap magát a jún. 10. kelt rendeletet is közli.

Lap: Sor:

- 10 : 7 *Kis Pipa* — magyarosan fűszerezett ételeiről: pörköltjéről, gulyáshúsáról, halpaprikásáról ismert polgári vendéglő a múlt század végén a Szervita, mai nevén Martinelli téren *vigye el magával a kedvenc korcsmájába* — Móra Ferencet *A Sándor körül* c. cikksorozatának megindításakor (Magyar Hírlap 1933. aug. 6. — XLIII. évf. 77. sz. 3.) Dr. K. O. levélben kereste fel. „Azt írja benne a doktor úr, hogy amikor Sándor kiszabadult a péterváradai börtönből... az újvidéki magyar intelligencia sokszázterítéses bankettet rendezett Sándor tiszteletére. A főrendező bizonyos Herger Pál volt, nem valami csiribiri ember, hanem vezető polgár, az utolsó pozsonyi diétán Újvidék város követé.” Jókaihoz ennek híre juthatott el s ebből alakulhatott Rózsa Sándor megtraktálásának motívuma.
- 22 *tarklizni* — a ‚tarkli‘, ‚tartli‘, ‚dartli‘ (magyarul: felsős) magyar kártyával kettesben játszott kártyajáték, az alsós elődje, amelyben az adu felső különösen értékes lapnak számít (Vö. *Művelt és udvarias ember a XX. században*. Szerk. Csánk Endre. Bp. é. n. 248–49. Darvas Róbert: *Néhány népszerű kártyajáték* c. fejezetéből).
- 29 *pikétpartinak* — a ‚pikét‘, ‚piket‘, ‚piké‘ néven ismert kártyajátékot magyar kártyával négyesben játszik; elve, hogy lehető hosszú színek gyűjtésével, bemonadásokkal, ütésekkel, jutalmakkal minél magasabb pontszámra tegyen szert a négy játszából álló játék során a játékos. (Uo. 250–51.) A ‚parti‘ szó Jókai korában még nem csak játszmat, hanem játékost, partnert is jelent.
- 11 : 1 *Lavater* — Johann Lavater (1741–1801) 1775–78-ban megjelent nagyhatású, *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* c. művével az arcjellemtükröző szerepének tudományos vizsgálatára tesz kísérletet. Az arcisme vagy fiziognómia kérdései Jókait mélyen érdeklik, munkáiban Lavatert ismételten említi. (*Fekete gyémántok*. JKK 1. k. 237.; *A barátságos levita*. NK 94. k. 46.)
- 33 *aki csupa madártojásokat gyűjt* — a madártojások tanulmányozását és gyűjtését hazánkban Lovassy Sándor (1855–1946), a keszthelyi gazdasági akadémia tanára kezdeményezte.
- 34 *kínai ján termő, virágból kikelő kacsatojás* — Jókai nyilván a XVI. századnak az ún. Bernicla-kacsára vonatkozó mondáját eleveníti fel és kapcsolja Kínához. Régi utazók úgy vélték, hogy az északi vidékek Bernicla kacsája egyes tenger-

Lap: Sor:

parti fák gyümölcséből kel ki. Ezeket a fákat az egykori elképzelés szerint tengeráramlások sodorta kacsatojások ezreinek sárgája táplálná s ez tenné lehetővé, hogy almaszerű gyümölcsükben kacsák alakuljanak ki.

12 : 1 *ősvilági dinornis* — a *Dinornis giganteus* vagy moa 3 méter magas futómadár volt, egykor Új-Zeelandban élt, de kipusztult. Madagaszkár szigetén és annak környékén az *Aepyornis* nevű kihalt óriásmadár élt. E struccszerű madarak tojása a 9 liter őrtaletmat is eléri.

2 *aki meg csupa pókokat gyűjt* — a pókok akkori jeles kutatója hazánkban Herman Ottó volt (1835—1914). Jeles műve: *Magyarország pókfaunája*. 1876—79.

5 *aki meg a koponyákat tanulmányozza* — Lenhossék József (1818—1888) orvos, az innsbrucki, utóbb a kolozsvári, végül 1859-től a pesti egyetemen az anatómia tanára, az egyetem bonctani múzeumának alapítója. A craniológia hazai irodalmába *Emberi koponyaisme* (1875) c. dolgozatán kívül főként *A mesterségesen eltorzított koponyákról szóló* (1877), valamint a *Tizenhat súlyos büntettes koponyája* (1878) c. művével kapcsolódik. Jókai személyes ismerőse volt. (Vö. *A három márványfej*, JKK 176.) A regény nyilván Lenhossékra emlékeztet.

fiziognómia — itt: jellegzetes arcfelépítés, arckifejezés

16 *egy fiatal úr, a kezében egy hosszú, elefántcsont fogantyús pálcával* — Jókai báli beszámolóiban ismételtelen felhangzik „az ajtónállók, rendezők botkopogtatása”, „megkondul a jeltadó kamarásbot”. (NK 96. k. 126. és 132.)

30 *egy benn maradt: Kalondi* — Jókai kétségkívül megtörtént esetre támaszkodva említi Kalondi dolgát, aki az önkényuralom törvényeibe ütköző politikai tettét közönséges büntettnék tünteti fel, hogy szövetségeseit e tett előrelátható következményétől, az üldöztetéstől megóvjá. A célzások alapján feltehető, hogy Almácss Pál 1864. évi összeesküvésével kapcsolatos eseményről van szó, Almácssyt Jókai nagyra becsülte. (Vö. *Almácss Pál*. NK 97. k. 269—72.) Foglalkozik Almácss Pál alakjával *A mi lengyelünk* c. regénye is (HM VIII. 113. és kk.), sőt a magyar szabadsághős nevét fejezet-címként is szerepelteti, jegyzetben idézve Nyáry Pál egykori mondását: „Ha majd minket mind fölakasztanak, ennek az Almácss Pálnak a csontvázát teszik el a múzeumba, hogy lássa az utókor, milyenek voltak a hajdani magyarok.”

14 : 3 *Ma nagyon szép napunk volt* — Jókai a következőkben Erzsébet királynővel folytatott egyik 1873. évi beszélgetésének hangulatát idézi vissza, ennek motívumait fűzi a „tigris” és a király dialógusába. Maga is Tisza Kálmán híve, ellenzéki szemléletű politikus, így megszólítása az estély keretében hasonlóan a regény névtelen képviselőjéhez „közbámulatra” indító „kitüntetés”. Említett beszélgetésének idevágó részletét A Hon béli beszámolójából idézzük: „S ön mentül többet fr, nekem annál többet kell olvasnom.” — „Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.” — „És ön mindig dolgozik?” — „Ez az élet rám nézve.” — „Akkor ön boldog ember.” — „Ma valóban az.” Az utolsó mondat összecsengése a regény egy mondatával: — De az »éjszakája« még szebb, fölség! — különösen szembeötlő. A regény és a riport (NK 96. k. 126—27.) párhuzamoságára már Mikszáth is felfigyelt. (*Jókai Mór élete és kora.* Krk. 19. k. 69—70.)

- 10 *Szent Istvánnak nem csak a koronája erekye, hanem a jobb keze is az* — Szent István fennmaradt jobb kezét erekyeként tisztelték, évente augusztus 20-án körmenetben ünnepélyesen körülhordozták a fővárosban. Jókai itt a koronára, mint a királyi hatalom jelképére, a szent jobbra pedig mint a királyi jóindulat, a nemzet hű fiai oltalmazására való készség szimbólumára céloz.
- 15 *a népdalok hőse* — ezen a címen írt Jókai Angyal Bandiról novellát. (NK 16. k. 127. kk.) Rózsa Sándorról szóló népdalaink, anekdotáink összegyűjtésével folklórkutatásunk adós maradt. Értékes adalékokat nyújt a népdalokhoz Dömötör Sándor: *A betyárromantika.* Ethn. 1930. 5—24, 97—113. és Szabó Ferenc: *A dél-alföldi betyárvilág.* Gyula 1964. 134—36. Legismertebb közülük a következő:

Mikor Rózsa Sándor
Felül a lovára,
Aranyrojtos gyolcs gatyája
Lobog a Tiszára.

Nézz ki, rózsám, nézz ki
Ablakod rostélyán,
Most megy erre Rózsa Sándor
Sötét pej paripán.

Arany a zablája,
Ezüst a kantárja,
Gyémántkőből van kirakva
A nyeregkápája.

Edvi Illés Károly: *Emlékeim a szegedi várból.*
Világ 1923. ápr. 27.

- 14 : 17 *ott kezdte, ahol elhagyá* — Rózsa Sándor 1868. május 11-én szabadult ki a péterváradai börtönből és november 20-ig nem követett el törvénybe ütköző dolgot. Részint régi cimboráival, részint a városban időközben szervezkedett bandával azonban bizalmas viszonyban állt, s minthogy csendbiztossá lennie nem sikerült, fokozatosan bekapcsolódott ismét e haramiák vállalkozásába.
- 19 *akik elárulták, statárium elé állítá* — nem annyira elárulása, hanem inkább ennek pusztá gyanúja pecsételte meg egyes cimboráinak sorsát; így Rádi Jánost a kisszállási erdőben Rózsa Sándor és társai megfojtották, Halász Gazsi, Zöldág Marci és Harangozó Jóska ismert betyárokat a szokomi rét kis kunyhójában maga lőtte le, Ábrahám Jánost és feleségét, Földi Antal tanyásgazda három szolgálégényét, Meszes Pétert és fiát véresre verette stb. (Edvi Illés Károly: *Emlékeim a szegedi várból.* Világ 1923. máj. 3.)
- 20 *cinkeostársakat kiszabadított* — erre vonatkozóan megbízható forrás nem áll rendelkezésünkre
- 21 *sok rablókaland lett az ő nimbuszának a takarója alatt elkövetve* -- Edvi Illés Károly szerint Rózsa Sándor 1858-ban e szavakkal okolta meg, miért ölte meg Ábrahám Andrást: „Röttenetös jussom volt hozzá. Nevem alatt rabolt.” (Edvi Illés Károly i.m. 1923. máj. 1.)
- 23 *kurrens* — közözlésvél
- 26 *Lovat venni nem volt neki szabad* -- valószínűleg anekdotaként emlegetett történet Jókai korában. A lótarthatalma nemcsak a börtönviselt betyárookra, hanem a velük cimboraságban álló pásztorokra is vonatkozik a század első felében. A hasonló rendelkezések a rablott holmi gyors eltüntetését óhajtották megakadályozni. (Takács Lajos: *A juhászok lótarthatásának eltüntetése Zala és Vas vármegyében.* Néprajzi Közlemények 1957. II. évf. 3-4. sz. 347-50. és Szabó Ferenc: *A délalföldi betyárvilág.* Gyula 1964. 12.)

Lap: Sor:

- 15 : 4 *Még sokkal nevezetesebb volt* — Az itt leírt eset Jókai lapjának *Nőnemű lóköltő* c. napihírére emlékeztet: „Egy amazonról van szó, ki néhány nap előtt keresztül nyargalt Pest néhány főbb utcáján . . . Neve Magyar Anna . . . Múlt hét végén ő magában sétált . . . Az üllői vámsorompónál, hol egy furmányos — a ki jól reggelizett — éppen három lovát fogta be. Megszólította a leányt, s beszédbe eredtek. „Tud-e lovagolni?” kérde a leánytól. „Hogy ne tudnék?” „Hát próbálja meg, itt az egyik lovam!” A leány nem kéréte magát, fölült, eleintén lassú léptekben ügetett, de aztán a mámoros embert nagyon elhagyta, bekanyarodott az utcákba, s a furmányos nem látta többé lovát.” (A Hon 1871. máj. 25. Esti kiadás. — IX. évf. 130. sz. 2.)
- 7 *rabtelegráf* — a börtönbe zártaknak egymással való érintkezési módjait a regény *Az elrabolt kincs* c. fejezetben pontosabban is meghatározza.
- 20 *jól volt értesülve* — az itt felsorolt fogások: a pénz kicsikarása kintzással, a vásáros kocsisor feltartóztatása, a „gulyaszakítás” a betyárok szegedi persorozatának egyre visszatérő vádpontjai
- 32 *elemelték a legnehezebb wertheimszekerényeket* — „Szeged városának kellő közepén pedig egy messze szétágazó tolvaj és rablóbanda székelt, mely előtt minden zár felnyílt s a legnehezebb Wertheim-ládák is könnyen elmozdítható játékszerekké váltak”, — írja emlékezéseiben Edvi Illés Károly, a Pest megyei törvényszék Szegedre delegált alügyésze. (i. m.)
- 16 : 4 *mesemondáshoz hajló csoda testierő* — Rózsa Sándor kiszabadulásakor a szegedi banda feje Csonka Ferenc szegedi halász volt, az egykori leírás szerint „marcona kinézésű, roppant testi erejű ember, kinek már megjelenése is félelmet keltő volt” (Edvi Illés Károly i. m. 1923. máj. 6.)
- 8 *valami „Farkas” nevű* — Farkas Béni az 1860-as–70-es éveknek egyik leghírhedtebb, főként Erdély területén ismert haramiája volt. Jókai lapja ismételtlen foglalkozik vele, egy közleményében (*Egy magyar haramiavezér*. A Hon 1871. aug. 22. — IX. évf. 192. sz. Esti k. 2.) a regény e részletének megfelelő szempontok szerint: „Farkas Bénit, a hírhedt és kegyetlen zsványt ugyancsak őrzik a nagy-károlyi megyei börtönben, miután cimborái — kik lehetnek vagy negyvenen, s kik közül elfogtak már vagy hatot, — mindent elkövetnek, hogy megszabadítsák . . . Az örök éjjel a megyeház körül meg vannak kettőztetve. Farkas

Lap: Sor:

Béni erős vasrúddal van a falhoz csatolva, s minden órában megvizsgálják. Már felgyújtással is fenyegették a várost a cimborák. A lakosok haragszanak a rendőrségre, melynek orra előtt járnak-kelnek e haramiák, és nem tudja őket kézrekeríteni. "Utóbb a lap egy adomát is közöl a betyárról. (A Hon 1871. szept. 18. — IX. évf. 214. sz. 2. Esti k. 2.) Jókai vele is találkozott a szamosújvári börtönben.

- 16 : 18 *vándor lovartársaság ártatlan Herkulese* — valószínűleg cirkuszi mutatóvany emléket őrző anekdota
- 20 *megkapta a fogaival a nehéz íróasztalt* — Jókai alighanem Thomas Tophan XVIII. századi angol erőművész egyik híressé vált mutatóvanyának emléket fűzi a betyárokhoz, aki állítólag egy kb. 2 méter hosszú, súlyokkal megrakott asztalt emelt fel fogaival.
- 28 *az előkelő társaságnak egy nagyon jól ismert tagja* — Jókai barátjára, Beniczky Lajosra (1813—1868) gondol, aki a szabadságharcban mint a bányavárosok kormánybiztosa s mint szabadcsapatok harcainak irányítója vett részt, s ezért Világos után kilenc évig börtönt szenvedett, majd az Almássy-féle titkos szervezetben való részvételéért 1864-től a kiegyezésig ismét börtönben volt. Jókai derült kedélyéért nagyon kedvelte, *Az új földesúr* ifjú Garanvölgyijének alakját róla mintázta. (JKK 367—68.) Jelentős hányadában Beniczky élettörténetéből alakította ki *Akik kétszer halnak meg* c. regénye cselekményét (JKK 1. k. 518—22). Megemlékezik róla — bár neve említése nélkül — *A köszívű ember fiaiban* is (JKK 1. k. 5.): „egy táblabíró, alispánból lett hadvezér hatszorta nagyobb ellenfélnek fényes nappal elfoglalja ágyúit és táborkarát.” Beniczky Lajos titokzatos eltűnése (1868. július 16-án látták utoljára) mélyen megrendítette; a holttestet tudvalevőleg hónapokkal később a tököli határban halászok fogták ki a Dunából. (1868. okt. 4. — IX. év f. 40. sz. 480.)
- 17 : 1 *Egy erdélyi mágnási családnak* — az itt előadott esetről történetírásunk is megemlékezik. 1868-ban „egy Balla György nevű egyénről . . ., aki báró Wesselényi Miklós fiának adta ki magát, megállapították, hogy utonállás miatt egy ízben fél évi börtönbüntetésre volt elítélve” (Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. 1. k. 51. — Vö. még *Az ál Wesselényi gróf, vagy a munkácsi véres rablázas* Bp. 1902. 15 l.

- c. ponyvafüzetet, amely a szóban forgó személyt Balla Gerelynek nevezi.)
- 17 : 9 aki orosz hercegnőnek nevezte magát — Jókai arra a lánykereskedési botrányra céloz, amely *A jövő század regényének* is tárgyául szolgál. Mint ismeretes, egyik parlamenti felszólalása konkrét esetre utalva leplezett le egy Konstantinápolyon át üzött hasonló machinációt. „Évek óta üzetik Magyarország határán egy szegyeteljes kereskedés, mellyel Magyarország csaknem konkurrenciát támaszt Circassiának: értem a fiatal leányokkal való kereskedést. ... „Szó van 10–12 éves leánygyermekéről; kiket hajókra csalogatnak, megkötöznek, a hajó fenekére elzárnak, hazájoktól távol Konstantinápolyig elhurcolnak; ott 4 egész 20 aranyig, mint rabszolgákat eladnak.” (*Interpelláció a Magyarország határán üzött leánykereskedelem tárgyában.* 1867. nov. 13. *Jókai Mór politikai beszédei.* Sajtó alá rendezte Takáts Sándor. Bp. 1925. I. k. 57–58.) Ez az eset adhatta az írónak azt a gondolatot, hogy magyar viszonyok közé helyezve bontsa ki Fréderic Lacroix oroszországi adatát egy pétervári hölgyről, „aki évről évre felhozatta birtokáról a legszebb kislányokat, házában jó nevelést nyújtott nekik, s amikor betöltötték 15–16. évüket, eladta őket fiatal, nőtlen nemesembereknek.” (*Les mystères de la Russie.* Paris 1845. 313. — Vö. D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Néhány orosz tárgyú Jókai-elbeszélés forrásáról.* *Filológiai Közöny* 1965. 405.)
- 13 *Megjelent a fővárosban egy pár magasrangú francia cavalier* — mintegy *A lélekidomár* témájának megjelölése, sajnos, oly általánosságban, hogy közelebből meg nem határozható
- 18 „hopp hírével” — Jókai e kifejezést a boszorkányok varázsszavának tekinti, amelynek kiejtése az ördög erejének megidézésével egyértelmű. Ebben Ipoly Arnold nyomán jár (*Magyar mythologia.* Pest 1854. 420.).
- 18 : 2 „Dárum madárum” — célzás az önkényuralom egyik nyers hangú, de rendkívül kedvelt népdalára. („Nyáron rossz a poros út”). Részletesen magyarázza Jókai e dalt *A mi lengyelünk* c. regényében (HhM VIII. 281.) : „Új népdal volt ez: az országmorlás napjaiban keletkezett... Nagyhamar elterjedt az egész országban vidékről-vidékre, amerre csak továbbvitték, új meg új verseket ragasztottak hozzá; s azok mind kegyetlen, átkozódó, bosszúálló, gúnyolódó indulatok kifejezései voltak, ahogy csak egy sárkány-

nak a levágott feje énekelhet, aki már tüzet nem tud okádni, csak mérget köpködni. A kezdő verse így szól:

Ajtó mögött a sajtár,
 Belcesett a zsandár,
 Dárum, madárum,
 Uccu dárum, madárum
 Agyonverünk a nyáron!
 Dárum, madárum.”

18 : 5 *francia—olasz hadjárat* — 1859-ben Franciaország és a piemonti (a mai Svájjal és Franciaországgal határos északnyugati olaszországi területen történelmileg kialakult) Szárd királyság közös háborúja Ausztria ellen, amelyben a magentai és a solferinói csaták az osztrákok súlyos vereségével végződtek. A magyar nép e harcoktól az önkényuralom megszüntetését remélte.

8 *Egy esztendeig a „hajdani”, a 48 előtti „hazaftak” kormányoztak* — Ferenc József 1860. okt. 20-án kibocsátott októberi diplomájával kísérletet tett arra, hogy a francia—olasz hadjárat következtében válságba jutott osztrák abszolutizmust olyan államszövetséggé alakítsa, amelyben az egyes tartományok belügyeik intézésében bizonyos önállósággal járhatnak el, ám az összbirodalomba olvasztott országok ügyeit külön magasabb szerv, a birodalmi tanács intézi. Az 1861-ben összehívott magyar országgyűlés ezt a birodalmi alkotmányt elutasította. A diploma helyreállította az 1848 előtti intézményeket, így a régi megyei rendszert is, amelyet a Bach-korszakban önkényes beosztású közigazgatási kerületek bürokráciája váltott fel. A félreszorított „hazaftak” ekkor valóban részt vettek a megyei életben; mikor azonban az uralkodó 1861. júniusában az alkotmányos tárgyalások meghiúsultával az országgyűlést feloszlatta, tiltakozásul önként elhagyták hivatalukat.

11 *a nóta, hogy majd jön Türr és Garibaldi* — Jókai a dalnak ma is általánosan ismert kezdő versszakára céloz:

„Szennyes az én ingem,
 Szennyes a gatyám is;
 Majd hoz Kossuth tisztát,
 Türr Pista meg puskát.
 Éljen Garibaldi!”

Lap: Sor:

- Említi az *Enyim, tied, övé c.* regényében is. *Türr István* (1825–1908) magyar szabadsághős, aki 1849-ben az olasz seregekhez emigrált, ott magyar légiót szervezett, s különösen 1859-ben az olasz–francia háború idején mint Garibaldi vezérkari főnöke játszott fontos szerepet az osztrákok elleni hadműveletekben. *Giuseppe Garibaldi* (1807–1882) az olasz nemzeti és forradalmi demokratikus küzdelmek vezére volt. 1859-ben az osztrák–olasz–francia háborúban önkénteseivel harcolt a Habsburg-birodalom ellen, s népünknel rendkívüli népszerűsége tette szert.
- 18 : 15 *stigma* – testi jel; itt: az árlulás jele, szégyenbélyeg
- 15 *a hivatalviselés megbélyegző stigma lett* – utalás az 1861. évben kialakult közhangulatra, amikor az országgyűlés elutasítja az osztrák részről felkínált, lényegében öszsbirodalmi érdekeket szolgáló látszatalkotmányt. „Csak a rosta-alja viselhetett hivatalt, mert a hivatalviselés a közönség lenézésével járt”, mondja Jókai e korról egyik politikai beszédében. (*Jókai Mór politikai beszédei*. Bp. 1925. 2. k. 198.)
- 19 *junctim* – együtt, egymással összefüggően
- 30 *emissarius* – politikai ügynök, titkos kiküldött
- 31 *félkézkalmar* – szélhámos
- 19 : 4 *haditörvényszék elé nem állítanak mást, mint újságrót* – Jókai lapja, A Hon 1863. febr. 5-én közölte Zichy Nándor grófnak *Alapkérdéseink* c. cikkét, amelyben Magyarország függetlenségét és alkotmányos önkormányzatát alapvető jogunknak minősíti, amely felől a Habsburg házzal nem alkudozhatunk. Jókait, mint a lap felelős szerkesztőjét e cikk miatt Zichyvel együtt csendháborítás címén katonai törvényszék elé állították, egy évi börtönre, nemessége elvesztésére és ezer forint pénzbüntetésre ítélték. Az ítéletet a legfelsőbb törvényszék hat hónapi fogságra és ezer forint pénzbüntetésre változtatta. Jókai 1863. ápr. 24-én kezdte meg fogházbüntetését a budai József-laktanyában. Zichyre való tekintettel azonban Ferenc József az elítéltek fogságát egy hónapra szállította le s így Jókai már pünkösdvásárnap kiszabadult. (Vö. az ügy részleteit JKK *Politikai divatok* 499–505.)
- 11 *con amore* – kedve szerint
- 24 *A szerezendió kehely* – Jókai a kókuszdióból készült, ezüst szárú, talpú és díszítésű, állítólagos „székely áldozati

- pohár” kultuszát egyrészt. Ipolyi Arnold: *Magyar mythológia* (Pest 1854. 533.) c. művéből, másrészt Orbán Balázs: *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból* (Pest 1868. 2. k. 58–59.) c. művéből ismeri. Említi más munkáiban is; így a *Bálványosvárbán* (JKK 12. és 209.). *A varchonitákban* (NK 21. k.), amelyet később *Dalma* címen drámává formált (NK 38. k.), úgyszintén *Levente* c. darabjában (NK 95. k.). A motívum történetkritikai vizsgálatáról tájékoztat a JKK 43. k. 245–46.
- 19 : 29 *hódolatul adott százezer aranyat* — az erre vonatkozó rendeletet és a hozzá fűzött reflexiókat Jókai lapja is közli. (A Hon 1867. jún. 12. — V. évf. 134. sz. 1–2.)
- 30 *a négy vágással ott a királyhalmon* — a koronázási szertartás keretében a király fején koronával lóháton felment arra a dombra, amelyet az ország valamennyi vármegyéjéből hordott földből raktak, s ott kardjával egy-egy vágást tett a négy világtáj felé annak jeléül, hogy az országot bárhonnan támadó ellenséggel szemben meg fogja védeni.
- 20 : 7 *Aljas rablásainak bekötötte a koszorúját* — az említett bűnügyről Jókai lapjának „a. b.” aláírású szegedi tudósítója a következőket írja: „Az 1853-ik évi június 22-én, déli 12–1 óra tájban Návay Tamás úr földéaki birtokán, mely a mondott időben messzeterjedő tiszai vízaradással volt körülvéve, három csónakon 11 fölfegyverzett, bekötözött vagy bemázolt arcú rabló jelent meg, kik a csónakokból kiszállva, kétfelé oszoltak s míg kettő közülök özvegy Návay Károlyné úrhölgy lakházához ment, a többiek Návay Tamás házába nyomultak, s ott a cselétség összehajtása után, midőn Návay Tamás az ebédről fölugorva a folyosóra lépett, őt a rablók közül hárman megragadták, s a szobájába visszatolva, karika-gyűrűjének lerántása után kezeit hátrakötötték s kulcsainak és pénzének előadására szorították. A szorongatott helyzetbe jutott házigazda átadta a kulcsokat s a rablók mindent kikutatva, 2500 frtnyi készpénzt, ezüstneműeket, ékszereket, fehérneműeket és egyéb ingóságokat, melyeknek összes értéke 14.000 frtra becsültetett, összeszedtek, s a csónakokra kiszállítottak.
- Ennek megtörténte után a rablók egyike a nappali szobába taszítván Návay Tamást, elásott aranyait s ezüstjét kérte, s midőn erre kielégítő választ nem kapott, a nevezettet két kézre fogott bottal addig verte, míg az a földre rogyott,

kétségbeesetten kijelentvén, hogy olyasmit a mi nincs birtokában, elő nem adhatja; de a rabló tovább erőszakolta a dolgot, s revolvert szegezve a kiraboltra, azt azzal fenyegette, hogy lábánál fogva az ajtóra fogja akasztani, ha elásott aranyait elő nem adja, s midőn ez sem vezetett sikerre, a fenyegetettnek lábait összekötözték, s ezután magára hagyta őt a szobában.” (*Rózsa Sándor bűnpere*. Eredeti tudósítás. Szeged, dec. 20. *Návay Tamás és Návay Károlyné földéaki birtokosoknak kirablása*. A Hon 1872. dec. 21. — X. évf. 295. sz. Esti k.)

20 : 23 *nem küldtem ki egy regement katonát* — célzás Macsvánszky Maxim bácskai rabló ügyére, akit Ráday Gedeon csak sorkatonaság kivezénylésével, valóságos ütközet árán tudott ártalmatlanná tenni (Edvi Illés Károly i. m. Világ 1923. ápr. 22.)

26 *Egy rokona lepte meg a mezőn* — Rózsa Sándor elfogatása a Ráday-korszakban nem így történt, Jókai itt a betyárnak az önkényuralom alatt történt letartóztatásával kapcsolatos körülményeket szövi a regénybe. Rózsa Sándor 1857. máj. 9-én megtámadta Katona Pált, akinek tanyája éveken át egyik búvóhelye volt. A válltövön lőtt Katona — Edvi Illés Károly előadása szerint — sebe ellenére „átnyalábolta és földhözvágta a rablót, kit szűre akadályozott ereje teljes kifejtésében. Erre a gazda felesége és lánya is előrohant. Amaz egy baltával súlyos csapást mért Rózsa Sándor fejére s ezután mindketten lefogva tartották, míg a tanyabeliek segítségül jöttek és megkötözték.” (Világ 1923. máj. 4.)

29 *én vettem ki a hollétének a titkát* — Rózsa Sándor 1869. jan. 25-i, Ráday emberei által történt lépre csalásának és elfogásának előkészítésében valóban szerepe volt egy „céda menyecskének”. Ezt a motívumot Jókai műve utóbb is ismételten felhasználja, így *A rémpör hőse* c. következő fejezetben; lehet, hogy ebből alakítja ki *A pusztai rózsá* c. novelláját, amelyet nagy ügyességgel szó bele alább önálló fejezetként a Scilla-epizódba.

„*selyem ángyó*” — Jókai a nevet az Üstökös egyik verséből kölcsönzi, amely azonban nem a fiatal, kikapós falusi, hanem az öreg, bőbeszédű városi pletykafészket jelöli e szóval (Földváry István: *Selyem ángyi*. Kisvárosi genre. Üstökös 1878. júl. 14. 332–33.)

Lap: Sor

- 21 : 15 *more patrio* — 1 azai módra
kisebb-nagyobb fokú kínzással — célzás a szegedi börtön
vallató módszereire.
- 18 *run* — futás, futam
- 33 „*múltakra vetett fátyol*” — Deák Ferenc 1861. máj. 13-i
(első) felirati javaslata szövegéből — „első lépésünk fájdal-
mas felszólalás nem a múlt idők szenvedései miatt, mert
azokra fátyolt vetünk” — alakult szállóige. (Vö. Tóth
Béla: *Szájru! szájra*. Bp. 1895. 100—01.)
- 22 : 5 *Linné* — id. Linné Károly (1707—1778), kiváló természet-
tudós, a növényfajok könnyen áttekinthető rendszerének
megalkotója.
- 23 : 1 *nagy szegedi bünper* — A szegedi királyi biztosság és a ki-
vizsgált bűnügyekkel kapcsolatos igazságügyi eljárás négy
és fél évig (1869 elejétől 1873 közepéig) tartott. A szegedi
bünper arányait a vizsgálat egyik közbelső szakaszában
Jókai lapjának egyik közleménye (*A szegedi várból*. A Hon
1871. aug. 18. Esti kiadás. — IX. évf. 186. sz. 1—2) a követ-
kező adatokkal jellemzi: „A kir. biztos hatásköre 10—12
törvényhatóság területére terjed, a bűnesetek hálózata
pedig évtizedekre vezet vissza és 700-nál több bűnrészes
egyén cselekvényei szoros összefüggésben állanak, alig
képzeltető másként azon monstruosus bünper lebonyolítása,
melynél f. évi január hó 1-éig 111 rablógyilkosság, 525
rablás, 16 gyújtogatás, 1264 betöréssel párosult lopás, 21
sikkasztás, 38 orgazdaság és 166 hivatalos hatalommali
visszaélés, összesen tehát 2242 bűnügy vétetett vizsgálat
alá. Magában véve már a vizsgálatok áttekintése felette
nagy nehézséggel jár, ha meggondoljuk, hogy egy-egy
vizsgálati fogoly azon 2000-nél több s különféle bűnügy
közül 2—3 esetben, egy másik ismét 20—25, némelyik
50—70 esetben részesek, minden egyes esetenél pedig részint
ugyanazon, részint más-más cinkostársakkal. . . Az eddig
kiderített készpénzbeni kárösszeg 912 240 forint; lopott ló
1131, szavasmarha 784, sertés 438, juh 6204. Ennek ellen-
ben a letartóztatott egyéneknek lefoglalt vagyona becstérték
szerint csak 254.000 forintra megy.”

A bünperék végső mérlegét A Hon utóbb a következők-
ben állítja fel: „1869. december 22-től kezdve a pesti s
aradi delegált kir. törvényszékek által, az igen sokra menő
megszüntetési végzéseken és illetékességhez áttett ügyeken

- felül, a mai napig 1228 első, második harmadbírósági ítélet hirdettetett ki, melyekben 1016 vádlott szerepelt. Az első törvényszéki ítéletek közül 12 volt halálítélet, miből legfelsőbb kegyelem útján kettő már 20 évi börtönre átváltoztatva leérkezett, a többi még fent van. Hat ítélet szól életfogytiglanra, huszonnyolc 20 évi börtönre. A többi ítéletben 20 éven alul 14 napig lefelé szabott ki a fogság vagy a börtönbüntetés.” (*A szegedi bűnpörök befejezése*. A Hon 1873. ápr. 27. Reggeli kiadás. — XI. évf. 97. sz. 2)
- 23 : 12 *Faust* — Johan Faust (kb. 1480—1540), német orvos, csillagjós és alkímista alakját a népképzelet az ördöggel cimboráló varázslóvá formálta; Goethe e mondából kiindulva alkotta meg *Faust* c. drámáját. Charles François Gounod (1818—1893) a témát operában dolgozta fel, ennek magyarországi bemutatója 1863-ban volt s ettől fogva a mű a magyar színpad legtöbbször játszott operája maradt. Jókai minden valószínűség szerint Gounod Faustját ismerte, lehetetlen azonban, hogy Goethét ne tanulmányozta volna.
- 12 *Manfred* — George Byron (1788—1824) angol költő hasonló című, 1817-ben írt drámájának hőse; a költő Manfred alakját a sáttánnal szövetkező Faustról mintázta.
- 14 *Arbuez* — Arbuez Peter (1442—1485) spanyol hittudós, Ágoston-rendi szerzetes és inkvizitor. Jókai a Vasárnapi Újság egy közleményét olvashatta róla. (László Mihály: *Arbuez Péter*. VU 1872. jan. 28. — XIX. évf. 4. sz. 39. Magyarázat Kaulbach rajzához.)
- 24 : 19 *fel bírta szarvazni a hetvenkedés ördögét* — A jellemzés elsősorban Rózsa Sándorra talál. Bűnügyeinek 1872. dec. 12-vel kezdődő tárgyalásain nem ritka az olyan eset, mint pl. hogy egyik szembesítése alkalmával társának az övével ellenkező vallomására ezt a megjegyzést teszi: „Ide hallgasson a t. törvényszék, én nem simítok el semmit, az én szavam többet ér, mint más tíz emberé; öcsém, gulyás szerettél volna lenni, mit simítunk, ha már az ördögtől meg vagyunk térve, miért ne vallanánk be tisztára; az én szavam több, mint száz ilyen kétszínű embernek, mint magad.” Máskor az ügyész számonkéri, miért beszél a károsult tolvajlásról, a vádlott pedig a súlyosabban minősülő rablásról? micsoda erőszakot használtak akkor? „Rózsa (szegedies kiejtéssel): Hát öleg erőszak volt az, hogy lóháton három fegyvörös embőr tört reá, azután ötet a kunyhóba

Lap: Sor:

behajtottuk, öleg erőszak az, ha odamenvén azt mondtuk neki, hogy hallgass.” Arra a kérdésre pedig, hogy van az, hogy amikor a károsult csak 18 birkát említ, ő huszonkettőt vall be, — Rózsa a hallgatóság derültsége mellett jelenti ki: „Jaj, igaz, hogy elsöben huszonkettőt szakítottunk ki a falkából; de a rosszát kiválogatva visszacsaptuk.” (A Hon 1872. dec. 14. Reggeli kiadás. — X. évf. 289. sz. 2.) Más hasonló esetek is idézhetők a tárgyalással foglalkozó hírlapi beszámolókból.

- 25 : 17 *A kormány amnesztiáját e mű szerzője vitte el Rózsa Sándorhoz* — Jókai többször foglalkozik a híres betyárral történt 1848. évi állítólagos találkozásával. Így az *Enyim, tied, övé c. regényében* (JKK I. k. 148.), főként azonban *Az én életem regénye c. művében*, ahol romantikusan színezi ki az ezzel kapcsolatos eseményeket. Már Mikszáth utalt arra, hogy mindez merő költészet, „Rózsa Sándorral nem bírt találkozni”, s a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly örmesternek adta át kézbesítés végett. (Mikszáth Krk. 18. k. 147.) Ugyanő közli az írónak erre vonatkozó, Kossuthhoz intézett jelentését. Más forrásból tudjuk, hogy Jókai közvetlen e megbízata után Nyáry Pállal is beszélt Rózsa Sándorral való állítólagos találkozásáról; Nyáry azonban felismerte a közlés költött voltát: „ezt mind leírhatod a te Charivaridba . . . ott nagyon beválik humorisztikus freskónak.” (Szabó László: *Jókai Mór élete és művei*. Bp. 1904. 121—22.) Mikszáth épp a Rózsa Sándor-epizóddal kapcsolatban talál módot annak kifejtésére, mi az oka, hogy „az elbeszélők általában rossz historikusok.”

27 *perzekútor* — csendbiztos, a mai rendörnek megfelelő hatósági személy

27 *Felajánlottam magamat perzekútorhadnagynak* — Miután Rózsa Sándor 1868. máj. 6-án a péterváradai börtönből kiszabadult, személyesen felkereste Andrássy Gyula miniszterelnököt, majd Ráday Gedeont, a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetőjét s azt kérte, hogy nevezzék ki csendbiztosnak.

26 : 20 *prospektus* — itt: kép, látvány

27 : 18 *Herkules* — (Héraklész) az ókori görög mondák rendkívüli erejű hőse, Zeusnak, a főistennek földi leánytól származó fia. Zeus felesége, a féltékeny Héra istennő a görög hőst élte fogytáig üldözte, mind súlyosabb és veszélyesebb

Lap: Sor:

- erőpróbák elé állította, amelyeket azonban a hős sikeresen kiállt.
- 27 : 18 *Augias istállója* — az ókor görög mondái szerint Augias (Augiász) király istállója annyira tele volt piszokkal, hogy Herkules is csak ügyes furfanggal — folyó vízének odavezetésével — tudta kitisztítani. Itt a kifejezés átvitt értelemben a Délalföld elhanyagolt közbiztonsági viszonyait jellemzi.
- 28 : 7 *negatív kapitális* — az olyan tőke, amely nem növekszik, hanem fogy
- 15 *crème de la crème* — a jó társaság java, a „krém krém”
- 20 *kokinkínai követség* — Kokinkína Vietnam akkori neve
- 29 : 5 *Mutzbauer* — nyilván Jókai korának egyik népszerű bécsi utcai énekes
- 6 *Rubinstein zongorája mellett* — Anton Rubinstein (1829–1894) és Nikoláj Rubinstein (1835–1881) orosz zongoraművész és zeneszerző testvérpár; Anton nagyhatású játékát európai és amerikai körútjain világra szóló sikerek kísérték.
- 10 *sarlatán* — aki tudósnak vagy művésznek adja ki magát tehetség és felkészültség nélkül
- 11 *pozíroz* — pózol, színészkedik; utánozza és túlozza a művészek különös szokásait
- 24 *vestibule* — előcsarnok
- 29 *pretentiosus* — feltűnő, kerestett
- 30 : 9 *likvidál* — a likvidálás valamely vállalkozás megszűnésével kapcsolatos eljárás, a vállalat felszámolása, amely a dolgozók elbocsátásával, a függő pénzügyek rendezésével, az adósságok kiegyenlítésével, ingóságok elárverezésével, nem ritkán elnyúló pereskedéssel stb. jár
- konzorcium* — bankok, pénzemberek alkalmi szövetkezés jelentősebb befektetést igénylő, nagyobb kockázattal járó üzletek, vállalkozások lebonyolítására
- 32 *high life* — a „magas” társaság, azaz az előkelő világ, a „felső tízecer”
- 31 : 4 *porticus* — előcsarnok
- 5 *glycine* — közismert néven szójabab, a hüvelyesek (Leguminosae) növénycsaládjában a pillangós virágúak nemének egyik faja. Dús, apró lila virágaival falra futtatva főként Ázsiában és Amerikában kedvelt dísznövény. A kínai glycine (*Wistaria Sinensis*) 1825 óta honos Európában, kertek, lugasok díszül használják. Párizsban különösen kedvelik.

Lap: Sor:

- Clematis* — a boglárka-félék (*Ranunculaceae*) növénycsaládjának egyik neve, amelynek több felfutó, szép fürtös virágzatú fajtát külföldön dísznövénynek is használják
- remontante-rózsa* — kúszórózsa
- 33 : 5 *melyik szőnyeg a „Kaába”* — Jókai nyilván az ún. imaszőnyegre gondol; a Kába Mekkában őrzött és szentnek tisztelt meteorit
- 8 *Cranach Lukács* — német festő, fa- és rézmetszet készítő művész (1472–1553), a német reneszánsz egyik jeles képviselője
- 12 *egy címzetes püspök* — Jókai valószínűleg Ipolyi Arnoldot (1823–1886), a jeles műtörténetírót, Besztercebánya, majd Nagyvárad püspökét veszi itt mintául, aki kevéssel a regény keletkezése előtt hunyt el.
- 19 *egy a „bacilus”-ok felfedezéséről hírhedté lett orvos* — Louis Pasteur (1822–1895) és Robert Koch (1843–1910) az 1870-es–1880-as években végzik kezdeményező jelentőségű kutatásaikat egyes fertőző betegségek (lépfene, tüdővész, kolera, stb.) kórokozóira vonatkozóan tárják fel a baktériumok, e csupán mikroszkóppal látható parányi, de még sejtzerű élőlények világát. A szorosabb értelemben vett bacilus a hasadógombák (*Schizomycetes*) vagy másnéven baktériumok egyik kiterjedt, pálcika alakú csoportja. A *lélek-idomár* megjelenésekor mindez még tudományos szenzációnak számít. A regény nem nyújt alapot ahhoz, hogy az említett orvost Jókai valamely kortársával azonosíthassuk.
- 21 *jódlifroz* — jódliz, az alpesi népek sajátos módján, szöveg nélkül, különös hangképzéssel énekel
- 34 : 21 *Ez az egész társaság itt* — a társasjáték leírása Váli Mari megjegyzésére emlékeztet: „Társasjátékok kitalálásában is páratlan volt az én kis Móric bátyám.” (*Enlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955. 17.) Jókai máskor is kedvvel időz a játékos kedvű társaság szórakozásainak leírásánál (Vö. pl. JKK *Felfordult világ* 19–21.)
- 34 *hogarthi kép* — William Hogarth (1697–1764) angol festő és rézmetsző; szatirikus életképei Jókai korában különösen népszerűek voltak
- 35 : 11 *murillói angyalkák* — Bartolomé Estéban Murillo (1618–1682) gyengéd színeket, lágy, felködlő formákat kedvelő népszerű spanyol festő

Lap: Sor:

- 35 ; 13 *boa constrictor* — Dél-Amerika forró égövi vidékein élő óriáskígyó
- 16 *scheda* — cédula
- 20 *Stauner úr, a tilinkóművész* — a regénynek ez az alakja alighanem meghatározott modellhez igazodik. Erre utal az alábbi újságcikk: „Nagy Jakab hazánkfia, amerre megy, tilinkójával mindenütt nagy tetszést arat. Most Kölnben hangversenyezik, s az ottani lapok nagyon dicsérik a művészetet, melyet a kis bodzafa hangszeren ki tud fejteni.” (A Hon 1869. jan. 10. Reggeli kiadás. — VII. évf. 7. sz. 3.)
- 26 *hamelni patkányfogó* — a középkori német monda szerint 1284 júniusában Hameln városában egy sípos a város elszaporodott patkányait a Weser folyóba csalogatta, de mivel bérét nem kapta meg, maga után csalogatta a polgárok gyermekeit is sípjával és velük a város melletti hegy mélyében eltűnt. (Goethe erről szóló balladája: *Der Rattenfänger*.)
- 36 : 10 *Bärele, Meerengel, Schmierminidan* — ‚Mackó’, ‚Cápa’, ‚Nekenjmeg’ — tréfás mesebeli alakok nevei.
- 37 : 2 *Bauernfängererei* — „parasztfogás”; a csalás egyik neme; tudatlan ember hiszékenységének kihasználása bűnös célokra
- 16 „*ad hominem*” *volt* — jól illett, talált a szóban forgó személyre
- 38 : 15 *Narrenabend* — nyugati országokban, főleg Franciaországban és Belgiumban dec. 31—jan. 2. között szokásos, tréfás-játékos felvonulásokkal, kicsapongásokkal tarkított éjszakai mulatságok neve, amelyek ókori római hagyományokig vezethetőek vissza, s a szilveszterezés szokásaiban ma is élnek
- 40 : 1 *szekundáns* — párbajsegéd
- 11 *bibic* — mai nevén kibic; az a személy, aki ugyan maga nem kártyázik, de tanácsával segíti valamelyik játékost, vagy figyelni és utólag magyarázza az egyes játszmákat
- 12 *parere* — hivatalos, főként kereskedelmi (ritkábban orvosi) jellegű szakvélemény
- delirium tremens* — mértéktelen és huzamos alkoholfogyasztás következményeként fellépő elmebaj
- 41 ; 30 *Szent Crispinnél a bőrlopást* — A III. század Galliában térítő szentjét, aki cipőkészítésből élt és szerzett pénzt szegényeinek támogatására, olcsó árai miatt azzal vádolták, hogy lopja a bőrt.
- 42 : 14 *prestidigitateur* — bűvész, szemfényvesztő

Lap: Sor:

- 42 : 29 a jámbor „Trafiktürke” a dohányosbolt előtt — Jókai ismert ötlete; Mikszáth szerint egy alkalommal kedveskedő haraggal mondta A Hon munkatársainak: „Annyi közöm nekem tihozzátok, mint a fűszeres bolt címertábláján a vadembernek, — hozzátartozik ugyan a bolthoz, de se nem az övé a bolt, se nincs bent soha a boltban.” (Mikszáth Krk. 19. k. 72.)
- 44 : 34 johannisberger — Johannisberg híres német bortermő vidék
- 46 : 10 a „Munsch”-szállodából lehetett hozatni — Bécs nagy fényűzéssel berendezett, előkelő és rendkívül drága vendéglője. Jókai lapjában a hetvenes évek súlyos gazdasági válságának tüneteit elemezve Borostyáni Nándor „Egyről-másról” c. közleménye (A Hon 1873. máj. 18. Reggeli kiadás — XI. évf. 115. sz.) megrázó képet fest a császárváros társadalmi viszonyairól, egyebek közt a felelőtlen szédelgéssel szerzett vagyonok széthullásáról azok kezén, „kik Sacher-nél s a Hotel ‚Munsch’-ban száz aranyat fizettek egy ebédért.” Jókai a Munsch-ra való hivatkozással a Traumhold ház rendkívüli jómódját jellemzi.
- 19 fingált — kitalált, hamis
- 47 : 7 honett — tisztességes, csalástól, hamisítástól mentes
- 31 karambol-parti — a Jókai korában különösen kedvelt biliárdjáték egyik játékmódjának egy játszámája (vö. Sztanov Miklós: *A karamboljáték kézikönyve*. Bp. 1895. 2. kiadás 1897).
- 48 : 11 Napóleon Jerome herceg — Napoleon Joseph Charles Paul herceg (1822—1891), I. Napóleon unokaöccse, akit világszerte Plon-Plon gúnyneven ismertek. 1859-ben az Ausztria ellen indított háború előkészületeként ő hozta létre a szárd-francia szövetséget. Ő tartotta fenn a kapcsolatot a párizsi magyar emigráció tagjai és III. Napóleon között. „Vörös herceg” néven is emlegették, minthogy szívesen hangoztatott radikális elveket és udvara a demokratikus gondolkodású bonapartisták, ateista írók, szabadgondolkodók egyik középpontja volt. Az emigráció az önkényuralom éveiben a magyar trónra is kombinációba vette. Erre céloz utóbb Jókai csipkelődő verse, *A vörös herceg*:

Iszik vörös bort a vörös herceg,
S a közbe hengeg:
„Trillarom lárom.
Egyszer egy nyáron
Kínálták nekem a magyar koronát!

Quelle fannfaronade!
Mint egy szippanat tubákat.
Trari, trara,
Minek nekem a magyar korona?
Ne vessünk rajta magyar miniszter úr!”

(NK 99. k. 54–55.)

III. Napóleon udvarával, főként Eugénia császárnővel való nézeteltérései nem egyszer vitték önálló, külön politikai utakra.

- 48 : 11 *Cavour* — Camillo Benso Cavour (1810–1861) olasz államférfi III. Napóleon segítségével, Garibaldi titkon támogatva, jelentős szerepet játszott az egységes Olaszország megvalósításáért vívott küzdelemben; utóbb Viktor Emmánuel olasz király külügyminisztere lett.
- 12 *Langiewicz* — Marian Langiewicz (1827–1887) lengyel politikus, szervezője és vezére az 1863. évi felkelésnek, amelyet a lengyel nép a cári Oroszországhoz csatolt területen állami függetlenségének visszaállításáért folytatott.
- 49 : 4 *Pietri* — Joseph-Marie Pietri (1820–?) francia politikus, III. Napóleon párthíve.
credentionalis — valakinek megbízhatóságát igazoló ajánlólevél
- 12 *stampiglia* — cégbélyegző vagy cégjelzéses papír
- 50 : 4 *galvani rángás* — Luigi Galvani (1737–1798) olasz orvos, az elektromos alapjelenségek egyik kezdeményező jelentőségű kutatója; Jókai ismert élettani kísérletére céloz: Galvani figyelte meg, hogy elektromos hatásra a békacomb megmegrándul
- 51 : 17 *Lokalposse* — szorosan egy-egy helység életéből vett témájú tréfa, bohózat
- 18 *Buffalmacco* — Buonamico Buffalmacco Boccaccio és Sacchetti novelláinak egyik alakja; feltételezik, hogy a firenzei iskola XIV. századi festője, a pisai Campo Santo csarnokának illusztrátora. Boccaccionál ő maga a tréfamester; Jókai a nevé fordított értelemben, „megtréfált”, „kifigurázott” jelentéssel használja.
- 25 *proveniencia* — előzmény, származás
- 26 *bona fidesszel* — jóhiszeműen
- 52 : 9 *katafalk* — ravatal
- 9 *maire* — a francia városok polgármestere

Lap: Sor:

- 53 : 8 *en passant* — útközben, röptében, nagy hirtelen
- 13 *D'Israeli* — Benjamin Disraeli (1804—1881), lord Beaconsfield angol államférfi, mint a konzervatív párt vezére több ízben töltött be miniszteri, majd miniszterelnöki tisztséget. Regényeket is írt.
- 9 *lord Loftus* — Augustus William F. Spenzer (1817—1880?) angol diplomata, 1858. és 1871. között Anglia bécsi nagykövete
- 30 *know-nothing* — politikai szervezet tagja, amely az Egyesült Államokban a XIX. század közepén azért jött létre, hogy az újabb bevándorlók politikai és vallási befolyásával szemben a korábban betelepültek érdekeit szolgálja. Jókai a szót eredeti értelmében 'tudatlan', 'a dologhoz nem értő', 'az ügyeken kívül álló' jelentéssel használja.
- 56 : 1 *codicillus* — végrendeleti függelék
- 6 *seigniers-i* — Jókaira jellemző, költött helységnév, amelyet valószínűleg a »seigneur« (hűbérúr) szóból alakított.
- 24 *gommeux* — értelme: „gumiféle”; az üresfejű piperkőcök, divatbábok akkori gúnyneve
- 27 *máltai lovagok* — más néven johanniták vagy János-lovagok; a kereszties háborúk alatt keletkezett lovagi és egyszersmind szerzetesi fegyelem alatt élő szervezet, amely a Szentföld elveszte után Málta szigetét különösen keményen védelmezte a török ellen. Utóbb betegápoló renddé alakult át. Főleg hadi sebesültek gondozásával foglalkozott.
- 57 ; 32 *archimedesi csavarul* — zsarolás céljára; Archimedes (i. e. 287—212) a jeles görög fizikus vízemelő gépében fő alkatrészül egy végtelen csavart alkalmazott.
- 58 : 9 *bagno* — gályarabság vagy száműzetés kényszermunkával, egykori francia büntetés mód, illetve az erre ítélték fegyencelepe
- 16 *iszpaháni kullancsverem* — Ispahán iráni város; egyes kelcti népekről beszélik, hogy férgekkel telt verembe dobták a halálraírelteket. Victor Hugo írja: „A benaresi féreg-árok nem kevésbé szédületes, mint a babiloni oroszlánverem.” (*A nyomorultak*. Ford. Lányi Viktor és Révay József. 2. k. 3. kiadás, Bp. 1960. 407.)
- 61 : 2 *fukszin* — vörös festőanyag; vörös borok festéséhez való felhasználását a törvény tiltotta, minthogy sokszor arzénal szennyezett. Egyébként a szőlészeti, kertgazdasági kérdések a századvégi férfitársaság kedvelt társalgási témái voltak.

Lap: Sor:

Ebből a tárgykörből született utóbb Jókai friss, élvezetes füzetek, a *Kertgazdasági jegyzetek* is (Bp. 1896). Itt is sor kerül a borkezelés mesterséges módjainak ismertetésére, Jókai elutasító megjegyzésével: „az én asztalomra csak olyan bor kerül, amiről bizonyos vagyok, hogy nincs benne szőlőcukor, se spiritusz, se idegen borkő, se kénsav, se tanin, se fukszin, se glicerin... az én boromban nincs más, mint a szőlőfürt nedve.” (21.) Regényünkben utóbb Lándory a birtokára látogató férfitársaságnak büszkén mutogatja — lovai mellett — gyümölcsösét is, „ebben is mind szakkedvelők a magyar urak.”

61 : 8 *comptoir* — pénztár

64 : 1 *a veres toronyba csukják* — az elmebetegek elzárására használt egykori börtönszerű bécsi épület. (Sándor Péter: *Az elmebetegek gyógyításának modern útjai*. Természettudományi Közlöny 1964. jan. 33—35.)

5 *c'est plus, qu'un crime: c'est une faute* — ez több mint bűn: ez hiba (Talleyrand-nak tulajdonított híres mondat)

67 : 16 *Illava* — fegyházáról híres város Csehszlovákiában, az egykori Trencsén megyében a Vág folyó mellett

70 : 28 *chiffonière* — szekrény, sifonér

71 : 7 *morjen* — a német ‚Morgen‘ szó nem bécsi, hanem észak-németországi kiejtése

9 *Hundewetter* — rossz idő, kutya egy idő!

10 *koszrogó léptekkel* — nehézkesen csoszogó léptekkel, lábát öregesen maga után húzva

76 : 13 *Ezeregyéjszaka* — híres indiai—perzsa eredetű mesegyűjtemény, egyetlen mese keretébe foglalt mesék láncolata. A IX. században arab fordításban vált népszerűvé és számos előázsi, illetve északkelet-afrikai mesével bővült. Antoine Galland francia fordításában (1704—1714) ismerte meg Európa, magyarra először Vörösmarty Mihály és munkatársai fordították. (Pest 1829—1834. 18. füzetben. Vö. Brisits Frigyes: *Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka*. ItK 1933.) *dzsin* — az arab hiedelemvilág jellegzetes alakja. Állat formájában, többnyire kígyóként, de néha emberalakban is megjelenő, olykor jó, máskor rosszindulatú, ismét máskor tréfás démon

78 : 24 *polizze* — biztosítási kötvény

80 : 21 *cassa nemonis* — senki pénztára

Lap: Sor:

- 82 : 19 „Schalkaug” -- a német szó jelentése „kópészem”. Godivának ezzel az álnevével is a leány korábbi vidám, csipkelődésre hajló kedélyére céloz az író.
- 83 : 13 *a vén István-torony* -- Bécs gót stílusú székesegyházának négy tornya közül csak a déli készült el egészen, 139 méter magasságával Jókai korában a világ egyik legmagasabb toronyépítménye volt.
- 17 *knackwurst* -- szafaládé
- 84 : 32 *A magyar leszámító banknál* -- 1869-ben alapított pénzüintézet: Magyar Leszámító és Pénzváltó Bank
- 86 : 21 *droschke* -- alacsony, négykerekű kocsi
- 87 : 23 *haraszfejkötő* -- puha gyapjúfonalból kötött sapka
- 88 : 8 *ylangylang* -- Óceánia forró égövi szigetein és a Molukka-szigeteken élő egzotikus növény; Jókai korában az illatszergyártásnak Európában is kedvelt alapanyaga. Szerepel a Parfumerie Victoria nevű párizsi cég pesti bizománycsinosainak A Hon hasábjain közzétett reklámhírdetéseiben is: „Extrait d’Ylangylang és Bouquet de Manila zsebkendőkre. E két illatszer, melyet mi hoztunk be Európába, hol gyors kelendőségnek örvend, az Unona odoratissima essentijából készítetik, melyet mi a Philippini szigeteken párolgatunk le. Illatja még eddig ismeretlen finomságú.” (A Hon 1869. ápr. 11. Reggeli kiadás. -- VII. évf. 82. sz. 7.)
- 10 *Madame est servie* -- Asszonyom, tálalva van!
- 89 : 6 *a pályafő restaurációjában* -- a pályaudvar vendéglőjében, a „restiben”
- 11 *weiszwurst* -- májashurka
- 12 *baumkuchen* -- fatörzstorta
- gorgonzola* -- olasz sajtmarika
- Kaisersemmel* -- császárszemlye
- 13 *mussierender Sekt* -- pezsgő, habzóbor
- 32 *étudiante* -- egyetemi hallgatónő, diáklány; Jókai korában a szóhoz még a bohémság képzetei kapcsolódnak
- 91 : 15 *ablak hídja* -- ablakdeszka
- 25 *olifant papír* -- különlegesen finom, festőművészek számára készített rajzpapír
- 26 *Angerer-féle cinkográfia* -- Karl Angerer (1838–1916) osztrák könyvnyomdász és rézmetsző érdemes munkát végzett a sokszorosító eljárások tökéletesítésében. 1870-ben alapította a cinklemezre vitt fényképek, rajzok, kéziratok

Lap: Sor:

- sokszorosításával foglalkozó Angerer és Göschl-féle „fotokemigráfiai” műintézetet.
Elzevir-betűk — tiszta, szép metszésű betűtípus; nevét a XVI–XVII. sz. holland nyomdászcsaládtól kapta.
- 91 : 31 *geräucherte Gänsebrust* — füstölt libamell
92 : 16 *ehrlicher Makler* — becsületes közvetítő, alkusz
26 *Mumm grand vinje* — francia pezsgómárka
93 : 18 *tintamarre* — zaj, robaj
23 *Erpressungsversuch* — zsarolási kísérlet
96 : 11 *az órája német szón van* — zálogházban van; az önkényuralom humoros kifejezése.
97 : 14 *Schweinehund* — disznó kutya!
98 : 3 *immortelle* — szalmavirág; Jókai korában tartós csokrok, koszorúk készítésére használták
99 : cím *A világon kívül* — Jókainak *Az arany ember* c. regényében is van hasonló című fejezet
100 : 24 *sandlaufer* — (helyesen: sandläufer) homokfutó, könnyű lovaskocsi
101 : 1 *legkedvesebb mulatság, mikor két leány elkezd egymással olyan nyelveken értekezni, amiket akkor tanul* — Hasonló motívumot értékesít Jókai Dekameronjának *A vén sas* c. novellájában. Hőse, Zsilipy Péter, Mária Terézia ezredesként osztrák grófkisasszonyt vesz feleségül. Házasságuk boldog, bár nem értik egymás nyelvét. Az öreg katona titkon németül tanul, de nem tud megbírkózni a nyelvvel. Mikor ez felesége előtt kiderül, az már magyarul vigasztalja: „a másik úton megelőzlek a közös óhajtságban.”
17 *terra di Siena* — „Siena földje”, vörösesbarna festék
20 *terra di Pozzuoli* — város Nápoly mellett, vulkanikus földjét habarcs készítéséhez használták; Jókai is járt a városban (vö. *Utazás egy sírdomb körül*. NK 95. k. 247.)
105 : 17 *instans* — folyamodó, kérelmező
106 : 22 *Robinson szigetén* — Selkirk Sándor, a hajótörött matróz, akiről Daniel Defoe (1661–1731), a jeles angol író Robinson Crusoe alakját mintázta, 1704-ben vetődött a Juan Fernandez szigetre, Chile partjaitól másfélezer kilométerre és 1709-ig magánosan időzött a szigeten. Jókai korában Sámi Lajos írt róla tanulmányt (*Robinson szigete*. VU 1872. dec. 29. — XIX. évf. 52. sz. 663.)
107 : 24 *a hernyó, melyet a futrinka kínoz* — Jókai leírása a futrinkák közül a kis bábrablóra (*Calosoma inquisitor*) illik; valószínű,

Lap: Sor:

- hogy a latin elnevezés adta az ötletet Lándory és a futrinka munkájának összehasonlításához
- 107 : 30 *fa-lzék* — por, amely ? fában pusztító kártevők furataiból hull
- 111 : 9 ezek „azoknak” *gyermekei, ugye?* — A szegedi perben elítéltek gyermekeinek sorsa komoly gondot jelentett. Jókai lapja Dárday Sándornak a Pesti Naplóban erre vonatkozóan megjelent közleményét részletesen ismertette. „Számbevevén, hogy a most egy időben több százra menő büntettek elítélésével 1000-re fog azoknak száma rúgni, kiknek jóformán senki sem fogja gondját viselni, — felhívja a kormány figyelmét, hogy a kormány hatóságilag örködjék az elítélteknek árvái felett, mert különben a szegedi bűnügyek tárgyalásának nyomát még bujább konkolytermés jelezné.” (*A szegedi várból*. A Hon. 1871. aug. 18. Esti kiadás. — IX. évf. 186. sz. 1—2.)
- 30 *Revue des deux Mondes* — 1829-ben alapított, ma is megjelenő, nagy tekintélyű, nálunk is sokat olvasott francia irodalmi folyóirat.
- 31 *Times* — 1783 óta napjainkig folyamatosan megjelenő, tekintélyes angol napilap
- 112 : 1 *Wagner zsenije akkoriban akkoriban kezdett fellobogni* — Bár Wagner zenedrámáival már az 1860-as években megalapozza nemzetközi hírnevét s 1863-ban a műveiből rendezett pesti hangversenyein is sikert arat, való, hogy hazánkban a Wagner-rajongás szélesebb körben csak 1870 után bontakozott ki. Mihalovich Ödön (1842—1929) buzgolkodására, aki Liszt egyik legkedvesebb barátja és a zeneakadémiai igazgatói székben utóda, Pesten 1872-ben Wagner-egyesület alakult, amelynek ő maga lett az elnöke. Mint ilyen, nagy szerepet játszott az 1875. márc. 15-én tartott emlékezetes Liszt-Wagner hangverseny előkészítésében és rendezésében.” (Prahács Margit: *A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka*. Zenetudományi Tanulmányok VII. k. 1959. 516.) Jókai nyilván ezekre az emlékekre támaszkodik regényében.
- 4 *Heine volt mindettőlüknek a kedvenc költője* — Heinrich Heine (1797—1856) német költő, korának legjelesebb német lírikusa. Jókai meleg érdeklődése a német költő iránt még a szabadságharc előtti időkben vette kezdetét. Bár fiatal kortársaival, a „tizekkel” politikai elveikben,

Lap: Sor:

- írói modorukban a francia kultúra tanítványai, mint írja, kivételesen más népek nagyjait is lelkesen olvasták: „s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemükben franciák.” (*Az én kortársaim*. NK 96. k. 184.)
- 112 : 5 *Heine költeményeihez írt Schubert-dallamokat* – Franz Schubert (1797–1828) osztrák zeneszerző, a modern dal megteremtője a zenében, korának egyik legtermékenyebb komponistája. Heine több költeményét zenésítette meg.
- 8 *a Schubert-dal szövegét* – a kérdéses költeményt nem Schubert, hanem Robert Schumann (1810–1856) német zeneszerző zenésítette meg. A német zenei romantikának a dalszerzeményeivel, zongoraműveivel kiváló képviselője. *Liederkreis* címen külön gyűjteményben foglalta össze Heine verseire komponált dalait. (A *Die Grenadiere* azonban nem ebbe a ciklusba tartozik.)
- Die Grenadiere* – „A gránátosok” – Heine versének címe.
- 12 *Der Kaiser, der Kaiser gefangen* – „A császár, a császár fogoly.”
- 113 : 22 *éd-név* – becézőnév
- 114 : 30 *coqueluche* – a kedvenc, a környezetében csodált, körülrajongva bámult személy, Jókai az ilyeneknek a nőkre tett hatását érti a szón.
- 115 : 10 *Plejádok* – a nálunk Fiastyúk néven ismert, hét csillagból álló csillagkép
- 118 : 28 *honoráció* – a rendi Magyarországon a nem-nemesi származású értelmiségiek jelölésére használt kifejezés
- 119 : 2 *Quies vera* – igazi nyugalom. A Lándory-család sírboltjának feliratához Jókai valószínűleg abból a francia albumból kapott inspirációt, amelyet a párizsi katakombák ismertetéséhez használ. Itt olvassuk ugyanis a következőket: „A katakombák előcsarnokába érkezünk, szűk előcsarnok... amely fölül két felirat van vésvé, egyik latinul a tanultak, másik franciául a tanulatlanok számára:
- HAS ULTRA METAS REQUIESCUNT, BEATAM SPEM EXPECTANTES.
- ARRÊTE! C'EST ICI L'EMPIRE DE LA MORT.
- Sértve érezzük magunkat a tanulatlanok nevében, de a francia alexandrinus, amely Delille műve, azt hiszem, – nekem elég üresnek és elég érzelgősnek tetszik, s félpogány fogalmazása eléggé kongó, ugyancsak messze jár a latin felirat

Lap: Sor:

- fenséges egyszerűségétől, költői naivitásától, mély keresztény tartalmától. Ez a nagy reformátorra, Lutherre emlékeztet, aki talán nem minden keserűség nélkül kiált fel: „*Beati quia quiescunt!* — Boldogok a halottak, mert ők pihennek.” Az élet viharai neki előbb nem, csupán a sírban engedték, hogy megismerje a békét.” (E. Texier: *Tableau de Paris*. Paris 1852. Tome II. 147.)
- 119 : 15 *korszovátás* — a korszováta régi magyar ruhadarab, páncélíngek fölött viselt rövid, testhez álló bőrmellény, ujj és nyak nélkül; itt Jókai „sujtásos”, „szegélyes” értelemben használja.
- 120 : 2 *szulák* — felfutó szárú vagy a földön elfekvő gyomnövény (*Convulvularvensis*); nyíl alakú leveleinek hónaljában helyezkednek el egyenként fehér vagy rózsás virágai
- 125 : 28 *Tamerlan* — Timur Lenk mongol fejedelem (1336—1405), aki húsz hadjáratában a Kaukázus vidékén és Közép-Ázsiában hatalmas területet hódított meg, de gyöngén szervezett birodalma halála után összeomlott
- 28 *Bajazid* — I. Bajazid török szultán (uralkodott 1389—1402)
- 126 : 10 *sleeping-car* — hálókocsi
- 17 *a permanens cigányzene* — az érsekújvári vasúti állomáson a személyszállító vonatok ott időzése alatt állandóan cigányzene szólt, költségeit egy külön erre a célra szolgáló alapítvány biztosította; a szokás az első világháborút követő időben szűnt meg
- 129 : 1 *Pester Journal* — német nyelvű pesti napilap az 1867—72. években
- 131 : 28 „*a pletyka Napóleon*” — aki az emberszólásban olyan nagy, mint Napóleon a hadvezetésben
- 132 : 2 *et lux perpetua luceat ei* — és az örök világosság fényeskedjék neki; a katolikus egyház imádsága a halottért
- 136 : 21 *polenta* — polenda, ritkábban polenta: puliszka-féle étel neve az olaszoknál
- 21 *A pacírtát meg összefogja* — vö. erről Sámi L. tanulmányát a VU 1870. okt. 16. — XVII. évf. 42. sz. 532.)
- 137 : 10 *Castello d’ovo* — régi vár Nápoly mellett egy a szárazfölddel keskeny töltéssel és híddal összekötött sziklaszigeten. Nevét valószínűleg a sziget tojás-alakjától kapta; a monda szerint egy Vergilius nevű varázsló építette s tojáshoz kapcsolva rögzítette meg a tengerben
- 138 : 9 *Cocumella* — Jókai az *Utazás egy sírdomb körül* c. munkájában (NK 95. k. 269—270.) így emlékezik meg a Nápoly környéki

vendéglőről: „Ha valaha vissza kellene vonulnom a világtól, ha valaha száműztném a hazámból, ide jönnék napjaim utóhadát számlálni a La Cocumellába. Bolond szép világ! Gyümölcsstermő tavasz, virágos ősz, meleg tél, életújító levegő, gyönyörűséges tenger, fölséges sziklák, becsületes jó emberek, olcsó korcsmárosok. — Aztán ez a szent magányosság — a vilájárás közepett. Egy futamodásnyira (nem távgyaloglót, de asztmatikusét véve) fekszik Sorrento, egymás hegyébe, hátába épített hatemeletes pompás hotelekkel, amelyek mindig csordultig vannak angol és muszka hercegekkel, toilette-verseny, nyelvbábel, fényűzés, pazarlás: a La Cocumellába pedig nem vetődik más, mint egy-egy német regényíró, s másféle tudós, aki a világot nem akarja látni. Pedig ennek az egy vendéglőnek a neve külön fel írva minden térképen; maga a falu, amelyhez tartozik (Sant-Agniello), az nincs a mappán.”

- 138 : 14 *arbutus* — az erika-félék neméhez tartozó örökzöld cserjék, fák között Jókait különösen megragadja az ún. szamócabokor. *Utazás egy sírdomb körül* c. művében (NK 95. k. 250.) költői sorokat ír e növényről: „Mikor még gyermekkoromban tanultam a botanikát, meglepett a jó Diószeginek ez a följegyzése: „az *arbutus unedo* virágfürtjei ősszel nyílnak, másik ősszel a gyümölcsei érnek: egyszerre virág és érett gyümölcs az ágon’. Hogy lehet ez? Hát az egyik ősz és a másik ősz között eső telet, hogy éli át ez a fa? Ezt sohasem tudtam képzeletemmel kitalálni. Most már látom. Úgy, hogy ott, ahol ez a fa él, nincsen tél. De azért mindig titokteljes tünemény marad az, hogy egy olyan boggyó, mely mind alakjára, mind ízére nézve legjobban hasonlít a mi szamócánkhoz, hogyan vár egy teljes esztendeig a megérésre, míg az új virág nyílni kezd ugyanazon az ágon; úgy, hogy egy akkora fürtön, minő egy vadgesztenye bokrétája, ott találjuk legalul a tavalyi érett piros boggyókat, feljebb a félérett sárgákat, azután a zöldeket, s a bokréta hegyén a gyöngyvirág alakú, finom illatú idei virágcsokrot; az egész kis fa olyan gyönyörű egy növény, nem magasabb másfél ölesnél, bőrkemény örökzöld levelekkel, korallpiros ágakkal; minden díszkertnek pompája lehetne — ha akarna! — De nagy az ő igénye: vulkánt kíván melegbáznak: ilyen üzdének nagy úr kell. Tehát be kell érnem egy emlékgallyal, amit elhozok belőle.”

Lap: Sor:

- 140 : 6 *monománia* — rögeszme vagy téveszme, amelyhez valaki beteges módon, leküzdhetetlen szívóssággal ragaszkodik.
- 14 *lissai tengeri ütközet* — 1866. július 18-án Lissa — mai délszláv nevén Vis — déldalmáciai sziget közelében verte meg Persano olasz hajóhadát Tegethoff osztrák admirális.
- 15 *Ré d'Italia* — az eseményről a regény forrásait ismertető fejezetünk tájékoztat
- 20 *eolhárja* — régi paloták, kastélyok úri kedvtelésként háztetőre erősítve alkalmazták ezt a hangszert, amelynek húrjait a légáram pendítette meg kellemes, összhangzó módon
- 141 : 10 *leviatán* — a bibliában (Jób k. 40, 25) közelebről meg nem határozott hatalmas tengeri állat. A később kialakult keleti hagyomány mesészerű szörnyeteggé alakította.
- 22 *Manfredet nem tudták kigyógyítani a szellemek* — lásd a 23.l. 12. sorához fűzött jegyzetet
- 25 *Civita Vecchia elé ért a hajó* -- fontos kikötőváros Rómától mintegy 70 km-re északnyugatra a Tirrén-tenger partján
- 142 : 1 *Moltke* — Helmuth von Moltke gróf (1800—1891) porosz tábornagy irányította a francia—porosz háborúban a német hadműveleteket s alapozta meg — a német militarizmus elvének megfelelően — a tömeghadseregekre és a modern technikára építő hadtudományt.
- Bismarck* — Otto von Bismarck herceg (1815—1899) a porosz-német polgárság nacionalista céljainak szolgálatában az egységes birodalom eszméjének szentelte munkásságát, s az észak-német államszövetség kancellárjaként jelentős szerepet játszott a francia—porosz háborút kirobbantó politikában. Jókai személyesen ismerte, 1874-ben Berlinben időzve ismételtén találkozott vele, Bismarck magánkihallgatáson fogadta s beszélgetésükről Jókai világviszonylatban is feltűnést keltő hírlapi cikkben számolt be. (NK 97. k. 427—33; 441—43.)
- 18 *Saarbrück és Saarlouis melletti csetepaték* — 1870. aug. 6-án a francia hadsereg az itt vívott harcokban átmenetileg visszavonulásra kényszerítette a poroszokat.
- 23 *a wörthi ütközet* — ebben az ütközetben, ugyancsak 1870. aug. 6-án aratták a poroszok rendkívüli véráldozattal egyik első hadi sikerüket, visszavonulásra kényszerítve III. Napóleon seregeinek jelentős részét
- a gravelotti nagy mészárlás* — 1870. aug. 18-án a francia—porosz háború egyik legvéresebb, a franciákra nézve különösen súlyos csapást jelentő csatája

Lap: Sor:

- 142 : 24 *Sedannál elfogták Napóleon császárt* — a poroszok 1870. szept. 1-én Mac Mahon seregét a császárral együtt elfogták, s ezzel az ún. harmadik császárság elbukott
- 25 *Bazaine Metzét föladta százötvenezernyi seregével* — Bazaine marsall 1870. aug. 31-én kitört Metzből, de a poroszok az erődbe visszaszorították. Okt. 27-ig tartotta a várat a megszálló erőkkel szemben, akkor az erődöt feladta.
- 27 *Párizst ostromolták* — a német katonaság 1870. szept. 19-én ostromzár alá vette Párizst, s ennek az állapotnak csak 1871. jan. 28-án vetett véget a Trochu–Favre kormány kötötte fegyverszünet s ennek következményeként a francia főváros nyugati városrészeinek megszállása. A párizsi kommün napjaiban április elejétől fogva a fővárost északról és keletről a németek, nyugatról és délről a versailles-i polgári kormány csapatai tartották körülzárva. Május 14-től a kommün a belső városrészekbe szorult. A végső küzdelem a kormánycsapatok ellen 1871. május 28-án ért véget.
- 28 *Tuileriákat felgyújtották* — a XVI. században francia renaissance-stílusban épült királyi palota középső épülete 1871. május végén, a kommün utolsó napjaiban leégett, csupán két legszélső pavillonja maradt fenn.
- 29 *a petroleurökről* — petróleummal gyújtogatókról. A polgári történetírás a párizsi középületek, így a Tuileriák, a pénzügyminisztérium, a rendőrségi palota és a városháza leégését a kommün harcai alatt — tudvalevőleg — gyújtogatóknak tulajdonítja.
- 30 *a párizsi kapitulációba* — Jókai a francia fővárosnak a kommün ellenállásának megtörése következtében történt elestére, azaz 1871. máj. 28. eseményeire céloz.
- 143 : 27 *Nordenskiöld svéd kollégám* — Nils Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) svéd utazó, az északi sarkvidék földrajzi viszonyainak kiemelkedő kutatója. 1878–79-ben — közben s teleléssel — felfedezte a Jeges-tenger és a Csendes-óceán között az évszázadok óta keresett ún. északkeleti átjárót, és elsőnek hajózott át rajta.
- 29 *a Jugor-Scharon túl* — a Jugor-szoros kb. 50 km hosszú, az Északi-Jeges-tenger és a Kari-tenger közt húzódó tengersizoros, a Szovjetunió európai részének északkeleti szélén, a Jugor-félsziget mellett. Nordenskiöld úti beszámolójában egyébként az idézett anekdota nem szerepel.

Lap: Sor:

- 144 : 10 az *Apokalipszis könyve* — a biblia egyik része, másnéven a 'Titkos jelenések könyve', Szent János evangélista látomásait tartalmazza
- 15 a *communardokat lövik csoportostul főbe* — Thiers kormányának az egész művelt világ tiltakozása ellenére végrehajtott megtorló intézkedéseiről a regény keletkezését ismertető fejezetünk tájékoztat
- 18 *facchino* — hordár, teherhordó
- 19 *aviso-gőzös* — postai küldemények továbbítására szolgáló gyorsjáratú hajó
- 21 *Egy bajocco! A pápa képével!* — a baiocco az egykori pápai állam aprópénze, a scudo századrésze. 1870. szept. 20-án, amikor az egyházi állam védelmében Rómában tartózkodó francia csapatok a háborús események következtében hazájukba visszatértek, az olasz katonaság rövid harc után bevonult Rómába. Ezóta a pápai állam a Vatikánra korlátozódik s állami apparátus helyett csak udvari tisztviselőket alkalmaz; külön pénzneme az államnak nincs.
- 23 a *douane-on* — a vámhivatalban
- 26 *kolerikus, mérges kacagás* — lobbanékony, hirtelen indulatú, heves vérmérsékletre jellemző kacagás
- 146 : 6 Az *egyik elment Bécsbe külügyminiszternek* — id. Andrassy Gyula gróf (1823—1890), a kiegyezés kormányának miniszterelnöke 1871 végén lemondott és átvette Bécsben a közös osztrák—magyar külügyminisztérium vezetését.
- 7 a *másik szintén oda közös pénzügyérnek* — Lónyay Menyhért gróf (1822—1884) Andrassy kormányának pénzügyminisztere, 1870 tavaszán a monarchia közös pénzügyminisztere lett; 1871 végén azonban, amikor Andrassy Bécsben a közös külügyminisztériumot átvette, helyében Lónyay alakított kormányt.
- 8 a *harmadik a király oldala melletti miniszternek* — Wenckheim Béla, a kiegyezés kormányának belügyminisztere 1871-ben lett a király személye körüli miniszter. Tapintatos, finom modora, megjelenése az udvarnál különösen kedveltette, s Jókai is e vonásokkal jellemzi. (Vö. JKK 8. lap 21. sorához fűzött jegyzetünket)
- a *negyedik bankigazgatónak* — valószínű, hogy a kapitalizmus éveiben az 1867-es kormány tagjai közül többre illik ez a jellemzés. Pénzügyi életünkben főként Lónyay Menyhért játszott jelentős szerepet a Magyar Földhitelintézet, az Első

Lap: Sor:

- Hazai Biztosító Társaság stb. szervezésével és irányításával.
- 146 : 12 *tetőtől talpig cifrára megtetováltak* — az eset a kor egyik különös szenciációja volt, Jókai lapja is foglalkozott vele: „A tetovírozott ember, ki a bécsi orvosi kar körében méltán feltűnést okozott, Pestre érkezett. Dr. Schwimmer Ernő, az egyetemen a bőrkórtan tanára, hozatta le, hogy az érdeklődő közönségnek és a szakembereknek bemutassa. Emberünk görög, neve Konstantin George, s Afrikában jártában három társával vad emberek fogságába jutott, hol teljes tetovírozásra ítélték. Két társa belehalt a lázba, melyet az ezernyi tűszúrás gyulladásá s a festékek hatása okozott, de Konstantin szerencsésen túlélte. Három hónapig tartott a műtét, melyet egy vad művész nagy bravourral hajtott végre, míg más négy lefogva tartotta az áldozatot . . . Talpát és tenyerét kivéve, egészen tele van szurdalva kék és vörös ábrákkal, úgy hogy 388 ábra tarkítja: még fejbőre is tele van. Az alakok legtöbbször állatok: tigrist, sast, baglyot stb. ábrázol.” (A Hon 1872. jan. 26. — X. évf. 21. sz. Esti kiadás.) Érdekes, hogy a Vasárnapi Újság némileg eltérően emlékezik meg a tetovált emberről: utal ellentmondó nyilatkozataira, minthogy hol a kínaiak, hol a Kínában élő tatárok műveként adta elő tetoválása történetét. (*A tetovírozás a vad népeknél.* VU 1872. febr. 11. — XIX. évf. 6. sz. 72.).
- 24 *III. Napóleonról beszél* — a Sedannál 1870. szept. 1-én elfogott ex-császárt a németek Wilhelmshöhe kastélyában tartották fogva, de már a béke megkötése után, 1871. márc. 20-án szabadon bocsátották
- 147 : 8 *pari* — fogadás valamire. Célzás *A végzetes személycsere* c. fejezet megfelelő részletére.
- 20 *az illavai fegyházban lázadás ütött ki* — az eseményről a regény keletkezéséről szóló fejezet tájékoztat
- 149 : 19 *daraszoló gépek* — a *Névtelen vár* lapjain egy Sátán Laci készítette játékszer leírásában ejti el Jókai azt a megjegyzést, hogy „a bebörtönzött rabok daraszolják a szúrposztónak való gyapjút” egy „kerekes gépen” (JKK 170.). A ‚daraszol’ szó jelentése tehát ‚egyenet’, ‚simít’. Hasonló értelemben használta a szót az asztalos és esztergályos ipar is.
- 21 *optimates* — a régi Róma konzervatív pártjának hívei; a szó eredeti értelmé szerint ‚a legjobbak’, akik a köztársaság szolgálatának ürügyével saját kiváltságos gazdasági-tár-

Lap: Sor:

- sadalmi helyzetüknek biztosítására törekedtek ; itt : a legelvetemültebbek
- 150 : 4 *capitulatio* — a régi szóhasználat szerint a katonai szolgálat időtartama
- 30 *nazarénus* — a XIX. században az anabaptista felekezetből kivált, hazánkban főként az alföldi szegényparasztság körében népszerű szekta. Tiltja a fegyverhasználatot és az eskütételt, s számos vonatkozásban nem ismeri el az állami szervek rendelkezési jogát.
- 34 *pátriárka* — itt : a nazarénus rabok vallási vezetője
- 152 : 15 *minden szónoklatok leghatásosabbjává emelkedik* — Laborfalvi Róza temetéséről olvassuk Váli Marinál: „Ezután vette csak kezdetét az egyházi gyászszertartás Kanovich I. józsefvárosi plébános gyönyörű imájával. A „Miatyánk”-ot lélekrehatóban elimádkozva sem azelőtt, sem azóta nem hallottam! . . . Jólesett egyszersmind azt is tapasztalnom, hogy Móric bátyám nagy elérzékenyülésére is enyhítőleg látszott hatni.” (Emlékeim Jókai Mórról. Bp. 1955. 349–50.)
- 154 : 8 *sokat olvastam a hírlapokban hasonló esetekről* — vö. a regény keletkezéséről szóló fejezetünknek a jogi vonatkozásokat tárgyaló részét
- 156 : 24 *asteroid* — azoknak az apró bolygóknak közös neve, amelyek a Mars és a Jupiter között keringenek a Nap körül
- 157 : 15 *apportírozni* — kutyákat idomítani, parancsok teljesítésére betanítani. A francia „apporte!” szó értelme; „hozd ide!”
- 161 : 16 *pint* — régi űrmérték, kb. 1,4 liter
- 17 *rózsamáli* — Erdélyben, Gyulafehérvár környékén termelt borfajta
- 22 *havanna* — különlegesen finom, havannai dohányból készült vastag szivar
- 162 : 26 *bösztorzár (vexírzár)* — bonyolult szerkezetű, csak ügyelbajjal felpattintható zár; nyitása zúgolódásra, böstörködésre készlet
- 163 : 20 *rab alphabet* — régi börtönökben hagyományos jeladási mód, főként külön cellába zárt rabok érintkezésére szolgáló jelek, pl. kopogtatások rendszere. Az egymással „falat kopogtatva” érintkező rabok ábécéjét említi Jókai *A kőszívű ember fiai* c. regényében is (JKK 2. k. 257–58.). Itt külön fejezet *A börtön távirtdája*. Jókai szerint: „Mikor aztán egyet kopogtak a szomszéd cellából a falon, az volt az ‚A’; mikor kettőt

Lap: Sor:

- hirtelen egymás után, az volt a ‚B‘; a három koppantás a ‚C‘ és így tovább az egész alfabét.”
- 163 : 32 *karbunkulus* — a vörös színű drágakövek (gránát, rubint) közös népszerű neve
- 33 *majoresco* — a legidősebb, az elsőszülött fiú; feudális viszonyok között az elsőszülöttséghez kötött földbirtok és egyéb kiváltságok várományosa, leendő örököse
- 164 : 12 *főzni a taplót* — a tapló a gyufa feltalálása előtti időben hazánkban a tűzgyújtás általánosan használt kelléke. Legkedveltebb a bükkfatapló (*Fomes fomentarius*), de használtak nyár-, fűz-, dió-, szilvafataplót is. Fejlesztésével ütötték le a fáról, porhanyós belét kitisztogatták és jól kiszáritották, bottal puhára verték, azután kifőzték. Jókai átvitt értelemben használja: ‚főzni a taplót‘ — nála annyi, mint valamely terven hosszan gondolkodni, a teendőket számbavenni, kifőzni.
- 27 *az Úr Istennek az a háromszegletű szeme* — a háromszögbe írt szem régi keresztény szimbólum, a Szentháromságnak és egyben az isteni mindent-tudásnak jelképe
- 165 : 33 *Lietava váromjaiban* — Lietava kis község a régi Trencsén megye zsolnai járásában. Várát Nagy Lajos rendeletére építették, s az a Thurzó-család birtokában idők múltával a gyöngé karbantartás következtében lett rommá.
- 166 : 22 *véres paréj* — másnéven börsönyvirág, bársonyka, szerelemfű, rókafarok (*Amarantus caudatus*), a paréjfélek (*Amarantaceae*) növénycsaládjának egyik fajtája. Európába Ázsia vagy Amerika délszaki területeiről származott. Farokszerűen csüngő, csoportos virágai miatt kedvelt kerti növény.
- 23 *fehér üröm* — a fészkesvirágúak (*Compositae*) növénycsaládjához tartozó növényfajta (*Artemisia absinthium*). Ezüstszürke szabdalt levelei, sárgás fészkesvirágzata jellegzetesek, sajátos szaga miatt mint fűszernövényt alkalmazzák — egyéb fűszerek mellett — az ürömös néven ismert bor készítésénél.
- 168 : 29 *préset* — a francia közigazgatási kerületek, „megyék” vezető tisztviselője
- 169 : 20 *markírozott* — itt: márkás, fémjelzett, közismert
- 27 *a szabadságharcban kiváló szerepet vitt kormánybiztosnak az özvegye* — Jókai nyilván meghatározott személyre gondol, akit azonban közelebbi adatok híján pontosabban megjelölni nem tudunk.

Lap: Sor:

- 170 : 12 *azokat festő ecsetje nem örökíti meg* -- maga Jókai készített egyik felvidéki útján számos, részben művészileg is figyelemreméltó rajzot Lietava váráról.
- 28 *bőrisszak* -- börtarisznya, általvető
- 173 : 3 *szalmásbutykos* -- a demizson egykori magyar változata, szalmával bevont, gömbalakú agyag- vagy üvegbutykos, amelyben gyümölcslevekből főzött, erősen édesített és illatosított likőrfélét tartottak. (Prohászka János: *A régi magyar demizson és ami benne volt.* Nyr 1956. 476–78.)
- 175 : 22 *csapinósan* -- ferdén, rézsútosan, lefelé tartva a lejtőn
- 34 *debachált* -- indulatosan, nagyhangon szónokolt, tiltakozott
- 177 : 2 „*ursus ex machina*” -- egyes ókori görög drámaírók műveiben a megoldhatatlannak látszó helyzeteket egy-egy isten hirtelen megjelenítése segítette megoldáshoz, s erre a célra külön színházi gépezeteket alkalmaztak. Így lett a ‚*deus ex machina*’, -- a gépből kilépő isten -- kifejezés az előzményekből nem következő, meg nem alapozott, váratlan szerencsés fordulatok irodalmi műszava. Ennek mintájára alkotja Jókai az ‚*ursus ex machina*’ -- gépből kilépő (azaz váratlanul megjelenő) medve -- szójátékot.
- 178 : 21 *lepattant a sín* -- itt: lepattant a kerékabroncs, a ráf
- 180 : 3 *csatányos* -- kiélezett, drámai hatású, csattanós. A ‚*csatány*’ szót Jósika Miklós alkotja meg és használja ‚*csattanó*’ értelemben. Barta János szerint Jókai ‚*théatre coup* -- hatásos, mesterkéltszínpadijelenet’ értelemben alkalmazza (*Jókai és a művészi igazság.* It 1954. 415); előfordul a *Fekete gyémántokban* (JKK 2. k. 186.), a *Kráóban* (NK 78. k. 161, 202.) stb.
- 19 *aszfalt* -- itt: szürke festék
- égett umbra* -- barna porfesték
- ólomfehér* -- alapozásra használt fehér festék
- 22 *Arannyal és ezüsttel gazdagon damaszkozott acélból* -- a damaszkozás a fémművészet sajátos eljárása. Különböző keménységű acélrétegeket olvasztanak egymásra, majd savkezeléssel egyes rétegeket lemaratnak. A keményebb fém sötét, a puhább világos színt kap, s így érthető el, hogy pl. a világos alapról sötétebb árnyalatú ábrák rajzolódnak ki.
- 23 *Jean Gouyon* -- francia szobrász és építőművész (kb. 1510 kb. 1565) a francia reneszánsz plasztika legjelentősebb művésze

Lap: Sor:

- 180 : 27 *chimaera* — (khiméra) az ókori mitológia szörnyalakja, kecsketestű, oroslánfejű, kígyófarkú, tűzokádó lény
- 181 : 8 *Schöngauer* — Martin Schöngauer (1445–1491) kiváló német grafikus, rézmetsző és festő, Dürer előfutára
- 9 *Szent Antal a sivatagban* — az i.u. IV. századnak az egyiptomi sivatagban remetéskedő szentjét Schöngauer 1475-ben készült metszete fantasztikus-mozgalmas megoldással, démonalakokkal küzdve, a küzdelem hevében a levegőbe emelkedve mutatja be
- 26 *szent Lajos* — IX. Lajos (1126–1270) francia király, keresztahadait vezetve, 1249–50-ben Egyiptomban szenvedett fogságot.
- 183 : 8 *providentialis* — gondviselészerű
- 184 : 17 *lunatique* — szó szerint: holdkóros
- 20 *tantalus vágyai* — Tantalus királyt az ógörög mitológiában Zeus gyermekgyilkosság miatt arra ítéli, hogy éhét, szomját soha ki ne elégíthesse, az eléje tett válogatott ételek, italok eltávolodnak kezeügyéből, ha utánuk nyúl.
- 33 *cassette-rejtek* — kazetta, amelyet pénz, levelek, ékszer stb. őrzésére használnak
- 185 : 5 *bacchanál* — bacchanália, Bacchus görög isten tiszteletére rendezett vallásos szertartás. Minthogy az ókori mitológiában Bacchus a bor és mámor istene, ünneplése dorbézolássá, tivornyázássá fajult.
- 12 *fehér zászló* — a Bourbon család XVIII. Lajos francia király (1755–1824) képviselte ágának lobogója. Itt jelképesen annak a politikai csoportnak programja, amely XVIII. Lajos leszármazottját, Chambord grófját igyekezett trónra juttatni.
- 13 *bonapartista* — III. Napóleon párthíve
- 14 *Eugenia császárnőnek* — Eugenia Maria Guzman (1826–1920) spanyol hercegnő 1853-tól III. Napóleon császár felesége. Házassága első éveiben csak a párizsi divat alakulására volt hatással, utóbb azonban a politikai mozgalmakat is jelentékenyen befolyásolta. Ellenezte az egységes Olaszország kialakítására való törekvéseket, támogatta az egyházi állam önállóságát. Végzetes tévedése, hogy nem ismerte fel Poroszország katonai felkészültségének arányait, s 1870 tavaszán, amikor a spanyol trónra a német Hohenzollern uralkodócsalád egyik tagját jelölték, a poroszok elleni hadüzenetre késztette III. Napóleont. Sedan után szept. 4-én Párizsból

Lap: Sor:

- álruhában kellett menekülnie, s Angliában telepedett le.
- 185 : 16 *lengyel kérdés*—Jókai lengyel kérdésen nyilvánvalóan III. Napóleonnak a Langiewicz nevéhez fűzött 1863–64. évi orosz-lengyelországi felkeléssel kapcsolatos politikai akcióit érti. Franciaország ekkor azon nyugati államok közé tartozott, amelyekről a lengyel felkelés mérsékeltbb, ún. „fchér” szárnya segítséget remélt. A francia császár némi biztatást nyújtott a felkelőknek, érdekükben diplomáciai lépéseket is tett, maga ellen hangolva a cárt. Úgy vélte ugyanis, hogy a felkelés esetleg a porosz-lengyelországi területekre is áttérjedhet, s a veszedelmesen erősödő Németországot lekötheti. Eszmei támogatáson túl azonban nem ment, s így a cárizmus — rendkívüli erőfeszítés árán — elfojtotta a lengyel felkelést.
- 18 *riquiui* — szoknyabetét, amely arra szolgált, hogy a csípőt kiemelje, s ezzel egyúttal a derék karcúságát is hangsúlyozza *luxemburgi kérdés* — III. Napoleon 1866-ban kísérletet tett Luxemburg nagyhercegség megszerzésére, és ebből a célból tárgyalásokat kezdett III. Vilmos holland királlyal. A porosz udvar azonnal tiltakozott a terv ellen. Az ügyet az 1867 májusában tartott londoni konferencia zárta le, amely a nagyhercegséget örök időkre semleges területnek nyilvánította.
- 24 *Frohsdorf* — község Wienerneustadt (Bécsújhely) mellett, 1846-tól kezdve Chambord gróf állandó tartózkodási helye *Chambord gróf* — Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné de Bourbon bordeaux-i herceg (1820 — 1883), az 1930 júliusában lemondott X. Károly francia király unokája, a francia Bourbon család idősebb ágának utolsó sarja. Benne összpontosult a francia legitimisták reménye, őt igyekeztek trónra emelni 1848-ban a márciusi forradalom, majd 1873-ban a commune-t követő politikai küzdelmek idején. A Chambord nevet 1844-ben vette fel, miután párthívei megvásárolták részére a Chambord-i kastélyt és uradalmat.
- 30 *ostentative* — feltűnően, tüntetőleg *péterfillérek* — a katolikus egyház híveinek önkéntes adománya a pápa részére
- 33 *conventiculum* — titkos összejövetel, gyűlés
- 186 : 1 *franc-maçonnerie* — szabadkőművesesség
- 16 *orleanista* — az 1848. évi februári forradalom következtében lemondott Lajos Fülöp utódainak párthíve

Lap: Sor:

186 : 17 „medium” -- itt: közvetítő

Aumale — Henri Eugène Philippe Louis d'Orléans, Aumale hercege, Lajos Fülöp király negyedik fia (1822—1897). A februári forradalom óta Angliában élt, a francia—porosz háború idején a francia hadseregbe való jelentkezését jeles katonai múltja ellenére nem fogadták el. A kommün után a kormány ellenkezésével nem tördöve hazatért, és Oise tartományban képviselővé választották. Hamarosan hadtestparancsnoki kinevezést nyert, de trónigénye miatt 1886-ban az országból évekre kitiltották.

17 *Joinville* — François Ferdinand Philippe Louis Marie d'Orléans, Joinville hercege (1818—1900), Lajos Fülöp francia király harmadik fia volt. A francia haditengerészetnél szolgált. A februári forradalom után Angliában élt, utóbb Észak-Amerikában harcolt az északiak oldalán. 1888-ban a trónkövetelő családok ellen hozott törvény megfosztotta altengernagy rangjától.

22 *imperializmus* — itt: császárpártiság

usurpator — kizsákmányoló

30 *búcsúra a lourdes-i szűzhöz* — Lourdes dél-franciaországi város, 1858 óta katolikus búcsújáráhely

31 „*kopogó szellemek*” — célzás a spiritizmus akkortájt divatozó hiedelmére, hogy ti. a megholtak lelkei bizonyos kapcsolatot keresnek élő hozzátartozóikkal. E kapcsolat egyik formája a kopogtatás. A hiedelem alapjául véletlen esemény szolgált. 1848-ban Hydesville-ben New-York mellett egy Fox nevű család egy elhagyott házat vásárolt, amelyben a babonás község vélekedése szerint kísértetek jártak. A családhoz tartozó két kisleány felfedezni vélte, hogy a házban éjszakánként hallható kopogásoknak értelme van, minthogy, ha az ábécé-t mondták, a kopogás csak egyes betűknél hangzott el. Ennek alapján fogant meg képzeletükben a gondolat, hogy a jeladó egy évvel azelőtt ugyanott meggyilkolt személy, akit a ház pincéjében temettek el. Utóbb a csontvázat valóban megtalálták. A kopogó szellemek ezóta játszanak szerepet a spiritizmus történetében.

táncoló asztal — a spiritiszták felfogása szerint a halottakkal való érintkezés sajátos módja az asztaltáncoltatás. Ennek segítségével elképzelésük szerint választ lehet kapni az elhunytak lelkétől bizonyos kérdésekre.

Lap: Sor:

- 186 : 32 *üdv hadserege* — angol vallási szekta, amelyet William Booth (1829—1912) 1865-ben, más forrás szerint 1878-ban alapított. Egyrészt bizonyos külsőségekkel, pl. katonai egyenruhával, másrészt modern propagandaeszközökkel, pl. sajtóval, szabad ég alatt tartott zenés istentisztelettel küzd vallási céljaiért s egyúttal a nyomor enyhítéséért.
- párs tűzimádók* — a ‚párs‘ vagy ‚párszi‘ szó eredeti értelmé szerint perzsát jelent. Ezen a néven ismerik Zoroaster vallásának követőit is, akiknek nagy része a VIII. században Indiába, Bombay környékére vándorolt ki Perzsiából, más része azonban Iránban maradt. Szertartásaikban valóban jelentős szerepet játszik a szent tűz kultusza.
- 33 *Mekka* — Mohamed szülőhelye, a mohamedán vallás közép-pontja és búcsújáróhelye az Arab félsziget nyugati partján. *dervis* — a mohamedán vallás szigorúbb, aszkétikus, a világ javairól lemondó irányát képviselőknek neve. Ezek részint szerzetesi közösségekben élnek, részint koldusként vándorolnak. Minthogy állandó szoros kapcsolatot tartanak a néppel, jelentős szerepük volt különböző politikai mozgalmakban is.
- 187 : 1 *Buddha* — Ázsia legelterjedtebb vallásának megalapítója az i.e. V. században. Tanítása szerint az ember célja a földön, hogy vágyaitól, gondjaitól, szenvedélyeitől megtisztuljon s ennek eredményeként a Nirvánát, a végső megsemmisülést, mint létének célját a másvilágon elérje.
- burját* — félmilliónyi mongol nép Dél-Szibériában, a Szovjetunió Burját-Mongol Köztársaságában, amelynek ősi sámánhitét utóbb a lámaizmus váltotta föl; a lámaizmus buddhista felekezett, amely nevét Tibet buddhista papjaitól, a lámáktól nyerte.
- 2 *Bafomet-idol* — a templomos lovagok egykori titkos jelvényec, valószínűleg drágakövekkel kirakott emberfej-alakú szobor, amelyet a rendbe való felvétel alkalmával különös ünnepélyességgel vontak a szertartásokba. Nevét — tevésen — Mohamed nevével hozták kapcsolatba, bizonyos szektárius jelleget tulajdonítva a lovagrend vallási felfogásának.
- 7 *Brantôme* — Pierre Brantôme de Bourdeilles (1540—1614) kora híres férfiaról és asszonyairól írt műveiben kritika és teljességre törekvés nélkül, anekdotikus stílusban, változatos képet nyújt Franciaország, Itália és Anglia társadalmi életéről. Borsos anekdotákkal tűzdelt iratait Jókai korában adták ki egy 18 kötetes gyűjteményben (1865—1882).

Lap: Sor:

- 187 : 22 *bon mot* — szellemes, csattanós mondás, vagy anekdota
26 *szenátus* — francia törvényhozó testület, amely lényegében a régi magyar főrendiháznak megfelelő feladatokat látott el
27 *Orléans hercegek* — Aumale és Joinville hercegekről lásd a 186. l. 17. sorához fűzött jegyzeteinket
- 188 : 2 *parvenü* — olyan nem nemesi származású személy, aki házassága vagy hivatala, vagyona segítségével az előkelő társaságba kerül, ahhoz kapcsolatokat keres, annak életmódjához, szokásaihoz idomul
4 *reparatúra* — javítás
6 *notice* — feljegyzés; itt: újsághír
21 *retus* — rajzok, fényképek hibáinak utólagos kijavítása
33 *írlandi* — írországi
- 189 : 5 *sourcil* — szemöldök
32 *medisance* — szóbeszéd, megszólás
- 190 : 4 *gouvernante* — nevelőnő
13 *Medea* — a kolchisi királynak, Aictes-nek leánya az ókori görög mitológiában. Ő segítette hozzá szerelmesét, Jasont ahhoz, hogy az Argo hajó más hőseivel, az argonautákkal megtalálja és visszaszerezze az aranygyapjút. Mivel Pelias Jason apját fiának távollétében megölte, Medea bosszúból arra vette rá Pelias leányait, hogy apjuk megifjítása érdekében vágják le és tetemét feldarabolva főzzék meg az öreget. Utóbb szerelmesére féltékenykedve méregbe mártott ruhával pusztította el Jason új kedvesét és annak apját; majd megölte a saját, Jasontól született két gyermekét is és sárkányfogaton menekült el a bosszú elől.
20 *Ristoriné asszony* — Adelaida Ristori (1822–1906) olasz színésznő, naiva, majd drámai hősnő. Játszott francia és német nyelven is. Budapesten 1856-ban lépett fel, de híre megelőzte: Gyulai Pál az előző év végén Berlinben látta játszani Alfieri egyik darabjában és elismerő cikket írt róla a Pesti Napló hasábjain. Jókai vitába szállt e cikknek a magyar színjátszásra vonatkozó szigorú kritikai megjegyzéseivel (*Egy kis vitatkozás*. VU 1855. dec. 23. — II. évf. 51. sz. 414.) Utóbb maga is elismerő sorokat ír az olasz művésznőről a Vasárnapi Ujságban, amely Jókai közleményét vezércikként, Ristori arcképe mellett közli. Jókai jegyzetet fűz soraihoz s tiltakozik az ellen, mintha első cikke „Ristori ellen” íródott volna, hangsúlyozza, hogy kritikáját Gyulai váltotta ki, minthogy nézete szerint színművészetünk cred-

Lap: Sor:

- ményeit a magyar színház rövid múltjához képest nagyra kell értékelnünk, s „Ristorit és Alfierit bemutatva, helyes eszű ember buzdító, nem leverő szavakkal végezte volna cikkét.” (J. M.: *Ristori Adelájd.* VU 1856. febr. 24. – III. évf. 8. sz. 51.) Egyébként magának Ristorinak pesti felléptéről Jókai két kritikai írása is nagy elismeréssel emlékezett meg. (*Kakas Márton a színházban.* XXIX. Levél. *Ristori és az olasz színháztársaság.* VU 1856. nov. 30. – III. évf. 48. sz. 422. és XXX. Levél. *Ristori utóférdalmak* Uo. dec. 7. – 49. sz. 429.)
- annak az előadásából szerette meg . . . a „*Medea*” nevet Ristori Pesten Schiller: *Stuart Mária* c. drámájában lépett fel 1856. nov. 21-én. Jókai *Medea* történetére Franz Grillparzer (1791–1872) *Medea* c. tragédiája nyomán figyelhetett fel, amelyet Ambrus Zoltán fordításában 1887. nov. 4-én mutatott be a Nemzeti Színház s a következőkben négy év alatt e darabnak itt további hatvan előadása volt.
- 190 : 28 *bonne* — nevelő, gyermekgondozónő
28 *a fecsegő bonne-ok*—vö. ennek párhuzamát a Jókai családnál Mikszáth Krk. 19. k. 131.
- 191 : 22 *konvenció*s — megszokott, szokványos, előírásos
25 *teint* — arcszín
32 *emberlő Judit* — bibliai zsidó asszony, aki a népe ellen készülő zsidó vezérnek, Holofernesnek táborába megy, s ott egy lakoma után levágja a vezér fejét, azt hazaviszi Betulia városába és a város falára tűzeti. (Judit k. 13–16.)
- 192 : 7 *attikai só* — a beszédet, írást fűszerező szellemesség, ötlet, finom gúny
10 *lyon* — a szó eredeti értelme: oroszlán; a regény írása idején a szó egyúttal a piperkőcöknek, léha gavalléroknak is gúnyneve. Jókai játékosan a szó mindkét értelmét érzékelteti a regény idézett helyén.
- 16 *A Renz cirkuszából* — Ernst Jakob Renz (1815–1892) cirkuszigazgató, a modern nagyvállalati jellegű cirkusz megalapítója, 1879-től állandó helyiséggel rendelkező cirkuszt nyitott Berlinben, utóbb más német és külföldi városokban is. Pesten is működött egy Renz névvel jelzett cirkuszvállalat, a Felső-Dunasoron, nevét A Hon hasábjain is többször olvashatjuk (így 1869. jan. 19. Reggeli kiadás. — VII. évf. 14. sz. 3.) Jókai említi az *Enyim, tied, övé* c. regényében is (JKK 2. k. 202.)

Lap: Sor:

- 192 : 18 *amazon* — férfias jellemű, harcias nő; az elnevezés a görög ókori mondából származik, amely szerint a nagy erejű asszonyok külön államot alkotva élnek Ázsiában.
- 193 : 2 *Demosthenes* — athéni államférfi és szónok (i.e. 384–322), a független Görögország ügyének védelmezője a makedon befolyás terjeszkedésével szemben. A gondosan felkészült, nagyműveltségű szónok mintaképe Európa retorikai irodalmában.
- 3 *eloquentia* — ékesszólás
- 4 *clown* — bohóc
- 10 *Saint-Cyr* — teljes nevén Saint Cyr l'École, francia város Versailles mellett, ahol 1802-ben Napóleon katonatiszti nevelő és kiképző intézetet alapított
- 13 *relegáltak* — eltávolították, kicsapták az intézetből
- 19 *ichor* — a görög mithológiában az istenek fehér színű vére. A *Jövő század regényében* ezt a nevet adja Tatrangi Dávid a maga találmányának, a törhetetlen, rugalmasan hajlékony üvegnek, amely a gyémánttal vetekszik keménységében.
- 194 : 2 *phalanstère* — François Marie Charles Fourier (1772–1837), a francia utópista szocializmus neves képviselőjének elképzelése szerint annak a hatalmas épületnek neve, amelyben egy-egy mezőgazdasági és ipari termelő és fogyasztó szövetkezet, „phalange,” tagjai, szám szerint egy-kétezren élnek és dolgoznak. Fourier elgondolásának bemutatására, mint ismeretes, Madách külön színt biztosított *Az ember tragédiájában*.
- 3 *La propriété c'est le vol* — a tulajdon — lopás. Pierre Joseph Proudhon (1809–1865) a francia utópista szocializmus fő képviselője a tulajdon elvét vizsgálva fogalmazza meg ezt a tételt, amely kora ipari munkásságának gondolkodását erősen foglalkoztatta; anarchikus eszméivel szemben Marx már a februári forradalom előtt állást foglalt. (Vö. *A filozófia nyomorúsága*. 1847. c. művét).
- Darwin-féle családfámról* — Charles Robert Darwin (1809–1882) angol természettudós fejlődéslélete szerint az ember a létért való küzdelem során hosszú évezredek alatt fejlődött ki az állatvilágból a harcot jobban álló fajok fokozatos szelekciója, kiválasztódása következtében. Az elmélet Jókai korának egyik forradalmi jelentőségű szenzációja volt. (Vö. Dapsy L.: *Darwin Robert Károly*. VU 1871. márc. 26–VIII. évf. 13. sz. 153–154. és Petrovits Gyula:

Lap: Sor:

- Az ember társadalmi fejlődése.* Darwin legújabb művéből. VU 1871. jún. 18. — XIII. évf. 25. sz 315—316.)
- 194 : 5 *Renan* — Ernest Renan (1823—1892) francia orientalista és író. *Jézus élete* c. 1862-ben írt műve hőseit mint a természet gyermekeit, érzelmes, rajongó anarchistát mutatja be, akinek sejtelve sincs tanai várható következményeiről, s akinek gondolkodását környezetének vallásos áramlatai magyarázzák.
- kainiták* — gnosztikus szekta az i.u. II. században, amely nevét a testvérgyilkos bibliai Kaintól vette (Mózes I. 4. 1.). Tanítása szerint a történelem és az emberi élet tényeinek magyarázatául nemcsak Istent, de egy az Istennel ellenséges másik ős-elvet is fel kell tételeznünk. A szekta gyökeresen átértékelte az ószövetségi Kain, Ézsau, Korah, a szodomiták, mint az isteni „gnosis”, azaz tudás hordozóinak szerepét, akiket éppen tudásuk következtében üldöz az Istennel szemben álló szellem, Júdás árulását pedig az üdvösség művének szükségszerű feltételeként fogta fel.
- 8 *salope chansonok* — mocskolódó, szemérmetlen dalok
- Buttes Chaumont* — park Párizs északkeleti negyedében Belleville-ben. Az 1820-as évekig szemétkerakodó hely és a párizsi alvilág tanyája volt, a század közepén a változatos felszínű területet parkosították, virágágyakkal, vízeséssel, antik stílusú épületekkel díszítették. Környéke az ipari munkásság lakótelepévé fejlődött, 1871-ben a kommün egyik legkitartóbb hadállása volt, mígnem ellenállását május 27-én a Montmartre-on felállított ágyúk megtörték.
- 15 *maltraitál* — gyötör, megkínoz
- 20 *rivière* — nyaklánc drágakövekből
- solitaire* — egyetlen nagyobb, szép foglalatú gyémánt vagy más értékes drágakő
- 195 : 7 *déjeuner* — későn fogyasztott, kiadósabb reggeli, villásreggeli
- 13 *chut* — csönd!
- 19 *cantate* — nagyobb igényű, több részből álló zenekari vagy énekkari műfaj, kantáta
- szonáta* — egy vagy két hangszerre írt, több, egymást meghatározott rendben követő tételű zenei műfaj
- 24 *Lied* — dal
- 34 *Contes Bleues* — régi francia mesekönyv, amely hagyományosan kék kötésben jelenik meg, innen a XVI. század óta szokványos elnevezés: ‚kék mesék‘

Lap: Sor:

- 196 : 9 *haute école* — magas iskola, a lovas és ló különös ügyességét, összeszokottságát feltételező mutatvány, illetve lovagló gyakorlat
- 25 *aîné* — elsőszülött
- 26 *a florenci udvarnál* — Ausztriának az olasz és francia seregektől 1859-ben elszenvedett vereségét követően Róma 1870. évi elfoglalásáig Firenze volt az olasz király székhelye. 1865-től pedig Olaszország fővárosa is.
- 34 *impedimentum* — házassági akadály
- 197 : 17 *rencontre* — összetűzés, párbaj
- 23 *Biarritz* — délfraanciaországi tengeri fürdőhely a Pirencusok lábainál, ahol III. Napóleon nyaralót építtetett s ahol felesége ismételten és huzamosan időzött
- 26 *plebiscitum* — népszavazás; III. Napóleon kormánya számos alkalommal rendezett népszavazást, hogy intézkedéseinek a törvényesség látszatát biztosítsa. Itt az 1852. év novemberének végén tartott népszavazásról van szó, amely 7 800 000 szóval megerősítette a francia szenátus nov. 7-i határozatát a császárság helyreállításáról. E népszavazás alapján nyilvánította magát III. Napóleon 1852. dec. 2-án a franciák császárnak
- 34 *Pietrinek sikerült . . .* — Pietriről, III. Napóleon párthívéről a regény a 49. lapon is említést tesz.
- 198 : 2 *accident fatal* — véletlen szerencsétlenség
- 199 : 1 *Bois de Boulogne* — park Párizs nyugati részében
- Longchamp* — lóversenyter Párizs mellett a Szajna partján a Bois de Boulogne mellett
- 4 *panacea* — minden betegséget gyógyító orvosság, csodaszer
- 6 *exorbitans* — mértéktelen, túlságos
- 10 *pénztár-mamzelek* — pénztáros kisasszonyok; ,mamselle' a francia mademoiselle — ,kisasszony' jelentésű szónak rövidített, lekicsinylő hangulatú formája
- 18 *sous-préfet* — a francia városi közigazgatás vezetőjének helyettese, alpolgármester
- 24 *desolált* — levert, kétségbeesett
- 200 : 1 *curé* — pap, lelkipásztor
- 34 *paráholtam el* — egy kis vízzel oltottam el
- 201 : 17 *steeple chase* — a lóverseny egyik néme: akadályverseny
- 18 *niam-niam* — az ubangi nyelvcsaládhoz tartozó nép Dél-Szudánban, Kongóban és Uganda államban; másnéven ,azande' vagy ,szande'. Afrikai viszonylatban magasfokú

Lap: Sor:

- földművelő és kisállat-tenyésztő kultúráját, úgyszintén félelmes harcikészségét Georg Schweinfurth (1836–1925) tárta fel a tudomány számára 1868–1871. évi fehér-nílusi kutatóútján. A nép neve nálunk nyam-nyam alakban ismert.
- 201 : 21 *mylord* — tulajdonképpen a főrangú és a legmagasabb hivalt viselő személyek megszólítása az angol nyelvben
- 24 *a milői Vénuszt* — az ókori görög szobrászat remeke, Melos szigetén talált fehér márvány szobor, amely a szépség istennőjét ábrázolja
- 202 : 11 *excentricitás* — furcsaság, szeszély, különködés
- 18 *souslieutenant* — a franciaországi katonai rangsorolásban a szó ('alhadnagy' jelentése ellenére) a mi hadnagyi rangfokozatunknak felel meg
- 203 : 3 *csávalé* — timsóval és konyhasóval vegyített víz, amelyet a timárok az állati bőrök áztatására és puhítására használnak
- 12 *primus acquisiteur* — első megszerző, első tulajdonos; itt tréfásan: a tolvaj
- 19 *habitué* — rendszeres látogató, állandó vendég
- 20 *biribi* — olasz eredetű, szerencsejáték, amelyet kockákra osztott táblákkal és zsákból húzott, számozott kockákkal játszanak
- eleven tableau* — élőkép; élő, de mozdulatlan szereplőkkel ábrázolt, képszerű jelenet, a századforduló évtizedeiben kedvelt színpadi produkció. A regény nyilván ezeknek egyik aljasabb változatára céloz.
- 23 *petit souper* — kis vacsora; itt: fényűző, pazar lakoma
- 26 *taillirozás* — taillirozni annyi, mint kártyajátékban a bankot adni; a regény itt a hamis kártyajátékra utal
- corriger la fortune* — a szerencsét helyesbíteni, azaz a kártyajátékot hamis fogásokkal játszani
- 204 : 2 *bras dessus, bras dessous* — kart karba öltve
- cercle* — kör, társaság, zártkörű csoportok részére fenntartott helyiség
- 3 *Montmartre* — Párizs északi, hegyen épült városrész, a római időktől kezdve lakott terület, amelyet 1860-ban csatoltak a francia fővároshoz
- Faubourg-St. Antoine* — Rue du Faubourg-St. Antoine, a Szajnával nagyjában párhuzamos, nyugat-keleti irányban haladó, rendkívül hosszú utca Párizs XI. és XII. kerületében, a Place de la Bastille és a Place de la Nation között
- pelunka* — lyuk, lebujs, csapszék

Lap: Sor:

- 204 : 4 *Macaire Robert* — Robert Macaire (1800–1876) az 1830. évi párizsi júliusi forradalmat követő évtizedek ravasz és vakmerő gazemberének típusa. Hírnevét Benjamin Autier és Frédéric Lemaître egyik vígjátékának köszönheti.
- 5 *Lanterne* — La Lanterne (a Lámpás) címen 1868-ban satirikus lapot indított Victor Henri Rochefort-Luçai (1832–1913), a grófi származású, de szélsőbaloldali szemléletű újságíró, utóbb a kommün lelkes híve; a lap maró gúnnyal pellengérezte ki III. Napóleont és párthíveit
- exegetál* — főként a biblia és az ókori klasszikus írók értelmezésével kapcsolatban használt szó; értelme: magyaráz, fejteget
- 14 *mouchard* — rendőrkém
- 15 *a Bonaparte Péter által agyonlőtt Victor Noir nevű hírlapíró* — Bonaparte Péter, Napóleon testvérének, Bonaparte Luciánnak második fia, erősen foglalkoztatta Jókai képzeletét, erről *A lélekidomár* keletkezésének történetét ismertető fejezetünk szól részletesebben. 1870. január 10-én a Marseillaise című szélsőbaloldali lap szerkesztői, Yvan Salmon, akit mint újságírót Victor Noir néven ismertek és Ulrich Fonvielle felkeresték az izgága természete ellenére kiváltságos helyzetet élvező Bonaparte Pétert, hogy egy lovagias ügyre vonatkozó levelet adjanak át neki. Szóváltásuk során Bonaparte Péter pisztolyt rántva lelőtte Victor Noirt, s két lövést adott le a menekülő Fonvielle-re is. Az esemény óriási izgalmat keltett, Victor Noir temetése félelmetes arányú politikai tüntetéssé vált. III. Napóleon nagybátyja, a gyilkos mégis büntetlen maradt, sőt március 21-én különleges esküdttbíróóság mondta ki, hogy nem bűnös gyilkosságban vagy annak kísérletében, s csupán a kártérítést ítélte meg Victor Noir családjának.
- 19 *Odéon* — teljesebb nevén Théâtre de l'Odéon, 1818-ban épült és 1875-ben restaurált párizsi színház, a francia színművészetnek a Théâtre Français-val vetekedő, kiemelkedő jelentőségű otthona a Luxembourg-park északkéleti oldalával átellenben.
- loge infernale* — „alvilági” páholy
- 20 *frère et cochon* — testi-lelki cimborák
- 21 *frère* — testvér
- boutique* — lebúj, rosszhírű kocsmá
- cochon* — disznó; züllött cinkostárs

Lap: Sor:

- 204 : 26 „Heinc” királyfi — Shakespeare IV. Henrik c. történeti drámájában a fiatal Henrik trónörökös becéző neve
27 Falstaff — Shakespeare drámáinak egyik visszatérő komikus alakja a kövér, öregedő, léha és üresfejű lovag, aki egyre újra pórul jár és felsül. IV. Henrik királynak ifjú éveiben rossz szelleme, akiről nem akar többé tudni, mihelyt trónra kerül
- 205 : 8 low life — a nagyvárosi alvilág, a bűnözők alantas társasága
16 Illustrated News — teljes címén Illustrated London News, 1842 óta rendszeresen megjelenő, kiemelkedően szép illusztrációiról ismert angol folyóirat
19 Worth mester — világhírű párizsi divatszalon tulajdonosa, női ruhatervező
29 Saint Germain l’Auxerrois — nagy múltú templom a Louvre utcájában, amelynek alapjait még Nagy Károly korában rakták le; jelenlegi alakját a XV. század építőművészetétől nyerte, ún. lángoló (flamboyante) gótikus stílusban. Évszázadokon át az előkelő francia világ kedvelt temploma volt.
- 206 : 8 mairie — polgármesteri hivatal
9 luncheon — löncs, az angolok déltájában szokásos étkezésc; villásreggeli
13 Szent Chlodwig — I. Chlodwig (481—511) a Meroving-házból származó frank uralkodó, aki legyőzte az alemannokat és a nyugati gótokat, meghódította a Szajnától a Garonne-ig és a Rajnáig terjedő területet, megalapította a frank birodalmat s — elsőnek a germán törzsek uralkodói sorában — 496-ban népével együtt megkeresztelkedett.
- 19 homard — homár, tengeri rákfajta
- 207 : 8 incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdim — beleesik a Scylla örvényébe, aki el akarja kerülni Charybdis szirtjeit. Az ókor görög mondáiban a Földközi tengernek két, a hajózásra súlyos veszélyt jelentő örvényes-zátonyos szirtje. A regény a Scylla nevet játékos kapcsolatba hozza Scilla, a táncosnő nevével.
- 29 piruettírozott — táncművészeti szakkifejezés: lábújjhegyén forogva táncolt
- 208 : 3 Torre del Greco — olasz város a Vezúv tövében
8 Albion — Anglia régi kelta neve
9 peremptorie — haladéktalanul
- 209 : 3 installálta — hivatalosan beiktatta
- 210 : 7 roué — kiélt, idő előtt megöregedett kéjenc

Lap: Sor:

213 : 12 *Point d'argent, point de Suisses* — Jean Racine: *Les Plaideurs* (*A pereskedők*) c. vígjátékának első jelenetéből vett idézet, szállóige. Értelme: nincs pénz, nincsenek svájciak. Racine korában ugyanis Franciaországban a házfelügyelőket szokás volt Svájcból szerződtetni. Racine drámájának hőse, Illyés Gyula fordítása szerinti névén: Kendmég — sajnálja a pénzt arra, hogy valódi svájcit alkalmazzon és Picardiából hozat házához portást. Illyés a szállóigét, amelyet Racine magának a szolgának ajkára ad, így magyarázza:

Tavaly ez a bíró, akinél itt helyem lett
Amiensből elhozat, oszt svájcinak teszen meg!

(Jean Racine összes drámái. Szerk. Katona Tamás
2. kiadás, Bp. 1963. 191.)

- 19 *anarchista* — az egyén korlátlan szabadságát követelő társadalmi-gazdasági mozgalom híve, amely az állam teljes megsemmisítését tekinti céljának és állam helyett szabad emberek önkéntes társulása által szabályozott társadalmi szervezetet követel. Az elmélet első kifejtője az angol William Godwin: *Enquiri concerning political justice* (1793) c. művében, eszméi Proudhonra is hatással voltak.
- 27 *Vendôme szobor* — a Vendôme-téri emlékoszlopot a győztes háborúiban zsákmányolt mintegy ezer ágyúból öntette Napóleon. A hatalmas építmény 76 táblán mutatta be a császár 1805. évi hadjáratának eseményeit. Tetején Napóleon szobra állt. Belsejében 176 lépcső vezetett a tetőre. A kommunárdok 1871. máj. 16-án ledöntötték. (VU 1871. jún. 4. — XVIII. évf. 23. sz. 294.)
- 28 *a meggyilkolt érsekért* — a párizsi érsek kivégzéséről lásd a kelekezéstörténet Raoul Rigault személyével foglalkozó fejezetét.
- 34 *lat* — régi súlymérték, kb. 12 és fél gramm
- 214 : 4 *mal à propos* — alkalmatlan időben
- 215 : 2 *département* — Franciaország megyéinek, közigazgatási kerületeinek neve
- 3 *Canrobert* — François Certain Canrobert (1809–1895) francia tábornok, III. Napóleon egyik leghívebb embere. 1870-ben a francia rajnai hadsereg egyik hadtestének vezetőjeként fogságba esett, de Bismarck engedélyével a detronizált csá-

Lap: Sor:

szár kíséretéhez csatlakozott, s mellette maradt Wilhelmshö-
hében a békekötésig, amikor a volt uralkodó Angliába távo-
zott. Ekkor Canrobert visszatért Franciaországba, ahol az
ex-császár fiának 1879-ben bekövetkezett haláláig a bona-
partista törekvések egyik vezéralakjaként vett részt a politi-
kai életben. Forrásaink nem említik, hogy szabadcsapatot
szervezett és a fegyverszünet után németellenes akciókat
kezdeményezett volna.

215 : 4 *Garibaldi átmenekült seregeit* — Giuseppe Garibaldi (1807–
1882) nemcsak az egységes Olaszország megteremtésének,
hanem általában az európai szabadságmozgalomnak is lelkes
harcosa. 1870–71-ben három fiával együtt Franciaországban
harcolt a nemzeti kormány alatt a porosz csapatok ellen, alkalmi
zavarokat idézve fel a német hadimozdulatokban. (Vö.
Ugron Gábor: *Garibaldi főhadiszállásáról*. Chalon sur Saône,
febr. 16. VU 1871. febr. 26. — XVIII. évf. 9. sz. 111. és
Garibaldi fiai. VU 1871. márc. 12. — 11. sz. 129–30.
Arcképekkel.) Hazánkban lelkes cikkek ünneplik, így Ugron
Gáboré: „Franciaország szerencsétlen küzdelmében egy tá-
bornok került ki a vereséget; egy tábornok volt, ki győzött
és teljesítette feladatát: Garibaldi.” (VU 1871. ápr. 2. —
XVIII. évf. 14. sz. 167–68.) Utóbb elkedvetlenedve és
elfáradva elhagyta az országot, csapatának egy része Párizs
védőihöz csatlakozott. Nincs kizárva, hogy a másik rész
Svájcba ment át, mint azt a regény állítja.

216 :cím *Monsieur de L'âne doré* — „Aranyzamárról úr!”

19 *praesumptiv* — feltehető, gyanítható

20 *praetendens* — igénylő; olyan személy, aki jogos követelést
támaszt valamire

26 *Versailles-ben állapodott meg* — a francia kormány a forrongó
Párizsból 1871. márc. 19-én Versailles-be tette át székhelyét,
ott tartotta üléseit a nemzetgyűlés is a francia királyok egy-
kori rezidenciájában s csak Párizs újjáépítésének előrehalad-
tával, 1879 végén tért vissza a fővárosba

217 : 3 *Île de France* — a Párizstól északra és nyugatra eső vidék
neve

7 „*ad hoc*” *rossz utak* — alkalmi, ideiglenes rossz utak. Az egy-
kori sajtó ismételt kitér a háborúnak a közlekedés terüle-
tén okozott kártevéseire, így a Vasárnapi Ujság egyik közle-
ménye: „A cernírozó ellenség megszagatja a vasutakat, el-
vágta a távirda-sodronyokat, az országutakat félvágta s futó-

Lap: Sor:

- árkokkal szántotta keresztül-kasul.” (A párizsi léghajók. 1870. nov. 20. — XVII. évf. 47. sz. 605.)
- 217 : 13 *chaussée* — műút
26 *more barbaro* — barbár módra, műveletlen népek szokása szerint
31 *prefektúra* — előljáróság
- 218 : 12 *corpus delicti* — a bűn tárgya (pl. az ellopott tárgy), bűnjel
29 *fredonfrozott* — dúdolgatott
chansonette — dalocska
31 *bonhomme* — ’jó gyerek’, kedélyes fickó
- 219 : 11 *Szép Helena* — Offenbach 1864-ben bemutatott operettje
12 „*Kréta szigetre!*” — részlet az első felvonás fináléjából
17 „*pincenez*” — orrcsüptető, cvikker
22 *causfroz* — cseveg, társalog
32 *Rachel Felix asszony* — Élise Rachel Felix (1821—1858) francia színésznő, a klasszikus drámai alkotások kiváló tolmácsolója a Théâtre Français színpadán. Jókai jellemzése szerint e színbáznak „élete végéig ’napja’ — Franciaország tragikája”, aki „vendégszerepelt a pesti Nemzeti Színháznál is társaságával.” (A hajdani Nemzeti Színházról. NK 91.k.)
- 220.: 9 *Chislehurst* — a porosz fogságba került III. Napóleon kiszabadulása után Angliába költözött és az akkori Londontól 15 km távolságban lévő Chislehurst városban élt haláláig
33 *convincaltattott* — letartóztatták
- 221 : 1 *Trente cinq* — szó szerint: hamincöt; a franciák földrajzi tudatlanságát jellemző szójáték Trencsén város nevével.
34 *γ grec* — az ipszilon neve a francia nyelvben
- 222 : 7 *clairvoyance* — ’tisztánlátás’; az az egyes személyeknek tulajdonított rendkívüli képesség, amelynek segítségével azok sohasem látott, hallott, sohasem ismert dolgokról, eseményekről pusztá megérzés, sajátos belső ’látás’ alapján tudnak értesülést, hírt szerezni
- 10 *a hírhedett Hermann* — Jókai korának Európa-szerte ismert bűvésze, személyével a regény forrásait ismertető fejezetben bővebben foglalkozunk.
- 11 *a még híresebb Houdin* — Robert Houdin jeles francia bűvész; az 1850-es években III. Napóleon császár megbízásából Afrikában járt és az algíri szemfényvesztők előtt mutatta be produkcióit, hogy ezzel bizonyítsa hazájának fölényét. A gondolatolvasást merő mutatványként, különféle műfogások közbeiktatásával üzte, s általában gúnyolódva beszélt

Lap: Sor:

- a hipnózisról és a parapszichológia jelenségeiről. Egy Mirville nevű hipnotizőr médiuma azonban — ismeretlen léteére — Hoduin feleségének kezét fogva egyik gyermekük sok év előtti elhalálzásának körülményeit olyan részletesen mondta el neki, hogy Houdin homlokán kiütött a verejték. (C. Flammarion *L'inconnu* c. művének német fordítása: *Rätzel des Seelenlebens*. Übersetzt von Gustav Meyrink. Stuttgart 1909. 219—20.)
- 222 : 13 *fluidum* — Mesmer szerint a világ tárgyainak egymásra való hatását közvetítő folyadék-féleség, amely a mindenséget betölti. (Vö. a gondolatolvasásról szóló fejezetet a regény keletkezéstörténetében.)
- 24 *aliena* — szakasz, bekezdés
- 225 : 3 *stipulált* — szerződésben előre kikötött
- 226 : 29 *virtualitás* — várható, remélhető, feltételezhető vagyon, jövedelem
- 227 : 4 *L'Autriche* — Ausztria
- 17 „*nobile officium*” — nemes kötelesség, fizetés nélküli tiszt-ség vagy hivatal
- 26 *vaudeville* — drámai műfaj, a nagy francia forradalom alatt kialakult, politikai élű bohózat; utóbb harcos szellemét elveszti s mint szórakoztató műfaj virágzik tovább Európaszerte. Jókai korában Párizs két színháza ápolta e műfajt, a Vaudeville és a Variété.
- 228 : 20 *statutio* — birtokba (v. tisztségbe) való hivatalos beiktatás
- 229 : 10 *écurie* — lóistálló
- 14 *rambouillet nyáj* — utalás a világhírű franciaországi merinói juhtenyésztő helyre
- 25 *piacra akarják dobni a koronagyémántokat* — c kérdéssel az egykorú sajtó ismételten foglalkozik. „A Siècle támogatja azon indítványt, hogy a koronagyémántok (értékök 20 millió) az állam javára adassanak el,” olvassuk a Vasárnapi Ujságban, amely e hírhez kapcsolódva az ékszerek részletes leírását adja (1871. júl. 9. — XXVIII. évf. 28. sz. 360.)
- 230 : 3 *Meissonier* — Jean Louis Ernest Meissonier (1813—1891) francia festő, a hollandi barokk festészet stílusára emlékeztető jellemképeivel, valamint csaták ábrázolásaival szerzett nevet
- 13 *causeuse* — párnázott ülőbútor
- 31 *szamaritánus* — az ókori Palesztinában Szamaria tartomány lakóinak neve. Jókai Jézusnak az irgalmas szívű szamaritánusról mondott példabeszédére céltzott (Lukács 10, 25—37)

Lap: Sor:

- 231 : 12 *Hatvani professzor* — Hatvani István (1718 — 1786) a debreceni kollégium tanára, természettudós és orvos, a róla szóló mondák szerint Fausthoz hasonlóan az ördöggel cimborált. „A Hatvaniról szóló népmondákat Jókai vezette be a magyar irodalomba”, állapítja meg már 1872-ben Szilágyi István. Jókai először egyik adomagyűjteményében (*A magyar nép adomái*. Pest 1857.), majd a Kisfaludy Társaságban tartott előadásában (*A magyar Faust*. NK. 50. k. 44. s köv. l.) foglalkozott Hatvani alakjával. Szilágyi közölte a Hatvani-mondák Kazinczy Sámuel féle kéziratát is, „amelyből Jókai oly gyönyörű Magyar Faustot alkotott.” (*A Hatvani-monda*. VU 1872. márc. 31., ápr. 7. és ápr. 14. — XIX. évf. 13 — 15. sz.) A Jókai említette történet a debreceni bíró vacsorájáról azonban Kazinczy Sámuel kéziratánál korábbi, a református kollégiumi diákirodalom felvilágosodás-kori terméke, hasonlóan a Hatvani-mondák legtöbbjéhez. Régebbi változatai közül a Déri Múzeum Néprajzi Adattárának 342. sz. kézirati szövegét egyik újabb antológiánk tette hozzáférhetővé. (Bán Imre — Julow Viktor: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1964. 32 — 34.) O. Nagy Gábor e történetek szerzőjét Bányai József vagy Bogy József ismert diákköltő személyében keresi. (*Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen 1941. 15.) Az idézett újabb antológia szerzője úgy véli, az 1796-tal keltezett szöveg nem lehet Bogy József alkotása, mint-hogy Bogy csak 1800-ban született. Ám az antológia közölte Ama nagy tudákos professzornak Hatvaninak életéből né-mely töredékek c. irat kezdő szavai „a múlt századnak utolsó felébe élt Hatvaniról” — világosan mutatják, hogy a diákság tréfálkozó kedvéből sarjadt kézirat antedatált és nem 1796-ban, hanem utóbb, a XIX. sz. elején keletkezett. Bogy esetleges szerzőségével változatlanul számolnunk lehet.
- 16 vitték a „honneurs”-öket — foglalták el a lakomán a főhelyeket
- 232 : 6 *Most egy sugárutat törnek rajta végig* — a régi Andrassy-út, eredeti nevén Sugár út (ma Népköztársaság útja) építését az 1870: LX. és az 1871: XLII. törvénycikk rendelte el. Építését 1872-ben kezdték meg, az elkészült utat a Fővárosi Köz-munkák Tanácsa 1876. Szent István napjára adta át a for-galomnak, a főváros hivatalosan 1877. októberében vette át. Ekkorra „a volt pöcegödrök, kolerafészkek, régi árkok, lebontott viskók helyén már negyven ház emelkedett, három

Lap: Sor:

4 emeletes, tizenkilenc 3 emeletes, nyolc 2 emeletes és egy 1 emeletes palota, ezen kívül pedig kilenc villa.” (Ruffy Péter: *Egy sugárút születése*. Magyar Nemzet 1966. aug. 20. 10.)

- 232 : 7 *a párizsi Boulevard Sebastopollal akar valaha versenyezni*
Való, hogy Andrásy Gyula elképzelése a létesítendő pesti Sugár útról a modern Párizst vette mintául, amelynek megteremtésében kiemelkedő szerepet játszottak III. Napóleon korának építkezései. A párizsi hangulatú hazai sugárút tehát nemcsak a pesti belváros és a külterületek között létesített összeköttetést, hanem egyúttal Pest világvárosi városképének megalapozása szempontjából is kezdeményező jelentőségű volt.
- 27 *Château—Laffitte* — francia bormárka
- 28 *conjectural-politika* — az eshetőségeket mérlegelő, következtetéseken alapuló politizálás
- 29 *assemblée* — nemzetgyűlés
- 30 *Dupanloup* — Félix-Antoine Dupanloup (1802—1878) a Sorbonne tanára, majd orleans-i püspök, vallásos és egyéb irányú művek szerzője; az 1870-es évektől fő törekvése az volt, hogy a legitimistákat és az orleanistákat kibékítve — Chambord grófját a trónra segítse
- 31 *Franchieu marquis* — Jean-Paul-Alexandre Franchieu (1810—1877) konzervatív politikus, a versailles-i nemzetgyűlésen a szélsőjobb oldal híve
- 32 *Találkozott-e Thiers a hercegekkel* — Louis Adolphe Thiers (1792—1877), polgári irányzatú francia államférfi és történétíró, III. Napóleon elvi ellenfele, a poroszok elleni háború megindításának egyik leghatározottabb ellenzője; a III. Napóleon császár elfogatását követően választott nemzetgyűlés döntéséből 1871 februárjában a francia köztársaság végrehajtó bizottságának elnöke lesz, utóbb köztársasági elnökké választják. A párizsi kommun leverését s az ezt követő véres megtorlást Thiers kormánya irányította. A regénynek ez a része jellemzően szemlélteti a kommun utáni francia politikai törekvések ellentmondásosságát. A Bourbonokon kívül a Napóleon család is jelentkezik trónigényével s mint Thiers találóan mondotta, a köztársasági álláspont megszilárdulásához az is hozzájárult, hogy a trónnak egyszerre négy jelöltje is akadt: „minthogy csak egy korona van, négy ember egyszerre nem lehet király.”

Lap: Sor:

- 232 : 34 *Gambetta heves támadása* — Léon Michel Gambetta (1838 — 1882) francia államférfi, jogász, a polgári köztársaság elvének harcosa. A sedani vereség és III. Napóleon elfogatása után ő indítványozta a párizsi népnek a köztársaság kikiáltását, a megvert reguláris katonaság helyében népfelkeléssel tett kísérletet a porosz előnyomulás megállítására. A körülzárt Párizsból léggömbön Tours-ba, majd Bordeaux-ba megy és hatalmas szónoki erővel szervezi a nemzeti védelmet. Későbbi politikai pályáját is a köztársasági eszme és a poroszellenes reváns gondolata szabta meg. Gambetta ekkor elsősorban a poroszokkal kötött békeszerződés, Elzász-Lotharingia átengedése miatt támadta Thiers kormányát, majd a nemzetgyűlés feloszlását akarta keresztülvinni.
- Daru* — Napóleon Daru gróf (1807—1890), Lajos Fülöp híve; majd mérsékelt köztársasági, de Napóleon államcsínyét nem helyesli; 1871-ben mint képviselő tevékeny részt vesz a monarchikus pártok küzdelmeiben
- 233 : 1 *Jules Favre* — (1809—1880) ügyvéd, politikus, III. Napóleon-nal szemben határozott ellenzéki álláspontot képvisel. 1858-ban ő volt védője Orsininek, aki a császár ellen merényletet követett el. Mint Thiers kormányának külügyminisztere ő írta alá a porosz-francia háborút lezáró frankfurti békeszerződést.
- 2 *Haute Sauterne* — bordói fehér bor
- 3 *meddig marad a pápa Rómában* — 1870-ben a francia—porosz háborút kihasználva Olaszország elfoglalta az addig francia védelemmel fenntartott, pápai területet alkotó Rómát. IX. Pius pápa nem fogadta el az olasz állam által felajánlott kárpótlást; ennek kifejezéséül a pápák közel egy évszázadon át nem hagyták el a birtokukban meghagyott római városrész területét. Ekkoriban találgatások folytak arról, vajon IX. Pius pápa nem teszi-e át székhelyét valamely más, Olaszországon kívül eső városba.
- 3 *Sikerül-e Plon-Plonnak a korzikaiakat meghódítani?* — Jókai utalása az 1871-i választásra vonatkozik, amikor Napóleon Jerome herceget Korzika képviselőjévé választották. Az esemény azonban nem a kommün leverése utáni hetekben történt, a választás már febr. 8-án lezajlott.
- 6 *grand vin* — pezsgő
- 34 *Ahasverus* — Xerxes perzsa király (uralkodott i.e. 485 - 465.) zsidó neve

Lap: Sor:

- 234 : 5 *email* — zománc; itt: folyékony púder, amely zománcként vonja be az arcot
- 6 *Elysée* — Palais de l'Elysée 1817-ben épült palota, III. Napóleon, majd a francia köztársasági elnökök lakásául szolgáló épület; célzás Sidonia grófnőnek a császári udvarral való kapcsolatára
- 17 „*Godiva*” . . . *a híres angol honleánynak a neve* Lord Leofric felesége (1040—1080); férje Coventry lakosait súlyos adókkal sanyargatta, Godiva pedig közbenjárt a terhek enyhítése érdekében uránál. A monda szerint ezt ura ahhoz a feltételhez kötötte, hogy felesége ruhátlan lovagoljon végig a városon. Godiva ezt is vállalta; lovaglása alatt Coventry hálás lakói zárt ablakok mögött tartózkodtak házaikban.
- 235 : 7 *a hiszekegy utolsó mondását* — „és az örök életét”
- 14 *sacrilege* — szentségtörő
- 237 : 5 *entomológ* — rovarlattal foglalkozó kutató
- 10 *szent Chrysostomus* — magyarul aranyzájú szent János (meghalt 407-ben), Konstantinápoly püspöke, egyháztudós
- 15 *papilio* — fecskefarkú pillangó
- 16 *phalena* — éjjeli lepke
- 20 *Père-Lachaise* — Párizs temetője, 1871. máj. 27-én a kommün egyik utolsó, különösen véres csatájának színtere. Nevét XIV. Lajos egykori gyóntatójától nyerte.
- 21 *akiket június 8-án elgázoltattunk* — a valóságban a kommün leverése már május végére befejeződött
- 238 : 5 *gőz-guillotine* — Ez a motívum *A jövő század regényének A szép lótusz virágok* c. fejezetében is előfordul: Alexandra cárnő a felkelő nihilisták tömegein e szerkezettel hajtatta végre a halálos ítéletet.
- 9 *mindenki sietett a maga jelöltjét megnevezni* — Jókai a következőkben a párizsi kommün egyes vezéralakjainak, de rajtuk kívül egyes kevésbé ismert kommünárdoknak nevét is említi, akiknek tevékenységéről nem ad számot a történetírás.
- 10 *Millière* — Jean Baptiste Millière (1817—1871) szocialista újságíró. 1871-ben a Versailles-i nemzetgyűlés tagja lett s a kommün és a nemzetgyűlés közti megegyezés létrehozására törekedett. Bár a kommün munkájában ténylegesen nem vett részt, 1871. május 26-án elfogták és kivégezték.
- 11 *Van de Hooven* — hasonló nevű kommünard személyéről és tevékenységéről forrásaink nem szolgáltatnak adatot

Lap: Sor:

- 238 : 12 *Brunel* — Paul-Antoine Magliore Brunel (1830—?) katonatiszt, a kommün tagja volt. A kommün bukása után halálra ítélték ugyan, de sikerült Angliába menekülnie, ahol a Dartmouth-i tengerészeti akadémia tanára lett.
- 13 *Després* — Armand Després (1834—?) orvos és politikus *enfants perdus* — „elveszett gyermekek”, eredetileg azok a katonák, akiket legelsőnek küldöttek a tűzvonalba. A kommün alatt a szabadcsapatokban szervezkedett harcosok neve.
- 15 *Dombrowski* — vö. a 212 : 32. sorához fűzött jegyzetünket
La Cecilia — Napóleon La Cecilia (1835—1878) újságíró, egy ideig Garibaldi csapatainak harcosa. A kommün bukása után Londonban, majd Egyiptomban élt.
- 16 *Piady* — helyesen: Jean-Louis Pindy (1840—1917) asztalos, a kommün tagja, az Internationale híve, később anarchista. A kommün bukása után halálra ítélték, ekkor Svájcba menekült.
- 16 *Courbet festő* — Gustave Courbet (1819—1877) jeles francia festő, a kommün idejében a szépművészetek minisztere. Ő rendelte el a Vendôme-szobor lerombolását, ezért megfizethetetlenül magas kártérítésre ítélték Thiers alatt, és kénytelen volt Svájcba menekülni.
- 17 *Cluseret* — Gustave Paul Cluseret (1823—1900) katonatiszt, majd újságíró, a kommün gyalogságának parancsnoka. A harcok befejeztével külföldre menekült, távollétében halálra ítélték, de 1880-ban kegyelmet kapott.
a „Lanterne” szerkesztőjét — Jókai tévesen tartja Cluseret-t a Lanterne c. lap szerkesztőjének; a Lanterne c. élc lap Henry Rochefort szerkesztésében jelent meg, s III. Napóleon rendszerének gyilkoshangú bírálójaként aratott rendkívüli sikert.
- 18 *Vermorel* — Auguste Jean-Marie Vermorel (1841—1871) szocialista újságíró, a kommün tagja, a barrikádokon esett el
Cavalier — Georges Cavalier (1841—1878) mérnök, majd újságíró, a kommün tagja; a kommün leverése után száműzetésre ítélték. Élete utolsó éveit Belgiumban töltötte.
- 19 *az idegen kalandorokat* — a felsoroltak közül forrásaink csak az öt Okolowicz testvért említik, a lengyel forradalmárokat, akik mindvégig résztvettek a kommün harcaiban
- 25 *Orsini-bombák* — Felice Orsini gróf (1819—1858) Olaszország egyesítésének lelkes híve. Hogy III. Napóleon figyelmét hazája ügyére felhívja, 1858 jan. 14-én az operába

- tartó III. Napóleon ellen merényletet követett el. A regényben sűrűn szereplő bomba szerkezetét Herman Ottó így írja le: „Az Orsini-bomba kitűnő öntöttvasból való, belül üres, fala úgy van készítve, hogy alsó része vastagabb, tehát súlyosabb is. Ennek a következtetése, hogy egyszerű, nem forgató dobás mellett mindig a súlyosabb részre esik, e részre vannak azután alkalmazva a kis kúpok, melyek szakasztott olyanok, mint az úgynevezett kapszlis fegyverekéi, mégpedig háló módra elrendezve, s oly sűrűn, hogy egyik-másik okvetlenül érinti a talajt, amelyre a bomba vettetett.” A töltőlyukon át a bomba üregét e leírás szerint nem lőporral, hanem sokkal veszedelmesebb „robbanó ezüsttel” töltötték meg és vascsavarral zárták le. „Kemény köveztetve, a robbanás kimaradhatatlan és iszonyú volt, mert a bombák darabokra szaggatta, ezeket pedig minden irányban roppant erővel szétröpítette.” (*A pétérdák*. VU 1878. dec. 8. XXV. évf. 49. sz. 782.)
- 238 : 27 Jules Ferré — helyesen Théophile Ferré (1845—1871), a kommün rendőrségének helyettes vezetője. Jókai nyilvánvalóan Jules Ferry-nek, a harmadik köztársaság ismert politikusának nevét téveszti össze Théophile Ferré-ével. Elfogták, halálra ítélték és kivégezték.
- 27 Rossel — Louis-Nathanael Rossel (1844—1871) a kommün egyik katonai vezetője; kapitányi rangban Metznel német fogságba esett, de kiszabadulva Párizsba sietett és a kommünhöz csatlakozott. Kortársai kiváló katonai képzettségét hangsúlyozzák (*A commune főnökeiről*. A Hon 1871. júl. 11. — IX. évf. 157. sz. 1—2.). A kommün bukása után hadbíróság elé állították és kivégezték.
- 28 Jules Vallès — (1812—1885) nagyműveltségű író és újságíró, tanár, a kommün közoktatásügyi minisztere. Külföldre menekült, utóbb kegyelmet kapott. Önéletrajza magyarul is megjelent.
- 239 : 1 *strapacia* — erőfeszítés, megerőltetés
- 240 : 27 *musa esete* — Abesszíniából származó, a banánnal rokon dísznövény
- 241 : 8 *retinospora* — japáni eredetű, örökzöld dísznövény, tülevelű, legyezőszerűen elhelyezkedő ágakkal
- 11 amikor egyszer Magyarországot beutazta — Thiers kormányának igazságügyminisztere, Jules Armand Stanislas Dufaure helyett Jókai itt Trochu ideiglenes nemzeti kormányának

- igazságügyminiszterét, Isaac Adolphe Crémieux-t veszi modelljéül. Crémieux (1796–1880) mint ügyvéd az 1830. évi júniusi forradalom leverését követő perekben számos író és politikus védőjeként szerzett nevet. Ő volt az igazságügyminiszter 1848-ban, a februári forradalom után is néhány hónapig (jún. 7-ig). Az ideiglenes nemzeti kormányban nyert megbízatását kommentálva említi az egykori tudósítás, hogy 1868-ban „Bukarestben is megfordult, tekintélyét vetvén latba, a zsidók üldözését nemcsak nem akadályozó, hanem inkább előmozdító román kormánynál. Útját ekkor fővárosunkon át vette s ovációk tárgya volt a pesti zsidóság részéről.” (VU 1870. nov. 6. — XVII. 45. sz. 576–78.) *A lélekidomár* természetesen a regény cselekményébe illeszti s a magyarországi börtönviszonyok tanulmányozásával hozza kapcsolatba nálunk tett látogatását.
- 241 : 25 *causalis nexus* — oki kapcsolat
- 242 : 17 „*Henri quatre*” *szakáll* — IV. Henrik francia királyról (uralkodott 1589–1610) elnevezett, finoman ápolt, hegyes kecskeszakáll az állon
- 243 : 28 *száda* — bejárat, nyílás, száj
- 245 : 1 *Grève-piac* — tér a Hôtel de Ville előtt, ahol a halálraítélteket kivégezték
- Isle de France* — Mauritius szigetének francia neve; Jókai korában már angol gyarmat, a kommünardokat nem ide, hanem Új-Kaledonia szigeteire deportálták.
- 2 *Cayenne* — Francia-Guayana fővárosa Délamerikában
- 24 *pur sang* — telivér
- 28 *ultrademokrata* — a kommünardok egyik neve az egykorú sajtóban
- 30 „*Vicisti Galilae*” — Győztél, galileai! A haldokló Julianus római császár (uralkodott 355–363), ismert nevén Julianus Aposztata mondása Jézusról. A császár tüzzel-vassal üldözte a keresztényeket, hogy birodalmában ismét a régi római vallást tegye uralkodóvá, de a kereszténységen már nem diadalmaskodhatott.
- 246 : 2 *légion d'honneur* — becsületrend; a legmagasabb francia polgári kitüntetés
- 247 : 16 *Traumhold-tömeg* — a Traumhold család minden végrehajtás alá vonható vagyona.
- 248 : 17 *sext major* — kártyában valamely szín hat legmagasabb lapja

Lap: Sor:

- 248 : 19 *macs* — valamely kártyajáték különösen szerencsés megnyerése oly módon, hogy az egyik játékos minden lapot (lt. ellenfele híváshoz sem jut.
27 *purizál* — letisztáz
- 249 : 25 *sorbet* — sörbet; jégbe hűtött, sűrű gyümölcslé
- 250 : 2 *cernozva volt* — körülvették, megostromolták
3 *mina* — arckifejezés
20 *deferencia* — hódolat, megkülönböztetett előzékenység
23 *szarkazmus* — elkeseredett, nyers gúny
25 *lornyett* — nyéllel ellátott szemüveg, amelyet zsinórra, finom láncra függesztve, ezt pedig nyakba vetve vagy a kabát hajtókájához erősítve viseltek
28 *internacionális korreláció* — kölcsönös nemzetközi megállapodás
29 *dualisztikus államforma* — két állam, pl. 1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia állandó, pontos jogelvekkel körülírt kapcsolata
31 *inhibitio* — tiltakozás, a törvényes akadály bejelentése
32 *Lord-Mayor* — az angol nagyvárosok főpolgármestere
palatínus — nádor; Mátyás király 1485. évi törvénye alapján 1849-ig fennállt magas méltóság: a király helyettese
- 251 : 3 *Café Anglais* — előkelő párizsi kávéház
4 *sorbet maraschino* — meggykocsonya vagy gyümölcslé meggylikörrel
6 *cause célèbre* — híres, nagy port felverő ügy, botrány
- 253 : 1 *certificát* — igazolás, bizonyítvány
5 „*megölelve*” a kezeiket — utalás a francia „embrasser” igére, amelynek jelentése kettős: „megölelni” — „megcsókolni”
- 254 : 23 *Avricourt* — falu az 1870–71. évi háború előtti, régi francia-német határon
- 256 : 17 *alkoven* — hálókamra, fülke, alkóv
34 *carrière* — tárna, vájat, földalatti folyosó
- 257 : 14 *busz* — fojtó gőz, gáz
- 258 : 15 *Tombeau d’Izoard* — Jókai következetesen ezt az elnevezést használja; az egykorú Baedeker szerint (12. kiadás. 1888.): tombe-Issoire vagy tombe de la Issoire
- 259 : 15 *Acheroni* — alvilági; Acheron az ókori görög elképzelés szerint az alvilágot körülhatároló folyó
- 260 : 3 *Valentin* — vö. a Lyonelre vonatkozó adatokat a regény forrásaival foglalkozó fejezetben
16 *concert philharmonique* — filharmonikus hangverseny

Lap: Sor:

- 261 : 6 *pokolle* — az ezüst nitrátja, Jókai korában fényképészeti és orvosi célokra használták
- 262 : 33 *guinguette* — kocsmá
- 263 : 1 *cervelas* — kolbászféle
cidre — almabor
waterproof — vízhatlan szövetkabát, esőköpeny
4 *aneroïd* — száraz légnyomásmérő
15 *gig* — könnyű, kétkerekű, egylovas kocsi
18 *északi vaspálya induló-házánál* — a Gare du Nord-nál, Párizs X. kerületében, ahol az említett utcák is vannak
- 264 : 3 *mort au voleur* — halál a tolvajra!
11 *Messagerie* — a szó a regénynek e helyén, úgy látszik, a gőzhajó-állomást jelöli
20 *passapartout* — Jókai a szót tévesen használja az „útlevél” jelentésű *passoport* szó helyett
32 *citoyennes! respect au malheur! La mère d'un condamné!* — polgártársnők! tisztelet a szerencsétlenségnek! Egy elítélt anyja!
- 265 : 6 *garçon* — pincér
7 *lapin-ragu* — házinyúlból készített aprólék
- 266 : 29 *piquet* — osztag, szakasz(katonai műszó)
31 „*Vivent les zuaves!*” — éljenek a zuávok!
- 267 : 2 *egy eskadron lovas chasseur* — egy század lovasvadász
7 *Marat* — Jean Paul Marat (1743–1793) a francia forradalomban a jakobinus párt egyik vezető egyénisége; politikai gyilkosság áldozata lett
Pantheon — a francia nép kiváló fiainak sírhelyéül szolgáló díszes párizsi épület
8 *Du Barry grófnő* — (1746–1793) XV. Lajos francia király kegyencnője; a francia forradalom idején kivégezték
19 *sapeur* — árkász (katona)
- 269 : 12 *arcolai* — itt: a haditechnika, elsősorban a tüzérségi technika tudománya
- 270 : 11 *posaj* — bűzös, romlott levegő
30 *père Croque-Mitain* — francia mesealak neve
- 271 : 3 *Masaniello* — igazi nevén Tommaso Aniello, nápolyi halász (1623–1647), akit 1647-ben az alkirály adóí miatt lázongó nép vezérének választott, és aki meg is védte a várost a királyi seregek ellen. A személyéhez fűződő eseményeket dolgozza fel Auber *A portici néma* c. operájában.
9 *expert* — szakértő, valamely munkakörben jártas
20 „*imprimatur*” — nyomási engedély; itt tréfásan: ütleget

Lap: Sor:

- 271 : 29 *pompier* — tűzoltó
- 274 : 5 *ventrebleu!* — az ördögbe is!
26 *pneumatikus vasút* — légnymáson alapuló vasút
28 *citoyen* — polgártárs
- 276 : 4 *Mazas* — párizsi börtön
- 277 : 22 *balzac* — heverő v. alacsony karosszék
24 *mezzanin* — magassíkszint
25 *radicaliter* — alaposan
- 279 : 20 *pulzometer* — hőmérő
21 *typhosus* — tífuszos állapotra jellemző, tífuszosokéhoz hasonló
23 *indicium* — tünet
28 *grippe* — az influenza súlyos formája
- 280 : 21 *magnetikus erő* — az állati magnetizmus tanáról a regény forrásairól szóló fejezet tájékoztató
- 284 : 6 *Lis Blanc-contre Traumhold* — perces ügyek, periratok szokásos cím-megjelölése: Lis Blanc pere Traumhold ellen
13 *Jónás prófétának kiszabadulni a cethalból* — a küldetése elől menekülő prófétát a Biblia szerint cethal nyelte el és vitte vissza Ninivébe bűnbánatot hirdetni (Jónás 2. 11.)
18 *sequestrum* — bírói zárlat
- 285 : 8 *edictaliter* — rendeletileg
14 *ab instantia* — bírósági döntés alapján
15 *ex officio* — hivatalból
16 *pair* — francia főrend
agnatus — egyenes ági apai leszármazott
28 *villamtelegráf* — távíró
- 286 : 14 *clerc* — itt: titkár, írnok
15 *papier timbré* — hivatali célra szolgáló papír a mai okmánybélyegnek megfelelő ábrával és értékjelzéssel
29 *cour d'assises* — esküdtbíróóság
- 288 : 2 *glacis* — itt: sétatér, korzó
marchande de modes — divatárú-kereskedőnő
32 *concierge* — házfelügyelő, portás
- 289 : 24 *cabriolet* — könnyű kétkerekű kocsi
28 *bolgár sheik* — a francia nyárspolgár földrajzi tudatlanságának kigúnyolása
34 *chut!* — pszt! csend!
- 290 : 1 *paletot* — felöltő, köpönyeg
16 *télizöld gúllák* — gúla alakúra nyírt örökzöld bokrok
24 *altdeutsch styl* — ónémet, sajátos bútorstílus

Lap: Sor:

- 290 : 28 *sans façon* — minden formáság nélkül; fesztelenül
34 *Bartholoméé* — a Bertalan név szokottabb francia formája Barthélemy; a regényben használt szóalakot Jókai alkotta *grand inquisiteur du tribunal austro-hongrois* — az osztrák-magyar törvényszék fő vizsgálóbírája
- 291 : 15 *quart d'heure de grâce* — negyedóra türelmi idő
20 *échec* — kudarc
21 *La légende des siècles* — *A századok legendája* Victor Hugo 1859-ben kiadott elbeszélő költeménye
- 292 : 22 *fripon* — gazfickó, kópé
23 *relatio* — jelentés, előterjesztés
24 *coramizáld* — láttamoztasd; valamely irat láttamozása tanúk és közjegyző előtt
31 *gamin* — kópé, csibész, fickó
espiglerie — mutatvány, ügyeskedés, produkció
- 293 : 32 *Officium praecedat* — első a kötelesség
- 294 : 16 *Bosco* — Bartolomeo Bosco (1793–1863) olasz bűvész, mutatványaival bejárta Európát és a Közel-Keletet, Magyarországon már a szabadságharc előtt ismételtelen szerepelt, hazánkban már 1835-ben címébe foglalja nevét egy népszerű bűvészkönyv (Takarki: *Varázslatok vagy Bosco, Philadelphia, Petorelli, Comte és mások jelesebb szemfényvesztési darabjai*. Kassa 1835.); későbbi hasonló kiadványok is sűrűn emlegetik (pl. Garbai Miklós: *Boskó a veres ördög*. 2. jav. bőv. kiadás. Kassa 1873. és uő.: *Bosko a bűvészmester*. Bp. 1890 tájt). Sikerei közkedvelté tették, követői sokszor léptek fel Bosco álnéven s vették át modorának külsőségeit. A Hon szerint „Bosco magyar varázsló 1880 szeptemberében a Krisztinavárosi színpályán lép fel . . . Bűvölési és varázslatai fizikai kísérletekkel kapcsolatosak”. (1880. szept. 7. Reggeli kiadás. — XVIII. évf. 233. sz.) Maga Jókai is említi egyik produkcióját: szerinte a bűvészek közt „leghíresebb volt Bosko, törzsnélküli kisasszonyával, sokáig fennmaradt utána a repülő szó: *spiriti miei ubbedite!*” (HhM 4. k. 41.) Az idézett varázsigé értelme: szellemeim, engedelmesskedjetek!
- 296 : 8 *garçonos* — fiús
23 *tableaux vivants* — élőképek
- 298 : 31 *affiche-oszlopok* — hirdetmény-, plakátoszlopok
- 299 : 9 *padlás* — itt: padozat, padló
- 301 : 9 *Moniteur* — francia hivatalos lap 1789 és 1869 között
15 *Messageries Maritimes* — francia tengeri szállítótársulat

Lap: Sor:

- 301 : 17 *kedive* — az egyiptomi alkirály török neve
kavasz — katona vagy fegyveres szolga valamely idegen
követség tagjainak szolgálatában
- 302 : 5 *ötmilliárdot fizetett azért, hogy a hódlító lába ne tapossa . . .* —
a porosz—francia háborút lezáró békeszerződés szerint a né-
met csapatok mindaddig Franciaországban tartózkodhatnak,
amíg a legyőzött franciák e jóvátételt ki nem fizetik. A fran-
cia nemzetgyűlés 1871. jún. 20-án erre a célra, valamint
a háborús károk helyrehozására két és félmilliárdos nemzeti
kölcönt szavazott meg, amelyet a hazaszeretetükben mélyen
megalázott franciák azonnal túljegyeztek; az 1872. júl. 15-én
megszavazott további hárommilliárd kölcönt pedig hét-
szeresen jegyezték túl.
- 15 *epuráltak* — megtisztították a forradalmároktól
- 26 *Bois* — Bois de Boulogne, párizsi erdő, kedvelt sétá- és
kirándulólóhely
- 303 : 8 *per te s tu* — tegező viszony
- 10 *Frères Provençaux* — párizsi szórakozólóhely, nevét az egy-
korú Baedeker nem említi
- 25 *wünschelrute* — varázspálca
- 304 : 12 *betting house* — lóverseny-fogadóiroda, totalizátor
- csau* — csao, bizalmas köszönési forma
- 305 : 2 *de faire bonne mine au mauvais jeu* — jó képet vágni a rossz
tréfához
- 5 *un bon enfant* — jó fiú
- 34 *Ranelagh* — egykori párizsi félvilági szórakozólóhely
Mabille — hírhedt nyári tánc helyiség Párizsban
- 306 : 2 *galop infernal* — „örült galopp” vagy „pokoli galopp”,
francia tánc. Nevét Philippe Musard (1792—1857) francia
zeneszerző, a párizsi opera karnagya kompozíciójáról
kapta.
- 11 *hybridum* — élőlények különböző fajtához tartozó egyedei-
nek kereszteződéséből létrejött utód; itt: ellentmondásos
kapcsolatok szövevénye
- 18 *jour fixe* — fogadónap; előkelő körökben a látogatók foga-
dására kijelölt nap
- 27 *sie haben einen Affen an dir gegessen* — szó szerinti: „majmot
ettek rajtad”; a kifejezés értelme: beléd bolondultak
- 32 *Tabula Cebetis* — Szókratész tanítványának, Kebésznek
(latinosan Cebesnek) egyetlen ráánk maradt — bár kétes
hiteles — műve, amely allegorikusan tárgyalja az emberi

Lap: Sor:

- léleknek a testtel való egyesülése előtti állapotát. E filozófiai mű a XVII.—XVIII. században a magyar iskolákban kedvelt olvasmány volt. Itt: szorzótábla, egyszeregy
- 307 : 3 *noble passio* — nemes kedvtelés, drága szórakozás
 űzdei — gépiesen túlhajtott, iparszerűen űzött
 23 *diatriba* — gúnyirat, vitairat
- 308 : 22 *massae curator* — vagyonfelügyelő, per vagy vegrehabítás alatt álló, bíróilag zárolt vagyon, birtok gondnoka
 23 *amicára lépiünk* — barátságosan kiegyezünk
- 309 : 21 „szűzek adója” — Minotauros (Minotaurus) a görög mitológia félig ember, félig bika alakú szörnyalakja azt követelte az athéniaktól, hogy kilenc évenként adóban hét fiút és hét leányt szolgáltatassanak ki neki táplálékul. A regényben említett londoni társaság szórakozásának jellegét ez a mítosz is sejtetheti.
 22 *telles choses se font, mais ne se disent pas* — ilyen dolgokat csinálnak, de nem beszélnek róluk
 23 *elles se disent, mais ne se font pas* — beszélnek róluk, de nem csinálják
 25 *touche* — találat (vívásban, biliárdban stb.)
- 310 : 8 *az esketési formulát az érsek után elmondtam* — Jókai itt jellemzetes magyar egyházi szokást ültet át francia viszonyok közé, ahol házasságkötés alkalmával a külön eskü nem szokásos.
 20 *Persigny* — Persigny, Jean Gilbert (1808—1872), francia államférfi, III. Napóleon híve, két ízben belügyminiszter, majd szenátor
 25 *déshabillé* — könnyű házi ruha, pongyola
- 311 : 3 *Cité* — Párizs belvárosa
 4 *lachíroz* — franciából németesített szó: abbahagy
 5 *hélas!* — fájdalom! sajnós!
 34 *melanogén* — fekete hajfesték
- 312 : 12 *sine Cerere et Baccho friget Venus* — Ceres és Bacchus nélkül fázik Venus; azaz: étel-ital nélkül nincs szerelem
 13 *szerescsendió-virág* — régi kelet-ázsiai fűszernövény magvának burka, nevével ellentétben nem virág
 14 *old sherry* — borostyánsárga spanyol óbor
 whitstable osztrigák — Whitstable angol fürdőhely, az osztrigahalászat emberemlékezet óta híres központja
 15 *sauce mirobolante* — 'csodálatos', azaz különlegesen finom mártás

Lap: Sor:

- 312 : 16 *zéphire de chevreuil* — őz-szelet
18 *madeira* — spanyol borfajta
19 *céleri* — zeller
20 *fonds d'artichauts* — az articsóka (*Cynara scolymus*) bogáncs-félékhez tartozó növény vastagabb, húsos virágvacka, fészek-pikkelyeinek alsó része, amelyet a Földközi-tenger vidékén főzeléknek készítenek
vin sec de Tokaj — tokaji pezsgő
pour la bonne bouche — „jó szájíz végett”, az étkezés befejezéséül
23 *curaçao* — kúraszó-likőr
313 : 1 *Correggio Lédája* — Antonio Allegri, művésznevén Correggio (1489–1534), a reneszánsz egyik legkiválóbb olasz festője
Pradier — James Pradier (1792–1852) francia szobrászművész, a klasszicista törekvések főképviselője
4 *heliotrope* — finom illatszer a kerti vanília (*Heliotropium Peruvianum*) virágainak kivonatából
12 *à la Lamballe* — Marie Luise Lamballe-ról (1749–1792), Marie Antoinette francia királynő udvarhölgyéről elnevezett pongyola
314 : 3 *rat* — patkány
5 *Úgy ivott, mint egy „diákné”* — az egyetemi diákság körében ekkor tűnnek fel az első nők, s felveszik férfi-diáktársaik szokásait, egyebek közt — úgy látszik — az ivást is
9 *tabula rasa* — itt: üres asztal
11 *Oeil de Boeuf* — Truchard-Lafosse hírhedt gyűjteménye korának erkölcsi botrányaiból (*Chroniques de l'Oeil-de-Boeuf*, Paris 1829–33. 8 k.)
13 *Fi donc!* — pfuj! (az utálat kifejezése)
15 *chronique scandaleuse* — botránykrónika
jegyz. *figuransnő* — statisza, néma szereplő a színházban
28 *makutyi* — holtrészeg; a szót Jókai maga magyarázza *Öreg ember nem vén ember* c. regényében. „Az átdőzsölt éjszaka után következik a makutyiság (Katzenjammer); valószínűleg ettől a szótól jön: *ma kutya*; a német macskául, a magyar kutyául érzi magát.” (Vö. Nyr. XXVII. 1898. 423–24. és 574.)
315 : 9 *petrifikáló* — kővé dermedtő
31 *Herculanum* — helyesen: Herculaneum, egykori római város Pompeji mellett, amelyet i. u. 79-ben a Vezuv kitörésekor a vastag lávaréteg teljesen elborított

Lap: Sor:

- 315 : 28 *Bacchus megalobolondult: átvette Neptun szerepét* — a bor istene átvette a tenger istenének szerepét, azaz Alfréd lerészegedve hányni kezdett
- 34 *plantigrada* — talponjárók; a ragadozó emlősök azon csoportja, amely járáskor egész talpával érinti a földet
- 316 : 21 *Poppaea* — Néró római császár (uralkodott i. u. 54–68) hírhedt felesége
- 22 *Myllitta* — a régi Babilonban a természet és a termékenység istennője; a regény az istennő kultuszával kapcsolatos orgiákra céloz
- 318 : 5 *Cissey* — Courtot de Cissey (1811–1882) III. Napóleon tábornoka
- 8 *Militat omnis amans* — harcol minden szerelmes; Ovidius: *Amores*, I. 9.
- 16 *noce* — lakodalom, nász
- 20 *Cham* — Amadée de Noé (1819–1879) francia karikaturista és rajzolóművész álneve
- Gavarni* — Paul Gavarni (1801–1866), igazi nevén Sulpice Chevallier, korának egyik legfinomabb és legszellemesebb francia rajzolóművésze
- crayon* — ceruza
- 24 *causerie* — kellemes csevegés
- brusque* — nyers, közönséges
- 319 : 5 *tarantula* — a Földközi-tenger mellékén élő pókfajta
- 18 *lustre* — fény, ragyogás
- 27 *noble hongrois* — magyar nemesember
- lionjai a surrogat társaságnak* — kiemelkedő személyek azok között, akik a társaságot kiegészítik
- 33 *Flammarion* — Camille Flammarion (1842–1925) francia csillagász, jeles érdemeket szerzett a tudományág népszerűsítésében. Miszticizmusba hajló eszméi felé Jókai különös érdeklődéssel fordult. „Ha csak csillagászati alagra építette volna hitét, az ember azt gondolná, Flammariont olvasta,” — írja Fesztyné; s hozzá teszi: „Ez különben valószínű, mert a világ majdnem minden természettudományi, csillagászati munkáját ismerte.” (*Akik elmentek*. 1923. 26.)
- 320 : 22 „*Le deuil de l'Alsace*” — „Elzász gyászja”, azaz az Elzász elvesztése miatt hordott gyászruha
- 27 *tête carrée* — „kockafejű”; makacs ember; itt: korlátolt ember
- 31 *tilbury* — kisebb kétkerekű kocsi

Lap: Sor:

- 321 : 6 *cserkesz* — másnéven adige; észak-kaukázusi nép a Kubán folyó felső vidékén
Shamyl — cserkesz fejedelem (1798—1871), az 1830-as évektől 1859-ig a kaukázusi hegyi törzseknek vezére a cári rendszer ellen vívott háborúban (Vö VU 1854. ápr. 23 és 30.)
- 321 : 11 *Arnould Sophie* (1747—1802) neves francia színésznő és énekesnő; Jókai tévesen tartja táncosnőnek
27 *rubensi kolorit*—Pieter Pauvel Rubens (1577—1640), flamand festő színpompás, pátosszal telt alkotásaival a barokk festészet kiemelkedő alakja; különös készsége a színárnyalatok és fényhatások érzékeltetése
- 322 : 15 *diantrel* — az ördögbe is!
- 323 : 12 *contribuál* — adózik, fizet
20 *Hands off* — fel a kezekkel; itt: el a kezekkel
24 *frigyláda* — a bibliai zsidóság szent szekrénye, amelyben a tízparancsolat két kőtábláját őrizték
- 324 : 7 *revenons à nos moutons* — francia kifejezés: „térjünk vissza birkáinkhoz;” értelme: térjünk a tárgyra. Szállóige a középkori, Pathelin mesterről szóló bohózatból (*La farce de Maître Pierre Pathelin*)
8 *Tiens! Vous n'avez pas encore vu mes entrechats? C'est pour battre le chat!* — a fenti bohózatból idézetek folytatása; Ejnye! Nem látta még, hogyan bokázom a levegőben? Csak azért, hogy a macskára verjek!
17 *Horace* — Horatius Flaccus (i. e. 65—i. u. 8.) római lírai költő franciára formált neve
20 *Dulce loquentem* — Hor. Carm. Liber I: XXII. Ad Fuscum
- 325 : 18 *Ah ça!* — Lám! (a csodálkozás kifejezése)
21 *Licorne* — egyszarvú
26 *garibaldi* — az olasz szabadságharcosról elnevezett köpeny *cotillon* — alsószoknya
32 *longshawl* — kendő, hosszú sál
- 326 : 2 *Brahma és bajadér* — Goethe: *Gott und die Bajadere* c. költeményének ismert témája. Hasonló című baletet említ Jókai *A mi lengyelünk* c. regényében is. Minthogy forrásaink ide vágó táncjátékról nem tudnak, lehet, hogy az író képzeletét a Budai Színkör 1876. aug. 23-án bemutatott kétszereplős operája, Farkas Lajos és Ödön *A bajadér* c. műve ihlette. (Vö. VU 1876. aug. 27. — XXIII. évf. 35. sz. 556.)
6 *Grahn Lucile* — dán táncosnő (1819—1907), nagy sikerrel lépett fel Párizsban és Szentpétervárt is

Lap: Sor:

- 326 : 9 *Minerva hitta versenyre Arachnét* — a görög mítosz szerint a szövőművészetére büszke görög lányt Minerva, a művészet istennője versenyre hívta, majd haragra gerjedve, pókká változtatta
- 22 *szenzáldíj* — közvetítői jutalék
- 31 *iszpahani ajtófüggöny* — függönyként alkalmazott perzsa-szőnyeg
- 32 *sorcière* — varázsló, boszorkány
- 33 *diabliesse* — nőstényördög
- 34 *Prado* — a szövegből kivehetően mulatóhely; a Baedeker nem ismeri
Rigolboche — jeles francia groteszk táncosnő művészneve a XIX. század derekán; Jókai *A mi lengyelünk* lapjain is említi
- 327 : 14 *ballerina assoluta* — szóló táncosnő, előtáncosnő
- 328 : 1 *typhon* — vihar, nagy erejű szélvész, tájfun
- 8 *Hotel Choiseul* — vö. a Jókai párizsi albumairól szóló fejezetet
- 9 *pilaster* — fálpillér
- 10 *Guimard kisasszony* — Guimard, Marie-Madeleine (1748–1816), kiváló francia táncosnő
- 25 *glyceriád* — édeskés, émelyítő hízelgés
- 26 *Cerrito* — Cerrito, Fanny (1820–?), ünnepelt olasz táncosnő az 1840-es években, 1846-ban a pesti Nemzeti Színházban is fellépett
- 27 *Taglioni* — Mari Taglioni (1837–1891) olasz eredetű táncosnő, Londonban, majd a berlini udvari színháznál. Pesten is fellépett. Jókai emlékezésében olvassuk: „A balettnál is a legelső rangú művészetet válogatta ki Festetic Leó gróf. Elhozta Berlinből Taglioni kisasszonyt, akinél ideálisabb balerinát sohasem láttunk. A koreográfia tökélyét kiegészítette azzal, hogy igazi spanyol nemzeti táncokat mutatott be” (*A hajdani Nemzeti Színházról. Az Elfelejtett nevek c. fejezetben. NK 91. k.*).
- 28 *Elsler Fanny* — (1808–1884) osztrák táncosnő. Jókai korában fellépett Európa minden jelentősebb színpadán, így Pesten is 1844-ben és 1846-ban.
- 329 : 15 *Tortoni* — híres étterem a Boulevard des Italiens-en
- 27 *médailonja revers oldalán* — a medailon hátlapján; itt: az ülepén
- 31 *canaille* — csőcselék
- animal* — állat
- fripon* — pimasz

Lap: Sor:

- 329 : 31 *verbum regens* — az összetett mondat mellékmondatbeli igeidőit megszabó főmondat igei állítmánya
megaera — a bosszúállás istennője a görög hitregékben
- 330 : 17 *duzmadtan* — sértődötten, duzzogva
23 *japonika* — japán szabású ruha
27 *kantus* — köpeny
28 *corsage* — női ruhaderék
- 331 : 7 *songeuse* — ábrándozó, álmodozó
12 *Terpsychore* — a tánc műzsája
13 *Melpomene* — a tragédia műzsája
33 *Phaedrát tanulom* — Jean Racine (1639–1699) francia drámaíró *Phèdre* című, 1677-ben írt tragédiájának hősnője. Phaedra a görög mithológiában Theseusz felesége, Minoz krétai király leánya, aki szerelemre gyulladt mostohafia, Hüppolitosz iránt. Minthogy a fiú nem viszonzta mostohanyja érzéseit, Phaedra bevádolta őt férjénél. Theseusz kérésére Poszeidon, a tenger istene elpusztította Hüppolitoszt, mire Phaedra bánatában öngyilkos lett. Racine *Phèdre* c. drámáját Farkas Albert fordította magyarra (1872). Első előadása 1876. dec. 1-én a Nemzeti Színházban nem sok feltűnést keltett. (VU 1876. dec. 10. — XXIII. évf. 50. sz. 796.) 1881. november közepén azonban Sarah Bernhardt a Comédie Française 30 főnyi együttesével Budapesten vendégszerepelt, ekkor „a közönség a népszínház igazgatóját valóságos ostrom alá vette, hogy Phaedrát játszassa el” (A Hon 1881. nov. 12. Reggeli kiadás. — XIX. évf. 311. sz.). A művésznő engedett, és nov. 14-én az *Hernani* helyett a *Phaedrában* lépett fel. Játékát Jókai lapjában Reviczky Gyula méltatta, éppen a Scilla és Lándory markírozta jelenet Sarah Bernhardt által nyújtott művészi megoldásának kiemelésével. (A Hon 1881. nov. 15. Reggeli kiadás. — XIX. évf. 314. sz.) A vendégjátékával kapcsolatos cikkek szinte a Lukács Móric temetéséről és hagyatékáról szóló beszámolók szomszédságában jelentek meg, nyilván ezért asszociálódtak a regény cselekményéhez.
- 333 : 4 *chaldaei* — babiloni
7 *nagy animóval* — hévvel, lelkesedéssel
18 *Palais Royal* — a XVII. században épült királyi palota; kertje köré később üzlethelyiségeket építettek
arra a ritka műre — vö. a Jókai párizsi könyveiről szóló fejezetünket

Lap: Sor:

- 333 : 24 *Phryne* — i. e. a IV. században Praxitelész görög szobrász modellje, a görög világ hírhedt nőalakja
- 334 : 10 *Pereire*—*Jacques Émile Pereire* (1800—1875) és *Isaac Pereire* (1806—1880) portugál eredetű francia bankárok
- 21 *lat* — régi súlymérték, 17, 5 gramm
- 28 *tanagra figura* — finoman kifestett ógörög agyagfigura
- 336 : 6 *Azt a jelenetet* — az I. felvonás 3. jelenetét
- 12 *Rachel* — Élise Rachel Felix (1821—1858) francia színésznő, a klasszikusok kiváló tolmácsolója a Théâtre Français színpadán. Jókai jellemzése szerint e színháznak „élete végéig „napja” — Franciaország legelső tragikája, aki vendégszerepelt a pesti Nemzeti Színháznál is társaságával. (*A hajdani Nemzeti Színházról*. NK 91. k.)
- 18 *a megbotlott eredetiség többet ér . . .* — Laborfalvi Róza apjának sokat hangoztatott gondolata (Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. Bp. é. n.)
- 31 *jelenetét Hyppolittal* — a II. felvonás 5. jelenetét
- 337 : 4 *markírozson* — a markírozás a színészi előadás kezdetleges módja, nem teljes átéléssel, a kifejező mozdulatok pusztá jelzésével történő játék
- 11 *a felvonásnak a végjelenetét* — nem a felvonás, hanem az előbbi jelenet utolsó részét
- 23 *dunkli* — a sötétzárka tréfás neve a régi katonanyelvben
- 338 : 8 *habit* — ruha; férfi öltöny
- 340 : 26 *essbouquet* — virágesszenciából készült, zsebkendő illatosítására használt parfüm
- 15 *zegernye* — a népnyelvben 'zegernyés' annyi, mint fürgeteges, zimankós
- 28 *félnederes* — féleszű (tájszó)
- 342 : 25 *süthették a makkot* — tölthették az időt hiába
- 343 : 8 *icce* — régi űrmérték, kb. 8 deciliter
- 11 *Closerie de Lilas* — helyesen: Closerie des Lilas, párizsi szórakozóhely a Rue de l'Enfer-en
- 9 *messző* — régi űrmérték, kb. 3 deciliter; messzely
- 15 *sem a Jászság, sem a Kunság, sem az apáti bírótság* — az idézett népdal első szövegét Domony községből közölte Erdélyi János népköltési gyűjteményében (*Népdalok és mondák* 3. k. Bp. 1848. 145—146.)

Én vagyok a magyar gyerek,
Azzal dicsekedni merek.

Lap: Sor:

Én vagyok a jászsági fi,
Nekem nem parancsol senki.
Sem a Jászság, sem a Kúnság
Sem a hevesi uraság.
Nincsen itten szolgabíró,
Szegény legényeket kínzó.

344 : 1 *fincol* — fickándozik

345 : 4 *cserény* — vesszőből vagy nádból font kerítéssel elkülönített terület, ahová az állatokat betereleik éjszakára

14 *cickendő* — gyapotkendő

346 : 7 *nem fekszem én az ágyadra* — Jókai itt egy ismert betyárnotát idéz. Mezőkövesdi változata:

Három betyár a csárdába
Igy gondolkodik magába,
Igy gondolkodik magába:
Hová megyünk éccakára?

Egy közülük kitalálja:
Őzvegyasszony ablakára,
Őzvegyasszony ablakára,
Hol az ajtó nincs bezárva.

Bekopogtak betyár módra:
Van-e idehaza gazda?
Nincsen idehaza gazda,
Feküdj betyár az ágyamba.

Nem fekszem én az ágyadba,
Nem költsz fel éjféltejbe,
Felköltelek korán, jókor,
Éjfél után egy órakor.

Éjfél után egy az óra,
Kelj fel, betyár, ereggy haza.
Még a kutyák sem ugatnak,
Irigyeim mind alusznak.

10 *szárazfa* — hegedű

13 „Volt nekem egy daruszőrű paripám” — Arany János *Elesett a Rigó lovam patkója* c. versének második versszakából.
Arany szövege: „Volt nekem egy rigószőrű paripám”

Lap: Sor:

346 : 19 „Volt szeretőm: esztendeig sirattam” — Arany idézett költeményének negyedik versszaka. Szövege:

Volt szeretőm, esztendeig sirattam,
Az nekem a mindennapi halottam,
Most is megvan az a gonosz, de másnál, —
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

- 347 : 16 *Korcsmárosné, nekünk halat süsséke kend!* — változatait közli Gulyás József (*Jókai és a népdalok*. Ethn. 1925. 133—148.)
- 348 : 23 „*Maradj még! Ne menj el!*” — a népdalt számon tartja Gulyás József id. tanulmányában, de változatait nem említi
- 349 : 33 *tömpöly* — posvány, mocsár
34 „*angyalhullás*” — homok- vagy kavicsshalom
- 350 : 5 *csivatag* — tekervényes
7 *csörszárka* — csörszárók vagy ördögárok néven két hosszú árok-vonulatot ismerünk. Az egyik a Tarna folyótól, a másik Gödöllőtől húzódik a Tiszáig. Mondáját Székely István már a XVI. században említi.
19 *kankaléjkjára* — koloncára
21 *pilácsol* — mécsesként pislog
23 *pakulár* — román pásztor, juhászlegény
- 352 : 9 *puskámát kapóra rásütném* — kapásból, hirtelen, a célzásra nem sok időt vesztegetve
- 355 : 11 *longue-chaise* — sezlon
- 356 : 22 *bánatpénz* — szerződésben kikötött összeg, melyet a megállapodás megszegése esetén kell fizetni
31 *együtt laktok valahol a tatárok között* — a franciák földrajzi tudatlanságának kigúnyolása
- 357 : 26 *Vulcanus olyan finom láncot kovácsolt* — az Odüsszeia szerint (VIII. ének 266—369. sor) így szégyenítette meg Héfaisztosz Afroditét, mert hajlott Árész, a hadisten csábítására.
32 *aqua tofana* — szín, szag és íz nélküli méregital, amellyel a XV—XVII. században Francia- és Spanyolországban számtalan gyilkosságot hajtottak végre
- 359 : 30 *petroleur* — a kommunárdok gúnyneve a kommun után „petroleumos gyűjtogató”
- 360 : 16 *fait accompli* — befejezett tény
29 *eclipsis* — nap- vagy holdfogyatkozás
- 361 : 21 *lymphaticus* — Jókainál a hüvös, zárkózott lelkialkat élettani alapjára utaló kifejezés. Így jellemzi *Az arany ember* Timeáját is.

Lap: Sor:

- 362 : 2 *Taskent* — a cári kormány a középázsiai kánságok ellen indított hadjáratában 1865-ben foglalta el Taskentet. Jókai kora az eseményt szólásmondásként emlegette
5 *enfant terrible* — fenegyerek
26 *Auteuil* — Párizs XVI. kerülete, a főváros délnyugati részén
- 363 : 8 *Stabat mater* — Jacopo da Todinak tulajdonított középkori vallásos himnusz: „Álla a keserves anya”
13 *Szent Cecília* (i. u. II. sz.) római patricius-leány, vértanú, az egyházi zene védőszentje
- 364 : 22 *étui* — tok
- 365 : 20 *szerzői díjul ötszázezer frankot* — a francia írói honoráriumok mértéke ismételten foglalkoztatja Jókait. Az írói és művészi szerzői jogról szóló törvényjavaslat általános tárgyalásánál 1884. febr. 23.-án a harminc évi védelmi időnek ötven évre emelését javasolja, éppen mert a hazai viszonyok a franciaországiaktól jelentősen eltérnek. „A francia író munkája egy év alatt elér öt, ötven, sőt 100 kiadást, a magyar írónak pedig, még a legjobban keresett írónak egy kiadása elfogytáig eltelik tíz év, de a leggyorsabb haladás mellett is öt év. Ha tehát annak 30 évet szabunk, ez annyi, mint három kiadás”. . . „Azért ne méltóztassanak ugyanazon szempontból megítélni a magyar író helyzetét, mint a franciáét, aki egy év alatt kivette azt, ami az egész örökkévalóságra volt”. (*Jókai Mór politikai beszédei*. Szerk. Takáts Sándor 2. k. 234–35.)
- 366 : 33 *incubus* — lidérc
27 *még akkoriban a pays des Tzigánes-ról nem tudtak semmit* — Magyarország, mint a cigányzene földje az 1867. évi párizsi világi kiállításon kerül be a francia köztudatba
29 *quelque nation anonyme* — valami ismeretlen nemzet
10 *consigné* — készenlétben van (katonai műszó)
couloir — folyosó
14 *salavár* — salavári; keleti női viselet, hosszú bő nadrág
22 *remíz-bérlőkocsi* — számnélküli, közvetlenül a remízben bérelt díszesebb bérlőkocsi
- 373 : 11 *florenzi rizzszalma-kalap* — Firenze széles karimájú női szalmakalapjai, az ún. florentin-kalapok a századforduló évtizedeiben Európaszerte divatosak
- 374 : 3 *atrohilosus* — heves, indulatos: atrobile az ún. fekete epe neve a francia nyelvben, amely hagyományos orvosi szemlélet szerint a heves, indulatos természet okozója

Lap: Sor:

- 374 : 6 *Alcibiades* — (Alkibiadész) ókori görög államférfi és hadvezér (i. e. 452–404). Jelentős szerepe volt az Athén és Spárta közt kirobbant ún. peloponnészoszi háború katonai és politikai eseményeiben.
- 7 *araeopag* — az ókori Athén egyik legfontosabb politikai, közigazgatási és igazságszolgáltatási intézménye. Előbb a vének, majd az arisztokraták tanácsa, amely a főbenjáró bűnügyekben intézkedett, de a közigazgatásra, a törvények végrehajtására is felügyelt, s általában az alkotmányos rendelkezések tiszteletben tartásáról gondoskodott; nevét a hadistennek, Arésznek szentelt dombról kapta. Az i. e. VI. században létrejött testület rendkívüli tekintélyét mintegy 600 esztendőn át, Görögországnak római kézre kerüléséig megőrizte.
- 15 *adieu mesdames* — Isten önökkel, hölgyeim
- 377 : 2 *Au bon marché* — „A jó vásárhoz” címzett, azaz olcsó áruházba
- 19 *sapeur* — utász, árkász
- 20 *cabinet séparé* — vendéglő, mulatóhely különszobája
- 29 *poularde* — kappan
- 378 : 11 *Muscat Lunel* — francia bormárka
- 25 *pellucidus* — átlátszó, igen fényes
- 379 : 4 *à peu près* — körülbelül
- 13 *battant* — ajtószárny
- 30 *alsacienne* — elzászi lány
- 380 : 10 *plaque* — lemez, fémtábla
- 13 *babukának a bóbítája* — a bubosbanka, másnéven büdösbanka (upupa epops) nevű madár fején jellegzetes, mozgatható tollbóbíta van
- 381 : 5 *Bernátfalva* — Lándory lakóhelyét a regény Bartafalva, Bertalanfalva, Barátfalva, Bernátfalva neveken említi
- 383 : 15 *kultusz* — itt: kegyelet, tisztelet
- 384 : 9 *szökünk egy világból* — szembetűnő párhuzam *Az arany ember* befejező mondataihoz
- 22 *első csengetés* — Jókai korában a vasútállomásokon csengetésekkel figyelmeztették az utasokat a beszállásra
- 386 : 27 *pimpimpáré* — pitypang, gyermekláncfű
- 387 : 8 *hancúzni* — hancúrozni
- 19 *baraboly* — az ertyős virágzatú növény (*Chaerophyllum bulbosum*) gumócskái, répái Erdély számos vidékén tavaszi csemege számba mennek a határban dolgozó nők, legeltető pásztorok és gyermekek körében. Meghámozva, apró szeletekre vágva, ecettel, savóval leöntve hús mellé is fogyaszt-

Lap: Sor:

- ják. Kiásásához néhol laposra faragott végű botot használnak, csak tavasszal élvezhető, addig míg „az ég meg nem zendül”. (Gunda Béla: *Ethnographica Carpathica*. Bp. 1966. 30–31. és Natter-Nád Miksa: *Turbolya és baraboly*. Természettudományi Közlöny. 1955.) Feszty Árpádné a Jókai-család asztalának kedvelt ételkülönlegességei sorában „de nagyon jó!” jelzéssel említi a „furcsa színű barabolyt”. (*Akik elmentek*. 1923. 21.) Jókai többször említi (Vö. JKK *Bálványosvár*. 131:28; *Levente* NK 95. k. 158.)
- 387 : 26 *commotio* — mozgás
29 *hamac* — függőágy
- 388 : 16 *juridikai* — jogi, igazságszolgáltatási
- 389 : 11 *Heinének a románca* — a *Disputation* c. költemény
- 390 : 28 *Josefstadt* — Josefov csehországi városa, ahol a magyarszabadságharc honvédei közül sokan szenvedtek várfogságot
- 391 : 4 *Lehel-huszárok* — a szabadságharc alatt önkéntesekből szervezett lovascsapat (Vö. JKK *Fekete gyémántok*. I. k. 256.)
8 *Csernátony Lajos* (1823–1901) újságíró, Kossuth titkára, az emigrációból való visszatérése után egy ideig A Hon munkatársa, Jókainak mindvégig politikai fegyverbarátja
- 18 *tarcali bravurstikeli* — 1849 jan. 22–23-án a tarcali, illetve bodrogkereszturi ütközetben a magyar sereg Klapka vezérletével győzelmet aratott Schlick osztrák tábornok csapatai fölött.
- 26 *ci devant* — egykori, kiérdemesült
- 392 : 24 *Mac-Mahon* — Patrice de Mac-Mahon (1808–1893), francia hadvezér és politikus, a kommun leverője, majd köztársasági elnök, a királypárti törekvések támogatója
- 34 *auréole* — dicsfény, aureola
- 394 : 15 *brúgós* — brácsás
29 *Seidlitz-por* — az egykori gyógyszerészeti megjelölés szerint pulvis aërophorus laxans, enyhe hashajtó
- 395 : 31 *Pester Lloyd* — 1854–1944. években a külföldön legerterjedtebb, legtöbbet olvasott magyar hírlap; virágkorát a kiegyezést követő évtizedekben Falk Miksa szerkesztősége alatt érte el
- 396 : 5 „*Angol királynő*” — előkelő szálloda a Duna partján, a mai Apáczai Csere János utca táján
- 397 : 24 *lábtó* — létra
- 398 : 32 *epidermisz* — a legfelső bőrréteg

Lap: Sor:

- 399 : 4 *vámpír* — főleg a délszláv népek hiedelmeiben szereplő, de nálunk sem ismeretlen kísértet, hazajáró halott, amely denevér alakjában kísért és az emberek vérért szívja ki
- 16 *cickóró* — mezei növény, ismertebb nevén: cickafark (*Achillea millefolium*); a virágjából, leveléből készített teát hurutos bajok ellen használják
- 401 : cím *Az agancskiállítás* — az 1871. év tavaszának egyik sokat emlegetett budapesti eseménye. „Szarvas- és őzagancs-kiállítás, melyet hazai sportmanaink a lóversenyek idejére terveznek... a jelen században elejtett legerősb szarvasok és ritka növésű agancsok példányait gyűjti össze . . . A program a Vadász- és Versenylapban olvasható.” (A Hon 1871. ápr. 2. Reggeli kiadás. — IX. évf. 77. sz. 3.)
- 402 : 10 *ballotálni* — kigolyózni, fehér és fekete golyókkal történő szavazással valamely egyesületből eltávolítani
- jockey-club* — lótenyésztéssel, lóverseny rendezésével foglalkozó előkelő egyesület
- 19 *elnyerte a magyar indigenátust* — magyar állampolgárságot szerzett; a kérdésről a mű forrásaival foglalkozó fejezet tájékoztat
- 31 *Arni-bivaly* — Hátsó-Indiában és a környező szigeteken élő, hatalmas állat (bubalus arni)
- 34 *kafferbivaly* — Közép- és Dél-Afrika mocsaras erdeiben élő szarvasmarhaféle állat (bos caffer)
- 403 : 29 *médísance* — megszólás, pletyka
- 409 : 9 *dicke Freunde* — jóbarátok, cimborák
- 20 *tengeri oroszlán* — fóka
- 410 : 5 „*run*” — futtatás (lóversenypályán)
- 12 *gyep* — itt: lóversenypálya
- 15 *landauer* — négyülékes, kétoldalt felnyitható tetejű hintó
- 19 *au contraire* — ellenkezőleg
- 21 *pas si bête* — nem vagyok órült
- 24 . . . *du tout* — egyáltalán nem
- 411 : 15 *per procura* — meghatalmazott által, helyettes útján
- 415 : 2 *Triboulet* — Victor Hugo *Le roi s'amuse* (A király mulat) c. drámájának főszereplője, I. Ferenc francia király udvari bolondja
- 5 *fleuret* — tör vagy dőfésre alkalmas hosszú és egyenes szárú kard
- 11 *teleszkóp* — távcső; Jókai távcsöve ma is megvan, a balatonfüredi Jókai-villában látható. „A távcső teljesen papa

Lap: Sor:

- királysága volt,” — írja Jókai csillagász-hajlamáról Fesztyné. Előadásából sejtethetően az író főként Balatonfüreden használta. Egykori pápai tanárának, Tarczy Lajosnak látogatása alkalmával különös kedvvel foglalkoztak vele. „Akkora lencséje volt, mint egy tányér” — mondja Fesztyné (*Akik elmentek.* 1923. 26.). Szép sorokat olvashatunk arról is, mint vezette be Jókai fogadott leányát e távcső segítségével a csillagászat alapelemeibe, s mint „álmodoztak” arról, ami a csillagokban lehet. Jókai regényei közül főként a *Névtelen vár* cselekményében kap a távcső jelentősebb szerepet (vö. JKK 135 s. köv. l.).
- 415 : 16 *Lőrinc nap* — aug. 10.
29 *chignon* — konty, a nyakszirtet eltakaró hajtincs a XIX. századi női hajviseletben (Vö. a VU 1872. jun. 2.—22. sz. 272. A *chignon* c. karcolatát.)
- 417 : 8 *kénéter* — az etiléter [(C₂H₅)₂O] helytelen alkotott latin aether sulfuricus nevéből magyarosított kémiai műszó. A regény a szer tulajdonságait tudományos pontossággal adja elő.
25 *branche* — itt: szakma, foglalkozási kör
30 *elegiacus* — szomorkás
- 418 : 9 *trücske* — tücske, szeszélye
19 *kapitális* — itt: tőke
22 *Höher Péter!* — arra a népszerű anekdotára célzó kifejezés, amelyet a németeknél Nagy Frigyes, a franciáknál Napóleon, Ausztriában II. József alakjához fűznek. A császár kedvét lelta katonái ellenőrzésében. Odalép egyszer polgári ruhában az egyikhez, amikor az éppen eszik. Mi jót eszel? — kérdi. — Találd ki! — feleli amaz. — Komisz kenyeret? — kérdi a császár. — Feljebb! — hangzik a válasz. — Cipót? — Feljebb! — Tán csak nem mézeskalácsot? — De bizony azt! Eltaláltad. — Most aztán rajtad a sor, te meg azt találd ki, hogy én ki vagyok — mondja a császár, — annyit elárulok, hogy nem vagyok akárki: katona vagyok én is. — Örmester? — Feljebb! — Hadnagy? — Feljebb! — Tán ezredes? — Feljebb! — Csak nem vagy a császár? — De bizony az vagyok! — Na, Jóska, akkor fogd már meg egy kicsit ezt az elemőzsiát, hadd tisztelegjek neked!
- 23 *hidalgo* — a spanyol nyelvben a nemes, első sorban a kiskisnemes neve

Lap: Sor:

- 418 : 25 *panganét* — régi fegyver: hosszú, kétélű szurony vagy rövid gyalogsági kard
- 419 : 2 „*Cohinoor*” *gyémánt* — Indiában talált, különösen szép gyémánt, angol koronaékszer
- 31 *pantomimika* — némajáték; olyan drámai mű, amely beszéd nélkül, pusztán arcjátékkal és taglejtéssel tolmácsolja a szereplők érzéseit, gondolatait és állítja a nézők elé a cselekményt
- 33 *szinonim szó* — Jókai tévesen használja a szinonim kifejezést. A szinonim szavak rokonértelműek, mint pl. szalad, fut, rohan. A regényben idézett eset, amikor a rosszul kiejtett *mézet* szót a szolgáló *meszet*-nek értelmezi, a szavak ún. homonimiájához, alak-azonosságához hasonló jelenség. A homonim szavak alakja azonos, de jelentésük többféle lehet; pl. ár, vár, ér, lép.
- 420 : 30 *mamsell* — a francia mademoiselle szó sajátos ejtésű változata főként a polgári foglalkozású nők jelölésére
- 421 : 20 *kálvinista presbiter* — protestáns egyházakban, így a kálvinistáknál is a gyülekezet által választott egyház-közéleti tanács, presbitérium tagja, többnyire világi személy
- 422 : 3 *corollarium* — valamely logikai vagy matematikai tételből önként adódó következtetés, további bizonyításra nem szoruló igazság
- 4 *étappe* — fokozat, időszak
„*fantaisie en famille*” — családi enyelgés
- 33 *bútorok a direktórium korából* — a direktórium korában (1795–1799) tetőződik a bútorzat egyszerűsödésének az a folyamata, amely a korábbi rokokó és a későbbi empire korszakát összekapcsolja
németalföldi festők — az idősebb Pieter Brueghel (1525–1569) nyomán kialakuló, egyszerű kifejezési formákat kedvelő festőcsoport
- 423 : 2 *fayence kemencék* — színes, ónmázaz csempékből rakott cserép-kályhák vagy fűtőkemencék
- 5 *Quelle figure!* — Micsoda alak! Itt: Medea terhes állapotára célzó megjegyzés
- 13 *Que Dieu soit béni!* — Áldott legyen az Isten!
- 425 : 20 „*fráj*” — szobalány
- 427 : 16 *dzsekk* — bőrmellény

Lap: Sor:

- 428 : 34 *Ararát hegye* — két örményországi hegy neve; a biblia szerint Noé bárkája az Ararát hegyein állapodott meg a vízözön után (Genezis 1,8)
- 429 : 23 *fáta* — román leány
30 *good bye* — Isten veled
- 431 : cím „*Belle Alliance*” — major Belgiumban, Brüsszeltől délre, ahol a waterlooi csatát I. Napóleon 1815. jún. 18-án elvesztette. Jókai a címmel Lyonél tervének meghiusulására céloz
10 *bébillér* — konyhai kisegítő asszony
18 „*úr színeváltozásának*” — Hermione a bibliai kifejezést (Lukács 9, 28—36) cinikusan Lándory férji becsületének tervezett megablására alkalmazza
- 433 : 2 *a híres formozai szilva* — e gyümölcs meghatározása sokat foglalkoztatta botanikusainkat, a kérdés körül évtizedekkel ezelőtt egész kis tudományos vita kerekedett. Moesz Gusztáv szerint „ez a szilva Jókai fantáziájának alkotása. *Matsumura* Formoza szigetének minden növényét felsorolja 1906-ban megjelent nagy munkájában (*Enumeratio plantarum formosana-rum*), de ilyen szilvafajt nem említ. Semmiféle pomológia nem említi ezt a szilvát, még hozzá hasonlót sem . . . Mégsem szabad azt mondanunk, hogy Jókai könnyelműen vagy tudatlanul járt el, amikor ezt a szilvát belevitte regényébe. Jókai kertész is volt és tudta, hogy ilyen szilva nincs a világon. Inkább azt kell gondolnunk, hogy a költő jókedvében, alkotási vágyától ösztökélve határozta el magát arra, hogy egy nem létező gyümölcsöt fog képzelete segítségével létrehozni. És ez a legnagyobb mértékben sikerült is neki.” Hivatkozik Moesz Jókai néhány hasonló botanikai tréfájára is, hangsúlyozza, hogy az író „regényeit nem a botanikusok könyvtára számára írta”. Kiemeli azonban, hogy bár műveiben 600-nál több növényfajnak nevével találkozhatunk és botanikai adatainak száma mintegy 1600-ra rug, „csak igen elenyésző azoknak a száma, amelyekhez a szakember kérdőjelet fog tenni.” (*Jókai növényismerete. Természettudományi Közlöny. LVII. k. 1925. márc. 180—219.*)

Moesz meggyőző fejtegetésével szemben azonban ellenvetések merülnek fel. Rothschnack Jenő úgy véli, a formozai szilva leírása „sok tekintetben ráillik a mangófa gyümölcsére”, amely a forró égöv alatt mindenütt előfordul (*Mangifera indica*), így Formozához aránylag közel eső területeken is. (*Jókai formozai szilvája. Természettudományi*

Lap: Sor:

Közlöny. LVII. k. 1925. 209—11.) Porkoláb Richárd a perzsimonával, e naspolya-szerű gyümölcscsel szeretné azonosítani, amelyet datolya-szilva néven is emlegetnek (*Diospyros lotus*). (Uo. 210.) Sághy István szerint azonban az utóbbi gyümölcs (helyesbített nevén *Diospyros kaki*) „éppoly távol áll a szilvától, mint a naspolyától.” Szerinte is a formozai szilva „Jókai fantáziájának szülötte.” (Uo. 322.)

A vitát Moesz Gusztáv újabb közleménye zárta le (*Jókai növényismerete*. Uo. 322—24.). E szerint „abból a körülményből, hogy egy és ugyanazon leírásból két egymástól nagyon eltérő gyümölcsre következtettek, azt kell gondolnom, hogy alighanem nekem van igazam, aki a formozai szilvát semmiféle ismert gyümölcscsel azonosítani nem tudom.”

- 433 : 3 *a legelső példányt gróf Benyovszky Móríc z hozta el XIV. Lajos király számára Formozából* — Ez az adat Moesz Gusztáv említett vitaindító tanulmánya szerint szintén Jókai képzeletének szülötte. „Gróf *Benyovszky* emlékirataiban, pedig ezeket maga Jókai fordította, szó sincs erről a szilváról. Különb en is Benyovszky emlékiratainak egy helyén a gróf maga is bevallja, hogy egyáltalában nem ért a botanikához. Végül Benyovszky nem is adhatta át a szilvát XIV. Lajosnak, mert az akkor már nem is élt.” (Természettudományi Közlöny 1925. LVII. k. 118.)

21 *reine Claude* — ringló fajta

- 436 : 7 *Ez a ragály olyan, mint a rossz kutya* — Jókai osztja korának meggyőződését, hogy a járvány a bátrakat elkerüli. Az 1872. évi kolera alkalmából *A Hon* egyik cikkírója a saját példájára hivatkozva illusztrálta ezt a tételt: „1855-ben, midő n Obernyik is, a *Brankovics György* szerzője e járványban hunyt el, valamint 1866-ban e sorok íróját baráti kötelesség néhányszor elhívá a cholera-kórházba. Egy ismerőse szőnyűlködött ez istenkísértésen, holott ő épp futóban volt még a városból is, a budai hegyek közé. S íme, egyik most is jó egészségben ír a choleráról, míg a hegyek közé menekülő pár nap múlva már meghalt a járványban.” (y. y.: *A kholeráról*. *A Hon*. 1872. nov. 1. Reggeli kiadás. — X. évf. 253. sz.) Hogy Jókai-ban milyen erősen él a hit, hogy a pszichikai ellenállás immunitást biztosít, sőt meg is gyógyítja azt, aki kolerába esett, arra nézve fogadott leánya, az alábbi anekdotikus esetet idézi:

„Sokszor hallottam tőle emlegetni ezt az esetet (én még nem voltam akkor a világon, legfeljebb nagyon kicsi lehettem), sőt orvosoknak ajánlani mint komoly, csalhatatlan gyógymódot — kolera ellen.

Ugyanis borzasztóan pusztított a szörnyű járvány. Svábhegyen is csak úgy hullottak az emberek. Egy hétfő reggel papa arra ébredt, görcse, hidegrázása van.

Megborzadt. Itt van. Nem lehet más, ez a kolera.

Első percben orvost hívatni, kiabálni akart, de oly gyengének, apatikusnak érezte magát, hogy nem jött hang a torokából. „Eh, gondolta, mit izgatom magam? Rajtam már úgyse segít semmi. Ha már meg kell halni, legalább filozóf módjára, magamhoz méltóan haljak meg.”

Fejében gyönyörűen megírta saját halálát. Egészen beleélté magát. Már a díszes temetésnél, nemzeti gyásznál tartott, mikor örült sikítással, zokogással, mint fergeteg, betört szobájába a ház egész fehérszemélynépe.

... Kisült, hogy nem neki szól a szivettépő siratás, de testvérének a balsorsban: Jancsi kocsisnak, aki azonban magasságon áll felette kolera-rangban, mert már haldoklik.

Papa — hősiességével, hisz már úgyis vége, neki nem árthat semmi, legalább a könnyőrületesség szép gesztusával hagyja itt ezt a nyomorult világot, — kiugrott az ágyból, felkapta a slafrokját, botját és ment segíteni.

Hát amint az istállóhoz ért, mit látott!

Feküdt a kocsis, nyögött a szerencsétlen, de nem a kole-rától, hanem pálinkától. Csak úgy gőzölgött belőle az alkohol szaga. Nem haldokló, de holt részeg volt.

Több se kellett papának.

„Gézengúz, disznó gazember! Kiugraszt engem az ágyból, aki igazán beteg vagyok! Megállj, adta nyomorultja!”

Munkának indította a botot és addig használta és olyan szenvedélyesen, bosszútól lihegve, míg a bot — ketté tört!

A hirtelen mérreg, heves mozgás úgy felkavarták a vérét, hogy egy-két pohár borovicska segélyével fél óra múlva már az íróasztalnál ült és dolgozott. Biztosan novellát írt arról, milyen nagy dolog az önuralom.

Mert holta napjáig meg volt győződve róla, hogy tényleg kolerája volt és az akarat meg a kettétört bot gyógyították meg.” (Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. Bp. 1923. 34.)

Lap: Sor:

A lélekidomár szempontjából az eset azért figyelemre-méltó, mert mind Jancsi kocsis, mind Hermione az ál-kolera egy-egy példáját képviseli, egyik iszákosságának, másik torkosságának – mindketten mértékletlenségüknek áldozataként.

- 437 : 5 „*diabolus rotae*” – szentté avatási eljárás alkalmával az ellen-érveket hivatalból előterjesztő ügyész, a „kör ördöge”
- 442 : 13 *Krisztus a fügefán gyümölcsöt keresett* – vö. ehhez Máté XXI, 18 – 22.
24 *Mikor a házasságtörő asszonyt eléje hozták* – vö. ehhez Lukács VII, 47.
- 444 : 20 a „*talio*” törvénye – sérelemnek ugyanolyan sérelemmel való megtorlása, a „szemet szemért” elve
33 *bichette* – szarvasünő
- 448 : 7 *Oh mon Dieu!* stb. – Istenem! mennyire szenvedek! Jézus Krisztus, könyörülj rajtam!
12 *flacon vinaigre de toilette* – egy kis üveg pipere-ecet; régi szer a rosszullét megszüntetésére
- 450 : 26 „*kill*” – a vadászaton bekerített vadak lelövöldözése
- 451 : 23 „*nostras*” – a kolera európai, halállal ritkábban végződő formája
- 452 : 6 *havelock* – ujjatlan férfiköpeny, könyökig érő gallérral
11 *saive qui peut!* – meneküljön, aki tud!
- 453 : 11 *plájász* – román határőr
- 457 : 23 „*thugok*” – emberáldozatokat bemutató hindosztáni szekta tagjai; az áldozatnak ezt a formáját az angol kormány 1837-től szigorúan tiltotta és megtorolta
- 458 : 5 *breuvage* – ital, állatoknak készített gyógyszer
philtr – varázssital, szerelmi bájital
24 „*Feu maman Ève*” – néhai Éva anyánk
- 459 : 21 *Aretin* – Pietro Aretino (1492–1556), neves, szabadszájúságáról hírhedt olasz humanista író
22 *lubricitás* – sikamlósság
- 462 : 2 *pharmacopeiai* – gyógyszerészeti
29 *jalapához folyamodik* – a jalapa mexikói, folyókaszerű növény (*Exogonium purga*); gumójának gyantyszerű tartalmából hashajtók készülnek, nagyobb adagjának hatása valóban a kolerára emlékeztet
- 463 : 3 *violagyökér* – más néven ibolyagyökér, valójában a florenci nőszirm (Iris florentina) gyökere, amelyet régebben a fogzó gyermekeknek adtak rágni

Lap: Sor:

- 465 : 6 *regényírónak kell lenni az embernek, hogy a politikához értsen?* — Lyonel szavai Jókai egyik parlamenti beszédére emlékeztetnek, amelyben 1869. nov. 8-án a bankügyi törvény vitájában a pénzügyminiszter hasonló élű ironikus kérdésére válaszolt: „Valahányszor pénzügyi tárgyban szót emelek, mindannyiszor azt a kérdést olvasom az előttem ülők arcairól: hogyan került Saul a próféták közé? hogyan került egy regényíró a finanszírok közé? Ennek egyszerű magyarázata az, hogy azon választókerületnek, mely képviselésével megbízott, polgárai nagyjából az iparúzó és kereskedelmi osztályhoz tartoznak.” . . . „Azért a pénzügyminiszter úrnak is kénytelen vagyok azon bókot visszaadni, adós maradni nem akarok, mellyel engem is magával egy magaslaton álló finanszírnak méltóztatott felmagasztalni; részemről én is épp olyan nagy bámulója vagyok a tisztelt pénzügyminiszter úr budgetjében a miniszter úr gazdag fantáziájának (Élénk derűltég a baloldalon).” — (*Jókai Mór politikai beszédei*. Sajtó alá rendezte Takáts Sándor. Bp. 1925. I. k. 115.)
- 22 *bibic* — a kártyajátékost rokonszenvenzve figyelő kívülálló személynck neve a német Kibitz szóból származik, s a magyar köznyelvben ‚kibic‘ alakban vált általánossá. Jókai itt a német szó magyar fordítását alkalmazza
- 34 *excuse* — a tarokkjátékban nálunk ‚skíz‘ néven ismert, bohóckuhás alakot ábrázoló, magas értékű kártyalap eredeti francia neve; a szó jelentése: bocsánat
- 466 : 4 *forhand* — a német Vorhand szó, magyaros helyesírással; a kártyajátékban az elsőbbséget élvező, azaz a hívó játékost jelenti
- 467 12 (*fenyő*)*geszt* — fiatal (fenyő)fák alkotta liget
- 16 *barrière* — korlát, határ; pisztolypárbajnál az először lövőt ellenfele ezzel a felszólítással előre rendelheti a kettőjük között kijelölt távköz határához
- 33 *cum utili dulce* — haszonnal az édest; célzás Horatiusznak a Pisókhöz írt verses levelére, amely szerint a költők sorában „közjavalást az nyer, ki gyönyört elegyít haszonnal”. (344. sor, Czuczor Gergely fordításában)
- 469 : 7 *Csuda történt-e itt?* — A különös párbaj leírása Jókai és Pulszky párbaját idézi emlékezetünkbe. Az utóbbit a Fővárosi Lapok egyik közleménye a következőkben ismerteti: „A Jókai és Pulszky közt csütörtökön történt párbajról a ‚Pester Correspondenz‘ valótlan híreket közöl, melyeket már

- más lapok is átvettek. A ferdített közlemény ellenében közöljük a valóságot. Irányzatos fordítás, hogy Jókai azért hivatva volna ki Pulszkyt, mert őt ismeretes nyilatkozatában Csernátonyval egy kategóriába helyezte. A kihívás a nyilatkozat hangjáért történt. A lövés távolsága sem 15, hanem 30 lépés volt; a pisztolyok pedig addig sohasem használt damaszkpisztolyok; tehát hogy a Pulszkyé (akié az első lövés volt) háromszor nem sült el, annak a véletlen volt oka, és mindannyiszor új gyutacsot is tettek a fegyverre. Jókait ezután a segédek lövésre szólíták föl, ki azonban azt felelte, hogy fegyvertelen ellenfélre nem lö.” (Fővárosi Lapok 1869. jan. 9. — VI. évf. 6. sz. 21.)
- 470 : 4 *bibliai. Zsuzsánna* — Zsuzsánát, Jóákim feleségét hamis tanuk házasságtöréssel vádolták, de Dániel próféta bebizonyította ártatlanságát (Dániel 13. feje.)
- 475 : 16 *az ezeregyéjszakai menyasszony* — az *Ezeregy éjszaka* c. mesegyűjtemény keretében szolgáló mesében egy szörnyeteg üvegszekrénybe zárva a tenger mélyén őrzi a menyasszonyt, akit vőlegényétől az esküvő napján rabolt el; amikor azonban felhozza a partra, a menyasszony mégis megtalálja a módját, hogy megszálja és zsinórra fűzve gyűjti látogatóinak gyűrűit
- 477 : 12 *pékin* — a francia katonai nyelv kissé tréfás lenéző szava, értelme: civil
- 479 : 18 *raptus* — itt: dühroham, az indulat kitörése
- 480 : 17 *rézderes* — vörösbarna ló, amelynek szőrébe fehér szálak is sűrűn vegyülnek
- 481 : 11 „*Zdravstvujtye szudarina*” — „üdvözöllek, úrnőm”; orosz köszönés
- 21 *kezeit még mindig nem mosta meg eléggé* — még mindig dörzsölte a kezét, annak jeléül, hogy nem tehet róla
- 482 : 11 *bilétet szedni* — azaz feltehetőleg színházi jegyszedőnek
- 17 *psütt* — a francia pchutt szó a magyar szövegben magyar helyesírással; értelme: pompás, derék, az úri társaság követelményeinek megfelelő
- 484 : 17 *gombház* — Jókai a szót nem a szokott értelemben (a ruha egyik szélére varrt hurok, amelybe a másik szélére varrt gombot behúzzuk) használja, hanem kagyló héjából készült gombnak értelmezi
- 485 : 33 *tarantella* — Nápoly vidékén szokásos, gyorsütemű, forgásokban bővelkedő néptánc, amelyet csak egyetlen pár, vagy egy férfi és két nő jár

Lap: Sor:

- 489 : 2 *küldjön a pártfogolt híj fajrokonoknak egy gálya rozso* — Az 1876-
évi balkáni hadjárat következményeként Montenegróban való-
ban súlyos inség uralkodott. „Vasziliskoff herceg és Veszeliczky
már régebben Oroszországba mentek segélyért; érkezett is
Odessából Cattaróba három hajó liszt és búza, de ez legfőlebb
4–5 hétre elég,” — olvassuk az egykorú hírt. (VU XXIII.
sz. 51. sz. 813–1876. dec. 17.)
- 4 *csernagorcok* — Csernagora (Črnagora) Montenegrónak —
— eredetileg az egykori Montenegro nyugati részének —
szláv neve; csernagorcok — Montenegro lakói
- 34 *három felzetben* — felzet: az irat külső oldalára szabály-
szerűen rávezetett feljegyzés a benne foglaltak tartalmáról;
itt: három példányban
- 491 : 11 *levelensült* — hazánk szinte valamennyi táján ismert népi
étel, palacsinta-, lepény-, pogácsa- vagy cipóféle tészta,
amelyet többnyire káposzta-, ritkábban töklevelbe burkolva
forró hamuban, parázon vagy köveken sűtnek meg, hogy
héjuk olyan vékony és puha legyen, mint a kalácsé s egyben
sajátos ízt is kapjon a tészta. (Gunda Béla: *Ethnographica
Carpatica*. Bp. 1966. 310–14.)
- káposztacika* — a savanyított káposzta torzsjája
- 14 *Keresd* — az egykori Nagyküküllő megye községe, mai neve:
Criş
- 492 : 9 *elkaperez* — alighanem a pesti alvilági nyelvből vett szó,
értelme: törvénytelen úton megszerz
- 13 *Golkonda minden gyémántjai* — Indiában, Hajdarabád közelé-
ben magas sziklán állt egykor Golkonda vára, ahol a dekani
szultánok gyűjtötte kincseket őrizték. Ezért beszélnek
Golkonda gyémántjairól, bár a környéken gyémántlelő-
helyek nincsenek.
- 493 : 29 *maman* — francia szó: mama
- 499 : 13 *mint a pápua leánynak az erdőben rátámadó pávián ellen*—
Az a régi monda, hogy az orangután elrabolja az útjába kerü-
lő maláj nőt és házaseletet él vele, alighanem Andrassy Manó
keletindiai útírajzából vált nálunk ismeretessé: „az adoma
odáig cifrázza e hős orangutang történetét, miszerint egykor
egy malejnő elragadásában adta jelét rablólovagiságának, és
az elrablott hölgyet fára helyzett kunyhójában oly szeretet-
teljesen ápolgatá, s oly lovagias bátorsággal oltalmazá, minőt
csak kívánni lehet. De a hölgy sem maradt ennyi gyöngédség
íránt hálátlan, mert orangutang hőst minden malej férfiu

Lap: Sor:

elé helyezé, s több éven át a legjobb egyetértésben éltck.”

(*Utazás Kelet Indiákon*. Pesten. 1853. 71.)

500 : 17 *vitalitium* — életjáradék

501 : 3 *billet doux* — szerelmeslevél

11 ismeretlen nevű magyar paripa a kisbéri méneshől — hasonló esetről ismételtén olvashatunk az egykorú folyóiratokban (VU 1878. 525.)

502 : 32 *akcept* — a hitelező aláírása a váltón

504 : 12 *csücskés pohár* — apró gyermek itatására szolgáló, teáskannaforma ívócsésze

Magyarázatainkhoz értékes segítséget nyújtottak Kárpáti Zoltán, Miklós Rafael, Nizsalovszky Endre, Petruch Antal, Réz Leonida és Sándor Péter. Szívességükért fogadják hálás köszönetünket.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A Jókai-család 1885-ben. (Magyar Salon 2. k. 1884—85. 1. sz. 1. Széchy Gyula rajza.) Mikszáth Kálmán ezt írta erről az illusztrációról: „Véletlen-e... , hogy aki legszebben ír magyarul, az kapja feleségül azt, aki legszebben beszél magyarul... Még egy harmadik alak is van a képen. Egy kedves, szende leánycarc. Hát az ki? ... A nagy költőnek leánya az. A műzsák, akik náluk ki s be járnak, neki is adtak egy tündérvesszőt: az ónt” (*A mi „fejedelmünk” és övéi*. Magyar Salon 2. k. 1884—85. 11.)
- II. Lukács Móric (Lukács Móric munkái. Összegyűjtötte Gyulai Pál 1894. A rajzot készítette Weger A. Lipcse) gróf Ráday Gedeon (Magyarország és a Nagyvilág 1870. jún. 5. VI. évf. 23. sz. 265. Pollak S. műve)
- III. A párizsi kommun férfiai (Hazánk s a Külföld 1871. aug. 3. VII. évf. 31. sz. 273.)
- IV. Főúri társaságban orgonáló leány (E. Texier *Tableau de Paris* c. albumából, 2. k. 206. Jókai hagyatékából Petőfi Irod. Múzeum) A párizsi Opera tánccsarnoka (*A Malerische Wanderungen durch Paris* c. albumból 295. Jókai hagyatékából Petőfi Irod. Múzeum)

NÉVMUTATÓ

- Ábrahám János és felesége, be-
 tyárok 689
 Ady Endre 631
 Aesopus 569
 Ágai Adolf 550, 552
 Ahasverus l. Xerxes
 Albrecht főherceg 577
 Alfieri, Vittorio 724
 Alkibiadész 760
 Almássy Pál 687, 691
 Ambrus Zoltán 725
 Andrásy Gyula gróf id. 577,
 699, 683, 715, 739
 Andrásy Manó gróf 771
 Aniello, Tommaso 746
 Angerer, Karl 707, 708
 Angyal Bandi, betyár 688
 Arany János 635, 680, 757—58
 Aranyossi Magda 594
 Aranyszájú szent János l. szent
 Chrysostomus
 Arbuez Péter 698
 Archimedes 705
 Aretino, Pietro 768
 Arnould, Sophie 609, 610—11, 753
 Auber, Daniel-François 746
 Aumale hercege 722, 724
 Autier, Benjamin 730

 Babits Mihály 634
 Bach, Alexander 693
 Bain, R. Nisbet 522—23

 I. Bajazid 711
 Balla György (Gergely) 691—92
 Balogh Kálmán 550
 Balzac, Honoré de 556, 557
 Bán Imre 738
 Bányai József 738
 Barrett, W. F. 547
 Barta János 640—41, 643—44,
 676, 719
 Bartzafalvi Szabó Dávid 679
 Bary István 566, 583
 Bazaine marsall 614, 714
 Beaconsfield lord l. Disraeli
 Békefi Antal 580—81
 Békefi László 580
 Békés István 571
 Bem József 566
 Beniczky Lajos 691
 Beniczkyné Bajza Lenke 622
 Benyovszky Móric gróf 533, 766
 Béranger, Pierre-Jean 550
 Berendik István 524
 Bergheer, bűvész 551
 Bernhardt, Sarah 755
 Bessenyő György 571
 Birly Krisztina 586—91
 Bishop, Irwing 546
 Bismarck, Otto von 713, 734
 Bisson gróf 601
 Boccaccio, Giovanni 704
 Bogya József 738
 Bonaparte Lucián 730

- Bonaparte Napóleon Péter herceg 597–99, 601, 614, 677, 730
 Boisdencmetz ezredes 592
 Booth, William 723
 Borostyáni Nándor 703
 Borový, Frantisek 522
 Bosco, Bartolomeo 552, 607, 748
 Bourbon, Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné de, bordeauxi herceg I. Chambord gróf
 Braunecker Matild 585
 Braid, James 550
 Brantôme, Pierre de Bourdeilles 723
 Braun, Therese 613
 Brisits Frigyes 706
 Bródy Sándor 538, 543
 Brown, bűvész 546
 Brueghel, Pieter id. 764
 Brunel, Paul-Antoine Magliore 742
 Bruneseau 608
 Brutus, Marcus Junius 569
 Buday Dezső 634
 Buddha 723
 Buffalmacco, (?) festő 704
 Byron, George 698

 Cagliostro, Joseph Balsamo 552, 681
 Canrobert, François Certain 734–35
 Cavalier, Georges 742
 Cavour, Camillo Benso 704
 Cerrito, Fanny 754
 Chambord gróf 720–21, 739
 Charcot, ideg orvos 550
 Chaudey, hírlapíró 600, 602
 I. Chlodwig, frank uralkodó 731
 Cholnoky László (Sió) 682

 Chorinsky Gusztáv gróf 614
 Cisse, Courtot de 752
 Cluseret, Gustave Paul 648, 742
 Comte, bűvész 748
 Correggio (Allegri, Antonio) 751
 Courbet, Gustave 742
 Cranach, Lukács 701
 Crémieux, Isaac Adolphe 744
 Cumberland, Stuart I. Garner, Charles
 Czigány Lóránt 523
 Czuczor Gergely 769

 Csánk Endre 686
 Csernátony Lajos 617–19, 761, 770
 Csernisevskij, Nyikolaj Csavrilovics 556
 Csiky Gergely 622
 Csonka Ferenc 565, 690

 Danton, Georges Jacques 600
 Darányi Ignác 567
 Darbovay ércsek 732
 Dárday Sándor 709
 D'Artagnan (álnév) 549
 Daru, Napóleon gróf 740
 Darvas Róbert 686
 Darwin, Charles Robert 599, 726–27
 Daudet, Alphonse 556
 Deák Ferenc 559, 617, 683–84, 697
 Décure, munkás 605
 Defoe, Daniel 708
 Dembinszky Henrik 566
 Demeter Tibor 521
 Demosthenes 726
 Després, Armand 742
 Diezmann, A. 608
 Diószegi Sámuel 712
 Disraeli, Benjamin 705

- Dombrowski, Jarosláv 648, 733, 742
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 556, 732
 Dömötör Sándor 688
 Du Barry grófnő 746
 Dufaurc, Jules Armand Stanislas 743
 Dulán grófnő 609–10
 Dumas, Alexandre père 550, 614–15, 682
 Dupanloup, Félix-Antoine 739
 Dürer, Albert 720

 Ebergényi Júlia 614
 Edvi Illés Károly 575, 577, 579–80, 685, 689–90, 696
 Eiben István 524
 Elsler, Fanny 754
 Engels, Frigyes 591
 Eötvös József 622
 Erdélyi János 635, 756
 Erkel Ferenc 646
 Erődi-Harrach Béla 538
 Erzsébet királyné 560, 631, 675, 688
 Eugénia császárné 704, 720
 Falk, Max 521, 761
 Falk Richard 524
 Farkas Albert 755
 Farkas Béni 690
 Farkas Lajos és Ödön 753
 Faust, Johan 698, 738
 Favore, Jules 591, 714, 740
 Fenyvesi Emil 524
 I. Ferenc, francia király 732, 762
 Ferenc József 566, 577, 685, 693–94
 Ferenczi Zoltán 521
 Ferenczy Sándor 524
 Ferré, Théophile (Jules) 743
 Festetich Leó gróf 754
 Feszty Árpád 618
 Feszty Masa 618
 Flammarion, Camille 737, 752
 Flaubert, Gustave 556
 Fonvielle, Ulrich 730
 Fourier, François Marie Charles 726
 Földi Antal, tanyásgazda 689
 Földváry István 696
 Franclieu, Jean-Paul-Alexandre 739
 Frankel Leó 594

 Gajdor János, betyár 581
 Gál János 521, 632–33
 Galland, Antoine 706
 Galuchet, Levrieux 552
 Galvani, Luigi 704
 Gambetta, Leon Michel 733, 740
 Garas Márton 523
 Garbai Miklós 748
 Garibaldi, Giuseppe 635, 693–94, 704, 735, 742
 Garner, Charles 546, 547
 Gavarni, Paul (Sulpice Chevalier) 752
 Geréb László 639–40, 645
 Godiva 741
 Godwin, William 734
 Goethe, Johann Wolfgang 681–82, 698, 702, 753
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 556
 Golics, Peremezszo 522
 Goncourt, Edmond és Jules 556
 Gounod, Charles François 698
 Gouyon, Jean 719
 Göschl 708
 Grahm, Lucile 753
 Gratz Gusztáv 691
 Grillparzer, Franz 725
 Guillaume, kommunárd 597
 Guimard, Marie-Madeleine 609–10, 754

- Gulyás József 635, 758
 Gunda Béla 761, 771
 Guzman, Eugenia Maria I. Eugenia császárné
 György Aladár 595
 Gyulai Pál 588—89, 622, 724, 773
 Halász Gazsi, betyár 689
 Hankiss János 636, 637
 Hansen, Karl 551—52
 Harangozó Jóska, betyár 689
 Haraszti Gyula 556—58
 Hatvani István 738
 Häring, W. 611
 Hegedűs Sándor 600, 615
 Hegedűs Sándorné Jókay Jolán 561—62
 Heine, Heinrich 709—10
 Helfy Ignác 640
 Helmezy Mihály 679
 IV. Henrik angol király 731
 IV. Henrik francia király 744
 Herger Pál 686
 Hermann, bűvész 551—52, 555
 Herman Ottó 687, 736, 743
 Hild József 684
 Hindenburg 576
 Hitzig, J. E. 611
 Hodossy Imre 570
 Hogarth, William 701
 Horatius Flaccus 753, 769
 Horváth Ignác 622
 Houdin, Robert 555, 607, 736—37
 Hugo, Victor 593, 607—08, 630, 637, 648, 705, 748, 762
 Hurtz, Karl 612—13
 Illés Károly 564
 Illyés Gyula 734
 Ipolyi Arnold 692, 695, 701
 Iványi Ödön 641
 Janin, Jules 550
 Janke, Otto 522
 János főherceg 547
 Joinville hercege 722, 724
 Jókai Róza, Feczty Árpádné 519, 532—35, 537—38, 542, 544, 561, 752, 756, 761, 763, 767
 Jósika Miklós 622, 719
 Józsa Péter 546
 II. József 763
 Julianus Aposztata, római császár 744
 Julow Viktor 738
 Kaffka Margit 641
 Kálmány Lajos 542
 Kampis Antal 530
 Kanovich, plébános 717
 Karácsonyi Guido gróf 561
 Kárpáti Aurél 636
 Kárpáti Zoltán 772
 II. Katalin cárnő 681
 Katona Pál 696
 Katona Tamás 734
 Kaulbach, Wilhelm 698
 Kazár Emil 622
 Kazinczy Sámuel 738
 Keglevich Béla 617
 Klapka György 761
 Koch, orvos 549
 Koch, Robert 701
 Koltay-Kastner Jenő 682
 Komáromy Csipkés György 549
 Komáromy György 549
 Komlós Aladár 596
 Konstantin George 716
 Kormos miniszteri titkár 571
 Kornis Vilma grófnő 675
 Kossuth Lajos 693, 699, 761

- Körmendy Sári 524, 526
 Kőrösi László 630
- Laborfalvi Róza, Jókainé 532—
 34, 537—38, 542—46, 560—
 62, 566, 583, 587, 618, 630,
 717, 756
- Laborfalvi Róza II. 542
- La Cecilia Napóleon tábornok
 596, 742
- Lacroix, Frédérique 692
- IX. Lajos 720
- XIV. Lajos 766, 741
- XV. Lajos 746
- XVIII. Lajos 720
- Lajos Fülöp király 721—22, 740
- Lajta Andor 526
- Lamballe, Marie Luise 751
- Langiewicz, Marian 704, 721
- Lányi Viktor 607, 705
- László Mihály 698
- Laucsik Máté 571, 576—78,
 580—82
- Lavater, Johann 686
- Lehmann, Alfred 547, 549
- Lemaître, Frédéric 730
- Lendvay Márton 544—46
- ifj. Lendvay Márton 546
- Lenhossék József 687
- Leofric gróf 741
- Lescot, Pierre 732
- Lestyán Sándor 617
- Liezen-Mayer Sándor 534—35,
 540
- Linné Károly id. 697
- Lissagaray történetíró 592, 602
- Liszt Ferenc 709
- Lónyay Menyhért gróf 715
- Lovassy Sándor 686
- Löbl Jakab és Lipót 571
- Löw, H. 551
- Ludendorff, Erich 576
- Lukács evangélista 737, 765, 768
- Lukács György 633
- Lukács Móric 582, 586—91, 755,
 773
- Lukácsy Károly 699
- Lukácsy Sándor 534, 560
- Lukanich Ottilia 538—39, 590
- Lyka Károly 540
- Macaire, Robert 730
- Mac-Mahon, Patrice de 714, 761
- Macsvánszky Maxim, betyár 568,
 696
- Madách Imre 726
- Magyar Anna 690
- Majláth [?] gróf 614
- Makay Margit 524, 526
- Manninger Olga 511
- Marat, Jean Paul 608, 746
- Maria Antoinette 681
- Mária Terézia császárnő 708
- Mária Valéria főhercegnő 586,
 685
- Marie Antoinette 751
- Mártonffy Ferenc 682
- Marx, Károly 591, 595, 726
- Máté evangélista 768
- Mattyasovszky Ilona 524, 526
- Mátyás király 745
- Mayerhoffer, G. N. 522
- Meissonier, Jean Louis Ernest 737
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix
 648
- Mérimée, Prosper 550, 556
- Mesmer, Franz 548—49, 552,
 681, 737
- Mészáros Lázár 566
- Meszes Péter és fia 689
- Meyrink, Gustav 737
- Mihalovich Ödön 709
- Miklós Rafael 772
- Mikszáth Kálmán 521, 538, 561—

- 62, 566, 584, 615–16, 622,
627, 630–31, 636, 675, 688,
699, 703, 725, 773
- Millière, Jean Baptiste 711
- Mirville, hipnotizőr 737
- Moesz Gusztáv 766
- Mohamed 723
- Moll, Albert 549
- Molnár Dezső 524
- Molnár József 531
- Z. Molnár László 524
- Moltke, Helmuth von 713
- Móra Ferenc 575–77, 686
- Munkácsy Mihály 534
- Murger, Henry 540
- Murillo, Bartolomé Estéban 701
- Musard, Philippe 749
- Muzslai, betyár 581
- Nagy Czirok László 571
- Nagy Frigyes, porosz király 763
- O. Nagy Gábor 738
- Nagy Jakab 702
- Nagy Lajos, király 718
- Nagy Miklós 642–46
- Nagy Sándor 636
- I. Napóleon 598, 608, 703, 711,
726, 730, 734, 763, 765
- III. Napóleon 598, 601, 703–4,
713–14, 716, 720–21, 728,
730, 732–34, 736, 739–43,
750, 752
- Napóleon Jerome, Napoleon
Joseph Charles Paul herceg
(Plon-Plon) 703, 740
- Napóleon Péter herceg I. Bona-
parte Napóleon Péter
- Natter-Nád Miksa 761
- Návay Károlyné 695–96
- Návay Tamás 565, 695–96
- Néró, római császár 752
- Neumann, M. 522
- Nizslovszky Endre 620, 772
- Noé, Amadéc de (Cham) 732
- Noir, Victor (Yvan Salmon) 598,
600–1, 614, 730
- Nordenskiöld, Nils Adolf Erik
714
- Nyáry Pál 582–86, 687, 699
- Obernyik Károly 766
- Ocskay László 679
- Offenbach, Jacques 736
- Okolowicz testvérek 742
- Orbán Balázs 695
- Orléans, François Ferdinand
Philippe Louis Marie de I.
Joinville
- Orléans, Henri Eugène Philippe
Louis de I. Aumale
- Orsini, Felice gróf 595, 597, 740,
742–43
- Ovidius Publius Naso 732, 752
- Palotás Fausztin 580–81
- Pasteur, Louis 701
- Péczy József 629
- Pellion di Persano, Carlo admi-
rális 614
- Pereire, Jacques Émile és Isaac
550, 756
- Persigny, Jean Gilbert 750
- Petorelli, bűvész 748
- Perrigeaux, bankár 609–10
- Petersen 547
- Petőfi Sándor 566
- Petrovics Gyula 726
- Petruch Antal 772
- Péts Edmund 684
- Philadelphia, bűvész 748
- Pietro, Joseph-Marie 704, 728
- Pindy (Piady) Jean-Louis 742
- Pintér Jenő 636

- Pitaval, François Gayot de 572, 598, 611–14
 IX. Pius pápa 740
 Planiol-Ripert 620
 Plon-Plon I. Napóleon Jerome
 Pollak S. 773
 Pompéry János 616
 Poppe, J. 612
 Porkoláb Richárd 766
 Pradier, James 751
 Prahács Margit 709
 Praxitelész 756
 Prohászka János 719
 Proudhon, Émil 550
 Proudhon, Pierre Joseph 726, 734
 Pulszky Ferenc 617–19, 769–70, 677
 Pulszky Polixéna, Hampel Józsefné 618

 Rachel, Élise Felix 736, 756
 Racine, Jean 639, 734, 755
 gróf Ráday Gedeon 529, 565–75, 577–82, 630, 636, 646, 696, 699, 773
 Rádi János, betyár 689
 Radó György 521
 Rajka László 611–12
 Rajnai Gábor 524, 526
 Ráth-Végh István 681
 Reiner Bertalan 549
 Rembrandt, Harmensz van Ryn 648
 Renan, Ernest 599, 648, 727
 Renz, Ernst Jakob 551, 725
 Réthey Lajos 524
 Révay József 607, 705
 Révay Mór János 518–20, 623, 627, 629
 Reviczky Gyula 622, 755
 Réz Leonida 539, 590, 772

 Rigault, Raoul 597–602, 734
 Rigolboche, táncosnő 754
 Ristori, Adelaida 724
 Robespierre, Maximilien 600
 Rochefort-Luçai, Victor Henri 617, 730, 742
 Rónay Mária 617
 Rosenzweig, D. 600
 Rothschnack Jenő 765
 Rossel, Louis-Nathanael 743
 Rózsa Sándor 529, 564–65, 575–76, 579–80, 586, 675, 685–86, 688–90, 696, 698–99
 Rubens, Pieter Pauvel 753
 Rubinstein, Anton és Nyikolaj 700
 Rudolf trónörökös 561
 Ruffy Péter 739

 Saccheti 704
 Sággy István 766
 Sági Lajos 708, 711
 Sági László 679
 Sándor Péter 706, 772
 Sarkadi Imre 640
 Schiller, Friedrich 682, 725
 Schlick, Franz 761
 Schmerling, Anton 583
 Schmidt, Johann 612–13
 Schöngauer, Martin 720
 Schubert, Franz 710
 Schumann, Robert 710
 Schwartz, Armin 521
 Schweinfurth, Georg 729
 Schwimmer Ernő 716
 Selkirk Sándor 708
 Seress László 636
 Shakespeare, William 731
 Shelley, Percy Bysshe 710
 Simonyi Zsigmond 680
 Ślaski, Jan 521

- Solymossy Sándor 629, 635
 Somogyi József 578—79, 582
 Soubise herceg 609—10
 Sőtér István 638—39, 642—43,
 645—46
 Spenzer, Augustus William F.
 705
 Stendhal 556
 Strauss, Johann 682
 Stuart, Mária 725
 Sue, Eugén 630, 638

 Szabó Ferenc 562, 646, 688—89
 Szabó László 586, 635, 699
 Szana Tamás 624
 Szapáry Ferenc gróf 549—53
 Szarvas Gábor 679—80
 Szász Károly 587—90
 Szebényi Géza 559
 Széchy Gyula 773
 Székely István 758
 Szemere Bertalan 566
 Szendrey Zsigmond 572, 631
 Szent Antal 720
 Szent Cecília 759
 Szent Crispin 702
 Szent Chrysostomus 741
 Szent István 688, 738
 Szent János 715
 Szilágyi István 738
 Szily Kálmán 679
 Szinnyi József 583
 Szókratész 749
 Szollogub 556
 Sztanoj Miklós 703
 Szvoboda János 684

 Taglioni, Marie 754
 Takács Lajos 689
 Takarki (bűvész álneve) 748
 Takáts Sándor 621, 692, 759, 769
 Talleyrand herceg 706

 Tarczy Lajos 763
 Tegethoff admirális 713
 Teleki László 587
 Teleki Sándor 566
 Teubner, J. 608
 Texier, Edmond 605, 607, 711,
 773
 Thiers, Louis Adolphe 543, 554,
 566, 591—93, 595, 715, 739—
 40, 742—43
 Timur Lenk 711
 Tisza Kálmán 538, 559, 562, 570,
 573—74, 583, 617, 684, 688
 Todi, Jacopo da 759
 Toldy Ferenc 587
 Tolnai Simon 547
 Tolsztoj, Leo 556
 Tophan, Thomas 691
 Tóth Béla 547, 549, 697
 Tóth Lőrinc 615
 Törzs Jenő 524
 Trochu, Louis-Jules 714, 743
 Truchard-Lafosse 751
 Turgenyev, Ivan Szergejevics
 556, 732
 Türr István 635, 693—94

 Ugron Gábor 735
 Uszpenszkij, Fjodor Ivanovics
 556

 Vajda László 523, 526
 Valentin kapitány 596, 745
 Váli Mari 534—35, 560, 701, 717
 Vallés, Jules 600, 743
 Vasziliskoff herceg 771
 Vasziljev, L. 546, 548
 Vermorel, Auguste Jean-Marie
 742
 Veszeliczky 771
 Veszelka Imre, betyár 564, 579

Viardot asszony 607
Viktor Emmánuel 704
III. Vilmos holland király 721
Visi Imre 511
Voggenreiter, Ludwig 632
Vollert, A. 611
Vörösmarty Mihály 562, 706

Wagner Richárd 709
Weger A. 773
Weltner Jakab 602
Wenckheim Béla 567, 683, 715
Wesselényi Miklós báró 691

Worth mester 731

Xerxes perzsa király 740

Zentál ügyvéd 585
Zichy Nándor gróf 694
Zola, Emil 556–57
Zoroaster 723
Zöldág Marci, betyár 689
D. Zöldhelyi Zsuzsa 692

Zsigmond Ferenc 523, 586, 631

TARTALOM

A cím-alak	5
A végzetes személycseré	7
A rémper hőse	23
A nevető leány	28
Monterosso és Kolaczin	46
Egy mesés jellem	60
Nem nevet már	69
A karácsonyfa alatt	86
A világon kívül	99
Egy csepp vér — egy csepp mérég	123
A két hajó	137
A mérégkeverő	146
Az elrabolt kincs	161
A Lis Blanc szekrény	177
Ami a két írás között van	203
Monsieur de L'âne doré	216
Raoul Ripaille	254
Még csodadoktor is!	277
A „szükséges semmi”	284
Lidy Carcasse	296
De L'Aisne Alfred	301
Scilla	318
A pusztai rózsa	339
Gyors fordulatok	354
A kelengye	374
A nagy titok	383

Az agancskiállítás	401
Hermione	410
A dorogmáncsi kastélyban	425
„Belle Alliance”	431
Az asszonyok eszményképe	440
„Imádlak!”	450
A kígyófogak	433
Az összemérkőzés	464
Vagy, vagy?	471
A bűnhődés	479
A Kolumbusz tojása	487
Az utolsó szó	495
Jegyzetek	509
Rövidítések	510
Kiadások, fordítások, filmváltozat	511
Keletkezése, forrásai	528
Az első adatok	528
Személyi indítékok	532
Gondolatolvasás és szuggesztio Jókai korában	546
Jókai és a naturalizmus	555
Jókai és az udvar a kiegyezés után	559
A szegedi betyárper	562
A regény főhősnének mintái	565
Ráday Gedeon	565
Laucsik Máté és a pandúrok	576
Nyáry Pál	583
Lukács Móric	586
A párizsi kommünről	591
Bonaparte Péter és Raoul Rigault	597
Jókai könyvei Párizsról	605
Jogi vonatkozások	611
Irodalom	622
A regény fogadtatása	622

A regény utóélete	629
Szövegváltozatok	647
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	675
A képmelléletekről	773
Névmutató	774

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1966. VIII. 31.

Példányszám: 6.500

Terjedelem: 39,6 (A/5) iv + 4 old. melléklet

AK 161 k 6771

✱

Akadémiai Nyomda Budapest
Felelős vezető: Bernát György

